

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı

**ÇİFTE VATANDAŞLIK VE “ÇELİŞİK” SİYASAL TERCİH:
BELÇİKA’DA YAŞAYAN TÜRKİYELİLERİN ULUSÖTESİ SİYASAL
KATILIMLARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA**

Seda CAN TOPKAN

Doktora Tezi

Ankara, 2022

ÇİFTE VATANDAŞLIK VE “ÇELİŞİK” SİYASAL TERCİH:
BELÇİKA’DA YAŞAYAN TÜRKİYELİLERİN ULUSÖTESİ SİYASAL
KATILIMLARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Seda CAN TOPKAN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2022

KABUL VE ONAY

Seda CAN TOPKAN tarafından hazırlanan *Çifte Vatandaşlık ve "Çelişik" Siyasal Tercih: Belçika'da Yaşayan Türkiyelilerin Ulusötesi Siyasal Katılımları Üzerine Nitel Bir Araştırma* başlıklı bu çalışma, 01/06/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Nilay ÇABUK KAYA (Başkan)

Doç. Dr. Abdulkerim SÖNMEZ (Danışman)

Prof. Dr. Emine Feryal TURAN (Üye)

Prof. Dr. Birsen ŞAHİN KÜTÜK (Üye)

Prof. Dr. Tuğça POYRAZ (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN
Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesi'ne verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

01/06/2022

[İmza]

Seda CAN TOPKAN

"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan iş birliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir. Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, grsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Doç. Dr. Abdulkerim SÖNMEZ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

[İmza]

Arş. Gör. Seda CAN TOPKAN

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, hayatımın çeşitli aşamalarında ve özellikle doktora tezimi yazma sürecimde bana destek olan, her birini burada tek tek anmamın mümkün olmadığı çok sayıda insanın katkıları sayesinde ortaya çıktı. Hepsine içtenlikle minnettar olmakla birlikte, bir kısmına burada da teşekkür etmek istiyorum.

İlk olarak, lisans öğrenciliğimden bu yana üzerimde çok büyük emeği olan değerli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Abdülkerim Sönmez'e, tüm öğrencilerine fedakârca zaman ayırarak gösterdiği ilgisini, özenini ve anlayışını benden de hiçbir zaman esirgemediği; yazdığım her satırı titizlikle okuduğu; öneri ve eleştirilerini paylaşıırken her zaman yapıcı ve destekleyici olduğu; ayrıca bana bu tezi yazarken büyük bir özgürlük alanı tanıdığı ve her ihtiyaç duyduğumda içtenlikle yol gösterdiği için çok teşekkür ederim.

Tez İzleme Komitesi'nde yer almalarından mutluluk duyduğum ve her dönem sonu toplantısında bu çalışmaya değerli katkılarda bulunan Prof. Dr. Birsen Şahin Kütük'e ve Prof. Dr. Nilay Çabuk Kaya'ya; Tez Savunma Sınav Jürisi'nde yer alan Prof. Dr. Emine Feryal Turan'a ve Prof. Dr. Tuğça Poyraz'a ilgileri ve katkıları için çok teşekkür ederim.

Bu çalışmanın ortaya çıkması, 2016-2017 akademik yılında Leuven Üniversitesi (KU Leuven) Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyolojik Araştırma Merkezi, Sosyal ve Siyasal Düşünce Araştırma Enstitüsü'ne (*Institute for Social and Political Opinion Research, ISPO*) ERASMUS+ Staj Hareketliliği kapsamında kabul edilmemle mümkün oldu. Beni kabul eden ve çalıştığım alanda kendimi geliştirebilmem için birçok olanak sunan, orada bulunduğum süreç boyunca da tezime ilişkin yorumlarını ve önerilerini benimle paylaşan Prof. Dr. Marc Swyngedouw; çalışmamın özellikle alan araştırmasına hazırlık sürecinde tüm iyi niyeti, anlayışı ve güler yüzüyle bana yardımcı olan Prof. Dr. Jaak Billiet; bir sene boyunca aynı ofisi paylaşıp birçok konuda fikir alışverişinde bulunduğum ve ihtiyaç duyduğum her konuda bana destek olan Chris Gaasendam; Leuven'de katıldığım ileri düzey istatistik derslerinde bana yardımcı olan ve özellikle Türkiye üzerine yaptığımız sohbetlerden hep keyif aldığım Viktor Edmonds, orada bulunduğum süre zarfında aynı ortamda çalışmaktan mutluluk duyduğum sevgili Federica Rosetti ve Elena Damian başta olmak üzere, isimlerini tek tek sayamayacağım o dönemki tüm ISPO çalışanlarına teşekkür ederim.

Elbette alan araştırması sürecinde dūřüncelerini, deneyimlerini ve duygularını; hatta kimi zaman evlerini ve sofralarını bana açan ve bu çalışmayı var eden 93 katılımcının her birine, bu çalışmaya zaman ayırıp ilgi gösterdikleri için çok teşekkür ederim. Beni katılımcılara ulaştıran anahtar kişilere ve çalışmaya katılmamış olsalar da benimle sohbet eden, verdikleri bilgilerle ve anlattıklarıyla çeşitli katkılar sunan çok sayıda insana da teşekkür borçluyum.

Değerli arkadaşlarım Ebru Sevgili Canpolat, Ece Köse Özkan ve Esra Çolak Türe'ye hem Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde birer araştırma görevlisi olarak doktora devam ettiğimiz süreçte birbirimize birçok konuda destek olduğumuz ve hep özlemle andığım güzel çalışma ortamı için hem de bu tez çalışmasının farklı aşamalarındaki çok çeşitli katkıları ve destekleri için teşekkür ederim.

Erişemediğim kaynaklar konusunda bana her zaman yardımcı olan arkadaşlarım Dilara Beder, Doruk Atahan Erbaş ve Fırat M. Hacıahmetoğlu'na ilgileri ve destekleri için teşekkür ederim.

Hayatımın her döneminde çok büyük bir emek ve özveriyle yanımda olan, yaptığım işe verdikleri önemi ve değeri her zaman hissettirerek beni yüreklendiren ve bu çalışmayı tamamlayabilmem için bana zaman ve olanak yaratan sevgili anneme ve babama tüm destekleri için sonsuz teşekkür ederim. Kardeşim Bilge'ye, her ihtiyaç duyduğumda yanımda olduğu ve bu tezi yazdığım süreçteki tüm değerli katkıları için çok teşekkür ederim.

Eşim Andaç'ın sevgili annesine ve babasına, oldukça yoğun bir dönemde çalışmalarımıza odaklanabilmemiz için bize büyük bir fedakârlıkla destek oldukları için teşekkür ederim.

Hayatımdaki varlığından dolayı kendimi hep şanslı hissettiğim sevgili Andaç'a, tezimi yazdığım süreçteki anlayışı, sabrı, desteği ve kendi iş hayatının tüm yoğunluğuna rağmen bana verimli bir çalışma ortamı sunabilmek için elinden geleni yaptığı için teşekkür ederim.

Son olarak ise, sevgisiyle kalbimi sıcacık yapan canım oğlum Deniz'e, minicik varlığıyla bize daha iyi bir hayat için çabalama gücü verdiği için teşekkür ederim.

ÖZET

CAN TOPKAN, Seda. *Çifte Vatandaşlık ve “Çelişik” Siyasal Tercih: Belçika’da Yaşayan Türkiyelilerin Ulusötesi Siyasal Katılımları Üzerine Nitel Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Ankara, 2022.

Bu çalışma, Belçika’da yaşayan Türkiye kökenli bireylerin her iki ülke bağlamındaki siyasal görüşlerini, siyasal eylemlerini ve seçmen davranışlarını konu almaktadır. Avrupa ülkelerinde yaşayan ve çifte vatandaşlığa sahip Türkiye kökenli bireyler, ikamet ettikleri ülkelerde genellikle sol-sosyal demokrat eğilimli partileri, bu partilerdeki adayları ve sol-kanat politikaları desteklemek şeklinde bir siyasal katılım sergilerken, Türkiye’de ise daha ağırlıklı olarak sağ-kanat ve milliyetçi-muhafazakâr partileri, adayları ve politikaları desteklemektedir. Bu bakımdan Belçika’da yaşayan ve Avrupa kökenli olmayan en büyük ikinci göçmen grubunu oluşturan Türkiye kökenli göçmenler ve onların çocuklarının siyasal görüşleri ve seçmen davranışı özel bir ilgiyi hak etmektedir zira yurt dışı seçmenler arasında AKP ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’a en yüksek oranda destek veren göçmen gruplarından biri bu ülkede yaşayan Türkiye kökenli bireylerdir. Buna karşılık bu seçmen grubu, Belçika seçimlerinde ise ağırlıklı olarak sosyal demokrat, sosyalist ve çevreci (PS, SP.A-şimdiki Vooruit, PTB, PVDA, ECOLO, GROEN gibi) partileri ve bu partilerin listelerindeki adayları desteklemektedir. Bu seçmen davranışı birçok hâlde “çelişik” bir siyasal tercih olarak nitelendirilmekte ve gerek Avrupa ülkelerinde gerekse Türkiye’de özellikle seçim dönemlerinde çifte vatandaşlık ve yurt dışından oy kullanma hakkı gibi birçok önemli mesele etrafında şekillenen çeşitli tartışmalara ve eleştirilere konu olmaktadır.

Bu çalışma, “çelişik” olarak nitelendirilen bu siyasal davranışı ve böyle bir tanımlamanın kendisini sorgulamaya tabi tutarak Belçika’da yaşayan Türkiye kökenli göçmen bireylerin ulusötesi siyasal katılımlarının ardında yatan toplumsal, siyasal ve kültürel mekanizmaları ve bu mekanizmaların onların siyasal düşüncelerini ve eylemlerini belirleyen yapısal ve bireysel unsurlarla nasıl eklemleştirdiğini anlamak ve açıklamak amacıyla taşıyan nitel bir çalışmadır. Araştırmanın ampirik verileri 2017 yılında, toplam 93 katılımcı ile yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar ve odak grup görüşmeleri vasıtasıyla derlenmiş olup, bu katılımcıların büyük bir kısmı Brüksel’de (Brüksel Başkent Bölgesi), Liège’de (Valon Bölgesi) ve Anvers’te (Flaman Bölgesi) ikamet eden bireylerden oluşmaktadır. Araştırma bulgularına göre, bireylerin gerek her iki ülkedeki sağ-sol ayrımına dair düşünceleri gerekse kendilerinin veya kendileriyle benzer konumdaki diğer seçmenlerin siyasal katılımlarını anlama, algılama ve yorumlama biçimleri üzerinde belirleyici olan yapısal ve bireysel etkenler tekil veya başat bir değişkene müracaat yoluyla anlaşılamayacak ölçüde büyük bir çeşitlilik göstermektedir ve bağlama bağlıdır. Bireylerin ulusötesi siyasal katılımlarındaki “çelişki” ya da “tutarlılık” onların göçmenlik konumları ile vatandaşlık statüleri başta olmak üzere sosyo-ekonomik düzeyleri; etnik, siyasal ve dinî kimlikleri; duyguları, beklentileri, kültürel ve siyasal değerleri; bireysel ya da kolektif çıkarlarına ilişkin düşünce ve algılamaları; her iki ülkenin kendine özgü toplumsal ve siyasal yapıları ve seçim sistemleri gibi birbirleriyle çoğu hâlde iç içe geçmiş birçok etkenin belirlediği makro ve mikro düzeydeki olanaklar ve kısıtlar dahilinde anlam kazanmaktadır.

Anahtar Sözcükler:

Çelişik siyasal tercih, göç, göçmenlik, ulusötesilik, ulusötesi siyasal katılım, seçmen davranışı, siyasal sağ-sol ayrımı.

ABSTRACT

CAN TOPKAN, Seda. *Dual Citizenship and “Contradictory” Political Choice: A Qualitative Study on the Transnational Political Participation of Turkish Nationals Living in Belgium*, Doctoral Thesis, Ankara, 2022.

This study is concerned with the political views, political actions and voter behaviours of individuals of Turkish origin living in Belgium with regard to politics in both Turkey and Belgium. While dual-citizen Turkish migrants and their descendants living in European countries generally support left-wing and social democratic parties, candidates of these parties and left-wing policies in the countries in which they live, mostly they support right-wing and nationalist-conservative parties, candidates and policies in Turkey. In this sense the political views and voter behaviour of Turkish immigrants and their descendants living in Belgium deserves special attention since they represent the second largest non-European minority group in Belgium and they constitute one of the Turkish immigrant groups from which AKP (Justice and Development Party) and President Recep Tayyip Erdoğan have received the proportionally highest support. However, this electoral group mainly supports social democratic, socialist and environmentalist parties (such as PS, SP.A-now Vooruit, PTB, PVDA, ECOLO, GROEN) and the candidates on their lists in Belgian elections. This voting behaviour is often described as a case of “contradictory” political choice and it has been a topic for intense criticism both in European countries and in Turkey especially during election periods and has led to debates on the political utility and correctness of dual citizenship and the right to vote from abroad.

This study subjects both this assumed “contradictory” behaviour and the very notion of “contradiction” to a critical examination and aims at reaching a new understanding and providing a new explanation by a qualitative examination of the underlying social, political and cultural mechanisms behinds this “contradictory” transnational political participation and how these mechanisms articulate with the structural and individual factors that determine the political thoughts and actions of these individuals. The empirical data for this study has been collected in 2017 by means of conducting in-depth interviews and focus-group discussion with a total of 93 participants and almost all of these participants live in Brussels (Brussels Capital Region), Liège (Walloon Region) and Antwerp (Flemish Region). The research findings indicate that structural and individual factors and reasons that determine the opinions of individuals on the right-left distinction and the way in which they understand and interpret their own and other voters’ behaviour in similar positions in both countries are too varied and context dependant. Therefore, any reference to a particular or dominant factor fails to account for the diversity and provide a satisfactory explanation. On the contrary, the terms "contradiction" or "consistency" derive their meaning within transnational political participation from macro and micro level possibilities and constraints determined by many and mostly intertwined factors such as immigrant and citizenship status; socio-economic level; ethnic, political and religious identities; feelings, expectations, cultural and political values; thoughts and perceptions concerning individual or collective interests and the unique social and political structures and electoral systems of both countries.

Keywords:

Contradictory political choice, migration, transnationality, transnational political participation, voting behaviour, distinction of political right-left.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
TABLolar DİZİNİ	xix
ŞEKİLLER DİZİNİ	xx
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ.....	9
2. BÖLÜM: GÖÇMENLİK, VATANDAŞLIK VE ULUSÖTESİ SİYASAL KATILIM SORUNU	14
2.1. GÖÇMENLİK, ÇOKLU-VATANDAŞLIK VE ULUSÖTESİLİK	14
2.1.1. Göç ve Göçmenlik	14
2.1.2. Çoklu-Vatandaşlık ve Ulusötesilik.....	21
2.2. SİYASAL KATILIM, SEÇİMLER VE SEÇMENLER	38
2.3. YURT DIŞINDAN OY KULLANMA HAKKI.....	41
2.4. ULUSÖTESİ SİYASAL KATILIMI BELİRLEYEN ETKENLER.....	50
3. BÖLÜM: ULUSÖTESİ SİYASAL KATILIMI ANLAMA VE AÇIKLAMA SORUNU	59
4. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN METODOLOJİK YAKLAŞIMI, YÖNTEMİ VE KATILIMCILARIN PROFİLİ.....	80
4.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİK YAKLAŞIMI	80
4.2. ALAN ARAŞTIRMASI SÜRECİ VE KATILIMCI BİREYLERİN SOSYO-DEMOGRAFİK NİTELİKLERİ	88
4.3. KATILIMCILARIN PROFİLİ	103

4.4. MÜLAKAT VERİLERİNİN ANALİZİ	147
4.5. ARAŞTIRMANIN GÜÇLÜKLERİ VE SINIRLILIKLARI	153
5. BÖLÜM: SİYASAL DAVRANIŞIN MAKRO BAĞLAMI: TÜRKİYE'DEN BELÇİKA'YA GÖÇ SÜRECİ VE ULUSÖTESİ SİYASAL KATILIMIN TARİHSEL ARKA PLANI.....	160
5.1. TÜRKİYE'DEN BELÇİKA'YA GÖÇ SÜRECİ	160
5.2. TÜRKİYE'NİN VE BELÇİKA'NIN SİYASET TARİHİ.....	167
5.2.1. Geçmişten Bugüne Türkiye Siyaseti: Kısa Bir Özet	170
5.2.2. Geçmişten Bugüne Belçika Siyaseti: Kısa Bir Özet.....	196
6. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE VE BELÇİKA'DA SİYASİ PARTİLER VE İDEOLOJİLER	210
6.1. TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLER VE İDEOLOJİLER.....	217
6.2. BELÇİKA'DA SİYASİ PARTİLER VE İDEOLOJİLER.....	227
6.3. BELÇİKA'DAKİ ETNİK AZINLIK PARTİLERİ VE TÜRKİYE KÖKENLİ SİYASETÇİLER.....	237
6.4. BELÇİKA'DA SOL POPÜLİZM	248
7. BÖLÜM: BELÇİKA'DA YAŞAYAN TÜRKİYELİ TOPLULUĞUN GENEL ÖZELLİKLERİ VE (ULUSÖTESİ) SİYASAL DAVRANIŞLARI.....	257
7.1. BELÇİKA'DA YAŞAYAN TÜRKİYELİLERİN SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ	257
7.2. TÜRKİYELİLERİN BELÇİKA'DAKİ SİYASAL FAALİYETLERİ.....	291
7.3. YURT DIŞINDAKİ TÜRKİYELİLERİN TÜRKİYE'DEKİ SİYASAL KATILIMINA İLİŞKİN TEMEL EĞİLİMLER	311
8. BÖLÜM: KATILIMCILARIN SİYASİ DÜŞÜNCELERİ VE SİYASAL KATILIM BİÇİMLERİ.....	332
8.1. SİYASETE DAİR BİLGİ VE İLGI DÜZEYLERİNE GÖRE KATILIMCILAR	332
8.2. KATILIMCILARIN SİYASAL KATILIM BİÇİMLERİ.....	353
8.3. SİYASAL KATILIMDA BULUNDUKLARI ÜLKELERE GÖRE KATILIMCILAR	356
8.3.1. Hiçbir Ülkede Siyasal Katılımda Bulunmayanlar	358

8.3.2. Sadece Belçika’da Siyasal Katılımda Bulunanlar	359
8.3.3. Sadece Türkiye’de Siyasal Katılımda Bulunanlar.....	360
8.3.4. Her İki Ülkede Siyasal Katılımda Bulunanlar	361
8.4. SİYASAL KATILIMLARININ SAĞ-SOL AYRIMINA GÖRE ŞEKİLLENİP ŞEKİLLENMEMESİ AÇISINDAN KATILIMCILAR.....	362
8.4.1. Siyasal Katılımı Sağ-Sol Ayrımına Göre Şekillenmeyen Katılımcılar	363
8.4.1.1. Sağ-Sol Ayrımına Dair Bilgi Sahibi Olmayan Katılımcılar.....	363
8.4.1.2. Sağ-Sol Ayrımını Reddeden ya da Önemsemeyen Katılımcılar	365
8.4.2. Siyasal Katılımı Sağ-Sol Ayrımına Göre Şekillenen Katılımcılar	368
8.4.2.1. Türkiye’de Sağ, Belçika’da Solu Desteklemek.....	369
8.4.2.2. Türkiye’de Solu, Belçika’da Sağ Desteklemek.....	399
8.4.2.3. Hem Türkiye’de Hem Belçika’da Solu Desteklemek	403
8.4.2.4. Hem Türkiye’de Hem Belçika’da Sağ Desteklemek	408
9. BÖLÜM: KATILIMCILARIN “ÇELİŞKİ” İLE İLİŞKİLENME VE SİYASAL DAVRANIŞLARINI AÇIKLAMA BİÇİMLERİ	420
9.1. SİYASAL DAVRANIŞLARININ BİR ÇELİŞKİ OLUŞTURUP OLUŞTURMADIĞI HAKKINDAKİ KANAATLERİNE GÖRE KATILIMCILAR	421
9.1.1. Bir Ülkede Sağ, Başka Bir Ülkede Solu Desteklemenin Çelişki Olduğunu Düşünen Katılımcılar.....	421
9.1.2. Bir Ülkede Sağ, Başka Bir Ülkede Solu Desteklemenin Çelişki Olmadığını Düşünen Katılımcılar.....	429
9.2. KATILIMCILARIN SİYASAL KATILIMINI BELİRLEYEN ETKENLER.	440
9.2.1. Çıkarlar	440
9.2.2. İdeoloji ve Kimlik.....	451
9.2.2.1.Particiliğin Etkisi.....	464
9.2.2.2. Dinî Düşünce ve Mensubiyetin Etkisi.....	471
9.2.2.3. Etnik-Ulusal Milliyetçiliğin Etkisi	475
9.2.2.4. Hemşehriciliğin Etkisi.....	483
9.2.3. Göçmenlik Konumu ve Sosyal Haklar	490
9.2.4. Sosyalizasyonun Etkisi	491
9.2.5. Siyasi Partilerin Popülist Stratejilerinin Etkisi	494
9.2.6. Kamu Hizmetlerinden Memnun Olup Olmamanın Etkisi.....	499
9.2.7. Medyanın Etkisi.....	501

10. BÖLÜM: KATILIMCILARIN YURT DIŞINDAN OY KULLANMA HAKKI, TÜRKİYE'DEKİ VE AVRUPA'DAKİ “MÜLTECİ SORUNU” VE TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ’NE ÜYELİĞİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ VE TAVIRLARI	505
10.1. YURT DIŞINDAN OY KULLANMA HAKKINA DAİR GÖRÜŞLERİ VE TAVIRLARI.....	505
10.2. TÜRKİYE’DEKİ VE AVRUPA’DAKİ “MÜLTECİ SORUNU” İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ VE TAVIRLARI	522
10.3. TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİĞİNE DAİR GÖRÜŞLERİ VE TAVIRLARI	533
TARTIŞMA VE SONUÇ.....	543
KAYNAKÇA	525
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU	619
EK 2. ETİK KOMİSYON İZİNİ.....	620
EK 3. GÖRÜŞME FORMU ÖRNEĞİ	621
EK 4. GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU ÖRNEĞİ	626
EK 5. 24 HAZİRAN 2018 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ YURT İÇİ VE YURT DIŞI SEÇMEN SAYILARININ VE ADAYLARIN ALDIKLARI OYLARIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI.....	627
EK 6. 24 HAZİRAN 2018 GENEL SEÇİMİ YURT İÇİ VE YURT DIŞI SEÇMEN SAYILARININ VE PARTİLERİN ALDIĞI OYLARIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI.....	630
EK 7. 16 NİSAN 2017 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ REFERANDUMU YURT İÇİ VE YURT DIŞI SEÇMEN SAYILARININ VE OYLARIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI	633
EK 8. 1 KASIM 2015 ERKEN GENEL SEÇİMİ YURT İÇİ VE YURT DIŞI SEÇMEN SAYILARININ VE PARTİLERİN ALDIKLARI OYLARIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI.....	635
EK 9. 7 HAZİRAN 2015 GENEL SEÇİMİ YURT İÇİ VE YURT DIŞI SEÇMEN SAYILARININ VE PARTİLERİN ALDIKLARI OYLARIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI.....	637

EK 10. 10 AĞUSTOS 2014 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ SEÇMEN SAYILARI İLE GEÇERLİ VE GEÇERSİZ OYLARIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI.....	639
EK 11. 10 AĞUSTOS 2014 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ YURT İÇİ VE YURT DIŞI SEÇMEN SAYILARI VE ADAYLARIN ALDIKLARI OYLARIN DAĞILIMI...	641
EK 12. T.C. HÜKÜMETLERİ VE CUMHURBAŞKANLARI KRONOLOJİK LİSTESİ	642

KISALTMALAR DİZİNİ

AABK: Avrupa Alevi Birlikleri Konfederasyonu

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ABVV: Algemeen Belgisch Vakverbond (Belçika Genel İşçi Federasyonu)

ACLVB: Algemene Centrale der Liberale Vakbonden van België (Belçika Liberal Sendikalar Genel Merkezi)

ACTIRIS: Brüksel Başkent Bölgesi İstihdam Bürosu

ACV: Algemeen Christelijk Vakverbond (Hristiyan Sendikalar Konfederasyonu)

ADD: Atatürkçü Düşünce Derneği

ADG: Arbeitsamt der Deutschsprachigen Gemeinschaft Belgiens (Belçika'nın Almanca Konuşanlar Topluluğu İstihdam Bürosu)

AfD: Alternative für Deutschland (Almanya için Alternatif)

AGALEV: Anders Gaan Leven (Farklı Yaşamaya Başlamak)

AIAS: Amsterdam Institute for Advanced Labour Studies (Amsterdam İleri Emek Çalışmaları Enstitüsü)

AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AK Parti: Adalet ve Kalkınma Partisi

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP: Anavatan Partisi

ANF: Ajansa Nûçeyan a Fıratê (Fırat Haber Ajansı)

AP: Adalet Partisi

AP: Avrupa Parlamentosu

BAĞ-KUR: Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu

BAK Parti: Büyük Anadolu Kalkınma Hareketi

BBC: The British Broadcasting Corporation (Britanya Yayın Kuruluşu)

BBP: Büyük Birlik Partisi

BDP: Barış ve Demokrasi Partisi

BDV: Belçika Diyanet Vakfı

BEMES: Belgian Ethnic Minorities Election Study (Belçikalı Etnik Azınlıklar Seçim Çalışması)

BİF: Belçika İslam Federasyonu

bkz.: Bakınız

BM: Birleşmiş Milletler

BSP: Belgische Socialistische Partij (Belçika Sosyalist Partisi)

- BTDB: Belçika Türk Dernekler Birliği
- BTP: Bağımsız Türkiye Partisi
- BWP: Belgische Werkliedenpartij (Belçikalı İşçilerin Partisi)
- CAPAC: Caisse Auxiliaire de Paiement des Allocations de Chômeage (İşsizlik Yardımlarını Ödeme Sandığı)
- CD&V: Christen-Democratisch en Vlaams (Hristiyan Demokrat ve Flaman)
- CDA: Christian Democratic Appeal (Hristiyan Demokrat Çağrı)
- CDH: Centre Démocrate Humaniste (Demokratik Hümanist Merkez)
- CDU: Christlich Demokratische Union Deutschlands (Almanya Hristiyan Demokrat Birliği)
- CETA: Comprehensive Economic and Trade Agreement (Kapsamlı Ekonomi ve Ticaret Anlaşması)
- CGSLB: Centrale générale des syndicats libéraux de Belgique (Belçika Liberal Sendikalar Genel Merkezi)
- CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
- CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
- CNN: Cable News Network (Kablolu Haber Ağı)
- CPJ: Committee to Protect Journalists (Gazetecileri Koruma Komitesi)
- CSC: Confédération des syndicats chrétiens (Hristiyan Sendikalar Konfederasyonu)
- CSU: Christlich-Soziale Union (Hristiyan Sosyal Birliği)
- CVP: Christelijke Volkspartij (Hristiyan Halk Partisi)
- CVV: Christelijke Vlaamse Volksunie (Hristiyan Flaman Halk Birliği)
- Çev.: Çevirmen(ler)
- DBP: Demokratik Bölgeler Partisi
- DEB: Dostluk, Eşitlik, Barış Partisi
- DéFi: Démocrate, Fédéraliste, Indépendant (Demokrat, Federalist, Bağımsız)
- DEHAP: Demokratik Halk Partisi
- DENK: Politieke Beweging Denk (Düşün Siyasi Hareketi)
- DEP: Demokrasi Partisi
- DHP: Devrimci Halk Partisi
- DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı
- DİTİB: Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği
- DOST: Sorumluluk, Özgürlük ve Hoşgörü için Demokratlar Partisi
- DP: Demokrat Parti
- DSP: Demokratik Sol Parti
- DTP: Demokratik Toplum Partisi

DYP: Doğru Yol Partisi

Ed.: Editör(ler)

EEC: European Economic Community (Avrupa Ekonomi Topluluğu)

EMB: Exécutif des Musulmans de Belgique / Executief van de Moslims van België (Belçika Müslüman Temsil Kurumu)

EYAD: Emirdağlılar Yardımlaşma Derneği

FDF: Front démocratique des francophones (Frankofonların Demokratik Cephesi)

FDP: Freie Demokratische Partei (Hür Demokratik Parti)

FGTB: Fédération Générale du Travail de Belgique (Belçika Genel İşçi Federasyonu)

FN: Front National (Ulusal Cephe)

FP: Fazilet Partisi

ECOLO: Écologistes Confédérés pour l'organisation de luttes originales (Orijinal Mücadelelerin Örgütlenmesi için Ekolojist İttifakı)

EUROSTAT: European Statistical Office (Avrupa İstatistik Ofisi)

GROEN: De Vlaamse Groenen (Flaman Yeşilleri / Yeşil)

HADEP: Halkın Demokrasi Partisi

HAP: Halk ve Adalet Partisi

HDK: Halkların Demokratik Kongresi

HDP: Halkların Demokratik Partisi

HEP: Halkın Emek Partisi

HÖH: Hak ve Özgürlükler Hareketi

HŞHP: Hürriyet ve Şeref Halk Partisi

HVW: Hulpkas voor Werkloosheidsuitkeringen (İşsizlik Ödeneği Yardım Fonu)

ICC: Islamic and Cultural Center of Belgium (Belçika İslam ve Kültür Merkezi)

IDEA: International Institute for Democracy and Electoral Assistance (Uluslararası Demokrasi ve Seçim Desteği Enstitüsü)

ILP: Independent Labour Party (Bağımsız İşçi Partisi)

IOM: International Organization for Migration (Uluslararası Göç Örgütü)

IPB: Islamic Party of Britain (İngiltere İslam Partisi)

ISPO: Institute for Social and Political Opinion Research (Sosyal ve Siyasal Düşünce Araştırma Enstitüsü)

İŞİD: Irak ve Şam İslam Devleti

İİT: İslam İşbirliği Teşkilatı

KHK: Kanun Hükmünde Kararname

KP: Kadın Partisi

- KPB: Kommunistische Partij van België (Belçika Komünist Partisi)
- LDD: Libertair, Direct, Democratisch (Liberter, Doğrudan, Demokratik)
- LDP: Liberal Demokrat Parti
- LE: Les Engagés (Adanmış Olanlar)
- Le FOREM: Office wallon de la formation professionnelle et de l'emploi (Valon Mesleki Eğitim ve İstihdam Ofisi)
- LGBTİ: Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transseksüel, İnterseks
- MÇP: Milliyetçi Çalışma Partisi
- MDD: Millî Demokratik Devrim
- MDP: Moslim Democratische Partij (Müslüman Demokratik Parti)
- MEB: Millî Eğitim Bakanlığı
- MGK: Millî Güvenlik Konseyi
- MHP: Milliyetçi Hareket Partisi
- MKP: Milli Kalkınma Partisi
- MNP: Millî Nizam Partisi
- MR: Mouvement Rêformateur (Reformcu Hareket)
- MSP: Millî Selamet Partisi
- MVP: Moslim Volkspartij van Brussel en Vlaanderen (Brüksel ve Flamanca Müslüman Halk Partisi)
- N-VA: Nieuw-Vlaamse Alliantie (Yeni Flaman İttifakı)
- NATO: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
- NBZ: Neue Bewegung für die Zukunft (Gelecek İçin Yeni Hareket Partisi)
- NDP: New Democratic Party (Yeni Demokratik Parti)
- NMP: Nederlandse Moslim Partij
- NSV: Nationalistische Studentenvereniging (Milliyetçi Öğrenci Derneği)
- OECD: Organisation for Economic Cooperation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
- OHAL: Olağanüstü hâl
- ONEM: Office national de l'Emploi (Belçika Ulusal İstihdam Kurumu)
- Open VLD: Open Vlaamse Liberalen en Democraten (Açık Flaman Liberalleri ve Demokratları)
- ÖZDEP: Özgürlük ve Demokrasi Partisi
- PCB: Parti Communiste de Belgique (Belçika Komünist Partisi)
- PCP: Parti de la citoyenneté et de la prospérité (Vatandaşlık ve Refah Partisi)
- PEJ: Parti égalité et justice (Eşitlik ve Adalet Partisi)
- PFF: Partei für Freiheit und Fortschritt (Özgürlük ve Gelişim Partisi)

- PFN: Parti des forces nouvelles (Yeni Kuvvetler Partisi)
- PJM: Parti des Jeunes Musulmans (Müslüman Gençlik Partisi)
- PKK: Partiya Karkerên Kurdistanê (Kürdistan İşçi Partisi)
- PLP: Parti de la liberté et du progrès (Özgürlük ve Gelişim Partisi)
- PMF: Parti des musulmans de France (Fransa Müslümanları Partisi)
- POB: Parti Ouvrier Belge (Belçikalı İşçilerin Partisi)
- PP: Parti Populaire (Halkın Partisi)
- ProDG: Pro Deutschsprachigen Gemeinschaft (Almanca Konuşan Topluluk Destekçisi Parti)
- PRUNE: Partido Renacimiento y Union de España (Rönesans ve İspanya Birliği Partisi)
- PS: Parti Socialiste (Sosyalist Parti)
- PSB: Parti Socialiste Belge (Belçika Sosyalist Partisi)
- PSC: Parti Social Chrétien (Hristiyan Sosyal Parti)
- PTB: Parti du Travail de Belgique (Belçika İşçi Partisi)
- PVDA: Partij van de Arbeid van België (Belçika İşçi Partisi)
- PVV: Partij voor Vrijheid en Vooruitgang (Özgürlük ve Gelişim Partisi)
- RP: Refah Partisi
- RTBF: The Radio-télévision belge de la Communauté française (Fransız Toplumunun Belçika Radyo-Televizyonu)
- RVA: Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (Belçika Ulusal İstihdam Kurumu)
- s.: Sayfa
- SHP: Sosyaldemokrat Halkçı Parti
- SOPEMI: Système d'observation permanente des migrations (Kalıcı Göç Gözlem Sistemi)
- SP: Saadet Partisi
- SP.A: Socialistische Partij Anders (Sosyalist Parti-Farklı)
- SPD: Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Almanya Sosyal Demokrat Partisi)
- SPIRIT: Sociaal, Progressief, Internationaal, Regionalistisch, Integraal-democratisch, Toekomstgericht (Sosyal, İlerici, Enternasyonal, Bölgeselci, Bütünsel-Demokratik, İleri Görüşlü)
- SS: Schutzstaffel (Koruma Timi)
- SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- STATBEL: Statistics Belgium (Belçika İstatistik Kurumu)
- TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
- T.C.: Türkiye Cumhuriyeti
- T.C.C.B.: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı
- TKMD: Türkiye Komünizmle Mücadele Dernekleri

- TL: Türk Lirası
- TGRT: Türkiye Gazetesi Radyo Televizyonu
- TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
- TSİP: Türkiye Sosyalist İşçi Partisi
- TURK Parti: Toplumsal Uzlaşma Reform ve Kalkınma Partisi
- TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu
- UDMF: L'Union des démocrates musulmans français (Demokratik Fransız Müslümanlar Birliği)
- UETD: Union of European Turkish Democrats (Avrupa Türk Demokratlar Birliği)
- UID: Union of International Democrats (Uluslararası Demokratlar Birliği)
- vb.: Ve benzeri
- VB: Vlaams Blok (Flaman Blok)
- VB: Vlaams Belang (Flaman Çıkarı)
- VC: Vlaams Concentratie (Flaman Birliği)
- vd.: Ve diğerleri
- VDAB: Vlaamse Dienst voor Arbeids Bemiddeling (Flaman İstihdam Kurumu)
- Verdinaso: Verbond van Dietse Nationaal-Solidaristen (Felemenkçe Konuşan Ulusal Dayanımcılar Birliği)
- Vivant: Voor Individuele Vrijheid en Arbeid in een Nieuwe Toekomst (Yeni Bir Gelecekte Bireysel Özgürlük ve Emek İçin)
- VMC: Vlaams Multicultureel Collectief (Flaman Çokkültürlü Kolektif)
- VMO: Vlaams Militantordre (Flaman Militan Düzeni)
- VNV: Vlaams Nationaal Verbond (Flaman Ulusal Birliği)
- Vooruit: İleri
- VRT: De Vlaamse Radio- en Televisieomroeporganisatie (Flaman Radyo ve Televizyon Yayıncılığı Organizasyonu)
- vs.: Vesaire
- VU: Volksunie (Halkın Birliği)
- VVD: Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (Özgürlük ve Demokrasi için Halk Partisi)
- YSK: Yüksek Seçim Kurulu
- YTB: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı
- ZP: Zafer Partisi

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Faist'e Göre, Ulusötesi Alan Türleri	27
Tablo 2. Belçika'daki Türkiye ve Fas Kökenli Vatandaşların Genel Nüfus ile Karşılaştırmalı Olarak 2014 Belçika Federal Seçimi'nde Hangi Partilere Oy Verdikleri	56
Tablo 3. 2018 Yılı Genel Seçimi'nde Yurt Dışı Seçmen Kütüğüne Kayıtlı Türkiyeli Seçmenlerin Ülkelere Göre Dağılımı, Katılım Oranları ve Partilerin Aldıkları Oy Oranları (%).....	58
Tablo 4. Lau ve Redlawsk'a Göre, Bireylerin Seçimlerde Karar Alma Davranışlarına İlişkin Modeller.....	66
Tablo 5. Katılımcıların Cinsiyet, Vatandaşlık Durumu ve Yaşadıkları Bölgeye Göre Dağılımı	92
Tablo 6. Katılımcıların Yaşadıkları Bölgeler İtibarıyla Vatandaşlık Durumları ve Vatandaşlık Elde Etme Biçimleri.....	94
Tablo 7. Katılımcıların Göç Sebepleri, Yaşadıkları Bölge ve Cinsiyete Göre Dağılımı.....	100
Tablo 8. Katılımcıların Öğrenim Durumu ve Cinsiyete Göre Dağılımı.....	102
Tablo 9. Katılımcılara İlişkin Genel Bilgiler.....	103
Tablo 10. Belçika ve Diğer Bazı Avrupa Ülkelerinde 1960, 1976 ve 1990 Yıllarında Yabancı Nüfus ve Toplam Nüfusa Oranı.....	164
Tablo 11. Belçika ve Diğer Bazı Avrupa Ülkelerinde 1960, 1976 ve 1990 Yıllarında Yabancı İşçi Sayıları ve Toplam İşgücüne Oranları	164
Tablo 12. Belçika'daki Birinci Nesil Türkiyeli ve Faslı Göçmenlerin Öğrenim Durumları İtibarıyla Dağılımları (%)	264
Tablo 13. Yerli Belçikalılar ve Belçika'daki Birinci ve İkinci Nesil Türkiyeli Göçmenlerin Öğrenim Durumları İtibarıyla Dağılımları (%)	265
Tablo 14. Belçika ve Diğer Bazı Avrupa Ülkelerinde 1976, 1980 ve 1990 Yıllarında Vatandaşlığa Geçişin Yabancı Nüfusa Oranları	281
Tablo 15. Belçika Vatandaşlığı Elde Eden Türkiyelilerin Yıllara ve Bölgelere Göre Dağılımı	285
Tablo 16. Belçika'daki Yerli Vatandaşların ve Türkiye Kökenli Topluluğun Belirli Türlerdeki Örgütlere Katılımları.....	292
Tablo 17. Brüksel'de 2006, 2012 ve 2018 Yerel Seçimlerinde Aday Olan ve Seçilen Türkiyelilere İlişkin Sayısal Veriler ve Siyasi Partileri.....	480

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Türkiye’de Siyasal Görüşlerin Sosyo-Ekonomik Seviyeye Göre Dağılımı (Grafik)	48
Şekil 2. Belçika Dil Bölgeleri ve Komşu Ülkeler (Harita)	199
Şekil 3. 1946-2019 Yılları Arasında Belçika Seçimlerindeki Oyların Siyasal Partilere Göre Oransal Dağılımı (Grafik).....	235
Şekil 4. 1971-2014 Yılları Arasında Belçika Federal Seçimlerinde Solu Destekleme Davranışının Bölgelere Göre Dağılımı (Grafik)	236
Şekil 5. Türkiye'den Belçika'ya İşçi Göçünün İllere Göre Dağılımı (Harita).....	260
Şekil 6. Belçika’daki Yabancı Ülkede Doğan ve Belçika’da Doğan Bireylerin 2020 Yılındaki İşgücü Piyasasına Katılım Oranları ve OECD Ortalaması ile Karşılaştırılması (Grafik)	283
Şekil 7. 2000-2021 Yıllarında Belçika Vatandaşlığı Elde Eden Türkiyelilerin Sayıları (Grafik)	286
Şekil 8. Belçika Nüfusunun 2010 ve 2020 Yıllarında Dinî İnançlara Göre Dağılımı ve 2030, 2040, 2050 Yılına Ait Ön Görümler (Grafik).....	301
Şekil 9. Türkiye’de 10 Ağustos 2014-24 Haziran 2018 Tarihleri Arasında Gerçekleşen Seçimlerde ve Referandumda Belçika’daki ve Yurt Dışındaki Toplam Kayıtlı ve Oy Kullanan Seçmen Sayıları (Grafik).....	319
Şekil 10. Farklı Yoğunluklarda İdeolojik Tercih ve Kişisel Çıkar İlişkisi (Şekil)	442

GİRİŞ

Bu araştırma, Belçika’da yaşayan ve çifte vatandaşlığa sahip Türkiye kökenli¹ bireylerin Türkiye’deki ve Belçika’daki siyasal katılımları ve her iki ülkede yapılan seçimlerde sergiledikleri, sıklıkla “çelişkili” olarak nitelendirilen siyasal tercihleri ve oy kullanma davranışları ile ilgilidir. Araştırmanın amacı, Türkiye’deki seçimlerde ve daha genel olarak Türkiye siyaseti ile ilgili konularda ağırlıklı olarak sağ veya milliyetçi-muhafazakâr eğilimli partileri ya da adayları destekleme yönünde bir siyasal davranış sergileyen seçmenlerin, Avrupa ülkelerindeki seçimlerde sol-sosyal demokrat eğilimli partilere ya da adaylara destek vermelerinin ardında yatan toplumsal, siyasal ve kültürel mekanizmaların ve bunların seçmenlerin ulusal-etnik kimliği, siyasal ve kültürel değerleri ve göçmenlik konumundan kaynaklanan yapısal unsurlarla nasıl eklemeleştiğinin anlaşılması ve açıklanmasıdır.²

Bu kapsamda çalışmada, bu bireylerin sahip oldukları ve savundukları siyasal düşünce ve değerlerin neler olduğu; toplumsal ve siyasal yaşamın farklı alanlarına ilişkin din (dinsel pratikler, örgütlenmeler, İslam ya da Müslüman karşıtlığı vb.), iktisat (ekonomik durum, kamu hizmetleri, işsizlik, yaşam koşulları vb.), etniklik (kimlik, ayrımcılık, ırkçılık, azınlık hakları vb.) ve temel insan hakları (özgürlük, eşitlik, demokrasi vb.) gibi birbiriyle görece iç içe geçmiş konu veya hayat alanları ile ilgili düşünce ve deneyimlerinin onların siyasal düşüncelerini, tavır alışlarını ve davranışlarını nasıl etkilediği ve şekillendirdiği ayrıntılı olarak incelenmektedir. Buna yönelik olarak da göçmenlerin Avrupa’da ve

¹ Bireylerin veya toplulukların, kendi etnik mensubiyetlerine ilişkin düşünce ve söylemlerini dikkate almak özellikle göç, etnisite ve azınlıklar gibi konularda yapılan çalışmalarda oldukça önemlidir. Bu çalışmada Türklüğü bir “üst kimlik” olarak kabul etmek yerine “Türkiyeli” veya “Türkiye kökenli” ifadeleri tercih edilmiştir. Bu konu daha ayrıntılı olarak çalışmanın 1. Bölüm’ünde ifade edilmiştir.

² Bu “çelişik” siyasal katılım biçimi, uzun yıllardır süregelen ve toplumun en azından siyasetle ilgilenen kesimlerince genel olarak bilinen bir durumdur. Bu durum *Twitter* ve *Facebook* gibi sosyal medya sitelerinde ve *Ekşi Sözlük* gibi bilgi, düşünce, yorum vs. gibi içerik üretilen popüler platformlarda, özellikle Türkiye’deki seçim dönemlerinde yoğun tartışmalara konu olabilmektedir. Örneğin Ekşi Sözlük’te 19.06.2022 tarihi itibarıyla, 23.07.2003 tarihinde açılmış ve toplam 67 *entry* (metin, içerik, yorum) içeren “*gurbette solcu memlekette sağcı olmak*”, 02.09.2005 tarihinde açılmış ve toplam 116 *entry* içeren “*almanya’da sol türkiye’de sağ oy kullanan almancı*” ve 25.09.2019 tarihinde açılmış ve toplam 2.005 *entry* içeren “*gurbetçi oy hakkının iptali kampanyası*” gibi başlıklar bulunmaktadır. Sözlük formatlı platformlarda, insanlar belirli bir konuda interaktif bir biçimde görüşlerini paylaşabildiği ve bu görüşler herkesin erişimine açık olduğu için bu platformların gerek kamuoyu oluşturmada gerekse kamuoyunun düşüncelerini ve algılarını yansıtmada kayda değer bir önemi ve değeri olduğu ifade edilebilir.

<https://eksisozluk.com/gurbette-solcu-memlekette-sagci-olmak--711452>

<https://eksisozluk.com/almanya-da-sol-turkiyede-sag-oy-kullanan-almanci--1349492>

<https://eksisozluk.com/gurbetci-oy-hakkinin-iptali-kampanyasi--6329338>

Türkiye’de hangi nedenlerle, hangi siyasal eğilimdeki (sol, sosyal demokrat, sağ, muhafazakâr, milliyetçi vb.) partileri, adayları ve politikaları destekledikleri kendi ulusötesi siyasal katılımlarını nasıl anladıkları, açıkladıkları ve yorumladıklarının, yani metodolojik tabir ile “birincil” (*primary*) olarak nitelendirilen yorumlarının araştırmacı tarafından yeniden inşa edilmesi ve yorumlanması (“ikincil” yorum, *secondary interpretation*) (bkz. 6 ve Bellamy, 2012, s. 232-233)³ suretiyle yapılmaktadır.

Sol ve sağ ideolojik ayrımı, oy verme davranışını açıklarken sıklıkla kullanılan bir kavramsal araçtır (Castles ve Mair, 1997; Greenberg ve Jonas, 2003; Jou, 2010; Thorisdottir vd., 2007). Fuchs ve Klingeman’a (1990, s. 205) göre, bu ayrıma sıklıkla başvurulmasının nedeni çoğunlukla, ideolojileri bu şekilde sınıflandırmanın teorik siyasetin karmaşıklığını basitleştirmesidir. Buna ek olarak Hix (1999), meselelerin anlaşılabilir bir şekilde etiketlenmesi aracılığıyla sol-sağ ayrımının seçmenler için faydalı olduğunu ve bu şekilde parti programlarının anlaşılabilirliğini söylemektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, bu araştırmanın veri toplama sürecinde “sağ” ve “sol” kavramlarının siyasal açıdan ne anlam ifade ettiğine yönelik öznel veya nesnel nitelikte belirli bir kavrayışa sahip olmayan, zihninde örtük ve karmaşık bir biçimde de olsa mevcut olan kavrayışı açık ve net bir biçimde ifade edemeyen, “sağ” ve “sol” kavramlarını birbirine karıştıran veya araştırmacının sorduğu sorulara cevap vermeden önce, bu kavramların ne anlam ifade ettiğini gerek öğrenmek gerekse kendi bilgisini teyit etmek amacıyla araştırmacıya soran katılımcılar olmuştur.

Sayer (2017, s. 10, 11), araştırma nesnesini yorumlamak için kaçınılmaz olarak mevcut düşünme tarzlarını kullanmak zorunda olsak da ve önceki yazarların omuzları üstünde yükselmek genellikle işe yarasa da nesneye ve özenli, ayrıntılı betimlemeye (*thick description*) gösterilen dikkatin -dünyaya *nasıl* baktığımız hakkında düşünmeyle birlikte-hayati önem taşıdığını belirtmektedir. Bu bağlamda, çalışmada “sağ” ve “sol” kavramlarının katılımcılar tarafından algılanış biçimleri anlaşılması gereken en temel hususlardan birisi olmuştur. Böylelikle iki farklı ülkede sergilenmiş olan siyasal davranışlar arasındaki sürekliliklerin, kesintilerin veya sıklıkla “çelişki” olarak

³ Perri 6’in eski adı David Ashworth’tur. Yazar 1983’te adını değiştirmiştir. Kendi çalışmalarında da yaptığı diğer çalışmalara “6” şeklinde atıf yapmaktadır. Bu sebeple bu çalışmadaki atıflarda paragraf başları hariç, yazarın ilk ismine yer verilmemiştir.

nitelendirilen durumların bireyler tarafından nasıl anlamlandırıldığı, konumlandırıldığı ve dolayısıyla “çelişki” olarak nitelendirilen durumun nasıl ve hangi nedenlerle ortaya çıktığı, kim açısından (vatandaş/seçmen, siyasal parti programı, araştırmacılar veya diğer bireyler) bir “çelişki” olduğu ve aktörlerin kendi gözünden ne anlam ifade ettiği anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır.

Bir ülkede sağ, başka bir ülkede ise solu desteklemek şeklinde gerçekleşen ulusötesi siyasal katılımı tanımlamak için kullanılan “çelişki” kavramının sosyolojik açıdan sorunlu ve tartışmalı bir kavram olduğunu belirlemek gerekir. Gallie (1956), “özünde tartışmalı kavramlar” (*essentially contested concepts*) için bazı nitelikler sıralamaktadır. Ona göre (1956, s. 171-180), tartışmalı kavramlar: (i) değer biçicidir (*appraisive*), (ii) içsel bakımdan karmaşık bir karakterdedir, (iii) çeşitli şekillerde tanımlanabilirler, (iv) açıktırlar ve değişen koşullar ışığında önemli değişiklikleri kabul eden türdedirler, (v) tartışmalı oldukları çatışan taraflarca karşılıklı kabul edilmektedir ve taraflardan her biri kendi kullanımına karşı tarafın itiraz ettiği gerçeğini bilmekte ve karşı tarafın kavramı tanımlarken uyguladığını iddia ettiği farklı kriterleri anlayıp en azından biraz takdir etmektedir, (vi) kavrama dayanak teşkil eden özgün bir örnek vardır ve (vii) kavramın kullanımında daha fazla tutarlılığı ve uygunluğu elde etmeye yönelik sürekli ve ilerici bir rekabet vardır.⁴

Collier vd.’nin (2006, s. 237) ifade ettiği gibi, Gallie’nin düşüncelerini, bu yedi kriterin her birinin her zaman doğru veya yanlış olduğunu ima edebilecek bir hipotez olarak görmekten ziyade, analitik bir çerçeve veya bir şematizasyon olarak görmek daha verimli olacaktır. Bu bağlamda, bu çalışma çerçevesinde ele alınan “çelişki” kavramının da Gallie’nin sıraladığı bazı nitelikleri taşıdığını söylemek mümkündür. Öyle ki, çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan tüm katılımcılara Türkiye’de sağ, Belçika’da ise solu destekleme davranışının bir çelişki olup olmadığı sorulmuştur. Gerek kendisini sağcı olarak niteleyen gerekse de solcu olarak niteleyen pek çok katılımcı bunu bir çelişki olarak gördüklerini söylemiştir. Ancak bazı katılımcılar, bilakis bunu tutarlı bir siyasal davranış olarak gördüklerini ifade etmiş ve çeşitli gerekçeler öne sürmüşlerdir. Belçika sol partilerindeki Türk ve/veya Müslüman adayların varlığı ya da Türkiye’nin, Türklerin

⁴ Jacobs’ın (2019, s. 160) da belirttiği gibi, bu kavrama ilişkin farklı değerlendirmeler (bkz. Collier vd., 2006; Gray, 1977; Waldron, 2002) söz konusudur.

ya da Müslümanların ortak çıkarları için Belçika’da sol partilerin ve/veya adayların desteklenmesi bunların örneklerindedir. Yine bazı katılımcılar bu şekilde bir siyasal davranışın bireysel veya kolektif bazı çıkarlar açısından “tutarlı” olup ideolojik açıdan “çelişkili” olduğunu düşündüklerini ifade etmişlerdir. Kendi siyasal davranışını ideolojik olarak çelişkili gören bazı katılımcılar, bu çelişkiyi aşmak için çeşitli stratejiler geliştirmeye çalışmaktadır: Türkiye’de olduğu gibi Belçika’da da sağcı bir partiye yönelmek ya da sol parti üyeliğinden ve parti yayınlarının aboneliğinden ayrılmak bunlar arasındadır. Dolayısıyla, bu örneklerin de gösterdiği üzere, belirli türden bir siyasal davranış biçimini tanımlamaya yönelik olarak kullanılan “çelişki” kavramının, Gallie’nin saymış olduğu özünde tartışmalı kavramlar ile çeşitli şekillerde örtüştüğü ifade edilebilir.

Ancak, belirtmek gerekir ki, bir ülkede sağ, başka bir ülkede ise solu desteklerken ortaya çıkan “çelişki” sorunu adlandırma düzeyinde (*nominal*) bir sorun değildir. Aksine katılımcıların bu konular hakkında sahip oldukları düşünce, görüş ve fikirler onların dünyayı hangi bakış açısından nasıl gördükleri; savundukları görüşlerin, politikaların, ilkelerin, ideallerin, çıkarların neler olduğu ve bunların içerik bakımından sabit kalıp kalmadığı ya da ülkeler bağlamında değişip değişmediği ile ilgilidir. Bu bakımdan gerek bireylerin kendi görüş ve yorumlarında gerekse araştırmacıların bu yorumları yeniden inşa etmesi sürecinde karşılıklı iletişimin mümkün ve verimli olabilmesi için anlam-atıf ilişkilerinin nasıl kurulduğuna dikkat edilmesi büyük önem taşımaktadır (6 ve Bellamy, 2012, s. 232-235; Sayer, 2017, s. 86-92).

Araştırmanın aydınlatmak istediği bu “çelişki” olgusunun nasıl ortaya çıktığını, geri planında veya derininde hangi bireysel ve toplumsal sebepler yattığını anlamak için çok farklı yönde ilerleyen sorgulamalar yapılabilir. Fakat, sorgulama her ne seviyede ve doğrultuda ilerletilecek olursa olsun, ulusötesi göçmenleri tek bir coğrafyaya aidiyet ile tanımlamamak ve onların içinde bulunduğu akışkan ve dinamik ilişkiselliği göz ardı etmemek için en azından iki yönlü bir biçimde bir sorgulama yapmak gerekir. Şöyle ki, bu çelişkiye ilişkin olarak aslında gerek Türkiye gerekse Avrupa kamuoyunda da en sık tartışılan ve cevap aranan soru, basitçe ifade edilecek olursa, “Türkiye’de sağ siyaseti destekleyen milliyetçi ve dindar Türkiyeliler, Avrupa ülkelerinde nasıl ve ne sebeplerle sol siyaseti destekliyor?” sorusudur. Bu “çelişki”ye ilişkin ikinci bir soru ise karşı yönden bakılarak sorulmaktadır: “Avrupa ülkelerinde uzun zamandır yaşayan ve vatandaşlık elde

etmiş olan Türkiyeliler, Türkiye’de nasıl hâlâ ‘sorgulanabilir’ demokratik değerlere sahip sağ siyasetçileri ya da siyasi partileri destekliyor?”⁵ Bu iki soru, aynı aktörlerin ulusötesi siyasal katılımını ve bu siyasal katılımındaki “çelişki”yi açıklamaya çalışan; ancak cevapları birbirinden farklı olan sorulardır. İlkinde milliyetçi ve muhafazakâr göçmenlerin köken ülkelerindeki siyasal tercihlerinden hareketle, Avrupa’daki siyasal tercihleri; ikincisinde ise Avrupa’nın toplumsal, siyasal ve kültürel yapısından hareketle ve göçmenlerin bu yapıya “entegre” olarak birtakım siyasal değerleri (demokrasi, çoğulculuk, sekülerlik gibi) içselleştirmiş olmaları beklentisiyle, köken ülkelerinde nasıl sağ siyaseti destekledikleri sorgulanmaktadır.

Her iki sorgulamanın da esasen açık veya örtük biçimde, meselenin çeşitli boyutlarına dair birtakım ön kabul, ön yargı ve varsayımlara dayanmakta olduğu ve hedefteki aktörlerin ulusötesi siyasal katılımının çeşitli yönleriyle “beklendiği ya da olması gerektiği gibi tutarlı bir biçimde” gerçekleşmediği düşüncesinde kökleştiği söylenebilir. Bu “çelişki” durumu, çifte vatandaşlığa sahip tüm seçmenlerin her zaman farkında olduğu ya da üzerine düşündüğü bir durum değildir. Aksine, buna dair sorgulamalar, seçmenlerin kendi siyasal davranışlarını nasıl gerekçelendirip açıkladıklarından bağımsız bir şekilde, dışarıdan konuya müdahil olanların kendi siyasal veya normatif gündemleri vasıtasıyla yahut verili bir olguyu ideal-tipik kavramsallaştırmalara müracaat ederek anlama ve açıklamak istediklerinde mevcut durumun kendilerince olağandan sapma bir durum olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Böylece, mevcut ampirik gerçekliği anlaşılması ve açıklanması gereken bir soruna dönüştüren şeyin esas olarak araştırmacıların ya da diğer bireylerin söz konusu durumun “ikincil” veya “etik” anlamını nasıl inşa ettikleri ve yorumunu nasıl yaptıkları, yani gördüklerinden veya kendilerine söylenenlerden kendi beklentileri veya meramları bakımından ne tür sonuçlar çıkardıkları meselesi olduğuna dikkat çekmek gerekir. Bu nedenle de bu sorgulamaları yapanların sahip oldukları düşünceler, değerler, varsayımlar ya da mantıksal olarak ürettikleri kategorilerin neler oldukları göz önünde bulundurulmalıdır.

⁵ Örneğin Çeviker Gürakar (2016, s. v), 1 Kasım 2015 seçimleri için şöyle söylemektedir: “(...) AKP, yolsuzluk skandallarına, yükselen otoritaryanizme, sivil özgürlüklerin azalmasına, özgür basının sindirilmesine ve benzerlerine rağmen, oyların neredeyse yarısını alarak bir kez daha ezici bir zafer elde etti. Sonuç herkesi şaşırttı. Bu nasıl olmuş olabilirdi? Din miydi? Milliyetçilik miydi? Seçmenlerin bilgisizliği (*ignorance*) miydi? Bu neydi? AKP hükümetinin kalcılığın nasıl rasyonelleştirilmeliydi?”

Ancak, öte yandan, çifte vatandaşlığa sahip seçmenlerin gerçekten ne yaptıklarını, ulusötesi siyasal katılımlarının hangi sebeplerle ve nasıl şekillendiğini anlamak için bu tür normatif ölçü ve beklentilerin olabildiğince dışına çıkmak gerekmektedir. Böylelikle, hem onların kendi siyasal davranışlarını nasıl makul görüp açıkladıklarını daha gerçekçi bir biçimde anlamak hem de bu tartışmaya normatif ölçüler veya ideal-tipik analiz araçları çerçevesinde “bir tutarlılık beklentisi” taşımadan, yani değer yargıları ile hareket ederek değil durum yargıları alanında kalarak müdahil olmak gerekmektedir. Zira bu konu çerçevesinde ele alınan gerek “çelişki” gerekse “tutarlılık” kavramları ilişkisel bir mahiyet arz etmektedir ve karar vericilerin nasıl ve hangi mekanizmalar ile ilişkilendiğine göre belirli durumları tanımlamaktadırlar.

Esmer (2002b, s. 2), Sayarı ile birlikte derledikleri *Politics, Parties and Elections in Turkey* kitabı için yazmış olduğu giriş bölümünde, ele aldıkları meseleyi tarif ederken makro düzeyli yapısal ve mikro düzeyli bireysel etkenlere ilişkin ikili bir ayrım yapmaktadır. Bu ayrım, aslında seçmen davranışını anlamaya ve açıklamaya çalışırken yapı ve fail ilişkiselliğini göz önüne almanın neden gerekli ve önemli olduğunu da özetlemektedir. Yazar (2002b, s. 2), ilk olarak siyasal partiler ve parti sistemi, seçim yasaları ve süreçleri ve resmî kurumların işleyişiyle ilgili kurallara; ikinci olarak da karar veren bireylerin varlığına dikkat çekmekte; bireylerin oy vermeyi veya oy vermemeyi tercih ettiğini, eğer oy vermeyi tercih ederlerse de mevcut alternatifler arasından bir seçim yaptıklarını, bazılarının güçlü siyasi bağlanmaları olduğunu, bazılarının ise daha kararsız ve tercihlerini her an değiştirmeye hazır olduğunu söylemektedir. En önemlisi de bu yasal-kurumsal çerçeve ile bireysel siyasal davranış arasında pek çok karşılıklı etkileşim olduğunun altını çizmektedir.

Konuyu derinlikli bir şekilde ele alabilmek için elbette meselenin yukarıda bahsedilen bu iki boyutunu ayrı ayrı, fakat yeri geldiğinde birbiriyle paralel bir şekilde değerlendirmek gerekmektedir. Aslında her iki sorgulamayı da gerek Belçika'nın gerekse Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yapısını ve tarihini göz önüne almadan yürütmek mümkün görünmemektedir. Her iki ülkenin siyasal sistemleri ve yapısal özellikleri, bireylerin siyasal görüşlerini ve siyasal katılımlarını şekillendiren dinamikler açısından kaçınılmaz olarak önemli farklılıklara sebep olmaktadır. Avrupa'da yaşayan ve çifte vatandaşlığa sahip bir bireyin köken ülkesinde sağ desteklemesinin ardında yatan yapısal sebepler

(köken ülkedeki toplumsal, kültürel ve siyasal yapı, bu yapıların işleyişi, bireyler üzerinde yaratmış oldukları etkiler), göçmen olmayan ve hâlihazırda o köken ülkede yaşayan herhangi bir bireyin sağı desteklemesine hem çeşitli yönleriyle benzemekte hem de çeşitli yönleriyle farklılaşabilmektedir.

Araştırma toplam on bölümden oluşmaktadır. Bu girişin ardından, izleyen birinci bölümde araştırmanın konusu, amacı ve önemi ayrıntılı olarak ifade edilmektedir. İkinci bölümde bu araştırmanın katılımcılarının durumunu anlamak ve anlatabilmek adına göçmenlik, vatandaşlık ve ulusötesi siyasal katılım sorunu ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise ulusötesi siyasal katılımı anlama ve açıklamada nasıl ilerlenebileceğine dair metodolojik ve kuramsal tartışmaların eleştirel bir değerlendirmesi yapılmakta ve bu araştırmada nasıl ilerlenecek olduğunun ana çerçevesi ortaya konulmaktadır. Bu değerlendirmenin bir devamı olarak dördüncü bölüm daha ayrıntılı bir şekilde araştırmanın metodolojik yaklaşımını, tasarımını, katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini ve profillerini takdim etmekte, verilerin analizinde izlenen yordamı ve araştırma sürecinde karşılaşılmış olan güçlüklerin neler olduklarını ifade etmektedir. Beşinci bölüm ulusötesi siyasal katılımın arka planında yatan Türkiye’den Avrupa’ya ve o kapsamda Belçika’ya göç süreci, her iki ülkenin yakın dönem siyasal tarihlerinin ana hatları ve ulusötesi siyasal katılımı mümkün kılan yasal düzenlemelerin neler olduklarını takdim etmektedir. Altıncı bölümde Türkiye’de ve Belçika’daki siyasal partiler ve bu partilerin ideolojik yelpazenin neresinde yer aldıkları incelenmektedir. İzleyen yedinci bölümde Belçika’da yaşayan Türkiyeli topluluğun genel sosyo-demografik özellikleri, Türkiyeli göçmenlerin bu ülkedeki siyasal faaliyetleri ve yurt dışında yaşayan Türkiyeli bireylerin Türkiye seçimlerinde sergiledikleri oy verme biçim ve örüntüleri incelenmektedir. Çalışmanın sekizinci bölümünde, araştırma verilerinden hareketle, katılımcıların siyasi düşünceleri ve siyasal katılım biçimleri incelenmektedir. Bu inceleme dört başlık altında yapılmaktadır. Bunlar: (i) siyasete yönelik ilgileri ve siyasal ideolojiler ile partiler hakkındaki bilgi düzeyleri, (ii) siyasete katılım biçimleri, (iii) hangi ülkede siyasal katılım gösterdikleri ve (iv) siyasal katılımlarının sağ-sol ideolojik ayrımına göre şekillenip şekillenmediğidir. Dokuzuncu bölümde, yine araştırma verilerinin analizine dayalı olarak, katılımcıların “çelişki” ile ilişkilene ve kendi siyasal davranışlarını açıklama biçimleri incelenmektedir. Bu inceleme ilk olarak siyasal davranışlarında çelişki olduğunu düşünenler ve düşünmeyenler olmak üzere katılımcılar

iki alt gruba ayırarak yapılmakta ve ardından da katılımcıların beyanlarının içerikleri ve literatürdeki çalışmaların işaret ettiği hususlar dikkate alınmak suretiyle onların siyasal katılımlarını ve oy kullanma davranışlarını etkileyen etkenler incelenmektedir. Bu kapsamda öne çıkan başlıca etkenler çıkarlar, ideoloji ve kimlik, göçmenlik konumu ve sosyal haklar, sosyalizasyonun etkisi, siyasi partilerin popülist stratejileri, kamu hizmetlerinden memnun olup olmama ve medyadan oluşmaktadır. Çalışmanın onuncu bölümünün konusu ise katılımcıların yurt dışından oy kullanma hakkı, Türkiye'deki ve Avrupa'daki mülteci sorunu ve Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri ve Avrupa Birliği'ne üyeliği ile ilgili görüşleridir. Bu bölümde amaç, onların ulusötesi katılımlarında ve oy kullanma davranışlarındaki çelişki veya tutarlılık sorununu kuşatan başka çelişkileri anlamak ve değerlendirmektir. Çalışmanın son bölümü ise bu araştırmadan ortaya çıkan kuramsal, metodolojik ve pratik sonuçları takdim etmekte ve tartışmaktadır.

1. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

Giriş'te kısaca ifade edildiği üzere, bu araştırmanın merkezî sorunu Belçika'da yaşayan ve çifte vatandaşlığa sahip Türkiye kökenli⁶ bireylerin ulusötesi siyasal katılımları ve oy verme davranışlarının sık sık “çelişik” diye nitelendirilen bir şekilde gerçekleşmesinin anlaşılması ve açıklanmasıdır. Araştırmanın amacı konuyu normatif bir bakış açısından ele almak ve değerlendirmek değil, aksine böyle bir normatif gündemin konusu edilen siyasal düşünce, tavır, eylem ve davranışların anlaşılması ve açıklanmasıdır. Bunların yapılabilmesi her şeyden önce bu siyasal katılım ve oy verme davranışlarında “çelişki” hâlleri karşısında “tutarlılık” hâllerinin kimler tarafından nasıl anlaşıldığı ve anlamlandırıldığı kadar davranışları inceleme konusu edilen öznelere kendi eylem ve

⁶ Çalışmanın giriş bölümünde (bkz. s. 1, dipnot 1) belirtildiği gibi, bu çalışmada eleştirel ve çoğulcu bir perspektif benimsenerek Türklüğü bir “üst kimlik” olarak kabul etmek yerine “Türkiyeli” veya “Türkiye kökenli” ifadeleri tercih edilmiştir. Bu ifadeler, Türkiye’den yurt dışına giden göçmen veya göçmen kökenli Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkan ve farklı vatandaşlık statülerine sahip bireyleri, çoklu vatandaşlığa sahip olanları, bir “üst kimlik” olarak Türklüğü reddeden ve kendini “Türk” olarak nitelemek istemeyen fakat Türkiye Cumhuriyeti ile vatandaşlık bağı devam eden bireyleri tarif edebilme noktasında daha kapsayıcıdır. Kaya ve Kentel (2008, s. 11), çalışmalarında “Avrupalı-Türk, Belçika-Türkü, Euro-Türk” gibi ifadeler kullanmakta ve bu tireli tanımlamaların melez (hibrid) kültürel kimliklere işaret ettiğini söylemektedirler. Yazarlara göre, bu tanımlamalar, ulusötesi göçmenleri ve onların çocuklarını “Türk” olarak tözselleştirmekten uzaklaştırmakta ve diasporik öznelere ulusötesi niteliklerinin altını çizmektedir. Ancak yazarlar (2008, s. 1, dipnot 1; 2008, s. 11), bu adlandırmanın yine de etnik çağrışımlardan kaynaklanan zorluklar yarattığını ve bunun bilincinde olduklarını kabul etmektedirler. Bu araştırmanın veri toplama sürecinde, bazı Kürt katılımcılar, gönüllü katılım formunu okurken çalışmada “Türkiyeli” ifadesinin kullanıldığını fark etmiş ve bunu olumlu karşıladıklarını araştırmacıya belirterek Türkiye’de kendi etnik kimliklerinin genellikle yok sayıldığına dair bazı ifadelerde bulunmuşlardır. Çalışmada bu ifadenin tercih edilmesiyle ilgili olarak hiçbir katılımcıdan doğrudan ya da dolaylı şekilde olumsuz bir tepki alınmamıştır. Fırat ve Gül’ün (2014, s. 333-334) belirttiği gibi, Türkiye’de, Cumhuriyet’in kuruluş döneminden bu yana var olan bölünme paranoyasının etkisiyle egemen Türk kültürel kimliği temelinde, ulusal sınırlar içerisinde tek bir ulusal devlet ve tek bir ulus inşa etme çabası söz konusu olmuştur ve ulus devlet inşasını hedefleyen hükümetler tarafından vatandaşlığın Türk etnik kimliği, dili ve ulusu lehine yorumlanması ile Türklük kamusal alanda tek meşru kimlik hâline gelirken, azınlık kültürleri siyasal birliği bozacak unsurlar olarak görülmüştür. Günümüzde hâlâ T.C. Anayasası’nın (1982, s. 12) 66. Maddesi’nde “Türk vatandaşlığı” başlığı altında “Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türktür.” ifadeleri yer almaktadır. Bu çalışmada “Türk vatandaşı” ifadesi yerine de “Türkiye vatandaşı” ifadesi tercih edilmiş; etik, pratik ve mevcut hegemonik söylemi kırma çabası sebebiyle politik anlamda da doğru olacağı düşüncesiyle etnik anlamda tamamı Türk olmayan katılımcıları “Türk” olarak nitelemekten hem etniklik hem de vatandaşlık söz konusu olduğunda imtina edilmiştir. Ayrıca “Belçika vatandaşı” ifadesine karşılık olarak da simetrik bir dil kullanarak “Türkiye vatandaşı” ifadesini tercih etmenin metodolojik anlamda da uygun olacağı düşünülmüştür.

davranışlarına gerekçe oluşturan etkenlerin neler olduklarının birlikte dikkate alınmasını gerektirmekte olup bunlar kısaca şöyle ifade edilebilir:

İlk olarak, herhangi bir mantıksal önermede veya başka türden bir insan davranışında “çelişki” “ancak “çelişki yokluğu”nu tarif eden bir durum veya kıstas aracılığı ile görünür veya kendisine işaret edilebilir bir husustur. Dolayısıyla, normatif olmayan bir ilgi bakımından siyasal katılım ve oy verme davranışlarının hangi hâllerde ve niçin “çelişik” diye nitelendirilen bir kesintiye uğradığı sorusunun aydınlatılabilmesi, onların en azından genel olarak “sağ-kanat” ya da “sol-kanat” şeklinde tarif edilen konumlar açısından iki farklı ülkede benzer ya da yakın noktalarda yer aldığı düşünülen partilerin, adayların ve politikaların desteklendiği; dolayısıyla bir sürekliliğin varlığının kabul edildiği hâller ile birlikte dikkate alınmasını ve karşılaştırılmasını gerektirmektedir.

İkinci olarak, konusu her ne olursa olsun, bilinçli insan eylemlerinde süreklilik veya kesinti oluşumu açıktan veya zımni olarak bunların gerekçeleri veya geri planında yatan etkenlerin kendilerinde ve bunların bireyler tarafından anlaşılma ve yorumlanma biçimlerinde de bir sürekliliği ve veya kesintiyi varsayar. Bu kapsamda dikkate alınması gereken hususların başında bireylerin sahip oldukları ve savundukları siyasal görüşlerin ve siyasal değerlerin neler olduğu, bu görüşlerin ve değerlerin nasıl oluştuğu, bu bireylerin gerek Belçika’daki ve Türkiye’deki gerekse daha genel anlamda dünyadaki toplumsal ve siyasal meselelere ilişkin düşüncelerinin, tutumlarının ve eylemlerinin koşullara, zamana ve mekâna bağlı olarak nasıl şekillendiği, bu bireylerin kendi siyasal katılımlarını, siyasi görüşlerini ve tercihlerini nasıl algılayıp yorumladıkları, ayrıca bunlarla nasıl ilişkilendikleri gelmektedir.

Dolayısıyla, söz konusu bireylerin ulusötesi siyasal katılımları açısından iki farklı ülkede siyasal anlamda sağda ya da solda konumlanmak açısından farklı, aynı ya da benzer türden siyasal partileri, adayları ve politikaları desteklemek şeklindeki davranışlarının onların değerleri, düşünceleri, duyguları kadar; verili bir ülkede yaşamakta oluşa dair deneyimleri, ilgileri, çıkarları ve siyasal partilerin ve siyasetçilerin geçmişten bu yana izledikleri politikaların, ortaya koydukları söylemlerin ve geleceğe dair vaat ettiklerinin onlar tarafından nasıl anlaşılıp yorumlandığı gibi çok sayıda etkenin müdahil olduğu bir bağlamda incelenmesi gereken bir olgudur. Seçimlerde oy kullanmak, konvansiyonel siyasal katılımın başlıca biçimlerindedir ve iki farklı ülkede oy vermeyi mümkün kılan

hukuki, siyasi ve teknik düzenlemeler siyasal katılıma ilişkin ele alınan bu olgunun seçimler düzeyinde de mevcut olmasını sağlamaktadır.

Türkiye’de en son yapılan 24 Haziran 2018 Genel Seçimi verilerine göre yurt dışında yaşayan Türkiye vatandaşlarının diplomatik temsilciliklerde oy kullanabildiği ülke sayısı 60 olmakla birlikte Belçika, kayıtlı seçmen sayısının en fazla olduğu dördüncü ülkedir.⁷ Bunun yanı sıra Belçika, siyasal katılıma ilişkin yasal düzenlemeleriyle, Avrupa’nın en katılımcı ülkelerinden biridir (Sakman, 2010, s. 63). Ülkede seçimlerin nispi temsil (*proportional representation*) esasına göre yapılması seçmenlerin belirli adaylar için tercih oyu verebilmesini sağlamakta, bu sebeple çok üyeli nispi temsil seçimleri, genellikle sol partilerde yer alan yabancı kökenli adaylarla aynı etnik topluluğa mensup seçmenler için çekici olabilmektedir. Seçim sisteminin Belçika’da göçmen kökenli adayların konumunu güçlendirdiği ve seçimlerde olumlu sonuç almalarını kolaylaştırabildiği önceki çalışmalarda gösterilmiştir. Dowley’in (2021, s. 3-4) belirttiği gibi, Belçika’nın 1984’ten itibaren vatandaşlığa kabul sürecini kademeli olarak serbestleştirmesi⁸ (*jus soli* ilkesini benimseyerek Belçika’da doğan ve yabancı ebeveyni olan çocuklara vatandaşlık vererek) ve 2002’de uzun dönem (5 yıllık) ikamet eden göçmenlere yerel seçimlerde oy kullanma hakkı vermesiyle birlikte, Belçika’da seçmenlerin giderek daha büyük bir payını oluşturan Müslüman nüfus siyasal olarak güçlenmiştir.

Belçika’da yaşayan Türkiyeli seçmenlerin siyasal katılımını ve oy verme davranışını anlamının aynı zamanda Türkiye siyasetine ilişkin de daha derinlikli bir kavrayış sağlayacağı düşünülmektedir. Yurt dışında yaşayan ve çifte vatandaşlığa sahip bir bireyin köken ülkesinde sağ desteklemesinin ardında yatan yapısal sebepler (köken ülkedeki toplumsal, kültürel ve siyasal yapı, bu yapıların işleyişi, bireyler üzerinde yaratmış oldukları etkiler), göçmen olmayan ve hâlihazırda o köken ülkede yaşayan herhangi bir bireyin sağ desteklemesinin ardında yatan yapısal sebepler ile hem çeşitli yönleriyle ortaklaşabilmekte hem de çeşitli yönleriyle farklılaşabilmektedir. Göçmen veya göçmen

⁷ Kayıtlı seçmen sayısının en fazla olduğu ilk on ülke sırasıyla Almanya (1.441.760), Fransa (340.699), Hollanda (260.183), Belçika (142.436), KKTC, (106.428), ABD (106.295), Avusturya (106.290), Birleşik Krallık (99.238), İsviçre (98.913) ve Avustralya’dır (46.752).

⁸ *Jus soli* ilkesinin Belçika vatandaşlık hukukundaki önemi 1991’de artmıştır. 1984’te ikili *jus soli* ebeveyn(ler)in seçimine bağlıyken 1 Ocak 1992’den itibaren (yarı-)otomatik olarak uygulanmıştır (Bousetta vd., 2007, s. 40).

kökenli vatandaşların ulusötesi siyasal katılımlarının içinde şekillendiği bağlamı yeniden düşünmek için Yücel'in (2015, s. 70-71) şu tespitleri dikkate değerdir:

“Fiziki sınırları aşan, birbirinden farklı ya da birbirine uzak olduğu düşünülen kültürlerin ve aidiyet biçimlerinin eskisinden çok daha fazla dünya ölçeğinde görünür kılınması, birbirine eklemlenen, tanımların yenilendiği bir zemin oluşturmaktadır. Böyle bir zeminde, çok yönlü ilişkiler ağına sahip küresel kültür ile hemşehri topluluklarının, etnik toplulukların, dinsel toplulukların veya diasporanın değerlerinden izler taşıyan deneyimlerin harmanlandığı, heterojen ve çoğul kimliklerin oluşması olağandır. Bu küreselleşme sürecinin hem nesnesi hem de öznesi olan göçmen kökenliler, ‘tutunamayan’, ‘tutarsız’, ‘arada kalmış’, ‘yozlaşmış’, ‘amaçsızca ortalıkta dolaşan’ kişiler değil; çok yönlü politikaların etkilerinin kesişiminde, içinde buldukları ülkenin yurttaşlık, entegrasyon ve göç politikaları çerçevesinde yaşam stratejileri geliştiren kişilerdir” (Yücel, 2015, s. 70-71).

Söz konusu bu tartışmalı konu ile ilgili olarak bu çalışma kapsamında cevap aranan temel sorular şunlardan oluşmaktadır:

- Belçika’daki Türkiye kökenli göçmenlerin sahip oldukları ve savundukları siyasal görüşler ve değerler nelerdir?
- Bu kapsamda Belçika’daki ve Türkiye’deki sağ ve sol siyaset hakkındaki görüşleri, her iki ülkede ve genel olarak dünyada önemli gördükleri toplumsal ve siyasal sorunlar, etnik azınlık grupları ve bu gruplara tanınan haklar hakkındaki düşünceleri, kamu hizmetlerine ilişkin görüşleri vb. nelerdir?
- Belçika’daki Türkiye kökenli göçmenlerin sahip oldukları ve savundukları siyasal görüşler, değerler ile bu göçmenlerin her iki ülkedeki ve genel olarak dünyadaki farklı toplumsal ve siyasal meselelere dair ilgileri ve tavır alışları hangi nedenlerle, nasıl inşa olmakta ve şekillenmektedir?
- Belçika’daki Türkiye kökenli göçmenlerin gerek Türkiye gerekse Belçika seçimlerindeki tutum ve davranışları ile diğer siyasal katılımlarını ve tercihlerini etkileyen veya belirleyen şey destekledikleri partilerle aralarında var olan ortak bir değer ve ideoloji savunusu mu, pragmatik kaygılar mı, yoksa daha farklı sosyal ve siyasal etkenler midir?
- Belçika’daki Türkiye kökenli göçmenler, her iki ülkedeki siyasal katılımlarını ve tercihlerini, seçimlerde sergiledikleri tutum ve davranışları nasıl açıklamaktadır?

Çalışmanın metodoloji bölümünde ayrıntılı olarak ifade edileceği üzere bu sorular, Belçika’da yaşayan Türkiyeli bireylerle yapılmış olan yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakatlardan ve odak grup görüşmelerinden elde edilen verilere dayalı olarak cevaplanmaya çalışılmaktadır. Ancak bunun yapılabilmesi her şeyden önce göçmenlik, (çoklu) vatandaşlık ve (ulusötesi) siyasal katılımın neyi ifade ettiğinin iyi tarif edilmesini ve ulusötesi siyasal katılımın nasıl anlaşılacağı ve açıklanacağı sorununun ayrıntılı bir tartışmasını yapmayı gerektirmektedir. İzleyen iki bölüm sırasıyla bu iki temel sorunu ele almakta olup, bunlar sadece kavramlar düzeyinde ele alınmamakta, aksine bu kavramların karşılığı olan hususların özneler açısından neyi ifade ettiği veya ne tür tehditler, kaygılar, beklentiler doğurdukları bu araştırma kapsamında derlenen veriler yardımı ile örneklendirilmekte ve değerlendirilmektedir.

2. BÖLÜM

GÖÇMENLİK, VATANDAŞLIK VE ULUSÖTESİ SİYASAL KATILIM SORUNU

2.1. GÖÇMENLİK, ÇOKLU-VATANDAŞLIK VE ULUSÖTESİLİK

2.1.1. Göç ve Göçmenlik

Göç ve göçmenlik konularında hükümetler, ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar, araştırma enstitüleri, sivil toplum örgütleri ve akademisyenler kendi amaçları doğrultusunda birbirinden farklı kriterler belirlemekte (iç-dış, zorunlu-gönüllü, kısa süreli-uzun süreli, geçici-kalıcı, düzenli-düzensiz gibi) ve bu çerçevede farklı tanımlamalar yapmaktadır. Bazı göç çalışmalarında göçün “insanlık tarihi boyunca” var olan bir olgu olduğu sıklıkla ifade edilse de De Haas vd.’nin (2020, s. 23) ifade ettiği gibi göç kavramı, avcı-toplayıcıların gezgin ve göçebe (*nomadic*) yaşam tarzlarından tarımsal yaşam tarzına geçmeleri ve hareketli yaşamı bırakıp kalıcı bir yerleşime ve sabit bir ikametgaha sahip olmalarıyla anlamlı bir kavram hâline gelmiştir. Dolayısıyla göçü, genel olarak, insanların kalıcı bir yerleşim yerinden başka bir yere, çeşitli sebeplerle ve çoğu zaman yerleşim amaçlı hareketliliği olarak tanımlamak mümkündür.

Bakewell’in (2015, s. 192) belirttiği gibi, göç evrensel bir deneyimdir ve zaman, mekân ve toplumlar genelinde gözlemlenebilir; ancak sürekli değişen kalıplara göre gerçekleşir. Uluslararası Göç Örgütü (IOM, *International Organization for Migration*) (2019, s. 132-133), “göçmen” kavramını evrensel olarak geçerli kabul edilen bir tanımlı olmayan ve uluslararası hukukta da tanımlanmayan bir şemsiye kavram olarak nitelemekte; göçmeni, “bir ülke içinde veya uluslararası bir sınırın ötesinde, geçici veya kalıcı olarak ve çeşitli nedenlerle olağan ikamet yerinden uzaklaşan bir kişi” olarak tarif etmektedir. Ayrıca, kavramın, göçmen işçiler gibi iyi tanımlanmış bir dizi yasal insan kategorisinin yanı sıra, kaçak göçmenler gibi belirli hareket türleri yasal olarak tanımlanmış insanları ve uluslararası öğrenciler gibi statüleri ya da hareket yolları uluslararası hukukta yasal olarak tanımlanmayanları içerdiğini belirtmektedir.

De Haas vd. (2020, s. 28-30) göç alan ve veren ülkeleri nitelerken sıklıkla kullanılan ev-sahibi (*home-host*), gönderen-kabul eden (*sending-receiving*), köken ya da menşey-

menzil (*origin-destination*) kavramlarının çeşitli bağlamlar çerçevesinde ima edebileceği anlamların uygunluğu hakkında eleştirel bir yaklaşım benimsemek gerektiğini ifade etmektedir. Yazarlar (2020, s. 28) “ev-ev sahibi” terminolojisinin göçmenleri “misafir” olarak kabul gören (ya da müsamaha gösterilen) fakat aynı zamanda gitmesi beklenen, dolayısıyla hak talep edemeyecek kişiler olarak değerlendiren bir bakış açısını yansıtabileceğini; “ev sahibi” kavramının misafirperverlik ve misafirleri hoş tutmak gibi pozitif anlamları çağrıştırabilecek olsa da “misafir” konumunun, göçmenlerin “ev”lerine gitmesi gerektiği düşüncesiyle bağlantılı olarak haklarının uzun vadeli inkârı anlamına gelirse problemli olabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca aynı yazarlar (2020, s. 28) bu ikiliğin “ev” kavramının kesin ve değiştirilemez olduğu gibi tözcü bir anlayışa dayanmasının da göç gibi bir sosyal *süreci*⁹ anlama konusunda problemli olabileceğini, çünkü gerçekte insanların bilgiler, düşünceler, yetenekler kadar kimlikler, algılar, arzular gibi ayırt edici niteliklerinin de zaman içinde genellikle değiştiğini söylemektedir. Benzer şekilde Basch vd. (2005, s. 8) de ulusötesi göçmenlerin yerleştikleri ülkede bir ev kurmuş olsalar bile köken toplumları için “ev” ifadesini kullandıklarını, göç literatürünün de yerleşim ülkesini “ev sahibi” olarak tanımladığını, ancak böyle bir terimin derli toplu ve kullanışlı olsa da göçmenlerin hem “konuk olarak ağırlandığı” hem de bir “ziyaretçi” olduğu şeklinde mazur görülemeyecek çağrışımları olduğunu belirtmektedir.

Etnik çeşitlilik arz eden toplumlarda vatandaşlık ve vatandaşlığa kabul (*naturalisation*) üyelik siyasetinin can alıcı noktasını oluşturmaktadır (Erdal and Sagmo, 2017, s. 208). Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcılardan da Belçika vatandaşlığı edinmiş olsalar dahi kendilerini Belçika’da misafir olarak niteleyenler veya çifte vatandaşlık hakkının bir gün kendilerinden geri alınabileceğini düşündüklerini ifade edenler olmuştur. Birçok katılımcının Türkiye’yi “anavatan”, Belçika’yı ise “ev sahibi” ülke olarak konumlandırılan bir algıyı paylaştığını söylemek mümkündür. Örneğin Belçika’ya siyasi mülteci olarak göç eden ve yaklaşık otuz yıldır düşüncelerinden dolayı Türkiye’nin kendisine yasak olduğunu, yaklaşık yirmi yıldır da Belçika vatandaşı olduğunu söyleyen bir katılımcı, Belçika’da siyasal katılım haklarına sahip olmanın kendisi için önemini dile getirirken kendisini Belçika’da “misafir” olarak nitelemiştir:

⁹ Vurgu yazarlara ait.

Şu anda burada yaşıyoruz, buranın... buradaki, yani siyasi partilerinin aldığı kararlar da sonuçta etkiliyor bizi yani. Ne kadar da misafir olsak da sonuçta bizim hayatımızı yönlendirecek kararlar alınıyor. (Katılımcı 61, Erkek, 60, Çifte vatandaş, Anvers)

Bu tür durumlar, katılımcıların yaşadıkları toplumla ne kadar bütünleşmiş olduklarına ve sahip oldukları aidiyet duygusuna ilişkin de önemli ipuçları vermektedir. Kendisiyle mülakat yapılan bir başka katılımcı da çocukluğunda ailesi tarafından “her an bizi kovabilirler” düşüncesiyle yetiştirildiğini söylemiştir:

Bizim annelerimiz, yani babalarımız, hep zaten gitmeye hazır şekilde... Yani her an bizi kovabilirler... Hani çok eskiden hatırlarım, o şekilde yetiştirildik yani. Hani her an gidebiliriz... (Katılımcı 52, Erkek, 26, Çifte vatandaş, Anvers)

Çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların çoğu, gelecekte çifte vatandaşlık düzenlemesinin kaldırılması gibi bir durumun gerçekleşmeyeceğini ve bunun hukuki bir dayanağı olmadığını düşünmektedir ve genellikle böyle bir endişe taşımadıklarını ifade etmişlerdir. Ancak kendisini Belçika’da “misafir” gibi hissetmediğini ve gelecekte Türkiye’ye geri dönmek zorunda kalabileceği yönünde bir endişe taşımadığını ifade eden katılımcıların bile bazıları böyle bir ihtimalin varlığını tamamen reddettiklerini söylememiştir ve çifte vatandaşlık düzenlemesinin kaldırılması gibi bir durumun kendileri için çeşitli zorluklar yaratabileceğini ve iki vatandaşlıktan birini seçmelerinin kolay olmayacağını ifade etmiştir:

(...) bu genç nesilde artık o şey kalmadı, hani bizi her an kovabilirler diye bir endişe yok. Ama bizden bir önceki nesilde vardı bu. Hani her an gidebiliriz diye. Yani seç deseler... Ya Türkiye’deki mavi kart düzenlemesini de biliyorum. Ama hani vatandaşlıktan çıkmış oluyorsun yani... Biraz zor bir tercih olur. İuu... Yani ben bir şekilde zaten bir yolunu bulursam Türkiye’ye kapağı atıcam. Ama henüz atmamış olursam gerçekten zor bir tercih olur, bilemiyorum. Yani mavi kart da Türkiye’de birçok hak, yani veriliyor sana ama... Sonuç olarak bir kere Türk vatandaşlığından çıktuktan sonra tekrar girişi olur mu veya nasıl olur, bilmiyorum yani (...) Ama kimlik olarak Türk’üz yani hani. Sadece hani (...) Türkiye’ye bizi gitmeyi alıkoyan tek şey, biz orada nasıl geçincez? Hani başka türlü bir endişemiz yok. Yoksa hani benim işim hazır olsa ben yarın giderim. Hani o anlamda bir tereddütüm yok, Türk’üm. Ama şu an seç deseler, (...) Türkiye’ye gitsem nabıcağım belli değil yani hani. Ailem var, akrabalarım var ama hani... Yani yerim daha belli değil yani. (...) Okul devam ediyor. İuu... Yani şu an gitsem mesela nabıcam ben? Aylarca işte iş ararız artık yani. Hemen ayak uyduramayabilirim. (Katılımcı 52, Erkek, 26, Çifte vatandaş, Anvers)

Bazı katılımcılar siyasi şartlara bağlı olarak çifte vatandaşlık düzenlemesinin ileride kaldırılabilirliğini düşünmektedir:

Araştırmacı: *Peki şimdi çifte vatandaşlık, dediğiniz gibi son dönemde tartışılmaya başlandı, işte kuralları sıkılaştırılsın mı, kaldırılınsın mı vesaire gibi...*

Katılımcı 77: *Evet evet, haaa şu anda öyle diyorlar. (...) biz biraz alırken tabii rahattık ama şimdi bilmiyorum, şartlar nasıl oldu, ne istiyorlar, ne istemiyorlar, (...) o konuda bilgim yok. Ama burada otomatik olarak doğan, şu anda hem Türk vatandaşı hem Belçika vatandaşı. Ha bir de şu da var yani, (...) hani “Sen Belçikalı olacaksın ama Türk vatandaşlığından çıkacaksın” diye böyle bir mecburiyet yok. Ama Almanya’da varmış herhalde, tahminim.¹⁰*

Araştırmacı: *Yani Belçika’da da bir gün öyle bir şey olur mu, gibi bir endişeniz var mı?*

Katılımcı 77: *Yok, olabilir. Olmaz diye bir şey yok. Belki olabilir yani. Öyle de çıkartabilirler. (...) Olmaz diye bir şey yok, olabilir de... Ama işte zamanla bu... Her şey zamana bağlı yani. Ha zamana bağlı, politik hayata bağlı.*

Babası geçmişte Belçika’ya maden ocaklarında çalışmak üzere misafir işçi olarak göç etmiş olan bir katılımcı da göçmenlerden ülkelere geri dönmelerinin beklenmesini eleştirmektedir:

(...) (Belçika toplumu geçmişte) daha küçük bir toplumdur, biri. İkincisi, bize ihtiyaçları vardı, yani babama ihtiyaçları vardı, bana değil de... Ve şöyle... Bir de dili, hiçbir şey bilmeyen zaten hiçbir şeye karışmıyor, bir tek denileni yapıyor. İu... Neden? Bir toplum kendi haklarını istemeye başladığı zaman, istenmiyorsun değil mi? Bir de şey diyorlar, işte sizi ilk önce... Vlaams Belang öyle diyor, “gastarbeider” (misafir işçi). “Sizi misafir işçi olarak getirdik, geri dönecektiniz, dönmediniz.” E tamam dönmedik, benim suçum değil bu. O zaman ona göre yasalar yapsaydın... Altı aylık gelebilirsin, ondan sonra dönmen (gerekir) ya da bir sene (kalabilirsin), sonra gidersin (deseydin). (Katılımcı 54, Kadın, 56, Çifte vatandaş, Anvers)

“Anavatan” (memleket, vatan) kavramı çoğu durumda ailenin, akrabaların, arkadaşların bulunduğu coğrafyayı; dolayısıyla diğer birçok anlamının yanı sıra kimliğin ve sembolik olarak da çok değerli olduğu düşünülen aidiyet duygularının toplumsal köklerinin bulunduğu yeri nitelemektedir. Göçmenler veya geride bıraktıkları insanlar tarafından zaman zaman “gurbet elleri” olarak da nitelenen “ev sahibi ülke” kavramı da elbette kimliğe ve aidiyet duygularına ilişkin unsurları belirli düzeylerde içermekle birlikte daha çok pragmatik ve pratik faaliyetlerin ve bunlara bağlı olarak gelişen duyguların yeri olarak algılanabilmektedir. Katılımcıların bu konulara dair ifadelerinden de görüldüğü gibi, göçmenlik konumunun çifte vatandaşlık edinmiş olan bireyler için bile kaygan bir

¹⁰ Burada kendisiyle mülakat yapılan katılımcı, Almanya’nın 1 Ocak 2000 tarihinde yürürlüğe koyduğu Vatandaşlık Reform Yasası’ndan söz etmektedir. Hâlen yürürlükte olan bu yasaya göre, Almanya’nın yetkili makamlarından izinsiz bir şekilde, kendi iradesiyle başka bir ülke vatandaşlığına geçenler Almanya vatandaşlığını otomatik olarak kaybetmektedir. Ancak Abadan-Unat’ın (2015, s. 273) belirttiği gibi, 2014 yılında alınan bir karar ile Almanya’da ikinci ve sonraki nesil göçmenler için *ius sanguinis* ilkesi *ius soli* lehine değişmiştir ve yabancı anne ve babaların Almanya’da doğan ve büyüyen çocukları için gelecekte iki vatandaşlıktan birini seçme zorunluluğu kalkmıştır. Böylece bu bireylerin geçici olarak sahip oldukları çifte vatandaşlık statüsü devam edebilecektir.

zemin olarak algılanabildiğini ve göçmen (kökenli) olmanın bir bireyi, o ülkedeki siyasal atmosferden, özellikle açık veya örtük bir göçmen karşıtlığı tavrına sahip sağ veya başka bir siyasetin yükselişinden olumsuz biçimlerde etkilenmeye kaçınılmaz bir biçimde daha açık hâle getirebildiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda De Haas vd. (2020) ve Basch vd.’nin (2005) “ev-ev sahibi” kavramsal ikiliğine yönelik eleştirilerini bu çerçevede dikkate almanın yerinde olacağını ifade etmek gerekir.

“Gönderen-kabul eden” ikiliğinin ise “ev-ev sahibi” ikiliğinden daha az ahlaki ve tözcü gibi görünse de göçmenleri pasif kabul ettiği ve insanların failliğini yadsıdığı için problemli olabileceğini ifade eden De Haas vd. (2020, s. 29), göçmenlerin çeşitli yapısal şartlarla kısıtlanmış olsalar da kendi tercihlerini yapabilme kabiliyetlerinin yok sayılmaması gerektiğini belirtmekte; hem “ev-ev sahibi” hem de “gönderen-kabul eden” ikiliklerinin kimin geleceğine ve kimin ayrılacağına ilişkin ülkelerin karar verip düzenleme yapabileceğine ve bunun böyle olması gerektiğine ilişkin bir dünya algısını ortaya koyduğunu söylemektedirler. Ayrıca bunun hükümetler ve IOM gibi kurumlar tarafından savunulan ahlaki ideali (*moral ideal*) ve “kurallı” veya “nizami” (*orderly*) göçü yansıttığını söyleyen yazarlar (2020, s. 29), hükümetlerin göç modellerinin şekillenmesinde çoğu zaman önemli bir rol oynadığını, ancak insanların da bürokratik kuralların ve kontrollerin çeşitli şekillerde üstesinden gelmeye çalıştıklarını ve göçmenlerin failliği dolayısıyla göçün kısmen otonom bir süreç olduğunun göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların da tamamı Belçika’ya ilk gidişi yasal yollarla gerçekleşmiş göçmenler değildir. Örneğin çifte vatandaşlığa sahip olan Katılımcı 30 (Kadın, 46 yaşında), vizesi çıkmadığı için evlendikten sonra 18 yaşında kaçak olarak, eşi ve teyzesinin çocuklarıyla birlikte minibüsle Belçika’ya gittiğini ve gittikten bir hafta sonra vizesinin çıktığını, bu defa da vizesiz pasaportuna daha önce Belçika’ya giderken Yugoslavya ve Bulgaristan sınırlarında mühür vurulmuş olduğu için Türkiye’ye geri döndüğünde pasaportunu kayıp olarak gösterdiğini ve mecburen yeni pasaport başvurusu yaparak vize aldığını anlatmaktadır. Yine kendisiyle Brüksel’de mülakat yapılan, çifte vatandaşlığa sahip bir başka katılımcı (Erkek, 50 yaşında), beş çocuğunu Türkiye’den kaçak yollarla getirdiğini ifade etmiştir:

Araştırmacı: *Peki yani çocuklarınız burada doğdu büyüdü herhalde?*
Katılımcı 35: *Yok, burada doğan yok. Hep Türkiye'den geldi.*
Araştırmacı: *Ha, Türkiye'den geldiler?*
Katılımcı 35: *Kaçak getirdim hepsini.*

Anvers'te kendisiyle mülakat yapılan bir Kürt katılımcı da Belçika'ya ilk gelişinin yasal olmayan yollarla gerçekleştiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

Valla ilk buraya gelişim... illegal yollardan buraya geldik. Ondan sonra Milli Piyango'dan burayı (Belçika'yı) çektik, en kötü yerine geldik Avrupa'nın. Diyorum Anadolu da Kürtlerin en kötü yaşadığı alandır, Avrupa'da da (Belçika) başka bir kötü alandır, biz de oraya düştük. Valla o hesap... Biz de oraya düştük işte. Ama işte yaşamaya, tepe taklaya devam ediyoruz. (Katılımcı 36, Erkek, Çifte vatandaş, Anvers)

Dolayısıyla çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcılar, kendilerini kısıtlayan yapısal koşulları aşmak için çeşitli yasa dışı yollara başvurarak göç ettiğinden “gönderen-kabul eden” kavramsal ikiliği de bu çalışma bağlamında Türkiye'yi ve Belçika'yı tarif etmek için uygun görünmemektedir.

Son olarak “köken/menşe-menzil” ikiliğinin ilk bakışta daha az problemlili görüldüğünü ve sadece ülkeler için değil, mekânlar, alanlar ve bölgeler için de kullanılabilme avantajı olduğunu söyleyen De Haas vd. (2020, s. 30), bu ikiliğin daha az devlet taraflılığı taşıdığını, ancak “köken/menşe” kavramının da her insanın tek ve değiştirilemez bir kökeni olduğuna ilişkin tözcü bir varsayımı ima ettiğini, göçmenlerin çoğunluğu için doğdukları ve büyüdükleri ülke, “köken” ülke veya “ev” olsa da, bazı göçmenlerin ve azınlıkların kökenlerini daha farklı kavramlara dayandırabildiğini ifade etmektedir.

Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcılar açısından da “Türklük” gibi vurgulu bir etnik anlam içermiyor gibi görünse de “Türkiyeli” ya da “Türkiye kökenli” nitelermelerinin de aslında her katılımcıyı tatmin etmeyen ve dolayısıyla etik olarak da tartışmaya açık yönleri olduğunu belirtmek gerekmektedir. Örneğin kendilerini sosyalist olarak niteleyen, Belçika'da sol bir parti olan PVDA'yı destekleyen ve aktif siyasal faaliyet içerisinde yer alan Katılımcı 36 ve Katılımcı 37 kendileriyle yapılan ve yaklaşık beş saat süren mülakat boyunca verdikleri hemen hemen tüm cevaplarda Türkiye'den “Anadolu” diyerek söz etmiştir.¹¹ Katılımcı 36 Kürt'tür ve “savaştan

¹¹ Katılımcı 36, Belçika'ya neden göç ettiğini “Türkiye'de Kürtlerin mesele yok yani. Mahkumsun, teröristsin, alçaksın, yabancısın... Ya öyledir yani. Yani... Yani sistem kötü... Dünyanın hiçbir yeri... ben mesela çok ülke gezdim, hiçbir yerinde ana dil yasağı yoktur. Hiçbir yerinde. Bak, doksan yıldır Kürtlere

koroktuğu için Türkiye’den kaçtığını” ifade etmiştir. Dolayısıyla De Haas vd.’nin (2020, s. 30), bu konuda yapılmış çalışmalara (bkz. Cohen, 1997 ve Leichtman, 2005) atıfla Yahudiler, Ermeniler ve Lübnanlıları örnek göstererek açıkladığı, her göçmenin doğduğu ülkeyi “köken” olarak nitelememesi durumu, Türkiye’de doğmuş Kürtler için de farklı bağlamlarda geçerli olabilmektedir.¹²

“Köken ülke” kavramındaki problemlere ek olarak De Haas vd. (2020, s. 30) “menzil” kavramının daha anlaşılır bir kategori gibi görünse de bunun yolculuk esnasında değişebildiğini alan araştırmalarının açık bir şekilde gösterdiğini, örneğin De Haas’ın (2008) çalışmasına atıfla, bazı göçmenlerin ilk başta transit ülke olarak gördükleri bir ülkeye çeşitli sebeplerle yerleşmeyi tercih edebildiklerini belirtmektedir.¹³

Dolayısıyla bu çalışmada kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların Türkiye ve Belçika ile birer göçmen ya da “göçmen kökenli”¹⁴ birey olarak ilişkilendirme biçimlerinin çeşitli yönleriyle farklılaşabildiğini, tüm bu durumların da çalışmada

‘Türk’ dediler. Doksan yıl yav! Doksan! (...) Bak, doktora git, hiç tercüman yoktur. Bir gün empati yap ya! (...) Doksan yıl Kürtleri dilsiz yaşattılar. (...) Bir de işkence var tabii. Dış mişlerimiz hepsi işkencede gitti yani. Ondan dolayı da maalesef toprakları terk ettik. Kaçk... kaçkın olduk. Koroktuk savaştan. Biz savaştık, kaçtık.’ diyerek açıklamış; araştırmacı katılımcıya annesini, babasını, kardeşlerini sorunca *“Hepsi devlet tarafından... tertemiz ettiler. Yaa! Devlet o kadar alçaktır işte, yaa...”* demiştir. Mülakatın devamında örneğin araştırmacının *“Daha çok Türkiye gündemini mi takip ediyorsunuz, Belçika gündemini mi?”* sorusuna Katılımcı 36, *“Yüzde yüz Anadolu’yu. Yüzde yüz. Anadolu’yu. Avrupa sonradan gelir. Yüzde yüz, mesela Ortadoğu mesela... Anadolu, Ortadoğu... günlük takip ediyorum ben.”* diye cevap vermiştir. Aynı katılımcı, Türkiye vatandaşlığının var olup olmadığına ilişkin de *“Bilmiyorum. Var mı, yok mu, onu bilmiyorum. Onlar da onlara bağlı. Hani diyor ya, seni beğenmiyorum, attım seni (vatandaşlıktan). (...) eğer atılmadıysam duruyor. Atıldıysam şansımıza yani. Öyle bir şeydir yani.”* demiştir. Bunun üzerine anahtar kişi müdahale ederek araştırmacıya *“Ona şöyle diyelim mi şimdi, sonuçta bir Kürt, ama ona sormamışlar dünyaya gelirken, sen hangi kimliği istiyorsun diye. Dünyaya geliyor, Kürt olarak geliyor ama Türkiye sisteminde Türk yazıyorlar, (dini) İslam yazıyorlar. Kimseye sorulmuyor. Onun için... çift vatandaş oluyor. Normalde Kürt olması gerekiyor aslında... Yani özüne bakacak olursan, ana dili Kürtçe, kendisi de Kürt. Aslında böyle bakmak gerekiyor.”* demiştir. Anahtar kişinin eşi bunun üzerine *“Vatanı olmayanın vatandaşlığı da olmaz, hı?”* diye espri yaparak söze girince anahtar kişi ve Katılımcı 37 gülmüş, Katılımcı 36 ise *“Benim vatanım vardır yav!”* diyerek karşı çıkmış, Katılımcı 37 de *“Anadolu toprakları var ya...”* demiştir.

¹² Van Bruinessen (1999, s. 9), Türkiye’den ilk işçi göçünün ülkenin batı ve orta kesimlerinden gerçekleştiğini, bu nedenle Kürtlerin yeterince temsil edilmediğini, 1970’li yıllarda bu dengenin değiştiğini ve doğudan gerçekleşen göçün de arttığını, ancak ilk dönemler Kürtlerin Türkiye’nin her vatandaşının Türk olduğu şeklindeki resmî doktrinini içselleştirmiş veya bununla mücadele etmeye isteksiz olduğunu, zamanla Kürt kimliklerini “yeniden keşfettiklerini” veya vurgulamaya cesaret ettiklerini ifade etmektedir.

¹³ Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcılar da Türkiye’den doğrudan Belçika’ya göç etmediklerini, Belçika’dan önce farklı Avrupa ülkelerinde yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

¹⁴ Kendisinden önceki kuşakların göç ettiği ülkelerde doğan bireyler, kendilerini “göçmen” olarak nitelememeyi tercih edebilmektedir. Mortan ve Sarfati’nin (2011, s. 176), Almanya’daki Türkiye kökenli milletvekili Cem Özdemir ile yaptıkları sohbetten aktardıkları şu cümleler, bu duruma güzel bir örnektir: *“Ben Türk kökenli bir Alman vatandaşım. En ilerici çokkültürcülerin lügatında yer alan ‘göç’ tanımı bana pek uygun düşmüyor. Yürümeyi severim ama hiç göçmedim, üstelik burada doğdum.”*

kullanılan kavramsal çerçeve dahilinde mümkün mertebe göz önünde tutulmaya çalışıldığını belirtmek yerinde olacaktır.

2.1.2. Çoklu-Vatandaşlık ve Ulusötesilik

Göçmen (kökenli) bireylerin sosyal, siyasal, ekonomik hakları başta olmak üzere hem köken ülkelerindeki hem de yaşadıkları ülkelerdeki toplumsal yaşantıdan genel olarak etkilenme biçimleri, üyesi oldukları topluluklarla ilişkilene biçimleri, gündelik yaşamlarını belirleyen unsurlar, geleceğe dair planları, umutları, korkuları, endişeleri gibi birçok mesele, onların vatandaşlık statüleriyle kaçınılmaz bir biçimde ilişkilidir. Dolayısıyla çifte vatandaşlığa sahip bireylerin ulusötesi siyasal katılımını ele alırken göçmenlik, vatandaşlık ve siyasal katılım arasındaki ilişkiye dair mevcut literatürün ışığında ilerlemek yararlı olacaktır. Yıldırım'ın (2016, s. 379) belirttiği gibi, göç olgusunun, sosyal ve ekonomik boyutlarının yanı sıra geleneksel siyasal tanımları, vatandaşlığın coğrafyasını ve siyasal katılım haklarının zeminini değiştiren boyutlarıyla siyasal bir etki kapasitesine sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Vatandaşlık bir yandan birey olarak var olma fikriyle, öte yandan belli bir topluluğa bağlı olma fikriyle yakından ilgili olup (Kymlicka ve Norman, 2012, s. 185), etnik ve/veya dinî farklılıkları göz ardı ederek insanları eşit ve özgür kişiler olarak birbirine bağlayan bir düşüncedir (Eder, 2017, s. 156). Smith (2001, s. 1857), vatandaşlık kavramının özünde kaçınılmaz bir biçimde siyasal bir kavram olduğunu, en eski, en temel ve en yaygın anlamıyla bir siyasal topluluğa belirli türden bir üyelik anlamına geldiğini ifade etmekte; vatandaş olan bir kişinin hem eski hem de modern cumhuriyetlerde ve demokrasilerde özyönetim süreçlerine katılmak için siyasal haklara sahip olduğunu, bazı temel haklarının o topluluğun hükümeti tarafından korunduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde, Spiro (2003, s. 135) da siyasal hakların modern vatandaşlık kurumunun merkezi bir bileşeni olduğunu; diğer haklar giderek artan bir şekilde bireye bağlı hâle gelse de oy kullanma ve kamuda çalışma haklarının, genel olarak ulus temelinde sınırlandırılmaya devam ettiğini; siyasal hakların birçok ülkede vatandaşlık ve yabancılık arasındaki tek önemli ve kabul edilen ayırım olarak ortaya çıkmasının, vatandaşlığın siyasal niteliğini gösterdiğini ifade etmektedir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar ulus devletler, kendi sınırları içinde yaşayan kimselere kan bağı (*ius sanguini*) ya da toprak bağı (*ius soli*) kuralına göre vatandaşlık hak ve sorumlulukları tanıyor, ekonomik, toplumsal ve siyasal hakların kullanımını bu ölçülere göre belirliyordu (Abadan-Unat, 2002, s. 307). Ülke olarak ulus devletler yalnızca tek bir üyeliğe izin verse de göçmenler ve onların soyundan gelen kişiler çoğu zaman gerek iki ülkenin vatandaşı olarak gerekse birinin vatandaşı olup diğerinde yaşayarak birden fazla devletle ilişki içerisindedirler (De Haas vd. 2020, s. 88). Bauböck (2005, s. 686), göçün yeni bir olgu olmadığını, ancak içinde bulunduğumuz çağda göçün demokratik sınırlar için mücadelesinin vatandaşlık, ikamet ve oy kullanma haklarının nasıl bağlantılandırılması gerektiğine dair geleneksel düşüncelerin temelini çürüttüğünü belirtmektedir. Eder (2017, s. 156) de vatandaşlığın, siyasal kurumların evrimiyle; şehirlerin, devletlerin, imparatorlukların oluşumuyla başa baş bir şekilde geliştiğini; vatandaş topluluklarının siyasal sınırlarının küçük şehir devletlerinden büyük imparatorluklara kadar değişebileceğini; dolayısıyla ulus devlet ile vatandaşlık arasında zorunlu bir ilişki olmadığını ve ulus devletin vatandaş toplulukları için bir dizi siyasal biçimden yalnızca biri (ve bir süre için en başarılı olanı) olduğunu ifade etmektedir.

Spiro (2003, s. 135), siyasal hakların kullanılmasının, bir zamanlar rekabetçi ulus devletlerin bölünmez birer yapı olarak görüldüğü bir dünyada, siyasal sadakat ve bağlılık meseleleriyle bağlantılı olduğunu; ancak artık vatandaşlığın devletler tarafından geçmişte olduğu kadar korunmadığını ve çifte vatandaşlık statüsünün kabul edilmesine yönelik eğilimlerin, bağlılık paradigmasının erozyonunu yansıttığını; vatandaşlığın hâlâ siyasal topluluğun sınırlarını belirleyebildiğini, ancak siyasal topluluklar arasındaki örtüşmenin giderek daha fazla hoş görüldüğünü ve hatta teşvik edildiğini ifade etmektedir.¹⁵

¹⁵ Bu noktada belirtmek gerekir ki, bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan toplam 93 katılımcıdan yalnızca 9'u Belçika vatandaşlığına sahip değildir. Bu katılımcılardan hiçbiri Belçika vatandaşlıklarının olmamasını Türkiye'ye yönelik bu türden bir sadakat ve bağlılık ile açıklamamıştır. Bu katılımcılar genellikle Belçika vatandaşlığına ya daha farklı sebeplerden dolayı hiç başvurmamış ya başvuru yapıp başvurusu reddedilmiş ya da başvuru koşullarını sağlamayı bekleyen kişilerdir. Ancak çifte vatandaşlığa sahip olan katılımcılar içerisinde, Belçika vatandaşlığı elde ettikten sonra Belçika'daki Türkler tarafından "gâvur" ve "vatan haini" gibi ifadelerle eleştirildiğini söyleyen olmuştur. Örneğin kendisiyle Liège'de mülakat yapılan Katılımcı 64 (Erkek, 43), şöyle söylemiştir: "*Ben çifte vatandaşlığı 1992'de elde ettim, kendi çabamla beraber ve bizim toplumda biraz dışlandım. Hani "yabancı" gözle, yani bir 'yabancı' olmuş olduğum hâlde, onların deyimiyle beraber, kusura bakma, biraz ağır olacak, 'gâvur' oldum. Yani bana 'Sen gâvursun ya, vatan hainisin' vesaire vesaire, buna benzer laflar ettiler. Ama ben memnunum Belçikalı olduğumdan.*" Katılımcıların başka bir ülke vatandaşlığına geçme konusundaki ifadeleri genellikle "köken" ülkeye yönelik bir sadakat ve bağlılık anlayışının daha çok geçmişte kaldığı izlenimi vermektedir. Öyle ki bazı katılımcılar, kendisini milliyetçi olarak niteleyenlerin bile eğer gelecekte Belçika

Vatandaşlık, 1980'lerden itibaren göç ve göçmen entegrasyonu hakkında önemli bir araştırma konusu olarak belirmeye başlamıştır (Bauböck, 2006, s. 9). Kymlicka ve Norman (2012, s. 185) da vatandaşlığa yönelik ilginin dünyadaki bir dizi siyasal olay ve eğilim nedeniyle, özellikle 1990'larda canlandığını ifade etmekte; bunlar arasında çeşitli ülkelerde ortaya çıkan seçmenlerin ilgisizliğinin artması, sosyal güvenlik sistemine uzun süreli bağımlılık, milliyetçi hareketlerin yükselişe geçmesi, giderek daha fazla çokkültürlü hâle gelen toplumlarda nüfus yapısından kaynaklanan gerilim, refah devletlerinin geri çekilmesi gibi sebepler saymaktadır. Kraler (2006, s. 58-59) da çifte vatandaşlık konusunun 1980'lerin ortalarına kadar hem kamusal söylemde hem de daha geniş akademik tartışmalarda tartışmalı olarak biraz marjinal kaldığını, 1980'lerin ortalarından itibaren bunun önemli ölçüde değiştiğini ifade etmektedir.

Bauböck (2006, s. 9), 1980'lere kadar göç araştırmaları ve vatandaşlık kanunu hakkındaki hukuki literatür, siyasal teoriler ve vatandaşlığın daha geniş anlamda sosyolojik analizleri arasında çok az bağlantı olduğunu; bunun da bir yandan denizaşırı göç ülkelerinde göçmenlerin vatandaşlığa erişiminin ve sonuç olarak vatandaşlığı elde etmelerinin daha geniş bir asimilasyon sürecinin bir adımı olarak kabul edilmesinden ve diğer yandan da Avrupa'ya giden göçmenlerin yalnızca geçici olarak kalmak üzere davet edilip işe

devleti buna mecbur bırakırsa Belçika vatandaşlığını kaybetmemek için kendi isimlerini değiştirip Belçikalı isimleri alabileceğini iddia etmiştir. Katılımcı 9 (Erkek, 47, Türkiye vatandaşı), bu konuda şöyle söylemiştir: *"Ben size bir de şunu söyleyeyim Seda Hanım, (...) burada mesela bugün Belçika devleti... Çifte vatandaşlıktan bahsediyorum, ben 17 seneden beri burada yaşıyorum, dese ki burada yaşayan Türklere, 'Ya Belçikalı olacaksınız ya Türk olacaksınız' diye bir sunum sunsa ve bunun yanında dese ki, 'Eğer burada Belçikalı olacaksanız, adınızı değiştireceğim, soyadımızı değiştireceğim, benim belirlediğim bölgede yaşayacağın' dese, buradan gene kimse gitmez! (Elini masaya vuruyor) Herkes Belçika'da kalır! Kessinlikle! Yüzde bir milyon! Yalan söylemeye gerek yok. Buradaki düzen olduğu için, sosyal düzen olduğu için. Çünkü... Nasıl giden olur biliyor musun? Parası olan, orada yatırımları olan, güvencesi olan gidebilir. Ama (...) Türkiye mesela böyle bir şeye kalkıp da Belçika'ya veya işte Almanya'ya demesin ki 'Ya Belçikalı olacağın, ya Alman olacağın, ya Türk olacağın' demesin. Çünkü (vatandaşlarına) sahip çıkacak durumu yok. Türkiye'nin böyle sahip çıkacak bir durumu yok yaaa! Anca oradan kafa tutarlar! (...) Sen de 'Türk olacağın' dediysen, gideceksin oraya (Türkiye'ye), perişan olacaksın kardeşim! Bunu da kimse yapmaz! (...) Bak! Burada yaşayan yüz kişiden (elini masaya vuruyor), bak! Herkes şimdi milliyetçi falan... (...) Bugün iş gerçeğe binse denemesi bedava! İstersen bir anket yapalım, iyi dil bilen bir... hem Türkçe hem Fransızca bilen veya Flamanca bilen bir polisle beraber bir Türkün kapısını çalalım, 'Kardeşim bugün senin son günün, bir tercih yapacaksın... Ya burada yaşayacaksın (elini masaya vuruyor) ya Türkiye'de yaşayacaksın!' (diyelim). Yüz tane eve girelim (elini vuruyor), yüz tanesi imza atacak! Adını da değiştirecek. Sana bu kadar garanti veriyorum yaaa! Ben 17 senedir burada yaşıyorum, esnafılık yapıyorum ve bütün insanları çok iyi tanıyorum. Ama milliyetçi miyiz? Milliyetçiyiz Allah'a şükür!"* Bu ifadeleri elbette, Türkiyeli göçmenlerin bu tür bir durumda ne yapacağını ortaya koyan bir veri olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu bağlamda Martin'in (2017, s. 222) bir araştırma kapsamında görüşülen katılımcıların, başkalarının görüşlerine dair yapmış olduğu açıklamaları veri olarak kabul etmemek gerektiğine ilişkin uyarısı dikkate değerdir. Ancak en azından bir anekdot olarak buna değinmek, daha sonra yapılacak olan araştırmaların bu konuyu da daha detaylı incelemesini sağlayabilir.

alınmalarından ve hiçbir zaman geleceğin vatandaşları olarak algılanmamalarından kaynaklandığını ifade etmektedir. Zaman içerisinde göç alan ülkeler, etnik çeşitliliğe ve göçe yönelik olarak çeşitli politikalar ve kurumlar geliştirmiştir ve bu bağlamda, temel meseleler bir vatandaşın kim olduğunu tanımlamak, yeni gelenlerin nasıl vatandaş olabileceği ve vatandaşlığın ne anlama geldiği üzerine şekillenmiştir (De Haas vd., 2020, s. 88).

Bosniak'ın (2006, s. 35) belirttiği gibi, vatandaşlığın eşitlikçi ve demokratik ideallerle uzun zamandır bağlantılı bir biçimde anlaşılması, onu ilerici siyasal retorikğin güçlü bir terimi hâline getirmektedir. Ona göre (2006, s. 20), (i) statü, (ii) haklar, (iii) siyasal katılım ve (iv) kimlik, vatandaşlıkla ilgili analitik kaygıların özünü oluşturmaktadır ve bu dört kavram birbiriyle ilişkilidir. Benzer şekilde Bloemraad vd. (2008, s. 154) de vatandaşlığın (i) yasal statü, (ii) haklar, (iii) topluma katılımın siyasal ve diğer biçimleri ve (iv) aidiyet duygusu olarak dört boyuta ayrılabilirliğini ifade etmekte ve vatandaşlık kavramının, göçmenlerin ve onların soyundan gelenlerin göç ettikleri topluma ne ölçüde dahil edildiğini analiz etmemize olanak tanıdığını söylemektedir. Bauböck (2006, s. 16) ise vatandaşlığın kavramsal olarak kabaca üç boyutta özetlenebileceğini ifade etmektedir: (i) siyasal ve hukuki bir statü olarak vatandaşlık, (ii) bu statüye bağlı yasal haklar ve görevler, (iii) bu statüye sahip olanlara atfedilen veya onlardan beklenen bireysel uygulamalar, eğilimler ve kimlikler.

Kymlicka ve Norman (2000, s. 30, 31) vatandaşlık kavramının ilk olarak, bir kişinin (büyük ölçüde vatandaşlar ve devlet arasında fiili olarak işleyen medeni, siyasal, sosyal haklar ve -kanunlara uymak, vergi ödemek, askerlik hizmetini yapmak gibi yükümlülükler ile tanımlanan) yasal bir vatandaş olarak *statüsüne*; ikinci olarak, bir kişinin (bir veya daha fazla siyasi topluluğa üyeliği ile temsil edilen ve genellikle sınıf, etnik köken, din, cinsiyet, meslek, cinsel yönelim gibi kişinin daha kendine özgü kimlikleriyle karşılaştırılan) *kimliğine*; üçüncü olarak, belirli bir “sosyal sermaye” gerektiren ve sorumlu bir vatandaşlık için temel bir gereklilik olan bir kişinin sivil erdemine (*civic virtue*) ya da faaliyetine (*activity*)¹⁶ ve son olarak, bireysel düzeyde değil,

¹⁶ Kymlicka ve Norman (2000, s. 7, 31), Galston'dan (1991, s. 221-224) aktararak sorumlu bir vatandaşlığın dört tür sivil erdem gerektirdiğini ifade etmekte; bu konuda farklı yazarlar farklı listeler öne sürse de Galston'ın açıklamasının vatandaşlık literatüründeki temel endişeleri yansıttığını ifade etmektedir: “(i) genel erdemler: cesaret, yasalara uyma, sadakat; (ii) sosyal erdemler: bağımsızlık, açık görüşlülük; (iii)

bir bütün olarak siyasal topluluk düzeyinde geçerli olan ve sosyal istikrar, siyasal birlik ve iç barış ile ilgili endişeleri içerebilen *sosyal uyum* idealine ya da amacına atıfta bulunduğunu ifade etmektedir. Yazarlara göre vatandaşlığın bu yönlerinden biri aşınırsa, diğerleri de etkilenebilmektedir.

Bu çalışma, ele aldığı konu gereği, çeşitli yönleriyle hem ulusal vatandaşlıkla hem çifte vatandaşlıkla hem de Avrupa vatandaşlığıyla ilgilidir. Zira kendileriyle mülakat yapılan bireyler gerek Türkiye'ye gerekse Avrupa'ya ve daha özel olarak Belçika'ya yönelik aidiyetler, bağlar ve bağlılıklar taşımaktadır. Tüm bunlar bu bireylerin her iki coğrafyadaki siyasal katılımlarını çeşitli şekillerde etkilemektedir. Siyasal katılımın çoklu vatandaşlık çerçevesinde ele alınması, elbette ulusötesiciliği kaçınılmaz bir biçimde bu tartışmanın merkezine yerleştirmektedir. Zira Kaya'nın (2003, s. 159) da ifade ettiği gibi,

“Günümüz modern insanının aidiyet hissettiği büyük siyasal anlatılar, sadece ulus-devletle sınırlı tutulamaz. Küreselleşme sürecinin hem nesnesi hem de öznesi olan kitleler ulus-devletin dışında başka siyasal ünitelere bağlılık (*loyalty*) veya sorumluluk duyabilir. Eğer birey diasporik bir özne ise hem anavatanına hem de yaşadığı ülkeye siyasal anlamda bir aidiyet hissi besleyebilir. Bu durumda, bu kimsenin ihtiyacına karşılık verecek olan uygulama, çifte vatandaşlık (*dual citizenship*) uygulaması olup bir tür diasporik vatandaşlık (*diasporic citizenship*) veya diğer bir deyişle ulusötesi vatandaşlık (*transnational citizenship*) deneyimiyle karşı karşıya kalınabilir. Diasporik vatandaş, küreselleşmenin kendine sağladığı modern ulaşım ve iletişim araçlarıyla nehrin iki yakasında (anavatan ve diaspora) aynı anda var olmayı başaran bireydir”¹⁷ (Kaya, 2003, s. 159).

Faist (2003b, s. 285), göçmenler arasındaki ulusötesi yaşamın, yeni bir olgu olmadığını belirtmektedir. Ulusötesilik, 1990'ların başından itibaren kullanılmaya başlanan ve göçün değişken niteliğini açıklamak için ortaya çıkan bir teorik kavramdır (Şimşek, 2016, s. 17). Basch vd. (2005, s. 8) ulusötesiliği, göçmenlerin içinden geldikleri köken toplumlarını ve yerleştikleri toplumları birbirine bağlayan çok yönlü sosyal ilişkiler kurdukları ve sürdürdükleri süreçler olarak tanımlamaktadır. Ulusötesi göçmenler sosyal, ekonomik ve siyasal yaşamlarını en az iki farklı düzende yaşayan (Levitt, 2003, s. 850); iki veya daha fazla devletin sınırlarını aşarak toplumsal, ailevi, siyasal, ekonomik ya da dinsel örgütler

ekonomik erdemler: çalışma etiği, kendi tatminini erteleme kapasitesi, ekonomik ve teknolojik değişime uyum sağlayabilme (iv) siyasal erdemler: başkalarının haklarını kavrama ve bunlara saygı duyma kapasitesi, sadece bedeli ödenebilecek şeyleri talep etme istekliliği, iş yerinde çalışanların performansını değerlendirme yeteneği, kamusal söyleme katılma istekliliği.”

¹⁷ Yazar orijinal metinde “yurttaş(lık)” ve “ulus-aşırı” ifadelerini kullanmaktadır. Burada dilsel bir tutarlılık izlemek amacıyla “vatandaş(lık)” ve “ulusötesi” ifadeleri tercih edilmiştir.

geliştiren (Abadan-Unat, 2002, s. 290); karşılıklı olarak “görece uzun, kalıcı ve yoğun bağlar” (Faist, 2016, s. 3) kuran bireylerdir. Teknolojik ilerlemeler sayesinde iletişimin hızlı ve kolay yollarla gerçekleşebilmesi de bu bağları ve göçün toplumsal dönüşüm süreçleriyle olan yoğun etkileşimini artırmaktadır (Levitt, 2003, s. 850). Yine Basch vd.’nin (2005, s. 8) ifade ettiği gibi, ulusötesi göçmenler eylemlerde bulunmakta, kararlar almakta, onları aynı anda iki veya daha fazla ulus-devlete bağlayan ilişki ağlarına gömülü öznellikler ve kimlikler geliştirmektedir. Greiner (2010, s. 135) de Basch vd. (2005), Brettell (2008), Kokot vd. (2004) ve Rouse’a (1991) atıfla, birçok göçmenin köken ülkeleriyle sürekli ve çok yönlü ilişkiler geliştirdiklerini ve bu ilişkilerin onların siyasi, ekonomik, dinî ve sosyal yaşamlarını önemli ölçüde şekillendirdiğini ifade etmektedir.

Faist (2016, s. 7-10 ve Tablo 1.1), ulusötesi alanlar için dört ideal tipten söz etmekte ve bunları aşağıdaki gibi tablolandırmaktadır¹⁸. Yazar (2016, s. 4), ulusötesiliği oluşturan sosyal ve sembolik bağların daha kurumsallaşmış biçimleri olabileceğini, örneğin vatandaşlığın vatandaşlar ve devlet arasında kurumsallaşmış bir bağ olduğunu ifade etmektedir. Çifte vatandaşlık da tanım itibarıyla, bu statüye sahip olan bireyler için bir anlamda çift biçimli bir siyasal varoluşa ve çift yönlü bağlara işaret etmektedir.

Eder (2017, s. 158), Avrupa vatandaşlığının zorunlu olarak ulusal vatandaşlığın kurucu unsurlarını aşan bazı ulusötesi nitelikler taşıması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre (2017, s. 156), Avrupa vatandaşlığı düşüncesi, özgür ve eşit vatandaşların koordinasyonu için şehirden, ulus devletten veya imparatorluktan farklı bir kurumsal biçim bulmaya yönelik bir deneydir. Yazar, bu üyelik biçiminde ulusal üyeliğin vatandaşlık için ikincil düzeyde olduğunu, Avrupa’nın insanlar, mallar, bilgiler ve inançlar açısından ulusal toplumların içindeki ve dışındaki hareketleri deneyimleyen karmaşık ve heterojen bir toplum olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca halkın örgütlenme ilkesi olarak vatandaşlık anlatısının, insanlar arasındaki ortak noktaların tarif edildiği kolektif bir kimlik geliştiren yasal kurallar, haklar ve yükümlülükler üzerine olduğunu söylemektedir.

¹⁸ Tablo, Faist’ten (2016, s. 7) alınmış ve her bir ulusötesi alan için yapılan açıklamalar alıntılanarak tabloda kısaca yer verilmiştir.

Tablo 1. Faist'e Göre, Ulusötesi Alan Türleri

Düşük: Ağlar	Yüksek: Kurumlar
<p>Yayılma (<i>Diffusion</i>): Örneğin mal, sermaye, kişiler, bilgiler, düşünceler, sosyal ve kültürel pratiklerin değiş tokuş alanları</p> <p>Bu ağlardaki insanlar birbiriyle yakın bağlantı içerisinde olmak zorunda değildir.</p>	<p>Küçük akraba grupları: Örneğin hane halkları, aileler</p> <p>Hane halkları ve aileler gibi küçük gruplar arasındaki oldukça resmileştirilmiş sınır ötesi ilişkiler ve hatta daha geniş akrabalık sistemleri, birçok göçmen için temsil edicidir. Bu tür ilişkilere klasik bir örnek, kendilerini hem ekonomik bir birim hem de ana evin yanı sıra başka bir ülkede bir tür gölge ev sahibi olan bir dayanışma birimi olarak gören ulusötesi ailelerdir. Ulusötesi aileler, sosyal bağların doğasında var olan karşılıklılık gibi kaynakları ve ayrıca sembolik bağlarda var olan dayanışma gibi kaynakları kullanır.</p>
<p>Sorun ağları (<i>Issue networks</i>): Örneğin iş insanı ağları, epistemik ağlar, yandaşlık ağları</p> <p>Ulusötesi sorun ağları kişiler ve kuruluşlar arasındaki, ortak bir amaca ulaşma amacıyla bilgi ve hizmet alışverişi yapılan bir dizi bağlantıdır.</p>	<p>Topluluklar ve kuruluşlar: Örneğin dinî gruplar, işletmeler</p> <p>Bu iki tür ulusötesi alan birbiriyle kısmen örtüşse de analitik sebeplerle birbirinden ayrılmalıdır. Ulusötesi toplulukların karakteristiği yakın sembolik bağlarken, ulusötesi kuruluşlarda daha resmî içsel bir hiyerarşi ve sosyal bağlar üzerinde sistematik olarak yapılandırılmış kontroller söz konusudur. Ulusötesi topluluklar, yüksek derecede yakınlık, duygusal derinlik, ahlaki yükümlülük ve hatta bazen sosyal uyum ile karakterize olan yoğun ve sürekli sosyal ve sembolik bağlardan oluşmaktadır. Topluluğun varlığı için artık coğrafi yakınlık gerekli bir kriter değildir. Ulusötesi topluluklar iki veya daha fazla devletin sınırlarını kapsayan daha geniş ilişkisel bir alanı tarif etmektedir.</p>

Kaynak: Faist (2016, s. 7-10 ve Tablo 1.1).

Benhabib (2002, s. 717), Avrupa Birliği üyeliğinin sınır geçişlerinde doğru kapılardan geçişe izin veren bir pasaporttan daha fazlasına sahip olmak anlamına geldiğini, pasif bir statü olmadığını ve vatandaşlıkla ilgili aktif bir kimlik düzenlemeyi amaçladığını, AB'ye üye devletlerin vatandaşlarının birlik içinde herhangi bir yere yerleşebildiklerini, kendi seçtikleri ülkelerde iş bulabildiklerini, oy verebildiklerini, yerel seçimlerde ve Avrupa Parlamentosu (AP) seçimlerinde aday olabildiklerini; bu üyelere işsizlik tazminatı, sağlık bakımı, yaşlılık aylığı gibi sosyal haklar ve yardım paketleri sağlandığını ifade etmektedir.

Goodman (2014, s. 19) siyasal üyeliği (i) resmî üyelik ve (ii) gayriresmî üyelik olarak ikiye ayırmakta, resmi üyeliği vatandaşlık ve kalıcı ikamet olarak iki alt kategoride ele alırken gayriresmî üyeliğe diaspora ve soy, akrabalık (*kinship*) bağlarını dahil etmektedir:

“Siyasal üyelik kimlik ve aidiyet için bir referans kategorisidir ve vatandaşlık, resmî yasal statüyü belirleyen, devlet kuralları uyarınca koruma ve haklara erişim sağlayan bir alt türdür. Ancak bir siyasal topluluğa ait olmanın hem resmî (kalıcı ikamet) hem de gayriresmî (yurt dışında yaşayan aynı etnik kimliğe mensup gruplar, örneğin İsrail vatandaşlığına sahip olmayan fakat Yahudi devletine yakınlığını, hatta sadakatini sürdüren Yahudi diasporası gibi) birtakım yolları bulunmaktadır” (Goodman, 2014, s. 19).

Dolayısıyla vatandaşlık siyasal bir kavram olsa da siyasal üyeliğin, bağlılığın ve aidiyetin tek yolu vatandaşlık değildir. Goodman (2014, s. 21), vatandaşlığı siyasal üyeliğin bir alt türü olarak kavramsallaştırmanın meseleye yalnızca netlik kazandırmadığını, aynı zamanda üyelik politikalarındaki değişikliklere ve bunların etkilerine ilişkin daha dikkatli bir bakış açısı kazandırdığını söylemektedir.¹⁹

Faist (2000, s. 13), ulusötesi sosyal alanların, birbirinden farklı en az iki coğrafi ve uluslararası yerde bulunabilen sosyal ve sembolik bağların, ağlardaki ve organizasyonlardaki konumların ve organizasyon ağlarının birleşimi olduğunu ifade etmekte ve bu alanların statik bağları ve konumları değil, dinamik sosyal süreçleri ifade ettiğini söylemektedir. Basch vd. (2005, s. 8), ulusötesiliği göçmenlerin köken ve yerleşim toplumlarını birbirine bağlayan çok yönlü sosyal ilişkiler kurduğu ve sürdürdüğü süreçler olarak tanımlamakta ve birçok göçmenin coğrafi, kültürel ve siyasal sınırları aşan sosyal alanlar inşa ettiğini vurgulamaktadır.

Ailevi, ekonomik, sosyal, örgütsel, dinsel ve siyasal anlamda sınırları aşan çoklu ilişkiler

¹⁹ Daha sonra detaylı olarak değinileceği gibi, bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcılardan 8'i yalnızca Türkiye vatandaşıdır, biri Türkiye ve başka bir Avrupa ülkesinin vatandaşlığına sahiptir, geriye kalan 84 katılımcı ise Belçika ve Türkiye için çifte vatandaşlığa sahiptir. Belçika'nın çifte vatandaşlık hakkını tanınması sebebiyle, bir ülkenin vatandaşlığını kendi iradesiyle bırakıp diğer ülke vatandaşlığına geçen olmamıştır. Hem çifte vatandaşlığa sahip olan katılımcıların hem de yalnızca Türkiye vatandaşı olan katılımcıların ifadeleri, siyasal üyeliğin vatandaşlıkla sınırlı olmadığını çeşitli şekillerde göstermiştir. Özellikle mülakatlarda ve odak grup görüşmelerinde sorulan “Çifte vatandaşlık düzenlemesi kaldırılacak olsaydı, hangi ülkenin vatandaşlığını tercih ederdiniz?” sorusuna verilen cevaplar, birçok katılımcı için Türkiye vatandaşlığına sahip olmasalardı bile Türkiye'ye yönelik güçlü bir siyasi aidiyet duymaya devam edeceklerini ortaya koymuştur. Bir başka yönden, Belçika vatandaşlığı olmayan katılımcılardan da uzun yıllardır Belçika'da yaşadığı için kendini Belçika'ya ait hissedene, ancak bir şekilde vatandaşlık başvurusu yapmakta geciktiğini ve vatandaşlığa geçiş koşullarının zorlaştığını söyleyenler olmuştur. Dolayısıyla siyasal üyelik; vatandaşlıktan daha geniş bir çerçevede, farklı kimlik, aidiyet ve statü biçimlerine atıfta bulunmaktadır.

geliştiren ve sürdüren göçmenleri ulusötesi göçmenler (*transmigrants*) olarak niteleyen Basch vd. (2005, s. 8), ulusötesi göçmenlerin hem köken hem de yerleşim toplumlarında sürdürdükleri çoklu ilişkilerin (*involvements*), ulusötesiliğin temel bir unsuru olduğunu belirtmektedir. Guarnizo ve Smith (1999, s. 28-29), ulusötesiliğin karmaşık, bağlamsal ve ilişkiel mahiyetine dikkat çekmekte, ulusötesilikle ilgili pozitivist sınıflandırmaların hatalı kavramsallaştırmalara yol açabileceğini belirtmektedir:

“Nicel ölçüm sosyal, ekonomik ve siyasal süreçlerin nitel araştırmasının yerini alamaz. (...) Ulusötesilik ne bir şey ne de kolayca ölçülebilen bir olaylar dizisidir. Makro ve mikro dinamikleri içeren karmaşık bir süreçtir” (Guarnizo ve Smith, 1999, s. 28-29).

Elbette ulusötesi siyasal katılım yerelötesi ağlarla, pratiklerle, mekânlarla ve yaşam stratejileriyle son derece ilgilidir.²⁰ Göçmen ağları, köken ve menzil bölgelerindeki göçmenleri, eski göçmenleri ve göçmen olmayanları akrabalık, arkadaşlık ve paylaşılan topluluk kökeniyle birbirine bağlayan kişiler arası birtakım bağlantılardır (Massey vd., 1993, s. 448). Massey vd. (2009, s. 43; 1987, s. 170) göçmen ağlarını, bir sosyal sermaye biçimi olarak tanımlamaktadır ve insanların akrabalık ve arkadaşlık gibi ilişki yapılarındaki örtük olan yükümlülüklerden yararlandığını, bu sosyal sermaye aracılığıyla da farklı kaynaklara erişebildiğini ifade etmektedir. Ulusötesi göçmenler eylemlerde bulunur, kararlar alır ve kendilerini aynı anda iki veya daha fazla ulus devlete bağlayan ilişki ağlarına gömülü öznellikler ve kimlikler geliştirirler (Basch vd., 2005, s. 8).

“Ulusötesi sosyal alanlardaki kültürel, siyasal ve ekonomik süreçler, çeşitli sermaye türlerinin birikimini ve etkilerini, bunların hacmini ve dönüştürülebilirliğini kapsamaktadır. Ekonomik sermaye (örneğin mali sermaye), beşerî sermaye (örneğin beceriler ve bilgi birikimi) ve sosyal sermaye (sosyal ve sembolik bağlara içkin kaynaklar)” (Faist, 2000, s. 13).

Safran (1991, s. 83-84), “diaspora” kavramının kullanılabilmesi için gurbetçi (*expatriate*) azınlıklar için birtakım özellikler sayarken köken ülkenin tarihi ve başarıları hakkında

²⁰ Greiner ve Sakdapolrak (2013, s. 373), yerelötesilik (*translocality*) ya da yerelötesicilik (*translocalism*) kavramlarının bazen sadece ulusötesilik (*transnationality*) ya da ulusötesicilik (*transnationalism*) kavramları ile eşanlamlı olarak kullanıldığını, ancak çoğu durumda ulusötesiciliğe ilişkin köklü araştırma geleneğini ileri taşımak ve daha geniş bir kavrayış sağlamak için bu kavramlara başvurulduğunu söylemektedir. Yazarlar, yerelötesilik kavramının, ulusötesilik kavramının zayıflıklarının üstesinden gelmeye nasıl hizmet ettiğini sorgulamakta, yerelötesiliğe ilişkin literatürdeki güncel tanımlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirlemekte ve kavramın “hareketlilik” ve “mekân” olmak üzere iki temel boyutunu keşfetmeye çalışmaktadır. Onlara göre, yerelötesilik kavramı, ulusötesilik kavramının yalnızca bir uzantısı olarak değil, kendi başına bir araştırma perspektifi olarak görülmelidir.

kolektif bir hafızanın, tasavvurun veya mitin (efsanenin) muhafazasına dikkat çekmekte; diaspora üyelerinin “ev sahibi” toplum tarafından tamamen kabul edilmediklerine -ve belki de kabul edilemeyeceklerine- inandıklarını ve bu nedenle bu topluma karşı yabancılaşmış ve ondan yalıtılmış hissettiklerini ifade etmekte; atalarının ülkesini (*ancestral homeland*) gerçek, ideal evleri ve kendilerinin ya da torunlarının koşullar uygun olduğunda geri dönecekleri (veya geri dönmeleri gereken) yer olarak gördüklerini; kolektif olarak köken ülkelerinin güvenliğine ve refahına bağlı kalmaları gerektiğine inandıklarını ve kişisel ya da dolaylı olarak ülkeleriyle bir şekilde ilişki kurmaya devam ettiklerini, etno-komünal bilinç ve dayanışmanın böyle bir ilişkinin varlığıyla tanımlandığını ifade etmektedir.

“Diaspora üyeliği hem statü hem kimlik meselesidir ve kimlik ilişkisel, bağlamsal ve zamana bağlıdır. (...) Bir diasporada olmak, fiziksel olarak bir yerde (yaşanılan ve çalışılan yerde) olmak ile düzenli olarak uzaktaki bir yeri düşünmek arasındaki bir gerilim anlamına gelir” (Safran, 2004, s. 12).

Şimşek (2016, s. 17-20), diasporik topluluklar ile ulusötesi topluluklar arasındaki farklara dikkat çekmekte; diasporik toplulukların daha çok zorunlu göç sonucunda oluştuğunu ve etnik kimlikler üzerinden tanımlandığını; ulusötesi toplulukların ise yeni bir ülkeye yerleşme ya da yurtlarına geri dönme seçimini yapabildiklerini ve birden fazla ulusal sınır ötesinde farklı yaşam biçimlerine sahip topluluklar olarak tanımlandıklarını ifade etmektedir. Ayrıca, ona göre, diaspora kavramı, topluluklar arası kolektif ve ortak bilinç değişimini ifade ederken; ulusötesilik kavramının, bireylerin göç alan ve göç veren ülkelere katılımını göz önüne alarak kolektif bakış açısının ötesine geçtiğini ve ayrılmış kimlikleri anlamak için bireyin önemini dikkate almaktadır. Soysal da (2000, s. 11), göçmen deneyiminin çok sayıda alan içerisindeki bolluğunun altını çizmekte ve göçmenlerin içinde hareket ettikleri, harekete geçtikleri, talepler ileri sürdükleri ve kültürler ürettikleri kamusal alanların, diasporanın etnik egemenliğinden daha geniş olduğunu savunmaktadır. Ona göre, diaspora eksenli bir kuramlaştırmanın *modus operandisi* altında, göçmenlerin çok düzeyli söylemlerle bağlantıları ve çeşitli vatandaşlık pratiklerine erişimleri görünmemektedir ve göçmenlerin hareketliliğinin genişliği ve çoklu göndergeselliği (*multireferentiality*) çift yönlü etnik alışverişler ve düzenlemelerle sınırlı değildir.

Bayraktar-Aksel (2014, s. 196-198) ise, diasporanın daha eski kavramsallaştırmalarında

“(hayali) bir anavatanın dışında yaşayan dinî veya ulusal gruplar”ın tarif edildiğini ve bu gruplara “mağdur” bir karakter atfedildiğini, ancak diaspora kavramının yeni kullanımlarının “sınırların ötesinde yoğun ve sürekli bağlantılar” anlamına geldiğini; ulusötesilik kavramının ise 1970’lerde küresel etkileşimler ve devletler arası siyaset hakkında kullanıldığını, ancak zaman içerisinde kavramın aktörlerinin, devletler ya da uluslar değil, bireyler veya dernekler olduğunu; böylece “diaspora” ve “ulusötesilik” kavramlarının birbirine yaklaştığını ifade etmektedir: “Ulusötesiliğin yeniden tanımlanması, milliyetçiliğin rolünü de vurgulayarak diaspora kavramı ile köprü kurmuştur”.

Vertovec ve Cohen (1999, s. xxiii, xxiv), köken ülkelerinin ve göç ettikleri ülkelerin politikaları arasında dinamik bir etkileşim olarak ulusötesi siyasal faaliyetlerde bulunan birçok diaspora grubuna ve etnik gruba yönelik atıfla, ulusötesiciliği bir “siyasal katılım alanı” (*site for political engagement*) olarak ele almaktadır. FitzGerald (2015, s. 134), devletlerin, göç etmiş olan vatandaşlarını gittikleri ülkelerde etnik lobiler kurmaya teşvik ettiklerinde, onları siyasi bir varlığa dönüştürmeye çalıştıklarını ve bir göçmen lobisinin yalnızca iki koşulda mantıklı olduğunu söylemektedir: Göçmenler, göçmen siyasal katılımına izin veren ülkelerde bulunmalı ve varış ülkesi, köken ülke için siyasi ve ekonomik avantaj kazanmak için stratejik bir öneme sahip olmalıdır.

Khayati (2008, s. 28), bu bağlamda, diasporik kimliğin ve diasporik hareketliliğin, “uzun-mesafe milliyetçiliği”nin güçlü pratiklerinin tezahürü olduğunu ve bunların büyük ölçüde, mülteci ve göçmen nüfusun ulus-devletlerin sınırlarının ötesinde sürdürdükleri farklı ulusötesi siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel performanslar aracılığıyla gerçekleştiğini ifade etmektedir. Fox (2005, s. 173) da ulusötesi göçmen toplulukların kamusal alana geniş çapta dahil olmasının, uzak mesafe milliyetçiliğinin (*long distance nationalism*) ve ikili ulusal kimliklerin yükselişinin, ulusal kimlikler ve medeni-siyasal haklar arasındaki ayrımlara dair sürekli tartışmalara neden olduğunu belirtmektedir.²¹ Skrbiš (2001, s. 142-143), günümüz milliyetçiliğinin paradoksal bir biçimde hâlâ bölgeyle olan bağlantılar aracılığıyla belirlendiğini, fakat aynı zamanda da son derece

²¹ Şenay (2013, s. xi), diasporadaki Müslüman Türklerin yaşamları, örgütleri ve faaliyetleri hakkında çok sayıda çalışma yapılırken yurt dışındaki seküler Kemalist aktörlere yönelik ilginin yetersiz olduğunu ifade etmekte ve “uzak mesafe Kemalizm” olarak nitelediği olguya dikkat çekmektedir.

yersiz yurtsuz (*de-territorialised*) olduğunu ifade etmektedir. Ulusötesi yapılar aracılığıyla insanların etnik anavatanları ile irtibatta kaldıklarını ve bu ağların varlığını sürdürmesine telefonlar, televizyonlar, videolar, gazeteler, e-postalar ve ulusötesi uçak rotaları gibi birçok aracın katkıda bulunduğunu söyleyen yazar, çağdaş milliyetçilik siyasetinin hem son derece küresel hem de yerel olduğunu vurgulamakta; bu bağlamda anavatanı, diasporayı ve sanal ortamı, uzak mesafe milliyetçi siyasetin birbirine eşit derecede geçerli yerleri olarak nitelendirmektedir. Skrbiš (2017, s. 2), etno-milliyetçilik ve küreselleşmenin birbiriyle çelişen değil, birbirini tamamlayan süreçler olduğunu ve etno-milliyetçi hareketliliğin yüksek teknoloji ortama başarıyla uyum sağlayarak modern medyadan ve küresel ağlardan rahatlıkla istifade ettiğini ifade etmektedir. Holton (2011, s. 15, 25), küreselleşmenin siyasi coğrafyasının artık tamamen veya büyük ölçüde ulus devlet merkezli olmaktan çıktığını ve devletlerin ilgili olduğu ölçüde, kü-yerelleşme (*glocalization*) bağlamında düşünülebileceğini ve kü-yerelleşmenin küresel-yerel, makro-mikro ikiliklerinden çıkış yolları sunduğunu söylemektedir.

“Uzak mesafeli milliyetçilik, bir ülkenin bölgesel sınırlarının ötesine uzanan bir siyasi topluluğa üyelik iddiasıdır. İnsanları bir ülkenin bayrağını asmaktan belki de hiç görmedikleri bir toprakta savaşmak ve ölmek için “geri dönme” kararı vermeye kadar çeşitlilik gösteren siyasal eylemlere zorlayacak kadar güçlü bir duygusal bağlılık yaratmaktadır. (...) Uzak mesafeli milliyetçiliğin yeniden ortaya çıkmasının şirketlerin ve bankaların küresel erişiminin yarattığı gerilimleri, dünyanın siyasal olarak birbirinden ayrı ve oldukça eşitsiz devletlere devamlı bölünmesini ve güçsüz kılınmış insanların haysiyet ve öz saygı içinde bir hayat sürme özlemlerini yansıttığını savunuyoruz” (Glick Schiller ve Fouron, 2001, s. 4-5).

“Küreselleşmiş, yersiz yurtsuzlaşmış bir dünyada yaşanan bir deneyim olarak yerelliğin doğası nedir?” sorusunu soran Appadurai (2010, s. 153), makro olayların yerellik söylemlerinin ve anlatıların içine çekildiğini, gündelik konuşmalarda yorumlanarak bu makro olayların oldukça yerelleşmiş duygu yapılarına doğru yavaş yavaş yol aldığını ifade etmekte; sıradan hayatın ve onun çatışmalarının anlaşıldığı ve yorumlandığı yerel anlatılarda ve olaylarda yer yer daha geniş bölgesel, ulusal ve küresel olayların yerel tahayyülünün işleyişinin doğrudan ürünü olan yorumlama olasılıklarının alt metinlerinin bulunduğunu söylemektedir. Bryceson ve Vuorela (2002, s. 3, 17), duygusal ve maddi ihtiyaçları deneyimleme ve ifade etme yoğunlukları değişse de göç eden bireylerin mekânsal pratiklik, duygusal ve maddi ihtiyaçlar çerçevesinde kendilerini ulusal sınırların ötesinde yeniden oluşturma ve tanımlama yeteneklerine dikkat çekmektedir.

“(...) oy vermek ne salt rasyonel ne de irrasyonel bir davranıştır. Özellikle siyasetin giderek daha fazla duygular tarafından yönlendirildiği zamanlarda, oy vermek maddi ve duygusal hesaplamaları içermektedir” (Adar, 2019, s. 26).

Wise ve Velayutham’ın (2017) belirttiği gibi, ulusötesi göçmenler karakteristik olarak ulusötesi sosyal alanlarını yeniden üretmek için maddi nesnelere ve sembolik bağlarının aracılık ettiği bir dizi faaliyete katılmaktadır. Yazarlar, ulusötesicilik alanında çalışan bilimcilerin, bu yeniden üretimin genellikle kimlik, aidiyet, sosyal hafıza ve sosyallik meseleleri tarafından motive edildiğini kabul ettiklerini dile getirmekte; ancak kendilerinin bunların yanı sıra ulusötesi pratiğin duygulanımsal ve duygusal boyutlarının da var olduğunu tespit ettiklerini ve bunları dikkate almanın, ulusötesi aktörlerin ulusötesi sosyal alanlara katılmaya neyin motive ettiğini, zorladığını ve bu katılımı neyin yapılandırdığını anlama noktasında, konuya ilişkin kolektif anlayışımızı genişletecek yeni ve üretken bir teorik ve metodolojik yaklaşım sunduğunu ifade etmektedir. Onlara göre utanç, onur, şeref, suçluluk, zorunluluk gibi bir dizi duygulanım ulusötesi sosyal alanlardaki özneler arası ilişkileri ve karşılıklılık biçimlerini yapılandırmaktadır. Bu duyguların genellikle bireysel değil, kolektif düzeyde temsil edildiğini ve sosyal, siyasal, kültürel bazı değerleri ve anlayışları varsaydığını ifade etmek mümkündür.

Tokdoğan (2018, 25-33), modern siyaset bilimi çalışmalarına hâkim olan “akıl” ve “çıkar” odaklı analizlerin duygudan arındırılmış, duyguya yer vermeyen (*emotions-proof*) yaklaşımını eleştirmekte ve duyguların yalnızca bireysel veya psikolojik, içsel veya özel alana ait olgular olmadıklarını, toplumsal ve siyasal alanın kılcal damarlarına kadar işlediklerini, dolayısıyla siyaset yapma ve siyasal katılım süreçlerine içkin, hatta bu süreçleri belirleyen unsurlar olduklarını öne sürmektedir. Kerestecioğlu’nun (2016, s. 30) belirttiği gibi, korku, endişe, kaygı, sempati, antipati, umut gibi duygu durumları, siyasal alanda ideolojiler, parti programları kadar önemlidir ve hatta onların ortaya çıktığı zemini belirleyen unsurlardır. Evans (2004, s. 140) da seçmen davranışına ilişkin birtakım etkenleri ve teorileri sıraladıktan sonra duygunun (*emotion*) veya duygulanımın (*affect*) bu teorilerde eksik olduğunu söylemekte, seçmen için duygulanımsal bir unsurun, onun kendisini konumlandığı yeri belirlemesinin bir anlamda “hissiyatın gücü” (*strength of*

feeling) olarak görülebileceğini, bunun da seçmenin konumuna bir yoğunluk unsuru kattığını söylemektedir.²²

Soysal (1994, s. 3), kültürel aidiyetin bölgelere ayrılmış bir biçimine bağlı olan ulusal vatandaşlığın zaman içerisinde daha evrensel bir üyelik zeminine kaydığını, ortaya çıkan bu ulus-sonrası (*postnational*) vatandaşlık modelinin ise farklı bir mantığı ve pratiği yansıttığını, daha önce ulusal haklar olarak tanımlanan hakların kişi bazında tanınmış haklar hâline geldiğini, bu yeni vatandaşlık modelinin normatif çerçevesinin ve meşruiyetinin, ulusötesi söylemden ve insan haklarını dünya düzeyinde bir düzenleme ilkesi olarak tanıyan yapılardan kaynaklandığını belirtmektedir.²³ Soysal'ın (1994, s. 3) ifade ettiği gibi, ulusötesi vatandaşlık, her insana, o topluluğa yönelik tarihsel veya kültürel bağlarından bağımsız olarak, bir yönetimin otorite yapılarına ve kamusal yaşamına katılma hakkı ve görevi vermekte; bu bağlamda ulusal vatandaşlığın kategorik kısıtlamalarını zayıflatmakta ve göçmenlerin ev sahibi ülkelerin yönetimine dahil olmasını sağlamaktadır. Ancak Koyuncu'nun (2014, s. 17-18) belirttiği gibi, ulus devletlerin gücü zayıflasa da ne ulus devletlerin ne de ulusal kimliklerin araştırma konuları olarak geçersiz oldukları söylenebilir. Croucher (2003), ulusların, ulusçuluğun ve ulus devletlerin yok olmadığına dair dünyanın farklı bölgelerinden çeşitli örnekler saymakta ve küreselleşme bağlamında ulusun ampirik gerçekliğini ortaya koymaktadır.²⁴

²² Evans (2004, s. 140), bu noktada meseleye ilişkin klasik bir makale olarak nitelediği Conover ve Feldman'ın (1986) çalışmasını örnek vermekte, iki kişinin hükümetin ekonomi yönetimine bakarken birisinin bu konuda çok öfkeli ("*mad as hell*") olabilirken, diğerinin konuyla ilgili daha az duygusal bağ kuruyor olabileceğini söylemektedir. Evans, Lewis-Beck'e (1988, s. 56) atıfla, sonuç olarak ekonomi konusunda hükümete öfkelenenlerin hükümet karşıtı oy verme olasılığının daha yüksek olacağını söylemektedir.

²³ Bu noktada belirtmek gerekir ki, Janoski ve Wang (2013, s. 849), ulusötesi üyelik teorilerini eleştiren çalışmalara dikkat çekmekte; insan haklarının henüz hukuki ya da siyasi olarak kurumsallaştırılmadığını, icra ve infazın hâlâ ulus devletlerin hukuk ve polis kurumlarına bağlı olduğunun altını çizmekte ve uluslararası hukukun meşruiyetini hâlâ büyük oranda gönüllü sadakatten aldığını ve kimi ulus devletlerin imzaladıkları uluslararası anlaşmalardan kolaylıkla çıkabildiğini söylemektedir. Yazarlar buna George W. Bush'u örnek vermektedir ancak daha yakın ve güncel bir örnek, 24 Kasım 2011'de TBMM'nin kabul ederek yasalaştırdığı "Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi"nin tüm kamuoyu tartışmalarına ve demokratik protestolara rağmen 20.03.2021 tarihinde Resmî Gazete'de (2021) yayımlanan 3718 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile feshedilmesidir. Dolayısıyla ulusötesi üyeliği insan hakları zemininde ele alırken bu tür konuları ve eleştirileri de göz önünde bulundurmakta yarar vardır.

²⁴ Öyle ki, bu çalışmada Croucher (2003, s. 7), ulusötesilik hakkındaki literatürün devletlerin bölgesel ve siyasal sınırlarının daha geçirgen hâle geldiğini, daha kolay ve daha sık aşıldığını, göçmenlerin köken ülkeleriyle olan sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik bağlantılarını sürdürmeye çeşitli şekillerde devam ettiklerini ortaya koyduğunu ifade etmekte; ancak ulusötesilikle ilgili Basch vd. (2005), Smith (1998), Portes (1996 ve 1999), Vertovec (1999), Guarnizo vd. (1999) gibi yazarların yapmış olduğu çalışmaların

Özellikle toplumsal eşitsizliğin iktisadi akılcılıkla pekiştirildiği seküler toplumlarda vatandaşlık (*citè/zein*) toplumsal dayanışmanın başlıca temeli olarak işlev görmekte, bireylerin ve grupların sınırlı kaynaklara erişimini kontrol etmektedir (Turner, 2014, s. 409). Turner, bu sınırlı kaynaklardan öncelikli olarak iktisadi kaynakları kastettiğini; fakat geleneksel liberal çerçevede, kültürel açıdan arzu edilen eğitim, bilgi, din ve dil gibi kaynaklara erişim ya da oy kullanma hakkı, siyasal katılım gibi toplumdaki iktidar kaynaklarına erişimin de yine vatandaşlık aracılığıyla düzenlendiğini; dolayısıyla beraberinde getirdiği haklar ve yükümlülüklerle birlikte, bir devlete mensubiyet anlamına gelen vatandaşlığın salt barınma, sağlık, gelir, istihdam gibi geleneksel kaynaklarla ilgili olmadığını belirtmektedir. Öyle ki, vatandaşlığın kültürel boyutu artık vatandaşlık çalışmalarının da asli bir bileşenidir (Turner, s. 415).

Marshall (2006), kapitalist piyasanın neden olduğu adaletsizliklerin vatandaşlık ile düzeleceğini öngörmekte, buna karşılık Soysal (2014, s. 135) bu formülün son dönemde çöktüğünü ifade etmektedir. Turner (2014, s. 409) da modern toplumlarda vatandaşlığı kuşatan meselelerin yeterince anlaşılabilmesi için Marshall'ın ötesine geçilmesini savunmakta ve vatandaşlık çalışmalarının geleceğinin küreselleşme ve insan hakları teması etrafında olduğunu söylemektedir.

Bireyler vatandaşlara dönüştüklerinde kendilerine haklar ve sorumluluklar getiren bir dizi kurum içerisine girmekle, bir kimlik edinmekle, yurttaşlık erdemleriyle toplumsallaşmakla kalmazlar; aynı zamanda belirli bir toprak parçasına ve tarihe sahip siyasi bir cemaatin mensupları haline de gelirler (Turner, 2014, s. 415). Modern vatandaşlığın sınıf, etnisite, cinsiyet, yaş gibi farklı kategoriler temelinde bölünmüş seküler toplumları²⁵ bir arada tutan bir tür dayanışma biçimi olduğunu ve bu yönüyle seküler bir din işlevi gördüğünü; bireylere ortak bir değer sistemi, ortak bir kimlikler kümesi, ortak bir ulusal kültür sunan kurucu bir temel olduğunu dile getiren Turner (2014,

asında ulusların aşkınlığını değil, onların sürdürülmesini ve sürekliliğini ele aldığını, dolayısıyla ele alınan olgu için “devlet-ötesi milliyetçilik” (*trans-state nationalism*) kavramının daha uygun bir kavramsallaştırma olacağını iddia etmektedir. Ancak özellikle bu çalışma kapsamında ulusötesilik yalnızca milliyetçiliğin sürdürülmesi ve sürekliliği gibi bir anlamda ele alınmadığından böyle bir kavramsallaştırmanın yetersiz kalacağı düşünülmüştür. Yine de Croucher'ın ulusların ve ulus devletlerin yok olmadığına ilişkin argümanı dikkate değerdir.

²⁵ Burada Turner'ın (2014, s. 416), sanayi toplumlarını, en azından Batı Hristiyan toplumlarını ya da bir Hristiyanlık mirasına sahip ve dinî değerlere bağlılık açısından önemli bir gerilemenin yaşandığı, uzun bir sekülerleşme sürecinden geçmiş toplumları kastettiğini belirtmek gerekmektedir.

s. 416-417) kolektif hafızada bu ortaklığın nasıl sürekli yenilendiğine ilişkin de şunları söylemektedir:

“Uluslar hayalî cemaatler oldukları için (Anderson, 1995) ve uluslar yaratılmış oldukları için (James, 1996), vatandaşlığın komünal temeli, nostaljik bayramlar, millî mücadeleye dair kamusal törenler ve galeyana getiren müşterek deneyimlerle kolektif hafıza içerisinde mütemadiyen yenilenmelidir” (Turner, 2014, s. 416).

Vatandaşlığın bir dayanışma biçimi olarak düşünülmesi hâlinde bunun mantıksal devamı çifte vatandaşlığa sahip bireylerin iki farklı dayanışma bağlamı içinde konumlanmış oldukları ve kendilerinden bunun gereğini yerine getirmelerinin beklendiği ya da ekleneceğidir. Kendileriyle mülakat yapılan bireyler açısından, çifte vatandaşlığın anlamının, onların bu iki ülke ile ilişkilene biçimlerine (göç hikâyeleri ve sebepleri, her iki ülke ile sosyal, siyasal, hukuki ve ekonomik bağları, hatta Türkiye’ye gidip gelme sıklıkları gibi çok çeşitli dinamiklere) göre değiştiğini söylemek mümkündür. Çoğu hâlde katılımcıların kimliklerinin ve aidiyetlerinin kültürel ve duygusal yönleri Türkiye için daha ağır basmaktadır ve Belçika ile ilişkilene biçimlerinde duygusal eklemleşmeden ziyade daha araçsal bir eklemleşme göze çarpmaktadır. Muhtemelen tam da bu farklı ilişkilene biçimlerinden ötürü, kendileriyle mülakat yapılan bireylere çifte vatandaşlığa sahip olmanın kendileri için ne anlam ifade ettiği sorulduğunda alınan cevaplar, çoğunlukla iki farklı vatandaşlık akdine bağlı olmanın “iki farklı üst kimliğe hizmet etmek” gibi bir gerilim oluşturmadığı yönündedir.

Ancak şunun altını çizmek gerekir ki, özellikle Türkiye’de sağ, Belçika’da ise solu destekleyen bireylerin iki farklı ülkedeki siyasal katılımının iki farklı biçimde tezahür etmesini açıklarken onların Türkiye’deki siyasal katılımının daha çok değerler ekseninde, Belçika’da ise çıkarlar ekseninde şekillendiğini söylemek oldukça indirgemeci olacaktır. Zira bu bireyleri Belçika’da sola yönlendiren çıkarları, aslında tam da onların sahip oldukları değerler ile ilişkilidir. Bir başka deyişle, bu bireyler aslında Türkiye’de de, Belçika’da da kendi hayat görüşlerine göre oy vermekte, her iki ülkede de milliyetçi, dindar, muhafazakâr saikleri gözeterek tercihlerini oluşturmaktadır. Zira ulusötesi kimlik ve ulusötesi aidiyet bu şekilde ülkeler düzleminde iki kategoriye ayrılıp arasına sınır çekilerek tarif edilebilecek bir mahiyette değildir. Çoğu hâlde akışkan, dinamik ve farklı ülkeler açısından düşünüldüğünde de görüldüğünden çok daha “tutarlı” bir yapıdadır.

Galle (2019, s. 61), Belçika'daki Türkiyeli ve Faslı bireylerin refah devletine ilişkin tutumlarını analiz ettiği doktora tezinde; bu bireylerin sol-sağ ölçeğindeki pozisyonlarının, yani sahip oldukları siyasi ideolojinin hükümet sorumluluğuna (*government responsibility*) ilişkin düşüncelerinin en güçlü tahmin edicilerden biri olduğunu ve solcu insanların bu konuda daha destekleyici olduğunu ifade etmekte; ancak kendisi de ilginç bulduğunu belirterek, siyasi ideolojinin, göçmen kökenli bireylerin yeniden dağıtımına (*redistribution*) ilişkin tutumları üzerinde önemli bir etkisi olmadığını söylemektedir (Galle vd., 2020, s. 12).²⁶ Bu durumu Galle (2019, s. 116); Bergh ve Bjørklund (2011) ile Cain vd.'nin (1991) çalışmalarına atıfta bulunarak göç geçmişi olan insanlar için grup çıkarlarını korumanın önemli olduğunu, dolayısıyla göçmenlerin kendi inançları siyasi sola uygun olmasa bile, grup aidiyetlerinden dolayı kendilerini siyasi sola yerleştirme olasılıklarının daha yüksek olduğunu belirterek açıklamaktadır.

Eder (2017, s. 152, 153), siyasi bir topluluktaki insanların pratik yaşamlarına atfedilen yorumlayıcı bir şema olarak tarif ettiği “vatandaşlık anlatısı”nın (*citizenship narrative*) kolektif kimlikler yaratmak için işlevsel olduğunu ifade etmekte; bu atıfların seçkinler tarafından empoze edilebildiğini, başka gruplardan taklit yoluyla edinilebildiğini ya da devralınabildiğini, bu gibi yollarla yayıldığını söylemektedir. Ona göre (s. 153), bu tür anlatılar siyasi bir topluluğun pratik yaşamına gömülüdür. Eder (2017 s. 153), bu tür atıfların işe yaraması için, insanların topluluklarına ilişkin hâlihazırda pratik bir his (*practical sense*) geliştirmiş olmaları ve böyle bir toplulukta yaşamının kendileri için iyi olduğu hissine sahip olmaları gerektiğini ifade etmekte, Billig'e (2002) atıfla “banal milliyetçilik”in bu pratik anlayış hakkında olduğunu; bu teorinin insanların kendi yaşamları için “iyi” olarak, “benim ve bizim için iyi” olarak algıladıkları kanıksanmış (*taken-for-granted*) bir dünyanın var olduğu yerde “koyu” (*thick*) bir kolektif kimliğin ortaya çıktığını öne sürdüğünü söylemektedir.

“Bu pratik anlayış, insanların kısa vadeli çıkarlarını aşmaktadır. Kolektif bir birliktelik duygusu sağlamaktadır. Yine de böyle bir pratik anlam, normatif bir ‘biz’ fikrine dayanmadığı sürece istikrarsızdır. İnsanların ayrıca, bu dünyanın bizim için neden iyi olduğuna dair iyi bir teoriye ihtiyacı vardır. (...) Bu tür normatif teoriler

²⁶ Yazar (2019, s. 24), bireylerin hükümet sorumluluğuna (yaşlılık maaşları; işsizlik yardımları; sağlık, eğitim ve çocuk bakım hizmetleri gibi diğer sosyal yardımlar) ve yeniden dağıtımına ilişkin tutumlarını, refaha ilişkin tutumların (*welfare attitudes*) iki farklı biçimi olarak ele almakta ve sonuç olarak Belçika'daki Türkiyeli ve Faslı bireylerin bu iki farklı konudaki tutumlarına ilişkin yordayıcıların da birbirinden farklı olduğunu söylemektedir.

önemlidir: uzun vadeli perspektifler sağlayarak acil ihtiyaçlarını hesaba katan insanların kısa vadeli perspektiflerini aşarlar. Bu durumda kolektif kimlik, bireylerin rasyonel motivasyonunun ötesine geçen uzun vadeli bir perspektifin düzenlenmesinde merkezi bir etken hâline gelir. Anlatılar tarihte çok gerilere ve hatta tarih öncesine gidebildikleri için uzun vadeli perspektif için format sağlar. Bu tür anlatılar sadece bir dizi olay olarak değil, aynı zamanda normatif niteliklere sahip, bir sonu olan hikayeler olarak da düzenlenir” (Eder, 2017, s. 153).

Bu çalışmada, Belçika’da yaşayan Türkiyeli bireylerin her iki ülkedeki siyasal katılımlarını çok yönlü bir şekilde anlamaya çalışırken sıklıkla başvurulmuş olan göç, göçmenlik, çoklu vatandaşlık, ulusötesilik, yerelötesilik gibi kavramların hangi bağlamlarda kullanıldığını bu genel çerçeve ile açıkladıktan sonra siyasal katılıma ve daha özelde seçimlere ve oy kullanma davranışına ilişkin literatürdeki çalışmalara ve güncel tartışmalara değinmek yerinde olacaktır.

2.2. SİYASAL KATILIM, SEÇİMLER VE SEÇMENLER

Kalaycıoğlu (1983, s. 10), siyasal katılmayı, Weberci anlamda²⁷ bir siyasal eylem olarak ele almakta ve bir toplumun üyesi ile o toplumdaki siyasal otorite arasındaki bir bağ olarak nitelendirmektedir. Yazar bu bağı, herhangi bir bağ olmak yerine, kişinin otonom olarak verdiği kararlar ve yaptığı tercihlerin siyasal otorite üzerindeki etkisinden oluşan bir ilişki olarak tarif etmekte, siyasal karar mevkilerine gelecek olanları veya bu mevkileri ellerinde bulunduranları etkilemek üzere yapılan eylem ve faaliyetleri ise siyasal katılıma olarak ele almaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki, bu ilişki esasen siyasal otoritenin de bireyin kararlarına ve tercihlerine etki edebildiği, çift yönlü bir ilişkidir.

Parla (2002, s. 97), parlamentoların toplumdaki farklı çıkarları temsil eden ve bunları temel siyasal kararlara dönüştüren siyasal parti çoğunluklarının iktidar mekânları olarak nitelendirmek ve tarihsel demokratikleşme sürecinde varılan önemli aşama ve kurumların başında geldiğini söylemektedir. Yazar (1995, s. 97, 100), “çoğulcu temsilî demokrasinin tarihte geliştirdiği en köklü mekanizma” olarak tarif ettiği, ancak “insan bilinç ve

²⁷ Kalaycıoğlu (1983, s. 14, dipnot 9), Weber’in (2012a ve 2012b) *Wirtschaft und Gessellschaft* (Ekonomi ve Toplum) eserinde kullandığı “*Handeln*” (*Action*) kavramına karşılık olarak kullanıldığını ifade ettiği “eylem” kavramının, bireyin açıkça ve nesnel olarak yapmakta olduklarında, onların nedenlerini göz önünde bulundurarak bakmak ve yaklaşmak olarak tanımlanabileceğini söylemektedir: “Eylem, o hâlde, basit bir davranış, yani yapılan hareketler değil, aynı zamanda o davranışta bulunan açısından da söz konusu davranışın nedenlerini ve davranışta bulunana rehberlik eden fikirlerin neler olduğunu da içeren ve anlama sahip olan bir davranıştır.”

yaratıcılığının, demokratik toplumsal-siyasal örgütlenme ve karar alma modelleri konusunda erişebileceği en mükemmel ve değişmez biçim” olmadığını altını çizdiği parlamenter demokrasinin tarihselliğine değinmekte ve parlamentarizmin esas meşruiyetini ve gücünü 19. yüzyılda kazandığını ifade etmektedir.

Oy verme davranışı üzerine bugüne dek yapılmış çalışmalara bakıldığında ise Evans’ın (2004, s. 21) da belirttiği gibi, 20. yüzyıl başlarına kadar bu konuya ilişkin neredeyse hiçbir çalışma yapılmadığı ve erken dönem oy verme çalışmalarının da birçok yeni araştırma alanında olduğu gibi, oldukça parçalı ve dar kapsamlı olduğu görülmektedir. Evans (s. 21), Aristoteles’ten de Tocqueville’e, siyaset felsefesinin birçok klasik eserinde ve bunların tefsirlerinde oylamadan söz edildiğini, ancak o döneme kadar, oylamanın siyaset teorisine ve siyasal davranışa ilişkin daha geniş kapsamlı bir kavrayışın yalnızca tek bir unsuru olarak görüldüğünü ve oylamanın doğrudan kendisine odaklanan bir çalışma olmadığını ifade etmektedir. Oy vermeye ilişkin mikro verilere dayalı ilk çalışmalar 1920’lere dayanmaktadır (Merriam ve Gosnell, 1924, akt. Esmer, 2002a). 1930’lar ve 1940’larda akademik *survey* çalışmalarından ziyade daha çok seçim anketleri yürütülmüştür, ancak dönemin anketleri olasılıklı örnekleme hakkında kayda değer bilgi olmaksızın gerçekleştirilmiştir (Esmer, 2002a, s. 91).²⁸ Oy kullanma hakkının yaygınlaşmasıyla birlikte seçimlerle ilgili sosyolojik araştırmalar ortaya çıkmış, ilk çalışmalar toplumsal yapılarla, dinsel geleneklerle bağlantılı mekânsal dağılımları ortaya koyarak bazı ilişkilere dikkat çekmiştir. Bu çalışmalar zaman içerisinde gelişim gösterse de ele alınan analiz birimi kolektif bir birim olduğundan ve bu düzeyde gözlemlenen ilişkiler bireylerin oy kullanma davranışlarının ardındaki nedensel ilişkilerle tam olarak örtüşmediğinden bu analizler sınırlı kalmıştır. Kamuoyu yoklamaları ve ilk uygulamalı çalışmalarla bu alan ilerlemiştir.

Eldersveld’in (1951, s. 71, 73) ifade ettiği gibi, “oy verme davranışı” kavramının zaman içerisinde literatürdeki kullanımı değişmiş, anlamı genişlemiş, geçmişte dikkate alınmayan daha farklı değişkenlerle ilişkisi kabul edilmiştir. Örneğin, seçmenin ailesi,

²⁸ Esmer (2002a, 91), 1936 yılında ABD’deki başkanlık seçimlerinde Alfred Landon’ın Franklin D. Roosevelt’i yeneceğini tahmin eden *The Literary Digest* anketinin bugün hâlâ tüm *survey* kitaplarında klasik bir örnek olduğunu söylemektedir. Bu ankette ileri sürülen tahmini sonuç, 2.35 milyondan daha az olmayan bir “örneklem”e dayanmaktadır ve gerçek seçim sonuçlarında Roosevelt %60,8, Landon ise %36,5 oy almıştır. Yazarın belirttiği gibi, ankete katılanlar 1948’de Thomas Dewey’i galip olarak seçtiklerinde bir kez daha yanılmıştır.

grubu, sosyal ve ekonomik sınıfı, algıları ve motivasyonları, değer sistemi veya topluluğa entegrasyonu; ayrıca devlet iktidarı, organizasyonu, liderliği, politikası oy verme davranışının potansiyel belirleyicileri olarak ortaya çıkmış ve oy verme davranışı, daha geniş bir kavram olan “siyasal davranış” içerisinde yer alan bir araştırma alanı olarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla seçmen davranışı, siyasal katılımın yalnızca bir biçimidir ve bu çalışmada da temel olarak seçmen davranışı ele alınmış olsa da katılımcıların diğer siyasal katılım biçimleri de dikkate alınmıştır.

Doğanay vd. (2017, s. 14), yalnızca seçimlerde oy kullanmanın liberal demokrasinin vaat ettiği özgürlük ve katılımı gerçekleştirmede birtakım sınırlılıkları olduğunu ifade etmekte, 1970’lerden itibaren güç kazanan normatif demokrasi yaklaşımlarının dile getirdiği “demokrasinin demokratikleştirilmesi” talebine işaret ederek seçimler dışında da siyasal katılımın güçlendirilmesi gerektiğini, aksi takdirde Parekh’ten (1992) alıntılanarak, var olan şeyin “temsili demokrasi değil, temsili hükümet” olacağını söylemektedir. Daha sonra demokrasinin biçimsel ve normatif unsurları üzerine tartışan yazarlar (s. 15), biçimsel demokrasi ve normatif demokrasi arasındaki ayrımın, demokrasinin ne olduğu ve bir rejimin demokratik niteliğinin nasıl tanımlanacağı konusunda birbiriyle uzlaşması zor iki farklı bakış açısını ortaya koyuyor gibi görünse de, gerçekte siyasal alanda her iki yaklaşımın öğelerinin de bir arada bulunduğunu ve demokratik rejimlerin bu yaklaşımların temel unsurlarını farklılaşan derecelerde ve konjonktürel olarak değişebilen düzeylerde barındırdığını ifade etmektedir.

Atılgan vd. (2015, s. 9), siyasal hayatı anlamak, kavramak ve açıklamak için yalnızca meclisin içini ve “büyük adam”ları gören bir açının yeterli olmayacağını ve siyasal hayata meclisi ve göz önünde olan diğer siyasal kurumları da içine alan çok daha geniş bir açıyla bakmak gerektiğini belirterek siyasetin yalnızca siyasal partilerden, siyasal katılımın ise yalnızca seçimlerde oy vermekten (bir başka deyişle, konvansiyonel siyasal katılımından) ibaret olmadığını altını çizmektedir:

“Bu genişlikteki bir açı sadece saltanat saraylarını değil isyan meydanlarını da, sadece sultanları değil kulları da, sadece zalimleri değil mazlumları da, sadece ekseriyeti değil ekalliyeti de, sadece erkekleri değil kadınları da, sadece mağrurları değil madunları da, sadece kanunları değil, onların ifade ettiği ilişkileri de, sadece devletin kendini tarif ettiği belgeleri değil o belgelerin örttüğü çelişkileri de, sadece mümkün olan diye dayatılanı değil hayali kurulanı da, sadece düşünürleri değil

eylemcileri de görmemizi mümkün kılacak kadar geniş bir açı olmalı” (Atılğan vd., 2015, s. 9).

Bu çalışma da her ne kadar temel olarak çifte vatandaşlığa sahip bireylerin her iki ülkedeki oy kullanma davranışlarına odaklanıyor olsa bile siyasal katılımı yalnızca seçmen davranışına indirgememekte, bireylerin her iki ülke siyasetiyle ilişkilendirme biçimlerini çok yönlü bir yaklaşımla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Veri derlemek amacıyla kullanılan yarı-yapılandırılmış mülakat formu bu düşünceyle tasarlanmıştır ve katılımcılara yalnızca destekledikleri siyasi partiler ve siyasetçiler değil; üye oldukları sendika, meslek örgütü, dernek, vakıf, sivil inisiyatif vs. olup olmadığı; çeşitli toplumsal konulara ilişkin eylemlere, mitinglere, protestolara katılıp katılmadıkları; kısacası, siyasal katılımın seçimlerde oy vermek dışındaki biçimlerini sergileyip sergilemedikleri sorulmuştur. Zira siyasal katılım, basitçe vatandaşlık elde etmenin veya belirli durumlarda oturum/ikamet izninin sağladığı seçme ve seçilme hakkından ibaret değildir.

2.3. YURT DIŞINDAN OY KULLANMA HAKKI

Yurt dışından oy kullanma (*external voting, voting abroad, out-of-country voting, extraterritorial voting, external franchise, diaspora/migrant voting, absent voting, absentee voting*), geçici ya da sürekli olarak yurt dışında ikamet eden seçmen kitlesinin bir kısmının ya da tümünün, kendi köken ülkelerindeki seçimler için ülke toprakları dışından oy kullanmalarına olanak sağlayan seçim yasası ve yasal düzenlemeler olarak tarif edilebilir (IDEA, 2007, s. 8 ve 248; Şahin-Mencütek ve Erdoğan, 2016, s. 173). 1980 yılında dünyadaki ülkelerin %15’inden daha azı vatandaşlarının yurt dışından oy kullanmasına izin vermekteydi, ancak 2017’de bu oran %70’lere yükselmiştir (Burgess ve Tyburski, 2020, s. 2). Dünyada toplam 216 ülkede ve bölgede, ülke dışından oy kullanmaya ilişkin yasal hükümleri araştıran Uluslararası Demokrasi ve Seçim Desteği Enstitüsü (*International Institute for Democracy and Electoral Assistance, IDEA, 2021*), veri tabanlarına göre, toplamda 125 ülkede ve bölgede yasama seçimlerine katılmaya, 88’inde de başkanlık seçimlerine katılmaya izin verildiğini belirtmektedir. Bauböck (2005, s. 683), oy kullanma haklarını yurt dışındaki göçmenlere genişletmek için hükümetleri neyin motive ettiğini sorgulamakta, en belirgin sebebin siyasal bağlantıları sürdürmek olduğunu; ucuz uçak biletleri, uydu TV ve internet sayesinde göçmenlerin

köken ülkeleriyle bağlantıda kalmalarının ve siyasal açıdan bilgilendirilmelerinin daha kolay hâle geldiğini söylemektedir.

Çifte vatandaşlık ve ulusötesi siyasal katılıma ilişkin mevcut literatürde de çifte vatandaşların oy kullanma hakkına ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Siyasal katılımın genişletilmesi ve yaygınlaştırılması elbette küreselleşen bir dünyada ulusötesi aktörler olarak göçmenlerin yönetimde söz sahibi olabilmesi için oldukça önemlidir. Örneğin Spiro (2003, s. 136), çifte vatandaşların tam siyasal katılımına ilişkin kısıtlamaların yalnızca az sayıdaki bazı durumlarda haklı bulunabileceğini; çifte vatandaşlığın küreselleşmenin kabul edilen bir özelliği olarak ortaya çıktığını ve çoklu siyasal kimliklerin de bu bağlamda kabul edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Onun (2003, s. 135-136) da ifade ettiği gibi, bazı ülkelerin çifte vatandaşlığı kabul ediyor olması, bütün çifte vatandaşların her iki ülkede oy kullanabileceği anlamına gelmemektedir ve birçok çifte vatandaş, ikamet etmedikleri ülkenin seçimlerinde oy kullanmaktan men edilmektedir. Ancak bunun sebebi çifte vatandaşlık değil, ikamet durumudur ve başka bir ülkede vatandaşlığı olmayan ancak vatandaşı olduğu ülkede ikamet etmeyen diğer bireyler de bu diskalifiye işlemine tabidir. Yazar, pek çok ülkenin oy kullanma hakkını ikamet temelinde kısıtlamadığını ve siyasal katılımın ikamet etmeyen vatandaşlar için de daha liberal bir şekilde genişletilmesine yönelik bir eğilimin var olduğunu söylemektedir. Spiro (2003, s. 137), yine de eğer bir ülkenin vatandaşı olup o ülkede ikamet etmeyenler yüksek oranda çifte vatandaşlığa sahip ise, bunun o ülkede ikamet etmeyen herkesin oy kullanma hakkının kısıtlanması yönünde kısmi bir gerekçe sağlayabildiğini ifade etmektedir.²⁹

²⁹ İkamet temelli oy verme kısıtlamalarının farklı biçimleri olduğunu ifade eden Spiro (2003, s. 137), ilk olarak İrlanda, Macaristan, Danimarka, Güney Afrika, İtalya, El Salvador, Slovakya ve Nepal gibi ülkelerin ikamet etmeyen vatandaşların oy kullanma hakkını kısıtladığını; yalnızca yurt dışında kamu görevinde bulunanlar gibi bazı istisnaların bu kısıtlamadan muaf tutulduğunu söylemektedir. İkinci olarak Birleşik Krallık, Kanada, Yeni Zelanda gibi birkaç ülkenin belirli bir süre ikamet etmeyen vatandaşları oy kullanmaktan diskalifiye ettiğini söyleyen Spiro (2003), üçüncü bir kategori olarak ikamet etmeyenlerin oy kullanmasına, eğer oy vermek için ülkelere geri dönerlerse izin veren İsrail, İtalya, Tayvan, Meksika, Dominik Cumhuriyeti gibi ülkeleri saymaktadır. Son olarak, çifte vatandaşlar da dahil olmak üzere ikamet etmeyen tüm vatandaşları kapsayan ve posta yoluyla ya da büyükelçilikler ve konsolosluklarda oy kullanılmasına izin veren ABD, İspanya, Portekiz, Polonya, Litvanya, Kolombiya, Venezuela, Peru, Fransa, Rusya, Ermenistan, Suriye, İsveç ve İspanya gibi ülkeleri sayan yazar; Türkiye'yi de ülkelere geri dönen vatandaşların oy verebildiği ülkeler arasında saymaktadır. Ancak bu uygulama Türkiye'de 09.05.2012 tarihinde kabul edilen 6304 sayılı Kanun ile değişmiştir ve artık yurt dışında ikamet eden ve yurt dışı seçmen kütüğünde kayıtlı olan vatandaşlar 09.05.2013 tarihinden bu yana Türkiye'deki genel seçimler, Cumhurbaşkanı seçimi ve halk oylamalarında yurt dışı temsilciliklerinde ve gümrük kapılarında

Ancak IDEA'nın (2021, s. 14) belirttiği gibi, yurt dışından oy kullanma hakkının, kendi ülkelerinde yaşamayan vatandaşlara ülkenin ulusal siyaseti ve kalkınma eğrisi üzerinde uygunsuz bir etkide bulunma hakkı tanıdığı da iddia edilmekte ve olumsuz bir durum olarak karşılanmaktadır. Zira, bu tavrı benimseyenlere göre, yurt dışında yaşayan vatandaşlar -özellikle uzun sürelerle yurt dışında ikamet edenler birçok politika alanına ilişkin alınan siyasal kararlardan doğrudan etkilenemeyebilmektedir. Bu bağlamda Martin (1999, s. 26), bir kural olarak, çifte vatandaşların yalnızca ikamet ettikleri ülkede oy kullanmasını önermekte; böyle bir düzenlemenin, seçmenleri verecekleri oy hakkında daha olgun ve ciddiyetle düşünmeye teşvik edeceğini, çünkü seçmenin verdiği oyun sonuçlarını en doğrudan bir şekilde yaşamak zorunda kalacağını ifade etmektedir:

“Yaşadığınız yerdeki siyasal aktiviteye odaklanmak, siyasal sürece daha derin bir katılımı ve hatta belki sivil erdemi (*civic virtue*) teşvik eder, ayrıca duygusal bir vatandaşlık ve dayanışma duygusu geliştirmeye yardımcı olur. Bu kural aynı zamanda ulusal sistemlerle bir analogi üzerine kuruludur. Modern toplumlar elbette birden fazla eve sahip olan insanlara karşı hoşgörülüdür, ancak bir kişinin aynı seçim döngüsü içinde iki farklı yerde iki kez oy kullanmasını sakıncalı, hatta hileli (*fraudulent*) olarak kabul edebileceğimizi ileri sürüyorum, yılın bir bölümünü her iki yerde de geçirmiş olsa bile. En azından bu, daha üst düzey genel amaçlı yasama ve yürütme organı pozisyonlarına oy vermek için geçerlidir” (Martin, 1999, s. 27).³⁰

Martin (1999, s. 30), iki yerde oy vermenin istenmeyecek seçim sonuçlarına yol açabileceğini, çünkü ülkede ikamet etmeyen vatandaşların daha az bilgi sahibi olacağını ve hatta daha seçim sonuçlarının tamamını yaşamak zorunda olmadıkları için daha uç pozisyonları tercih edebileceklerini söylemektedir. Bu çalışma kapsamında kendileriyle

kurulan sandıklarda oy verebilmektedir. Bu değişiklik beraberinde hem ulusal hem ulusötesi bağlamda önemli toplumsal ve siyasal sonuçlar doğurmuş hem de yalnızca Türkiye’de değil, vatandaşlığa sahip olunan diğer ülkelerde de (özellikle Belçika, Hollanda, Avusturya gibi Avrupa ülkelerinde) çeşitli kamuoyu tartışmalarına yol açmıştır. Spiro’nun (2003) saymış olduğu ülkelerdeki yasal düzenlemelerin de, o zamandan bu yana geçen 20 yılda değişmiş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Spiro (2003, s. 138) ayrıca, bazı ülkelerin ikamet etmeyen topluluklar için ayrı bir temsil sağladığını; Portekiz, Fransa, Kolombiya gibi ülkelerin ikamet etmeyen vatandaşlar için üst yasama meclislerinde yer ayırdığını ifade etmekte; örneğin Hırvatistan’da çifte vatandaşlar da dahil ikamet etmeyen seçmenler için sandalye ayrıldığını; İrlanda’da (ikamet etmeyen vatandaşların oy kullanma haklarının genişletilmesi için), Meksika’da ve Dominik Cumhuriyeti’nde de bu şekilde ayrı bir temsil önerildiğini söylemektedir. Abadan-Unat vd. (2014, s. v), yurt dışında yaşayan vatandaşlar ile Türkiye’deki siyasi partiler ve siyasetçiler arasında bir kopukluk olduğunu ve bu vatandaşların sorunlarına yönelik yeterli hassasiyetin gösterilmediğini, Türkiye genel seçimlerinde yurt dışından seçmenlerin de TBMM’de temsil edilmesi için bir veya iki milletvekili seçilebilecek şekilde belirli bir kontenjan sağlanarak bu kopukluğun giderilebileceğini, ancak böyle bir konunun henüz partilerin gündeminde yer almadığını veya kamuoyunda tartışılmadığını ifade etmektedir. Böyle bir kontenjan uygulaması ileride gündeme gelecek olursa, muhtemelen olası artıları ve eksileri farklı taraflarca daha kapsamlı ve detaylı olarak, bütün boyutlarıyla ele alınacaktır.

³⁰ Yazar (1999, s. 27), belediye düzeyinde oylamalarda bunun daha farklı bir değerlendirmeye tabi olabileceğini ifade etmektedir.

mülakat yapılan birçok katılımcı da Martin'in bu konudaki görüşlerini doğrulayan bazı ifadelerde bulunmuştur. Örneğin kendileriyle mülakat yapılan katılımcılardan 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Referandumu'nda "hayır" oyu verenler genellikle bu referandumun Türkiye'nin anti-demokratikleşme sürecini hızlandırdığını, bir "tek adam rejimi" yarattığını söylerken³¹ aynı referandumda "evet" oyu veren birçok katılımcı, referandumun ne gibi değişiklikler getireceğini bilmediklerini ifade etmiştir. Bu tür durumlar, aslında Martin'in ifade ettiği gibi, ülke içinde ikamet etmeyen vatandaşların siyasal katılımının ne kadar bilgi sahibi olarak, sorumluluk duygusuyla ve "sivil erdem" anlayışıyla gerçekleştiğine dair önemli soru işaretleri yaratmaktadır.

Bu durumun yanı sıra, Burgess ve Tyburski'nin (2020, s. 9) belirttiği gibi, yurt dışında ikamet eden seçmenlerin oy kullanma hakkı yaygınlaştıkça siyasi partilerin ve siyasetçilerin, seçim sonuçlarını etkilemek için yurt dışından oy alma olanakları artmaktadır ve partiler bu sebeple seçmenlerin seçimlere kayıt süreçlerinin maliyetini düşürerek sıklıkla onları harekete geçirmeye ve katılımı artırmaya çalışmaktadır. Bauböck (2005, s. 684) de oy kullanma hakkının yurtdışındaki vatandaşlara genişletilmesinin, tıpkı vatandaş olmayan ve ülkede ikamet edenlere bu hakkın tanınması gibi, çoğu zaman siyasal partilerin çıkarları tarafından motive edildiğini ve bu hakkı destekleyen partilerin, yurtdışında ikamet eden vatandaşların daha çok kendilerini destekleyeceğini umduğunu belirtmektedir.

³¹ Örneğin Anvers'te mülakat yapılan ve "hileli" olarak nitelediği referandumda "hayır" oyu veren Katılımcı 48 (Erkek, 39, Çifte vatandaş), "İslami motifli" bir iktidarın Avrupa ülkelerinin "işine geldiğini" ve Türkiye'ye yönelik gerekli yaptırımların uygulanmadığını düşünmekte ve şunları dile getirmektedir: "*Ya Türkiye'de referandumdan bugüne çok şey değişti. Bir, ülkede tek adam diktatörlüğü resmen ilan edildi. İki, zaten bu insan (Erdoğan) kendi ağzıyla 'Artık parlamenter sistem iflas etmiştir' diye bir açıklama yaptı. Üç, sürekli Milli Eğitim'de işte yapılan değişiklikler, müfredatta yapılan değişiklikler, işte gerici tarikatlarla milli eğitimin iç içe geçmesi, gerici tarikatların orta okuldaki, ilkokuldaki çocuklara erişebilir hale gelmesi, onları yönlendirilebilmesi bundan sonra meydana geldi. İşte bu yaşamın her alanında kendini hissettiriyor. Sürekli çıkardıkları yasalarla adım adım İslami zihniyete doğru gidiyorlar. En son çıkardıkları işte... dün okudum, Diyanet'le alakalı, Diyanet'in içinde olmaması gereken alanlarda şu an Diyanet bir sürü yerde faaliyet gösterecek. Göçmenlerle ilgili faaliyet gösterecek, yoksullarla ilgili faaliyet gösterecek, sosyal projelerde yer alacak vesaire... Ülkenin geldiği durum ortada zaten referandumla". Parla (1995, s. 99), başkanlık sistemlerini parlamenter demokrasiden en bariz ve somut kurumsal sapma olarak nitelermekte ve "siyasal iktidarı kitlelerin seçtiği parlamento çoğunluklarından ve parti-hükümetlerinden kaydırıp yasama ve yargı erkleriyle birlikte, toplumsal kurumları da denetleyen bir başkanlık makamında ve seçilmemiş bürokratik devlet organlarında merkezileştirmeyi" amaçladığını, düşünce ve örgütlenme özgürlüğünü sınırladığını, çoğulculuğu kısıtladığını, katılımcı siyasetin yerine, depolitize edilmiş kitlelerin teknokratik yönetimini koymayı hedeflediğini söylemektedir. Yazarın dile getirdiği bu ve benzeri düşüncelerin, bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan ve 2017'de yapılan referandumda "hayır" oyu veren birçok katılımcı tarafından da farklı şekillerde dile getirildiğini söylemek mümkündür.*

López-Guerra (2005, s. 216-217), demokratik bir devlette, uzun süredir ikamet edenlere etnik ve ulusal kökenleri ne olursa olsun tam siyasal hakların tanınması gerektiği kabul ediliyorsa, kalıcı olarak ikamet etmeyenlerin de bu haklardan mahrum edilmesi gerektiğini savunmakta ve bunun çağdaş demokrasinin bir gerekliliği olduğunu söylemektedir. Yazar (2005, s. 217-218), gurbetçilerin (*expatriates*) oy kullanma hakkını ellerinde bulundurduğu Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerin seçim kurumlarını eleştirmekte ve Kanada ile Avustralya gibi, yabancı bir ülkede, sırasıyla, beş ve altı yıl ikamet ettikten sonra vatandaşlarını bu haktan mahrum eden ülkelerde daha arzu edilebilir ve demokratik bir oylama modeli olduğunu ifade etmektedir:

“Diyelim ki New York’ta yaşayan Dominiklilerin Dominik Cumhuriyeti’nde yaşayan insanları kimin yöneteceğine karar vermelerine neden izin verilsin? Dominik topraklarında hayata başlamak, Dominikli ebeveynlere sahip olmak, İspanyolca konuşmak, Trujillo Molina’nın tarihi suçlarını bilmek veya Puerto Plata sahillerini sevmek yeterince tatmin edici değil. Milliyet veya kültür, (bir ülkede) ikamet edenlerin siyasal haklarını reddetmek için geçersiz kriterler olduğu gibi, ikamet etmeyenlere bu hakları vermek için de aynı şekilde geçerli kriterler olarak kabul edilemez” (López-Guerra, 2005, s. 226).

Dolayısıyla, çifte vatandaşlık durumunda, kimin/kimlerin oy kullanma hakkına sahip olmalarının yerinde ve uygun olduğu veya olmadığı meselesi, meselenin hangi maslahatla ilgili olarak nasıl görüldüğü ve kimin veya kimlerin çıkarları veya ihtiyaçları açısından değerlendirildiğine bağlı olarak birbirlerine muhalif ve/veya aksi yönde ilerleyen hususları gündeme getirmektedir. Nitekim çifte vatandaşlığa sahip Türkiyeli seçmenlerin “çelişik” oy verme davranışına ilişkin tartışmalar da basitçe kimin hangi ülkede, hangi partiye ya da adaya hangi sebeplerle oy verdiğinin anlaşılması ile sınırlı olmayıp, daha geri planda bu türden siyasal çıkarlar veya ilgilerle alakalıdır.

Çifte vatandaşlığa bağlı olarak ülkede ikamet etmeyen vatandaşların oy kullanma hakkından diskalifiye edildiği tek örnek, yaklaşık yirmi yıl önce, Belçika’dır (Spiro, 2003, s. 137). 2016-2017’de değiştirilmiş olan bu eski uygulamaya göre, örneğin Belçika ve ABD vatandaşlığına sahip olup, ABD’de yaşayan kişiler, Amerika seçimlerinde oy kullanabildikleri için Belçika seçimlerinde oy kullanamamaktaydılar. Fakat aynı kişiler, vatandaşlığına sahip olmadıkları üçüncü bir ülkede ikamet ediyorlarsa Belçika seçimlerinde oy kullanabilmekteydiler. Spiro (2003, s. 137), Belçika’nın bu bağlamda olağandışı bir örnek olduğunu, çifte vatandaşların genelde ülkede ikamet etmeyen kişiler olduğunu ve ikamete bağlı bu tür kısıtlamaların siyasal katılım haklarının azalması

anlamına geldiğini ve birçok ülkenin çifte vatandaşlığa bağlı olarak oy kullanma hakkında bir kısıtlama getirmediğini belirtmektedir.³²

Türkiye’de veya başka ülkelerde seçmenlerin bir seçimin ya da referandumun ne gibi sonuçlar yaratabileceğine dair yeterince bilgi sahibi olmadan ve kararlarını belki de “sorumluluk” duygusuyla olgunlaştırmadan oy kullanmaları mümkündür. Araştırma verilerimizde seçmenlerin böyle davranabildiklerine dair örnekler de vardır. Bu durum aslında, çoğu zaman birbiriyle etkileşim hâlinde olan birçok farklı bireysel ve toplumsal etkenden kaynaklanabilir ve bunlardan birisi de seçmenlerin öğrenim düzeyidir.³³ Bu kapsamda öğrenim düzeyi düşük olan seçmenler, seçimlere ve bu kapsamda parti

³² Lafleur (2011, s. 492), Belçika Eşit Fırsatlar Merkezi’ne (2009) atıfla, Belçika’dan göç edip başka ülkelerde yaşayan yaklaşık 300 bin göçmen olduğunu ve her sene yaklaşık 15 bin vatandaşın ülkeden göç ettiğini belirtmektedir. Ancak bu sayıların bugün çok daha fazla olduğu bilinmektedir. Clerix ve Lambrechts’in (2013) hazırlamış oldukları haber ve röportajda, nüfusbilim profesörü Michel Poulain yurt dışında yaşayan yaklaşık 500 bin Belçikalı olduğunu, göç için en çok (sırasıyla) Fransa, Hollanda, Almanya gibi sınır komşusu ülkelerin tercih edildiğini; emekli olan Belçikalıların İtalya, İspanya, Portekiz gibi ülkelere göç ettiğini ancak altı aydan kısa süre kalanların istatistiklere dahil edilmediğini, çifte vatandaşlar da Belçikalı olarak sayıldığı için Fas’ın ve Türkiye’nin de Belçikalıların göç ettiği ilk yirmi ülke arasında olduğunu ifade etmektedir. Aynı haberde, hukuk profesörü (ve geçmişte N-VA parlamento üyesi olarak da görev yapmış olan) Hendrik Vuye de yurt dışındaki göçmenlerin oy kullanması konusunda siyasi partilerin uzlaşmaya varamadığını ifade etmiş ve “PS buna karşı çıkıyor, çünkü MR Belçika dışında yaşayan Frankofonlardan daha çok oy alacaktır. Elio Di Rupo’nun (o dönemki PS başkanı) 2007’de seçim gecesi (sonuçları izlemeye) bir ara verdiği partisi PS’nin MR’dan bir sandalye fazlası vardı. Dört saat sonra uyandı ve birden MR’in üç sandalye gerisindeydi. O uyurken yurt dışındaki Belçikalıların oyları sayılmıştı.” demektedir. Bu konuda Lafleur (2011, s. 493) de MR’in yurt dışındaki vatandaşların oy kullanabilmesi için defalarca yasa teklifi sunduğunu, çünkü bu partinin yurt dışındaki vatandaşları sosyo-ekonomik profilleri dolayısıyla oy potansiyeli olarak gördüğünü; ancak hem Flaman hem de Valon sosyalist partilerinin benzer sebeplerle böyle bir düzenlemeye karşı çıktığını; sonuç olarak, ancak böyle bir düzenleme sol partilere fayda sağlayacak gibi görüldüğünde bunu desteklediklerini ifade etmektedir. Bir başka durum da şu şekildedir: Hossay (2002, s. 173), Brüksel’de göçmen topluluğu şehir nüfusunun yüzde 20’sini aşınca Flaman siyasetçilerin göçmenlerin Frankofon adayları destekleyeceklerinden endişe duymaya başladıklarını; Frankofon siyasetçilerin ise göçmenler için sosyal haklar ve oy hakkı talep ettiğini, Flaman muhalefetini de bu demokratik çabaları engellemekle suçladığını ifade etmektedir. Bu durumlar aslında gerek sağ gerekse sol partilerin yurt dışındaki vatandaşların oy kullanma hakkına yönelik olumlu ya da olumsuz tutumlarının, bu seçmenlerin ideolojik tercihleri (ve dolayısıyla kendileri için böyle bir hakkın yaratacağı muhtemel sonuçların avantajlı mı, dezavantajlı mı olacağı ile) oldukça bağlantılı olduğunu gösteren örneklerdir. Türkiye’de de yalnızca siyasi partilerin değil, hem Türkiye’de hem de yurt dışında yaşayan vatandaşların bu konuya ilişkin düşünce ve tutumları da genellikle bu hakkın yarattığı ya da yaratabileceği sonuçlar ekseninde şekillenmektedir.

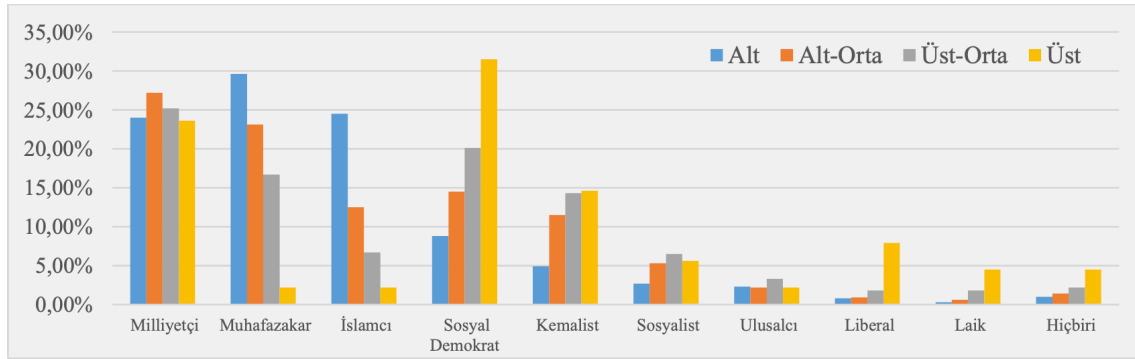
³³ TÜİK’in (2022) Ulusal Eğitim İstatistikleri verilerine göre, 2021 yılında Türkiye’deki 15 yaş ve üzeri toplam 64.215.375 vatandaş içinde üniversite (lisans, yüksek lisans ve doktora) mezunu olan toplam kişi sayısı 13.265.861’dir ve bu sayı, toplam kişi sayısının %20,6’sına tekabül etmektedir. Türkiye’de 18 yaşını dolduran vatandaşlar seçimlerde oy kullanabiliyor ve bu veriler 15 yaş ve üzerini kapsıyor olsa da seçimlerde oy kullanma hakkına sahip olan nüfusun yaklaşık %80’inin lise veya daha aşağı öğrenim düzeyine sahip olduğunu söylemek mümkündür. OECD’nin (2020a, s. 50) 2019 yılına ait verilerine göre, 25-64 yaş arası yetişkinler için ilkokuldan daha düşük düzey %2’ye yakın Türkiye’de bu düzey %5’tir. İlkokul düzeyini tamamlayanlar için OECD (2020a, s. 50) 2019 ortalaması %6 olup Belçika’da bu düzey %5, Türkiye’de ise %38’dir. OECD’nin (2020a, s. 38, Tablo A.1.1) eğitime katılım oranlarına ilişkin 25-34 yaş arasını kapsayan verileri de iki ülke arasındaki önemli farklılığı ortaya koymaktadır.

programlarına ve seçim vaatlerine dair yazılı veya görsel medyada yapılan tartışma ve değerlendirmelerin içeriğini yeterince değerlendiremiyor veya göçmenlik konumunun etkisiyle, ikamet edilen ülkenin resmî dil(ler)ine yeterince vakıf olmamaktan ötürü bir tür iletişim mağduriyeti yaşıyor olabilirler. Böyle durumlarda değerlendirme ve karar vermede fikrine veya görüşüne itibar edilen kişilerin veya doğrudan temas hâlinde bulunulan kanaat önderlerinin yönlendirme işlevleri daha ön plana çıkıyor olabilir ki araştırma verilerinde bu durumun mevcut olduğunu gösteren örnekler de vardır.

İkinci önemli etken, birtakım siyasal değerler veya dünya görüşlerinin toplumdaki sosyal sınıflar veya tabakalar içinde nasıl bir dağılım örüntüsüne sahip olduğudur. Bazı görüşler veya değerler toplumun bütün katmanlarında eşit veya yakın dağılım oranlarına sahipken, diğer bazıları belli katmanlardaki bireyler arasında izafî olarak daha fazla yığılma gösterebilirler. Katmanların oluşumunun öğrenim düzeyi ile ilişkili olduğu her durumda öğrenim düzeyi de bu nedenle doğrudan veya dolaylı olarak siyasal görüşlerin edinilmesi ve sürdürülmesinin ardında yatan bir etken olarak karşımıza çıkabilir. Bu siyasal değerlerden biri milliyetçilikdir. Örneğin, Sunar vd. (2016, s. 168, Grafik 29; s. 167, 168) tarafından tespit edildiği gibi, “milliyetçilik” ve “ulusalcılık” Türkiye’de her sosyo-ekonomik düzeydeki bireyler arasında yaygın ve birbirine yakın oranlarda karşılaşılan bir siyasal görüş olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴ Öte yandan, yine aynı çalışmanın sonuçlarına göre, sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe siyasi görüşler sola kaymaktadır. Başka ülkelerde de benzer bir eğilimin olup olmadığı ve nedensel açıklamasının nasıl yapılacağı ihtilafli bir husus olsa bile bu dağılımın kendisi yine de seçmen davranışlarının ve siyasal görüşlerin herhangi bir ülkenin seçmenleri arasında hâlâ sosyo-ekonomik düzey ile ilişkili bir husus olduğunu söylemek için yeterlidir.

³⁴ Sunar vd.’nin (2016, s. 84-88) belirttiği üzere, çalışmada 32 ilde 2.500 kişi ile yüz yüze görüşülerek anket yapılmış ve 2.219 tanesi araştırma kapsamında analiz edilmiştir. Kır ve kent, cinsiyet, yaş, eğitim, mesleki konum dağılımlarının Türkiye’nin nüfus yapısına yakın ve benzer olduğu ifade edilmektedir. Bu çalışmaya göre, alt sosyo-ekonomik statü grupları daha fazla muhafazakâr, üst sosyo-ekonomik statü grupları ise daha solcu ve liberaldir. Yazarlar (2016, s. 149-151), “üst”, “üst-orta”, “alt-orta” ve “alt” olarak niteledikleri sosyo-ekonomik grupları hane temelinde en yüksek eğitim skoru, en yüksek mesleki itibar skoru ve ortalama gelir olmak üzere üç değişkeni dikkate alarak oluşturduklarını belirtmektedir.

Şekil 1. Türkiye’de Siyasal Görüşlerin Sosyo-Ekonomik Seviyeye Göre Dağılımı

Kaynak: Sunar vd. (2016, s. 168, Grafik 29).

Anderson (1995, s. 20, 22), yakın tarihin daralmış hayallerinin devasa fedakarlıklara kaynaklık edebilmelerini sağlayan şeyin ilk ipuçlarının milliyetçiliğin kültürel köklerinde bulunabileceğine inandığını söylemekte ve aslında milliyetçiliğin eşitsizlik ve sömürü ilişkilerine rağmen “derin ve yatay bir yoldaşlık” tasarısına dayandığını ifade etmektedir:

“(…) Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur – kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. *Hayal edilmiştir*, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder. (...) ulus, bir topluluk, bir *cemaat* olarak hayal edilir, çünkü her ulusta fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun, ulus daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanır. Son iki yüzyıl boyunca milyonlarca insanın birbirlerini öldürmekten çok, böylesi sınırlı hayaller uğruna ölmeye razı olmalarını mümkün kılan şey, son kertede, bu kardeşlikti. (...)” (Anderson, 1995, s. 20, 22).

Goodman (2014, s. 34-35) da devlet kimliği ve ulusal kimlik arasındaki ayırmadan söz etmekte ve devlet kimliğinin geleneksel ulusal kimlikten farklı bir aidiyet duygusunu teşvik ettiğini ve üyeliğin en güncel yinelemesi olduğunu söylemekte; her iki kimliğin de yan yana var olmaya devam ettiğini ve üyelik için bir referans noktası olarak vatandaşlığa dayandığını ifade etmektedir. Ona göre ulusal kimlik, aidiyet kurallarının bir aynılık mantığına (*logic of sameness*) dayandığı ve milliyetçiliğin tarihsel deneyimine yaslanan geleneksel bir üyelik anlayışı sunmaktayken; devlet kimliği bir birliktelik mantığına (*logic of togetherness*) dayanmakta, birbirinden tamamen farklı grupları ve çıkarları bir arada tutmak ve aidiyet kurallarını belirlemek için çeşitliliğin çağdaş gerçeklerinden yararlanmaktadır.

Hem Sunar vd.’nin tespit etmiş oldukları haliyle Türkiye’de milliyetçiliğin tüm toplumsal

tabakaları dikine kesiyor olmasına dair oranlar hem de Anderson ve Goodman'ın değerlendirmeleri birlikte düşünüldüğünde, milliyetçiliğin gerek Türkiye'de yaşayan seçmenler açısından gerekse yurt dışında yaşayan Türkiye kökenli bireyler açısından yoğun ve güçlü duygulara dayanan ve çeşitli kaynaklardan sürekli beslenerek canlı tutulan bir aynılık ve birliktelik duygusu ve algısı oluşturması mümkündür.

Üçüncü olarak, belli bir dinin veya seküler bir ideolojinin seçmen davranışları üzerindeki etkisi ve bunun toplumsal sınıflar arasında dağılım örüntüleri kadar belli bir ulusal bağlamdan diğerine taşınabilme kabiliyeti de dikkate alınması gereken bir husustur. Örneğin Ünlü (2019, s. 79), “Müslümanlık Sözleşmesi” kavramını öne sürerek Türkiye'de Müslümanların ortaklaştıkları çıkar ve duyguların da merkez ve taşra arasında ve farklı toplumsal sınıflar arasında belli bir yataylık arz ettiğini ifade etmektedir. Sol ideolojinin genel olarak aynı anda birden fazla coğrafya için ortak bir toplumsal düzen tahayyülü olabildiği için sınırları aşan ve birey düzleminde bir ülkeden başka bir ülkeye taşınabilen bir yapısı varken gerek milliyetçilik gerekse dindarlık kategorik olarak belirli bir toplumla ya da devletle özdeşleşmeyi içermektedir. Ancak bu durum, milliyetçiliğin ve dindarlığın da sınırları aşan bir yapısı olmadığı ve dayanışma kurulabilecek ağların köken olan ülkenin sınırlarının ötesinde parçalandığı anlamına gelmemektedir.

Türkiye'de öğrenim düzeyi, siyasal görüşler, sınıf konumları veya sosyo ekonomik seviye arasındaki ilişkiler konusunda başka çalışmalar da mevcuttur (Özbudun, 1976; Kalaycıoğlu, 1999, s. 62; Akarca ve Tansel, 2007). Bu araştırmalardan biri olarak, örneğin Çarkoğlu³⁵ (2007, s. 263, 264), Türkiye'de sağ-sol ölçeğinde konumlanmanın, belirgin sosyo-ekonomik arka plan değişkenlerinden ziyade tutumsal yatkınlıklar tarafından şekillendiğini, dolayısıyla bireylerin değer sistemleri üzerindeki etkisinden dolayı eğitimin belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Araştırma verilerine dayanarak Çarkoğlu (2007), geçmiş değerlere ve geleneklere dönüşün daha çok sağda konumlanan bireyler tarafından desteklendiğini; sosyal değişimle ilgili demokratik değerlere, reformlara ve değişime yönelik artan desteğin solda konumlanan ve daha ilerici bireyler tarafından gerçekleştiğini ifade etmektedir.

³⁵ Araştırmanın verileri, Kalaycıoğlu ile birlikte yürütülmüş olan *New Faces of Turkish Politics* projesi kapsamında, 2006 Mart sonu, Nisan ve Mayıs başında Türkiye'nin 23 ilinde toplanmıştır. 18 yaş ve üzeri olup Türkiye vatandaşlığına sahip olan toplam 1.846 katılımcıyla yüz yüze mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Çalışmada çok aşamalı tabakalı küme örnekleme tekniği kullanılmıştır. Detaylar için bkz.: Çarkoğlu, 2007.

Ayrıca, Türkiye’de bireylerin etnik ve dinî kimliklerinin sol-sağ ölçeğindeki konumlanışlarında tutarlı bir şekilde anlamlı görüldüğünü, azınlık kimlik bağlantılarının daha çok sola yönelim ile ilişkili olduğunu, bu anlamda Kürt veya Alevi olup görece daha yüksek öğrenim düzeyine sahip olanların kendilerini solda konumlandırmaya daha yatkın olduklarını, öğrenim düzeyi daha düşük olan Sünni Türklerin ise kendilerini daha çok sağda konumlandıklarını ve demokratik değerlere ve değişime daha az destek verdiklerini ifade etmektedir.³⁶ Yazara göre (2007, s. 268), “sol” ilerici, hoşgörülü, düşük düzeyde dindarlık içeren demokratik tutumlar ve hükümetin ekonomi politikalarına yönelik eleştirel değerlendirmeler ile karakterize olurken “sağ” ise daha güven duyan ve mutlu bireyler ile karakterize olmaktadır ve statükonun korunmasına, daha fazla devlet otoriterliğine yatkındır. Şeriat sistemini onaylayan bireyler de kendilerini sağ kanatta gruplandırma eğilimindedir.

2.4. ULUSÖTESİ SİYASAL KATILIMI BELİRLEYEN ETKENLER

Bireylerin birer vatandaş olarak içinde var olmak isteyecekleri toplumsal düzen ve bu düzen içerisinde sahip olup sürdürmek isteyecekleri yaşam biçimleri ile bu bireylerin gerçekte içinde var oldukları toplumsal düzen ve sahip oldukları yaşam biçimleri arasında genel olarak çeşitli yönleriyle bir süreksizlik söz konusudur. Siyasal katılım ve oy verme davranışı çoğu hâlde çeşitli idealler, beklentiler, düşünceler, değerler, duygular vb. çerçevesinde şekillendiği için, özellikle göçmen (kökenli) bireylerin siyasal katılımı ve oy verme davranışı üzerinde yapısal ve bireysel etkenlerden kaynaklanan ve bu süreksizliğe çeşitli biçimlerde yol açabilen çok boyutlu ve karmaşık durumların belirleyici olduğunu söylemek mümkündür.

Göçmenlerin ve etnik azınlıkların siyasal katılımı hakkında çok sayıda çalışma yapılmış ve siyasal katılıma çeşitli şekillerde etki eden bazı etkenler saptanmıştır. Örneğin Celis, vd.’nin (2013, s. 160, 161) de belirttiği gibi, etnik azınlık gruplarının yetersiz temsili hakkındaki çalışmalar, bir grubun sosyal sermayesi, grubun büyüklüğü, coğrafi

³⁶ Ancak bu noktada bireylerin sahip olduğu değerler sisteminin ve siyasal katılımın esasen çoklu bir nedensellik ile şekillendiğini, öğrenim düzeyinin çoğu hâlde bu nedenlerden yalnızca biri olabileceğini ve korelasyon ilişkisininin nedensel ilişkileri ortaya koymayacağını elbette akıldan tutmak gerekmektedir. Ayrıca bir değerler hiyerarşisi kurmanın normatif bir mahiyet arz ettiği de göz ardı edilmemelidir.

yoğunluğu, köken ülkelerindeki siyasal deneyimler, vatandaşlık rejimleri, seçim sistemleri, parti yapıları ve kültürleri gibi geniş bir yelpazede yer alan sebepler saptamaktadır.³⁷

Şunu belirtmek gerekir ki, ulusötesi siyasal katılıma ilişkin köken ülkede sağ, göç edilen ülkede ise solu desteklemek şeklinde gerçekleşen ve “çelişik” siyasal katılım diye tanımlanan durum, aslında dünyanın çeşitli ülkelerinde ve çeşitli etnik kökenlere sahip milliyetçi ve/veya dindar göçmen gruplar için çoğunlukla geçerli olan bir durumdur. Abadan-Unat’ın (2002, s. 308) belirttiği gibi, sonradan vatandaşlık statüsü elde eden göçmenlerin, yeni bir seçmen grubu olarak göçmenlere ve sığınmacılara ilişkin daha liberal görüşler taşıyan partileri desteklemeleri beklenen bir durumdur. Göçmenlerin göç ettikleri ülkelerde solu desteklemesine ilişkin çeşitli çalışmalar mevcuttur (Cain vd., 1991; Saggar, 2000; Wüst, 2000; Anwar, 2001; De la Garza ve Cortina, 2007; Dancygier, 2010, 2013, 2017, 2018; Bird vd., 2011; Bergh ve Bjørklund, 2011; Sobolewska, 2013; Jupp, 2015). Farrer ve Zingher’in (2018, s. 469) belirttiği gibi, sanayileşmiş demokrasilerde sol partiler tarihsel olarak daha göçmen yanlısı ve daha çokkültürlü olma eğiliminde olmuştur ve bu durum bu partiler ve etnik azınlık gruplar arasında seçimsel bir bağ kurmuştur. Yazarlar (s. 471), sağ partilerin daha düşük etnik azınlık desteği aldığını ve adaylıklara karar verirken de bölge demografisini daha az dikkate aldıklarını, çünkü etnik azınlık nüfusunun büyük ölçüde merkez-solu destekleyen seçmenlerden oluştuğunu ifade etmektedir.

Örneğin Saggar (2000, s. 121), azınlıkların oy verme davranışlarına ilişkin ilk çalışmaların yapıldığı 1970’lerin ortalarından beri İngiltere’de etnik azınlıkların en az beşte dördünün istisnasız bir şekilde, bütün seçimlerde İşçi Partisi’ni (*Labour Party*) desteklediğini ve bunun artık bir “demir kanun” (*iron law*) hâline geldiğini söylemektedir. Anwar (2001), Sobolewska (2013, s. 618), Sanders vd. (2014) ve Heath vd. (2013) de İngiltere seçimlerinde etnik azınlıkların çok büyük oranda İşçi Partisi’ni desteklediğini ortaya koymaktadır.³⁸ Dancygier ve Saunders (2006, s. 963) da Almanya ve İngiltere’nin

³⁷ Yazarlar şu çalışmalara atıfta bulunmaktadır: Bird (2003 ve 2004), Kittilson ve Tate (2004), Fennema ve Tillie (1999), Jacobs ve Tillie (2004), Saalfeld ve Kyriakopoulou (2011), Togeby (2008), Saggar ve Geddes (2000).

³⁸ Bergh ve Bjørklund, (2011, s. 311), Anwar’ın (2001) çalışmasına atıfta bulunurken İngiltere’deki Pakistanlıların bilinmeyen sebeplerle, 1997 genel seçimlerinde muhafazakâr partiyi daha çok desteklediklerini; ancak genel olarak Anwar’ın çalışmasının da göçmenlerin İşçi Partisi’ni yaklaşık %80

II. Dünya Savaşı'ndan beri benzer göç hikayelerine sahip olduğunu, göçmen nüfusları arasında farklılıklar olsa da az gelişmiş ülkelerden gelen ekonomik olarak dezavantajlı ve etnik olarak farklı azınlıkların genellikle güçlü refah devleti geleneklerini desteklediğini ve dolayısıyla sola yöneldiğini ifade etmektedir. Diehl ve Urbahn (1998'den akt. Dancygier ve Saunders, 2006, s. 966, dipnot 12), 1996 yılında Almanya'da misafir işçilerin büyük çoğunluğunun (örneğin İtalyan göçmenlerin %85'ten fazlasının) Sosyal Demokrat Parti'yi (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, SPD) desteklediğini belirtmektedir. Benzer şekilde Wüst (2000) de Almanya'da Türkiyeli göçmenlerin çoğunlukla SPD'yi desteklediğini ifade etmektedir.³⁹

Benzer şekilde, ABD'deki göçmen gruplar büyük çoğunlukla, azınlıklar ve işçiler ile ilişkilendirilen Demokrat Parti'yi (*Democratic Party*) desteklemekte, kendilerini genellikle Demokrat olarak nitelirmektedir (Cain vd., 1991; Dawson, 1995; De la Garza, 2004; De la Garza ve Cortina, 2007; DeSipio ve Uhlaner, 2007; Leal vd., 2008; Nuño, 2007; Zingher, 2014; Farrer ve Zingher, 2018).⁴⁰ Latinler ABD'deki en büyük göçmen grubunu oluşturmakta ve Cumhuriyetçi Parti'ye (*Republican Party*) oy verme eğiliminde olan Kübalı Amerikalılar dışında, Latin seçmenlerin yaklaşık dörtte üçü Demokrat Parti'yi desteklemektedir (Bergh ve Björklund, 2011, s. 311).⁴¹ ABD'deki Asyalı

oranında desteklediklerini ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Oysaki Anwar (2001, s. 539), Pakistanlıların çoğunluğunun muhafazakâr parti adayı Mohammad Riaz'ı, İşçi Partisi adayı Hintli Marsha Singh'e karşı desteklediğini ifade etmektedir ve Riaz, İngiltere'ye yedi yaşındayken göç etmiş bir Pakistanlıdır. Anwar, Hintli seçmenler için ise sonuçların tam tersi olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla Pakistanlı göçmenlerin muhafazakâr partiyi desteklemelerinin, Anwar tarafından da aslında ima edilen, ancak Bergh ve Björklund'un muhtemelen gözden kaçırdığı en önemli sebebi, Pakistanlı seçmenlerin oy verdikleri aday ile aynı etnik kökene sahip olmalarıdır. Avrupa'daki Türk seçmenler de benzer şekilde, sağ partilerden aday olan Türklere oy verebilmektedir. Bu çalışmanın katılımcıları arasında da benzer motivasyonlarla sağa oy verdiğini ifade edenler olmuştur.

³⁹ Wüst (2000, s. 564), mavi yakalı işçilerin çoğunlukla Hristiyan Demokrat Birliği'ni (*Christlich Demokratische Union Deutschlands*, CDU), ikinci sırada SPD'yi desteklediğini, ancak bunun mavi yakalı işçilerin etnik dağılımından kaynaklandığını ifade etmektedir. Yazar, büyük çoğunluğunun önceden Sovyetler Birliği ve ardılı devletler ile Romanya vatandaşı olduğunu; ancak Türkiye'den gelen mavi yakalı işçilerin %87'sinin SPD'yi desteklediğini belirtmektedir. Bergh ve Björklund (2011, s. 311), eski komünist devletlerden olan seçmenlerin Almanya'da merkez sağa olan bu desteğinin, Kübalı Amerikalıların ABD'de Cumhuriyetçi Parti'ye verdiği desteğe paralel olabileceğini ve sol siyaset açısından her iki grubun da sıkıntılı bir geçmişi olduğunu ifade etmektedir.

⁴⁰ Cain vd. (1991, s. 416), ABD'deki Asyalı göçmenlerin Latinlere göre Cumhuriyetçi Parti'yi destekleme eğilimlerinin daha fazla olduğunu, komünizm geçmişi olan ülkelere gelen göçmenlerin ABD siyasetine daha çok maruz kalmanın da etkisiyle Cumhuriyetçi olabildiklerini söylemektedir. Ancak yazarlar, iki farklı etnik topluluk arasındaki bazı sosyo-ekonomik farklılıklara da dikkat çekmekte ve Latinlerin hane halkı gelirlerinin daha düşük, hane halklarının ise daha kalabalık olduğunu söylemektedir.

⁴¹ Bergh ve Björklund'un (2011, s. 311) belirttiği gibi, Latinlerin "kararsız seçmenler" (*swing voters*) olduğu, yukarı yönlü hareketlilikleri ve geçmişten bu yana birçok meseleye ilişkin sosyal muhafazakâr görüşlere sahip olmaları sebebiyle Cumhuriyetçi Parti'ye yönelebilecekleri şeklinde bir algı geçmişte de

Amerikalılar gibi diğer göçmen gruplar ve göçmen olmasalar da Afrikalı Amerikalılar da benzer şekilde genellikle Demokrat Parti'yi desteklemektedir (Bergh ve Bjørklund, 2011, s. 311).

Büyük bir göçmen ülkesi olan Kanada'da göçmenlerin oy verme davranışları üzerine daha az sayıda çalışma yapılmıştır ancak bu çalışmalar (Landa vd., 1995; White vd., 2006) da göçmen oylarının çoğunlukla Kanada'daki en büyük ve bir merkez-parti olan Kanada Liberal Partisi'ne (LPC, *The Liberal Party of Canada*) ve daha solda olan Yeni Demokratik Parti'ye (NDP, *New Democratic Party*) gittiğini göstermektedir (Akt. Bergh ve Bjørklund, 2011, s. 311). Black ve Hicks (2006) de etnik azınlık oylarının daha çok sola yöneldiğini ortaya koymaktadır.

Hollandalı araştırmacılar, göçmenlerin oy kullanma modellerini 1980'lerden beri kapsamlı bir biçimde belgelemektedir (Bergh ve Bjørklund, 2011, s. 311). Bu araştırmalarda genellikle yerli Hollandalı olmayan dört büyük gruba (Türkiye, Fas, Surinam ve Antiller'den gelen göçmenlere) odaklanılmıştır (Michon vd., 2007). Michon vd. (2007), gruplar ve seçimler arasında bazı farklılıklara dikkat çekmekle birlikte genel bulguları "istikrarlı bir kural" olarak tarif etmektedir: Göçmen seçmenler İşçi Partisi'ni (PVDA, *Partij van de Arbeid*) ve merkezin solundaki diğer partileri, geri kalan nüfusun yaklaşık iki katı oranında desteklemekte; Özgürlük ve Demokrasi için Halk Partisi (VVD, *Volkspartij voor Vrijheid en Democratie*) ve Hristiyan Demokrat Çağrı (CDA, *Christian*

söz konusu olmuş, bazı çalışmalarda (De La Garza ve Cortina, 2007; Kelly ve Morgan, 2008) bunun doğru olmadığı iddia edilmiştir. Örneğin Kelly ve Morgan (2008), Latinlerin diğer Amerikalıların ortalamasından dinî anlamda daha gelenekselci olduklarını, ancak bu gelenekselciliğin etkisinin Anglo-Amerikalılardaki kadar güçlü olmadığını, dolayısıyla ideolojik bir muhafazakârlık yaratsa da Cumhuriyetçi Parti'yi desteklemeye dönüşmediğini söylemektedir. De La Garza ve Cortina (2007) ise *Are Latinos Republicans but Just Don't Know It?* ("Latinler Cumhuriyetçiler ama Bunu Bilmiyorlar mı?") başlıklı makalelerinde Latinlerin Demokrat Parti'ye olan tarihsel bağlılığının güçlü olduğunu, ancak sosyo-ekonomik koşulları geliştikçe parti bağlılıklarının değişebileceğini söylemektedir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, Latin Amerika kökenli seçmenlerin, bu çalışmaların yapılmış olduğu tarihlerden sonra Cumhuriyetçi Parti'ye yönelik desteği artmıştır. Donald Trump'ın ABD Başkanı seçildiği 2016 yılında ve özellikle de 2020'deki başkanlık seçiminde Trump yalnızca Latinlerden değil, Müslümanlar ve siyahlardan aldığı oyu da artırmış ve bu gruplardan en çok oy alan Cumhuriyetçi aday olmuştur. Ancak yine de siyah, Hispanik/Latin ve Asyalı seçmenler daha büyük çoğunlukla Demokratlara destek vermiştir. Bkz: "Trump Müslümanlar, siyahlar ve Latinlerden aldığı oyu nasıl arttırdı?" (2020, Kasım 6). Latin seçmenlerin Demokrat Parti'ye yönelik desteğinin neden azaldığına dair yapılmış iki araştırma raporunu da içeren bir haber için bkz: Medina (2021, Aralık 16).

Democratic Appeal) gibi partiler göçmen seçmenler tarafından çok az desteklenmektedir.⁴²

Goul Andersen ve Hoff (2001, s. 234-235), İsveç'teki göçmenlerin genellikle işçi sınıfı partileri olarak ele aldıkları Sosyal Demokrat Parti'yi (SAP, *Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti*), Sol Parti'yi (V, *Vänsterpartiet*) ve Çevreci Yeşiller Partisi'ni (MP, *Miljöpartiet de gröna*) desteklediğini ve genel olarak yabancı kökenli vatandaşların yerli İsveçlilerden daha çok sola eğilimi olduğunu ifade etmektedir. Bjørklund ve Kval (2001) da Norveç'te 1987'den 1999'a kadar Batılı olmayan yabancı uyrukluların merkezin solundaki partileri desteklediğini ifade etmektedir (Norveççe rapordan akt. Bergh ve Bjørklund, 2011, s. 312).

Wihtol de Wenden (1994, s. 106), Fransa'da göçmenlerin ve özellikle Müslüman kadınların Sosyalist Parti'ye oy verme eğiliminde olduğunu ifade etmektedir. Avustralya'da da benzer şekilde göçmen grupların etnik karakteri, siyasete katılımlarının kapsamı ve oy tercihleri üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir ve özellikle İngilizce konuşulmayan ülkelerden gelen göçmenler genel olarak çıkarlarına daha uygun bularak geçmişten bu yana, azınlıklara daha duyarlı olan merkez sol İşçi Partisi'ni (ALP, *Australian Labor Party*) desteklemektedir (Zingher ve Thomas, 2012, s. 378, 382; Farrer ve Zingher, 2018, s. 469-470). Farrer ve Zingher (2018, s. 478) ayrıca, bir bölgede etnik azınlık nüfusun yüzdesi arttıkça partilerin etnik azınlıklardan aday gösterme olasılığının da arttığını, ancak merkez-sol partiler için bu olasılığın daha hızlı arttığını söylemektedir. Jupp (2015, s. 329) da Avustralya'da etnik oyun etkisinin büyük şehirlerle sınırlı olduğunu belirtmekle birlikte İşçi Partisi lehine olduğunu söylemektedir.

Bird vd.'nin (2011) editörlüğünü yaptıkları çalışmada, göçmenler ve görünür azınlıkların on bir liberal demokratik ülkedeki (Almanya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Fransa, Hollanda, İspanya, İsveç, Kanada ve Norveç) siyasi parti tercihleri

⁴² Yazarlar, Amsterdam'da İşçi Partisi PVDA'nın göçmenlerin ilk tercihi olmasını bir kural olarak nitelerken, bu kuralın tek istisnası olarak 1994 yılında Türkiyeli göçmenlerin güçlü bir şekilde Hristiyan Demokrat Parti CDA'yı ve Faslıların Yeşil Parti GroenLinks'i desteklemesini göstermektedir. Çalışmaya göre, 1986, 1994, 1998, 2002 ve 2006 yıllarında Türkiye kökenli seçmenlerin PVDA'ya yönelik destekleri sırasıyla %78, %35, %47, %44 ve %87'dir. PVDA'nın Türkiyeli seçmenden diğer yıllarla karşılaştırıldığında daha düşük oy aldığı (ve Türkiyeli seçmenlerden en yüksek oranda destek alamadığı) 1994 yılında CDA ise %37'lik bir oranla desteklenmiştir. Ancak yazarlar bu durumun sebeplerine ilişkin bir açıklamada bulunmamaktadır.

ele alınmaktadır. Varılan sonuç, Wüst'ün (2011, s. 99) belirttiği gibi, birkaç istisna hariç⁴³, göçmenler ve onlardan sonraki nesiller arasında gözle görülür ve ortak bir oy verme modeli vardır: Göçmen ve azınlık seçmenler sol partileri, sağ partilere göre daha fazla destekleme eğilimindedir ve bu destek zaman içerisinde, en azından iki nesil boyunca istikrarlı bir biçimde devam etmektedir. Dancygier (2013, s. 1), çoğu Avrupa ülkesinde Müslümanların görece düşük sosyo-ekonomik statüye sahip olma eğiliminde olduğunu, bunun ise onları maddi kaynaklar üzerindeki rekabette, solun geleneksel çekirdek seçmenleri olan, diğer düşük gelirli seçmenler ile karşı karşıya getirebilecek bir pozisyon olduğunu ve solun giderek artan Müslüman seçmenler ile ilişkilene biçimini karmaşıktırdığını; ancak Müslümanların seçim siyasetine dahil edilmesinin özellikle yerel etnik gruplara çeşitli fırsatlar sağladığını, Müslüman inancına sahip olanlar da dahil olmak üzere göçmen seçmenlerin ve adayların orantısız bir biçimde soldaki partilerle özdeşleştiğini, birçok önemli Avrupa şehrinde Müslüman adayların sol partilere destek toplanmasında merkezi figürler hâline geldiğini söylemektedir. Yazar durumu “kapsayıcılık ikilemleri” (*dilemmas of inclusion*) olarak nitelermekte ve partiler ile seçmenler arasında karşılıklı bir ödünleşim (*tradeoff*) gerçekleştiğini, göçmen kökenli azınlıkların aday listelerine dahil edilmesiyle partilerin mevcut seçim bölgelerine tutunmaya devam ettiğini söylemektedir.

Belçika'da da Koutroubas vd.'nin (2009, s. 54) belirttiği gibi, çoğunlukla Müslüman ülkelerden gelen (veya ebeveynleri gelmiş olan) vatandaşlar arasında dinî pratiklerin ve değerlerin daha yüksek olduğuna dair yaygın düşünceye rağmen, geleneksel olarak agnostik ve ahlaki olarak liberal olan Sosyalist Parti, ülkenin hem güneyinde hem de kuzeyinde, bu vatandaşlardan en çok oyu almakta ve seçilmiş adaylar çıkarmaktadır.

⁴³ Bu istisnalar arasında Wüst (2011, s. 99), Almanya'daki Hristiyan Demokratları güçlü bir şekilde destekleyen Doğu Avrupalı yerleşimcileri, İspanya'nın Arganda şehrindeki Muhafazakâr Parti'ye daha zayıf ama dikkate değer bir destek veren Rumenleri saymakta; bunların yanı sıra Birleşik Krallık'ta Asyalı azınlığın İşçi Partisi'ni siyah azınlıktan daha az desteklediğini, Kanada'da da siyah azınlığın sol-kanat Yeni Demokrat Parti'yi (NDP, *New Democratic Party*) desteklerken diğer çoğu azınlığın merkez liberalleri desteklediğini belirtmektedir. Ayrıca Brüksel'in Schaerbeek bölgesinde de farklı azınlık gruplarının sola verdikleri desteğin yoğunluğunda farklılıklar olduğunu, ancak bunun genel bir model mi yoksa bölgesel bir etki mi olduğunun açık olmadığını ifade etmektedir. Elbette bu noktada gerek Belçika gerekse diğer ülkeler özelindeki bulguların dayandığı verilerin hangi yıllara ait olduğunu da göz önünde bulundurmanın önemli olduğunu belirtmek gerekmektedir. Zira çalışma 2011'de yayımlanmıştır ve bu ülkelerde yapılan daha sonraki seçimler, çeşitli sebeplerle daha farklı sonuçlara işaret edebilir.

Gaasendam (2021, s. 12, Tablo 1), Swyngedouw vd.'nin (2015) yapmış olduğu Belçikalı Etnik Azınlıklar Seçim Çalışması (*Belgian Ethnic Minorities Election Study*, BEMES 2014) verilerini kullanarak Belçika'daki Fas ve Türkiye kökenli vatandaşların 25 Mayıs 2014 Belçika federal seçimlerindeki oy verme davranışlarını, Anvers ve Liège'deki genel nüfus ile karşılaştırarak ele almaktadır.⁴⁴ Buna göre, bu vatandaşların Anvers'te %79'u, Liège'de ise %83,7'si sosyal demokrat (SP.A/PS), radikal sol (PVDA/PTB) ve yeşil partilere (ECOLO/GROEN) oy vermektedir.⁴⁵ Genel nüfusun aynı seçimde bu üç kategorideki partilere yönelik desteği ise Anvers'te toplam %26, Liège'de ise %47,2'dir. Dolayısıyla Belçika'daki Avrupalı olmayan en büyük iki azınlık grubunun, yaklaşık %80 gibi bir oranla sol partileri ve adayları desteklediğini söylemek mümkündür.

Tablo 2. Belçika'daki Türkiye ve Fas Kökenli Vatandaşların Genel Nüfus ile Karşılaştırmalı Olarak 2014 Belçika Federal Seçimi'nde Hangi Partilere Oy Verdikleri

Oy verilen partiler	Anvers			Liège		
	Kişi sayısı	Örneklem (%)	Genel nüfus (%)	Kişi sayısı	Örneklem (%)	Genel nüfus (%)
Sosyal demokrat (SP.A / PS)	165	39,9	11,6	237	66,4	30,0
Radikal sol	93	22,6	4,5	34	9,4	8,1
Yeşil	68	16,5	9,9	28	7,9	9,1
Hristiyan demokrat	39	9,5	16,1	24	6,9	13,1
Liberal	11	2,7	10,2	28	7,9	25,2
Flaman sağ-kanat milliyetçi	34	8,3	39,4	-	-	-
Flaman radikal sağ	3	0,6	7,0	-	-	-
Diğer Flamanca-konuşan	-	-	1,4	-	-	-
Diğer Fransızca-konuşan	-	-	-	5	1,5	14,5
Toplam	413	100	100	357	100	100

Kaynak: Gaasendam (2021, s. 12, Tablo 1).

⁴⁴ Yazar (2021, s. 12), etnik azınlık verisinin cinsiyet, yaş ve etniklik için ağırlıklandırıldığını; oy vermeyen veya boş/geçersiz oy verenlerin her iki istatistikten çıkarıldığını; genel nüfus verilerinin ise Belçika İç İşleri Bakanlığı'nın (FOD-IBZ) internet sayfasından alındığını belirtmektedir. İlgili anket çalışması, 447'si Türkiye kökenli, 431'i Fas kökenli olmak üzere toplam 878 göçmen kökenli Belçika vatandaşına uygulanmıştır (Swyngedouw vd., 2015, s. 28).

⁴⁵ SP.A'nın ismi, 21 Mart 2021'de değişmiş ve *Vooruit* (İleri) olmuştur. Ancak alan araştırmasının yapıldığı tarihlerde bu değişiklik henüz gerçekleşmemiş olduğundan ve kendileriyle mülakat yapılan katılımcılar tarafından parti "SP.A" olarak anıldığından, karışıklığa yol açmamak için çalışmada parti bu isimle anılmaya devam edilmiştir. Parti hakkında detaylı bilgi için bkz: <https://www.vooruit.org>.

Swyngedouw vd. (2018), yaptıkları anket çalışmasına göre Belçika’da yapılan 25 Mayıs 2014 seçiminde Türkiye ve Fas kökenli olup Anvers’te yaşayan her 10 seçmenden 7’sinin sol bir siyasi partiye oy verdiğini belirtmektedir. Yazarlar ayrıca, Anvers’teki Fas kökenlilerin SP.A’ya yönelik destek oranının %30, Türkiye kökenlilerin ise %58 olduğunu ifade etmektedir.

Türkiye’de en son yapılmış genel seçim olan 24 Haziran 2018 Genel Seçimi’ne ilişkin Tablo 3’te sunulan sayısal veriler ise Belçika’da yaşayan Türkiyelilerin diğer ülkelerde yaşayanlara kıyasla seçimlere en yüksek oranda katılım gösteren grup olduklarını ve Belçika’nın aynı zamanda Türkiye kökenli seçmenler söz konusu olduğunda en çok yurt dışı seçmene sahip dördüncü ülke olduğunu göstermektedir.⁴⁶ Söz konusu seçime en yüksek oranda (%53,8) katılım Belçika’da gerçekleşmiş ve AKP hükümetine oransal olarak en büyük destek (%63,42) de yine bu ülkede yaşayan Türkiyeli seçmenler tarafından verilmiştir.⁴⁷

⁴⁶ Bu verilere Sevi vd. (2020, s. 213, Tablo 2) de yer vermiştir. Ancak yazarların tablolaştırdığı verilerde kayıtlı seçmen sayıları ve katılım oranları, YSK verileriyle birebir örtüşmüyor görünmektedir. Ayrıca yazarlar, partilerin ülkelere göre aldıkları oy oranlarını hesaplarken yalnızca geçerli oyları dikkate almıştır. Seçim sonuçları, geçerli oylar dikkate alınarak belirleniyor olsa da bu çalışmada partilerin aldığı oy oranları hesaplanırken geçersiz oylar da dahil olmak üzere oy kullanan toplam seçmen sayısı dikkate alınmıştır. Bu sebeple Sevi vd.’nin (2020, s. 213, Tablo 2) sunduğu verilere göre bazı küçük farklılıklar söz konusu olmuştur. Toplam 76.324 seçmenin oy kullandığı Belçika’da yalnızca geçerli oylar dikkate alındığında AKP %64,35, CHP %10,56, HDP %9,59, MHP %9,68 ve İYİ Parti %3,33 oy oranıyla desteklenmiş görünmektedir. Ayrıca bu çalışmada kayıtlı seçmen sayısı 10 binin üzerindeki tüm ülkeleri tabloya dahil etmek amacıyla Rusya eklenmiştir. Lüksemburg’da toplam 10.188 seçmen oy kullanmış olmasına rağmen ülkeye kayıtlı seçmen sayısı 778 olduğundan tabloya dahil edilmemiştir. Almanya, Fransa gibi komşu ülkelerde ikamet edip Lüksemburg’da oy kullanan seçmenler sebebiyle bu ülkede katılım oranı yüzde yüzün üzerinde görünmektedir.

⁴⁷ Bu seçimde Türkiye’de kayıtlı seçmen sayısı 56.322.632 olup 49.664.165 seçmen oy kullanmıştır. Geçerli oy sayısı 48.631.366’dır. Seçime katılım oranı yurt içinde %88,18’dir. Partilerin yurt içi oy oranları ise (yalnızca geçerli oylar dikkate alındığında) AKP %42,28, CHP %22,80, HDP %11,53, MHP %11,20, İYİ Parti ise %10,14’tür. Geçersiz oylar da dahil olmak üzere oy kullanan toplam seçmen sayısı dikkate alındığında ise AKP’nin %35,84, CHP’nin %19,52, HDP’nin %9,94, MHP’nin %9,48 ve İYİ Parti’nin %8,68 destek aldığı ifade edilebilir. Dolayısıyla AKP’nin Belçika’daki ve Türkiye’deki oy oranları karşılaştırıldığında Belçika’da partinin Türkiye’ye göre çok daha yüksek bir oranla desteklendiği görülmektedir. Her iki ülkede yalnızca geçerli oyların sayısı dikkate alındığında %22,07’lik, geçersiz oylar da dahil olmak üzere toplam oy kullanan seçmen sayısı dikkate alındığında ise %27,58’lik bir fark söz konusudur.

Tablo 3. 2018 Yılı Genel Seçimi'nde Yurt Dışı Seçmen Kütüğüne Kayıtlı Türkiyeli Seçmenlerin Ülkelere Göre Dağılımı, Katılım Oranları ve Partilerin Aldıkları Oy Oranları (%)

Ülkeler	Kayıtlı Seçmen Sayısı	Katılım Oranı	AKP	CHP	HDP	MHP	İyi Parti
Belçika	142.436	53,58	63,42	10,41	9,45	9,54	3,28
İsviçre	98.913	50,51	31,16	17,03	40,06	5,83	3,12
Avusturya	106.290	49,12	61,84	11,28	11,67	8,80	2,71
Fransa	340.699	47,32	54,23	8,77	24,18	7,94	1,83
Hollanda	260.183	46,73	62,27	12,52	9,02	10,07	3,26
Almanya	1.441.760	45,78	55,01	15,36	14,60	8,28	3,31
Kanada	28.093	44,85	22,88	33,63	32,29	2,58	6,29
İtalya	15.498	44,57	28,23	30,79	30,58	2,55	5,28
Birleşik Krallık	99.238	42,59	18,28	24,21	48,69	2,90	3,77
Danimarka	35.185	34,19	49,87	11,67	26,69	6,90	2,48
Avustralya	46.752	32,46	42,18	30,42	16,13	2,60	5,74
ABD	106.295	29,56	15,22	47,67	21,25	2,24	11,11
İsveç	38.872	28,24	36,01	13,39	36,69	7,66	4,18
Rusya	11.349	27,50	21,01	38,93	20,28	6,31	11,02
Suudi Arabistan	23.551	26,89	49,13	32,47	9,29	3,51	2,51
Yunanistan	11.052	8,71	17,76	35,82	33,44	3,63	6,02

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu (YSK).

Çeşitli ülkelerde göçmenlerin siyasal yelpazenin hangi kanadında yer alan partilere oy verdiklerine dair örüntüler şüphesiz ki göçmenlik statüsü ile oy verme davranışı arasında bir ilişki olduğuna işaret ediyor olsalar bile kendi başlarına onların davranışlarının açıklamasını yapmamaktadır. Bu nedenle, kendi araştırmamızın verilerinden hareketle bu açıklama sorununun nasıl bir yaklaşımla aşılabileceği konusuna geçmeden önce mevcut literatürde sorunun nasıl ele alındığının bir inceleme ve değerlendirmesini yapmak gerekmektedir.

3. BÖLÜM

ULUSÖTESİ SİYASAL KATILIMI ANLAMA VE AÇIKLAMA SORUNU

Öncelikle belirtmek gerekir ki, çoğu halde siyasal katılımı ve seçmen davranışını açıklamak bir dizi etkenin etkisine işaret etmeyi ve değerlendirme ve yorum yapmayı gerektiren genel bir açıklama sorunu olarak düşünülmektedir. Yapılan açıklamaların içeriği de sonuç itibarıyla böyle düşünülerek yapılmış bir açıklama şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu genel etkenler, bir önceki bölümde kısmen işaret edildiği üzere, vatandaşların veya seçmenlerin sosyo-demografik özellikleri, eğitim seviyeleri, sınıf konumları, siyasal değerleri veya çıkarları, etnik mensubiyetleri gibi açıktan veya zımni olarak bir ülkenin kendi iç çevresinde konumlandırılan etkenlere işaret etmektedir. Buna karşılık göçmen (kökenli) bireylerin siyasal katılımı ve seçmen davranışının açıklanması onların yukarıda işaret edilen türden etkenler yanında ulusötesi özneler veya cemaatler olmaları ve bu kapsamda belli bir ülke bağlamında bunu deneyimleme biçimleri ile alakalı bir husus olduğundan açıklama sorununu bu türden genel birtakım etkenlere müracaat ederek yapılamayacak bir hüviyete büründürmektedir.

İkinci olarak, oy verme davranışı veya niyeti ile ilgili olarak yapılan *survey* tipi araştırmaların veya bizzat seçim sonuçlarına dayalı olarak ortaya çıkan istatistiksel örüntüleri açıklamaya çalışan genel kuramların aslında mevcut örüntüyü neyin ortaya çıkardığına dair sonradan yapılmış, yani verilere uydurulmuş bir açıklama tarzı sunduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu açıklama tarzı; bireyin neyi, niçin yaptığını dair gerekçeleri ve onun kendi siyasal davranışını hangi ilgi ve beklentilerle, ne gibi yapısal sorunlara yönelttiğini çoğu yönüyle gözden kaçırmakta ve yapı itibarıyla da bunları açıklamak için yeterince uygun bir çerçeve sunmamaktadır. Öte yandan, bu tür genel yaklaşımlar, göçmen (kökenli) bireylerin siyasal davranışları ve tercihleri üzerinde belirleyiciliği olan etniklik, yabancılık, göçmenlik gibi hususların etkilerini ve önemini çoğu durumda “vatandaşlık” kavramının kendisi ile görünmez kılmaktadır. Bu kapsamda göçmen (kökenli) bireylerin ulusötesi siyasal katılımlarının basitçe sosyalizasyon, akılcı tercih, iktisadi veya siyasi çıkar gibi yaklaşımlarla ele alınabilir olmadığını ve bu kuramsal yaklaşımların varsayımlarının fiiliyatta her zaman geçerli olmadığını belirtmek gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, Belçika’daki Türkiye kökenli bireyleri

“homojen kolektif bir kimliğin taşıyıcılarına indirgememek” (Powell ve Dépelteau, 2015, s. 22) ve benzerlikler içerisindeki somut farklılıklar ile farklılıklar içerisindeki somut benzerlikleri göz önüne alarak bireysel deneyimleri koşullandıran özel karşılıklı bağlamları, farklı boyutlarıyla ele alıp tartışma imkânı yaratmak amaçlanmıştır. Bireyler toplumsal sistemle akışkan bir etkileşim hâindedir ve “doğaları” gereği toplumsal ilişkiler aracılığıyla hareket etmektedir. “İnsanın bireysel davranışı her zaman ve her yerde ilişkiler içinde ve ilişkiler aracılığıyla gerçekleşen bir eylemdir” diyen Powell ve Dépelteau (2015, s. 18) şunları ifade etmektedir:

“Bireysel davranışı yapının ürünü olarak tanımlayabildiğimizi keşfettikçe, insanların farkında olma, derinlemesine düşünme ve tercihler yapma yeteneğini, düşünsel açıdan, bir kez daha yadsırız; öte yandan bireysel failliğe ne kadar etki alanı tanırsak, sosyoloji adı verilen bu özgün açıklama tarzına o kadar az alan bırakmış oluruz.”

İnsan eylemliliği ve insanlar arası ilişkilerin belirli bir düzenlilikte sürdürülebilmesi, onları önceleyen yapılara (sistemlere, anlayışlara, kurallara, kısıtlara, düzenlemelere vb.) ihtiyaç duymaktadır ve bu yapıları salt fiili ilişkilere dayalı ve onlardan oluşmuş gibi tarif etmek, insan eylemliliğini yanlış konumlandırmaya yol açacaktır. Bu durumu akılda tutarak yapı ve fail arasındaki ilişkiselliği dikkate almak, bireylerin farklı toplumsal ve siyasal sistemler dahilindeki, ilk bakışta birbiriyle çelişkili görünen davranışlarını da daha anlaşılır kılacaktır.

Avrupa'nın birçok ülkesinde etnik topluluklar, kendi dillerini ve kültürlerini koruma davranışı içerisine girmişlerdir. Avrupa'ya giden Türkiye kökenli göçmenler de kendi ülkeleriyle olan bağlantılarını çoğunlukla koparmamış, aksine bu bağlantıları genişletmiş, yaygınlaştırmış ve kuvvetlendirmişlerdir. Geride bıraktıkları insanlarla sürekli etkileşim hâlinde kalmış; Türkiye'deki toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmeleri de yakından takip etmişlerdir. Avrupa'da siyasi örgütlenmeler, dernekleşmeler ve eylemler içerisinde aktif rol alarak Türkiye siyasetine yön verebilen önemli aktörler konumunda olmuşlardır.⁴⁸ Öyle ki Lambert (1997), Türkiye'de yasal düzenlemelerin siyasi partilere yurt dışında örgütlenme izni vermediği dönemde dahi, Türkiye'deki bütün siyasi

⁴⁸ Örneğin Yurdakul (2009, s. 11-12), göçmenlerin vatandaşlıkla ilgili gelenekleri dernekler aracılığıyla nasıl dönüştürdüklerini ele almakta, göçmen derneklerinin kendi siyasal temsillerini nasıl formüle ettiklerini ve gerçekleştirdiklerini, göçmenlerin bu dernekler aracılığıyla nasıl taleplerde bulduklarını ve üyelikleriyle ilgili müzakereler yürüttüklerini tartışmaktadır ve göçmen derneklerinin izole ve pasif alıcılar olmadıklarını, siyasal sistemdeki aktif siyasal aktörler olduklarını söylemektedir.

partilerin Belçika’da ve diğer Avrupa ülkelerinde parti destekçilerinin dernekleri altında örgütlendiğini dile getirmektedir.⁴⁹

Zapata-Barrero vd.’nin (2013, s. 3) de belirttiği gibi, göçmenlerin siyasal süreçlere katılımı varış ülkesinin bağlamı, göç politikaları (sınırlar ve çeşitliliğin desteklenmesi) ve göçmenlerin entegrasyonu gibi hem köken ve varış ülkeleriyle ilgili koşullara (siyasal fırsat yapılarındaki değişikliklere) hem de göçmenlerin belirli özelliklerine bağlıdır. Dolayısıyla, özellikle çifte vatandaşlık ve siyasal katılım gibi, ulusötesi bağlantılar ve ilişkilerle de kuvvetli bir karşılıklı etkileşim içerisinde olan meselelere ilişkin sosyolojik bir araştırma yürütürken yapı-fail ikiliğine sıkışmamak için yapı ile fail arasındaki ilişkilerin nasıl işlediğini mümkün mertebe ortaya koymak son derece önemlidir.

Oy verme davranışı kaotik bir olgudur (Toros, 2014, s. 1012). Seçmenler ve partiler arasındaki ilişki kalıpları ve bunların bağlantı biçimleri giderek daha karmaşık hâle gelmektedir (Weßels vd., 2014). Ulusötesi aktörlerin oy verme davranışı ise kaçınılmaz olarak çok daha kaotik bir olgudur.⁵⁰ Tüm bu sebeplerle, konuyu basitçe göçmen (kökenli) bireylerin iki farklı topluma aynı anda üye olmasından kaynaklanan ve buna atıfla özel açıklama yoluna başvurmak suretiyle ele almak yerine, aslında bu bireylerin konumunun göçmenlik, vatandaşlık, siyasal partiler, siyasal ideolojiler, toplumsal ve kültürel ilgiler ve farklılıklar gibi karmaşık ve dinamik birçok etken ile karşılıklı etkileşim hâlinde olduğunu göz önünde bulundurarak ele almak; genel açıklamaların görmediği veya göremediği hususları da ortaya çıkaracaktır. Bu açıklama sorunu, aynı zamanda bir metodoloji sorunudur. Dolayısıyla bu başlık altında, konuya ilişkin açıklama ve yaklaşım

⁴⁹ Avrupa ülkelerinde Türkiyeli göçmenler o kadar yaygın biçimde dernekleşmektedir ki, örneğin Togeby (2004, s. 513), Danimarka özelinde, Türkiye kökenli göçmenlerin eğitim düzeyinin ve yaşadıkları ülkenin dilini bilme ya da vatandaşlığını elde etme oranlarının ülkedeki (yine 1960’ların sonlarında ve 1970’lerin başında çalışmak için göç etmiş olan) eski Yugoslavyalı ve Pakistanlı göçmenlere oranla düşük olduğunu; ancak örgütsel katılımlarının bu iki gruptan oldukça yüksek olduğunu belirtmekte; etnik derneklere üye çok sayıda Türkiye kökenli göçmen bulunduğunu, zayıf entelektüel kaynaklara sahip olsalar da örgütsel ağlar şeklinde güçlü sosyal kaynaklara sahip olduklarını ifade etmektedir. Yazar (s. 517, 526) ayrıca, sınırlı kaynaklara rağmen Türkiye’den göç edenlerin en güçlü seferberliğe sahip grubu oluşturduğunu söylemekte, derneklere ve sendikalara katılımın siyasal katılımı da büyük ölçüde ve doğrudan etkilediğini belirtmektedir.

⁵⁰ Örneğin Dancygier (2014, s. 230), Batı demokrasilerinde göçmen kökenli azınlıkların seçilmesini açıklamaya çalışan araştırmaların hem göçmen azınlıkların hem de yerleşik, göçmen olmayan elitlerin siyasal davranışını etkilediği söylenen daha geniş ulusal ve yerel fırsat yapılarına dikkat çektiğini ifade etmekte; bunların ise vatandaşlık ve göç rejimleri gibi makro değişkenleri, parti sistemleri ve kampanya finansman kanunları gibi mezo değişkenleri ve göçmen grupların demografik ve davranışsal özellikleri gibi mikro değişkenleri içerdiğini ifade etmektedir. Göçmen kökenli azınlıkların ulusötesi siyasal katılımında da benzer türden makro, mezo ve mikro değişkenler rol oynamaktadır.

biçimlerine dair metodolojik tartışmalara da yer verilmekte, metodolojinin daha teknik yanları diyebileceğimiz hususlar ise çalışmanın dördüncü bölümünde ele alınmaktadır.

Eldersveld'in (1951, s. 72) ifade ettiği gibi, oy verme davranışı, teorinin sistematik ve niceliksel olarak ölçülebildiği ve test edilebildiği tek siyaset bilimi alanı olarak ele alınmıştır ve özellikle öne sürdükleri savların pratik bulguları ve ampirik geçerliliğiyle ilgilenen siyaset bilimciler bu alana yönelmiştir. Örneğin Titus (1935, s. 1-2'den akt. Eldersveld, 1951, s. 72), oylama kayıtlarının niceliksel belgeler olduğunu ve çok sayıda oyun güvenilir sayısal özetlere izin verdiğini, başka hiçbir olgunun bilimsel analiz için oylama süreci kadar avantajlı görünmediğini ifade etmektedir.⁵¹ Eldersveld (1951, s. 72), siyaset biliminin alanına giren yönetim, mali ilişkiler ve problemler, yasama liderliği ve hatta yargı kararları gibi konularda da nicel araştırmalar yapıldığını; ancak oy verme davranışına ilişkin çalışmalarda nedensel belirleyicilerin genel olarak daha geçerli ve güvenilir sonuçlara izin verdiğinin varsayıldığını söylemektedir. Dolayısıyla, tüm bu gibi sebeplerle, oy verme davranışına ilişkin araştırma alanının geçmişten bu yana daha çok pozitivist bir yaklaşımla hareket eden araştırmacılar tarafından domine edildiğini söylemek mümkündür.

Ancak, Huckfeldt ve Sprague (2003, s. 8-9), siyasal davranışa anlam kazandırmanın bireylerin içinde bulunduğu ortamlar ve bağlamlar olduğuna dikkat çekmekte ve seçmen davranışının zamandan ve mekândan soyutlanarak anlaşılamayacağını belirtmektedir:

“Seçim siyaseti üzerine yapılan çalışmalar genellikle bir bireyi zamandan, mekândan ve çevreden soyutlamaya çalışmaktadır. Böyle bir çabanın epistemolojik temeli, her bir kişiyi temsil etmek için olasılıksal olarak seçilen mitsel temsili vatandaştır. Ancak böyle bir mit, her vatandaşın bir ortam içerisinde yer aldığı gerçeğini görmezden gelmektedir ve vatandaşın ortamdan bağımsız bir şekilde tarif edilmesi anlamsızdır. Bir başka deyişle, bir kabın içinde birbirinden bağımsız topların olasılık modeli, gerçek seçmenlerin etinin ve kanının yerini almaktadır. Gerçek seçmenler, birbiriyle karşılıklı ilişki ve etkileşim içerisinde olan, birbirine bağımlı vatandaşlardan oluşmaktadır. Yapay olarak inşa edilen seçmenler bağımsız, izole edilmiş, atomize olmuş bireylerin bir toplamıdır. (...) Seçim siyaseti çalışmaları, karşılıklı bağımlılığın açık bir biçimde tanınmasını gerektirmektedir, ancak bunun yerine bu tür çalışmalar genellikle bağımsız vatandaş mitine dayanmaktadır. Bu yöntem, siyasal davranışı, ulusal siyasete yerel ve dolayısıyla bireysel anlam

⁵¹ Hartkemeier (1936, s. 454), yazmış olduğu incelemede, Titus'un “oy verme davranışının bilimsel yasalarını” belirlemeye çalıştığı bu çalışmasını, önemli ve karmaşık sorunları çözmek için görsel veya grafik tahminler, çok basit ve zayıf yöntemler kullandığı için, yine pozitivist bir perspektiften eleştirmektedir.

sağlayan ortamlardan ve bağlamlardan koparmaktadır” (Huckfeldt ve Sprague, 2003, s. 8-9).

Arzheimer vd. (2017, s. 1), oy kullanma davranışının ardındaki sosyal ve psikolojik süreçleri açıklamak için büyük ve teknik olarak karmaşık çeşitli modeller geliştirdiğini, bu modellerin karmaşıklığının hem oy kullanma davranışının kapsamlı açıklamalarını oluşturma hem de diğer hipotezleri test ederek hatalı ya da taraflı tahminlerden kaçınma çabasından kaynaklandığını söylemektedir. Genel olarak, bir bireyin siyasal katılımına ve daha spesifik olarak göçmen bir bireyin veya çifte/çoklu vatandaşlığa sahip bir bireyin siyasal katılımına ve oy verme davranışına ilişkin bugüne kadar yapılmış çalışmalar sosyolojik yaklaşım (Columbia ekolü), psikolojik yaklaşım (Michigan ekolü), ekonomik oy verme (rasyonel seçim) yaklaşımı, konuya oy verme yaklaşımı, baskın ideoloji yaklaşımı gibi çeşitli kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde yürütülmüş ve bireylerin siyasal tercihlerini belirleyen etkenler sıklıkla bu çerçevelerde ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Columbia Üniversitesi'ne bağlı Uygulamalı Sosyal Araştırma Bürosu'nun (*Bureau for Social Applied Research*) çalışmaları dolayısıyla “Columbia Ekolü” olarak anılan sosyolojik model, oy verme davranışının toplumsal boyutu ve bu boyutun bireyin ait olduğu grupların normlarına uygunluğu üzerinde durmuştur. Lazarsfeld vd.'nin (1960) ilk basımı 1944'te yapılan *The People's Choice (Halkın Tercihi)* adlı panel araştırması, 1940 yılındaki başkanlık kampanyası sırasında seçmen tercihlerinin gelişimini izlemiştir ve başkanlık kampanyasının seçmenler üzerinde neredeyse hiç etkisi olmadığı ve seçmenlerin siyasal eğilimlerinin daha önceden, aileyle, çevreyle, mesleki ortamlarla temaslar sırasında oluştuğu sonucuna varmıştır. Çalışmaya göre, sosyo-ekonomik statü, din ve ikamet edilen yer, bir siyasal eğilimlilik göstergesi oluşturmak için yeterlidir. Mayer'in (2007, s. 2) belirttiği gibi, araştırmacılar, bir insanın toplumsal olarak ne ise siyasal olarak da öyle düşüneceği sonucuna varmışlardır. Bu sonuç, vatandaşların seçim kampanyaları ve adaylar hakkında bilgi sahibi olduklarına ve siyasal davranışlarının da bu çerçevede şekillendiğine ilişkin kabulleri yıkmıştır. Bunu Columbia ekibinin bir diğer panel araştırması olan ve oy tercihi süreçleriyle ilgili daha karmaşık bir yaklaşım sergileyen *Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign* (Berelson vd., 1954) adlı çalışma takip etmiştir. Esmer (2002a, s. 91) bu iki çalışmanın oy verme davranışına ilişkin “rasyonel ilgi” modelinin ilk örnekleri olarak anılabileceğini ifade

etmekte; Denver'dan (1994) aktararak, seçmen tercihlerinin sosyal ve ekonomik değişkenlere dayalı rasyonel hesaplama ile açıklandığını ve bu yaklaşımın “sosyal determinist model” olarak da nitelendiğini belirtmektedir.

1960'larda Michigan Üniversitesi'ne bağlı *Survey Research Center*'in araştırmacıları tarafından iki çalışma yayımlanmıştır. Columbia ekibinin modeline tepki olarak oy kullanmanın psikolojik-siyasi boyutuna önem veren araştırmacıların manifestoları olan ve ilk basımı 1960'ta yapılan *The American Voter (Amerikalı Seçmen, Campbell vd., 1980)*, 1948'den itibaren her başkanlık seçimi münasebetiyle, seçmen topluluğunun seçim öncesinde ve sonrasında sorgulanan temsilî örneklemeleri üzerinde gerçekleştirilmiş ulusal anketlere dayanmaktadır. Bu çalışmada, araştırmacılar, seçmenlerin temel siyasal konular -adaylar, partiler, beklentiler- hakkındaki tutumlarını incelemeye özen göstermiştir ve tercihin temel değişkeni, onlara göre “partizan özdeşim”dir. Yani Amerikan siyasal yaşamını yapılandıran şey, iki partiden birine çocukluktan bu yana oluşmuş, toplumsal ve dinsel aidiyetler tarafından biçimlendirilen duygusal bağlılıktır. *Elections and the Political Order (Campbell vd., 1967)*, da bu çalışmayı takip etmiştir. Bu çalışmalar Esmer'in (2002a, s. 91) de belirttiği gibi, partiyle özdeşleşme ve sosyalizasyon süreçlerinin oy verme davranışının en önemli belirleyenleri olduğunu öne sürmektedir.

Görüldüğü üzere Michigan ve Columbia'nın paradigmatları görünürde karşıt olsa da her ikisi de seçmenleri siyasetle az ilgili, oylarına büyük bir istikrar kazandıran toplumsal ya da partizan işaret noktalarınca yönlendirilmiş bireyler olarak betimlemektedir. Üçüncü yaklaşım olarak nitelenebilecek olan, ekonomik oy verme (rasyonel seçim) modeli ise bireyin oy verme tercihi üzerinde sosyalizasyon veya sosyal grup davranışları gibi etkenler yerine kişisel çıkarların belirleyiciliğine odaklanmaktadır.

Buna göre, seçmen için oy vermek desteklenen partiye duyulan bağlılık ve sadakatten ziyade akılcı yöntemlerle belirlenen, kişisel çıkarların hesaplandığı ve belirli hedeflere ulaşmada bireye yardım eden bir davranıştır (Heywood, 2013, s. 219). Ancak bu yaklaşım da bireyin sosyal ve kültürel bağlarından soyutlanmış bir biçimde ele alınması sebebiyle eleştirilmektedir. Kimi çalışmalarda rasyonel oy verme modeli içerisinde ele alınan “konuya oy verme” (*issue voting*) yaklaşımı da seçmen tercihinin parti politikaları ve (genellikle) kişisel çıkarların hesaplanması yoluyla şekillendiğini savunmaktadır

(Heywood, 2013, s. 219). Bu yaklaşıma göre, birey ideolojiden veya parti özdeşliğinden ziyade, sorun olarak gördüğü meseleler karşısında partilerin aldığı konuma göre oy vermeyi tercih etmektedir.

Baskın ideoloji (*dominant-ideology*) modeline göre ise, bireylerin siyasal tercihleri ideolojik manipülasyon ve kontrol ile şekillenmektedir. Bu model, oy vermenin bireyin sosyal hiyerarşi içerisindeki konumunu yansıttığını savunması sebebiyle, sosyolojik modele çeşitli yönleriyle benzemektedir. Sosyolojik modelden farkı ise, bireylerin ve grupların kendi konumlarına ilişkin algılamalarının eğitim, hükümet ve özellikle kitle iletişim araçları tarafından bunun onlara nasıl sunulduğuna bağlı olduğunu öne sürmesidir (Heywood, 2013, s. 219). Bu modele göre, medya organları gündem yaratarak bireylerin siyasal tercihlerini manipüle etmekte ve doğru bilgi akışını tahrif ederek siyasal tartışmaları kontrol altında tutmaktadır. Bu model de kişisel özerkliği ve bireysel hesaplamaları önemsizleştirip devre dışı bırakarak sosyal koşullanmaları fazla vurgulamakla eleştirilmektedir (Heywood, 2013, s. 219).

Lau ve Redlawsk (2006, s. 8, Şekil 1.1), bireylerin siyasi karar alma süreçlerine ilişkin dört modeli Tablo 4'te gösterildiği gibi tablolaştırmaktadır. Tabloda görüldüğü gibi, seçmenlerin karar alma süreçleri hem bireysel hem toplumsal birçok faktörden etkilenmektedir. Oy verme davranışına ilişkin kuramsal modellere kısaca değindikten sonra, bu çalışmanın temel yaklaşımını daha iyi açıklayabilmek için McKeown'un (2004, s. 166-167) altını çizdiği bir duruma dikkat çekmek gerekmektedir. Ona göre, araştırmacılar neredeyse hiçbir zaman Descartes veya Hume tarafından tasavvur edilen başlangıç noktasından başlamamakta, bu da araştırmacının karşılaştığı durumu yanlış ifade etmesine yol açmaktadır. Yazar, tipik olarak bir araştırma görevinin, tek bir önerme hakkında bir bilgisizlik konumundan kesinlik konumuna nasıl geçileceği olmadığını; aksine, zaten bir dereceye kadar bilinen dünya hakkında yeni bir şeyin nasıl öğrenileceği olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, bu çerçevede bir araştırmanın temel görevleri (i) bilgimizi genişletmek amacıyla mevcut anlayışı güçlendirmenin yollarını tasarlamak ve (ii) yeni elde edilen bilgiler ışığında, önceki anlayışın akla uygun revizyonlarının neler olduğuna karar vermektir.

Tablo 4. Lau ve Redlawsk'a Göre, Bireylerin Seçimlerde Karar Alma Davranışlarına İlişkin Modeller

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Bilgi Aramaya İlişkin Varsayımlar	<p>Rasyonel Seçim: Tarafsız (Dispassionate) Karar Alma</p> <p>Karar vericiler, mevcut her alternatif hakkında mümkün olduğunca fazla bilgiyi aktif olarak araştırmalıdır (ek bilginin maliyeti beklenen faydayı geçene kadar).</p>	<p>Erken Sosyalleşme ve Bilişsel Tutarlılık: Doğrulayıcı Karar Alma</p> <p>Bilgi toplama temelde pasiftir, ancak partiyle özdeşleşmenin (<i>party identification</i>) erken kazanılmış olması gerekir. İlgili bilgilere maruziyet çoğunlukla medyadan kaynaklanır ve büyük ölçüde istensizdir. Medya mesajlarının algılanması genellikle erken-öğrenilen yakınlıklar lehine taraflıdır ve bilgi araştırması da amaçlı olduğu ölçüde, yine erken-öğrenilen yakınlıklara yönelik ve taraflıdır.</p>	<p>Hızlı ve Kanaatkâr (Frugal) Karar Alma</p> <p>Karar vericiler gerçekten önemsedikleri veya en tanınmış (<i>diagnostic</i>) buldukları kararların birkaç niteliğini aktif olarak aramalı ve diğer her şeyi görmezden gelmelidir.</p>	<p>Sınırlı Rasyonelite ve Sezgisel (Intuitive) Karar Alma</p> <p>İnsanlar yalnızca bir karara varmalarına izin verecek kadar bilgiyi aktif olarak ararlar (her ne kadar aramanın derinliği, verilecek kararın algılanan önemine bağlı olsa da). Bilişsel kısayollar ve çeşitli kestirme yoldan verilen, sezgisel kararlar yoğun olarak (ve neredeyse otomatik olarak) kullanılır.</p>
Karar Alma Yöntemi	Her alternatifte ilişkin olumlu ve olumsuz sonuçların açık, bilinçli ve bilişsel olarak zorlu bir biçimde hafızaya dayalı değerlendirilmesi	Farklı alternatifler hakkında (uzun süreli) bilinen ve yakın zamanda öğrenilen (kısa süreli) belleğe dayalı değerlendirmeler	Her alternatifle ilişkili bir veya iki olumlu ve olumsuz sonucun açık belleğe dayalı değerlendirilmesi	Bilgi aramayı kısıtlayarak seçimi görece kolaylaştırmaya çalışan tatmin edici veya ilgili yöntemler
Tercih Motivasyonları	Kişisel Çıkar	Bilişsel Tutarlılık	Yeterlilik / Verimlilik (<i>Efficiency</i>)	En az çabayla mümkün olan en iyi kararı vermek, değer ödünleşmesinden kaçınmak
Kararı Belirleyen Öncüller (Electoral Inputs to Decision)	Çoğunlukla adaylar hakkında geçmişe yönelik (mesleki performans gibi) ve ileriye dönük (ömeğin meseleler hakkındaki konumlanışlar [<i>issue stands</i>] gibi) hakkında yargılar	Öncelikli olarak partiyle özdeşleşme, ama aynı zamanda meseleler hakkındaki konumlanışlar (<i>issue stands</i>), adayların algıları ve görevdeki kişinin mesleki performansına ilişkin değerlendirmeler	Adayların konumu seçmenin önemsendiği birkaç niteliğe uygundur (fakat bu kesinlikle politika tutumlarıyla sınırlı değildir)	Bilişsel kısayollar (kişiler, şemalar vb.) ve diğer siyasi kestirmeler (<i>political heuristics</i>)

Kaynak: Lau ve Redlawsk (2006, s. 8, Şekil 1.1).

Türkiye’deki oy verme davranışına ilişkin analizlerin genel olarak siyaset bilimindeki güncel literatürle uyumlu veya karşılaştırılabilir olmadığını, böyle zayıf bir teorik duruşun ise oy verme analizlerinin kökeni olan siyasal katılım literatürüyle koyu bir karşıtlık arz ettiğini belirten Çarkoğlu (2012, s. 160), Türkiye seçim analizlerinin oy verme davranışıyla ilgili temel teorik tartışmalardan büyük oranda izole kalarak onların nevi şahsına münhasır (*sui generis*) tarihsel özgüllüğünün altını çiziyor gibi görüldüğünü söylemektedir. Çarkoğlu’na göre bu durumun sebepleri şu şekilde özetlenebilir: (i) Türkiye demokrasisinin sallantılı temeli ve yinelenen askeri müdahaleler ilgi odağını bireysel seçmenler ve onların tercihlerinden uzaklaştırarak ülkedeki elit çatışmasına kaydırmış, böylece siyasetin ve siyaset bilimcilerin temel odağı seçmenlerin neyi tercih ettiği ve oylarını nasıl kullandığı olmamıştır, (ii) Davranışsal yaklaşımların ve rasyonel seçim yaklaşımlarının Türkiye siyaset bilimi camiasında sınırlı etkisi olmuştur ve oy verme analizine ilişkin çığır açıcı gelişmelerin büyük çoğunluğu ülkede takip edilmemiştir, (iii) Veri eksikliği ve Türkiye siyaset bilimi alanında, veri analizine ilişkin kapsamlı, incelikli, çok yönlü ve ileri düzey bir metodolojik kavrayışın (*methodological sophistication*) aşikâr bir yokluğu söz konusudur.

Knoke (1990, s. 1041), siyasal katılım araştırmalarındaki hâkim paradigmanın, vatandaşların içine gömülü olduğu mikro bağlamları büyük ölçüde görmezden geldiğini ifade etmektedir. Çarkoğlu’nun (2012, s. 160-161) da belirttiği gibi, mikro-birey-düzeyli veri toplama uzun süre ihmal edilmiştir. Özellikle seçim çalışmaları için kurumsal finansman eksikliği ve veri toplama çabalarını koordine edecek kalıcı bir akademik ekibin eksikliği sebebiyle, seçim *survey*leri genel olarak karşılaştırılabilirlik açısından yeterli düzeyde bir tek biçimliliğe sahip olmadığından uzun dönemli veri analizi yapmaya uygun değildir ve toplanan veriler analizcilerin kullanımı için kamuya açık değildir. Metodolojik bir perspektiften bakıldığında, Batı siyaset bilimindeki oy verme analizleri ağırlıklı olarak nicel araştırmalardır (Çarkoğlu, 2012, 161). Ancak Jacobs’un (2019, s. 158-159) da belirttiği gibi, nicel araştırmalar çoğunlukla çok katı bir araştırma tasarımı dayatmakta; siyasal boyutlara, düşünümselliğe ve/veya bireysel faillığe çoğunlukla duyarsız kalmakta ve matematiksel bir mantık izleyen modellerinde gerçekliği fazlasıyla basitleştirme riski taşımaktadır. Emirbayer (2012, s. 25) de sosyoloji disiplininin büyük bir bölümüne hükmeden çeşitli bütünselci, yapısalcı modellerin ve istatistiksel “değişken” analizlerini sosyal dünyanın tözlerden oluştuğuna dair fikri açıkça veya üstü kapalı olarak tercih

ettiğini ifade etmektedir. Fakat sosyal gerçeklik devingen, sürekli ve süreçsel terimlerle anlatılmaya muhtaçtır. Daha önce de belirtildiği gibi, gerçekliği bu şekilde anlatabilmek için ihtiyaç duyulan ise genel bir kuramdan ziyade, somut bir açıklama çerçevesi sunan bir yaklaşımdır. Kalberg (2017, s. 39) de önceden formüle edilmiş kurama bağlı kalmanın nedensel bir metodoloji oluşturmayı başaramamasından söz etmektedir.

Ulusötesi aktörlerin siyasal görüşleri ve siyasal davranışları üzerine araştırma yapmak birbirleriyle bağlantılı ve çoğu zaman oldukça çetrefilli birçok meseleyi bir arada dikkate almayı gerektirmektedir. Zira tek bir ülkede yerleşik olarak yaşayan bireylerin dahi içinde buldukları bireysel ve yapısal koşulları bütünlüklü ve çok yönlü bir biçimde kavrayıp onların ideolojik eğilimleri ve bu eğilimleri şekillendiren etkenler üzerine gerçekliğe uygun, kapsamlı ve derinlikli bir araştırma yapmak, çoğu hâlde tek bir disiplinin sınırları dahilinde kalarak mümkün olamamaktadır. Ulusötesilik söz konusu olduğunda meseleler daha da giriftleşmektedir. Bu noktada Anderson'ın siyasete ilişkin meselelerin dışa saçılan mahiyeti ve bu sebeple disiplinlerarası bir yaklaşımın gerekliliği üzerine şu sözleri dikkate değerdir:

“Politika organik olarak kendine içsel bir kavramlar bütünü yaratan, içe dönük (dışa kapalı) bir faaliyet değildir. Her bir dönemin politik çatışmaları üzerinde etkili olan fikirler demeti, dönemlere ve bölgelere göre değişir. Bugün bu, geleneksel olarak algılandığı şekliyle, siyaset bilimi alanının çok ötesine uzanmaktadır. Doğa bilimleri, yaşam bilimleri ve sanatı saymazsak, felsefe, ekonomi, tarih, sosyoloji, psikoloji, bunların hepsi klasik tanımı ile siyaset bilimi alanı ile farklı noktalarda kesişmektedir. (...) Herhangi bir zamandaki siyasi görüşler üzerinde potansiyel etkiye sahip disiplinlerin çeşitliliği ne kadar geniş olursa, o zamanın bir envanterini veren, -gerçek siyaset biliminin alanı olan- iktidar ve toplum hakkındaki fikirlerin çeşitliliğinden uygun bir anlamı çıkarmak da o kadar zorlaşır. Uzmanlığın gerektirdiği sınırlama, alanın bir bütün olarak keşfedilmesini engelleyen tarafgir içebakışı pekiştirir” (Anderson, 2017, s. 12).

Türkiye'deki seçimlere ilişkin bugüne kadar yapılan çalışmalarda çoğunlukla nicel veri toplama ve analiz tekniklerinin kullanıldığı görülmektedir. Özellikle lisansüstü tez çalışmalarında bu durum belirgindir.⁵² Seçimlerin ve genel olarak oy verme davranışının

⁵² Örneğin YÖK Tez Merkezi üzerinden seçimlere ilişkin yapılmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri tarandığında çoğu zaman araştırmaların pratik kaygılar gözetilerek belirli bir bölgede, ilde veya ilçede ikamet eden veya belirli bir sosyo-demografik kategoriye giren vatandaşların seçimlerdeki oy verme davranışları, siyasal tercihleri veya ideolojileri üzerinde; siyasal pazarlama uygulamalarının (Akbiyık, 2014; Akyüz, 2014; Bayraktar, 2009; Bütün, 2016; Çelik, 2016; Çetin, 2015; Çubukçu, 2005; Demirtaş, 2010; Demirtaş, 2015; Kaya, 2017; Köklü, 2018; Sarsık, 2019; Şirin, 2019; Yedikardeş, 2018; Yılmaz, 2014, Ünal, 2017), partilerin hakla ilişkiler ve tanıtım çalışmalarının (Ellialtı, 2004; Şener, 2018), partilerin yaptığı siyasal propagandanın (Eke, 2008; Burkan, 2009; Sırakaya, 2019), partilerin gerçekleştirdiği sosyal

gerek gerçeğe amaçları itibarıyla gerekse toplumun nasıl, ne şekilde, hangi düzenlemelerle, kimler tarafından yönetileceğine ilişkin bağlayıcı bir karara varılması açısından ortaya çıkardığı sonuçlar itibarıyla esasen siyasal katılımın matematiksel bir biçimi olması ve bu sonuçların hesaplanabilir, tahmin edilebilir, genelleştirilebilir, kısacası istatistiksel olarak çeşitli yönleriyle ele alınabilir sayısal veriler sunması bu durumun elbette en önemli nedenleridir. Denver (1994, s. 2), seçimler üzerine çalışmanın neden ilgi çekici olduğunu açıklarken seçim sonuçlarının biçim olarak sayısal olduğunu ve sonsuz bir şekilde analiz edilebileceğini, oylama rakamlarının birleştirilebileceğini, ortalama alınabileceğini, grafiklendirilebileceğini ve haritalar oluşturmak için kullanılabileceğini, birkaç temel istatistiksel teknikle çok şey yapılabileceğini söylemektedir. Seçimlerin “doğasında” bulunan tüm bu vasıflar, oy verme davranışının daha çok kolektif bir mahiyette algılanmasına ve bu davranışı açıklarken birey ya da grup odaklı daha mikro düzeydeki analizlerin tercih edilmemesine ve geri planda kalmasına sebep olmaktadır. Fanning vd. (2010, s. 438, 439), siyaset biliminin genellemeler aradığını, bunu yaparken de mikro düzeydeki çelişkilerin ve özgüllüklerin çoğu kez ortadan kaldırıldığını ifade etmekte ve seçmen davranışı verilerinden sonuçlar çıkarmanın büyük bir dikkat gerektirdiğinin altını çizmektedir.

Britanya Nitel Seçim Çalışması'nı (*The Qualitative Election Study of Britain*) yürüten Winters vd. (2017, s. 2-3), nicel araştırmaların siyasal davranıştaki nedensel süreçleri tanımlamayı, izole etmeyi ve ölçmeyi amaçlarken nitel araştırmaların katılımcılara kararlarını kendi sözcükleriyle, kendi anlatılarını kullanarak ifade etme ve onlara bu kararları gerekçelendirme olanağı tanıdığını ifade etmekte; bunun da çoğu zaman önceden belirlenmiş cevap seçenekleriyle ve belirli bir cevaplar setiyle yakalanamayacak

sorumluluk faaliyetlerinin (Keskin, 2017), aday imajının (Akın, 2012; Bor Akay, 2015), ekonominin (Çınar, 2010; Korkmaz, 2019), vergilerin ve vergi politikalarının (Arıman, 2013; Ova, 2015), kent ve köy ayrımının (Kiriş, 2005), dinin ve/veya dindarlığın (Gencer, 2015; Polat, 2009; Salkım, 2012), siyasal lidere duyulan güvenin (Bayır, 2018), kamuoyu araştırmalarının (Karademir, 2016), etik kimliklerin ve etik inançların (Eriş, 2009), seçmenlerin eğitim düzeyinin (Gümüş, 2006), seçmenlerin sosyal ilişkilerinin (Doğan, 2014), medyanın (Doğan, 2010; Gölbaşı, 2010), sosyal medyanın (Demir, 2018) ve bunlar gibi daha pek çok etkenin ne gibi etkilerde bulunduğuna ilişkin yapılmış çalışmalara erişilmektedir. Ancak bu çalışmaların büyük çoğunluğu yoğun olarak işletme, iktisat, maliye, kamu yönetimi, siyaset bilimi, halkla ilişkiler gibi bölümlerden; nadiren ise iletişim, gazetecilik, din bilimleri gibi alanlardan çıkmıştır. Sosyoloji alanında yapılmış seçim çalışmalarında da genellikle nicel veri toplama ve analiz tekniklerinin kullanıldığını görülmektedir. Kimi zamansa nicel ya da nitel bir veri toplama sürecine hiç girilmeksizin, mevcut seçim sonuçlarının çeşitli yönleriyle özetlenip yorumlandığı veya karşılaştırıldığı “doksalojik pratiklere sıkışmış” (Esgin, 2015, s. 199) bir “sosyal bilim” anlayışının tezahürleri görülmektedir.

kadar zengin ve karmaşık bir motivasyonlar, etkiler ve belirleyenler dokusu ortaya çıkardığını söylemektedir. Ancak yazarların bu tarifi, siyasal davranıştaki nedenselliği ortaya koyma kabiliyetini salt nicel araştırmalara mal ederek nitel araştırmalara yalnızca meselelerin aktörlerin gözünden “hikâye edilmesi” ve siyasal davranışın “arka planındaki” karmaşıklığı görünür kılması gibi özellikler yüklemektedir. Yazarlar, nicel araştırma yöntemlerinin insanların anlamlar, ilişkiler, zihin durumları ve sosyal süreçlere ilişkin anlayışlarını ve algılarını araştırmak için ideal hâle getirdiğini düşünmektedir. Ancak esasen, hangi aktörlerin hangi siyasal davranışının hangi bağlamda ve hangi yönleriyle araştırılacağı, nicel ve nitel araştırmanın gücünü belirleyecek olan etkenlerdir. Dolayısıyla siyasal davranış ele alan nitel araştırmaların tamamını salt hikâyeleştirmeye indirgemek doğru olmayacağı gibi, nicel araştırmaların da tamamının nedenselliği ortaya koyabildiğini iddia etmek doğru olmayacaktır.

(Perri) 6 ve Bellamy’ye (2012, s. 172) göre nedensel açıklama, tanımı gereği doğru olma ilkesine dayanmaktan ziyade, arızilik (*contingency*) ilkesine, yani belirli bir bağlamda belirli ve önemli etkenlerin bir araya gelerek belirli bir sonucu üretmiş olmasına dayandığı için mantıksal açıklamadan farklıdır. Yazarlara göre nedensel açıklama, istatistiksel açıklamadan da farklıdır; zira olgular arasında gözlemlediğimiz ilişkilerin mevcudiyetini değil, bu ilişkilerin neden anlamlı ya da anlamsız olduğunu ve bu ilişkinin nereden, nasıl ve niçin meydana geldiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla nedensel açıklama, belirli güçlerin diğer güçler üzerinde nasıl etkide bulunduğu ve bir sonuç ürettiği hakkında şematik bir argümandır ve bu haliyle, belirli kategorileri ve ilişkileri kullanan bir hipotez niteliği taşımaktadır.

Tüm bunların yanı sıra belirtmek gerekir ki, Ciornei ve Østergaard-Nielsen’in (2020, s. 1) ifade ettiği gibi, seçimlere ilişkin klasik katılım teorileri (*turnout theories*), seçimsel hareketliliğin nasıl ulus devlet sınırlarının ötesine geçen ulusötesi bir siyasal alana yayıldığını hesaba katmamaktadır.

Bu çalışmanın saha araştırmasının yapıldığı 2017 tarihinde TBMM’de AKP, CHP, HDP ve MHP olmak üzere toplam dört siyasi parti bulunmaktaydı.⁵³ AKP ve MHP 20 Şubat

⁵³ İlgili tarihlerde henüz İYİ Parti kurulmamış olsa da İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener’i desteklediğini ifade eden ya da eleştiren bazı katılımcılar olmuştur. Bu konuya çalışmanın “6.1. Türkiye’de Siyasi Partiler ve İdeolojiler” başlıklı bölümünde kısaca yer verilmiştir.

2018 tarihinde, genel seçime birlikte katılmak üzere Cumhuriyet İttifakı'nı kurmuş; buna karşılık CHP, İYİ Parti, Saadet Partisi ve Demokrat Parti de 3 Mayıs 2018 tarihinde Millet İttifakı'nı kurmuştur.⁵⁴ Kurulan bu ittifaklar sonrasında gerçekleşen 24 Haziran 2018 Genel Seçimi sonrası meclise yeni partiler dahil olmuştur. Ayrıca daha sonraki süreçte de yeni partiler kurulmuştur. 31 Temmuz 2022 itibarıyla TBMM'de toplam 14 siyasi parti ve 6'sı bağımsız olmak üzere toplam 581 milletvekili bulunmaktadır.⁵⁵

Bu çalışmada kendileriyle mülakat yapılmış olan katılımcıların siyasi görüşleri ve değerlerinin neler oldukları ve bunların onlar tarafından siyasal katılım biçimleri ile nasıl ilişkilendirildiği daha sonra ayrıntılı olarak ele alınmış olmakla birlikte, şematik olarak ifade edildiğinde onların siyasal katılımları açısından, sınırları katı olmayan ve birbirleri arasında geçişkenliklerin mümkün olduğu üç ana kategoride yer aldıklarını söylemek mümkün görünmektedir. Bunlardan ilki, siyasetle ilgilenmediğini veya ilgilense de çeşitli sebeplerle herhangi bir siyasal katılımı bulunmadığını ifade eden katılımcılardır. İkincisi; siyasal katılımı sağ-sol ayrımına göre şekillenmeyen katılımcılardır. Bu kategoride hem sağ-sol ayrımına dair bilgi sahibi olmayan katılımcılar hem de bu ayrıma dair bilgi sahibi olsa da çeşitli sebeplerle geçerliliğini reddeden ya da geçerliliğini reddetmese de bunu önemsemeyen ya da kendisini herhangi bir yerde konumlandır(a)mayan katılımcılar yer almaktadır. Üçüncü kategori ise, sağ-sol ayrımına dair bilgi sahibi olan ve geçerliliğini kabul ederek siyasal katılımı bulan katılımcılar yer almaktadır. Bunlar da kendi içerisinde her iki ülkede solu destekleyenler, her iki

⁵⁴ Recep Tayyip Erdoğan'ın yeniden Cumhurbaşkanı olarak seçilmesini isteyen Anavatan Partisi (ANAP), AS Parti (ASP), Yeniden Refah Partisi (Yeniden Refah) ve Hür Dava Partisi (HÜDA PAR) de Cumhuriyet İttifakı'na destek verdiğini açıklamıştır.

⁵⁵ Bunlar 286 milletvekiline sahip ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın genel başkanlık yaptığı AKP, 134 milletvekiline sahip ve Kemal Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlık yaptığı CHP, Pervin Buldan ve Mithat Sancar'ın eş genel başkanlık yaptığı 56 milletvekiline sahip HDP, Devlet Bahçeli'nin genel başkanlık yaptığı 48 milletvekiline sahip MHP, Meral Akşener'in genel başkanlık yaptığı ve 37 milletvekiline sahip İYİ Parti, Erkan Baş'ın genel başkanlık yaptığı ve dört milletvekiline sahip Türkiye İşçi Partisi (TİP); Muharrem İnce'nin genel başkanlık yaptığı ve iki milletvekiline sahip Memleket Partisi; Gültekin Uysal'ın genel başkanlık yaptığı ve iki milletvekiline sahip Demokrat Parti (DP) ve her biri birer milletvekiline sahip olmak üzere; Mustafa Destici'nin genel başkanı olduğu Büyük Birlik Partisi (BBP), Ali Babacan'ın genel başkanı olduğu Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA), Salihe Aydeniz ile Keskin Bayındır'ın eş genel başkanlık yaptıkları Demokratik Bölgeler Partisi (DBP), Temel Karamollaoğlu'nun genel başkanlık yaptığı Saadet Partisi, Öztürk Yılmaz'ın genel başkanlık yaptığı Yenilik Partisi ve Ümit Özdağ'ın genel başkanlık yaptığı Zafer Partisi (ZP)'dir. Bu partilerin kuruluş süreçleri ve güncel durumlarına çalışmanın "6.1. Türkiye'de Siyasi Partiler ve İdeolojiler" bölümünde kısaca yer verilmiştir. Kaynak: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.dagilim (Erişim: 07.07.2022).

ülkede sağ destekleyenler, Türkiye’de sağ Belçika’da solu destekleyenler ve Türkiye’de solu Belçika’da sağ destekleyenler şeklinde dört alt gruba ayrılmaktadır.

Farklı bireyler, benzer veya farklı nedenlerle, yukarıda bu üç ana kategoride tarif edilen siyasal katılım biçimlerinden herhangi birini sergileyebilmektedir. Aktörlerin içinde buldukları yapılarla ilişki kurma biçimleri tekil bir hüviyete sahip olmadığından, bu kategorilerin de hiçbiri tekil değildir. İlgili siyasal katılım biçimlerinden her birini oluşturan birbirine bağımlı veya birbirinden bağımsız çeşitli mekanizmalar söz konusudur. Belirli bir davranış biçimini ortaya çıkaran bu mekanizmalar farklı dinamiklerle işlemektedir ve bu mekanizmalar çeşitli bağlamlar çerçevesinde daha ön plana çıkabilmekte veya daha geri planda kalabilmektedir. Birbirinden farklı siyasal katılım biçimlerini (örneğin her iki ülkede solu desteklemek ve her iki ülkede sağ desteklemek) ortaya çıkaran mekanizmalar birbirine çeşitli yönleriyle benzeyebilmekte veya birbirinden çeşitli yönleriyle farklılaşabilmektedir. Bunları tespit edebilmek ve açıklayabilmek için Kalberg’in (2017, s. 27) de işaret ettiği gibi “her bir örnek olay içerisindeki çoklu nedensellik hatlarının ve benzersiz tarafların doğru bir şekilde ayırt edilmesi (...), nedenselliğin belirli bağlamsal güçler içerisinde gizli olan boyutlarının aydınlatılması, özel durumlar ortaya çıkarılarak altlarının çizilmesi” gerekmektedir. Bu çalışmada da bu mekanizmaların nasıl işlediğini ve hangi sonuçlara nasıl yol açtığını tarif etmek amaçlanmaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan ise genel bir kuram değil, somut bir açıklama çerçevesi sunan bir yaklaşımdır.⁵⁶

Emirbayer (2012, s. 28), aktörleri akılcı ve hesaplayan bireyler olarak ele alan rasyonel seçim yaklaşımının faillerin çıkarlarını, amaçlarını ve “tercih programlarını” önceden verili ve sabit varsaydığını belirtmektedir. Bu türden bir metodolojik bireyci yaklaşım, bu çalışmada benimsenmemiş; çıkarların, kimliklerin ve diğer özelliklerin değişken ve dinamik yapısı göz önüne alınarak toplumsal yapının aktörler üzerindeki etkilerini, ne oranda ve şekilde belirleyici olup olmadığını görünür kılmak amaçlanmıştır. Böylece Emirbayer’in (2012, s. 29) ifadesiyle, kendi kendilerine yetebilen “bireyleri”, “toplumları”, “yapıları” veya “sosyal sistemleri” eylemin münhasır kaynağı olarak öne

⁵⁶ Bhaskar (2018, s. 77), genel amacını “bilimsel kavrayışın nihai amaçlarının (nesnelinin) ne olay kalıpları ne de modeller değil, dünyadaki olgu akışını üreten şeyler ve yaratıcı mekanizmalar olduğunu ileri sürmek” şeklinde ifade etmektedir. Sayer (2017, s. 296) de kuram temelli somut araştırma yürütmenin sorunlarına değinmekte ve bu konunun nadiren felsefe temelinde tartışıldığını ifade etmektedir.

süren yapısalcı ve bütüncü yaklaşımların kabul ettiğinin aksine, sosyolojik araştırmaların meşru başlangıç noktalarının “sürekli” ve “tutarlı” varlıklar olduğu varsayımı kabul edilmemiş; bireylerin “stratejik ve norm takipçisi de olsalar, kendilerinin içine gömülmüş oldukları etkileşimsel alanlardan ayrılamayacağı” (Emirbayer, 2012, s. 31) düşüncesiyle, “etkileşimde kullanılan ifade veya birimlerin; anlamlarını, önemlerini ve kimliklerini bu etkileşim dahilinde oynadıkları işlevsel rollerden çıkardığı”⁵⁷ (Emirbayer, 2012, s. 31) anlayışı kabul edilmiştir.

Swedberg (2019, s. 9-14), 20. yüzyıl boyunca iktisatçıların çıkar fikrinden hareketle sosyal davranışı açıklamanın bir yolunu bulmaya çalışırken sosyologların ise tipik olarak tam tersini yaptığını, sosyal etkileşim ve sosyal yapının rolünü vurgularken, iktisadi eylem ve çıkarları da sosyal yapıya “gömmek” için çeşitli yöntemler geliştirdiklerini⁵⁸ söylemekte; Weber’in ise çıkar odaklı davranış ve sosyal davranışı aynı analizde bir araya getirerek bunları bütünleştirme çabası içinde olduğunu öne sürmektedir. Kalberg (2017, s. 34) dünya sistemleri okulu, yorumlayıcı tarihsel okul ve nedensel analitik okulun taraftarlarının hiçbir zaman fail ve yapıyı birbiriyle ilişkilendirecek açık seçik mekanizmalar sunmadığını, herhangi bir türdeki mikro ya da makro bağlantıların da onların araştırmalarının ayırt edici vasfı olmadığını ve sosyal eylemin öznel anlamı ve değişen yoğunluğunun da onların analizlerinde önemli bir role sahip olmadığını söylemekte ve bu okulların çözemediği bir dizi açmaz ve soruna; Weber’in temel metinlerinin esasını teşkil eden usuller ve uygulanan araştırma stratejilerinin çözüm sunabileceğini iddia etmektedir. Weber’e göre, bireysel eylem ve sosyal yapı arasındaki bağlantıya dair açık ve net bir analiz yapılması, tarihsel bilince sahip bir sosyolojinin en

⁵⁷ Bu çalışmada, siyasal bir eylemin, ilgili eylemi gerçekleştiren aktör tarafından “çelişkili” veya “tutarlı” olarak algılanmasının ve o ya da bu şekilde nitelenmesinin, aktörün içerisinde bulunduğu ve “göçmenlik”, “çifte vatandaşlık” gibi konular başta olmak üzere bir dizi bireysel ve yapısal etken ile belirlenen etkileşimsel süreçler çerçevesinde gerçekleştiği ve eyleme aktör tarafından yüklenen anlamların ve önemin de yine bu dinamik ve etkileşimsel alanlar dahilinde belirlendiği ve bu sebeple, sabit bir karakterde olmadığı savunulmakta; dolayısıyla eylemin öznel anlamı, ilişkisel bir analizin önemli bir kategorisi olarak görülmektedir.

⁵⁸ Swedberg (2019, s. 10), bireylerin davranışlarının temelde sosyal boyutlar üzerinden şekillendiğini kabul eden çalışmalara örnek olarak Dahrendorf’un (1958) *homo sociologicus*’u davranışları tümüyle rolleri üzerinden belirlenen bir unsur olarak tanımladığını; yalnızca birkaç yıl sonra Berger ve Luckmann’ın (2008) insan davranışını etkileşim, roller ve sosyal yapıya indirgeme eğilimi gösteren “gerçekliğin sosyal yapısı” ifadesini ortaya attıklarını söylemekte, Berger ve Luckmann’ın çalışmasında kurumları doğuşuna dair analizi sofistike bulsa da, bu analizin çıkarlar ya da bireyi motive edenin ne olduğu konusundan genel olarak kaçındığını dile getirmektedir.

önemli görevlerindedir. Weber buna yönelik belirgin usuller, kavramlar ve stratejiler sunmaktadır (Kalberg, 2017, s. 34).

Weber toplumları gevşek bir şekilde bir arada duran, sayısız fay hattıyla parçalanmış, sonsuz bir şekilde birbirinin içine geçen ve sürekli manevra halinde olan eylem kalıplarından müteşekkil bir varlık şeklinde kavramsallaştırmaktaydı. Bu yüzden, birbirine tesir eden birçok etkinin, sonucu belirleyen nedensel etkenler olduklarını iddia etmektedir. Aslında kural itibarıyla, belirli bir sonuç çok çeşitli eylem yönelimlerinden kaynaklanıyor olabilir. (...) Çoğul güçlerin etkileşiminin bağımsız bir nedensel hamleyi nasıl harekete geçirdiğine de özellikle dikkat edilmelidir. Weber'in iddiasına göre, yalnızca ampirik gerçekliğin karmaşıklığını temellendirebilmek için, çok kapsamlı etkileri olan bir sürü gücü ve bunlar arasındaki etkileşimleri kavramsallaştırabilecek bir nedensel metodoloji gerekmektedir. Ancak o zaman değerlerin, geleneklerin, çıkarların, iktidarın ve farklı eşzamanlı ve artzamanlı çevrelerde hükümlerinin iç içe geçen girift etkileşimleri net bir biçimde anlaşılabilir (Kalberg, 2017, s. 40-41).

Weber (1981, s. 152) sosyal eylemi şu şekilde tanımlamaktadır: “(1) Aktörün öznel olarak niyetlendiği, anlamı bakımından *başkalarının davranışlarıyla* ilişkili olan, (2) bu ilişkililik üzerinden kendi seyri dahilinde *ortaklaşa belirenler* ve (3) bu (öznel olarak) niyetlenen anlam üzerinden anlaşılır bir şekilde *açıklanabilenler*.” Weber, *Ekonomi ve Toplum*'da da bir başka ifadeyle, “Eylem; öznel anlamı, diğerlerinin davranışını dikkate aldığı ve dolayısıyla onun akışı içinde yönlendirildiği kadar “sosyaldir.”⁵⁹ demektedir. Bu çalışma açısından, Weber'in sosyolojisinin kurucu ve temel bileşenlerinden özellikle geleneksel (*traditional*) eylem, duygusal (*affectual*) eylem, değer-yönelimli rasyonel (*wertrational*) eylem ve amaç-yönelimli rasyonel (*zweckrational*) eylem olarak sıralayabileceğimiz dört sosyal eylem tipi ve güdülerin çoğulluğuna yönelik vurgusu önem arz etmektedir. Weber, çoklu nedensellikte ısrarcıdır ve belirli bir etkenin genel bir nedenselliğe sahip olduğu düşüncesini kesinlikle reddetmekte (Kalberg, 2017, s. 36), ancak yapısal güçleri de ikinci plana atmamaktadır (Kalberg, 2017, s. 57). Sınırları belirlenmiş statü grupları, örgütler, sınıflar eylemin bireyler tarafından düzenli ve kalıplaşmış şekillerde yönlendirilmesi sürecinde belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Rasyonel seçim kuramcılarının yaptığı gibi bir eylemin yalnızca çıkar yönelimli olduğu ya da daima eşit düzeyde bir motivasyon yoğunluğuna işaret ettiği varsayılmamaktadır. Weber'e göre, geniş kapsamlı ve çoğulcu bir sosyal eylem kavramsallaştırması gereklidir. Bu bağlamda Kalberg'in (1980, s. 1152) pratik rasyonelliğe ilişkin şu ifadeleri çok önemlidir:

⁵⁹ Kitabın Türkçe çevirisinde “sosyal” yerine “toplumsal” sözcüğü kullanılmıştır.

“Eylemin pratik rasyonel düzenliliklerindeki farklılıklar, Weber’e göre, gündelik problemlerin üstesinden gelmek için uygun olan araçların görece çok yönlülüğü, karmaşıklığı ve kapsamlılığındaki (*relative sophistication*) farklılıklardan ve etik dinî doktrinlerin belirli pratik eylem örüntülerinin üzerine “psikolojik ödüller” yerleştirerek onları ne derece pekiştirdiğinden kaynaklanmaktadır. (...) Eylemin pratik rasyonel örüntülerinin pragmatik ve dünyevi eğilimi, bireylerin verili gerçekliklere tabi olduğu ve bununla birlikte, gündelik rutinin aşkınlığına dayanan tüm yönelimlere karşı çıkmaya eşlik eden bir eğilim anlamına gelmektedir. Bu insanlar çoğu kez ister dinî ister seküler ütopyacı olsun, “ötesi”nin (*the beyond*) pratik olmayan değerlerinin peşinden koşarlara ve ayrıca tüm entelektüel kesimlerin soyut teorik rasyonalitesine güvensiz davranırlar.”

Kalberg’in (1980, s. 1152) yorumu ile, Weber’e göre teorik (entelektüel) rasyonalite ise, gerçekliğin eylem yoluyla değil, soyut kavramların giderek kusursuz ve titizlikli bir inşası yoluyla bilinçli bir idaresini içermektedir ve tüm soyut bilişsel süreçler, tüm yaygın işleyen biçimleri içerisinde teorik rasyonaliteyi ifade etmektedir. Ona göre, bu türden bir rasyonalitede, kişinin deneyimi ile karşı karşıya gelme etkili olduğundan, mantıksal tümdengelim ve tümevarım, nedenselliğe dayandırma ve sembolik “anlamlar”ın oluşumu gibi düşünce süreçleri (*thought processes*) tipiktir.

Weber, tarih boyunca teorik rasyonalitenin uygulandığı durumları ele almakta ve doğayı evcilleştirmenin soyut yollarını arayan büyücülerden, kurtuluş dinlerinin ortaya çıkmasına, rahiplerden keşişlere ve teologlara kadar tarihin farklı aşamalarında birçok insanın doktrinlerdeki örtük değerleri içsel olarak tutarlı değer kümeleri veya dünya görüşleri (*Weltbilder*) içerisinde rasyonelleştirme ve böylece devamlı çile çekmenin kapsamlı açıklamalarını sunma yolları aradığını söylemektedir (Kalberg, 1980, s. 1153). Collins’in (2017, s. 100) belirttiği gibi Weber, rasyonelleşmenin bir gerilim veya çatışma setinden oluştuğunu açıkça ifade etmektedir ve insanların tutarlı olma ve mevcut veya doğru olduğu varsayılan belirli şeylerden (*postulates*) veya dünya görüşlerinden mantıksal çıkarımlar yapma güdüsüne sahip olduğunu düşünmektedir. Ancak düşünce dünyasının yanı sıra eylem dünyası, yani “teorik-entelektüel” dünyanın yanı sıra, “pratik-etik” dünya da vardır ve verili bir başlangıç noktasından, sonuçların ne kadar tutarlı bir şekilde çıkarıldığına bağlı olarak, her iki dünyada da rasyonalite (veya irrasyonalite) bulunabilmektedir. Collins (2017, s. 102) ayrıca herhangi bir şeyin rasyonelleştirilebileceğine (yani bir duruma ilişkin tutarlı bir biçimde çıkarım yapılabileceğine) dikkat edilmesi gerektiğini söylemekte ve farklı rasyonalite biçimlerinin birbirleriyle ihtilafa düşebilmelerinin bir sebebinin bu olduğunu ifade

etmektedir.

Weber (2005, s. 140, n. 9), *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* eserinde “Bir şey asla kendi içinde değil fakat sadece belli bir bakış açısından gayri-aklidir. İnanmayan için her dinî yol gayri-aklidir; hedonist için, kendisinin özel temel değerlerine göre ölçülmüş olsun ya da olmasın, zühdü-takvaya karşı çıkan her zahidi ölçü bir aklileştirir”⁶⁰ demektedir. Brubaker (2017, s. 60), Weber’in bu pasajının dört dörtlük bir basitlikle, onun düşüncesindeki iki aksiyomu ifade ettiğini söylemektedir:

“İlk olarak rasyonalite şeylere bağlı değildir, onlara atfedilir. İkincisi rasyonalite ilişkisel bir kavramdır. Bir şey sadece belirli bir bakış açısından rasyonel (ya da irrasyonel) olabilir, kendi içinde veya başlı başına asla. Örneğin, belirli bir amacın bakış açısından bir eylem veya bir eylem kalıbı, o amaç için yeterli bir araç ise rasyonel, değilse irrasyoneldir. Bir rasyonalite veya irrasyonel yargısı bu durumda araç olarak düşünülen bir eylem ile belirli bir amaç arasındaki nedensel ilişki -veya bu yüzden ilişkisizlik- hakkında bir yargıdır.”

Kalberg’in (2017, s. 73, dipnot 27) belirttiği gibi, Weber *Ekonomi ve Toplum*’da, kişisel çıkarların sınırları kesin olarak belirlendiğinde, eyleme dair düzenliliklerin bağlayıcı bir norma ya da meşru bir düzene duyulan inanca dayanması gerekmediğini açıkça vurgulamaktadır. Kalberg (1980, s. 1152), Weber’in ilkel büyü bağlarının koptuğu her yerde, gerek insanların ahlaken kurtuluş dinlerinin derin tesiri altında kaldığı dönemlerde gerekse tamamen seküler dönemlerde, eylemin pratik rasyonel örüntüleri için insanların “kabiliyet ve yatkınlık”larının (*capability and disposition*) ortaya çıktığı düşüncesinde olduğunu ifade etmektedir. Weber’in bu düşüncesi, aslında Avrupa solu ile kendi köken ülkelerinde sağ destekleyen Müslüman göçmenlerin nasıl eklemleştirdiğini de açıklama potansiyeli taşımaktadır.

Çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan ve Belçika’da solu, Türkiye’de ise sağ destekleyen katılımcılar; her iki ülkede solu destekleyen ya da her iki ülkede sağ destekleyen katılımcıların aksine, genellikle bağlayıcı bir norma ya da meşru bir düzene duydukları inançtan ziyade bireysel çıkarları doğrultusunda oy verdiklerini dile getirmektedir. Ancak bu katılımcılar içerisinde Belçika’da solu destekleme sebeplerinin sadece bireysel çıkarlar olmadığını; millî veya dinî sebeplerle, bir başka deyişle Türkiye’nin ve/veya Müslümanların kolektif çıkarlarını koruma isteğiyle de Belçika’da

⁶⁰ İngilizceden çeviri, Abdulkerim Sönmez’e aittir.

sola oy verdiğini söyleyenler olmuştur. Ancak elbette daha yapısal meselelerle ilişkili görünen bu millî veya dinî duygulardan kaynaklanan motivler de seçmenin etnik ve dinî kimliği sebebiyle yine onun kişisel çıkarlarına çoğu hâlde çeşitli biçimlerde eklemlenmiş vaziyettir. Dolayısıyla esasen -genellikle birtakım sosyal haklara tekabül eden ya da en azından onları kapsayan- kolektif çıkarların da bireysel çıkarlardan tamamen bağımsız olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

Avrupa’da solu desteklemenin yarattığı sonuçlar bakımından, bireyin gözünde dinî, millî ve kişisel çıkarlar açısından bir kayıp veya bu farklı çıkar türleri arasında bir rekabet bulunmadığı müddetçe bu bireyler aynı siyasal davranışı sergilemeye kolaylıkla devam etmektedir. Ancak birey bu farklı çıkar türleri arasında çatışma olduğunu düşünürse, kendi eylemini sorgulamaya ve gerekli gördüğü takdirde değiştirmeye (örneğin Avrupa’da sağ desteklemeye başlamak veya seçimlerde oy kullanmamak gibi) yönelebilmektedir. Abell (2013, s. 275), içsel maliyet ve fayda hesaplarının çıkarların değerlendirilmesinde önemli bir etken olduğunu belirtmektedir.

Kalberg’e (2017, s. 77) göre Weber, rasyonel seçim kuramcılarından farklı olarak, bireylerin kalıplaşmış eylemini yalnızca öznel çıkarlara dair ortak bir tanıma göre değerlendirmemekte, o eylemdeki düzenliliklerin aynı zamanda eylemin topluluklara yöneliminden de ortaya çıktığını fark etmektedir. Weber’e göre, bu gibi yönelimlerin gerçek bireylerin eylem biçimleri üzerinde çoğu zaman belirleyici ve güçlü bir nedensel etkisi olabilir. Eleştirmenlere göre, insanların her zaman iyi tanımlanmış tercihleri yoktur; kısıtlı ve çoğu zaman yanlış bilgiyle hareket ederler (Simon, 1972). En önemlisi akılcılığın temel varsayımı olan bireylerin sadece kendi çıkarları için hareket ettiği savının tersine toplumsal hayatın içinde bireysel çıkar edinemeyecekleri pek çok şey yaparlar (Green ve Shapiro, 1994).

Weber dört tip rasyonalite biçiminden söz etmektedir. Bunlar pratik, teorik (entelektüel), özsel (*substantive*) ve biçimsel (*formal*) rasyonelliktir. Brubaker (2017, s. 76-77), Weber’in ele aldığı bu dört rasyonel eylem tipinin altında yatanın, rasyonel eylem ile rasyonel olmayan eylem arasındaki çok daha temel, fakat örtülü bir ayrım olduğunun altını çizmekte ve şöyle söylemektedir:

“Birey, eyleminin öz-bilinçli ve kasti faili olmadığı kadarıyla alışkanlık tarafından

desteklendiği (salt geleneksel eylemde olduğu gibi) veya duyguları tarafından sürüklendiği (salt duygusal eylemde olduğu gibi) kadarıyla davranışı rasyonel olmayandır. Öte yandan, birey kasti olarak davrandığı ve ne yaptığının farkında olduğu kadarıyla eylemi rasyoneldir (kelimenin en kapsamlı anlamıyla)” (Brubaker, 2017, s. 76-77).

Siyasal davranış, birçok karmaşık etken çerçevesinde şekillenmektedir. Bu etkenlerden biri de duygulardır. Özellikle göçmen ve göçmen kökenli bireylerin sahip oldukları çoklu aidiyetler beraberinde kaçınılmaz olarak birtakım duygular doğurmaktadır. Barbalet (2004, s. 1-2), duyguların sosyolojiye ait veya ona önemli bir şey sunabilecek bir kategori olarak kolayca kabul edilmediğini, ancak bugün sosyolojide ihtiyaç duyulanın belirli duyguların, özellikle de sosyal süreçlerde merkezi rol oynayanların daha derinlikli bir biçimde anlaşılması olduğunu söylemektedir. Demertzis (2013, s. 1-2) ise siyasal analizlerde duyguların marjinalleşmesine ilişkin bazı nedenler sıralamaktadır. Ona göre bunlardan ilki, Habermas (1970) ve Mouffe’a (2000) atıfla, duygu⁶¹ boyutunun siyasal olandan çıkarılmasıdır, çünkü duygunun modern kamusal alanla ilişkili olmayan romantik ve ütopyacı kavramlarla bağlantılandırılması ve ayrıca 1960’ların sonundan bugüne hâlâ popüler olan bir yaklaşımla, siyasetin az ya da çok araçsal ve tarafsız-prosedürel biçimde anlaşılmasıdır. İkincisi, Hirschman’a (1977) atıfla, 18. yüzyılın ortalarından beri siyasal eylemi açıklayıcı bir etken olarak “duygu”nun aksine “çıkar”ın baskın gelmesidir. Üçüncüsü ise Barbalet (2004) ve Williams’a (2001) atıfla, Amerika’da ve Avrupa’da yapılan siyaset bilimi çalışmalarında genellikle rasyonel seçim paradigmasının hâkim olması ve duyguların ya irrasyonel unsurlar ya da aktörlerin, tanım gereği, “rasyonel” düşüncelerine etki etmeyen objektif özellikler olarak düşünülmesidir.

Bu çalışmada esas olarak “çıkar” kavramı başat önemdedir. Zira çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bireylerin büyük çoğunluğu siyasal tercihlerini ve oy verme davranışlarını açıklarken gerek doğrudan gerekse dolaylı yollarla sık sık kendi anlam dünyaları çerçevesinde, birtakım bireysel ve/veya toplumsal çıkarların belirleyiciliğine işaret etmiştir. Ancak çıkarların duygularla çeşitli yönleriyle örtüştüğü veya çeşitli yönleriyle çatıştığı durumlar söz konusudur. Duyguların çıkarlarla örtüştüğü pek çok durumda bireylerin siyasal tercihlerinin bir anlamda billurlaşarak kesinlik ve keskinlik kazandığını, hatta kimi durumlarda yeniden sorgulamaya yer bırakmayacak denli

⁶¹ Orijinal metinde Demertzis (2013), bu sebepleri açıklarken hem “duygu” (*emotion*) hem “tutku” (*passion*) sözcüklerini kullanmaktadır.

süreklilik ve akışkanlık arz ettiğini; ancak duyguların çıkarlarla çatıştığı durumlarda ise bireylerin siyasal tercihlerinin genellikle daha muğlak, karmaşık ve kendileri için de tanımlamanın ve tarif etmenin daha zor hâle gelebildiği birtakım kesintili, boşluklu, süreksiz ve dağınık bazı zihinsel süreçlerle şekillendiğini ve bu noktada da bireyler için siyasal tercihlerini gerekçelendirip açıklamanın ve altta yatan sebepleri keşfedip dile getirmenin daha da zorlaşabildiğini söylemek mümkündür. İkinci durumda, yani duyguların çıkar çatışması söz konusu olduğunda bazı katılımcılar, duygularının çıkarları karşısında daha belirleyici olduğu hâllerde aslında bir bakıma “irrasyonel” davrandıklarına yönelik imalarda bulunmuş ve bunu çeşitli şekillerde (milli, dini, hümanist vs. duygularla) açıklamaya çalışmış; çıkarlarının belirleyici olduğu hâllerde ise bazı katılımcılar duygularla ilişkilendirdikleri ve “yücelik” atfettikleri dindarlık, milliyetçilik veya daha başka ideolojiler ile ters düşüyor olabileceklerini ya da sadece çıkar gözetmenin “banal” ya da “bencilce” olabileceğini düşünerek bunun ahlaki mi, anti-empatik mi vs. olabileceğine ilişkin bazı sorgulamalara girmiştir. Her bireyin kendi siyasal tercihini açıklıkla, kapsamlı ve ayrıntılı olarak ifade edebilecek ve gerekçelendirebilecek düzeyde siyaset bilgisine sahip olmadığı da göz önüne alınırsa, bu duyguları yakalamanın, tespit etmenin ve analizin bir parçası hâline getirmenin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Ayrıca şunu önemle belirtmek gerekir ki bireysel çıkarlar, göçmenlik ya da vatandaşlık haklarından çok daha geniş bir alanı kapsamaktadır ve salt haklara indirgenerek anlaşılması mümkün değildir. Örneğin göçmen (kökenli) bir bireyin Belçika’da Sosyalist Parti’yi destekleyerek elde edebileceği çıkarlar, Sosyalist Parti’nin azınlık gruplarının sosyal haklarını daha çok savunması ve farklı etnik kimliklere karşı daha kapsayıcı olması gibi sebeplerle elde edilebilecek kolektif çıkarlardan ibaret değildir. Çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan birçok katılımcı, ideolojiye veya parti politikalarına değil de bir tür yanaşmacılık mantığı içinde (*clientelism*) adaya göre oy kullandıklarını; Sosyalist Parti başta olmak üzere, bazı partilerdeki Türkiye kökenli adayları kişisel olarak tanıdıkları veya onlarla hemşehri oldukları için desteklediklerini; seçilmeleri hâlinde bu adaya kolayca ulaşabileceklerini ve çeşitli (bireysel) sorunlarını daha kolay çözebilecekleri düşündüklerini ifade etmişlerdir. Bu konuya çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

4. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİK YAKLAŞIMI, YÖNTEMİ VE KATILIMCILARIN PROFİLİ

4.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİK YAKLAŞIMI

(Perri) 6 ve Bellamy (2012, s. 1) metodoloji kavramıyla, ampirik araştırmanın bulgularından gerçeklik hakkında çıkarımlar yapmak ve kuramların doğruluğu ya da en azından yeterlilikleri hakkında hüküm vermek için nasıl ilerlemek gerektiğine ilişkin anlayışı kastetmektedir. Yazarlara göre, ampirik olgular hakkındaki bulgular genellikle bunların altında yatan şeylerin neler olabileceği hakkında bizi daha derin yargılarda bulunmaya muktedir kıldıklarında daha ilgi çekici hâle gelmektedir ve metodolojinin önemi de bu temel içgörüden kaynaklanmaktadır. Onlara göre metodoloji, bizi gözlemlediğimiz şeylere nelerin *neden* olabileceğine ilişkin, insanların dünya hakkında düşünme yollarından kaynaklanan nedenler de dahil olmak üzere, ruhsat verilebilir sonuçlara varabileceğimiz şekilde araştırma tasarlamaya muktedir kılmalıdır. Bhaskar (2013, s. 33), toplumları (ve kişileri) bilimsel açıdan incelemenin mümkün olup olmadığını mütalaa etmeden önce, bunların ne türden şeyler olduklarını bilmemiz gerektiğini söylemekte; bir inceleme nesnesine ilişkin önsel bir belirleme olmaksızın, yöntem üzerine geliştirilecek her türlü söylemin şöyle ya da böyle keyfe keder kalmaya mahkûm olduğunu ifade etmektedir. Sayer (2017, s. 26) de benzer şekilde inceleme nesnesinin doğası ve yöntem arasındaki ilişkiye dikkat çekmekte ve araştırma yöntemi, nesnesi ve amacı arasındaki karşılıklı bağlantıların göz önüne alınması gerektiğini belirtmektedir.⁶²

Sayer (2017, s. 298), Harré'nin (1993) *Social Being* çalışmasındaki “yaygın” (*extensive*) ve “yoğun” (*intensive*) araştırma ayrımına değinmekte ve bunun basit bir “genişlik” ve “derinlik” sorunu olmadığını, aksine bu iki tip araştırma tasarımının farklı türden sorular sormakta, farklı teknikler ve yöntemler kullanmakta olduklarını, amaçlarını ve sınırlarını

⁶² “Sosyal varlığın ihtiyaç-temelli bir kavramı” (Sayer, 2017, s. 13), bu çalışma için de dikkate değer bir yaklaşımdır. Bu bağlamda insanları -yine Sayer’in ifade ettiği gibi- yalnızca nedensel failler olarak ve kendi kendilerini yorumlayan, anlam üreticileri olarak değil; ihtiyaçlara (eksikliklere, taleplere ve arzulara) sahip, başkalarına bağımlı, ilgi ve özen dünyasına yönelimi olan (noksanlıkla nitelenen), ihtiyaç ya da talepleri gayret ya da talih yoluyla bazen tatmin edilebilen, bazense değişebilen biyolojik ve kültürel varlıklar olarak görmek amaçlanmıştır.

farklı şekilde tayin ettiklerini belirtmektedir. Sayer'e (2017, s. 302) göre, yaygın araştırma tasarımının keşfettiği ilişkiler nedensel, yapısal ve tözsel, yani bağlantı ilişkileri ile ilgili değildir. Onların araştırdığı ve keşfettiği şeyler benzerlik, benzemezlik, korelasyon ve diğer şeylerle ilgili biçimsel ilişkilerdir. Ayrıca, bu tür araştırmalar bir sonucu meydana getiren nedensel mekanizmayı açıkça saptamazlar ve heterojen somut bireyleri anlamak için evrensel kategoriler ararken genellemeyi, soyutlama ve nedensel analize yeğlerler. Buna karşılık yoğun araştırmada birincil sorular, nedensel sürecin belirli bir örnekte ya da sınırlı sayıdaki örnekte nasıl çalıştığıyla ilgilidir. Sayer (2017, s. 303, 304), eğer olayların oldukça somut açıklamalarına ihtiyaç duyarsak, *yoğun araştırma* tasarımlarının kullanılması gibi bir zorunluluğun değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmekte ve ayrıca şöyle söylemektedir:

“Somut araştırma tasarlarken ilgi nesnelimizin doğasını akılda tutmalıyız. Heterojenlik, karmaşıklık ve nitel değişim ve “çok-değerlilik” (*polyvalency*) öyledir ki ilginin her boyutu açısından çok az somut birey özdeş olabilir. (...) Bu özellikler sosyal bilimde nesnelere tanımlanabileceği biçimleri etkiler. Bir bireyin tanımında ne kadar çok özellik kullanılırsa, bütün bu özelliklere sahip birey o kadar az olur⁶³ (Sayer, 2017, s. 297).

Ona göre (2017, s. 297) de eğer çok sayıda bireyi incelemek, karşılaştırmalar ve genellemeler yapmak istiyorsak, onları tanımlamak için kullanılan özelliklerin sayısını sınırlamak zorunludur. Ayrıca ona göre, bağlam-bağımlı eylemler ya da özellikleri (tutumlar gibi) nicelleştirmekte ısrar edersek, en azından sonuçların nasıl yorumlanacağı konusunda oldukça dikkatli olmamız gerekir (Sayer, 2017, s. 223).

Bu çalışmanın amacı genellemelere ulaşmak olmasa da toplam 93 katılımcıdan⁶⁴ derlenen nitel bir veri yığınının anlamlı sonuçlara ve somut açıklamalara varabilmek

⁶³ Yazar burada Harré'ye (1993) atıfta bulunmaktadır.

⁶⁴ Kaya ve Kentel (2008, s. 12, dipnot 13) odak grup görüşmeleri ve yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılan kişileri “denek”, “yanıt veren” (*respondent*) ya da “bilgi veren” (*informant*) olarak adlandırmamak gerektiğine ve bu üç ifadenin de sorunlu olduğuna dikkat çekmekte; araştırmacı lehine veya katılımcı aleyhine bir iktidar ilişkisi kurmamanın ve katılımcıyı kendi cemaatinden dışarıya bilgi sızdıran kişi rolü atfetmemenin önemine dikkat çekmektedir. Bu sebeple araştırmacı ile görüşülen kişi arasında eşitliği vurgulayan “katılımcı” (*interlocutor*) ifadesini önermektedirler. Bu çalışmada da “katılımcı” ifadesi kullanılmıştır, ancak katılımcılara araştırmacı tarafından soru yöneltilip cevap üretmeleri beklendiği için, veri toplama tekniğinin çoğu durumda sohbet (*conversation*) havasında gerçekleşen diyaloglardan ziyade bir “derinlemesine mülakat” olduğunu ve bu “asimetrik” diyalogun araştırmacının amaçları çerçevesinde zorunlu olarak gerçekleştirildiğini, ancak katılımcılar aleyhine bir iktidar ilişkisi kurulmadığını ve katılımcılara her soruya cevap vermek zorunda olmadıkları ya da mülakatı istedikleri zaman sonlandırabilecekleri gibi hususların hem mülakatlar öncesinde belirtildiğini hem de gerekli hâllerde mülakatlar esnasında hatırlatıldığını söylemek mümkündür.

için Sayer'in tarif ettiği gibi, bireyleri tanımlayan özelliklerin sayısını sınırlandırmak gerekmektedir. Bu tanımlamalar içerisindeki heterojenlik ayrıca ele alınmalıdır.

Yoğun araştırma tasarımında enformasyonun büyük kısmı niteldir ve belli özelliklere dair istatistiklerden ziyade süreçler, etkinlikler, ilişkiler ve olaylarla ilgilidir. Tanımlanabilir failerin dahil olduğu fiili ilişkilere bakarak etkinlikler arasındaki ve özellikler arasındaki karşılıklı bağımlılıklar ortaya çıkarılabilir. Sonuçlar daha canlıdır, çünkü bireyleri ve onların etkinliklerini istatistiksel belirteçlerin donuk kategorileriyle değil, somut bir şekilde tarif ederler. Belirli bir vakada ya da az sayıda vakada süreçlerin nasıl çalıştığı, belli bir değişimi neyin ürettiği, failerin fiilen ne yaptığı; yoğun araştırma tasarımının temel sorularıdır (Sayer, 2017, s. 297-299).

Ayrıca Sayer'in (2017, s. 300) altını çizdiği gibi, yoğun araştırmanın tamamen değilse de büyük ölçüde üyeleri benzer ya da farklı olabilen ama fiilen birbirleriyle yapısal ya da nedensel bağlantı kuran gruplara odaklanması hususu, bu çalışmayı tarif etmek açısından da oldukça önemlidir. Ona göre, yoğun araştırmada özgül, tanımlanabilir bireyler, özellikleri ve başkalarıyla bağlantı tarzları açısından ilgi konusu olmaktadır ve taksonomik gruplar arasındaki biçimsel ilişkilerin müphem kanıtına yaslanan yaygın araştırma tasarımının aksine; bu araştırma türünde nedensellik, fiili bağlantıları inceleyerek analiz edilmektedir.

Morgan ve Smircich'in (1980, s. 493-497) ifade ettiği gibi, realist yönelimli araştırmacılar gerçekliği dışsal ve somut bir yapı olarak kabul ederken idealist yönelimli araştırmacılar gerçekliğin inşa edildiğini kabul etmekte ve onu insan hayal gücünün bir yansıması olarak görmektedir. Heyvaert vd. (2017, s. 8-9), bu konuyla ilgili iki önemli görüş öne sürmektedir. Bunlardan ilki, idealizm-realizm sürekliliğinin bir ikilik değil, gerçek bir süreklilik olduğu ve birçok yazarın ontolojik olarak ikisi arasında bir yere konumlandığı üzerinedir. İkinci olarak ise yazarlar, realist ontolojik yaklaşımın sıklıkla nicel yaklaşımlarla ilişkilendirildiğini, ancak realist-idealiste sürekliliğinin nicel-nitel sürekliliği ile aynı şey olmadığını dile getirmektedirler. Sönmez'in (2018, s. 68) de belirttiği gibi,

“Bilimsel bilgiye erişimde realist bir yaklaşımı benimseyenler, pozitivistlerle ortak olarak, bizim bilmemiz dışında mevcut ve işleyen bir dünyanın varlığını kabul ederler. Ancak öte yandan da insan eylemliliğinde anlam ve yorum boyutu olduğu ve toplumsal hayatın insanlar tarafından başarılmış bir mahiyet taşıdığı konularında da inşacılara iştirak ederler. Bundan dolayı, realistler, nedensel açıklama sorununun

düzenlilikler biçiminde değil, insanlar tarafından inşa edilmiş yapıların sahip oldukları ve her zaman icra etmeye muktedir oldukları güçlere atıfla kurgulanması gerektiğini düşünürler. Bu nedenle realistler toplumsal olguları anlama ve açıklamada bu güçlerin mahiyetinin ne olduğuna ve bunlardan dolayı hayatta nasıl bir gereklilik ortaya çıktığına, sonra da her biri bu şekilde tespit edilmiş olan varlıkların belli bir bağlamda etkileşiminin ne tür sonuçlar ortaya çıkardığının açıklanması ve yorumlanmasına, ardından da çoğu halde bu sonuçların eleştirisine yönelir” (Sönmez, 2018, s. 68).

(Perri) 6 ve Bellamy (2012, s. 121), vaka karşılaştırması yöntemini açıklarken sonucu ortaya çıkaran nedenlere ilişkin üç farklı işleyiş biçiminden söz etmektedir. Bunlardan ilki sonucu ortaya çıkaran birbirinden farklı etkenlerin bir arada işlediği çoklu nedensellik (*multi-causality*), ikincisi birbirinden farklı yolların aynı sonuca vardığı eş-sonluluk (*equifinality*) ve üçüncüsü birbirinden farklı nedenlerin birbiriyle etkileşim içinde olduğu ve birbirini etkilediği karşılıklı etkileşimdir (*interaction*). Belirli bir sonucu ortaya çıkaran nedensel mekanizmaların işleyişine dair bu üçlü ayırım; bu çalışmanın konusu olan, iki farklı ülkede sergilenen siyasal katılımı ve oy verme davranışını açıklarken, sonuçları doğuran farklı mekanizmaları ve birbirinden farklı nedensellik zincirlerini ayırt etmek açısından oldukça elverişli bir yaklaşım sunmaktadır.

Della Porta (2015, s. 241), sosyal bilim araştırmalarında temel bir yer tutan karşılaştırmalı analizin değişkenlere dayalı olması gerektiği gibi yerleşik bir görüş olduğunu, fakat özellikle bazı siyaset bilimi araştırmaları ve sosyolojik araştırmaların vaka-yönelimli olduğunu ve belli bir olgunun birkaç örneğinin zengin betimlemelerini hedeflediğini ifade etmektedir. Yazar, her iki araştırma stratejisinin temel varsayımlarına odaklanarak bu stratejilerin kökenlerini, Ragin ve Zaret’in (1983) Durkheim’a ve Weber’e ilişkin çalışmasına da atıfta bulunarak, bu iki klasik kurucu ismin metodolojik yansımaları çerçevesinde ele almaktadır. Della Porta’nın (2015, s. 248, 250) belirttiği gibi, istatistiksel analizler birbirini şart koşan varyasyonlar (yani bağımsız ve bağımlı değişkenlerin birlikte çeşitlenip çeşitlenmediğine bakan, regresyonu nedensel çıkarımı ölçmek için ana araç olarak gören çeşitlemeler) arayışına dayalıyken, karşılaştırmalı analizler benzerlikler ve farklılıklar yöntemini kullanır. Yine yazarın Ragin ve Zaret’e (1983, s. 737) atıfla belirttiği gibi, “birbirini şart koşan varyasyonlar genellikle daimî neden (*permanent causes*) arayışına yöneldiği için” çoğul nedensellik (*plural causation*) için yer yoktur, bir etki (*effect*) farklı bağlamlarda farklı nedenlere sahip olamaz. Vaka-yönelimli yaklaşımda ise incelenen bir toplumsal olgunun “geliştiği bağlamların derinlemesine betimlenmesi,

(...) özgül süreçlerin saptanması” (della Porta, 2015, s. 251) gerekmektedir ve “aynı sonuca giden birkaç farklı yolun varlığı büyük ölçüde kabul edilmekte ve beklenmektedir” (della Porta, 2015, s. 251).

Mitchell (1984, s. 239), bir araştırmacı için iyi bir vakanın mutlaka “tipik” (*typical*) bir vaka değil, daha ziyade “anlatan, açığa çıkaran” (*telling*) bir vaka olması gerektiğini ve vakayı çevreleyen belirli koşulların, daha öncesinde belirsiz olan teorik ilişkileri yeterince belirginleştirmeye hizmet edecek verimlilikte olması gerektiğini; bunun da vakayı çevreleyen koşulların her zaman daha geniş bir bağlam içerisinde yer alarak mümkün olabileceğini söylemektedir.

Emirbayer (2012, s. 33, dipnot 12), Abbott’tan (1992, s. 6) aktararak, tüm sosyal olguların bağlamlar içinde konumlandığını söylemekte, istatistiksel araştırmacıların “üçüncü değişkenleri kontrol etme” çabalarını sorgulayarak, tüm bu çabaların, varlıkların gerçek durumsal bağlamlar içine iliştilmişliklerini ve yerleştirilmiş oluşlarını görmezden geldiğini belirtmektedir. White (1992, s. 4’ten akt. Emirbayer 2012, s. 32, dipnot 11) da sosyo-kültürel gerçekliği, içindeki kendi kendine yeten varlıkların hiçbir zaman tamamen kristalleşemediği yoğun, kısmen akışkan bir maddeye benzetmektedir. Bu benzetme, özellikle göçmen veya göçmen kökenli bireylerin siyasal katılımını anlama ve açıklama noktasında oldukça önemlidir; zira göçün kaçınılmaz olarak beraberinde getirdiği ulusötesi bağlantılar ve ilişkiler bireyi böyle bir “kristalleşmeden” çok daha uzak kılmaktadır.

McKeown (2004, s. 155), vaka çalışmalarına değinirken bilişsel haritalandırmadan (*cognitive mapping*) söz etmekte ve bu yaklaşımın karar vericilerin durumu tanımlamalarına (*definition of the situation*) ve kullandıkları karar verme süreçlerine ilişkin bilişsel protokolleri yakaladığını ifade etmektedir. “Karar vericilerin durumu tanımlaması” esasen bu çalışmanın en önemli analiz malzemelerinden birini oluşturmaktadır. Zira çalışmada, temel olarak, her iki ülkede sergilenen siyasal katılımın “çelişki” olarak mı, yoksa “tutarlılık” olarak mı nitelendiğini aktörlerin gözünden anlamak ve onların kendi kararlarıyla nasıl ve hangi mekanizmalar çerçevesinde ilişkilendiği açıklamak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda katılımcıların Türkiye’deki ve Belçika’daki siyasal partiler, siyasetçiler, sağ ve sol hakkındaki düşünceleri, algıları ile

tüm bunları tanımlama ve yorumlama biçimleri de karar verme süreçlerine ilişkin bilişsel protokolleri oluşturmaktadır.

Martin (2017, s. 222), olayları yalnızca bazı aktörlerin gözünden görüp görmediğimizden emin olmamız gerektiğini, bazen benzer türden insanlar örnekleme dahil edildiğinde araştırmacının tüm bu bilgi kaynaklarına katılıyor gibi görünebileceğini ve bunun her zaman bir problem olmadığını; ancak her karşılıklı etkileşimin bu şekilde gerçekleşmediğini ifade etmektedir:

“(…) bazı etkileşimler, bazı nesnelere gibi (örneğin bir küre), bakış açınız ne olursa olsun hemen hemen aynı görünür ve bazılarını (bir küp gibi) eğer kafanızda evirip çevirebilirseniz çoğu açıdan düzgün bir şekilde görebilirsiniz. Fakat (tuhaf veya çok uzun bir şekil gibi) tek bir bakış açısıyla anlamamanın imkânsız olduğu pek çok etkileşim vardır” (Martin, 2017, s. 222).

Martin’in bu ifadesi dikkate alınarak ifade etmek gerekirse, bu araştırmada incelenmekte olan her iki ülkede sola oy verme davranışının pek çok insan tarafından görece bir küre ya da küp gibi algılandığı; buna karşılık yaşanan ülkede sola, köken ülkede ise sağa oy verme davranışının ise farklı açılardan farklı şekillerde görülebilen “tuhaf” bir şekil gibi algılandığı söylenebilir. İlkinin ne olduğu ve nasıl görüldüğü üzerinde herkes aşağı yukarı benzer görüşlere sahipken ve bu genellikle üzerinde tartışmaya değer bir durum görülmezken, ikincisi farklı bakış açılarından farklı biçimlerde algılanan ve dolayısıyla bu algılama biçimleri enine boyuna tartışılan, kimi zaman doğru ya da yanlış bulunan ve tam olarak ne olduğunu daha iyi anlamak için biraz “evirip çevirmeyi” gerektiren bir mahiyet arz ediyor gibi görünmektedir. Martin’in (2017, s. 222) bu duruma dair uyarısı oldukça dikkate değerdir:

“(…) katılımcılarımızın bu sorunu, bize *başkalarının*⁶⁵ görüşlerinden söz ederek çözmelerini sağlamaya çalışmamalıyız. Maalesef, bunu karıştırdığımızda [yani onların kendi görüşlerini açıklamak yerine başkalarının görüşlerini açıklamalarına izin vererek sorunu çözmeye çalıştığımızda] (...) ve insanları [başkalarının görüşlerine dair] açıklamalar yapmaya teşvik ettiğimizde, hem duygusal hem de etkileşimsel olarak bu açıklamaları reddetmek bizim için çok zordur. İlk açıklama ile çelişen veriler elde etmediğimiz sürece, bunu muhtemelen yapmayacağız. Ve böylelikle bunları, yapmamamız gerektiği halde, veri olarak dikkate alacağız” (Martin, 2017, s. 222).

⁶⁵ Vurgu yazara ait.

Bu çalışmanın alan araştırması sürecinin Türkiye siyasetine ilişkin hem ulusal hem uluslararası çeşitli gelişmelerin etkisiyle genel olarak gergin bir siyasal atmosferin hissedildiği bir dönemde gerçekleştiğine dikkat çekmek gerekir. Birçok katılımcının ifadesi de bunu doğrular niteliktedir. Bu nedenle, alan araştırması aşamasında veya sonrasında, aynı topluluk içerisinde yaşayan bireyler arasında herhangi bir problem ortaya çıkmaması için farklı görüşlerden bireylerin bir araya getirildiği kalabalık odak grup görüşmeleri pek gerçekleştirilememiş ve genelde aile, akrabalık, komşuluk, arkadaşlık gibi daha güvene dayalı ilişkiler içerisinde olan ve az sayıdaki birey ile grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir.⁶⁶ Bu sebeple de katılımcılara diğer katılımcıların farklı düşünceler içerisinde olduğu araştırmacı tarafından zaman zaman ifade edilmiş ve aslında bir anlamda, başkalarının düşüncelerine dair açıklama yapmaya bu katılımcılar teşvik edilmiştir. Bu mahiyetteki verinin de odak grup görüşmelerindeki pratik kısıtlılıklara rağmen çelişkileri ve çatışmaları ortaya koyduğu için oldukça değerli olduğu düşünülmektedir. Ancak Martin'in uyarısı, bu sübjektif yorumları sosyal gerçekliği açıklayan objektif birer bilgi olarak ele almamız gerektiği yönündedir ve bu çalışmanın ontolojik ve epistemolojik kabulleriyle örtüşmektedir. Martin (2017, s. 225), olayların tek bir taraftan görüldüğü hâliyle gerçekten anlaşılamayacağını ve bir araştırmacının kendisinin görmediği bir nesne hakkında, o nesnenin nasıl görüldüğü üzerine çalışmaması gerektiğini söylemektedir.

Martin (2017, s. 225), “ tarafları birbiriyle karşı karşıya getiren bir projeye başlarsanız, sorunuzu nasıl dönüştüreceğinizi kavramadığınız sürece, bir tarafı tutarsınız ve gerek başkasının cehaleti yoluyla gerek duyarsız bir reddetmeyle asimetric yorumlar üretirsiniz” demektedir. Buna benzer şekilde 6 ve Bellamy (2012, s. 235) de araştırmacıların kendilerini sadece emik yani katılımcıların yorumlarına hapsedtiklerinde araştırmanın onların çıkarları veya görüşlerinin tutsağı olma tehlikesi ile karşılaşılacağı uyarısı yapmakta ve açıkça ifade edilmesi kaydıyla etik yorumlama kategorilerine müracaat etmelerini tavsiye etmektedir.

Araştırmacı elbette çeşitli konularda öznel ya da nesnel belirli düşüncelere sahip olabilir. Moore'un (1974, s. 523) şu sözleri, araştırmacının konumuna ilişkin bu kaçınılmaz ve

⁶⁶ Bu bağlamda, genel kabullere pek uymayan ve alışılmışın dışında (*unorthodox*) diye tabir edilebilecek bir odak grup yöntemi kullanıldığı söylenebilir.

“asimetrik” durumun araştırmanın objektifliğini zedelemek yerine, bilakis objektiflik sağlayabileceğini oldukça güzel ortaya koymaktadır:

“(...) tarihsel süreçlerin mağdurlarına sempati ve galiplerinin iddialarına yönelik şüphecilik, egemen mitoloji tarafından ele geçirilmeye karşı temel bir koruma sağlar. Objektif olmaya çalışan bir bilim insanı, olağan çalışma ekipmanının bir parçası olarak bu duygulara ihtiyaç duyar.”

Burada önemli olan araştırmacının araştırma nesnesiyle ilişkilenme biçimi konusunda sorumlu davranması ve kendi öznelliğinin bilincinde hareket ederek, özdüşünümsel (*self-reflexive*) bir yaklaşımla araştırmayı yürütmesidir.⁶⁷ Dolayısıyla Martin (2017), sosyal gerçekliği yorumlarken temkinli olmamız gerektiği konusunda haklı olmakla birlikte; nesnelliği korumanın tek yolu pozitivist bir metodolojik yaklaşımı benimsemek olmadığı gibi, farklı grupları ele alan bir araştırmacının bu gruplarla öznel olarak “asimetrik” bir (duygusal, düşünsel vs.) ilişkilenme biçimi içerisinde olması durumunda dikkat edilmesi gerekenin araştırma sorusunun dönüştürülmesi değil, daha basitçe, özdüşünümsellik olduğu söylenebilir.

Örneğin bu çalışmanın ele aldığı konu açısından, seçmenlerin çeşitli konulardaki bilgi eksikliği, onların siyasal katılımını şekillendiren unsurları anlamak açısından önemli bir veridir. Dolayısıyla “normatif” olmamanın yolu “asimetrik” olmamaya çalışmak değildir. Sosyal gerçeklik kimi zaman ve kimi bakımlardan “asimetrik” olabilir ve bu “asimetri”nin yorumlanmasından (söz gelimi farklı grupların ele alındığı bir çalışmada bir grubun belirli bir konuya ilişkin daha az bilgi sahibi olduğunu ifade etmekten) imtina etmek, bizi gerçekliği anlamaya daha fazla yaklaştırmayacaktır. Siyasete ilişkin bilgi düzeyi, siyasal katılım literatüründeki birçok çalışmada önemli bir değişken ve açıklayıcı bir etkendir. Bu kapsamda Tilly’nin (1992, s. 36) şu ifadesi önemlidir:

⁶⁷ rneğin Doğan (2016), AKP’nin “i örgütlenmesini, işleyiş biçimini ve siyaset yapma koşullarını” (s. 12) ele aldığı çalışmada, özdüşünümsel bir yaklaşımla, araştırma nesnesiyle ilişkilenme biçimi ve bunun yaratmış olduğu zorluklar hakkında şunları söylemektedir (s. 20): “Maalesef yazma sürecimde araştırma aşamasındaki kadar şanslı olmadım. Görüşmeleri bitirdikten sonra Gezi Olayları ve 17 Aralık Cemaat-AKP kavgasıyla devlet içindeki krizler gündeme geldi. Yine de AKP 2014 yerel seçimlerinden ve cumhurbaşkanlığı seçiminden başarı elde ederek ıktı. Güncel siyasetin bu kadar değişken olduğu bir süreçte tez çıktılarına yoğunlaşmam zor oldu. Çalışmanın kitaba dönüştürülmesi ise daha zor oldu. Kitap alışması, Suruç Katliamı (10 Temmuz 2015) ve Ankara Katliamı’ndan (10 Ekim 2015) sonra gerçekleşti. Duygusal yüklerle dolu olduğumuz bu süreçte, ele aldığım konuya, daha önce olduğum kadar mesafeli bir tutum almakta zorlandım. Yine de çalışmanın kendi duruşunu değiştirmemeye dikkat ettim. İktidarın kutuplaştırma siyasetine karşı gelmek gerektiğine inanırken, yapmaya çalıştığım asıl şeyin anlamak olduğunu kendime telkin ederek devam ettim.”

“Bir tartışma, eleştirinin önemli saydığı değişkenleri ihmal ediyor diye şikâyet etmek meşru değildir (...). Eksik değişken eleştirisi, ancak eleştirmen, değişken ihmalinin, tartışmada var olan değişkenler arasındaki ilişkilerin yanlış okunmasına neden olduğunu gösterdiğinde meşru hâle gelir. Önemli olan ‘tam’ bir açıklama (her ne olursa olsun) yapmak değil, ana bağlantıları doğru kurmaktır.”

4.2. ALAN ARAŞTIRMASI SÜRECİ VE KATILIMCI BİREYLERİN SOSYO-DEMOGRAFİK NİTELİKLERİ

Yukarıda ifade edildiği üzere, bu araştırma, cevabını aradığı soruların mahiyeti sebebiyle nitel veya yoğun araştırma yaklaşımına uygun bir şekilde tasarlanmıştır. Bu tasarıma uygun olarak derlenmiş olan verilerin ilgi odağında da biçimsel ilişkilerin ve yaygınlıkların keşfedilmesi değil belli arızı bağlamlarda nedensel ilişkilerin ve mekanizmaların nasıl işlediklerini anlama ve açıklamaya imkân verecek hususların öğrenilmesi bulunmaktadır. Kapsam olarak bu hususlar katılımcıların siyaset eylem ve oy verme davranışları ile nedensel bakımdan ilgili olduğu düşünülen sosyal ve siyaset meselelere dair kabulleri, bakış açıları, sahip oldukları anlam dünyaları, ihtiyaçları, korkuları ve beklentileri hakkındadır.

Given’ın (2008, s. xxix) belirttiği gibi, nitel araştırma, bireylerin dünyayı nasıl gördüğünü ve deneyimlediğini incelemek için belirli yöntemlerin kullanıldığı, verili bir konudaki insan unsurunu keşfetmek için tasarlanmaktadır. Farklı araştırma paradigmasının amaçlarını, niyetlerini ve çıkarımlarını anlamak, uygun araştırma tasarımları geliştirmek ve belirlemek için hayati önemdedir. Nitel metotlar, araştırmacıların projelerini geliştirirken akıllarında olan birçok *neden* sorusunu yöneltmeleri için en uygundur. Nicel metotlar ise *kimin* bir davranışta bulunduğunu veya *ne* olduğunu keşfetmek için daha uygundur ve deneyler belirli müdahaleleri test edebilmektedir ancak bu teknikler belirli davranışların neden ortaya çıktığını açıklamak için tasarlanmamıştır. Nitel yaklaşımlar tipik olarak yeni olguları keşfetmek ve bireylerin düşüncelerini, duygularını veya anlama ve sürece ilişkin yorumlarını yansıtmak için kullanılmaktadır.

Bu araştırmada kendileri ile mülakat yapılan katılımcı bireyler Belçika’nın üç farklı bölgesindeki (Brüksel Başkent Bölgesi, Flaman Bölgesi ve Valon Bölgesi) dört farklı

şehirden (sırasıyla Brüksel, Anvers, Liège ve “X” şehrinde⁶⁸) yaşayan on sekiz yaşından büyük toplam 93 bireyden oluşmaktadır.⁶⁹ Ayrıca araştırma kapsamında 5’i Brüksel, 5’i Anvers ve 8’i de Liège’de olmak üzere toplam 18 odak grup görüşmesi yapılmış olup, bu görüşmelere toplam 40 birey katılmıştır. Odak grup görüşmelerinin biri toplam dört, ikisi toplam üç ve 15’i toplam iki katılımcı ile yapılmış olup bu katılımcıların tamamı kendileriyle mülakat da yapılmış olan bireylerdir.⁷⁰ Grupları oluştururken katılımcıların talepleri ve çekinceleri göz önüne alınmış, ayrıca onların güvenliğini ve anonimliğini korumak, kendilerini rahat hissetmelerini sağlamak için, gruplar genelde benzer görüşlere sahip kişilerden oluşturulmuştur. Böylece çoğunlukla aynı aileden kişiler (eşler, anne-çocuk veya kardeşler gibi), aralarında akrabalık bağı olan kişiler ve birbirine güvenen tanıdıklar (komşular, arkadaşlar gibi) bir araya getirilerek gruplar oluşturulmuştur. Ancak az sayıda da olsa karşıt görüşlere sahip katılımcılarla da grup görüşmeleri yapılmıştır.⁷¹

Alan araştırmasının yapıldığı tarihlerde, katılımcıların en genci 19, en yaşlısı ise 63 yaşındadır. Onların her birinin birer özne olarak tanınmasına yardımcı olacak şekilde kısa biyografik hikayeleri Tablo 9’da sunulmuş olup, bir mülakat kümesi olarak onların cinsiyet, vatandaşlık durumu ve yaşadıkları bölgelere göre dağılımları ise Tablo 5’te özetlenmiştir.

⁶⁸ Özel durumundan kaynaklı olarak, bu katılımcının anonimliğini korumak için yaşadığı şehrin isminin belirtilmemesi gerekmektedir. Bu nedenle yaşadığı şehrin ismi yerine “X” işareti kullanılmıştır. Bu katılımcı Türkiye’de sol bir parti olarak gördüğü HDP’yi, Belçika’da ise sağ bir parti olarak gördüğü N-VA’yı desteklemektedir. Araştırmacının bu katılımcıyla mülakat yapmadan önce Brüksel, Anvers ve Liège şehirlerinde ulaşabildiği ve Türkiye’de kendini sol görüşe daha yakın hisseden hemen hemen bütün Kürt katılımcılar, Belçika’da PS, SP.A gibi sol-sosyal demokrat partileri; PVDA, PTB gibi sol-radikal sol olarak nitelenen Marksist-Leninist partileri ya da GROEN, ECOLO gibi çevreci partileri desteklerken; bu katılımcı, araştırmanın merkezî olarak ele aldığı “Türkiye’de sağ, Avrupa’da solu desteklemek” şeklinde basitçe özetlenebilecek “çelişki” durumunun, desteklenen ideoloji ve yaşanan ülke açısından tam tersine örnek teşkil etmesi açısından oldukça önemli görülmüştür. Bu konuya çalışmanın veri analizi bölümünde daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

⁶⁹ Belçika’nın şehirlere göre nüfus sıralamasında Brüksel birinci, Anvers ikinci, Liège ise Gent ve Charleroi’yi takip ederek beşinci sıradadır.

⁷⁰ Dört katılımcılı odak grup görüşmesi Anvers’te Katılımcı 41, 42, 43 ve 44 ile, üç katılımcılı odak grup görüşmeleri ise sırasıyla Brüksel’de Katılımcı 30, 31, 32 ve Anvers’te Katılımcı 59, 60, 61 ile yapılmıştır. İki katılımcılı toplam 15 odak grup görüşmesinin ise beşi Brüksel’de sırasıyla Katılımcı 8 ve 9, Katılımcı 13 ve 14, Katılımcı 15 ve 16, Katılımcı 25 ve 26, Katılımcı 33 ve 34 ile yapılmış; ikisi Anvers’te Katılımcı 36 ve 37 ile ve Katılımcı 51 ve 52 ile yapılmış; sekizi ise Liège’de Katılımcı 63 ve 64, Katılımcı 65 ve 66, Katılımcı 69 ve 70, Katılımcı 73 ve 74, Katılımcı 79 ve 80, Katılımcı 83 ve 84, Katılımcı 85 ve 86 ve son olarak Katılımcı 91 ve 92 ile yapılmıştır.

⁷¹ Örneğin Katılımcı 59, Katılımcı 60 ve Katılımcı 61 ile yapılan odak grup görüşmesi birbirlerini yalnızca aynı muhitte yaşadıkları için tanıyan, ancak farklı siyasi görüşlere sahip bireylerle bir kahvehanede gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar farklı düşündükleri siyasi konularda sık sık tartışmıştır ve bu görüşme yaklaşık olarak 4 buçuk saat sürmüştür.

Araştırma sürecinde katılımcı bireylere ulaşmada amaçlı ve kartopu örnekleme yöntemi, yani anahtar kişiler vasıtasıyla durumları uygunluk taşıyan kişilere ulaşma yöntemi kullanılmış ve kendileri ile bir örneği Ek-4'te sunulmuş olan Görüşme Formu çerçevesinde mülakat yapılmıştır. Alan araştırması süreci, hazırlık ve ön temas faaliyetleri ile birlikte 15 Haziran 2017-18 Eylül 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.⁷² Araştırmanın yapılabilmesi için ilk olarak Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan (bkz. Ek-2) ve daha sonra da araştırmacının 14 Eylül 2016-13 Eylül 2017 tarihleri arasında aynı zamanda Erasmus Staj Hareketliliği kapsamında lisansüstü çalışmalarına devam ettiği Leuven Üniversitesi (KU Leuven) Etik Komitesi'nden⁷³ onay alınmıştır. Gerek kendileri ile ilk temasın sağlanması esnasında gerekse mülakatlara başlamadan önce araştırmanın amacı ve kapsamı, katılımın bütünüyle gönüllülük esasına dayalı olduğu katılımcılara sözlü olarak açıklanmış, incelemeleri için gönüllü katılım formlarının birer nüshası kendilerine verilmiş ve formda yer alan iletişim bilgileri aracılığıyla diledikleri zaman araştırmacıya ulaşabilecekleri ifade edilmiştir.

Mülakatlar ve odak grup görüşmelerinde iletişim dili olarak Türkçe kullanılmış ve katılımcıların onayıyla, görüşmelerin tamamında ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Brüksel'de yaşayan katılımcılar ile yapılan mülakatlar toplam 60 saat 4 dakika 52 saniye, Flaman Bölgesi'nde yaşayan katılımcılar ile yapılan mülakatlar toplam 50 saat 34 dakika 11 saniye, Valon Bölgesi'nde yaşayan katılımcılar ile yapılan mülakatlar ise toplam 32 saat 12 saniye sürmüştür. Böylece fiili toplam mülakat süresi 142 saat 39 dakika 15 saniyeye erişmiştir. Katılımcıların sorulara vermiş oldukları cevaplar genellikle oldukça kapsamlı ve detaylı olduğu için bu ses kayıtlarının yalnızca süre olarak hacimli olmadığını, içeriklerinin de oldukça yoğun olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Alan araştırmasının yukarıda belirtilen bölge ve şehirlerde yapılmasına karar verilmesinde bölgelerin kendine özgü toplumsal ve siyasal dinamikleri olmasının

⁷² Dolayısıyla araştırma verilerinin, Türkiye'de "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" olarak adlandırılan başkanlık sistemine geçilmeden önce ve Binali Yıldırım'ın Başbakan olduğu 65. Türkiye Hükümeti döneminde (24 Mayıs 2016-9 Temmuz 2018) toplandığını belirtmekte yarar vardır.

⁷³ Leuven Üniversitesi Sosyal ve Toplumsal Etik Komitesi'ne (SMEC, *Sociaal-Maatschappelijke Ethische Commissie*) odak grup görüşmeleri ve yarı-yapılandırılmış mülakatlar için ayrı ayrı başvuru yapılmıştır ve başvuruların onay numaraları sırasıyla G- 2017 08 869 ve G- 2017 08 870'dir.

yanında⁷⁴ katılımcı bireylerin göç sebepleri, kaçınıcı nesil göçmen oldukları ve siyasal görüş farklılıkları bakımından daha büyük bir çeşitlilikle karşılaşma imkânı da dikkate alınmıştır. Jacobs vd. (2006, s. 147), Brüksel'deki Türkiyeli göçmenlerin yoğun olarak Schaerbeek/Schaarbeek ve Saint-Josse-ten-Noode/Saint-Josse; daha seyrek olarak ise Anderlecht ve Molenbeek-Saint-Jean/Sint-Jans-Molenbeek belediyeleri ile Laken/Laeken ilçesinde yaşadıklarını belirtmektedir. Bu bilgiler dikkate alınarak Brüksel'de yaşayan katılımcılarla yapılan toplam 23 mülakatın ve 5 odak grup görüşmesinin tamamı Schaerbeek/Schaarbeek ve Saint-Josse bölgelerinde, genellikle restoran ve kafelerde, derneklere, katılımcıların iş yerlerinde veya işlettikleri dükkânlarda ve eğer katılımcılar davet ettiyse de onların evlerinde gerçekleştirilmiştir.⁷⁵

Anvers'te yaşayan katılımcılarla yapılan toplam 15 mülakat ve 5 odak grup görüşmesi de benzer şekilde ağırlıklı olarak katılımcıların işlettikleri işletmeler ve dükkânlarda, restoranlarda, kafelerde ve anahtar kişilerin yönlendirdiği katılımcılar ile de evlerde gerçekleştirilmiştir. Brüksel'den farklı olarak, Anvers'te dernek statüsü altında faaliyet gören bir camide de bireysel mülakatlar ve odak grup görüşmeleri yapılmıştır. Yalnızca iki katılımcıyla, Anvers'te yaşamalarına rağmen Brüksel merkezde bir odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir.

Liège'de yaşayan katılımcılarla gerçekleşen toplam 14 mülakat ve 8 odak grup görüşmesi ise ağırlıklı olarak Herstal ve Cheratte⁷⁶ bölgelerinde gerçekleştirilmiştir.

⁷⁴ Örneğin Alanya ve Swyngedouw (2014, s. 54, 62), Anvers'te ve Brüksel'de toplam 608 katılımcıya ait Avrupalı İkinci Kuşağın Toplumsal Bütünleşmesi (TIES) Projesi (Swyngedouw vd., 2008) verilerini kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmada, sosyo-demografik farklılıkların yanı sıra, şehir bağlamında üç önemli etkenin (etnik çeşitlilik seviyesi, siyasi hava ve etnik çoğunluğun davranışları) algılanan grup ayrımcılığı seviyesinde ve toplumsal bütünleşmede farklılığa neden olduğunu öne sürmekte; ikinci nesil Türk göçmenlerin Anvers'te, Brüksel'e kıyasla daha fazla grup ayrımcılığı algıladıklarını ifade etmektedir.

⁷⁵ Brüksel'de oldukça yoğun bir Müslüman nüfus yaşamaktadır ve bu nüfusun önemli bir kısmı Belçika vatandaşlığı almıştır. Manço ve Kanmaz (2005, s. 1109), 2000 yılı itibarıyla Brüksel'deki Müslümanların yüzde 40'ının Belçika vatandaşlığı elde ettiğini belirtmektedir. Fadil vd.'nin (2014, s. 222) belirttiği gibi Brüksel, Belçika'da Müslümanların en çok olduğu ve nüfusun yaklaşık %17-25'ini oluşturduğu bir şehirdir ve böyle bir İslami mevcudiyet şehrin şeklini etkili bir şekilde değiştirmiştir. Dassetto (2011, s. 22'den akt. Fadil vd., 2014, s. 222), Müslümanların işlettiği dükkanların, helal restoranların, İslami kütüphanelerin ve camilerin giderek artan görünürlüğüne sahip olduğu bölgeleri "İslami topraklar" (*Islamic territories*) olarak nitelendirmekte ve Brüksel'de doğan bebeklerin %32'sine Muhammed veya Fatima gibi Müslüman isimleri verildiğini ifade etmektedir.

⁷⁶ Liège'de Herstal bölgesinde yapılan bir odak grup görüşmesinde, çocuklarının Türkçeyi unuttuğundan şikâyet eden evli bir çift yaşadıkları yerin Cheratte'a benzemediğini, çocuklarının Cheratte'taki gibi diğer Türk ailelerin çocuklarıyla birlikte dışarıda oynamak ve Türkçelerini geliştirmek gibi bir olanağı olmadığını söylemiştir: "Katılımcı 66: Ya bir de burada mesela çocukları salamıyorsunuz dışarıya... (...) Türkiye gibi

Tablo 5. Katılımcıların Cinsiyet, Vatandaşlık Durumu ve Yaşadıkları Bölgeye Göre Dağılımı

Bölgeler ve Şehirler	Cinsiyete ve Vatandaşlık Durumuna Göre Katılımcılar								
	Kadın			Erkek			Toplam		
	Çifte vatandaş	Türkiye vatandaşı	Toplam	Çifte vatandaş	Türkiye vatandaşı	Toplam	Çifte vatandaş	Türkiye vatandaşı	Toplam
Brüksel Başkent Bölgesi (Brüksel)	15	0	15	17	2	19	32	2	34
Flaman Bölgesi (Anvers)	8	0	8	17	4	21	25	4	29
Valon Bölgesi (Liège)	14	1	15	13	2	15	27	3	30
Toplam	37	1	38	47	8	55	84	9	93

değil. Hani burada bir site var, tümü hep Türk. Onlar mesela daha iyi konuşuyor. Katılımcı 65: Cheratte. (...) Orada Türk aileler çok. Türk aileler çok olduğu için, nerdeyse Türk mahallesi gibi. (...) Çocuklar hep beraber oynayabiliyorlar, (...) yani akşam hava kararınca kadar falan. O zaman Türkçe biraz daha düzgün oluyor. Bizim burada böyle bir olanağımız olmadığı için, biraz sıkıntı oluyor.” Aynı katılımcılar konuşmanın devamında Herstal ve Cheratte arasında şöyle karşılaştırmalar yapmıştır: “Katılımcı 66: O Cheratte dediğimiz yerde ezan okunuyor, mesela... Katılımcı 65: Caddenin birinin ismi Atatürk Bulvarı. Türkçe. Katılımcı 66: Ezanı mesela biz burada hiç duymuyoruz. Onlar orada (duyuyor). On dakika arası (mesafe olarak). Katılımcı 65: Sabah ezanı hariç hepsini okuyorlar orada. Sabahleyin işte Belçikalılar rahatsız olur diye. Katılımcı 66: Ha o iyilik şeyleri de var yani bence. (...) Katılımcı 65: Artık izin alabil... çünkü yüzde 99’u falan herhalde Türk, semtin. (...) O yüzden bir sıkıntı olmuyor herhalde. İzin alınabiliyor yani.” Cheratte’da mülakat yapılan ve çocukluğunun orada geçtiğini ifade eden Katılımcı 72 de şunları söylemiştir: “Mesela, burada kural, (...) sabah namazı değil ama, sabah ezanı değil; öğlen ezanı, ikinci ezanı ve akşam ezanı mesela okunuyor burda. Tek yatsı... sabah ve yatsı ezanı okunmuyor. İı... Burada sabahleyin, yani çalışanlar için, yani daha erken kalkmasınlar gibisinden. Yoksam öğlen, ikinci ve akşam ezanı okunuyor. Bize şükür ki onu, yani, onu bize yasaklamadılar. Yani bu Cheratte’da (...), burası küçük bir kasaba diyebilirim, yani bu kasabada mesela o duyuluyor. Onların da tabii ki bir kilisesi var, kilise var burada. Camiyle kilise karşılıklı zaten. Onların da çanları duyuluyor. Onlar da belirli bir saatten sonra çalıyorlar zaten çanlarını. (...) Bu kasabada böyle şeylik yok, iticilik yok.” Parthoens vd. (2005, s. 318) Cheratte’taki Türkiyeli topluluk için dini törenlerin ve buna bağlı geleneklerin bir “sosyal tutkal” işlevi gördüğünü, tek sosyal düzenleyici olmamakla birlikte ilişkileri belirlediğini ve eylemlere anlam verdiğini ifade etmektedir. Ayrıca yazarlar (s. 332-333), Katılımcı 65’in de dile getirdiği Cheratte’taki Atatürk’ün ismi verilen caddenin de gerek yerli Belçikalılar gerekse Türkiyeli göçmenler arasında çeşitli gerginliklere yol açtığına değinmektedir.

Türkiye’de kanun gereği, Türkiye vatandaşı olan anne veya babaların çocukları, ülke içinde veya dışında doğmuş olmaları ayrımı yapılmaksızın, vatandaşlıklarını otomatik olarak kazanmaktadırlar (Kadirbeyoğlu, 2012, s. 8). Belçika’da ise vatandaşlık *jus soli* (toprak esas) ve *jus sanguinis* (kan bağı esas) ilkelerine göre elde edilebilmektedir. Geçmişte vatandaşlığın *jus sanguinis* ile kazanılması büyük ölçüde tercih edilmiştir, ancak yasalar 1985’ten itibaren *jus soli* ilkesine de izin vermiştir (Wautelet, 2020, s. 13).⁷⁷

Vatandaşlık elde etmeye dair üçüncü bir ilke ise, Hammar’ın (1990, s. 75-76) belirttiği gibi, *jus domicilidir* ve bunun koşulları da ilgili devletin toprağında fiilen veya etkin olarak ikamet etmeyi içermektedir. Günümüzde Belçika’da doğmamış ve AB üyesi olmayan bir ülke vatandaşının Belçika vatandaşlığı elde etmesi için iki yol vardır. İlk yol için koşullar; beş yıl kesintisiz olarak Belçika’da ikamet etmek, ülkenin üç resmî dilinden en az birini bilmek, toplumsal entegrasyonu kanıtlamak (ileri orta öğretim sertifikası, en az 400 saatlik bir mesleki eğitim ya da bir entegrasyon kursu) ve ekonomik katılımdır (başvurudan önceki beş yıl içinde en az 468 gün çalışmış olmak). İkinci yol içinse on yıl kesintisiz ikametini yanı sıra ülke dillerinden birini bilmek, toplumsal uyumu ve ekonomik ve/veya sosyo-kültürel hayata katılımı yasal yollarla kanıtlamak gerekmektedir (Wautelet, 2020, s. 7).⁷⁸

Bu bağlamda, kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların vatandaşlık durumları aşağıda, Tablo 6’da gösterilmiştir:

⁷⁷ Belçika Vatandaşlık Kanunu’nda neredeyse oluşabilecek her durum için şartların belirlendiğini ifade eden Sakman (2015, s. 62), vatandaşlık kazanımı hakkında şöyle söylemektedir: “Belçika topraklarında doğanlar için doğduğunda vatansız olması, 18 yaşından önce vatandaşlığını kaybetmesi, son 10 yıllık dönemde en az 5 yıl Belçika’da yaşamış veya zaten Belçika’da doğmuş bir ebeveyne sahip olması veya evlatlık olarak bu özellikleri taşıması vatandaşlığın doğrudan kazanımına imkân vermektedir.”

⁷⁸ Belçika vatandaşı ile evli olanlar, çocuğu Belçika vatandaşı olanlar, engelliler ve emeklilerin vatandaşlık başvuruları için bazı farklılıklar söz konusudur (Wautelet, 2020, s. 7).

Tablo 6. Katılımcıların Yaşadıkları Bölge İtibarıyla Vatandaşlık Durumları ve Vatandaşlık Elde Etme Biçimleri

İkamet Edilen Bölge	Vatandaşlık Durumu		
	Yalnızca Türkiye vatandaşı olanlar	Çifte vatandaş olanlar	
	Türkiye'de ve Türkiye vatandaşı anne ve babadan doğanlar	Türkiye'de doğanlar ⁷⁹	Belçika'da doğanlar ⁸⁰
Brüksel Başkent Bölgesi, Toplam	2	21	11
Flaman Bölgesi, Toplam	4	16	9
Valon Bölgesi, Toplam	3	25	2
Genel Toplam	9	62	22

Bu tabloda görüldüğü üzere, katılımcıların büyük çoğunluğu Belçika ve Türkiye için çifte vatandaşlığa sahip olup yalnızca toplam 9 katılımcı yalnızca Türkiye vatandaşlığına sahiptir. Bu 9 katılımcının Belçika vatandaşlığı ile ilgili durumlarına kısaca değinecek olursak; Brüksel Başkent Bölgesi'ndeki yalnızca Türkiye vatandaşı olan Katılımcı 9 ve Katılımcı 40, Belçika vatandaşlığı için başvuru yaptıklarını ve bekleme sürecinde olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcı 9, çifte vatandaşlığın kendisi için seyahat özgürlüğünden başka bir anlam ifade etmediğini, sekiz ay önce başvurduğunu, normalde iki üç hafta sürmesi gerektiğini ama henüz araştırmalar yapıldığını söylemiş ve “*Bunlar istemiyor yani, biz zorluyoruz*” demiştir. Katılımcı 40 da daha önce vatandaşlık başvurusunun özel bir durumdan dolayı reddedildiğini, daha sonra bu durumla ilgili davayı kazandığını ancak bu arada vatandaşlığa kabul koşullarının değiştiğini ve uyum yasasının çıkarıldığını, kendisinin de 30 senedir Belçika'da yaşadığını ve uyum sorunu

⁷⁹ Bu kategoride evlenerek Belçika'ya göç eden ve eşleri Belçika vatandaşı olduğu için vatandaşlığa kabul edilenler; aslında kendisi doğmadan önce babası veya dedesi Belçika'ya göç etmiş olup çeşitli sebeplerle kendisi Türkiye'de doğanlar; küçük yaşlarda aileleri tarafından Belçika'ya götürülenler; iltica yoluyla, ekonomik sebeplerle, eğitim amacıyla, yasal olmayan yollarla ve diğer sebeplerle Belçika'ya göç edenler bulunmaktadır.

⁸⁰ Bu kategoride Belçika doğumlu ikinci ve üçüncü nesil göçmenler bulunmaktadır.

olmadığını ilgili mercilere ifade ettiğini, bunun üzerine emekliliği kesinleşince kendisine vatandaşlık verileceğinin söylendiğini, dolayısıyla şimdilik beklemede olduğunu söylemiştir.

Flaman Bölgesi'ndeki Türkiye vatandaşı olan katılımcılardan ise; Belçika'ya ilk gidişi yasal olmayan yollarla gerçekleşen Katılımcı 45, Belçika vatandaşlığına hiç başvurmadığını ve beş senede bir ikamet izninin yenilendiğini; Katılımcı 56, boşanma işlerinden dolayı ve maaş göstermesi gerektiği için henüz başvurmadığını ama koşulları sağlayınca başvurmayı düşündüğünü; Katılımcı 60 hiç başvurmadığını, aklına gelmediğini ve ihtiyaç duymadığını ama Belçika vatandaşı olmamanın bazı zorluklarını (örneğin bazı bankacılık işlemlerinde daha dezavantajlı olmak) çeşitli zamanlarda gördüğünü ifade etmiştir. Katılımcı 50 ise Türkiye ve bir başka Avrupa ülkesinin çifte vatandaşlığa sahiptir ve kendisiyle mülakat yapılan tarihte, dört senedir Belçika'da yaşadığını, Belçika vatandaşlığına başvuru yapabilmek için bir yıl daha beklemesi gerektiğini, daha sonra başvuru yapmayı düşünebileceğini söylemiştir. O tarihte henüz Türkiye ve Belçika için çifte vatandaşlığa sahip olmadığı için tabloda Türkiye vatandaşları arasında gösterilmiştir.

Son olarak, Valon Bölgesi'ndeki Türkiye vatandaşı olan katılımcılardan Katılımcı 89, sosyal haklar ve çalışma hakları açısından bazı avantajları olduğu için Belçika vatandaşlığına başvuru yaptığını ve koşulları tam olarak sağlamadığı için başvurusunun beklemede olduğunu; Katılımcı 80 ise daha önce başvuru yapma hakkı olduğu hâlde başvurmadığını ve artık koşulların zorlaştığını, aslında Belçika vatandaşlığına da sahip olmayı tercih edeceğini, çocuklarının ve eşinin çifte vatandaş olduğunu söylemiştir. Katılımcı 84 ise kendisiyle mülakat yapılan tarihte, Belçika'ya 2004'te evlenerek gelen ve altı yıl sonra boşanan kızı Katılımcı 83 ile birlikte yaşadığını ve herhangi bir vatandaşlık başvurusu olmadığını ifade etmiştir. Kızı ile birlikte Türkiye'ye kalıcı olarak dönmek istemelerine rağmen çocukları babalarının onayı olmadan götüremedikleri için Belçika'da yaşamaya devam ettiklerini söylemiştir.

Bireylerin yaşadıkları ülkenin vatandaşlığına sahip olmaları, onları devletin sosyal politikaları ve kamu hizmetleri konusunda daha talepkâr kılabilmektedir. Grahl-Madsen (1985, akt. Hammar, 1986, s. 740; 1993, s. 117; 2016, s. 13-14), çoğu ülkede yalnızca vatandaşlar (*Staatsangehörige, medborgare*) ve yabancılar (*Ausländer, utlänningar*,

stranger, étrangers) arasındaki ayrımın yeterli olmadığını belirtmekte ve vatandaş olmayan ancak çeşitli haklara ve kalıcı oturma iznine sahip insanları tanımlamak için yeni bir ifadeye ihtiyaç olduğunu öne sürmekte; bu insanların “grup dışı” (*out-group*) değil, “grup içi” (*in-group*) olduğunu, dolayısıyla Alman ve İskandinav dillerinde *Inländer* ya da *inlänning* şeklinde ifade edilebileceklerini düşünmektedir. İlk defa Hammar (1986, s. 740), yasal ve kalıcı oturma iznine sahip, hatta sosyal ve ekonomik haklardan yararlanabilen, normalde siyasal temsil hakları olmasa da bazı siyasal haklara sahip olabilen bu insanları, eski bir İngilizce sözcük olarak bahsettiği “*denizens*”, yani “sakinler” kavramıyla tanımlamıştır. Hammar (2016, s. 15), bu kavramın yasal ve kalıcı oturma hakkına sahip yabancı vatandaşları nitelediğini ifade etmektedir. Łucka’nın (2019, s. 337) belirttiği gibi, bu yasal bir kavram olmayıp araştırmacılar tarafından geliştirilmiş akademik bir kavramdır ve Avrupalı veya ulusal mevzuatlarda yer almamaktadır. Yukarıda bahsedilen dokuz katılımcının durumu, belirli bir süredir Belçika’da yaşadıkları için bu şekilde tarif edilmeye kısmen uygun gibi görünse de oturumları kalıcı olmadığı ve belirli sürelerle yenilendiği için kendilerini *denizen* olarak nitelemek de doğru olmayacaktır. Yine de genel olarak Belçika’da uzun süredir yaşadıklarını ve kalıcı olmasa da oturma iznine sahip olduklarını belirtmek gerekmektedir.

Göçmenler ve göçmenlik ile ilgili literatürde birinci kuşak sonrasına ilişkin tanımlamalar farklılık göstermektedir (Şahin, 2010, s. 29). Rumbaut (2004, s. 1161), göç çalışmalarında nesillerin anlamları ve ölçümü konusunda tam bir uzlaşma olmadığını belirtmekte ve bu meselelerin basit ve anlaşılır gibi görünse de daha yakından bakıldığında karmaşık ve tarifinin zor olabildiğine dikkat çekmektedir. Yazar, 12 yaşından önce Amerika’ya göç eden “bir buçukuncu” nesil ile ebeveynlerinden en azından birisi göçmen olup kendisi Amerika’da doğan teknik olarak “ikinci nesil” arasında farklar olduğunu, Amerika’da geçirilen zamanın bu göçmen çocuklar için aynı olmadığını, göçün onlar için yaşamlarının farklı aşamalarında ve farklı sosyogelişimsel bağlamlarda gerçekleştiğini belirtmektedir. Rumbaut (2004, s. 1185) ayrıca, kendisi Amerika’da doğup ebeveynlerinden biri yabancı ülke doğumlu, diğeri ise Amerika doğumlu bireylerden “iki buçukuncu nesil” olarak söz etmektedir. Lesthaeghe (2000, s. 4) de göçmen erkek işçilerin aile birleşimi yoluyla göç eden eşlerinden, çocuklarından ve akrabalarından “yan alım” (İngilizce *lateral intake* veya Flamanca *zij-instroom*) ya da Amerika’da “bir buçukuncu jenerasyon” olarak bahsedildiğini ifade etmektedir. Örneğin Torrekens (2021,

s. 144), Belçika'ya çocukluklarında göç edenleri bir buçuguncu nesil olarak tarif etmektedir. Bu kavramların kullanılmasında göçe ya da göçmene ilişkin farklı boyutlar dikkate alınabilmektedir.

Şimşek (2016, s. 20), göç alan ülkede doğan ya da orada büyüyen bireylerin köklerinin bulunduğu ülkeye dair tarihsel bağlarının sınırlı; göç alan ülke ile bağlarının daha güçlü olabileceğini; dolayısıyla ulus aidiyeti ve ortak bir siyasal yönetime sahip olmanın göçmen çocuklarının ortak deneyimi olmayabileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla, siyasal katılımı anlamaya ve açıklamaya çalışırken göçmen (kökenli) bireyin göç hikâyesini, nerede doğup büyüdüğünü bilmek elbette önemlidir. Bu bağlamda, çalışmada göçmen nesillerinden söz ederken nelere atıfta bulunulduğunu açıklamakta yarar vardır.

Bu çalışma nitel bir araştırma olduğundan değişken yönelimli araştırmalarda gözlem birimlerini aynı tanımlama çerçevesinde düzenli ve tutarlı olarak aynı kategorilere atamanın teknik gerekliliklerini karşılamak zorunda değildir. Ancak, yine de nitel bir araştırmanın ihtiyaçlarını karşılayacak bir şekilde onları nedensel olarak anlamlı bütünlükler oluşturan kümeler ayırmak gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, katılımcıların göç ettikleri yaşları dikkate alarak nesilleri tam veya buçuklu tarif etmek yerine, Belçika'ya ilk kez göç edenler ile olan akrabalık bağları (çocuk ya da torun) ve doğum yerleri (Türkiye ya da Belçika) dikkate alarak tarif etmek ve gruplandırmak daha uygun görünmektedir. Nitekim bu yaklaşımı destekler mahiyette olarak Rumbaut (2004, s. 1185) da eğer buçuklu ifadelerle ayrımı yapılan gruplar arasında önemli farklılıklar yoksa ve daha geniş olarak kavranan nesil kavramına çok az katkıda bulunuyorsa, buçuklu olarak tarif edilen grupları bir araya getirmenin pratik ve teorik olarak daha mantıklı olacağını söylemektedir.

Bu bağlamda, çalışmada kullanılan “birinci nesil” ifadesi ile 1960 ve 1970’li yıllarda Türkiye’den Belçika’ya ilk kez göç eden nesle atıfta bulunmaktadır. “İkinci nesil” ifadesi, “birinci nesil” göçmenlerin Türkiye’de ya da Belçika’da doğan çocuklarını, “üçüncü nesil” ifadesi ise yine aynı dönemlerde Türkiye’den Belçika’ya ilk kez göç edenlerin Türkiye’de ya da Belçika’da doğan torunlarını nitelemektedir. Üçüncü nesil katılımcıların ebeveynlerinden en az biri Belçika’da doğmuş veya küçük yaşlarda ebeveynlerine eşlik ederek Belçika’ya göç etmiş bireylerdir. Bu iki gruptaki bireylerin babaları veya dedeleri genellikle 1960’lı ve 1970’li yıllarda Belçika’ya (Charleroi, Limburg, Heusden-Zolder,

Hasselt gibi bölgelere) çoğunlukla madenlerde, fabrikalarda ya da inşaatlarda çalışmak üzere işçi olarak göç etmiştir. İçlerinde nadiren başka işlerde (öğretmenlik ya da serbest meslek gibi) çalışmak üzere göç etmiş olanlar da bulunmaktadır.⁸¹ Türkiye’de doğmuş olan ikinci veya üçüncü nesil katılımcılar, genellikle küçük yaşlarda ailelerinin Belçika’ya götürdüğü ve çocuklukları ile gençliklerinin tamamını ya da en azından bir kısmını Belçika’da geçirmiş olan bireylerdir.⁸² İçlerinde az sayıda görece daha büyük yaşlarda göç etmiş bireyler de bulunmaktadır.⁸³

Göç ve göçmenlik çalışmalarında dikkate alınan diğer bazı vasıflar bakımından da katılımcıların durumunu tasvir etmekte yarar bulunmakta olup bu kapsamda göç sebepleri, yaşadıkları bölgeler ve cinsiyetleri itibarıyla katılımcıların durumu Tablo 7’de özetlenmiştir. Bu tabloda görüleceği üzere, kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların üçte birinden fazlası Belçika’ya aile birleşimi yoluyla göç etmiş olup bu bağlamda toplam 14 “ithal gelin” ve 20 “ithal damat” ile mülakat yapılmıştır. Bu katılımcılar arasında oldukça genç yaşlarda, görücü usulü ile yapılan evliliklerin ve akraba evliliğinin yaygın olduğunu söylemek mümkündür.⁸⁴ Ayrıca evlilik yoluyla göç edenler içinde daha önce ailesi Belçika’ya göç edip Türkiye’ye dönmüş olan, iltica başvurusu reddedilen⁸⁵ ve esas göç etme motivasyonu ekonomik sebeplerden kaynaklanan katılımcılar da

⁸¹ “İkinci nesil” ve “üçüncü nesil” olarak nitelenen katılımcılardan yalnızca Katılımcı 10’un babasının göç sebebi, ekonomik amaçlı değildir (bkz. Tablo 9). Onun dışında, bu şekilde nitelenen bütün katılımcıların babaları veya dedeleri, benzer dönemlerde Belçika’ya ekonomik amaçlarla göç etmiştir.

⁸² Örneğin dedeleri kömür madenlerinde işçi olarak çalışmak üzere Belçika’ya göç etmiş olan Katılımcı 18, Katılımcı 64 ve Katılımcı 72 sırasıyla üç yaşındayken, iki yaşındayken ve dört aylıkken aile göçü yoluyla Belçika’ya göç etmişlerdir. Bu katılımcıların göç hikâyeleri için bkz. Tablo 9. Bu üç katılımcı, Tablo 7’de Türkiye’de doğan üçüncü nesil olarak gösterilmiştir. İkinci nesil olup Türkiye’de doğan katılımcılar sayıca daha çoktur ve göç hikâyeleri benzer şekilde, babalarının ekonomik sebeplerle Belçika’ya göç etmesi ve kendilerinin de küçük yaşlarda aile göçü yoluyla Belçika’ya gitmeleri şeklindedir.

⁸³ Örneğin Katılımcı 4, Katılımcı 11 ve Katılımcı 18 babalarının Belçika’ya göç etmeleri neticesinde sırasıyla 13, 18 ve 12 yaşlarında Belçika’ya gitmişlerdir (bkz. Tablo 9). Bu üç katılımcı dışında Türkiye doğmuş ve ikinci ya da üçüncü nesil olarak nitelenen bireyler genellikle çok daha küçük yaşlarda, bebekken veya ilkokul yaşlarından önce ailelerine eşlik ederek Belçika’ya göç ettiklerini ifade etmişlerdir.

⁸⁴ Köktepe (2008, s. 123), özellikle Emirdağ’dan Belçika’ya göç edenler arasında birinci dereceden akraba ya da uzaktan akraba ile evlenme ile görücü usulü evlenmenin çok yaygın olduğunu dikkat çekmektedir. Yazar bunun, Belçika’ya göç edenlerin geride kalan akrabalarına yardım etmek için çocuklarını evlendirmesinden kaynaklandığını, ancak iki farklı kültürde yetişen bireylerin çoğunlukla anlaşamayıp ayrıldığını belirtmektedir. Manço, A. (2000, s. 129) da Belçika’ya göç eden Türkiyelileri şöyle tarif etmektedir: “(...) kültürel özelliklerine baktığımızda, geleneksel toplum özelliklerini görüyoruz: kan bağı temeli üzerine kurulmuş millet ve yurtseverlik özellikleri, otoriter, hiyerarşik, ataerkil aile sistemi, genişlemiş aile yapıları, akraba evlilikleri...”

⁸⁵ Bkz. Tablo 9, Katılımcı 21.

bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü nesil göçmenler arasında da evli olanların neredeyse tamamının eşleri Türkiye’den dir.

Kendileriyle mülakat yapılan katılımcılar arasında Türkiye’den Belçika’ya iltica yoluyla göç eden toplam bir kadın ve dört erkek katılımcı bulunmaktadır. Bu beş katılımcının tamamı kendilerini “solcu, sosyalist, komünist” gibi ifadelerle tarif eden bireylerdir.

Ekonomik sebeplerle Türkiye’den Belçika’ya göç ettiğini ifade eden iki katılımcı⁸⁶, eğitim amacıyla göç ettiğini ifade eden de yine iki katılımcı bulunmaktadır. Ancak eğitim amacıyla göç eden katılımcılardan biri, kendi göç sebebinin siyasi bir yönü de olduğunu ifade etmiş ve eğitimine başladıktan sonra aile birleşimi yoluyla Belçika’da kaldığını söylemiştir.⁸⁷

Yasal olmayan yollarla Belçika’ya göç ettiğini belirten üç katılımcıdan ikisi siyasi sebeplerle, biri de duygusal sebeplerle göç ettiğini söylemiştir.⁸⁸ Turistik amaçlı olarak Belçika’ya gittikten sonra göç etmeye karar verdiğini ifade eden Katılımcı 20 ise birkaç aylığına turistik bir gezi için bazı Avrupa ülkelerine gittiğini, Belçika’da tanıdıkları aracılığıyla eşiyile tanıştığını ve evlendikten sonra da aile birleşimi yoluyla oturum aldığını söylemiştir.

Son olarak, Katılımcı 84, eşi vefat ettikten sonra, Belçika’ya daha önce evlenerek göç eden kızının yanına, torunlarıyla da ilgilenmek ve orada yaşamak için gitmiştir. Katılımcı 35 ise ailevi sebeplerden dolayı parayla vize alarak Belçika’ya göç ettiğini, daha sonra çocuklarını kaçak yollarla yanında getirdiğini söylemiştir.

Katılımcılar belirlenirken farklı bölgelerin farklı sosyal ve siyasi dinamikleri olacağı göz önüne alınmış, mümkün olduğu kadar farklı sosyo-ekonomik statülere, etnik ve dinî kimliklere, siyasi görüşlere sahip, farklı siyasi partileri destekleyen bireylere ulaşılmaya gayret edilmiştir.

⁸⁶ Bkz. Tablo 9, Katılımcı 50 ve Katılımcı 60.

⁸⁷ Bkz. Tablo 9, Katılımcı 49.

⁸⁸ Bkz. Tablo 9, Katılımcı 36, Katılımcı 39 ve Katılımcı 45.

Tablo 7. Katılımcıların Göç Sebepleri, Yaşadıkları Bölge ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Katılımcıların Belçika'ya Göç Sebepleri / Yolları	Bölgeler	Kadın (Toplam)	Erkek (Toplam)	Toplam
Evlilik	Brüksel Başkent Bölgesi	5	7	34
	Flaman Bölgesi	-	5	
	Valon Bölgesi	8	9	
İkinci Nesil (Ebeveynleri göç edip Türkiye'de doğanlar)	Brüksel Başkent Bölgesi	-	8	19
	Flaman Bölgesi	3	1	
	Valon Bölgesi	4	3	
İkinci Nesil (Ebeveynleri göç edip Belçika'da doğanlar)	Brüksel Başkent Bölgesi	3	-	11
	Flaman Bölgesi	3	3	
	Valon Bölgesi	1	1	
Üçüncü Nesil (Türkiye'de doğanlar)	Brüksel Başkent Bölgesi	1	-	3
	Flaman Bölgesi	-	-	
	Valon Bölgesi	1	1	
Üçüncü Nesil (Belçika'da doğanlar)	Brüksel Başkent Bölgesi	6	2	11
	Flaman Bölgesi	1	2	
	Valon Bölgesi	-	-	
İltica yoluyla göç edenler	Brüksel Başkent Bölgesi	-	-	5
	Flaman Bölgesi	1	3	
	Valon Bölgesi	-	1	
Ekonomik sebeplerle göç edenler	Brüksel Başkent Bölgesi	-	-	2
	Flaman Bölgesi	-	2	
	Valon Bölgesi	-	-	
Eğitim amacıyla göç edenler	Brüksel Başkent Bölgesi	-	-	2
	Flaman Bölgesi	-	2	
	Valon Bölgesi	-	-	
Yasal olmayan yollarla göç edip oturma hakkı ya da vatandaşlık alanlar	Brüksel Başkent Bölgesi	-	-	3
	Flaman Bölgesi	-	3	
	Valon Bölgesi	-	-	
Turistik amaçlı gidip göç edenler	Brüksel Başkent Bölgesi	-	1	1
	Flaman Bölgesi	-	-	
	Valon Bölgesi	-	-	
Diğer sebeplerle göç edenler	Brüksel Başkent Bölgesi	-	1	2
	Flaman Bölgesi	-	-	
	Valon Bölgesi	1	-	
Toplam		38	55	93

Katılımcıların öğrenim durumu ve cinsiyet bakımından dağılımları ise aşağıda Tablo 8’de özetlenmiştir. Tabloda görüldüğü üzere, toplam 93 katılımcının 32’si lise mezunudur. Bu gruptaki katılımcılar içinde Belçika’daki Flaman veya Valon okullarından mezun olanlar olduğu gibi Türkiye’deki Anadolu liseleri, meslek liseleri, genel liseler ve imam-hatip liselerinden mezun olanlar da bulunmaktadır. Katılımcılar arasında ikinci en kalabalık grubu oluşturan üniversite (lisans) mezunları (toplam 13 katılımcı) arasında Belçika’daki üniversitelerin yanı sıra Türkiye’deki üniversitelerin (örgün veya açık öğretim veren) çeşitli bölümlerinden mezun olan katılımcılar yer almaktadır. İlkokul mezunu olan katılımcıların tamamı Türkiye’de doğmuş ve 16-33 yaşları arasında Belçika’ya göç etmiş bireylerdir.⁸⁹ Belçika’da doğup büyüyen katılımcıların genel olarak daha yüksek öğrenim düzeylerine sahip olduğu söylenebilir. Türkiye’de okuldan atılma sebebiyle öğrenimini tamamlayamayan iki katılımcı bulunmaktadır.⁹⁰ Lise ve üniversite öğrencisi olan katılımcılar öğrenimlerine Belçika’da devam ettiklerini ifade etmişlerdir.⁹¹

⁸⁹ Türkiye’de 14.06.1973 tarih ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile sekiz yıllık eğitim benimsenmiş, ancak geçici bir maddeyle ortaokul bu zorunluluğun dışında tutulmuştur. 16.08.1997’de 4386 sayılı kanun ile sekiz yıllık zorunlu eğitim uygulamasına geçilmiştir.

⁹⁰ Anvers’te mülakat yapılan Katılımcı 55 “Okuldan atıldım Türkiye’de, yaşadığım hukuksuzluklar dolayısıyla (üniversiteden) atıldım. Dediğim gibi basın çalışanıydım. Öyle (...) Daha da devam edemedik yani.” demiş ve Belçika vatandaşlığı almasına rağmen hakkındaki dosyalar bitmediği için Türkiye’ye gidemediğini, Türkiye’nin basın emekçilerinin en çok tutuklandığı ülke olduğunu söylemiştir. Brüksel’de mülakat yapılan Katılımcı 11 de öğrenim durumunu açıklarken ilkokulda ve lisede öğretmenlerinden şiddet gördüğünü, Kürt olduğu için zorluklar yaşadığını, ağır şartlarda büyüdüğünü, iki kez sınıfta kaldığı için öğrenim hakkının dondurulduğunu ve okuldan atıldığını, daha sonra Belçika’ya göç ettiklerini ifade etmiştir: “Öğrenim durumum, Türkiye’de lise 2’yi iki sefer okuduğum için okuma hakkım donduruldu. Beni okuldan attılar. Babam Avrupa’daydı, Belçika’da. Bizi o getirdi buraya. (...) Mesela Türkiye’de olmuş olsaydım ben, mutlaka Okul-Aile Birliği’nde bulunurdum. Yani öğretmenlerin başının belası olurdu. Çünkü ben okulda Türkiye’de çok dayak yedim. Bir gün ilkokulda (...) dördüncü sınıf öğrencisiyim. (...) hiç unutmuyorum, (...) okulun en arka sırasına beni oturtturuyordu öğretmen. Köyden gelmişim, siyah bir önlüğüm vardı ve bir de Kürd olduğumu biliyordu öğretmen. Yani öğretmenin de belki suçu yok. Aman işte, o dönemin algısı, insanlar etkilendi. (...) Ağır şartlarda büyüdüğüm için, o pedagoji dünyasında, algılarım biraz yavaştı. Çok geç öğrenen birisiydim, tembeldim. Bir hafta sonu işte, okul bitti, iki gün tatile giriyoruz. Merdivenleri inerken fazla mı neşeliydim, n’olduysa, (...) okul müdürü beni aldı. Hava karanlıktı, herkes okuldan ayrıldı, beni götürdü odaya, beni dövdü, ağızma burnuma öyle bir tokat attı, yemin ederim bunun şiddetinden altıma kaçırıldım. Hiç unutmuyorum. (...) Ben okula Türkiye’de gitmek istemiyordum ki... Burada okulu sevdiremiyorlar. Ben (...) kaçıyordum okuldan, yani nefret ediyordum. Çünkü dayak yiyordum okulda. (...) Lisede bile öğretmen beni tokatlardı yaa...” Bu çalışmanın konusuyla doğrudan ilgili olmasa da Türkiye’de okullarda öğrencilere yönelik şiddetin yaygınlığı ve bunun bazı psikolojik sonuçları üzerine bkz: Kızıltepe vd. (2020).

⁹¹ Yalnızca Katılımcı 20 (Erkek, 44, Çifte vatandaş, Brüksel), Türkiye’de bir üniversitede üç yıl okuduktan sonra ailevi sorunlar sebebiyle kaydını dondurduğunu, bu süre uzayınca da öğrenim hakkının sona erdiğini, daha sonra af ile yeniden kayıt yaptırdığını fakat bölümünün dışardan bitirmeye müsait olmadığını ve yurt dışında olduğu sürece de öğrenim hakkının sona ermeyeceğini öğrendiği için şimdilik kayıt yaptırmadığını ifade etmiştir.

Tablo 8. Katılımcıların Öğrenim Durumu ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Katılımcının Öğrenim Durumu	Kadın (Toplam)	Erkek (Toplam)	TOPLAM
Belirtilmemiş	5	2	7
İlkokul terk	-	1	1
İlkokul mezunu	3	5	8
Ortaokul terk	-	3	3
Ortaokul mezunu	1	5	6
Lise terk	2	3	5
Lise öğrencisi		2	2
Lise mezunu	16	16	32
Yüksekokul mezunu	4	2	6
Lisans terk	-	3	3
Lisans öğrencisi	-	2	2
Lisans mezunu	5	8	13
Yüksek lisans terk	1		1
Yüksek lisans öğrencisi	2	1	3
Doktora öğrencisi	-	1	1

Araştırma projesinin tasarımının erken aşamasında, katılımcılara erişimin küme düzeneğini önceden belirleme, yani mülakat öncesinde kendisinin hangi siyasi görüşe mensup olduğunu ve hangi siyasi partileri desteklediğini dikkate alarak erişim sağlamanın uygun olacağı düşünülmüştür. Ancak, böyle bir erişim biçiminin hem pratik zorluklar doğurabileceği⁹² hem de -daha önemlisi- farklı görüşlere mensup bireyler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları değerlendirme olanağını ortadan kaldıracacağı kanaatine varılarak bundan vazgeçilmiştir. Bunun yerine yalnızca çifte vatandaşlığa sahip ve 18 yaşından büyük birey olmak dâhil etme-dışlamanın iki temel kıstası olarak belirlenmiştir. Ancak mülakatlar ilerledikçe Belçika’da oturma izni olan fakat çifte vatandaşlığa sahip olmayan Türkiye vatandaşlarının da çalışmaya önemli katkılar sunabileceği fark edilmiştir. Çifte vatandaşlığa çeşitli pratik sorunlar veya milliyetçi duygular sebebiyle

⁹² Örneğin, muhtemel katılımcıları araştırmaya dahil etmeden önce ilk soru olarak, Türkiye’de sağ, Belçika’da ise solu destekleyip desteklemedikleri doğrudan sorulamayacağı; sorulsa da böyle bir başlangıcın tüm mülakatın seyrini çeşitli şekillerde etkileyebileceği gibi düşünceler; bu tercihin pratik boyutunu oluşturmaktadır.

başvurmayan, buna ihtiyaç duymadığını ifade eden veya çifte vatandaşlık için başvuruda bulunup henüz başvurusu kabul edilmeyen bazı kişiler, araştırmacıyla tanıştıktan sonra çalışmaya katılmak istemişlerdir. Çifte vatandaşlığa sahip olmayan ve yalnızca Türkiye vatandaşlığı olan bu kişilerin de araştırmaya dahil edilmesiyle birlikte, katılımcı profili biraz daha çeşitlenmiştir.

4.3. KATILIMCILARIN PROFİLİ

Katılımcıların her birine ilişkin genel bilgiler, mülakatların ve odak grup görüşmelerinin süreleri ile yapıldıkları yerlere dair bilgiler ise Tablo 9’da takdim edilmiştir. Odak grup görüşmesi yapılan katılımcılar, tabloda birlikte gösterilmiştir. Bu tablo belli bir konuda görüş beyan eden katılımcı hakkındaki bilgileri daha detaylı ve bütünlüklü bir şekilde takip edebilmek için oluşturulmuş temel referans tablosudur.

Tablo 9. Katılımcılara İlişkin Genel Bilgiler

Katılımcı 1
<p>Mülakat süresi: 1 sa 14 dk 54 sn Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)</p> <p>43 yaşında, erkek. Afyon, Emirdağlı. Türk ve Sünni. Evli, üç çocuğu var. Meslek lisesi mezunu. Belçika’da çok sayıda akrabasının yaşadığını söylüyor. Kendisi istemediği hâlde, 19 yaşındayken, amcasının aracılığıyla evlenerek Belçika’ya göç etmiş. Bir restoranda usta olarak çalışıyor. Belçika’da doğmuş ve büyümüş olan Türkiye kökenli eşi, memur. 15 yıldır çifte vatandaş olduğunu, o dönem tanınan bir hak sayesinde yalnızca adını soyadını söyleyebildiği hâlde eşi sayesinde vatandaşlık elde edebildiğini söylüyor. Aylık ortalama gelirinin 2.000 küsur Euro olduğunu ve kendisini orta sınıfa ait hissettiğini söylüyor. Kendisini ülkücü ve vatansever olarak tanımlıyor, aşırı sağcı olmadığını belirtiyor. Çocukken amcalarının MHP’li olduğunu, onlardan etkilendiğini anlatıyor ve eleştirdiği yönler olsa da Türkiye’de MHP’yi desteklediğini söylüyor. En beğendiği siyasetçi, hayatını okuduğunu anlattığı Muhsin Yazıcıoğlu. Türkiye siyasetini anlamadığını söylediği eşiyle, Türkiye’de yapılan bir seçimde anlaşarak bir oy MHP, bir oy da AKP için kullandıklarını, ancak 2017’deki Anayasa Değişikliği Referandumu’nda “hayır” oyu verdiklerini anlatıyor. Erdoğan’a karşı olmasa da ve lider olarak beğendiği yönleri olsa da başkanlık sistemini desteklemediğini söylüyor. “Evet” oyu verilmesini istediği için Bahçeli’yi eleştiriyor. Belçika’da ise çevresindeki kişilerin etkisiyle Sosyalist Parti’ye oy verdiğini; ancak partinin açılımını, içeriğini, faydalarını bilmediğini ve faaliyetlerini takip etmediğini söylüyor. Türkçe dışında çok az Fransızca biliyor. İş hayatına mecburen erken atıldığını ve eğitim, dil öğrenme gibi konuları ikinci planda bıraktığını söylüyor. Yeterli düzeyde dil bilmediği için bazı işlerini eşinin veya çocuklarının yardımıyla halledebildiğini, kendisini onlara bir nevi bağımlı gibi hissettiğini anlatıyor ve yirmi yılı aşkın sürede Belçika’da yaşamaya alışamadığını ifade ediyor. Çalıştığı işin güvencesizliğinden şikayet ediyor ve Türkiye’de memur olan akrabalarının hayatlarının kendisinininkinden daha iyi olduğunu düşünüyor. Yine</p>

de Belçika'da yaşamının hem ekonomik hem sosyal yönlerden daha avantajlı olduğunu söylüyor ve Türkiye'de rahatça tatil yapabildiklerini anlatıyor. TRT 1, Show TV, Star, Fox TV gibi kanalları daha çok izlediğini, bu kanallardaki dizileri takip ettiğini; internette *Hürriyet*, *Sabah* gibi gazeteleri okuduğunu söylüyor. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmeye ihtiyacı olmadığını, Avrupa ülkelerinin geçmişe göre ekonomik olarak zayıfladığını düşünüyor. Yurt dışında yaşayan vatandaşların Türkiye seçimlerinde oy kullanma hakkına sahip olmalarını doğru bulmuyor ve yeterince bilgi sahibi olmadan oy kullanarak Türkiye'deki insanların hayatlarına müdahale ettiklerini düşünüyor. Haftada bir gün spor yaptığını, çocuklarını spora yönlendirdiklerini ve dinlerini daha iyi öğrendiklerini diye hafta sonları camiye Kur'an kursuna gönderdiklerini anlatıyor.

Katılımcı 2

Mülakat süresi: 1 sa 8 dk 51 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

40 yaşında, kadın. Belçika doğumlu. Aslen Karamanlı. Türk ve Sünni. Yüksek lisansı yarıda bırakmış. Çifte vatandaş. Üçüncü nesil göçmen. Liège ve Genk bölgesinde maden işçisi olarak çalışan dedesi, daha sonra eşini ve çocuklarını Belçika'ya götürmüş. Belçika'da 10 yıl süreyle esnaf olarak çalışan katılımcı, kendisiyle mülakat yapılan tarihte işsizlik yardımı aldığını söylüyor. Daha önce Türkiye kökenli bir erkekle evlenip boşanmış, bu evliliğinden iki çocuğu var. Bir süredir birlikte olduğu partneriyle evlenmek üzere olduğunu söylüyor. Partneri Türkiye'de gayrimenkul sektöründe çalışıyor. Türkiye'deki ve Belçika'daki mülklerinden toplam 2.000 Euro civarında kira geliri elde ettiklerini söylüyor ve aylık toplam gelirlerinin 4.000-4.500 Euro civarında olduğunu belirtiyor. Ekonomik durumunun Türkiye için iyi, Belçika içinse orta düzeyde olduğunu düşünüyor. Belçika'da yaşamaktan memnun olduğunu, gelecekte Türkiye'de yaşama düşüncesinden korktuğunu söylüyor. Türkiye'de Antalya'da sahile yakın oturduklarını ve ayda bir, daha çok tatil amaçlı olarak Türkiye'ye gittiğini belirtiyor. Belçika'da en önemli problemin ekonomiyle ilgili olduğunu, işsizliğin arttığını ifade ediyor. Türkiye'de ise özgürlüklerin kısıtlanmasını en önemli problem olarak görüyor ve demokrasinin olmadığını söylüyor. Türkiye'de yapılan seçimlerin hileli olduğunu düşünüyor. Daha önce CHP için oy verdiğini, Kılıçdaroğlu'nun Erdoğan'a yönelik muhalif söylemlerini beğendiğini ifade ediyor. Belçika'da eski eşiyile restoran işlettikleri dönemde 1 Mayıs mitinglerine gidiyormuş. Kendisini "MHP'nin kökeninden gelen bir insan" olarak tanımlayan partnerinin etkisiyle Türkiye'de 1 Kasım 2015'te yapılan genel seçimde MHP'ye oy vermiş. Yine de cumhuriyetçi oldukları için CHP'yi desteklediğini söylüyor. Belçika'da ise Sosyalist Parti'yi destekliyor. Sendika olarak ise Belçika'da CSC üyesi olduğunu, hem sosyal aktiviteler düzenlediklerini hem de çalışan hakları ve sigorta gibi konularda yardımcı olduklarını ifade ediyor. Siyasetle çok ilgilenmediğini ve Belçika medyasını daha çok takip ettiğini söylüyor. Türkiye'de gazetecilerin istediklerini yazamadığını, bu yüzden artık gazete almaya gerek olmadığını düşünüyor. Fransızca, İngilizce ve Türkçe bildiğini; günlük hayatında en çok Fransızca kullandığını belirtiyor. Partneri çifte vatandaş değil ve katılımcının hem ailesi hem de çocukları Belçika'da yaşadığı için yılın dokuz ayı Türkiye'de, üç ayı Belçika'da yaşama planı var. Belçika'da yaşadığı bölgede neredeyse hiç Türk olmadığını, çocuklarının Türklüklerini unutmamasını istediğini, ancak Türkçeyi zor konuştuklarını ifade ediyor. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesinin seyahat özgürlüğü açısından iyi olacağını, ancak ekonomik bir artışı olmayacağını düşünüyor. Serbest zamanlarında daha çok arkadaşlarıyla buluştuğunu, sinemaya gittiğini, plajda zaman geçirdiğini, alışveriş yaptığını ve turistik amaçla farklı ülkelere seyahat ettiğini söylüyor.

Katılımcı 3
<p>Mülakat süresi: 2 sa 5 dk 21 sn Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)</p> <p>36 yaşında, kadın. Belçika doğumlu, aslen Afyonlu. Türk ve Sünni. Evli, iki çocuğu var. Lise mezunu. 12 yaşından beri çifte vatandaş. Üçüncü nesil göçmen. Evlenince bir süre çalışmadığını, daha sonra hem işsizlik parasından yararlandığını hem de kaçak olarak sekreterlik yaptığını söylüyor. Kendisiyle mülakat yapılan tarihte sağlık sorunları sebebiyle çalışmadığını ve 1.300 Euro işsizlik parası aldığını, ayrıca toplam 480 Euro çocuk parası aldıklarını, eşinin inşaat sektöründe yarı zamanlı çalıştığını ve aylık toplam gelirlerinin 2.700 Euro civarında olduğunu söylüyor. Kendisini orta sınıfa ait hissediyor. Belçika’da Sosyalist Parti’ye üye olduğunu, Sosyalist Parti’nin hangi ırktan olursa olsun insanları koruduğunu söylüyor. Eskiden siyasetten hiçbir şey anlamadığını, Belçika’daki Türkiyeli kadınlara yönelik olarak kurulmuş bir derneğin başkanıyla tanıştıktan sonra ondan biraz siyaset öğrenmeye başladığını anlatıyor. Siyasi anlamda sağ ve sol kavramlarına dair hiçbir fikri olmadığını söylüyor. Sosyalist Parti’yi sağda gördüğü anlaşılıyor. Türkiye’de doğup büyümüş olan ve gelecekte Türkiye’de yaşamayı çok istediğini aktardığı eşinin Türkiye siyasetini daha iyi anladığını düşünüyor ve onun gittiği yoldan giderek AKP’yi ve Erdoğan’ı desteklediğini söylüyor. Eşinin kendi siyasi görüşünü “Tayyipçiyim” diyerek tarif ettiğini, kendisinin ise “Tayyipçi” olmadığını ama Erdoğan’ın Türkiye’ye başörtüsüyle üniversitelere girilmesi, bazı insanların ilaçlarını bedava alabilmesi ve hastaların bedava bakılabilmesi gibi “iyilikler” getirdiğini söylüyor. Kılıçdaroğlu’nun ismini hatırlayamıyor, “CHP’nin başı neydi?” diye soruyor. Erdoğan’ı şahıs olarak doğrudan eleştiren siyasetçileri beğenmediğini söylüyor. 2017’deki Anayasa Değişikliği Referandumu’nda “evet” oyu kullandığını belirtiyor ve neden “evet” oyu verdiğini açıklarken Türkiye’nin zamanında Amerika’ya her konuda çok yardım ettiğini ama Amerika’nın Türkiye’ye yardım etmediğini, o yüzden Türkiye’nin bağımsızlığını kazanmak istemesinin güzel bir şey olduğunu; Almanya’ya, Hollanda’ya ihtiyaç duymadığını göstermenin Türkiye’nin hakkı olduğunu söylüyor. Ana dilleri Türkçe ve Fransızca. Çok az Flamanca ve İngilizce biliyor. Daha çok Belçika kanallarını ve televizyondaki dizileri seyrettiğini, eşinin ise genellikle TRT’yi izlediğini, ATV’ye ve Star’a baktığını söylüyor. Çocuklarının Türk ve Müslüman olduklarını öğrenmelerinin çok önemli olduğunu, Kur’an’ı düzgünce okumalarını istediğini, bu amaçla onları camiye gönderdiğini, her bir çocuk için senelik 200 Euro ödediklerini, aslında din öğreten hocanın para almaması gerektiğini düşündüğünü söylüyor. Aynı zamanda çocuklarının Fransızca’yı iyi öğrenmeleri için öğrencilerin kendi aralarında ana dillerinde konuşmasına izin verilmeyen, disiplinli bir okul araştırmış. Geçmişte serbest zamanlarında üye olduğu dernekte gönüllü olarak çeşitli işler üstleniyormuş ve etkinliklere katılıyormuş. Ancak sağlık sorunları sebebiyle artık fazla bir şey yapamadığını, bazen çocuklarıyla açık havada yürüdüğünü söylüyor.</p>
Katılımcı 4
<p>Mülakat süresi: 39 dk 12 sn Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)</p> <p>58 yaşında, erkek. Afyon, Emirdağlı. Bekar. Çocuğu yok, yalnız yaşıyor. Lise mezunu. Mekan işletmecisi ve organizatör. Yaklaşık 20 senedir çifte vatandaş olduğunu söylüyor. İkinci nesil göçmen. Babası işçi olarak 1966’da Belçika’ya göç etmiş, daha sonra ailesini götürmüştü. Böylece katılımcı, 13 yaşındayken Belçika’ya göç etmiş. Ateist olduğunu belirtiyor. Kendisini solcu, sosyalist olarak niteliyor. Kendisi için solun “insan hakları” ve “hümanizm”; sağın ise “kapitalizm” ve “baskı” gibi anlamlar ifade ettiğini söylüyor. Türkiye’de CHP’yi desteklediğini, HDP’ye ve Selahattin Demirtaş’a sempati duyduğunu belirtiyor. Belçika’da ise Yeşiller’i ve Sosyalist Parti’yi destekliyor. Ancak Sosyalist</p>

Parti'nin yolsuzluk haberlerinin kendisinde hayal kırıklığı yarattığını ifade ediyor. Belçika'da yaşamaktan memnun olduğunu, iş ve tatil amaçlı olarak yılda bir defa Türkiye'ye gittiğini, ancak Türkiye'nin ekonomik ve siyasi gidişatının kötü olduğunu ve gelecekte kalıcı olarak orada yaşamak gibi bir planı olmadığını söylüyor. Türkiye'den kendi ifadesiyle "daha çok sol ağırlıklı" *Cumhuriyet*, *Diken*, *Sözcü*, *BirGün* gibi gazeteleri ve *Hürriyet*'ten de bir iki yazarı takip ettiğini söylüyor. Belçika'da ise *Le Soir*, *La Dernière Heure* gazetelerini internet üzerinden okuyor. Serbest zamanlarında kültürel ve sanatsal faaliyetlerle uğraştığını belirtiyor. Aylık gelirinin değişken olduğunu, ortalama 2.000 Euro kazandığını söylüyor. Kendisini orta sınıfa ait hissediyor. İyi düzeyde Türkçe, Fransızca ve İngilizce; orta düzeyde Hollandaca ve İspanyolca bildiğini ifade ediyor. Çifte vatandaşların her iki ülkede oy kullanma hakkına sahip olmasını doğru bulmuyor.

Katılımcı 5

Mülakat süresi: 1 sa 46 dk 22 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

61 yaşında, erkek. Afyon, Emirdağlı. Sünni. Boşanmış, ikinci eşiyle yaşadığını söylüyor. Beş çocuğu var. Ortaokulu yarıda bırakmış. Çifte vatandaş. Türkiye'de kamyonculuk yapmış, askere gidip dönünce ekonomik sebeplerle, bir tanıdıklarının kızıyla evlenerek 1978'de Belçika'ya göç etmiş. İnşaat ve restoran işlerinde bir süre çalıştıktan sonra kendi restoranını açmış. Aylık gelirinin değişken olduğunu, 8.000 Euro da olabildiğini, 1.000 Euro da olabildiğini belirtiyor. CHP'li bir ailede büyüdüğünü ancak "devrimci Atatürk ruhu"nun artık kaybolduğunu, kendisinin de küçükken mahalledeki abilerinin etkisinde kalarak ülkücülüğe yatkın olduğunu söylüyor. Türklüğü ve milliyetçiliği daha çok savunduğu için MHP'yi desteklediğini ama Bahçeli'de liderlik vasfı görmediğini, eleştirdiği yönleri olduğunu belirtiyor. Siyasetçilerin hiçbirine güvenmediğini ifade etmekle birlikte en çok takip ettiklerinin Recep Tayyip Erdoğan, Mevlüt Çavuşoğlu ve Süleyman Soylu olduğunu söylüyor. Türkiye solunun ülkeyi "insan hakları yok" diye Avrupa Birliği'ne, NATO'ya, Uluslararası Af Örgütü'ne şikâyet ettiğini; bunun sosyalistlik olmadığını, bazı sağcıların da böyle olduğunu, ülke çıkarlarını dikkate almadıklarını düşünüyor. Belçika'da ise desteklediği bir parti olmadığını, tanıdığı Türkiye kökenli adaylara oy verdiğini belirtiyor. Yurt dışında yaşayan vatandaşların Türkiye seçimlerinde oy kullanma hakkına sahip olmasını destekliyor ve bu konudaki eleştirileri haksız buluyor. Türkiye'nin hiçbir zaman Avrupa Birliği'ne alınmayacağını, üyelik sürecinin boş bir çaba olduğunu düşünüyor. Haberleri daha çok TRT'den takip ettiğini, TRT'nin her yerde daha çok muhabiri olduğunu söylüyor. Bunun yanı sıra ATV'ye baktığını, eskiden Kanal 7'yi izlediğini söylüyor. *Hürriyet*, *Sabah* ve bazen *Sözcü* gazetelerini internetten okuduğunu belirtiyor. Fransızca %65, Flamanca %20-25 bildiğini söylüyor ve günlük hayatında en çok Türkçe kullandığını ifade ediyor. Serbest zamanlarında dernek işleri ile uğraştığını, kitap okuduğunu, tarih ve siyasetle ilgilendiğini ifade ediyor.

Katılımcı 6

Mülakat süresi: 41 dk 37 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

19 yaşında, erkek. Elazığlı. Bekar. Lise öğrencisi. İki kardeşi, annesi ve babasıyla yaşıyor. Zaza. Kendi inancıyla ilgili bir beyanda bulunmamakla birlikte Belçika'da çok fazla ateist olduğunu, dine önem verilmediğini söylüyor. 2010'dan beri çifte vatandaş. İkinci nesil göçmen. Babası Almanya, Hollanda ve Belçika'da işçi olarak çalışmış. Kendisi 2005'te Belçika'ya göç etmiş. Üç yıldır babasının restoranında, haftada bir gün kaçak olarak çalıştığını belirtiyor. Günde 80 Euro kazanıyor ve ayrıca öğrenci olduğu için burs alıyor. Babasının aylık gelirinin 3.000 Euro olduğunu söylüyor. Kendisini orta-üst sınıfa ait

hissediyor. Kendisini sola daha yakın gördüğünü söylüyor ama “sağ” ve “sol” kavramları üzerine fazla düşünmediğini, bunları tarif etmenin zor olduğunu söylüyor. Solun halk için savaştığını ifade ediyor. Türkiye’de sol kim, sağ kim bilmediğini söylüyor ama AKP’nin kendi düşüncesine göre solda olduğunu, çünkü hedefleri olduğunu, halkı dinlediğini ve demokratik bir ülke kurmak istediğini, örneğin halk idam istiyorsa bunu geri getirmeye çalıştığını söylüyor. Öte yandan Erdoğan’ı hemen hemen her istediğini yapabilecek bir diktatör konumuna gelmekle eleştiriyor ve Ankara, İstanbul gibi büyük şehirlerin desteğini alamadığını söylüyor. 2017’deki Anayasa Değişikliği Referandumu’nda “hayır” oyu verdiğini belirtiyor ve referandum sonucunda “evet” çıktığı için sandığa gidip oy vermeyen seçmenleri eleştiriyor. CHP ve MHP’nin sağ-sol yelpazesindeki konumunu “ortada duruyor” şeklinde niteliyor. Türkiye’de HDP’yi ve Selahattin Demirtaş’ı destekliyor. HDP’nin barajı geçse de eskisi kadar güçlü olmadığını, grupta fazla kişi kalmadığını, dokunulmazlık olsa bile milletvekillerinin hapse girdiğini, halk desteğiyle bugüne kadar geldiklerini söylüyor. Belçika’da ise Sosyalist Parti’yi destekliyor. Sosyalistlerin Belçika’ya yeni gelenlerin vatandaşlık elde etmesine ve iş bulmalarına yardım ettiğini söylüyor ve aşırı sağın yabancıları istemediğini söylüyor. Ana dilleri Türkçe, Zazaca ve Fransızca. Biraz Kürtçe ve Flamanca da bildiğini belirtiyor. Serbest zamanlarında spor yaptığını ve saz çaldığını söylüyor. Ailesinin emeklilik sonrası Türkiye’ye dönmeyi düşündüğünü ama kendisinin Belçika’da kalacağını ifade ediyor.

Katılımcı 7

Mülakat süresi: 1 sa 22 dk 55 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

35 yaşında, kadın. Eskişehirli. Evli, üç çocuğu var. Türk ve Sünni. Dedesinin kararıyla, 19 yaşındayken Emirdağlı ve Belçika’da doğup büyümüş, ikinci nesil bir göçmenle on günlük bir tanışıklık sonrası evlenerek Belçika’ya göç ediyor. Şans işi, diyor ve mutlu olduğunu belirtiyor. Göç ettikten 5-6 ay sonra eşi üzerinden çifte vatandaşlık almış. Türkiye’ye bağlı bir kurumda memur olan eşinin ailesiyle aynı apartmanda yaşıyor. Fahri eğitimci olarak Kur’an kursu hocalığı yaptığını, aynı zamanda gassal olarak çalıştığını söylüyor. Aile bütçesini desteklemek için ek işler yapıyor. Memur kadrosunda olmadığını, İmam Hatip lisesi mezunu olmasının Belçika’da faydasını göremediğini ekliyor. Fakat mülakatın devamında aslında liseyi başörtüsü sorunundan dolayı bitiremediğini ifade ediyor. Kendi kazancı, eşinin geliri ve çocuk yardımı ile birlikte aylık toplam 2.500 Euro civarı gelirleri olduğunu söylüyor. Kendilerini ekonomik olarak rahat ve iyi bir seviyede hissediyor. 2002’den beri AKP’yi desteklediğini söylüyor. Kendi ailesinin geçmişten beri sağ görüşlü olduğunu, kendisinin de önceden “belki alışkanlıkla” sağcı olduğunu, ancak zamanla çevresinde olan bitenleri daha iyi görüp anladığını, AKP hükümetinin insanlara tesettürlü ya da tesettürsüz istediği şekilde yaşayabilme ve istediği yere girebilme özgürlüğü verdiğini ifade ediyor. AKP’yi desteklemesinin en önemli sebebinin, AKP’nin İslam’ı desteklemesi olduğunu belirtiyor ve kendi siyasi görüşünü “AKP’den önce ben Tayyipçiyim” diyerek tarif ediyor. Çok güçlü bir liderimiz var, diyor. 2017’deki Anayasa Değişikliği Referandumu’nda “evet” oyu kullandığını anlatıyor ve aslında Erdoğan’dan sonra yerine gelecek kişinin aynı yetkilere sahip olup toplumun taleplerini dikkate almadan son kararı verebilecek olmasını riskli ve ürkütücü bulduğunu söylüyor. Türkiye’nin bir “İslam ülkesi” olduğunu, ancak sol hükümetler geldiğinde başörtüsüyle hareket edemediklerini, istedikleri gibi yaşayamadıklarını söylüyor. Osmanlı İmparatorluğu’nu “tarihimiz” ve “atalarımız” diyerek anıyor ve Osmanlı’ya dönüşün radikal bir değişim anlamına gelmediğini, en azından toplumun İslam’a göre yaşayacağını söylüyor. Bazı insanları Atatürk’e gösterdikleri saygıyı peygambere göstermemekle eleştiriyor. Geçmişte Belçika’da Sosyalist Parti’yi ve bu partinin Türkiye kökenli adaylarını destekliyormuş. Ancak bu siyasetçilerin kendi örf, adet ve kültürlerini bilmediklerini; Türkiye’deki Gezi eylemlerine destek verdiklerini; bu gibi sebeplerle görüşünün değiştiğini ve artık Belçika’da CDH’ı desteklediğini belirtiyor. En çok takip ettikleri televizyon kanallarının Belçika için RTL, Türkiye içinse TRT, ATV ve Star olduğunu söylüyor. Devlete bağlı olduğu için TRT’ye daha çok önem verdiğini ve

güvendiğini ifade ediyor. Gelecekte Türkiye’de yaşamak istiyor ve Türkiye’deki şartların birçok konuda Avrupa’dan daha iyi olduğunu düşünüyor. Bu sebeple Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olmasının da önemli olmadığını ifade ediyor. Sosyal çevresinin Türklerden oluştuğunu söylüyor. İyi düzeyde Türkçe ve Fransızca bildiğini belirtiyor. Yoğun bir iş ve okul temposu olduğunu, serbest zamanlarında çocuklarıyla zaman geçirdiğini anlatıyor.

Katılımcı 8 ve Katılımcı 9

Mülakat süresi: 2 sa 59 dk 6 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

Katılımcı 8: 32 yaşında, kadın. Afyon, Emirdağlı. Türk ve Sünni. Anadolu lisesi mezunu. Evli, bir çocuğu var. Çifte vatandaş. 18 yaşındayken Belçika’da doğup büyüyen Türkiyeli biriyle evlenerek Belçika’ya göç etmiş, daha sonra boşanmış. Boşandıktan sonra daha kendine uygun bir hayat kurduğunu ve her türlü insanla tanışma fırsatı bulduğunu anlatıyor. Hollanda vatandaşı olan Türkiye kökenli göçmen biriyle ikinci evliliğini yapmış. Kuaför salonu işletiyor ve daha önce birbirinden çok farklı sektörlerde çalıştığını belirtiyor. Eşinin postacı olduğunu, ayrıca hem Hollanda’da hem Belçika’da iş yerleri olduğunu söylüyor. Aylık gelirinin normal bir aileyi geçindirecek kadar olduğunu ve kendisini orta sınıfa ait gördüğünü söylüyor. Kendisini laik, demokratik, hümanist bir insan olarak tarif ediyor ve “bayrağıma, dinime dokunulmadığı sürece” diye ekliyor. Kendisini sağcı ya da solcu olarak nitelmediğini söylüyor. Eşi hariç bütün ailesinin genel olarak “mutaassıp” olduğunu, kardeşleriyle düşüncelerinin çok farklı olduğunu söylüyor. Belçika’da Türkiyeli insanların Sosyalist Parti’yi, partinin ne savunduğunu bilmeden desteklediklerini ve yalnızca adayların etnik kökenlerine baktıklarını düşünüyor. Sosyalist Parti’den Emir Kır’a oy verenlerin yüzde 95’inin AKP’ye oy verdiğini ve bunların aslında tamamen farklı görüşler olduğunu ifade ediyor. Televizyon izlemediğini, genel olarak her görüşten gazeteyi okuduğunu ve yorumladığını söylüyor. Eskiden TRT’yi izlediğini, ancak artık güvenilir bulmadığını söylüyor. Belçika devletinin desteğiyle maddi durumu kötüyken dil kurslarına gidip Fransızca ve Flamanca öğrendiğini, sağlık olanaklarından ücretsiz yararlandığını söylüyor ve “devlet benim babam, beni o okutuyor, o bakıyor bana” diyor. Belçika’nın da kendisinin vatani olduğunu, Türkiye’den Belçika’ya dönünce kendisini güvende hissettiğini belirtiyor. Gelecekte Türkiye’de yaşamayı istemediğini, ama eşinin böyle bir düşüncesi olduğunu, çocukları büyüyünce onun üniversiteyi nerede okumak istediğine göre karar vereceklerini ifade ediyor. Türkiye’ye yılda iki üç, bazen dört kez gittiğini, hatta bazen sadece hafta sonları için bile gittiğini; ancak artık kendi iş yeri olduğu için gezme amaçlı seyahat edemediğini belirtiyor.

Katılımcı 9: 47 yaşında, erkek. Eskişehirli. İlkokul mezunu. İlkokulu bitirdiğinden beri kuaförlük yaptığını söylüyor. Yalnızca Türkiye vatandaşlığına sahip. Türk ve Sünni. Türkiye’de 21 yaşındayken bir evliliği olmuş. Bu evlilikten bir çocuğu olduğunu, daha sonra boşandığını, çocuğunun ve eski eşinin Türkiye’de yaşadığını söylüyor. 30 yaşındayken Belçika’ya göç etmek için para karşılığı evlilik yapmış. Evliliği anlaşmalı olduğu için oturum iznini alamamış. Daha sonra Belçika vatandaşlığına sahip Türk bir kadınla evlenmiş ve oturum izni alabilmiş. “Çifte vatandaşlığa başvurdum ama hâlâ da elde etmiş değilim” diyor ve normalde iki üç hafta süren bekleme süresinin kendisi için sekiz ay sürdüğünü, araştırmalar yapıldığını söylüyor. Çifte vatandaşlığın seyahat özgürlüğü hariç bir avantajı olmadığını, hatta bazı dezavantajları olduğunu düşünüyor. Çifte vatandaş olunca her iki ülkeden maaş ya da sosyal yardım almak gibi yasa dışı durumların tespit edilebileceğini ya da Belçika’daki bir trafik cezasının vatandaş olunca ödenmek zorunda kalınacağını söylüyor. Türkiye’de bir siyasi görüşü olmadığını ve geçmişten bu yana “bir tarafta Atatürkçüler, bir tarafta yobaz kesim” olduğunu söylüyor. Üçüncü bir kesim olarak da Kürtleri sayıyor ve “zaten belli, Kürt milliyetçisi, PKK’lı” diyor. İlkokuldan itibaren İstiklal Marşı, Atatürk’ün hayatı, inkılapları ile şartlanarak yetiştirildiklerini ifade ediyor. AKP iktidarda olduğu için herkesin Kur’an okumaya başladığını, HDP iktidara gelse herkesin Kürtçe konuşacağını, bu tür dönüşümlerde kişisel çıkarların belirleyici olduğunu söylüyor. Türkiye’de tüm televizyon

kanallarının AKP'li olduğunu ve hepsinin yalan söylediğini düşünüyor. Belçika'da yabancı düşmanı partileri desteklemediğini söylüyor. Yerel seçimlerde oy kullanma hakkına sahip olmanın önemli olduğunu ifade ediyor. Türk nüfusunun yoğun olduğu bir semti Türk birinin yönetmesini istediğini, yerli Belçikalı bir belediye başkanının orada yaşayanların sorunlarını anlayamayacağını düşünüyor. Dil bilmemenin Belçika'da büyük bir handikap olduğunu, kendisini kurtaracak kadar Fransızca bildiğini belirtiyor. Türkiye'ye her sene gitmeye çalıştığını; ailesinin, akrabalarının, sevdiği arkadaşlarının Türkiye'de olduğunu ifade ediyor.

Katılımcı 10

Mülakat süresi: 54 dk 18 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

39 yaşında, erkek. Konyalı. Kürt ve deist. Çifte vatandaş. İkinci nesil göçmen. Babası Belçika'da, başka bir Avrupa ülkesinden olan bir kadınla evliymiş ve onunla birlikte yaşamak için Belçika'ya göç etmiş. Kadın vefat edince katılımcı, annesiyle birlikte kendisi 13 yaşındayken Belçika'ya göç etmiş. Belçika'da Afrikalı bir kadınla evlenip 11 yıl sonra boşanmış. Daha sonra tekrar evlenmiş. Her iki evliliğinden çocukları var. İyi düzeyde Türkçe ve Fransızca, biraz İngilizce bildiğini; günlük hayatta daha çok Fransızca kullandığını söylüyor. Emlakçılık yapıyor ve emlak sektörünün 15-20 yıllık yatırım işi olduğunu, aylık gelirini hesaplamının zor olduğunu belirtiyor. Kendisini orta sınıfa ait hissediyor ve sahip olduğu evlerin kiralalarıyla geçiniyor. Her gün spor yaptığını, serbest zamanlarında gezdiğini ve yurt dışı tatillerine gittiğini söylüyor. Belçika'daki Türkiyelilerin sadece adaya bakarak oy verdiğini, örneğin Emir Kır Belçika'daki aşırı sağcı parti Vlaams-Blok'tan aday olsa, Türkiyeli nüfusun aşırı sağcı bir partiye oy verebileceğini, çünkü oy verdikleri yeri bilmediklerini, bilseler de hemşehricilikten dolayı önemsemediklerini ifade ediyor. Belçika'da etnik azınlıklara kendi ana dillerinde hizmet verilmesini desteklemediğini, çünkü göçmen olarak gelen her etnik grubun böyle bir talepte bulunmasının nankörlük olduğunu ve yaşanan ülkenin dilinin öğrenilmesi gerektiğini; ancak Türkiye'de Kürtlere ana dilde eğitim gibi hakların kesinlikle tanınması gerektiğini, çünkü Kürtlerin Türkiye topraklarının en kadim halklarından biri olduğunu ve ülke tarihi boyunca savaflara birlikte katıldıklarını, dolayısıyla Kürtçenin Türkiye'de tanınması gerektiğini düşünüyor. HDP'nin Türkiye'ye barışı getirmek istediğini ama buna izin verilmediğini, HDP'nin harcandığını düşünüyor. Selahattin Demirtaş'ı ne sağda ne solda ne ortada gördüğünü, onun yalnızca doğruları savunan bir insan olduğunu ifade ediyor. Sırrı Süreyya Önder'i sevdiğini belirtiyor. Türkiye'de sağ, Belçika'da solu desteklemeyi ise ikiyüzlülük olarak niteliyor ve Türkiyeli seçmenin kendi hemşehrısı ırkçı partide olsa o partiye oy vereceğini düşünüyor. Eylemlere, mitinglere kesinlikle gitmediğini belirtiyor. Hem Türkiye hem Belçika kanallarına günde 5-10 dakika baktığını söylüyor. En çok NTV'deki haber programlarını izlediğini söylüyor. Tüm ailesinin Erdoğancı olduğunu, hepsinin çok dindar olduğunu; kendisinin ise dine inanmadığını ifade ediyor.

Katılımcı 11

Mülakat süresi: 2 sa 37 dk 57 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

34 yaşında, erkek. Konyalı. Evli. Bir çocuğu var. Kürt ve Sünni. Ana dili Kürtçe ama Kürtçeyi tam bilmediğini; Türkçe ve biraz da Fransızca bildiğini söylüyor. Çifte vatandaş. İkinci nesil göçmen. Türkiye'de öğrenciliği devam ederken lise 2'de okuldan atıldığını söylüyor. Terzilik yapan babası ekonomik sebeplerle Belçika'ya göç etmeye karar vermiş ve 2001 yılında ailesini de oraya götürmüştü. Böylece 18 yaşındayken Belçika'ya giden katılımcı, döner restoranı işletiyor. Çok gideri olduğunu ve kendisine ayda 3.000-4.000 Euro kaldığını söylüyor. Ait olduğu sınıfı "orta karar elhamdülillah" diye ifade ediyor. Arabası ve Eskişehir ile Brüksel'de evleri olduğunu söylüyor. Eşi çalışmıyor. Serbest zamanlarında dinle,

müzikle, tiyatroyla, sinemayla, resimle ilgilendiğini; bir sanat kulübüne üye olduğunu belirtiyor. Dinî görüşleri oldukça baskın. Anahtar kişi, mülakat başlamadan önce sohbet esnasında katılımcıya ve araştırmacıya kendisinin ateist olduğunu söyleyince, katılımcı muhtemelen bunun da etkisiyle, sorulara cevap verirken çok fazla din üzerine eğiliyor. Kendisinin sağcı ya da solcu olmaktan çok “insancı” olduğunu, bir tek Allah’a inanan inançlı bir Müslüman olduğunu, siyasette şaibeler olduğu için kendi bireysel yolculuğuna odaklanmayı tercih ettiğini söylüyor. Yine de ezilenden yana olduğunu belirtiyor. Deniz Gezmişleri genç yaşta öğrendiğini, o dönemki muhafazakârlar “iyi ki de öldü bu dinsiz komünistler” derken bir din adamı olan dedesinin “yazık oldu bu gençlere” dediğini; çünkü samimi olduklarını, emperyalizme karşı olduklarını söylüyor ve bu solculuğu sempatiyle karşıladığını ve sevdiğini ifade ediyor. Türkiye’deki partilerden HDP’ye daha çok sempati duyduğunu, CHP ve MHP’yi hiç sempatik bulmadığını, AKP’nin ise inançlı bir insan olduğu için dikkatini cezbedtiğini, çünkü siyaset yaparken her şeyin başında Allah’ın zikredildiğini, geçmişe göre kötünün iyisi olduğunu söylüyor. Devlet terörüne maruz kalmış çok fazla dostu olduğunu belirtiyor ve AKP ile HDP’nin birlikte çalışmasını çok isterdim, diyor. Beğendiği siyasetçiler arasında; üslubundan ve sanatçı kimliğinden dolayı Sırrı Süreyya Önder’i, samimiyetinden dolayı Osman Baydemir’i ve başka siyasetçilerde görmediğini söylediği duruşundan ve güçlü iletişiminden dolayı Recep Tayyip Erdoğan’ı sayıyor. Ancak Erdoğan’ın samimi olup olmadığını sorguluyor. Oy kullanmadığını; Türkiye ve Avrupa’da oy kullanmanın halkı tatmin eden bir kandırmaca olduğunu ve sistemin değişmesi gerektiğini düşündüğünü söylüyor. Belçika’da Sosyalist Parti’yi kendisine yakın gördüğünü, bu partinin ırkçı olmadığını ve eşitlikten yana olduğunu belirtiyor. İslami partiler de var Belçika’da ama onları tercih etmiyorum, diyor. Türkiye’de sağa, Avrupa’da sola oy verilmesini samimi bulmadığını, bir çelişki ve oportünistlik olarak düşündüğünü söylüyor ve bunun “bana dokunmayan yılan bin yaşasın” diyerek bir yerdeki zulme karşı gelip bir yerdekine karşı gelmemek anlamına geldiğini ifade ediyor.

Katılımcı 12

Mülakat süresi: 1 sa 49 dk 29 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

33 yaşında, kadın. Belçika doğumlu. Aslen Eskişehirli. Evli ve iki çocuğu var. Lise mezunu. Ortaokula kadar Türkiye’de okumuş, 14 yıl Türkiye’de yaşamış. Çifte vatandaş. Üçüncü nesil göçmen. Dedesi 1960’lı, 70’li yıllarda göç etmiş ve babası da yaklaşık 10 yaşındayken Belçika’ya göç etmiş. Türk ve Sünni. 2004’ten beri estetsiyenlik yapıyor. Bir kuaförde çalışıyor. Aylık gelirini söylemek istemiyor, kendisini orta sınıfa ait hissediyor. Eşi lojistik işiyle uğraşıyor. Kesinlikle sağ görüşlü olduğunu, yaşayış tarzının ve düşüncelerinin de sağ görüşe uygun olduğunu söylüyor. “Dinime uygun yaşıyorum, sol bunun zıttı, düşünceleri biraz ateistliğe doğru gittiği için bana ters düşüyor” diyor. Sağın savunduğu değerleri ise insanların özgürce yaşaması, kendini ifade edebilmesi, dininin gereğini yerine getirmek için ona göre giyinmesine izin vermesi, şeklinde ifade ediyor ve eskiden bu konularda zorluk çektiğini söylüyor. CHP’nin ve Kemalistlerin kendilerini laik olarak tarif etseler de öyle olmadıklarını düşünüyor ve “onlar baştayken özgürlük yoktu” diyor. Türkiye’de AKP’yi, Belçika’da Sosyalist Parti’yi destekliyor. Ancak Sosyalist Parti’yi sol olarak nitelemiyor, “sol demeyelim de sosyalist (diyelim)” diyor ve Belçika’da sağ partiler olduğunu ama sol parti diye bir şey duymadığını söylüyor, hatta yanındaki birine hiç Belçika’da sol parti duyup duymadığını soruyor. Sosyalist Parti’yi ise halk için çalışan parti, diye tarif ediyor. Türkiye’de beğendiği siyasetçiler sorulduğunda ise Recep Tayyip Erdoğan ve Melih Gökçek diyor. Melih Gökçek’in bulunduğu mevkinin hakkını verdiğini, sürekli çalışıp şehri yenilediğini söylüyor. Katıldığı bir miting, protesto olup olmadığı sorulduğunda da yalnızca Eskişehir’de tatildeyken 15 Temmuz mitinglerine katıldığını söylüyor. Fransızca ve biraz İngilizce bildiğini; evde Türkçe, iş yerinde ise Türkçe ve Fransızca kullandığını belirtiyor. Serbest zaman faaliyetlerini gezmek, yürüyüş yapmak, sinemaya gitmek ve her kadın gibi alışveriş, diyerek sıralıyor.

Katılımcı 13 ve Katılımcı 14

Mülakat süresi: 1 sa 53 dk 2 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

Katılımcı 13: Katılımcı 14'ün arkadaşı. 55 yaşında, kadın. Sivas doğumlu, İstanbul'da büyümüş. Çifte vatandaş. 1991 yılında Türkiye kökenli biriyle görücü usulü evlenerek Belçika'ya göç etmiş. Evlendiği kişiyi "çok geri kafalı, kadına hak tanımayan, despot, sadist" birisi olarak tarif ediyor. Fransızca kursuna gitmek istediği için şiddet gördüğünü anlatıyor. Boşanmış. Daha sonra yine Türkiye kökenli biriyle ikinci bir evlilik yapıp yaklaşık on yıl sonra bu evliliğini de sonlandırmış. Belçika devletinin boşanan kadınlara çok destek olduğunu, kadınlara geniş haklar tanıdığını, eğer aynı şeyleri Türkiye'de yaşamış olsaydı belki de mezarda olacağını söylüyor. Boşandıktan sonra temizlik işlerinde çalışmış. Yardım gördüğü kuruluştaki bir psikolog, kendisine bir projede iş vermiş. Kadınlara yönelik kültürel, sosyal faaliyetlerde görev almış. Sağlık sorunları sebebiyle malulen emekli olmuş. Gönüllü olarak sosyal işlerle uğraştığını, bazı derneklerde görev aldığını söylüyor. Aylık ortalama 1.100 Euro ile geçindiğini, yarısından fazlasını kiraya verdiğini ve çok rahat yaşayamadığını söylüyor. Fransızcasının orta düzeyde olduğunu belirtiyor. Türkiye'nin gidişatını beğenmediği için, eğer gelecekte çifte vatandaşlık hakkı kaldırılırsa Belçika vatandaşlığını seçeceğini, çünkü Belçika'da yaşadığını söylüyor. Belçika'da düşünce özgürlüğü olduğunu, söylediği bir kelimedenden dolayı hapse atılmıyacağını belirtiyor. Türkiye siyasetini mitingler yaparak Belçika'ya taşıyanların gidip Türkiye'de yaşaması ve Belçika'nın huzurunu bozmaması gerektiğini düşünüyor. Türkiye siyasetiyle ilgili Avrupa'da yaşanan gerginliklerden utandığını söylüyor. Avrupa'da solun, Türkiye'de sağın desteklenmesini ise tutarsız ve mantıksız buluyor. Belçika'da Sosyalist Parti'nin sosyal hakları, kadın ve çocuk haklarını daha çok veren ve onaylayan bir parti olduğunu söylüyor ve görüşüne daha uygun bulduğunu ifade ediyor. Türkiye'de de CHP'ye kendisini yakın hissettiğini, Atatürk'ün ilkeleriyle büyüdüklarını ve bu ilkelerle öleceklerini söylüyor ve CHP'yi daha solda gördüğünü belirtiyor. Türkiye'de güvendiği ve doğruları söyleyen tek kanalın Halk TV olduğunu söylüyor ve en çok onu izlediğini belirtiyor. TRT'yi hiç izlemediğini, halkın değil, devletin kanalı olarak gördüğünü söylüyor. ATV'deki dizileri ve Müge Anlı'nın sunduğu "Tatlı Sert" programını izlediğini ifade ediyor. Belçika'daki gelişmeleri ve büyük olayları da takip ettiğini, *Binfikir* dergisini okuduğunu belirtiyor.

Katılımcı 14: Katılımcı 13'ün arkadaşı. 42 yaşında, kadın. Belçika doğumlu. Aslen Emirdağlı. Evli. İki çocuğu var. Babası 1970'te Ghent'e, kardeşinin yanına göç etmiş ve esnaflık yapmış. Daha sonra Brüksel'e taşınmışlar. Belçika'da okumuş ve hemşirelik yapmış. Çifte vatandaş. Eşi Belçika'da Sosyalist Parti'de, siyasette temayüz etmiş biri. Kendisi de eşinin işlerine yardımcı olduğunu ve tercümanlık işleri, bürokratik işler, vatandaşların kişisel işlerinin halledilmesi (hastaneye götürmek, maddi sıkıntıları olanlara yardım etmek, dil bilmeyenlerin resmî dairelerdeki evrak işlerini yürütmek gibi), sosyal medya ve e-postaların takip edilmesi gibi konularla ilgilendiğini belirtiyor. Eşinin maaşıyla geçindiklerini, evleri ve bir dükkanları olduğunu, hepsinin kirada olduğunu söylüyor. Aylık gelirlerinin 5.000 Euro'dan fazla olduğunu söylüyor. Kendisini hangi sınıfa ait hissettiği sorulduğunda Katılımcı 13, Katılımcı 14'ün adına "ortanın üstü" diye cevap veriyor. Fransızca, Flamanca, okuldan öğrendiği kadar İngilizce ve "Marokanca" bildiğini söylüyor. Serbest zamanlarında çocuklarıyla ilgilendiğini, çok yoğun çalıştığını söylüyor. Türkiye'nin tatil için iyi olduğunu, emekli olunca da eşiyile Türkiye'de yaşamayı düşündüklerini, ama çocuklarının bunu çok istemediğini belirtiyor. Öldükten sonra mezarının Türkiye'de olmasını istediğini, Türkiye vatandaşlığını da bu yüzden önemli gördüğünü söylüyor. Türkiye siyasetini iyi bilmediğini, sağ-sol ile pek ilgisi olmadığını söylüyor ve Belçika siyasetiyle daha çok ilgilendiğini belirtiyor. Gündemi genelde RTL, ATV, Star gibi kanallardan; Facebook'tan ve *Binfikir* gibi kaynaklardan takip ettiğini belirtiyor.

Katılımcı 15 ve Katılımcı 16

Mülakat süresi: 4 sa 22 dk 17 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

Yaşadıkları yer: Anvers (Flaman Bölgesi)

Katılımcı 15: Katılımcı 16'nın kızı. 27 yaşında. Belçika doğumlu. Bekar. Çifte vatandaş. Üçüncü nesil göçmen. Dedesi (Katılımcı 16'nın babası) 1964'te Belçika'ya, Türkiye'ye geri dönmek umuduyla göç etmiş ve iki sene sonra ailesini yanına almış. Yüksek lisans öğrencisi ve öğrenci maaşı alarak, yarı zamanlı olarak bir pazarlama bürosunda çalışıyor. Bir Belçikalı mahallesinde büyüdüğünü, gittiği Katolik okulunun da yerli Flaman öğrencilerden oluştuğunu ve Türklerle çok iç içe olmadıklarını, birkaç aile dostları ve akrabaları haricinde, ancak üniversitede, Brüksel'e gidince Türklerle daha çok tanışabildiğini söylüyor. Bu tanışmanın da kendisinde biraz hayal kırıklığı yarattığını, çünkü Türkiyeli göçmenlerin İstanbullu olduğu için kendisine ön yargıyla baktığını, gençler arasında ideolojik kutuplaşmanın çok fazla olduğunu ve derslerde birbirlerine yardımcı olurken bile birbirlerinin siyasi görüşüne göre hareket ettiklerini anlatıyor. Ana dilinin Flamanca olduğunu, kendini en iyi Flamanca ifade ettiğini, Türkçeyi babasından öğrenerek konuşabildiğini, Flamanca İngilizceye çok benzediği için Valon Bölgesi'ndekilere göre şanslı olduklarını, İngilizce de bildiğini, Fransızca ve Almancayı da okulda biraz öğrendiklerini söylüyor. Türkiyelilerin genellikle Türkiye kökenli adaylara oy verdiklerini, ama kendisinin daha çok parti programını ve politikalarını önemseydiğini söylüyor ve daha çok Yeşiller'i destekliyor. Her akşam evde kesinlikle haberlerin izlendiğini hem Flamanca hem Türkçe kanallara baktıklarını, Türkiye'de doğup büyümüş ve Türkiye'deki bir üniversiteden mezun olan babasının (Katılımcı 16'nın eşi) tercihinin daha çok TRT'den yana olduğunu, haftada bir gün de eve Hürriyet gazetesi geldiğini söylüyor. Ayrıca babasının siyasi görüşünden söz ederken CHP için "Belki buradaki faşist partiden daha faşisttir" dediğini aktarıyor. Ama kendisinin Türkiye'de hiç yaşamadığı için Türkiye siyasetini çok iyi bilmediğini, yalnızca tatillerde gezmeye ve akraba ziyaretlerine gittiklerini söylüyor. Yine de CHP'nin Avrupa Parlamentosu'nda düzenlenen ve bütün ülkelerin sol partilerinin bir araya geldikleri bir etkinliğe davet edilmediğini, çünkü o kategoride görülmediğini, "solcular toplantısı"na kabul edilmediğini söylüyor. Babasının hangi partiyi desteklediğini bilmediğini, evde siyaset hakkında tartışma olmadığını, ama babasının kendi arkadaşlarıyla tartışırken de karşı tarafı düşündürmek için sağcıyla solcu gibi, solcuyla sağcı gibi konuştuğunu anlatıyor. Kendisinin de Türkiye seçimlerinde seçilemeyecek, baraj altı kalacak partilere özellikle oy verdiğini söylüyor. Erdoğan'dan başka bir siyasi figür bilmeye yaşının yetmediğini, fikir sahibi olacak kadar detaylı da takip etmediğini, o yüzden bir karşılaştırma yapamadığını söylüyor ve Erdoğan'ı bazı yönlerden eleştirip Türkiye'nin daha iyi bir lidere layık olduğunu düşünse de Erdoğan için "başka bir çaremiz yok, çünkü kötülerin en iyisi o" diyor.

Katılımcı 16: Katılımcı 15'in annesi. Yaşını belirtmemiş. Çok küçükken, 1966 yılında Türkiye'den Belçika'ya göç ettiklerini, kendisinin hatırlamadığını ifade ediyor. İstanbul doğumlu. Evli. 4 çocuğu var. Türkiye'ye Arnavutluk'tan göç etmişler. Çifte vatandaş. İkinci nesil göçmen. Katılımcı 15 ile ilgili yukarıdaki bilgilerde belirtildiği gibi, Katılımcı 16'nın babası 1964'te Belçika'ya göç etmiş ve iki sene sonra ailesini yanına almış. Katılımcı Belçika'da okumuş, liseden sonra çalışmaya başlamış. Çalıştığı firma iflas etmiş, evlenmiş ve iki çocuğu olmuş. Daha sonra tercüman olarak çalışmaya başlamış. Hastanelerde tercümanlık yaparken hamile kadınları görünce heveslendiğini ve ebe olmak istediğini, dört senede ebelik eğitimini tamamladığını ve 15 senedir ebe olarak çalıştığını ifade ediyor. Brüksel'de yabancı hastalar ve yabancı doktorlar olduğunu, çokkültürlü bir yerde çalışmanın hoşuna gittiğini söylüyor. Türkiye'ye gidiş gelişler zor olduğu ve daha rahat gezmek istedikleri için evlendikten sonra çifte vatandaşlığa başvurmuş. Kızı gibi, Belçika'da daha çok Yeşiller'i destekliyor. Bir kez de Sosyalist Parti'ye oy verdiğini söylüyor. Türkiye'yi

çok sevdiğini, ülkesinden gurur duyduğunu, ama Türkiye’de hiç yaşamadığı için siyasetini çok anlamadığını ve seyirci kaldıklarını söylüyor. Türkiye seçimlerinde oy vermeyi de hiç canının istemediğini, çünkü Türkiye’deki siyasetçilerin Belçika’daki gibi karşılıklı tartışmadıklarını, farklı programlara katılıp birbirlerini aşağıladıklarını, yapacakları politikalara değinmediklerini, fikir tartışılmadığı için kendilerinin de bilgi edinemediklerini ve ağır laflar duymaktan rahatsız olduklarını söylüyor. Beğendiği siyasetçiler sorulunca eski Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ü beğendiğini söylüyor ve keşke parti kursa, diyor. Geçmişte de Mesut Yılmaz’ı çok beğendiğini söylüyor, Turgut Özal’ın ismini sempatiyle anıyor. MHP’nin de Türkçü bir parti olduğuna değinip Belçika’daki ırkçı parti gibi olup olmadığını sorguluyor.

Katılımcı 17

Mülakat süresi: 2 sa 52 dk 51 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

56 yaşında, erkek. Afyon, Emirdağlı. Çifte vatandaş. Kendisiyle aynı köyden uzak akrabası olan, ikinci nesil göçmen bir kadınla izne geldiğinde tanışıp evlenmiş. Böylece 1985’te Belçika’ya göç etmiş. Evli ama eşinden ayrı yaşıyor. Daha sonra iki yeğenin de evlilik yoluyla Belçika’ya göç ettiğini, Belçika’da başka akrabası olmadığını söylüyor. 2010’dan beri çalışmadığını belirtiyor. Daha önce yerel bir markette çalışmış ve uzun yıllar bir otelde işçilik yapmış. İşsizlik yardımı aldığını, aylık gelirinin 1.200 Euro olduğunu, bunun 600-700 Euro’sunun kiraya gittiğini, faturaları da ödeyince kurtarmadığını ve para arttırmadığını söylüyor. Geçmişte otelde çalışırken içki içmeye alıştığını ve bu yüzden eşiyile anlaşamadığını söylüyor. Türkiye’de bir yatırımı olmadığını, sadece evi olduğunu ifade ediyor. Siyasi görüş olarak aslında sosyalist olduğunu ama Türkiye kökenli sosyalist siyasetçilerin birbirlerini kışkırdıklarını, Türkiye kökenli seçmenlerin de sol partilere kendi tanıdıkları kişiler o partilerden aday oluyor diye oy verdiklerini ifade ediyor. Belçika’da biri Flaman Bölgesi’nden, biri Valon Bölgesi’nden iki ayrı partiye üye olduğunu belirtiyor. İlk olarak, sağ parti olarak nitelediği MR’e üye olduğunu, çünkü oturduğu sokakta onların komitesi olduğunu, bazen bildiri dağıtıp konferanslarını haber verdiklerini, komşusunun kendisini üye olması için teşvik ettiğini anlatıyor. İkinci olarak da “beyaz Flamanlar” dediği *Vlaams Blok*’a üye olduğunu söylüyor. Onların da “biraz ırkçı gibi” olduklarını ama azınlık oldukları için korktuklarını, aslında sayıca çoğalırlarsa ırkçılık yapmayacaklarını düşünüyor. Bu partiden Flaman bir iş adamının reklamını dağıttığını, o iş vesilesiyle partiye üye olduğunu, ama kendisi için bir sorun olmadığını, tanıdığı kişiler olmasının kendisi için daha iyi olduğunu ifade ediyor. Kendisinin daha önce sağ bir partiden (muhtemelen MR) aday olmayı düşündüğünü, çünkü bu partiden davet edildiğini ve partinin kendisini milletvekili adayı olarak göstermek istediğini, ama kızının “baba senin okumuşluğun yok” diyerek böyle bir şeyi istemediğini ve kabul etmediğini söylüyor. Adının ve soyadının Araplar, Yunanlılar, Ermeniler gibi farklı etnik kökenlerden seçmenlerin oyunu almak için uygun olduğunu; kızından adaylık başvurusuna ilişkin dosyasını doldurmak için yardım istediğini ama kızının aldırış etmediğini ve kendisine kızdığını anlatıyor. Fırsatı kaçırdığını söylüyor ve “hobi olarak deneyecektim” diyor. Dil bilmediği için de seçilmesi durumunda kendisine Türkçe-Fransızca bilen bir danışman verilebilirdi, diye düşünüyor. İzlediği televizyon kanalları sorulunca TRT, Halk TV, Ulusal Kanal ve TGRT’yi sayıyor ve sadece siyasi haberleri izlediğini, taraf tutmadığını, inanmadığı şeyleri eleştirdiğini belirtiyor ve şovmenlere bakmadığını söylüyor. Yalancı haberleri hiç sevmediğini, bu haberlerin yazarlarını da tanıdığını, paraya taptıklarını söylüyor. Hürriyet gazetesine baktığını, yazarların doğru söyleyip söylemediğini de kendine göre ölçtüğünü ifade ediyor.

Katılımcı 18

Mülakat süresi: 2 sa 14 dk 44 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

Katılımcı 20'nin eşi. 41 yaşında, kadın. Aslen Bolulu. Evli. Üç çocuğu var. Türk ve Sünni. Çifte vatandaş. Üçüncü nesil göçmen. Dedesi işçi olarak Belçika'ya göç etmiş, madende ve daha çok inşaatlarda çalışmış. Daha sonra ailesini yanında götürmüş. Babası ise Türkiye'de evlenmiş ancak annesi evlendikten sonra bir süre daha Türkiye'de kaldığı için katılımcı Türkiye'de doğmuş. Üç yaşındayken Belçika'ya ailesiyle göç etmiş. Lise mezunu. Bir dernekte Fransızca eğitimci olarak yarı zamanlı çalışıyor. Aylık 1.200-1.300 Euro kazandığını ifade ediyor. Eşinin serbest meslek sahibi olduğunu söylüyor. Toplam 2.000 Euro civarı gelirleri olduğunu söylüyor ve bunu düşük buluyor. Ana dili Türkçe ve Fransızca. Serbest zamanlarında hafta sonları din ve Türk kültürü dersleri verdiğini, dikiş işleriyle uğraştığını ifade ediyor. Siyasetten anlamadığını, yanlış oy vermekten çekindiğini, mesafeli kalmayı tercih ettiğini söylüyor. Eşinin ise siyasetle aşırı ilgili olduğunu belirtiyor. AKP hükümeti hakkında sağlık, eğitim, yol yapımı, sosyal haklar gibi konularda ilerlemeler olduğunu ama öte yandan gazetecilerin baskı altında olduğunu, her şeyin kontrol altında tutulduğunu söylüyor. Bu sebeple görüldüğü kadar iyi olmayabileceğini ifade ediyor. Türkiye siyasetini bilmediği için sağ-sol hakkında da hiçbir şey söyleyemeyeceğini ama Belçika'da daha net olduğunu, sağcılarının ve solcularının programlarını az çok bildiğini söylüyor. Belçika'da Sosyalist Parti'yi destekliyor. Belçika'da takip ettiği siyasetçiler sorulduğunda Emir Kır, Laurette Onkelinx, Jan Jambon, Maggie De Block gibi isimler sayıyor. Belçika'da sola, Türkiye'de sağa oy vermenin çelişki olup olmadığı sorulduğunda böyle bir durum olduğunu araştırmacı söyleyince keşfettiğini ve gerçekten de insanların bu şekilde oy verdiğini ifade edip gülüyor. Daha çok televizyondan gündemi takip ettiğini, sosyal medyaya da baktığını ifade ediyor. Türkiye haberleri için TRT, Belçika içinse RTL ve RTBF'yi takip ettiğini söylüyor. Yılda bir defa Türkiye'ye gitmeye çalıştıklarını, eşinin ailesinin Türkiye'de yaşadığını ifade ediyor.

Katılımcı 19

Mülakat süresi: 1 sa 9 dk 49 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

40 yaşında, kadın. Belçika doğumlu. Aslen Afyonlu. Evli. 3 çocuğu var. Türk ve Sünni. Çifte vatandaş. İkinci nesil göçmen. Ailesi ilk önce 1970'lerin ortalarında Fransa'ya göç etmiş, daha sonra baba tarafından bir akrabası Belçika'da olduğu için Belçika'ya yerleşmişler. Türkiye'deki bir üniversiteden mezun. Bir dernekte yarı zamanlı sekreterlik yapıyor. Aylık gelirinin yaklaşık 800 Euro olduğunu, eşinin sosyolog olduğunu ve ek iş olarak ticaretle uğraştığını, ayrıca çocuk parası aldıklarını söylüyor ve ait hissettikleri ekonomik sınıfa "orta" olarak niteliyor. Her sene tatil yapabildiklerini söylüyor. Eşinin maaşının da 1.200-1.800 Euro olduğunu belirtiyor. AKP'yi destekliyor ama bazı konularda eleştiriyor. Çalışan adama oy vermek istediğini söylüyor. Solcu deyince sosyal bir şey için çaba harcayanları, sağcı deyince ise ticaretle uğraşan, üst düzey insanları anladığını ifade ediyor. Belçika'da bu anlama geldiğini belirtiyor. Türkiye'de ise sağcı-solcu sanki "dinli-dinsiz" anlamına geliyor, diyor. Ancak sağın ve solun anlamının bu olmadığını, bu şekilde algılanmaması gerektiğini söylüyor. CHP'nin geçmişten beri sol ve dinsiz parti etiketinden kurtulamadığını ifade ediyor. İslam'ın da çok sosyal bir din olduğunu, sağ ve solun kapsadığı anlamların yanlış olduğunu düşündüğünü ifade ediyor. Birbirine karşıt görüşteki haber kaynaklarını takip etmeye çalıştığını, Hürriyet'e de baktığını, Yeni Akit'e de baktığını söylüyor. Posta, Sözcü gibi gazetelere bakmadığını belirtiyor. Çünkü çok fazla yorum olmasının hoşuna gitmediğini söylüyor. Yeni Akit'i de çok yorum eklediği için eleştiriyor ve Yeni Şafak'ın bu açıdan daha iyi olduğunu söylüyor. Ahmet Hakan, Emin Çölaşan gibi köşe yazarlarını sevmediğini belirtiyor. Türkçe ve Fransızca çok iyi, Flamanca ve İngilizce ise orta düzeyde bildiğini söylüyor. Oturdıkları evin devlete ait olduğunu, gelirlerine göre kiralalarının uygun olduğunu söylüyor. Serbest zamanlarında el işleri ile uğraştığını, dikiş yaptığını, gezdiğini ifade ediyor. Yurt dışında ikamet eden seçmenlerin Türkiye genel seçimlerinde oy verme hakları olmasını doğru buluyor, çünkü dönüp dolaşip kendi memleketlerine gittiklerini söylüyor.

Katılımcı 20
<p>Mülakat süresi: 2 sa 44 dk 42 sn Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)</p> <p>Katılımcı 18'in eşi. 44 yaşında, erkek. Aslen Kütahyalı. Evli. 3 çocuğu var. Türk ve Sünni. Çifte vatandaş. Üniversiteden mezun olamamış, af ile geri dönmüş. Öğrencilik hakkı devam ediyormuş. 25 yaşındayken turistik amaçlı Belçika'ya gitmiş ve orada tanıdıkları aracılığıyla eşiyle tanışmış ve evlenmişler. Bir sigorta şirketinde komisyonlu ve yarı zamanlı çalıştığını söylüyor. Aylık ortalama gelirinin 1.500-1.650 Euro civarı olduğunu belirtiyor. Eskiden bu rakam iyiydi diyor. Bütün ailesinin Türkiye'de olduğunu, yılda bir defa imkanlar dahilinde Türkiye'ye gitmeye çalıştıklarını belirtiyor. İngilizcesinin çok iyi olduğunu ama Belçika'da İngilizcenin işe yaramadığını, Fransızca ve Flamanca kurslarına gittiğini ve Fransızca konuşmasının ve yazmasının iyi olduğunu, ufak tefek hataları olabildiğini söylüyor. Babasının yaklaşık 20 yıl CHP il başkanlığı yaptığını, kendisinin de babasıyla bu konularda hiç anlaşamadığını söylüyor ve ona inat ederek aksi yönde aktif olduğu her konuda başarıya ulaştığını ifade ediyor. Üniversite yıllarında sol ve sağ diye iki kutup olduğunu, kendisinin sağ tarafta yer aldığını, ancak ne aşırı milliyetçi ne aşırı muhafazakâr olduğunu anlatıyor. Bu yolun Özal'a çıktığını ve zamanında ANAP'ı desteklediğini söylüyor. Yurt dışında ikamet eden vatandaşların Türkiye seçimlerinde oy verebilmesi gerektiğini düşünüyor. Belçika'da sol partilerin vatandaşlara yönelik işler yaptığını, Türkiye'de ise sol zihniyetlerin din ile uğraştıklarını söylüyor. O dönem Sosyalist Parti'de görev yapan Emir Kır'dan söz ederken "sevdiğimiz, oy verdiğimiz arkadaşlarımız burada halkına gerçekten hizmet etmeye çalışan insanlar, gariptir ki, sol partiler içerisindedeler" diyor. Belçika'daki MR, N-VA gibi sağ partileri zengin-fakir uçurumu meydana getirdikleri, milliyetçilik yaptıkları ve insanları kutuplaştırdıkları için eleştiriyor.</p>
Katılımcı 21
<p>Mülakat süresi: 2 sa 13 dk 34 sn Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)</p> <p>50 yaşında, erkek. Evli, iki çocuğu var. Çifte vatandaş. Aslen Elazığlı. Kürt ve ailesi Alevi. Kendisi ateist olduğunu belirtiyor. Türkiye'de bir üniversiteden mezun olmuş. Belçika'ya ilk defa 1989'da ilticacı olarak gitmiş. Yeterli bir siyasi geçmişi olmadığı gerekçesiyle talebi reddedilmiş. Daha sonra 1991'de evlilik yaparak aile birleşimi yoluyla Belçika'ya göç etmiş. Fransızca-Türkçe yeminli tercümanlık yapıyor. Sözleşmeli memur statüsü diyor. Aylık gelirinin 2.200 Euro olduğunu söylüyor. Ana dilinin Kürtçe, en iyi bildiği dilin Türkçe olduğunu, zaten Fransızca tercümanlık yaptığını, Flamanca'sının da normal düzeyde olduğunu belirtiyor. Belçika'da olmaktan memnun olduğunu, Türkiye'de kalsaydı hayatta olmayabileceğini söylüyor. Türkiye'deki toplumsal ve siyasi gelişmelerin, sosyal ve ekonomik durumların kendisini ilgilendirdiğini, çünkü Belçika'daki insan haklarının ve özgürlüklerin kendi anavatanında da olmasını istediğini söylüyor. Belçika'da Sosyalist Parti'nin Türkiyeli ve özellikle Emirdağlı seçmenleri oy kitesi olarak gördüğünü ve Ermeni soykırımını tanıdığını açıkça söylemeyen bazı adayların partide kalmalarına göz yumduğunu ifade ediyor. Yeşiller'in bu konuda Sosyalist Parti'den daha net olduğunu, benzer şekilde siyasal İslam'ı savunanların Yeşiller'e giremediğini ifade ediyor. Belçika'da solu, Türkiye'de sağ desteklemeyi ideolojik bir çelişki olarak görüyor ve Türkiye'de "eşcinsellerin katli vaciptir" diye düşünenlerin Belçika'da gidip genel başkanı eşcinsel olan Sosyalist Parti'ye oy verebildiğini söylüyor. Bu seçmenlerin tutarlı olmak için Belçika'da da sağa oy vermelerinin yine saçma olacağını, her iki ülkede insan haklarına, yaşam kalitesine, demokrasiye oy vermeleri gerektiğini düşünüyor. Çifte vatandaşlık hakkı kaldırılırsa</p>

Belçikalı olurum, diyor ve işinin, evinin Belçika'da olduğunu, çocuklarının Belçika'da doğduğunu, Belçikalı olarak Türkiye dahil dünyanın her yerine kolaylıkla gidebildiğini ifade ediyor. Yurt dışında ikamet eden vatandaşların Türkiye seçimlerinde oy kullanmasını doğru bulmuyor, AKP'nin yurt dışından aldığı oyların muhalefet partilerinden seçilmeyi hak eden milletvekillerini düşürdüğünü ifade ediyor.

Katılımcı 22

Mülakat süresi: 3 sa 2 dk 4 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

26 yaşında, erkek. Aslen Elazığlı. Bekar. Kürt ve Sünni. İkinci nesil göçmen. Belçika'ya ilk olarak babası göç etmiş, daha sonra katılımcı 7 yaşındayken ailesini yanına almış. Katılımcı 17 yaşına kadar hiç Türkiye'ye gitmemiş. 2005'ten beri çifte vatandaş olduğunu söylüyor. Lisans öğrenimini yarıda bırakmış. Belçika fırıncılık sektöründe akrabalarının etkin olduğunu ifade ediyor. Aylık gelirinin değişken olduğunu, bazen ayda 10.000 Euro, bazen 5.000 Euro olduğunu; bazense hiç kazanamadıklarını söylüyor. Ait hissettiği ekonomik sınıfı orta sınıf olarak niteliyor ve "çoğuna göre daha iyi, istediğimi alabiliyorum" diyor. Son model arabalar alabildiklerini, para kazanmak için okul bitirmeye gerek kalmadığını söylüyor. Ana dilleri Türkçe ve Kürtçe. Türkiye vatandaşlığını hiç kullanmadığını, ama çifte vatandaş olduğu için mutlu olduğunu, eğer bir gün savaş çıkarsa gidecek bir yeri olduğunu söylüyor. Belçika siyasetini iyi kötü bildiğini ifade ediyor. Türkiye seçimlerinde oy kullanmakta zorluk çektiğini, çünkü Türkiye'deki yaşama dair hiçbir şey bilmediğini söylüyor. Türkiye'de ikamet etmeyen vatandaşların seçimlerde oy kullanma hakkı olmasını doğru bulmuyor. Belçika'da kime oy verilirse verilsin sistemin değişmediğini, hep aynı olduğunu anlatıyor. Ancak Türkiye siyasetinin çok hassas olduğunu düşünüyor ve yurt dışındakilerin seçim sonuçları üzerinde belirleyiciliği olmasını yanlış buluyor. Türkiye'ye giderse daha çok Bodrum, Antalya, İstanbul gibi yerlere tatil amaçlı gittiğini, akrabalarını pek tanımadığını söylüyor. Çok fazla ülke gezdiğini ama Türkiye'ye gitmezse tatil yaptığını hissetmediğini ifade ediyor. Avrupa'daki siyasi partilerin daha sade ve basit olduğunu, ne vaat ediyorlarsa onu verdiklerini; Türkiye'de ise siyasetin çok karışık olduğunu düşünüyor. Babasının HDP'ye, annesinin AKP'ye oy verdiğini ama son dönemde annesinin Erdoğan çıkınca kanalları değiştirdiğini ifade ediyor. Belçika gündemini hiç takip etmediğini, daha çok Türkiye'yle ilgilendiğini söylüyor.

Katılımcı 23

Mülakat süresi: 2 sa 30 dk 23 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

51 yaşında, erkek. Erzurumlu. Çifte vatandaş. Sünni. Lise mezunu. Öğrencilik hayatı ilkokuldan lisenin sonuna kadar İzmir'de geçmiş. 22 yaşındayken Belçika'ya evlilik yoluyla göç etmiş. Daha sonra kültürleri ve yaşam tarzları uyuşmadığı için boşanmış. Dil okuluna gittiğini ve ilk üç yıldan sonra Fransızca'yı öğrendiğini söylüyor. Esnaf. Aylık gelirinin 10-15 bin Euro arasında değiştiğini söylüyor ve kendisini orta gelirli olarak niteliyor. Evim, arabam, iş yerim var, istediğimi alabiliyorum diyor. Siyasi görüşüm yok diyor, ancak Erdoğan ve AKP'yi destekliyor. Sağ görüşlü. Türkçe ana dili. İyi düzeyde Fransızca, biraz İngilizce ve Hollandaca (Felemenkçe) bildiğini söylüyor. Serbest zamanlarında sporla biraz ilgilendiğini, sinemaya gittiğini, seyahat ettiğini anlatıyor. Belçika'da yaşamaktan memnun olduğunu ama eksileri de olduğunu söylüyor. Devletin ticaret kanunlarından dolayı kendilerine baskı yaptığını ifade ediyor. Türkiye'yi çok sevdiğini ve çok özlediğini belirtiyor. Her sene, hatta canı sıkıldıkça Türkiye'ye gittiğini anlatıyor ve ölene kadar Belçika'da yaşamak istemediğini, bir gün her şeyini satıp arkası orman, önü deniz olan bir ev alacağını söylüyor. Eskiden Türkiye'den kaçmak isterdik, ekonomik sorunlar vardı diyor ve AKP döneminde birçok şeyin değiştiğini düşünüyor. Türkiye'deki yakınlarının

hayatlarından çok memnun olduğunu anlatıyor. Sağ-sol ayrımını eleştiriyor ve önemli olanın çalışıp vatana sahip çıkmak olduğunu söylüyor. 1980 darbesinden sonra çocukluğunu yaşamaya başladığını dile getiriyor ve sağın da solun da hiçbir değeri savunmadığını düşünüyor. TRT'yi izlediğini, internetten tüm gelişmeleri takip edebildiğini söylüyor.

Katılımcı 24

Mülakat süresi: 1 sa 56 dk 1 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

27 yaşında, erkek. Belçika doğumlu. Bekar. Aslen Afyon, Emirdağlı. Türk ve Sünni. Kendisini nasıl tanımladığı sorulduğunda Müslümanım diyor. Flaman Bölgesi'nde, Brüksel'e çok yakın bir şehirde yaşıyor ve Brüksel'de çalışıyor. Çifte vatandaşı. Üniversite mezunu. Dedesi 1960'larda Brüksel'e göç etmiş. Üçüncü nesil göçmen. Babasından devraldığı bir esnaf dükkanını işletiyor. Ait hissettiği ekonomik sınıf sorulduğunda, yıllardır orta sınıf, diyor. Sağ ve sol ayrımına dair detaylı bilgi sahibi olmadığını söylüyor ve o dönemi babalarımız yaşadığı diyor. Aslında sağın da solun da aynı şeyi savunduğunu ama birbirlerine karşı kışkırtılmış iki karşıt görüş olduğunu düşünüyor. Meral Akşenerci olduğunu, MHP'nin tabanının da Akşener'i destekleyeceğini söylüyor. Bahçeli saraya çıkararak benim gözümde kendini bitirdi, diyor. CHP'ye daha güçlü bir lider gelmesi gerektiğini düşünüyor. HDP'nin bir barış süreci yaşamak ve yaşatmak istediğini, işin arka planını bilmediğini, ancak Demirtaş'ın iyi ve güçlü bir lider olduğunu söylüyor. Siyasete devam ederse Türkiye için iyi işler yapacağına inanıyor. Türkiyelilerin Belçika'da genellikle sola oy verdiğini duyunca çok şaşırıyor ve Türk adaylar sebebiyle olabileceğini düşünüyor. İlk zamanlar AKP'yi desteklediğini ama o zaman küçük olduğunu, şimdi ise keşke gelmeseydi diye düşündüğünü ifade ediyor. Artık muhafazakâr kesimin o saflığı, temizliği yok diyor.

Katılımcı 25 ve Katılımcı 26

Mülakat süresi: 3 sa 52 dk 5 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

Katılımcı 25: 40 yaşında, kadın. Eşi, Katılımcı 26'nın akrabası. Belçika doğumlu. Aslen Bolulu. Sünni. Evli. Çifte vatandaşı. İkinci nesil göçmen. Babası, Katılımcı 26'nın dedesi ile arkadaşmış. Sekreterlik okuduğunu, diplomasını aldığını, ancak bu mesleği beğenmediğini ve bir mağazada yöneticilik yaptığını söylüyor. Kendisi gibi Belçika'da doğup büyümüş olan eşinin de kendi işinin patronu olduğunu ifade ediyor. Aylık gelirin 1.800 Euro olduğunu, eşinin iş durumuna göre ayda toplam 16.000 Euro kazanabildiklerini ama çok fazla vergi ödediklerini ifade ediyor ve giderleri düşünce ellerinde aylık 1.000 Euro kaldığını ifade ediyor. Ait hissettiği ekonomik sınıf sorulunca "la moyenne, orta" diyor. Ev yaptırdıklarını; kamyonetlerin, işçilerin vergileri olduğunu söylüyor. "Sünni'yim, sosyalizme bağlılığım var" diyor ve Belçika'da Sosyalist Parti'yi desteklediğini ifade ediyor. Sosyalistlerin halkın taleplerine kulak veren bir parti olduğunu düşünüyor. Türkiye'de yaşamadığını ve bu sebeple hiçbir partiyi tutmadığını söylüyor. Fransızca, Türkçe, biraz Flamanca ve orta düzeyde İngilizce bildiğini ifade ediyor. Çocuklarıyla bazen Türkçe, çoğunlukla ise Fransızca konuştuğunu anlatıyor. Okumayı çok sevdiğini, kitap hastası olduğunu; çizim yapmaktan hoşlandığını söylüyor. Arkadaşlarıyla müzelere gittiğini, koşu yaptığını, çocuklarıyla yürüyüşe ve bisiklet sürmeye gittiklerini anlatıyor. Belçika'da yaşamaktan memnun olduğunu, ancak maddi yönden giderek zorlanmaya başladıklarını söylüyor. Türkiye'de yaşamasalar da Türk kanallarını izlediklerini, Türkiye ile bağlarının hiçbir zaman kopmayacağını, hep özlem duyduklarını ifade ediyor. Belçika'da sosyal hakların daha iyi olduğunu düşünüyor. Yine de Türkiye'de yaşamak istediğini, ama çocukları sebebiyle Belçika'da kaldığını ifade ediyor. Belçika'daki ırkçı parti dediği *Vlaams-Belang*'ı solcu, Sosyalist Parti'yi ise sağcı olarak niteliyor.

Katılımcı 26: 27 yaşında, kadın. Katılımcı 26'nın eşinin akrabası. Belçika doğumlu. Aslen Bolulu. Sünni. Evli. Çifte vatandaş. Üçüncü nesil göçmen. Dedesi, Katılımcı 25'in babası ile arkadaşmış. İlkokul öğretmenliği mezunu ve öğretmenlik yapıyor. Eşi bir Afrika ülkesinden ve çalışmıyormuş. Aylık gelirin 1.500 Euro olduğunu söylüyor. Türkçesi çok iyi değil ve kendisini ait hissettiği ekonomik sınıf sorulunca gülererek "en küçük, alt" diyor. Ana dili Fransızca. Biraz da İngilizce bildiğini belirtiyor. Eşinin ülkesine gitmek istediğini, orada Belçika'dan daha rahat yaşadıklarını, evlendikten sonra da orada iki sene kaldığını ve çocuklarının orada doğduğunu anlatıyor. Türkiye'ye genelde her sene, daha çok tatil amaçlı gittiklerini söylüyor. Yerli Belçikalıların bir sokağa girdiklerinde herkes Türkiyeli ya da Faslıysa korktuklarını düşünüyor. Giyim tarzlarının ve Fransızca konuşmalarının da bunda etkili olabileceğini söylüyor. Çifte vatandaşlığa sahip olduğu için memnun olduğunu, bir şey olsa hemen Türkiye'ye dönebileceğini ifade ediyor. Siyasetle pek ilgilenmediğini söylüyor. İş arkadaşlarının kendisine "Erdoğan idam cezasını getirecekmiş, Türkiye'ye gitmeye korkmuyor musun?" gibi sorular sorduğunu anlatıyor ve "Size ne!" diyor. Çevreden gelen bu tür duyuların doğru mu, abartılmış mı olduğundan emin olamadığını ifade ediyor. Katılımcı 25 ise haberlere değil, vatandaşa inanmak gerektiğini söylüyor. Türkiye seçimlerinde Belçika'dan hiç oy vermediğini söylüyor.

Katılımcı 27

Mülakat süresi: 1 sa 8 dk 31 sn
Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

33 yaşında, erkek. Konya, Yunaklı. Sünni. Meslek lisesi mezunu. Kur'an kursunda okuduğunu, dört yıl boyunca Süleymancılara yurtlarında kaldığını, Arapça bile öğrendiğini ifade ediyor. 22 yaşındayken Belçika'ya evlilik yoluyla göç etmiş. Daha sonra boşanmış, iki çocuğu var. Çifte vatandaş. Eski eşi, anlaşmalı olarak geldi diye şikâyet etmiş. Belediyede çalışan Türkler sayesinde vatandaşlığını alabildiğini söylüyor. Esnaf. Bazen günlük bin Euro, bazense aylık 5-6 bin Euro kazandığını söylüyor. Ait olduğu ekonomik sınıf sorulduğunda "eeeen alt" diyor ve işçi olduğunu ifade ediyor. Kıskançlık sebebiyle eski eşine zorla başını kapattırıldığını anlatıyor. Siyasi görüşü sorulduğunda, kim iyi gidiyorsa onu tuttuğunu söylüyor. AKP'yi destekliyor, Erdoğan'ı çok seviyor. Annesini 10 bin Euro vererek Türkiye'den emekli yaptırdıklarını, ayda 1200 Lira maaş aldığını söylüyor. İşini yapabilecek kadar, çok az Fransızca bildiğini belirtiyor. Türkiye gündemini takip ettiğini, Belçika hakkında hiçbir bilgisi olmadığını söylüyor. Tüm TRT kanallarını ve Beyaz TV'yi izlediğini belirtiyor. Kendisini endişelendiren olaylar sorulduğunda 15 Temmuz ve Gezi olayları, diyor. Bu olaylara oturdukları kahvehanede biri sevinirken diğerinin üzülüğünü ifade ediyor. Belçika'da bir sıkıntısı olmadığını, çalıştığı sürece memnun olduğunu ifade ediyor. Kendi iş yeri küçük olduğu için vergilerin çok etkilemediğini söylüyor. Demokrasi kelimesinin kendisi için hiçbir anlam ifade etmediğini, bunu ilk CHP'lilerin ağzından duyduğunu, sürekli "demokrasi" diye bağırduklarını ifade ediyor. Belediyelerin cami yapımını zorlaştırdığını, izin vermediklerini, resmî prosedürlerin çok uzun sürdüğünü anlatıyor ve onay verilmesi için bazen dört yıl beklemek gerekebileceğini ifade ediyor. Bir ülkede sağa, başka ülkede sola oy vermek hakkında ise menfaate göre davranmanın karakersizlik ve ikiyüzlülük olduğunu, mantıklı olmadığını söylüyor.

Katılımcı 28

Mülakat süresi: 1 sa 55 dk 22 sn
Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

36 yaşında, erkek. Konya, Akşehirli. Kürt. Evli. Çifte vatandaş. Meslek lisesini yarıda bırakmış. İkinci nesil göçmen. İlk olarak babası Charleroi'ya işçi olarak göç etmiş. Kendisi de 1993 yılında, 12 yaşındayken Belçika'ya göç etmiş. Küçük bir restoran işletiyor. Daha

önce çok çeşitli işlerle uğraştığını ancak iflas ettiğini söylüyor. Aylık gelirini söylemek istemiyor ancak iyi olduğunu belirtiyor. İstanbul'dan ve Brüksel'den kira geliri olduğunu ifade ediyor. Ait hissettiği ekonomik sınıf sorulduğunda önce "hiç anlamam" diyor, daha sonra "orta" diyor. Dine inandığını, ama bir gün inanmayabileceğini, bunun psikolojisine bağlı olduğunu söylüyor. Siyasete dair ise gördüklerinin hoşuna gitmediğini belirtiyor. Sağ-sol kavramlarının ne anlam ifade ettiğini bilmediğini söylüyor ve "Sağcı kim, solcu kim? Sen nesin? Sağcı mısın, solcu musun?" diye araştırmacıya soruyor. Bunları bilmediği için bu konuyla ilgili sorulara nasıl cevap vereceğini de bilemediğini söylüyor. İki ülke gündemini de takip etmediğini, ufak tefek şeylerden haberi olmadığını, çok önemli bir şey olursa televizyonların onu zaten duyuracağını düşündüğünü söylüyor. Evinde Türk kanalı olmadığını, bazen Belçika haberlerini seyrettiğini ifade ediyor. RTL, La Une gibi kanallara baktığını söylüyor. Meclisteki tüm partilerin birlik olmasını gönülden istediğini, o zaman Türkiye'nin çok ilerleyeceğini, ama hepsinin birbirinin kuyusunu kazdığını söylüyor. Tüm siyasetçiler bize lazım, diyor. Erdoğan'ın söylediğini yaptığını ifade ediyor ve hava olsun diye bir şey söylemediğini, milleti kandırmadığını düşünüyor. Hiç seçimlerde oy vermediğini, hayatında bir kere bile mitinge, bir politikacının konuşmasına vs. katılmadığını belirtiyor.

Katılımcı 29

Mülakat süresi: 59 dk 52 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

50 yaşında, erkek. Aslen Eskişehirli. Bekar. Sünni. Çifte vatandaş. Lise mezunu. 1974 yılında, öğretmen olan babası Belçika'ya göç etmiş. Kendisi o zaman 7 yaşındayken Belçika'ya göç ediyor. İkinci nesil göçmen. İlkokul üçüncü sınıfa devam ederken Türkiye'ye dönmüş. Ailesinden ayrı büyüyerek liseyi bitirdiğini söylüyor. Herhangi bir işte çalışmadığını, kurslara devam ettiğini ve işsizlik maaşı aldığını söylüyor. Daha önce Türkiye'de mağaza müdürlükleri yaptığını ve sanat işleriyle uğraştığını ifade ediyor. Aylık gelirinin 1.400-1.600 Euro olduğunu belirtiyor. Kendisini orta sınıfa ait hissediyor. Siyasi görüşünü sosyal demokrat, solcu olarak tarif ediyor. Türkiye'de CHP'yi ve Belçika'da Sosyalist Parti'yi destekliyor. Ana dilinin Türkçe olduğunu, orta düzeyin üzerinde Flamanca bildiğini belirtiyor. Serbest zamanlarında tiyatro kulübüyle, dernek işleriyle ve sanatsal organizasyonlar ile uğraşiyor.

Katılımcı 30, Katılımcı 31 ve Katılımcı 32

Mülakat süresi: 3 sa 36 dk 30 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

Katılımcı 30: 46 yaşında, kadın. Türkiye doğumlu. Katılımcı 32'nin annesi, Katılımcı 31'in kuzeni. Aslen Bolulu. Evli. Çifte vatandaş. İlkokul mezunu. Belçika'ya 19 yaşındayken akraba evliliği yaparak göç etmiş. Eşinin ise Belçika'ya annesini ona hamileyken geldiğini söylüyor. Bir resmî kurumda beş yıl temizlik işi yaptığını ve sağlık sebepleriyle malulen emekli olduğunu söylüyor. Aylık gelirlerinin eşinin çalışma durumuna göre değiştiğini, ortalama 4-5 bin Euro olduğunu ifade ediyor. Ait hissettiği ekonomik sınıf sorulduğunda normal, orta diyor ve kendisini hiç yükseklerde görmediğini söylüyor. "Arabam son model Mercedes" diyor, dört tane kiracıları olduğunu, oturdukları evin kendi evleri olduğunu belirtiyor. Eşi bir kursta öğretmenlik yapıyormuş ve eşinin aylık 2.000-3.000 Euro kazandığını söylüyor.

Katılımcı 31: 36 yaşında, kadın. Belçika doğumlu. Katılımcı 30'un kuzeni. Aslen Bolulu. Evli. Çifte vatandaş. Üçüncü nesil göçmen. Lise mezunu, Belçika'da okumuş. Eşi Belçika'ya evlilik yoluyla göç etmiş. Kendisi kısa bir süre satış elemanı olarak çalıştığını, onun dışında hep ev hanımı olduğunu söylüyor. Aylık gelirlerinin 4-5 bin Euro civarında olduğunu ifade

ediyor. Ancak Katılımcı 30 buna müdahale ederek aslında gelirlerinin daha fazla olduğunu belirtiyor. Katılımcı, kendisini orta sınıfa ait hissettiğini belirtiyor. Bir ülkede sağa, başka ülkede sola oy vermenin avantajlarla ilgili olduğunu söylüyor. AKP'yi solcu olarak gördüğünü, Türkiye'nin sosyal hizmetlerde çok ilerlediğini düşünüyor. Ancak Türkiye politikasıyla ilgilenmediğini ifade ediyor.

Katılımcı 32: Kadın. 1991 Belçika doğumlu. Katılımcı 30'un kızı. Aslen Bolulu. Evli. Çifte vatandaş. Üçüncü nesil göçmen. Yüksek lisansı bitirmek üzere olduğunu belirtiyor. Kendisini orta sınıfa ait hissettiğini ifade ediyor. Belçika'da basın özgürlüğünü olduğunu, Türkiye'de konuşma ve yazma özgürlüğünün kısıtlandığını düşünüyor. Annesi Katılımcı 30 ve akrabaları olan Katılımcı 31'den bazı konularda daha farklı düşünüyor ve tartışıyor. Belçika'da yoksulun parasını yediklerini öğrenene kadar Sosyalist Parti'yi desteklediğini söylüyor. Artık kime oy vereceğini bilemediğini söylüyor. AKP'yi desteklemiyor ama vatandaşlara yönelik ekonomik ve sosyal yardımlardan dolayı solcu olduğunu düşünüyor.

Katılımcı 33 ve Katılımcı 34

Mülakat süresi: 5 sa 5 dk 13 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

Katılımcı 33: 45 yaşında, kadın. Bolulu. Türk ve Sünni. Evli. Katılımcı 34'ün annesi. Çifte vatandaş. Kız meslek lisesinden mezun. Belçika'ya 1990'da, 18 yaşındayken kuzeniyle evlenerek göç etmiş. Herhangi bir işte çalışmamış. Aylık gelirlerini belirtmemiş ama sorulunca "Elhamdulillah!" diyor ve gayet iyi olduğunu söylüyor. Ait hissettiği ekonomik sınıf sorulduğunda "orta, çok rahat Allah'a şükür, istediğimizi alıyoruz" diyor. Tatillere gidebildiklerinden bahsediyor. Kendi oturdukları ev haricinde kirada iki evleri ve arsaları olduğunu söylüyor. Irkçı ve sağcı dediği partileri "solcu" olarak, sosyal hakları savunan partileri ise "sağcı" olarak tarif ediyor.

Katılımcı 34: 26 yaşında, erkek. Belçika doğumlu. Aslen Bolulu. Türk ve Sünni. Bekar. Katılımcı 33'ün oğlu. Üçüncü nesil göçmen. Babası ise iki yaşındayken Belçika'ya götürülmüş.. Çifte vatandaş. Öğrenim durumunu açıkça belirtmemiş, ancak görüşmede lise öğrenciliğinden söz edilmiş. İnşaat işinde, şirkette çalışıyor. Ailesiyle yaşıyor ve kendini idare etmeye çalıştığını belirtiyor. AKP'yi ve Erdoğan'ı destekliyor. Türkiye'ye idam cezasının gelmesini beklediğini söylüyor. Belçika'da Emir Kır gibi Türk milletvekilleri olduğu için Sosyalist Parti'yi desteklediğini ifade ediyor.

Katılımcı 35

Mülakat süresi: 2 sa 39 dk 38 sn

Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)

50 yaşında, erkek. Aslen Elazığlı. İlkokul mezunu. Kürt ve Sünni. Boşanmış, dört çocuğu var. Çifte vatandaş. Belçika'ya 2000 yılında, 33 yaşındayken göç etmiş. Terör sorunundan dolayı kaçtık, geldik, diyor. Türkiye'de elektrikçilik yapmış, Brüksel'de esnafılık yapıyor. Ait olduğu ekonomik sınıf sorulduğunda "alt sınıf, en son sınıf" diyor. AKP'yi ve Erdoğan'ı destekliyor. Daha önceden de Erbakan'ı desteklediğini ifade ediyor. Ana dili Kürtçe. Bunu söyler söylemez "Türküz ama sonuçta" diye ekliyor. Fransızca hiç bilmediğini ifade ediyor. Sağ-sol ayrımının kendisi için bir önemi olmadığını, şahıslara ve yapılan işlere baktığını söylüyor. Belediye başkanı Türk ve her işimize koşuyor, neden gidip başkasına vereyim, diyor. Bir işi olduğunda tanıdığı birinin gerektiğini, sağcı ya da solcu olmasının önemli olmadığını söylüyor. Aslında Sosyalist Parti'nin insan haklarını kısıtladığını söylüyor. Böyle düşünmesinin sebebi, işverenler için sigortalı işçi çalıştırma koşullarının ağır olması.

Katılımcı 36 ve Katılımcı 37

Mülakat süresi: 4 sa 57 dk 43 sn
Mülakat yeri: Anvers (Flaman Bölgesi)

Katılımcı 36: Ne zaman doğduğunun bilinmediğini, bunun Türkiye'deki sistemin kötü yanlarından biri olduğunu ifade ediyor. Erkek. Çifte vatandaş olduğunu söylüyor ama "Türkiye'de vatandaşlıktan atılmamışsam" diye ekliyor. Mardinli. Annesi, babası ve kardeşlerinin devlet tarafından öldürüldüğünü, kendisinin işkence gördüğünü, savaştan korktuğu için kaçtığını söylüyor. 1999'da Belçika'ya yasa dışı yollarla göç etmiş. Fabrikada çalıştığını, nakliyecilik yaptığını, işçilik yaptığını söylüyor. İş kazasından dolayı çalışmadığını belirtiyor ve sağlık yardımı alıyor. Türkçe, Kürtçe, İngilizce biliyor. Nadiren Flamanca ve Fransızca konuştuğunu söylüyor.

Katılımcı 37: 50 yaşında, kadın. Aslen Maraşlı. Çifte vatandaş. 2002'de, 35 yaşındayken Belçika'ya siyasi sebeplerle iltica ederek göç etmiş. Daha önce ablası evlilik yoluyla Belçika'ya göç etmiş. Ait hissettikleri ekonomik sınıf için "orta" diyor. Ana dili Türkçe. Flamanca biliyor. Partneri Kürt olduğu için Kürtçe bilmemesinin eksiklik olduğunu düşünüyor.

Katılımcı 38

Mülakat süresi: 1 sa 45 dk 9 sn
Mülakat yeri: Anvers (Flaman Bölgesi)

53 yaşında, erkek. Aslen Maraşlı. Evli. Çocukluğu Valon Bölgesi'nde geçmiş. 30 yıldır Anvers'te. Çifte vatandaş. Okulu yarıda bıraktığını söylüyor ama hangi düzey olduğunu belirtmemiş. İkinci nesil göçmen. Belçika'ya 1969 yılında, beş yaşındayken ailesi götürmüştü. Babası 1963 işçisi, Charleroi'ya göç etmiş ilk olarak. Kürt. Hemşirelik yapan eşinin Alevi olduğu mülakat esnasında konuşuluyor. Solcuların etnik kimliği önemsemeyeceğini, sınıfsal bakacağını söylüyor. Daha önce fabrika, lokanta, işçilik, şoförlük gibi işler yapmış. Kendisiyle mülakat yapılırken malulen emekli olduğunu söylüyor. Ait hissettiği ekonomik sınıf sorulduğunda "orta, *middenklasse*" diyor. Eşi müdahale ederek "iyiyiz" diyor. Yeni bir araba aldıklarını ama küçük kızına beğendiremediğini söylüyor gülerek. Aylık gelirleri emekli maaşı, çocuk fonu, eşinin maaşı ve emlak kiralardan oluşuyor. Serbest zamanlarında müzelere gittiğini, fotoğraf çektiğini, gezdiğini, sanatla ilgilendiğini söylüyor.

Katılımcı 39

Mülakat süresi: 3 sa 31 dk 4 sn
Mülakat yeri: Anvers (Flaman Bölgesi)

54 yaşında, erkek. Hatay doğumlu. Evli ama eşi ve çocuğu Türkiye'deymiş. Onlara para gönderdiğini söylüyor. Kendinden bahsederken Sünnilik, Alevilik, Kürtlük var diyor. Çifte vatandaş. Liseyi yarıda bırakmış. 16 yaşındayken Türkiye'de tanımadığı kişilerle ilgili ifade vermeye zorlanarak işkence gördüğünü, 20'li yaşlarından itibaren Orta Doğu ülkeleri de dahil olmak üzere farklı ülkelerde yaşadığını ancak kaçak olarak seyahat ettiğini ve dostlarının kendisine sahip çıktığını anlatıyor. Kontroller daha gevşek olduğu için, 37 yaşındayken göç ettiği Belçika'da kaldığını söylüyor. Küçük bir restoran işletiyor. Aylık gelirinin bazen hiç olmadığını, bazen 7 bin, bazense 10 bin Euro olduğunu söylüyor. Ait hissettiği ekonomik sınıfı ise "orta" olarak niteliyor ve en az altı kişiye ekmek sağladığını belirtiyor.

Katılımcı 40
<p>Mülakat süresi: 2 sa 50 dk 29 sn Mülakat yeri: Brüksel (Brüksel Başkent Bölgesi)</p> <p>53 yaşında, erkek. Afyon, Emirdağlı. Türk. Bekar. Çifte vatandaş değil, Türkiye vatandaşı. Belçika vatandaşlığı başvurusu reddedilmiş, dava açmış, sonucu beklediğini söylüyor. Üniversite mezunu. İkinci nesil göçmen. Babasının maden işçisi olduğunu belirtiyor. Belçika'ya ilk olarak 6 yaşında ailesi tarafından götürülmüş, 8 yaşında abisiyle Türkiye'ye dönmüş. Daha sonra tekrar öğrenci olarak Belçika'ya göç etmiş. Dindar bir insan değil. Kahvehaneye girince tanıdıklarını "Şeytanınız bol olsun" diye gülerек selamlıyor. İşçi bulma kurumunda bir süre eğitmenlik yaptığını, şimdi ise dekorasyon işleriyle uğraştığını ifade ediyor. Malulen emekli olduğunu, aylık gelirin 1.500 Euro olduğunu söylüyor. Ait olduğu ekonomik sınıfa "çalışırken ortanın üstü, çok çok rahat, emekliyken ise alt" diyor. Siyasi görüşünü Atatürkçü, olarak niteliyor.</p>
Katılımcı 41, Katılımcı 42, Katılımcı 43 ve Katılımcı 44
<p>Mülakat süresi: 2 sa 49 dk 55 sn Mülakat yeri: Anvers (Flaman Bölgesi)</p> <p>Katılımcı 41: 45 yaşında, kadın. Aslen Marashlı. Alevi. Evli. Katılımcı 44'ün eşi. Belçika'ya 1975 yılında, 3 yaşındayken ailesi tarafından götürülmüş. Çifte vatandaş. Muhasebe bölümünde bürolarda çalıştığını ifade ediyor. İkinci nesil göçmen. Babası işçi. Aile olarak aylık gelirlerinin 3.300-3.500 Euro civarı olduğunu söylüyor ve evlerinden de kira geliri geldiğini söylüyor. Ait hissettiği ekonomik sınıfı "orta" diye tarif ediyor, eşi olan Katılımcı 44 ise "altın üstü, ortanın altı" diyor. Belçika'da PVDA'yı desteklediğini belirtiyor. Flamanca ve Türkçe ana dili. Fransızca, Almanca ve İngilizce de bildiğini söylüyor.</p> <p>Katılımcı 42: 38 yaşında, kadın. Belçika doğumlu. Alevi. Boşanmış. Eski eşi Türkiye'den göç etmiş biriymiş ve kafalarının uyuşmadığını söylüyor. Çifte vatandaş. İkinci nesil göçmen. Yüksekokul mezunu. Bir devlet dairesinde, sosyal yardımlaşma kurumunda çocuklarla ilgili çalıştığını söylüyor. Çocuk yardımıyla birlikte aylık gelirin 2.000 Euro'ya yakın olduğunu, anca geçinebildiğini ve para biriktiremediğini, oğluna tek başına baktığını söylüyor. Ait hissettiği ekonomik sınıfa "alt" diyor, ancak Katılımcı 43 kendisine "Ben ortayla üst arasındayım, sen de ortasın" diye itiraz edince cevabını "orta" diye değiştiriyor. Ana dilleri Flamanca ve Türkçe. Okuldan da biraz Fransızca öğrendiğini söylüyor.</p> <p>Katılımcı 43: 40 yaşında, kadın. Belçika doğumlu. Bekar. Çifte vatandaş. Öğrenim durumunu belirtmemiş. İkinci nesil göçmen. Ateist. Belediyede encümen danışmanı olarak çalışıyor, daha önce sigortacılık yapmış. Maaşının iyi olduğunu ve aylık gelirin 2.500 Euro'dan fazla olduğunu söylüyor. Ait olduğu ekonomik sınıfı "ortayla üst arasında" diye tarif ediyor. Open VLD üyesi. Türkiye'de siyasi görüşleri MHP-CHP çizgisinde, her iki partiyi de desteklediğini ifade ediyor ama Türkiye siyasetini çok bilmediğini belirtiyor. Türkçe, Flamanca, Fransızca, İngilizce ve çok az Almanca bildiğini söylüyor.</p> <p>Katılımcı 44: 49 yaşında, erkek. Türkiye doğumlu. Alevi. Evli, Katılımcı 41'in eşi. Çifte vatandaş. Aslında araştırmaya katılmak istememişti ve eşi Katılımcı 41'in ve diğer katılımcıların cevaplarını dinliyordu. Ancak siyasetle oldukça ilgili olduğu ve Türkiye'de doğup büyüdüğü için sık sık bazı sorulara müdahale edip cevap veriyordu. Bunun üzerine görüşmeye dahil olmayı kabul etmişti. Belçika'ya 1994 yılında, 26 yaşındayken, evlilik yoluyla göç ettiğini söylüyor. İnşaat işinde çalışıyor. Aylık gelirini 2.000-2.500 Euro olarak belirtiyor. Sol görüşlü olduğunu ve PVDA'yı desteklediğini söylüyor.</p>

Katılımcı 45
<p>Mülakat süresi: 1 sa 45 dk 23 sn Mülakat yeri: Anvers (Flaman Bölgesi)</p> <p>45 yaşında, erkek. Hatay doğumlu. Arap ve Alevi. Bekar. Çifte vatandaş değil, Türkiye vatandaşı. İhtiyaç hissetmediğini, Belçika’da oturma ve çalışma izni olduğunu ve oturma izninin beş yılda bir yenilendiğini söylüyor. Ortaokulu yarıda bırakmış. Belçika’ya 2002 yılında, 30 yaşındayken bir arkadaşının yardımıyla, illegal yollarla göç etmiş. Çok aşık olduğu bir kadınla evlenemediği için Türkiye’yi terk ettiğini, daha sonra Belçika’da mücadele ederek oturma iznini aldığını söylüyor. Market sahibi. Ait hissettiği ekonomik sınıf sorulduğunda “şu an rahat, trilyoner de olsam ezilen, gecekondulu sınıfı” diyor. Ana dili Arapça. Türkçe, Flamanca, biraz İngilizce ve çat pat iki üç dil bildiğini söylüyor.</p>
Katılımcı 46
<p>Mülakat süresi: 1 sa 57 dk 25 sn Mülakat yeri: Anvers (Flaman Bölgesi)</p> <p>47 yaşında, erkek. Aslen Denizlili, İzmir’de büyümüş. Evli. Sünni. Heusden-Zolder’da yaşıyor, Limburg tarafında. Köy yeri ve yaşamak için daha güzel, diyor. Anvers’te çalışıyor. Çifte vatandaş. Lise mezunu. Belçika’ya ilk gidişi 25 yaşındayken, 1995’te. İkinci gidişi 1999’da. Önce ticaretle uğraşmış 95’te. Daha sonra aracı yoluyla tanışıp evlilik yapmış, ithal damat. Restoran sahibi. Eşi bir firmada, müşteri hizmetlerinde çalışıyormuş. Gelirle ilgili açıklama yapamam, orası kapalı ama vergiler... Ait olduğu ekonomik sınıf sorulduğunda “orta” diyor ve “hemen düşebilirim, hemen çıkabilirim” diye açıklıyor. Türkçe, Flamanca ve Fransızca (idare ediyor). Ev ve araba sahipliğine ilişkin net bir şey söylememiş ama “aynı arabaya yıllarca binemem” diyor. Çocuklarla eşinin daha çok ilgilendiğini, kendi işinin çok yoğun olduğunu söylüyor.</p>
Katılımcı 47
<p>Mülakat süresi: 1 sa 44 dk 23 sn Mülakat yeri: Anvers (Flaman Bölgesi)</p> <p>46 yaşında, erkek. Belçika doğumlu. Aslen Ardahanlı. Bekar, partneriyle birlikte yaşıyor. İki çocukları var. Hoboken’da yaşıyor, Anvers’te çalışıyor. Üniversite mezunu, sosyal bilimler okumuş. Çifte vatandaş. İkinci nesil göçmen. Babası geçmişte Heusden-Zolder, Limburg’a maden işçisi olarak göç etmiş. 22 yıldır sosyal danışmanlık yapıyor, aynı zamanda yeminli tercüman. Ait hissettiği ekonomik sınıf sorulduğunda, durumu iyi olan kesime ait hissediyorum, diyor. Siyasi görüşünü sosyalist olarak tanımlıyor. Bütün dinlere, düşüncelere saygılı olduğunu ifade ediyor. Ana dilinin Türkçe olduğunu, Flamanca’yı da çok iyi bildiğini belirtiyor. Çocuklarının iki dili de bildiğini ama Flamanca’yı daha rahat konuştuklarını söylüyor. Belçika’da yaşamaktan genel olarak memnun olduğunu, hiçbir şikayeti olmadığını dile getiriyor. Eşinin sanat işleriyle uğraştığını belirtiyor. Gelecekte Türkiye’de yaşamak gibi bir planları olduğunu, bu sebeple yatırımlarını ona göre yaptıklarını, bir yazlık ve bir kışlık ev aldıklarını ama Türkiye’deki toplumsal ve siyasi atmosferin kendilerini frenlediğini ifade ediyor ve düşüncelerinin olumsuz yöne döndüğünü anlatıyor. Ülkelerini sevdiklerini ve tam kopamadıklarını, ne kadar adapte olsalar ve bir eksikleri bulunmasa da aitlik hissiyatının olmadığını söylüyor. Türkiye’de sağ parti savunuculuğu yapıp Belçika’da sol partiden seçilmiş siyasetçiler olabildiğini ifade ediyor ve göçmenlik durumunun insanları sola yönelttiğini düşünüyor. Sosyalist Parti’yi “orta sol” olarak niteliyor. Bir ülkede sağa, başka</p>

ülkede sola oy vermenin çelişki değil; bilinçli bir tercih olduğunu söylüyor. Bu seçmenlerin Belçika'da haklarını koruyacak partiye yöneldiğini, Türkiye'de ise daha farklı şeylerin kaygısıyla oy verdiğini ifade ediyor. Eğitilmiş bir insanın ideolojisi bellidir, diyor ve ideolojik bilincin eğitimle de ilgili olduğunu söylüyor. Bu seçmenlerin çok çabuk fikir değiştirebildiğini ifade ediyor.

Katılımcı 48

Mülakat süresi: 1 sa 14 dk 55 sn
Mülakat yeri: Anvers (Flaman Bölgesi)

39 yaşında, erkek. İstanbul doğumlu. Aslen Dersimli. Bekar. Wilrijk'te yaşıyor. Kürt ve ateist. Ailesi Alevi. Alevi düşüncesine değer verdiğini söylüyor ve kendisini "felsefi anlamda Aleviliğe yakın" olarak tanımlıyor. Üniversite mezunu. 2010'dan beri çifte vatandaş. 2002'de, 24 yaşındayken Belçika'ya iltica yoluyla göç etmiş. Amcasının iş bağlantıları... akrabaları Almanya'daymış. 1300 Euro sağlık yardımı alıyor ve kaçak olarak çalışıyor, evlere giderek mobilya montajı yapıyor. Ait olduğu ekonomik sınıfı Belçika'ya göre alt, Türkiye'ye göre daha iyi diye tanımlıyor. Alt sınıf içinde en düşüğün bir üstü diyor. Flamancasının iyi olduğunu, biraz Fransızca, biraz İngilizce bildiğini, Kürtçenin ana dili olduğunu ama sadece anlayabildiğini söylüyor.

Katılımcı 49

Mülakat süresi: 1 sa 57 dk 40 sn
Mülakat yeri: Anvers (Flaman Bölgesi)

45 yaşında, erkek. Giresunlu. Evli. Türk ve Sünni. Din dersi öğretmeni ve imam. Çifte vatandaş. İki üniversite mezunu ve yüksek lisans öğrencisi. 28 Şubat sürecinde Türkiye'de diploma denkliği verilmemiş. Bunun üzerine yüksek lisans yapmak için Belçika'ya 1999 yılında, 27 yaşındayken göç etmiş. AB vatandaşı olmadığı ve kendi inisiyatifiyle Belçika'ya gittiği için üniversiteye ödemesi gereken tutar çok yüksekmiş. Bir arkadaşının tavsiyesiyle evlenmiş ve Belçika'da kalmış. "Biraz garip benim geliş" diyor ve eğitim amaçlı olarak göç ettiğini, ancak siyasi bir yönü de olduğunu söylüyor. Aylık geliri 2.700 Euro. Eşinin maaşı ve çocuk parasıyla birlikte ayda 3.700-3.800 Euro civarı toplam gelirleri olduğunu ifade ediyor. Ait hissettiği sınıf sorulunca "ortalama üzeri" diyor. Erbakancı. Sıklıkla AKP'ye ve Erdoğan'a yönelik olumsuz eleştirilerde bulunuyor. Bildiği diller Türkçe, Arapça, Flamanca.

Katılımcı 50

Mülakat süresi: 3 sa 29 dk 1 sn
Mülakat yeri: Anvers (Flaman Bölgesi)

51 yaşında, erkek. Çocukluğu Trabzon'da, gençliği Yalova'da geçmiş. Evli. Türk ve Sünni. İlahiyat mezunu. Türkiye ve başka bir Avrupa ülkesinin vatandaşlığına sahip. Evlenerek aile birleşimi yoluyla bu ülkeye göç etmiş. Orada 20 yıldan uzun süre kaldıktan sonra Belçika'ya 47 yaşındayken iş amaçlı yerleşmiş. Çocukları ve eşi diğer Avrupa ülkesinde; annesi, babası ve kardeşleri Türkiye'de. Belçika vatandaşlığına da hak kazandıktan sonra başvurmamış söylüyor. İmam, devlet memuru. Daha önce bazı vakıflarda idari görevlerde çalıştığını söylüyor. Aylık gelirinin yaklaşık 2.500 Euro olduğunu belirtiyor. Kendini ait hissettiği sınıf için "ortanın ilk basamağı" diyor. "Ortanın ortası, üst veya en düşük değil" diye ekliyor. Çocuklarını Belçika'ya getirebilse ekonomik olarak rahatlayacağını ama onların alıştığı düzeni bozmak istemediğini söylüyor. Camide görev yaparken ağırlıklı olarak Türkçe kullandığını; cami ziyaretçilerinin birinci, ikinci, üçüncü nesil göçmenlerden oluştuğunu ifade ediyor ve dördüncü nesilden itibaren duygu dilinin Felemenkçe ya da Fransızca

olabildiğini söylüyor. Serbest zamanlarında kitap okuduğunu, meslek alanıyla ilgili ve toplumu ilgilendiren konularda okumayı bir görev kabul ettiğini belirtiyor. Gençlerle ve diğer cami cemaatiyle sohbet ettiğini, onları dinlediğini, ailevi sıkıntılarına çözüm üretebilmek için fikir alışverişi yaptıklarını ifade ediyor. Belçika’da olmaktan memnun olduğunu belirtiyor. Senede en az bir kez aile ziyaretleri ve tatil amaçlı olarak ailecek Türkiye’ye gittiklerini ifade ediyor. Her tatilde kalıcı olarak Türkiye’ye dönmeyi planladıklarını, ama bu kararı vermenin zor olduğunu, Türkiye’deki bazı olumsuzlukların da bunda etkili olduğunu söylüyor. Bir ülkede sağa, başka ülkede sola oy verme davranışını “seçmen basireti” diye niteliyor ve seçmenlerin nerede ne işine yarıyorsa ona göre hareket ettiğini düşünüyor. “Eğer prensiplerden hareket ediliyor olsa, yaşadığı yer, kendisinin en riskli olduğu alanda kendisini güvene kavuşturan prensip solsa Türkiye’de de onu tercih etmesi lazım. Ama tersini yapıyorsa ortada prensiplerden çok menfaatler şey oluyor” diyor. Belçika’da solun “gerçek sol” olduğunu ve milliyetçi ya da muhafazakâr davranmadığını ifade ediyor. Ama Türkiye’de, büyük bir ülke olmanın da etkisiyle yerel şartların etkisiyle milliyetçi ve muhafazakâr davranılabildiğini ifade ediyor. Bunun da pazarlamacılık olduğunu söylüyor.

Katılımcı 51 ve Katılımcı 52

Mülakat süresi: 2 sa 50 dk 32 sn

Mülakat yeri: Anvers (Flaman Bölgesi)

Katılımcı 51: 27 yaşında, erkek. Katılımcı 52’nin arkadaşı. Belçika doğumlu. Aslen Sivashlı. Bekar. Sünni. Lise mezunu. İnşaat şirketi var. Belçika’da doğmuş, Liège, Mol, Hasselt bölgesinde yaşamışlar, yirmi senedir Anvers’te. Üçüncü nesil göçmen. Dedesi maden işçisi olarak Belçika’ya göç etmiş, babası da Belçika’da doğmuş. Çifte vatandaş. Millî Görüş çizgisinde düşünüyor, kendisini muhafazakâr olarak tanımlıyor. Siyasetle çok ilgili olmadığını, haberleri günlük takip ettiğini ama detaylı okumadığını, göz gezdirdiğini söylüyor. Katılımcı 52’nin dediklerine katıldığını, onunla hemfikir olduğunu ifade ediyor. AK Parti döneminde başarılı işler gördüğünü ama hâlâ Türkiye’de kendi üretimimiz dediğimiz, elle tutulur bir şey olmadığını söylüyor. Ülkenin doğusuna yatırım yapılmalı ve iş olanakları sağlanmalı diyor. Katılımcı 52 kendisinin şeriatçı olduğunu ifade edince, Katılımcı 51 çizgi olarak aynı noktada durduklarını ama bu ideolojinin bin sene de geçse Türkiye’de uygulamaya geçmeyeceğini, olmayacak duaya amin dediklerini, gerçekçi olmak gerektiğini ifade ediyor. Ülkede Aleviler, Sünniler, Süryaniler, Türkler, Kürtler gibi farklı toplumların olduğunu, o sebeple ortak noktanın insan hakları olması gerektiğini düşünüyor.

Katılımcı 52: 26 yaşında, erkek. Katılımcı 51’in arkadaşı. Belçika doğumlu. Aslen Trabzonlu. Bekar. Sünni. Üniversite öğrencisi. Üçüncü nesil göçmen. Dedesi maden işçisi olarak göçmüş, babası 16 yaşındayken Belçika’ya gitmiş. Önce Liège’de yaşamışlar, sonra Anvers’e gitmişler. Çifte vatandaş. Babasının kendisini Millî Görüş teşkilatına gönderdiğini, onun da o yoldan devam ettiğini, ayrılmadığını ifade ediyor. Yine de biraz AKP’ye yönelmiş. Kendisini “en hafif tabiriyle muhafazakâr” olarak tanımlıyor, mülakatın devamında ise “İslamcı” ve “şeriatçı” olduğunu söylüyor. Türkçe, Flamanca, Fransızca ve İngilizce biliyor. Belçika siyasetini Türkiye siyaseti kadar anlamadığını, çünkü çok takip etmediğini söylüyor. Bir dönem De Morgen gazetesine abone olduğunu, ancak Türkiye aleyhine çok haber yaptıkları için aboneliğini iptal etmek durumunda kaldığını anlatıyor. Belçika’da başbakanın, iki üç bakanın ismini bildiğini ama en son yaşanan siyasi olayları bilmediğini söylüyor. Sağda Hristiyan Demokratların olduğunu söylüyor ama onların da sağcılığının sadece söylemde olduğunu, örneğin “aile önemlidir” demelerine rağmen uygulamalarının bu şekilde olmadığını düşünüyor. CHP’nin ve HDP’nin içinde sosyalistler olduğunu, ancak CHP’nin sosyalist bir parti değil, Kemalist bir parti olduğunu söylüyor ve milliyetçilik ile laikliğin ön planda olduğunu ifade ediyor. CHP’ye oy veren çoğu seçmenin de kendisini “solcu” diye değil, “Atatürkçü” diye tarif edeceğini düşünüyor. Solun işçi haklarını savunduğunu, CHP deyince ise akla “garibanın hakkı”nın gelmeyeceğini söylüyor. Gariban milletin de zaten genelde CHP’ye oy vermediğini ifade ediyor. Kendisine AK Parti’li

demediğini ama AK Parti'ye oy verdiğini söylüyor. Eskiden Millî Görüş ile AKP'nin kendisi için eşit olduğunu, biraz yetişkinlik dönemlerine geldiğinde aradaki farkları düşünmeye başladığını ve iktidar partisine hak verdiğini anlatıyor. CHP içindeki solculara nazaran sade Kemalistleri, MHP içindeyse Atsızcılara ve laik Türkçülere nazaran sade İç Anadolu ülkücülerini tercih edeceğini söylüyor ve bu kesimlerle daha çok müşterek noktalarımız var, diyor. Bir ülkede sağa, başka ülkede sola oy verme davranışında garipsenecek bir durum olmadığını, seçmenlerin kendilerine yakın gördükleri partilere ve adaylara oy verdiklerini söylüyor. Aslında Belçika'nın ekonomik problemlerini çözecek becerikli insanların N-VA gibi partilerde olduğunu ama hem biraz Kürdistanlı olduklarını hem de İslam'a karşı mesafeli olduklarını belirtiyor. Solcuları bu kadar eleştiriyorsam SP.A'ya da artık oy vermeyeyim, diyor. AKP'nin ekonomik anlamda pozisyonunu çetrefilli buluyor, çünkü sağcı olmasına rağmen sosyal yardımlarda görülmemiş bir artış olduğunu ifade ediyor.

Katılımcı 53

Mülakat süresi: 2 sa 13 dk 30 sn
Mülakat yeri: Anvers (Flaman Bölgesi)

34 yaşında, kadın. Belçika doğumlu. Aslen Yozgath. Sünni. Evli ve üç çocuğu var. Çifte vatandaş. Kendi köyünden bir erkekle görücü usulü evlenmiş. İkinci nesil göçmen. Babası maden işçisi olarak Limburg tarafına göç etmiş. Liseyi yarıda bırakmış. Sağlık sorunları olduğunu belirtiyor ve herhangi bir işte çalışmıyor. Eşi işçi ve ayda 2.000-2.200 Euro maaş alıyor. Kendisi de 800 Euro sağlık parası aldığını belirtiyor. Ait hissettiği ekonomik sınıf sorulduğunda “işçi sınıfıyız, biriktiremiyorum, ayın ucunu zor getiriyorum” diyor. Evleri olduğunu ama kiralarının ancak kredileri ödemeye yettiğini, ceplerinden takviye yaptıklarını söylüyor. Türkçe ve Flamanca biliyor. Flamanca'nın çocuklarından daha iyi olduğunu söylüyor. Çocuklarını yazın Kur'an kursuna yolluyor. Gelecekte Türkiye'de yaşamayı düşünmüyor. Eskiden daha az yabancı düşmanlığı olduğunu söylüyor. Belçika'da yüksek vergiler ödediği için dışlanmayı istemiyor. Çocuklarının yerli Belçikalı olan arkadaşlarının evlerine gitmesine izin vermiyor, çünkü ailelerine güvenmiyor ve çocuklarının domuz eti yemesinden korkuyor. Seçimlerde vatandaş olduğu için oy vermek zorunda olduğunu söylüyor ama siyaseti takip etmediğini söylüyor. Yakınlarına danışarak oy kullanıyor. Türkiye seçimlerinde AKP'yi desteklediğini belirtiyor. Sosyal medyadan her gün hem Türkiye'nin hem de Belçika'nın haberlerini takip ettiğini ifade ediyor. AK Parti'ye dinî sebeplerle oy verdiğini ifade ediyor. Sağ-sol ne demek bilmediğini söylüyor. Türkiye'deki Suriyelileri eleştiriyor. Belçika'da da yabancıları istemediğini, çalışmadıklarını ve yardıma bağlandıklarını söylüyor. TRT'yi takip ettiklerini, Belçika kanallarının Türkiye'yi ve Erdoğan'ı çok eleştirdiğini söylüyor. Türkiye'de alınan köprü paralarını eleştiriyor. Geleceğe yönelik beklentisinin çocuklarının okuması olduğunu söylüyor. Mitinglere, yürüyüşlere pek inanmadığını ve katılmadığını söylüyor. Belçika'da vatandaşlara tanınan hakların, sağlık sisteminin daha iyi olduğunu, özel ve devlet hastanesi diye bir ayrım olmadığını ifade ediyor. Türkiye'yi sevdiğini ama ülkesinin insanlarından soğuduğunu söylüyor. Türkiye'nin AB'ye üye olmasına gerek olmadığını, üye olursa Belçika'ya daha fazla insanın geleceğini düşünüyor. Eğitim açısından Belçika'nın Türkiye'den ileride olduğunu ama Türkiye'de okumanın daha kolay olduğunu düşünüyor. Türkiye'deki kayırmacılık ve torpil konusunu vurguluyor ama bundan hükümeti ve Erdoğan'ı sorumlu tutmadığını belirtiyor. Referandumdan sonra Türkiye'de ne değiştiğini bilmediğini söylüyor. Belçika'da milletvekillerinin Türkiye'dekilere göre halka daha yakın olduklarını ifade ediyor. Kız kardeşini referandumda “hayır” verdiği için eleştirdiklerini anlatıyor. Belçika'da yaşayanların Türkiye için oy vermeye hakkı olduğunu, çünkü ileride Türkiye'ye dönebileceklerini düşünüyor. Erdoğan'ın “One minute” çıkışının ve güçlü bir lidere sahip olmanın kendilerini sahipsiz göçmen imajından kurtardığını düşünüyor.

Katılımcı 54

Mülakat süresi: 2 sa 21 dk 49 sn
Mülakat yeri: Anvers (Flaman Bölgesi)

56 yaşında, kadın. İzmit doğumlu. Türk ve Sünni. Çifte vatandaş. Evli ve üç çocuğu var. İkinci nesil göçmen. Babası Belçika'ya maden işçisi olarak göç etmiş, kendisi de ilk defa 1964 yılında, üç yaşındayken gitmiş. Lisede öğrenimini yarıda bırakmış, ailesi tarafından dikiş okuluna gönderilmiş. 14 sene konfeksiyonda çalışmış ve lise diplomasını dışarıdan almış. 40 yaşında tekrar yüksekokula başvurarak orayı da bitirmiş. Türkçe ve Flamanca ana dilleri, İngilizce de bildiğini belirtiyor. Sosyal danışmanlık yapıyor. Türkiye kökenli olan eşi inşaatta çalışıyor. Aylık ortalama gelirlerinin 4.000 Euro civarı olduğunu söylüyor ve başka bir gelir kaynakları olmadığını belirtiyor. Kendisini orta sınıfa ait hissediyor. Belçika'da yaşamaktan memnun olduğunu belirtiyor. Türkiye'yi senede birkaç sefer yakınlarını görmek için ziyaret ediyorlar. Kendisi çocukken hiç yabancı düşmanlığı görmediğini, ama şimdikilerin gördüğünü, yabancı çocukların okulların başarı seviyesini düşürdüklerine dair bir ön yargı olduğunu söylüyor. Türkiye seçimlerinde hiç oy kullanmadığını, dışarıdan bakarak neler olduğunu anlayamayacağını ifade ediyor. Belçika'daki siyasi görüşünün de biraz eklektik olduğunu, belirtiyor. CD&V'nin listesinde yabancı yüz göstermek için kendisini üye yaptığını ama bu partiye çok sıcak bakmadığını söylüyor. *Vlaams Belang* ve N-VA'ya ise yabancı karşıtlığından dolayı kesinlikle oy vermeyeceğini belirtiyor. *Vlaams Belang*'ın ne olduğunu baştan belli olduğunu ama N-VA'nın daha örtük siyaset yaptığını ve bunu tehlikeli bulduğunu söylüyor. Türkiye'de Suriyelilere yönelik ön yargıyı ve yabancı karşıtlığını eleştiriyor. Kendisini Belçika'da Yeşiller'e yakın görüyor. Haberleri gazetelerden takip ettiğini söylüyor. Türkiye'nin AB'ye din engeli nedeniyle giremediğini ve giremeyeceğini ifade ediyor. Kutuplaşmanın, fanatizmin ve ötekileştirmenin karşısında olduğunu söylüyor. Belçika'da genel olarak ekonomik ve sosyal hakların Türkiye'den daha iyi olduğunu söylüyor. Belçika'da 17 yaşından beri sendikalı olduğunu (ACV) belirtiyor. Belçika'daki partilerin de var olan sorunlara alternatif çözüm üretmekte yetersiz olduğunu düşünüyor. Avrupa'da yaşayıp Türkiye seçimlerinde oy verenlerin kendilerini önemli hissetmek ve vatanî görevlerini yapmış olmak istediklerini, bunun biraz şovenist bir tutum olduğunu söylüyor. Avrupa'daki Türklerin Türkiye'yi idealleştirdiğini düşünüyor. Referanduma katılanların tam olarak neye oy verdiklerini bilip bilmediklerinden şüpheli olduğunu vurguluyor. Türkiye'deki seçmen profilini anlayamadığını; partilerin kendi milletvekillerinin de heterojen olduğunu söylüyor. Türkiye'de kadına yönelik şiddeti eleştiriyor ve cezalarını yetersiz buluyor. Türkiyeli seçmenlerin Türkiye'de sağa, Avrupa'da sola oy vermesinin ise bir çelişki olmadığını, çıkarlarla alakalı bir durum olduğunu söylüyor. Avrupa'da sol kalmadığını, sağ ile solun büyük bir farkını görmediğini, soldaki siyasetçilerin bile sağcı gibi konuştuğunu söylüyor. Türkiye'ye kıyasla Belçika'da sağın dinle değil, daha farklı politikalarla öne çıktığını söylüyor. Komünistlerin daha insancıl olduklarını söylüyor. Türkiye'de sağın kendisini dinle, solun da din karşıtlığıyla ortaya koymasının insanı yıpratıcı bir çatışma yarattığını söylüyor. Çifte vatandaşlığın en güzel yanının dünyanın her yerine vizesiz gidebilmek olduğunu söylüyor. Serbest zamanlarında gezdiğini, çeşitli sosyal aktivitelerle uğraştığını, dikiş yaptığını söylüyor.

Katılımcı 55

Mülakat süresi: 1 sa 17 dk 40 sn
Mülakat yeri: Anvers (Flaman Bölgesi)

27 yaşında, erkek. Türkiye doğumlu. Aslen Sinoplu. Çifte vatandaş. Bekar. Türkiye'deyken basın çalışanı olduğunu, hukuksuzluklar nedeniyle üniversiteden atıldığını söylüyor. Belçika'ya 20 yaşındayken siyasi sebeplerle göç etmiş. Yaşadığı sıkıntıları belgelediğini ve oturma izni aldığını söylüyor. Belçika'da bir kuaförde çalışıyor ve ayda 1.600 Euro maaş alıyor. Ait hissettiği ekonomik sınıf sorulduğunda "proleteriz, işçiyiz" diyor. Ana dili Türkçe. Flamanca, İngilizce ve Gürcüce bildiğini söylüyor. Serbest zamanlarında teknoloji, siyaset, fotoğrafçılık ve müzikle ilgileniyor. Türkiye'deki birçok cemaati araştırdığını, MHP'nin kitaplarını okuduğunu, birçok siyasal çevreden insanla tanıştığını ve sosyalizm

düşüncesini savunmadan önce birçok fikri öğrendiğini söylüyor. Hiçbir partiyi tutmadığını, seçimlerin insanların sorunlarına çare ya da çözüm olmadığını ifade ediyor. AKP’li ve Erdoğancı olduğunu söylediği babasını gülerek “faşo” (faşist) diye niteliyor. Annesinin daha demokrat olduğunu, CHP mantığı güttüğünü ifade ediyor. Babasına AKP’nin ciddi yolsuzlukları olduğunu söylediğini, onun ise bunları inkâr etmediğini ama “en azından çalışıyorlar” diye düşündüğünü aktarıyor. Türkiye’deki en büyük halkseverlerin, vatanseverlerin sosyalistler ve solcular olduğunu düşünüyor. Çünkü ülke için bedel ödediklerini, hapse atıldıklarını, tutuklandıklarını, yurt dışında yaşamak zorunda kaldıklarını ifade ediyor. Hakkındaki dosyalar bitmediği için Türkiye’ye gidemediğini, sonucu beklediğini ifade ediyor.

Katılımcı 56

Mülakat süresi: 48 dk 43 sn
Mülakat yeri: Anvers (Flaman Bölgesi)

38 yaşında, erkek. Eskişehir doğumlu. Daha önce Hollandalı bir kadınla evliymiş, boşanmış ve Türkiyeli biriyle evlenmiş. Türkiye’de turizm otelcilik mezunu. Restoran sahibi. Ait hissettiği ekonomik sınıfa “Belçika’da orta, belki ortanın biraz üstü” diyor. Çifte vatandaş değil, Türkiye vatandaşı. Belçika vatandaşlığı için başvuru yapmayı düşünüyor. Boşanma işleri olduğu için fırsat bulamadığını söylüyor. Babasının çok koyu CHP’li olduğunu, ondan önce DSP’li olduğunu, şimdi çok daha koyu CHP’li olduklarını ifade ediyor ve CHP’yi siyasi olarak çok başarısız bir parti olarak niteliyor. Kendisinin Refah Partisi düşmanı olarak büyüdüğünü, son dönemde ise Belçika’da daha özgür düşünebilen insanlar sayesinde bazı konuları araştırıp öğrendiğini, kitaplar okuduğunu söylüyor. “Şeriat ne, onu bile bilmiyordum ama yani, kötü bir şeydi. Çünkü o öğretildi bize” diyor. Zamanla Erdoğan’ın kötü bir insan olmadığını, Türkiye için çalışmış bir isim olduğunu fark ettiğini söylüyor. Şu anki partileri ve liderlerini beğenmediğini ifade ediyor. Gençlik döneminde çok bilinçli olmadığını, bir arayış içinde olduğunu söylüyor, “Parti Cephe’nin bürosuna gitmişliğim de var yani, o kadar uç noktalara gitmişliğim de var” diyor. Abisinin Türkes’in kortejinde bulunduğunu, abisini çok sevdiği için bir dönem ondan ve Türkçülükten de etkilendiğini ifade ediyor. Son birkaç senede günlük hayatının çok büyük bir bölümünün dini ve Müslümanlığı öğrenmekle geçtiğini söylüyor. AKP’nin kendisini temsil etmediğini ve anti-demokratik bulduğunu, bunun da Müslümanlıkla örtüşmediğini düşünüyor. Türkiye’deki sarı sendikaları eleştiriyor. Sağın daha kapitalist ve özel sermaye yanlısı olduğunu söylüyor. Kendini “solcu İslamist” diye tarif ediyor.

Katılımcı 57

Mülakat süresi: 1 sa 40 dk 7 sn
Mülakat yeri: Anvers (Flaman Bölgesi)

46 yaşında, erkek. Adanalı. Çifte vatandaş. Ortaokulu yarıda bırakmış. Türkiye’yi tatil için ziyaret eden Belçika vatandaşlığına sahip Türkiyeli bir kadınla tanışıp evlenerek 29 yaşındayken Belçika’ya göç etmiş. Eşi Çorumlu ve Alevi’ymiş. Kendisinin de Adana’nın varoşlarından geldiğini, evlendiklerinde ilk başlarda her şeyin iyi olduğunu, ancak zamanla eşiyile anlaşamadıklarını anlatıyor. Boşanmış, bir çocuğu var. Türkiye’de çeşitli işlerde çalıştı ama bir gün bile sigortasının yapılmamış olduğunu söylüyor. Belçika’da bir restoranda ve barda çalışıyor. Aylık gelirin toplam 2.100 Euro olduğunu söylüyor. Ülkesini seven bir adam olduğunu, bir şey olsa Belçika’da her şeyini bırakıp ülkesini savunmak için çekip gidebileceğini ifade ediyor. “Sağ-sol dönemi”ni çocukken gördüğünü, annesinin “oğluum içeri geç” diye bağırdığını, tankların geçtiğini anlatıyor. Tüp kuyruklarında sabaha kadar yattığını söylüyor ve sağ-sol davasının eskiden olduğunu söylüyor. Sağcılık ülkeyi savunmaksa, AK Parti MHP’yi katlar, diyor. MHP’nin güzel yönünün AKP’yi zor

zamanlarda desteklemesi olduğunu söylüyor. “AK Parti bir başka yaa... Valla anlatılmaz ya, içinden gelen... insanın yaşaması lazım... Çok farklı bir şey...” diyor. Almanya ve Avusturya'nın Türkiye ile uğraştığını, Amerika'nın ses çıkarmasa da gizliden gizliye uğraştığını söylüyor. Hükümete yakın haberlere bakıyorum genelde, diyor. ATV, Haber 7'ye baktığını söylüyor. Belçikalıların Erdoğan hakkında, ilk iktidara geldiği dönemde “Dünyaya bir errrkek geldi! Rest çeken biri geldi! Kimsenin yapamadığını yaptı!” dediklerini, ama zamanla kötümeye başladıklarını ve şimdi sevmediklerini ifade ediyor. Adalet Yürüyüşü'ne bütün ülke düşmanlarının katıldığını söylüyor. Türkiye'de sağa, Belçika'da sola oy vermenin çelişki olmadığını, insanların bir tarafta vatani için sağa oy verdiğini, diğer tarafta da kendilerine kötülük gelmeyeceği düşüncesiyle sola yöneldiğini ifade ediyor ve Belçika'da artık oy vermeyeceğini, sandığa gitse de boş oy atacağını söylüyor. Çünkü sol partileri de samimi bulmadığını söylüyor.

Katılımcı 58

Mülakat süresi: 2 sa 49 sn

Mülakat yeri: Anvers (Flaman Bölgesi)

43 yaşında, erkek. Belçika doğumlu, aslen Çorumlu. Türk ve Sünni. Aşırı dinci değiliz, diyor. Çifte vatandaş. İkinci evliliğini yapmış. Her iki evliliğinden çocukları var. İkinci nesil göçmen. Babasının akrabaları davet gönderince babası bir fabrikada işçi olarak çalışmak üzere Belçika'ya göç etmiş. Malulen emekli. Daha önce güvenlik, emlakçılık, şoförlük gibi işlerde çalışmış. Ayda 1.500 Euro maaş aldığını, 800 Euro'sunun kiraya gittiğini, 200 Euro da çocuk yardımı aldıklarını ve cüzi bir miktarla geçindiklerini söylüyor. Siyasi görüşü sorulduğunda babasının imam, ailesinin muhafazakâr olduğunu ifade ediyor. AKP'yi ve Erdoğan'ı destekliyor. Ana dili Flamanca ve Türkçe. Emlak işiyle uğraştığı için günlük hayatta biraz İngilizce, biraz Flamanca kullandığını söylüyor. Türkiye'ye genelde her yıl gittiğini söylüyor. Belçika'da yaşamının olumlu ve olumsuz yönleri sorulduğunda “bizler elhamdulillah Müslümanız” diyerek söze başlıyor ve bundan taviz vermediklerini, çan sesi duymaktan zevk almadığını ve aslında rahatsız olduğunu, ezan sesi duymadığını, buna hasret kaldıkları için üzüldüklerini ifade ediyor. Diğer katılımcılardan farklı olarak, Belçika'daki Türkiyelilerin sol partilere oy verme sebebinin, dil kurslarına gitmeleri ve bu kurslarda, sol partilere bazı şeyleri taahhüt etmeleri olabileceğini düşünüyor. Kendisinin parti programına, tüzüğüne bakarak oy verdiğini söylüyor. Bazı seçmenlerin Türk ismi göremediye Arap ya da Faslı adaya oy verdiğini ifade ediyor. Bunun da mantıksız olduğunu düşünüyor. AKP'yi merkez sağ olarak görüyor. AKP'lilerin Belçika'da mecburen sola oy verdiğini söylüyor. Belçika'da sol parti SP.A'nın, Türkiye'de AKP ile icraatlar yönünden benzediğini, normalde sol ve sağ partilerin benzememesi gerektiğini söylüyor. Dolayısıyla bir ülkede sağa, başka ülkede sola oy vermenin tutarsız olmadığını, çünkü sağ-sol ayrımının “çapraz” olduğunu ifade ediyor. Belçika'da solun daha iyi olduğunu söylüyor.

Katılımcı 59, Katılımcı 60 ve Katılımcı 61

Mülakat süresi: 4 sa 24 dk 21 sn

Mülakat yeri: Anvers (Flaman Bölgesi)

Katılımcı 59: 46 yaşında, erkek. Belçika doğumlu. Kürt. Evli. Belçika'da ortaokul mezunu. İkinci nesil göçmen. Babasının Türkiye'deyken işle ilgili bir sebepten cezaevine girdiğini, iflas ettiğini ve dükkanını tekrar açmak için Belçika'ya göçtüğünü anlatıyor. Bunun 1980'lerde iyi bir öğrenim durumu olduğunu ama şimdi değiştiğini söylüyor. Çifte vatandaş ama Türkiye vatandaşlığı olup olmadığından emin değil. Türkiye'de askerlik yapmadığını, pasaportu ve kimliği olmadığını belirtiyor. Kendi aylık gelirini belirtmemiş ama eşinin 1.400 Euro geliri olduğunu söylüyor. Senede bir defa Türkiye'ye gittiklerini söylüyor. Ait hissettiği ekonomik sınıfa da normalin üstü ve çok iyi, diyor. Geçmişte komünist olduğunu, sonradan değiştiğini, dindarlaştığını anlatıyor. Siyasi görüşü sorulduğunda hâlâ arayış içinde olduğunu

belirtiyor. AKP'nin biraz hoşuna gittiğini, ülkedeki değişiklikleri gördüğünü söylüyor. Ama Erdoğan'ın Avrupa ülkeleriyle gerilimli bir ilişki kurarak kendilerini zor durumda bıraktığını ifade ediyor.

Katılımcı 60: 39 yaşında, erkek. Evli. Türkiye vatandaşı. Türk. Lise mezunu. Türkiye'de çeşitli sebeplerle üniversite okuyamadığını ve 2000 yılında askerliğini yaptıktan sonra Belçika'ya ekonomik sebeplerle, kendi işini kurmak üzere göç ettiğini söylüyor. Belçika'da evlenmiş. Çifte vatandaşlığa ihtiyaç duymadığını, bu sebeple hiç başvurmadığını, aklına gelmediğini ifade ediyor ama aslında bazı getirileri olduğunu söylüyor. Belçika vatandaşı olmamanın bazı zorluklarını gördüğünü belirtiyor. İleride belki başvurabileceğini söylüyor. İnşaat işiyle uğraştığını, taşeron olarak çalıştığını söylüyor. Bu sebeple aylık gelirin belli olmadığını ve dönem dönem, yaptığı işe göre değiştiğini ifade ediyor. Ait hissettiği ekonomik sınıf sorulduğunda maddi durumundan çok memnun olduğunu ve durumunun Türkiye standartlarından iyi olduğunu belirtiyor. Eşi çalışmıyormuş. AKP'yi ve Erdoğan'ı destekliyor ancak en beğendiği siyasetçinin Muhsin Yazıcıoğlu olduğunu ifade ediyor. Türkiye'de sağa, Belçika'da sola oy vermenin çelişki olmadığını, herkesin kendi ihtiyaçlarına en iyi cevap verecek partiyi ve aday seçtiğini söylüyor. Belçika'daki Türkiyeli topluluğun partiden çok adaylara bakarak oy verdiğini ifade ediyor. Sol iyi bir şey de, Türkiye'de hiç olmadı, olacak gibi de durmuyor diyor. CHP'nin sol olmadığını söylüyor ve kendisi sağcı olmasına rağmen, CHP'den çok daha iyi bir solcu olduğunu ifade ediyor. Alevilere ve Sünnilere en büyük baskıyı CHP'nin yaptığını, zamanında Ulus Meydan'a köylü halkın alınmadığını, kendileri burjuva hayatı yaşarken yoksulları şehrin dışına attıklarını söylüyor. Böyle nasıl halk partisi olabilirsin, diye soruyor. AKP'yi sağda görmediğini, daha heterojen bir yapıda olduğunu söylüyor. HDP'yi bölgesel parti olarak niteliyor. MHP'nin ise 1980 öncesi yaşadığı şeyleri kendine baz almış bir parti olduğunu ifade ediyor.

Katılımcı 61: 60 yaşında, erkek. Ankara doğumlu, aslen Dersimli. Dersim İsyanı'ndan sonra ailesinin Batı'ya sürüldüğünü, onların da Ankara'ya yerleştiğini söylüyor. Kürt ve Alevi. Evli. Çifte vatandaş. İnşaat işinde çalışıyor. Devrimci, Marksist, komünist ve işçi olduğunu belirtiyor. Ailesinin CHP kökenli olduğunu söylüyor. Ait hissettiği ekonomik sınıf sorulduğunda proleter ve emekçi olduğunu, sahip olduğu hiçbir şey olmadığını söylüyor. Mülkiyet hırsızlıktır, diyor. Eşi de bir devlet kurumunda çalışıyormuş. 1.400 Euro aldığını, onunla idare ettiklerini ifade ediyor. Siyasi görüşü sorulduğunda abisinin eski Dev-Genç'li olduğunu, 1970'li yıllarda ondan etkilenerek sol bir mücadele içerisinde yer aldığını anlatıyor. 1980'de idam edilen bazı devrimcilerin arkadaşları olduğunu, kendisinin de o yıllarda birkaç kez hapis yattığını anlatıyor. Askerden kaçtığını söylüyor. Türkiye'de bir süre yasadışı olarak kaldığını, 90'lı yıllara doğru yurt dışına çıktığını, 1992'de siyasi mülteci olarak Belçika'ya geldiğini anlatıyor. Aslında legaliteyi sağlayıp Türkiye'ye dönmeyi planladığını ama olmadığını söylüyor. Türkiye'de sağa, Belçika'da sola oy vermenin çıkarıcı ve faydacı bir mantık olduğunu düşünüyor ve çelişki olarak niteliyor. Türkiye'de CHP'yi sol olarak görmediğini belirtiyor. Demirel, Menderes gibi siyasetçilerin ülkeye bir şey katmadığını ve NATO'ya girerek ülkeyi ABD emperyalizmine teslim ettiğini söylüyor. İncirlik'ten Sinop'a kadar birçok alanda askerî üsler olduğunu ifade ediyor ve bunları ülkeye sol mu soktu, diye soruyor. Menderes'in seçim propagandasının "Her mahalleye bir milyoner... ve Küçük Amerika yapacağız!" sloganları olduğunu, ülkeyi Amerikan uydusu yaptıklarını ifade ediyor. HDP'nin içinde Türkiye sol örgütlerinin de yer aldığını, demokrasinin ne olduğunu ve nasıl işlediğini görmek için HDP'ye bakılabileceğini söylüyor. Eş başkanlık sistemine ve kadınların partide yüksek oranlardaki varlığına dikkat çekiyor. Belçika'da PVDA'yı desteklediğini ama ideolojisinin toplumun gerisinde kaldığını düşündüğünü söylüyor. Belçika'nın bir tarım ülkesi olduğu düşüncesiyle köylülüğü temel aldıklarını, ama Flaman Bölgesi'nin endüstriyel olarak da çok gelişkin olduğunu, PVDA'nın ise ısrarla bir köylü devrimi hesap ettiğini söylüyor ve gerçekçi bulmuyor. Bir komünist, gittiği bir ülkenin Komünist Partisi'ne tabiidir, diyor ve bu yüzden partide faaliyet yürütmek istediğini ama bazı konularda anlayamadıklarını söylüyor.

Katılımcı 62

Mülakat süresi: 1 sa 46 dk 54 sn

Mülakat yeri: Anvers (Flaman Bölgesi)

54 yaşında, erkek. Aslen Hataylı. Arap. Deist. Evli ama eşinden ayrı yaşadığını, bir çocuğu olduğunu belirtiyor. İlkokul mezunu. Belçika'ya 32 yaşındayken evlilik yoluyla göç etmiş. Çifte vatandaş. Herhangi bir işte çalışmadığını, geçmişte boyacılık, bakkal, lokantacılık gibi işlerle uğraştığını söylüyor. Aylık gelirinin 930 Euro olduğunu, ayrıca kira gelirleri olduğunu söylüyor. Kendisini orta sınıfa ait hissediyor. Bildiği diller sorulduğunda İngilizce, Arapça, Mısırca, Suriyece, Sudanca, Somalice, Irakça, Ürdünce diyor. Flamancasının kötü olduğunu ifade ediyor. Serbest zamanlarında kaptanlık, tekne, futbol, boks, yüzme ile ilgilendiğini; eskiden bu tür ilgilerinin daha çok olduğunu söylüyor. Dine çok inanan bir adam olmadığını, her türlü dine karşı olduğunu, sadece Allah'a ve kadere inandığını söylüyor. Avrupa'da olduğu için mutlu olduğunu ama Belçika'da ve Anvers'te olduğu için şanssız hissettiğini, çünkü yabancı düşmanlığının çok olduğunu söylüyor. Belki kabahatimiz vardır, güvenlerini kırmışızdır zamanında, ama kendi varlığımızı kabul ettiremiyoruz diyor ve bu durumun hoşuna gitmediğini ifade ediyor. Bir göçmen çöpçü bile olsa Belçika, onun için, geldiği ülkeden daha güzeldir, diyor. Çünkü çalışma şartlarının iyi olduğunu, yıpranma parası, çocuk parası gibi destekler olduğunu ifade ediyor. Sağcıların her zaman kendi ırkını düşünen insanlar olduğunu, kendisinin buna karşı çıktığını söylüyor ve her ırk güzeldir, diyor. Demokratik olmak gerektiğini söylüyor. Solcuların ise demokrat ama tembel olduklarını söylüyor ve hep "ikinci" olmayı tercih ettiklerini, lider olsalar da beceremediklerini ifade ediyor. Solcuların sadece konuşup hiçbir şey yapmadığını düşünüyor. Bu sebeple de solcuları fazla desteklemediğini ifade ediyor. Türkiye'de parlamentodaki dört partiyi (AKP, CHP, HDP ve MHP) tek tek sayıyor ve hiçbirini sevmediğini, güvenmediğini söylüyor. AKP'nin dini siyasete alet ettiğini, bazı insanları paralarıyla beslerken bazılarını fakir bıraktıklarını söylüyor. CHP'yi tembel ve muhalif olmaya aday, diye niteliyor. MHP'yi aşırı uç olarak görüyor. HDP'nin ise Süryanileri, Kürtleri, Alevileri, Sünnileri içine almış bir parti olduğunu ama Türkiye için mi, Türkiye karşıtı mı mücadele ettiğinden emin olamadığını söylüyor. Çok haber izlediğini, başka programları takip etmediğini söylüyor. Tarafsız gazete olmadığını, gazetelerin ya sağcı ya solcu olduğunu ifade ediyor. Belçika'da sağ partiye oy vermenin "kendi ayağına sıkmak" anlamına geldiğini, bu sebeple "meceburen" sol partilere yöneldiklerini, çünkü kendilerini düşündüklerini söylüyor. İnsanların Türkiye'de sağ partiye oy verme sebebinin ise ailelerinden, çevrelerinden öyle görmüş olmalarından kaynaklandığını düşünüyor.

Katılımcı 63 ve Katılımcı 64

Mülakat süresi: 1 sa 41 dk 1 sn

Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

Katılımcı 63: 42 yaşında, kadın. Türkiye doğumlu, aslen Giresunlu. Sünni. Evli, üç çocuğu var. Çifte vatandaş. Belçika'ya 2000 yılında, 25 yaşındayken evlenerek göç etmiş. Türkiye'deyken dört sene çalıştığını, Belçika'da herhangi bir işte çalışmadığını söylüyor. Üniversite mezunu. Dil okuluna gitmiş Fransızca öğrenmek için. Eşinin maaşıyla geçindiklerini ifade ediyor. Kendisini orta sınıfa ait hissediyor. Türkiye siyasetini daha çok takip ettiğini, Belçika Dışişleri Bakanı'nın kim olduğunu bilmediğini ama Türkiye'ninkini bildiğini söylüyor. Sağ ve sol ayrımı hakkında görüşleri sorulduğunda sağın daha radikal olduğunu, solun ise daha açık görüşlü, modern, daha açık fikirli olduğunu söylüyor. Her iki ülkede sağ ve sol arasında çok fark olduğunu düşünüyor. Türkiye'deki sağ daha dinci, Belçika'da sağ o kadar din odaklı değil diyor. Belçika'da da solun dindar (Müslüman)

gruplara daha yakın olduğunu ifade ediyor. Kendisinin aslında sağ görüşlü olduğunu, daha milliyetçi ve dindar bir tarafının olduğunu, ama solun ya da komünizmin yanlış anlatıldığını, sosyalizmi insanların yanlış anladığını, bunların daha iyi anlatılması gerektiğini düşündüğünü belirtiyor. Bu sebeple kendisini solcu gibi ve solculuğu savunur gibi hissettiğini, ama aslında sağcı olduğunu yineliyor.

Katılımcı 64: 43 yaşında, erkek. Aslen Giresunlu. Sünni. Evli. Üçüncü nesil göçmen. Dedesi maden işçisi olarak 1964'te Belçika'ya göç etmiş, daha sonra Türkiye'ye geri dönmüş, 1968'de tekrar Belçika'ya gitmiş. Katılımcının babası da 1972'de kardeşleriyle birlikte Belçika'ya göç etmiş, iş bulduktan sonra ailesini yanında götürmüş. Böylece katılımcı, iki yaşındayken aile göçü yoluyla Belçika'ya gitmiş. Çifte vatandaş. Belçika vatandaşlığını ilk aldığı anda "Gâvur oldun, vatan hainisin" diye dışlandığını anlatıyor. Lise mezunu. Malulen emekli. Ait hissettiği ekonomik sınıf için "alt" diyor ve "yaşamak için 2.000-2.500 Euro lazım, biz altındayız" diyor. Belçika'da yaşamaktan memnun olmadığını, bir an önce Türkiye'ye dönmek istediğini, ama eğitim ve sağlık gibi sebeplerden dolayı Belçika'da kaldıklarını ifade ediyor. Serbest zamanlarında bahçede çalıştığını, insanlarla siyaset tartışmayı sevdiğini ifade ediyor. Belçika'da PTB'ye sempati duyduğunu söylüyor. Eskiden Sosyalist Parti üyesi olduğunu söylüyor ve "söz var, icraat yok" diyerek eleştiriyor. Siyasetle ve daha özel olarak sağ-sol ayrımı ile ilgili konularda, eşinin görüşlerine katıldığını belirtiyor.

Katılımcı 65 ve Katılımcı 66

Mülakat süresi: 1 sa 28 dk 3 sn

Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

Katılımcı 65: Katılımcı 66'nın eşi. 39 yaşında, erkek. Aslen Karamanlı. Türkiye'deyken Katılımcı 66 ile tanışmış ve evlenmiş. Böylece Belçika'ya 22 yaşındayken evlilik yoluyla göç etmiş. Evlendikten üç sene sonra başvurarak çifte vatandaş olmuş. Lise mezunu. Bir mezbahada çalıştığını belirtiyor. Aylık gelirin 2.000 Euro olduğunu, eşinin de 1.000-1.100 Euro civarı sağlık yardımı aldığını belirtiyor. Eşiyle kendilerini orta sınıfa ait hissediyorlar. Ana dili Türkçe. Fransızca'yı sonradan öğrense de iş yerinde sürekli Fransızca konuştuğunu, evde Türkçe konuşmaya çalıştığını ama beceremediğini ve iş yerinde çok fazla vakit geçirdiği için evde çocuklarıyla da Fransızca konuştuğunu anlatıyor ve bunun aslında iyi bir şey olmadığını düşünüyor. Çocukları Türkiye'ye akrabalarının yanına götürdüklerinde hiç Türkçe konuşmadıklarını anlatıyor. Kendi aralarında da Fransızca konuştuklarını, Türkçeye yönelsinler diye evdeki Fransızca kanalları televizyondan sildiklerini ifade ediyor. Serbest zamanlarında film izlemeyi, spor yapmayı sevdiğini ama haftada altı gün çalıştığı için çok yoğun olduğunu söylüyor. Türkiye'ye iki senede bir, tatil ve akraba ziyareti için gidiyorlar. Türkiye'nin Avrupa seviyesinde olduğunu söyleyemeyeceklerini belirtiyor. Eşi başörtülü olduğu için ırkçılığa maruz kalabildiğini ifade ediyor. Ailecek sağcı olduklarını, eskiden ANAP'ı desteklediklerini, şimdi de sağcı oldukları için AKP'yi desteklediklerini söylüyor. Türkiye'de önemli değişimler yaşandığını, ülkenin kalkındığını ifade ediyor. Sosyalizmin gerçekte nasıl olduğunu Belçika'da fark ettiğini ifade ediyor. Her iki ülkedeki sağın ve solun birbiriyle hiç alakaları olmadığını düşünüyor. Belçika'da sağcıların aşırı milliyetçi olduğunu, Türkiye'de işin içine muhafazakârlık girdiğini belirtiyor. Çok radikal olmadığı sürece her tür haber kaynağına bakmaya çalıştığını söylüyor. Sosyalist Parti'yi birden fazla arabası olanlardan daha çok otopark ücreti alınması gibi uygulamaları sebebiyle eleştiriyor. AKP'yi sosyalist-muhafazakâr, MHP'yi milliyetçi, CHP'yi solcu ama sosyalist olmayan bir grup olarak gördüğünü ifade ediyor ve Ecevit zamanında CHP'nin biraz daha sosyalist olduğunu ifade ediyor.

Katılımcı 66: Katılımcı 65'in eşi. 36 yaşında, kadın. Belçika doğumlu, aslen Karamanlı. Evli, Başörtülü. İkinci nesil göçmen. Belçika'ya ilk kez ailesi iş amaçlı göç etmiş. Çifte vatandaş. Lise mezunu. Ailesinin öğrenciliğinde dersleriyle ilgilenmediğini söylüyor. Hastalık sebebiyle çalışmadığını söylüyor ve sağlık yardımı alıyor. Eşiyle kendilerini orta

sınıfa ait hissediyorlar. Ana dilleri Türkçe ve Fransızca. Evde eşinden daha çok Türkçe konuştuğunu söylüyor. Euro'ya geçildiğinden beri Belçika'da ekonomik durumlarının kötüleştiğini, her şeyin pahalılaştığını anlatıyor. Türkiye'ye iki senede bir, tatil ve akraba ziyareti için gidiyorlar. Belçika'da istediği saatte dışarı çıkabildiğini, ama Türkiye'de geç saatlerde mutlaka yanında bir erkek olması gerektiğini söylüyor. Eşi gibi sağcı olduğunu ve AKP'ye oy verdiğini ifade ediyor.

Katılımcı 67

Mülakat süresi: 1 sa 21 dk 34 sn
Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

50 yaşında, erkek. Aslen Balıkesirli. Evli ve üç çocuğu var. Çifte vatandaş. Yüksekokul mezunu. İkinci nesil göçmen. Belçika'ya ilk olarak babası, madenci olarak çalışmak üzere 1964'te göç etmiş. Annesi, abisi ve kendisi de daha sonra babasının yanına gitmiş. Kendisi o zaman 6 yaşındaymış. Öğretmenlik ve yeminli tercümanlık yapıyor. Ayda 3.500 Euro civarı geliri olduğunu söylüyor. Ait hissettiği ekonomik sınıf sorulduğunda üst diyor ve rahat yaşıyoruz diye ekliyor. Fransızca'yı sonradan öğrendiğini ama Türkçeden daha iyi bildiğini söylüyor. Müslümanlara yönelik çeşitli derneklerde görev aldığını ifade ediyor. Eşinin Türkiye'ye dönmek, çocuklarının da Belçika'da yaşamak istediğini belirtiyor. Her sene yazın izin döneminde Türkiye'ye gittiklerini, bir buçuk ay kaldıklarını anlatıyor. Hatta sadece yazın değil, kışın ya da baharda da gittiğini söylüyor. Babası vefat edince annesinin kalıcı olarak Türkiye'ye döndüğünü, onu ziyaret ettiğini ifade ediyor. Belçika'da yaşamının tek olumlu yönünün maddi yönü ve güvenlik olduğunu söylüyor. Türkiye geliştikçe avantajların değiştiğini, Türkiye'deki olumsuzlukların ortadan kalktığını ifade ediyor. Hatta Türkiye'nin gelişmişlik yönünden bazı konularda Belçika'yı geçtiğini düşünüyor. Belçika'da siyasi görüşünün hiç sabit kalmadığını, genelde sağ partilere oy vermediğini söylüyor. Yeşiller'e, Sosyalist Parti'ye ve Hristiyan Demokratlar'ı oy verdiğini ancak son dönemlerde geleneksel partilerin ikiyüzlü tutumlarından bezdiği için, onları cezalandırmak amaçlı aşırı sola yöneldiğini ve PTB'ye oy verdiğini söylüyor. Diğer partileri samimi bulmuyor, vatandaş ekonomik yönden daha sıkıntıya düşürdüklerini, yoksulun yanında olduklarını söyleyip yoksulluk nedir bilmediklerini anlatıyor. Türkiye'de ise oy verebildiğinden beri Refah Partisi'ni desteklediğini, ondan sonra istikrarlı bir şekilde AKP'yi desteklediğini ifade ediyor. İki ülkede sağ-sol çizginin net olmadığını ifade ediyor ve her iki ülkede bağlamın farklı olduğunu söylüyor.

Katılımcı 68

Mülakat süresi: 1 sa 20 dk 5 sn
Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

47 yaşında, kadın. Giresunlu. 26 yaşındayken Belçika'ya akraba evliliği yaparak göç etmiş. Evli ve dört çocuğu var. Çifte vatandaş. Önlisans mezunu. İyi bir üniversitede bir lisans programında okumaya hak kazandığını, ama babasının yollamadığını anlatıyor. Herhangi bir işte çalışmadığını; eşinin de sağlık sebebiyle çalışmadığını, ancak daha önce beton işçiliği yapmış olduğunu söylüyor. Eşi Belçika'ya üniversite okumak için göç etmiş ama hem okuyup hem çalışınca ve Fransızca da bilmeyince okuyamamış. Devletin verdiği çocuk parası ve sağlık parası ile aylık gelirlerinin yaklaşık 3.000 Euro olduğunu belirtiyor. Başka gelirleri olmadığını belirtiyor. Ait hissettiği ekonomik sınıf için "düşüğün üstü, çok iyi değil, çok kötü de değil" diyor. Evleri, arabaları olduğunu, yeni inşaata başladıklarını ve kredi ödediklerini söylüyor. Eşi hasta olana kadar aylık gelirlerinin 4.000 Euro üzeri olduğunu belirtiyor. Türkçe ana dili. Fransızcası çok iyi olmasa da kendisini ifade edebildiğini söylüyor. Lisedeysen İngilizce bildiğini ama unuttuğunu, Fransızcasının da çok iyi olmadığını ama kendisini ifade edebildiğini söylüyor. Camide kadın kolları başkanı olduğunu, kadınlarla faaliyetler düzenlediklerini, çocuklarıyla ilgilendiğini ve günlerinin çok

yoğun geçtiğini söylüyor. Türkiye'ye her sene yazın mutlaka gittiğini, bütün ailesi Türkiye'de olduğu için ancak onları görebildiğini, tatil yapamadıklarını ifade ediyor. Kalıcı olarak Türkiye'ye gitme planları olmadığını, çünkü çocuklarının Türkiye'de tatil yapmak bile istemediklerini söylüyor. Türkiye'de doğup büyümüş olduğu hâlde Belçika'da yaşamının kendisi için daha rahat olduğunu ifade ediyor. Belçika'da N-VA seçildikten sonra bazı sosyal yardımların azaldığını ifade ediyor. Kendisini ne sağcı ne solcu olarak niteliyor ve ikisinin de aşırısının kötü olduğunu düşünüyor. "Sağdakilerin dinle alakası yok, soldakilerin de Atatürk'le alakaları yok" diyor. Atatürk'ün aşırı solcular gibi düşünmediğini, Kur'an'la, dinle de ilgisi olduğunu bildiğini söylüyor. Sağ olarak AKP hükümetini nitelediğini belirtiyor ve ondan önce de Erbakan dönemi vs. olduğunu, ama o dönemlerin bu kadar kötü olmadığını ifade ediyor. Millî maçları gözleri dolarak izlediğini, millî bayramlar kutlanmadığı zaman çok üzülüğünü söylüyor. Belçika kanallarından RTL, Türkiye kanallarından Kanal D, ATV ve Show'a baktığını ifade ediyor. Artık tarafsızlık diye bir şey olmadığını, yine de aşırı taraflı kanalları izlemediğini belirtiyor. Türkiye'nin AB'ye girmesini desteklemediğini, çünkü zaten almayacaklarını ve boşu boşuna tavizler verildiğini düşünüyor.

Katılımcı 69 ve Katılımcı 70

Mülakat süresi: 1 sa 14 dk 30 sn

Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

Katılımcı 69: Katılımcı 70'in kardeşi. 40 yaşında, kadın. Nevşehirli. Evli, üç çocuğu var. Çifte vatandaş. Lise mezunu. İşsizlik parası olduğu için okuldan erken ayrıldık, diyorlar. Henüz iki aylık bile değilken ailesinin kendisini Belçika'ya götürdüğünü söylüyor. İkinci nesil göçmen. Babası maden işçisi olarak göç etmiş. Herhangi bir işte çalışmadığını, eşinin bir fabrikada çalıştığını söylüyor. Gelirlerinin esnek olduğunu, ellerine ayda 6-8 bin Euro arası geçtiğini belirtiyor. Ana dilleri Türkçe ve Fransızca. Serbest zamanlarında müzik dinlediğini, gezdiğini, alışveriş yaptığını söylüyor ve arkadaşlarıyla zaman geçirmeyi çok sevdiğini belirtiyor. Senede bir kez mutlaka Türkiye'ye gittiklerini ifade ediyor. Gelecekte kalıcı olarak Türkiye'de yaşamak gibi bir düşüncesinin şimdilik olmadığını, eşile bu konuda hemfikir olduklarını söylüyor. Belçika'da istediği saatte dışarı çıkıp gezebildiğini ama Türkiye'de gezemediğini söylüyor. Türkiye'de insanların çok stresli olduğunu ifade ediyor. Ablasının Erdoğan'ı bazı konularda eleştirmesine karşı çıkıyor. AKP'yi sağda görüyor ve Türkiye'de solun din konusunda baskıcı olduğunu ifade ediyor. En çok A Haber'i izlediğini söylüyor. Belçika'da her zaman Sosyalist Parti'yi desteklediğini ifade ediyor. Bunda yabancılara tanınan hakların belirleyici olduğunu söylüyor. Türkiye'de yaşayanlardan daha çok Türk olduklarını, çünkü hasret çektiklerini, seçimlerde oy verebilmeleri gerektiğini ifade ediyor. Ablası ise "git orada yaşa" diyor.

Katılımcı 70: Katılımcı 69'un ablası. 42 yaşında, kadın. Nevşehirli. Evli, dört çocuğu var. Çifte vatandaş. Lise mezunu. İşsizlik parası olduğu için okuldan erken ayrıldık, diyorlar. İki yaşındayken ailesi Belçika'ya götürmüştü. İkinci nesil göçmen. Babası maden işçisi olarak göç etmiş. Kalıcı makyaj, lazer epilasyon gibi işlerle ilgileniyor ve kaçak olarak da çalıştığını söylüyor. Ayda 8 bin Euro'ya kadar kazanabildiğini, genelde 6-7 bin Euro kazandığını belirtiyor. Daha önce yaklaşık on yıl Katolik okullarında çalışmış. Orta sınıfa ait hissettiğini ama özel sektörde diğerlerinden biraz daha yüksek olabildiğini söylüyor. Oldukça geniş ve lüks, müstakil bir evde yaşıyor. Eşi Belçika'ya gittiğinden beri, 20 küsur senedir Flaman Bölgesi'nde bir fabrikada çalışıyormuş. Kendisini orta sınıfa ait hissediyor ve Belçika'nın Türkiye gibi olmadığını, insanların gelirlerinin aşağı yukarı benzer olduğunu söylüyor ve aşırı zengin de aşırı fakir de yok, diyor. Belçika'da her zaman bir hayat güvenceleri olduğunu, sosyal haklarının geniş olduğunu ifade ediyor. Türkiye'de yaşamının zor geldiğini, Belçika'da rahat yaşamaya alıştıklarını söylüyor. Türkiye'ye gidince bir ay içinde çok sıkıldığını ve olan şeylere tahammül edemez hâle geldiğini, Belçika'da insanların daha medeni ve birbirine saygılı olduğunu söylüyor. Araba kullanmanın bile Türkiye'de daha zor olduğunu düşünüyor. Ailecek oylarını her zaman Erdoğan'a ve AKP'ye verdiklerini, ancak

son dönemde kızdığı ve pişmanlık duyduğu konular olduğunu ifade ediyor. Belçika'da işsizlik dışında bir problem görmüyor. Türkiye'de ise terör olayları ve türban meselesi, dinî konular diyor. Belçika'da Sosyalist Parti'yi desteklediğini, CDH gibi partilerin de "işlerini bildiğini" ve her millettten birer tane adaya listelerinde yer verdiklerini söylüyor. Belçika'da güvendiği siyasetçi olmadığını, hepsinin boş palavra olduğunu ifade ediyor. Türkiye seçimlerinde oy kullanmanın kendisi için gurur verici olduğunu ama bu gururu yaşayacağını diye orada yaşayan insanları yanlış karar vererek mağdur etmemeleri gerektiğini düşünüyor.

Katılımcı 71

Mülakat süresi: 2 sa 16 dk 17 sn

Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

Katılımcı 72'nin babası. 63 yaşında, erkek. Giresunlu. Evli. Çifte vatandaş. Ortaokul mezunu. İkinci nesil göçmen. Babası maden işçisi olarak Belçika'ya göç etmiş. On yıl sonra çocuklarını götürmüş. Böylece katılımcı 20 yaşındayken Belçika'ya gitmiş. Bir fabrikada uzun yıllar işçi olarak çalışmış ve oradan işçi olarak emekli olmuş. 1.700 Euro emekli maaşı aldığını ve eşinin mevsimlik tarım işleriyle uğraştığını söylüyor. Oturdıkları evin kendilerine ait olduğunu ama ayda 490 Euro taksit ödediklerini belirtiyor. Kendini idare edebilecek kadar Fransızca konuşabildiğini söylüyor. Belçika'da yaşamaktan mecburen memnun olduğunu söylüyor. Aslında çocuklarını bekliyormuş ve bir gün onları toplayıp Türkiye'ye gidecekmiş gibi hissettiğini ama bazı dönemler çocuklarının kendisini ve eşini Türkiye'ye götürüp Belçika'ya geri döndüklerini anlatıyor. Gelecekte Türkiye'de yaşama konusunda eşiyile anlaşamadıklarını, eşinin çocuklarının olduğu yerde kalmak istediğini söylüyor. Türkiye'ye her sene tatil için gittiklerini, eşiyile birlikte Türkiye'den emekli olduklarını ve o maaş sayesinde Türkiye'de istedikleri gibi tatil yapabildiklerini belirtiyor. Emekli maaşları olmasa 1.700 Euro ile hem Belçika'da geçinip hem Türkiye'de tatil yapmalarının zor olduğunu ifade ediyor. Türkiye'de yaşamının hiçbir olumsuz tarafını göremediğini söylüyor. Kendisi 6 aydır askerdeyken bedelli askerlik çıktığını, karar Resmî Gazete'de yayımlanacak diye beklerken zaten askerliğinin üçte birini yapmış olduğunu ama yine de müteessir olmadığını ve 20 ay devlete hizmet ettiğini söylüyor. 14 yaşlarında ülkücü olduğunu, ondan sonra da "ta ki askerliği bitirinceye kadar" düşüncelerinde hiçbir değişim olmadığını anlatıyor. Daha sonra geçim derdinin en büyük politika olduğunu ve siyaseti ilgi alanından çıkardığını söylüyor. Türkiye'yle ilgili gelişmeleri hem hükümet yanlısı hem karşıtı olan kanallardan ve programlardan takip ettiğini ifade ediyor. Türkiye'de sağa, Belçika'da sola oy vermenin çelişki olup olmadığı sorulduğunda "İşte! Benim olayım. (...) Bizzat ta kendisi!" diyerek gülüyor ve Sosyalist Parti'yle ilgili "een fazla şey için, kendimin şahsi, kişisel, özel işlerim bazen düştüğü de oluyor, düşmediği de oluyor" diyor ve mümkün olduğu kadar kendi işlerini kendisi yapmayı yeğlediğini söylüyor. Türkiye'de ise henüz bu şekilde parti destekli bir işi olmadığını ifade ediyor. Sosyalist Parti'de Türk adaylar olmasının kendisi için önemli olduğunu, Alevi ya da Sünni olmasının fark etmediğini dile getiriyor. Bazen oy verdikleri adayların Türkiye aleyhine açıklamaları olduğunu söylüyor ve bu tür durumlarda utandıklarını ama geç olduğunu, "ben ne yapmışım" dediklerini anlatıyor. CHP'nin tehlike yönünden HADEP'i bile geçtiğini, diğerleri açıkça çatışırken CHP'nin saman altından su yürüttüğünü düşünüyor. Şu anki MHP'ye güvenip oy vermem, diyor ve AKP'yi daha güvenilir buluyor. Akşener olabilir mi, diye de düşündüğünü ama onun da eşinin aşırı solcu olduğunu duyduğunu ve bunun doğru olup olmadığını bilmese de bu sebeple tereddüt ettiğini ifade ediyor.

Katılımcı 72

Mülakat süresi: 1 sa 30 dk 6 sn

Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

Katılımcı 71'in kızı. 40 yaşında, kadın. Giresunlu. Çifte vatandaş. Üçüncü nesil göçmen. Dedesi kömür madenlerinde işçi olarak çalışmak üzere 1964'te Belçika'ya göç etmiş, on yıl sonra ailesini yanında götürmüştü. Babası (Katılımcı 71) ise Belçika'da fabrika işçisi olarak çalışmış. Katılımcı, dört aylık bebekken, aile göçü yoluyla Belçika'ya gitmiş. Öğrenim durumunu belirtmemiş. Türkiye'den başka bir Avrupa ülkesine göç etmiş ve çalışmak için Belçika'ya gitmiş biriyle, görücü usulü evlenmiş, daha sonra boşanmış. Ciddi sağlık sorunları olduğunu ve çalışmadığını belirtiyor. Aylık gelirin 1.100-1.150 Euro civarında olduğunu, ayda 525 Euro kira verdiğini söylüyor. Ait hissettiği ekonomik sınıf sorulunca "İdare ediyorum, aç kalmıyorum şükür" diyor. Ana dilinin Türkçe olduğunu, Fransızca'yı ilkokula başladığında bile bilmediğini, çocukken bir dönem hastanede yatınca hemşirelerden Fransızca öğrendiğini anlatıyor. Serbest zamanlarında Facebook, Whatsapp, Instagram'a baktığını, pek televizyon izlemediğini söylüyor. Çocuğunun küçük olduğunu ve Türkiye'de yaşamayı daha çok istediğini, kendisinin de her sene gittiğini anlatıyor. Yanlışları olsa da Erdoğan'ı desteklediğini ifade ediyor ve Süleyman Demirel, Mesut Yılmaz, Tansu Çiller gibi siyasetçilerden hiçbir şey görmediklerini, Erdoğan döneminde ülkede ilerlemeler olduğunu söylüyor. Sağ-sol ayrımına dair bilgi sahibi olmadığını söylüyor ve tarafsız kalmak istediğini, kararsız kaldığını söylüyor. Bu kavramların ne anlam ifade ettiğini araştırmacıya soruyor. Sağcılığın, solculuğun sadece ayrımcılık olduğunu düşünüyor. Belçika medyasına güvenemediğini, taraflı bulduğunu ifade ediyor. Türkiye'de en önemli sorun olarak kadına yönelik şiddeti gördüğünü söylüyor. Belçika'da Sosyalist Parti'yi, Türkiye'de AKP'yi destekliyor ve AKP için de "sosyal parti" diyor. CHP'yi haktan uzak ve kopuk buluyor. Türkiye'nin AB'ye üyeliğini desteklemiyor, çünkü Avrupa ülkelerinin Türkiye'ye muhtaç olduğunu ve Türkiye'den faydalanacaklarını düşünüyor.

Katılımcı 73 ve Katılımcı 74

Mülakat süresi: 1 sa 34 dk 47 sn

Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

Katılımcı 73: Katılımcı 74'ün annesi. 47 yaşında, kadın. Aslen İzmirli. 24 yaşındayken evlilik yoluyla Belçika'ya göç etmiş. Evli ve üç çocuğu var. Başörtülü bir katılımcı. En az 15 yıldır çifte vatandaşlığı olduğunu söylüyor. Kız meslek lisesini yarıda bırakmış. Türkiye'de sigortasız olarak 4-5 yıl çalıştığını, Belçika'da herhangi bir işte çalışmadığını söylüyor. "Gelirim yok, eşimin maaşı elhamdülillah yetiyor" diyor. Ait olduğu ekonomik sınıf sorulunca emin olamıyor, "orta diyelim, bilemedim" diyor ve "evimiz var, çatımız var" diyerek şükrettiklerini ifade ediyor. Eşi emekli olursa Türkiye'de yaşamayı düşündüklerini, genelde her sene yaz tatillerinde Türkiye'ye gittiklerini söylüyor. Serbest zamanlarında neler yaptığı sorulunca evde takıldığını, fazla bir şey yapmadığını söylüyor. Fransızca'yı iyi bildiğini, evde Türkçe, dışarıda Fransızca konuştuğunu söylüyor. Kendisini sağcı ya da solcu olarak nitelmediğini, ülke için yararlı olanı desteklediğini ve AKP'yi sevdiğini söylüyor. Sağ-sol ayrımının insanları ayırttığını ve başka bir işe yaramadığını düşünüyor ve sağcılığı solculuğu bırakıp vatan için bir araya gelmek gerektiğini söylüyor. Televizyon sevmeyi, gündemdeki gelişmeleri internette takip ettiğini ifade ediyor. Eşinin tüm kanalları takip ettiğini söylüyor. Güvenilir bulduğu gazeteler sorulduğunda "Yeni Akit gazetesi diyebilirim" diyor. Belçika'da özellikle 4-5 yıldan beri başörtülülerin kamuda çalışmalarının engellendiğini söylüyor ve başörtülü temizlik işçisi dahi alınmıyor, diyor. Diğer birçok katılımcı gibi, Türkiye'de üniversiteye girmenin zor, çıkmanın kolay olduğunu; Belçika'da ise herkesin üniversite okuyabildiğini ama mezun olmanın zor olduğunu söylüyor. Belçika'daki sağcıların ırkçı olduğunu ifade ediyor. Sol partilerin göçmenleri desteklemesini ise samimi bulmuyor. Bir ülkede sağa, başka ülkede sola oy vermenin bir tezat teşkil ettiğini söylüyor. Ancak kendisi de Belçika'da sola, Türkiye'de sağa oy verdiği için konuyu düşününce, bu şekilde oy vermeyi mantıklı buluyor, "herkes çıkarında yani velhasıl" diyor.

Katılımcı 74: Katılımcı 73'ün oğlu. 21 yaşında, erkek. Belçika doğumlu. Aslen İzmirli. Sünni. Bekar. Çifte vatandaş. Lise öğrencisi. Üniversiteye başlayacağını söylüyor. Kendisini

orta sınıfa ait hissettiğini söylüyor. Okulda aldığı düşük notların Türk olmasından kaynaklanabileceğini, bu konuda bazı tereddütleri olduğunu söylüyor. Çevrelerinde genelde Türklerin olduğunu belirtiyor. Fazla politikayla ilgilenmediğini, diğer partilere göre MHP ve AKP'nin daha samimi olduğunu düşündüğünü söylüyor. Vatanlarından uzak olduklarını, bu sebeple milliyetçi partileri beğendiğini ifade ediyor. Sağ-sol kavramlarının ne anlama geldiğini bilmediğini belirtiyor. Türk kanallarından Türkiye haberlerine baktığını, başka kanalları izlemediğini ifade ediyor. TRT, ATV, Show TV gibi kanalları izlediğini ve TRT'yi daha iyi bulduğunu söylüyor.

Katılımcı 75

Mülakat süresi: 1 sa 37 dk 21 sn

Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

43 yaşında, kadın. Sivaslı. Bekar. Çifte vatandaş. İkinci nesil göçmen. Babası 1970'te işçi olarak Hasselt'e göç etmiş, daha sonra Liège'e yerleşmiş. Katılımcıyı ailesi 1978 yılında, 4 yaşındayken Belçika'ya götürmüş. Üniversite mezunu. Din dersi öğretmeni. Sosyal hizmetler okumuş olmasına rağmen başörtülü olduğu için hastanelerde, sendikalarda çalışmadığını, başörtüsünü çıkarmak da istemediğini ifade ediyor. Kendisini orta sınıfa ait hissettiğini söylüyor. Memuriyet sınıfı, diyor ve aylık gelirinin artması için ders sayısının çoğalmasını beklediğini ifade ediyor. Yeminli tercümanlık sınavını geçtiğini ve resmî kurumlarda bazen tercümanlık yaptığını anlatıyor. Hafta sonları camide ders verdiğini, günlerinin çok yoğun geçtiğini söylüyor. Fransızcasının Türkçesinden iyi olduğunu belirtiyor. Mülakat esnasında da bazı Türkçe kelimeleri düşünüp hatırlamaya çalışıyor. Biraz İngilizce bildiğini, Almancayı da lisede öğrendiğini ama unuttuğunu söylüyor. Sonradan Arapça öğrendiğini de ekliyor. Türkiye'ye bazen tatil amaçlı bazense öğretmenlikle ilgili çeşitli seminerlere katılmak için her sene gittiğini söylüyor. Yakınlarının Almanya'da ve Fransa'da olduğunu anlatıyor. Türkiye'de kalıcı olarak yaşamak gibi bir düşüncesi olduğunu, ancak daha önce hiç yaşamadığını söylüyor. Daha önce Türkiye'de bir iş bulmuş ancak sağlık sorunları ve ailevi sorunlar sebebiyle Belçika'ya dönmek zorunda kalmış. Türkiye'de Fransızca öğretmenliği, tercümanlık gibi işler yapabileceğini, daha önce de zaten çevirmenlik yaptığını anlatıyor. Ama Türk Lirası ile maaş alacak olursa Euro'ya çevirdiğinde "tuhaf bir şeye (denk) geldiğini", bu sebeple daha iyi olanaklar bulabilirse gidebileceğini ve denemek istediğini söylüyor. Nasılsa Belçika vatandaşıyım, istediğim zaman geri dönerim, diyor. Lise yıllarındaki toyluk ve heyecanla Sosyalist Parti'de bayağı aktif olduğunu, faaliyetlerine katıldığını ancak genç kızların okullara başörtüsüyle gitmelerine on sene önce karşı çıktıkları için fikrini değiştirdiğini ve ECOLO'yu desteklediğini söylüyor. Aslında hâlâ Sosyalist Parti'nin politikalarını beğendiğini, yabancıların haklarını koruduklarını söylüyor ve tek bir sebeple olumlu yönlerini reddetmek istemiyor, biraz bocaladığını belirtiyor. ECOLO'da da fazla bir faaliyet olmadığını, çevreyi korumanın yanı sıra başka konularda politikalar da gerektiğini söylüyor ve artık siyasi olarak aktif olmadığını belirtiyor. Partileri samimi bulmamaya başladığını belirterek kendisinin ya da birkaç kişinin fikrinin o kadar önemli olmadığını, parti başkanları ne isterse onun olduğunu fark ettiğini söylüyor. Belçika'da sağ-sol ayrımı olmadığını düşünüyor ve Türkiye'deki sağ-sol meselelerini eskiden babasının kendisine anlattığını ifade ediyor. Türkiye'de AKP'yi solda, CHP'yi sağda görüyor ve bir ülkede sağa, başka ülkede sola oy vermek normal değil, abes diyor. Şahsiyetle alakalı bir konu olarak görüyor. Belçika'da Sosyalist Parti'yi, Türkiye'de AK Parti'yi savunmak bir tutarsızlık değil, diyor. Çünkü vatandaşlara yönelik benzer hizmetleri ve projeleri savunduklarını düşünüyor. Belçika'da PTB'yi, Türkiye'de CHP'yi desteklemenin ise tutarsızlık olduğunu söylüyor. Türkiye gündemini daha çok TRT'den takip ettiğini ve TRT'nin kendisine tarafsız bir haber kaynağı gibi geldiğini söylüyor. Belçika'da bir dönem Le Soir gazetesine abone olduğunu, arabada radyo dinlediğini ve sosyal medyadan gelişmeleri takip ettiğini söylüyor. Fransızca bir gazetenin "Erdoğan Türkiye'de firavun gibi projelere giriyor" diye haber yaptığını, yerli Belçikalıların Türkiye'nin gelişmesinden ürkütüğünü, kendisininse mutlu olduğunu ve başörtülü olduğu için iş arkadaşları tarafından küçük görülmediğini, bu tür gelişmeler sayesinde gurur duyduğunu söylüyor. Demokrasinin

güzel bir şey olduğunu ama dört dörtlük bir sistem olmadığını, azınlıkların ezildiğini düşünüyor.

Katılımcı 76

Mülakat süresi: 1 sa 42 dk 26 sn
Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

46 yaşında, erkek. Malatyalı. Türk ve Sünni. Lise mezunu. Çifte vatandaş. 25 yaşındayken Belçika'ya evlilik yoluyla göç etmiş. "İthal damat" olduğunu söylüyor. Boşanmış, iki çocuğu var. Tek başına yaşadığını belirtiyor. Eski eşinin çocukken Belçika'ya ailesi tarafından götürülmüş olduğunu ve oraya adapte olduğunu, kendisinin ise entegre olsa da adapte olamadığını söylüyor ve "havası, suyu, insanları, yemesi, içmesi (..) bana 21 yıldır iğreti geldi. Hâlâ da öyle geliyor" diyor. En kısa zamanda Türkiye'ye dönmek istediğini söylüyor. Yine de haksızlık etmek istemediğini ifade ediyor ve "babamın bana yapmadığını Belçika yaptı" diyor. Belçika'da tabiatın çok güzel, insanların çok saygılı olduğunu anlatıyor. Fiziksel rahatsızlığı olduğu için malulen emekli olduğunu belirtiyor. Devletin sağladığı sosyal yardımlarla tek başına rahatlıkla geçinebildiğini söylüyor. Daha önce tır şoförlüğü yaptığını, restoran işlettiğini, açılık yaptığını, fabrikalarda çalıştığını anlatıyor. Türkiye'deki bazı internet gazetelerine köşe yazarlığı yaptığını söylüyor. Ait hissettiği ekonomik sınıf sorulduğunda orta diyor ve ekliyor: "Ama lağım da temizledim, (...) *Champs-Élysées*'de yemek de yedim". Diğer Türkler gibi olmadığını ve Belçika'ya göç ettikten sonra dil okuluna gittiğini, çabalayarak Fransızca'yı tercümanlık yapacak kadar öğrendiğini, bazı yazılarda zorlansa da kimseye muhtaç olmadığını, günlük hayatında da genelde Fransızca konuştuğunu, çünkü Türk arkadaşı olmadığını söylüyor. Çifte vatandaşlığın hiçbir götürüsü olmadığı ve çok getirisi oldu diyor. AB vatandaşı olduğu için havaalanlarında sıra beklemediğini söylüyor. Sağ-sol ayrımını aslında hiç önemsemediğini, sadece ülkesini şahlandıran kimse, onun tarafında olduğunu söylüyor. "Ama dindarım" diyor. Müslüman olmaya, ümmet olmaya çalışan aciz ve günahkar bir kulum diyor. Allah'ın emirlerini elimden geldiği kadar yapmaya çalışıyorum diyor ve hacı hocalarla işi olmadığını, önünde Kur'an'ın olduğunu söylüyor. Belçika'da Komünist Parti'yi, Türkiye'de ise AKP'yi desteklediğini belirtiyor ve "bal tutan parmağını yalar" diyor. Erdoğan'ın dik durduğunu, dünyaya meydan okuduğunu, doğru ya da yanlış fark etmeksizin net olduğunu ve kıvrımadığını, AKP hükümeti döneminde Türkiye'de kamu hizmetlerinde önemli gelişmeler gerçekleştiğini söylüyor. Komünist Parti'yi desteklemesini ise milletvekili maaşlarının 2 bin Euro'sunu alıp 3 bin Euro'sunu partiye bıraktıklarını ve ateist bir parti olmasına rağmen İslam karşıtı olmadığını söyleyerek açıklıyor. Komünist Parti'nin Müslümanlara karşı daha özgürlükçü olduğunu, camilerin cami olarak tanınmasını desteklediğini, tüm dinlere eşit mesafede ve hoşgörülü olduğunu, ayrıca yolsuzluk yapmadığını söylüyor. Serbest zamanlarında kitap okuduğunu ve şiir yazdığını anlatıyor.

Katılımcı 77

Mülakat süresi: 1 sa 21 dk 43 sn
Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

62 yaşında, erkek. Türk ve Sünni. 18 yaşındayken evlenerek Belçika'ya göç etmiş. Evli ve üç çocuğu var. Çifte vatandaş. Belçika vatandaşlığına başvurusu iki üç defa reddedildikten sonra vatandaşlığa alınma sürecini kolaylaştırmak için özel imza kampanyası yürüttüğünü ve o şekilde vatandaşlığa zor bir süreç sonunda kabul edildiğini anlatıyor. Geçmişte Belçika'da yapılan ve Türkes'in geldiği bir MHP kongresine katıldığını, hakkında faşist parti etkinliğine katıldığına dair şikayet olduğunu söylüyor ve bu sebeple kendisine bir süre vatandaşlık verilmediğini düşünüyor. Ama bu tür siyasi faaliyetlerle aktif olarak uğraşan arkadaşlarının rahatlıkla vatandaşlık alabildiğini, kendisinin sadece sempatanlık yaptığını

anlatıyor. Çocukları olduktan sonra bedelli askerlik yapmak için Türkiye'ye gidip döndüğünü söylüyor. Daha önce bir fabrikada çalıştığını, erken emekli olduğunu söylüyor. Eşi de çeşitli firmalarda temizlik işlerinde çalışmış. Emekli maaşlarıyla geçiniyorlar. Ait hissettiği ekonomik sınıfa ortanın biraz üstü, diyor. Aşırı zengin de, fakir de olmadıklarını ekliyor. Gayrimenkul yatırımları olduğunu, Belçika'da kendi evlerinde oturduklarını, Türkiye'de de arsalarının üzerine üç katlı bir ev yaptırdıklarını söylüyor. Elit olmasak bile, her şeyimizi rahatlıkla alabiliyoruz, diyor. Belçika'da adaylara göre oy verdiklerini ve Hristiyan demokratların da sosyalistlerin de kendileri için aynı olduğunu, partililik yapmadıklarını ve Türkler olarak iyi hizmet edenlere oy verdiklerini söylüyor. Kendi kızının ve bir arkadaşının da yerel seçimlerde Sosyalist Parti'den aday olduğunu anlatıyor. Ana dili Türkçe, biraz İngilizce, biraz da Fransızca bildiğini söylüyor. Belçika'da yaşamaktan genel olarak memnun olduğunu ve alıştığını ifade ediyor. Annesi Türkiye'de olduğu için her sene izinlerinde Türkiye'ye gittiklerini ama kalıcı olarak dönme planları olmadığını, sadece yazın üç dört aylığına Türkiye'de kalabileceklerini söylüyor. Serbest zamanlarında torunlarıyla ilgilendiğini, camiye gittiğini, namazlarını kıldığını, sporla ilgilendiğini ve günlerinin bu şekilde geçtiğini anlatıyor.

Katılımcı 78

Mülakat süresi: 51 dk 57 sn

Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

53 yaşında, erkek. Evli. Maraşlı. Çifte vatandaş. CHP'nin aşırı ucunda olduğu iddia edilerek Türkiye'de 1980 döneminde, sıkı yönetimde hapis yattığını söylüyor. Solcu olmadığını ama bir dönem Türkiye'de herkes yargılanırken kendisinin de yargılandığını söylüyor. 20'li yaşlarındayken siyasi mülteci olarak Belçika'ya göç etmiş, üç ay içinde vatandaşlık almış. Kendi tabiriyle "fazla suçu olmadığından" Türk vatandaşlığını da aldığını ve çifte vatandaş olduğunu söylüyor. Çiftçi bir aileden geldiğini ve ortaokul mezunu olduğunu belirtiyor. Kendisiyle aynı köyden, uzak akrabası olan eşi ise Belçika'ya göç etmeden önce devlet memuruymuş. Eşinin tahsilinin kendisine ağır bastığını, kendisi "zengin çocuğu" olsa da eşinin aslında bir memurla evlenmiş olması gerektiğini düşünüyor. Ağalık düzenine karşı olduğunu belirterek babasının toprak ağası olduğunu, 700-800 dönümün üzerinde arazisi ve işçileri, çobanları, sürüleri olduğunu anlatıyor. Aylık geliri sorulduğunda Belçika'ya yüklü miktarda parayla göç ettiğini ve ekonomik bir sıkıntısı olmadığını belirtiyor. Türkiye'de "baba malı" diye tabir ettiği yatırımları, evi, arsaları olduğunu söylüyor. Daha önce elektrik santralinde çalışmış olduğunu, ancak artık çalışmadığını söylüyor. Ait hissettiği ekonomik sınıfa orta, diyor. Aslında eşi çalışıp kendisi çalışmadığı için devletten 150-200 Euro yardım alabildiğini, ancak bunu almamak için imza verdiğini, çünkü bunun kendisi için rencide edici bir şey olacağını ekliyor. Camide halkla ilişkilerden sorumlu olduğunu, Diyanet'le ve Türkiye'nin diğer resmî kurumlarıyla irtibat hâlinde olduklarını anlatıyor. Belçika'da yaşamaktan memnun olmadığını, Türkiye'yi çok özlediğini, kardeşlerinin Türkiye'de yaşadığını, kendi cenazesinin de Türkiye'ye gideceğini söylüyor. Ancak solculuktan dolayı hapis yatana Türkiye'de devletin iş vermediğini ve muhatap olmadığını, bu sebeple Belçika'ya kaçtığını söylüyor. Belçika'nın zor dönemde kendilerine ekmek verdiğini, bunu inkâr edemeyeceğini ifade ediyor. Çocukları 18 yaşını geçtikten sonra Belçika'da yaşamasına gerek kalmayacağını ve Türkiye'ye dönebileceğini düşünüyor. Tercümana ihtiyaç duymadan her türlü işi halledebilecek kadar Fransızca konuşabildiğini, ama Fransızca yazamadığını söylüyor. Türkiye'ye her sene gidip bir buçuk ay kaldığını söylüyor. Eskiden Türkiye'ye gittiğinde yoksul ailelere çay, şeker, tüp, odun, kömür aldığını; artık kendisinden bu tür taleplerde bulunanların azaldığını ifade ediyor. Serbest zamanlarında büroda çalıştığını, camiyle ilgili randevuları ve toplantıları olduğunu, bazen spor yaptığını, eşiyile ara sıra dışarı çıktıklarını anlatıyor.

Katılımcı 79 ve Katılımcı 80

Mülakat süresi: 1 sa 40 dk 6 sn
Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

Katılımcı 79: 54 yaşında, erkek. Aslen Giresunlu. İlkokul mezunu. Evli ve iki çocuğu var. 20 seneden uzun süredir çifte vatandaş. Belçika'ya 1981 yılında, 18 yaşındayken evlilik yoluyla göç etmiş. Daha önce inşaat işinde çalıştığını, malulen emekli olduğunu söylüyor. Ait olduğu ekonomik sınıf sorulduğunda Belçika'da orta sınıf olmadığını söylüyor ve "biz tabii ki alttanız" diyor. Eşi bir fabrikada temizlik işinde çalışıyor. Belçika'da yaşamaktan memnun olmadığını, 36 senede alışamadığını söylüyor. Çocuklarından birinin temizlik işinde çalıştığını, diğerine de başka ortaklarla birlikte market açtıklarını, orayı işlettiğini söylüyor. Fransızca'yı Belçika'ya göç edince öğrendiğini söylüyor. Serbest zamanlarında bahçe işleriyle uğraştığını belirtiyor. Türkiye'ye çok sık gitmek istediğini, bir evleri olduğunu, altı ayda bir gittiğini, eşi çalıştığı için her istediğinde gidemediklerini anlatıyor ve çocuklarının da evlenmesini beklediğini belirtiyor. Tüm ailesinin Türkiye'de olduğunu söylüyor ve ben burada yalnızım, diyor. Belçika'da herkesin iyi ya da kötü bir kazancı olduğunu, Türkiye'de ise hiç parası olmayan insanlar olduğunu ve buna üzüldüğünü ifade ediyor. Kendi siyasi görüşünü sosyal demokrat olarak tarif ediyor. Tek bir siyasi lideri sevdiğini, onun da 1938'de öldüğünü ifade ediyor. "Türkiye'de sol kalmamış, yok yani bizde" diyor. Erdoğan'ı dış politikadaki sert söylemleri sebebiyle eleştiriyor ve Avrupa ülkeleri ile kriz yaşandığında kendilerinin mağdur olduğunu, arada kaldıklarını ve yerli insanlarla ilişkilerinin olumsuz etkilendiğini söylüyor. Gündemi daha çok televizyon ve internetten takip ediyor. Türkiye'nin hiçbir zaman AB üyesi olamayacağını ve ülke nüfusunun çoğunlukla Müslüman olmasının bunda belirleyici olduğunu düşünüyor. Türkiye'de dindarlığın seçmen davranışında belirleyici olduğunu, Türkiye'nin Arap ülkelerinden ayrılmadığını söylüyor ve sosyal demokratların Türkiye'de asla iktidar olamayacağını düşünüyor.

Katılımcı 80: 38 yaşında, erkek. İstanbul doğumlu, aslen Sinoplu. Evli. Anne tarafından akrabalarının Hollanda'da olduğunu, kendisinin Türkiye'de doğup büyüyüp evlilik yoluyla Belçika'ya göç etmiş olduğunu söylüyor. Çifte vatandaş değil, Türkiye vatandaşı. Belçika vatandaşlığına fırsat olmadığı için daha önce hiç başvurmamış. Aslında Belçika vatandaşlığı da olmasını istiyor ancak, koşulların zorlaştığını, dil bilmek gerektiğini söylüyor. Orta okul, lise çağlarından bu yana kuaförlük yaptığını anlatıyor. Eşinin eczacılık okuduğunu ve devlet sektöründe çalıştığını belirtiyor. Eşi okurken bir süre işsizlik yardımı aldıklarını ifade ediyor. Ait hissettiği ekonomik sınıfa "dipte de değiliz, yukarda da değiliz, orta seviye diyelim" diyor. Türkçe dışında "yok kadar" Fransızca bildiğini söylüyor. Serbest zamanlarında gezmeyi, seyahat etmeyi sevdiğini, arabalarla ve elektronik ile ilgili olduğunu ifade ediyor. Türkiye'ye kalıcı olarak yerleşse bile Belçika'dan tamamen ayağını kesmeyeceğini, kışın Belçika'da üç ay kalacağını söylüyor. Yaşam koşullarının, sağlık hizmetlerinin Belçika'da Türkiye'den daha iyi olduğunu düşünüyor. Sağ-sol ayrımının insanları birbirine kırdırmaktan başka bir şey olmadığını söylüyor. İdeolojisi yok diyor ancak Belçika'da seçimlerde oy verirken ilk önce Türkleri desteklediğini ifade ediyor. Genelde Türkiye medyasını takip ettiğini söylüyor. Türkiye'nin AB'ye üye olmasını can-ı gönülden istediğini, ancak üyelikten bayağı uzaklaşıldığını söylüyor. Sığınmacılar konusunda AKP hükümetinin hata ettiğini, çok sayıda insanın kontrolsüz ve hesapsız bir şekilde ülkeye kabul edildiğini ifade ediyor. Belçika vatandaşlığı olmadığı için yerel seçimler de dahil, Belçika'da hiç oy vermediğini söylüyor. İki ülkede de parti tutmadığını ifade ediyor.

Katılımcı 81

Mülakat süresi: 34 dk 32 sn
Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

43 yaşında, erkek. Afyonlu. Evli ve iki çocuğu var. Üniversite mezunu. Babasının Belçika'ya öğretmen olarak çalışmak üzere göç ettiğini, daha sonra da Belçika'da kaldığını söylüyor. Kendisi de 1980 yılında, 6 yaşındayken Belçika'ya gitmiş. İkinci nesil göçmen.

Çocukluğundan beri çifte vatandaş olduğunu belirtiyor. Ana dilleri Türkçe ve Fransızca. Bildiği diğer diller İngilizce ve biraz Flamanca. Günlük hayatta en çok Fransızca kullandığını, Türkçeyi daha az kullandığını ifade ediyor. Eşinin kimyager olduğunu, kendisinin de bir şirkette satış müdürü olarak çalıştığını, ayrıca gece kursunda ders verip öğretmenlik yaptığını söylüyor. Aylık gelirini belirtmemiş ancak ait hissettiği ekonomik sınıf sorulduğunda üst diyor ve rahat geçiniyoruz diye belirtiyor. Belçika'da liberal parti olan MR'i destekliyor. Ekonomist olduğu için sağ siyasetin ilgisini çektiğini ama Türkiye'deki sağın politikalarına dair bilgi sahibi olmadığını ifade ediyor. Solun daha çok işsizlik yardımı gibi politikaları desteklediğini söylüyor ve bu anlamda sağı daha çok beğendiğini belirtiyor. Türkiye'de insanların genelde AKP'ye oy verdiğini, çünkü başbakanın sürekli televizyonda görüldüğünü söyleyerek medyanın belirleyici olduğunu düşündüğünü dile getiriyor. Türkiye'de AKP ve CHP'yi sırasıyla sağ ve sol olarak niteliyor ve Atatürkçülerin CHP'ye, diğer kesimin de AKP'ye oy verdiğini söylüyor. İki ülkedeki sağ ve solun birbiriyle uyuşmadığını, örneğin MHP'nin daha çok milliyetçi olarak nitelenebileceğini ve Belçika'daki yabancı düşmanı aşırı sağa benzemediğini söylüyor. Belçika'daki Türkiyeli seçmenlerin Belçika siyasetine dair bilgi sahibi olmadan ve parti programlarını bilmeden gözü kapalı bir şekilde Türk adaylara oy verdiklerini söylüyor. Belçika haberlerini genelde internetten takip ettiğini belirtiyor. Serbest zamanlarında bahçe işleriyle uğraştığını, haftada bir fotoğrafçılıkla ilgilendiğini söylüyor.

Katılımcı 82

Mülakat süresi: 1 sa 14 dk 19 sn

Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

37 yaşında, kadın. Aslen Yozgatlı, çocukluğunun Ankara'da geçtiğini söylüyor. Evli. Çifte vatandaş. Sağlık meslek lisesi mezunu. Belçika'ya 1998 yılında, 18 yaşındayken evlilik yoluyla göç etmiş. Eşi üçüncü nesil göçmen. Daha önce hemşirelik yaptığını ve bir fabrikada temizlik işinde de çalıştığını söylüyor. Çalıştığı zaman 1.800-1.900 Euro geliri olduğunu ve daha rahatladıklarını, ancak kendisiyle mülakat yapılan tarihte herhangi bir işte çalışmadığını ifade ediyor. Eşinin restoranı olduğunu ve kendisinin de 1.100 Euro işsizlik parası aldığını, ayrıca 750 Euro çocuk yardımı aldıklarını belirtiyor ve kendilerini orta sınıfa ait hissettiğini söylüyor. Kimlik olarak kendisini arada kalmış hissettiğini, Türkiye'ye gidince Belçika'ya dönmek istediğini; Belçika'dayken de Türkiye'yi özlediğini ifade ediyor. Türkiye'de kalmış olsaydı üniversite okumuş olabileceğini düşünüyor ama yine de hayatından memnun olduğunu dile getiriyor. Belçika'da insanların ekonomik yönden kendilerini daha güvende hissettiğini, Türkiye'deki gibi kimsenin muhtaç kalmadığını ve perişan olmadığını ifade ediyor. Güvenlik açısından da Belçika'nın daha iyi olduğunu düşünüyor. Belçika'da hemşireliğin Türkiye'den daha farklı olduğunu, hastanın bütün yükünün hemşirelerin sırtında olduğunu söylüyor ve Belçika'da refakatçi sistemi olmadığı için hemşirelerin çalışma koşullarının daha ağır olduğunu ifade ediyor. Türkiye'de sağlık sisteminin daha iyi olduğunu düşünenlere gülüyor ve Belçika'da iki kez doğum yaptığını, işin içinde olduğunu ve Türkiye'de ne özel ne de devlet hastanelerine gitmek istemeyeceğini, iki ülkenin bu anlamda kesinlikle kıyaslanamayacağını ifade ediyor. Türkiye'de annesi ve babasının trafik kazası geçirdiğini ve geçmişte Türkiye'de yaşarken normal gelen olumsuz hastane şartlarını ailesini ziyarete gittiğinde görüp hatırladığını anlatıyor. Kardeşinin doktor olduğunu ve Türkiye'deki doktorların işlerinin çok ağır olduğunu, Belçika'daki doktorlardan 4-5 kat fazla hasta baktıklarını ama onlara çok güvendiğini söylüyor. Biraz İngilizce bildiğini, ancak Belçika'da Fransızca kursuna gittiğinde birçok geri kalmış ülkeden gelen kursiyerin İngilizce konuşabildiğini, Türkiye'de ise üniversite mezunlarının bile İngilizce konuşamadığını söylüyor. Serbest zamanlarında gezdiğini, çocuklarıyla zaman geçirdiğini anlatıyor. Belçika'ya ilk göç ettiğinde ise hep dil okullarına gittiğini anlatıyor. Türkiye'ye senede birkaç kez aile ziyareti ve tatil amaçlı gittiklerini, ailesini çok özlerse kışın da gittiğini söylüyor. Belçika'da çifte vatandaşlık düzenlemesinin kaldırılacağını düşünmüyor ve yerli vatandaşlarla aynı haklara sahip olmayı önemli buluyor. Yine de bir gün ikisinden birisini tercih etmesi istenirse Belçika vatandaşlığını tercih edeceğini söylüyor. Belçika siyasetiyle

pek ilgilenmediğini, Türkiye ile ilgilendiğini, ama hiç oy vermediğini belirtiyor. “Verebileceğim düzgün bir parti olsaydı, sağ bir partiye oy verirdim” diyor ve Türkiye’deki mevcut durumu olumsuz gördüğünü ifade ediyor. Sağ ve solu dinî yönden düşündüğünü ve kendisinin inançlı bir insan olduğunu söylüyor. Pek gazete okumadığını, eskiden ATV’yi çok sevdiğini ama yanlı yayın yaptıkları için artık seyretmediğini; Show TV, Star gibi kanallara baktığını ve arada sırada internetten haberleri okuduğunu ifade ediyor. Show’u A Haber ya da ATV’ye göre daha tarafsız buluyor.

Katılımcı 83 ve Katılımcı 84

Mülakat süresi: 1 sa 13 dk 55 sn
Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

Katılımcı 83: 33 yaşında, kadın. Giresunlu. Katılımcı 84’ün kızı. 2004 yılında, 20 yaşındayken evlilik yoluyla Belçika’ya göç ettiğini, daha sonra boşandığını belirtiyor. İki çocuğu olduğunu söylüyor. Lise mezunu. Çifte vatandaş. On sene boyunca bir fabrikada temizlik işi yaptığını, daha öncesinde tezgahlar olarak çalıştığını, artık işsizlik parası ile geçindiğini söylüyor ve 1.100 Euro ile hem iki çocuğuna hem annesine baktığını hem de oturdukları evi satın aldığı için bankaya kredi borcu ödediğini ifade ediyor. Ait hissettiği ekonomik sınıf sorulduğunda, soruyu ayrımcılık ile ilgili zannederek, en düşük sınıfa ait hissettiğini söylüyor. Eski erkek arkadaşından şiddet gördüğünü, babalarının onayı olmadan çocuklarını Türkiye’ye götüremediğini ve Belçika’dan bu sebeple ayrılamadığını anlatıyor. Siyasetle ilgilenmediğini söylüyor. “Tabii ki Atatürkçüyüm” diyor ve CHP’li olduğunu ifade ediyor, ama Erdoğan’ın da sürekli başa geldiğine göre “iyi bir insan” olduğunu düşünüyor. CHP’li olduğu hâlde iki kez AKP’ye oy verdiğini dile getiriyor. Çocuklarını camiye kursa gönderdiğini, Diyanet’e bağlı olduklarını söylüyor. Hiç ırkçılığa maruz kalmadığını ifade ediyor.

Katılımcı 84: 55 yaşında, kadın. Giresunlu. Katılımcı 83’ün annesi. Eşi vefat etmiş, tek çocuğu Katılımcı 83. Türkiye vatandaşı. Kızı çalıştığı için onun yanında kalarak torunlarıyla ilgileniyor. Belçika vatandaşlığı edinmek için bir başvurusu olmadığını, kızıyla birlikte Türkiye’ye dönmek istediklerini söylüyor. Kızı Katılımcı 83, “şu anda bütün ailem AK Parti’ye oy veren insanlar” deyince “Ama eskiden CHP’liydik biz. Yani kim iyiyse oraya şey yapabiliyik yani” diyor. Kendi bireysel hayatlarındaki sorunlar sebebiyle haberlere bakmadıklarını, siyasetle ilgilenmediklerini ifade ediyorlar. Türkiye’deki insanların Avrupa’dakiler gibi yaşadığını, herkesin arabası, pahalı telefonu olduğunu söylüyor. Sağ-sol diye bir şey tutmadığını ifade ediyor.

Katılımcı 85 ve Katılımcı 86

Mülakat süresi: 1 sa 48 dk 23 sn
Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

Katılımcı 85: 46 yaşında, kadın. Katılımcı 86’nın eşi. Türkiye doğumlu. Aslen Giresunlu. Evli. Sünni. Çifte vatandaş. Babası Heusden-Zolder’a maden işçisi olarak göç etmiş, 25 sene çalışıp vefat etmiş. İkinci nesil göçmen. Kendisi doğduğunda ailesinin aslında Belçika’da yaşadığını, ama annesi hamileyken Türkiye’ye gidince mecburen orada doğmuş olduğunu anlatıyor. Çok küçükken kendisi de Belçika’ya götürülmüş. İkinci nesil göçmen. Lise mezunu. Evlenmeden önce Heusden Zolder’da yaşadığını ifade ediyor. Bir fabrikada temizlikçi olarak 11 sene çalıştığını söylüyor ve ait hissettiğini ekonomik sınıf sorulduğunda ne zengin ne fakir, hamdolsun, diyor. Bir süre çalışmamış, kendisiyle mülakat yapılan dönemde tekrar sabah işine gitmeye başladığını, günde sadece 4 saat çalıştığını söylüyor. Türkiye’de doğduğu için Belçika’da olmaktan memnun olduğunu ve hasret çekmediğini söylüyor. Eşim de Belçika doğumlu olsaydı her sene Türkiye’ye gitmezdik, diyor. Siyasetle ilgilenmediğini, partilerden çok anlamadığını söylüyor. Türk seçmenlerin Türk adaylara oy

verdiğini, partilerin de bu durumu kullandığını düşünüyor. Eşiyle ve çocuklarıyla Türkçe, kendi ailesiyle Flamanca konuştuğunu; çocuklarının da kendi aralarında Fransızca konuştuklarını belirtiyor. Türkiye’de en önemli problemin PKK olduğunu, Belçika’da bir sorun görmediğini anlatıyor. “Bize azıcık bir şey yapsalar, ters davransalar biz hemen rasist diye bağırıyoruz” diyerek gülüyor. Çocukken Katolik okuluna gittiğini, babasının hafta sonları kendisine ve kardeşlerine Kur’an’ı öğrettiğini anlatıyor.

Katılımcı 86: 48 yaşında, erkek. Katılımcı 85’in eşi. Aslen Giresunlu. Evli. Sünni. Çifte vatandaş. İlkokul mezunu. 1992 yılında, 23 yaşındayken evlilik yoluyla Belçika’ya gittiğini söylüyor. Ekonomik durumlarının iyi olduğunu, yoksullara yardım ettiklerini belirtiyor. Siyasi görüşü sorulduğunda “Erdoğancıyım, parti demek Erdoğan demek” diyor. Sağ ve solun kendisi için pek fazla anlam ifade etmediğini ama hizmet bakımından ettiğini söylüyor. Ayrıca Türkiye’nin yüzde 99’unun Müslüman olduğunu, Atatürk’ü severken peygamberi ve Osmanlı padişahlarını unutmamak gerektiğini ifade ediyor. Okullarda hep Atatürk’ün öğretildiğini, dinle ilgili bilgilerin daha az olduğunu, her ikisinin de çok iyi bilinmesi ve çocuklara aşılması gerektiğini söylüyor. Türkiye’de sağ destekleyen birçok katılımcıdan farklı olarak, Türkiye’de devamlı sağcıların iktidarda olduğunu ve solcuların iktidara gelmediğini, seçilseler bile koalisyonla geldikleri için nasıl olacağını bilemediklerini ifade ediyor. İşçiye, memura haklarını devamlı vermeyi ülke ekonomisinin kaldıramayacağını düşünüyor. “Erdoğan’ın kanalı dedikleri A Haber’e de bakarım, Halk TV’ye de bakarım” diyor. Aslında “köken”lerinin MHP’li olduğunu, Bahçeli’nin bazı siyasi tavırlarının hoşuna gittiğini, AKP hükümetiyle birlikte çalışmasından memnun olduğunu dile getiriyor. HDP’yi sevmediğini özellikle belirtiyor ve Muharrem İnce gelirse CHP’ye de oy verebileceğini ifade ediyor. Belçika’da en önemli problemin işsizlik olduğunu düşünüyor.

Katılımcı 87

Mülakat süresi: 38 dk 3 sn

Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

48 yaşında, kadın. Ordulu. Evli. Sünni. Çifte vatandaş. Lise mezunu. 18 yaşındayken evlenerek Belçika’ya göç ettiğini ve 30 yıldır Belçika’da olduğunu söylüyor. Eşinin babası maden işçisi olarak çalışmak üzere Belçika’ya göç etmiş, eşi de 11 yaşındayken ailesiyle Belçika’ya gitmiş. Fazla dil bilmediği için daha önce temizlik işleri yaptığını anlatıyor ve yaptığı işin hakkını fazlasıyla aldığını, artık malulen emekli olduğunu, eşinin de çalıştığı fabrikadan iki sene sonra emekli olacağını belirtiyor. Aylık gelirlerini belirtmiyor ama normal bir hayatımız var diyor. Ait hissettikleri ekonomik sınıf sorulduğunda “Türkiye’ye göre güzel, çevreme ve akrabalara göre çok çok iyi” diyor. Ana dili Türkçe. Fransızca ve çok az Gürcüce bildiğini; günlük hayatta Türkçe kullandığını belirtiyor. Televizyonun ve özellikle gündüz programlarının hiç ilgisini çekmediğini söylüyor. Siyasi görüşü sorulduğunda herkesin milliyetçi olması gerektiğini düşündüğünü ifade ediyor. Fransızcası iyi olmadığı için Türkiye medyasını daha çok takip ettiğini, eskiden meclisteki tartışmaları izlediğini ama artık izlemeyi bıraktığını, televizyon kanallarının taraflı olduğunu ve internetten ulaştığı bilgilere daha çok güvendiğini söylüyor. Türkiye’de en önemli problemin sığınmacılar, Belçika’da ise işsizlik olduğunu düşünüyor. Demokrasinin kendisi için özgürlük ve Atatürkçülük anlamına geldiğini ifade ediyor ve Atatürk için “İyi ki de gelmiş Türkiye’ye” diyor. Artık ülkenin geriye gittiğini düşünüyor. Meral Akşener’den umutlu olduğunu söylüyor. Yol yapılıyor diye hükümeti desteklemenin yüzeysel bir bakış açısı olduğunu düşünüyor ve bunun zaten hükümetin görevi olduğunu söylüyor.

Katılımcı 88

Mülakat süresi: 58 dk 46 sn

Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

45 yaşında, erkek. Samsunlu. Çifte vatandaş. Liseyi yarıda bırakmış. Evli ve iki çocuğu var. 17 yaşında Türkiye’de matbaa işinde çalışmaya başladığını, daha sonra askere gittiğini anlatıyor. 22 yaşındayken Belçika’ya önce turist olarak gitmiş, evlilik yoluyla göç etmiş. Eşinin babası 1960’da maden işçisi olarak Belçika’ya göç etmiş ve eşi Belçika’da doğmuş. Onun tüm ailesinin Belçika’da olduğunu ifade ediyor ve ben yalnızım, diyor. Altı ay Fransızca kursuna gitmiş, zamanla dili daha iyi öğrenmiş. Günlük hayatında çoğunlukla Fransızca konuştuğunu söylüyor. Bir şirkette kamyon şoförlüğü yapıyor. Eskiden bir dernekte yöneticilik yaptığını söylüyor. Oğlu sekiz yıl okuyup okulu bırakmış. Eşiyle birlikte aylık toplam gelirlerinin 4.000-4.500 Euro olduğunu söylüyor. Ait hissettikleri ekonomik sınıf sorulduğunda “geçinebiliyoruz, yetiyor, çalışınca her şey olur” diyor. Belçika’ya göç ettiğine pişman olmadığını, yaşantısından memnun olduğunu, dürüst olduğu sürece ırkçılığa uğranmadığını söylüyor. Belçika’daki liberal MR partisine “patronların şeyi” diyor ve zenginlere hitap ettiğini düşünüyor. Sosyalist partilerle de çok ilgisi olmadığını, tüm partilerin gözünde eşit olduğunu söylüyor ve çıkarları neredeyse ona göre oy kullandıklarını ifade ediyor. Türkiye’de de Erdoğan döneminde önemli gelişmeler olduğunu, “AK Partici” olarak konuşmadığını ama otobanların, havaalanlarının yapıldığını söylüyor. Partisi olmadığını; toprağı, milleti, bayrağı, dini için çalışan kişilerin yanında olduğunu söylüyor. AK Parti’ye de, başka partilere de oy verdiğini ifade ediyor. Belçika medyasının yerli vatandaşları manipüle ettiğini ve Türkiye’yi ve Erdoğan’ı kötü gösterdiğini, sık sık bazı konuları onlara açıklamak zorunda kaldıklarını ifade ediyor.

Katılımcı 89

Mülakat süresi: 1 sa 20 dk 23 sn

Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)

39 yaşında, erkek. Maraşlı. Türk ve Sünni. Lise mezunu. Beton işçisi. Ayrıca camide bir görevi olduğunu belirtiyor. Evli. Çifte vatandaş değil, Türkiye vatandaşı. Belçika vatandaşlığı başvurusunun beklemede olduğunu belirtiyor. İlk başta çifte vatandaşlığın kendisi için çok önemli olmadığını söylüyor. Belçika’da seçme ve seçilme hakkı olmazsa Belçika partilerinin kaybedeceğini, onlara fazladan bir oy gitmeyeceğini söylüyor. Ancak konuştuğça çifte vatandaşlığın çalışma koşullarını iyileştiren çeşitli faydalarından söz ediyor. 2006 yılında, 28 yaşındayken akraba evliliği yaparak göç etmiş. Minimum 2.000 Euro maaş kazandığını, eşinin 300 Euro sakatlık parası ve 1.300 Euro *mutuel* ile birlikte toplam 1600 Euro maaş aldığını söylüyor. Ayrıca iki katlı apartmanlarından kira gelirleri olduğunu belirtiyor. Ait hissettiği ekonomik sınıfın orta sınıf olduğunu söylüyor ve “çok şükür durumum iyi” diyor. Belçika’da ve Türkiye’de evleri olduğunu, arabaları olduğunu, ayrıca kendisiyle mülakat yapılan gün notere gideceklerini, çünkü bir arsa aldıklarını anlatıyor. Kendisini sağ görüşlü ve milliyetçi olarak tarif ediyor. MHP ile AKP’yi destekliyor. CHP’den sol parti olarak bahsediyor ve git gide PKK’ya destek çıktığını düşünüyor. Eskiden Türk milliyetçisi diye bilirdim, diyor. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı da aslında desteklediğini, ancak Suriyelilerle ve dış politikayla ilgili eleştirdiği konular olduğunu, bu sebeple oyunu ona vermediğini ifade ediyor. Anayasa Değişikliği referandumunda da “hayır” oyu verdiğini belirtiyor. Eşinin siyasetten hiç anlamadığını belirtiyor ve gülerek “Tayyip’in hangi partiden olduğunu anlata anlata öğretemedim” diyor. Daha çok Türkiye medyasını takip ettiğini, eşinin hiç ilgilenmediğini, “yabancı” haberlere ve kanallara hiç bakmadıklarını, yalnızca çocukların dili gelişsin diye bazı programları açtıklarını söylüyor. Türkiye medyasında da Halk TV gibi solcu olduğunu duyduğu kanalları hiç açmadığını; ATV’yi, Show’u, Kanal D’yi izlediğini; TRT’nin haberlerini sevdiğini belirtiyor. Erdoğan’ı gördüğü zaman kanal değiştirdiğini, kendisini sevse de çok aşırı görmek istemediğini ifade ediyor. Belçika’da Sosyalist Parti’ye oy verdiğini ifade ediyor ve Sosyalist Parti’nin sol bir parti olduğunu duyunca çok şaşırıyor. Tanıdığı bir kişi orada aday olduğu için oy verdiğini ifade ediyor. Hafta sonları çocuklarıyla ilgilendiğini, onları caminin kurslarına gönderdiklerini, serbest zamanlarında da camiyle ilgilendiklerini, sık sık gidip geldiklerini söylüyor.

Katılımcı 90
<p>Mülakat süresi: 1 sa 44 dk 16 sn Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)</p> <p>53 yaşında, erkek. Evli. Evlendikten birkaç sene sonra çifte vatandaşlık elde etmiş. Türk ve Sünni. Üniversiteden Türkiye’de mezun olmuş, 12 Eylül döneminde üniversiteye girdiğini söylüyor. Türkiye’de yaptığı işte iflas etmiş ve bir süre işsiz kalmış. Belçika’ya 29 yaşındayken evlilik yoluyla göç etmiş. Keşke gelmeseydim, dediğini söylüyor. Belçika’da bir belediyeye bağlı olarak çalıştığını söylüyor. Malulen emekli olan eşinin aylık 1.000-1.200 Euro civarı geliri olduğunu, kendi gelirinin ise aylık 1.600 Euro olduğunu belirtiyor. Ancak kiraların çok yüksek olmasından şikayet ediyor ve ait hissettiği ekonomik sınıfı “ortanın altı, altın bir üstü” diye tarif ederek “alt” demenin doğru olmayacağını ifade ediyor. Bir süre Sosyalist Parti’de aktif faaliyette bulunduğunu ama Türkiye’de aslında kendisini “solcu” olarak göremediğini belirtiyor ve Müslüman-Türk topluluğun çıkarları için sol partilerde yer almak gerektiğini düşünüyor. Ancak bireysel hesaplar güdüldüğü için seçmenlerin ortak bir parti ve aday desteklemeyi başaramadıklarını ve milletvekili çıkaramadıklarını söylüyor. Serbest zamanlarında sporla ilgilendiğini ve ailesiyle zaman geçirdiğini ifade ediyor.</p>
Katılımcı 91 ve 92
<p>Mülakat süresi: 2 sa 40 dk 38 sn Mülakat yeri: Liège (Valon Bölgesi)</p> <p>Katılımcı 91: 53 yaşında, kadın. Katılımcı 92’nin komşusu. Aydın. Evli. 19 yaşında evlenerek Belçika’ya göç etmiş. Çifte vatandaş. Türk ve Sünni. İlkokul mezunu. Herhangi bir işte çalışmadığını, ancak yıllarca seralarda meyve toplamak gibi sezonluk işlerde çalışmış olduğunu söylüyor. Babası maden işçisi olarak Belçika’ya göç eden eşinin de işçi olarak çalıştığını ve aylık gelirinin 1.200 Euro olduğunu belirtiyor. Belçika’da ev olarak yatırım yaptıklarını, kiracıları olduğunu, Türkiye’de de bir tane yazlıkları olduğunu belirtiyor. Kendisini orta sınıfa ait hissediyor. Ne çok zengin ne çok fakir olduklarını belirtiyor ve bazı sıkıntılar olduğunu söylese de şükrediyor. Sadece Türkçe bildiğini, onu da düzgün değil, şiveli konuşabildiğini söylüyor gülerken. Fransızca’yı çok bilmediğini, biraz okuduğunu ama yazamadığını; gittiği yerlerde derdini anlatabildiğini ifade ediyor. Serbest zamanlarında arkadaşlarıyla buluştuğunu, evlerde gün yaptıklarını belirtiyor. Her sene en az bir kere, bazen üç kere Türkiye’ye gittiğini, Belçika’da kendi ailesinden kimse olmadığı için hayatından ne kadar memnun olsa da kendisini gurbette hissettiğini söylüyor ve gelecekte kalıcı olarak Türkiye’de yaşamayı çok istediğini dile getiriyor. Bunun için eşinin emekli olmasını ve çocuklarının evlenmesini beklediğini söylüyor. Siyasi görüşü sorulduğunda, fanatik bir siyasi görüşü olmadığını ama özgür olmak taraftarı olduğunu söylüyor ve sağcı ya da solcu olmaktansa insan olmak önemli, diyor. Eşiyle siyaset konuşmama kararı aldıklarını, çünkü düşüncelerinin uyuşmadığını ve konuştukları zaman tartıştıklarını söylüyor ve siyasi gelişmeleri takip etmesini eşinin istemediğini söylüyor.</p> <p>Katılımcı 92: 57 yaşında, kadın. Katılımcı 91’in komşusu. Maraşlı. Çifte vatandaş. Türk ve Sünni. İlkokul mezunu. 16 yaşında evlenerek Belçika’ya göç etmiş. Çocuk yaşta evlendiğini ve geldiği aileye ısınmadığını, kendi ailesi de yanında olmadığı için Belçika’yı sevmeyi, yorulduğunu, “içinin usandırdığını” söylüyor. Evlenince bir süre eşinin ailesiyle birlikte yaşamış. Eşi vefat etmiş. Eşinin babasının Almanya’ya turist olarak gittiğini ve sonrasında işçi olarak Belçika’ya 1975’te göç ettiğini anlatıyor. Herhangi bir işte çalışmadığını, ancak geçmişte sekiz yıl süreyle temizlik işinde çalıştığını söylüyor. Eşi</p>

öldükten sonra onun aylığını aldığını, eline ayda ortalama 1.200 Euro geçtiğini söylüyor. Belçika’da kendi ekonomik durumunun orta düzeyde olduğunu söylüyor. Oldukça büyük bir müstakil evde oturuyor. Serbest zamanlarında arkadaşlarıyla görüştüğünü, camiye gidip geldiğini anlatıyor. Hiç dil kursuna gitmediğini, buna pişman olduğunu, “yarım yamalak” Fransızca bildiğini söylüyor. Belçika’yı hiçbir zaman sevmeyi, 41 yıldır Türkiye’ye gitmek için can attığını, ama çocuklarını beklediğini belirtiyor. Senede bir ya da iki kez Türkiye’ye aile ziyareti için ve Belçika’da usandıkları için gittiklerini söylüyor. Türkiye’de insanların maddi durumlarının çok iyi olduğunu düşünüyor ve köylerinde fitre verecek kimse bulamadığını anlatıyor. Belçika vatandaşlığını eşi ve çocukları aldığı hâlde kendisinin ilk başta almak istemediğini, çünkü ülkeyi sevmeyi, ama daha sonra arabayla Türkiye’ye gidişlerde ailesini mağdur etmemek için çifte vatandaş olmak zorunda kaldığını söylüyor. Sağcı ya da solcu olmadığını, güzel çalışan ve Türkiye’ye zarar vermeyen, ülkeyi kalkandıran kimse onu desteklediğini söylüyor ve devletin sınırlarını dışarıya açmaları sevmeyi, sağ ve solun kendisi için ne anlam ifade ettiği sorulduğunda Türkiye’yi Müslüman ülkesi olarak tanımlıyor. Belçika’da çocuklarının yönlendirmesiyle oy kullandığını ifade ediyor. Türkiye’de en çok TRT’yi izlediğini, onun dışında Kanal 24, TGRT gibi kanallara baktığını, sol görüşlü kanalları izlemediğini, çünkü Türkiye’ye zarar verici konuşmaları dinlemeyi sevmeyi, sağ ve solun kendisi için ne anlam ifade ettiği sorulduğunda Türkiye’yi Müslüman ülkesi olarak tanımlıyor. Belçika’da çocuklarının yönlendirmesiyle oy kullandığını ifade ediyor. Türkiye’de en çok TRT’yi izlediğini, onun dışında Kanal 24, TGRT gibi kanallara baktığını, sol görüşlü kanalları izlemediğini, çünkü Türkiye’ye zarar verici konuşmaları dinlemeyi sevmeyi, sağ ve solun kendisi için ne anlam ifade ettiği sorulduğunda Türkiye’yi Müslüman ülkesi olarak tanımlıyor.

Katılımcı 93

Mülakat süresi: 1 sa 44 dk 51 sn
Mülakat yeri: Flaman Bölgesi

33 yaşında, erkek. Çifte vatandaş. Belçika vatandaşlığını zor elde ettiğini söylüyor ve iki vatandaşlıktan birini seçmeye zorlanırlarsa hiç iyi olmayacağını düşünüyor. Kürt, ana dili Kürtçe. Onun dışında Türkçe, İngilizce ve Flamanca biliyor. Günlük hayatta daha çok Türkçe, Kürtçe ve Flamanca kullandığını söylüyor. Serbest zamanlarında kitap okuduğunu, yüzmeye gittiğini, aktif siyasetle ilgilendiğini söylüyor. Dinî inancını açıkça belirtmemiş ama İslamcılığa karşı olduğunu söylüyor ve verdiği cevaplarda herhangi bir dinî söylemi bulunmamakta. Evli. Burslu doktora öğrencisi, aynı zamanda tercümanlık yapıyor. Belçika’ya 2007 civarında, 23 yaşındayken göç ettiğini, o zaman Flaman bir kız arkadaşı olduğunu ve üniversiteden mezun olduktan sonra karar verip Belçika’ya yüksek lisans yapmak için göç ettiklerini söylüyor. Aylık gelirin yaklaşık 1.500 Euro olduğunu söylüyor ve kendisini orta sınıfa ait hissediyor. Türkiye’de sol bir parti olarak nitelediği HDP’yi, Belçika’da ise sağ bir parti olduğunu düşündüğü, ancak savunduğu bazı değerler açısından Türkiye soluna benzettiği N-VA’yı destekliyor. Siyasi görüşü sola daha yakın olsa da kendisine ne tam sağ ne de tam sol gibi bir etiket yapıştıramadığını söylüyor ve kendisini aşırı sol ile merkez sağ arasında bir yerde konumlandırabileceğini belirtiyor. HDP’nin Kürt halkını; N-VA’nınsa Flaman topluluğunu savunduğunu düşünerek aralarında bazı benzerlikler kuruyor. Belçika’da yerli halkın kendini daha üstün görme eğilimi olduğunu, ne kadar iyi dil bilirse bilsin önceliğin yerli halka verildiğini söylüyor. Türkiye’ye senede en az iki üç kez, aile ziyareti ve tatil amaçlı gittiğini ifade ediyor ve tüm ömrünü Belçika’da geçirme planı olmadığını, daha iyi imkânlar yaratabilirse Türkiye’ye dönebileceğini söylüyor. Belçika’daki Türkiyeli topluluğu, Türkiye’den daha muhafazakâr buluyor. Flaman medyası, Kürt medyası ve Twitter üzerinden gelişmeleri takip ettiğini; eskiden Radikal’i okuduğunu ifade ediyor. Takip ettiği haber kaynaklarına VRT, ANF, Milliyet gibi kaynakları sayıyor. Türkiye’nin AB’ye girmesini şiddetle desteklediğini, bunun ekonomik bir getiriden ziyade demokrasi kültürünün yerleşmesi ve sosyal devletin gelişmesi için istediğini söylüyor.

4.4. MÜLAKAT VERİLERİNİN ANALİZİ

Mülakat ses kayıtları araştırmacının kendisi tarafından MAXQDA yazılımı kullanılarak yazılı metin haline getirilmiş olup bu işlemler esnasında onların anonimliğini korumaya azami özen gösterilmiş ve kimliklerini açığa çıkarabilecek bilgiler yazıya aktarılmamıştır.⁹³ Böylece sadece sorular ve cevaplardan oluşan bir yazılı metin oluşturulmaya çalışılmış ve sadece “kayıt sonlanıyor, mola veriliyor, içeri biri giriyor, başkasıyla/telefonla konuşuyor, görüşme günü belirlenmeye çalışılıyor, aynı anda konuşuluyor, düşünüyor, gülüyor” gibi mülakat esnasında yaşanan veya mülakatın akışıyla ilgili bazı durumlar kısa, açıklayıcı notlar şeklinde metne eklenmiştir.

Her bir katılımcıyla ve her bir mülakatın geneliyle ilgili akılda tutulması gereken önemli hususlar o katılımcılara ait MAXQDA belgelerine gerek ses kayıtlarını yazılı hâle getirmeye başlamadan önce gerek bu işlem esnasında gerekse de işlem tamamlandıktan sonra “belge *memosu*” olarak kaydedilmiştir. Katılımcıların sorulara vermiş oldukları cevaplarda önemli görülen ve dikkat edilecek, akılda tutulacak, sonradan tekrar gözden geçirilecek hususlar ise “belge-içi *memosu*” olarak kaydedilmiştir. Belge-içi *memolar* toplam 575 adettir. *Memolar* aracılığıyla ayrıca kodlara ilişkin önemli ayrıntılara, üzerinde yeniden düşünülmesi gereken hususlara, analiz sürecinde kurulabilecek bağlantılara, konuya ilişkin işe yarayabilecek ve tekrar geri dönüp bakılabilecek bazı kaynaklara vs. ilişkin hatırlatıcı notlar alınmıştır.

Mülakat ses kayıtları yazılı metin haline dönüştürülürken katılımcıların dil kullanım ve telaffuz biçimleri (dialekt) korunmuş, cümle ya da ifade bozuklukları hiçbir zaman düzeltilmemiş (çok gerekliyse ve ifadenin mevcut hâliyle zor anlaşılacağı düşünülüyorsa parantez içinde ne kastedildiği yazılmış), katılımcıların (seslerini yükselterek, heceleyerek, sesleri uzatarak, masaya elleriyle vurarak vs.) vurguladıkları ifadeler ile sözlü olmayan tepkileri (duraklama, düşünme, gülme, eliyle masaya vurma gibi) olabildiğince yazıya aktarılmaya çalışılmıştır. Böylece hem katılımcıların duygularına

⁹³ Tüm mülakatlar eksiksiz biçimde yazıya aktarıldığında Brüksel’de yaşayan katılımcılar ile yapılan mülakatlar toplam 419.456 sözcük, Flaman Bölgesi’nde yaşayan katılımcılar ile yapılanlar toplam 383.563 sözcük ve Valon Bölgesi’ndeki yaşayan katılımcılar ile yapılanlar 246.846 sözcük tutmuştur. Üç bölgede yapılan tüm bu mülakatların deşifresi toplam 1.049.865 sözcük etmektedir.

hem birer göçmen (kökenli) birey olarak dil becerilerine, sosyo-kültürel arka planlarına hem de hakkında konuştukları konular ile ilişkilene biçimlerine dair oldukça önemli ipuçları sunan durumlar, ses kayıt dosyalarının içine hapsolmemiştir. Verilerin yorumlanma sürecinde her zaman doğrudan dikkate alınmasa da tüm bu türden ayrıntıların göz önünde bulundurulması gerekli ve okuyucu ile paylaşılması da değerli görülmüştür.⁹⁴

Kuckartz ve Rädiker (2019, s. 94) kod sisteminin lineer bir liste, hiyerarşik bir yapı veya bir ağ örgüsü (*network*) olmak üzere üç farklı biçimde tasarlanabileceğini söylemektedir. Bu çalışmada toplam 93 katılımcıdan elde edilen verinin oldukça hacimli, karmaşık ve girift yapısından ötürü hem hiyerarşik hem de *network* olmak üzere iki farklı kodlama biçimi kullanıldığı söylenebilir. Kuckartz ve Rädiker'in (2019, s. 95) belirttiği gibi, hiyerarşik kodlama sistemi, lineer kodlamaya göre daha esnektir ve karmaşık süreçleri sorgulamak için daha kullanışlıdır. MAXQDA yazılımında bu kodlama biçimi kullanılırken alt kategorileri gizleyerek verilere ilişkin daha iyi bir genel bakış sağlanabilmektedir. Ancak yazarlar hiyerarşik kodlamada, bir alt kodun aynı anda başka bir ana kodun daha alt kodu olamayacağını; *network* kodlamasının ise bu açıdan farklılaştığını söylemektedir. *Network* yapısı genel olarak birbiriyle bağlantılar (*edges*) yoluyla ilişkilene bir unsurlar takımından oluşmaktadır ve bu bağlantılara ilişkin herhangi bir sınırlama söz konusu değildir.

İçerik olarak ise öncelikle *açık kodlama* yapılmış, veri yığını mülakat formundaki sorular dikkate alınarak bir kısmı önceden belirlenmiş temalar altında ayrıştırılmıştır. Bu süreçte veriler, veri toplama sürecinde katılımcılara ve yapılan görüşmelere dair alınan notlar ve ses kayıtlarının yazılı metin haline dönüştürme işlemi yapılırken oluşturulan notlar ayrıntılı olarak okunmuş; Neuman'ın (2014, s. 664) belirttiği gibi, kritik terimler, merkezi önemdeki kişiler, kilit olaylar dikkate alınmış, böylece üst seviye kodlar ve farklı seviyelerdeki alt kategoriler oluşturulmuştur.

(Perri) 6 ve Bellamy'ye (2012, s. 227-228) göre, bilimsel araştırma sürecinin bir ürünü olarak açıklama (*explanation*) olayların *niçin* ve *nasıl* meydana geldiklerini, şartların

⁹⁴ Ancak katılımcıların ağızlarını da yazıya aktarmak kimi zaman MAXQDA ile metinler içerisinde "sözcüksel arama" yaparken ufak tefek zorluklara yol açabilmiştir.

nasıl ve niçin mevcut olduklarını ve eğilimlerin niçin ve nasıl geliştiklerini anlatmaktadır. Buna karşılık araştırma sürecinin bir ürünü olarak yorum (*interperetation*) araştırmaya konu edilen birer özne olarak insanların kendileri, araştırmacılar veya her ikisi açısından açıklama amacıyla kendisine işaret edilen olayların, şartların veya eğilimlerin gelişmesinin önemi veya anlamı hakkında bir şeyler söylemektedir. Ancak yorum, araştırma sürecinin bir ürünü olmasının yanı sıra, bütün sosyal araştırmalara içkin bir süreçtir; zira verilerin kodlanması, analizi, sentezi ve bulgular hakkında her türlü muhakeme, veriye ilişkin yorumlamaya bağlıdır. Bu nedenle açıklayıcı bir araştırma da oldukça fazla yorum içermekte, öte yandan yorumun ilerletilmesi de ancak açık veya gizli olarak bu süreçte kendilerine işaret edilen anlamların aslen nedensellik içerdiğinin kabulü ile mümkün olmaktadır.

Yazarlar öznel ve nesnel yorum arasında bir ayrım yapmaktadırlar. Nesnel yorum ağırlıklı olarak olayların veya sonuçların araştırmacının kendisi veya okuyucu açısından pratik önemi veya anlamı ile ilgilenirken, öznel yorum insanların bir koşul, olay, problem veya herhangi bir şey hakkında nasıl düşündükleri ve hissettikleri hakkında araştırmacının yapacağı muhasebeyle ilgilidir. Onlara göre (2012, s. 229-230), öznel yorumla ilgilenen araştırmacılar, esas olarak anlamların üç farklı türüyle ilgilenmektedir ve bunlar (i) bireysel zihin halleri (*mental lives*), (ii) kolektif zihin halleri ve (iii) düşünce tarzları (*thought styles*) olarak özetlenebilir. Yazarlar (2012, s. 230-231), verili bir araştırmada araştırmacıların bu kategorilerin tamamı bir yana her birinin içeriğine dahil olan hususların hepsi ile ilgilenmelerinin bile büyük güçlükler oluşturacağını ve bu bakımdan araştırmanın temel amaçlarını dikkate alan ve analiz ve yorum sürecinin ilerlemesine yardımcı olan ana konulara odaklanılmasını tavsiye etmektedirler. Yazarlar, her bir kategoride araştırmacıların ilgilenebilecekleri hususları ise şu şekilde sıralamaktadır:

“1. Bireysel zihin halleri: İnsanların zihinsel hayatlarına dahil olan anlamlar:

- Şeyleri sınıflama yolları
- Düşünce örüntüleri, iddiada bulunma ve konular arasında geçiş yapma yolları
- Tarafgirlikler
- Tavırlar
- İnançlar
- Arzular ve hevesler (hem genel hem de özel amaçlar anlamında)
- Güdüler veya eylem için öne sürülen gerekçeler
- Niyetler, irade ve kararlılık gösterme eylemleri
- Gelecek hakkındaki öngörüler
- Geçmiş hakkındaki rivayetler

- Umut, korku ve bunalmalar dâhil olmak üzere duygular

2. Kolektif zihin halleri: Sosyal grupların ve toplumsal kategorilerin kendi bağlamlarında paylaştıkları anlamlar:

- Şeyleri kategorilendirme ve sınıflama yolları
- Timsaller (semboller)
- Efsaneler
- Rivayetler ve tarihler (gerçek veya açıkça kurgusal), ortak hatıralar, tarihsel benzetmeler, atıf noktaları
- İdeolojiler veya dünya görüşleri
- Değerler
- Ahlaki ölçüler
- Eylem için meşru ve geçerli kabul edilen sebepler
- Sosyal etiketler
- Yapılan iş için ölçüler, ahlaki beklentiler vs.

3. Düşünce tarzları: İnsanların *ne* düşündükleri değil, *nasıl* düşündükleri hususu.”

Yazarlar (2012, s. 231), Fleck’e (1979) ve Douglas’a (1986) atıfta bulunarak, bazı araştırma amaçları için insanların kendi düşünsel kategorilerini ne kadar katı bir şekilde dikkate aldıklarını; yani inançlarında ve dünya görüşlerinde ne kadar dogmatik bir şekilde ısrar ettiklerini veya tam tersi, ne kadar kolaylıkla uzlaşma sağladıklarını veya taviz verebildiklerini, kısacası müzakere etme tarzlarını yorumlamanın önemli olabileceğini söylemektedir.

(Perri) 6 ve Bellamy’nin (2012) söz ettiği bireysel ve kolektif zihin halleri ile Wright’ın (2020, s. 110) failliğin hem bireysel hem de kolektif yönlerine dikkat çekerken değindiği hususlar çeşitli yönleriyle ilgilidir ve yurt dışındaki Türkiye vatandaşlarının ulusötesi siyasal katılımlarını anlama ve açıklama noktasında da belirli bir kavrayış sağlayabileceği düşünülmektedir. Wright (2020, s. 110), faillik fikrinin hem bireyler hem de -daha karmaşık bir biçimde- kolektifler (*collectivities*) için geçerli olduğunu ifade etmekte, kolektiflikten kastettiğinin ise, insanların birtakım gayeler için işbirliği yapmak üzere bir araya geldikleri çeşitli türden örgütlenmeler ve ortaklaşmalar (*association*) olduğunu belirtmektedir (sendikalar, siyasi partiler gibi sıkı sıkıya bağlı örgütlenmeler ya da koalisyonlar ve ittifaklar gibi daha gevşek biçimlerdeki amaca yönelik işbirlikleri, hatta toplumsal hareketler gibi çok daha geniş kavramları da işaret edecek şekilde). Yazar, bireylerin eylemlerini koordine etmek için bir örgütlenmede bir araya gelmiş olmalarının, onların eylemlerinin artık sadece bireysel değil, kolektif bir karaktere de

sahip olduğunu gösterdiğini ifade etmektedir.

“(...) toplumsal değişimin büyük kısmı, insanların “arkasından”, insan eyleminin murat edilmemiş yan etkileri şeklinde gerçekleşir. Fakat eşitlik/adalet, demokrasi/özgürlük, topluluk/dayanışma değerlerini daha iyi gerçekleştirecek özgürleşimci dönüşümlerin insan eylemlerinin murat edilmemiş yan ürünlerinin birikmesiyle gerçekleşivereceğine inanmak da zor. İnsan özgürleşimi eğer gerçekleşecekse stratejiye ihtiyacı olacaktır; bu da faillığe işaret eder. Ve bu stratejinin hedefleri arasında güçlü kurumlar yer aldığı için, etkili bir strateji, kolektif faillik gerektirir” (Wright, 2020, s. 111).

Yazar bunları söyledikten sonra, kolektif aktör oluşumunun birbiriyle örtüşen temellerini

(i) kimlikler, (ii) çıkarlar ve (iii) değerler olarak sıralamaktadır:

“Kolektif bir aktör içinde dayanışma oluştururken kimlikler özellikle kritik bir öneme sahip; çıkarlar, kolektif eylemin amaçlarını şekillendirmekte temel bir rol oynarlar; değerlerse farklı kimlik ve çıkarları ortak bir anlam içinde bağlantılandırmak için önemli” (Wright, 2020, s. 111).

Yurt dışındaki göçmen (kökenli) bireyler gittikleri ülkelerde genellikle derneklerde, siyasi partilerde vs. örgütlenerek kolektif aktörler olarak, ortak çıkarlar ve değerler çerçevesinde hareket ettiğinden veri analiz sürecinde kolektifliği ifade eden hususlar bu bağlamda dikkate alınmıştır.

(Perri) 6 ve Bellamy (2012, s. 231), Kincaid’e (1996, 192-193) atıfta bulunarak bu tür hususlarla ilgilenen yorumcu bir araştırmada araştırmacıların yakalamaya çalıştıkları başlıca anlamların şunlardan oluştuğunu belirtmektedir:

- **“Algısal anlam:** Bir aktörün kendisi ve başkalarının eylemi de dahil olmak üzere dünyayı nasıl algıladığı
- **Doksatik anlam:** Bir aktörün neye inandığı
- **Niyetsel anlam:** Aktörün neye niyet ettiği veya neyi meydana getirmek istediği
- **Dilsel anlam:** Aktörün sözlü davranışın nasıl anlaşıldığı
- **Sembolik anlam:** Aktörün eylem veya yaratımlarının ya da dahil olduğu olgunun neyi temsil ettiği
- **Normatif anlam:** Davranışa dair beklentiler, kurallar ve normlarla ilgili olarak aktörün eyleminin neyi yansıttığı veya içerdiği”

Miles ve Huberman (akt. Neuman, 2014, s. 667), bir çalışmada kodların tutarlı, çalışma açısından önemli biçimlerde birbiriyle ilişkili, yönetici bir yapının parçası olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu çalışmada, yukarıda bahsedildiği gibi açık kodlama ile oluşturulan kodların ve kodlanan temaların gözden geçirilmesi ve 6 ve Bellamy’nin

(2012) kategorilendirdiği üç farklı anlam türü ve Kincaid'in (1996) sunduğu anlam kategorileri çerçevesinde *eksenli kodlama* yapılması, böylece aktörlerin anlam dünyalarını daha ayrıntılı ve kapsamlı biçimde ortaya koyarak siyasal katılımlarının açıklanması planlanmıştır. Eksenli kodlama sırasında Neuman (2014, s. 667), nedenler ve sonuçlar, koşullar ve etkileşimler, stratejiler ve süreçler hakkında soru soran ve birlikte kümelenen kategoriler ve kavramlar aranması gerektiğini söylemektedir. Bu aşamada kodlar, veri yığınına düzenleme sürecinin en başından beri yapıldığı gibi yeniden düzenlenmekte ve birbirleriyle bağlantılandırılmaktadır. Bu işlemin, bu çalışma için oldukça verimli sonuçlar vereceği düşünülse de gerek veri yığınının oldukça hacimli ve karmaşık yapısından gerekse araştırma konusunun geniş kapsamlılığından ve bahsedilen kategorilerin çok ayrıntılı olmasından dolayı böyle bir kodlama yapmak çok uzun zaman ve yoğun emek gerektirmiş, fazla ilerleme kat edilemeyince pratik zorlukları sebebiyle böyle bir kodlama yapmaktan vazgeçilmiştir. Bunun yerine *seçici kodlama* yapma yoluna gidilmiş ve veriler gözden geçirilerek ana temalara örnek teşkil eden vakalar tespit edilmiş, bunlar dikkate alınarak karşılaştırmalar yapılmıştır.

Bu temalar genel olarak, katılımcıların siyasal katılımını ve oy verme davranışlarını belirleyen bireysel ve kolektif çıkarlar; ideoloji ve kimliği belirleyen unsurlar (particilik, dinî inanç, etnik ve ulusal milliyetçilik, hemşehricilik gibi); göçmenlik konumu ve sosyal haklara ilişkin düşünce ve beklentiler; sosyalizasyonun etkileri, Belçika'daki siyasi partilerin oy kazanmaya yönelik stratejileri ve bu bağlamda özellikle Türkiye kökenli adaylara listelerinde yer vermeleri; her iki ülkedeki kamu hizmetlerine yönelik düşünce ve algılamalar ve medyanın siyasal katılım üzerindeki etkisi gibi hususlardır. Ayrıca katılımcıların yurt dışından oy kullanma hakkına, Türkiye'deki ve Avrupa'daki sığınmacı sorununa ve Türkiye'nin AB ile ilişkilerine ve AB'ye üyeliğine ilişkin düşünceleri ve yorumları da onların ulusötesi siyasal katılımlarındaki çelişki veya tutarlılık sorunu ile bağlantılı bazı meseleleri daha anlaşılır kılacağı düşüncesiyle kodlama yapılırken dikkate alınmıştır.

4.5. ARAŞTIRMANIN GÜÇLÜKLERİ VE SINIRLILIKLARI

Alan araştırması sürecinde çeşitli güçlüklerle karşılaşmıştır. İlk olarak, veri toplama sürecine başlamadan önce de öngörüldüğü gibi; kişilere siyasi düşünceleri, eylemleri, seçimlerdeki siyasal tercihleri ve bu tercihleri belirleyen nedenler gibi “hassas” konuların sorulacak olması bazı korkular, endişeler ve çekinceler yaratmış; bu durum da zaman zaman kendileriyle mülakat yapılacak kişilere erişimin yanı sıra mülakat sürecini de zorlaştırmıştır.⁹⁵ Verilerin toplandığı tarihlerde, Türkiye’nin gerek kendi içerisindeki oldukça gergin siyasi atmosfer gerekse dış politikada özellikle Almanya ve Hollanda gibi Avrupa ülkeleriyle yaşanan olumsuzluklar ve krizler⁹⁶ sebebiyle çeşitli tedirginlikler duyarak araştırmaya katılmak istemeyen veya katılmayı kabul etseler de başlarına çeşitli problemler gelebileceğini (Türkiye’ye giderken sınır geçişinde sorun yaşamak vs. gibi) düşünerek ses kaydı yapılmasını onaylamayan kişiler olmuştur.⁹⁷

Dolayısıyla kendileriyle temas kurulan kişilerden bir kısmının araştırmacıya güvenemediği, bir kısmının da toplanacak olan verilerin gizliliğinden ve güvenliğinden - araştırmacının kendi iradesi dışında gelişebilecek olaylar sebebiyle- endişe ettiğini

⁹⁵ Örneğin Liège’de yapılan bir mülakatta Katılımcı 82, geçmişte AKP’yi destekleyip daha sonra düşüncelerinin değiştiğini ifade ederken iktidara muhalif olanların damgalandığını ifade etmiş ve insanların korkuyla yaşadığını söylemiş, kendisi de konuşmaya çekindiğini belli ederek düşüncelerini dile getirmiştir: *“Hani çok Türkiye’de yaşamadığımız için, ilk başlarda açıkçası hani... şimdi iktidardaki haha (gülüyor), yani bu beni etkiler mi, bu konuştuklarım bilmiyorum ama hahaha! (Gülüyor) Yaa ilk başlarda destekçisiydim açıkçası. (...) Sonra her Türkiye’ye gittiğimde negatif şeyleri gördükçe, olumsuz bir şey uyandırdı bende, tablo uyandırdı. (...) Ya o partiyi tutacaksın ya da ortadan kaybolup gideceksin yani. Açıkçası, hani sevilmeyenler, istenmeyenler, kimi FETO’cu oluyor, kimi PKK’cı oluyor. (...) Çok baskıcı bir sistem, ben hoşlanmıyorum yani.. (...) Hani dediğim gibi, bak ben sağ partilere daha yakınım, ama hani... (...) İşte insanlar fikirlerini rahat rahat ifade edemiyorlar. Korkuyorlar. İnsanlar korkuyla yaşıyor, bu beni rahatsız ediyor. Böyle olmamalı.”* demiştir. Başka katılımcılar da zaman zaman benzer çekinceler dile getirmişlerdir.

⁹⁶ Konuyla ilgili bazı haberler için bkz.: “Türkiye ile Hollanda arasında diplomatik kriz” (2017, Mart 4), “Yasak, ‘Nazi’, diplomasi: 11 soruda Hollanda krizi” (2017, Mart 14), “Erdoğan: Türkiye düşmanı partilere oy vermeyin” (2017, Ağustos 21), “Erdoğan’dan Almanya’daki Türk seçmenlere çağrı: Bu partilere oy vermeyin” (2017, Ağustos 18), “Almanya’dan Erdoğan’a jet yanıt: Halkı birbirine karşı kıskırtmak istiyor” (2017, Ağustos 18), “Berlin istedi: AB, Türkiye’ye yapılan mali yardımlarda kesintiye hazırlanıyor” (2017, Ağustos 18).

⁹⁷ Bazı kişiler araştırmaya katılmak konusundaki tedirginliklerini ve güvensizliklerini *“Ortalık ajan kaynıyor, ben senin ajan olup olmadığını nereden bileceğim? Bana bile ajanlık teklif ettiler, ben istemedim. Ama bunu yapan çok var, adam gidiyor, kahvede bir köşeye oturuyor, herkesi dinliyor, kim kimdir, necidir...”* gibi ifadelerle ya da *“Senden bu araştırmayı yapmanı Belçika mı istiyor, Türkiye mi?”, “Seni Bakanlık’tan mı yolladılar?”, “Ses kaydını Youtube’a mı koyacaksın?”* gibi sorularla ya da *“Sen kendi kendine tez yazdığını sanıyorsundur ama belki seni yönlendirenler, kullananlar vardır”, “Bu devirde babana bile güvenmeyeceksin, ben ticaretle uğraşıyorum, rakiplerim var”, “Ben sana güvensen bile, senin de başına ileride ne geleceği belli olmaz”, “Ses kaydı sıkıntılı bir şey, montajlayıp yayınlıyorlar, görüyoruz”* gibi cümlelerle dile getirmişlerdir.

söylemek mümkündür. Bunlar oldukça anlaşılabilir ve beklenen durumlar olduğundan, araştırmacı tarafından saygıyla karşılanmış; araştırmanın konusuna, amacına ve yöntemine dair gerekli açıklamalar ayrıntılı olarak yapılmasına rağmen karşıdaki kişinin güveni kazanılamadıysa, mülakat verilerinin de sağlıklı olmayacağı düşünülerek bu kişilerle mülakat yapılmamıştır.⁹⁸

Ayrıca kendileriyle temas kurulan bazı kişilerin araştırmaya katılmaktan imtina etmelerinin bir sebebi de bugüne kadar yapmış olabilecekleri ve Belçika ve/veya Türkiye devletleri nezdinde suç teşkil edebilecek usulsüz davranışlarının (vergi kaçırmak, devlete eksik veya yanlış beyanda bulunarak çeşitli haklar elde etmek gibi) ortaya çıkmasından ve gerek yasal gerekse yasa dışı yollarla sahip oldukları kazanımların ya da yatırımların kaybedilebileceğine dair duydukları korku veya endişe olmuştur. Farklı şehirlerde ve farklı mekânlarda bu türden durumlara sıkça tanık olunmuştur.⁹⁹

Şunu da belirtmek gerekir ki, araştırmacının kadın olması birçok durumda kadın katılımcılara ulaşma ve kendileriyle mülakat yapmada kolaylaştırıcı bir husus olmuştur. Bunu katılımcılardan ve alan araştırması sürecinde tanışılan diğer kişilerden de açıkça ifade edenler olmuştur. Örneğin Liège’de birçok katılımcıya ulaşılmasını sağlayan bir anahtar kişi “Erkek olsaydın bayanlarla baş başa görüşmen zor olurdu, ama bayan olunca

⁹⁸ Bu tür durumlar yaşanabileceği önceden tahmin edildiği için araştırmacı öğrenciliğine ilişkin sahip olduğu bütün resmi belgeleri (pasaport, kimlik kartı, öğrenci belgesi, hatta lisans ve yüksek lisans diploma örnekleri ve doktora transkripti gibi) veri toplama süreci boyunca her gün çantasında taşımış ancak katılımcı bulma sürecinde bu belgeleri hiç kullanmamıştır. Yalnızca bir kez araştırmacı, kendisine güvenemeyen bir potansiyel katılımcıya sohbet esnasında öğrenci kimlik kartını göstermeyi teklif etmiş, ancak kişinin dile getirdiği diğer kaygılar sebebiyle ısrar edilmemiş ve mülakat gerçekleştirilmemiştir.

⁹⁹ Bu tür durumlara dair, anonimliği dolaylı yoldan zedelememek için şehir belirtmeden birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. Mülakatların yürütüldüğü şehirlerin birinde anahtar kişilerden birinin bağlantı kurduğu ve araştırmaya katılmaya ikna ettiği bir kişiyle bir kahvehanede ilk kez buluşulmuş ve araştırmaya ilişkin gerekli bilgiler verilmiştir. İlgili kişi araştırmacıya, ses kaydı yapılacağını önceden bilmediğini söylemiş ve ses kaydı yapılmasını istemediği için araştırmaya katılmaktan vazgeçmiştir. Bunun üzerine bu kişi üzerinde kahvehanede oturan diğer tanıdıkları şaka yollu bir baskı kurmuş ve “*Sen neden korkuyorsun ki? Zaten AKP’lisin. İki ülkede de evin var tabii... Hem emekli maaşı alıyorsun hem işsizlik maaşı...*” gibi ifadelerde bulunmuşlardır. Hatta araştırmacıya “*Sen git bunu Belçika hükümetine şikâyet et!*” diyerek gülmüşlerdir. Bu noktada araştırmacı, araştırmaya katılımın gönüllülük esasına dayalı olduğunu söylemiş ve ısrar edilmemesini rica etmiştir. İlgili kişi de tanıdıklarının iddialarına herhangi bir cevap vermeksizin gülmüş, bir süre diğer katılımcılarla yapılan mülakatları yakın bir masaya oturarak dinlemiş, fakat netice olarak araştırmaya katılmamıştır. Bir başka benzer olay ise, yine bir kahvehanede yaşanmış, güven problemi sebebiyle araştırmaya katılmayı kabul etmeyen bir erkek vatandaş araştırmacıya, kendisine böyle bir şey sorulmamış olmasına rağmen “*Bakın burada hepimiz vergilerimizi ödüyoruz*” demiştir. Bunun üzerine araştırmaya katılmayı kabul eden, ilgili kişinin yeğeni gülererek itiraz etmiş ve “*Küiim! Kim ödüyor ya? Herkes vergi kaçırıyor!*” demiştir. Diğer kişi ise yeğenine “*Ya sen neyi diyorsun, şirket vergisini mi diyorsun? Ben valla her şeyimi, tüm vergilerimi ödüyorum*” diyerek karşı çıkmış, araştırmaya ise katılmamıştır. Bu son diyalog, ses kaydı başlamadan önce gerçekleşmiş ve saha notlarına kaydedilmiştir.

erkeklerle görüşmek sıkıntı olmuyor” demiştir. Gerçekten de evlerine gidilen kadın katılımcıların bir kısmı araştırmacının da kadın olmasından ötürü kendilerini daha rahat ve güvende hissetmiş, normalde başörtüsü takanlardan bazıları evde başları açık şekilde mülakata katılmış, hatta eşleri evde değilken görüşmek isteyenler olmuştur. Ayrıca, araştırmacıya sık sık “genç kızlarımız böyle okusunlar, iyi yerlere gelsinler, bizim de bir katkımız olsun” gibi temennilerde bulunulmuştur.

Buna ek olarak, birçok katılımcı araştırmacının kaç yaşında olduğunu öğrendikten sonra, olduğundan daha genç görüldüğünü söylemiş, hatta yaşını bilmeyerek harçlık vermek isteyenler olmuştur. Araştırmacının olduğundan genç zannedilmesinin, çalışmanın konusu itibarıyla, veri toplama sürecini kolaylaştırdığını söylemek mümkündür. Zira bazı katılımcılar, araştırmacının siyaset bilgisinin yaşından ötürü düşük bir düzeyde olacağını düşünerek ifadelerinin yanlışlanacağı, eleştirileceği veya yargılanacağı gibi endişelere kapılmaksızın; çeşitli konulara ilişkin bilgi düzeylerinin sınanacağı veya bilmedikleri konuların ortaya çıkacağı gibi tedirginlikler ya da rahatsızlıklar duymadan; genellikle açık ve doğal bir biçimde, diledikleri gibi konuşmuşlardır. Veri toplama sürecini kolaylaştırdığı için katılımcıların bu türden ön yargılarını kırmak için çaba harcanmamıştır. Yine de bazı katılımcıların, bahsetmek istedikleri siyasetçi, gazeteci gibi tanınmış kişilerin isimlerini ya da siyasi partilerle ilgili çeşitli bilgileri veya bazı önemli tarihleri (çoğu zaman seçim tarihlerini) hatırlayamamaları durumunda, araştırmacının kimden ya da neyden bahsedildiğini tahmin ederek katılımcıya bunları hatırlatması veya ne kastedildiğini doğru anlamak amacıyla belli noktalarda sorularak sorarak müdahale etmesi gibi durumlar neticesinde; bu ön yargılar biraz kırılmış ve bu durumun katılımcıların araştırmacıya yönelik tutumlarına yansıdığı ve araştırmacı ile katılımcı arasındaki yaşa bağlı hiyerarşinin görece geri planda kaldığı hissedilmiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, alan araştırması sürecinde, hemen hemen bütün katılımcıların, mülakatlara başlamadan önce araştırmacıya sorduğu ilk sorulardan biri “Nerelisin?” sorusu olmuştur. Katılımcıları bu soruyu sormaya sevk eden esas dürtünün, araştırmacının siyasi görüşünü, etnik kimliğini, dinî inancını belki kabaca da olsa ön görebilme, araştırmacının kişisel veya ailevi geçmişine dair az çok fikir sahibi olabilme

ve bu konulara dair merakın giderilmesiyle araştırmacının kimliği hakkında birtakım çıkarsamalar yapabilme isteği ve ihtiyacı olduğu düşünülmektedir.¹⁰⁰

Azınlık ve azınlık hakları kavramları, ülkeler düzeyinde olduğu kadar bireyler düzeyinde de kendilerinden anlaşılan şeylerin farklılaşabildiği, siyasal bakımdan yüklü kavramlardır.¹⁰¹ Bu sebeple, bu konulardaki sorular, araştırmacının sormaktan endişelendiği konulardan biri olmuştur. Ancak siyasetle ilgilenen birkaç katılımcının haricinde bu kavramsallaştırmanın üzerinde duran olmamıştır.¹⁰² Bazı katılımcılar ise gerek Belçika gerekse Türkiye ile ilgili bazı mülakat sorularında geçen “azınlık” ifadesinin anlamını bilmediğini söylemiş ve araştırmacıya sormuştur.¹⁰³

Ayrıca çalışmada katılımcıların sınıfsal durumlarına ilişkin kapsamlı ve detaylı bilgiler elde etmekte bazı güçlükler yaşanmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri, bazı

¹⁰⁰ Bu noktada, araştırmacının aslen Hataylı olup Ankara’da doğmuş ve büyümüş olmasının, katılımcıların araştırmacı hakkında peşin bir hükme varmasına bir nebze engel olduğu düşünülmektedir. Zira Hatay’ın tarih boyunca farklı kimlikleri ve kültürleri bünyesinde barındıran, oldukça heterojen bir toplumsal yapıya sahip olması; Ankara’nın ise yine benzer şekilde kozmopolit bir büyükşehir olması; katılımcıları araştırmacının Türk mü, Kürt mü, Arap mı, Sünni mi, Alevi mi olduğunu kolaylıkla anlamaktan alıkoymuştur. “Nerelisin?” sorusunu soran katılımcıların bir kısmı, konuşmanın devamında daha açık ve doğrudan sorular sorarak veya konuyu derinleştirecek sözler ederek (“Hatay’ın neresinden?”, “Araplık var mı?”, “Esas Kürtler senin gibi sarışın olur”, “Hatay’da çok Alevi yaşıyor” gibi...) araştırmacı hakkında fikir sahibi olmaya çalışırken, bir kısmı ise ilk sorudan sonra konuyu detaylandırmamıştır. Zırh (2015, s. 224) da Avrupa’daki Alevi göçmenlerin deneyimlerine odaklandığı çalışmasında sık sık “Nerelisin?” sorusu ile karşılaştığını anlatmakta ve hem araştırmacının “içerideki” konumuna dair “kırılganlığı” hem de katılımcıların tedirginliği üzerine saha deneyimlerini paylaşmaktadır.

¹⁰¹ Türkiye’nin 1923’te imzaladığı Lozan (*Lausanne*) Barış Antlaşması, ülkedeki azınlıkların korunmasına dair bazı hükümler içerse de bu antlaşma çeşitli tarihsel, siyasal ve ideolojik sebeplerle (daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Oran, 2010, s. 48-49) sadece Türkiye’deki üç gayrimüslim grubu (Ermenileri, Rumları ve Musevileri) azınlık olarak tanımaktadır ve bu üç azınlık grubuna tanınan hakların uygulanmasında da çeşitli problemler söz konusudur. Oran’ın (2010, s. 15) da ifade ettiği üzere “azınlık” ve “azınlık hakları” dendiği zaman Avrupa Birliği tarafından anlaşılan ile Türkiye’de anlaşılan arasında oldukça büyük farklar vardır ve azınlık kavramı Türkiye’de genellikle “ikinci sınıf vatandaş” veya “bölücü unsur” gibi anlaşılmaktadır.

¹⁰² Anvers’te yapılan bir mülakatta Avrupa’daki azınlık hakları konuşulurken Katılımcı 49 (Erkek, 45, Çifte vatandaş) şunları söylemiştir: “(Belçika’da) insanlar sağlık konusunda kendi milletinden olan bir kişiyle muhatap olması... Daha kendini rahat hissediyor, derdini daha güzel anlatabiliyor. Bu konuda olması iyi olur... Ama tabii bu onu... o eğitimi verme, bir de eleman lazım. Maalesef bizim toplumumuzun bu konuda biraz yetişmiş elemanı az değil, çok az. Pek yok.” demıştır. Bunun üzerine kendisine Türkiye’de Kürtlerin de ana dilde eğitim, sağlık hizmeti alma gibi talepleri olduğu söylenince katılımcının cevabı şu olmuştur: “Haa, Türkiye’deki Kürtler Lozan Antlaşması’na göre azınlık kabul edilmiyor. Asli unsur... Biz... Azınlık şu demek Türkiye’de, Lozan’a göre... veya da bize, dinimize göre de, azınlık şu, İslam’ın dışındaki gayrimüslimlere azınlık deniyor. Süryaniler var, pek az Yahudiler var, bir de Hristiyanlar var. Ermeniler var, onlar azınlık... Biz burada ne haklara sahipsek onlar da haklarına sahip olsunlar. Çünkü hepimiz sonuçta insanız, ama herkes bulunduğu ülkenin kanun ve kurallarına saygılı olacak. Hem... Yani... Bizde güzel bir atasözü var, hem çanaktan yemek yiyeceksin, bir de o çanağa pisleyeceksin. Bu kabul edilebilir bir şey değil, yani bunu kimse kabul etmez, Belçika da kabul etmez.”

¹⁰³ Örneğin Katılımcı 8 “Azınlıklar derken?”, Katılımcı 25 “Azınlık ne demek?” diye sormuş; Katılımcı 28 “Azınlık ne demek? (...) Bilmiyorum ben... Seda, sen öyle soru soruyorsun kine!” demıştır.

katılımcıların aylık toplam gelirlerinin ne kadar olduğu veya gelir kaynaklarının neler olduğu gibi sorulara dahi net cevaplar vermekten kaçınmış olmalarıdır. Belçika'daki ve Türkiye'deki sosyal güvenlik ve vergi sistemlerini bir şekilde suiistimal eden (örneğin Türkiye'deki mal varlıklarını Belçika devletine bildirmeyen ya da Belçika devletinden hem işsizlik/sağlık parası alıp hem kaçak olarak çalışan ya da her iki ülkeden emekli maaşı alan) göçmenler olduğu bilinmektedir. Bu tür durumların Türkiyeli göçmenler arasında yaygın olduğu bazı katılımcılar tarafından da çeşitli biçimlerde ve sıklıkla dile getirilmiştir.¹⁰⁴ Katılımcıların bazıları yasal olmayan bu tür faaliyetlerde bulduklarını araştırmacıya açıklıkla ifade etmiş olsa da büyük çoğunluğu muhtemelen araştırmacıya da tam olarak güvenemedikleri¹⁰⁵ ve risk almak istemedikleri için sahip oldukları ekonomik düzeye ilişkin sorulara genellikle yüzeysel cevaplar vermiş, bazı katılımcılar ise gerek kendi ekonomik durumlarının görece iyi olduğunu belli etmeme çabasının bir sonucu olarak gerekse sahip oldukları bazı gelirleri hiç harcamadan biriktirdikleri ve dolayısıyla bunları hane halkının aylık geçim parasına dahil etmedikleri için eksik beyanda bulunmuşlardır.¹⁰⁶

Ayrıca, Türkiye ve Belçika siyasetinin değişken mahiyeti de çalışmanın güçlüklerinden birini oluşturmaktadır. Türkiye özelinde yaşanan çok sayıda değişimin başlıcalarına değinmek gerekirse; alan araştırmasının yapıldığı tarih aralığında parlamentoda dört

¹⁰⁴ Örneğin Brüksel'de yapılan bir odak grup görüşmesinde Katılımcı 9 (Erkek, 47, Türkiye vatandaşı) şöyle söylemiştir: “*Yani attığınız adımdan, devletin her şeyden haberi var! (...) Ne kadar kira ödüyorsun, ne kadar elektrik ödüyorsun, ne kadar ayda yemek masrafın var... Yani gizli komünizm, Belçika'daki olay gizli komünizm. Fazla kazanıyorsan elinden alıyor, kontrübüsyon... Yani vergi dairesi... Sizin mesela bir kişinin 1100 Euro'dan fazla kazandığını öğrendiği zaman, 2.000 Euro maaş alıyorsan, o parayı senin elinden alıyor. Yani devlete geri ödüyorsun. Onun için insanların yüzde sekseni diyeyim ki yani, kaçak çalışıyor.*” Bunun üzerine Katılımcı 12 de (Kadın, 33, Çifte vatandaş) şunları söylemiştir: “*Ama şöyle de bir şey, bu yaptırımlar orta tabakaya uygulanıyor. Atıyorum çok çok zenginler, mesela Fransa'dan buraya sırf vergiyi daha az ödemek için gelenler var. Fransa'daki orana göre, buradaki çok zenginlerin ödediği rakam... Bayağı bir fark var. Biraz yani, çok çok zenginlere de biraz tolerans tanıyorlar. Yani çok saçma bu. Yani orta tabakaya diyor, sen çok çalıştın veya çok kazandın, ailede iki kişi çalışırsa, atıyorum normal bir sigortalı, 800 Euro'sunu direkt kesiyor. Artı, sene sonuna hesaplanıyor, orta tabakanın fazla kazandığını geri alıyor. Ama çok çok zengin insanlar, seçkin insanlar... Onların da vergilerini daha az alıyor. Onlara biraz torpil...*”

¹⁰⁵ Bazı katılımcılar araştırmacıya “*Seni Belçika hükümeti mi gönderdi buraya?*” gibi sorular sormuştur.

¹⁰⁶ Bu tür eksik beyan durumlarının odak grup görüşmelerinde açığa çıktığı olmuştur. Örneğin Brüksel'de yapılan bir görüşmede, akraba olan iki katılımcıdan Katılımcı 31 (Kadın, 36, Çifte vatandaş) aylık gelirinin 2 bin Euro olduğunu söylemiş, Katılımcı 30 (Kadın, 46, Çifte vatandaş) bu cevaba müdahale ederek bir evin kira bedelini gelirleri arasında saymadığını hatırlatmış ve 3 bin Euro kira geliriyle aslında aylık toplam 5 bin Euro gelirleri olduğunu söylemiştir. Katılımcı 31 ise o kira gelirini biriktirip başka bir ev almayı planladığı için hesaba katmadığını, ayrıca Türkiye'den daire aldıklarını ve onun kredisini ödediklerini söylemiştir.

siyasi parti varken sonrasında yeni partiler kurulmuş ve parti sayısı 14'e çıkmıştır. 21 Temmuz 2016'da ilan edilen ve 3 aylık sürelerle toplam 7 kez uzatılan OHAL süreci 18 Temmuz 2018 gecesi sona ermiştir. 24 Haziran 2018'de yapılan genel seçim ile ülkede başkanlık sistemine geçilmiş ve böylece ülkenin toplumsal ve siyasal yapısında önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Belçika'da ise 26 Mayıs 2019'da federal ve bölgesel seçimler ile Avrupa Parlamentosu seçimleri gerçekleşmiş ve 16 ay sonra yeni başbakan belirlenerek "Vivaldi Koalisyonu" olarak adlandırılan yeni bir hükümet kurulmuştur. Ayrıca, bu çalışmanın katılımcılarının pek çoğunun gerek ismen gerekse bizzat tanıdığı ve önemli bir kısmının da desteklediğini ifade ettiği Türkiye kökenli bir milletvekili olan Emir Kır, 18 Ocak 2020 tarihinde Sosyalist Parti'den ihraç edilmiş; bunun üzerine aynı partideki bir başka Türkiye kökenli milletvekili olan Emin Özkara partiden istifa etmiştir.¹⁰⁷ Tüm bu değişimler ve daha fazlası, mülakatların yapıldığı tarihlerden sonra gerçekleşmiş ve mülakat içeriklerini etkilemiyor olsa da, bir anlamda güncel olana tekabül etme kabiliyetinde bir miktar azalmaya yol açmıştır. Bu noktada da veri analizi aşamasında mevcut değişimlere gerekli hâllerde sık sık değinerek yorum ve değerlendirmeleri bunları göz önüne alarak yapmak gerekmiştir.

Belçika siyasetine ilişkin literatürün bir kısmını oluşturan Fransızca ve Flamanca kaynaklardan gerekli hâllerde, yalnızca dolaylı olarak yararlanılabilmektedir. Çalışma kapsamında atıfta bulunulan ve Türkçeye çevirisi yayımlanmamış olan İngilizce metinlerin ise tercüme, aksi belirtilmediği sürece, araştırmacının kendisi tarafından yapılmıştır.

Son olarak Belçika'nın üç farklı bölgesinde yürütülmüş, toplam 93 katılımcılı bir nitel araştırma her ne kadar oldukça yoğun ve kapsamlı veriler sağlıyor ve bizi dikkate değer bulgulara ulaştırıyor olsa da araştırma yönteminin kendi içindeki bir sınırlılığı da elbette genellemelere varılamıyor olmasıdır. Bu çalışmanın amacı genellemelere varmak olmasa da, daha sonra yapılacak olan araştırmalarda konunun karma yöntemle ele alınması hem nitel araştırmanın sağladığı önemli getirileri koruyacak hem de bu sınırlılığın aşılmasına yardımcı olabilecektir.

¹⁰⁷ Bu konuya "6.3. Belçika'daki Etnik Azınlık Partileri ve Türkiye Kökenli Siyasetçiler" başlığı altında daha detaylı olarak yer verilmiştir.

Araştırmanın metodolojik yaklaşımı ve bu kapsamda araştırmanın tasarımı, icrası ve verilerin analizinde hangi gerekçelerle nasıl ilerlediğine dair bu ayrıntılı tasvirin ardından izleyen bölümde öncelikle katılımcıların siyasal katılımının makro-yapısal bağlamı ele alınmaktadır. Bu bağlam basitçe bir arka plan değil, aksine iz düşümleri katılımcıların biyografilerinde mevcut, hatıralarında ve hafızalarında canlı olan ve onların beyanlarının içeriğini şekillendiren bir etkidir. Bu nedenle ilgili bölümde ele alınan konularda sık sık onların beyanlarına da müracaat edilmektedir.

5. BÖLÜM

SİYASAL DAVRANIŞIN MAKRO BAĞLAMI: TÜRKİYE'DEN BELÇİKA'YA GÖÇ SÜRECİ VE ULUSÖTESİ SİYASAL KATILIMIN TARİHSEL ARKA PLANI

5.1. TÜRKİYE'DEN BELÇİKA'YA GÖÇ SÜRECİ

Yurt dışında yaşayan Türkiye kökenli vatandaşlara ilişkin güncel ve net sayısal verilere ulaşmak oldukça zordur ve bu konuda önemli bir belirsizlik söz konusudur.¹⁰⁸ Ancak Avrupa ülkelerinde yaklaşık 5,5 milyonluk bir Türkiyeli nüfus yaşadığını söylemek mümkün görünmektedir. Erdoğan'a göre (2015, s. 110), bütün dünyadaki Türkiye kökenlilerin¹⁰⁹ %80'den fazlası Avrupa'da yaşamaktadır ve bunların %90'a yakını 11 yılı aşkın bir süredir, %57 kadarı ise 21 yılı aşkın bir süredir Avrupa'da yaşamakta olup %30'dan fazlası da Avrupa ülkelerinde doğmuştur.

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (Şubat, 2017; s. 63, Tablo 40) tarafından hazırlanan 2016 Yılı Faaliyet Raporu'na göre ise 21 Ocak 2017 tarihi itibarıyla Belçika'da toplam 269.861 Türkiye vatandaşı yaşamaktadır. Bu sayının 233.114'ü Türkiye vatandaşı, 36.747'si ise Belçika vatandaşıdır. Raporla çift vatandaşlıkla ilgili herhangi bir ayrıntıya yer verilmemiştir. Bu nedenle Belçika vatandaşı olarak belirtilen sayının Türkiye vatandaşlığı olmayan, yani çift vatandaşlık taşımayan bireyleri de kapsıyor olabileceği düşünülmektedir. Daha güncel veriler içeren T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün (2018, s.

¹⁰⁸ Türkiye'nin Dış İşleri Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Kalkınma Bakanlığı verileri de farklı istatistikler sunmaktadır. Dışişleri Bakanlığı'nın sitesinde şu ifade yer almaktadır: "Yurtdışında yaşayan 6,5 milyonu aşkın vatandaşımızın yaklaşık 5,5 milyonu Batı Avrupa ülkelerine yerleşmiş bulunmaktadır. Türkiye'ye kesin dönüş yapmış olan 3 milyon kadar insanımızla birlikte düşünüldüğünde yaklaşık 9,5 milyonluk bir kitleyi ilgilendiren, geniş kapsamlı bir göç olgusunun varlığı ortaya çıkmaktadır." http://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_.tr.mfa (Erişim: 09.07.2022). 6 Nisan 2010 tarihinde Başbakanlığa bağlı müsteşarlık düzeyinde bir kamu kurumu olarak kurulan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın (YTB, 2015) hazırladığı *Birlikte Yeni Türkiye* başlıklı bir dokümanda bir tam sayfada yalnızca "Yurt dışında 6,5 milyon vatandaşımız yaşıyor" cümlesi yer almakta ancak bu bilginin kaynağına veya daha ayrıntılı içeriğine yer verilmemektedir.

¹⁰⁹ Erdoğan (2015, s. 110, dipnot 1), 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'den yurt dışına gidenler içinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının yanı sıra vatandaşlıktan çıkmış olanlar, çift vatandaşlar, kendini etnik anlamda Türk olarak nitelemek istemeyenler ve tek başına "Türk" olarak ifade edilmeyi mümkün kılmayan diğer statülerdeki kişilerin de yer aldığını; dolayısıyla "Türkiye kökenliler" ifadesini kapsayıcı olacağı düşüncesiyle tercih ettiklerini söylemektedir.

144) hazırlamış olduğu 2018 Yılı Raporu'na göre ise, 1 Ocak 2018 tarihi itibarıyla Anvers Başkonsolosluğu'na bağlı toplam 126.787 (66.900 kadın, 59.887 erkek) ve Brüksel Başkonsolosluğu'na bağlı toplam 124.096 (58.574 kadın, 65.522 erkek) olmak üzere ülke genelinde toplam 250.883 Türkiye vatandaşı bulunmaktadır. Rapor'da (s. 145), toplam 36.233 Türkiye vatandaşının bölgelere göre dağılımı, Flaman Bölgesi'nde 18.561, Valon Bölgesi'nde 9.112, Brüksel Başkent Bölgesi'nde ise 8.560 olarak gösterilmiştir.

Türkiye'den Belçika'ya gerçekleşen göçün tarihsel arka planı, bu çalışmanın ele aldığı temel meseleleri açıklamak için oldukça önemlidir. Türkiye 18. yüzyılın son çeyreğinden başlayıp 1960'a kadar devam eden neredeyse kesintisiz bir dizi kitlesel göç almış ve vermiştir. Dolayısıyla 1960-1974 yılları arasında Türkiye'den Batı Avrupa'ya yönelen işçi göçü, Türkiye'nin uluslararası göç hareketlerine ilk katılımı değildir (Akgündüz, 1998, s. 114). 1960'lara kadar Türkiye'den sanayileşmiş Batı Avrupa ülkelerine yönelik hızla artan işçi göçü, başlangıçta yasal çerçeveden yoksun bir şekilde, bireysel girişimler ve özel aracılar ile gerçekleşmiş; işçilerin toplam sayısı yaklaşık 27-30 bin olduktan sonra bu işgücü akımının belirli hukuki ve idari esaslara bağlanması hem göç veren hem de göç alan ülke çıkarları açısından bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır ve devlet kurumları ile resmî makamlar konuyla ilgilenmeye başlamıştır (Abadan-Unat ve Ünsal, 1975, s. 50-51; Gelekçi, 2011, s. 128). 9 Temmuz 1961'de halk oylamasıyla kabul edilen Anayasa'nın 18. Maddesi, tüm vatandaşlara pasaport alma ve ülkeden serbestçe çıkma özgürlüğünü bir "temel hak" olarak tanımlamış, devletler arası ikili anlaşmalar ile birlikte dış göç hareketi yeni bir hüviyete bürünmüştür (Abadan-Unat, 2002, s. 37-42).

II. Dünya Savaşı sonrasında sanayisi gelişen ancak demografik eğilimleri artan işgücü talebini karşılayamayan Almanya, İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika, Avusturya gibi birçok Avrupa ülkesi kapitalist ekonomilerin ihtiyaç duyduğu iş gücünü yerel düzeyde karşılayamazken; Türkiye nüfus artış hızı yüksek, işgücü fazlası bulunan ve özellikle 1950'lerden itibaren iç göçün yoğunlaşmasıyla birlikte kırsal ve kentsel alanda çeşitli problemlerin yaşandığı bir ülke durumundaydı (Gelekçi ve Köse, 2009, s. 21-22).¹¹⁰ 1960

¹¹⁰ İçduygu ve Sirkeci'nin (1999, s. 251-252), 1996 tarihli Devlet İstatistik Enstitüsü verilerinden aktararak ifade ettiği gibi, 1927'de Türkiye nüfusunun %16'sı, 1950'de ise ancak %19'u kentlerde yaşarken 1950 sonrası bu durum hızla değişmiş; 1960'a gelindiğinde nüfusun dörtte birinden fazlası kentlerde yaşamaya başlamıştır. Bu oran 1970'te %36'ya, 1980'de ise %45'e yükselmiş, 1990'da ise %59'u bulmuştur. TÜİK (2021) verilerine göre, 2020 yılında nüfusun %93'ü il ve ilçe merkezlerinde, %7'si ise belde ve köylerde yaşamaktadır.

yılında Türkiye, dünyadaki en yüksek doğum oranına sahip ülkelerden biridir ve nüfusun bu kadar hızlı büyümesi de işsizlik sorununa yol açmıştır (Abadan-Unat, 1976, s. 5). Manço, A.'nın (2000, s. 120) belirttiği gibi, 1950 ve 1960 dönemlerinde Türkiye'de özel sektörün gelişmesi, tarımda da yeniliklere ve teknolojik gelişmelere sebep olmuş, bunun sonucunda -her ne kadar o dönemde asli işgücü kaynağı olmasa da- ırgat gücü teknolojik yeniliklerin gölgesinde kalmış ve kırsal kesimin kentlerde gördüğü eğitim, iş gibi olanaklar sebebiyle kırdan kente toplu göçler başlamıştır. 1945-1973 yılları arasında büyük ölçüde sanayileşmiş bütün Batı Avrupa ülkeleri ihtiyaç duydukları işgücü açığını karşılamak için çevrelerindeki gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelere yönelmiştir ve Türkiye de iç göçün kentlerde yarattığı sorunları ve işsizlik gibi sorunları çözmek, ülkeye döviz girişi ve nitelikli iş gücü sağlamak gibi amaçlarla¹¹¹ sanayileşmiş Batı Avrupa ülkeleriyle işgücü alışveriş anlaşmaları imzalamıştır. Bu dönemde Avrupa'nın yeniden inşası için gerekli işgücünün önemli bir bölümü Türkiye ile Yunanistan ve Yugoslavya gibi Balkan ülkeleri tarafından sağlanmıştır (İçduygu ve Sirkeci, 1999, s. 249).

Türkiye ilk Beş Yıllık Kalkınma Planını, 1962-1967 dönemi için yürürlüğe koymuş ve böylece nüfus artışını frenleyecek önlemlerle birlikte “artan işgücü ihracatı” bir plan hedefi olarak kabul edilmiştir (Abadan-Unat, 2002, s. 43). Bu dönemde hem göç veren hem de göç alan ülkelerin politikalarına bağlı olarak göç gerçekleşmiş ve Türkiye'den çok sayıda işçi Avrupa ülkelerine gitmiştir. Göç alan ve veren ülkeler, göçe ilişkin hukuki çerçeveyi oluşturmak amacıyla ikili anlaşmalar imzalamıştır. Bu çerçevede, Berlin Duvarı örüldükten iki buçuk ay sonra, 30 Ekim 1961'de Federal Almanya Cumhuriyeti'yle “Türkiye-Almanya İşgücü Anlaşması” imzalanmış; ardından 15 Mayıs 1964'te Avusturya ile, 16 Temmuz 1964'te Belçika ile¹¹², 19 Ağustos 1964'te Hollanda, 8 Nisan 1965'te Fransa ile, 10 Mart 1967'de İsveç ile ve 5 Ekim 1967'de de Avustralya ile işgücü anlaşmaları imzalanmıştır (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı,

¹¹¹ Bu durum, 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinin ardından T.C. Devlet Planlama Teşkilatı (Ocak, 1963) tarafından hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda şu şekilde ifade edilmiştir: “İstihdam politikasının bir başka yönü de işgücü fazlasının işgücü kıtlığı çeken Batı Avrupa ülkelerine ihracatıdır. Ancak, Türkiye işgücü fazlalığı olan fakat niteliği yüksek işgücü konusunda kıtlık çeken bir ülkedir. İşgücü ihracatının niteliği yüksek işgücü halinde olması bu kıtlığı arttırabilir. Bu sakıncanın önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması şarttır.”

¹¹² Manço, A. (2000, s. 121) bugünkü T.C. sınırları içerisinde Belçika'ya ilk göçlerin 20. yüzyılın başlarına, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemine rastladığını ifade etmekte ve şöyle söylemektedir: “1900-1923 tarihleri arasında Osmanlı Türklerinin Belçika'daki varlığı hissedilse bile, Türk nüfusunun Belçika'da patlaması 1961 yılından itibaren gözlenmektedir ve 1964 yılında Belçika ve Türkiye arasında imzalanan göç anlaşması gereğince belli bir hareketlilik kazanmaktadır.”

2014).¹¹³ Danimarka'ya ise Türkiye'den ilk göç 1967'de gerçekleşmiştir ancak herhangi bir işgücü anlaşması imzalanmamış ve 1970 yılında sosyal güvenlik anlaşması imzalanmıştır.¹¹⁴ İsviçre ve Norveç de yine anlaşma olmadan doğrudan ve ikincil göçün gerçekleştiği ülkelerdendir (Köse, 2021, s. 72). Bu anlaşmalar başlangıçta geçici bir işgücü hareketliliği planlansa da yurt dışına çalışmaya giden Türkiyelilerin önemli bir kısmı gittikleri ülkelere yerleşmeye karar vermiş ve ailelerini de bu ülkelere götürerek kalıcı bir Türkiyeli nüfus oluşturmuşlardır (Gelekçi, 2011, s. 124). Misafir işçi kabul eden Avrupa ülkelerinde de 1970'lerde bu işgücünün geçici değil, kalıcı olduğuna kanaat getirilerek zaman içerisinde göçmenlere çeşitli sosyal güvenlik anlaşmaları çerçevesinde bazı sosyal haklar tanınmıştır.

Avrupa toplumlarındaki etnik çeşitlilik 1970'lerden 1990'ların sonuna kadar olan dönemde hızla artmaya devam etmiş ve göçmen kökenli azınlıkların nüfus içerisindeki oranlarının giderek artmasıyla bu çeşitlilik artık Avrupa'nın tanımlayıcı bir özelliği hâline gelmiştir (Unutulmaz, 2012, s. 136-139). Özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından gelişen ulaşım ve iletişim teknolojilerinin de etkisiyle yoğunlaşan göç hareketleri karşısında artık devletler iki temel soruyla baş başa kalmıştır: Bunlardan ilki, her ülkenin "egemenlik" anlayışı açısından kilit önem taşıyan sınırlar üzerinde kontrolün bu artan insan hareketliliği karşısında nasıl sağlanacağıdır. İkincisi ise bu yoğun ve hızlı göçün toplumda oluşturduğu dönüşümlerle nasıl başa çıkılacağıdır. Genel olarak Avrupa'da, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana uygulamaya konulan göç politikaları kapsamında göçmenlere sağlanan haklar arasında farklılıklar ve eşitsizlikler söz konusu olmuştur (Güllüpinar, 2014, s. 193).

Aşağıdaki Tablo 10'da belirli Avrupa ülkelerindeki yabancı nüfus miktarını ve bunların toplam nüfusa oranlarını, Tablo 11'de ise yabancı işçilerin sayısını ve bunların toplam işgücüne oranını görmek mümkündür (akt. Soysal, 1994, s. 23).¹¹⁵ Tablo 10'da

¹¹³ Belçika'nın yanı sıra Almanya, Avusturya, Fransa, Hollanda, İsveç gibi ülkelerle yapılan anlaşmalar için aynı kaynağa bakılabilir.

¹¹⁴ Özcan'ın (2012, s. 23, 24) belirttiği gibi, 1970'li yıllarda Almanya'da yaşanan ekonomik durgunluk ve 1973'te patlak veren petrol krizi nedeniyle istihdam koşulları zorlaşınca bazı işçiler Türkiye'ye dönmektense çevre ülkelere gitmeyi tercih etmiştir ve bu işçilerden bir kısmının tercihi Danimarka olmuştur.

¹¹⁵ Tablolar bu çalışmaya aktarılırken alfabetik hâle getirilmiş ve Belçika vurgulanmıştır. Soysal (1994), rapor edilen verilerin her zaman karşılaştırılabilir olmadığına, belirli durumlarda yabancı işgücünün yalnızca yabancı ücretlerine ve maaşlılara atıfta bulunduğu ve kendi işinde çalışanları ve çalışmayanları

Belçika'nın Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık gibi ülkelerden daha az sayıda göçmen almış olmasına rağmen, bunun toplam nüfusa oranının verili tarihlerde daha yüksek olduğu görülmektedir:

Tablo 10. Belçika ve Diğer Bazı Avrupa Ülkelerinde 1960, 1976 ve 1990 Yıllarında Yabancı Nüfus ve Toplam Nüfusa Oranı

Ülkeler	1960		1976		1990	
	Toplam (bin)	%	Toplam (bin)	%	Toplam (bin)	%
Almanya	686	1,2	3.948	6,4	5.242	8,2
Avusturya	102	1,4	271	3,6	413	5,3
Belçika	453	4,9	835	8,5	905	9,1
Birleşik Krallık	-	-	1.542	2,9	1.875	3,3
Danimarka	17	0,4	91	1,8	161	3,1
Fransa	-	4,7	3.442	6,6	3.608	6,4
Hollanda	118	1,0	351	2,6	692	4,6
İsveç	191	-	418	5,1	484	5,6
İsviçre	495	9,2	1.039	16,4	1.100*	16,3*

* Mevsimlik işçiler ve sınırdaş işçiler (*frontier workers*) hariç tutulmuştur (Soysal, 1994, s. 23).

Kaynak: Penninx'den (1986), Denmark Statistik'ten (1989) ve SOPEMI'den (1992) akt. Soysal (1994, s. 23).

Tablo 11. Belçika ve Diğer Bazı Avrupa Ülkelerinde 1960, 1976 ve 1990 Yıllarında Yabancı İşçi Sayıları ve Toplam İşgücüne Oranları

Ülkeler	1960		1976		1990*
	Toplam (bin)	%	Toplam (bin)	%	Toplam (bin)
Almanya	2.120	8,0	1.834	7,9	2.025
Avusturya	185	6,1	146	5,1	236
Belçika	278	6,9	403	10,0	-
Birleşik Krallık	1.696	6,5	1.123***	4,5***	933
Danimarka	-	-	50**	1,8**	-
Fransa	1.900	8,5	1.658	6,9	1.554
Hollanda	216	4,4	159	3,0	200
İsveç	251	6,0	215	4,9	258
İsviçre	711	24,0	567	18,2	670

* Çalışmayanlar dahildir (Birleşik Krallık ve Hollanda hariç).

** 1982 verileri.

*** 1986-1988 ortalaması (SOPEMI, 1989, s. 55'ten akt. Soysal, 1994, s. 23).

Kaynak: Sassen-Koob'dan (1980, s. 10), Perotti vd.'den (1989, s. 39) ve SOPEMI'den (1992) akt. Soysal (1994, s. 23).

hariç tuttuğuna dikkat çekmekte; buna ek olarak mevsimlik ve sınırdaş (*frontier*) işçilerin genellikle verilere dahil edilmediğini belirtmektedir.

1950’li yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye’den Avrupa’ya yönelen dış göç hareketi belli başlı aşamalardan geçmiş; başlangıçta Avrupa’da artan işgücü ihtiyacını karşılamak için ikili anlaşmalarla gerçekleşen göç, 1967 yılından itibaren çeşitli politikalarla kısıtlanmaya başlamış ve 1973 yılındaki ekonomik krizle birlikte durmuş¹¹⁶; 1980’li yıllarda ise sığınma talepleri artmıştır (Abadan-Unat, 2002, s. 38; Gelekçi ve Köse, 2009, s. 22-24) Bu dönemde Avrupa ülkelerinde vize zorunluluğu getirilmiş¹¹⁷, dönüşü özendirilen yasalar çıkarılmış ve göçmenlerin dernekleşme hareketleri başlamıştır. Toplu işçi alımlarının durmasıyla birlikte işçiler çalışmak için gittikleri ülkelerde geçici oturma izinlerini kalıcı hâle dönüştürecek ve aile birleşimi için kolaylık sağlayacak politikaların geliştirilmesi için hükümetlere baskı yapmıştır. Sonuç olarak, “göçün heterojenliği artırıcı olası etkilerini azaltmak” (İçduygu, 2010, s. 20) amacıyla göç alan ülkelerdeki misafir işçilerin geri dönmesini teşvik eden ve aile birleşimini kısıtlayan çeşitli kontrol politikalara rağmen, göçmenlerin önemli bir kısmı gittikleri ülkelerin sağladığı olanaklardan faydalanarak oralara yerleşmeye karar vermiştir. Bu durum Avrupa ülkelerinin demografik yapısının değişmesinin, yeni azınlık grupların oluşmasının ve kültürel farklılıkların artmasının başlangıcı olmuştur. Böylece İçduygu’nun (2010, s. 21) belirttiği gibi, asimilasyon, entegrasyon, çokkültürlülük ekseninde politikalar ortaya çıkmış; “sınırları aşan insan, fikir ve sermaye akışı”, “göç karşıtlığı” ya da “göçe ihtiyaç” ve “kısıtlayıcı uygulamalar” gibi yeni eğilim ve hareketler konuşulur olmuştur.

Abadan-Unat’ın (2002, s. xxii, xxiii) belirttiği gibi, Türkiye’de 12 Eylül 1980’de yapılan askeri darbe ve 1990’lı yıllarda Berlin Duvarı’nın yıkılmasını takiben siyasi nedenlere dayalı büyük çapta göç ve sığınma hareketleri ortaya çıkmış, Türkiye’den Avrupa’ya giden göçmenlerin çoğalmasıyla birlikte etnik ve dinsel kimlikler belirginleşmiş, insanlar arasında yeni ayrımlar oluşmuştur. 1990’lı yılların getirdiği büyük dönüşümlerle birlikte, kimlik arayışına, demokratik hakların kullanımına ve etnik gruplara aidiyet meselelerine yeni boyutlar eklenmiş; dinsel, etnik ve kültürel kimlikler bu dönemde siyasallaşmış; bu

¹¹⁶ Abadan-Unat’ın (2002) belirttiği gibi, 1973’ten itibaren etkisini duyuran küresel ekonomik olaylar yabancı işgücüne karşı uygulanan kamu politikalarını kökten değiştirmiş, 1973-74 petrol ambargosuyla ham petrolün fiyatı dört katına çıkmış, ekonomik bunalım ve Avrupa’da yaygınlaşan işsizlik Avrupa ülkelerinde yabancı işçi alımını durdurma (*Anwerbestop*) kararına neden olmuştur (s. 47). Yeni göç hareketlerini durdurmak amacıyla benimsenen radikal önlemler, illegal işçi sayısında ani yükselişe yol açmış; çalışma izni alamayan göçmenler, başka yollar denemeye başlamıştır (s. 48, 49).

¹¹⁷ İngiltere ve İtalya hariç bütün Avrupa ülkeleri tarafından (Abadan-Unat, 2002, s. 56).

durum Avrupa’da ve Türkiye’de farklı tepkiler yaratmış; bu farklı politikalar, sığınma ve kimlik sorununa yeni bir görünüm kazandırmıştır (Abadan-Unat, 2002, s. 265).

1980’ler ve 90’larda Türkiye’den Belçika’ya yönelen iltica talepleri artmaya başlamış ve 1988-1997 yılları arasında 10 bin Türkiyelinin iltica talebi dikkate alınmıştır. Bu sayı toplam iltica talebinin %24,3’üdür. Ancak bu grubun çok küçük bir kısmı Belçika hükümeti tarafından mülteci olarak tanınmıştır. Böylece siyasi gerekçeleri reddedilen göçmen adayları İskandinav ülkeleri, ABD ve Kanada gibi başka ülkelere yönelmiştir (Manço, A., 2000, s. 122).

Mügge vd. (2021, s. 400), ulusötesi siyasal davranış üzerine çalışırken göçmen gruplar içindeki çeşitliliğe dikkat eden incelikli (*nuanced*) bir yaklaşım gerektiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda Türkiye’den yurt dışına göç eden bireylerin de sosyo-demografik özellikleri göç edilen ülkeler özelinde genel olarak farklılaşabilmektedir ve bu durum belirli bir ülkedeki Türkiyeli topluluğun siyasal katılımını anlama ve açıklama noktasında büyük önem taşımaktadır. Türkiye vatandaşlarının siyasal katılımlarına ülkeler bazında karşılaştırmalı olarak bakıldığında (bkz. Tablo 3), örneğin ABD’de en yüksek oranda CHP, Kanada’da ise HDP desteklenirken Belçika hem kendi içinde hem de diğer ülkelerle karşılaştırıldığında AKP’nin en yüksek oranda desteklendiği ülkedir. Sevi vd. (2020, s. 220-222) bu durumun göç alan ülkeler arasındaki göç politikalarına ilişkin tarihsel farklılıklar, göçmenlerin sosyo-ekonomik statüleri ve eğitim geçmişlerindeki farklılıklar gibi sebeplerle açıklanabileceğini ifade etmektedir. ABD ve Kanada daha çok eğitilmiş ve kent kökenli, yüksek vasıflı işgücü oluşturan göçmenlerin, siyasi mültecilerin ve Kürtlerin göç ettiği ülkeler iken, diğer bazı Avrupa ülkelerinin yanı sıra özellikle Belçika, Anadolu’nun daha kırsal bölgelerinde yaşayan ve daha düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip, daha dindar ve muhafazakâr kesimlerin göç ettiği bir ülke olmuştur (Akgün, 2000, s. 114; Akçapar, 2012; Sevi vd., 2020, s. 220-222). Çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcılar da Belçika’daki göçmen topluluğunun eğitim düzeyinin düşük olduğuna dikkat çekmiştir:

Ha niye burada (AKP) daha fazla (oy alıyor) Türkiye ortalamasından? Onun da sebebi çok basit, Türkiye’de orta sınıf buraya gelmemiş ki, alt sınıf gelmiş. Türkiye’nin alt sınıfında AK Parti ne kadar oy alıyorsa, burada da Belçika’da da AK Parti o kadar oy alıyor. (...) Mesela niye CHP burada daha az (oy alıyor)? E çok basit, senin deden göçmemiş ki buraya? Hani İç Anadolu’daki fakir gariban adam

göçmüş. E şu an İç Anadolu'ya gitsek de İç Anadolu'daki oy oranını alıyor zaten buradakiler. (Katılımcı 52, Erkek, 26, Çifte vatandaş, Anvers)

Zaten burada oy kullanan kesimi hani baz alırsak, yarısından fazlası... Yani buraya gelen kesim... ilk gelen kesimden bahsederseniz, Türkiye'deki işsiz güçsüz, hani Türkiye'de işi olmayan, burada ekonomik olarak... kendini hani gurbete atayım da para kazanayım diyen bir kesim, eğitimsiz kesim gelmiş buraya. Sonra ondan doğan, ondan doğan, ondan doğan... Yani kendini eğitmeyen, yetiştirmeyen bir insanın çocuğunun da kendini eğitmesi, yetiştirmesi belki okulda mümkün olabilir ama ailede eğitim olmadığı zaman senin çocuğun da eğitilemez doğal olarak. Eğer buradaki şimdi kesimin yarısından fazlası cahil kesim, hani eğitim anlamında konuşursak. (Katılımcı 8, Kadın, 32, Çifte vatandaş, Brüksel)

Belçika'ya Türkiye'den yönelen göç, göç etme şekli bakımından ise daha çok zincirleme göç (*chain migration*) şeklinde olmuş ve ekonomik sebeplerle göç eden bireylerin hanehalkları ve akrabaları çalışma amacıyla ilk olarak göç eden bireylerin yanına gitmiştir. Belçika'ya Türkiye'den yönelen göç ağırlıklı olarak ekonomik amaçlarla gerçekleşmiş olsa da siyasi sebeplerle göç edenler de bulunmaktadır ve bu çalışma kapsamında da siyasi sebeplerle göç etmiş bazı bireylerle mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bireylerin göç sebepleri onların her iki ülkeye yönelik bakış açılarını kaçınılmaz olarak belirlemektedir ve bu durum da onların siyasal davranışları ile birçok yönden ilişki hâlinindedir.¹¹⁸

5.2. TÜRKİYE'NİN VE BELÇİKA'NIN SİYASET TARİHİ

“Geçmişin yeniden inşası, önemli ölçüde, mevcut kimliklerin söylemsel inşasına derinlemesine karışmış bir hikayeler çatışması anlamına gelir. Tarih bu yüzden bu kadar önemlidir, çünkü o bizim olduğumuzu düşündüğümüz şeyin bir parçasıdır; o kültürümüzün bir parçasıdır” (van der Veer, 1994, s. 194-195).

Türkiye ve Belçika için çifte vatandaşlığa sahip olan bireylerin siyasal düşüncelerini, değerlerini, ilgilerini ve seçmen davranışlarını anlamak ve açıklamak için öncelikle her

¹¹⁸ Örneğin Anvers'te yapılan bir odak grup görüşmesinde, siyasi sebeplerle Belçika'ya göç etmiş olan Katılımcı 36, üç defa “Belçika'da ölümün, Türkiye'de ise yaşamın tesadüf olduğunu” söylemiştir: “*Kadın cinayetlerini zaten kimse dile getiriyor artık. Unutuldu. Bir sene, iki sene önce gündemdedi. Unutuldu, unutuldu. (...) Yani acınacak yanlarımızdır. (...) Belçika kendi sistemini oturtmuş, eğitim, sağlık, emeklilik... Bunların hepsi oturtmuş bir sistem vardır. (...) Anadolu'da bir güvenlik yok yani. Yani Belçika'da ölüm tesadüftür, Anadolu'da yaşam tesadüftür yani, bu kadar uçurum vardır. (...) Bizde hâlâ her şeyi Allah biliyor, bizim bütün yaşamımız Allah'a bağlıdır. Biz bu Avrupa kitlesinden çok uzağız. Yani biz fizik, felsefe, matematikten uzağız. Uzak olan bir kitle, modernleşmiş bir kitlenin yanında... Zaten çatışma vardır.”*

iki ülkenin tarihsel, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal yapılarını dikkate almak gerekmektedir. Kalberg (2017, s. 26-17) de sosyal olayların içerisinde yer aldığı ve anlam kazandığı kendine özgü kültürel, siyasi ve ekonomik güçleri göz ardı etmemenin önemli bir husus olduğunu belirtmektedir. Bu bölümde her iki ülkenin siyasal tarihine, temsili demokrasinin ve siyasal partilerin geçmişlerine ve gelişimlerine genel hatlarıyla yer verilecek, böylece kendileriyle mülakat yapılan bireylerin siyasal katılım ve davranışlarının içinde şekillendiği tarihsel ve sosyolojik bağlam daha anlaşılır kılınacaktır.

Çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcılar, kendi siyasi düşüncelerini açıklarken gerek Türkiye’de gerek Belçika’da gerekse dünyanın başka yerlerinde yaşanan bazı tarihsel ve siyasal olaylara sık sık değinmiş ve araştırmacı onlara, çoğu durumda, bu olaylar hakkında doğrudan soru yöneltmediği hâlde, katılımcılar bu olaylar hakkında olumlu ya da olumsuz yorumlar yaparak kendi görüşlerini ifade etmişlerdir. Bunlar hem savaşlar, katliamlar, darbeler, isyanlar gibi büyük ölçekli olaylar hem de daha küçük ölçekli, ancak bir şekilde katılımcıların duyduğu, gördüğü, ilgilendiği, takip ettiği, daha güncel siyasetle ilgili ve katılımcılarla mülakatların yapıldığı tarihlerde gündemde olan ya da geçmişte yaşanmış ve onların zihninde yer eden çeşitli olaylardır.

Çalışmada katılımcıların bu olaylara ne gibi anlamlar yüklediği; hangi inançlarla, tavırlarla, tarafdırlıklarla bu olayları değerlendirdikleri, bu olayların onlarda ne gibi duygular yarattığı çalışmanın konusu çerçevesinde anlaşılması gereken önemli hususlardır. Katılımcıların, kendi ideolojilerini veya dünya görüşlerini araştırmacıyla paylaşırken atıfta buldukları bu olaylar aslında hem Türkiye toplumunun hem de daha spesifik olarak, Belçika’da yaşayan Türkiyeli topluluğun birer üyesi olan katılımcıların kolektif hafızasında¹¹⁹ çeşitli biçimlerde ve çeşitli yönleriyle yer etmiş, dolayısıyla

¹¹⁹ Tuğal (2012, s. 149), hafıza ve tarih ayrımına değinirken hafızanın da sıkı bir biçimde tarihsel ve siyasal bir bağlama oturduğunu ve kurulu bir tarihsel çerçevede içinde işlediğini ifade etmektedir. Halbwachs (2018, s. 80) da şöyle söylemektedir: “Kolektif hafızanın sürekli gelişiminde, tarihte olduğu gibi net bir biçimde çizilmiş ayrılma çizgileri olmamakla birlikte, düzensiz ve belirsiz sınırlar bulunmaktadır. Şimdiki zaman (belirli bir süreye yayılan, bugünün toplumunu ilgilendiren), tarihsel iki komşu dönemin ayrıldığı gibi geçmişe karşıt durumda değildir. Zira geçmiş artık yoktur, oysa tarihçi açısından her iki dönem de diğeri kadar gerçekliğe sahiptir. Bir toplumun hafızası, gidebileceği yere kadar, yani onu oluşturan grupların hafızasının ulaşabileceği yere kadar yayılır.”

onların çeşitli biçimlerde ilişkilendiği olaylardır. Özyürek (2012 s. 9), hafıza ve kimlik arasında sıkı bir ilişki olduğunu ifade etmektedir:

“Hem bireysel hem de grup kimliği zaman ve mekân içinde ayrılık iddiasından ve bunun hatırlanması üzerinden geçiyor (Gillis, 1994). Bu şekilde bireyler gruplarla aidiyet ilişkisine girmekten öte, geçmiş, şimdi ve gelecek hislerini de kazanıyorlar (Fentress ve Wickham, 1998). Hatırlanan şeyin içeriğini değiştirmek ve unutmak da bu sürecin vazgeçilmez parçalarını oluşturuyor (Kuhn, 1995; Sturken, 1997)”.

Bu ilişkilene biçimleri, elbette, katılımcıların benimsemiş oldukları siyasi görüşler itibarıyla gerek düşünsel gerek duygusal anlamda benzerlikler ya da farklılıklar taşıyabilmektedir. Örneğin bir katılımcıyı sevindiren ya da heyecanlandıran bir olay diğerini üzebilme ya da öfkeli edebilme, birinin desteklediği bir olaya diğeri karşı çıkabilmekte, birinin büyük önem atfettiği bir olay diğeri için belki hiçbir anlam ifade etmeyebilmektedir. Ancak yaratmış oldukları toplumsal ve siyasal sonuçlardan bağımsız olarak tüm bu dile getirilen ve birer referans noktası olan olaylar, katılımcıların siyasi görüşleri çerçevesinde ilişkilendikleri olaylardır.

Elbette katılımcıların bu olayları çeşitli şekillerde dile getirmiş olmaları, onların bu olaylar hakkında her zaman doğru bilgilere sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Bu olaylara dair bilgiler çok çeşitli yollarla (örneğin, kimi zaman küçük yaşlardan itibaren okulda ya da ailede öğrenerek, kimi zaman sosyal çevreden duyup dinleyerek, kimi zaman televizyondan izleyerek, kimi zaman okuyup araştırarak, kimi zaman bizzat gözlemleyerek veya yaşayıp deneyimleyerek) edinilmiştir. Tam da bu sebeple, katılımcıların geçmişe dair anlatıları kimi zaman devletlerin resmî ideolojileriyle ve resmî tarih öğretileriyle örtüşen, kimi zamansa çelişen ve çatışan bir mahiyet arz etmektedir. Gerek bu örtüşmeler gerekse çatışmalar, katılımcıların ulusötesi siyasal katılımlarını da şekillendiren önemli etkenlerdir. Bu sebeple onların zihninde yer eden ve siyasi görüşlerini şekillendiren, perçinleyen, değiştiren, dönüştüren; onlarda belirli duygular yaratan; destekledikleri, karşı çıktıkları, eleştirdikleri; kimi zaman birbiriyle bağlantılı, kimi zaman bağlantısız ve yaratmış oldukları toplumsal ve siyasal sonuçlar açısından da benzerlikler ya da farklılıklar taşıyabilen bu olayları genel hatlarıyla anlamak ve açıklamak önemlidir.

Bu çalışma her ne kadar temel olarak Belçika’da yaşayan Türkiye kökenli bireylerin seçmen davranışlarındaki “çelişki” konusu ile ilgileniyor olsa da daha önce ifade edildiği

gibi seçimlerde oy kullanmak siyasal katılımın yalnızca konvansiyonel bir biçimidir. Dolayısıyla her iki ülkenin siyasal tarihi de yalnızca bu ülkelerin sahip oldukları temsili demokrasilerin tarihinden ibaret görülmemeli ve o şekilde ele alınmamalıdır. Siyasal katılım, bu bölümde ele alınan hususlarla bağlantılı olarak şekillendiğinden, bunları açıklayabilmek için, izleyen iki alt başlıkta bu denge mümkün merteye gözetilmeye çalışılmış ve Türkiye ile Belçika'nın siyasal tarihleri kısaca ele alınmıştır.

5.2.1. Geçmişten Bugüne Türkiye Siyaseti: Kısa Bir Özet

Bu başlık altında Türkiye siyasal tarihine ilişkin genel bir çerçeve çizerken, çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların farklı perspektiflerden de olsa Türkiye siyasetine dair sıklıkla değinmiş oldukları konular ekseninde ilerlemeye dikkat edilmiş, katılımcılar tarafından nadiren değinilen -ya da doğrudan hiç değinilirse de tarihsel bir bağlam çerçevesinde ele alınması gerektiği düşünülen- önemli konular da göz ardı edilmemiştir. Çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcılar siyasi görüşleri sorulduğunda kaçınılmaz olarak sıklıkla Türkiye'deki eski siyasi partilere ve eski siyasetçilere atıfla görüşlerini ifade etmişlerdir.¹²⁰ Katılımcıların geçmişe ilişkin düşünceleri, duyguları, algıları onların bugünkü siyasal katılımını şekillendiren önemli etkenler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla veri analizini sağlıklı bir biçimde yürütmek için her iki ülke siyasetini tarihsel bir bağlam çerçevesinde ele almak ve elbette bu tarihsel çerçevenin nerede başlayıp nerede sonlanacağına karar vermek gerekmektedir.

Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcıların siyasal düşünceleri ve eğilimleri, çalışma kapsamında kurulması gereken bu tarihsel bağlamın en azından Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından bu yana, yani yaklaşık bir asırlık bir süreci kapsamaması gerektiğini düşündürmüştür. Bunun yanı sıra, çalışmanın ele aldığı "çelişik" siyasal katılımı daha derinlikli bir biçimde tartışabilmek için Türkiye sağına ilişkin tartışma geniş tutulmuş ve Türkiye'de sağın geçmişten bugüne ne gibi nitelikler taşıdığı

¹²⁰ Örneğin katılımcılar tarafından Adnan Menderes, Alparslan Türkeş, Bülent Ecevit, Mesut Yılmaz, Muhsin Yazıcıoğlu, Necmettin Erbakan, Süleyman Demirel, Tansu Çiller, Turgut Özal gibi bugün hayatta olmayan birçok siyasetçi hakkında gerek olumlu gerekse olumsuz düşünceler dile getirilmiş, bazı katılımcılar geçmişten bu yana ailelerinin sağcı veya solcu olduğunu söylemiş, bazıları benzer ideolojik çizgide birbirini sırayla takip eden partileri desteklediklerini ifade etmişlerdir.

İslamcılık, muhafazakârlık, anti-komünizm gibi başat temalar çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Akgönül ve Oran (2019, s. 13), Türkiye siyasetinin milliyetçilik ve kapitalizm gibi ideolojileri takip eden dünya çapında gözlemlenebilir genel siyasi eğilimlerin bir parçası olarak görülebileceğini ve kurumlarında Batı şablonlarını kopyalasa da Osmanlı ve Bizans geçmişinden ötürü, belirli bir sosyal ve tarihsel bağlamın doğurduğu kendine özgü sağlam (*solid*) yapılara sahip olduğunu ifade etmektedir. Aydın ve Taşkın'ın (2014, s. 16) belirttiği gibi, Türkiye siyasal tarihine ilişkin belirli dönemler ideolojik, politik, ekonomik, toplumsal, kültürel meselelerle yüklü olduğundan ve tarihçiler bunlar karşısında mesafelenemediğinden ortak bir tarih yazımı konvansiyonu henüz sağlanamamıştır.¹²¹

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Türkiye'de Cumhuriyet tarihi boyunca, Başkanlık Sistemi'ne geçilene dek, 65 hükümet görev yapmıştır (bkz. Ek 12).¹²² Bu bölümde bazı tarihsel dönemlere ve bu dönemlerde ağırlıklı olarak parlamenter siyasette yaşanan bazı önemli gelişmelere genel hatlarıyla değinilecektir.

Türkiye'de siyasi temsil olgusu Cumhuriyet'in ilanından öncelere uzanan bir geçmişe dayanmakta; siyasi partilerin ortaya çıkışı, Avrupa'da siyasi partilerin resmen ortaya çıkışıyla neredeyse aynı zamana denk gelmektedir (Onulduran, 1973, s. 55; Kalaycıoğlu, 2019b, s. 369). Osmanlı İmparatorluğu'nda konvansiyonel siyasi katılımın modern biçimleri 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmaya başlamış ve yüzyıl ortalarına doğru yükselişe geçmiştir (Kalaycıoğlu, 2022b, s. 365). Proto-siyasi partiler olarak tanımlanabilecek ilk gizli olmayan siyasi örgütler 1852 yılında ortaya çıkmaya başlamış (Tunaya, 1952'den akt. Kalaycıoğlu, 2022b, s. 365), merkezî hükümet üzerinde artan etkiye sahip siyasi örgütler yükselerek çıkar ve baskı grubu faaliyetleri artmıştır (Kalaycıoğlu, 2022b, s. 365). Siyaset 19. yüzyıl boyunca kiteselleşmiş, 1850'lerden

¹²¹ Yazarlar (2014, s. 16) bu ideolojik ve teleolojik yükten arınmış bir Türkiye tarihi yazımının ancak 1950'lere kadar varabildiğini, Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ve iktidardan uzaklaştırılmasının dahi ortak bir tarih yazımı konvansiyonuna uygun bir şekilde ele almadığını ifade etmektedir.

¹²² Ek 12'deki tablo TBMM ve T.C.C.B. internet sitelerindeki bilgiler dikkate alınarak düzenlenmiştir. Bkz: https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html
<https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/>
1950-2018 yılları arasındaki hükümet türleri (parti, koalisyon, koalisyon ve azınlık) ve seçim sistemleri için ise bkz. Kalaycıoğlu (2019a, s. 91, Tablo 6.5).

itibaren kendi kurumlarını oluşturmaya hız vermiş, yerel meclisler kurulmuş ve anayasa kabul edilmiştir (Kalaycıoğlu, 2019b, s. 369).

Karpat'ın (2007, s. 8-9, 34) belirttiği gibi, Osmanlı siyasal kültürü ve gelenekleri ile Avrupa anayasal monarşisini uzlaştırmaya çalışan ve kısmen Belçika Anayasası'na dayanılarak hazırlanan 1876 Anayasası (Kânûn-ı Esâsî), Türkiye'nin ilk modern siyasal sisteminin resmi başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Ancak 18 Mart-28 Haziran 1877 tarihleri arasında görev yapan Osmanlı/Türkiye tarihindeki ilk parlamento (I. Meclis-i Mebûsan), oldukça kısa ömürlü bir deneyim olmuştur. 13 Aralık 1877-14 Şubat 1878 tarihleri arasında II. Meclis-i Mebûsan görev yapmış, 1908'deki girişim de yine kısa bir dönem sürmüştür (Esmer, 2002b, s. 1; Kayalı, 1995, s. 266-267).

Türkiye'nin ilk büyük siyasi partisi olan İttihat ve Terakki ise başlangıçta padişahın mutlak iktidarını sınırlandırmayı ve 1876 Anayasası'nı yürürlüğe koymayı amaçlayan gizli bir dernek olarak 1889'da kurulmuştur. Bu amaç 1908'de gerçekleşikten sonra dernek, 1913'te bir siyasi parti şeklini almıştır (Karpat, 1996, s. 346). O dönemde yalnızca bazı vergilerini ödeyen ve medeni haklardan mahrum olmamak, yabancı bir devletin himayesinde olmamak gibi belirli koşulları sağlayan 25 yaşın üzerindeki erkeklerin sahip olduğu doğrudan oy hakkı, II. Meşrutiyet döneminde getirilmiş, ancak 1913'te tek parti hükümetinin yükselişiyle kaldırılmıştır (Kayalı, 1995, 269, 273). Oy hakkı daha sonra kadınları 1930'da yerel seçimlerde, 1934'te ulusal seçimlerde; köylüleri ve işçileri 1940'larda kapsayacak şekilde genişlemiştir (Kalaycıoğlu, 2022b, s. 365). Seçimlerde oy kullanmanın konvansiyonel siyasal eylemin başlıca biçimlerinden biri olması daha uzun sürmüş, II. Dünya Savaşı sonrasına kadar halk tarafından pek kabul görememiştir (Kalaycıoğlu, 2019b, s. 369).

Erken Cumhuriyet ve tek parti döneminin, çoğu 19. yüzyılın ikinci yarısında devlet tarafından başlatılmış ve fakat oldukça parçalı bir yapı arz eden siyasal, toplumsal, kültürel ve iktisadi modernleştirme çabalarının yine devlet marifetiyle, yukarıdan aşağıya doğru kapsamlı, bütünlüklü ve devletin ve toplumun kendi kültürel ve ideolojik kökenleri ile olan bağlarında kesin ve belirgin bir kesinti oluşturmaya ve laik ve kapitalist yeni bir düzen inşa etmeye yöneldiği söylenebilir. Bu kapsamda örnekleri veya ana fikirleri farklı Batı ülkelerinden alınmış ve Medeni Kanun örneğinde olduğu gibi bazı hallerde tercüme edilip, hakkında TBMM'de tartışma bile yapılmasına izin verilmemiş olan birçok yasal

düzenleme hayata geçirilmiştir. Ancak, bu çabalar kapsamında hayata geçirilmiş olan birçok yasa ve düzenleme ülkede siyasal ve toplumsal hayatın sonraki evrelerinde önemli tartışmalara veya uzlaşmazlıklara yol açmakla kalmamış, bu çabaların kendilerinin mahiyetinin nasıl anlaşılıp yorumlanacağı bugün de siyasal, toplumsal ve entelektüel uzlaşmazlık konusu olmaya devam etmektedir.

Kesin bir tarih verilmek istendiğinde Cumhuriyet dönemini Cumhuriyet'in ilan yılı olan 1923 ile başlatmak gerekiyor olsa da dönemin başlangıcını bu tarihten üç yıl önce, 1920 yılında TBMM'nin açılışına geri götürmek gelişmelerin seyrini tarif etmek bakımından daha uygun görünmektedir. Bu dönemin önemli yasalarından biri savaş koşullarında TBMM tarafından hazırlanmış, Ocak 1921'de yürürlüğe girmiş olan ve 24 maddeden oluşan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. Kanun-i Esasi'nin devamı niteliğinde olan ve ancak üç yıl yürürlükte kalan bu yeni anayasanın kabul edildiği dönemde ülkede Meclis Hükümeti Sistemi bulunuyordu fakat devletin rejimi henüz netleşmemişti. Bu nedenle, Esmer'in (2002b, s. 1) ifadesine benzer şekilde, Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal parlamenter bir sistem olarak kurulduğu söylenebilir. Cumhuriyet'in ilanından bir yıl sonra kabul edilen ve o dönemde anayasa kavramının karşılığı olarak kullanıldığı için yine Teşkilat-ı Esasi Kanunu olarak anılan 1924 Anayasası ise yasama ve yürütme yetkilerini TBMM'ye bırakmakta fakat yürütme yetkisini cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu eliyle kullanmaktaydı. 1924 Anayasası'nda devletin dini İslam ve dili Türkçe olarak tanımlanmış fakat devletin dini İslam ibaresi, yapılan bir değişiklikte, 1928'de kaldırılmıştır (bkz. Karpat, 2007, s. 35).

Laik-milliyetçi karakter taşıyan en önemli ve etkili reformlar 1923-1930 döneminde yürürlüğe konmuştur (Karpat, 2007, s. 30). Mardin (1995, s. 228-229), Atatürk'ün bilime olumlu bir "ahlâksal" değer bağladığını ve temelinde yeni bir onur arayışı olduğunu söylediği bu reformların tanımladığı formülün de bilim olduğunu ifade etmektedir. Bu dönemde çok sayıda toplumsal, kültürel, siyasal, iktisadi girişimde bulunulmuş ve çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır.¹²³ Bunlar hem bazı tartışmalar hem de yorum farklılıkları üretmiştir.

¹²³ Bunlardan bazıları İslami içerikteki gazetelerin kapatılması (1925), Avrupa takviminin kabul edilmesi (1926), dinî vakıfların millileştirilmesi, ulemanın gücünün kısılması ve tasfiyesi, Batı takviminin ve giyim tarzının benimsenmesi, toplumsal ve kültürel sembollerin değiştirilmesidir.

1 Kasım 1922’de 308 sayılı “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Hukuku Hâkimiyet ve Hükümrânının Mümessili Hakikisi Olduğuna Dair Heyeti Umumiye Kararı” ile saltanat ve hilafet birbirinden ayrılmış ve saltanat kaldırılmıştır. 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilan edilmiştir. 3 Mart 1924’te çıkarılan 431 sayılı “Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî’nin Türkiye Cumhuriyeti Memalik-i Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun” ile halifelik kaldırılmıştır. Aynı tarihte Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretim Birliği Yasası) kabul edilmiştir¹²⁴. Devlet bu radikal adımları atarken Sünnî İslam ile bağlarını tamamen kesmemiş (Hale ve Özbudun, 2010, s. xvii), Şer’iye ve Evkâf Vekâleti kaldırılarak Başbakanlığa bağlı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuştur.¹²⁵ Böylece şer’î mahkemeler kaldırılmış, tekke ve zaviyeler kapatılmış, dinî eğitim büyük ölçüde kısıtlanmıştır (Karpas, 2007, s. 44). Bu girişimler halkın direnişiyle karşılaşmış ve direnişi bastırmada İstiklâl Mahkemeleri rol oynamıştır (Zürcher, 2000, s. 252). 4 Mart 1925’te, 1929’a kadar yürürlükte kalacak olan Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilmiş, yaklaşık 7500 kişi tutuklanmış ve 660 kişi idam edilmiştir (Zürcher, 2000, s. 252, 257).

17 Şubat 1926’da İsviçre modeline dayalı Medeni Kanun ve 1 Mart 1926’da İtalyan modeline dayalı Ceza Kanunu kabul edilerek aile hukuku ulemanın yetki alanından çıkarılmıştır (Zürcher, 2000, s. 272). 3 Kasım 1928’de Arap harflerinin yerini Latin alfabesi almış, 1 Ocak 1929’dan itibaren yeni alfabe kamu iletişimde zorunlu hâle gelmiştir (Zürcher, 2000, s. 273-274). Zürcher (2000, s. 274-275), bu değişikliğin ideolojik bir yönü olduğunu ve toplumu Osmanlı ve Ortadoğu’nun İslâmî geleneklerinden

¹²⁴ Parla (2008b, s. 270), bunun bir yönünün seküler eğitimin sağlanması, diğer yönünün de etnik azınlıkların eğitiminin de yeni merkezî devletin denetimine alınmak istenmesi olduğunu ifade etmektedir.

¹²⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kurulması Sünnî din görevlilerini devlet kontrolü altına almış, nüfusun yaklaşık yüzde 15’ini oluşturan Alevi azınlık, hâlâ olduğu gibi resmî çerçevenin dışında bırakılmıştır (Hale ve Özbudun, 2010, s. xvii). Lord (2018, s. 24) da Osmanlı yönetimi ile Cumhuriyet arasındaki sürekliliğin dinî kurumlar üzerinden devam ettiğine dikkat çekmekte ve Türk ulus devlet inşa projesinin önemli ölçüde dinî çoğunlukçu bir mahiyet arz ettiğini belirtmektedir. Yazara göre, devlet görünüşte laik olarak adlandırılmasına rağmen, laiklik devletin tarafsızlığı anlamına gelmekten ziyade, ulus inşasıyla bağlantılı olmuştur ve çoğunluk dininin sınırlarını ve Sünnî Müslüman kimliğin ayrıcalığını tarif etmiştir. Ünlü (2019, s. 79) de Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda Müslüman bir devlet ve millet, Türklük Sözleşmesi’nin temelini oluşturduğunu, zira bu sözleşmenin, Osmanlı gayrimüslimlerinin çeşitli biçimlerde tasfiye edildiği bir Müslümanlık Sözleşmesi çerçevesinde inşa edildiğini ifade etmektedir. Bu tarihsel durumun bazı toplumsal ve siyasal sonuçları, bu araştırma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların bir ulus-devlet olarak Türkiye ve üç resmî dilli bir federal devlet olarak Belçika hakkındaki düşüncelerinde, algılarında ve yorumlarında kimi zaman kendini doğrudan açığa vurmuş, kimi zamansa satır aralarında kendini belli etmiştir.

kopartmanın ve onu Batı'ya doğru yönlendirmenin yöntemlerinden biri olduğunu ifade etmektedir.

Özkazanç (2014, s. 74), 1920'li ve 1930'lu yıllarda burjuva hukuk sisteminin benimsenmesi, hukukun laikleştirilmesi, devlet kapitalizminin gelişimi gibi konularda atılım sergilendiğini, ancak Batı'daki burjuva devrimlerinin çözdüğü demokrasi, kır-kent ilişkisi, toprak sorunu gibi bazı konularda ürkeklik gösterildiğini, hatta bu sorunları derinleştiren adımlar atıldığını ifade etmektedir. Yazara göre, “tepeden devrim” süreci yeterince hegemonik olmadığı için etki alanı sınırlı kalmış ve modernliğin farklı boyutları açısından eşitsiz bir gelişme süreci yaşanmıştır. Şener (2015, s. 197) de Cumhuriyet'in Müslüman/Türk kimliğine dayalı kapitalist bir ulus-devlet yaratma projesinin hem çıkış noktası hem de sonucu olduğunu; bu sürecin Türkiye'de bazı Avrupa ülkelerinde olduğunun aksine demokratik bir biçimde gelişmediğini, burjuva devrimlerinin kısmen demokratik bir biçimde başladığını, ancak daha sonra yeni rejimin kuruluşunun otoriter bir yoldan ilerlediğini ifade etmektedir.

9 Eylül 1923 tarihinde Mustafa Kemal öncülüğünde kurulan Halk Fırkası (CHP), Mustafa Kemal'in Kazım Karabekir ve Rauf Orbay gibi bazı arkadaşlarının bir muhalefet partisi (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) kurma yönündeki başarısız girişimlerinden sonra Türkiye'de tek siyasal güç hâline gelmiştir (Karpas, 2007, s. 47). Parla (2008a, s. 126, 134), bunu tek parti dönemindeki birinci örgütlü muhalefet hareketi olarak nitelemektedir. Ona göre, ikinci örgütlü muhalefet hareketi ise Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır. Zürcher (2000, s. 257), 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasını “itaatkar bir muhalefet partisi denemesi” olarak nitelemekte ve etkisi olmayan bir komünizm hareketi ile Kürt milliyetçilerinin daha etkili olan eylemlerini ise dönemin “yeraltı muhalefeti” olarak anmaktadır.¹²⁶ Ahmad (2011, s. 145), Serbest Cumhuriyet

¹²⁶ Zürcher'in (2000, s. 258) belirttiği gibi, o dönemde Güneydoğu'daki dağlarda sık sık küçük çaplı ayaklanmalar yaşanmış, 1937-1938'de ise Dersim'de büyük bir isyan ortaya çıkmış, bu isyan büyük bir şiddetle bastırılmış ve on binlerce Kürt zorla ülkenin batısına yerleştirilmiştir. Bu konu, bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcılar tarafından da çeşitli sorulara cevap verirken sık sık anılmıştır. Örneğin kendisiyle Anvers'te mülakat yapılan Katılımcı 61, Dersim İsyanı'ndan sonra batıya yerleştirilen bir ailedendir: “Ankara doğumluyum ama orijinimiz Dersim. Yani Dersim'den... İsyandan sonra bizi batıya sürmüşler, babamgili... Yani dağıtmışlar diyelim. Daha sonra Ankara'ya gelmiş babamlar.” Bu katılımcı, mülakatın ilerleyen aşamalarında siyasi görüşlerini paylaşırken şunları söylemiştir: “Bak, anlatayım. 1925 Şeyh Said İsyanı, 1927 Ağrı İsyanı, Koçgiri İsyanı, Dersim İsyanı... Bunlarda hep devletin yazı... Şimdi vaar, belgeler çıkıyor şimdi, mesela Atatürk demiş ki, yani şeydeki, 1936'da çıkan Dersim İslahat Planı'nda altında imzası var, diyor ki, şey yapın, bu işi çözün... Çözecekler

Fırkası kurulunca halkın oraya yöneldiğini; bunda Halk Fırkası'na karşı duyulan hoşnutsuzluğun etkili olduğunu, bu hoşnutsuzluğun ise dünya genelindeki buhranın Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri olduğunu söylemektedir. Zürcher (2000, s. 259, 260) de bu hoşnutsuzluğu Cumhuriyet Halk Fırkası'nın otoriter tutumları ve reform politikalarının yarattığı yaygın öfke ile açıklamakta, ekonomik buhranın da bunu arttırdığını ifade etmektedir. Serbest Fırka'nın şubelerine yoğun üyelik başvuruları olmuş, seçimlerde 512 milletvekilliğinin 30'unu kazanmıştır. İktidar partisi ile çeşitli konularda zıt düştükten sonra Atatürk'ün şahsına karşı muhalefet yürütmek istemeyen Fethi Okyar, 16 Kasım 1930'da partiyi kapatmıştır (Zürcher, 2000, s. 261). Halk Fırkası, 1935'te Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır. Parti, 1923'ten 1945'e dek Türkiye'yi tek parti olarak yöneten egemen siyasal örgüt olmuştur (Karpat, 2007, s. 47). Karpat'a (2007, s. 48) göre, CHP'yi, Türkiye'de iktidar olduğu bu yıllar arasında yaşanan siyasal değişim ve reform sürecine eşlik etmiş olan düşünce akımlarının, çelişkilerin, özlemlerin ve hoşnutsuzlukların özeti ve yansıması olarak görmek mümkündür.¹²⁷

Osmanlı İmparatorluğu, halifelik makamına sahip bir İslam ülkesi olarak (...) "hak sözü" bütün dünyaya yaymak gibi bir misyona (bu misyonun hatırasına) sahiptir (Bora, 2018a,

de işte, Sabiha Gökçen'i gönderecekler, bomba atacak, hah, öldürerek diyor. Onun için... yazılı olmayan bir şeyleri var. (...) Toplumda dini de kullanarak şey yaptılar. Çünkü 1926'da çıkardıkları şey, tekke ve zaviyeler yasasıyla, sözde... çünkü tercih yapmak zorundaydı Atatürk. Yani iktidara getirdiği hangi sınıfsa, onunla yürüyecek yani. İşçi sınıfı örgütlü değildi, şey... İu... Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içerisinde var olanlarla iş birliği yaptı, onların tarafına geçti. (...) Alevilik mesela, şey... yani o tekkeler ve zaviyeler kapatılırken şeye vurdu, Alevilere vurdu. Alevilerin ibadethanesine vurdu. Oraları kapattı. Dini de zaten "Sünni" olarak kendisine seçtiği, şeyi, nüfus cüzdanında yazar. E zaten bitti. Yani Aleviler için defter kapandı. Şimdi bakıyorsun cemevlerine... Ben hayret ediyorum, Atatürk'ün resmi! Yani senin inancını, çıkardığı tamimle, yasayla şey yapan, yasaklayan... Birçok yerde katliamlara sen uğradın ve hala gidiyorsun arkasından... Ben anlamıyorum. Yani bu çelişki." demıştır. Kendisiyle Brüksel'de mülakat yapılan Katılımcı 11 de "Kendi ülkesinde kendi halk... kendi askerleri tarafından sürgüne gönderilmiş binlerce Kürt var, evleri yakılmış. Zilan... Ağlayarak okuduğum bir hikâye. Ağrı'da... (...) Dersim olaylarında, haftalarca kan akan bir nehir var... Kızılırmak mı? Bilmiyom. Gene aynı ülkenin uçakları tarafından bombalanmış. Gene aynı ülkenin askerleri tarafından katledilmiş. Bizim kendi tarihimiz, yakın tarihimiz hiç iç açıcı değil. Hiç sağlam değil. Haksızlıklarlan dolu." demıştır.

¹²⁷ Ahmad (2011, s. 139-141) da Kemalistlerin yepyeni bir devlet, modern bir toplum ve Osmanlı'dan çok farklı bir Türk tipi yaratmak istediğini; onun için sağdan da gelse, soldan da gelse farklı ideolojik fikirlere tahammülleri olmadığını ifade etmekte; daha 1924'te sosyalistlerin 1 Mayıs gösterilerinin ardından tutuklandığını (bununla ilgili ayrıca bkz. Yavuz, 2011, s. 170), 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabul edilmesiyle muhalif faaliyetlerin son bulduğunu, solun en büyük gazeteleri *Aydınlık*, *Yoldaş* ve *Orak Çekiç*'in kapatıldığını, sosyalist hareketlere üye olanların yargılanıp hapse atıldığını; yine bu dönemde, gayrimüslimlerin ülkeyi terk etmesiyle ekonomide doğan boşluğun doldurulması ve sanayinin desteklenmesi için çıkarılan kanunların kapitalistlere cömert teşvikler sunduğunu aktarmaktadır. Yavuz (2011, s. 155) da 1908 Jön Türk devrimini izleyen on yılı; burjuva sınıflı demokratik bir toplum yaratmak amacıyla imparatorluk ekonomisinde köklü değişikliklerin yapıldığı, bir anlamda milli kapitalizmin kurulmaya çalışıldığı bir dönem olarak nitelendirmektedir.

s. 16). 1920’lerde İslam’ın yeniden biçimlendirilmesi, Mustafa Kemal’in ilk hamlelerinden biri olmuş, bu dönemde Kemalist¹²⁸ entelektüeller Batı Aydınlanma değerleri ve kültürel pratikleriyle uyumlu olacak bir tür hümanist-milliyetçi İslam’ı yeniden ifade etmeye (*rearticulate*) çalışmıştır (Ewing, 2003, s. 421).¹²⁹

Özkazanç (2014, s. 72), Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde modern vatandaş-devlet ilişkilerinin temel hukuki ve siyasal çerçevesi çizilirken çok etnili bir toplumda Osmanlıcılığın eşit vatandaşlık ilkesini hayata geçirmede başarısız olduğunun görülmesiyle birlikte Panislamizm ve Türkçülük akımlarının etnik, dinsel, siyasal, eğitsel ve kültürel homojenleşmeyi hızlandırdığını; Müslümanlığın siyasi öneminin artırılması yoluyla geniş kitlelerin devlete aidiyetlerinin sağlanmaya çalışıldığını belirtmektedir. Yazar, toplumun devlet ile bağının din ve etniklik üzerinden nasıl inşa edildiğini de şu şekilde açıklamaktadır:

“Bu süreçte devlet ile toplum arasında, Sünnilik ve Türklük üzerinden yeni ve modern ulus-devlete özgü bir ilişki tarzı oluşmaya başlamıştır. Bu gelişme, Aleviler, Kürtler ve gayri-Müslimler gibi diğer etnik grupların farklı biçim ve derecelerde dönüşüme zorlanması ve/veya dışlanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu süreçte Osmanlı’nın farklı etnik ve dinsel gruplara dağılmış tebaasının önemli bir kısmı İmparatorluk’tan ayrılmış, geride kalanlar ise devlete yakınlık-uzaklık ölçeğinde yeniden harmanlanmıştır. Dolayısıyla Türk modernleşmesinde devlet-toplum ilişkilerinin oluşmasındaki en temel belirleyen, nüfusun kompozisyonunun radikal olarak dönüşmüş ve yeni nüfus ile devlet arasında din ve etnik bağ üzerinden aidiyet duygularının güçlenmiş olmasıdır” (Özkazanç, 2014, s. 72).

Aykol (2010, s. 27), tek parti döneminde sola yönelik baskıların hiç bitmediğini, 1925’te üçüncü kongresini toplayan TKP üyelerine operasyonlar yapıldığını ve tutuklamalar olduğunu, iktidarın bilgisi dahilinde kurulan iki sağ parti girişimi hüsrana noktalanırken, iki cılız sol parti olarak nitelediği Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi ile Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası’na da geçit verilmediğini ifade etmektedir.

¹²⁸ Zürcher (2000, s. 264), Kemalizm ya da Atatürkçülük kavramlarını birlikte oluşturan düşünceler ya da ülküler bütünüünün 1930’larda ortaya çıktığını, yavaş bir süreç içerisinde geliştiğini, tutarlı bir ideoloji hâlini asla almadığını, bir tutum ve kanılar bütünüünü niteleyen esnek bir kavram olduğunu ifade etmektedir. Yazarın belirttiği gibi, dünya görüşleri çok farklı olan insanlar kendilerine Kemalist diyebilmiştir.

¹²⁹ Sayyid’in (2015, s. 359) de ifade ettiği gibi, bu dönemde güçlü bir Müslüman devlette hilafetin kaldırılması ve radikal bir modernleşme programının başlatılması, diğer birçok Müslüman toplumda da yankı bulmuştur: “Kemalizmin söylemi (Muhammed Rıza Şah) Pehlevi’yi kapsadı, amacını Tunus’u Fransız Devrimi ilkelerine dayalı modern bir ulus yapmak olarak ilan eden (Habib) Burgiba’yı kapsadı; Nasırcılığı, Baasçılığı ve (Zülfikar Ali) Butto’nun “İslam Sosyalizmi”ni de kapsadı. Gerçekten bütün bu projeler Kemalizmin varyantları olarak görülebilir. Hepsi Kemal Atatürk’ün açtığı bir ufuk üzerinde inşa edildiler.”

Tapper ve Tapper (1987, s. 62), Türkiye’de milliyetçiliğin köktenci bir ideoloji biçiminde İslam ile ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Akgönül (2017, s. 120) de Türkiye’de ulus inşasının, diğer ülkelerde olduğu gibi çeşitli karmaşık ve esnek kriterlere göre gerçekleştiğini ancak başından beri ana kriterin, millet sistemi nedeniyle dinî aidiyet olduğunu ifade etmektedir.

Bora (2018a, s. 7-10), milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılık arasında bir iç içelik olduğunu varsaymakta ve bunları Türk sağının birbirleriyle uyumlu organları, birbirine dönüşebilir biçimleri olarak düşünmeyi önermektedir. Bu çerçevede ilk olarak “Türk sağının katı hâli” olarak nitelediği milliyetçiliği salt bir ideoloji değil, bir zihniyet örgüsü olarak değerlendirmekte ve Türk sağının grameri, dilbilgisi olduğunu; içerikleri, kavramları, imgeleri uyarlama, uydurma gücünün esas onda olduğunu söylemektedir. İkinci olarak “Türk sağının sıvı hâli” olarak nitelediği İslamcılığı en bereketli ve en hararetli imge, değer, ritüel kaynağı olarak değerlendirmekte ve mecra bulma gücünün çok yüksek olduğunu ifade etmektedir. Son olarak “Türk sağının gaz hâli” olarak nitelediği muhafazakârlığı ise içeriklerin ve zihniyet kalıplarının ötesinde bir ruh hâli, duruş/duyuş biçimi, üslup, “stil” olarak değerlendirmektedir.

“Milliyetçiliğin kutsiyeti sekülerleştirmekte gördüğü ikame işlevi, hayli fazla mesai gerektiren bir iş olmuştur. Bu sekülerleşme ve ikame operasyonu gerek alternatif kaynak kıtlığından gerekse Türk modernleşmesinin ‘cezrî’ karakterinden gelen aceleden, dinî kaynakların doğrudan doğruya nakline ve uyarlamasına geniş çapta başvurdu. (Elbette bunda başka pek çok sebebin payı aranabilir. Türk milliyetçiliğinin İslâmî düşünceyle ortak köklerinin örtük etkisi ise açık olsa gerektir). Resmî milliyetçi söylemde dinî simgeler bol bol kullanıldı (...). Bilhassa devleti kutsal saydığı vurgulanan muhayyel kadim Türk töresi ile geleneksel din bilinci arasında derin ‘alt geçitler’ vardır. “Devlete ve millete hizmet”in (vergi vermek, yasalara uymak vb.) “dine hizmet” mefhumuyla eşdeğer kılınarak anlamlandırılması, Türkiye’de millî talim ve terbiyenin esaslarından olmuştur” (Bora, 2018a, s. 123).

Tarikatlar Türk İslam’ında uzun zaman önemli bir rol oynamıştır ve pratikte hâlâ oynamaktadır (Hale ve Özbudun, 2010, s. xvii). Lewis (1993, s. 400-495), erken Cumhuriyet döneminde şariat ile mücadelenin önemli bir cephesinin de farklı karakterlerdeki tarikatlar ile mücadele olduğunu belirtmekte, 18. yüzyılda Türkiye’nin hemen her şehrinde ve köyünde tarikatların yerleşik olduğunu; bunların dinî olduğu kadar meslekî ve toplumsal hayatta da egemen olabildiklerini; 19. yüzyılda da etkin roller

oynadıklarını ve bu yüzyılın sonu ile 20. yüzyıl başlarında, Türkiye’de birçok tarikatın kollarının kurulmuş ve canlandırılmış olduğunu ifade etmektedir.¹³⁰

Lewis (1993, s. 406, 407), tarikatlar ve temsil ettikleri yaşam tarzı ile sonraki dönemlerde daha kapsamlı bir mücadelenin başladığını, ilan edilen kararnameler ile tarikatların dağıtılıp yasaklandığını, mallarının alındığını, tekke ve zaviyelerin kapatıldığını, ibadet toplantıları ile törenlerinin, fes ve sarığın yasaklandığını; böylece dinin devletten ayrılmasının, modernleştirilmesinin ve millileştirilmesinin amaçlandığını belirtmektedir. 1924’te medreseler kapatılmış ve bunların yerini imam hatip okulları ve İstanbul Darülfünun’unda kurulan İlahiyat Fakültesi almıştır (Zürcher, 2000, s. 272).

1930-1945 döneminde laikliği yerleştirmek ve güçlendirmek amacıyla yapılan değişiklikler uygulamaya konmuş, Tarih Kurumu, Dil Kurumu, Halkevleri kurularak İslam kültürünün yerine ulusal Türk kültürünü yayma çabaları gösterilmiştir (Karpuz, 2007, s. 30). İbadetin Türkçeleştirilmesi için girişimlerde bulunulmuş, 1925’te dinî kıyafetler camilerdeki ibadet görevleriyle sınırlandırılmıştır (Zürcher, 2000, s. 273). 1932’de Ayasofya’da ilk Türkçe ezan okunmuştur.¹³¹

“1930’larda Türkiye’de lâikleştirmenin baskısı cidden pek kuvvetli oldu. Her ne kadar, rejim alenen anti-İslamik bir politikayı hiçbir zaman benimsememiş ise de örgütlü İslâmiyetin iktidarına son vermek ve Türk halkının zihninde ve kalbinde onun gücünü kırmak arzusu açıldı. Dinî eğitimin yasaklanması, camilerin dünyevî amaçlara döndürülmesi, hukuki ve toplumsal reformların öğretisini kuvvetlendirdi. Hızla büyümekte olan başkentte hiçbir yeni cami yapılmadı. En çok göze çarpan ve en sembolik olan şey, İstanbul’daki büyük Ayasofya Bazilikası’nın kaderi oldu. Fatih Sultan Mehmet, Bizans’a karşı zaferi anında onu cami yapmıştı. Cumhuriyet onu müze hâline getirdi” (Lewis, 1993, s. 412).¹³²

¹³⁰ Bu tarikat birlikleri, Anadolu’daki milliyetçileri desteklemiştir (Lewis, 1993, s. 405). Tunaya (1958, s. 231-232), Birinci Büyük Millet Meclisi’nde “ilmiye sınıfı” mensuplarının sayısının 53 olduğunu, bunlar arasında 14 tane müftü; 13 tane müderris; Mevlevî, Bektaşî ve Nakşibendî gibi tarikatları temsil eden on tane şeyh; postnişinler; vâizler ve iki tane de kadı bulunduğunu belirtmektedir. Yazar, mecliste kimlikleri “aşiret reisi” olarak gösterilen beş tane mebus olduğunu da eklemektedir.

¹³¹ 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti yönetiminde, muhalefetteki CHP’nin de aleyhtar olmaması neticesinde Arapça ezan yasağı kaldırılmış ve 18 yıl boyunca Türkçe okunan ezanın dili serbest bırakılmıştır.

¹³² Ayasofya müzeye çevrildikten 86 yıl sonra, AKP iktidarı tarafından tekrar camiye dönüştürülmüş, bu durum ulusal ve uluslararası kamuoyunda oldukça geniş tartışmalara yol açmıştır. Ayasofya, 24 Temmuz 2020’de ibadete açılmıştır. AKP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan bunu “gençlik hayali” olarak tarif etmiştir. İlgili haber için bkz: “Ayasofya için yeni dönem bugün başlıyor” (2020, Temmuz 24). Çınar’ın (2011, s. 529) belirttiği gibi, AKP’nin İslamcı mı, yoksa siyasal bir ideoloji olarak İslamcılığı reddeden, seküler ve muhafazakâr-demokrat bir parti mi olduğuna dair görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Ayasofya konusunun, burada ayrıntılı olarak tartışılmayacak olsa da AKP’nin ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Cumhuriyet rejimi ve getirdiği yenilikler hakkında benimsediği tutuma ilişkin yakın dönemdeki önemli örneklerden biri olarak görülebileceği ve İslamcılık tartışmasına da katkı sunabilecek icraatlardan

Ancak Bora (2018a, s. 125), 1940'ların ortalarından itibaren yeni bir döneme girildiğini ve devletin dine her anlamda daha sistemli ve daha fazla yatırım yapmasıyla dinin, millî ahlakın resmî bir vecibesi olarak kurumlaşmaya başladığını söylemekte ve buna Diyanet İşleri örgütünün hızlı gelişmesini örnek vermektedir. Yazar bu yönelimin, DP'nin baskısı altında CHP'nin dirençsiz kalıp dinî gericiliğe taviz vermesinden değil; resmî millî ideolojinin önemli gördüğü bir açığı kapatma arayışından ve maneviyata dayanan bir sosyal *ethos* yaratma zaafından kaynaklandığını ifade etmektedir.

Sayyid (2015, s. 361-362), Kemalizmin toplumu “modern ya da Batılılaşmış” kesim ve “geleneksel ya da İslami” kesim olarak böldüğünü ve Kemalist söylemin oluşturucusu bizzat bu bölünme olduğu için bunun üstesinden gelmenin mümkün olmadığını; İslam'ın ve İslami kurumların laik sistem içerisine dahil edilerek devlet tarafından kontrol edilmesinin sonuç olarak İslam'ın solup gitmesine ya da laikleşmesine değil, siyasallaşmasına yol açtığını ifade etmektedir. Özkazanç (2014, s. 72-73) da benzer şekilde, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde İslam'ın devletin temel örgütlenme ilkesi ve meşruiyet temeli olarak yasal-kurumsal olarak zayıfladığını, ancak devletin toplumsal tabanı olarak kültürel ve siyasal öneminin güçlendiğini ifade etmekte ve bu ikili durumun, Cumhuriyet tarihi boyunca devlet-toplum ilişkisini derinden sarmalayan bir gerilime neden olduğunu söylemektedir.

Bora (2018a, s. 112-113), Osmanlı'nın son döneminde Türk milliyetçiliği ile İslamcılığın iç içeliğine dikkat çekmekte; bu dönemde Osmanlı aydınlarının, öznesini dinî kimliğin tayin ettiği bir milliyetçiliğe meylettğini ve “millet” kavramını dinî cemaat anlamıyla kullandıklarını belirtmektedir. Cumhuriyet'in kuruluş sürecine düşünsel etkileri olan aydınlar da din ve milliyetçilik arasındaki gerilimi, dini milliyetin aslı bir unsuru olarak tanımlamak suretiyle aşmaya çalışmıştır (s. 115). Bora (s. 118), bu dönemde yönetici seçkinlerin dine dair hâkim görüşünün, modernleştirilerek hurafelerden arındırıldığında, toplumsal ahlâkı ve vicdanları “tertipleyecek” bir kurum olarak iş görebileceği yönünde olduğunu belirtmektedir.

biri olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Karpaz (2009, s. 288) da Erdoğan'ı “yirminci yüzyılda Türkiye'de ortaya çıkan yeni tip popülist İslamcı liderliği en iyi temsil eden kişi” olarak nitelemektedir.

Atatürk'ün halefi olan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, II. Dünya Savaşı ardından CHP'ye karşı bir muhalefetin oluşmasına izin vermiştir (Hale ve Özbudun, 2010, s. xviii; Kabasakal, 2016, s. 227-228). Kara (2019, s. 278), İnönü'nün bu tutumundaki en önemli etkenin Sovyetler Birliği'ne karşı Batılı devletlerin desteğini kazanmak gibi bir dış politika kaygısı olduğunu belirtmektedir. Böylece 7 Ocak 1946'da CHP'nin içinden çıkan Demokrat Parti kurulmuş, 21 Temmuz 1946'da ilk çok partili seçimler yapılmış ve dört yıl sonra, 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimle hükümet, halk oyuyla el değiştirmiştir. (Esmer, 2002b, s. 1; Kabasakal, 2016, s. 228-229). 1950'den bu yana ulusal seçimlere katılım görece yüksek düzeyde olmuştur ve her türden oy kullanma katılımı oldukça popüler hâle gelmiştir (Kalaycıoğlu, 2022b, s. 365). Aytürk ve Bora (2020, s. 318), Türkiye'de merkez sağ ve uç sağın çok partili hayata geçilen 1945 yılında¹³³ görünür hâle geldiğini, aslında 1920'lerden itibaren CHP içinde Celal Bayar'ın etrafında kümelenen bir hizip olarak hep var olduğunu, ayrıca o dönemde CHP'de milliyetçilik şemsiyesi altında kamufle olan ırkçı ya da koyu etnik milliyetçilerin de söz konusu olduğunu dile getirmektedir. Aykol (2010, s. 31), çok partili döneme geçildikten sonra kurulan sol partilerin çoğunun hemen kapatıldığını, TKP'nin tutuklamalarla ağır yara aldığını, hizipleşmelerin ortaya çıktığını söylemektedir.

Keyder (2014, s. 155), Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelmesinin, Türkiye tarihinde esaslı bir dönüm noktası olduğunu, halkın ilk defa seçmen olarak kendi siyasal tercihini dile getirdiğini ve yüzyılların devletçi geleneğine karşı oy kullandığını söylemektedir. Esmer (2002b, s. 2), bunu dramatik bir sonuç olarak değerlendirmekte, Cumhuriyet'i kuran partiye muhalefet eden partinin %83,8 gibi çarpıcı bir çoğunlukla seçimi kazandığını ifade etmektedir. Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda Türkiye'nin nüfusu büyük ölçüde köylülerden oluşmaktadır ve 1927 yılında 13.648.270 olan toplam ülke nüfusunun %75,8'ini kırsal nüfus oluşturmaktadır (Karpat, 2013, s. 108, dipnot 26; Şener, 2015, s. 217).¹³⁴ 1950 yılında şehirli nüfusun genel nüfusa oranı hâlâ %25'tir.¹³⁵

¹³³ 1945'te farklı siyasi partilerin kurulmasına izin verilmiş, böylece Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisi (MKP), 5 Eylül 1945'te faaliyete resmen başlamıştır (Aykol, 2011, s. 75).

¹³⁴ Kaynak: İmar ve İskân Bakanlığı, *Türkiye'de Şehirleşme ve Konut Durumu*, Ankara, 1966, s. 33 (akt. Karpat, 2013).

¹³⁵ Bu oran 1960'ta %31,9'a, 1970'te %38,5'e, 1980'de %43,9'a, 1990'da %59'a, 2000'de %64,9'a, 2010'da %76,3'e, 2020'de ise %93'e yükselmiştir (TÜİK, 2021).

Karpat (2019, s. 138-139), 1946-1954 yılları arasında halkı muhafazakâr toprak sahiplerinin ve eski ulema ailelerinin yönlendirdiğini ve CHP'nin seçimi kaybetmesinin “Allahsız yöneticilerin baskısından kurtuluş” anlamına geldiğini söylemektedir. DP'nin yasal anlamda ilk çalışması, Arapça ezan yasağını kaldırmak olmuştur (Aykol, 2011, s. 79). Sarıbay (2004, s. 57'den akt. Kabasakal, 2016, s. 228-229), dinin Türkiye toplumunda oynadığı rolün çok partili yaşama geçildikten sonra partiler arası oy rekabeti başlayınca daha iyi görüldüğüne değinmektedir.

*Kırsallaştırıcı seçim*¹³⁶ (*ruralizing election*) olarak da kavramsallaştırılan 1950 seçimi, kırsal kesimdeki seçmenlerin baskın oy grubu olarak ortaya çıkmasının ilk adımı olmuş, köylülük yeni bir önem kazanarak ülkede etkili bir siyasi güç hâline gelmiş, köylüler ülkedeki sosyal, siyasal ve ekonomik değişimin tamamlayıcı bir parçasına dönüşmüştür (Huntington, 2006, s. 448-461; Roos ve Roos, 1971, s. 2-7, Özbudun, 1976, s. 152). Mardin (1995, s. 246), 1930-1945 yılları arasındaki entelektüel içerikli çeşitli programlarda ve afişlerde köylünün Osmanlı İmparatorluğu zamanında devlet tarafından yüzyıllarca istismar edilmiş, “fakir, cahil, en basit haklardan mahrum, zavallı mahlûklar” olarak tasvir edildiğini; ancak Cumhuriyet döneminde okuması temin edilmiş, insan haklarına sahip olmanın tadına varan, “zengin, temiz, okumuş, hürriyetiyle mağrur, ileri bir köylü tipi”nin teşekkül ettiğinin iddia edildiğini söylemekte; gerçekte ise bu köylü tipinin onu yaratanların muhayyilesinden başka bir yerde yaşamadığını ve bu “ileri” köylü *mitosunun* onu yaratanları bile işgal ettiğini dile getirmektedir. Yazar, Cumhuriyet Halk Partisi'nin köylüye karşı takındığı “*mito-poetik*” tavra dikkat çekerek Demokrat Parti'nin “hakiki köylünün resmini daha realist bir noktadan görebildiği için” iktidara geldiğini söylemektedir. Bu dönemde Adnan Menderes yönetimindeki Demokrat Parti hükümeti kendisini köylülükle özdeşleştirmek için her türlü çabayı göstermiş; kırsal yollara, tarım araçlarına yatırım yapılmış, tarım sübvansiyonları ve kredileri sağlanmıştır (Huntington, 2006, s. 453). Özbudun (1976, s. 52), 1950'lerde Türkiye parti sisteminin

¹³⁶ Huntington (2006, s. 460), kent merkezli orta ve üst sınıfın, modernleştirici elitin yenilgiyle iktidardan uzaklaştığı ve kozmopolit olmayan yerli elitlere güç aktarımının gerçekleştiği, kazanan partinin kırsal kesimdeki seçmenlere etnik, dinsel söylemlerle ve günlük temel ihtiyaçlara dair meseleleri (*bread-and-butter issues*) gündeme getirerek hitap ettiği, birçok durumda kazanan partinin dinî şahsiyetlerin çalışmalarından önemli ölçüde yararlandığı, göreve gelen yeni hükümetin kırsal kesimdeki destekçilerini memnun etmeyi ve onlara fayda sağlamayı amaçladığı, yeni kırsal seçmenlerin mobilizasyonu ile sonuçlanan seçimleri “kırsallaştırıcı seçim” olarak nitelemektedir.

hâlâ merkez-çevre ayırımına dayandığını düşünmekte ve Demokrat Parti'nin yükselişinin çevrenin merkez karşısındaki zaferi olarak yorumlanabileceğini söylemektedir.

Ancak Hale ve Özbudun (2010, s. xviii), Demokrat Parti'nin, Müslüman muhafazakârların yalnızca küçük bir kısmını oluşturduğu birbirinden farklı muhalif güçlerin bir koalisyonunu temsil ettiğini ve parti liderliğinin esas olarak avukatlar, doktorlar, iş adamları gibi meslek gruplarından ve Menderes'in kendisinin de dahil olduğu bazı toprak sahiplerinden oluştuğunun altını çizmektedir. Demokrat Parti, izlediği politikalarla Türkiye siyasetindeki liberal merkez sağ geleneğin yapı taşlarını oluşturmuştur: Özel teşebbüse bağlılık (bazen devlet yardımıyla), çoğunlukçu demokrasi (kültürel muhafazakârlık ile birlikte), kayırmacı (*clientelist*) popülizm ve Batı yönelimli dış politika (Hale ve Özbudun, 2010, s. xviii). Yazarlar (2010, s. xviii), bu çalışmada ele alınan konu açısından da oldukça önemli bir hususa dikkat çekmekte; Batı Avrupa'daki muhafazakâr partiler ile Türkiye'de benzer gelenekteki partiler arasında önemli bir fark olduğunu ve Türkiye'deki sağ partilerin 1950'ye kadar Türkiye'yi yöneten devletçi seçkinlere karşı çıktıkları ve toplumun kasabalarda ve köylerdeki yoksul kesimlerindeki önemli bir seçmen tabanı ile devlet dışı burjuvazinin desteği ile birleştirdikleri için düzen-karşıtı olduklarına dair bir yanlılık (*anti-establishment bias*) olduğunu ifade etmektedir.¹³⁷

1946-1955 yılları arasında kurulan başka siyasi partiler de bulunmaktadır, ancak bunların çoğu seçimlere katılmamış, katılanlar ise meclise girememiş olup en önemlileri Millet Partisi ve Hürriyet Partisi'dir (Kabasakal, 2016, s. 229, dipnot 28). Millet Partisi 1954'te "dinî esasa dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet" olduğu gerekçesiyle kapatılınca partinin eski yöneticilerinin bir kısmı Cumhuriyetçi Millet Partisi'ni kurmuşlardır (Kabasakal, s. 229-230).

Karpat (2019, s. 142, 158), Demokratların 1954 seçimlerine kadar temkinli ve tarafsız hareket ettiğini, 1954'te aldıkları halk desteğiyle iktisadi kalkınmanın ve çiftçiye verilecek yardımların halk desteğini sürdürmenin en iyi yolu olduğunu düşündüklerini aktarmakta; bu süreçte 1947'de Truman doktrini kapsamında alınan yardım ve 1952

¹³⁷ Yazarlar, bu unsurların AKP'nin siyasi karakterinin önemli bir parçası olmaya devam ettiğini de eklemektedir.

NATO'ya üye olunması ile birlikte silahların, eğitim ve örgütlenmenin modernleştiğini, ordu ile daha demokratik ilişkiler kurulduğunu ifade etmektedir. Ancak 1959-1960 yıllarında Demokratların baskıcı bir sıkıyönetim yasası çıkardıklarını, muhalefeti soruşturmak için tahkikat komisyonu kurduklarını, basın ve toplantı özgürlüğünü kısıtladıklarını ve diğer birçok gelişmenin de etkisiyle ordu, aydınlar ve basının başını çektiği gayriresmî bir koalisyonun ortaya çıktığını söylemektedir. 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen darbeyle DP'nin on yıllık iktidar süreci sona ermiş, anayasa ve parlamento feshedilmiştir.

Seçim siyaseti, 1961'de yeni bir anayasa ve nispi temsil getiren bir seçim yasası ile yeniden başlamış, Demokrat Parti'nin devamı olarak kurulan AP (Adalet Partisi), o yılki seçimde %34,8 oy almıştır. Böylece CHP-AP koalisyonu kurulmuş ve uzunca bir dönem, koalisyon hükümetleri bir kural, tek parti hükümetleri ise istisna olmuştur (Esmer, 2002b, s. 2; Akyol, 2011, s. 81). 1965'te Türkiye'nin ilk Siyasi Partiler Kanunu kabul edilmiştir. Kabasakal'ın (2016, s. 232) belirttiği gibi, 1960'lı yıllarda sanayileşme hızlanmış, sendikalı mavi yakalı işçilerin sayısında önemli artışlar yaşanmış, işçi kesiminde sınıf bilinci gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde sendikacılar ve aydınlar, Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) kurarak siyasete ağırlıklarını koymaya çalışmışlardır. İlk defa sosyalist bir parti, millî bakiye yöntemiyle yapılan 1965 Genel Seçimi'nde, 54 ilde yüzde 3 oy alarak (Aykol, 2010, s. 43), 15 milletvekili ile parlamentoya girmiştir. Parti, 1971'de sınıf ve dine dayalı örgütlenmeyi yasaklayan Ceza Kanunu kullanılarak Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır (Kabasakal, 2016, s. 233). Aykol (2010, s. 41) bu dönemde sol klasiklerin çevrildiğini ve geniş kesimlerce okunduğunu, Avrupa'daki 1968 rüzgârının Türkiye'ye kadar ulaştığını söylemekte ve Türkiye solunun temel yönelimlerini oluşturan bazı örgütlenmelere değinmektedir.

Aytürk ve Bora'nın (2020, s. 309) ifadesiyle, CHP 1960'larda "Altı Ok'u revize eden" ve partinin "bürokratik, resmî, halka tepeden bakan, pedantik imgesini geride bırakmayı amaçlayan" "ortanın solu" formülünü geliştirmiştir. Yaşlı (2020, s. 13), "ortanın solu" hakkında şöyle söylemektedir:

(...) ortanın solu, sosyalizmden farklı olarak, çözümü üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasında değil, bir yandan araçların, komisyoncuların, faizcilerin yani üretici olmayan sermaye kesimlerinin ortadan kaldırılmasında ve görece sınırlandırılmış bir kapitalizmde, öte yandan ise alt sınıfların üretim

araçlarına ortak edilmesinde, kârdan pay almasında, yani “özel mülkiyetin tabana yayılması”nda görmektedir. Böylece üretim sürecinin iki tarafı da, yani “üretici sermaye” de “halk” da geliri ve refahı “adil” bir şekilde bölüşebilecektir. Ancak kriterler nesnel olmadığı için, bölüşümün adil olup olmadığına nasıl karar vereceğimiz belli değildir.” (Yaşlı, 2020, s. 13)

Aytürk ve Bora (2020, s. 309), bu formülün 1972’de Bülent Ecevit’in genel başkan seçilmesiyle partinin yeni ideolojisi hâline geldiğini ve zamanla yerini demokratik sol veya sosyal demokratik kimliklerine bıraktığını söylemektedir.¹³⁸ Yazarlar (2020, s. 308), 1970’lerin sağ-sol kutuplaşmasının 80’lerden itibaren uğursuz bir miras sayılarak reddedildiğini, ancak o kutuplaşmanın, Türkiye’nin siyasî-ideolojik koordinat sisteminde *kurucu bir moment*¹³⁹ olduğunu ifade etmektedir. Bu dönemde sağ yelpazede merkez dışında muhafazakâr partiler gelişmiş; yeni koşullara uyum sağlayamayan, yeni düzende kendilerini toplumdan kültürel ve sosyal bakımdan soyutlanmış hisseden insanların da katılmasıyla kurtuluşu dinde ve siyasal İslam’da gören kitle genişlemiştir (Kabasakal, 2016, s. 233). Aslında bu dönemde Aytürk ve Bora’nın ifadesiyle (2020, s. 317) seçim kanunu küçük partilere de şans tanımış ve uç sağ ve uç sol partileşebilmiştir.

Yaşlı (2017, s. 148-149), Türkiye’de siyasal bir ideoloji niteliği de taşıyan muhafazakârlığının ortaya çıkışı ve karakteri hakkında şöyle söylemektedir:

“Türkiye’de muhafazakarlık, Türkiye modernleşmesi ve burjuva devriminin kurduğu rejimle cepheden bir mücadeleye girişmek yerine, onu “manevi bir çerçeve” içine yerleştirmeyi hedeflemiştir. Erken dönem Türk muhafazakarlığının temel hedefi, rejimin “aşırı Batılılaşma” politikalarını yavaşlatma ve Türk-Müslüman kültürünün “yozlaşması”nı engellemektir. Yalnızca kültürel alandaki bir muhafazakarlığı dillendirmekle kalmayan, politik bir programa da sahip olan, yani siyasal bir ideoloji niteliği de taşıyan muhafazakarlığın tohumlarının 1950’lerde atılmaya başlandığını, siyaset sahnesindeki yerini ise 1960’lar Türkiye’inde aldığını söyleyebiliriz.”

Türk muhafazakârlığının, yönetici sınıfın antikomünizmi siyasetin merkezine yerleştirdiği bir konjonktürde ortaya çıktığını ifade eden Yaşlı (2017, s. 68, 149), 68

¹³⁸ Aytürk ve Bora (2020, s. 309), 1974 CHP Kurultayı’nda kabul edilen *Demokratik Sol Bildirge*’de “demokratik sol” etiketinin tercih edilmesinde, “sosyalizmin ve Marksizm’in beynelmilel düşünsel mirasıyla bağ kurmama kaygısı”nın belirleyici olduğunu söylemektedir. Yazarlar ayrıca, Ecevit’in “Ortanın Solu” çıkışını temellendirirken, onu “komünizmin nüfuzunu engellemenin en sağlam yolu” olarak açıkladığını aktarmaktadır. Ancak CHP’nin “kendi solundaki sosyalist akımdan da kısmen etkilendiğini” ve 1960’larda ve 1970’lerde partinin “sollaşma meyli” içerisinde olduğunu ifade eden yazarlar (2020, s. 310-312) ayrıca, CHP’nin 1977’de Sosyalist Enternasyonal’e üye olduğunu belirtmekte ve parti içinde “sosyalizmle ve Marksizm’le teorik ve ideolojik bir bağdan yüksünmeyen bir yönelim”in de varlığına dikkat çekmektedir.

¹³⁹ Vurgu ve ifade yazarlara ait.

kuşağının başkaldırısının etkisiyle yalnızca Türkiye’de değil, dünyada bir yeni-muhafazakâr akımın yükseldiğini; din, gelenek ve ailenin özellikle orta sınıflar için yeniden önem kazandığını ifade etmekte ve bu bağlamda, Türk muhafazakârlığının “doğal” seyrini izleyemediğini ve küresel konjonktüre uygun bir biçimde, “reaksiyoner” niteliğini “inkılap karşıtlığı”ndan (yazarın ifadesiyle, bir “kurucu öteki” olarak Tanzimat modernleşmeciliğinden, Kemalist devrimden ya da Cumhuriyet projesinden) değil, komünizm karşıtlığından aldığını ifade etmektedir.

“Üstelik Türk muhafazakârlığı doğuşu ve gelişimi itibariyle milliyetçilikle iç içe geçmiş, milliyetçi-muhafazakârlık Türk sağının ruhunu oluşturmuştur. Antikomünizm Türkiye’de sağın üç hâlinin ortak paydasını oluşturmaktadır ve bu üç hâl arasındaki giriftliğin, iç içe geçmişliğin ve geçişkenliğin kökeninde de, kimi tarihsel nedenlerin yanı sıra, esas olarak bu ortak payda bulunmaktadır. 1960’ların ortasından itibaren Türk sağı açısından esas motivasyon kaynağı, devlete paralel bir şekilde, yükselmekte olan sola karşı yürütülecek mücadele, dolayısıyla antikomünizmdir. Dönem boyunca “Türk sağının üç hâli” de kendisini komünizmle mücadele üzerinden var edecektir; çünkü sağa göre komünistler -Türk sağının ortak paydasını oluşturan- din, devlet, aile, gelenek gibi kurum ve değerleri hedef almakta, onları yok etmeye çalışmaktadır” (Yaşlı, 2017, s. 149-150).

Bora ve Can (2019, s. 44) da 1960’larda Türkiye sağındaki anti-komünist söylem ve pratikleri şu şekilde açıklamaktadır:

“Daha 1960’ların ilk yarısında, Türkiye’de son derece vulger bir anti-komünist söylem, “genel sağ” siyasetin asli unsurlarından biri haline gelmişti. Solcu, hatta burjuva liberal gazetelere ve özellikle TİP’e yönelik baskınlarla, “komünizmi tel’in mitingleri”yle; anti-komünist sokak gücü geliştirilmeye başlanmıştı. “Milliyetçilik” adına meşrulaştırılan anti-komünizm, başlı başına bir siyasal kimlik ve meslek hâline gelmekteydi. (...) Hem eski Demokrat Parti tabanının 27 Mayıs’a ve onunla özdeşleştiği CHP’ye karşı tepkisi; hem de TİP’in kurulması, sosyalist düşüncenin yayınlamaya başlaması, işçi hareketinin ve özgürlükçü toplumsal muhalefetin yükselmesi karşısında özellikle kırsal-kentsel orta sınıfların gösterdiği mülkiyetçi ve muhafazakâr tepkiler, bu anti-komünist reaksiyon mecrasına aktarılıyordu. AP, mülk sahibi sınıflardaki ayrışma sürecini massederek “büyük sağ konfederasyon” konumunu sürdürebilmek açısından, bu sınıfsal toplumsal reaksiyonu yararlı bulmakta, desteklemekteydi” (Bora ve Can, 2019, s. 44).

Benzer şekilde Kerestecioğlu (2016, s. 30) da “komünizm korkusu”nun Türkiye siyasal hayatının en azından otuz yıllık bir dönemdeki mücadeleleri ve iktidar pratiğini belirleyen bir korku olduğunu ifade etmektedir.

Ekim 1965’te AP’nin tek başına iktidar olmasıyla, Türkiye Komünizmle Mücadele Dernekleri (TKMD) hem meşruiyet hem maddi destek bakımından güçlenmiş, sayıları giderek artmış ve uzun süre AP denetiminde yönetilmiştir. 1967-1968 yıllarında AP-

CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) rekabeti baş gösterince militan TKMD kadroları CKMP'yi ele geçirip yeniden biçimlendiren Türkeş'e yönelmeye başlamıştır. 1968'de CKMP'nin gençlik örgütlerine ek olarak Ülkü Ocakları kurulmaya başlanmış, özellikle köy ve taşra kökenli gençliğe yönelinmiş ve Türkeş'in ifadesiyle "komünist kışkırtmacılara karşı imanlı bir milliyetçi gençlik cephesi" oluşturulmuştur (Bora ve Can, 2019, s. 45-46). Çiğdem'in (2005, s. 29) belirttiği gibi, 1970'lerden günümüze kadarki süreçte İslâmî semboller, kavramlar ve terminoloji hem kültürel hem de siyasi olarak, özellikle sağ muhafazakâr iktidarların yedeklerinde tuttıkları bir ilave güç olma niteliğiyle, örtük ya da açık bir biçimde tanınmış ve onaylanmıştır.

26 Ocak 1970'te "Nakşibendi Şeyhi Mehmet Zahit Kotku'nun oluruyla" Necmettin Erbakan tarafından ilk siyasi İslamcı parti Millî Nizam Partisi (MNP) kurulmuş ve netice olarak bu dönemde Türk sağ, merkez sağ, milliyetçi ve İslamcı bileşenlerine bölünmüştür (Aytürk ve Bora, 2020, s. 325-326). Aykol (2010, s. 102), parti lideri Erbakan olsa da daha sonra Millî Görüş olarak adlandırılan ve bu çizgideki kapanan partilerin yerine kurulacak olanların da programlarının temelini oluşturan ideolojinin sahibinin Hüsamettin Akmumcu olduğunu söylemektedir.

Bu dönemde sağ partilerdeki çeşitlenme ve bölünme hakkında Kaynar (2013, s. 39-41), şunları ifade etmektedir:

"1946'da kurulan DP ve 1961'de DP'nin ardılı olarak siyasi hayata katılan AP dönemlerinde sağın farklı çizgileri kalıcı olarak farklı partilerde örgütlenmezlerken, 1969'da Alparslan Türkeş'in Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin adını Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirerek partinin liderliğine gelmesi ve 1970 yılının Ocak ayında Necmettin Erbakan önderliğinde Milli Nizam Partisi'nin kurulmasıyla birlikte, Türkiye sağında günümüze kadar devam edecek kalıcı bir çeşitlenme ve bölünme yaşanmaya başlamıştır. Bununla birlikte, özellikle altını çizmek gerekiyor ki, Türkiye sağındaki bu çeşitlenme ve bölünme, Türkiye sağının birbirinden tamamen kopması ve birbirlerine başkalaşması şeklinde değil, söz konusu partilerin Türkiye sağının temel niteliklerini oluşturan bu üç unsurdan hangisine ağırlık verdikleriyle karakterize olmuştur. (...) MHP'de milliyetçilik, MNP çizgisinde İslamcılık, DP-AP-ANAP çizgisinde muhafazakarlık daha belirgindir; fakat bu, sağ gelenek içerisindeki her bir çizginin, söz konusu diğer iki unsur bünyesinde taşımadığı anlamına gelmez. Nitekim MHP, milliyetçidir ama milliyetçiliğini "Türk-İslam sentezi" düşüncesi içerisinde sunar; MNP çizgisi İslamcıdır ama kendisini "millî" görüş düşüncesi içerisinde ifade eder; DP-AKP çizgisi muhafazakardır ama milliyetçiliği ve İslamcılığı geri plana itmez" (Kaynar, 2013, s. 39-41).

12 Mart 1971'de askerler idareyi doğrudan ellerine almamış, parlamentoyu kapatmamış, siyasi partileri yasaklamamış ve liderlerini tutuklamamış olsalar da bir darbe

gerçekleşmiş; Demirel'in başbakanlığı ve kabinesinin görevi bir süre daha devam etmiş, daha sonra Nihat Erim'e yeni hükümeti kurma görevi verilmiştir ve darbe sonrasındaki ilk iki buçuk senede dört farklı hükümet kurulmuştur (Atılğan, 2020, s. 68-69). Atılğan (2020, s. 73), 12 Mart rejiminin ufkunu, Erim'in şu sözlerine atıfta bulunarak açıklamaktadır:

“Aşırı sol Türkiye’de Maoist, Leninist ve Marksist rejim istiyor. Aşırı sağın istediği ise halifeliğin tekrar getirilmesi, sadece dinî dogmalara dayanan bir Anayasa ve siyasi sistemdir. Biz Türk devletinin bu iki yola girmesine izin vermeyeceğiz. (...) Biz Türkiye’de yalnız Türklerin yaşadığını kabul ederiz. Bazıları Türkiye’de halkların bulunduğunu söyleyerek milletin bazı bölümlere ayrıldığını söylüyorlar. Bizim anlayışımıza göre Türkiye’de tek bir ulus vardır. Bu da Türk ulusudur.”

Bu dönemde Latin Amerika, Asya ve Çin’deki devrimleri inceleyen ve sosyalist hedeflere yalnızca yasal ve parlamenter mücadele biçimleriyle ulaşılamayacağına kanaat getiren ve çeşitli fraksiyonlara ayrılan devrimci grupların liderleri ve sembol isimleri öldürülmüş; 12 Mart rejiminin sona ermesinden sonra Türkiye’deki devrimci hareketler yeniden bir derleniş sürecine girmiştir (Atılğan, 2020, s. 79-85). 1970’lerden 12 Eylül 1980 askeri darbesine kadarki dönemde işçi sınıfı siyasal hayata ağırlığını daha çok koymuş, köylü hareketi örgütlenmiş, gençlik eylemliliği yaygınlaşmıştır (Atılğan, 2020, s. 86). 12 Mart sonrası ilk seçim ise 1973’te yapılmıştır (Turan, 2004, s. 89).

Millî Görüş çevresi 11 Ekim 1972’de Millî Selamet Partisi’ni (MSP) kurmuş, Necmettin Erbakan 20 Ekim 1973’te parti genel başkanı olmuştur (Aykol, 2011, s. 103). Aytürk ve Bora’nın (2020, s. 326) belirttiği gibi, parti ideolojisinin omurgasını ümmet fikri oluşturmaktadır. Yazarlar, milliyetçiliği ırkçılık olarak sunan ve karşı olan, bütün Müslümanların kardeşliğini ve siyasi birlikteliğini hedefleyen bu siyasal oluşumda, yine de sık sık Türklerin ümmete önderlik edeceğinin ima ve ifade edildiğine dikkat çekmekte, Osmanlı tarihinin ise bir Müslüman altın çağı olarak sunulduğunu söylemektedir.

MHP 1974 yılına kadar parlamenter siyaset düzeyinde ciddi bir varlık göstermemiş, olgunlaşma ve kitleselleşme süreci 1974 yılından sonra, Ecevit hükümeti döneminde başlamıştır (Bora ve Can, 2019, s. 47). Bora (2018a, s. 128-129), MHP ve ülkücü hareketin ön-tarihini oluşturan Türkçülüğün esasen laik bir çizgide olduğunu belirtmektedir. Ancak partinin ve hareketin söylemlerindeki İslâmi motiflerin ağırlığı, 1970’ler boyunca atmıştır (Bora ve Can, 2019, s. 199). Bora’ya göre (2018a, s. 128),

özellikle 1980’lerde kuvvetli bir dindarlaşıma ve İslamcılaşıma süreci geçiren MHP ve ülkücü hareket, böylece elitist ve marjinal karakterinden uzaklaşarak popülerleşmiş ve kitleselleşmiştir:

“Dindarlık, daha doğrusu dinî sembolizm, ülkücü milliyetçiliğin bir kipidir. MHP’nin bekasını borçlu olduğu oy stokları buradadır; MHP’yi genel sağ camiaya lehimleyen ve onu merkez sağ açısından kabule şâyan kılan kapı buradan açılır” (Bora, 2018a, s. 129).

Bora ve Can (2019, s. 50-51) ülkücü hareketin toplumsal tabanının homojen bir yapıda olmadığını belirtmekte ve taşra ya da Anadolu kitlesinin profiline dair şunları söylemektedir:

“(Ülkücü hareketin) gençlik tabanı, resmî ideolojinin milliyetçi söyleminden fazlaca etkilenmiştir. Anti-komünistliği, Batıcı-laik Kemalist geleneği ve kentli kozmopolit kültür unsurlarına karşı duyduğu muhafazakâr tepkinin uçlaşmasına dayanır. Geleneksel değerlere bağlıdır; İslâmi ideolojiyi bütünlüklü biçimde sindirememiş olsa da İslâm’ı bir manevi-ahlâki kimlik olarak taşımakta kararlıdır. (...) Bu gençlik kesiminin çevresinde, çeşitli şekillerde bunları destekleyen orta köylülerin, küçük zanaatkârların, esnaf topluluklarının varlığını; ayrıca onlara en azından söz geçirme düzeyinde önderlik eden, çoğu eğitim gördükten sonra “memleketlerine” dönerek devlet görevlerinde çalışan “abi”lerin varlığını kaydetmek gerekir. (...) Bu özellikleri ile Anadolu tabanı fazla saldırgan olmayan, genel parti politikası ve ideolojik çizgiyle fazlaca ilgilenmeyen, ama sadık bir potansiyel oluşturdu.”

Yazarlar (2019, s. 52), ülkücü hareketin kentlerdeki kitle tabanının ise Anadolu taşrasından çeşitli yönleriyle daha farklı nitelikler taşıdığını, yine muhafazakâr ve gelenekçi olduklarını, ancak kentsel kültürel değişim sürecinden olumsuz etkilenerek statülerini kaybetmenin ve proleterleşmenin bir sonucu olarak yoksulluğa ve toplumsal eşitsizliklere karşı “sol” tepkilere sahip olduklarını, birçok durumda solcu değil de ülkücü olmalarının çevresel etkilerden veya tesadüfi olaylardan kaynaklandığını düşünmektedir.

Yaşlı (2017, s. 152) ise, Ozan’a (2012) atıfla, 1970’ler Türkiye’inde yönetici sınıfın iktisadi krize çözümü neoliberalizmde bulduğunu ifade etmekte; buna ek olarak hegemonya ve yönetememe krizine çözümü ise İslamizasyonda/dinselleşme politikalarında gördüğünü belirtmektedir. Ona göre, Türkiye’de yaşanan İslamizasyon süreci, içerisinde zaten İslami öğeler barındıran ve kitle tabanını Sünni-muhafazakârların oluşturduğu Ülkücü Hareket’e kolaylıkla sirayet etmiştir.

“Ülkücü Hareket’in 1970’lerin ortalarından itibaren hızlanan İslamileşme süreci 12 Eylül darbesine doğru gidilirken iyice ivme kazanmış, 12 Eylül darbesinin ardından

ise özellikle cezaevine giren ülkücü kadrolar hızla İslami bir yaşam tarzını benimsemişlerdir. (...) Darbenin etkileri geçmeye başlayıp çok partili hayata yeniden dönüldüğünde, Türk-İslam Ülküsü fikriyatından etkilenen kadrolar önce MÇP/MHP içerisinde etkinlik göstermeye çalışacaklar, ancak Türkeş'in liderliğini bertaraf edemeyeceklerini anlayınca, 1993 yılında parti yönetimine çok sert eleştirilerde bulunarak partiden ayrılacaklar ve Muhsin Yazıcıoğlu liderliğinde Büyük Birlik Partisi'ni kuracaklardır” (Yaşlı, 2017, s. 167-168).

Taşkın (2017, s. 26), 1980’li yılları sınıfsal, kültürel ve etnik farklılıkların görünürlük kazandığı, bilinç düzeyine çıktığı “asri zamanlar” olarak nitelemektedir. Aykol (2010, s. 99), 12 Eylül sonrası dönemde sol örgütlere yönelik büyük operasyonlar düzenlendiğini ve solun “kökünün kazındığını”, yeni kurulan sağ partilerin bile titizlikle kontrol altında tutulduğunu söylemektedir. Kalaycıoğlu (1999, s. 51) da 1980-1983 döneminde askeri hükümetlerin komünizme, bölücülüğe ve ayrılmalara karşı mücadelelerinde kitlesel destek kazanma çabalarının dinin önemini daha da arttırdığını ve bu dönemde “Türk-İslam sentezi”nin neredeyse devletin resmî ideolojisi düzeyine geldiğini, bunun da kültürel çatışmayı derinleştirdiğini ve dine ilişkin bölünmenin, Türkiye siyasetindeki önemli bölünmelerden biri hâline getirdiğini söylemektedir.

Şenalp (2017, s. 956), 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Türkiye’nin neoliberalleşme sürecinin başladığını, siyasal iktidarlar defalarca değişse de yönetici sınıfların neoliberalizme bağlılığında herhangi bir azalma olmadığını ve bu durumun doğurmuş olduğu bazı temel sonuçları ya da gelişme eğilimlerini şöyle ifade etmektedir:

“12 Eylül sonrasında Türkiye’de devlet/toplum kompleksinin yeniden yapılandırılma tarzının ortaya çıkarttığı en önemli iki sonuçtan birisi bugünkü AKP’yi yaratan mevcut koşulları iyice olgunlaştırmış olmasıdır. Bilindiği üzere Cumhuriyet’in kapitalist gelişme deneyimi, tıpkı diğer geriden gelen ülkelerdeki gibi, kapitalist sınıfların önderlik ettiği bir dizi toplumsal ve siyasal devrimle el ele yürümemişti. Egemen iktidar bloku askeri liderlik, sivil bürokrasinin modernleşmiş katmanları ve devlet himayesindeki (sanayi burjuvazisi gibi) unsurlardan oluşuyordu. Bu muktedir devlet sınıfı ile “bürokrasinin ve profesyonel orta sınıfın muhafazakâr unsurları, ihracata dönük burjuvazi, tüccarlar, taşralı ileri gelenlerden” oluşan (Tuğal, 2007, s. 97) bağımlı sınıfların farklı çıkarları ve politik stratejileri kimi zaman uyum kimi zaman ise çelişkiler/çatışmalar üreterek (Batı ile rekabet içindeki bir Batıcılık olarak) ilerledi. Bu dinamik kurulduğu günden bu tarafa siyaset kurumu ve toplum ile askeri/seküler müesses-nizam arasında belirgin bir ilişki biçimi de ortaya çıkarttı. Olumsuz anlamlar yüklü “laik seçkinler”, “Çankaya elitleri”, “Beyaz Türkler” vb. kavramlar aslında asimetrinin bu topraklara özgü hallerinden duyulan hoşnutsuzluğun birer dışa vurumu idi. Kısacası bu kesimde Cumhuriyetin kuruluşundan beri var olagelen (kültürel ve ekonomik) dışlanmışlık duygusu İslamcı siyasal gelenekten gelen partileri besleyen ana kaynaklardan bir tanesi olmuştur” (Şenalp, 2017, s. 956-957).

Bora (2018a, s. 127-129) da İslam'ın gerek millî homojenliği kuvvetlendirecek bir unsur olarak gerekse birincil milliyet unsuru olarak görülebildiğini ve bu durumun özellikle 1950'lerde başlayıp 1960'larda geliştiğini ve resmî ideolojiyi giderek daha fazla tahakküm altına aldığını, 1980'lere gelindiğinde ise dinin toplumsal istikrarı ve devlete sadakati güçlendirici bir unsur olarak resmî ideolojiye ve etnisist bir milliyetçiliğe lehimlendiğini söylemektedir. Benzer şekilde Parla (2002, s. 224) da Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren 1980'lere kadar din ögesinin zayıflatıldığını, ancak bir alt akıntı olarak varlığını sürdürdüğünü, ancak 12 Eylül 1980 darbesinden sonra dinin devlet ve toplum içindeki konumunu yükseltmek üzere yapılmış bilinçli politik-ideolojik müdahaleler gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ona göre (2002, s. 225) bu dönemde, 1982 Anayasası ile de birlikte din, toplumsal ahlâk sistemi ve ideolojik manipülasyon aracı olarak büyütülmüş ve meşrulaştırılmıştır.

12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında, önce 16 Ekim 1981'de ise tüm siyasi partiler kapatılıp mal varlıkları hazineye devredilmiş, eski siyasetçilere siyaset yapma yasağı getirilmiş (Turan, 2004, s. 125), ardından 7 Kasım 1982'de yapılan halk oylaması ile yeni bir anayasa kabul edilmiştir. Yeni Siyasi Partiler Yasası, 22 Nisan 1983'te Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Ancak bu yeni siyasi partiler yasası darbe öncesinde mevcut olan siyasi partilere ve bu partilerin mensuplarına istisnasız çeşitli siyasi yasaklar getirmiştir. Askerlerin yönetimi sivillere bırakmaya karar verdiği bu yeni dönemde, önceki siyasi partilerin devamı niteliğinde veya bütünüyle yeni 15 siyasi parti kurulmuştur (Turan, 2004, s. 126). Bunların bazıları başarısız oldukları için kapanmışlar, bazıları birleşmişler, bazıları ise yasal gerekçelerle kapatılmışlardır. Askeri darbe sonrası kurulan ve “veto engelini aşarak” (Aykol, 2010, s. 180) 1983 yılındaki seçimlere katılmasına izin verilen üç parti sırasıyla askeri yönetimin desteklediği Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), sol-sosyal demokrat Halkçı Parti (HP) ve muhafazakâr Anavatan Partisi (ANAP)'tır. MDP katıldığı ilk seçimlerde başarılı olamamasının ardından 4 Mayıs 1986'da yapılan olağanüstü kongrede kendisini feshetme kararı almıştır.

CHP tabanını sahiplenmek için Erdal İnönü tarafından kurulmuş olan Sosyal Demokrasi Partisi'nin (SODEP) 36 kurucusundan genel başkan Erdal İnönü de dahil olmak üzere 23'ü Millî Güvenlik Konseyi (MGK) tarafından veto edilmiş, onların yerine bulunan kurucuların da bir kısmı veto edilmiştir. Önerilen yeni isimler, seçime aday gösterme

tarihinden sonra onaylanınca SODEP kuruluşuyla ilgili işlemleri ancak 8 Eylül 1983'te tamamlayabilmiş ve 6 Kasım 1983'te yapılan seçimlere katılamamıştır. Benzer bir süreç DYP için de işletilmiştir. (Turan, 2004, s. 127).

HP'nin adı, 2 Kasım 1985'te toplanan 1. Olağanüstü Kongre'de Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) olarak değiştirilmiştir. SHP, darbe sonrasında kapatılan Cumhuriyet Halk Partisi'nin oylarını bünyesinde toplamak maksadıyla kurulmuş olan HP ve SODEP'in Kasım 1985 tarihinde birleşmesiyle kurulmuştur. Bora'nın (2017, s. 588) belirttiği gibi, SODEP'deki Atatürkçü-laik-ilericilik söylemi ve cumhuriyetçi muhafazakârlık çizgisi ile sol-sosyal demokratik yönelim arasında var olan gerilim SHP'de de devam etmiştir. 1992'de, 12 Eylül rejiminin kapattığı partilerin yeniden açılmasını sağlayan düzenlemeden sonra CHP yeniden faaliyete geçmiştir (Bora, 2017, s. 590). 1994 yerel seçimlerinde SHP ve CHP'nin toplam oyu %20'nin altında kalınca birleşmeye başvurulmuş (Bora, 2017, s. 590), böylece SHP'nin hukuki varlığı 18 Şubat 1995'te sona ermiştir. İkinci CHP, 2010'a kadar Deniz Baykal'ın liderliğinde biçimlenmiştir (Bora, 2017, s. 590).

CHP'nin siyasi mirasının devamı niteliğinde kurulmuş, ancak Bora'nın (2017, s. 592) ifadeleriyle ondan farklı olarak “seçkinci”, “halka yabancı”, “devletçi” olmayacak ve bünyesinde hizipçiliğe meydan vermeyecek, daha liberal bir sol arayışında olanlara hitap edecek olan bir diğer parti ise 14 Kasım 1985'te kurulmuş olan Demokratik Sol Parti'dir (DSP). Parti, Bülent Ecevit'in siyasi yasağı kalktıktan sonraki 1991 seçimlerinde 7 milletvekili ile meclise girmiş, ancak istifalar sebebiyle bu sayı 3'e düşmüştü; 1995 seçimlerinde ise 76 milletvekili çıkarmıştır (Aykol, 2010, s. 186).

1983 yılında DP ve AP'nin siyasi mirasçısı niteliğindeki Doğru Yol Partisi (DYP) kurulmuş, 1987'de siyasi yasakları kalkınca Süleyman Demirel genel başkanlığa seçilmiş ve cumhurbaşkanı olduğu 1993 yılına kadar genel başkan olarak kalmıştır. Bu tarihten sonra genel başkanlığa Tansu Çiller seçilmiştir (Aykol, 2011, s. 85). Parti 1991 ile 1997 tarihleri arasında kurulmuş olan koalisyon hükümetlerinin kurucu ortakları arasında yer almıştır. 28 Şubat 1997'deki MGK kararlarıyla oluşan postmodern darbe ortamında hükümet devrilerek ANAP-DSP-DTP koalisyonu kurulmuş ve DYP muhalefete düşmüştür. Çiller'den sonra Mehmet Ağar genel başkanlığa seçilmiş, 27 Mayıs 2007'de

partinin adı Demokrat Parti (DP) olarak değiştirilerek DYP kapatılmıştır (Aykol, 2011, s. 86).

12 Eylül 1980 askeri darbesi ardından kapatılan MHP'nin siyasi mirasçısı olarak kurulmuş olan Muhafazakâr Parti de tıpkı SODEP gibi, kuruluşunu vaktinde tamamlayamadığı için 1983 genel seçimlerine katılamamış, 1985'te yapılan Birinci Büyük Kongre'de partinin ismi Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) olarak değiştirilmiş, 1992'de MÇP'den MHP'ye geçiş gerçekleşmiş ve böylece partinin hukuki varlığı sona ermiştir (Aykol, 2011, s. 97-98). Genel olarak benzer siyasi çizgide olduğu bilinen Büyük Birlik Partisi (BBP) ise, Ülkücü Gençlik Derneği Eski Genel Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu öncülüğünde MÇP'den yapılan istifalar sonucunda 29 Ocak 1993'te kurulmuştur.

Millî Görüş çevresi 19 Temmuz 1983'te Refah Partisi'ni (RP) kurmuştur (Aykol, 2011, s. 104). RP 16 Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Millî Görüş çevresi İsmail Alptekin başkanlığında 18 Aralık 1997'de Fazilet Partisi'ni (FP) kurmuştur (Aykol, 2011, s. 105). Bu parti hakkında Mayıs 1999'da kapatma davası açılmış, 22 Haziran 2001 tarihinde Anayasa Mahkemesi partinin kapatılmasına karar vermiş, bu süreçte Milli Nizam Partisi (MNP)-FP geleneği içerisinde ortaya çıkan tartışmaların ardından yaşanan bölünme ile birlikte 20 Temmuz 2001'de Saadet Partisi (SP), yaklaşık bir ay sonra, 14 Ağustos 2001'de ise Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) kurulmuştur (Kaynar, 2013, s. 37). Aynı çizgiden gelen bir diğer parti ise 2018 yılında Necmettin Erbakan'ın oğlu Fatih Erbakan tarafından kurulmuş olan Yeniden Refah Partisi'dir.

1990'lı yılların başlarında Kürt sorununun demokratik yoldan çözmeyi amaçlayan siyasi partiler kurulmaya başlanmış; ilk "Kürt" partisi, Fehmi Işıklar başkanlığında 7 Haziran 1990'da kurulan Halkın Emek Partisi (HEP) olmuştur. HEP'e açılan kapatma davası sonrası 19 Ekim 1992'de Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP) kurulmuş, ÖZDEP'in de kapatılma sürecine girmesi üzerine 7 Mayıs 1993'te Demokrasi Partisi (DEP) kurulmuştur. DEP de kapatılma sürecine girerken milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmış ve bazı milletvekilleri cezaevine girmiştir. Aynı çevre, 11 Mayıs 1994'te Halkın Demokrasi Partisi'ni (HADEP) kurmuş, parti Mart 2003'te kapatılarak genel başkanı Murat Bozlak ve 46 yöneticiye beş yıl siyaset yasağı getirilmiştir. (Aykol, 2010, s. 163-167). HADEP kapatılmadan önce kurulan ve HADEP'in kapatılmasıyla aktif siyasete başlayan Demokratik Halk Partisi de (DEHAP), partinin kapatılmasının ve

üyeleri hakkında siyaset yasağının istendiği süreçte kendini feshetmiştir (Aykol, 2010, s. 163-167).

Parla (2002, s. 131), parlamenter demokrasilerin 100-150 yıllık partilerine karşılık Türkiye siyaset sahnesindeki partilerin kalıcı kurumlar olamadığına dikkat çekmekte ve bunun bir sonucu olarak partilerin kendi iç yapılarını geliştirip kurumsallaştıramadıklarını, ilkelerden çok oportünizme varan pragmatizmler içinde şekilsizleştiklerini ve program sürekliliğini sağlayamadıklarını, karizmatik ya da demagojik liderlerin tutsağı olduklarını, seçmenle uzun vadeli bağlar geliştiremediklerini söylemektedir. Ona göre partiler kalıcı olamayınca, ancak belirli “gelenek”lerin sürekliliğinden söz edilebilmektedir. Benzer bir anlayışla, Kabasakal (2016, s. 233), Türkiye’de dinin siyasetteki etkisi arada kesintilere uğrasa da 1970’lerden günümüze MNP, MSP, RP, FP, SP ve AKP kanalıyla artarak devam ettiğini ifade etmektedir.

Hale ve Özbudun (2010, s. xi) da 1970’lerden beri Türkiye’de İslamcı partilerin ve hareketlerin büyüdüğünü ve bunlardan ortaya çıkan AKP’nin 2002 genel seçimlerindeki zaferinden bu yana ülkeyi yönettiğini ifade etmektedir. AKP’nin kurulmasıyla birlikte, 1970’lerden bu yana tek parti ve tek lider etrafında örgütlenen siyasi hareket bölünmüş, kendilerini yenilikçiler olarak tanımlayan kesim AKP içerisinde yer almıştır. Türkiye sağıının MNP-Fazilet çizgisinin bölünerek AKP’nin kuruluşu ile birlikte, partinin kimliği ve Türkiye’deki hangi siyasi geleneğe yaslandığı tartışmaları da başlamıştır (Kaynar, 2013, s. 37). Taşkın (2017, s. 118), 2002-2007 arasında Millî Görüş çekirdeğinin AKP’de etkili olduğunu, ancak zamanla edilginleştirildiğini ve sonrasında tasfiye edildiğini belirtmektedir.

Aydın ve Taşkın (2014, s. 18), AKP dönemini “kendisini siyasal alanın dışına itilmişlik mağduriyeti ile tanımlayıp bu mazlumluk söyleminin üzerinden güç devşirirken bir yandan da ‘çevre’nin siyasal taleplerinin ‘merkez’e taşıyıcısı rolünü uluslararası kapitalist sistemin isteklerine göre yeniden şekillendiren bir siyasal geleneğin iktidar dönemi” olarak nitelemektedir.¹⁴⁰ Yaşlı (2017, s. 94) da AKP’nin “iktisadi alanda köktenci

¹⁴⁰ Çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan ve özellikle AKP’yi destekleyen, ancak daha genel olarak kendisini “sağcı” olarak niteleyen katılımcılar tarafından bu “mazlumluk söylemi” oldukça sık üretilmiştir ve bu bağlamda en çok dile getirilen konulardan biri de “başörtüsü meselesi”dir. Aslandaş ve Bıçakçı (1995, s. 214-215), türban meselesinin 80’li ve 90’lı yılların ciddi toplumsal konularından biri olduğunu, Ocak 1987’de o dönemki Cumhurbaşkanı Kenan Evren başkanlığında 28 üniversite rektörü ile

piyasacılığını siyasi ve toplumsal alandaki, aile ve din savunusu ile ve ‘hayırseverlik’ anlayışıyla” birleştirdiğini ve “liberal-muhafazakâr sentezin çarpıcı bir örneğini” sergilediğini ifade etmektedir. Örneğin Çeviker Gürakar (2016, s. 107), AKP döneminde kayırmacılık ve bağımlılık ağlarını ele aldığı çalışmasında, son dönemde rant yaratma ve dağıtım mekanizmaları ile hükümet-iş ilişkilerinin dinamiklerinin dönüşüme uğradığını, AKP’nin hem seçim başarısını artırmak hem de kendi sadık seçkinlerini oluşturmak için kamu alımlarında yolsuzluğu ve yeniden dağıtımın yeni yöntemlerini etkili bir araç olarak kullandığını ifade etmekte; geniş ayrıcalıklar ve bağımlılık ağları kurma, sürdürme ve geliştirmedeki başarısıyla seçmenlerle bağlarını sürdürdüğünü söylemektedir.¹⁴¹

Türkiye’de 22 Temmuz 2007’de yapılan erken genel seçimde AKP birinci, CHP ikinci, MHP üçüncü parti olarak meclise girmiştir. Arka arkaya kapatılan “Kürt sorunu partileri”ne (Aykol, 2010, s. 163) geri dönecek olursak, 19 Kasım 2005’te Demokratik Toplum Partisi (DTP) kurulmuş ve parti, eş başkan uygulaması getirmiştir. İlk eş başkanlar Ahmet Türk ve Aysel Tuğluk olmuştur (Aykol, 2010, s. 168). DTP’nin desteklediği *Bin Umut Adayları* da 2007 seçiminde 22 milletvekili çıkarmıştır. DTP 2009’da kapatılmış ve partiden 37 kişiye beş yıllık siyaset yasağı getirilmiştir. 2 Mayıs 2008’de Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) kurulmuş, 1 Şubat 2010’da Selahattin Demirtaş ve Gültan Kışanak parti eş başkanlığına seçilmiştir (Aykol, 2010, s. 163-169). Parti 3. Olağan Kongresi’nde ismini Demokratik Bölgeler Partisi (DBP) olarak değiştirmiş ve Emine Ayna ile Kamuran Yüksek eş başkan seçilmiştir. Partinin 30 Kasım 2019’da yapılan 5. Olağan Kongresi’nde HDP milletvekili Salihe Aydeniz ve Keskin

yapılan toplantıda alınan kararlar neticesinde üniversite öğrencilerinin “çağdaş görünüm ve kıyafet” dışında giyinmelerinin yasaklandığını ve başörtülü öğrencilerin okullara alınmayıp sınavlara sokulmamaya başlandığını ifade etmektedir. Yazarlar 1991’den itibaren İslam ve laiklik arasındaki gerilimin başka vesilelerle yaşandığını ve türban konusunun kamuoyunun gündeminden yavaş yavaş çıkmaya başladığını ifade etmektedir. Ancak bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların ifadelerinden anlaşılan, bu konunun bireysel ve kolektif hafızada hâlâ oldukça canlı olduğudur. Elbette 2002’de iktidara gelen AKP hükümetinin de bu konuya ilişkin söylem ve politikalarının bunda etkisi bulunmakla birlikte AKP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın eşinin ve kızlarının türbanlı olması gibi durumların da etkisiyle bu kesimin AKP’ye ve Erdoğan’a yönelik daha yoğun bir duygusal bağ kurduğunu söylemek mümkündür. Çelik (2017, s. 110), Erdoğan’ın seçmenleriyle başarılı bir şekilde bağlantı kurduğunu, onların toplumsal sıkıntılara ve kültürel mağduriyetlere dair kolektif hatıralarını uyandırdığını ve başörtüsü meselesinden Filistin-İsrail çatışmasına kadar çeşitli kolektif sembollerini siyasi desteğe çevirebildiğini ifade etmekte; ayrıca muhafazakâr-dindar nüfusun idealleri, sorunları ve kırılmalıkları konusunda da yakın bir aşinalığı olduğuna dikkat çekmektedir.

¹⁴¹ Yazar bu çalışmada 2004-2011 yılları arasında imzalanan ve Türkiye Kamu İhale Kurumu tarafından sağlanan tüm (49.355) yüksek değerli (1 milyon TL’nin üzerindeki) kamu ihale sözleşmelerini içeren verilerin nicel analizini yapmıştır.

Bayındır eş başkan seçilmiş, bunun üzerine Aydeniz HDP'den istifa etmiştir ve DBP mecliste temsil edilmektedir.¹⁴²

Türkiye’de 12 Haziran 2011’de yapılan genel seçimde yine AKP birinci, CHP ikinci, MHP üçüncü parti olarak meclise girmiştir. Bu seçimde BDP ile birlikte bazı sol partiler ve örgütler, %10 seçim barajını aşabilmek için bağımsız adaylar platformu olan *Emek, Demokrasi ve Özgürlük Bloku*’nu oluşturmuş, blok 35 milletvekili çıkarmıştır. 15 Ekim 2011’de bazı sosyalist partiler ve örgütler; sendikalar; kadın, LGBTİ ve çevre hareketleri; emek ve hak temelli sivil toplum örgütleri bir araya gelerek Halkların Demokratik Kongresi’ni (HDK) kurmuştur.¹⁴³ HDK daha sonra partileşmiş ve Halkların Demokratik Partisi adını almıştır.¹⁴⁴

Türkiye siyasetine ilişkin daha sonraki süreçlere ve kurulan bazı partilere “Türkiye’de Siyasi Partiler ve İdeolojiler” başlıklı bölümde yer verilmiştir.

5.2.2. Geçmişten Bugüne Belçika Siyaseti: Kısa Bir Özet

Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcılar, Türkiye’ye dair siyasi görüşlerini açıklarken sıklıkla Türkiye siyasi tarihindeki olaylara atıfta bulunmuş olsa da Belçika’ya dair siyasi görüşlerini açıklarken Belçika siyasi tarihindeki olaylara aslında çoğu zaman aynı sıklıkta ve yoğunlukta atıfta bulunmamışlardır. Katılımcıların genel olarak Türkiye siyasetiyle daha ilgili olmaları, elbette onların her iki ülkenin siyasi geçmişine dair bilgi düzeylerini ve bunlarla ilişkilene biçimlerini kaçınılmaz olarak

¹⁴² Aydeniz’in dokunulmazlığının kaldırılması için Temmuz 2022’de TBMM Adalet ve Anayasa Karma Komisyonu tarafından TBMM Genel Kurulu’na öneri verilmiştir.

¹⁴³ HDK’nın bileşenleri, kendi internet sitesinde şu şekilde sıralanmıştır: “78’liler Girişimi, Avrupa Süryaniler Birliği (ESU), Bilim Eğitim Estetik Kültür Sanat Araştırmaları Vakfı (BEKSAV), Çağrı Dergisi, Demokratik Alevi Derneği (DAD), Demokratik Bölgeler Partisi (DBP), Demokratik Çerkes Kongresi Girişimi, Demokratik İslam Kongresi (DİK), Demokratik Pomak Hareketi, Demokratik Toplum Kongresi (DTK), Devrimci Dostluk Kültür Derneği, Devrimci Parti, Devrimci Sosyalist İşçi Partisi (DSİP), Doğu-Güneydoğu Dernekleri Federasyonu, Emek, Ezilenlerin Sosyalist Partisi (ESP), Halkların Köprüsü, HEVİ LGBTİ+, İşçi Sözü, İşçilerin Sesi, Jineps Gazetesi, Kaldıraç, Kaos GL, Kızıl Dayanışma, Kömün Dergisi, Limter-İş, Munzur Çevre Derneği, Nor Zartonk, Özgürlüklük İçin Hukukçular Derneği, Partizan, Politika Gazetesi, Sosyalist Dayanışma Platformu (SODAP), Sosyalist Meclisler Fedarasyonu (SMF), Sosyalist Yeniden Kuruluş Partisi (SYKP), Teori ve Politika, Toplumsal Özgürlük Partisi (TÖP), Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi (YSGP)”. Kaynak: <https://www.halklarindemokratikkongresi.net/hdk/bilesenler/497>.

¹⁴⁴ Şu anda partinin eski başkanları, merkezi komitesi, il ve ilçe başkanları ve çok sayıda üyesi tutuklu bulunmaktadır.

belirlemektedir. Çalışmanın veri analiz sürecinde Belçika'daki siyasetçilerin, siyasi partilerin veya Belçika'da geçmişte yaşanmış olan toplumsal ve siyasal olayların katılımcıların çoğunluğu tarafından çok daha az dile getirildiği, bunlar üzerinde çok daha seyrek ve genellikle daha yüzeysel biçimlerde durulduğu görülmüştür.¹⁴⁵ Genel olarak katılımcıların Türkiye'deki siyasal katılımlarını açıklarken Türkiye'nin tarihsel geçmişiyle ve güncel siyasetiyle ilişkilendirme biçimleri ne kadar önemliyse, Belçika'daki siyasal katılımlarını açıklarken de ülkenin tarihsel geçmişiyle ve güncel siyasetiyle olan bu ilişki(siz)lenme biçimleri o kadar önemlidir. Ayrıca Belçika'nın toplumsal ve siyasal yapısını genel hatlarıyla ele almak, yalnızca katılımcıların siyasal katılımlarını açıklamak için değil, birer göçmen (kökenli) vatandaş olarak onların bu ülkedeki yaşam koşullarını anlamak ve tartışmak için de gereklidir. Dolayısıyla bu bölümde bu konuya yer verilmiştir.

Günümüz Belçika'sının kökenleri Napolyon döneminin sonuna kadar uzanmaktadır. 1815'te Fransız İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından Aşağı Ülkeler (*Low Countries*) resmî dilleri Felemenkçe (*Dutch*) ve Fransızca olan Hollanda Birleşik Krallığı'nın (*Verenigd Koninkrijk der Nederlanden / Royaume uni des Pays-Bas*) yönetimi altında yeniden birleşmiştir. 4 Ekim 1830'da Belçika Devrimi ile güney eyaletler Hollanda'dan ayrılmış ve böylece başlangıçta üniter, merkezi ve tek dilli¹⁴⁶ bir hükümet sistemini benimseyen bağımsız bir Belçika Krallığı kurulmuştur (Durrer de la Sota vd., 2021, s. 5; Arblaster, 2006, s. 179; Beaufays, 1988, s. 64).¹⁴⁷ Deschouwer'ın (2005, s. 49) belirttiği

¹⁴⁵ Mülakatlarda en sık dile getirilen konular Flaman-Valon çatışması, Flaman Bölgesi'nde ırkçılığın daha fazla olması, Belçika'da uzun sürelerle hükümet kurulamaması, göçmen karşıtı partilerin olması gibi konulardır. Bazı katılımcılar Belçika'da refah düzeyinin yüksekliğinden söz ederken ülkenin sömürgecilik tarihine atıfta bulunmuş, yine bazı katılımcılar Flaman ve Valon bölgelerini ekonomik ve kültürel açıdan çeşitli yönleriyle kıyaslamıştır. En sık bahsedilen siyasetçiler Türkiye kökenli Emir Kır (PS), Güler Turan (SP.A), Zuhale Demir (N-VA), Meyrem Almacı (GROEN), Mahinur Özdemir (CDH) gibi isimlerdir. Diğer siyasetçiler ise Elio Di Rupo (PS), Laurette Onkelinx (PS), Maggie De Block (Open VLD), Guy Verhofstadt (Open VLD) gibi isimlerdir. Türkiye'nin aksine, Belçika özelinde konuşurken katılımcılar neredeyse hiç geçmişteki siyasetçilere atıfta bulunmamış; Belçika krallığının adını bilmediklerini veya yolda başbakanı görse tanımayacağını söyleyen katılımcılar olmuştur.

¹⁴⁶ Yeni kurulan ülkenin tek resmî dili Fransızca olmuştur. Deprez ve Vos'un (1998, s. 6) belirttiği gibi, 1830 Belçika'sı Fransa'ya Hollanda'dan daha yakındır. Kaya (2016, s. 108) Belçika'nın 1830'daki bağımsızlığından önce Flamanca'nın ticaret ya da devlet işleri için uygun olmayan bir köylü dili olarak görüldüğünü, bağımsızlık sonrası bu dili konuşan çoğunluğun ikinci sınıf sosyo-ekonomik konuma getirildiğini belirtmektedir. Arwine ve Mayer'in (2013, s. 75) belirttiği gibi, Flamanca 1898'de Fransızca ile birlikte krallığın resmî dili olarak tanınmıştır.

¹⁴⁷ Belçika anayasal bir krallık olsa da kral, ülkenin ve kurumların sembolü olarak anılmaktadır. Krallığın resmî internet sayfasında, kanunları hükümetin yaptığı, kralın bunları imzaladığı, ancak her zaman başbakanın onayına ihtiyaç duyduğu, çünkü ülkede demokrasi olduğu ifade edilmektedir. Kral göreve gelirken Belçika halkının anayasasına ve yasalarına uyacağına yemin etmektedir ve tek başına bir karar

gibi, güney eyaletlerin ayrılmasının iki temel sebebi din ve dildir. O dönemde Birleşik Krallık'ın kuzey bölgesi Protestan iken güney bölgesi Katoliktir ve güneydeki elitler Fransızca konuşurken krallığın baskın dili Flamancadır.

Bugün kuzeyinde Hollanda ve Kuzey Denizi, doğusunda Almanya, güneyinde Lüksemburg, güneyinde ve batısında Fransa bulunan Belçika; anayasasının¹⁴⁸ ilk dört maddesinde belirtildiği üzere, 1993'ten beri konuşulan dil ve kültür açısından üç ayrı topluluğa (Flamanca konuşan, Fransızca konuşan ve daha küçük bir topluluk olarak Almanca konuşan) ve üç farklı coğrafi, siyasi, idari ve ekonomik bölgeye (Flaman Bölgesi, Valon Bölgesi ve Brüksel Başkent Bölgesi) sahip federal bir devlettir (Kaya, 2016, s. 107). Aşağıdaki Şekil 2'de görüldüğü gibi, ülkede dört dil bölgesi bulunmaktadır: Flamanca konuşulan bölge, Fransızca konuşulan bölge, çift dil konuşulan Brüksel-Başkent Bölgesi ve Almanca konuşulan bölge¹⁴⁹. Krallığın her bir yerel idaresi, bu dil bölgelerinden birine bağlıdır (Belçika Anayasası, 2021, Madde 4).

alma yetkisi bulunmamaktadır (<https://www.monarchie.be>). Leruth'un (2013) belirttiği gibi, Belçika'da krala oldukça kısıtlı yetkiler verilmiş olsa da kralların çeşitli siyasal tutumlar aldığı durumlar olmaktadır. Örneğin Kral II. Albert, 2007-2011 yılları arasında parlamenter siyasetteki krizleri çözümlenebilmek için istifaları kabul veya redderek proaktif bir rol üstlenmiş, Kral Philippe de aşırı sağcı *Vlaams Belang* partisi hakkında negatif yorumlar yaptığı için siyasal nötrlüğe sadık kalmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Arwine ve Mayer (2013, s. 88), Birleşik Krallık gibi genel seçimlerin bir çoğunluk veya açık bir çoğulluk oluşturduğu bir ülkede kralın hükümet kurmak için kimi tayin edeceği konusunda bir takdir yetkisi olmadığını, ancak Belçika veya Hollanda gibi parçalı parti sistemine sahip ülkelerde, yapısı seçimle açıkça belirlenemeyen bir koalisyon hükümetinin bir araya getirilmesi gerektiğinde kralın belirli bir etkisi olabildiğini belirtmektedir. Monarşik sistemle ilgili olarak Özgüden (2020b) de Belçika'da sosyalistlerin 1848 devrimleri sırasında monarşiyi yıkmak için örgütlenip silahlandıklarını, sosyal bir cumhuriyet talep ettiklerini, ancak bu mücadelenin iki sene içerisinde bastırıldığını; II. Dünya Savaşı sonrasında da Kral III. Léopold'un Nazilerle iş birliğinden sonra halkın tepkisini çektiğini (ayrıca bkz. Arwine ve Mayer, 2013, s. 89), sosyalistlerin yine krallığa karşı çıktığını; ancak günümüzde Flaman aşırı sağcılarının ayrılıkçılığın etkisiyle Belçika'daki en ateşli cumhuriyetçiler olduğunu, Valon Bölgesi'ndeki tüm siyasal partilerin kraliyeti savunduğunu, gerçekten sosyal bir cumhuriyetçiliğin taraftarlarının ise seslerini yalnızca tarihsel PCB/KPB (Belçika Komünist Partisi) ve PTB/PVDA'da (Belçika İşçi Partisi) duyurabildiğini söylemektedir.

¹⁴⁸ https://www.dekamer.be/kvvcr/pdf_sections/publications/constitution/GrondwetUK.pdf.

¹⁴⁹ Bursens ve Massart-Piérard (2009, s. 93) ile Arwine ve Mayer (2013, s. 76), Belçikalıların yaklaşık yüzde 1'inin ana dilinin Almanca olduğunu belirtmektedir.

Şekil 2. Belçika Dil Bölgeleri ve Komşu Ülkeler

Kaynak: Luminet vd. (2012, s. 5).

Dumont vd. (2006, s. 37), bu bölünmeler dolayısıyla Belçika'nın "ortaklaşmacı (*consociational*) demokrasiler" arasında sayıldığını ifade etmektedir. Bilgin'in (2012, s. 31, 33, 40) tarihsel arka planını detaylı bir biçimde aktararak ifade ettiği gibi, çok topluluklu ve bölgesel bir devlet modeli ortaya koyan bu özgün ve girift siyasal yapının ardında Flamanların ve Valonların temel taleplerinin farklılaşması ve karşılıklı kaygıları yer almaktadır. Kaya'nın (2016, s. 108) belirttiği gibi Belçika, sahip olduğu federal sistem sayesinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında politik birliğini başarılı bir şekilde korumuştur ve bu başarı Benelux (Belçika, Hollanda, Lüksemburg) olarak genişleyen bir model yaratmıştır. Bu model ise Avrupa çapında entegrasyon için model hâline gelmiştir.

30.689 km²'lik¹⁵⁰ bir alanı kaplayan Belçika'nın nüfusu 1 Ocak 2021 tarihli istatistiklere göre 11.554.449'dur.¹⁵¹ 1 Ocak 2020 tarihli¹⁵² verilere göre de Flaman (*Vlaanderen*) bölgesinin nüfusu 6.629.143, Valon (*Wallonie*) Bölgesi'nin nüfusu 3.645.243, Brüksel Başkent Bölgesi'nin (*Brussels Hoofdstedelijk Gewest / Région de Bruxelles-Capitale*) nüfusu ise 1.218.255'dir.¹⁵³ Ülkede yaşayan yabancıların sayısı toplam 1.426.651'dir.¹⁵⁴

¹⁵⁰ <https://bestat.statbel.fgov.be/bestat/crosstable.xhtml?view=90c1e218-dc4f-4827-824d-9b25abfefe59>.

¹⁵¹ https://www.ibz.rn.fgov.be/fileadmin/user_upload/fr/pop/statistiques/stat-1-1_f.pdf

¹⁵² <https://statbel.fgov.be/en/news/1-january-2020-belgium-had-11492641-inhabitants>.

¹⁵³ <https://www.nbb.be/en/publications-and-research/employment-statistics-trends/demography/resident-population-nationality> ve https://www.nbb.be/doc/dq/cse/en/demo_3_en.xlsx.

¹⁵⁴ Bir başka veri kaynağına göre ise Belçika'da 1.391.425 yabancı yaşamaktadır. Yerli ve yabancı nüfusun "18 yaşından küçük olanlar", "18-64 yaş arası olanlar" ve "65 yaşın üzerinde olanlar" şeklinde üç ayrı

Bölgelere göre yabancı sayısı ise Flaman Bölgesi'nde 618.743, Valon Bölgesi'nde 378.351, Brüksel Başkent Bölgesi'nde ise 429.557'dir. Nüfus yoğunluğu açısından, 1 Haziran 2020 tarihli veriye göre Belçika'da km² başına 374 kişi düşmektedir. Ancak bu elbette bölgeden bölgeye oldukça değişmektedir.¹⁵⁵

Belçika'da merkezî yönetim kuvvetli değildir ve kalkınma, eğitim, ulaşım, sosyal haklar gibi konulara dair birçok yetki bölgelerin kontrolindedir (Witte, 1992; Erk, 2008). Göçle ilgili yasal konularda yetki Belçika federal hükümetine ait iken etno-kültürel azınlıklara ilişkin sosyal, kültürel, eğitim ve ekonomik politika ülkedeki bölgelerin ve toplulukların elindedir. Dolayısıyla bu politikalar bölgelere göre farklılık göstermekte ve her bölgede göçmenlere ilişkin farklı entegrasyon politikaları¹⁵⁶ uygulanmaktadır (Hooghe, 2005, s. 976; Kaya ve Kentel, 2008, s. 11). Kaya (2014, s. 14-16), Belçika'nın Flaman Bölgesi'nde cumhuriyetçi asimilasyonist bir uyum modelinin, Valon Bölgesi'nde ise demokratik çokkültürcü bir modelin benimsendiğini ifade etmektedir. Torrekens (2015, s. 159-160) de benzer şekilde Flaman Bölgesi'nde zaman içerisinde daha asimilasyonist bir pozisyona geçildiğini ve AB üyesi olmayan ülkelerden gelen göçmenler için belirli düzeyde kültürel asimilasyonun teşvik edildiğini söylemektedir. Dolayısıyla göçmenlerin siyasal ilgilerini anlamaya çalışırken farklı bölgelerin kendine has dinamikleri göz önünde bulundurulmalıdır.

Flamanlar “halkımız” (*ons volk*) fikrine dayanan bir ulus kavramı ve iki dünya savaşı sırasında ve arasında başlayıp derinleşen Belçika karşıtı bir tutum içerisindeyken, Valonlar da bu tutum karşısında Belçika karşıtı olmayan ancak Flaman karşıtı bir siyasi tavır geliştirmiştir (Stengers, 2000 ve Deprez ve Vos, 1998'den akt. Kaya, 2016, s. 107). Brüksel Başkent Bölgesi ise iki resmî dilli ve çok daha farklı bir aidiyet modeline sahiptir

kategori olarak gösterildiği veriler için bkz: <https://www.statista.com/statistics/516063/population-of-belgium-by-age-and-origin/>.

¹⁵⁵ Daverdisse'de kilometre başına 24 kişi ikamet ederken, bu çalışmanın da saha araştırmasının Brüksel'deki önemli bir kısmının yürütüldüğü Saint-Josse-ten-Noode kilometre başına 23.358 kişiyi barındırmaktadır. Bu da elbette, çoğunlukla göçmenlerin yaşadığı bölgedeki gettolaşmanın önemli bir sonucudur. Bunlara ek olarak, Flaman Bölgesi'nin nüfus yoğunluğu 487 km/kışı, Valon Bölgesi'nin 216 km/kışı, Brüksel Başkent Bölgesi'nin ise 7501 km/kışıdır. Kaynak: <https://statbel.fgov.be/en/news/374-inhabitants-km2-belgium>.

¹⁵⁶ Örneğin T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın (2018, s. 165) raporunda, 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Brüksel Eğitim Müşavirliği'nin verilerine göre, Türk Dili ve Kültürü sınıflarına devam eden Türkiyeli öğrenci sayısı 1250 olarak belirtilmiş, bu sayının Brüksel Başkent Bölgesi ve Valon Bölgesi'ne ait olduğu ve Flaman Bölgesi'nde ilgili yıl itibarıyla, sebebi belirtilmeksizin, bu derslerin verilemediği ifade edilmiştir.

(Kaya, 2016, s. 107). Ülkenin her üç bölgesinin de kendine özgü tarihsel, toplumsal, siyasal ve ekonomik dinamikleri söz konusudur ve ülkede yaşayan göçmenler tüm bu bölgesel dinamiklerle karşılıklı bir etkileşim içerisinde.

Bauböck (2003, s. 387), federal sistemleri ayrılma (*secession*) bağlamında tartıştığı çalışmada çoğulcu bir federalizmin, zannedildiğinin aksine azınlık ulusların kendilerine tanınan gücü kötüye kullanmasıyla sonuçlanmayabildiğini, tam tersi azınlık ulusları tatmin ederek onların özgürlükçü ve seküler değerlere bağlılığını güçlendirmeye yardım edebileceğini, çok uluslu devletlerin çoğulcu bir federalizmle bütünlüklerini korumalarının, tüm kısıtlılıklara rağmen mümkün olabildiğini ifade ederken Belçika'yı ve Kanada, İsviçre, İspanya gibi ülkeleri örnek göstermektedir.

Belçika'nın üç farklı dil topluluğu (Almanca, Flamanca ve Fransızca konuşanlar) temelinde kurulmuş olması ve sahip olduğu toplumsal çeşitlilik, Türkiye kökenli vatandaşların siyasal düşüncelerini ve oy verme davranışlarını çokkültürlü bir toplumda farklılıklarla bir arada yaşama, ayrımcılık ve azınlık hakları gibi konulara dair düşünce ve deneyimleri bağlamında anlama ve yorumlama çabası için oldukça elverişlidir. Zira Fitzmaurice'in (1996, s. 1) de belirttiği gibi, Belçika'nın çok dilli karakterinden kaynaklanan oldukça kendine has dinamikleri söz konusudur. Belçika ayrıca 25 Mart 1957 tarihinde Roma Antlaşması'nı imzalayarak Avrupa Ekonomi Topluluğu'nu oluşturan altı kurucu üye devletten biridir.¹⁵⁷

Kaya'nın (2016, s. 115) belirttiği gibi, 1831'e kadar Belçika ulusu diye bir kavram olmaması ve Belçika'nın 19. yüzyılın ikinci yarısında ulus-devlet olması, Belçika'nın Türkiye'den çok daha farklı bir tarihsel ve toplumsal bağlama sahip olduğunu göstermektedir. Türkiye'de bugüne kadar var olmuş devlet geleneği ve yönetim tarzı, kuvvetli bir merkezin düzenleme ve kontrol mekanizması olarak işleme şeklidir. 2018 tarihinden itibaren Türkiye'de başkanlık sistemine geçilmesiyle birlikte birçok düzenleme ve kontrol yetkisinin de tek elde toplanmasını müteakiben Türkiye'de bu tarz "demokratik" ve "çoğulcu" bir yönetim anlayışından giderek uzaklaşıldığını ve otoriter bir sistemin yaratıldığını (Yılmaz vd. 2021, s. 1116) söylemek mümkündür.

¹⁵⁷ Diğer kurucu devletler Fransa, Hollanda, Lüksemburg, Batı Almanya ve İtalya'dır.

Belçika'nın Fransızca konuşulan bölgesindeki İtalyan göçmen işçilerin siyasi güçlenmesi üzerine çalışan Martiniello (1990'dan akt. Rath, 1993, s. 221), yeni gelen göçmenlerin iki dil topluluğu arasındaki kırılmalı ilişkilere yönelik bir tehdit olarak algılandıklarını, topluluklardan birine veya diğerine yönelik bağılıklarının şüpheli görüldüğünü, onları ideolojik ve siyasi olarak Belçikalıların "hayali cemaat"inin dışına konumlandırarak sosyal dengeye ve kamu düzenine yönelik potansiyel ihlallerin nötralize edildiğini ve bu durumun Belçika toplumundaki göçmen işçilerin siyasi güçlenmelerini bastırdığını ifade etmektedir. Hooghe ve De Vroome (2015, s. 38) da Belçika'nın Flaman Bölgesi'ndeki yerel toplulukların sakinlerinin, vatandaş olmayanların varlığını olduğundan fazla görmeye ve abartmaya (*overestimate*) yönelik güçlü bir eğilim gösterdiklerini belirtmektedir. Piekut and Valentine (2016, s. 341), Hooghe ve De Vroome'un (2015) Belçika üzerine yapmış olduğu anket çalışmasına ve Strabac'ın (2011) Almanya üzerine yaptığı çalışmaya atıfta bulunarak azınlık nüfusuna dair olduğundan yüksek tahminlerde bulunan yerlilerin farklı etnik kökene sahip insanlara karşı ön yargısının da daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Ancak her ne kadar aşırı sağ dünyanın birçok yerinde yükselişe geçmiş olsa da, göçmen ve işçi kökenli bireylerin büyük oranda Belçika vatandaşlığı elde etmiş olması, Belçika'da dernekleşip örgütlenmeleri ve içlerinden siyasette aktif rol alan aktörler çıkması neticesinde bu durumların geçmişe nazaran değiştiğini söylemek mümkündür.

Belçika'da temsili demokrasinin işleyişine değinmek gerekirse, 1993'ten beri federal bir devlet olan Belçika, herhangi bir modern demokrasinin en parçalanmış parti sistemlerinden birine sahiptir (Swenden vd., 2006, s. 870). Üç farklı bölge ve üç farklı topluluk arasında önemli bir örtüşme vardır, ancak bunlar tam olarak eşleşmemektedir (Lijphart, 2012, s. 37-38). Ülkede ulusal bir parti sistemi bulunmamakta; Temsilciler Meclisi ve Senato olmak üzere çift meclisli sistem (Arwine ve Mayer, 2013, s. 87) ve her biri kendi yasama (*legislative*) ve yürütme (*executive*) organına sahip toplam altı hükümet bulunmaktadır: (i) Federal Hükümet, (ii) Flaman Bölgesi Hükümeti, (iii) Valon Bölgesi Hükümeti, (iv) Brüksel Başkent Bölgesi Hükümeti, (v) Fransızca Konuşanlar Topluluğu Hükümeti (Valonya-Brüksel Federasyonu Hükümeti) (vi) Almanca Konuşanlar Topluluğu Hükümeti.

Federal Hükümet, 150 üyeli Temsilciler Meclisi ile 71 üyeli Senato'dan (Bölgeler Meclisi) oluşmaktadır.¹⁵⁸ Bu çift kamaralı yapının bir siyasal istikrar sağlayacağı umulmuştur (Raxhon, 1996, s. 67-72'den akt. Bilgin, 2012, s. 12). Belçika'nın anayasal sistemine göre, federal hükümetin federe birimler üzerinde yetkisi, federe birimlerin de federal hükümet üzerinde denetimi bulunmamaktadır ve bu hükümetlerin mevzuatları eşit değerde kabul edilmektedir.¹⁵⁹ Topluluklar, kamu hizmetlerinin dil kullanımına büyük ölçüde bağımlı olduğu eğitim, sağlık, kültür gibi alanlarda yetkilere sahiptir. Flamanca Konuşanlar Topluluğu Hükümeti, aynı zamanda Flaman Bölgesi Hükümeti olarak hizmet verecek şekilde tek bir hükümet olarak entegre edilmiştir. Bu nedenle Flaman Hükümeti hem bölgesel hem de topluluk meseleleri üzerinde yetkiye sahiptir (Lijphart, 2012, s. 38; Toharudin, 2010, s. 29-30; De Winter ve Van Wynesberghe, 2011, s. 10).

Deschouwer'ın (2006, s. 208) belirttiği gibi, Belçika siyasal sisteminde, farklı düzeylerde birbirleriyle farklı ilişkileri olan farklı taraflar söz konusudur. Yazar, bunun federal ülkeler için bir dereceye kadar normal bir durum olduğunu, ancak Belçika'da artık federal bir parti ya da federal bir siyasetçi olmadığını; toplumun, partilerin ve kurumların dilsel sınırlar boyunca düzgün şekilde bölündüğünü ifade etmektedir. Ülkede seçimler beş senede bir gerçekleşmektedir. 2003 yılından bu yana federal ve bölgesel seçimler ayrılmıştır, ancak bölgesel yasama meclislerinin seçimleri hâlâ federal seçimle aynı gün gerçekleşmektedir (Swenden ve Jans, 2006, s. 883). Siyasal partiler tüm ülkeyi kapsamamakta ve kendi dil topluluklarını temsil etmektedir. Brussels-Halle-Vilvoorde seçim bölgesi dışında dil bölgeleri arasında rekabet eden parti bulunmamakta, bu nedenle partiler federal koordinasyon ve entegrasyon araçları olarak hareket etmekten ziyade merkezden ayrılan eğilimlere katkı sunma eğilimindedir (De Winter ve Van Wynesberghe, 2011, s. 10).

Belçika'da Brüksel Başkent Bölgesi dışındaki iki bölgede toplam on vilayet bulunmaktadır. Bunlar Flaman Bölgesi'nde Anvers (*Antwerp*), Flaman-Brabant (*Vlaams-Brabant*), Batı-Flamanya (*West-Vlaanderen*), Doğu-Flamanya (*Oost-Vlaanderen*) ve

¹⁵⁸ Her iki meclisin yapısı, dönemlere göre üyeleri ve diğer konular hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.:

https://www.belgium.be/en/about_belgium/government/federal_authorities/federal_parliament

https://www.pfwb.be/en/its_structure

<http://www.senat.fr/senatsdumonde/english/belgique.html>

¹⁵⁹ <https://www.mfa.gov.tr/belcika-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim: Nisan 2021).

Limburg; Valon Bölgesi'nde ise Valon-Brabant (*Waals-Brabant*), Hainaut (*Henegouwen*), Liège (*Luik*), Lüksemburg (*Luxemburg*) ve Namur'dür (*Namen*) (Belçika Anayasası, 2021, Madde 5). Bu on vilayetin her biri, doğrudan oyla seçilen 50-90 üyelik bir meclise sahiptir ve vilayetler genellikle şehirler ve kasabalara dayanan idari bölgelere ayrılmıştır (Blackmon, 2006'dan akt. Toharudin, 2010, s. 30). Ülkede Nisan 2021 itibarıyla, 300'ü Flaman Bölgesi'nde, 262'si Valon Bölgesi'nde ve 19'u Brüksel Başkent Bölgesi'nde olmak üzere toplam 581 belediye meclisi (*commune*) bulunmaktadır.¹⁶⁰

Belçika'da sosyalistlerin çabaları neticesinde erkekler 1893¹⁶¹, kadınlar 1949¹⁶² yılından beri oy kullanabilmektedir. Erkekler oy hakkının tanınmasıyla birlikte zorunlu oy kullanma da başlamıştır.¹⁶³ Belçika dışında yaşayan vatandaşlar ise 1999 yılından beri oy kullanma hakkına sahiptir (Pilet, 2007, s. 2).

“Belçika'daki tüm yetişkin vatandaşlar oy kullanmak zorundadır ve katılım oranları yüzde 90'ları aşmaktadır. Bununla ilgili yapılmış bir çalışma olmasa da göçmen kökenli Belçikalıların diğer Belçikalılardan farklı bir katılım oranına sahip olacağına inanmak için bir neden bulunmamaktadır. Tabii ki, bütün göçmenler Belçika vatandaşlığı elde etmemiştir. Yabancı uyruklular yerel düzeyde oy verebilmekte, ancak bölgesel ve federal düzeyde oy verememektedir. Avrupa Birliği vatandaşları 2000 yılından beri yerel düzeyde oy verme ve aday olma haklarına sahiptir. Avrupa vatandaşlığı olmayanlar ise ülkede beş yıldan fazla bir süre ikamet ediyorlarsa, yerel seçimlerde oy verebilmekte, ancak aday olamamaktadır” (Jacobs, 2011, s. 36).

¹⁶⁰ https://www.belgium.be/en/about_belgium/government/Communes (Erişim: Nisan 2021).

¹⁶¹ Polasky (s. 449, 451), Belçika'da 10 Ağustos 1890'da 75.000'den fazla erkek ve kadının Brüksel sokaklarında genel oy hakkı için “Belçika'nın işçileri ve demokratları” olarak eylem yaptığını, Marx'ın ağır sanayileşmiş Belçika'dan “proletaryanın cehennemi” olarak söz ettiğini anlatmakta ve onun devrim öngörüsünden ilham alan eylemcilerin pek azının oy hakkı için bir devrime girişiminin ironisini anladığını; o dönemde oy hakkı reformunun devrimi hızlandıracağına düşünülüğünü ifade etmektedir. Yazarın (1992) belirttiği gibi, 1893'te yine genel grev ilan edilmiş, polis ve eylemciler arasında yoğun şiddete sahne olan ve ülkenin diğer bölgelerine de yayılan binlerce eylemden sonra erkekler için oy hakkı tanınmış ve toplam 28 sosyalist milletvekili, içlerinden biri olan Charleroi Milletvekili Emile Vandervelde'nin ifadesiyle “Avrupa'nın en burjuva parlamentosuna” (akt. Polasky, 1992, s. 454) girmiştir. Bu tarihten önce Belçika'da, birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi, yalnızca belirli miktarda vergi ödeyen vatandaşlar oy verebilmiştir (Magnet ve Luyten, 2003'ten akt. Pilet, 2007, s. 3). Belçika'da 1878'de yerel seçimler için bazı entelektüel kapasite kriterleri de getirilmiş ve sınavı geçenlere oy hakkı verilmiştir, o dönemde 136.755 vatandaş oy kullanma hakkına sahip olmuştur (Van Eenoo, 2003'ten akt. Pilet, 2007, s. 3). Bilgin (2012, s. 12) de bu dönemlerde siyasal katılımın elitist bir anlayışla sınırlandığını, kırsal kesimde daha düşük bir seçmen vergisi belirlenerek seçimlerde muhafazakârlara avantaj sağlandığını ifade etmektedir.

¹⁶² <https://www.idea.int/data-tools/data/voter-turnout/compulsory-voting>.

¹⁶³ Dünyada oy kullanmayı zorunlu kılan ilk ülkelerden biri olan Belçika'da günümüzde hâlâ oy kullanmayan bir seçmen, ceza almamak için geçerli bir mazeret sunmak zorundadır. Pilet'nin (2007, s. 2) belirttiği gibi, mazereti geçerli bulunmayanlar ilk seferde 25-50 Euro arası, ikinci seferde 50-125 Euro arası ceza ödemekte; 15 sene içerisinde dört kez oy kullanmayan bir seçmen, sonraki 10 sene boyunca oy kullanamamakta ve kamu hizmetinde herhangi bir atama veya terfi için başvuramamaktadır. Ancak Pilet (2007, s. 2) yasal kısıtlamaların nadiren uygulandığını, dolayısıyla zorunlu oy kullanmanın aslında uygulamada daha çok ahlaki bir zorunluluk olduğunu, yine de seçmenlerin büyük bir çoğunluğunun oy kullandığını ifade etmektedir.

Türkiye’deki ve Belçika’daki siyasal sistemlerin yapısı ve işleyişi elbette birbirinden çok farklıdır, ancak bu farklılıkların belki de en çarpıcılarından biri, Belçika’da uzun sürelerle hükümetin kurulamadığı dönemler olması ve büyük sorunlar yaşanmadan hayatın devam edebilmesidir. Uzun sürelerle hükümet kurulamadığı ve sık sık köklü reformlar yapıldığı için kurumsal planda “istikrarsız” bir ülke olarak tarif edilen Belçika’da (van Haute, 2007, s. 15’ten akt. Bilgin, 2012, s. 41), bölge ve topluluk kurumları siyasal planda her zaman istikrarlı bir işleyiş göstermektedir (Uyttendaele, 2011, s. 67’den akt. Bilgin, 2012, s. 41). Örneğin Hooghe (2012, s. 91), Belçika’da 13 Haziran 2010’da gerçekleşen seçimden sonra 541 gün boyunca hükümet kurulmamasına rağmen gündelik hayatın etkilenmemesini ve ülkede büyük ölçekli bir problem ortaya çıkmamasını şu şekilde değerlendirmektedir:

“Siyaset bilimi perspektifinden bakıldığında en şaşırtıcı unsur, bu uzun süredir devam eden krizin, Belçikalıların çoğunun günlük yaşam biçimleri üzerinde pek bir etki yaratmamasıdır. (...) neden iyi işleyen bir ulusal hükümetin yokluğu ülke için büyük ölçekli problemlere (yol açmadı?) (...). Her şeyden önce, siyasi şiddet ve kitlesel bir hareket yok. Bu, büyük ölçekte elitlerin başlattığı bir krizdir ve nüfus büyük ölçüde dahil olmamış ve pasif kalmıştır. İkincisi, işsizlik seviyesi Avrupa ortalamasının altında sabit kalırken bütçe açığı AB ortalamasının oldukça altında olduğundan ekonomik yaşam oldukça iyi geçmiştir. Üçüncüsü, ülke 2010’un ikinci yarısında AB Dönem Başkanlığı’nı devralarak, Libya’daki askeri koalisyonda yer alarak ve Avrupa Komisyonu’nun dayattığı bütçe disiplinine bağlı kalarak tüm uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmiştir. Belçika’nın ulusal bir hükümete ihtiyacı olmadığı kısa süre içinde klasik bir şaka hâline geldi, çünkü böyle bir hükümetin yokluğunda işler oldukça sorunsuz ilerledi” (Hooghe, 2012, s. 91).

Deschouwer (2017, s. 3) da bu süreçte seçmenlerin siyasetçilere baskı yapmadığını ve birbirleri arasındaki mücadeleye taraf olmak yerine onları duyarlı olmaya ve ülkeyi birlikte yönetmeye teşvik etmeye çalışan bazı iyi niyetli girişimler olduğunu ifade etmektedir. Kymlicka’nın (2015, s. 44) da belirttiği gibi, Belçika birden fazla Avrupalı kültürün az çok gönüllü olarak federasyon kurmasıyla oluşmuş çokuluslu bir devlettir ancak, çokuluslu olması, yurttaşlarının kendilerini belli amaçları olan tek bir halk olarak görmedikleri ve ortak bir bağlılık duygusu taşımadıkları anlamına gelmemektedir. Ona göre, çokuluslu devletler, varlıklarını bu farklı ulusal grupların yan yana yaşadıkları büyük siyasi topluluğa sadık kalmalarına borçludurlar.

“Çoğu için örgütsel üyelik, militan bir kızıl veya dindar bir siyahtan ziyade donuk bir gridir. Kendi sendikası olmayan, milliyetçi bir örgütün liderinin devlet memuru adaylarına verdiği tavsiyeyi dinleyin: ‘Departmanında iş istediğiniz bakanın partisiyle bağlantılı olan sendikaya katılın’. (...) çalışmak için kente gidip gelen ve

yaşadıkları Flaman köyünde rahat etmek için Katolik bir sendikaya katılan ve çalıştıkları Valon fabrikasında rahat etmek için Sosyalist bir sendikaya katılan bazı Flaman işçilere bakın. Bu vakaların anti kahramanları bile (...) bir muhalefetin destek taleplerine (belirli durumlarda) yanıt verir” (Lorwin, 1966, s. 187).

Belçika, diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak 1830’daki bağımsızlığına kadar tipik bir dış göç ülkesi olmamıştır ve 1900 yılına kadar yalnızca kısa dönemli yoğun dış göçler vermiştir. Bunlardan en çarpıcısı, 19. yüzyılın ortalarında Avrupa’da çok tipik olan tarım krizlerinin ve yaygın yoksulluğun tetiklediği 1840’lar ve 1850’lerdeki dışarıya göç dalgasıdır. O dönemde Belçika’dan göç, daha çok Fransa’ya ve Kuzey Amerika’ya (Michigan, Illinois, Wisconsin ve Ontario eyaletlerine) gerçekleşmiştir. Belçika’dan gerçekleşen son dışarıya göç dalgası ise I. Dünya Savaşı boyunca ve hemen sonrasında olmuştur ve ABD ile Kanada’ya yönelmiştir.

On dokuzuncu yüzyıl sonunda sanayinin gelişmesi, nüfus artış oranının düşüklüğü ve nüfusun yaş dağılımının artan işgücü ihtiyacını karşılayamaması gibi sebeplerle, özellikle maden şirketleri pek çok ülkeden yabancı işçi almaya başlamış ve Belçika göç alan bir ülkeye dönüşmüştür (Lesthaeghe, 2000, s. 2-7; Kaya, 2016, s. 113; Geleççi, 2011, s. 127). Valon Bölgesi’nde keşfedilen zengin kömür yatakları Flaman topluluğu üzerinde egemen bir mekanizma yaratarak güçlü bir Valon orta sınıfı meydana getirmiştir (Kaya, 2016, s. 108). Ülkenin güney yarısı daha erken sanayileştiği için Flaman Bölgesi’nden Valon Bölgesi’ne göçler 20. yüzyılın ilk çeyreği boyunca devam etmiştir. Fakat önemli bir maden havzası olan Belçika’nın (Manço, A., 2000, s. 119), Flaman Bölgesi’ndeki Limburg şehrinde de kömür madenlerinin bulunması ve I. Dünya Savaşı’ndan sonra hızla endüstrileşerek buralarda madencilığe başlanması ile burası da tipik bir göç alanına dönüşmüştür. Böylece Valon Bölgesi’ndeki sanayileşmiş alanlar ile Limburg büyük miktarda yabancı işgücü çekmiştir (Lesthaeghe, 2000, s. 2-3). 1950’lere kadar ekonomik yönden daha gelişmiş ve siyasi ve kültürel yönden daha baskın olan Valonlar da bu dönemden itibaren üstün pozisyonlarını tedricen yitirmiştir (Vural, 2005, s. 126).

1920’lerden itibaren Belçika göç alan bir ülke olmuş, komşu ülkelerden göçlerin yanı sıra Orta ve Güney Avrupa’dan emek göçü almaya başlamıştır. Bu anlamda Polonya ve özellikle İtalya öne çıkmıştır. Bu göçler büyük oranda Valon Bölgesi’ndeki Liège ve Hainaut şehirlerine ve Flaman Bölgesi’ndeki Limburg şehrine yönelmiştir ve bu üç şehirde, ülkenin ilk “çokkültürlü toplulukları” oluşmuştur (Lesthaeghe, 2000, s. 3).

Belçika'ya ilk giden göçmenler Avrupa kökenli ve Katolik iken, daha sonra gelenler genellikle Avrupalı olmayan ve Müslüman göçmenlerdir (Gelekçi, 2011, s. 128). Kuzey Afrika'dan Belçika'ya göç, Fransa'ya göçün bir uzantısı olarak ortaya çıkmış, 1929 Dünya İktisadi Buhranı ile birlikte bu göç hareketi son bulmuş ve De Raedt'in (akt. Kaya, 2016, s. 113) belirttiği gibi, Cezayirliler ülkelerine gönderilen ilk yabancı işçi grubu olmuştur.

1945-1960 yılları arasında Belçika'da yıllık göç oranları hâlâ büyük iniş çıkışlara sahne olmuştur ve bu durum, ülkedeki ağır sanayinin ihtiyaçlarıyla da ilgili olarak, kaçınılmaz biçimde göç politikalarına yansımıştır. Belçika hükümeti 1946'da İtalya ile başlayarak İspanya (1956), Yunanistan (1957), Fas (1964), Türkiye (1964), Tunus (1969), Cezayir (1970) ve Yugoslavya (1970) ile ikili anlaşmalar imzalamış ve gönüllü yabancı işçi alma talebinde bulunmuştur (Martiniello ve Rea, 2003; Wets, 2006, s. 93). Türkiye İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun resmi verilerine göre, 1963-1973 yılları arasında Belçika'ya 15.831 erkek ve 33 kadın olmak üzere Türkiye'den toplam 15.864 işçi gönderilmiştir (Gelekçi, 2011, s. 128). Belçika'nın yabancı işçi getirme politikası 1945 yılından itibaren yaklaşık otuz yıl kadar sürmüş, 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik kriz birçok ülke gibi Belçika'nın da 1973 yılında yurt dışından toplu işçi alımlarını durdurmasına ve aile birleşmelerine kısıtlamalar getirmesine neden olmuştur (Gelekçi, 2011, s. 128).

Hammar (1990, s. 78), II. Dünya Savaşı öncesinde, süresince ve hemen sonrasında çoğu Avrupa ülkesinde yabancıların siyasal faaliyetlerde yer almalarının yasak olduğunu ifade etmektedir. Soysal da (1994, s. 130), 1965'te Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Nazi döneminden sonra çıkarttığı ilk Yabancılar Kanunu'nun vatandaş olmayanları medeni hakların tüm alanlarından tecrit ettiğini söylemekte, benzer şekilde Belçika ve Fransa'nın da yabancıların dernekleşme haklarını kısıtladığını; bu kısıtlamaların uluslararası insan hakları standartlarının yanı sıra yerel anayasal ilkeler uyarınca kademeli olarak kaldırıldığını ifade etmektedir.

Belçika'ya 1960'tan sonra, 1980 ve 1981'deki yüksek işsizlik dönemine tekabül eden tek bir düşüş haricinde, büyük ve istikrarlı bir emek alımı gerçekleşmiştir ve 1970'lerin ortalarından itibaren de aile birleşimi politikaları ile göç alımı devam etmiştir. Bu da yalnızca eşler olarak kadın göçmenleri değil, çocukları ve akrabaları da ülkeye getirmiştir (Lesthaeghe, 2000, s. 4). 1950'lerde maden ve metal endüstrilerinin yanı sıra, 1960'larda

diğer endüstrilerle birlikte inşaat sektörünü ve hizmet sektörü de yabancı emek gücünün işverenleri olmuştur (Lesthaeghe, 2000, s. 4).¹⁶⁴ Daha sonra Brabant (Brüksel ile birlikte), Anvers ve Doğu Flamanca da yabancı işgücünü çekmiştir. Bu gelişmelerle birlikte, işe alım sahaları da genişlemiştir. İtalyanlara Yunanlılar, İspanyollar, Portekizliler katılmıştır, ancak 1960'lardaki farklılık, elbette Fas ve Türkiye'den büyük göçmen alımıdır. Ayrıca Lesthaeghe'nin (2000, s. 4) belirttiği gibi, 1970'li yıllardan itibaren Belçika'nın sömürgesi olan veya etki alanında bulunan Kongo, Ruanda, Burundi gibi ülkelerden Afrikalılar ülkeye gelmeye başlamış, bu göçmenlerin sayısı da siyasi mültecilik ve sığınma talepleriyle artmıştır. De Haas vd.'ne (2020, s. 115) göre, tarihsel-yapısal teorilerin de vurguladığı gibi, Avrupa sömürgeciliği ve sanayileşme altındaki göç deneyimleri, devletlerin ve işe alımların, çağdaş göç modellerini şekillendirmede merkezi bir rol oynadığı gerçeğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda özellikle sömürgecilik geçmişini olan veya geçmişte iş gücü anlaşmalarıyla göçmen kabul etmiş olan ülkelerde çeşitli haklar elde eden, talep eden, ulusötesi ve yerel ötesi bağlantılar kuran, bu bağlantıları sürdüren ve açıkça görülebilen göçmen gruplar oluşmuştur. OECD (2020b, s. 174) raporuna göre, Belçika'da yabancı ülkede doğan nüfus miktarı 2 milyondur ve toplam nüfusun %17'sidir. 2009 yılından beri geçen on yıllık süreçte %37'lik bir artış gerçekleşmiştir.

Vural'ın (2005, s. 126, 127) belirttiği gibi, 1950'lerden itibaren Belçika'da ekonomik zenginlik ve nüfus bakımından Flamanlar adım adım öne geçmiş ve 1990'lara gelindiğinde Valonlardan daha zengin ve daha kalabalık hâle gelmişlerdir. Kymlicka (2015, s. 24), Kanada'daki Fransızlar ile İngilizler arasındaki ilişkilerden söz etmekte ve 1950'lerde Quebec'ilerin yoksul olmakla birlikte siyasi bakımdan sakin olduklarını, İngiliz Kanadalıların ayrımcılığına ve ön yargılarına maruz kaldıklarını, ancak artık onlarla aynı hayat standartlarına sahip olduklarını, federal hükümetteki ve bürokrasideki temsil oranlarının yüksek olduğunu ve İngilizler ile Fransızların birbirlerine yönelik ön yargılarının neredeyse yok olduğunu; fakat tüm bunlara rağmen Quebec milliyetçiliğinin geçen zaman içerisinde etkisini kaybetmediğini, hatta milliyetçiliğin ve ayrılıkçılığa yönelik desteğin giderek arttığını ifade etmekte; Belçika'daki durumun da buna benzer olduğunu, Flaman Bölgesi'ndeki demokratikleşmenin ve ekonomik gelişmenin Flaman

¹⁶⁴ Lesthaeghe (2000), Moulaert'in (1985) çalışması ile karşılaştırma önermektedir ancak kaynak Flamanca olduğu ve erişim sağlanamadığı için bir karşılaştırma yapılamamıştır.

milliyetçiliği ile el ele yürüdüğünü ve demokrasi, ekonomik refah, kişisel hoşgörü gibi olguların azınlık milliyetçiliğine bir yanıt oluşturmadığını, bu bağlamda milliyetçiliğin güçlü bir çatışma kaynağı olarak var olmayı sürdürdüğünü ifade etmektedir.¹⁶⁵

Belçika için göç olgusu günümüzde oldukça büyük önem taşımakta, göçmenlerle ilgili karar ve politikalar uzun süre kamuoyunun gündeminde olmaktadır. Öyle ki Belçika'da 2014 yılında yapılan federal seçimlerden ve 138 gün süren görüşmelerden sonra Charles Michel başkanlığında kurulan dört partili (Valon bölgesinden MR, Flaman Bölgesi'nden N-VA, CD&V ve Open VLD) merkez sağ koalisyon hükümeti 2018'de göçle ilgili atılacak adımlar konusunda bölünmüştür. BM bünyesinde hazırlanan, göçün uluslararası düzlemde organize edilmesini amaçlayan ve devletler için hukuki bir bağlayıcılığı olmayan Göç Paktı'nın (Güvenli, Sistemli ve Düzenli Göç için Küresel Pakt) Belçika Başbakanı Charles Michel tarafından Fas'ın Marakeş şehrinde 10-11 Aralık 2018'de düzenlenen konferansta imzalanmasının ardından, bunun Belçika'nın egemenliğini ihlal edeceği ve göçmenlere çok fazla hak tanıyacağını savunarak NV-A partisinden o dönemki İçişleri Bakanı Jan Jambon, Maliye Bakanı Johan Van Overtveld, Savunma Bakanı Sander Loones, Eşit Haklar ve Yoksullukla Mücadeleden Sorumlu Devlet Bakanı Zuhul Demir ile Mülteci ve Göç Bakanı Theo Francken istifa etmiş ve koalisyon hükümetinden çekilmiştir. O dönem 150 koltuğun 52'sine sahip olan Flaman milliyetçisi N-VA'lı bakanlar Brüksel'de federal hükümetin BM Göçmen Paktı'nı görüşmek için yaptıkları olağanüstü toplantıyı da Belçika'nın anlaşmayı imzalayacağı kesinleşince terk etmiş ve istifa işlemlerini başlatmıştır. N-VA aynı dönemde, Fransız aşırı sağ lideri Marine Le Pen ve Trump'ın eski danışmanı aşırı sağcı Steve Bannon'ın da katıldığı bir miting düzenlemiştir.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Belirtmek gerekir ki, bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcılar arasında Valonlar ile Flamanların kendi aralarında gerilimli bir ilişkileri olsa da ülke çıkarları söz konusu olduğunda bir araya geldikleri ve birlikte hareket ettikleri yönünde dikkate değer bir algı söz konusudur. Bu şekilde düşünceler dile getiren katılımcılar genellikle Türkiye toplumunu daha derin bir biçimde kutuplaşmış olmakla ve ülke çıkarları için de uzlaşmamakla eleştirmiştir.

¹⁶⁶ Göç Paktı, dünyanın diğer ülkelerinde de çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Avusturya, Polonya, Çekya, Estonya, Bulgaristan, Hırvatistan, ABD, Macaristan, Avustralya ve İsrail pakta imza atmayacağını duyurmuştur. Avusturya, Macaristan, Polonya, Çekya, Slovakya, Letonya, ABD, Şili ve Dominik Cumhuriyeti süreçten çekildiğini açıklamıştır. İtalya, Estonya, Belçika, İsrail, Slovenya, Bulgaristan ve İsviçre ise pozisyonlarını askıya almıştır. Pakta karşı çıkan göçmen karşıtı ve aşırı sağ partiler Avrupa'da çeşitli protesto gösterileri düzenlemiş, Kanada'da göçmen karşıtları ve yanlıları arasında çatışmalar yaşanmıştır.

6. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE VE BELÇİKA'DA SİYASİ PARTİLER VE İDEOLOJİLER

Sayer'in (2017, s. 77-90) ifade ettiği gibi, sosyal olgular aktörlerden ya da öznelardan bağımsız olarak var olmasalar da genellikle onları inceleyen tekil bireyden bağımsız olarak mevcuttur ve sosyal olgulara ilişkin izlenimlerin ayırt edilmesi, ancak bu nesneların kavramsallaştırılmasıyla mümkün olmaktadır. Ona göre, kavramların sanki dış dünyadan kopuk, bir boşluk içinde var olabilirlermiş gibi, insanlar tarafından kullanımlarından soyutlanmamaları gerekmektedir; kavram ve şemalar sabit değildir, geliştirilebilir, yayılabilir ya da körelmeye bırakılabilirler, farklı ustalık dereceleriyle de kullanılabilirler.

Siyasal ideolojilerin genellikle değerlere, amaçlara, olgulara ilişkin çeşitli ikili karşıtıklardan doğduğu düşünülmektedir (Inglehart, 1990; Flanagan, 1982; Steel vd. 1992; Bean ve Papadakis, 1994). Sol ve sağ ayrımı da siyasal ideolojilere ilişkin en sık kullanılan ve hakkında oldukça geniş ve kapsamlı bir literatür bulunan kavramsal ayrımlardan biridir. Bu ayrımın varlığı ya da yokluğu, geçerliliği ya da geçersizliği, anlamı ya da anlamsızlığı, önemi ya da önemsizliği, faydası ya da faydasızlığı, mahiyeti ve ölçütleri gibi konular üzerine siyaset bilimi, iktisat, tarih, felsefe, sosyoloji gibi pek çok farklı disiplin içerisinden, birbirini çeşitli yönleriyle destekleyen ya da birbiriyle çeşitli yönleriyle çatışan pek çok çalışma ortaya konmuştur.¹⁶⁷ Bu tartışmalar yalnızca akademide değil, kamuoyu içerisinde de geçmişten bugüne süregelmektedir ve elbette, kaçınılmaz olarak, sağın ve solun taşıdıkları anlamlara, sahip oldukları ve savundukları değerlere, düşüncelere, ideallere ilişkin tartışmaları da içermektedir. Kesin olan şey, bu kavramların günlük pratik siyasette ve dilin kullanımında yok edilemeyecek olduğudur (De Wever, 2011, s. 4).

Bora (2016, s. 9), sağ ve solun göreceli kavramlar olduğunu, ancak bu kavramların salt görecelikle tüketilemeyeceğini ve bu ayrımın farklı politik bağlamlarda, farklı sorunsallarda açıklayıcı olabilmesinin, belirli bir evrensel geçerliliği de olduğu anlamına geldiğini söylemektedir. Öyle ki, Kitschelt ve Hellemans'ın (1990, s. 211) da belirttiği

¹⁶⁷ Anderson (2017, s. 13) "Sağ, Merkez ve Sol aynı konular veya disiplinlere eşit derecede yatırım yapmamıştır" demekte ve her üç görüşü de anlamaya yönelik her türlü girişimin oldukça değişik alanlardan geçmek zorunda olduğunu belirtmektedir.

gibi, sol ve sağ kavramları, orta düzeyde bilgiye sahip vatandaşların bile kendi siyasal tercihlerini tek boyutlu bir sol-sağ ölçeğindeki partilere atfettikleri konum ile ilişkilendirmelerini sağlama kapasitelerine sahip semboller ve üst meseleler (*superissues*) oluşturmaktadır. Yazarlar vatandaşların genellikle sol-sağ skalasında kendi konumlarına en yakın partiye oy verdiğini, ayrıca bireylerin sol-sağ ölçeğinde kendilerini ait hissettikleri konumun, onların çeşitli meselelerdeki tavır alışlarını da yordayabildiğini belirtmektedir. Bobbio (1999, s. 27, 29), sağ-sol kavramlarının siyasi kişiler, partiler, hareketler, gruplaşmalar, gazeteler, siyasi programlar ve yasal önlemlerle ilgili olarak kullanılmayı sürdürdüğünü; bunların herkesin kullandığı popüler sözcükler olduğunu, sadece siyasete ilişkin konuşmalarda değil, insan davranışının farklı alanlarında karikatürel tarzda bile kullanıldığını söylemektedir.¹⁶⁸

Gauchet (1996, s. 241), sağ ve sol kavramlarının çağdaş toplumların entelektüel ve sembolik mekanizmalarına sıkı sıkıya yerleşmiş olmasına rağmen bu ikilinin tarihi üzerine pek fazla çalışma olmadığına değinmekte ve bunun şaşırtıcı olmadığını ifade ederek “Düşünürler, düşüncelerini sağlayan şeyler üzerine derinlemesine düşünmeye asla hevesli değillerdir” diyerek bu kavramların taşıdığı öneme ve işlevselliğe dikkat çekmektedir. Sağ ve sol kavramlarının tarihi, Fransız İhtilali dönemine dayanmaktadır ve bu kategorilendirmenin ortaya çıkmasında Paris’te, oturma yerleri at nalı biçiminde düzenlenmiş bir amfiteyatroda yapılan Fransız Ulusal Meclisi’nin toplantısında kralın yerinde kalmasını, fakat bir meclisle yönetimi paylaşmasını savunan muhafazakâr ve radikal bir değişim taraftarı olmayan statükocu meşruiyetçilerin konuşmacının sağına; siyasal sistemde değişiklik öneren, daha fazla eşitlik talep eden, cumhuriyet taraftarı ihtilalcilerin ise konuşmacının soluna oturması etkili olmuştur (Braungart, 1986, s. 199; Gauchet, 1996, s. 242-245; De Wever, 2011; Baradat ve Philipps, 2017, s. 15). Gauchet (1996, s. 244) o dönemki sağ-kanat Milletvekili Baron de Gauville’in 29 Ağustos 1789’daki şu sözlerini aktarmaktadır: “Birbirimizi tanımaya başladık: Dine ve krala sadık olanlar, muhalif kampta serbest bırakılan bağırışlardan, küfürlerden ve ahlaksızlıktan uzak kalabilmek için sandalyenin sağında konum aldılar.” Yazar (s. 244) bu bölünmenin pratikte uyum sağlanarak gerçekleştiğini ve meclisin 1789

¹⁶⁸ Bobbio (1999, s. 27, dipnot 9), Giorgio Gaber’in sınıfsal çelişkilere değinen ve “*Küvette yıkanmak sağa aittir, oysa duş almak solundur, bir paket Marlboro sağındır, kaçak sigara ise sola aittir*” gibi sözleri olan *Destra-Sinistra* şarkısını örnek vermektedir.

Ağustos'unun sonundan itibaren her zaman bölündüğünü söylemektedir. İlerici sol ve muhafazakâr sağ ayrımı, parlamenter rejimlerle birlikte yavaş yavaş dünyaya yayılmış, siyasal gerçekliği basit bir şemada yakalama ihtiyacı neticesinde (De Wever, 2011, s. 4), ideolojileri sınıflandırmada yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır.

Sol siyasetin genel olarak devlet yönetimi, ekonomik yeniden dağıtım, refah devleti, kolektivizm gibi konularda bazı temel özelliklere sahip olduğu; daha geniş sosyal içermeyi desteklediği, sosyal özgürlüklere vurgu yaptığı, eşitlikçiliği, çokkültürlülüğü ve ortak iyiyi desteklediği düşünülmektedir.¹⁶⁹ Ancak bu özellikler sol içerisinde birtakım yerel farklılıklar gösterebilmekte, her bir konu daha derinlikli bir biçimde ele alındığında bu desteğin niceliği ve niteliği çeşitlenebilmektedir. Buna karşılık sağ siyasetin temel özellikleri çoğunlukla serbest piyasa düzeni, ekonomiye daha az devlet katılımı, deregülasyon, düşük vergilendirme, bireycilik, göçmenler ve azınlıklar ile ilgili dışlayıcı politikalar ve kültürel kimliklerin homojenleştirilmesi gibi konular ile ilgilidir.

De Wever (2011, s. 4), sosyo-ekonomik anlamda solun yeniden dağıtım ve dayanışmayı, sağın da piyasa düşüncesi ve kişisel sorumluluğu; felsefi anlamda ise solun bireysel özgürlüğü, sağın ise sosyal kontrolü temsil ettiğini ifade etmektedir. Joe ve Dalton (2017) sol-sağ yöneliminin hem uzun vadeli toplumsal etkilerden hem de kısa vadeli meselelerden (*short term issues of the day*) kaynaklanabildiğini belirtmektedir. Yine aynı yazarların Inglehart (1990) ve Kitschelt ve Helleman'sın (1990) çalışmalarına atıfla belirttiği gibi, sol-sağ tutumları, yakın dönemde ve zengin demokrasilerde bir dizi kültürel ve postmateryal meseleler ile bağlantılıdır ve bunlar cinsiyet eşitliği, göç, çokkültürlülük, yaşam tarzı seçimleri ve yaşam kalitesi gibi konuları içermektedir. Spitz (1968, s. 20), siyasal etiketlerin, farklı ulusal sınırlar dahilinde farklı anlamları olduğuna dikkat çekmekte ve liberal olmanın İtalya'da sağ ile, Amerika'da sol ile ilişkili olduğunu; Britanya'daki muhafazakârların sağda olmalarına rağmen, birçok yönden ABD'deki muhafazakârların solunda olduğunu söylemektedir.

¹⁶⁹ Elbette bunların her birinin kendi içinde tartışılmalı konular olduğunu ve solcuların bu konularda her yönüyle hemfikir olduklarını iddia etmek mümkün değildir. Özellikle “çokkültürlülük” yaklaşımının potansiyelleri ve açmazları sol içerisinde de sıkça tartışılmakta, çokkültürlülüğün göçmenlerin entegrasyon sürecine engel teşkil ettiği ve cemaatçiliği güçlendirdiği de düşünülmektedir. Örneğin Doytcheva (2013, s. 11), “Bütün kültürler ve kültürel pratikler eşit derecede saygıdeğer midir?” sorusunu ele almakta ve Wieviorka'dan (1996) aktararak kız çocuklarının sünnet edilmesi, görücü usulü evlilikler gibi konuların bu bağlamda birer toplumsal mesele hâline geldiğini ifade etmektedir.

Bu çalışma da ulusötesi seçmenlerin sağ ve sol ayrımı eksenindeki “çelişik” siyasal katılımını ele aldığından, Sayerci anlamda anlam-atıf (*sense-reference*) ilişkilerinin kurulabilmesi için bu ayrıma ilişkin literatüre genel hatlarıyla yer vermek yerinde olacaktır. Sayer’e göre (2017, s. 91) anlam, bağlam-bağımlıdır (*context-dependent*) ve anlam ile atıf birbirine bağlıdır. Ona göre anlam-atıf ilişkisi, kavramsal ve ampirik arasındaki daha yaygın bilinen ayrımın yankısını bulmaktadır. Yazar (2017, s. 88), konuyu bir örnekle açıklamakta; bir ideolojinin anlamının kavramsal bir soru, bir siyasi partiye verilen desteğin dağılımının ise ampirik bir soru olduğunu ifade ederek şöyle söylemektedir:

“(1) Ampirik sorulara verilen yanıtlar nesnelere tanımlamakta kullanılan bilimsel (ve diğer) kavramlar hakkındaki sorulara verilen yanıtları önceden varsayar. (2) Kavram-bağımlı sosyal nesnelere söz konusu olduğunda ampirik bilgi kurucu kavramların anlaşılmasını koşul olarak gerektirir. (3) Kavramlar hakkındaki herhangi bir sorunun kavramların kullanıldığı (ampirik) durumları dikkate alması gerekir.”

İlk olarak belirtmek gerekir ki, sağ ve sol ayrımının ontolojisine ilişkin çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Kimi çalışmalar bu ayrımı ontolojik olarak reddederken kimi çalışmalar reddetmemektedir. Örneğin ayrımın varlığını savunan ve ölçütlerini ortaya koymaya çalışan yazarlardan biri olan Bobbio’ya (1999, s. 28, dipnot 14) göre, sağ ve sol arasındaki ayrımı en başarılı şekilde ortaya koyan ölçüt, eşitliğe yönelik tutumdur. Ona göre, bu temel ve sürekli bir karşıtlıktır. Yazar (1999, s. 103-116), sağın eşitsizliklerin doğal ve giderilemez olduğunu kabul etmeye daha hazır olduğunu; solun ise eşitsizliklerin büyük bir kısmının toplumsal ve yok edilebilir olduğu görüşünü savunduğunu ifade etmekte; solun en büyük değeri eşitliğe verdiğini söylemektedir.¹⁷⁰ Anderson (2017, s. 194-196) ise Batı’da solun ve sağın ekonomi politikalarının giderek daha az farklılık gösterdiğini ifade etmekte ve aslında Bobbio’nun da giderek yok olan bu farkın bilincinde olduğunu, ancak ideal sınıflandırmasını yaparken kendi argümanının amaçları için, pratikte mevcut olan siyasi sahneyi değerlendirmesine seçici bir tavırla dahil ettiğini öne sürmektedir.

Yazar (1999, s. 26), kendisine yapılan eleştirileri üç grupta toplamaktadır: Bunlardan ilki; sağın ve solun artık kimliksiz isimler olduğunu, geçmişte anlam taşımış olsalar bile sürekli daha karmaşık hâle gelen bir toplumda bu kavramlara anlam yükleyerek onları

¹⁷⁰ Yazar, özgürlük ve eşitliği de bir tutmamakta ve bunların daima uyumlu olmadığını söylemektedir.

hayatta tutmaya çalışmakta ısrar etmeye değmeyeceğini iddia edenlerdir. Bu ayrımı katıksız tutmak için gösterilen kısır çabanın metodolojik bir hataya, yani tarihin zengin ve değişken somutluğunu iki soyutluk içine kapatma isteğine bağlı olduğunu iddia edenler (Tessitore, 1994'ten akt. Bobbio, 1999, s. 26) ya da Berlin Duvarı'nın yıkılması gibi bir tarihi olayın ayrımı geçersiz kıldığını (Coletti, 1994'ten akt. Bobbio, 1999) ileri sürenler olmuştur. Bobbio, Duvar'ın yıkılıştından sonra da sağ-sol ikilisinin siyasi tartışmanın merkezinde olmaya devam etmesinin ve hatta geçmiştekenden daha bile etkili olmasının, bu fikirleri çürüttüğünü ifade etmekte; Gauchet'nin *La droite et la gauche* (Bir Ayrımın Hikayesi, 1990) kitabına atıfla, sağ-sol ayrımının kapitalizm ile komünizm arasındaki çelişkinin çok ötesine uzanan uzun bir hikâyesi olduğunu dile getirmektedir.

Bobbio'nun (1999, s. 29) dikkat çektiği önemli hususlardan biri de, örneğin bir zamanlar sağcı olan bir parti şimdi sol politika güdüyor diye, sağ ve sol sözcüklerinin anlamlarını yitirdiğinin iddia edilemeyeceğidir. Bobbio (1999, s. 32), kendi ifadesiyle, analitik yöntemi izleyerek bir ayrım ölçütü geliştirmekte ve sağ-sol ikilisini yeniden tanımlama girişiminde bulunmaktadır. Bu yöntemin tarihsel yönteme sadık kalanlar tarafından, gerçeğliğin soyut tiplerine sıkıştırılmayacağı, yapay setler ya da duvarlarla çevrenip engellenemeyeceği ileri sürülerek eleştirildiğini ifade etmekte, olması gerekenin, birbirini tamamlayan bu iki yöntem arasında karşılıklı iş birliği olduğunu söylemektedir.

“‘Sağ’ ve ‘sol’ iki yüzyıldan fazla bir süredir, düşüncenin ve politik eylemlerin evrenini bölen ideoloji ve hareket çelişkisini tanımlamak için kullanılmış, açıkça çatışan iki karşıt terimdir. Karşıt terimler oldukları için, yönelik oldukları alana kıyasla, karşılıklı olarak birbirini dışlayıcı ve birbirine bağlı olarak güçsüzleştiricidirler: Dışlayıcıdırlar çünkü hiçbir öğreti ya da hareket aynı anda hem sağ hem de sol taraftarı olamaz; güçsüzleştiricidirler çünkü, (...) bir öğreti ya da bir hareket yalnızca sağ veya sol taraftarı olabilir” (Bobbio, 1999, s. 47).

Bobbio (1999, s. 48), sağ-sol ikilisi gibi her disiplinde “her şeyi içeren” benzer ikilikler olduğunu iddia etmekte, sağ-sol ikilisinin siyasete dair tek ikili olmadığını, ancak her yerde karşılaşılan bir ikili olduğunu belirtmektedir. Bobbio (1999, s. 49), sağ-sol ayrımının yok oluşu veya en azından azalan temsil gücü hakkındaki ilk kuşkuların temelinde ya da kökeninde ideolojiler krizinin bulunabileceğini söylemekte; ideoloji krizinin, yani ideolojilerin artık yok olduğunu veya anlamlarını yitirdiklerini kabul etmenin ise yine ideolojik olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca “sağ” ve “sol”

kavramlarını yalnızca ideolojik düşüncenin ifadesine indirgemenin basitleştirici olduğunu söylemekte ve bu kavramların, topluma verilecek yön hakkındaki değerlendirmelerle, her toplumda var olan fikirlerle ve çıkarlarla ilgili karşıtlıkları gösterdiğini belirtmektedir.

Bobbio (1999, s. 51), “sağ”, “sol” ve “merkez” kavramlarından söz ederken, kendi aralarında *ya o-ya bu (aut-aut)*¹⁷¹ ilişkisi içinde olan iki terimin çelişkili diye adlandırıldığını, *ne o-ne de bu (né-né)*¹⁷² formülü ile belirtilebilen bir orta alanın olduğu hâlde ise bu iki terimin karşıt diye adlandırıldığını ifade etmekte; ancak bir orta alan olsa bile bu ikiliğin yok olduğu anlamına gelmeyeceğini söylemektedir. Bu noktada, sağ ve sol kavramları arasında *ya o-ya bu (aut-aut)* ilişkisi olduğunu, yani bunların birbirini dışladığını, birbiriyle çeliştiğini kabul edenler için, bir ülkede sağa, başka bir ülkede ise sola oy verme davranışı ideolojik olarak kaçınılmaz bir biçimde çelişkili görünmektedir. Ancak gözden kaçırılmaması gereken husus, oy verme davranışının salt ideolojik konumlanmış çerçevesinde gerçekleşmediği, hele ki göçmenlik söz konusu olduğunda stratejik oy verme davranışının gerek bireysel gerekse toplumsal koşulların etkisiyle daha yaygın hâle gelebildiğidir.

Sağ ve sol ideolojinin ya da eğilimin farklı boyutları (ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal vb.) bulunmaktadır. Çeşitli kuramcılar; bireylerin, siyasetçilerin ve siyasal partilerin ideolojik konumlanışlarını bazı kategoriler çerçevesinde açıklamaya çalışmış ve farklı boyutları içeren birtakım ölçekler geliştirmiştir. Örneğin Hooghe vd. (2002, s. 966) tarafından geliştirilen “YAL/GOM” (*GAL/TAN*) ölçeği yeşil, alternatif, liberal (*green, alternative, libertarian*) ve geleneksel, otoriter, milliyetçi (*traditional, authoritarian, nationalist*) olmak üzere iki ana kutup çerçevesinde siyasal konumlanışı açıklamaya çalışmaktadır. “YAL” kutbu genel olarak ekolojik yaklaşımı, alternatif siyasetleri (katılımcı demokrasi gibi) ve liberteryenliği içerirken “GOM” kutbu ise geleneksel değerlere desteği, göç karşıtlığını ve ulus birliğini savunmayı içermektedir (Hooghe vd., 2002, s. 976). Dolayısıyla siyasal konumlanışı basitçe sağ-sol ikiliği ekseninde açıklamak indirgemeci veya genellemeci olma riskini içermektedir.

¹⁷¹ İtalyancadan İngilizceye “*either ... or ...*” şeklinde çevrilebilir.

¹⁷² İtalyancadan İngilizceye “*neither ... nor ...*” şeklinde çevrilebilir.

Çifte vatandaşlığa sahip göçmen bireylerin siyasal konumlanışları, vatandaşlık durumlarının ikili doğası sonucunda karmaşıklaşabilmekte ve beraberinde bazı çatışmaları, kesiklikleri, çelişkileri ve açmazları getirebilmektedir. Bireylerin vatandaşlığına sahip oldukları ülkelerdeki ekonomik, sosyal ve siyasal meselelere bakış açıları, sağ ve sol siyasete ilişkin algılayışları ve tavır alışları çeşitlenebilmekte, şu ya da bu ideolojik kategoriye dahil olma açısından tutarsız bir görünüm arz edebilmektedir. Örneğin Belçika’da yaşayan Türkiyeli bazı bireyler çokkültürlülüğe yönelik olumlu bir tutum sergiler gibi görünmekte ve farklılıkların bir arada yaşayabilmesini destekleyici ifadelerde bulunarak Belçika’da yükselen ırkçılığı eleştirmektedir. Ancak aynı bireyler; Türkiye’deki Suriyeliler veya Kürtler, Ermeniler gibi farklı etnik gruplar söz konusu olduğu zaman aynı destekleyici tutumu sergileyemebilmektedir. Bu sebeple, bireylerin düşüncelerini ve tutumlarını zamandan ve mekândan bağımsız, basit ve tutarlı bir sağ-sol şemalaştırmasıyla açıklamak, betimleme ve analiz sürecini kolaylaştırabilir gibi görünse de gerçekliğe tam olarak temas edemeyeceğinden sağlıklı bir yöntem olmayacaktır.

Aytaç (2017, s. 108), her insanın bir dünya görüşü olduğunu ve toplumda var olan fikir ayrılıklarının temelinde insanların dünyaya farklı anlam çerçevelerinden bakmasının yattığını ifade etmekte ve şöyle söylemektedir:

“Kanaatler, deneyimlerimizin, inançlarımızın, çıkar veya ilgilerimizin dışı vurumu olan yargılardan oluşurlar. Dolayısıyla kanaatlerin dünyayı olduğu gibi resmetme veya ahlaki bakımdan olumlu bir tutum ortaya koyma gibi bir endişesi yoktur. Dünya görüşü açısından önemli olan, nesnel ve doğru bir bakış açısı sunmaktan çok, tutum ve davranışlarımızı ilgilerimizle tutarlı kılacak bir anlamlandırma çerçevesi oluşturabilmektir” (Aytaç, 2017, s. 108).

Göçmen ve göçmen kökenli bireylerin siyasal katılımını, onların ilgilerini ve kaygılarını, vatandaşlığına sahip oldukları ülke(ler)deki siyasal atmosferle eklemlenme biçimlerini sağ-sol ideolojik ayrımına ilişkin bir tutarlılık veya tutarsızlık meselesi olarak ele almak, en azından iki temel ve tartışmalı varsayımı ima ediyor gibi görünmektedir. Bunlardan ilki, siyasal partilerin sağda veya solda yer alma durumuna bağlı olarak ve mevcut konumlarına istinaden tam ve ortak bir uzlaşıyla çeşitli meseleler üzerine siyaset yürüttükleri; ikincisi ise, tüm vatandaşların bu uzlaşmayı anlayıp paylaştığı ve bir partiyi desteklerken karar vermeleri gereken tek meselenin, kendi konumlarının (düşüncelerinin, ilgilerinin, çıkarlarının vs.) bu ikili ayrımın ne tarafında yer aldığıdır.

Buna karşılık, ifade etmek gerekir ki, bireylerin siyasal katılımını ve seçmen davranışını belirleyen önemli etkenlerden biri, onların siyaset hakkındaki bilgilerinin genişliği ve niteliğidir. Otjes'in (2016, s. 584) belirttiği gibi, siyaset bilgisi ve ilgisi, seçmenlerin siyasal sorunlar hakkında ne kadar kapsamlı, uygun ve tutarlı düşüncelere sahip olduğunu açıklayan önemli etkenlerdir ve siyaset bilgisi yetersiz olan vatandaşlar, siyasal sorunlar hakkında da ideolojik olarak tutarsız düşüncelere sahip olma eğilimindedir.

6.1. TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLER VE İDEOLOJİLER

Türkiye'de siyasi partilerin ortaya çıkışına ortam hazırlayan gelişmeler, Osmanlı aydınlarının Batı ile temasının yoğunlaştığı 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında yaşanmış (Kabasakal, 2016, s. 222) ve partiler, ülke siyasi hayatının önemli bir parçası olmuştur (Sayarı, 2019, s. 10). Turan (2004), Türkiye'de temsili demokrasinin tarihinden söz ederken, müdahaleler ortamında siyasi partilerin sürekli var olamadığına, çok sayıda partinin kurulup çok sayıda partinin ya kendiliğinden ya da askeri yönetimler ve mahkeme kararıyla kapatıldığını, kapatılan partilerin yerine aynı çizgide yeni partilerin kurulduğunu; toplumsal olgulara dayanan siyasal partilerin kararlarla yok edilemediğini, ancak dayandığı toplumsal olgu ortadan kalkın veya değişen partilerin kendiliğinden kapandığını ya da küçüldüğünü; sonuç olarak Türkiye'de istikrarlı bir siyasi yapı oluşmadığını ifade etmektedir. Özbudun (1995, s. 219) da Türkiye'yi, bundan çeyrek asır önce "istikrarsız demokrasiler" (*unstable democracies*) kategorisine yerleştirilebileceğini söylemektedir.¹⁷³

¹⁷³ Elbette o tarihten bu yana geçen 25 yılı aşkın zaman zarfında Türkiye'de değişen birçok şey olmuştur ve bugün gelinen noktada ülkenin ne kadar "demokratik" olduğu gerek ulusal gerekse uluslararası kamuoyunda tartışılır hâle gelmiştir. *The Economist Intelligence Unit* (2019, s. 3) tarafından yayımlanan Demokrasi Endeksi (*Democracy Index 2019*), 167 ülkede demokrasinin durumunu (i) seçim süreci ve çoğulculuk, (ii) hükümet fonksiyonları, (iii) siyasal katılım, (iv) siyasal kültür ve (v) sivil özgürlükler olmak üzere beş farklı indeksle ölçmektedir. Buna göre Türkiye 4,09 puanla 110. sırada ve "karma rejimler" (*hybrid regimes*) kategorisindeyken; Belçika ise 7,64 puanla 33. sırada ve "kusurlu demokrasiler" (*flawed democracies*) kategorisindedir (2019, s. 12). Çalışmaya göre (2019, s. 53), kusurlu demokrasiler, seçimlerin adil ve özgür olduğu, temel sivil özgürlüklere saygı duyulan, ancak medya özgürlüğünün ihlâl edilmesi gibi bazı sorunlara sahip olan ülkelerdir. Karma rejimlerde ise seçimlerin özgür ve adil bir şekilde gerçekleşmesine engel olan önemli usulsüzlükler gerçekleşebilmektedir. Hükümetin muhalefet partileri ve adayları ile gazeteciler üzerinde yaygın bir baskısı söz konusudur. Yolsuzluklar yaygındır. Hukukun üstünlüğü ve sivil toplum ise zayıftır.

Duverger (1974, s. 15'ten akt. Kabasakal, 2016, s. 222), “İnsanlar çocukluklarının izini bütün hayatları boyunca taşıdıkları gibi, partiler de kökenlerinin derin etkisi altında kalırlar” demektedir. Bu anlamda Sayarı'nın (2016, s. 141) belirttiği gibi, bir dereceye kadar tüm partiler kendi tarihsel miraslarını taşımaktadır, ancak partiler durağan kurumlar değildir ve değişen siyasi, ekonomik ve toplumsal koşullara uyum sağlamak için zaman içinde değişirler. Buna ek olarak, Türkiye'nin siyasi *habitusu*, klasik siyaset bilimi jargonuyla adlandırması zor, kendine has birtakım siyasi davranışlar içermektedir ve örneğin siyasi kategoriler olarak “sağ” ve “sol” Türkiye bağlamında, Avrupa (Fransız) köklerine kıyasla çok farklı gerçeklikleri kapsamaktadır (Akgönül ve Oran, 2019, s. 13). Parla (2002, s. 132), “Batı demokrasilerinde merkezi, muhafazakar-liberal, neo-liberal, Hristiyan demokrat, sosyal demokrat gibi ortadaki partiler tutarken, Türkiye'deki irili ufaklı partilerin yoğun kümelenildiği bölge, ortanın az sağından çok sağına kadar olan bölgedir” demektedir.

Akgönül ve Oran (2019, s. 14, Tablo 1.1.), Türkiye'nin siyasi yelpazesinde beş farklı siyasi konumdan söz etmekte ve bunları (i) aşırı sağ, (ii) İslamcı sağ, (iii) liberal sağ, (iv) seküler sağ ve (v) Kürt hareketi olarak kategorilendirmektedir. Yazarlara göre sırasıyla “aşırı sağ” kategorisinde MHP ve BBP bulunmakta ve bu partiler kendilerini “milliyetçi-devletçi” görmekte; “İslamcı sağ” kategorisinde Millî Görüş hareketi ve bu hareketin partileri ile AKP bulunmakta ve bunlar kendilerini “milliyetçi-muhafazakâr” görmekte; “liberal sağ” kategorisinde DP ve ANAP bulunmakta ve bunlar kendilerini “ekonomik olarak liberal, milliyetçi, muhafazakâr” görmekte; “seküler sağ” kategorisinde CHP ve DSP bulunmakta ve bunlar kendilerini “merkez-sol, Kemalist, milliyetçi” görmekte; son olarak ise “Kürt hareketi” kategorisinde PKK, gelenek partileri (*tradition parties*) ve HDP bulunmakta ve bunlar kendilerini “sol-Kürt milliyetçisi” görmektedir. Ancak yazarlar tarafından bu kategorilendirmenin neye göre yapıldığı belirtilmemiştir ve gerek adı geçen siyasi yapılardan (ve bunların söylem ve pratiklerinden) gerekse bunları destekleyen seçmenlerden, üyelerden ya da benzeri kesimlerden bu kategorilendirmenin dayandırıldığı sistematik olarak toplanmış bir veri bulunmuyor gibi görünmektedir. Ayrıca Türkiye'de bu kategorilendirmede adı geçmeyen başka siyasi partiler de bulunmaktadır. Ancak yine de yazarların Türkiye'de sağın ve solun Avrupa'dan daha farklı gerçekliklere tekabül ettiği savı önemlidir.

White (2014, s. 26), Türkiye toplumu için şöyle söylemektedir:

“(...) bir düzeyde, önermeleri aynı tekdüze konular etrafında dönüp duran ve üyelerinden ideolojik ve davranışsal bir saflık talep eden laik ve Müslüman kesimler arasında bölünmüş bir görüntü vermektedir. Fakat laik veya Müslüman gibi hiçbir tabir, tarafların muhtemel çeşitliliğini ve bazen onların beklenmedik şekilde oluşturabilecekleri terkibi yeterince iyi ifade edememektedir.”

Küçükömer’in (2013, s. 21-23, 86) Türkiye’de sağ-sol ayrımına ilişkin çalışmaları da oldukça dikkate değerdir. Yazar (2013), Osmanlı Dönemi’nden itibaren birbiriyle çatışan “Doğucu-İslamcı” ve “Baticı-laik” olmak üzere, kendi içlerinde alt gruplara sahip iki ana akımdan söz etmekte ve genel kabullerin aksine ilk akımı “solcu”, ikincisini “sağcı” olarak nitelemektedir. Yazarın (2013, s. 22, 85, 86) bu iki akımın tarihsel gelişim süreçlerine ilişkin yaptığı kategorilendirmeye göre, yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden gelen Doğucu-İslamcı halk cephesi, Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka, Demokrat Parti ve Adalet Partisi “sol” yandadır; Baticı-laik-bürokratik geleneği temsil eden Tanzimatçılar, Yeni Osmanlılar, Jön Türkler, Cumhuriyet Halk Fırkası, CHP-MBK (Millî Birlik Komitesi), “ortanın solu” olarak CHP ise “sağ” yandadır. Ona göre (s. 23) Baticılar, aydın kesimi temsil ediyor görünmekte ve toplumdaki bazı sınıflarla organik bir bağlantı kuramamaktadır. Yazar, bu sebeple Doğucu-İslamcı cephenin, daima ülke halkının çoğunluğuna dayandığını ve seçim olanağı olduğunda da halktan büyük ölçüde destek aldığını söylemektedir. Aydın ve Taşkın (2014, s. 164), Küçükömer’in Türkiye’de sağ-sol ayrımına ilişkin savlarının sol düşünceye hâkim olan ilerici-gerici ikiliğine veya sınıf çelişkisi analizine karşı oldukça radikal bir yeniden düşünme biçimi önerdiğini ifade etmekte ve şunları söylemektedir:

“31 Mart Vak’ası’ndan beri Türkiye tarihinde solculuğu ve sağcılığı belirlemek için kullanılan en önemli referans noktası din olmuştur. Dindar ve muhafazakâr kesimler ve onları temsil eden siyasî hareketler hep ‘sağ’, bunların karşısında, yöntemi ve ideolojisi ne olursa olsun bütün laik akımlar ve onların temsilcileri de hep ‘sol’ olarak sınıflandırılmıştır. Dünyada sol siyaseti belirlemek için kullanılan demokratlık, halkçılık, ezilen ve düşük gelirli halk kesimlerinden yana olmak, özgürlükçülük gibi değerler ise genellikle ikinci planda kalmıştır. 1960’ların sonlarında gelişen sol hareket de, özellikle MDD (Millî Demokratik Devrim) çizgisi doğrultusunda kendi konumunu belirlerken “dinci-gerici” hareketlere karşı durmak, ABD emperyalizmine karşı bağımsızlıkçı bir çizgide bulunmak ve bunun için devrimci ve darbeci/Bonapartist yöntemleri kullanmak noktasında birleşti ve konsolide oldu. Böylelikle bu (...) “sol çizgi” etrafında solcu gençlik kesimleri, 27 Mayısçı ordu safları, yüksek yargı organları mensupları, CHP, başta öğretmen örgütleri olmak üzere bazı demokratik kitle örgütleri ve bazı akademisyenler bir araya gelmiş oldu. (...) Küçükömer, bu konsolidasyonun ideolojik savlarını eleştiren ve gerçek solculuğun bu referansların tam aksi bir yerde aranması gerektiğini ifade

eden yazı ve kitaplarıyla tartışma yarattı. (...) Ona göre devletin despotik niteliği Türkiye’de sivil toplumun gelişmesi bakımından en önemli engeldi ve bu despotik devletin kurucusu ve koruyucusu olan CHP ve müttefikleri bu nedenle sağ bir çizgiyi temsil etmekteydi. Dolayısıyla asıl çelişki devleti temsil eden iktidar odağı (bürokratik iktidar) ile sivil toplumu temsil eden iktidar adayları arasında cereyan etmekteydi. (...) Küçükömer’in analizi, Kemalist güçleri, kendilerini konumladıkları yerin tam karşısına, “sağ cenaha” atmaktaydı. (...)” (Aydın ve Taşkın, 2014, s. 164).

Belirtmek gerekir ki, Türkiye siyaseti üzerine yapılan çalışmalar oldukça çeşitli ayrışma eksenleri tanımlamaktadır. Sol-sağ, merkez-çevre, ilerici-gerici, seküler-muhafazakâr, demokratlar-bürokratlar gibi kimi zaman çeşitli yönleri birbiriyle kesişen farklı ikilikler Türkiye siyasetini ve parti sistemini anlamak ve açıklamak için birer kavramsal araç olarak kullanılmıştır. Bu ikiliklerin her birinin bugün ne kadar geçerli ya da geçersiz olduğu ayrı birer tartışma konusu olmakla birlikte, bunlara kısaca değinmenin çalışma kapsamında ele alınan “çelişik” siyasal katılım tartışmasına çeşitli yönleriyle ışık tutabileceği düşünülmüştür.¹⁷⁴

Kaynar’a (2013, s. 39) göre, Türkiye özelinde bir siyasi partiyi sağ olarak tanımlaya imkân veren temel unsurlar, milliyetçilik, İslamcılık ve muhafazakârlığın o siyasi parti içerisindeki somut terkididir. Ancak Bora (2018a, s. 9-11) “milliyetçiliğin sadece sağa mahsus olmadığını” belirtirken muhafazakârlığın da yalnızca sağa ait bir nitelik olmadığını not düşmekte; sol milliyetçilik, muhafazakâr solculuk vb. vakaların da var olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda CHP’nin de sol bir parti olup olmadığı çeşitli sebeplerle (örneğin otoriter, milliyetçi söylemleri ve politikaları olduğu düşünülerek) ve çeşitli yönleriyle tartışılmaktadır. Örneğin Aykol (2010, s. 173), Türkiye’deki sol örgütleri incelediği çalışmasında, CHP ve DSP’den hangisinin daha “sağ” çizgide olduğuna karar vermenin oldukça zor olduğunu söylemektedir. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bireylerin de bir kısmı Türkiye’de sol parti bulunmadığına ya da CHP’nin sol bir parti olmadığına dair çeşitli ifadelerde bulunmuşlardır.

Mango (akt. Heper, 2015, s. 42-43), gerici-ilerici ve sağ-sol ayrımlarının Türkiye’yi anlamak için isabetsiz olduğunu iddia etmekte, Türkiye’de siyasal hayatın popülistler/demokratlar ve bürokratlar olarak ayrıştırılabileceğini öne sürmektedir. Güvenç ve Kirmanoğlu (2009, s. 124), Türkiye’deki sekülerlik/muhafazakârlık,

¹⁷⁴ Bora (2018a, s. 11) da sağ-sol ayrımının silindiği iddiasına kıymet vermediğini ifade etmekte ve bu iddiayı “sağcılığın dikalâsi” olarak nitelemektedir. Ona göre, ayrımların izini sürmek için alışılan kerterizler iş görmüyor olabilir ve siyasetin ideolojisizleştiği argümanı da belirli ölçüde geçerli kabul edilebilir.

bireysellik/aile değerleri, modern/geleneksel yaşam tarzları gibi karşıtlıkların coğrafi bakımdan eşit olmayan sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin yansımaları olarak okunabileceğini ifade etmektedir. Kerestecioğlu (2016, s. 29) ise, Türkiye’de sağ ideolojinin, farklı söylemlerin hegemonya mücadelesine bağlı olarak geliştiğini ve milliyetçi, muhafazakâr, mukaddesatçı, kalkınmacı, millî iradeci, liberal gibi farklı sıfatlarla tanımlandığını ifade etmektedir.

Kongar (2002, s. 131), Türkiye siyasal yaşamını “devletçi-seçkinci”ler ve “gelenekçi-liberal”ler olmak üzere sınıfsal ilişkilerin iç içe girdiği, kökleri Osmanlı’ya dayanan iki karmaşık cephe olarak çözümlenmektedir. Kongar’ın (s. 132) gelenekçilik ve liberalliğin Batı’da birbirine ters iki eğilim olduğuna, ancak Türkiye’de devletçi-seçkinciliğe karşı bir tepki olarak ortaya çıktığı için ikisinin birlikte geliştiğine dair tespiti bu çalışmanın konusu açısından da dikkate değerdir. Ona göre (s. 131), bu cephe hem ekonomik hem siyasal anlamda liberal bir çizgi benimserken Batılılaşma yönündeki yeniliklere karşı da direnen, gelenekçi bir tutum içerisindedir.¹⁷⁵

Literatürde oldukça popüler olan ayrımlardan biri de merkez-çevre (*center-periphery*) ayrımıdır. Osmanlı’dan Cumhuriyet Dönemi’ne ve günümüze uzanan toplumsal ve siyasal gelişmeleri ele alan birçok çalışma¹⁷⁶ bu ayrımı, siyasetin dinamiklerini açıklamak için yaygın bir kavramsal araç olarak benimsemiş ve siyasal hayattaki bölünmeyi bu çizgide ele almıştır (Heper, 2015, s. 43; Gönenç, 2006, s. 129). Bu ikilik, Edward Shils tarafından ortaya konulmuş, Şerif Mardin tarafından da Osmanlı/Türkiye literatürüne kazandırılmıştır (Tachau, 1984, s. 34). Buna göre yönetici seçkinler “merkez”, sivil toplum ise “çevre” olarak nitelenmektedir. Mardin’e (2003) göre, merkez ve çevre, birbiriyle çok gevşek bağlar içindeki iki dünyadır. Ona göre dinsel kurum, merkez ile çevre arasındaki sınır çizgisinde yer alırken merkezin laikleştirme siyasetleri, din kurumunu çevre ile gittikçe daha fazla özdeşleştirmiş, taşralar “gericilik” merkezleri hâline gelmiş, taşralılar seçkinlerin eğitim kurumlarının dışında kalmıştır. Yaşlı (2017, s.

¹⁷⁵ Oldukça benzer bir biçimde Osman (2016’dan akt. Akgönül ve Oran, 2019, s. 21) da Türkiye’de kırsal kesimlerden büyük şehirlere göç eden nüfusun muhafazakâr ama kapitalist, ekonomik anlamda liberal fakat ultra milliyetçi yeni bir burjuvazi oluşturduğunu, bu anlamda Mısır veya Tunus’ta olduğu gibi, Ortadoğu’daki çelişkili birkaç burjuvaziden birini teşkil ettiğini ifade etmektedir.

¹⁷⁶ Özbudun (1976), Tachau (1984), Heper (1980), Sunar ve Sayarı (2004), Kalaycıoğlu (2005) gibi.

11-12), bu paradigmayı ironik bir dille ve Marksist bir perspektiften eleştirmekte ve şunları söylemektedir:

“Bu paradigma, Osmanlı-Türkiye modernleşme sürecini, kapitalizm ve emperyalizmle, dolayısıyla da üretim ilişkilerinin evrimiyle, sınıf mücadeleleriyle, emperyalist sistemden kaynaklanan bağımlılık ilişkileriyle ve bunların siyasal alana farklı dönemlerde farklı şekillerde yansıma biçimleriyle okumaz. Bir tarafta, tarihin “normal” şablonuna göre aktığı Batı, öbür tarafta ise “nevi şahsına münhasır” Osmanlı/Türkiye vardır. Normal şablona uygun olarak Batı’da burjuvazinin mücadelesiyle feodalizmden kapitalizme geçilmiş; bu geçiş, beraberinde “sivil toplum”u getirmiş, sivil toplum ise burjuvazinin öncülüğündeki demokrasi mücadelesiyle devleti sınırlandırmıştır. Batı burjuvazisi devletin kucağında büyümemiş, bizzat devlete karşı mücadele vermiş, işçi sınıfı da burjuvaziye ve devlete karşı mücadele edip kendi çıkarları peşinde koşarken demokratikleşmeye katkıda bulunmuştur. Oysa Osmanlı/Türkiye modernleşmesi tepeden başlamıştır, demokratik niteliği yoktur, sivil toplum, burjuvazi, proletarya ve sınıf mücadelesi burada mevcut değildir, dolayısıyla her şeyin belirleyicisi devlet ve onu yöneten bürokrasidir. Devletin tepeden Batılılaşmasına direnç gösteren kesimler ise çevredekiler, mütedeyyinler, muhafazakâr halk kitleleridir ve bu nedenle de buradaki esas mücadele sınıflar arasında ve artığa nasıl el konulacağı düzleminde değil, kültürel düzlemde, yani Batılılaşma yanlısı elitlerle dindar halk kitleleri arasında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye tarihi, sınıflar mücadelesinin değil, iki kültür, iki medeniyet, iki yaşam biçimi arasındaki mücadelenin tarihidir. Mücadelenin bir tarafında devlet, yani aynı anlama gelmek üzere merkez, diğer yanında ise mütedeyyin-muhafazakâr halk kitleleri, yani çevre bulunmaktadır. Kemalizm ise Cumhuriyet’in ilanından sonra bu Batılılaşma sürecinin ideolojisi olma niteliğini taşımış, Kemalist elitler o zamandan bu zamana Kemalizm adına mütedeyyin kitlelere zulüm ve baskı politikaları uygulamıştır. Bu paradigmanın gündelik siyasete tahvili ise “seksen yıllık vesayet rejimi” ve bunu çözümdürmek için mücadele eden “demokrasi güçleri” ikiliği biçiminde olmuştur. Bir tarafta devletin ve rejimin “asli sahipleri”, yani merkezdekiler öte yandan ise merkezin zulmüne uğramış, mağdur edilmiş mütedeyyin-muhafazakâr halk kitlelerinin, yani sessiz yığınların, yani çevredekilerin siyasal temsilcisi sağ partiler vardır.”¹⁷⁷

Sunar ve Sayarı (2004, s. 86-87) ise 1950 sonrası Türkiye toplumunun önemli bir dönüşüm geçirdiğini, erken Cumhuriyet dönemindeki laik-pozitivist, gücün ve ilerlemeciliğin kapalı bir mevkisi olan “merkez” ile dindarlığın ve ilkel gelenekçiliğin mevkisi olan “çevre” arasındaki değer bölünmesinin önemini kaybetmeye başladığını ve bu ikiliğin Türkiye siyasetini açıklayamaz hâle geldiğini belirtmektedir:

“Şimdi merkez-çevre ayrımının ötesine geçen ve bunların arasındaki eski ilişkilerin yerini alan ittifaklar, birleştirici ve kayırmacı ilişkiler, ideolojik bağlantılar ve elit-kitle bağlantıları var. Merkez ile çevrenin eski, karşılıklı izolasyonu yerini siyasi

¹⁷⁷ Yazar (2016, s. 13), bunları söyledikten sonra AKP iktidarının önemli bir döneminde Türkiye liberal entelijansiyasının bu paradigmadan hareketle uzun süre AKP’yi desteklediğini ve Türkiye liberazminin ve aynı zamanda muhafazakârlığının/İslamcılığının temel okuma biçiminin bu olduğunu ifade etmekte; ancak bu paradigmanın geçmişe nazaran daha çok eleştirilir ve sorgulanır olduğunu da belirtmektedir. Benzer şekilde Gönenç (2006) de bu yaklaşımın popülaritesini bir ölçüde yitirdiğini ifade etmektedir.

partilerin, patronaj ağlarının ve çıkar birliklerinin aracılık ettiği ve şekillendirdiği, devletin ve toplumun karşılıklı iç içe geçişine bıraktı.”

Özbudun (1976, s. 25, 34, 52) da köklerini sıkı bir şekilde Osmanlı geçmişinden aldığını belirttiği merkez ve çevre ayrımının belirli bir dönem Türkiye siyasetinde baskın rol oynadığını ifade etmekte, ancak bu ayrımın doğası gereği bir geçiş olgusu olduğunu ve gerek toplumsal değişimle gerekse partilerin geçirdiği ideolojik dönüşümle birlikte siyasette daha farklı ve süregelen etnik, dini, tarihsel ve kültürel ayrımlar geliştiğini ifade etmektedir. Türkiye’de sağ-sol ideolojik ayrımı özellikle 1950’lerde belirginleştiğini, 1960’lı yıllarda yaşanan toplumsal ve siyasal gelişmelerle birlikte keskinleştiğini ve 1970 sonrasında ve özellikle 1980’lerde çok daha vurgulu bir hâle geldiğini söylemek mümkündür.

Bu çalışmanın alan araştırması yapıldıktan sonra kurulan ve TBMM’de yer alan siyasi partilere kısaca değinmek yerinde olacaktır. Zira katılımcılar, kendileriyle mülakat yapılan tarihlerde henüz parti kurmamış olan Meral Akşener ve Ali Babacan gibi bazı siyasetçilerden de söz etmiştir. Dolayısıyla Belçika’da yaşayan vatandaşların bu siyasetçilere ve partilerine yönelik düşünceleri, onların hem bunlara dair hem de güncel siyasal gelişmelerle ilgilenme, bunları takip etme ve bunlarla ilişkilendirme biçimlerine dair çeşitli ipuçları verme potansiyeli taşımaktadır.

31 Temmuz 2022 itibarıyla TBMM’de sırasıyla AKP, CHP, HDP ve MHP’den sonra en çok milletvekiline sahip olan beşinci parti, 25 Ekim 2017’de kurulan İYİ Parti’dir. Partinin kurucusu ve genel başkanı, daha önce MHP’de görev yapmış ve 8 Eylül 2016’da MHP’den ihraç edilmiş olan Meral Akşener’dir. Bu çalışmanın alan araştırmasının yapıldığı tarihlerde henüz İYİ Parti kurulmamış olsa da Akşener’i desteklediğini ifade eden ya da onu eleştiren bazı katılımcılar olmuştur.¹⁷⁸ 24 Haziran 2018’de yapılan genel

¹⁷⁸ O tarihlerdeki siyasal atmosferi ve mevcut toplumsal konjonktürü daha anlaşılır kılacağı için bunlara kısaca değinmek gerekirse; örneğin Katılımcı 13 (Kadın, 55, Çifte vatandaş, Brüksel), söylemlerini ve yaptığı işleri beğendiği, ilgi duyduğu ve güvendiği siyasetçiler olup olmadığı sorulduğunda Meral Akşener’in yeni bir parti kuracağını duyduğunu, kurarsa başa geleceğini düşündüğünü söylemiş ve Akşener’i desteklediğini ifade etmiştir. Katılımcı 24 (Erkek, 27, Çifte vatandaş, Brüksel) de “*Ben şu an Meral Akşenerciyim. Yani geliyor. Ben şu an Akşenerciyim. Şu an MHP’nin çoğu tabanı da Akşenerci. Diğer partilerde eleştireceğim çok yön var; CHP’de, MHP’de, AKP’de, HDP’de. Şu an valla ben Türkiye’yi pek iyi görmüyorum açıkçası. Hem ekonomik anlamda hem siyasi anlamda hem dış ilişkiler anlamında. (...) Şu an Akşener’in parti kurmasını bekliyorum açıkçası yani (gülüyor).*” demiştir. Aynı katılımcı diğer siyasal partilerde eleştirdiği yönler sorulduğunda da “*MHP’de zaten Devlet Bahçeli kendini bitirdi. Akşener’in parti kurmasıyla büyük bir kesim o tarafa kaçacak zaten. MHP artık genel seçimlerde zor barajı geçer diye tahmin ediyorum*” demiştir. Ayrıca Akşener’in o dönemde maruz kaldığı baskılar da bazı

seçim öncesinde toplam beş milletvekili olan İYİ Parti'nin, bu seçime katılabilmek için, Siyasi Partiler Yasası'na göre TBMM'de en az 20 milletvekili ile grup kurması gerekmiştir. Bu sebeple 22 Nisan 2018'de CHP'den 15 milletvekili “demokrasi önündeki engelleri kaldırma” gerekçesiyle geçici olarak CHP'den istifa etmiş ve İYİ Parti'ye geçmiştir. Bu milletvekilleri İYİ Parti seçime katılmaya ve hazine yardımı almaya hak kazandıktan sonra, 10 Mayıs 2018'de CHP'ye geri dönmüştür.¹⁷⁹ İYİ Parti bu seçimde, 11'i eskiden MHP'de görev yapmış olan toplam 43 milletvekili çıkarmıştır.

İYİ Parti'den sonra milletvekili sayısına göre TBMM'deki altıncı parti TİP'tir. TİP, 24 Haziran 2018 Türkiye Genel Seçimi'nde HDP ile ittifak yapmıştır ve seçimden sonra resmî olarak kurulmuştur. Milletvekilleri, HDP'den ayrılan İstanbul Milletvekili Erkan Baş, Hatay Milletvekili Barış Atay Mengüllüoğlu, 4 Mayıs 2020'de HDP'den istifa ederek bir süre bağımsız olarak göreve devam eden, 19 Nisan 2021'de TİP'e katılan İstanbul milletvekili Ahmet Şık ve 25 Haziran 2021'de CHP'den ayrılarak TİP'e katılan Saliha Sera Kadıgil Sütlü'dür.¹⁸⁰

katılımcılar tarafından eleştirilmiştir. Örneğin Katılımcı 39 (Erkek, 54, Çifte vatandaş, Anvers)AKP hükümetini eleştirirken “*Ya biz neler putlar gördüüük, ne reisler gördüüük, ne şeyler gördük yaa... Boş! Bunların hepsi boş ya! Sen insanları korkutarak bir yere varamazsın ki... İnsanları bitiremezsin. Aldı işte, cevabını da aldı, yüzde 50'den fazla 'hayır' çıktı. Demek ki senin korkun, içeri attığın... Muhalefet liderlerini içeri attın, tehdit ettin, şantaj ettin... Meral Akşener'in... (...) iç çamaşırı bile attular kadına ya! Yav kadın olmak da zor şu anda Türkiye'de yani! O da zor yani! Ama gene buna rağmen, o baskı, o şeye (rağmen)... Yani boş!*” demiştir. Katılımcı 78 (Erkek, 53, Çifte vatandaş, Liège) de CHP üyesi olduğunu, parti içinde aktif çalıştığını belirtmiş, ancak AKP kadar tabana inemediklerini, örneğin seçmenleri sandığa götürmek için otobüs kaldıramadıklarını söyleyerek CHP'yi eleştirmiş ve “*Ben her an partiyi değiştirebilirim, Meral Akşener'e geçeceğim. Onu düşünüyorum yani.*” demiştir. Katılımcı 87 (Kadın, Çifte vatandaş, Liège) de ilgi duyduğu siyasetçiler sorulduğunda “*İnşallah, ümidim, Meral Akşener*” diyerek gülmüştür. Ancak kendini sol görüşlü olarak tarif eden katılımcılardan Akşener'i öne çıkan bir siyasetçi olarak görüp eleştirenler olmuştur. Örneğin Katılımcı 61 (Erkek, 60, Çifte vatandaş, Anvers) beğendiği siyasetçiler sorulduğunda “*HDP'nin şu andaki, yani içeride rehin tutulan başkanı (Selahattin Demirtaş) diyeyim*” demiştir ve cevabının devamında eleştirdiği siyasetçiler ve partilerden söz ederken “*(...) Meral Akşener biraz daha... Yani devletin yaptıklarını savunarak... Çünkü İç İşleri Bakanlığı döneminde faili meçhul cinayetlerin sorumlularından birisi, ki açıklaması var, diyor ki yani 'Ne yaptım devlet için yaptım, hesap sorulacaksa bana sorulsun' refleksini gösteren birisini şimdi yavaş yavaş hazırlıyorlar.*” demiştir. Katılımcı 89 (Erkek, 39, Türkiye vatandaşı, Liège) da MHP'yi desteklediğini ama Bahçeli'nin “*artık koltuğu birilerine bırakmasını*” istediğini söylemiştir ve “*Onu (koltuğu) bırakmıyor, onu bırakmadığı için ben Meral Akşener'i desteklemiyorum, ben MHP'yi destekliyorum. Onun (Akşener'in) ayrılması da o sebepten dolayı. O (Bahçeli) oradan gitseydi, belki onlar ayrılmayacaktı diye düşünüyorum.*” demiştir. Son olarak, yine Liège'de yapılan bir odak görüşmesinde Katılımcı 92 (Kadın, 57, Çifte vatandaş, Liège), Erdoğan'ı desteklese de eleştirdiği bazı yönler olduğunu belirtmiş ve “*Ama ötekilerine bakınca, ötekilerine bakınca ona mum oluyom yani...*” demiştir. Bunun üzerine Katılımcı 91 (Kadın, 53, Çifte vatandaş, Liège) yeni bir alternatif daha olduğunu ima ederek “*Valla şu an bilmiyom ben... Duyuşum, Meral Akşener çok oy alacak gibi geliyor.*” demiştir.

¹⁷⁹ İlgili bir haber için bkz: “CHP'li 15 milletvekili İYİ Parti'ye geçti” (2018, Nisan 22).

¹⁸⁰ Katılımcı 21 ve Katılımcı 48, Ahmet Şık'ı beğendiklerini ve takip ettiklerini söylemişlerdir.

27 Mayıs 2007’de kurulan Demokrat Parti, 24 Haziran 2018 genel seçimlerinde Millet İttifakı’nda yer almış ve seçime İYİ Parti listelerinden girerek bir milletvekili çıkarmıştır. Genel başkanı Gültekin Uysal’dır. Bu partiyle ilgili görüş bildiren katılımcı olmamıştır. Aralık 2020’de MHP’den “Cumhur İttifakı’nın ruhuna aykırı davrandığı gerekçesiyle” ihraç edilen Ordu Milletvekili Cemal Enginyurt’un katılımıyla, partinin milletvekili sayısı ikiye çıkmıştır.

Memleket Partisi 17 Mayıs 2021’de kurulmuştur ve CHP’den istifa eden üç milletvekili Mehmet Ali Çelebi, Hüseyin Avni Aksoy ve Özcan Özel’in Memleket Partisi’ne geçmesiyle meclise girmiştir. Kendisi de daha önce CHP’de görev yapmış olan parti genel başkanı Muharrem İnce, bu çalışma kapsamında görüşülen ve kendisini sağ görüşlü olarak tanımlayan bazı katılımcıların da beğendiği bir siyasetçidir.¹⁸¹ Parti kurucularından İzmir milletvekili Mehmet Ali Çelebi’nin istifasıyla partideki milletvekili sayısı ikiye düşmüştür.

29 Ocak 1993’te kurulan Büyük Birlik Partisi (BBP), 24 Haziran 2018 genel seçimlerinde Cumhur İttifakı’na destek vererek AKP listelerinden milletvekili çıkarmıştır. Genel başkanı Mustafa Destici’dır. Partinin kurucusu ve ilk genel başkanı Muhsin Yazıcıoğlu, bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan ve özellikle kendisini sağcı olarak niteleyen bazı katılımcılar tarafından sık sık anılmıştır.¹⁸²

¹⁸¹ Örneğin Katılımcı 49 (Erkek, 45, Çifte vatandaş, Anvers), yaptıklarını ve söylemlerini beğendiği siyasetçiler sorulduğunda “(...) sağdan var, soldan var. (...) Mesela sol cenahtan başlayalım, mesela CHP’den Muharrem İnce vardır, konuşmalarını takdir ettiğim bir adamdır, şey konuşuyor.” demiştir. Katılımcı 86 (Erkek, 48, Çifte vatandaş, Liège) da “Mesela ben... İuu... şeyi severim mesela, CHP’den Muharrem İnce’nin konuşmalarını severim yani. Dinlerim ben yani Muharrem’i. Yani bazı yanlış şeyleri olsa da CHP’de biraz daha kendime yakın onu görürüm yani. Demokrat olarak diyeyim yani.” demiştir.

¹⁸² Örneğin Katılımcı 1 (Erkek, 43, Çifte vatandaş, Brüksel), “Mesela (...) en çok rahmetli Muhsin Yazıcıoğlu’na mesela şeyimiz vardır, hani geleceğin başbakanı olarak gözüktüyordu. (...) hani mesela bir Muhsin Yazıcıoğlu gibi bir insan yetişmiş olsaydı bence daha iyiydi.” demiş; Katılımcı 5 (Erkek, 61, Çifte vatandaş, Brüksel), “Mesela MHP’de rahmetli Türkeş, Muhsin Yazıcıoğlu’nu iyi hazırlamıştı, hazırlıyordu da yani. Ama Muhsin Yazıcıoğlu’nu istemeyen bir unsur vardı içeride. (...) Bilemiyorum tabii ki de neler döndü... Muhsin Yazıcıoğlu rahmetlik, Türkiye giymetini bilemedi. Çok büyük bir insandı. Çok çileler çekmiş, çok bilinçli bir insandı. Ama öldü mü, öldürüldü mü, orası da... şeyde yani, muallakta kaldı yani.” demiştir. Katılımcı 8 (Kadın, 32, Çifte vatandaş, Brüksel), “Ben Muhsin Yazıcıoğlu’nu beğeniyordum, o da zaten çok yaşamadı. Ya yaşatmazlar zaten Türkiye’de. (...) gözü karalığını çok seviyordum, çok beğeniyordum yani” demiştir. Yazıcıoğlu’na hayran olduğunu ifade eden Katılımcı 20 (Erkek, 44, Çifte vatandaş, Brüksel) ise “O zaman rahmetli Türkeş hayattaydı, Muhsin Yazıcıoğlu ve Türkeş’le beraber... Daha sonra tekrar yolları ayrıldı. Birisi işte Devlet Bahçeli, bir kısmı Muhsin Yazıcıoğlu oldu. Ben Muhsin Yazıcıoğlu tarafının yolundaydım, bir ara yani.” demiştir. Katılımcı 76 da (Erkek, 46, Çifte vatandaş, Liège), Yazıcıoğlu’nu ve partisini geçmişte desteklediğini ifade etmiş ve “(...) daha doğrusu ben şeyi çok severdim. Muhsin Yazıcıoğlu’nu, rahmetli. (...) partisini de tutuyordum. Ama onlar gelişen parti değildi,

DEVA Partisi 9 Mart 2020’de, daha önce AKP hükümetinin farklı dönemlerinde Başbakan Yardımcısı, Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı, Dışişleri Bakanı olarak görev yapmış olan Ali Babacan tarafından kurulmuştur. Bu çalışmanın veri toplama aşamasında DEVA Partisi henüz kurulmamış olsa da Ali Babacan’ı beğendiğini söyleyen katılımcılar olmuştur.¹⁸³

Demokratik Bölgeler Partisi (DBP), 11 Temmuz 2014’te BDP’nin (Barış ve Demokrasi Partisi) adının değiştirilmesiyle kurulmuştur. 24 Haziran 2018 genel seçimlerinde HDP Diyarbakır milletvekili seçilen Salihe Aydeniz, DBP eş genel başkanı seçilince 20 Aralık 2019’da HDP’den istifa ederek DBP’ye geçmiş, böylece DBP meclise girmiştir.¹⁸⁴

Temel Karamollaoğlu’nun genel başkanlık yaptığı Saadet Partisi, 24 Haziran 2018 genel seçiminde Millet İttifakı’na destek vermiş ve CHP listesinden altı aday göstermiştir. Nazır Cihangir İslam ve Abdulkadir Karaduman sırasıyla İstanbul ve Konya milletvekilleri olarak seçilmiştir. Böylece parti, 11 yıl sonra yeniden meclise girmiştir. Nazır Cihangir İslam’ın 4 Mart 2020’deki istifasıyla partinin milletvekili sayısı bire düşmüştür.¹⁸⁵

Yenilik Partisi, daha önceki dönemlerde CHP milletvekili olarak görev yapan ve katıldığı bir televizyon programında ezanın Türkçe okunması gerektiğini söylediği için yaşanan kamuoyu tartışmaları ve parti içi gerilim neticesinde 20 Kasım 2018’de CHP’den ihraç

küçüktü. Yılın lideri seçildi adam, rahmetli, yılın politika lideri seçildi ama hiçbir zaman da şey olmadı, lider olmadı.” demiştir. Katılımcı 60 (Erkek, 39, Türkiye vatandaşı, Anvers) ise şunları söylemiştir: “Mesela benim ortaokul, lise yıllarım Muhsin Yazıcıoğlu... rahmetlik Muhsin Yazıcıoğlu’nun Nizam-ı Âlem ocaklarında geçti. Ben bu adamın siyasi görüşünü, mesela şu andaki Tayyip Erdoğan’ın siyasi görüşünden daha derin olduğunu düşünüyorum ve daha daha bir... nasıl diyeyim böyle bir... geniş bir ufka sahip bir kişi olduğuna inanıyorum. Öldü gitti, o ayrı bir konu. Ama okul yıllarım onun şeyiyle geçti yani, Nizam-ı Âlem ocaklarında... O zaman Nizam-ı Âlem ocakları vardı yani... O yüzden.”

¹⁸³ Örneğin Katılımcı 24 (Erkek, 27, Çifte vatandaş, Brüksel), Meral Akşener’i destekliyor olsa da AKP’ye ilişkin bazı eleştiriler yaptıktan sonra “AKP’de de yani, değişiklik yapılması gerekiyor, birçok şeylerde. (...) Yani birçok kullanışlı adam var. Donanımlı insanlar var. Ama tercih etmiyorlar, onların yerine başkalarını kullanıyorlar, bilemiyorum niye. (...) Yani... Benim bildiğim Ali Babacan diye bi bakanımız vardı. Bayağı donanımlı bi... bayağı yoğun bilgi sahibi. Ama kullanılmıyo mesela AKP’de. Mehmet Şimşek gene keza öyle. Ona da pek... pasifize ettiler son şeyle herhalde, tahmin ediyorum. Onun yerlerine başkaları geliyor, ismini hiç duymadığımız. Gerçi onların da hani donanımı nedir, ne değildir, bilmiyorum ama... Bu insanlar bence, ülkemiz için faydalı işler yapabilirler diye tahmin ediyorum.” demiştir. Katılımcı 60 (Erkek, 39, Türkiye vatandaşı, Anvers) da AKP’yi desteklediğini, en sevdiği siyasetçinin Muhsin Yazıcıoğlu olduğunu söylemiştir, ancak beğendiği diğer siyasetçiler arasında Bekir Bozdağ ile birlikte Ali Babacan’ı da saymıştır: “AK Parti’de mesela Babacan’ı, mesela Ali Babacan’ı ben takdir ediyordum, eski bakan. Onlar var bi takip ettiğim. İşte ne bileyim, bir de öyle... (...) AK Parti’den bunlar hoşuma gidiyor.”

¹⁸⁴ İlgili bir haber için bkz: “Meclis’in 10. partisi DBP oldu” (2019, Aralık 20).

¹⁸⁵ İlgili bir haber için bkz: “Cihangir İslam, Saadet Partisi’nden istifa etti” (2020, Mart 4).

edilmiş olan Bağımsız Ardahan Milletvekili Öztürk Yılmaz tarafından 20 Temmuz 2020’de kurulmuştur.¹⁸⁶

Zafer Partisi, daha önce MHP’de ve İYİ Parti’de milletvekili olarak görev yapan ve kurucuları arasında yer aldığı İYİ Parti’den 4 Mart 2021’de istifa eden Ümit Özdağ tarafından 26 Ağustos 2021’de kurulmuştur. Özdağ, özellikle sığınmacı karşıtı söylemleriyle kamuoyunun gündemine gelmektedir.

6.2. BELÇİKA’DA SİYASİ PARTİLER VE İDEOLOJİLER

Parti disiplini yüksek ve parti başkanları oldukça etkili olduğu için Belçika’nın tipik bir “partiokrasi” (*particracy, partitocracy*) olduğu literatürde sık sık ifade edilmektedir (Kuipers, 2006, s. 57; De Winter ve Van Wynesberghe, 2015). Lorwin (1966, s. 148) Belçika’da siyasi partilerin çok uzun bir tarihsel süreç boyunca son derece istikrarlı olduğunu; “iki dünya savaşı, iki düşman işgali, sosyal yapıda değişiklikler, bölgesel-dilsel hareketlerin yükselişi, genel oy hakkının ve nispi temsilin getirilmesi, Büyük Buhran, enternasyonal komünizm akımları, Avrupa faşizminin yükselişi ve çöküşü, Belçika tarafsızlığından uluslararası bağlılığa geçişler, refah devletinin kabulü, bir kralın (III. Leopold) tahttan çekilmesi ve geniş bir koloninin kaybı” gibi önemli tarihsel olaylara karşı dayanabildiğini ifade etmekte; siyasi partilerin isimleri ve yapıları değişse de¹⁸⁷ aslında partileri tanımlayan üç kategorinin (Katolik, Sosyalist, Liberal) varlığını sürdürmeye devam ettiğini söylemektedir.¹⁸⁸ Deschouwer (2009, s. 73) da bu en eski partilerin geçmişinin 19. yüzyıla dayandığını belirtmektedir. Lorwin (1966, s. 185) Belçika siyasi tarihinin önemli dönüm noktaları çerçevesinde partilerin yapılanmalarını, ideolojik konumlarını, önemli olaylar karşısındaki tutumlarını ve uygulamalarını ele almakta ve bu partilerin artık geçmişteki gibi olmadıklarını, ancak ideolojilerin temel

¹⁸⁶ İlgili bir haber için bkz: “CHP’de Türkçe ezan tartışması: CHP’li Öztürk Yılmaz ihraç edildi” (2018, Kasım 20).

¹⁸⁷ Örneğin II. Dünya Savaşı’ndan sonra Katolik Parti (*Parti catholique / Katholieke Partij*), Hristiyan Sosyal Parti (*Parti Social Chrétien, PSC / Christelijke Volkspartij, CVP*) olarak; İşçi Partisi (*Parti Ouvrier Belge, POB / Belgische Werkliedenpartij, BWP*), Belçika Sosyalist Partisi (*Parti Socialiste Belge, PSB / Belgische Socialistische Partij, BSP*) olarak; Liberal Parti (*Parti liberal / Liberale Partij*), Özgürlük ve Gelişim Partisi (*Parti de la liberté et du progrès, PLP / Partij voor Vrijheid en Vooruitgang, PVV*) olarak yeniden doğmuştur.

¹⁸⁸ Vural (2005, s. 117) da Belçika’da 20. yüzyıl boyunca siyasi saflaşmanın Katolik sağ, sosyalist sol ve seküler liberal merkez olmak üzere üç ana kamp etrafında şekillendiğini ifade etmektedir.

güçlerini ve öfkelerini kaybetmeler de kurumlarının yapılarını ve tutumlarını miras bıraktığını, özellikle Katoliklik kurumlarında bu mirasın oldukça belirgin olduğunu ifade etmektedir.

Lorwin (1966, s. 149-150), Belçika devletinin parlamentolu olarak ve yasal bir muhalefet kavramıyla doğduğunu, bu muhalefet birliğinin henüz parti olmayan ve kendilerini Katolikler ve Liberaller olarak tanımlayan ve 1830'da ulusal devrimi gerçekleştiren gruplardan oluştuğunu belirtmektedir. Hill (1974, s. 33-34) de 1894'e kadar Belçika seçim siyasetinin iki siyasi grup, Katolik ve liberal partiler tarafından domine edildiğini ifade etmekte, ülke düzeyinde her iki partiye yönelik desteğin eşit düzeyde olduğunu, ancak bölgesel düzeyde farklılaştığını ve Flaman Bölgesi'nde Katoliklerin, Valon Bölgesi'nde liberallerin daha güçlü olduğunu ifade etmektedir. 1885'te Belçikalı İşçilerin Partisi'nin (*Parti Ouvrier Belge*, POB / *Belgische Werkliedenpartij*, BWP) kurulmasıyla Belçika parti sistemine sınıf ayrışması (*class cleavage*) da dahil olmuştur.¹⁸⁹

Zolberg (1974, s. 179-180), 1830'da yalnızca Belçikalılar varken, 1912'de Flamanların ve Valonların var olmadığını¹⁹⁰; bu iki topluluk arasında ülkeyi en başından itibaren karakterize eden dilsel bölünmenin 19. yüzyıldaki sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmeler süresince önemli bir dönüşüm geçirdiğini ifade etmektedir.¹⁹¹ Huyse (1981, s. 108, dipnot 6), Zolberg (1974) de dahil olmak üzere bazı yazarlara atıfla (Lorwin, 1966; Urwin, 1970; Hill, 1974), Belçika'da federe topluluklara dayalı siyasal bir sistemin yükselişinin 19. yüzyılda başlayan uzun ve kesintisiz bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Vural (2005, s. 117) da Valonların ülkenin kuruluş sürecinde kültürel ve siyasal anlamda baskın bir topluluk olduğunu, sivil ve askeri bürokraside üst mevkileri işgal ettiklerini ifade etmektedir.

¹⁸⁹ Lorwin (1966, s. 156), o dönemde Belçika'da sosyalistlerin neredeyse tamamının revizyonist olduğunu, diğer kıta partilerini kasıp kavuran doktrinel tartışmalarla pek ilgilenmediklerini, diğer çoğu sözde Marksist partiden bile daha hızlı bir şekilde sadık bir muhalefet rolüne kendini adadıklarını ve sınıf çatışmasına odaklanmak yerine genel oy hakkı için mücadele ettiklerini ifade etmektedir.

¹⁹⁰ 1912'de Flamanlar ve Valonlar arasında idari ayrışmaya gidilmiştir ve bağımsız ve özgür iki halkın birliğinden oluşan bir Belçika'nın kurulmasını öneren sosyalist Milletvekili Jules Destrée 15 Ağustos 1912'de *Krala Mektup* adlı tarihî bildirgesinde şu satırlara yer vermiştir: "Belçika'da Valonlar ve Flamanlar vardır. Belçikalılar yoktur" (Bilgin, 2012, s. 25).

¹⁹¹ Mielants (2006, s. 317) da dilsel problemlerin ülkenin 1830'da bağımsızlığını kazandığından beri sürdüğünü belirtmektedir.

Bu dönemlerde Flamanca konuşanlar için eşit statü isteyen Flaman özgürlük hareketi ortaya çıkmış ve Flaman milliyetçi partileri kurulmuştur.¹⁹² Barışçıl bir başlangıcın ardından, I. Dünya Savaşı sonrası bu hareket giderek radikalleşmiş, 1930'larda Büyük Buhran'ın başlamasıyla mevcut partiler sağa kaymıştır ve faşist gruplar ortaya çıkmıştır (de la Sota vd., 2021, s. 5). Belçika'da Verdinaso (*Verbond van Dietse Nationaal-Solidaristen*, Felemenkçe Konuşan Ulusal Dayanımcılar Birliği) ve Flaman milliyetçi parti VNV (*Vlaams Nationaal Verbond*, Flaman Ulusal Birliği) (Klandermans ve Mayer, 2006b, s. 20), II. Dünya Savaşı'nda Alman işgali sırasında Nazilerle iş birliği yapmış, içinde hiçbir zaman belirleyici bir rol oynayamadıkları Belçika parlamenter sistemini reddetmişlerdir.¹⁹³ Flaman bölgesinde önemli düzeyde Alman yanlısı bir sempati gelişmiş, ancak aşırı sağ II. Dünya Savaşı'ndan sonra itibarını büyük ölçüde yitirmiştir ve Flaman milliyetçiliği 1945'te büyük oranda ortadan kalkmıştır (Husbands, 1992, s. 130; Deprez ve Vos, 1998, s. 12; de la Sota vd., 2021, s. 5).¹⁹⁴ Ancak tamamen yok olmamış ve halka açık bir biçimde harekete geçmek taktik olarak akıllıca olmayacağı için bir süre yer altında kalmıştır (Husbands, 1992, s. 130). 1945'ten sonra da küçük aşırı sağ gruplar ortaya çıkmış, bunlar daha sonra kurulan VU'ya (*Volksunie*, Halkın Birliği) dahil olmuştur (Klandermans ve Mayer, 2006b, s. 21).

1921'de kurulan Komünist Parti ise savaş sonrası yıllarda önemli ölçüde büyümüş ve 1944-1947 yılları arasında koalisyon hükümetlerinde yer almıştır, ancak Soğuk Savaş sürecindeki anti-komünist fikirler sebebiyle bu büyüme kısa ömürlü olmuştur. 1950'lerden itibaren Hristiyan Demokratlar, genellikle Sosyalistler ile koalisyon hâlinde iktidarda süregelen bir varlık göstermelerine rağmen, hükümetin yapısı, 1960'ların sonuna

¹⁹² Kaya'nın (2016, s. 108-109) belirttiği gibi, 1919'da Flaman Cephesi'nde siper savaşlarından sağ çıkan ve Fransızca konuştuğu için birlikleriyle iletişim kuramayan üstlerine tepki gösteren Flaman askerler ve sempatanları tarafından Frontpartij kurulmuş, ardından 1930'larda nasyonal sosyalizm sempatanı ve ayrılık taraftarı Katolik VNV (*Vlaams Nationaal Verbond*) kurulmuştur.

¹⁹³ Kaya (2016, s. 109), VNV'nin Doğu Cephesi'ne Almanya'nın emrinde savaşmak üzere Flaman askerler gönderen bir işçi alma bürosu vazifesi gördüğünü, Flamanlardan oluşan bir SS (*Shutzstaffel*, koruma timi) taburu bile kurulduğunu belirtmektedir. Mielants (2006, s. 318) da Hitler ile işbirliği yapan Flaman Hareketi'nin önde gelen üyelerinin, Hollanda ve Norveç gibi ülkelerdeki faşist hareketlerin aksine, infaz edilerek veya tutuklanarak yok edilmediğini, af konusunda ısrar ederek 1960'larda seçimlere geri döndüklerini; böylece 1940'larda Nazi üniformaları ile yürüyüş yapan ve Rus cephesinde gönüllü olarak Alman askeri komutası altında savaşan insanların, bir zamanlar yok etmeye yemin ettikleri bir kurum olan Belçika Senatosu'na 1970'lerin başında seçildiklerini ifade etmektedir.

¹⁹⁴ 1949 genel seçimlerinde VC (*Vlaamse Concentratie*, Flaman Çıkarı), bir seçim listesi sunmuş ancak hiçbir sandalye kazanamamıştır; 1954'te kurulan CVV (*Christelijke Vlaamse Volksunie*, Hristiyan Flaman Halk Birliği) de yeni liderlerini Nazilerle iş birliği yapmamış milliyetçilerden seçmeye özen gösterse de kısa zamanda alt kademelerde yer alan "kara gömlekli" bir parti hâline gelmiştir (Kaya, 2016, s. 109).

kadar üç başat parti olan Hristiyan Demokratlar, Liberaller ve Sosyalistler arasında dalgalanmaya devam etmiştir (de la Sota vd., 2021, s. 5-6, Kuipers, 2006, s. 57, Lijphart, 2012, s. 35).

Belçika, 1957’de Roma Anlaşması’yla kurulan Avrupa Ekonomi Topluluğu’nun (EEC) Batı Almanya, Fransa, Hollanda, İtalya, Lüksemburg ile birlikte altı kurucu üyesinden biridir. Bu gelişmeyle birlikte Belçika ürünleri için pazar genişlemiştir ve ülke ekonomik büyüme dönemine girmiştir. Flaman Bölgesi yabancı yatırımcıları çekerken Valon Bölgesi’nin ağır sanayisi büyük devlet sübvansiyonlarıyla ayakta kalabilmiştir (Durrer de la Sota vd., 2021, s. 6). 1960’tan sonra birbiriyle ilişkili iki gelişme; milliyetçi partilerin dikkate değer biçimde büyümesi ve geleneksel partilerin bölgesel bölünmesi, toplumsal çatışmaların hızlanmasına yol açmıştır (Huysse, 1981, s. 122). İki bölge arasındaki ekonomik eşitsizlikler ve diğer kültürel ve dinî farklılıklar bölgeler arası çatışmayı artırmıştır. 1961 ve 1962’de Flaman hareketi Brüksel’de iki büyük yürüyüş organize etmiş ve dil ile ilgili taleplerde bulunmuştur. 1963’te dil sınırları kanunen belirlenmiştir (Deprez ve Vos, 1998, s. 13). Alen’in (1995, s. 28’den akt. Kuipers, 2006, s. 57) ifade ettiği gibi, üç başat partiden Hristiyan Demokratlar 1968’de, Liberaller 1972’de, Sosyalistler 1978’de Flaman ve Frankofon kollara ayrılmıştır.

“(…) 1978’de son geleneksel partinin bölünmesinden bu yana kesinlikle *bir* “Belçikalı” parti sisteminden söz edilemeyeceğinin tamamen farkında olunmalıdır. İki farklı parti sistemi vardır, biri Flaman olan ve biri Valon olan. Flaman seçim bölgelerinde yalnızca Flaman partileri oy için rekabet etmektedirler ve Valon seçim bölgelerindeki herhangi bir listede yer almamaktadırlar. (...) Bu ikili parti sistemi, aktif olan partilerin türünün yanı sıra seçimlerdeki güçleri ve gelişimleri açısından da farklılaşmaktadır” (De Winter ve Dumont, 1999, s. 206).

Günümüzde De Winter vd.’nin (2000, s. 301’den akt. Kuipers, 2006, s. 57) belirttiği gibi, Belçika’da her biri ana partileri arasında farklı güç dengelerine sahip olan iki yarı-özerk parti sistemi bulunmaktadır. Flaman partileri yalnızca Flaman Bölgesi ve Brüksel’de, Valon partileri de yalnızca Valon Bölgesi ve Brüksel’de seçime girebilmektedir ve bu kural federal meclis seçimlerinde aday gösterme konusunda da geçerlidir (Vural, 2005, s. 199). Durrer de la Sota vd.’nin (2021, s. 3, 9) belirttiği gibi, Belçika siyasetinin tarihsel olarak bölgeselleşmesi bugüne kadar devam etmiştir ve Flamanlar ve Valonlar arasında geleneksel partilere verilen destekte büyük farklılıklar vardır; Sosyalistler çoğunlukla Valon Bölgesi’nde desteklenirken Liberaller ve Hristiyan Demokratlar Flaman

Bölgesi'nde daha popülerdir; Protestan azınlık Sosyalistler'e oy verme eğilimindeyken Katolikler, Hristiyan Demokratlar'ı daha çok desteklemektedir. Ayrıca bölgesel bölünmelere rağmen diğer Batı ülkelerindeki gibi çok elitli bir parti sistemine geçiş sürecinde yeni aktörler de belirleyici rol oynamıştır.

1950'lerde Flaman hareketi yeniden güç kazanmıştır. VC, 1954'te *Volksunie* (VU) adını alarak daha ılımlı bir tarzla bütün sınıflardan oy kazanma hedefine yönelmiştir (Vural, 2005, s. 118). *Volksunie*'de *Vlaams Blok*'un (VB) eski nesil liderlerinin birçoğu görev almıştır ve parti 1954 ve 1958 seçimlerinde birer milletvekili çıkarmıştır (Kaya, 2016, s. 109). 1960'larda *Volksunie* ciddi ölçüde büyümüş ve 1971'de zirveye ulaşmış, takip eden 1974 ve 1977 seçimlerinde bir miktar gerilemiştir (Kaya, 2016, s. 109). Partinin, 1970'lerin sonunda ayrılık yerine federalizmi kabul etmesi, *Vlaams Blok*'u kuran sağcı bir fraksiyon tarafından onaylanmamıştır (Durrer de la Sota vd., 2021, s. 6) ve seçmenlerin bir kısmı 1978'de *Vlaams Blok*'a kaymıştır (Kaya, 2016, s. 110). *Vlaams Blok*, “bağımsız Flanders” idealinin yanı sıra, Batı Avrupa'da çoktandır rastlanmayan bir “üstün ulus” iddiasını benimsemiş, eski endüstri bölgelerindeki alt sınıflardan oy toplamıştır (Vural, 2005, s. 127). Coffé vd. (2007, s. 150), özellikle Türkiyeli ve Mağripli göçmenlerin varlığının *Vlaams Blok*'un oylarında büyük etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. *Vlaams Blok* 1970'lerde Afrikalı ve Türkiyeli göçmenlere karşı aktif bir kampanya başlatmış ve genel oyların %1,3'ünü almıştır (Kaya, 2016, s. 110). 1980'lerde derinleşen ekonomik durgunlukla birlikte yabancıları günah keçisi yapan siyasi çağrı yankı bulmuştur (Mielants, 2006, s. 318). Bataille (1994'ten akt. Mielants, 2006, s. 322), 1970'lerin sonları ve 1980'ler boyunca (1981 tarihli ırk ayrımcılığına karşı bir yasaya rağmen)¹⁹⁵ gazetede açık bir şekilde “yabancılara kiralamıyoruz” yazan ilanlar ya da kapılarında “yabancılara hayır” yazan barlar görmenin çok yaygın olduğunu ifade etmektedir. Bu dönemlerde VC'nin kurduğu VMO (*Vlaams Militantordre*, Flaman Militan Düzeni) da sola karşı propaganda ve şiddet eylemlerine yoğunlaşmış, ekonomik krizle birlikte gündeme gelen göçmen işçi tartışmalarına paralel olarak ırkçı yürüyüşler düzenlemiştir (Vural, 2005, s. 118). Husbands'ın (1992, s. 132-134) belirttiği gibi, ana

¹⁹⁵ Mielants (2006, s. 322-323) bu yasanın nadiren uygulandığını ve cezaların çok düşük olduğunu, yine de insanların cezadan kaçınmak için nefret söylemlerini Afrikalılar yerine Müslümanlara kaydırıldığını ve yasanın bu anlamda, Müslüman dininin ırksallaştırılmasına katkıda bulunduğunun bile iddia edilebileceğini söylemektedir.

akım Valon milliyetçiliği daha sol eğilimli olsa da Valon Bölgesi'nde de 1970'ler ve 1980'lerde PFN (*Parti des forces nouvelles*, Yeni Kuvvetler Partisi) ve FN (*Front National*, Ulusal Cephe) gibi aşırı sağ gruplar ortaya çıkmıştır. Ancak Carsten'in (1967, s. 211-218) bahsettiği gibi, bu dönemlerden önce de Valon Bölgesi'nde aşırı sağ hareketler olmuştur. Örneğin Léon Degrelle *Parti Rexiste*'yi kurmuş ve bu parti de II. Dünya Savaşı'nda Nazilere destek vermiştir.¹⁹⁶ Vural (2005, s. 1287-128), Valon milliyetçiliğinin sol partilerce de etkin olarak savunulmasının *Front National*'in milliyetçi kartı oynayarak başarı kazanmasını engellediğini ve yabancı karşıtlığına ağırlık vererek oy arttırabildiğini söylemekte; Valon ve Flaman radikal sağ partilerin gelişimindeki farklılığı, söz konusu iki etnik topluluğun göreceli güçleri ve milliyetçiliklerinin baskın güncel biçimi ile ilgili olduğunu ifade etmektedir:

“Hâkim konumunu yitiren ve daha fazla gerilememek için uğraş veren Valon topluluğunun milliyetçiliği, muhafazakâr bir nitelik gösterir. Etkili olabilecek siyasi partilere yönelir. Radikal bir parti, *Valon davasına* hizmet etmeyecektir. Oysa giderek güçlenen ve statüsü fiili gücünü geriden takip eden Flaman topluluğunun milliyetçiliği, esasen radikal niteliktedir. Bu mesele, hem *siyaseten uygun* partilerce hem de radikal partilerce ayrı ayrı savunulabilecek genişliktedir. Kısaca, Valon milliyetçiliğinin savunmacı, Flaman milliyetçiliğinin saldırganı olduğu söylenebilir. Savunma pozisyonu, siyasi gücün merkezde toplanmasına ve radikal partilerin marjinal kalmasına yol açmaktadır” (Vural, 2005, s. 128).¹⁹⁷

1980'lerden itibaren Flaman radikal sağ, ayrılıkçı Flaman milliyetçiliği ve yabancı karşıtlığını birleştirerek yaygın bir alt kültür ve taban hareketi oluşturmuştur (Vural, 2005, s. 127). Bu dönemde Fransa'da *Le Pen*'in koyu bir yabancı karşıtı kampanya ile yükseldiği görülünce Belçika'da *Vlaams Blok* da göçmen karşıtı temaları seçim programının merkezine yerleştirmiş, “*Eigen Volk Eerst*” (Önce Kendi Halkımız) ve “500.000 İşsiz, Göçmen İşçiye Ne Gerek Var?” gibi sloganlar endüstri bölgelerindeki Flamanlar arasında güçlü bir yankı bulmuş ve özellikle 1980'lerin sonlarında emekçi sınıfların ve göçmenlerin yoğun olarak bulunduğu Anvers'te göçmen karşıtı propaganda için cami açılışı, suç oranının yükseldiği algısı, yüksek işsizlik gibi meseleler göçmen karşıtı propaganda için kullanılarak güçlü bir taban elde edilmiştir (Vural, 2005, s. 122, 123, 127; Husbands, 1992, s. 137; Swyngedouw, 1998, s. 67). Türkiyeli ve Faslı

¹⁹⁶ Swyngedouw (1998'den akt. Vural, 2005, s. 121), Valon Bölgesi'ndeki yabancı nüfus görece daha eski bir tarihten itibaren yerleşmiş ve toplulukla iyi kaynaşmış olduğu için yabancı karşıtı söylemin cazibesinin sınırlandığını ifade etmektedir.

¹⁹⁷ Vurgular yazara aittir.

göçmenler ile dinleri, VB tarafından parlamento dışı günlük siyasi pratiğin ilk adımı olarak belirlenmiş ve ilk kez Anvers'te 1982-1988 arasında uygulanan bu strateji zamanla diğer bölgelere de taşınmış; bu dönemde *Vlaams Blok*'un göçmen karşıtı politikaları, partinin tüm diğer konulara ilişkin politikalarının yanı sıra milliyetçi ve ayrılıkçı görüşlerini de gölgede bırakmıştır (Swyngedouw, 1998, s. 67).

Billiet vd. (1990'dan akt. Mielants, 2006, s. 314), 1980'ler ve 1990'lar boyunca Belçika nüfusunun %90'ının “*vreemdelingen*” (yabancılar) kavramını özellikle Faslı, Türkiyeli ve Arap göçmenlere, bir başka deyişle Müslüman olarak tanımlanabilecek kültürel ötekilere atıfla kullandığını belirtmektedir. Rink vd.'nin (2009, s. 420-421) ifade ettiği gibi, 1990'larda siyasi tatminsizlik ve güvensizlik gibi sebeplerin yanı sıra; yerli vatandaşlar arasında özellikle işsizler, daha alt ve orta meslek sınıflarında bulunanlar, beyaz yakalılar ve işgücü piyasasına bağı daha zayıf olanlar, göçmen nüfusu bir grup tehdidi olarak algılayarak *Vlaams Blok*'a destek vermiştir.¹⁹⁸ Bu dönemde siyasi ve sosyo-ekonomik krizler nedeniyle durum kötüleştikçe ırkçılık ve ayrımcılık artmıştır (Verhoeven ve Martens, 2000'den akt. Mielants, 2006, s. 318).¹⁹⁹ Swyngedouw (1998, s. 65), VB için ideal devletin kesinlikle bir refah devleti olmadığını, fakat bir *état gendarme* (jandarma/“koruyucu” devlet) olduğunu, çünkü düzenli bir topluluğun ancak gerçek güce sahip otoritelerle mümkün olabileceğine inanıldığını ve tüm polis güçlerinin yerel ve federal düzeyde güçlendirilmesinin talep edildiğini, hatta vatandaşların da silahsız bir şekilde kendi yaşadıkları bölgelerde düzen ve disiplini denetlemelerinin beklendiğini ifade etmektedir.

Her iki bölgede ana akım partiler 1989'da siyasi bir *cordon sanitaire* (güvenlik kordonu) aracılığıyla, aşırı sağ ile iş birliği yapmama kararı almış, ancak bu gelişme VB'nin yükselişini önleyememiştir (De Jonge, 2021, s. 607). VB'nin daha önce görülmemiş

¹⁹⁸ Yazarlar (2009, s. 421, sonnot 5), araştırmada katılımcılardan mesleklerini tarif etmelerinin istendiğini ve açık uçlu olarak toplanan bu verinin ISCO88 (*International Standard Classification of Occupations*) uluslararası standart meslek kodlarına göre kodlandığını, daha sonra mesleki sınıfların Erikson vd. (1983) tarafından geliştirilen şemadan uyarlanan kategorilere ayrıldığını, ayrıca “işsiz” ve “ekonomik olarak aktif olmayan” kategorilerinin eklendiğini ifade etmektedir.

¹⁹⁹ Mielants (2006, s. 319) Belçika'daki sosyolojik çalışmaların çoğunun sömürge sonrası dönemlerde kolektif imgelemdeki sömürge mirasını hesaba katmayı ihmal ettiğini ifade etmekte ve Belçika akademisindeki eleştirel bir örnek olarak, sömürge döneminde Kongo'da Belçikalı beyazların siyahlara yönelik tutumları ile bugünün sömürge sonrası Belçika'sında göçmenlerin ve “renkli” (*colored*) azınlıkların nasıl ayrımcılığa uğradığı ve küçük görüldüğü arasında doğrudan bir bağ kuran Ceuppens'in (2003) çalışmasına atıfta bulunmaktadır.

düzeyde oy alarak iki sandalyeden on iki sandalyeye çıktığı (Zemni, 2011, s. 30), sonradan *Zwarte Zondag* (Kara Pazar) olarak anılan (bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcıların da andığı) 24 Kasım 1991 tarihli genel seçimden sonra aşırı sağ hükümetten uzak tutmak için tüm partiler güvenlik kordonunu desteklemiştir.²⁰⁰ *Vlaams Blok* 2004'te yargı kararıyla suç örgütü ilan edilmesinin ardından kendini feshetmiş, aynı gün bin kadar delegesi Anvers'te toplanmış ve *Vlaams Belang* (VB) adıyla yeni bir parti kurma kararı almış, eski parti başkanı yine başkan seçilmiş ve eski yönetim kadrosu da yeni yönetimde yerlerini almıştır (Vural, 2005, s. 126, 127). Böylece bir anlamda, *Vlaams Blok* kapatıldıktan beş gün sonra *Vlaams Belang* (VB) olarak yeniden kurulmuştur.²⁰¹

Yeni milliyetçi partilerle birlikte 1960'lar ve 1980'lerde üç geleneksel parti -Hristiyan Sosyal Parti (PSC-CVP), Liberal Parti ve Sosyalist Parti (PSB-BSP)- dil sınırlarına göre bölünmüş ve parti sistemi genişlemiştir. Ayrıca iki çevre partisi, Valon Bölgesi'nde ECOLO ve Flaman Bölgesi'nde AGALEV (şimdiki GROEN) sırasıyla 1980 ve 1982 yıllarında kurulmuştur. Yeşiller üniversite mezunları arasında popüler hâle gelirken Flaman milliyetçileri düşük eğitilmiş seçmenlerden giderek artan bir destek almıştır (Durrer de la Sota vd., 2021, s. 3-7).

1979'da kurulan Belçika İşçi Partisi (*Parti du Travail de Belgique*, PTB / *Partij van de Arbeid van België*, PVDA), Belçika Komünist Partisi'nin siyasetini fazlasıyla sosyal demokrat bir hâle getirmiştir. 2001 yılında da bir başka Flaman milliyetçisi parti olan

²⁰⁰ Zemni (2011, s. 30), bu seçimin büyük bir siyasi dönüşe yol açtığını; göçmenler, İslam, Müslümanlar, gettolar, sığınmacılar gibi konuların siyasal kaygıların merkezinde yer almaya başladığını söylemekte ve 1992 yılının başlarında aşırı sağcıların yaptıkları mitinglerde “*Turkse ratten, rol uw matten*” (Türk fareleri, paspaslarınızı toplayın) gibi ırkçı sloganların Flaman milliyetçi çevrelerde normal hâle geldiğini ifade etmektedir. Yazar ayrıca ana akım siyasi partilerden ve sivil toplumdaki VB'nin yükselişine tepkinin çok büyük olduğunu belirtmektedir.

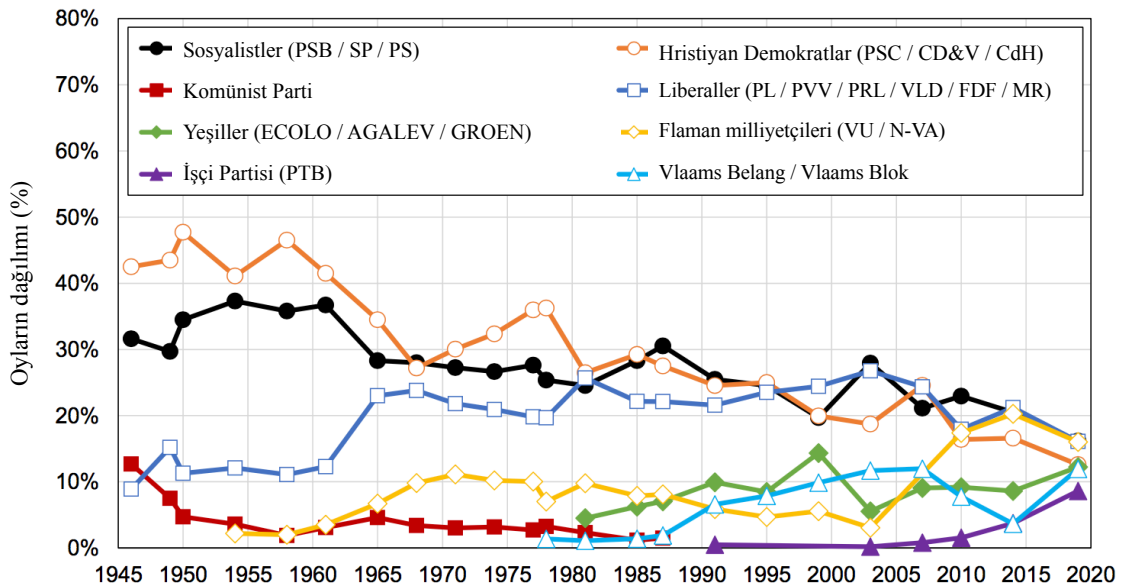
²⁰¹ İki parti arasındaki değişiklikleri ve süreklilikleri ele alan bir çalışma için bkz.: Erk (2005). Yazar, iki parti arasındaki değişikliklerden birinin göç alanında yaşandığını, *Vlaams Belang*'ın selefi *Vlaams Blok* gibi göçe karşı olduğunu, ancak yabancı düşmanlığını kısmen yumuşattığını söylemekte ve tüm göçmenlerin zorla ülkelerine gönderilmesi için çağrı yapmak yerine, kendi konumunu “kültürlerini ve kilise ile devletin ayrılması, ifade özgürlüğü, kadın ve erkek eşitliği gibi belirli Avrupa değerlerini reddeden, inkâr eden ya da bunlarla savaşanların ülkelerine gönderilmesi” ile sınırladığını aktarmaktadır. Ayrıca Avrupa'da aşırı sağ ile ilgili Türkiyeli göçmenlere yönelik Almanya, Hollanda, Belçika gibi ülkelerdeki aşırı sağcı aktivistlerin bazı ifadelerini de içeren oldukça ilginç bir çalışma için bkz.: Klandermans ve Mayer (2006a). Bu kitabın bir bölümünde De Witte (2006), Belçika'nın Flaman Bölgesi'nden 11'i VB (*Vlaams Blok*), 9'u *Voorpost* ve 8'i NSV (*Nationalistische Studentenvereniging*) üyesi toplam 28 aşırı sağ aktivistinin üye olma süreçleri, siyasal tutumları ve ideolojik motivasyonları gibi konulara dair yapılmış nitel bir araştırmanın oldukça zengin verilerine yer vermekte ve bunları tartışmaktadır.

Yeni Flaman İttifakı (*Nieuw-Vlaamse Alliantie*, N-VA), VU'nun sağ eğilimli fraksiyon üyeleri tarafından kurulmuştur (Durrer de la Sota vd., 2021, s. 7).

Parti sisteminin fazla parçalanması, istikrarlı koalisyon hükümetleri kurmayı giderek zorlaştırmıştır. 2010'daki seçimde kazananlar ayrılıkçı N-VA ve Frankofon Sosyalistler olmuştur. Ancak bir koalisyon oluşturmak için anlaşmaya varamamalarıyla 541 gün boyunca hükümet kurulamamış; sonunda 2011'de Hristiyan Demokratlar, Liberaller ve Sosyalistlerden oluşan büyük bir koalisyon kurulabilmiştir. 2014 seçimlerinde beş aylık tartışmalardan sonra, Sosyalistler'i yirmi yıldan fazla bir süreden sonra ilk kez hükümetten dışlayan ve Flaman Bölgesi odaklı merkez-sağ bir koalisyon kurulmuştur. 2018 seçimlerinde geleneksel partiler her iki bölgede daha fazla kayıp yaşamıştır. Vlaams Belang, Flaman Bölgesi'nde yeniden dirilmiştir ve N-VA ile birlikte hem Flaman ayrılıkçısı hem de milliyetçi partiler Flaman Bölgesi'nde toplam oyların neredeyse yarısını almıştır. Valon Bölgesi'nde ise sol partiler PVDA/PTB ve ECOLO yükselmiştir (Durrer de la Sota vd., 2021, s. 7-8).

Durrer de la Sota vd. (2021, s. 33), 1945-2019 yılları arasındaki seçimlerin sonuçlarını aşağıdaki şekilde görselleştirmiştir:

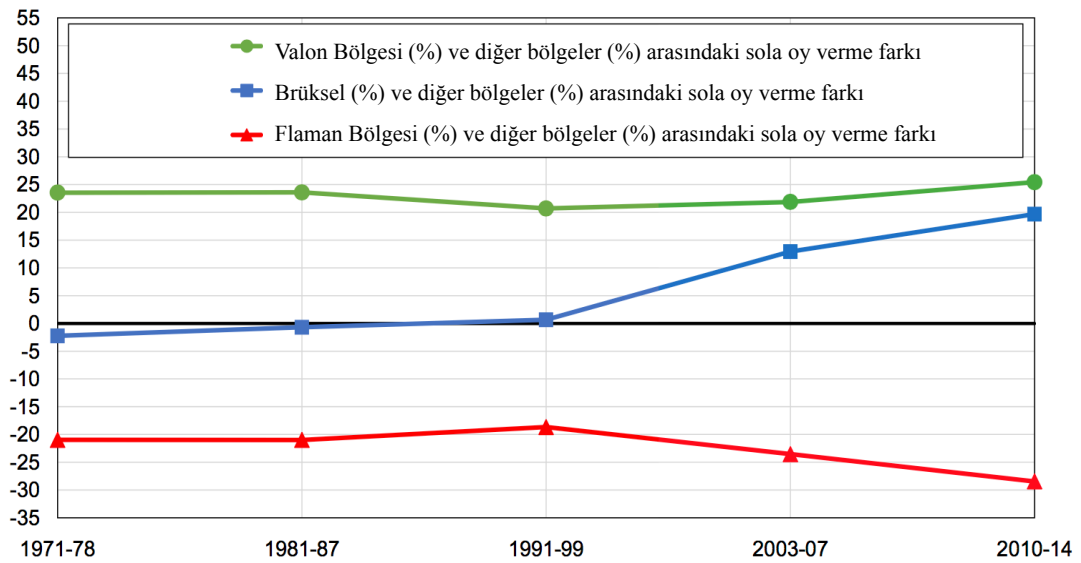
Şekil 3. 1946-2019 Yılları Arasında Belçika Seçimlerinde Oyların Siyasal Partilere Göre Oransal Dağılımı

Kaynak: Durrer de la Sota vd. (2021, s. 33, Şekil 1).

Yazarlar (2021, s. 34) ayrıca, 1971-2014 yılları arasında Belçika’da yapılan tüm federal seçimleri kapsayan siyasi tutum anketlerini kullanarak oyların dağılımını ve gelişimini analiz etmektedir. Ülkedeki solu destekleme davranışına ilişkin bölgesel bölünme (*regional cleavage*), yazarlar tarafından aşağıdaki gibi gösterilmiştir:

Şekil 4. 1971-2014 Yılları Arasında Belçika Federal Seçimlerinde Solu Destekleme Davranışının Bölgelere Göre Dağılımı

Kaynak: Durrer de la Sota vd. (2021, s. 35, Şekil 3).

Yazarlar şeklin gelir düzeyi, eğitim, yaş, cinsiyet, istihdam durumu, medeni durum, din ve kiliseye katılım değişkenleri kontrol edilerek Belçika bölgelerinin sola yönelik görece desteğini gösterdiğini belirtmekte ve Valon Bölgesi’nin Flaman Bölgesi’ne göre sol partilere oy verme olasılığını önemli ölçüde daha yüksek tuttuğunu, Brüksel Başkent Bölgesi’nin ise sol partileri giderek daha çok destekler hâle geldiğini söylemektedir.

Deschouwer vd. (2017, s. 95), parti ailesi kavramının siyasi partilerin karşılaştırmalı analizlerinde merkezi bir noktada olduğunu ve farklı parti sistemlerine ait partilerin programlarındaki ve ideolojik profillerindeki ortaklıklar temelinde, belirli kriterlere göre sınıflandırılabileceğini ifade etmekte ve çalışmalarında Belçika için Hristiyan demokratlar, sosyalistler, liberaller ve yeşiller olmak üzere dört ana parti ailesi

tanımlamaktadır. Belçika’da genellikle Hristiyan demokratlar (CD&V ve CDH²⁰²) turuncu, sosyalistler ve radikal sol partiler (PS ve SP.A ile PVDA ve PTB) kırmızı, liberaller (MR ve Open VLD) mavi, çevreci partiler (ECOLO ve GROEN) ise yeşil renkle temsil edilmektedir. Kelbel vd. (2017, s. 40) daha detaylı bir kategorilendirme yapmaktadır: Yeşiller (GROEN, ECOLO), Liberaller (Open VLD, MR, PFF, Vivant), Sosyal Demokratlar (SP.A, PS), Hristiyan Demokratlar (CD&V, CDH), Radikal Sağ (VB, PP, FN), Radikal Sol (PVDA, PTB) ve bölgeselci (*regionalist*) partiler (N-VA, FDF, ProDG). Bu siyasi partilerin yanı sıra, Belçika’da çeşitli etnik/dinî azınlık partileri kurulmuştur. Bunlara bir sonraki başlık altında yer verilmiştir.

6.3. BELÇİKA’DAKİ ETNİK AZINLIK PARTİLERİ VE TÜRKİYE KÖKENLİ SİYASETÇİLER

Toplumsal yapısı çeşitlilik arz eden Belçika gibi ülkelerde azınlıklar farklı türlerde siyasal ve sosyal seferberlik içerisindedir ve bu grupların ana akım siyaset kurumlarına ve siyasal temsile erişim elde etmeye yönelik ilgileri ve girişimleri giderek artmaktadır (Solomos ve Back, 2000, s. 159). Avrupa’nın pek çok ülkesinde olduğu gibi Belçika’da da 1990’lardan bu yana çeşitli etnik/dinî azınlık partileri kurulmuştur. Colombo (2013), Avrupa’daki Müslümanların siyasi bağlılığının ya doğrudan katılım yoluyla ya da Avrupa kurumlarında İslam’la ilgili meseleler hakkında farkındalık yaratmayı amaçlayan sivil toplum kuruluşları tarafından düzenlenen sosyal faaliyetler yoluyla elde edilebildiğini ifade etmektedir. Yazar, Müslümanların Avrupa’da siyasete doğrudan katılımlarının görece yeni olduğunu, çünkü her şeyden önce Avrupa vatandaşlığı ve aynı zamanda toplumla daha derin bağ kurmuş, siyasal ve kültürel olarak daha hazırlanmış bireyler gerektirdiğini söylemektedir. Etnik/dinî temelli bir siyasi parti kurma konusundaki ilk girişim, 1992’de kurulan MVP’dir (*Moslim Volkspartij van Brussel en Vlaanderen*). Bu parti seçimlere katılmamış ve kısa sürede yasaklanmıştır (Koutroubas vd., 2009, s. 55).

²⁰² CDH, Mart 2022’de isim değiştirerek *Les Engagés* (LE) olmuştur. Ancak alan araştırmasının yapıldığı tarihlerde bu değişiklik henüz gerçekleşmemiş olduğundan ve kendileriyle mülakat yapılan katılımcılar tarafından parti “CDH” olarak anıldığından, karışıklığa yol açmamak için çalışmada parti bu isimle anılmaya devam edilmiştir. Partide isim değişikliğinin yanı sıra renk değişikliği gerçekleşmiş (turuncu yerine turkuaz mavisi) ve Hristiyanlıkla ilgili köklerden uzaklaşarak yeni ve daha farklı bir politik çizgi benimsenmiştir. Detaylı bilgi için bkz: <https://www.lesengages.be>.

Daha sonra 1999'da Redouane Ahrouch tarafından *Noor - Le Parti Islamique* kurulmuştur (Riaño, 2014, s. 141; Maréchal, 2010, s. 438). Bu parti, 1999'da ve 2003'te seçimlere katılmış ancak başarılı olamamış, 2000 yılındaki yerel seçimlerde Müslüman seçmenleri seküler partileri desteklemek yerine boş oy kullanmaya çağırmıştır (Maréchal, 2010, s. 438).

2003 yılında, sonradan Müslüman olan Belçikalı Jean-François (Abdullah) Bastin ve Belçika İslam Merkezi'nin eski imamlarından, Suriye kökenli, cihatçı Bassam Ayachi tarafından bir başka İslamcı parti olan PCP (*Parti de la citoyenneté et de la prospérité*) kurulmuştur. Bu parti sonradan bölünmüş ve Bastin tarafından PJM (*Parti des Jeunes Musulmans*) kurulmuştur. 2009 yılında ise Bastin, Ahrouch ile birlikte *Musulmans.be* partisini kurmuştur ve parti yerel seçimlerde 4.055 oy almıştır (Dassetto, 2011, s. 132'den akt. Teich, 2016, s. 19). Tam olarak İslamcı bir parti olmasa da Belçika'daki Müslümanlar ve PTB tarafından kurulan *Égalité* partisi de 2009 seçimlerinde 4.289, 2010 seçimlerinde ise 5.041 oy almıştır (Dassetto, 2011, s. 132'den akt. Teich, 2016, s. 21).

PVDA-PTB ile ittifak yaparak kurulan ve yine tam olarak İslamcı olmayan bir diğer parti ise 2003'te Arap Avrupa Ligi'nin²⁰³ kurduğu ve PTB'li Avukat Zohra Othman tarafından yönetilen Resist'tir. Bu grup daha sonra PVDA-PTB'den uzaklaşmış ve 2003'te MDP'yi (*Moslim Democratische Partij*) kurmuştur (Jacobs, 2005, s. 104).

Belçika'da kurulan bu etnik/dinî azınlık partilerinin başarıları genel olarak, %5 seçim barajından dolayı yerel düzeyde kalmış, bölgesel ve federal düzeyde bir başarı elde edememişlerdir (Gaasendam, 2021, s. 2). 2012 yılında kurulan ISLAM partisi, katıldığı 14 Ekim 2012 tarihli ilk yerel seçimde %4 oy almış, Brüksel'in Anderlecht ve Molenbeek ilçelerinde birer belediye meclis üyeliği kazanmıştır.²⁰⁴ 2014'te parti bölgesel ve federal

²⁰³ Arap Avrupa Ligi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Jacobs, 2005.

²⁰⁴ ISLAM partisi başkanı ve Anderlecht belediye meclis üyesi, Fas kökenli Redouane Ahrouch, hedeflerinin yüzde yüz İslam devleti olduğunu açıklamış; kadın ve erkekler için ayrı ayrı toplu taşıma araçları önerisinde bulunmuştur. Kendisi de Brüksel'de, STIB'de (*Société des Transports Intercommuniaux de Bruxelles*) belediye otobüs şoförlüğü yapmış olan Ahrouch, bu açıklamalarından sonra işten çıkarılmıştır. Ahrouch ayrıca, 22 Nisan 2018'de RTL-TV1 yılında katıldığı bir televizyon programında kadın gazeteci Emmanuelle Praet ile "kadın olduğu gerekçesiyle" konuşmayı reddettiği için, Brüksel Mahkemesi'nin kararıyla, kadınlara yönelik ayrımcılık suçu işlediği için altı ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Partinin varlığı ve bu tür söylemleri gerek Belçika siyasetçileri gerekse kamuoyu tarafından oldukça tartışılmış, partinin kapatılması gündeme gelmiştir. Belçika'nın N-VA'lı eski Mülteci ve Göç Bakanı Theo Francken 6 Nisan 2018'de "*Belçika'da ISLAM adlı bir siyasi parti büyüyor. Şeriat hukukunun*

seçimlere katılmış, 13.719 (%0,2) oy almıştır. 2018 seçimlerinde ise partiden hiçbir aday seçilememiştir.

Birçok Avrupa ülkesinde daha çok Müslümanların ve bazen de Türklerin oylarını hedefleyen siyasi partiler kurulmuştur.²⁰⁵ Belçika’da ise bugüne kadar federal, bölgesel

getirilmesi için açıkça çağrıda bulunuyorlar. Şeriat insan haklarına aykırıdır. Şeriat partileri bu yüzden antidemokratiktir. Bunlar koyun kılığına girmiş kurtlardır.” şeklinde bir tweet atmıştır.

<https://twitter.com/FranckenTheo/status/982167165578067968>.

Ayrıca ilgili haberler için bkz.: Özkan (2019, Mayıs 9; 2018, Ekim 23; 2018, Nisan 7).

²⁰⁵ Avrupa ülkelerinde kurulan ve daha çok Müslümanların -bazı partiler için daha özde Türklerin- oylarını hedefleyen bu partilerin önde gelenlerine kısaca değinecek olursak, yakın zamanda sıkça gündeme gelenlerden biri Hollanda’da da Şubat 2015’te Türkiye kökenli iki milletvekili Tunahan Kuzu ve Selçuk Öztürk’ün liderliğinde kurulan DENK’tir (*Politieke Beweging Denk*, Düşün Siyasi Hareketi). İki isim de sosyal demokrat parti PVDA’dan ihraç edilmiştir. İhraç sebepleri, kendisi de aynı zamanda PVDA milletvekili olan o dönemki Hollanda Başbakan Yardımcısı Lodewijk Asscher’in Türkiye kökenli dinî kuruluşlara, tarikat ve cemaatlere yönelik (Hollanda Diyanet Vakfı, Millî Görüş Teşkilatı, Süleymancılar ve Gülemler hakkında) inceleme başlatılmasını ve bunların finansal kaynaklarının araştırılmasını istemesi sonrasında Kuzu ile Selçuk’un buna tepki göstererek ortak bir yazılı metin hazırlamasıdır. Ortaya çıkan kriz sonrasında parti toplantı yapmış ve görüş ayrılıkları sebebiyle iki isimle yollarını ayırmıştır. Hollanda’daki bazı dinî gruplar ve bu gruplarla bağlantılı bazı isimler, o dönem iki milletvekiline sahip çıkan açıklamalar yapmıştır. İlgili bir haber için bkz: “Hollanda: Türk kökenli iki milletvekili İşçi Partisi’nden ihraç edildi”. DENK’in manifestosunda, Hollanda’da artan hoşgörüsüzlük, sağcı düşünce ve yabancı düşmanlığı ile mücadele etmek için kurulduğu ifade edilmektedir (Vermeulen vd. 2020). Partiyi kuran isimlerin Türkiye’de AKP’yi destekleyen söylemleri olmuştur ve parti sık sık “Ankara’nın/Erdoğan’ın Hollanda’daki uzun kolu” (*lange arm van Ankara/Erdogan*) olarak nitelenmektedir. İlgili haberler için bkz: “Dit is de lange arm van Erdogan” (2018, Ağustos 14); “Netherlands says it wary of 'long arm' of Turkish state” (2016, Aralık 14). Vermeulen vd. (2020), İslam’ın siyasallaştığı bir bağlamda DENK’in Hollanda’daki ana akım partilerin bıraktığı boşluktan büyük ölçüde yararlandığını ve daha önce hiç olmayan endişeler ve tutumlar aracılığıyla seçmenleri mobilize etmeyi başaran bir işlev gördüğünü söylemektedir. Partide daha sonra bazı iç karışıklıklar yaşanmış ve istifalar olmuştur. Hollanda’da ayrıca 2007’de NMP (*Nederlandse Moslim Partij*, Hollanda Müslüman Partisi) kurulmuştur ancak 2012’ye kadar var olan parti, seçimlerde başarı elde edememiştir. Diğer Avrupa ülkelerine kısaca değinilecek olursa, Fransa’da Ocak 2015’te Hikmet Hüseyinbaş tarafından PEJ (*Parti égalité et justice*, Eşitlik ve Adalet Partisi) kurulmuş, 2016’da Şakir Çolak parti başkanı olmuştur. Hollanda’daki DENK gibi PEJ de “Erdoğan’ın partisi” ve “Türkiye’nin Fransa’daki ayağı” olarak nitelenmektedir. İlgili haberler için bkz: “Fransız seçimlerinde cemaatçilik tartışması: ‘Erdoğan’ın partisi seçimlere katılmamalı” (2019, Kasım 27). “Genç göçmenlerden oluşan PEJ, Fransa seçimlerinde yarışacak” (2017, Nisan 18). Yine Fransa’da PEJ’den daha önce, 1997’de Mohamed Ennacer Latrèche tarafından İslamcı bir parti olan PMF (*Parti des musulmans de France*, Fransa Müslümanları Partisi) ve Kasım 2012’de Nagib Azergui tarafından UDMF (*L’Union des démocrates musulmans français*, Demokratik Fransız Müslümanlar Birliği) kurulmuştur. Avusturya’da Ocak 2017’de Türkler tarafından NBZ (*Neue Bewegung für die Zukunft*, Gelecek İçin Yeni Hareket Partisi) kurulmuştur. İspanya’da 2009’da Fas kökenli Mustafa Bakkach El Aamrane tarafından PRUNE (*Partido Renacimiento y Union de España*, Rönesans ve İspanya Birliği Partisi) kurulmuştur. Bunun dışında İspanya’nın Kuzey Afrika’daki toprakları olan özerk il statüsündeki Melilla ve Septe’de (Ceuta) kurulan iki parti bulunmaktadır: 1999’da kurulan *The Coalicion por Melilla* (Melilla Koalisyonu) ve 2011’de kurulan *Coalición Caballas* (Caballas Koalisyonu). Bunlardan *Coalición Caballas* dağılmış Ekim 2021’de “*Ceuta ya!*” (Ceuta Şimdi!) kurulmuştur. İngiltere’de 1989’da, sonradan İslam’a inanan David Musa Pidcock tarafından IPB (*Islamic Party of Britain*, İngiltere İslam Partisi) kurulmuş ve parti 2006’da dağılmıştır. Norveç’te 2009’da Pakistanlı Ghufuor Butt tarafından ILP (*Independent Labour Party*, Bağımsız İşçi Partisi) kurulmuş, daha sonra *Arbeiderpartiet* (İşçi Partisi) ile karıştırılmaması için *Samtidspartiet* (Çağdaş Parti) ismini almıştır. Yunanistan’da 1991’de Sadık Ahmet tarafından DEB (Dostluk, Eşitlik, Barış Partisi) kurulmuştur ve ülkedeki Türk azınlığın haklarını savunmaktadır. Bulgaristan’da komünist rejim sonrası 1990 yılında Ahmed Doğan tarafından kurulan HÖH

ve yerel seçimlerde çok sayıda Türkiye kökenli aday seçilmiştir.²⁰⁶ Jacobs vd. (2002, s. 202), Belçika’da 2000’de gerçekleşen seçimin bir dönüm noktası oluşturduğunu, AB dışından seçilen siyasetçilerin sayısında dikkate değer bir artış gerçekleştiğini, özellikle Brüksel Başkent Bölgesi’nde Schaarbeek, Saint Josse ve Molenbeek gibi belediye meclislerinin %20-25’inin göçmen kökenli Türkiyeli ve Faslılardan oluştuğunu; ancak AB dışından gelen Belçikalı seçmenlerin, toplam seçmenlerin en fazla %9’unu oluşturduğunu ifade etmektedir.

Wauters ve Eelbode (2011, s. 43), Belçika’da altı yılda bir yapılan yerel seçimlerdeki etnik azınlık adaylarının başarısını, aynı zamanda bu seçimlerin “yerel” olmasına ve etnik azınlık temsilcilerinin kendi yerel toplulukları içerisinde zaten çoğunlukla aktif ve görünür olmalarına, dolayısıyla yerel siyasete girmenin onlar için sadece küçük bir adım olmasına da bağlamaktadır. Dancygier’in (2014, s. 258) belirttiği gibi, seçim kuralları Avrupa ülkeleri arasında büyük farklılıklar gösterebilse de Belçika; Danimarka, Hollanda ve Norveç gibi seçimlerin nispi temsile (*proportional representation*) göre yapıldığı ve seçmenlerin belirli adaylar için tercih oyu verebildiği ülkelerdendir. Çok üyeli nispi temsil seçimlerin, tek üyeli seçimlere kıyasla seçilme şansını arttırdığı söylene de parti seçkinleri genellikle azınlık adayları listenin en aşağılarına doğru yerleştirerek seçim zaferlerini zorlaştırmaktadır. Ancak tercihli oylamanın (*preferential voting*), aynı etnik kökene sahip seçmenler için özellikle çekici olabilecek olan göçmen kökenli adayların konumunu güçlendirdiği ve bazen seçimlerde olumlu sonuç almalarını kolaylaştırdığı gösterilmiştir (Togeby, 2008; Teney vd., 2010; Bird vd., 2011; Bergh ve Bjørklund, 2011; Schönwälder, 2013; Janssen vd., 2021; Janssen, 2021; Dowley, 2021). Göçmen kökenli nüfusun yoğun olduğu şehirlerde, etnik temelli hareketlilik -parti elitleri ve yerli seçmenin rızası olmasa da- bu şekilde temsil edilmeyi sağlamıştır. Janssen (2020, s. 9-11) de tercihli oylamaya sahip nispi temsil sisteminin, diğer seçim sistemlerine nazaran cinsiyet ve etnik azınlık gruplarının dahil edilmesi için diğerlerinden daha fazla fırsat sunduğunu, çünkü

(Hak ve Özgürlükler Hareketi); 2012’de, daha önce HÖH’te yer alıp ayrılan Kasım Dal tarafından kurulan HŞHP (Hürriyet ve Şeref Halk Partisi), 2016’da, yine daha önce HÖH Genel Başkanı iken partisinden ihraç edilen Lütfi Mestan tarafından kurulan DOST (Sorumluluk, Özgürlük ve Hoşgörü için Demokratlar Partisi) gibi Türklerin kurduğu çeşitli partiler olmuştur. Bu partilerden de örneğin HÖH’deki bazı siyasetçilerin AKP ve Recep Tayyip Erdoğan ile yakın ilişkileri olduğu söylenmektedir. Bkz: “Bulgaristan’daki Türk partisi Haklar ve Özgürlükler Hareketi ‘radikalleşti’ iddiası” (2021, Ekim 20). Bu partilerin bir kısmıyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz: Colombo, 2013.

²⁰⁶ <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/belcikadaki-yerel-secimlerde-100u-askin-turk-aday-yarisiyor-40983713>

partilerin daha büyük bir aday havuzu seçebildiğini ve seçmenlerin bireysel adaylar için oy kullanmasına izin verildiğini ifade etmekte; ancak bu tür farklılıkların dahil edilmesinin, seçim kurallarının yanı sıra (partiler, adaylar ve seçmenler ile ilgili) bir dizi dış etkene de bağlı dinamik ve karşılıklı etkileşime dayanan bir süreç olduğunu eklemektedir. Benzer şekilde Wauters ve Eelbode (2011, s. 43) de Belçika yerel seçimlerindeki farklı etnik kökenden gelen adayların başarısını, tercihli oylamayı içeren nispi seçim sistemine bağlamakta, etnik azınlıkların listede seçilemeyecek sıralarda yer alsalar bile, elde etmeyi başardıkları çok sayıda tercihli oy sayesinde seçilme olasılıklarının arttığını belirtmektedir.

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın (2018, s. 166) raporunda, "Türklerin Genel ve Yerel Yönetimlere Katılımı" başlığı altında, 31 Aralık 2018 tarihi itibarıyla Belçika'da federal parlamentoda toplam 6, bölge parlamentolarında toplam 6 Türkiye vatandaşı bulunduğu; ayrıca yerel yönetimlerde belediye başkanlığı, belediye başkan yardımcılığı, belediye meclis üyeliği gibi farklı görevlerde yer alan çok sayıda Türkiye vatandaşı olduğu belirtilmektedir. Çelik (2019, s. 52, Harita 3.3; s. 54, Tablo 3.2), Belçika'daki Türkiyeli nüfusun 2015 yılında belediyelere göre yoğunluğunu gösteren bir haritayı baz alarak nüfusun %4'ünden fazlasının Türkiyeli olduğu belediyeleri ve bu belediyelerde 2012-2018 yılları arasında görev yapan Türkiyeli temsilcilerin sayılarını göstermektedir. Buna göre nüfusunun %4'ünden fazlası Türkiyeli olan toplam 28 belediye'deki toplam 898 belediye meclis üyesinin 69'u (yaklaşık %7,68'i) Türkiye kökenlidir.²⁰⁷

²⁰⁷ Haritaya artık erişim sağlanamasa da, bu haritayı dikkate alarak Çelik'in (2019, s. 54, Tablo 3.2) oluşturduğu tablodaki verilere göre, her bir belediye'de Türkiyeli nüfusun toplam nüfusa oranı sırasıyla şu şekildedir: Hainaut-Farciennes (%28,49), Limburg-Beringen (%26,83), Limburg-Housden-Zolder (%25,58), Brüksel-Sint-Joost-ten-Node/Saint-Josse-ten Noode (%24,18), Brüksel-Schaerbeek/Schaerbeek (%18,19), Doğu-Flamanya-Zele (%15,36), Limburg-Genk (%15,32), Limburg-Maasmechelen (%15,01), Limburg-Houthalen-Helchteren (%12,19), Doğu-Flamanya-Gent (%11,27), Limburg-Leopoldsburg (%10,80), Hainaut-Aiseau-Prezles (%10,42), Liège-Herstal (%7,76), Liège-Saint-Nicolas (%7,55), Hainaut-Charleroi (%7,40), Hainaut-Châtelet (%6,94), Liège-Dison (%6,72), Flaman-Brabant-Machelen (%6,61), Doğu-Flamanya-Hamme (%6,13), Liège-Visé (%5,88), Liège-Verviers (%5,58), Anvers-Willebroek (%5,55), Brüksel-Stad Brussel/Bruxelles-Ville (%5,29), Doğu-Flamanya-Temse (%4,83), Anvers-Anvers (%4,79), Flaman-Brabant-Diest (%4,54), Flaman-Brabant-Vilvoorde (%4,50), Liège-Liège (%4,25). Çelik'in (2019) verdiği sayılar buraya aktarılırken kusurlardaki son dört rakam ihmal edilmiş ve belediyelerin bağlı olduğu vilayetler eklenmiştir. Ayrıca Brüksel Başkent Bölgesi çift resmî dilli olduğu için bu bölgedeki belediyelerin her iki dildeki ismi de belirtilmiştir.

Yaklaşık olarak son yirmi yıllık süreçte Belçika’da yapılan federal ve bölgesel seçimler ile Avrupa Parlamentosu seçimlerine bakılacak olursa 13 Haziran 1999 tarihinde yapılan ve ülkenin 50. Yasama Dönemi’ni (1999-2003)²⁰⁸ belirleyen; bölgesel parlamentolar, Federal Temsilciler Meclisi, Senato ve Avrupa Birliği’ndeki Belçika temsilcilerinin seçildiği, “canavar seçim” (*monster election*) (Fitzmaurice, 2004, s. 146) ve “bütün seçimlerin anası” (*mother of all elections*) (Deschouwer, 2000, s. 125) şeklinde anılan²⁰⁹ bu seçimde, ilk kez 27 Türkiye kökenli birey milletvekilliğine aday olmuştur (Aydemir, 2005). Seçimde Senato’ya iki Türkiyeli aday seçilmiştir: Flaman yeşiller partisi AGALEV’den aday olan Meryem Kaçar²¹⁰, bu seçimde Belçika’da seçilen ilk Türkiye kökenli senatör olurken, Flaman Sosyalist Partisi SP.A-SPIRIT’ten aday olan Fatma Pehlivan²¹¹ da Flamanca Konuşanlar Topluluğu’nun ortak tercih edilen (*co-opted*) senatörü olarak 2001-2003 yılları arasında mecliste görev yapmıştır.

Belçika’da 51. Yasama Dönemi’nde (2003-2007)²¹² görev yapacak olan Temsilciler Meclisi’ni ve Senato’nun doğrudan seçilmiş 40 üyesini belirlemek için yapılan 18 Mayıs 2003 Federal Parlamento seçimlerinde 24 Türkiyeli milletvekilliğine aday olmuştur. SP.A-SPIRIT’ten aday olan Fatma Pehlivan Flaman seçim bölgesinden doğrudan seçilerek 43 bin oyla yeniden Senato’ya girmiştir.²¹³ Aynı seçimde SP.A’dan aday olan Cemal Çavdarlı, tercih oyları ile yedek olarak öne çıkmış, milletvekili olarak seçilen

²⁰⁸ 1999-2003 yılları arasında görev yapmak üzere seçilen tüm senatörlerin listesi için bkz.:

<https://www.senate.be/www/?Mival=/WieIsWie/SenPerType&LEG=2&LANG=fr>

²⁰⁹ Deschouwer’ın (2000, s. 125) belirttiği gibi, Belçika’da 1993’te yapılan anayasa reformlarından sonra Mayıs 1995’te ilk kez Federal Temsilciler Meclisi ve reforme edilen Senato seçilmiş, dolayısıyla 1999’da yapılan bu seçim, üç bölgenin parlamentolarını belirleyen ilk “yeniden seçim” olmuştur.

²¹⁰ <https://www.senate.be/www/Webdriver?Mival=/showSenator&ID=4116&LANG=nl> 1969 Eskişehir doğumlu olan Kaçar, Gent Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Kendisiyle yapılan bir röportajda şöyle söylemektedir: “Ben 99 yılında Türkiye kökenli seçilen ilk parlamenterdim. Öyle ki Belçika basını beni iki elinin üzerinde taşıyordu. Mezun olduğum, yeni avukatım, yani topluma bir örnek. "Yabancı kökenli" siyasetçi olarak her zaman tanımlanıyordum gazetelerde. 11 Eylül’den sonra "Müslüman siyasetçi" olarak tanımlandım.” Ayrıca Türkiye’de yapılan Anayasa Değişikliği Referandumu’nda Belçika’dan çok fazla “evet” oyu çıkması hakkında da şu ifadelerde bulunmuştur: “*Flaman Sosyalist Parti Başkanı ‘Belçika’da yaşayan Türklerde bir sorun var, yüzde 75’inde bir sorun var çünkü evet oyu verdiler’ dedi. 5 yıl öncesine kadar Faslılar sorun teşkil ederken burada Türkler büyük bir sorun teşkil etmeye başladı. Biz sorun olmadık da sorun olarak tanımlanmaya başladık.*”

<https://www.takvim.com.tr/guncel/2018/12/17/meryem-kacar-avrupa-fetoyu-sorgulamaya-basladi>

²¹¹ <https://www.senate.be/www/?Mival=/showSenator&ID=4264&LANG=fr> Pehlivan, 1957 Sağmalcılar doğumludur. 1966’da, ilkokul ikinci sınıf öğrencisiyken Belçika’ya gitmiştir. 1978’de Gent Belediyesi’nde öğretmen olarak göreve başlamış, kadınlara destek amacıyla 1984’te Gent Kadınlar Birliği’ni kurmuştur. İlgili haber için bkz.: “Misafir işçi’lerin çocukları artık milletvekili” (2006, Aralık 3).

²¹² 2003-2007 yılları arasında görev yapmak üzere seçilen tüm senatörlerin listesi için bkz.:

<https://www.senate.be/www/?Mival=WieIsWie/SenPerType&LEG=3&LANG=fr>

²¹³ Bkz: “Belçika seçiminin Türk yıldızı” (2003, Mayıs 20).

başka bir isim bakan olunca, onun yerine atanarak Belçika Federal Hükümeti Temsilciler Meclisi'ne girmiştir.²¹⁴ Bu seçimde aday olan ancak seçilemeyen Emir Kır²¹⁵ ise 13 Haziran 2004'te bölge seçimlerine katılmış ve Brüksel Parlamentosu'na milletvekili seçilmiş; ayrıca 21 Temmuz 2004'te Brüksel Bölge Meclisi'nin Temizlik, Tarihi Anıtlar ve Sit Alanlarından Sorumlu Devlet Bakanı olarak atanmıştır. Bir önceki seçimde Senato'ya seçilen Meryem Kaçar, partisi %5'lik barajı aşamadığı için bu seçimde koltuğunu kaybetmiştir. Belçika'da 8 Ekim 2006'da yapılan yerel seçimlerde de belediye meclislerine 40'tan fazla Türkiye kökenli aday seçilmiştir (Yardım, 2020, s. 136-137).

Belçika'da 52. Yasama Dönemi'ni (2007-2010) belirleyen 10 Haziran 2007 seçimlerinde²¹⁶ Fatma Pehlivan SP.A'dan Flaman Parlamentosu'na senatör olarak seçilmiştir. Aynı seçimde Meyrem Almacı²¹⁷ Anvers seçim bölgesinden ECOLOGROEN üyesi olarak, Hilâl Yalçın²¹⁸ da Limburg seçim bölgesinden CD&V üyesi olarak seçilmişlerdir.

7 Haziran 2009'da Belçika'da gerçekleşen bölgesel seçimler için toplam 30'a yakın Türkiyeli aday olmuş ve toplam 7 Türkiyeli aday milletvekili seçilerek parlamentolara

²¹⁴ <https://www.lachambre.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=fr&cfm=cvview54.cfm?key=01106&lactivity=51> Çavdarlı, Emirdağlı'dır ve Eskişehir İmam Hatip mezunudur. Belçika'da Gent Merkez Cami'de dernek başkanlığı ve EMB (Belçika Müslüman Temsil Kurumu) üyeliği gibi görevler yapmıştır. Kendisiyle ilgili bir haber için bkz: "İmam Hatipli Türk Belçika Meclisi'nde" (2003, Temmuz 15). İlk kez seçildiği dönemde, İslam dininin gerçek ve çağdaş yüzünü tanıtmayı hedeflediğini ifade etmiştir. 2005 yılında Belçika milletvekiliyken Türkiye'ye, göçmenler için kısaltılmış askerlik yapmaya gitmiştir ve bu durum kamuoyunda çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Çavdarlı daha sonra 2010'da Belçika'da sağ-kanat bir parti olan LDD'den (*Libertair, Direct, Democratich*; Liberter, Doğrudan, Demokratik) aday olmuştur. Ayrıca Türkiye'de 12 Haziran 2011'de seçimleri için Eskişehir'den AKP adayı olarak ilan edilmiş, ancak seçilememiştir. Batalla (2014), Çavdarlı'nın hem Belçika'da SP.A'da milletvekilliği yapıp hem de Türkiye'de AKP'den aday olmasından söz ederken, bu iki partinin ideolojisinin taban tabana zıt (*diametrically opposed*) olduğunu söylemektedir. İlgili bir haber için bkz: "Bir Sosyalist, Bir Sağcı, Şimdi AKP'li" (2011, Nisan 13).

²¹⁵ Kır, Afyon Emirdağlı ve babası Belçika'ya maden işçisi olarak çalışmak üzere 1960'larda göç etmiş olan bir siyasetçidir ve Belçika'da yaşayan Türkiyeli göçmenler tarafından oldukça tanınıp bilinmektedir. Bu çalışmanın veri toplama aşamasında Kır, Sosyalist Parti (PS) milletvekili ve Brüksel'in 19 belediyesinden biri olan Saint-Josse-ten-Noode'un Belediye Başkanı olarak görev yapmaktaydı. Daha önceki dönemlerde belediye başkan yardımcısı ve bakan olarak da Belçika'da görev yapmış, ancak "Türkiye aşırı sağıyla bağlantılı olduğu ve MHP'li belediye başkanlarıyla görüşerek parti tüzüğünü ihlal ettiği ve güvenlik kordonunu (*cordon sanitaire*) kırdığı" gerekçesiyle 18 Ocak 2020 tarihinde Sosyalist Parti'den ihraç edilmiştir. İlgili haber için bkz. Özkan (2020, Ocak 18).

²¹⁶ 2007-2010 yılları arasında görev yapmak üzere seçilen tüm senatörlerin listesi için bkz.: <https://www.senate.be/www/?MIval=WieIsWie/SenPerType&LEG=4&LANG=fr>.

²¹⁷ <https://www.lachambre.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=fr&cfm=cvview54.cfm?key=01189&lactivity=52>.

²¹⁸ <https://www.lachambre.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=fr&cfm=cvview54.cfm?key=01241&lactivity=52>

girmiştir.²¹⁹ Seçime girerken Brüksel Başkent Bölgesi Hükümeti devlet bakanı olan Emir Kır²²⁰, CDH listesinden Mahinur Özdemir²²¹ ve Emin Özkara²²² Brüksel Parlamentosu'na, Fatma Pehlivan, Güler Turan ve Veli Yüksel Flaman Parlamentosu'na, PS adayı Serdar Kılıç²²³ ise yedek listeden Valon Parlamentosu'na seçilmiştir.

Belçika'da 53. Yasama Dönemi'nde (2010-2014) görev yapacak olan isimlerin belirlendiği 13 Haziran 2010 seçimlerinde²²⁴ toplam 29 Türkiye kökenli aday olmuş ve toplam üç Türkiyeli aday, Belçika Federal Hükümeti Temsilciler Meclisi'ne²²⁵ girmiştir: Bu seçimde bir kez daha seçilen ECOLO-GROEN üyesi Meyrem Almacı, Anvers seçim bölgesinden N-VA grubunun üyesi olarak seçilen Zuhal Demir²²⁶ ve Haianut seçim bölgesinden seçilen PS üyesi Özlem Özen²²⁷. Ayrıca Fatma Pehlivan ve Güler Turan SP.A üyeleri olarak Flaman Parlamentosu senatörü seçilmişlerdir.

Özgüden (2020a), Belçika'da 14 Ekim 2012'de gerçekleşen yerel seçimler hakkında Emir Kır'ın Sosyalist Parti yönetiminden destek alarak Saint-Josse belediye başkanlığına el koyduğunu ifade etmektedir. Yazara göre, Emir Kır, oy oranları ne olursa olsun o dönemki mevcut belediye başkanı Jean Demannez'in görevine devam edeceğine ilişkin

²¹⁹ İlgili haber için bkz.: “Yeni Vekillerimizi Tanıyalım” (2009, Haziran 9).

²²⁰ Kır, bu seçimde partisinde o dönemki parti başkanı ve Başbakan olan Charles Picque'den sonra en çok oy alan ikinci aday olmuştur.

²²¹ Özdemir, 2006'da belediye seçimlerini kazanarak belediye meclisine girmiştir. 7 Haziran 2009 seçimlerinde CDH listesinin 21. sırasından seçilmiştir. Belçika'da seçilen ilk türbanlı parlamento üyesidir. Erdoğan ve AKP tarafından desteklenmektedir. Ermeni soykırımını tanıyan bildiriye imzalamayı reddettiği için CDH'tan 2015 yılında ihraç edilmiştir. 2010 yılında o dönem AKP İstanbul Milletvekili olan, AKP Genel Başkan Yardımcılığı da yapmış olan Edibe Sözen'in Özel Kalem Müdürü olarak görev yapan Rahmi Gökaş ile evlenmiştir. Nikah şahitliğini Recep Tayyip Erdoğan yapmıştır ve onun “manevi kızı” olarak anılmaktadır. Partisinden ihraç edildiğinde Belçika'nın İstanbul Başkonsolosluğu önünde düzenlenen protesto gösterisine Recep Tayyip Erdoğan'ın kızı Sümeyye Erdoğan da katılmıştır. 2020'de Cezayir Büyükelçisi olarak göreve başlamıştır. Konuyla ilgili bazı haberler için bkz: “Erdoğan'ın ‘manevi kızı’ olarak nitelendirilen Mahinur Özdemir, Cezayir'e büyükelçi olarak atandı” (2019, Eylül 13), “Başbakan, Mahinur Özdemir'in düğününe katıldı” (2010, Temmuz 30).

²²² <https://www.parlementfrancophone.brussels/le-parlement/les-parlementaires/ozkara-emin>
<http://www.parlement.brussels/meps/ozkar/>

²²³ Kılıç, Valon Parlamentosu'nun ve Frankofon Topluluk Parlamentosu'nun ilk Türkiye kökenli milletvekili olmuştur. 2014 yılında Charleroi Belediyesi başkan yardımcılığı yapmak için milletvekilliğinden istifa etmiş, ancak 2016'da bu görevini devrederek tekrar milletvekilliğine dönmüştür.

²²⁴ 2010-2014 yılları arasında görev yapmak üzere seçilen tüm senatörlerin listesi için bkz.:

<https://www.senate.be/www/?MIval=WieIsWie/SenPerType&LEG=5&LANG=fr>

²²⁵ <https://www.lachambre.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=fr&cfm=cvlist54.cfm?legis=53&today=n>

²²⁶ <https://www.lachambre.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=fr&cfm=cvview54.cfm?key=06142&lactivity=53>

²²⁷ <https://www.lachambre.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=fr&cfm=cvview54.cfm?key=06326&lactivity=53>

seçim öncesinde parti içerisinde yapılan anlaşmaya uymamış ve seçimden sonra Demannez'i başkanlıktan çekilmeye zorlayarak kendisi başkan olmuştur.

Belçika'da, bu çalışmanın alan araştırmasının yürütüldüğü tarihleri de kapsayan, 54. Yasama Dönemi'nde (2014-2019)²²⁸ görev yapacak olan isimlerin belirlendiği 25 Mayıs 2014 tarihli Avrupa Parlamentosu seçimleri ile federal ve bölgesel seçimlerde 6'sı Federal Parlamento'ya (Meyrem Almacı, Zuhal Demir²²⁹, Özlem Özen, Veli Yüksel, Fatma Pehlivan ve Emir Kır²³⁰), 4'ü Brüksel Parlamentosu'na (Mahinur Özdemir, Emin Özkara, Hasan Koyuncu²³¹ ve Şevket Temiz), biri de Flaman Parlamentosu'na (Güler Turan) olmak üzere toplam 11 Türkiye kökenli aday seçilmiştir. Bu seçim sonrasında babası Faslı, annesi Türk olan ve Brüksel'de PS listesinden seçilen Nawal Ben Hamou da meclis başkanlığını yürütmüştür.²³² Özgüden (2020a), bu seçimlerde Sosyalist Parti'den aday olan Türk adayların, Türkçe bildiri ve afişlerle yürüttükleri propaganda kampanyaları sayesinde Türk kökenli seçmenlerden aldıkları yüksek oylarla parlamento'ya girdiklerini söylemektedir. Bu seçiminin, bu çalışmanın alan araştırmasının yapıldığı dönemde, Belçika'da yapılmış olan son seçim olduğunu göz önünde bulundurmak hem o dönem Belçika'daki mevcut siyasal konjonktürü daha anlaşılır kılacak hem de kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ifadelerini ait oldukları bağlamlar dahilinde değerlendirme imkânı sağlayacaktır.

Belçika'da 14 Ekim 2018'de yapılan seçimlerde de yaklaşık 120 Türkiye kökenli birey aday olmuştur.²³³ Batalla (2014), Belçika'daki neredeyse tüm partilerde Türkiye kökenli adaylar olduğunu belirtmekte, hatta bazı partilerin Türklerin yoğun olarak yaşadığı Saint-

²²⁸ 2014-2019 yılları arasında görev yapmak üzere seçilen tüm senatörlerin listesi için bkz.:

<https://www.senate.be/www/?MIval=WieIsWie/SenPerType&LEG=6&LANG=fr>

²²⁹ <https://www.vlaanderen.be/vlaamse-regering/ministers/5D94A28085CC0C0008000003> Alevi-Kürt ve beş çocuklu bir ailede büyüyen ve babası Dersimli bir maden işçisi olan, hukuk mezunu Demir 24 Şubat 2017'ye kadar N-VA milletvekili olarak görev yapmış, daha sonra (bu çalışmanın alan araştırmasının yapıldığı tarihler de dahil olmak üzere) 9 Aralık 2018'e kadar Belçika Federal Hükümeti'nde Yoksullukla Mücadele, Fırsat Eşitliği, Engelliler ve Bilimsel Politikalardan Sorumlu Devlet Bakanı olarak görev yapmıştır. Türkiye'deki AKP hükümetine yönelik eleştirileriyle gündeme gelen ve bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bireylerin de bu eleştirilerini zaman zaman andığı Demir, şu anda Çevre, Turizm, Enerji ve Adalet Bakanı olarak görev yapmaktadır.

²³⁰ Özgüden (2020a), bu seçimde belediye başkanlığının yanı sıra Federal Parlamento Brüksel milletvekili olarak seçilen Kır'ın aldığı 18.536 tercih oyunun 9.068'inin, yani %48,92'sinin Türk seçmenlerin yoğun olarak yaşadığı Saint-Josse ve Schaerbeek belediyelerinden geldiğini ifade etmektedir.

²³¹ <https://www.parlementfrancophone.brussels/deputes/hasan-koyuncu>.

²³² "Belçika'da Türk Kökenli Milletvekilleri Görevlerine Başladı" (2014, Haziran 20).

²³³ Bkz: "Belçika'daki seçimlerde 120 Türk yarışacak, yolsuzluk iddiası ihraç getirdi" (2018, Ekim 11).

Josse ve Schaerbeek belediyelerinde Türkçe seçim broşürü dağıttığını ve bunun entegrasyonla ilgili tartışmalara yol açtığını ifade etmektedir. Ayrıca bazı partilerin seçim programlarını basına sunarken Türkçe dublajlı video gösterimi yaptığını, ancak bu tür Türkçe seçim kampanyalarının ilk kez bu seçimde gerçekleşmediğini söylemektedir. Yazar (2014), 2010 yılında Sait Köse (MR), Emir Kır (PS) ve Yalçın Bulduk'un (CDH) ağırlıklı olarak Türkçe siyasi propaganda yaptığını, yine CDH'nin iki dilli seçim broşürünün Türkçe versiyonunda Türk seçmenlerden Mahinur Özdemir'i desteklemelerinin istendiğini ifade etmektedir.

Bu tarihten sonraki seçimlere ve kurulan bazı siyasi partilere kısaca değinilecek olursa, Belçika'da daha önce Yeşiller partisinde senatörlük yapmış olan Meryem Kaçar, Lübnan kökenli Dyab Abou Jahjah, Gent Yeşil Camii projesini yürüten avukat Ercan Tok, Gent Üniversitesi'nde akademisyen ve aynı zamanda Meryem Kaçar'ın eşi Dries Lesage, gazeteci Hilde Sabbe ve Karim Hassoun gibi isimler tarafından Şubat 2018'de Be.One adlı bir siyasi parti kurulmuştur.²³⁴ Parti, 14 Ekim 2018'de yapılan belediye ve eyalet seçimlerinde Gent bölgesinde toplam 1709 oy (%1,1) alabilmiştir. 579 oy alan Kaçar, seçim sonrası çeşitli sebeplerle Jahjah ile ayrı düşmüş ve eş koordinatörlük görevinden istifa etmiştir.²³⁵ SP.A'dan ihraç edilen Ahmet Fatih Koç, Hülya Ertaş, Els De Ganck, Abdelkader Çetin, Aysel Çeşmeli ve Yavuz Aksoy tarafından 26 Mart 2018 tarihinde kurulan VMC (*Vlaams Multicultureel Collectief*, Flaman Çokkültürlü Kolektif Partisi) ise aynı seçimde 480 oy (%0,3) alabilmiştir. Yine bu seçimde, Murat Köylü tarafından kurulmuş olan ve amblemi "Müslümanların birliğini simgelediği" düşüncesiyle "Rabia" işareti²³⁶ olan MRP (*Multiculturele Recht Partij*, Çokkültürlü Adalet) de 498 oy (%0,3) almıştır. Bu seçimde, sağcı ya da solcu olmadıkları, merkezde yer aldıkları iddiasıyla Anvers'te Nisan 2018'de kurulan D-SA'da (*Democratisch Solidair Appèl*, Demokratik Dayanışma Çağrısı) Yeliz Çıtak, 4875 oy (%1,7) alabilmiştir ve parti Hoboken ve Anvers'te belediye ve eyalet düzeyinde birer sandalye hak kazanmıştır.²³⁷ Partide daha

²³⁴ "Belçika'nın yeni partisi Be.One" (2018, Şubat 7), "Belçika'nın Yeni Partisi 'Be.One' Resmen Kuruldu" (2018, Şubat 10).

²³⁵ "Belçika'daki Türk Partilerinde Hayal Kırıklığı" (2018, Ekim 18).

²³⁶ "Belçikalı Türkler Üç Ayrı Parti ile Seçime Hazırlanıyor" (2017, Aralık 11).

²³⁷ Bkz. Alan (2018).

önce SP.A ve GROEN’de yer almış olan isimler bulunmakta ve adaylar genellikle Türkiye, Fas, Pakistan kökenlidir.

Belçika’da en son yapılan ve 55. Yasama Dönemi’ni (2019-2021) belirleyen 26 Mayıs 2019 tarihli Avrupa Parlamentosu, federal ve bölgesel seçimlerinde ikisi federal, beşi bölgesel olmak üzere Türkiye kökenli toplam yedi aday milletvekili seçilmiştir. Bu seçimden sonra Belçika’da hükümetin kurulması 16 ay sürmüştür. Federal düzeyde N-VA’nın birinci olduğu bu seçimde, Brüksel Saint-Josse Belediye Başkanı olan Emir Kır ikinci kez Federal Parlamento’ya seçilmiş ve Valon Bölgesi’nden Hainaut listesinden aday olan Özlem Özen PS’den Federal Parlamento’ya seçilmiş; ayrıca GROEN üyesi ve eş başkanı Meyrem Almacı²³⁸ Flaman Parlamentosu’na; Emin Özkara, Şevket Temiz²³⁹, Hasan Koyuncu²⁴⁰ ve İbrahim Dönmez²⁴¹ de PS’den Brüksel Parlamentosu’na girmeye hak kazanmıştır. PVDA-PTB üyesi Ayşe Yiğit²⁴² ortak tercih edilen (*co-opted*) aday olarak Senato’ya seçilmiştir.²⁴³ Ayrıca Beringen Belediye Başkan Yardımcısı olan Hilâl Yalçın bu seçimde, CD&V Limburg Bölgesi listesinden yedek aday olarak seçilmiş, liste başındaki milletvekilinin görevinden ayrılması neticesinde 1 Eylül 2021 itibarıyla milletvekili olarak görevlendirilmiştir. Schaerbeek belediye başkan yardımcısı Sadık Köksal²⁴⁴ da bu seçimde ikinci yedek seçilmiş ve Brüksel Bölge Hükümeti kurulurken iki milletvekilinin bakan olması ve partisi DéFi’nin koalisyon hükümetinde yer alması neticesinde milletvekili olarak göreve başlamıştır.

²³⁸ <https://www.flemishparliament.eu/flemish-representatives/4381>

²³⁹ <http://www.parlement.brussels/meps/temiz/>

²⁴⁰ <http://www.parlement.brussels/meps/koyun/> (PS üyesi)

²⁴¹ <http://www.parlement.brussels/meps/donme/>

²⁴² <https://www.senate.be/www/?MIval=/showSenator&ID=4881&LANG=fr>

²⁴³ <https://www.senate.be/www/?MIval=WieIsWie/SenPerType&LEG=7&LANG=fr>

²⁴⁴ <http://www.parlement.brussels/meps/koksa/>

6.4. BELÇİKA'DA SOL POPÜLİZM

Bu çalışmada Avrupa'daki sol partilerin ve siyasetçilerin çifte vatandaşlara yönelik araçsal ve pragmatik yaklaşımları sol popülizm olarak adlandırılmıştır ve bu popülizmin potansiyelleri ve açmazları bu çerçevede tartışılmıştır. Göçmenlerin siyasal tercihlerini ve oy verme davranışını etkileyen çok sayıda etken vardır ve bunların çoğunlukla ortak bir ideoloji paylaşımı; ulusal, etnik ve/veya dinî kimlik; (bireysel ya da kolektif düzeyde) pragmatik kaygılar; topluluk etkisi ve göçmenin yaşadığı ülke toplumuna tam katılımı ve ekonomik refahının iyileşmesi ile ilgili endişeler olduğu söylenebilir.

Dancygier, Abou-Chadi'nin (2020) kendisi ile yapmış olduğu sesli yayında (*podcast*) azınlık seçmenin desteğini azami düzeye çıkararak aday türünün ideolojik olarak kentsel alanlardaki 21. yüzyıl çekirdek sol destekçisinden genellikle oldukça uzaklaşma eğiliminde olduğunu ifade etmektedir. Dancygier, Belçika, İngiltere ve İsveç gibi gelişmiş sanayi sonrası toplumlarda etnisite ile oy verme davranışı arasındaki ilişkiye dair çok fazla çalışma yapılmadığını ifade etmekte ve azınlıkların ürettiği siyasal ağların göçmenlerin köken ülkelerinde geliştirdiği ve menzil ülkeye getirdiği muhafazakâr ve erkek-egemen sosyal yapıların üzerinde şekillendiğini söylemektedir. Bir anlamda demokratik ülkelerin “modern” siyasal kurumlarında “modern öncesi” bağların izini sürdüğünü belirten Dancygier, sol partilerin bu çelişkili durum karşısında neler yaptığını ampirik bir yaklaşımla ele almaktadır.

Güncel siyasal söylemde popülizm kesin sınırları olmayan ve herkes tarafından kabul edilen bir tanımlama yapılamayan oldukça esnek bir kavramdır. Birçok sosyal ve siyasal bilimci tarafından yapılan tanımlar da bu esnekliğin altını çizmekte ve genellikle kavramın belirsizliğini artırmaktadır. Mudde'ye (2017, s. 27) göre, popülizm kavramı bir çeşit siyasal söylem, ideoloji, liderlik, hareket, olgu, strateji, tarz, sendrom gibi birçok farklı biçimde tanımlanmıştır. Anselmi (2018, s. 5) de birçok araştırmacının, bu olgunun varlığından hâlâ derin bir şüphe duyduğunu ve bazılarının onu *ikincil* veya *yan-ürün* (*epiphenomenon*) olarak ele aldığını veya daha büyük bir sosyal ontolojik oluşumdan ortaya çıkan belirsiz bir tezahür olarak değerlendirmektedir. Fakat, bu çalışmada ele alınan meselenin anlaşılabilmesi için işe yarar bir tanımlama gerekmektedir ve bu noktada March'ın (2017, s. 4) tanımlaması konuyu elverişli biçimde tartışabilmek için yol göstericidir. Ona göre, popülizm basitçe “yoz seçkinler sıradan insanların ihtiyaçlarını

yok saymaktadır” argümanına dayanan pragmatik ve araçsal politikalar ve insanların dikkatini onların yüzleştiği çeşitli toplumsal problemlerin altında yatan temel sebeplerden ve bu problemlerin kurumsal temellerinden ziyade aktörlere ve onların eylemlerine yönlendirme amacı taşımaktadır. Bu tanıma göre olgu, sorunları kendilerini doğuran yapılarda değil bu yapılar içinde veya dışında belli konumları işgal eden aktörlere veya onların faillik biçimine bağlamaya karşılık gelmektedir.

Siyasetin kendisi gibi, popülizm de toplumdaki mevcut pratik meseleler ve sorunlar (söz gelimi azınlıkların ve göçmenlerin hakları ve daha geniş toplumla bütünleşmeleri) karşısında alınan tutumların altında yatan temel siyaset felsefesine ve programına göre sağ-kanat veya sol-kanat şeklinde tanımlanmaktadır. Jou ve Dalton’un (2017) tartıştığı gibi, tutumlara ya da düşüncelere dayalı bir sol-sağ popülizm ölçeği, çok çeşitli konularda benimsenen vaziyet alışları (pozisyonları) özetlediğinden aynı olguyu ölçüp ölçmediği her zaman net değildir, ancak yine de değerlidir. Bu olgunun bağlam-duyarlı “doğası” nedeniyle Mackert (2019, s. 10); Collier and Mahon (1993) ve Sartori’ye (1970) atıfla, bağlamları ciddiye almanın, popülizm gibi kavramları aşırı esnetmeyi önleyebileceğini belirtmektedir. Öte yandan de Vreese vd. (2018, s. 2), popülizmin sonuçlarının her zaman olumlu ya da olumsuz olduğunun söylenemeyeceğini, ne gibi faydalar elde edileceğine bağlı olarak her ikisinin de mümkün olabileceğine dikkat çekmektedir. Sağ popülizm ile sol popülizmin benzerliklerini farklı boyutlarıyla ele alan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin March (2017, s. 4), şöyle söylemektedir:

“(…) sol popülizm “bir sınıf çatışması politikası” değildir ve “tarihsel olarak sosyalist ve sosyal demokrat hareketlerden farklıdır”. (...) radikal sol ve sağ, “popülizmleri söz konusu olduğunda birbirinden önemli ölçüde farklı değildir” ve “genel mesaj aynıdır: yozlaşmış elitler sıradan insanların çıkarlarını yok saymaktadır”. Halikiopoulou vd. (2012, s. 524, 531) için “kültürel kimlik ve Avrupa entegrasyonu meseleleri”, “solun ulusal-popülizmi” de dahil olmak üzere, “radikal sağ ve sol partilerin aynı safta olduğu” anlamına gelmektedir. (...) ortak popülizm, özellikle her ikisinde ortak olan otoriteriyenizm, elitizm karşıtlığı ve topluluk odaklı siyaset açısından sağ ile solu “İtiraf Etmek İstediklerinden Daha Benzer” (*More Similar Than They'd Like to Admit*) kılmaktadır (Clark vd., 2008, s. 525-527)”.

Bu çalışmanın argümanlarından biri olarak Belçika’daki sol popülistlerin göçmenlerin istikrarsız konumlarını siyasi kazanç için araçsallaştırdığı, ancak bunu farklı temellerde ve farklı biçimlerde yaptıkları ifade edilebilir. Manço ve Kanmaz (2005, s. 1105, 1113, 1120), Schaerbeek ile ilgili yapmış oldukları çalışmada geçmişten bu yana yerel

yönetimin Müslümanlara ve cami derneklerine yönelik olumsuz tavrının özellikle 1994'ten sonra değiştiğini, bu durumun Schaerbeek'e özel olmadığını, ancak Müslümanları aktif vatandaşlar hâline getirmeyi amaçlayan yeni yaklaşımın seçim odaklı gizli bir ajandadan muaf olmadığını belirtmektedir. Yazarlar 1995'ten beri çeşitli siyasi partilerin yöneticilerinin, hatta bazen üst düzey olanlarının da seçim kampanyalarının bir parçası olarak Türkiye ve Fas camilerini ziyaret etmekten çekinmediklerini söylemektedir. Yazarların dikkat çektiği bir diğer husus, Belçika vatandaşlığı elde eden yabancı kökenlilerin büyük çoğunluğunun Müslüman olması ve tüm siyasi partilerin yerel, bölgesel ve yasama seçim listelerinde Müslümanların yer almasıdır.

“8 Ekim 2000 yerel seçim sonuçlarına ilişkin yaptığımız hesaplamalara göre yerel seçimlerde, demokratik partilerin aday listelerinde 35 Müslüman aday ve 235 Müslüman olmayan aday bulunuyordu. (11'i seçilen) Müslüman adayların her biri 360 tercih oyu alırken Müslüman olmayan adaylar ortalama 297 tercih oyu almıştır. Müslüman olmayan adayların ortalamasının hesaplanmasında yerel ve hatta ulusal siyasetin yıldız isimlerinin tercih oylarının da hesaba katıldığını göz ardı etmemek gerekmektedir. Siyasi partilerin stratejistlerinin de göz ardı etmediği bu karşılaştırma, şehrin Müslüman seçmenlerinin özellikle aktif olduğunu ve belediye seçimleri alanında dikkate alınması gereken bir güç olduklarını göstermektedir” (Manço ve Kanmaz, 2005, s. 1120).

Lesthaeghe ve Neels (2000, s. 133-134), Belçika'da camilerin 1970'lerin sonunda ve özellikle 1980'lerde çoğalmaya başladığını, büyümelerinin ve görünürlüklerinin güvenlik veya yangın tehlikeleri gibi sebepler dışında hiçbir düzenlemeyle engellenmediğini ifade etmektedir. Yazarlar bu durumun, İslam'ın hem göçmenlerin köken ülkelerinde hem de İslam dünyasında siyasi öneminin giderek arttığı bir döneme denk geldiğini ve böylece İslam'ın bir siyasi mobilizasyon gücü olarak göçmenlerin gittikleri ülkeye taşıdıkları bireysel inançlarının tamamlayıcısı hâlinde gelişebildiğini söylemektedir.

Manço ve Kanmaz (2005, s. 1120), cami dernek liderlerinin ortaya çıkmasının da yerel otoriteleri Müslümanların seslerine daha fazla kulak vermeye yönlendirdiğini ifade etmekte, Schaerbeek'teki tek bir caminin bile bu eğilimden azade olmadığını, bu liderlerin geçmiştekilerden farklı olarak Belçika vatandaşı olduklarını, daha iyi eğitilmiş ve sosyo-politik gerçeklerin daha farkında olduklarını; dolayısıyla Frégosi (2001), Kanmaz ve Mokhless (2002) ve Yalçın-Heckmann'a (1997) da atıfla, yerel otoritelerin bu liderlerin kendi topluluklarının gözündeki meşruiyetini göz önüne almak ve güçlerine saygı göstermek zorunda olduklarını belirtmektedir. Fadil vd. (2014, s. 239), Avrupa'nın

başka yerlerinde yürütülen araştırmalara paralel olarak, Belçika’da İslam’ın siyasi mobilizasyon süreçlerinde artan bir önemi olduğunu belirtmektedir. Yazar Müslümanların yerel nüfusun önemli bir parçası olduğunu ve kentsel alanlardaki yoğun demografik ağırlıklarının onları önemli bir siyasi güce dönüştürdüğünü söylemektedir. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcıların da Belçika’da oy verirken dinî inançları çerçevesinde düşünerek muhakeme yaptıklarını söylemek mümkündür. Örneğin kendisiyle Liège’de mülakat yapılan bir katılımcı Belçika’daki siyasi partilerin Türk ve Müslüman adaylara listelerinde yer verdiğini ancak bunları samimi bulmadığını, partilerin ya da siyasetçilerin Müslümanları savunmak için özel bir şey yapmadığını düşündüğünü söylemektedir:

O an için diyom ya... gerçekten yani.. buradaki... nasıl diyeyim, sosyal haklar olsun, ne bileyim yani eğitim olsun... veya da hani Müslüman olarak... burada yaşantı olarak olsun... hangisi iki fazla veriyorsa, elimizden geldiğince onu desteklemeye çalışıyoruz yani. O da oluyor mu, olmuyor. Yani sadece vaatler oluyor ama gerisi de gelmiyor. Nasıl diyeyim, Müslümanın oyunu almak için kandırılmış bir sistem var velhasıl... Biz de bilerek lades diyoz sadece, başka bir şey de yok yani velhasıl. (...) Hangisi olursa olsun, hiç fark etmiyor yani velhasıl... Göstermelik birkaç tane aday koyuyorlar, ama Türk, ama Müslüman, ama şu, ama bu... Hiçbirisi normal, ciddi bir yere gelemiyor yani velhasıl... Hep alt düzeylerde kalmak zorundaymış gibi... Sadece bulunan işte... Müslümanların diyeyim, hangi ülke olursa olsun, sadece oy potansiyeli olarak kullanılıyor. (...) Genelde Türklüğe karşı olacak, yok bilmem ne olacak... Diyorum ya hepsi fasa fiso yani. İnandırıcı bir yeri yok yani velhasıl. (...) Yani Müslümanlarla... Müslümanları savunmak için yani yaptıkları özel bi’ şey görmüyom ben. O yüzden... o yüzden yani bi beklentim yok, bi samimi görmüyom. (Katılımcı 73, Kadın, 47, Çifte vatandaş, Liège)

Kendisiyle Anvers’te mülakat yapılan bir katılımcı da siyasi partilerin Türk ve Müslüman adayları oy potansiyeli olarak kullandığını düşünmekte, ancak yine de “bir ibadet olarak” oy verdiğini ve verdiği oyun hesabını Allah’a vereceğini, eğer bu adaylar zalimlerin zulmüne ortak olursa onları Allah’a havale edeceğini söylemekte; Belçika’da camilerle ya da çocukların okuluyla ilgili bir sorun olduğunda oy verdikleri bu kişilerin ilgilendiğini, telefon açıp “selamünaleyküm” diyerek onlara ulaşılabildiklerini söylemektedir:

Katılımcı 46: *Şimdi adaylar ne için var burada? Ya Türk adaylardan bahsediyoruz de mi? Türk adayı bi parti neden aday gösterir? Onun partiye katacağı oy nedir diye gösterir! Bunlar kullanır insanı yaa, başka bir şey yapmazlar.*
Araştırmacı: *Yani siz aslında buradaki partileri de samimi bulmuyorsunuz? Yani güvenilir bulmuyorsunuz?*
Katılımcı 46: *Haa, ben de oyu, ben de verdiğim oyuuu, bir ibadet olarak veriyorum! Yani Allah bana bu verdiğim oydan dolayı soru soracak. Hah! Şimdi iyi anla*

konuyu... Bu soruyu sorduğu zaman, ben Allah'a nasıl cevap vereceğim? Oyumu verdiğim adayla konuşup ondan söz isteyeceğim. Bak arkadaş, yarın bir gün bir cami sorunu olur, bir çocuklarımızın okul sorunu olur, sen bu hainlerin yanında eğer zalimlerin zulmüne ortak olursan, ben seni Allah'a havale ederim. Ben böyle anlaşma yaparım. Hatta, burada adaya ulaşmak mümkün, telefon açıyor zaten... Alo, selamünaleyküm... ondan sonra...

Araştırmacı: *Türkiye'dekinden daha kolay ulaşıyorsunuz yani burada?*

Katılımcı 46: *Tabii. Burada diyorsun, "Selamünaleyküm, yaaa Emir abi"... Emir var mesela, Emir Kır. Kır. Çok beğenirim mesela. Bir tanıştırayım mı seni onla?*

Araştırmacı: *Brüksel'de evet biliyorum, Saint Josse...*

Katılımcı 46: *Sen ulaşamazsın ona ama, ben ulaşıyorum ona. Bilmiyorum belki ulaştın mı? (...) Onun yanına gitsene, ziyarete... (...) Bak ben sana söylüyüm, ben sana yardımcı olurum o konuda. Telefon numara veririm. Şimdi o insanı tanı yaa... Çok faydalanırsın! Böyle şekeer, kaymaak!*

Bu ifadeler Türk ve Müslüman seçmenlerin Belçika'daki siyasi partilere ve siyasetçilere bakış açılarını ve genel beklentileri bir anlamda ortaya koymaktadır. Kendileriyle mülakat yapılan birçok katılımcı, fayda görmeseler bile Türk adayları desteklemek gerektiğini düşünmektedir:

Katılımcı 34: *Bana Belçika'da, sorsanız, kime oy kullanıyorsunuz... Bizim burada Türk bi bakanımız var, büyük oyların toplandığı, ona oy veriyoruz. Ama...*

Araştırmacı: *Kim o dediğiniz?*

Katılımcı 33: *Emir Kır.*

Katılımcı 34: *Emir Kır.*

Katılımcı 34: *Ama ondan hariç, ne iş yapıyorlar, ne yapıyorlar... Burada da çok fazla bir iş yapmıyorlar açıkçası. Biz Emir Kır'a oy veriyoruz da Emir Kır n'apıyor?*

Katılımcı 33: *Yani işte...*

Katılımcı 34: *Pek öyle özel bir şeyleri yok...*

Katılımcı 33: *İşte...*

Katılımcı 34: *Bir... bir faydası var mı bize? N'aaapıyorlar?*

Katılımcı 33: *Olsuun, yine de Türk olarak desteklemek lazım.*

Belçika'da özellikle etnik oy söz konusu olduğunda adaylar toplu oylamayı müzakere etmek için derneklerle veya diğer adaylarla temasa geçmektedir (Martiniello, 2000, s. 124). Özgüden (2020a), Emir Kır'ın o dönem İstanbul Emniyet Müdürü olan Celalettin Cerrah'ı makamında ağırladığını ve özel bir plaket verildiğini aktarırken PS yöneticilerinin Türkiyeli seçmenden oy alabilmek için Türk-İslam sentezcisi derneklerin etkinliklerine katıldığını şöyle dile getirmektedir:

“Brüksel hükümetinde güvenlik ve asayiş işlerinden değil, kent temizliği, anıtlar ve sitelerden sorumlu olan bir bakanın bir yabancı polis şefini görkemli şekilde ağırlaması kolay anlaşılır bir şey değildi, ama dönem *Belçika Sosyalist Partisi* yöneticilerinin sırf Türk kökenli seçmenlerin oylarını alabilmek için iftar sofraları da dahil Türk-İslam sentezcisi derneklerin her türlü etkinliğinde boy gösterdiği bir dönemdi” (Özgüden, 2020a).

Özgüden (2020a), yine aynı yazısında Emir Kır'ın Ermeni soykırımını tanımadığı için Belçika'daki kuruluşlar ve siyasetçiler tarafından eleştirildiğini, ancak parti yöneticilerinin kendisine sahip çıkıp desteklediğini ifade etmekte ve bunun da yine Türkiyeli seçmenin oylarını almak için yapıldığını, seçimlerde destek alabilmek için aşırı sağcı ve İslamcı derneklerin ziyaret edildiğini söylemektedir:

“Aslında, bu sahiplenmenin ardında Sosyalist Parti'nin Brüksel'de Türk göçmenlerin yoğun bulunduğu Saint-Josse ve Schaerbeek belediyelerinde ne pahasına olursa olsun onların oylarını alma hesabı yatıyordu. O kadar ki, Adalet Bakanı Onkelinx Liège kentinde yetişmiş ve ünlenmiş bir politikacı olduğu halde, 2006 yılında yapılacak belediye seçimlerinde Schaerbeek belediye başkanı olma hırsıyla Brüksel'e taşınmış, Türk oylarını garantilemek için Emir Kır da dahil bir önceki seçimde seçilmiş Türk politikacılarının refakatinde aşırı sağcı ya da İslamcı olmasına bakmaksızın Türk derneklerinin kapılarını aşındırmaya başlamıştı” (Özgüden, 2020a).

Bu konular bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcılar tarafından da dile getirilmiştir. Hatta Emir Kır'ın sosyalist olmakla hiçbir ilgisi olmadığını düşünen bir katılımcı, kendisine Sosyalist Parti'de beğenmediği ya da eleştirdiği hususlar olup olmadığı sorulduğunda, Sosyalist Parti'nin Türkiye ve Erdoğan lehine lobicilik yapan Türk siyasetçileri oy kaybetmemek için partide tuttuğunu, bir anlamda, aralarında karşılıklı bir pragmatik ilişki olduğunu söylemektedir:

Ha Sosyalist Parti'de? Ya örneğin Belçika'daki Sosyalist Partisi... Tamam, göçmenlere baya ilgi gösterdi ama... Sosyalist Parti'ye (...) aday olanları (...) çözümlenmeden, araştırmadan herkesi kabul etti. Adam gidiyor, MHP'li. Sosyalist Parti şeyi var ama sosyalistlikle hiçbir alakası yok. Ama oy getiriyor ve onu bilerekten, onu koruyor Sosyalist Partisi... Çünkü (...) o onu kullanıyor, o onu kullanıyor. Ama bu ne kadar etik olabilir? Yani Brüksel'de bunun sayesinde çok... Örneğin bir belediye başkanımız var, Emir Kır. Sosyalistlikle uzaktan yakından hiçbir şeyi yok. Ama Sosyalist Parti'nin ağır topları şu an. Iuu... Ama Erdoğan'ı destekliyor, Erdoğan'a yol, şey gösteriyor... uu... şey... salonlar... Yani o devletin verdiği gücünü iyice devlet lehine, Türkiye devleti lehine kullanmakta. Bu ne kadar etik, bu ne kadar Belçikalı, bu ne kadar entegrasyon? Bu Türklere ne kadar faydası olacak? Beni temsil ediyor mu? Ya da bir, sıradan bir Erdoğan yanlısını temsil ediyor mu? Değil, değil ya... (...) Yani Sosyalist Partisi'ne (bu durum) bildirilmiştir, gereken kurumlar bildirmiştir, gereken şahsiyetler... Brüksel'de bir Doğan abimiz var, Doğan Özgüden. Bunlar bildiriliyor, ama ciddiye alınmıyor. Çünkü parti... Sosyalist Parti... O adam şeyi var, tabanı var, aşiretlerle, bu Emirdağlılar... Bir de Türk devletinin konsoloslukları aracılığıyla bir güçleri var. Koruyorlar. E şimdik... Sosyalist Partisi onu atarsa, biliyor ki yüzde... Yani orada iktidar olamayacak. Brüksel'de hehehe! N'olacak? (Parti durumun) farkında ama, işte oy kaybetmemek için... (Katılımcı 38, Erkek, 53, Çifte vatandaş, Anvers)

Belçika'daki siyasi partilerin farklı etnik azınlıklardan adayları yalnızca ideolojik nedenlerle değil, aynı zamanda pragmatik nedenlerle listelerine koydukları, böylece yabancı seçmen havuzuna hitap edebildikleri bilinmektedir (Wauters ve Eelbode, 2011, s. 43). Bu durumun birçok Avrupa ülkesinde, özellikle Türkiyeli topluluk için söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.²⁴⁵ Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcılar da Belçika'daki siyasi partilerin yabancı kökenli adayları kullandığını, dil bilmeyen veya siyasi meselelere hâkim olmayan adayların partiye girdikten sonra her şeye onay verdiğini, ancak bir şey değiştiremeyeceğini söylemektedir. Örneğin Türkiye'de sağ, Belçika'da ise solu desteklemenin bir çelişki olup olmadığı sorulduğunda bir katılımcı şunları söylemiştir:

İşte buradaki sağ-sol çizgisinin net olmadığından bahsetmiştik demin. Ama şöyle, buradaki Türklerin çoğu niye sosyalistlere oy veriyor? Haa, beyinlerinde... ha zihinlerinde, "sosyalistler bize daha yakın, yani sağcılar bize karşı, sosyalistler bize daha yakın, yabancıları seven bir parti"... O şekilde gördüklerinden biraz hissî davranıyorlar ve Sosyalist Partisi'nde de çok yabancı kökenli adaylar var, onlar da tabii onları kullanıyor. Iuu... öyle. Aday var ama aday dili bilmiyorsa veyahut hâkim değilse, aday ne yapabilir ki? Yani oraya seçilecek ve başını sallayacak. Ama bir şey getirmeyecek, getiremiyor da çoğu zaman. Haa, Brüksel'de durum değişik olabilir yani. Emir Kır gibi birisi ayrı mesela. Yani o belediye başkanı olmuş, belli... kendini ispatlayabilmiş bir kişi. Veyahut başka siyasetçiler de var... Brüksel konumu biraz ayrı, bu Valon Bölgesi'ne göre... Iuu... Flaman'da da Meryem Almacı gibi kişiler var. (Katılımcı 67, Erkek, 50, Çifte vatandaş, Liège)

Yine Liège'de görüşülen bir katılımcı, Sosyalist Parti'nin farklı etnik kökenlerden adaylarla ilgili pragmatik yaklaşımından söz ederken aynı zamanda Türkiyeli adayların aday olma motivasyonlarına yönelik eleştirel ifadelerde bulunmakta ve Türkiyeli seçmenlerin ortak bir aday destekleme yönünde örgütlenememesinin altında yatan sebepleri tartışmaktadır:

Baktığın zaman, burada hiçbir parti, hiçbir partinin yöneticisi... uu... şeye ihtiyacı yok, stara... yıldız ihtiyacı yok. (...) Senin ilerlemeni ve bu belediyede söz sahibi olmanı isteme noktasında hâlâ değiller. Ha arkanda çok güçlü bir toplum olursa, o zaman mecbur kalırlar. (...) Ama yine de senin önünde birtakım engeller vardır. (...) bir partide çok iyi bir yerlere gelmiş olabilirsin, gelme durumunda olabilirsin, (...) senin partin, inan bana, bir başka partiyle alttan kontak kurup sen bir Türk aday göster ki, benim bu adayım fazla ilerlemesin deme noktasında olabilirler. (...) Yoksa

²⁴⁵ Örneğin Vermeulen (2011, s. 39-40), Hollanda'daki Türkiyeli topluluğun güçlü ve iyi organize olmuş olmasının dezavantajları da olduğunu belirtmekte, anaakım siyasi partilerin belirli bir etnik seçim bölgesiyle güçlü bağları olan göçmen birini seçme konusunda daha isteksiz görüldüğünü, çünkü bu durumun söz konusu seçmenlerin siyasi etkisini artıracığından endişe ettiklerini; göçmen grupların oylarıyla ilgilendiklerini ancak "etnik siyaset"ten korktuklarını söylemektedir. Yazara göre bu durumdan, farklı etnik kökenlere sahip siyasetçiler içerisinde en çok Türkiye kökenliler olumsuz etkilenmektedir.

ya bu adamı destekleyelim, gelsin bu belediyeyi yönetsin, Emir Kır gibi... Emir Kır'ın arkasında Türk toplumu olmasın... Emir Kır'ı da işte, duymuşsundur, onu da harcamaya çalıştılar, bu jenositenden dolayı. N'aptı adam? Seanslara katılmayarak olayı geçiştirdi biraz. Şimdi arkanda Türk toplumu olmadığı sürece sana kolay kolay "sen çok başarılısın, teknik anlamda, siyasi anlamda, müthiş fikirlerin var, gel yap!" (demezler). I-ih! Bunlara insanların ihtiyacı yok. Ancak siyaset bunu gerektiriyor maalesef. Arkadaki toplum seni bir yere (getirecek), sana oy verecek. Onu da vermez. O toplum da vermez. Niye vermez biliyor musun? "Ya bizim Seda Mercedes sürüyor yaaa! Nereden aldı bu Mercedes'i? Yav bizim bu Seda'nın evi çok güzel, nereden yapıyor bu işi? Yav Seda siyaset... La vermeyelim adama yaa! Vermeyelim!" Kırk bin türlü kulp takarlar sana (sesi yükseliyor)! Bu bizim toplumun hastalığıdır (elini masaya vuruyor). Bu da nereden geliyor, biliyor musun? Türkiye'de... buraya, orada dağdaki insanları aldı geldiler... Küçümsemiyorum haaa... Ama o dağdaki insanlar burada birdenbire parayı görünce "Vaaay! Biz neymişiz arkadaş!" deme noktasında oldular. Şimdi geliyor, bu siyasiciler, buranın yerel siyasetçileri çok iyi biliyor, diyor ki, "Seda sen ne iş yapıyorsun? Bir mağazada çalışıyorsun, senin yanına gelen giden çoktur. Seda gel seni milletvekili adayı yapalım". Seda diyor ki (fisıldayarak) "Vaaay! Ben neymişim!" Seda, senin siyasi bilgin var mı? Seda senin teknik bilgin var mı? Yok. Olsun, hiç önemli değil, hiç önemli değil! Sen şu... birileri seni biraz tanıyor. Seda diyor ki (tekrar fisıldayarak) "Vaaay! Ben neymişim!" Burada böyle insanlar da var. Ve bu insanları, oradaki insanlar çok iyi kullanmasını biliyorlar. O Türk toplumunun analizini yapmışlar. Dolayısıyla belini, kendi vatandaşın o kadar kolay kırıyor ki... Gidiyorsun, afişleri yırtıyorlar (gülüyor). Gidiyorsun, oylar bölünüyor. Ben burada, şu şeyde, çok gayret ettim. Valon Bölgesi'nde bir milletvekilimiz olsun. Maalesef başaramadık o işi. Bir mühendis arkadaş var. Şimdi tabii işin... etnik şeylere girmek zorunda kalıyorsun. (...) Adam mühendis, burada okumuş, burada yetişmiş. Siyasi. Sosyalist Parti'de belli bir noktada. İuu... Şimdi Türkiye'ye yakınlığı, uzaklığı eleştirebilirsin. Buradaki insanlara toplumun yakınlığını, uzaklığını eleştirebilirsin. O a'cıdır, bu b'cidir... şey... söylemek istemiyorum. Ve karşı partinin insanları gittiler başka birisini buldular, aynı eğitimde olmayan, üniversite bile bitirmemiş bir vatandaşı koydular. Beş bin oy ile milletvekili seçilebilecek... 300 oyla biz burada şey kaybettik. 300 oy! Bazı arkadaşlarla bir araya geldik (...). Bir milletvekili seçelim dedik, bizim insanımızın cahilliğinden seçemedik! Niye? İşte birisine gel seni milletvekili adayı yapayım dediğin zaman "Vaaay! Ben milletvekili adayı oldum" gibi bööyle koltuklarını... Psikolojik anlamda haa... Bu şeye benziyor, bir anlık ateşin böyle havalanmasına benziyor. Ondan sonra puf! Sönüyor. Seçim bitti gitti (ellerini birbirine vuruyor). Ve bunu çok iyi kullandılar o vatandaşlar. Şu Valon bölgesinde bir milletvekili seçemedik. Potansiyelimiz de var. Seçemedik, niye? Diyorum ki cahilliğimizden, nankörlüğümüzden... (Katılımcı 90, Erkek, 53, Çifte vatandaş, Liège)

Bir başka katılımcı da benzer şekilde, Türkiye kökenli adayları eleştirmekte ve çok fazla aday olunca oyların bölündüğünü, seçmenlerin uzlaşısı içinde hareket ederek ortak bir aday destekleyemediklerini düşünmektedir:

Araştırmacı: Sizce adaylar ne düşünerek partilere giriyor?

Katılımcı 88: Şimdik... şöyle... ben şuna inanıyorum ki, şimdi düşün ki, bir parti geliyor bana teklif ediyor. Sen ne yapıyorsun? Ooo, bana parti geldi, teklif etti, ben giricem. Ya genellikle bir şeyde... toplumumuz hiç böyle düşünerek hareket etmeyelim! Peki çoğunluk ne diyor? Seni destekliyor mu? Desteklemiyor, ama sen

giriyorsun. Niye? Oy bölüyorsun ya! Adını, kendi şeyini duyurmak için. Halbuki öteki yönden hep bir araya gelip de bir kişiyi seçip de ora koysak... O zaman daha çok güçlü oluruz ya da biz de istediğimizi de alırız yani, onu da söyleyim yani...
(Katılımcı 88, Erkek, 45, Çifte vatandaşı, Liège)

Görüldüğü gibi, Belçika'daki sol partiler ile bu partilere oy veren göçmen (kökenli) seçmenler ve hatta göçmen (kökenli) adaylar arasında, karşılıklı pragmatik ilişkiler söz konusudur. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan birçok katılımcı da bu durumu dile getirmiştir. Bu bağlamda, katılımcıların ifadelerine göre, kendi bireysel ve kolektif çıkarlarını korumalarını sağlayacak daha uygun alternatifler olmaması, onları sol partileri desteklemeye ve bu partilerde örgütlenmeye bir anlamda mecbur bırakabilmektedir.

7. BÖLÜM

BELÇİKA'DA YAŞAYAN TÜRKİYELİ TOPLULUĞUN GENEL ÖZELLİKLERİ VE (ULUSÖTESİ) SİYASAL DAVRANIŞLARI

7.1. BELÇİKA'DA YAŞAYAN TÜRKİYELİLERİN SOSYO- DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Bugün Belçika'da Faslı ve Türkiyeli göçmenler, Avrupalı olmayan en büyük iki azınlık grubunu oluşturmaktadır.²⁴⁶ Türkiye'den Belçika'ya göçler özellikle 1964'teki işgücü anlaşmasından sonra yoğunluk kazanmıştır. Ancak dış işçi gücü gereksinimini karşılayan Belçika, kapılarını 1974 yılında kapatmış ve işçi alımlarını durdurmuştur. Bu tarihten sonra Türkiyeli nüfusun artması, aile birleşimi çerçevesinde gerçekleşmiştir ve Lievens'in (1999, s. 718) de belirttiği gibi, göçmenlerin geçici olması planlanan göçü, aile birleşimi süreçleriyle kalıcı yerleşim hâline gelmiştir. Göçmenlerin çocuklarının da kendi köken ülkelerinden eş seçip evlenmesiyle bu nüfus artmaya devam etmiştir (Lesthaeghe vd., 2000, s. 197). Manço, A. (2000, s. 122), göçmen grupların aile birleşimlerinde ekonomik çıkarların belirleyiciliğine dikkat çekmektedir.

1974'ten önce Belçika'ya göç eden işçilerin büyük çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır ve evli olanlar eşleri olmadan göç etmiştir (Surkyn ve Reniers, 1996'dan akt. Schoenmaeckers vd. 1999, s. 905). 1961-1973 yılları arasında Belçika'ya resmî yollarla göç eden kadın işçi sayısı ise yalnızca 33'dür (Gelekçi, 2011, s. 130). Dolayısıyla Belçika'daki Türkiyeli kadın nüfusu ilk aşamada aile birleşimi ile oluşmaya başlamıştır. Lievens (2000, s. 112), 1991 nüfus sayımına göre Türkiyeli göçmenlerin partner seçimlerinin büyük oranda Türkiye'den gerçekleştiğini, karma evlilik (*mixed marriage*) sayısının Türkiyeli topluluk arasında çok düşük olduğunu söylemekte ve bunun da İslamî kültür ile açıklanabileceğini ifade etmektedir. Yazarın (2000, s. 112, Tablo 3.1) eş seçimlerine ilişkin sunduğu, Türkiye kökenli toplam 7378 erkek ve toplam 4934 kadını kapsayan verilere göre, Belçika'da doğmuş veya evlenmeden en az iki yıl önce Belçika'ya göç etmiş ve evlenme durumunda olan erkeklerin %74,7'si, kadınların ise %68,7'si

²⁴⁶ [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Main_countries_of_citizenship_and_birth_of_the_foreign_foreign-born_population,_1_January_2015_\(1\)_in_absolute_numbers_and_as_a_percentage_of_the_total_foreign_foreign-born_population\)_YB16.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Main_countries_of_citizenship_and_birth_of_the_foreign_foreign-born_population,_1_January_2015_(1)_in_absolute_numbers_and_as_a_percentage_of_the_total_foreign_foreign-born_population)_YB16.png)

“ithal” partner tercih etmektedir. Aynı verilere göre bu erkeklerin yalnızca %7’si, kadınların ise yalnızca %3,8’i Belçika’dan veya Batı Avrupa’dan partner tercih etmektedir.²⁴⁷ Göçmen topluluk içerisinde partner tercih etme oranı ise erkeklerde %18,3, kadınlarda %27,5’tir.

Lesthaeghe vd. (2000, s. 198), Belçika’ya göç eden birinci nesil Türkiyeli kadınlarda okuma-yazma oranının Faslı kadınlardan daha yüksek olduğunu belirtmekte ve bu durumu Türkiye’de kız çocuklarının ilkökula gönderilmesinin daha uzun bir geçmişe sahip olması ve Latin alfabesinin kullanılması ile açıklamaktadır. Ancak yazarlar, Belçika’daki göçmen Faslı kadınlardan ikinci ve daha sonraki neslin artık Arap alfabesini okuyamamaya (veya daha zor okumaya) başladığını, böylece neredeyse tamamının Belçika medyasını takip etmeye yöneldiğini; Faslı kadınların Belçika medyasını takip etme oranlarının Türkiyeli kadınlara nazaran çok daha yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Avrupa’da yaşayan Türkiyeli nüfus arasında doğum oranları görece yüksektir²⁴⁸ ve bu durum Batı Avrupa’daki Türkiyeli nüfusun hızlı kalabalıklaşmasına sebep olmaktadır (Manço, A., 2000, s. 120). Zemni’nin (2011, s. 42, sonnot 6) de belirttiği gibi, Belçika’da yaşayan bireylerin dinleri resmî olarak kayıt altına alınmadığından Müslümanların tam sayısına ilişkin de resmî bir istatistik bulunmamakta; ancak en büyük Müslüman grup Fas kökenlilerden, ikinci grup Türkiye kökenlilerden oluşmakta; geri kalan Müslümanlar ise Mısır, Nijerya, Cezayir, Tunus ve Balkan ülkeleri gibi yerlerden gelenler ve din değiştirenlerden oluşmaktadır. Zemni ayrıca, Türkiyeli göçmenlerin yarısının Flaman Bölgesi’nde yaşadığını, diğer yarısının ise Valon Bölgesi ve Brüksel Başkent Bölgesi’ne

²⁴⁷ Yazar (2000, s. 112), Belçika’daki Faslı topluluk içerisinde “ithal” partner tercih etme eğiliminin Türkiyelilere göre daha düşük (erkekler için %57,1, kadınlar için %56,8) olduğunu, Belçikalı veya Batı Avrupalı partner tercih etme eğiliminin ise daha yüksek (erkekler için %19,9, kadınlar için %9,9) olduğunu belirtmektedir.

²⁴⁸ Manço, A. (2000, s. 121), 1970’li yılların başlarında, Belçika’daki Türkiyeli nüfusun yıllık doğum sayılarının 2.000 ile 5.000 arasında, 1980 ve 2000 yılları arasında ise yıllık doğum oranlarının her 100 kişide 2,9 ile 3,9 arasında değiştiğini ifade etmekte; Türkiyeli ailelerin fert sayısının ortalama olarak 1971’de 4,3, 1999’da ise 3,53’lük bir değer kaydettiğini belirtmektedir. Yazar, Belçika’daki Türkiyeli nüfusun 1980’li yılların ortalarına doğru 88.000 ile doruk noktasına ulaşmış 1994 yılından itibaren azaldığını, çifte vatandaşlık başvurularının bu durum üzerindeki etkisinin büyük olduğunu söylemektedir. Bu konuda uygulamaların kolaylaşmasıyla başvurularda önemli artış gözlemlendiğini ifade eden yazar, her yıl ortalama 6 bini aşkın Türkiyelinin Belçika vatandaşlığı aldığına dikkat çekmektedir.

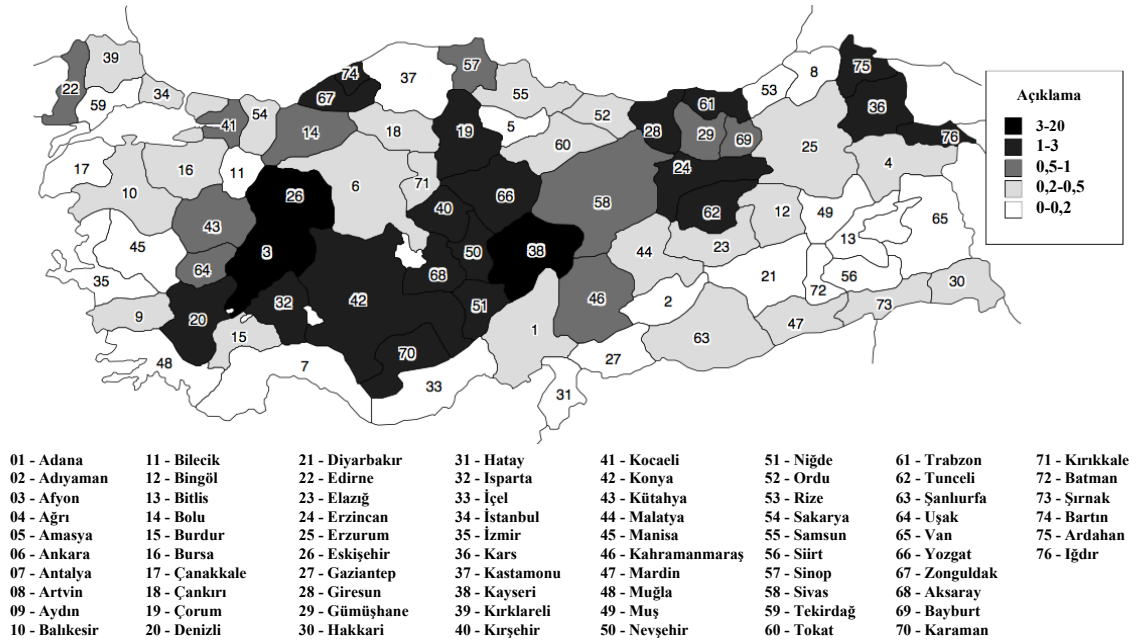
dengeli bir şekilde dağıldığını söylemektedir. Gelekçi (2011, s. 125) de Türkiyeli nüfusun yaklaşık dörtte birinin Brüksel’de yaşadığını belirtmektedir.

Belçika’daki Türkiyeli nüfus bazı şehir ve kasabalarda dağınık, bazılarında ise küçük gruplar hâlinde yaşamaktadır. Flaman Bölgesi’nde daha çok Limburg, Beringen, Gent ve Anvers’te; Valon Bölgesi’nde Liège, Hainaut, Charleroi, La Louvière, Borinage bölgesinde (Mons ve civarları); Brüksel Başkent Bölgesi’nde ise Brüksel’de ikamet etmektedir (Lesthaeghe, 2000, s. 7-8; Manço, A., 2000, s. 123; Gelekçi, 2011, s. 125). Manço, A. (2000, s. 123), bu göçmenlerin genelde sanayi merkezlerine veya kömür ocaklarına yakın yerleşim birimlerinde oturduklarını, bugün artık maden ocakları işletilirse de işçi ailelerin genellikle aynı mahallelerde kalmayı tercih ettiklerini ifade etmektedir. De Jonge (2021, s. 607) de Flaman Bölgesi’nde göçmen işgücünün görece daha geç var olduğunu, Belçika hükümeti Türkiye’den ve Fas’tan misafir işçi alsa da bu göçmenlerin kültürel yerleşim bölgelerine yerleştiklerini ve görece izole kaldıklarını ifade etmektedir. Hossay (2002, s. 171) de göçmenlerin 1960’lara kadar Flaman madenlerine gelmeye başlamadığını, Grimmeau’dan (1992) aktararak 1970’lerde Flaman Bölgesi’ne emek göçünün büyük oranda Türkiyeli ve Faslı olduğunu; ancak Valon deneyiminden keskin bir biçimde farklı olarak, bu toplulukların Belçika topluluklarından izole olduğunu belirtmektedir.

Reniers (2002, s. 701, Şekil 1b; 2000, s. 72, Şekil 2.2), aşağıdaki Şekil 5’te görülebileceği üzere, Türkiye’den Belçika’ya göçün büyük oranda Orta Anadolu illerinden gerçekleştiğini, çünkü işçi göçmenler için işe alım bürolarının başlangıçta ülkenin batısında ve merkezinde bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Belçika’da yaşayan birinci nesil göçmenlerin yaklaşık %60’ının kırsalda ya da küçük bir kasabada doğduğunu ve bu durumun bölgeler arasında da çok fazla değişiklik göstermediğini belirtmektedir.²⁴⁹

²⁴⁹ Yalova, Karabük, Kilis, Osmaniye ve Düzce sonradan il olduğu için haritada yer almamaktadır.

Şekil 5. Türkiye'den Belçika'ya İşçi Göçünün İllere Göre Dağılımı

Kaynak: Reniers (2000, s. 72, Şekil 2.2 ve 2002, s. 701, Şekil 1b).

Schoenmaeckers vd. (1999, s. 905), Türkiye'den gerçekleşen göçün "iki adımlı" bir göç olduğunu ve kırsal kesimden göç eden birçok göçmenin yurt dışına çıkmadan önce Batı'daki İstanbul, İzmir gibi şehirlere ve sanayi merkezlerine gittiklerini vurgulamaktadır.²⁵⁰ Martin (1991, s. 53) de yurt dışına göç edenlerin çoğunlukla Türkiye'nin 43.000 köyünden ve küçük kasabasından gelen niteliksiz işçiler olduğunu ifade etmektedir.²⁵¹ Bunun anlamı, Türkiye'deki her üç köy veya kırsal yerleşim biriminin ikisinden gelmiş olan Türkiye kökenli en az bir göçmenin Belçika'da yaşamış veya yaşamakta olduğudur. Zira, 1960'larda Türkiye'de toplam köy ve köy altı (kom ve mezra) yerleşim birimi sayısı 65.277 olup 1980'lere gelindiğinde bu sayı 88.553'e yükselmiştir (bkz. T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, 1967, s. 237 ve 1984, s. 26). Kesteloot ve Meert (2000, s. 70), 1960'ların sonunda Türkiye'den Belçika'ya gerçekleşen zincirleme göçün, göçmenlerin Türkiye'deki kendilerine özgü köy yapılarının yeniden

²⁵⁰ Tachau (1984, s. 147, 148), Türkiye'nin hızla kentleşmesiyle birlikte, özellikle 1950'lerden itibaren gerçekleşen köyden kente göçü "çevrenin merkeze gelmesi" olarak nitelermektedir.

²⁵¹ Yazar (1991, s. 53) bu köylerin nüfuslarının 400-600 ile 3.000-4.000 arasında değiştiğini; ekonomilerinin tarıma dayalı olduğunu ve yetişkinlerin %50-60'ının ürün yetiştirmekle ya da hayvancılıkla uğraştığını, genellikle her birinin ürün yetiştirmek için 10 hektardan daha az toprağı olduğunu, işgücünün %20-30'luk bölümünün ise küçük ölçekli hizmet işletmelerinden oluştuğunu; kamu görevlilerinin ise köylerdeki işgücünün %10-20'sini oluşturduğunu; büyük kasabalarda hekimler, avukatlar ile özel sektördeki meslek personelinin de bulunduğunu ifade etmektedir.

üretilmesine izin verdiğini, her bir Türk kahvehanesinin köy merkezli ağlar için bir buluşma yeri hâline geldiğini söylemektedir. Quintelier (2009, s. 924-925) da etnik azınlıkların kendi alternatif veya ikincil kamusal alanları olduğuna dikkat çekmektedir.

Reniers (2002, s. 701, Şekil 1b; 2000, s. 72, Şekil 2.2), göçmenler hakkındaki verileri Belçika’da yaşayan Türkiye ve Fas kökenli erkeklere yapılan Göç Tarihi ve Sosyal Hareketlilik (*Migration History and Social Mobility*, MSHM) *survey*lerinden, 1970 yılına ait il nüfuslarını da Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TÜİK) aldığını belirtmektedir.²⁵² Yazar ayrıca Belçika’ya göçte her bir ilin nispi payını hesapladığını ve her bir ilin 1970 yılındaki ülke nüfusu içerisindeki nispi payına böldüğünü ifade etmekte; siyah renkle gösterilen illerin Belçika’ya göçte üç kattan fazla temsil edildiğini, beyaz renkle gösterilen illerin ise Belçika’ya göçte beş kattan eksik temsil edildiğini söylemektedir.

Surkyn ve Reniers (1996’dan akt. Schoenmaeckers vd. 1999, s. 904), Belçika’daki Türkiyeli göçmenlerin yarısından çoğunun Afyon’dan geldiğini belirtmektedir. Reniers’in (2002, s. 701, 707) de belirttiği gibi, Belçika’ya Türkiye’den en çok göç veren şehirler Afyon, Eskişehir ve Kayseri’dir ve Eskişehir’den gelen göçmenlerin de yarısından fazlası Afyon kökenlidir. Penninx ve Van Renselaar (1975, s. 20), Türkiye’den işçilerin hangi bölgelerden alınacakları hususunda yapılan planlara rağmen, göçün önemli bir bölümünün rastlantılara bağlı olarak gerçekleştiğini, önceden göç edenlerin işe alımlarda akrabalarını ve tanıdıklarını aday gösterdiğini, böylece İsveç’teki işçilerin çoğunlukla Konya’nın Kulu ilçesinden ve Belçika’dakilerin de çoğunlukla Afyon’un Emirdağ ilçesinden olduğunu söylemektedir. Dağdemir vd. (2018, s. 153), Emirdağlı göçmen nüfusun %45’inin Avrupa’da, özellikle Belçika ve Fransa’da yaşadığını belirtmekte, Emirdağ dışında yaşayan nüfusun Emirdağ’da yaşayanlardan 3,5 kat fazla olduğunu ve Fıçırcı’dan (2013) aktararak 60 yıllık göç sürecinde Emirdağ’dan ve köylerinden yaklaşık 143.000 insanın göç ettiğini ifade etmektedir.²⁵³

²⁵² Yazar (2002, s. 706), Belçika’da yaşayan Türkiye kökenlilere uygulanan MSHM *survey*inin 1994 yılında yapıldığını söylemekte ve 1928-1973 yılları arasında doğmuş olup 16 yaşında veya daha büyükken Belçika’ya göç etmiş olan toplam 771 birinci nesil göçmen erkeğin çalışmaya katıldığını belirtmektedir. Siyasi mültecilerin ve eğitim amacıyla göç edenlerin ise daha farklı özelliklere sahip oldukları için örnekleme dahil edilmediklerini eklemektedir.

²⁵³ Çalışma kapsamında kendisiyle mülakat yapılan Katılımcı 5 (Erkek, 61, Çifte vatandaş, Brüksel), “*Bizim Türkiye’yi anlatmadığımız, Emirdağ’ı’nu anmadığımız hiçbir gün yok yani. (...) Biraz yaş ilerledikten sonra insan somon balığı gibi doğduğu topraklara geri dönmek istiyor. (...) Emirdağ guru (kuru) bir yer ya... Bir görersen... Ankara-İzmir yolu geçerken böyle hafif batısı... On kilometre batısına gadar guru bir yer. Orman yok, deniz yok, ırmak yok, bir şey yok. Ama özliyorum yani. Çünkü orada büyüdüm ben, onun sokaklarında*

Manço, A. (2000, s. 123), 1995 yılında Belçika'ya göç etmiş olan toplam 565 yetişkin Türkiyeliye yapılan bir anket çalışmasından²⁵⁴ bahsetmekte ve onların kökenlerine dair şu bilgileri vermektedir:

“(Ankete katılanların) %43’ü Afyonkarahisar yöresindedir. Ankete katılan göçmenlerin yarısından çoğu kırsal kesimden gelmiştir. Sonuçlara göre, “Türk” çatısı altında toplanan göçmen grupları aslen değişik etnik ve kültürel topluluklardan oluşmuş bir mozaiktir. Örneğin konuşulan diller tanımıyla, incelenen tesadüfi örneklerin %9’u Kürtçe bilmektedir. Ayrıca örnekleme az sayıda Azerice, Makedonyaca, Ermenice, Arnavutça ve Yunanca konuşan vatandaşlara da rastlanmaktadır. Din itibarıyla, (...) büyük bir çoğunluğunun Müslüman olduğu ortaya çıkmaktadır. Belçika’da Alevi ve Sünni vatandaşlar bulunmaktadır. Ayrıca adı geçen ankete katılan sekiz Türk Hristiyan’dır.”

Wessendorf ve Phillimore’un (2019, s. 125); Ager ve Strang (2008), Jenkins (1967), Phillimore (2012), Grzymala-Kazłowska ve Phillimore (2017) gibi yazarlara atıfla ifade ettiği gibi, oldukça dinamik ve çok katmanlı bir süreci niteleyen “entegrasyon” kavramı, genel olarak kamusal ve akademik söylemde yeni gelenlerin sosyo-ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel uyumunu gerektiren süreçleri, paylaşılan sosyal ilişkilerin, değerlerin ve en azından teoride, uzun süreli yerleşik nüfusun yeni gelenlere uyumu da dahil olmak üzere çeşitli pratiklerin ortaya çıkışına atıf yapmak için kullanılmaktadır.

Literatürdeki bazı çalışmalarda (Pascarelli, 2018, 233; Gsir vd., 2015, s. 3; Wets, 2006, s. 86), Türkiyeli göçmenlerin genel olarak Belçika ve Avrupa toplumuna iyi entegre olamadıkları ifade edilmektedir.²⁵⁵ Şunu da belirtmek gerekir ki, Türkiye kökenli göçmenlerin kamusal alanda görece olarak görünen entelektüeller olmaya başladığı Almanya gibi ülkelere kıyasla Belçika’daki Türkiyeliler daha çok Faslılar gibi, genellikle mavi yakalı işlerde yoğunlaşmaktadır ve bu anlamda Kaya ve Kentel’in (2008, s. 9) ifade ettiği gibi farklı bir resim oluşturmaktadır. Gsir vd. (2015, s. 3), Belçika’da, Türkiyeli göçmenlerin eğitim ve iş piyasasına çok zayıf bir biçimde entegre olduğunu, Faslı

aşık oldum.” demiştir. Şahbaz (2021), T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi Veri Yönetimi Şubesi’nin verilerine göre 17 Şubat 2021 itibarıyla Belçika, Fransa, Hollanda, Almanya, İsviçre ve İtalya’da yaşayan Emirdağlıların (Türkiye vatandaşlığından çıkanlar hariç) toplam 65.924 kişi olduğunu belirtmektedir. Belçika özelinde bu sayı 39.411’dir ve bu, adı geçen altı ülkedeki Emirdağlı nüfusun %59,78’ine tekabül etmektedir. Köktepe (2008, s. 145), Emirdağ’dan Belçika’ya göçün ekonomik sebeplerin yanı sıra nüfus artışının yüksekliği, tarımsal arazilerin verimsizliği, coğrafi yapı, akrabalık/hemşehrilik ve sosyo-psikolojik etkenler çerçevesinde gerçekleştiğini ifade etmektedir.

²⁵⁴ İlgili ankete ilişkin bir kaynak belirtilmemiştir.

²⁵⁵ YTB’nin (2011, s. 32, Tablo 27-1) yapmış olduğu bir anket çalışmasına göre, Belçika’da yaşayıp yaz tatili döneminde Türkiye’ye gelen toplam 197 katılımcının %63,2’si çocuklarının Türkiye’de yaşamasını istemekte, %20,3’ü ise çocuklarının Belçika’da yaşamasını istemektedir.

göçmenlerin Türkiyeli göçmenlerin iki katı kadar pozitif oranlara ulaştıklarını ifade etmektedir. Wets (2006, s. 95), iş piyasasına yönelik entegrasyonun düşük düzeyini eğitime katılım oranlarındaki düşüklük ile açıklamaktadır:

“Düşük öğrenim düzeyi, işgücü piyasasında daha düşük bir pozisyona yol açmaktadır. Belçika’daki Türkiyeli göçmenlerin mavi yakalı işçi olma, Belçikalılardan veya diğer göçmen gruplardan daha az gelir elde etme olasılığı diğer gruplardan daha yüksektir. Esas olarak sanayi ve hizmet sektöründe yer almaktadırlar ve ağırlıklı olarak tarım ve bahçecilik, maden ve atık işleme sanayilerinde konumlanmışlardır” (Wets, 2006, s. 95).

Manço, A. (2000, s. 121) da bu konuda şöyle söylemektedir:

“(…) göç edilen memleketlerde kümeler hâlinde yerleşen Türkler, yerel iş piyasalarında mevki ararken, toplumsal uyumda yer yer gecikmeler kaydetmişlerdir. Örneğin, temel eğitimleri başarısızlıkla sonuçlanan kimi Türk gençleri, meslek okullarına yönlendirilerek kısa ve sağlıksız bir yoldan iş hayatına atılma emelleri güdülmektedir. Böylelikle yabancı dil bilgisi ve meslek becerisinden yoksun olabilen bir işsizler ordusunun ortaya çıkması ne yazık ki söz konusu olmaktadır.”

Bu noktada belirtmek gerekir ki, meslek okullarına yönlendirilmenin istihdamla sonuçlanmasının daha muhtemel olduğu düşünülebilir. Ancak, Belçika’daki işsizlik verileri (bkz. Aşağıda Şekil 6), Manço’nun bu konudaki tespitinin doğru olduğunu ortaya koymaktadır. Dancygier (2010, s. 288) da Belçika’nın göçmen işsizliği açısından vatandaşlık durumuna göre farklılığın en yüksek olduğu ülkelerden biri olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan birçok katılımcı da Belçika’daki Türkiyelilerin eğitime yeterince önem vermediğini ve çalışmaya istek duymadığını düşündüklerini, işsizlik ödeneklerinden yararlanmanın oldukça yaygın olduğunu dile getirmiştir. Lesthaeghe ve Neels (2000, s. 160), Belçika’daki Türkiyeliler arasında uzun süreli işsizlik deneyimi ile bir yanda öznel ayrımcılığa uğrama hissi, diğer yanda ise düzenli camiye gidilmesi arasında güçlü bir pozitif ilişki olduğunu ve aynı durumun köktendinci bağlantılar için de geçerli olduğunu; dolayısıyla ekonomik yoksunluk ve dışlanmanın İslami kimliği ve köktencilik beslediğini söylemektedir. Akhan (1996’dan akt. Manço, A. 2000, s. 124) da Türkiye’den giden göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerin zamanla Türk kültürünü temsil eden kurum ve kuruluşların, ticaret merkezlerinin, camilerin çoğalmasına ve belirli bir örgütlenmeye tanık olduğunu, genellikle din ve kültür temsilciliklerinin denetiminde olan bu merkezlerin özellikle kadınlar ve gençler üzerindeki etkisinin büyük olduğunu ifade etmektedir.

Reniers (2000, s. 74, Tablo 2.1) de aşağıdaki Tablo 12’de görülebileceği gibi, Türkiye’den Belçika’ya göç eden birinci nesil göçmenlerin öğrenim düzeylerinin düşük olduğunu belirtmektedir. Buna göre Türkiye’den giden birinci nesil göçmenlerin %14,1’inin diploması yoktur, %52,8’i ilkökul mezunu, %933’ü ise ortaokul mezunudur. Timmerman vd. (2003, s. 1068), bu durumun göçmenlerin Belçika toplumuna etkin bir biçimde katılma kabiliyetlerini büyük oranda belirlediğini ve dahası, ikinci nesil göçmenlerin de öğrenim düzeyini etkilediğini belirtmektedir. Zira görece daha az gelişmiş bölgelerden gelen sosyo-tarihsel göç geçmişleri nedeniyle, bu sermaye genellikle Batı toplumuna dahil olabilmek için yetersizdir ve özellikle kentsel bağlamda, çok yoğun bir mal arzı, gençlerin sınırlı harcama gücü ve ebeveynlerinin zayıf sosyal konumu arasındaki büyük zıtlık dikkat çekicidir.²⁵⁶ Tablo 12 ve Tablo 13’deki veriler Türkiyeli göçmenlerin durumunu özetler niteliktedir.²⁵⁷

Tablo 12. Belçika'daki Birinci Nesil Türkiyeli ve Faslı Göçmenlerin Öğrenim Durumları İtibarıyla Dağılımları (%)

Köken Ülkelerine Göre Göçmenler	Ortaokul Öğrenimi (<i>Lower Secondary Education</i>)	İlkokul Öğrenimi (<i>Primary Education</i>)	Herhangi bir okuldan mezun olmayanlar (<i>No Diploma</i>)
Türkiyeliler	33,0	52,8	14,1
Faslılar	22,8	21,5	55,7

Kaynak: Reniers (2000, s. 74, Tablo 2.1).

²⁵⁶ Bu durumun diğer Avrupa ülkelerine 1960’lar ve 1970’lerde çalışmak için göç eden Türkiyeli göçmenlerde de genellikle benzer olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Togeby (2004, s. 513) Danimarka’ya bu dönemlerde çalışmak için giden üç farklı göçmen grubu (eski Yugoslavlar, Türkler ve Pakistanlılar) üzerine yapmış olduğu çalışmada, Türkiye’den gidenlerin en zayıf kaynaklara sahip olduğunu, Türk ebeveynlerin diğer iki gruptaki ebeveynlerden önemli ölçüde daha düşük eğitim geçmişine sahip olduğunu, özellikle kadınlar arasında okuma-yazma bilmeme oranının (diğer iki grupta çok nadirken Türklerde) çok yüksek olduğunu, gençlerin ülkeye gittiklerinde diğer gruptaki gençlerden yaşça daha büyük olduğunu ve bu sebeple Danimarka eğitim sisteminde daha kısa süre geçirdiklerini, Dancayı düzgün konuşamayan Türklerin daha fazla olduğunu söylemektedir. Bunlara ek olarak yazar, ikinci nesil göçmenler için Danimarka vatandaşlığı almak kolayken gençlerin çoğunun vatandaşlık almadığını, fakat zayıf dil ve eğitim düzeyine rağmen istihdam açısından iyi durumda olduklarını ve örgütsel katılımın diğer iki göçmen grubundan çok daha yüksek olduğunu ifade etmektedir.

²⁵⁷ Tablo 13’teki verileri sunan Phalet ve Swyngedouw (2003, s. 10, Tablo 3), 1991 Belçika nüfus sayımı verilerinden yararlanmış. Yazarlar, orijinal tabloda İtalyan ve Faslı birinci ve ikinci nesil göçmenlere ilişkin sayısal verilere de yer vermektedir. Ancak tablo Türkçeleştirilirken bu veriler, bu çalışmaya aktarılmamıştır.

Tablo 13. Yerli Belçikalılar ve Belçika'daki Birinci ve İkinci Nesil Türkiyeli Göçmenlerin Öğrenim Durumları İtibarıyla Dağılımları (%)

İlkokul mezunu / herhangi bir okuldan mezun olmayanlar (Toplam nüfusa oran)	Flaman Bölgesi		Brüksel Başkent Bölgesi		Valon Bölgesi	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Yerli Belçikalılar	24,4	28,7	30,8	27,0	27,6	27,0
1. nesil Türkiyeli göçmenler	65,2	82,0	60,3	75,5	55,0	74,4
2. nesil Türkiyeli göçmenler	44,6	45,3	59,4	60,6	47,0	48,3

Kaynak: Phalet ve Swyngedouw (2003, s. 10, Tablo 3).

Manço, A. (2000, s. 123), 1975 yılından sonra Belçika'ya giden Türkiyelilerin kültürel kimliğinin yapılanmasında olumlu gelişmelere rastlandığını, 1964-1974 yılları arasında göç eden birinci dalga göçmen işçilere oranla okur yazar olanların oranının arttığını ifade etmektedir:

“Belçika'ya göç edenlerin %36'sı ilk, %25'i orta, %29'u lise ve %10'u meslek yüksek okullarından mezundur.²⁵⁸ Göç eden bireylerin Belçika'ya göçten önceki sosyal ve profesyonel geçmişleri konusuna gelince, önemli bir bölümünün göç öncesi memur oldukları gözlenmiştir” (Manço, A., 2000, s. 123).

Ancak birinci kuşak göçmenlere göre nispeten iyileşmiş olan bu oranlara göre de göçmenlerin %60'ından fazlası hâlâ ilkökul ve ortaokul mezunudur. Manço, A. (2000, s. 124), 1995'te yapılan bir araştırmaya göre Belçika'daki Türk erkeklerinin genel olarak haftada en az bir kez mahallelerindeki camiye gitmekte olduğunu, velilerin küçük yaşlarda çocukları Kur'an kurslarına gitmeye teşvik etmelerinin de tespit edilen gerçekler arasında olduğunu ifade etmektedir. Güngör vd. (2011, s. 1364), Belçika'da hem Kur'an kursları hem de ebeveynlerin cami ziyaretleri ile aile bağlamında dinin sonraki nesle aktarımına ve öğretilmesine büyük önem verildiğini ifade etmektedir. Torrekens (2021, s. 152), Belçika'daki ikinci ve üçüncü nesil Türkiyeli göçmenlerin ebeveynlerinden daha az dindar olmadıklarını ifade etmektedir.²⁵⁹

²⁵⁸ Yazar bu veriler ile Türkiye'den Belçika'ya hangi tarihler arasında göç edenleri kastettiğini net olarak belirtmemiştir, ancak en azından 1975 yılı sonrasında göç edenlerin kastedildiği düşünülmektedir.

²⁵⁹ Torrekens (2021, s. 144-145), Belçika'da toplam 669 Fas ve Türkiye kökenli katılımcıya yapılan bir telefon anketi sonuçlarına göre, Türkiye kökenli topluluk için camiye gitmenin hâlâ çok önemli olduğunu ifade etmekte, Türkiyeli örneklemin %29'unun her gün namaz kıldığını, %11'inin her gün camiye gittiğini, %30,3'ünün cuma namazlarına gittiğini, %34,2'sinin ise bayram dönemlerinde camiye gittiğini

Yine de göçmen statüsündeki her bireyin benzer türden bir göçmen kimliğine sahip olmadığını ve nesiller arasında kimliği şekillendiren farklılıkların onların siyasal katılımına da yansıdığını belirtmek gerekmektedir. Li ve Jones (2020, s. 84), ABD’de göçmenlerin siyasal katılımının, tıpkı yerli vatandaşların siyasal katılımı gibi sosyalizasyon süreciyle ve sahip oldukları siyasal çevreyle şekillendiğini; bu bağlamda ABD’ye göç etme yaşının bireyin kendilik algısını ve içselleştirdiği davranışsal alışkanlıkları belirlemekte önemli olduğunu ve daha ileri yaşlarda göç eden bireylerin yerli vatandaşlara göre siyasete daha az katıldıklarını ifade etmektedir. Yazarlar bu bağlamda göçmen *statüsü* ve göçmen *kimliği* arasında bir ayrım yapmak gerektiğini, ABD’ye 5 yaşında ve 25 yaşında göç eden iki Latin göçmenin aynı statüde ve aynı hükümet politikalarına tabi olmalarına rağmen sosyal anlamda daha farklı birer göçmen kimliği taşıyacaklarını ifade etmektedir.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, Osman’ın (2016, s. 243-246) da ifade ettiği gibi, İslam yüzyıllar boyunca kırsal Türkiye’nin kimliğini ve kültürünü belirleyen birincil etken olmuştur. Yazar, Cumhuriyet’in ilk elli yılı boyunca devletin Türkiye kırsalındaki hiçbir gücü kendi gücüne ve toplumsal anlatisına tehdit olarak görmediğini, özellikle ordunun sol gruplar gibi potansiyel muhaliflere karşı son derece katıyken kırsal bölgelerin devletin denetim ve etkisine asgari düzeyde maruz kaldığını ve bu anlamda devletin bir tür siyasal ihmalinin söz konusu olduğunu söylemektedir. Ona göre, Anadolu bölgelerinde ekonomik ve sosyal politikalar uygulansa da bu bölgeleri devletin laikliğine bağlamaya, sosyal referans çerçevelerini değiştirmeye yönelik sürekli çabalar yok denecek kadar az olmuş, özellikle kültürel konularda devletin bu bölgelere erişimi oldukça sınırlı kalmıştır. Yaşam tarzı ve toplumsal gelenekler gibi yönlerden kırsalda Ankara ve İstanbul’un etkisi hissedilmeyecek kadar az olmuş, insanlar büyük şehirlerdeki orta-üst sınıf kesimlere göre daha dindar kalmış; her gün camiye gitmeye, namaz kılmaya, Ramazan’da oruç tutmaya devam etmiştir (s. 246). Yazar, alt-orta sınıflara mensup, toplumun daha yoksul ve kırsal kesimlerindeki iki milyondan fazla vatandaşın Avrupa ülkelerine göç ettiğini söylemektedir. Belçika’ya 1960’lı yıllardan itibaren çalışma amaçlı göç eden Türkiyelilerin genel sosyo-ekonomik profilinin de

söylemektedir. Yazar ayrıca “helal” yiyecek yemek, alkol tüketmek, oruç tutmak gibi farklı pratiklere ilişkin sayısal verilere yer vererek Türkiyeli ve Faslı Müslümanları çeşitli yönlerden karşılaştırmaktadır.

yazarın bu tariflerine uygun olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan çok sayıda katılımcı için dinin hayatlarında büyük bir yer teşkil ettiği ifade edilebilir. Örneğin kendileriyle mülakat yapılan çok sayıda katılımcı, çocuklarını dinlerini daha iyi öğrenmeleri ve aynı zamanda sosyalleşmeleri için çeşitli kurumlara veya Süleymancılar ve benzeri dinî cemaatlere ve tarikatlara bağlı Kur'an kurslarına gönderdiklerini ya da geçmişte kendilerinin de Kur'an kurslarına gittiklerini ifade etmişlerdir:

(...) biz Türk'üz, sonuçta Türk kökenliyiz. Dinimiz ne? Dinimiz... Müslümanız, İslam dinimiz. Kime inanıyorsunuz? Allah'a inanıyorsunuz. Ben bunu ailemden aşıladım. Hani aşıladım derkene öğrendim. Kur'an... Hocaya gönderdiler... şeyi... uuu... Kur'an öğrenmek için. Ama mesela bizim zamanımızda mezhep ayrıntısı yoktu. Ne bileyim Süleymancılar, Fetullahçılar, şeyciler yoktu. Sadece Kur'an öğrenmek, İslam'ın şartları nedir, işte namaz kılmak, zekât vermek, bu şeyler... Ha bunları öğretiyorlardı, ama mezhep ayrımcılığı yoktu. Ama şimdi bu dönemde yok sen Fetullahçısın, yok sen şey... Süleymancısın, yok sen şeysin... Ben anlam veremiyom. Bir de aradaki şey fark ne, onu bile anlamıyom. Benim için önemli olan çocuğumun düzgüncene Kur'an okumasını, İslam dininin ne demek olduğunu, Allah kimin olduğunu, peygamberlerimizin kim olduğunu, o insanların nasıl peygamber olduğunu... Onları öğrenmelerini istiyorum. Ki Allah da bana bu ömrü verdiği sürece çocuklarıma da ben kendim bildiğimi bir şey öğretiyom, bir de ayrıyeten o camiye şeye gönderiyom yani. (Katılımcı 3, Kadın, 36, Çifte vatandaş, Brüksel)

Dinî dernekler var, Kur'an-ı Kerim öğreten... Kur'an kursları gibi... genel, ahlak bilgilerinin de öğretiyorlar. Devamlı gönderemesek de oralara göndermeye çalışıyoruz (çocukları). (Katılımcı 12, Kadın, 33, Çifte vatandaş, Brüksel)

Tabii tabii, biz de gidiyorduk, biz de burada... ben küçükken ben de Kur'an'a gidiyordum, namaza, camiye filan gidiyordum. (Katılımcı 22, Erkek, 26, Çifte vatandaş, Brüksel)

Biz de önceden Feto... Fetullahçıların derslerine katıldık, şey yaptık, ondan sonra... Kur'an anlatma, öğretme şekilleri çok düzgün bir şekilde öğretiyorlardı. Mesela ben Süleymancılara falan gittiğimde Kur'an öğrenmeye, adamlar size Kur'an'ı sevdirmiyor, daha çok baskı üzeri şey yapıyor. (Katılımcı 34, Erkek, 26, Çifte vatandaş, Brüksel)

Öyle ki, bazı katılımcılar çocuklarına kendi kültürlerini ve ana dillerini kendi çabalarıyla öğretmeye çalıştıklarını, bu konularda Belçika'daki mevcut kurumların yeterli olmadığını; ancak onlara dini öğretme konusunda herhangi bir zorluk yaşamadıklarını ifade etmişlerdir:

Katılımcı 26: Yani nerden geldik, çocuklarımız bilmesi lazım...

Katılımcı 25: Neyiz, Türkiye'miz neresi, dilimiz... Kendi çabamızla öğretmeye çalışıyoruz... Ve maalesef (bunları öğreten bir kurum) yok Belçika'da.

Katılımcı 26: *Kültürümüz... Yani nasıl büyütücez onları?*

Katılımcı 25: *Hani böyle Türkçeyi güzelce öğretebilecek (bir kurum) yok. Kendimiz güzel konuşabilsek güzel öğrenecekler. Amaaa dinimiz konusunda, onda sıkıntımız yok. Camilerimiz çok, derneklerimiz çok. (...) Çocuklarımız camiye gidiyorlar, dinimizi öğreniyorlar, Kur'an-ı Kerim öğreniyorlar.*

Kalaycıoğlu (2022a, s. 187), resmî ya da gayriresmî Kur'an kurslarının aile, küçük yaştaki akranlar, çevredeki arkadaşlar ve okul ile birlikte bireyleri 10-12 yaşlarında siyasi partilere dair belirli bir yakınlık geliştirmeye, hoşlanmaya ya da hoşlanmamaya yönlendirdiğini ifade etmektedir. Belçika'da da Türkiyeli göçmen topluluk tarafından bu kurslara ilginin ve katılımın oldukça yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bireylerden yalnızca Belçika'da doğup büyüyen katılımcılar değil, evlilik yoluyla Belçika'ya göç eden katılımcılar arasında da geçmişte çeşitli cemaat ya da tarikatların Kur'an kurslarına gittiğini belirtenler olmuştur:

Türkiye'de dört yıl boyunca Süleyman Hilmi Tunahan Hazretleri'nin yurtlarında kaldım. Kur'an Kursu'nda... Hem orada eğitim gördüm hem meslek lisesine gittim yatılı olarak. Din olarak Allah'a şükür Arapçaya kadar okudum. Buraya geldik, burada hepsini unuttuk. Siyasi görüşüm... Şimdi kim iyi gidiyorsa onu tutuyoruz işte.
(Katılımcı 27, Erkek, 33, Çifte vatandaşı, Brüksel)

Bazı katılımcılar Belçika'da dinlerini Türkiye'dekinden daha özgürce ve yoğun bir biçimde yaşayabildiklerini ifade etmişlerdir:

Yani üç hafta tatili vardı, ben büyük oğlum Kur'an kursuna yazdırdım, iki hafta. (...) çocuğum seviyor, (...) oradan çok memnun. İki hafta gönderdim yaz tatilinde, şimdi evdeler işte. (...) Türkiye'ye baharak dinî yönden burası çok ilerde, benim görüşüm. (...) Köye neye gidiyorum ben mesela, eşimin şeyi... Eşimin ailesi tarafına neyine bakıyorum, hani böyle dinî konuda sıfırlar yani. Yani din, bi başını kapatmakla din diye bir şey yok yani. (...) Hani çocuklarımız daha çok böyle hani... Biz de... (Katılımcıya telefon geliyor, melodisi Türkçe bir sıla türküsü). (...) Ben ne bileyim, mesela ben çocuklarımı hafta sonları Kur'an kursuna neyine hep göndermeye çalışıyorum. Sonuçta hani n'aparsan yap, hani yalan dünya. (...) Kurslarda mesela, oğlum iki hafta Süleymanlıların kursuna gitti. Kurs böyle yani... Ben çok memnunum. Çocukları sadece ha, sade Kur'an'a şey yapmıyor. Giderken mesela futbol elbiselerini götürür oğlum, ondan sonra şenliklere neye... Yani gezi faaliyetleri de çok. (...) Sosyalleştiriyor, çocuğum orayı çok seviyor yani. Oradan gelince saygı yönünden de çok bayağı bir değişiyor. (...) Ben seviyorum yani.
(Katılımcı 53, Kadın, 34, Çifte vatandaşı, Anvers)

Ama çocuklarımızın camilerde din dersi verilmesi, orada zaten Kur'an, ondan sonra ilmi bilgilerini oradan öğreniyorlar. Ama bu özgürlük, bu selbeslik... bu seçim yapma... hani u... bu imkânın olması da çok önemli. Hani yasak da olabilirdi mesela, camiler olmaya da bilirdi... Ama burada gayet rahat bir şekilde isteyen beş vakit namazını kılmaya gidebilir, isteyen hafta sonu veya tatillerde çocuğunu camide okutabilir... Cami seçimi yapabilir. Bu... bu şeylik de var yani... tek bir diyanet yok yani, isteyen Diyanet'e, isteyen Millî Görüş'e, isteyen başka bir cemaate

gönderebiliyor. Hepsi de var burda, hepsi de özgürce gelişebiliyorlar yani.
(Katılımcı 18, Kadın, 41, Çifte vatandaş, Brüksel)

Belçika’da din öğretmeni olan bir katılımcı ise Türkiye’de yaşarken 1990’ların başlarında yurt dışında işçi olarak çalışan akrabalarının çoğunun hastane, konsolosluk vs. gibi işleri halletmek için Türkiye’ye geldiklerinde onların evinde kaldığını ve o zamanki konuşmalardan bu göçmenlerin yurt dışındaki Türkiye bağlantılı cemaatlere ve tarikatlara ne kadar maddi destekte bulduklarını anlattıklarını hatırladığını söylemiş; bu yapılanmaların Kur’an kurslarında çocuklara da bazı düşünceleri empoze ettiğini ve bunun ileride Türkiye’ye zararı olacağını düşündüğünü ifade etmiştir:

*(...) yurtdışında çok akrabam var, işçi kesimi. (...) Her gelen bizim yanımıza bir şekilde uğruyordu. Ben bayanların şöyle dediğini hatırlıyorum, işte nikah yüzüğümü verdik cami yapılsın, işte nikah yüzüğümü verdim, bileziğimi verdim... İşte oradaki tarikatın şeyi gelişsin diye. Bu Kaplancılar olabilir, bu Feto olabilir, bu Süleymancılar olabilir, bunlar için çok fazla şey yapıldığını biliyorum, verildiğini biliyorum. Böyle konuşmalara çok tanık oldum. (...) Biraz da, evde siyaset de vardı, bizim evde o zaman da... Siyaset de, içli dışlıydık. Ve onlardan dolayı biliyordum ve bugün dinî konulardan dolayı Türkiye’de birtakım oluşumlar olduğu ve yurtdışının bunu çok büyük bir desteklediğini gördüğüm zaman ben üzülüyorum. (...) Bu ilerde başımıza çok büyük bir sorun olacak ve ben bundan çok muzdaribim. Bunun kavgasını da çok veriyorum, insanlara anlatmaya çalışıyorum ama anlamıyorlar. (...) onlar için önemli olan dinî bilgilerin gelişmesi. Ama dinî bilgiler gelişirken o çocuklara verilen şeyler de çok önemli. İnsanlar... İş yoğunluğundan, şey sıkışıklığından... Avrupa’daki insanlar, zaman sıkışıklığından, çocuklarıyla bu tarz şeylere (konuşmalara) girmiyorlar. "Siz ne öğrendiniz?"den ziyade "Kur’an’a geçtin mi?"yle... "Öğretmen ne söyledi, hoca ne söyledi?"den ziyade "Kur’an okudun mu, Kur’an’a geçtin mi?" gibi basit sorularla geçiştiriyorlar. Ama halbuki o Kur’an’ın yanında acaba o çocuğa neler verildi, neler empoze edildi? Bunlar ilerde senin ülkeneye neler verecek? Ne faydası veya ne zararı olacak, bunlar araştırılmıyor. Siyasetçiler de şu anda bunu araştırıyor. Ne sağcı siyasetçiler ne solcu siyasetçiler bunu araştırıyor. **(Katılımcı 63, Erkek, 42, Çifte vatandaş, Liège)***

Petersen (1958, s. 258, 260), bazı göçmenlerin göç ettikleri yerlerde bir yenilik aramaktan ziyade eski yaşam tarzını aradıklarını ve buna sahip olduklarında memnun olduklarını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Bazı insanlar yeniye ulaşmanın bir yolu olarak göç ederler. Böyle bir göçe yenilikçi diyelim. Bazı insanlar, sahip olduklarını korumak için, koşullardaki bir değişikliğe yanıt olarak göç ederler; diğer tüm açılardan buldukları yerde kalabilmek için coğrafi olarak hareket ederler. Bu göçü muhafazakâr olarak adlandırırım. (...) Muhafazakâr göçmenler, yalnızca eski yaşam tarzlarına dönebilecekleri bir yer ararlar ve bu mümkün olduğunda memnundurlar.”

Bu tarif kendileriyle mülakat yapılan muhafazakâr bireylerin durumuna doğrudan uygun düşmese de (zira bu bireyler daha çok ekonomik amaçlarla göç etmiş olsa da) Belçika’da

eski, bildikleri ve alıştıkları yaşam tarzlarını muhafaza etmek istediklerini söylemek çoğu hâlde mümkün görünmektedir. Genellikle siyasal katılım üzerine yapılan nicel araştırmalarda, katılımcılara çeşitli sosyal meselelere ilişkin ne kadar muhafazakâr veya ilerici (*progressive*) olduklarını anlamaya yönelik bazı sorular sorulmaktadır. Örneğin eşcinsellik, boşanma, kürtaj gibi konularda neler düşündükleri birer değişken olarak ele alınmakta ve katılımcıların muhafazakârlık düzeyi hakkında çıkarımda bulunulmaktadır. Bu araştırmada, bu türden belirli sosyal meselelere ilişkin doğrudan bir soru sorulmamıştır. Ancak özellikle eşcinsellik, boşanma, örtünme ve hatta kız çocuklarının okula gönderilip gönderilmemesi gibi konularda oldukça ataerkil ve muhafazakâr düşüncelere sahip bazı katılımcılar, mülakatlar esnasında bu konulara dair görüşlerini doğrudan sorulmamış olsa da ifade etmişlerdir. Örneğin Belçika'daki Türkiye kökenli kadınların örtünme konusunda erkekler tarafından baskıya maruz kalabildiğini gerek kadın gerekse erkek katılımcıların anlattıklarından yola çıkarak söylemek mümkündür.²⁶⁰ Benzer şekilde, kendisiyle mülakat yapılan başörtülü bir kadın katılımcı da evlilik yoluyla Belçika'ya göç eden eşinin Flamanca öğrenmediğini, bütün vaktini Türklerle kahvede oturarak geçirdiğini, kadınları küçük gördüğünü, kızlarının okula gitmesini de hiç istemediğini anlatmıştır.²⁶¹

²⁶⁰ Örneğin Brüksel'de yaşayan Katılımcı 27, Türkiye'den bir kadınla evlenince erkeklerin hayatının sönüğünü, boşanmaların daha çok yaşandığını, yabancı kadınlarla evlenmenin daha iyi olduğunu söylemiş ve muhafazakâr bir yaşam tarzı olduğu için eski eşiyle çatıştığını, onu "kapatmaya çalıştığını" ve bunu "başardığını" şöyle anlatmıştır: "*Genelde Türk insanlarımızda (boşanmalar) çok oluyor. Yabancılarla evlenenler gayet çok iyi... Ama burada Türkle evlendiğin zaman ne yazık ki hayatın sönüyor. (...) İçki yok, kumar yok, kahve yok, diskotek yok, şura yok, bura yok... Nedense bunların hepsi olsa iyi olacaktı ama... Bizde... Sigarayı buraya gelince içmeye başladık. 15 ay askerlik yaptım geldim. (...) Evet, bunlar olmamasına rağmen sorun çıkıyor. Buradaki sosyal etkinlikler bunlar. İşte gece hayatın olacak, kumar olacak, içki olacak, şu olacak... Günlük yiyip günlük harcanacak. Ama ben... yetiştirme tarzım öyle olmadığı için eşimle bu konuda çatıştık işte yani. (...) Eşim açtı, kapatmaya çalıştım. Kapattım, becerdim. Ama... Sonra işte patlak verdi, anlaşılmadık, ayrıldık.*" Bu katılımcıya eski eşinin boşandıktan sonra başını açıp açmadığı sorulmuştur ve katılımcı eski eşinin hâlâ kapalı olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine eski eşinin belki de içine sinerek kapanmış olabileceği söylenmiştir. Katılımcı ise "*Sanmıyorum. Sonradan sindi. İlk önce sinmiyordu.*" diyerek eski eşinin kendisinin baskısıyla kapandığını yeniden belirtmiştir. Anvers'te yaşayan Katılımcı 53 de, erkek kardeşinin, nişanlandığı kadına bu konuda baskı yaptığını, sonunda ise ayrıldıklarını anlatmıştır: "*Mesela benim erkek kardeşim, en küçüğümüz zaten nişanlandıydı, buradan birisiydi. Biz hepimiz başı kapalıyız, altı kız, bir oğlanız. (...) Annem 'kız açık' dedi, işte 'oğlum şöyle böyle...' Kardeşim de mesela kıza demiş, 'ben evin tek oğluyum, evlenirsem ailemle oturacam, başını kapatacan' demiş. (...) 'Elin kızı mecbur değil' dedi annem hani, 'o da tahammül edemez' dedi. (...) Ben dedim, 'kardeşim gözün kör müydü' dedim, 'alırken' dedim. 'Açık olsun, seni ne ilgilendiriyor?' dedim. 'Kapalı istiyorsan kapalıya bakacaktın, bu kadar basit' dedim. Ondan sonra böyle hani bir zaman geçti hep... Ayrıldılar."*

²⁶¹ "*Eşimi ohula (dil okuluna) yazdırdım evlendiğimde. (...) O zamanlar mecburi değildi, dil kursuna yazıldı. Bir gitti, iki gitti, ehliyeti yohudu zaten. Gitmedi, ondan sonra bi işe başladı, ondan sonra da çocuğum zaten hemen oldu (...) Gitmedi, hiç şey yapmadı hani, öğrenmedi. Şimdi kendini gurtarıyo mu?*

Bunların yanı sıra Abadan-Unat (1972, s. 36) da Türkiye’den yurt dışına giden göçmenlerin gittikleri ülkenin dilini öğrenme konusunda pek istekli görünmediklerini ifade etmekte ve bu durumu, Bingemer vd.’ne (1970, s. 59) atıfla, grup içi dayanışmaya bağlamaktadır. Bu çalışma kapsamında Belçika’da kendileriyle mülakat yapılan bireylerin de dikkat çektiği gibi, aradan geçen elli yıl, dil öğrenmeye ilişkin bu isteksizliği tamamen yok etmiş değildir.

Pascarelli (2018, s. 234), Belçika’daki Türkiyeli toplumun kendi topluluklarına iyi entegre olmalarına rağmen, daha geniş Belçika toplumuna zayıf bir şekilde entegre olduklarını savunmaktadır. Ona göre, entegrasyon eksikliği ve topluluk dayanışması, aynı madalyonun iki yüzü olabilir. Yazar bunun paradoksal bir durum gibi görünse de Türkiyeli insanların daha geniş Belçika toplumuna yönelik daha zayıf veya daha az entegrasyonunun; ancak kendi topluluklarına yönelik kendi destekleyici ve koruyucu mekanizmalarıyla daha güçlü bir entegrasyonun ile sonuçlansa da topluluk üyeleri arasında Faslı-Belçikalılarla karşılaştırıldığı zaman suça ve aşırılığa karşı bir dirençlilik yarattığını ifade etmektedir.

“Belçika’nın dağınık yapısı düşünüldüğünde, aidiyet bulmak genel olarak bir problem olabilir. Ülke dilsel ve kültürel olarak Felemenkçe, Fransızca (ve Almanca) konuşanlar arasında bölündüğünden, birleşik bir Belçika kimliğinin tam olarak ne olduğunu kavramak zordur. Bu durum, daha geniş Belçika toplumundan potansiyel olarak zaten yabancılaştırılmış ve marjinalize edilmiş genç bir Müslüman için daha da kötü olabilir. Eğer bir “yerli Belçikalı” için bile belirgin bir Belçikalı kimliğine işaret etmek zor ise, göçmen kökenli biri bunu çok daha zor bulabilir” (Pascarelli, 2018, s. 239).

Gurtarıyo. (...) Zaten yani çalıştığı yer Flaman... Belçikalının yanında. (...) İş yerinde Türkler var zaten, Türklerle çalışıyor. Hani fazla konuşmaya gerek yok, zaten hani işi şey olduğundan. Öğreneceği kelimeleri öğrenmiş orada. Gerisi yok. (...) Zaten ya (dil bilmek) gerekmiyor, ortam hep Türk, aha görüyon geldin. Hep kahveler... Zaten eşimin hayatı kahvede geçiyor, kahveye gidiyor geliyor. Yatacağı kakacağı da hep ben yapıyom zaten, onun faturalardan pek ilgilenmiyor... Hiç... Hiç haberi yok yani. Çocukların ohuluna da gelip gitmiyor. Çocukların dersleriyle de... hatta ben bazen diyom, ya bi baba olarak yani, senin de hani (ilgilenmen gerekir). E ben bilmiyom (diyor)... E matematik de mi bilmiyon ya diyom. Hiçbir konuda yani... Kızımın okumasını hiç istemiyor, biliyon mu? Birinde şey yapmışlar, okumasın da kız... Sen ne diyon ya dedim, sen ne diyon, sen ne saçmalıyon? Ben kızıma dedim, okuyacan dedim. Zaten evimin tek kızısun, ben seni gocaya neye vermem, haberin olsun, okumak zorunda! Benim çocuklarım okuyacak! İnşallah. (...) Eşim birazcık kadınları küçük görüyor herhalde. Yani benlen gızını öyle görüyor. Öbürleri... Kendi ailesindeki kadınları yüksek görüyor da... Ama ezdirtirmiyom kendimi. Ezdirtirmemeye çalışıyom. Ha eskiden şu şöyle mi, bu böyle mi... Daha çok soruyodum, hani kâğıt kürek işinde. Hiçbir şey sormuyom artık, gafama... (...) Aklıma estiğince hareket ediyom yani, umursamıyom ya...” (Katılımcı 53, Kadın, 34, Çifte vatandaş, Anvers)

Jacobs vd. (2006, s. 146), entegrasyonun sosyo-kültürel, ekonomik, siyasal boyutları olduğunu ve Belçika'daki Türklerin sivil topluma entegrasyonu ampirik bir gerçeklik gibi görünse de göçmen kökenli azınlıkların -hemen hemen tüm Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi- Belçika'da da toplumsal hayatın önemli alanlarına (özellikle ekonomik ve siyasal alanlara) grup düzeyinde katılımlarının çoğunlukla yalnızca kısıtlı düzeyde kaldığını ifade etmektedir:

“Türkler özellikle etnik temelde örgütlenen derneksele içerme (*associational inclusion*) yoluyla sosyo-kültürel alana genellikle entegre olurken diğer alanlara katılım daha sorunludur. Bu kısmen eğitim başarısı gibi “köprü oluşturan sermaye” (*bridging capital*) eksikliği ile ilgilidir. Türkiye kökenli azınlığın ikinci nesli, eğitimde büyük oranda (Belçikalı çoğunluk grubu çocuklarının dört katı kadar daha fazla) başarısız olmaktadır” (Jacobs vd., 2006, s. 146).

Dolayısıyla Belçika'daki Türkiyeli göçmen grubun üyelerinin çoğunlukla kırsal bölgelerden göç etmiş, öğrenim düzeyi düşük, oldukça muhafazakâr görüşlere ve sıkı akrabalık ilişkilerine sahip olmaları ve iki ülke arasında çok sık gidip gelmekte, çeşitli yatırımlar yaparak (ev almak, iş kurmak gibi) Türkiye ile bağlantılarını yoğun bir şekilde sürdürmekte oluşları belki de onları Avrupa'nın diğer ülkelerinde yaşayan Türkiyeli gruplara kıyasla daha istisnai veya uç bir örnek (*extreme case*) kılıyor olabilir. Onların bu vasıfları oy verme davranışlarını da içinden çıkıp geldikleri iller veya yörelerdeki ile benzer bir eğilim içine sokuyor olabilir. Nitekim, Güvenç ve Kirmanoğlu'nun (2009) Türkiye'deki siyasi partilerin kalelerini, yenilgi alanlarını, oy tabanları ve profilleri arasındaki benzerlik ve karşıtlıkları haritalar ve çizelgeler gibi görselleştirmeler aracılığıyla ortaya koymayı amaçlayan çalışmalarında da Belçika'ya Türkiye'den yoğun göç vermiş olan illerde, Türkiye seçimlerinde geçmişten bugüne ağırlıklı olarak sağ partilerin belirgin bir üstünlük ile desteklenmiş olduğunu görmek mümkündür. Bu anlamda yerelötesi bağları da önem kazanmaktadır. Ayrıca Türkiye'de kırsal bölgelerdeki seçmenlerin geçmişten bugüne daha çok sağ partilere yöneldiği bilinen bir gerçektir.²⁶²

²⁶² Tekeli (2009, s. 8), Türkiye'de bireylerin siyasal tercihlerinin mekânsal anlamda da belirli bir kararlılık taşıdığını, dolayısıyla oy verme olgusunun sosyo-mekânsal bir niteliği olduğunu ifade etmekte ve belirli yörelerin belirli siyasi partilerin “kaleleri” olarak nitelenmesinin yalnızca bir siyasal jargondan ibaret olmadığını belirtmektedir. Yine Tekeli (2011, s. 256), 5 Eylül 1983'te *Cumhuriyet*'te yayımlanan “Seçime Doğru Seçim Yasası” başlıklı yazısında eşitsizlik yaratan seçim kurallarını ele almakta ve “kırsal oylar daha çok tutucu partilere yöneldiği için”, bu oyların ağırlığını artıran ve İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa gibi büyük kentsel merkezlerin meclislerdeki temsil oranını azaltan kurallar getirildiğini; böylece kentsel oyların siyasal yaşama egemen olmasının engellendiğini ve sağdaki siyasal kuruluşlara üstünlük

Manço, A. (2000, s. 124), Türkiyeli göçmenlerin örf ve adetlerinden ödün vermediğini ve çoğu gelenekleri korumaya devam ettiklerini ifade etmekte, bu durumun yer yer kültürel uyumu zorlaştırdığını, eğitim ve iletişim sorunlarına yol açtığını, laik ve bireysel dünya anlayışından ve modern evlilik kurumlarından uzak bir yaşam tarzına, dolayısıyla da sosyal sorunlara ve dışlanmalara sebep olabildiğini ifade etmektedir.

Abadan-Unat (2015, s. 262, 263), Türkiye’den Avrupa’ya işçi göçünün daha çok toplumsal mühendislik anlayışı ile gerçekleştiğini, işçilerin kısa süreliğine gidip iş alanlarında deneyim kazanmalarının ve endüstrileşme sürecinde bunun kullanılmasının planlandığını, ayrıca dönemin plancıları tarafından Türkiye’den gerçekleşecek bir “beyin göçü”nün sakıncalarının öngörüldüğünü ifade etmekte ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın “insan gücü, istihdam, eğitim ve araştırma” bölümündeki şu yoruma dikkat çekmektedir:

“İstihdam politikasının bir başka yönü de işgücü fazlasının işgücü kıtlığı çeken Batı Avrupa ülkelerine ihracıdır. Ancak Türkiye işgücü fazlalığı olan, fakat niteliği yüksek işgücü konusunda kıtlık çeken bir ülkedir. İşgücü ihracının niteliği yüksek işgücü halinde olması bu kıtlığı arttırabilir, bu sakıncanın önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması şarttır” (T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, 1963, s. 456).

Bu da yurt dışına giden işçilerin sosyo-ekonomik durumunu daha iyi açıklayan tarihsel bir durumdur. Kay ve Miles (1992, s. 189’den akt. Akgündüz, 1993, s. 173), Belçika, Batı Almanya, İsviçre, Fransa ve Hollanda’da işgücü anlaşmalarının yerli vatandaşlar için çalışma koşulları ve ücretleri çekici olmayan bir dizi yarı vasıflı ve vasıfsız bedensel iş alanlarının doldurulması için geliştirildiğini ifade etmektedir.

Siyasi görüşleri, göç hikayeleri ve nesilleri ne olursa olsun hemen hemen bütün katılımcılar, kimlikleri her iki toplumdan da parçalar taşıdığından ancak herhangi biriyle de çoğu durumda ve çoğu yönden bakıldığında tamamen aynı olmadığından “arada” olma hissine sahip olduklarını söylemişler ve sıklıkla hem Türkiye’de hem de Belçika’da “yabancı” olarak görüldüklerini ifade etmişlerdir:

sağlandığını ifade etmektedir. Mardin’in (2003) merkez-çevre paradigması, taşrada İslam’ın birleştirici bir unsur ve karakteristik bir ideoloji hâline gelmesini, tarihsel bir bağlamda, sekülerleştirici reformların yöneticiler (merkez/devlet) tarafından gerçekleşmesi ve bunun kültürel bir bölünme yaratarak taşrada (çevre/toplum) bir tepkisellik yaratmasıyla açıklamaktadır. Konuyla ilgili daha güncel bir çalışma örneği ise Gürel vd.’nin (2019) 2002’den beri AKP’nin kırsal kesimden kayda değer ve süregelen bir destek almasının sebeplerini tartıştıkları makaleleridir.

Bir kere şunu söyleyeyim yani, biz şimdi... yani iki arada, iki arada kalmışız yani, anlıyon mu? (Katılımcı 9, Erkek, 47, Türkiye vatandaşı, Brüksel)

Valla ne oralı olduk ne buralı oldum. Ben hiçbir yerli değilim, hiçbir şeyli değilim. (...) Arada kaldım. (Katılımcı 53, Kadın, 34, Çifte vatandaş, Anvers)

Yani tabir-i caizse yani hem burada yabancıyız, Türkiye'ye varıyoruz, Türkiye'de geri yabancı oluyoruz (gülüyor), ikinci sınıf şeyine düşüyoruz. (...) Her yerin olumsuz, olumlu yönleri var ama şimdi Türkiye'ye bakarsak dilini de şimdi daha iyi bildiğimiz, ortamını daha iyi bildiğimiz, orada yaşadığın zaman hani bir de Müslüman, kendimiz de hani öyle diyeyim... Burada şimdi üç beş kültürün içinde yetişiyorsun, orada tek kültürde yetişiyorsun, hani onun avantajı var. Mesela burada çocuklar aynı sınıfın içinde beş altı kültür var. (...) Bir sürü çeşidi var. Orada ise kalıp. Hani Türk veya içinde bazen bir... illa ki de değişiyor tabii, birkaç yabancı şey olarak ama... (...) Ya (çocuklarımızın) zorlandıkları oluyor bazen. Yani çocuklar da bir yerde "Bunu (biz) niye yapıyoruz? Niye böyle oluyor? Onlar niye böyle yapıyor?" dedikleri (oluyor). (...) Şimdi ben kendi açımdan, şimdi çifte vatandaşlıkta büyük bir şey görmedim. Aynı dediğim gibi işte, anca bazen işte izne giderken faydası oldu. Yani burada seçme seçilme hakkına sahipsin. Normal vatandaş gibi... Ama buradaki yabancı kurumlara gittiğinde yine kafa siyah olduğu için gene ayrımcılık oluyor yani. Yeşil gözlü, sarışın olsaydık (gülüyor) onlar için sıkıntı olmuyordu. (Katılımcı 1, Erkek, 43, Çifte vatandaş, Brüksel)

Belçika'daki bir Kürt olarak karşılaştırdığım zaman, hani Belçika'da ben yabancıyım, ne kadar Belçika vatandaşlığı statüsü verilmiş olsa da bana, herhangi bir devlet kurumunda ben "étranger"yim. Hani öyle derler, étranger. Yabancısin. Belçika kimliği verilse de yabancısin. Yani seni kabul etmez. Etmiyor da... Nasyonalizm burada güçlü. (Katılımcı 11, Erkek, 34, Çifte vatandaş, Brüksel)

(...) N'abarsak yapalım burada yabancıyız yani. Hani ben şimdi yani okuyorum diyelim hani, güzel bir mesleğe sahip olacam. (...) bu yerel Belçikalılarla çalışıcam. Oradaki siyah ördek ben olucam yani. Hani benim gibi bir iki tane daha olabilir ama, yani azınlıkta olcaz. Azınlık olmak hiçbir yerde kolay değil. (...) yani yabancı olmak hiçbir yerde güzel değil. (Katılımcı 52, Erkek, 26, Çifte vatandaş, Anvers)

(...) Hani dedemler buraya geldiklerinde (...) yani yediğini içtiğini... tutup da burada... tutup hemen frit (patates kızartması) veya midye içip bira içmedi yani! Buna yönelmedi. E kendi toplumuyla buluşacak bir yer, ondan sonra kendi toplumuyla bayramını yaşayabileceği bir cami... Ondan sonra... İş... Yani ölürsem n'olacam, ben oraya nasıl gönderilecem diye hep yavaş yavaş kurdular... (Katılımcı 18, Kadın, 41, Çifte vatandaş, Brüksel)

Kimliğe ve aidiyete ilişkin bu türden bir kavrayışın yalnızca bu araştırmada kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların bir kısmına özgü olduğunu ve yalnızca "yabancı" bir ülkede yaşamaktan kaynaklandığını söylemek mümkün değildir. Literatürde iç göç üzerine yapılan ve göçmenlerin aidiyet ve yer duygularına dair benzer sonuçların gözlemlendiği çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Karpat (1976) tarafından 1968 yılında İstanbul'daki Rumelihisarüstü, Baltalimanı ve Emirgan Celalettin Paşa

gecekonduklarında gerçekleştirilen çalışma, şehre göç edenlerin köyleriyle ilişkilerini de ele almaktadır ve bu çalışmada, gecekondukların hem şehre hem köye yönelik, dış göçtekinе benzer türden duygular ve bağlanma biçimleri taşıdıkları gözlemlenmiştir. Dolayısıyla katılımcılar tarafından aidiyet ve yabancılık duygularını açıklarken dile getirmiş oldukları nedenleri bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

Ancak ulusötesilik bu aidiyet ve yabancılık duygularını daha karmaşık hâle getirmektedir. Soysal (2003, s. 493) da aidiyetin “ulusal” biçimlerini ve ötekiliğin (*otherhood*) bilinen anlamlarını karmaşıklaştıran ulusötesi kültürel akışların ve yerel sosyal alanların yakınlıklarına (*affinities*) vurgu yapmakta; Avrupa’daki Türk göçmenlerin Türklüklerini (*Turkishness*) ve dinlerini yeniden canlandırarak farklı sosyal ve kültürel sınırlardaki katılımcılar olarak, seçme (*selection*), değiştirme (*modification*) ve icra etme (*enactment*) süreçleri aracılığıyla kendi kültür ve aidiyet vizyonlarını oluşturduklarını ifade etmektedir.

Bu noktada dikkat çekici bir husus, Belçika’da doğup büyüyen üçüncü nesil göçmen kökenli katılımcılardan dahi kendilerini Türkiye’de daha az “yabancı” hissettiklerini söyleyenlerin olmasıdır:

Ya bir klasik söz vardır ya, iki tarafta da yabancıyız diye... Ben Türkiye’de pek yabancılık çekmiyorum. İium... Ya buraya da ayak uydurdum yani, entegrasyonda sorun yok ama yine de hani burada (Belçika’da) farklısın yani. Direkt renginden belli oluyor. En azından Türkiye’de rengimizden belli olmuyor. (Katılımcı 52, Erkek, 26, Çifte vatandaş, Anvers)

Belçika’daki göçmen (kökenli) bireyler için nesiller değişse de “arada” olma hissinin değişmemesinde nesiller arası dil, din, kültür aktarımının oldukça yoğun ve kuvvetli olmasının da büyük rolü olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bireyler de sık sık kendi çocuklarına ve çevrelerindeki insanların çocuklarına belirli değerleri öğretmeye ve aşılılamaya çalıştıklarından söz etmişlerdir:

Biz de işte yaşlarına göre... çocuklarıma şahsen hep u... örnek olmaya çalışıyoruz eşimle beraber. Kitap okumaya... Yani bir çocuk... Hani benim bir prensibim vardır. Gerçi sadece bana ait değil, geçmişteki insanlarda da aynı şey... bir insan, bir millet kendi dilini çok iyi biliyorsa, bütün dilleri bilir, anlar. Ama kendi dilini bilmeyen, hangi ülkede yaşarsa yaşasın, o dili konuşmakla o ülkeyi bilemez. O ülkenin tarihini, coğrafyasını, kültürünü bilemez. O açıdan bizim bi defa kan bağımız, göbek bağımızı... ülkemizin dilini çocuklarımıza... belki burada yaşadıkları için yüzde yüz

bir Türkiye'de yaşayan insan kadar olmasa da en azından özümüzü, geçmişimizi, kimliğimizi bilecek kadar bir dile sahip olmaları için böyle kitap okuma... (...) bizim çocuklarımız da başta olmak üzere, çevremize, komşularımızın çocuklarına böyle Türkçemizi, tarihimizi, ninni ve türkülerimize varıncaya kadar, mahallelerimize varıncaya kadar... atasözünü, hatta bilmece, masallarımıza varıncaya kadar... çocuklarımıza böyle artı olarak, onların o dağarcığına bi şeyler katmaya çalışıyoruz yani. (Katılımcı 20, Erkek, 44, Çifte vatandaşı, Brüksel)

Belçika'da kendisini “yabancı” gibi hissettiğini söyleyen katılımcılar, bunu açıklamak için genellikle yaşadıkları ülkenin dilini bilmediklerine, sahip oldukları sosyo-kültürel farklılıklara ya da saç, ten, göz rengi gibi görünüş farklılıklarına veya “yerli” vatandaşların ırkçılık ve ayrımcılık ima eden tutumlarına dair pek çok neden dile getirmiştir. Bu tür durumlar bireylerin “yabancılık” hissini pekiştirmekte, hatta kimi zaman ayrımcı uygulamaların üstesinden gelmek için isimlerini değiştirmeyi düşünmelerine yol açmaktadır:

Katılımcı 10: *Devamlı oluyor bizim ayrımcılık sorunlarımız. Mesela ben devlete... Türkiye'de şey diyorlar, imar... Bu ev yaptırma şeyleri... İmara kat planları çizdiriyorsunuz, gidiyorsunuz bir şeyle beraber, mühendisle... İsminizi okudukları zaman, yabancı isim, tabii biraz dosyalar ağır işliyor. Çok yavaş işliyor. Ondan sonra çoğu şeyde daha böyle istekçi oluyorlar. İşte biz bunu kabul etmeyiz, şunu yapacaksınız, bunu fazlalaştıracaksınız, bunu azaltacaksınız falan filan...*

Araştırmacı: *Bürokrasi biraz daha yavaş işliyor, diyorsunuz?*

Katılımcı 10: *Çok, çok yavaş... İsimler, tabii isimler çok önemli. Ben onun için ismimi bile değiştirmeyi düşünüyorum. Benim soy ismim çok güzel, (...). Biraz Avrupalı yapıyor. Ama ismim (ikisi de İslami isimler) olduğu için, bayağı bir sıkıntı yaşıyorum (gülüyor) ve değiştirmeyi düşünüyorum ben. Avukattan randevu aldım geçen zaten onun için. (...) Ciddi değişicem. (...) Hani sonuçta burada yaşıyorum yani. Kâğıt, içeriye.... İçeriye şey veriyorum (belgeleri), (kendi isimlerini söylüyor) gördüler miydi var ya, hiç olmayacak kanunlardan bahsediyorlar. İşte dairenin şurasını şuraya boyatınız, burasına şunu yapacaksınız... Zorlaştırıyorlar her şeyi.*

Araştırmacı: *İsminizi ne yapmak istiyorsunuz?*

Katılımcı 10: *Valla bence... (Önce ismi neden beğendiğini söylüyor), burada da o isim var, (almak istediği ismi söylüyor). O ismi yapmayı düşünüyorum. (...) bunların (yerli Belçikalıları kastediyor) aynı isimleri, anlıyor musun? Şimdi ben Arap devletinde yaşasam, ismimi hayatta değiştirmem. (İsimlerini tekrar söylüyor) süper bir isim. Her... her şeyde bürokrasi işler. İsmim hatırı var.*

Bazı katılımcılar ise çifte vatandaşlık düzenlemesinin kaldırılması ya da kuralların sıkılaştırılması gibi konuların gündemde olmasıyla ilgili, aşırı sağın yükseldiğini ve bunun kendilerine zarar verdiğini söylemiştir:

(...) Hollanda'da olduğunu biliyorum. Hatta Hollanda'da mecbur koymuşlar. İii, işte Türk vatandaşıysan Hollanda vatandaşı olamazsın, Hollanda vatandaşıysan Türk vatandaşı olamazsın. Ya ikisinden birini seçme zorunluluğu getirmişler

*sanırım. İu, bir akrabamız var. Adam Türk vatandaşı kalmış, karısı Hollanda vatandaşı olmuş. Burada öyle bir şey şu anda ben hani bilmiyorum. Hani, tabi ki tartışmalar radikaller burada da var. Nasıl aşırı sağcılar her ülkede olduğu gibi burada da var. Hükümet de şu anda sağcılarda. Tabi ki birçok şeyi istiyorlar. (...) Olabilir yalnız, ya şu, bu terör olaylarından dolayı, mesela geçen kurban kesildi (...). Kurban kesilirken adres, isim, code postala (posta koduna) varıncaya kadar veterinerler istemiş ben de hatta dedim ki kurbandan pay mı istiyorlarmış da adreslerimizi istiyor bu vermedi bana (gülüyor). Yani şaka yaptım kasaba. Yani, uı, bazı şeyler bize zarar veriyor. (...) Hatta eşim bana dedi ki, sanki fişleyecek dedi. Yani niye dedi, adres istiyorlar. Hani kim kesti, kim radikal, kim şey gibisinden. (...) Ben dedim benim kimseden... kimseye bir şey yapmadım, hiçbir şeyim yok, kimseden korkum da yok. Bir şey yaparsan korkarsın, yapmadığın zaman kim gelip de sana bana bir şey yapabilir ki, diyebilir ki ya da. (...) (Eskiden bu tür şeyler) yoktu. (...) Özellikle bu sağ parti seçildikten sonra... **(Katılımcı 68, Kadın, 47, Çifte vatandaş, Anvers)***

Tüm bu farklı sebeplerle birçok katılımcı çifte vatandaşlığa karşı araçsal bir tutum sergilemektedir. Çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan çok sayıda katılımcı, Belçika pasaportuna sahip olmanın dünyanın birçok ülkesine vizesiz giriş imkânı sağladığını ifade etmiş ve çifte vatandaşlığın sınırlardan kolayca geçmeyi sağladığı için büyük bir seyahat özgürlüğü anlamına geldiğini söylemiştir.²⁶³ Ancak elbette, Benhabib'in (2002, s. 717) de belirttiği gibi, Belçika ve Avrupa Birliği vatandaşlığı bir pasaporttan daha fazlasına sahip olmak anlamına gelmekte ve vatandaşlara birçok önemli haklar sağlamaktadır. Yine de bu çalışmada eğer Belçika ve Türkiye vatandaşlıklarından yalnızca birini seçmek zorunda kalırsa Türkiye vatandaşlığını tercih edeceğini söyleyen çok sayıda katılımcı olmuştur.

Hammar (1985, s. 441), bireylerin vatandaşlık değişikliğine ilişkin tereddütleri olmasını ve koşulları sağlasalar bile böyle bir değişikliği tercih etmemelerini birkaç sebebe dayandırmaktadır. Bunlardan ilki, köken ülke ile ilgilidir. Yazar, eski vatandaşlıktan vazgeçmenin, o ülkede taşınmaz mal edinme ve sahip olma gibi bazı hakların kaybına yol açabileceğini, ekonomik ya da siyasal sebeplerle köken ülke vatandaşlığını korumanın

²⁶³ Henley Pasaport Endeksi'nin (*The Henley Passport Index*, 2021), dünya ülkelerinin pasaportlarına ait 2021 yılı sıralamasına göre Belçika pasaportu 7. sıradadır ve 185 ülkeye vizesiz giriş sağlamakta, 41 ülkeye girişte ise vize gerektirmektedir. Türkiye pasaportu ise 53. sıradadır ve 110 ülkeye vizesiz giriş sağlamakta, 116 ülkeye girişte vize gerektirmektedir. Sıralamada birinci olan, 191 ülkeye vizesiz erişim sağlayan Japonya pasaportudur. Singapur pasaportu 190 ülkeye vizesiz erişim sağlayarak ikinci, Güney Kore ve Almanya pasaportları 189 ülkeyle üçüncü; İtalya, Finlandiya, İspanya ve Lüksemburg pasaportları 188 ülkeyle dördüncü; Danimarka ve Avusturya 187 ülkeyle beşinci; İsveç, Fransa, Portekiz, Hollanda ve İrlanda pasaportları 186 ülkeyle altıncı; ABD, Birleşik Krallık, Norveç ve Yeni Zelanda pasaportları ise Belçika pasaportu ile birlikte yedinci sıradadır. Listenin en sonundaki beş ülke ise 106. sıradaki Somali (33 ülke), 107. sıradaki Pakistan (32 ülke), 108. sıradaki Suriye (29 ülke), 109. sıradaki Irak (28 ülke) ve 110. sıradaki Afganistan'dır (26 ülke).

tercih edilebildiğini söylemektedir. İkincisi, çok sayıda göçmenin gelecekte ülkelerine geri döneceklerine dair gerçekçi olmayan düşünceler taşıması ve bu sebeple eski pasaportlarını koruma eğiliminde olmasıdır. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bireyler arasında da ileride bir gün Türkiye'ye dönmek istediğini ifade edenler oldukça fazladır:

(Çifte vatandaşlık düzenlemesi kaldırılacak olsaydı) Türkiye'yi tercih ederdim. Neden? Çünkü kendi memleketimiz. Ne olursa olsun kendi vatanımız. Hiçbir şekilde... Vatanımdan farklı bir milleti, başka bir ülkeyi tercih etmezdim. Ne olursa olsun, eninde sonunda döneceğimiz yer yine orası yani. (Katılımcı 7, Erkek, 35, Çifte vatandaş, Brüksel)

Hammar'a (1985, s. 441) göre, üçüncü ve bir önceki sebeple oldukça ilgili olan sebep ise, eski ülkeyle olan güçlü bağlardır: "Onlar için vatandaşlık değişikliği, bir kişinin ulusal kimliğini inkâr etmesi veya köken devletine yönelik sadakatinin kırılması veya geride kalan arkadaşlarına ve akrabalarına ihanet veya bu üçünün bir kombinasyonu anlamına gelmektedir." Benzer düşüncelerle, kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcılar, eğer bir gün çifte vatandaşlık düzenlemesi kaldırılırsa Türkiye vatandaşlıklarını tercih edeceklerini ifade etmişlerdir:

Şihinti yoh... Galdırabilirler... Dedi ya ablam da size, fazla bir bize artısı yok yani... Sadece Türkiye'ye girerken sade... Bir kâğıt... kimliğimizi göstertiyoruz o kadar... (Katılımcı 69, Kadın, 40, Çifte vatandaş, Liège)

Türk (vatandaşlığını seçerdim). Türk'sün... Galdırsınlar, hiç önemli değil. Zaten üstünde yamalık gibi duruyor yani o. (Katılımcı 5, Erkek, 61, Çifte vatandaş, Brüksel)

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerden özellikle AKP hükümetini ve Erdoğan'ı destekleyen bazı katılımcılar genellikle Türkiye'de ekonomik şartların geçmişe nazaran daha iyi olduğuna inandıkları için, öyle bir durumda Türkiye vatandaşlığını tercih edeceklerini daha hararetli bir biçimde dile getirmiştir:

Valla (çifte vatandaşlık düzenlemesi kaldırılırsa) yapacak hiçbir şey yok. Ben n'aparım, ben vatanımı tercih ederim, ülkemi tercih ederim. Ordan geldim, oraya döneceğimi bildiğim için... "Teşekkür ederim" derim, "siz bu pasaportu verdiniz bana, 30 yıllığına. Buyurun, ben size geri iade ediyorum" derim, giderim konsolosluga, gereken işlemlerimi de yaparım. Türk olarak kalırım, ne zaman dönmem gerekiyorsa en kısa zamanda dönerim ülkeme. Ülkemde ferah içine yaşarım yani. Ben şu an zaten 46-47 yaşındayım. İu... kaç yıl daha yaşayacağımı kimse bilemez ki... O yüzden... Yani Belçika vatandaşı olduğun zaman ölümsüz olmuyorsun yani. O yüzden ben... isterseniz Amerikan vatandaşlığı versinler, ülkemın bir çakıl taşına değişmem. (...) Eskiden bizler hep Türkiye'den kaçmak isterdik. Ama şimdi

tam tersi, Türkiye'ye dönmek istiyoruz, doğrusunu söylersem. Neden dersen, eskiden Türkiye'de hakikaten müthiş ekonomik sorun vardı. Müthiş ekonomik sorun vardı. Iıı... ama şimdi, atıyorum şu vaziyette, ya her şeyim... yani hiçbir şeyim olmasın, şu an ben İstanbul, Atatürk Havalimanı'na iniş yapayım... Yarın çalışmak istiyim, hemen bi taksinin üstüne çıkar, 100 TL yevmiyeyle çalışırım. Veyahut da yeni yapılan havalimanı yok mu, büyük havalimanı? Orda çalışan kamyonlarda gider şoförlük yaparım, 2 bin TL, 3 bin TL maaşla çalışırım. Hiçbir sorun değil. Ama eskiden Türkiye'de biz çalışıyorduk, para kazanamıyorduk. O yüzden gözümüz hep Avrupa'daydı. (...) Ülkemde şu an yani inanmıyorum işsizlik olduğuna. Çalışmak istersen var kardeşim, herkese iş var. (Katılımcı 23, Erkek, 51, Çifte vatandaş, Brüksel)

Hammar (1985, s. 441), dördüncü olarak, bazı göç ülkelerinde yabancı vatandaşlara önemli haklar tanındığını, hatta yabancıların tüm sosyal haklardan ve yardımlardan yararlanabildiğini; bu sebeple belki büyük masraflara girerek veya uzun, yorucu ve can sıkıcı prosedürlerle uğraşarak vatandaşlık elde etmeye çalışmakla uğraşmadıklarını ifade etmekte; vatandaşlık değişikliğinden elde edilecek olan kazanımların çok az ve önemsiz olduğu durumlarda da kişilerin bu yola başvurmadığını belirtmektedir.²⁶⁴

Faist ve Gerdes (2008, s. 15), çifte vatandaşlığın göçmenlerin göç ettikleri ülkeye entegre olmalarına ve köken ülkelerindeki haklarını korumalarına izin verdiğini; vatandaşlığın değerinin düşeceği korkusunun yersiz bir kanı olduğunu, çünkü çoğu göçmen için araçsal ve sembolik etkenlerin iç içe geçtiğini söylemektedir. Ayrıca yazarlara göre, çifte vatandaşlık ulusal vatandaşlık ve AB vatandaşlığı arasında bir bağlantı işlevi görebilmektedir.

Timmerman (2006, s. 128), ideolojik yönelimlerinden bağımsız olarak Belçika'da yaşayan çoğu Türkiyeli için Mustafa Kemal Atatürk'ün "Ne mutlu Türküm diyene" sözünün hâlâ önemli bir gerçeklik olduğunu, Türkiye'de kökleşmiş olan gerek seküler gerekse dinî milliyetçiliğin yurt dışında yaşayan Türklerin kendi durumlarını deneyimleme biçimlerini etkilediğini ifade etmektedir. Ayrıca, yurt dışında yaşayan Türklerin Türkiye'ye olan bağlılıklarının büyük olduğunu ve Türkiye'nin başka ülkelere giden göçmenleriyle bağlarını sürdürmek için önemli çaba sarf ettiğini belirtmektedir. Özellikle bu çalışmanın verilerinin toplandığı tarihlerde, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yurt dışında yaşayan vatandaşlarla ilgili kimlik temelli siyasi çağrılarını ve göçmenlerin

²⁶⁴ Hammar'ın (1985) göç edilen ülkenin vatandaşlığına geçmenin tercih edilmemesine ilişkin saydığı beşinci ve son neden ise, çifte vatandaşlığın önceki vatandaşlıktan vazgeçmeye razı olmak anlamına gelmesidir. Ancak Belçika ve Türkiye çifte vatandaşlığı için böyle bir durum söz konusu değildir.

yaşadıkları (özellikle Almanya, Hollanda gibi) ülkelerin hükümetlerine yönelik olumsuz eleştirileri nedeniyle bazı göçmenler için etnik kimliklerine ve dinlerine yönelik bağlılığı güçlendiren duyguların daha belirgin hâle geldiğini söylemek mümkündür. Bu türden siyasi çağrılar ve eleştiriler vatandaşların kendi kimliklerine yönelik algılarında büyük bir etki yaratıyor gibi görünmektedir.

(...) üzüliyorum, neden üzüliyorum? Iı... Bizler burada biraz fazla yıpranıyoruz o konuda. Yani... tamam ülkemizin başındaki, cumhurbaşkanımız olsun, başbakanımız olsun, diğer bakanlarımız olsun mesela... Bu Hollanda'ya gelip de Hollanda'da bir bakanımızı bırakmamaları ve ordaki Türk vatandaşlarımıza köpeklerle saldırmaları, şunları bunları... Bunlar bizi çok içten yıprattı yani. Yani n'olursa olsun yani, bugün vatan söz konusu olduğu zaman, gerisi teferruattır yani! Canımızı veririz biz. Kanımız kayıyor orada. Ülkem dediğim zaman... Ancak, olmaması için hain olman lazım. Vatan haini olman lazım. O da bizde yok yani. Allah bize nasip etmesin öyle şey. Ben o ülkede 18 ay askerliğimi yaptım. Hiçbir yüz kızartıcı suç işlemedim. Ama taşına, toprağına, havasına, suyuuna, denizine, Rabbimin verdiği o güzelliğe kurban olayım, ülkem seviyorum ben... Iıu... tabii... biz şimdi buraya zevkimizden gelmedik. (...) Geldik buraya, pişman mıyız? Değiliz burada. Herhangi bir sıkıntı yaşadık mı? Yaşamadık. Ama bu zamandan sonra bize büyük bir baskı yaparlarsa, döneceğimiz yer yuvamız yani. (Katılımcı 23, Erkek, 51, Çifte vatandaş, Brüksel)

Glick Schiller ve Fouron'un (2001, s. 22-23) eğer göçmenlerin birkaç nesil sonra bile yeni topraklarında yasal vatandaşlık almaları zor olduysa (Almanya'daki Türkiyeli göçmenlerin deneyimi gibi) ya da göçmenler ve sonraki nesiller yasal vatandaşlığa erişimin yasalar tarafından tam korunmayı garantilemediğini fark ederse (ABD'deki beyaz olmayan göçmenler gibi) uzak mesafeli milliyetçiliğin birtakım inançlar ve pratikler biçiminde gelişebileceğini ifade etmesi oldukça dikkate değerdir. Görüldüğü gibi, bu çalışma kapsamında görüşülen çifte vatandaşlığa sahip katılımcıların da en azından bir kısmı Belçika vatandaşlığına rağmen kendilerini yerli Belçikalılar ile eşit hissetmediklerini, vatandaşlık sahibi olsalar bile çeşitli şekillerde ayrımcılığa maruz kalabildiklerini, sonradan elde ettikleri Belçika vatandaşlığının bir gün geri alınabileceğini ve/veya Türkiye'ye geri dönmelerinin istenebileceğini düşündüklerini ifade etmiştir. Bu durumların, Glick Schiller ve Fouron'un belirttiği gibi, uzak mesafe milliyetçiliğine zemin hazırladığını söylemek mümkündür. Zira bu katılımcılar genellikle mevcut haklarını kaybetmemek için Belçika'da sol partileri ve siyasetçileri desteklemekle birlikte Türkiye'ye yoğun duygusal bağlarla bağlı olduklarını ifade etmiş ve sık sık milliyetçi söylemlerde bulunmuşlardır.

Katılımcı 13: En önemli şey, vatan!

Katılımcı 14: Vatanın olmadan, yani istediğin kadar Belçika'da yaşa... Ne için?

Katılımcı 14: Tabii... senin vatanın... bizim vatanımız burası değil ki...

Katılımcı 13: Hah! Yani Belçikalıyım diyemiyorsunuz ki...

Katılımcı 14: Biz sonuçta yabancıyız buraya... Burada doğsam bile...

Katılımcı 13: Belçika vatandaşıyız, ama "Belçikalıyız" (demiyoruz), değiliz yani... Hani vatandaş olmak başka, buraya ait hissetmek başka...

Katılımcı 14: Tabii.

Katılımcı 13: Biz Türkiyeliyiz, yani Türkiye vatandaşıyız. Tamam, burada yaşıyoruz, buranın şartlarına da uymak zorundayız. Ama anavatanımız orası.

Belçika vatandaşlığının sona ermesi, aynı zamanda Avrupa'da yaşarken oldukça önemli ve değerli olan bazı sosyal, ekonomik, siyasi hakları da kaybetme olasılığı anlamına gelse bile özellikle Belçika vatandaşlığını kendilerine çeşitli pratik avantajlar sağlayan ve çok da önemli olmayan bir araç olarak görme eğilimindeki dinî olarak muhafazakâr ve etno-milliyetçi Türklerin bir kısmı, -en azından kendi ifadeleriyle ve teoride- böyle bir olası durumu pek de üzülmeye degecek bir durum olarak görmediklerini dile getirmektedirler.

Aşağıdaki Tablo 14 (akt. Soysal, 1994, s. 25, Tablo 2.3), Belçika da dahil olmak üzere belirli Avrupa ülkelerinde 1976, 1980 ve 1990 yıllarında vatandaşlığa geçişin yabancı nüfusa oranlarını göstermektedir ve oldukça dikkate değerdir.

Tablo 14. Belçika ve Diğer Bazı Avrupa Ülkelerinde 1976, 1980 ve 1990 Yıllarında Vatandaşlığa Geçişin Yabancı Nüfusa Oranları

Ülkeler	1976	1980	1990
Almanya	0,4	0,4	1,0
Avusturya	2,6	2,9	2,9
Belçika	0,8	1,0	0,2
Birleşik Krallık	4,2**	3,0***	2,9
Danimarka	2,6	3,8	1,9
Fransa	1,1	1,2	1,5
Hollanda	1,1	4,1	2,0*
İsveç	4,8	4,9	3,7
İsviçre	1,5	1,8	0,8

* Büyük düşüş esas olarak 1988'deki Hollanda Vatandaşlık Yasası'ndaki bir değişiklikten kaynaklanmaktadır (Soysal, 1994, s. 25).

** 1975 verileri

*** 1981 verileri.

Kaynak: Penninx (1986), Danmarks Statistik (1989) ve SOPEMI (1992)'den akt. Soysal (1994, s. 25, Tablo 2.3).

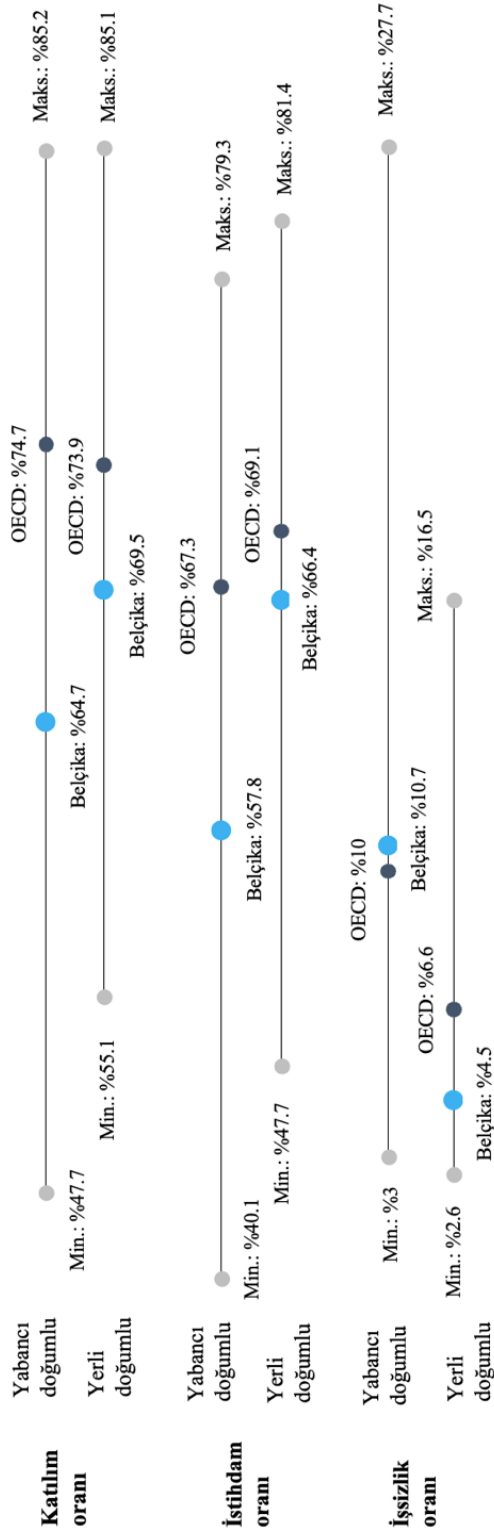
Soysal (1994, s. 24), özellikle Belçika, İsviçre ve Almanya’da vatandaşlığa geçiş oranlarının bu yıllardaki düşüklüğüne dikkat çekmekte, göçmenlerin göç ettikleri ülkelerde uzun süreler ikamet etseler bile “yabancı” kalmaya devam ettiklerini, vatandaşlığa geçiş oranlarının bu ülkelerde 1970’lerden 1990’a kadar genel olarak zaman içerisinde artmaktan ziyade azaldığını ifade etmektedir. Yazar (1994, s. 26) ayrıca, SOPEMI (1992) verilerinden aktararak, vatandaşlığa kabul koşullarının ülkeden ülkeye değiştiğini; daha kısıtlayıcı ve soy temelli kuralları olan Belçika, Almanya, İsviçre, Hollanda gibi ülkelerin 1990’larda vatandaşlığa geçiş için daha geniş erişim imkânları sağladıklarını belirtmektedir.²⁶⁵

Faist (1996, s. 3); Aristoteles, Cicero, Macchiavelli, Burke, de Tocqueville, Mill, Arendt gibi başlıca vatandaşlık kuramcılarının tümünün, kamusal hayata tam olarak katılmak ve kabul gören (*recognized*) bir sosyal üyeliğe ulaşmak için kişinin belirli bir sosyo-ekonomik konumda olması gerektiğini savunduğunu belirtmekte ve gelişmiş Batı refah devletlerinde vatandaşlığın durumunu anlamak için eğitime ve meslek konumlarına erişimin son derece önemli olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Belçika’daki yerli ve yabancı kökenli vatandaşların eğitime ve işgücü piyasasına katılım düzeyleri, onların özellikle sosyal ve ekonomik anlamda toplumsal hayata ne derece dahil olabildiklerini göstermesi açısından önemlidir. OECD (2020c) raporuna göre²⁶⁶ Belçika’da işgücü piyasasına katılım açısından yabancı ülkede doğan ve Belçika’da doğan bireylerin 2020 yılına ait oranları ve bu oranların OECD ortalaması ile karşılaştırılması da aşağıdaki gibidir:

²⁶⁵ 1991-1998 ve 2000-2021 yılları arasında Belçika vatandaşlığı elde eden Türkiyelilerin yıllara göre toplam sayıları ve bölgelere göre dağılımları için bkz. Tablo 15.

²⁶⁶ Belçika’daki 2020 yılına ait işgücü piyasası sonuçlarına ve diğer verilere ilişkin OECD (2020c) raporunda verilen kaynak: <https://stat.link/uch2y1> (Erişim: 02.07.2022).

Şekil 6. Belçika'daki Yabancı Ülkede Doğan ve Belçika'da Doğan Bireylerin 2020 Yılındaki İşgücü Piyasasına Katılım Oranları ve OECD Ortalaması ile Karşılaştırılması

Kaynak: OECD (2020c).

Belçika’da işgücüne katılım oranları hem yerli hem yabancı vatandaşlar için OECD ortalamasına göre düşüktür ancak çalışan yerli nüfusun oranı OECD ortalamalarına daha yakındır. Yabancı kökenli nüfus için bu fark çok daha belirginleşmektedir. İşsizlik oranı ise yerli nüfus için OECD ortalaması olan %6,6’dan bile daha düşükken, bu oran yabancı kökenli nüfus için %10,7’dir ve OECD’nin yabancı kökenli işsizlik oranı ortalamasının üzerindedir. Dancygier (2010, s. 288) da Belçika’nın göçmen işsizliği ve yoksulluk riski oranları açısından vatandaşlık durumuna göre farklılığın en yüksek olduğu ülkelerden biri olduğunu belirtmektedir. Jacobs vd. (2004, s. 551) Belçika’daki Türkiye kökenli topluluk için işsizliğin enformel siyasal katılımı etkilemediğini söylemektedir.

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın (Şubat, 2017; s. 63, Tablo 40) raporuna göre, 21 Ocak 2017 tarihi itibarıyla Belçika’da yaşayan toplam 269.861 Türkiye vatandaşı içinde çalışan Türkiye vatandaşı sayısı 87.500’dür, yani toplam nüfusun %32,4’üne eşittir. Daha güncel olan T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün (2018, s. 151) raporunda ise, Belçika Ulusal İstihdam Kurumu’ndan (*Office National de l’Emploi*, ONEM) aktarılan verilere göre, 2018 yılı itibarıyla Belçika’daki Belçikalı işsiz sayısı toplam 396.166, yabancı işsiz sayısı toplam 109.270, Türkiyeli işsiz sayısı ise (2.271’i erkek, 1.456’sı kadın olmak üzere) toplam 3.727’dir. Raporda (s. 149) ayrıca, Belçika’daki başkonsoloslukların kayıtlarına göre, Türkiye vatandaşlarının önemli bir bölümünün Belçika’da süpermarket, lokantacılık, fırın/pastane, seyahat acenteliği, müteahhitlik, gıda, toptancılık (beyaz eşya ve mobilya) alanlarında faaliyet gösterdikleri belirtilmektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi, Belçika’da yaklaşık 270 bin Türkiye vatandaşı yaşamaktadır. Timmerman vd. (2009, s. 233), Türkiyelilerin Faslılardan sonra Belçika vatandaşlığına başvuru yapan en büyük ikinci topluluk olduğunu söylemektedir.²⁶⁷ 1991-1998 yılları ve 2000-2020 yılları arasında Belçika vatandaşlığı elde eden Türkiyelilere ilişkin sayılar ve 2000-2020 yılları arasındaki verilerin Belçika bölgelerine göre dağılımı ise aşağıdaki Tablo 15’te gösterilmiştir:

²⁶⁷ Ancak günümüzde bu durum değişmiştir. STATBEL (2022) verilerine göre, 2021 yılında Belçika vatandaşlığı elde edenler sırasıyla Faslılar (3.698), Suriyeliler (3.385), Romanyalılar (1.968), Iraklılar (1.891) ve Afganlardır (1.460).

Tablo 15. Belçika Vatandaşlığı Elde Eden Türkiyelilerin
Yıllara ve Bölgelere Göre Dağılımı

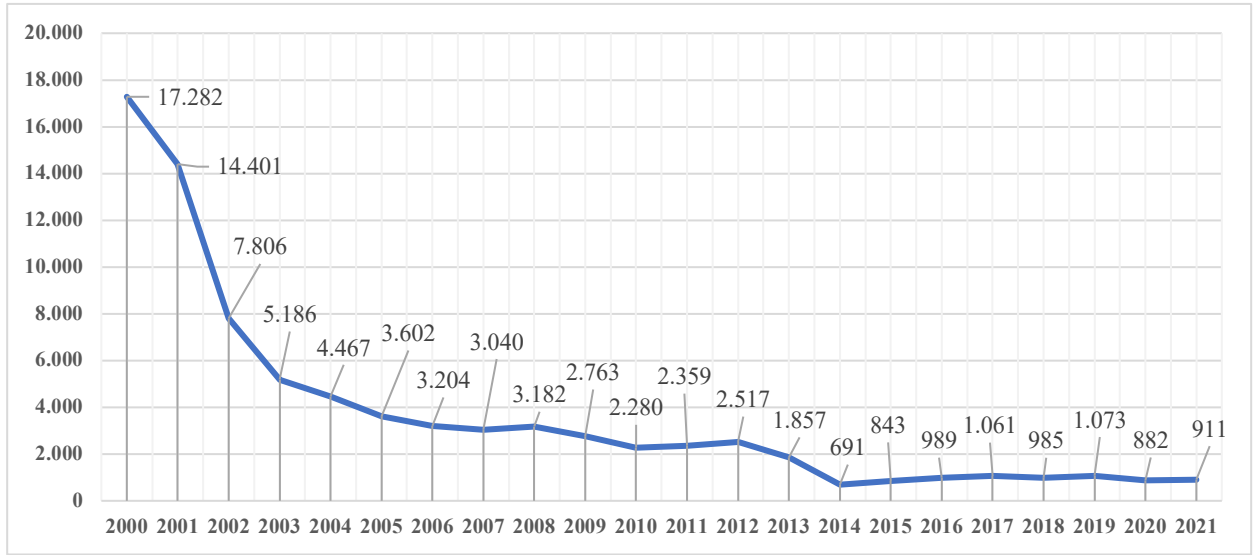
Yıllar	Bölgeler			Yıllara göre toplam
	Brüksel Başkent Bölgesi	Flaman Bölgesi	Valon Bölgesi	
1991	-	-	-	879
1992	-	-	-	3.886
1993	-	-	-	3.305
1994	-	-	-	6.273
1995	-	-	-	6.572
1996	-	-	-	6.609
1997	-	-	-	6.884
1998	-	-	-	6.177
2000	3.768	9.673	3.841	17.282
2001	3.239	8.049	3.113	14.401
2002	2.637	3.693	1.476	7.806
2003	1.571	2.565	1.050	5.186
2004	1.372	2.250	845	4.467
2005	976	1.909	717	3.602
2006	750	1.752	702	3.204
2007	895	1.549	596	3.040
2008	878	1.650	654	3.182
2009	738	1.417	608	2.763
2010	470	1.361	449	2.280
2011	488	1.400	471	2.359
2012	528	1.385	604	2.517
2013	495	938	424	1.857
2014	136	374	181	691
2015	151	505	187	843
2016	196	617	176	989
2017	235	665	161	1.061
2018	208	528	249	985
2019	194	671	208	1.073
2020	157	549	176	882
2021	138	576	197	911
TOPLAM	20.076	43.469	16.885	121.966

Kaynak: 2000-2021 yıllarına ilişkin toplam 81.381 kişiyi içeren kısım STATBEL (2022) verilerinden düzenlenerek oluşturulmuştur. 1991-1998 yıllarına ilişkin toplam 40.585 kişiyi içeren kısım ise EUROSTAT (1998'den akt. Abadan-Unat, 2002, s. 321) Türkiye raporunun verileridir. Bölgelere ilişkin toplam sayılar yalnızca 2000-2021 yıllarını yansıtmaktadır.

1 Kasım 1993'te yürürlüğe giren Maastricht Anlaşması ile AB vatandaşları, yaşadıkları AB ülkelerinin belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkına sahiptir (Faist, 2003a, s.193). Kesteloot ve Meert (2000, s. 72, sonnot 7) bu anlaşma ile Belçika'daki AB dışından gelen en büyük iki topluluk olan Türkiyeliler ve Faslıların politik olarak

dışlandığını ifade etmektedir. Göçmenlerin Belçika vatandaşlığına geçişinde bu durumun da etkili olmuş olabileceği düşünülmektedir. STATBEL (2022) verilerine göre, 2000-2021 yılları arasında toplam 81.381 Türkiyeli, Belçika vatandaşlığı elde etmiştir. Aşağıdaki grafikte, toplam 22 yıllık bu süre zarfında yıllık ortalama olarak yaklaşık 3700'e tekabül eden bu sayının son yıllarda önemli bir düşüş gösterdiği görülmektedir. Bu durumun çok sayıda Türkiyelinin geçmiş yıllarda zaten Belçika vatandaşlığını elde etmiş olmasından ve Belçika vatandaşlığına başvuru koşullarının geçmişe nazaran zorlaşmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.²⁶⁸

Şekil 7. 2000-2021 Yıllarında Belçika Vatandaşlığı Elde Eden Türkiyelilerin Sayıları

Kaynak: STATBEL (2022) verilerinden düzenlenerek oluşturulmuştur.

İçduygu'nun (2005, s. 203) belirttiği gibi, uluslararası göç, bir ülkeden diğerine giden vatandaşlar için önemli düzeyde belirsizlik ve güvensizlik yaratmaktadır ve vatandaşlığa geçme, bu belirsizliklerin ve güvensizliklerin yarattığı sorunları aşmanın bir yoludur. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan birçok katılımcı da geçmişte Belçika vatandaşlığının daha kolay alınabildiğini, ancak artık sürecin zorlaştığını ifade

²⁶⁸ Fadil vd. (2014, s. 230), Belçika'da Türk ve Faslı azınlıkların yüksek oranda Belçika vatandaşlığına geçmiş olmasından dolayı vatandaşlık istatistiklerinin güvenilir olmadığını ve bu gruplar için artık "yabancı uyruklu" (*foreign nationals*) ifadesi yerine "etno-kültürel azınlık" (*ethno-cultural minority*) ifadesinin kullanılmaya başlandığını belirtmekte ve bu popülasyonun sınırlarını belirlemek için isim tanıma ya da belirli mahallelerde rastgele örnekleme gibi yöntemler kullanıldığını söylemektedir.

etmişlerdir. Örneğin Belçika'ya 1993 yılında evlilik yoluyla göç eden bir katılımcı dil öğrenmesine gerek olmadan, kolaylıkla vatandaşlık alabildiğini anlatmaktadır:

Şimdi ben tarihini tam bilmiyorum ama (çifte vatandaşlık edineli) bir 15 sene olmuştur. O zaman burada Belçika nüfusu artmıyordu, bir şey vardı, Türklere bir hak tanımışlardı Belçika vatandaşlığı için. Eşim de Belçikalı. Bura doğumlu olduğu için onun Belçika şeyi vardı, onun şeyinden komüne gittik, müracaat ettik. O zaman da fazla dilim yoktu yani, sadece adımı soyadımı söyleyebiliyordum. Yani öyle aldık. (...) Daha çok da yani izne gidiyorduk. İşte yollarda arabaynan... O zaman lazım olur (diye), çünkü o zaman Türk vatandaşlarına zorluk çıkarıyorlardı. Avrupa vatandaşına fazla zorluk çıkarmıyorlardı. Daha çok o sebepten... Düşünce yani o yöndeydi alırken de. Siyasete atılacağımız yok. Dilimiz olmadığı için yani, kendi çapımızdaki şeylere göre öyle yorumladık. (Katılımcı 1, Erkek, 43, Çifte vatandaş, Brüksel)

Yalnızca Türkiye vatandaşı olan, Belçika'ya 2006'da göç eden ve göç ettikten iki üç sene sonra Belçika vatandaşlığına başvuru yapan, ancak başvurusu ülkenin resmî dillerinden en az birini bilmediği için beklemede olan başka bir katılımcı ise şunları söylemiştir:

Araştırmacı: Peki çifte vatandaşlık başvurusu yaptığınızı ama henüz kabul edilmediğini söylediniz, değil mi?
Katılımcı 89: *Evet. Bundan sekiz sene önce, ilk geldiğimde, iki üç sene sonra başvuru yapma hakkımız vardı. Üç sene yanılmıyorsam. Onda başvuru yaptım, eve polis geçiyor, polis geçti. Polis beni test etti, dil konusunda, işte konuştu benlen. Mahalle polisi diyorlar burada, her mahallenin bir polisi var. Polis test etti. (...) Nerede kalıyorsunuz, nerede oturuyorsunuz, banyonuz nerede, tuvaletiniz nerede... (...) Rapor tutmuş, gitti işte. Bana iki üç ay sonra cevap geldi. Yeterince üç dilden birini, Flamanca, İngilizce (Almanca demek istiyor ama emin değil), Fransızca dillerinden üçünden yeterince bilmediğim için oturumu vermediler bana. (...) Onu bilmediğim için üç dilden birini yeterli bilmediğim için u... oturumumu ret verdiler. Daha sonra bir kâğıt geldi, avukat tutmamı, işte şu kadar para yatırıp avukat tutmamı istedi, onlar istedi. Yani başvurmam gerekiyorsa... Ben de dedim başvuruyorum dedim, parayla dedim ben vatandaşlık almam, bana gereği yok. Başvurmadım, öyle kaldı. Ondan sonra her iki üç senede bir bana dosya geldi. İşte siz vatandaşlığa başvurmuşunuz, bu dosyaları doldurun, gönderin. Bir kere gönderdim, gelmedi. Bir kere yine gönderdim, bundan beş altı ay önce eve polis geldi, vatandaşlığa dedi başvuru yaptığınızdan dolayı dedi, form doldurmuşunuz tekrar, polis geldi evde biraz konuştuk, mülakat yaptı. Çekti gitti. Bilmiyorum, öyle bekliyorum. Ama şunu duydum, bu olaylardan, Fransa'daki olaylardan, Belçika'daki bu bombalı saldırılardan dolayı vatandaşlığı filan vermediklerini artık... öyle duydum. Daha önceden çok kolay veriyorlardı.*

Benzer şekilde yalnızca Türkiye vatandaşı olan, Belçika'ya 2007'de göç eden ve daha önce fırsat olmadığı için Belçika vatandaşlığına başvurmadığını ifade eden, eşi ve çocukları çifte vatandaşlık sahibi bir katılımcı da artık koşulların zorlaştığını söylemiştir:

Şimdiye kadar (Belçika vatandaşlığına başvurmak için) fırsat olmadı, (...) ihtiyaç duymadığımdan değil, fırsat olmadı. Bu saatten sonra da artık, hani dil konusunda yetersizlik... Bir de biraz daha zamanı var diye şey yaptık ama bu saatten sonra olabilir yani. (...) Şu anda mesela... Önceden, benim ilk geldiğimde, üç sene sonra istersem başvurabiliyordum, iki üç sene sonra; ama şu anda mesela dil yeterlilik sınavları var, onlara girmen lazım. Kazanman lazım. Yani dil seviyesi olmazsa... ondan sonra... hani o seviyeyi yaptıktan sonra sıkıntı yok. Vatandaşlığa geçebiliyorsun. (Katılımcı 80, Erkek, 38, Türkiye vatandaşı, Liège)

Yine bir başka katılımcı, Belçika vatandaşlığının eskisi gibi “dağıtılmadığını”, en ufak bir hatada vatandaşlık verilmediğini söylemektedir:

Şimdi çifte vatandaş... zaten çifte vatandaş... şimdi vatandaş olmak çok zoraldı. Hangi bankaya para yatırıyorsun, hangi fırından ekmek alıyorsun... Ennn ufak bir hatada sana vatandaşlık vermiyorlar. O eski... getmiş o... Şimdi... Vatandaş olmak... Yani yüz kişide bir kişi... bu da ne yapar, yüzde on yapar... Onu öyle gayrı dağıtmıyorlar öyle vatandaşlık, goley değil... (Katılımcı 78, Erkek, 53, Çifte vatandaş, Liège)

Bousetta (2000, s. 130), Belçika’da ilk aşamada vatandaşlık sahibi olmayan göçmen işçilerin çeşitli sosyal ve medeni haklara erişiminin sağlandığını, ancak siyasi haklardan mahrum kaldıklarını dile getirmekte, bu durumun zamanla değiştiğini, göçmenlerin ve onları destekleyenlerin bazı önemli kazanımlar elde ettiğini söylemektedir. Gitmez (1983, s. 95), gittiği ülkelerde vatandaşlık elde edemeyen göçmenlerin yaşadıkları zorlukları şöyle ifade etmektedir:

“Yabancı işgücünün maliyetini düşürerek alıcı ülke ekonomilerinin kârlarını yükselten bir başka etken de salt ekonomik bir değişim olayı gibi gösterilen emeğin ücret karşılığında satın alınmasında, üstü örtülü siyasal düzenlemelerin varlığıdır. Alıcı ülke, göçmen işçilere siyasal haklar (vatandaşlık) vermemek, vatandaşlık hakkı olmayanları geri gönderme baskısı altında tutmak, ülkeye girişlerine bir ölçüde göz yumduğu “kaçak” işçilere (kaçak çalıştıkları bilindiği hâlde) yasal çalışma izni vermemek gibi yollarla, göçmen işçiyi sürekli gözetimde tutarak ücret ve hak isteklerini önlemekte. Sayıları on binleri bulan kaçak işçilerle, tümü yabancı işçilerden oluşan işyerlerinde çalışan işçilerin çalışma koşullarının ağırlığı da bundan. Bedavaya kapatılan ve ucuza çalıştırılarak gerektiğinde ülkesine gönderilen bu işgücünün, bir yurttaş olarak değil fakat “konuk” olarak sağlaması gereken mali olanaklarının bir bölümü de kendisine verilmeyerek önemli kazançlar sağlanır. Emeğinin karşılığını alıcı ülkelerde bırakması yolunda, çeşitli bürokratik düzenlemeler geliştirilir. Sosyal güvenlik hakları, karşılığı ödenmiş yaşlılık sigortası, her emekçiye tanınan vergi iadesi, çocuk parası gibi çok çeşitli ödemelerle önüne çıkarılan engeller, büyük paraların alıcı ülkede kalmasını sağlar. Üstelik alıcı ülke, doğal olarak konuk işçiyi gitmesi gereken bu paraların bir bölümünün ülkede kalmasını sağlayacak yasal düzenlemelere de zaman zaman başvurur.”

Bu çalışma kapsamında çifte vatandaşlığın ne gibi getirileri olduğu sorulduğunda birçok katılımcının aklına ilk gelenin seyahat özgürlüğü ve kolaylığı olması, aslında yaklaşık 60

yıllık bir göç tarihinin beraberinde getirdiği sosyal, siyasal ve ekonomik haklardaki kazanımlar sayesinde artık bu tür sorunların büyük oranda geçmişte kalmış olmasındandır.

Gelekçi (2011, s. 136, Tablo 8), yapmış oldukları bir anket çalışmasına göre, sonradan Belçika vatandaşlığı elde etmiş olan toplam 253 Türkiyelinin Belçika vatandaşlığına geçmek istemesindeki birincil nedenleri yüzdelerle dağılımlarına göre şu şekilde sıralamaktadır:

“Çocuklarının geleceği için” (%20,2), “Belçika’daki sosyal haklardan yararlanmak için” (%18,2), “Para kazanma, iş bulma, iş kurma, iş yeri açma gibi ekonomik nedenlerden dolayı” (%16,6), “Belçika’da kendimize ait bir düzen kurduğumuz için” (%11,9), “Schengen ülkeleri bünyesinde serbest dolaşım hakkından dolayı” (%7,1), “Kendimi Belçika’ya ait hissetmemden dolayı” (%6,7), “Yerel ve genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı kazanmak için” (%6,3), “Çocuk yaşta ailem Belçika vatandaşlığına geçtiği için” (%4,7), “Siyasal nedenlerden dolayı” (%2,4), “Cevapsız” (%5,9).

Aynı çalışmada (2011, s. 140, Tablo 10), toplam 490 katılımcının Belçika vatandaşlığına geçmenin yararları ile ilgili görüşlerinin yüzdelerle dağılımı ise şöyle sıralanmıştır:

“Belçika’daki sosyal haklardan yararlanma” (%27,1), “Daha kolay iş bulma” (%25,1), “Daha kolay iş yeri açma ve ticaret yapabilme” (%12,9), “Çocuklara daha iyi eğitim imkanı sağlama” (%9), “Yerel ve genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı kazanma” (%5,9), “Daha iyi bir gelecek” (%5,7), “Schengen ülkeleri bünyesinde serbest dolaşım hakkı” (%3,1), “Belçika vatandaşı olmayan Türklere göre daha az ön yargıya maruz kalma” (%0,8), “Belçika vatandaşı olmayan Türklere göre daha az yabancı düşmanlığına maruz kalma ve daha az dışlanma” (%0,6), “Cevapsız” (%9,8).

Manço, A. (2000, s. 123), çifte vatandaşlığa geçişin Türkiyeli topluluğun sosyal ve kültürel yaşantısını kökten değiştirecek bir süreç olmaktan uzak olduğunu ifade etmekte, kazandırdığı haklara rağmen sosyal ve psikolojik alanlardaki etkilerinin genel olarak benimsenmediğini; çeşitli iş sektörlerinde ve öğrenim kurumlarında uyum zorluklarının çifte vatandaşlığa rağmen devam ettiğini ifade etmektedir. Ouali ve Rea (1999, s. 33) da yabancı uyruklu olmanın yarattığı savunmasızlık ile karşı karşıya kalan birçok gencin Belçika vatandaşlığına geçtiğini; ancak vatandaşlık edinmenin, istihdamı garanti altına almadığını veya iş bulma girişimlerini engelleyen, ayrımcılığın daha az resmî biçimlerine karşı bir koruma sağlamadığını belirtmektedir.

Manço, A.’nın (2000, s. 123) da belirttiği gibi, Belçika vatandaşlığını cazip kılan, özellikle geçmişte tanınan (ve bu çalışmanın katılımcıları tarafından da zaman zaman dile

getirilen) başvuru kolaylıkları, bireyin gerek özgün çevresi gerek göç ülkesiyle uyum olasılığı, Türkiye devletinin bu konudaki teşvikleri gibi başlıca etkenlerdir. Gelekçi (2011, s. 136) de Belçika'nın çifte vatandaşlığa izin veren bir politika izlemesinin, diğer Avrupa ülkelerine göre başvuru şartlarının daha kolay olmasının ve başvuruların daha kısa sürede sonuçlanmasının belirleyici olduğunu ifade etmektedir.

Manço, A. (2000, s. 126), Belçika'daki Türkiye kökenli çocukların yalnızca bir kısmının üç yıllık okul öncesi eğitimi tamamladığını, devamsızlık oranının yüksek olduğunu söylemekte; ilkokul öğrenimiyle ilgili olarak da, 1991'de yapılan bir anket sonucu, Türkiye kökenli çocukların üçte ikisinin ilkokulda en az bir kere sınıfta kaldığını, bunların %25'inin diploma alamadığını, ortaokula devam eden gençlerin % 60'ının meslek okullarına kayıtlı olduğunu ve % 40'ının en az bir defa sınıfta kaldığını belirtmektedir. Orta öğrenim düzeyinde ise, Türkiyeli gençlerin yarısının diploma alabildiğini; lisede bu durumun üçte bir seviyesinde olduğunu ifade etmektedir. Yazarın (s. 126), U. Manço'ya (2000) atıfla paylaştığı verilere göre, her elli gençten ancak biri yüksek öğrenime kayıt yaptırmakta, bunların da ancak yarısı öğrenimlerini tamamlayabilmektedir.

Bu rakamlar nispeten eski olsa bile, sanayi sonrası ekonomilerde genel eğitim seviyesinin sürekli olarak yükseldiği ve istihdam piyasasında yaratılan profesyonel mesleklere girişin üniversite veya üstü eğitim seviyesini gerektirdiği dikkate alındığında, Belçika'da yaşayan Türkiye kökenli nüfusun yapısal olarak ancak istihdam piyasasının gelir ve itibar bakımından alt tabaka diye nitelendirilen meslek alanlarına giriş yapabilecek vasıflar taşıdığını belirtmek gerekir. Ayrıca, profesyonel meslek alanlarına kıyasla bu alanların eğreti çalışma koşullarına ve işsiz kalma tehlikesine daha fazla maruz kalan alanlar oldukları da bilinmekte olup bu yorumu destekler nitelikte veriler de mevcuttur.

Manço, A. (2000, s. 127), Belçika'da yaşayan Türkiyeli nüfusun yaklaşık %51'inin Flaman Bölgesi'nde olduğunu ve ülkedeki emekçilerin %54'ünün, işsizlerin %38'inin ve serbest meslek sahiplerinin %44'ünün bu bölgede bulunduğunu ifade etmektedir. Flaman Bölgesi'nin canlı bir ekonomik alt yapıya sahip olduğunu ve işsizliğin giderek azaldığını belirten yazar, 2000 yılı itibarıyla Valon Bölgesi'nde yaşayan ve iktisaden faal olan Türkiyelilerden yarıya yakınının (2800 kişi) işsiz statüsünde olduğunu söylemekte; Flaman Bölgesi'nde bu oranın %25 (3200 kişi), Brüksel'de ise %35 olduğuna dikkat çekmektedir.

Yazar (2000, s. 127), çalışan Türkiyeli kadınların oranının çalışan Belçikalı kadınların oranından daha düşük olduğunu belirtmekte ve buna ek olarak, Belçika’da iktisaden faal olan Türkiyeli kadınların %75’e yakınının (yaklaşık 10.000 kişi) vasıfsız işlerde çalıştığını, yarıya yakınının ise gündelikçi-temizlikçi olarak çalıştığını söylemektedir. Yine bu kadınların %34’ü yarım gün (*part-time*) çalışmaktadır. Ayrıca Belçika’da işsizlik sigortasından yararlanan kadınların oranı 1980-2000 yılları arasında üç katına çıkmıştır ve Türkiyeli işsiz grubunun %40’ını kadınlar oluşturmaktadır. Ülkede toplam çalışan Türkiyeli nüfusun %45’i kadar Türkiyeli kadın (4.500 kişi), Belçika’da işsizlik sigortasından yararlanmaktadır.

7.2. TÜRKİYELİLERİN BELÇİKA’DAKİ SİYASAL FAALİYETLERİ

Türkiyeli göçmen ve göçmen kökenli bireyler, diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Belçika’da da uzun yıllardır çeşitli siyasal faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu bireylerin siyasal katılımları; sendikalar, sivil toplum örgütleri (dernek, vakıf vs.) ve siyasal partiler bağlamında ele alınmış; birbiriyle oldukça ilişkili olan bu konular aşağıda sırayla, ancak yeri geldiği zaman birbirleriyle olan karşılıklı bağlantılarına da değinilerek tartışılmıştır. Elbette göç sebepleri, bu toplumsal ve siyasal faaliyetlerin mahiyetinde büyük ölçüde belirleyici olabilmektedir. Manço A.’nın (2000, s. 123) da belirttiği gibi, ekonomik göçmenlerle siyasi ilticacıların kültürel yapılanmaları, devam ettikleri dernekler, uğraşları, Türkiye ile olan ilişkileri vs. genellikle oldukça farklıdır.

Brüksel’deki Türkiyeli topluluğun dernek faaliyetlerini inceleyen Jacobs vd. (2006, s. 151), Türkiye siyasetindeki önemli siyasal bölünmelerin (*cleavages*) ve ideolojik fay hatlarının, Türkiyelilerin dernek yaşamına eşit derecede yansıdığını ifade etmektedir. Jacobs vd. (2004, s. 547), 1999 yılında yapılan Brüksel Etnik Azınlık Anketi (*The Brussels Minorities Survey*)²⁶⁹ verilerine dayanarak Belçika’daki yerli vatandaşların ve

²⁶⁹ İlgili anket çalışmasında 587 Türkiyeli, 391 Faslı ve düşük öğrenim düzeyine sahip 404 yerli Belçikalıdan oluşan rastgele örneklem kullanılmış, Türkiyeli ve Faslı örneklem 1991 Belçika nüfus sayımındaki her iki azınlık nüfusunun yaş ve cinsiyet dağılımına göre sonradan katmanlandırılmıştır. Yerli Belçikalı olan örneklem de ayrıca katmanlandırılmıştır (Jacobs vd., 2004, s. 544, 556, 557, sonnot 1). Yazarlar ayrıca, 404 Belçikalı katılımcıdan 21’inin Fas kökenli, birinin ise Türkiye kökenli olduğunu belirttiklerini; ancak sınırlı sayıda oldukları ve bazı sorular yalnızca Faslı ve Türkiyeli örnekleme sorulduğu için bu kişileri Belçikalı örneklem içinde tuttuklarını ifade etmektedirler (Jacobs vd., 2004, s. 557, sonnot 2). Phalet ve Swyngedouw (2002, s. 27, sonnot 9), Türkiyeli ve Faslı örneklemin de büyük oranda düşük öğrenim düzeyine sahip olduğunu, Türkiyeli katılımcıların %80’inin, Faslı katılımcıların ise %72’sinin

Türkiye kökenli topluluğun belirli türlerdeki örgütlere katılımlarına ilişkin şu tabloyu²⁷⁰ sunmaktadır:

Tablo 16. Belçika'daki Yerli Vatandaşların ve Türkiye Kökenli Topluluğun Belirli Türlerdeki Örgütlere Katılımları

	(Yerli) Belçikalılar	Türkiyeliler
Siyasi veya çıkar temsili (sendikalar ve partiler gibi)	%29 (%2)	%59 (%3)
Hizmet kuruluşları (eğitim, rekreasyon faaliyetleri gibi)	%30 (%1)	%25 (%9)
Gönüllü dernekler (dini, mahalli dernekler gibi)	%12 (%1)	%20 (%3)
Sosyal hareket örgütleri (ırkçılık karşıtı, kadın hareketleri gibi)	%9 (%1)	%2 (%1)

Kaynak: Jacobs vd. (2004, s. 547, Tablo 2).

Buna göre, Türkiyeli topluluk daha çok konvansiyonel siyasal katılım sergilemekte ve yaklaşık %60'ı sendikalara (özellikle Hristiyan demokrat ve sosyal demokrat sendikalara) ve siyasi partilere katılmaktadır. Yazarlar (2004, s. 548, 552), sendika üyeliğinin enformel siyasal katılım üzerinde olumlu etkisi olduğunu ifade etmekte; ayrıca eğitimle ilgili kuruluşların veya spor ve gençlik kulüpleri gibi rekreasyon kuruluşlarının, Türkiyeli topluluk için önemli bir rol oynadığını; bu katılım biçiminde özellikle Türkiyeli erkeklerin kadınlardan daha aktif olduğunu söylemektedirler.

Belirtmek gerekir ki, Lijphart (akt. Delmartino vd., 2010, s. 57), Belçika'da eğitim, sağlık ve tıbbi sigortalarla ilgili ve örgütlü işgücü sektörlerindeki birçok sosyal kurumun ve ayrıca siyasal partilerin ideolojiler ve din ile ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Bu olguyu tarif eden Felemenkçe *verzuiling*²⁷¹ (İng. *pillarization*, Tr. sütunlaşma) kavramı, toplumun Hristiyan²⁷², sosyalist ve liberal ilkelere dayanan ideolojik ağlar temelinde

köken ülkelerinde ilköğretim mezunu ve Belçika'da düşük düzey mesleki eğitim görmüş kişiler olduklarını belirtmektedir.

²⁷⁰ Tablodaki yüzdeler, katılımcıların belirli türdeki örgütlere katılım oranlarını göstermekte, parantez içindeki yüzdeler ise birden fazla örgüte katılanların oranını göstermektedir. Bu çalışma kapsamına girmediği için, Faslılara ilişkin yazarların sunduğu verilere tabloda yer verilmemiştir. Ancak bu verilere göre, Türkiyeliler dört farklı kategorinin her birinde, Faslılardan daha aktiftir ve daha yüksek oranda katılım göstermektedir.

²⁷¹ Lorwin (1971, s. 143-144; 1975, s. 245), “*verzuiling*” kavramını İngilizceye “*segmented pluralism*” (bölünmüş çoğulculuk) olarak çevirmekte ve bölünmüş çoğulculuğun Hollanda, Belçika, Lüksemburg, İsviçre ve Avusturya gibi Batı toplumlarında siyasal çatışmayı ve uzlaşmayı yapılandırdığını ifade etmektedir.

²⁷² Hollanda'da Katolik, Protestan, sosyalist ve liberal sütunların; Belçika'da ise Katolik, sosyalist ve liberal sütunların varlığından söz edilmektedir.

sütunlara bölündüğünü ama aynı zamanda bu “sütunlar” (*pillars*) tarafından desteklendiğini öne sürmektedir (Lorwin, 1971, s. 142; Delmartino vd., 2010, s. 57).

Rowntree (1910, s. 24), bu konuda şöyle söylemektedir:

“Dışardan bakan biri için Belçika parti siyasetiyle ilgili en çarpıcı gerçek, tüm toplumsal yapıya taşınmış derin bölünmedir. (...) Katolikler ve Liberaller arasında olağanüstü derecede az ilişki vardır ve Katolikler ile Sosyalistler arasında da pratik olarak hiçbir ilişki yoktur. Siyaset, sosyal faaliyetin ve hayırsever çabanın neredeyse her aşamasına girmektedir ve farklı siyasal düşüncelerdeki insanlar çok nadiren herhangi bir konuda iş birliği yapmaktadır. Bu sebeple, bir kasabada benzer insanlara hizmet eden ancak her biri ilgisini kendi siyasi partisinin üyeleriyle sınırlayan bir Katolik, bir Liberal ve bir Sosyalist sendika; bir Katolik, bir Liberal ve bir Sosyalist kooperatif firması; bir Katolik, bir Liberal ve bir Sosyalist tasarruf topluluğu (*thrift society*) olacaktır. Bu bölünme (her yere) uzanmakta ve gerçekten de yaşamı kesmektedir.”

Rowntree'nin bu satırları yazmasının üzerinden elbette yüz seneden fazla geçmiştir ve günümüzde Belçika'da ideolojik ve dinsel sınırları bu kadar keskin bir toplumsal yaşam olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak ülkede bugün hâlâ mevcut olan birçok kurum, tarihsel olarak bu çerçevede şekillenmiştir. Bu bağlamda, ilk olarak sendikalara bakılacak olursa, Belçika'da birer konfederasyon olarak örgütlenmiş, her biri bölgesel bölünmelere sahip olan, sırasıyla “kırmızılar”, “yeşiller”, ve “maviler” olarak da anılan üç büyük sendika bulunmaktadır:

- Kırmızılar - Belçika Genel İşçi Federasyonu (ABVV/FGTB)²⁷³
- Yeşiller - Hristiyan Sendikalar Konfederasyonu (ACV/CSC)²⁷⁴
- Maviler - Belçika Liberal Sendikalar Genel Konfederasyonu (ACLVB/CGSLB)²⁷⁵

OECD ve AIAS'ın (2021a, s. 2) raporuna göre, Belçika'da 2019 yılında çalışanların %49.1'i sendikalıdır.²⁷⁶ Devlet destekli işsizlik fonlarının sendikaların tasarrufuna bırakıldığı ve onlar tarafından yönetildiği *Ghent sistemi*, ilk defa Belçika'nın Ghent şehrinde başarılı olmuş (Vandaele, 2006, s. 647), bu sistem ülkede 1920'den itibaren ulusal düzeyde kurumsallaşmış ve genişletilmiştir (Vanthemsche, 1990, s. 358-359'dan akt. Vandaele, 2006, s. 649). 1944'te ise bu sistem kısmen kaldırılmış ve zorunlu işsizlik sigortası sistemine geçilmiştir (Van Rie vd., 2011, s. 128). Ancak Ghent sisteminin

²⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://www.abvv.be> veya <https://www.fgtb.be>.

²⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://www.acv-csc.be>.

²⁷⁵ Liberal sendika, Hristiyan ve sosyalist sendikalara göre daha az sayıda üyeye sahip ve daha küçüktür. Ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://www.aclvb.be/nl> veya <https://www.cgslb.be/fr>.

²⁷⁶ Türkiye'de ise bu oran 2019 yılında %9,9'dur (OECD ve AIAS, 2021b, s. 2).

Belçika’da hâlâ fiilen (*de facto*) olarak uygulandığını (Vandaele, 2006, s. 647) ve bunun sendikalaşma oranı üzerinde önemli etkisi olduğunu (Lind, 2009, s. 511) söylemek mümkündür. Bu sistem sayesinde sendikalar emek piyasasına müdahil olabilmektedir.

Çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan çok sayıda katılımcı, bir sendikaya üye olduklarını belirtmiştir. Ancak bu katılımcılar için Belçika’da sendika üyeliği genellikle yüzeysel bir anlam ifade etmektedir ve katılımcıların çoğu durumda, üyesi oldukları sendikalarla ideolojik bir bağ kurmadıkları görülmüştür. Ayrıca katılımcıların destekledikleri siyasi partiler ile üyesi oldukları sendikalar her zaman *verzuiling* esasına dayanmamakta; örneğin Sosyalist Parti’yi destekleyen bir katılımcı, Hristiyan sendikaya üye olabilmektedir. Bu durumların çeşitli sebepleri bulunmakla birlikte, dil yetersizliğinden de kaynaklanan bilgi eksikliği, en önemli sebeplerden biridir. Birçok katılımcı üyesi oldukları sendikaların yalnızca kısaltmalarını bilmekte, bu kısaltmaların açılımını veya ne anlam ifade ettiklerini bilmemektedir. Örneğin kendisiyle Brüksel’de mülakat yapılan bir katılımcıya, üyesi olduğu bir sendika, dernek, vakıf, parti vs. olup olmadığı sorulduğunda şöyle bir diyalog gerçekleşmiştir:

Katılımcı 27: *Burada daha önce, burada daha önce sendika vardı işte... Sendika... İlk geldiğimizde yazıldığımız sendika... Bunun içeriğini de bilmiyorum ben yani.*

Araştırmacı: *O hangi sendika, dediğiniz?*

Katılımcı 27: *FGTB. Bunun içeriğini bilmiyorum, sadece... Dil olarak bilmediğim için işte önceden... Benim hiçbir sendikayla işim olmadı ki... Türkiye’de de hiçbir partiye üye değilim ben. Öyle bir lüksüm yok.*

Benzer şekilde Liège’de görüşülen bir katılımcı da üye olduğu sendikanın isminin açılımını bilmediğini, sendikaya hiç ihtiyaç duymadığını söylemektedir:

Katılımcı 82: *Sendika, şimdi hepimizin sendikası var zaten burada. Ama Türkiye’de öyle üye olduğum bir yer yok.*

Araştırmacı: *Buradaki sendikanız hangi sendika?*

Katılımcı 82: *FGTB. (...) Açılımını da tam bilmiyorum açıkçası (gülüyor).*

Araştırmacı: *Yani işinize yarıyor mu sendikalı olmak?*

Katılımcı 82: *Yani savunulacak bir durumum olmadı şimdiye kadar sendikalar tarafından. O yüzden hani pek işime yaradı mı, yaramadı yani... Sadece olması gerektiği için var.*

Belçika’da 1944’ten beri zorunlu işsizlik sigortası sistemi uygulanmakta ve işsizlik yardımları Belçika Ulusal İstihdam Kurumu (ONEM/RVA) ²⁷⁷ tarafından

²⁷⁷ <https://www.onem.be/fr>

yönetilmektedir. Ancak bu yardımların ödenmesi, sendikalar ya da Belçika’da toplam 35 bürosu bulunan ²⁷⁸ (dolayısıyla sendikalar kadar yaygın olmayan CAPAC/HVW tarafından yapılmaktadır (Melin, 2020, s. 51). CAPAC/HVW²⁷⁹, Belçika’da bir sendikaya üye olmayan ve işini kaybeden vatandaşlara, belirli durumlarda işsizlik ödeneği aktaran kurumlardan biridir.

Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcılar, bilgi eksikliği sebebiyle, CAPAC’tan “devletin sendikası”, sendikalardan ise üyelik aidatı ödendiği için “özel sendika” olarak bahsetmiştir. Örneğin Brüksel’de kendisiyle mülakat yapılan ve yalnızca Türkiye vatandaşlığına sahip olan bir katılımcı, kendisine Belçika’da üyesi olduğu bir sendika, dernek, vakıf vesaire olup olmadığı sorulduğunda şöyle söylemiştir:

Yok, burada benim normalde... CAPAC, yani devletin şeyindeyim ben, sendikasıdayım. Ama diğer özel sendikalar da var işte, farklı farklı, yüksek ücret ödüyorsun onlara. Yıllık işte... Aylık 25 Euro, 30 Euro. Onlar senin haklarını savunuyorlar. Onlar seni işte, grev yapacaksan grev yaptırıyorlar. O şekilde... Ben yani şeyin yanındayım, devletin şeyindeyim yani, sendikasıdayım. (Katılımcı 9, Erkek, 47, Türkiye vatandaşı, Brüksel)

Belçika’da sosyal güvenlik sisteminin bazı yönleri, bölgelerin ya da toplulukların inisiyatifine bırakılmıştır (Melin, 2020, s. 50) ve bu bölge ya da topluluklar, kendi sosyal güvenlik politikalarının belirlenmesinden ve uygulanmasından sorumludur. Bu çerçevede, ülkede istihdamdan sorumlu ve uygulamaları kendi aralarında farklılaşabilen dört farklı kamu kurumu bulunmaktadır (Flaman Bölgesi’nde VDAB ²⁸⁰, Valon Bölgesi’nde Le FOREM²⁸¹, Brüksel Başkent Bölgesi’nde ACTIRIS²⁸² ve Almanca dil bölgesinde yaşayanlar için ADG²⁸³). Çalışma izni olan vatandaşlar, ikamet ettikleri bölgedeki istihdamdan sorumlu kuruma iş aradıklarına dair kayıt yaptırabilmekte ya da çeşitli sivil toplum kuruluşları aracılığıyla iş arayabilmektedir. İşsizlik ödeneği gibi sosyal yardımlardan faydalanabilmek için bu iş bulma kurumlarına kayıt olmak gerekmektedir.

Belçika sosyal güvenlik sistemi, yoksulluk riski altındakileri korumayı amaçlayan primsiz bir sosyal yardım sistemi ile tamamlanan, iş temelli bir sosyal sigorta sistemidir

²⁷⁸ <https://www.hvw-capac.fgov.be/fr/bureaux>

²⁷⁹ <https://www.hvw-capac.fgov.be>

²⁸⁰ <https://www.vdab.be/>

²⁸¹ <https://www.leforem.be/>

²⁸² <https://www.actiris.brussels/fr/>

²⁸³ <https://www.adg.be/>

ve iş temelli olduğu için sosyal güvenlik yardımlarına ulaşmanın temel kriteri primlerin yıl sayısıdır. Bu nedenle, Belçika’da sosyal yardımlara erişim, vatandaşlığa ya da uyruğa bağlı değildir ve çok az sayıda yardım türü, ülkede önceden belirli süre ikamet etmiş olmayı gerektirmektedir (Melin, 2020, s. 52, 61). İşsizlik sigortası yardımları, kendi işinde çalışan serbest meslek sahipleri için geçerli değildir.

Kendileriyle mülakat yapılmış olan birçok katılımcı Belçika’daki sendikaların, çalışma hayatıyla ilgili konulara dair bilgi edinmek, çalışan olarak herhangi bir sorun yaşandığında destek almak, işten çıkarılma gibi durumlar karşısında bir güvenceye sahip olmak gibi çeşitli faydalarına değinmiştir. Bunlara kısaca yer verecek olursak, örneğin Liège’de mülakat yapılan bir katılımcı şunları ifade etmiştir:

Ya şu anki... Türkiye’deki şu anki kanunun k’sını bilmiyorum. Burdakini zaten bilemiyorsun çünkü altı ayda bir hükümet değişiyor burada. Ancak kendi işlerimizle ilgili u... bilgi ediniyoruz... İyi ki de bi sendikamız varmış. Bilmediğimiz şeyleri... adam söylüyor ya! Ne bilmiyorsanız diyor! Bilmediğiniz tüm şeyler hakkında (bize danışabilirsiniz, diyor). E para yatırıyorsunuz diyor, aylık diyor 10-12 Euro neyse, bir meblağ yatırıyorsunuz diyor. Gelin, danışın diyor! Biz sizden para istemiyok diyor, zaten siz paranızı yatırıyorsunuz ki! (Araştırmacı: Burada hangi sendikaya üyesiniz?) İı... burada... FGTB, Sosyalist. Sosyalist sendikaya. Şey... u... Dur ya... Haaa tabii tabii, sosyalist tabii! (Araştırmacı: İşlerinizi hallediyor burada yani, yardımcı oluyor sizlere?) Oraya kadar, biz mümkün olduğu kadar işi oraya yansıtılmaya çalışıyoruz. Biz yapabilir miyiz acaba diye, soruyoruz, ne yapmamız gerekiyor... Onlar da bize "şunu şunu şunu yapacaksınız" diyor. Sendikanın yapması gereken imza, paraf, bilmem ne, kaşe gibi şeyler. Onları yapıyorlar sadece. Haa ben o, "Buraya gidemem, yapamam" falan diyorsan, o zaman sana... Yanınıza adam veriyor, şey yapıyorlar, ilgili birisini koyuyor, veriyorlar sana... O sizin işinizi yürütüyor sizinle beraber. (Katılımcı 71, Erkek, 63, Çifte vatandaş, Liège)

Bazı katılımcılar ise Belçika’da üyesi oldukları sendikaların bir faydasını görmediklerini ifade etmiştir. Örneğin FGTB/ABVV üyesi olan ve Liège’de mülakat yapılan bir katılımcı ile anahtar kişi arasında şöyle bir diyalog gerçekleşmiştir:

***Katılımcı 85:** Burada sendikalyız ama... Desteklediğimiz bir şey yok.
Araştırmacı: Buradaki sendikanız hangi sendika?
Katılımcı 85: İı... Sizin orada ABVV oluyor. Leuven’da.
Araştırmacı: Hı, Flaman Bölgesi’nde.
Anahtar kişi: Ne o, neyle ilgili?
Katılımcı 85: FGTB.
Anahtar kişi: Hı. Kırmızılardan şeyi herhalde, de mi?
Katılımcı 85: Hı, evet, bu kırmızı.
Anahtar kişi: Bizim orada bürosunu mu açtı ne, bir şey...
Katılımcı 85: Kırmızı. Bizde bunlara "kırmızı" diyorlar. Mavi, yeşili var.
Araştırmacı: Yardımcı olmuyor mu sendika haklarınız konusunda, bir faydasını görüyor musunuz?*

Katılımcı 85: *Valla hiç faydasını görmedim. Ayda 12 Euro alıyorlar ama... Tam bir işe yaramıyor burada. (...)*

Anahtar kişi: *Ama ihtiyacın falan olmamıştır. İhtiyacın olduğu zaman belki şey olur. Yani yapabileceği bir şeyler vardır.*

Katılımcı 85: *Olmadı (ihtiyacım). Bilmiyorum ama hiç olmadı. Ama mecbur sendikalı olmak zorundasın. İş yerinde sorunun olsa...*

Yine katılımcılar tarafından oldukça sık ifade edilen bir konu, babalarının geçmişte üye olduğu sendikaya veya kayıt oldukları sigortaya kendilerinin de devam ettikleri şeklindedir. Örneğin Flaman Bölgesi'nde yaşayan iki katılımcıyla Brüksel'de yapılan bir mülakatta, ikinci nesil göçmen olan Katılımcı 16, zamanında babasının Hristiyan sigortaya başvurmuş olduğunu, kendisinin ve kardeşlerinin Katolik okullarına gittiğini, ama Katolik olmadıklarını, yalnızca bunu daha sonra değiştirmeye ihtiyaç duymadıklarını ifade etmiştir:

Araştırmacı: *Peki yine herhalde burada üyesi olduğunuz bir dernek, vakıf, parti vesaire, sendika var mı burada, Belçika'da? (...)*

Katılımcı 16: *İuu... ben sosyalistlerin... ama şey ama... pek fazla...*

Katılımcı 15: *Mesela şey olarak, sendika olarak annem bahsediyor, ama mutualiteit...*

Katılımcı 16: *Sigorta şeyi mi?*

Katılımcı 15: *Sigorta işimiz mesela, Hristiyan şeyin sigortası... şeyine...*

Katılımcı 16: *Ama o şöyle, babamız bir zamanlar nasıl yazılmışsa oradan, artık hiç değişmedik.*

Katılımcı 15: *Hani onun bir şeyi kalmadı, hani o...*

Katılımcı 16: *Dinle bi' ilgisi yok.*

Katılımcı 15: *... üye olduğunuz, o üye olduğunuz sendika işte, bu sigorta şeyleri... artık o ideolojiyle ilgisi (olan) bir şey değil yani.*

Katılımcı 16: *Hiçbir alakası yok.*

Araştırmacı: *CM var burada, değil mi?*

Katılımcı 15: *CM işte, ondan bahsediyorum.*

Katılımcı 16: *Christelijke Mutualiteit.*

Katılımcı 15: *(...) hani o şeyi bilmiyorum, belki Türkiye'de durumlar daha farklıdır, hani bilmiyorum bu sigorta işinde var mıdır, yok mudur, hiçbir fikrimiz yok hani böyle, bizim o sosyalistlerin şeyi, sendikası (gibi Türkiye'de) şeylerin (sigortaları) var mı...*

Araştırmacı: *Yok, Türkiye'de o şekilde değil. (...) Yani böyle sosyalist sigorta veya işte Hristiyan ya da Müslüman falan diye bir şey yok.*

Katılımcı 15: *Değil di mi... Ja (Evet)...*

Katılımcı 16: *Türkiye'de olsa özellikle din... başka türlü algılanır. Ama burada hiçbir alakası yoktur yani.*

Katılımcı 15: *Nee (Hayır). Hiç alakası yok, hani evet, biz evet, bir şey, sigortamız evet, Hristiyan bir... güya ideoloji şeyinden kalmış bir şeydeyiz. Üyeyiz ama hiç alakası yok yani.*

Katılımcı 16: *Babamız ona girmiş zamanında, ihtiyaç duymadık değiştirmeye.*

Anvers'te yapılan bir mülakatta da bir katılımcı, kendisine üyesi olduğu bir sendika, dernek, vakıf, parti vesaire olup olmadığı sorulunca şöyle söylemiştir:

Sendika, bir tek yani sendika (var) hani. 17 yaşından beri sendikalıyım, o zamanlar yazılmıştı. Olur ya, bir gün lazım olur sendikal haklarımız diye... Başka türlü üye olduğum hiçbir şey (yok). (Araştırmacı: Peki hangi sendika? İşinize yarıyor mu, ne yapıyor?) Valla işte şöyle, sendika... sigortalı... ne... Hani onlar işimize ne zaman yarıyor, işsiz kaldığım zaman. Şimdilik bana yaptıkları hiçbir şey. Aylık bir... şey ödüyorum onlara. Di mi, oldu ki bana bi gün lazım oldu, gider başvurabilirim. O kadar... ACV'deyim, uum... CSC... O da niye? Şöyle, insan u... Babadan çocuklarına geçen... Babam oraya üyeydi, biz de oraya üye olduk, öyle. (Katılımcı 54, Kadın, 56, Çifte vatandaş, Anvers)

Çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bireylerin sendikalar söz konusu olduğunda Türkiye ve Belçika sendikaları arasında yaptıkları karşılaştırmalar da dikkate değerdir. Örneğin Brüksel'de yaşayan, kendisini milliyetçi ve ülkücü olarak tanımlayan ve Belçika'da Sosyalist Parti'yi destekleyen bir katılımcı, Hristiyan Sendikalar Konfederasyonu'na üyedir ve yaşadığı ülkenin dilini bilmemesi ve siyasal işleyişine dair yeterince bilgi sahibi olmamasının etkisiyle Belçika'da sendikaların "Türkiye'deki gibi parti gözetmediğini" ifade etmiştir:

Burada mı, (üye olduğum bir yer) yok... Sendika zaten, normal sendika... İşçilerin yani bulunduğu... İşçi sendikası... Başka bir üyeliğimiz yok. Üye derken de yani, öyle şey... Türkiye'deki gibi sendikalar değil yani, normal işçi sendikaları, hani hakkını arayabilecek bir yer. Hani Türkiye'deki... (Araştırmacı: İsmi neydi sendikannın?) Valla CSC de, açılımını bilmiyorum. İlk geldiğimizde o zaman işte işe başlayınca doğrudan yazıldık, öyle kaldı yani. Şimdiye kadar bir... ya iki ya üç sefer işim düştü, başka da işim düşmedi yani. (Araştırmacı: Ne gibi konularda yardımcı oluyor çalışanlara?) Ya çalışanlara... yani çalışmıyorsan, yani somaja (chômage) basıyor... mesela kartıdır... yani normal şey... öyle aşırı şey sendikası değil yani. Öyle parti gözeten sendikalar değil yani bunlar. (Katılımcı 1, Erkek, 43, Çifte vatandaş, Brüksel)

Bir başka katılımcı da Belçika'daki sendikalar ile Türkiye'deki sendikaları karşılaştırarak şunları söylemiştir:

Şimdi ben şöyle görüyorum, buradaki sosyalist partiler, Türkiye'deki sosyalistlerle aynı değil. Buradaki sosyalist partiler fakir tabanın yanında. Haksızlıkların yanına dur diyebiliyor. Sendikaları mesela yürüyor (yürüyor). Niye yürüyor? Benim diyor, maaşımı diyor, kesemezsin diyor. Veyahut da diyor, şu kadar arttırmak zorundasın... Türkiye'de mesela hiç bir milyon sendikalıların adam yürüttüğünü gördün mü? Ya on bin, ya beş bin ya da dört binde geliyor. Seksen milyonda! O adam niye yürüyor? Onu hiç soran var mı? Düşünen yok bir kere! Bir kere sivil toplum örgütü sıfır Türkiye'de. Sivil toplum örgütleri adam yürütemiyor, hak isteyemiyor. Eğer sana haksızlık, bana hak verse... bir gün sana da sıra gelecek. Sen sanma ki yani gelmez! Sen ona baştan hak... ben her greve gatiyorum, niye gatiyorum biliyor musun, bir gün bana da sıra gelmesin diye. Buradaki sosyalist partiler faaakir tabanın yanında, haksızlığın yanında (karşısında, demek istiyor). Bir de ırk... Irk... Arapımışın, Türkümüştün, Müslümansın... Fazla onları ilgilendirmez. Türkiye'deki sosyalist partiler... Ya mesela sağ partiler, şunu diyebiliyor adam, işte diyor sola oy verirsen

diyor, sen diyor cehennemliksin diyor. Yani Cumhuriyet Halk Partisi başta olmak şartıyla... Bunu kimler diyor? Hocalar dahi diyor! E şöyle bir ülkede ne gibi yani ilerleyebilirsin ki? (Katılımcı 78, Erkek, 53, Çifte vatandaşı, Liège)

Ayrıca her iki ülke siyasetiyle de oldukça ilgili olan bazı katılımcılar Türkiye'deki sendikaları, çalışanların haklarını koruma konusunda Belçika'dakiler kadar etkili olmamakla eleştirmiştir. Örneğin kendisini devrimci ve komünist olarak tanımlayan bir katılımcı, Belçika'da sendikaların hükümetler karşısında daha güçlü olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

(...) sosyal haklarda kısıtlamaya gidildiği dönemlerde, yani sendikalar iniyorlar sahaya. Türkiye'deki gibi değil yani, burada biraz daha şey... Yani (sendikalar) emek harcayıp bedel ödeyerek kazandıkları hakkı öyle kolay kolay teslim etmiyorlar. Onun için buradakiler (siyasetçiler) de yaparken, zaten bir deneme, sınama (yapıyor). Yani reaksiyon ölçüyor, ona göre davranıyor. Eğer şey yapmazsa geri adım atıyor. Yani baktı ki (hükümet), şey yok... Köpeksiz bir köy gördü, değneksiz geziyor hesabı... şey olursa (sendikalardan bir direnç gelmezse) o işi götürüyor. (Katılımcı 61, Erkek, 60, Çifte vatandaşı, Anvers)

Benzer şekilde Anvers'te görüşülen, Erbakan'ı destekleyen ve kendisini "solcu İslamist" olarak tanımlayan bir katılımcı, Belçika'da sendikaların "gerçek sendika" olduğunu, Türkiye'deki "sarı sendikalar" gibi devlet yanlısı olmadıklarını ifade etmiş ve hükümetin icraatları karşısında sendikaların etkililiğini vurgulamıştır:

Buradaki sol... hani böyle kitaplarda okuduğumuz, sol olmaya çalışan, işçinin yanında... Sendikalar sol, gerçek sendika... Yani sarı... Türkiye'de sarı sendika diye bir şey var ya işte... Sendika ama devlet yanlısı, nasıl oluyorsa! Buradaki sendikayla devlet bile uğraşmak istemiyor yani. Bıktırıyorlar, adamlar gerekirse bir sene, bir buçuk sene görüşmelere gidip geliyor. Patron olarak bir mahkemeye gidiyorsun, karşında yedi tane sendikanın uzman avukatı yani, şey yapıyor tamamen. Ve sağ-sol diye bir şey yok, işçi hakkı... Hani hepsi sola bağlı sendikalar. Onların... Onların düşünceleriyle hareket ediyorlar yani. Onun için, benim için yani sol dediğinde daha işçi kısmına yakın... şey... sağ da daha patron kesimine yakın... (...) Daha özel sermaye, kapitalist... Daha kapitalizm için şey yapan, çalışan bir düzen gibime geliyor. (Katılımcı 56, Erkek, 38, Türkiye vatandaşı, Anvers)

İkinci olarak, Belçika'daki Türkiyeli topluluğun derneksel faaliyetlerine değinmek yerinde olacaktır. T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın (2018, s. 165) raporuna göre (2018, s. 166), Belçika'da 31 Aralık 2017 itibarıyla toplam 322 Türkiyeli dernek faaliyet göstermekte olup bunların toplam 202'si Anvers Başkonsolosluğu görev çevresinde, toplam 120'si ise Brüksel Başkonsolosluğu görev çevresinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Manço'nun (1997'den akt. Maréchal, 2003, s. 110) belirttiği gibi, Türkiye siyasetindeki Türkler-Kürtler, İslamcılar-sekülerler, Sünni-Şii, sağ-sol gibi

ikilikler yurt dışındaki göçmen derneklerinde yeniden ortaya çıkmakta; Kemalist sosyal demokratlar, sağcı ve aşırı sağcılar, Kürt özerkliği isteyenler, seküler Kemalist ve demokrat Aleviler gibi grupları içeren ve Avrupa Birliği genelinde yerel dernek ağlarına sahip olan ulusötesi örgütler oluşmaktadır. Hooghe (2005, s. 979, 980) de Belçika'daki Türkiyeli topluluk içerisinde, Türkiye hükümeti tarafından maddi olarak desteklenen ve din görevlileri de gönderilen yerel camilere bağlı derneklerin 1970'lerde sahaya açıkça egemen olduğunu, ancak zaman içerisinde bu girişime az çok muhalefet olarak özellikle genç nesiller arasında çeşitli solcu ve din dışı derneklerin üyelerin arttığını söylemektedir. Yazar, Kürt topluluğun ise Türk gruplarından bağımsız ve bazen onlara karşı olan kendi dernekleri olduğunu belirtmektedir.

Glick Schiller (2013'den akt. Arkılıç, 2020, s. 4), araştırmacıları "etnik dernek fetişi" hakkında uyarmakta ve diaspora örgütlerinin diasporanın küçük bir bölümünü temsil ettiğini, dolayısıyla göçmen örgütlerine aşırı odaklanmanın ulusötesi göçmen davranışının yalnızca sınırlı bir portresini çizdiğini belirtmektedir. Bu uyarıyı da göz önünde bulundurarak Türkiyeli topluluğun Belçika'daki derneksel örgütlenmeleri birkaç başlık altında toplamak yerinde olacaktır:

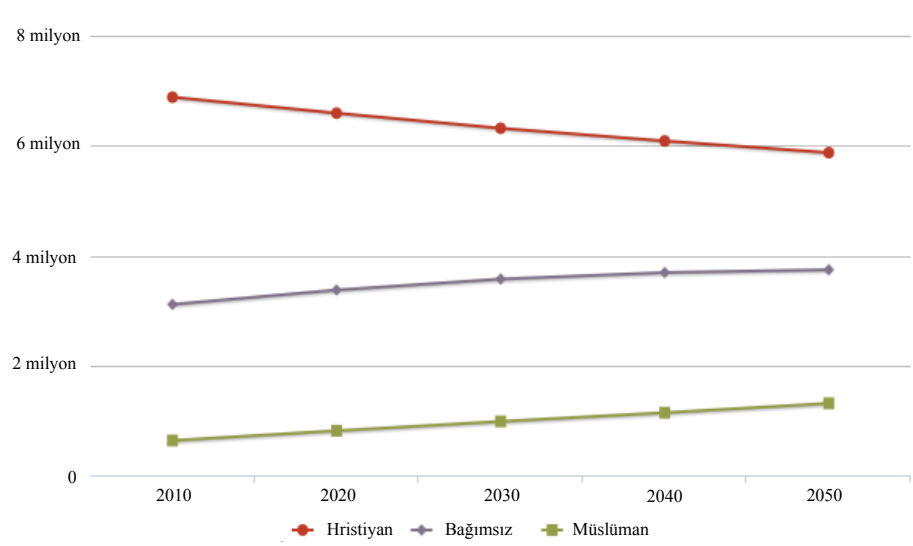
- 1- Dinî ve kültürel dernekleşme faaliyetleri (Sünni, Alevi vb.)
- 2- Etnik temelli dernekleşme faaliyetleri (Türk, Kürt vb.)
- 3- Diğer dernekleşme faaliyetleri (kadın dernekleri vs.)

İlk olarak dinî ve kültürel dernekleşme faaliyetlerinden söz etmeden önce, Belçika'da dinin ve özellikle İslam'ın toplumsal ve siyasal düzen içerisindeki yerine değinmek, ülkede yaşayan Türkiyeli ve Müslüman topluluğun dernekleşme faaliyetlerinin hangi yapısal şartlar altında gerçekleştiğini ve bu faaliyetlerin toplumsal ve siyasal açıdan taşıdığı önemi daha anlaşılır kılacaktır.

Belçika'daki Müslümanlar, Hristiyanlardan sonra en büyük ikinci dinî grubu oluşturmaktadır. Torrekens'in (2015, s. 154) belirttiği gibi, 1960'lardan önce Belçika'da Müslümanlar mevcut olsa da, İslam'ın Belçika'ya kitlesel yerleşimi 1960'larda gerçekleşen büyük ölçekli yabancı iş gücü istihdamıyla gerçekleşmiştir ve çeşitli sebeplerle (Belçika'daki Müslümanların doğal doğum döngüsü, aile birleşimi, köken ülkelerdeki insanlarla yapılan evlilikler, siyasi mültecilerin kabulü, İslam'a geçişler ve

yasadışı göç gibi) ülkedeki Müslüman nüfusu önemli ölçüde artmıştır.²⁸⁴ Aşağıdaki grafikte görüldüğü gibi, *Pew Research Center*'ın (2015) Belçika nüfusuna ilişkin verilerine ve ön görülerine göre, 2030 yılında nüfusun %32,4'ü herhangi bir dine bağlı olmayacakken (*unaffiliated*) %57,3'ü Hristiyan, %8,9'u Müslüman olacaktır. 2050 yılında ülkedeki Müslümanların toplam nüfusun %11,8'ini oluşturacağı ön görülmektedir. 2010-2015 yıllarına ait doğurganlık oranları Hristiyanlarda 1,8 iken Müslümanlarda 2,7'dir ve Müslüman nüfusun yaş ortalaması diğer bütün gruplardan düşük görünmektedir. Aşağıdaki grafikte gösterildiği gibi, 2050 yılına kadarki süreçte Belçika'daki Müslüman nüfusunun artacağı (1.310.000) ve Hristiyan nüfusunun azalacağı (5.870.000) ön görülmektedir.

Şekil 8. Belçika Nüfusunun 2010 ve 2020 Yıllarında Dinî İnançlara Göre Dağılımı ve 2030, 2040, 2050 Yılına Ait Ön Görüler

Kaynak: Pew Research Center (2015).

Torrekens (2015, s. 154), Belçika'daki Müslümanların çoğunlukla Fas veya Türkiye kökenli olduğunu; yine de Müslüman nüfus arasında Arnavutlar, Pakistanlılar, Mısırlılar ve diğer Kuzey Afrika kökenliler (Tunuslular, Cezayirli gibi) olduğunu belirtmektedir.

²⁸⁴ STATBEL (2021) istatistiklerine göre, 2011-2020 yılları arasında bebelere en çok verilen isimler Müslüman isimleridir. Örneğin Anvers'te (764), Molenbeek-Saint-Jean/Sint-Jans-Molenbeek'te (370), Brüksel'de (349), Anderlecht'te (283) ve Schaarbeek/Schaerbeek'te (272) Mohamed ismi ilk sıradadır (sayılar parantez içerisinde verilmiştir). Liège'de en sık verilen isim Adam (223), ikinci isim Mohamed'dir (186). Bunların yanı sıra erkek bebelere Imran, Noah, Youssef, Hamza, Amir, Ayoub, Ali, İbrahim, İlyas, Bilal, Omar gibi; kız bebelere ise Noor, Nour, Lina, Fatima, Marwa, Malak gibi Müslüman isimleri sık verilmektedir.

Yazar (2015, s. 154-155) ayrıca, Müslüman siyasetçilerin Belçika siyasal sistemi içerisinde oldukça iyi temsil edildiğini, ülkenin bölgesel meclislerinden birine başörtülü Müslüman bir kadının seçildiği ilk Avrupa ülkesi olduğunu; öte yandan tamamen örtünmeyi (*full veil*) kamusal alanda yasaklayan ilk ve az sayıdaki Avrupa ülkelerinden biri olduğunu ifade etmektedir.²⁸⁵

19 Temmuz 1974 tarihinde Belçika Parlamentosu İslam'ın halihazırda tanınan diğer dinler ve mezheplerle aynı haklara sahip olarak tanınan bir din hâline gelmesini sağlayan bir yasayı, daha önceki inançların tanınması hakkındaki 1870 yasasını değiştirerek kabul etmiştir ve böylece Avusturya'dan sonra İslam'ı bir din olarak resmî şekilde tanıyan ikinci ülke olmuştur (Yanaşmayan, 2010, s. 142; Leman, 2000, s. 353).²⁸⁶ Ancak bu dönemde İslam'ın Belçika'da uyumlaştırılması (*accommodation*) ile ilgili konular üzerine gerçek anlamda düşünülmemiştir ve Belçika'da İslam'ın resmen tanınması, diğer bazı sebeplerin yanı sıra²⁸⁷, esasen daha geniş bir küresel bağlam ile ve Belçika'nın o

²⁸⁵ Belçika'da, kamusal alanda kişinin kimliğini gizleyen, yüzü kısmen veya tamamen örten (peçe, nikap ve burka gibi) kıyafetlerin kullanılması, Temmuz 2011'de yasaklanmıştır. Aralık 2012'de Belçika Anayasa Mahkemesi, yasağın kaldırılmasına yönelik itirazları reddetmiştir ve 2017 yılında söz konusu kanun, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından da onaylanmıştır. Ayrıca bazı okullarda başörtüsünün yasaklanması ve bunlara ilişkin yapılan çeşitli protestolar söz konusudur. Bkz. Szucs (2020). Çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcılar da, çevrelerinde kızlarını Belçika'da başörtülü bir şekilde okutamadıkları için Türkiye'ye dönen kişiler olduğundan söz etmiştir: “*Şu an için artık sadece kızım burada başörtülü okuyamıyor diyerekten, başarılı olan... En basit örnek, ailelerin, anneleri veya babaları diyeyim artık sözüm ona, artık eşiyile hani... Ayrılma noktası derken yani, (...) üç beş yıllık belki ayrı kalma şeyine sözüm ona... Eşleri dediğim gibi çocuklarını alıp gidiyor yani... (...) Ya hoş değil, ne olursa olsun... Yani madem laik bir ülkede yaşıyorsak, ki laik olduğunu söylüyorsa Belçika, bulunduğumuz devlet diyelim, yani okuyacak olan öğrencinin, gerçekten başarılı olanın önünü kesmemesi lazım. Yani dini inancı bence o kişinin şahsına ait bir olaydır*” (Katılımcı 73, Kadın, 47, Çifte vatandaş, Liège). Benzer şekilde bir başka katılımcı da şunları söylemiştir: “*Türkiye’de daha iyi dediğim şey, burada (Belçika’da) biz yaşamadık ama çocuklarına okullarda çok sorun yaşayan aileler var. Mesela örtünmek istiyor, okula gitmek istiyor. Eskiden izin veriyorlardı, şimdi vermiyorlar. Ya bizim çocuklar hani kapalı olmadığı için o sorunu yaşamadı ama kapalı olsa bizimkiler de yaşayacaktı. (...) O yüzden, daha bugün mesela arkadaşın biri Türkiye’ye döndü. (...) Yani deneyecek. Çocukları alırsa, ayak uydurabilirse kalacak. (...) burada (başörtüsüyle) okula gidemiyor, hani okul izin vermiyor artık. Eskiden veriyordu. E onlar da (başlarını) açmak istemiyor. O yüzden... Gerçi Türkiye’de de eskiden izin verilmiyordu, şimdi değişti ama. (...) (Belçika’da başörtüsüne izin verilmemeye) lisede de başladı, üniversitede de başladı yani, ortaokulda da başladı.*” (Katılımcı 91, Kadın, 53, Çifte vatandaş, Liège)

²⁸⁶ Avusturya’da İslam, 1912’de bir devlet dini olarak tanınmıştır ve 1979’da *Islamic Religious Community in Austria (Islamische Glaubensgemeinschaft in Österreich, IGGiÖ)* ülkedeki tüm Müslümanların resmî temsilcisi olarak kabul edilmiş ve Müslümanlara diğer dini topluluklara tanınan aynı haklar tanınmıştır (Kroissenbrunner, 2003; Sezgin, 2019).

²⁸⁷ Kanmaz (2002, s. 103), Blaise ve de Coorebyter (1997, s. 225) gibi bazı yazarlara göre, İslam'ın tanınmasının okullardaki eğitimle ilgili problemlere bir çözüm bulma ihtiyacından kaynaklandığını, düzenleme eksikliğinden dolayı Müslüman göçmen çocuklarının İslam dini dersleri alamadığını veya diğer dinlerin derslerini almaya zorlandıklarını ifade etmekte; bazı yazarların ise Belçika'da İslam'ın tanınmasının, 1974'te göç yasağının başlamasına karşılık olarak gerçekleştiğini ileri sürdüğünü belirtmektedir.

dönemki diplomatik çıkarlarıyla ilişkilidir²⁸⁸ (Torrekens, 2015, s. 156; Kanmaz, 2002, s. 103).

Belçika devleti, din işlerine karışmamakla birlikte, tanıdığı bütün dinleri çeşitli şekillerde finanse etmekte; örgütlenme özerkliği, devletle iş birliği ve kamusal alanda tanınma sağlamaktadır (Torrekens, 2015, s. 155). Anayasa ile güvence altına alınan bu hak tanındıktan sonra Eğitim Bakanlığı, 1975-1976 öğretim yılından itibaren devlet okullarında İslam'ın eğitime dahil edilmesini önermiş (Leman, 2000, s. 353), 1980'lerin sonlarından itibaren vergi mükelleflerinin parasıyla finanse edilen yarı özel Müslüman okulları oluşturulmuştur (Bataille, 1994'ten akt. Mielants, 2006, s. 323). Belçika'da dinî okullar ve devlet okullarında ders saatlerinde işlenen din dersleri devlet tarafından mali olarak desteklenmekte, devlet tarafından tanınan farklı inançlara sahip öğretmenlerin ve din görevlilerinin maaşları da devlet tarafından ödenmektedir (Torrekens, 2015, s. 155).

²⁸⁸ Nielsen ve Otterbeck (2016, s. 77), 1969 yılında Belçika hükümeti tarafından Brüksel'deki *Parc du Cinquantenaire*'deki Şark Köşkü'nün (*Oriental Pavilion*) anahtarlarının Belçika Kralı Boudewijn tarafından bir törenle sembolik olarak Suudi Arabistan Kralı Faysal'a verildiğini, böylece bu binanın Müslümanların kullanımına açıldığını; aynı yıl Suudi Arabistan'a bağlı Belçika İslam ve Kültür Merkezi'nin (*Islamic and Cultural Center of Belgium, ICC*) kurulduğunu ifade etmektedir. Belçika'da İslam öğretmenlerini aday gösterebilmek gibi çeşitli ayrıcalıkları olan bu kurum, devletten destek alan ilk İslami kurum olmuştur (Yanaşmayan, 2010, s. 142; Torrekens, 2015, s. 155). Ancak Belçika'da çoğunluğu Faslı ve Türkiyeli olan Müslüman topluluğun gözünde bu kurum meşru bir organ olamamıştır. Ayrıca petrol fiyatlarının yükselişiyle ortaya çıkan krizin dorukta olduğu bir dönemde Belçika'da İslam'ın resmen tanınması ve Suudi Arabistan'a "Müslüman Vatikan" gözüyle bakılması, petrol üreten Arap ülkelerine yönelik sembolik bir adım olarak görülmüştür (Yanaşmayan, 2010, s. 143). Canatan (2019, s. 78) da Suudi Arabistan tarafından yönetilen Rabita örgütünün bu dönemde Belçika hükümeti tarafından bir müzakere organı olarak muhatap alındığını, Belçika'da göçmen Müslümanları temsil edecek bir kurumun ise çok daha sonra ortaya çıktığını ifade etmektedir. Mumcu (1993), Belçika ve Hollanda'da İslamcı akımların yayılmasında hükümetlerin de etkisi olduğunu söylemekte, 1974 petrol krizinden sonra Belçika hükümetinin Suudi Arabistan ile ilişkilerini iyi tutmak için İslam dinini devletçe tanımamasının ardından Suudilerin İslamcı akım ve örgütlerin yönetimini üzerlerine aldığı belirtmekte ve kurulan merkez ile ilgili şunları dile getirmektedir: "(Belçika) İslam Kültür Merkezi, Kahire'deki ünlü Ezher Camii'nin modeline göre yapılmış (ve) Suudi Arabistan hükümetinin öncülüğü ile kurulmuş. Bu merkezin kurucuları arasında Belçika'daki Türk büyükelçisi de var. Pakistan, Fas, Tunus, merkezin öteki kurucuları. (...) Belçika'daki İslam Kültür Merkezi'ndeki cami gerçekten çok görkemli... Suudi Krallığı üstlenmiş caminin yapımını. Arsa tahsisini de Belçika Kralı yapmış. Çok geniş bir bahçe ve görkemli bir yapı. Cami bu yapının üst katında. Kristal avize insanın gözünü kamaştırıyor. Çapı 40 metre olan bir daire düşünün. Bu büyüklükte, pırıl pırıl kristal. Ve avize Suudi Kralı tarafından camiye armağan edilmiş. Halılar öyle, pencerelerdeki renkli vitraylar yine öyle... Almanya'da (...) bir tek Münih'teki camide minare var. Bu camiyi de Suudiler yaptırmış. Suudilerin her konuda olduğu gibi bu konuda da ayrıcalıkları var. Ne de olsa petrol kuyuları kadar sözleri geçiyor Batılı başkentlerde!" Bu merkez, son dönemde özellikle 2016'da Brüksel'de gerçekleşen bombalı saldırılardan sonra gündem olmuş ve parlamentoda Suudi denetimine son verilmesi gerektiği tartışılmış, Belçika'nın o dönemki Mülteci ve Göç Bakanı Theo Francken caminin baş imamını sınır dışı etme niyetini açıklamıştır. Bkz: "In Belgium, arguments about Islam grow louder" (2017, Ekim 15). Brüksel'deki bu caminin "aktif bir Selefi sığınağı" olduğu ve Belçika otoritelerinin uzun yıllardır "ateşle oynadığı" da yine Avrupa gündeminde geçmişten bu yana tartışılan konulardandır (Wessel, 2015).

Torrekens'in (2007) belirttiği gibi, Belçika'daki camiler, İslam'ın uygulanmasını ve denetimini düzenleyip teşvik etmeye odaklanan bir ibadet yeri sağlamak ve idare etmek amacıyla kurulan dinî birer dernek olarak işlemektedir ve bunların çoğu resmî olarak kâr amacı gütmeyen kuruluşlar olarak anılmaktadır. Türkiye tarafından idare edilen camiler, birer ibadet yeri olmanın yanı sıra, insanların bir araya geldiği ve topluluklarıyla etkileşim kurduğu yerlerdir, bu sebeple onların düşüncelerini oluşturmada önemli bir rol oynamaktadır (Yanaşmayan, 2010, s. 145). Dinî kurumların azınlıkların siyasal katılımında etkili olduğu bilinmektedir. Jamal (2005, s. 521), camilerin Müslümanlar için grup bilinci duygusunu teşvik eden ve besleyen önemli birer mobilizasyon aracı ve sivil katılım okulu olduğuna dikkat çekmektedir.

Manço, A. (2000, s. 124), dinî yapılanmanın Türkiyeli göçmenler üzerindeki birleştirici etkisinin önemli olduğunu belirtmektedir. Belçika'da İslam'ı resmî olarak temsil eden kurum olan Belçika Müslümanları Temsil Kurumu (*Het Executief van de Moslims van België / L'Exécutif des Musulmans de Belgique*, EMB), 3 Mayıs 1999'da kurulmuştur. Kurumun verilerine göre, 09.07.2022 itibarıyla Brüksel Başkent Bölgesi'nde 26, Valon Bölgesi'nde 39 ve Flaman Bölgesi'nde 25 olmak üzere toplam 90 tane devlet tarafından tanınmış cami bulunmaktadır.²⁸⁹ Bunlar dışında devlet tarafından tanınmayan camiler de bulunmaktadır.

Yanaşmayan (2010, s. 145), Belçika'daki Türkiyeli topluluğun derneksel yaşamının karşılıklı bağlantılara sahip yüksek düzeyde bir çeşitlilik taşıdığını ifade etmekte, dinî hizmetler söz konusu olduğunda Süleymancılar, Nurcular, Kaplancılar, Aleviler gibi

²⁸⁹ Dernek statüsündeki bu camiler, kurumun internet sayfasında şu şekilde sıralanmıştır: (i) Brüksel Başkent Bölgesi'nde *Al Karam*, *Al Moustakbal*, *Al Moutaquine*, *ASCTTB (Association Sociale et Culturelle aux Travailleurs Turcs résidant en Belgique)*, *Attadamoun (Solidarité culturelle)*, *Badr*, *Bangladesh Islamic Cultural Centre*, *Essalam*, *Fatih Camii*, *Foi Albanaise*, *Hamza*, *Pakistan Jaffaria*, *Union de l'Islam*, *Vendredi*, *Arrayan*, *El Mouhsinin*, *Al Inaba*, *Al-Nasr*, *Arrahma*, *El-Azhar*, *Raja*, *Al Mohajirin*, *Averroès Jettois*, *El Chatibi*, *Mevlana ve Omar Ibn Al-Khattab*. (ii) Flaman Bölgesi'nde *Mehmet Akif*, *Ensar*, *Attaqwa*, *Innerlijke Vrede (Huzur)*, *Selimiye*, *Badr*, *Hassan Ebno Tabit*, *Yunus Emre*, *Sultan Ahmet*, *Yesil*, *Al Mouhsinine*, *Mevlana*, *Yildirim Beyazit*, *Selimiye*, *Fatih*, *Barmhartig (Arrahma)*, *Yavuz Sultan Selim*, *Hicret*, *Tevhid*, *Ensarija*, *Kevser*, *Beraat*, *Al Ihsaan*, *Assounah* ve *Jamia Islamia*. (iii) Valon Bölgesi'nde *Abou-Bakr*, *Aksemsettin Camii*, *Alaadin Camii*, *Al Fath*, *ASBL Culture Dernegi*, *Arrahma*, *Arrahmane*, *Assahaba*, *Assalam*, *Association Culturelle Turque*, *Association Mosquée Culture Turque*, *At-Touba*, *Barbaros Hayrettin Pasa Camii*, *Belegny Aksemsettin Camii*, *Ebu Bekir Camii*, *Emir Abdelkader*, *Ennour*, *Ettaoubah*, *Eyyup Sultan Camii*, *Eyyup Sultan*, *Fatih*, *Haxh-Zeka*, *Türk Kultur Merkezi*, *Hz. Hatice Camii*, *Hz. Omer Camii*, *Imami Azam Camii*, *La Paix*, *Masjid Al Imane*, *Merkez Camii*, *Mevlana Camii*, *Mevlana Camii (Union de l'Islam)*, *Mimar Sinan*, *Mosquée de Virton*, *Salam*, *Sultan Ahmet de Verviers*, *Tarek Ben Ziad*, *Ulu Camii*, *Verviers Orhan Gazi Camii* ve *Yavuz Sultan Selim*. Daha ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://www.embnet.be/nl/erkende-moskeeen> ve <https://www.embnet.be/fr/mosquees-reconnues>.

farklı hareketlerin takipçilerine rastlanabildiğini, yine de önemli sayıda cami-dernek içeren ve bugün BDV (Belçika Diyanet Vakfı) ve BİF (Belçika İslam Federasyonu) olarak anılan iki çatı federasyonun öne çıktığını, bunların camilerin yüzde doksanını kapsadığını ifade etmektedir.²⁹⁰

Belçika Diyanet Vakfı (BDV), kendi internet sitelerinde verilen bilgiye göre, 3 Eylül 1982 tarihli Belçika Kraliyet Kararnamesi ile onaylanmış ve 187 sayılı Belçika Resmî Gazetesi'nde 28 Eylül 1982 tarihinde yayımlanan Kraliyet kararnamesi ile kurulmuş bir uluslararası birliktir. Vakfa bağlı 73 cami, bir araştırma merkezi, bir yatılı ve gündüzlü eğitim enstitüsü, yüzden fazla dernek ve aile bazında kayıtlı 38 bin üye bulunmaktadır.²⁹¹ Vakfın sitesinde sunulan hizmetler, “Hac ve Umre”, “Eğitim Hizmetleri”, “Hukuk Danışmanlığı”, “Sosyal Hizmetler” ve “Cenaze Nakil Fonu” olmak üzere beş başlık altında sıralanmıştır ve “Cenaze Nakil, Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu” ile yaklaşık 160 bin kişiye hizmet verildiği belirtilmektedir. Bu çalışma kapsamında görüşülen bazı katılımcılar da BDV'ye cenaze nakli için yıllık aidat ödediklerini belirtmişlerdir. T.C. Cumhurbaşkanlığı'na bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı, bu vakıflar aracılığıyla, yurt dışındaki Türkiyeli vatandaşlar ile ulusötesi bağlantılarını yoğun biçimde sürdürmeye devam etmektedir.²⁹²

Belçika İslam Federasyonu (BİF) ise, 1986 yılında kurulmuş olup Millî Görüş çizgisindedir. Nisan 2021 itibarıyla, Belçika'da toplam 32 şubesi bulunmaktadır.²⁹³ Ayrıca 1991'de Hainaut Hensies'te eğitim faaliyetlerine başlayan ve 2012'de Avrupa'nın ilk imam hatip lisesi²⁹⁴ olarak yatılı İbn-i Sina Anadolu İmam Hatip (Kız) Lisesi'ne dönüştürülen *Institut Avicenne* (İbn-i Sina Enstitüsü)²⁹⁵, 2013'te Brüksel Schaarbeek'te

²⁹⁰ Yazar (2010), esasen BDV için TIFB (*Turkish Islamic Foundation of Belgium*) kısaltmasını kullanmaktadır. Ancak TIFB daha sonra isim değiştirerek BDV olmuştur.

²⁹¹ <https://www.diyamet.be/Kurumsal/Hakkımızda> (Erişim: Nisan 2021)

²⁹² BDV'nin internet sayfasında, bu bağlantıları sürdürmeye yönelik olarak COVID-19 pandemisi öncesinde yapılan çeşitli faaliyetlerin yanı sıra, pandemi sürecinde de internet üzerinden çeşitli seminerler gerçekleştirildiği görülmektedir.

²⁹³ Bu şubeler daha çok Türkiyeli Müslüman göçmenlerin yaşadığı bölgelerdedir. Federasyonun resmî internet sitesinde (<https://www.fibif.be/iletisim#otherbranch>) toplam 32 şube; Anderlecht, Antwerpen Noord, Antwerpen Zuid, Berchem, Beringen, Brüksel (BİF Genel Merkez), Charleroi, Cheratte, Diest, Eisdén, Farcinnes, Schaarbeek (FİBİF Genel Merkez), Genk, Gent, Hensies, Heusden, Hoboken, La Louviere, Leopoldsburg, Liège, Lier, Lommel, Maasmechelen, Marchienne, Mol, Schaarbeek, Sint-Amands, Sint-Niklaas, Stombeek, Temse, Verviers ve Zaventem olarak belirtilmiştir.

²⁹⁴ Kasım 2017 itibarıyla 22 ülkede toplam 42 imam hatip lisesi bulunmaktadır.

²⁹⁵ <http://www.ibnisina.be/history>

açılan *Institut La Vertu*²⁹⁶, 2019’da Genk’te Flaman Bölgesi’ndeki ilk İslami okul olarak kurulan ancak Belçika Anayasası ile uluslararası çocuk ve insan hakları sözleşmelerine saygı göstermediği gerekçesiyle²⁹⁷ Flaman resmî makamlarınca tanınmayan *Selam College* (Selam Koleji) ve onun yerine adı değişerek 2020’de açılan ancak yine aynı gerekçelerle tanınmayan *Plura C* adlı İslam okulu da BİF’e aittir.

Manço (1997’den akt. Maréchal, 2003, s. 110) da Belçika’daki Türkiyeli topluluğun İslami eğilimleri konusunda üç federasyonun (Millî Görüş, Diyanet ve Süleymancılar) rekabet hâlinde olduğunu, ancak hiçbirinin kendisini herkesin vazgeçilmez temsilcisi olarak kabul ettirmeyi başaramadığını belirtmektedir. Daha önce Başbakanlığa bağlı olan Diyanet İşleri Başkanlığı, parlamenter sistemden “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”ne geçildikten sonra, 2018 yılında 09.07.2018 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 703 sayılı KHK ile doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır. Başkanlık’ın kendi internet sitesindeki kurumsal tarihçede de belirtildiği gibi, bu KHK ile birlikte kurumun görev alanı ve yetkileriyle ilgili önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Fadil vd. (2010, s. 74), Diyanet’in Belçika’daki en iyi örgütlenmiş ve dolayısıyla en etkili Türk-İslam hareketi olduğunu söylemekte, Belçika’daki Türklere ait camilerin yaklaşık üçte ikisini birleştirdiğini, Türkiye’de eğitim görmüş ve Türkiye hükümeti tarafından finanse edilen imamları ve İslam öğretmenlerini kabul ettiğini belirtmektedir.²⁹⁸

Çıtak (2011, s. 226), Diyanet’in kurulurken dinî personelin atanması ve camilerin bakım ve onarımı gibi işlerden sorumlu olan devletin idari bir organı olarak tasarlandığını ve kendisine kutsal bir önem atfedilmediğini, hatta yeni ulus devlet içerisindeki statüsünün ve prestijinin zayıflatıldığını; ancak özellikle sağ hükümetlerin İslam’ı bir etki ve oy kaynağı olarak görmeye başladığı 1970’lerden sonra Diyanet’in bütçesinin ve personel

²⁹⁶ *La Vertu* okulunun Charleroi’da da açılması için 2018’de bina alımı gerçekleşmiştir ve buranın inşaat ve tadilat süreci devam etmektedir. Bkz. “Valon Bölgesi’nde ilk İslami okul açılıyor” (2018, Şubat 18).

²⁹⁷ Bu okulun açılmasına N-VA Milletvekili Zuhul Demir karşı çıkarken PVDA Milletvekili Kim De Witte desteklemiştir. İlgili haberler için bkz: Crevits (2019), Akpınar (2019) ve Özkan (2020, Eylül 1).

²⁹⁸ Boender ve Kanmaz (2002, s. 169), Avrupa’nın seküler toplumlarında yaşayan Müslüman toplulukların entegrasyonu ve mobilizasyonu gibi konularda İslami geleneklerin, normların, değerlerin aktarılmasında önemli rol oynayan dini liderlerin özellikle gençler ve gelecek nesiller üzerindeki sosyal ve siyasal etkilerinin kamuoyunda tartışıldığını ifade etmekte, bu bağlamda Hollanda’da genellikle (özellikle Türkiyeli ve Faslı) imamların rolü ön plana çıkarken, Belçika’nın Flaman Bölgesi’nde ise imamlardan çok devlet okullarındaki İslam öğretmenlerinin tartışmanın merkezinde olduğunu ifade etmektedir. Yazarlar Belçika’da 1974’te İslam’ın resmî olarak tanınmasıyla devlet okullarında İslam dini eğitiminin başladığını (Bastenier, 1988’den aktararak) ifade etmekte ve İslam öğretmenlerinin öğrenciler, ebeveynler ve Flaman devlet okulları arasında birer aracı rolü oynamasının beklendiğini söylemektedir.

sayısının arttığını, böylece giderek önemli bir kurum hâline geldiğini ifade etmektedir. Yazar, 1980’lerin başından itibaren Türkiye hükümetlerinin resmî olmayan ideolojisi olarak ortaya çıkan “Türk-İslam Sentezi”nin de Diyanet’in kaynaklarını iyileştiren önemli bir etken olduğunu belirtmektedir.

Mutluer (2018, s. 13-15), AKP döneminde Diyanet’in sosyo-politik bir araç olmaya devam ettiğini, özellikle 2011’den sonra, oylarının artışıyla birlikte neoliberal otoriter bir pozisyona geçen iktidarın Diyanet’in rolünü de değiştirerek daha önce hiç olmadığı kadar güçlü ve aktif bir hâle getirdiğini, bütçesinin arttırıldığını ve devlet hiyerarşisindeki statüsünün yükseltildiğini, faaliyetlerini camilerin dışında yürüttüğünü, Kürt ve Alevi sorunları veya genel olarak toplumsal cinsiyet ilişkileri (*gender relations*), özel olarak ise kadınların toplumdaki yeri gibi konularda AKP’nin politikalarını sürdürmek için açıklamalar yapan, siyaset kurumunun önemli simgelerinden biri hâline geldiğini ifade etmektedir.²⁹⁹

Türkiye devletinin yurt dışındaki vatandaşların dinî faaliyetlerine dair rolü, 1980 askeri darbesinin bir sonucu olarak büyük bir dönüşüm geçirmiştir ve bu süre zarfında Diyanet, Türk-İslam sentezini teşvik etme planının bir parçası olmuş, millî birlik ve dayanışmayı güçlendirme görevi üstlenmiştir. O dönemki Diyanet İşleri Başkanı (aynı zamanda daha sonraki yıllarda AKP kurucu üyelerinden ve 20. ile 22. Dönem AKP İstanbul milletvekili olan) Tayyar Altıkulaç, 1980 askeri darbesinden birkaç ay sonra Diyanet vakıflarını yurt dışında kurmak, böylece dinsel alandaki “boşluğu doldurmak”, “sömürü ve hizipçiliği önlemek” ve “ortaya çıkan kargaşayı sonlandırmak” gibi amaçlarla Almanya ve Belçika’ya gitmiştir (Altıkulaç, 2011’den aktararak Bruce, 2019, s. 86-89). Diyanet’in yurt dışı şubelerinden ilki, bunu takip eden girişimlerin sonucu olarak 1982’de Berlin’de Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği (DİTİB) adıyla kurulmuş; bunu aynı yıl Belçika ve Hollanda’da kurulan Diyanet vakıfları takip etmiştir (Bruce, 2019, s. 89-90). 1980’lerin sonunda, Batı Avrupa’da Diyanet bağlantılı İslami derneklerden oluşan iyi organize edilmiş ve birbiriyle bağlantılı bir ağ kurulmuştur ve Türkiye devleti, neredeyse on yıl

²⁹⁹ Yazar (2018, s. 14) özellikle 2011’den sonra AKP’nin kadınlarla ilgili politikaları aileye yönelik geliştirdiğini, kamuoyunun eleştirilerine rağmen Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın kapatılarak yerine Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kurulduğunu ve odağının kadından aileye kaydırıldığını, o dönemki Diyanet Başkanı Mehmet Görmez’in de “Türk aile değerlerini korumak ve aileyi güçlendirmek” gibi amaçlarla bu bakanlıkla bir işbirliği protokolü imzaladığını, böylece aile değerlerinin İslamî motiflere dayalı yeni bir versiyonunu geliştirmekle görevlendirildiğini ifade etmektedir.

içerisinde, yaklaşık yirmi yıllık ihmali sonlandırmak ve kendisini Batı Avrupa'nın gelişmekte olan Müslüman dini alanlarında en önemli aktörlerden biri olarak konumlandırmak için gerekli altyapıyı kurmayı başarmıştır (Bruce, 2019, s. 92).

Batı Avrupa'nın DİTİB örgütlerinin, Türkiye devletiyle olan bağları sayesinde, "apolitik" ve "ılımlı" bir İslam'ı temsil ettikleri algısı, bu örgütlere büyük ölçüde yardımcı olmuş; benzer şekilde, bu bağlar ve DİTİB'in devlet destekli dinî ve kültürel sermayeyi kullanması, Türkiye diasporasının pek çok üyesinin gözünde de rakip İslamî gruplara göre DİTİB'e avantaj sağlamıştır. Biraz dindar olan, ancak herhangi bir siyasi veya başka kültürel kaygıları bulunmayan kişiler için DİTİB, diğer dinî gruplardan daha çok ön plana çıkmıştır. Bu çalışma kapsamında görüşülen katılımcılardan da bunu ifade edenler olmuştur.

Örneğin Brüksel'de yapılan bir odak grup görüşmesinde Katılımcı 25, Diyanet Vakfı'na üye olduğunu; diğer dinî cemaatlere, tarikatlara veya siyasi gruplara bağlı kuruluşları ayrımcı bulduğunu söylemektedir:

Diyanet Vakfı'ndan başka (üye olduğum bir yer) yok (gülüyor). O da Diyanet Vakfı, cenaze şeyi için (gülüyor). Allah göstermesin. Yani o konuda ona bağıyım. Yoksa (başka bir yer) yok... (...) ama yatırım da yapıyorsunuz. Hani her yıl belli bir miktar yatırıyorsunuz, o işte sizin cenaze masraflarınızı, ambulonsu... işte... Türkiye defin... defin edinme... masraflarını karşılıyor ve ayrıyeten... (...) Aileye iki bilet... bununla işte, siz yıllarca yatırıyorsunuz, yani o. (...) Ya bir de Müslüman olarak yani... İster Süleymanlılara, ister Millî Görüşlülere, ister Nurculara, ister Diyanet'e... E Diyanet baya bi... hani bi... o... uffף aman... Süleymanlı, Nurcu, benim için bunlar hep ayrımcılık. Benim için saçmalık. Kimse yanlış anlamasın. Diyanetçi, benim için onlar bir tüm. Tüm Müslümanları birleştiren, ayrımcılık yapmayan, Sünnî'si, işte bilmem nesi, Alevî'si... Hepsi orada (Diyanet'te) bir... Iuu... Ben o yüzden hani orada kalmak istedim. Annemle babam da oraya üyeydi. Bence önemli. Yani oraya bir yatırım... herhangi bi... dinî bi... uu... derneğe yatırmak lazım. Çünkü onlar her şeyle ilgileniyorlar sonra. Yıkamasına kadar, cenaze kefenine kadar her şeyi karşılıyorlar. (Katılımcı 25, Kadın, 40, Çifte vatandaş, Brüksel)

Liège'de kendisiyle mülakat yapılan bir katılımcı da Diyanet'in dışında dinî işlerle ilgilenen cemaat, tarikat ve siyasi yapılanmaları eleştirmiştir:

(Üye olduğum bir sendika, dernek, vakıf, parti vs.) yok. Yani (üye) olmak da istemiyorum. Çünkü o zaman o zaman ayrımcılık oluyor. Yani şu şekilde diyim size, misal olarak şu misali vereyim, mesela uu şey olarak... Millî Görüş, Diyanet... Önceden biz çocukken sadece bi camiye giderdik, o da Diyanet camisi, Mimar Sinan camisi. Diyanet camimiz vardı. Hiçbir ayrımcılık, şeyliğimiz olmazdı. Kur'an dersi cüzümüzü alırdık, giderdik oraya. Ne zaman ki şu Millî Görüş geldi, oruç tutacaz, niyetlencez... Aaa yok, Millî Görüş bu saatte... yani şey... Hilal olmadan tutmuca...

hilali gördükten bi' saat sonr... bilmiyorum, bi' karışıklık şeyi oldu... Ya dedim, neden o güzel dinimizi, o güzel Türkiye 'mizi ikiye bölüyoruz. Millî Görüş, Diyanet... Ondan sonra çıktı Süleymanlılar, ondan sonra çıktı (gülüyor) vesaire vesaire, bir sürü... Yani ondan dolayı, yani Türkiye bitik. (...) sonuçta, yani bizim memleketimiz ya, Türkiye 'miz... Ya neden bölelim? O nedenden dolayı yani hiçbir şeyi tutmak istemiyorum. (Katılımcı 72, Kadın, 40, Çifte vatandaş, Liège)

Kendileriyle mülakat yapılan dindar ve çoğunlukla AKP'yi destekleyen katılımcıların genel olarak Diyanet'e güven düzeyleri oldukça yüksek görünmektedir. Öyle ki Belçika'da din öğretmeni olarak çalışan bir katılımcı, cemaatler ve tarikatlar gibi oluşumların güçlenmesini eleştirerek Diyanet'in halifeliği devam ettirmesi gerektiğini düşündüğünü söylemiştir:

Çünkü dediğim gibi, yani bir Diyanet'imiz var... Bizim bir ülkemiz var. Ülkemizin bir yönetim şekli ya da siya... yani bir yapılanması var. Bu yapılanmada bir Diyanet diye bir kurumumuz var, kuruluşumuz var. İu... Halifelik ne kadar kaldırılmış olsa da madem bize geçti, bunu aslında Diyanet sürdürüyor diye şey yapıyorum ben. Halifelik kaldırıldı, onu kabul ediyorum ama (gülüyor). Diyanet bunu devam ettirmesi gerekiyor, fakat Diyanet devam ettirmiyor. Devam ettirmeyince de diğer kuruluşlar (cemaatler, tarikatlar gibi yapılanmalar) devam ettiriyor ve bu beni gerçekten çok üzüyor ve ilerde bunların daha da Türkiye'nin başına musallat olacağını ve bunları Avrupalıların, Afrikalıların, bir Amerika'nın, bir Asya'nın (bunları) çok destekleyeceğini fark ediyorum. (Katılımcı 63, Erkek, 42, Çifte vatandaş, Liège)

Abadan-Unat (2002, s. 54, 55), Avrupa'ya Türkiye'den giden göçmenlerin kurduğu derneklerin zamanla ideolojik bir kutuplaşmaya sürüklendiğine işaret etmekte, solcu ve uluslararası bağlantıları bulunan derneklerin yanı sıra benzer biçimde örgütlenmiş fanatik sağcı ve dinci derneklerin büyük kentlerde yaygınlaştığını ve Türkiye'deki radikal siyasal partilerin uyduları hâline geldiklerini ifade etmektedir. Bu dernekler, camilere veya derneklere yapılan bağışlar ile yerel yönetimlerden alınan parasal yardımlar sayesinde etkinliklerini sürdürmüş; ancak uluslararası politika alanında da ciddi problemlere neden olmuşlardır. Esasen Belçika da İslam'ın giderek radikalleştiği ve buna yönelik bazı önlemlerin alınmaya başlandığı Avrupa ülkelerinden biridir.³⁰⁰ Örneğin 2010 yılında Belçika'da Fas ve Belçika vatandaşlığına sahip Fouad Belkacem tarafından *Sharia4Belgium* (Belçika için Şeriat) adlı bir örgüt kurulmuştur.³⁰¹ Teich (2016),

³⁰⁰ Fadil vd. (2014, s. 247-248), Belçika toplumundaki radikal İslam korkusuna ve 1980'lerin ortalarından itibaren bu korkuyu ortaya çıkaran sebeplere değinmektedir.

³⁰¹ Bu örgüt 2012'de kendisini feshettiğini duyurmuş, ancak Suriye'deki cihatçı gruplar için militan toplamaya devam ettiği ortaya çıkınca Belçika makamlarında kapsamlı bir terör davası açılmış, örgüt lideri Belkacem, Belçika vatandaşlığından çıkarılmış ve çoğunluğu Suriye ve Irak'ta bulunan örgüt üyeleri çeşitli suçlardan hapis cezalarına çarptırılmıştır. İlgili haber için bkz: Özkan (2018, Ekim 23).

Belçika'nın İslamcı radikalleşme konusunda Avrupa'nın başlıca ülkelerinden biri olmasını³⁰² düşük istihdam oranları, yüksek düzeyde ayrımcılık, düşük eğitim başarısı, zayıf entegrasyon ve hükümet fonlarının Müslüman topluluk için tutarsız olması ile açıklamaktadır.

Belçika'daki dinî ve kültürel dernekleşme faaliyetlerinin oldukça önemli bir kısmını kapsayan ve ağırlıklı olarak Türk-Sünni kimliklerini taşıyan ve bir kısmının Türkiye hükümeti ile de çeşitli siyasal bağlantıları bulunan tüm bu dernekleşme faaliyetlerinin yanı sıra, ülkede diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Alevi örgütleri de bulunmaktadır. Orhan (2020, s. 50), Afyon kökenli Alevilerin Belçika'ya Sünni göçmenler ile benzer şekilde 1960'lar ve 1970'lerde göç ettiğini, bunun yanı sıra Türkiye'de Maraş Katliamı, Gazi Mahallesi Katliamı gibi olaylar sonrasında da Belçika'ya göç eden Aleviler olduğunu ifade etmekte ve bugün ülkede yaklaşık 35 bin Alevinin yaşadığını söylemektedir. Belçika'da 1970'lerde örgütlenmeye başlayan Aleviler, Limburg, Brüksel, Charleroi, Liège gibi şehirlerde dernekler kurmuşlardır (Orhan, 2020, s. 50). Bu dernekler, 2003'te kurulmuş olan, Brüksel'deki Belçika Alevi Birlikleri Federasyonu altında toplanmıştır (Orhan, 2020, s. 50). Federasyon, hümanist bir kültürü desteklemektedir (Fadil vd., 2010, s. 75) ve Anvers, Liège, Charleroi, Brüksel ve Verviers olmak üzere beş farklı şehirde Alevi kültürü merkezlerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu şehirlerin Alevi göçmenlerin de büyük çoğunluğunu barındırdığını ifade eden (Orhan, 2020, s. 50-51), federasyona bağlı olmayan iki Alevi derneği daha olduğunu belirtmektedir.³⁰³ Yazar (2020, s. 51) ayrıca, Alevi topluluğun homojen bir mahiyet arz etmediğini, bir kısmının kendisini Kemalizm ile tanımlarken bir kısmının Kürt sorunu ya da radikal sol ekseninde kendini tanımladığını, bunların birbirinden bağımsız, hatta birbirine karşıt şekillerde hareket edebildiklerini belirtmektedir.

³⁰² Teich (2016), Suriye'ye savaşmaya en az 380 Belçikalının gittiğini ve bir milyon yerleşimci başına yaklaşık 40 cihatçı düştüğünü söylemektedir. Bu durum, bu çalışmanın konusuyla doğrudan ilgili olmasa da Belçika'daki Müslümanların içinde bulunduğu yapısal koşulları göz önüne sermesi bakımından dikkate değerdir. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcılar da Belçika'da radikal İslamcılara çok fazla serbestlik tanındığını ve belediyelerin bu grupları kontrol altına almadığını ifade etmiş, Belçika'da ırkçılığın yükselişini de göçmen profilindeki bu değişimle açıklayanlar olmuştur.

³⁰³ Bunlardan ilki Afyon, Emirdağ'ın Karacalar Köyü'nden göç edenlerin kurduğu ve Şahbaz ailesi tarafından yönetilen, Brüksel ve Ghent'te birer kültür merkezi olan Erenler'dir. İkincisi ise Verviers'teki bir Kürt-Alevi derneğidir.

Avrupa ülkelerindeki ulusal Alevi federasyonlarının ulusötesi çatı örgütü ise Avrupa Alevi Birlikleri Konfederasyonu'dur (AABK). Massicard (s. 587), uzun bir sürecin sonunda, 2002 yılında bu konfederasyonun oluşturulduğunu ve 2006 yılında da yasal olarak tescil edildiğini, ancak bu konfederasyonun program ve tüzüklerinin oldukça geniş olduğunu, özgürlük, eşitlik, emek, laiklik ve demokrasi gibi sol söylemler ile yarı-dinî terimlerin bir karışımı olduğunu ifade etmektedir.

Etnik temelli dernekleşme faaliyetleri içerisinde Ocak 2022'de kurulan Belçika Kürt Dernekler Federasyonu'nu da belirtmek gerekmektedir. Bunların dışında Belçika'da *Association Féminine Belgo-Turque* (Belçika Türk Kadınlar Derneği), *Turkish Lady* (Türk Kadını Derneği) gibi kadın dernekleri; Türk Belçika-Lüksemburg Ticaret Derneği gibi ticaret dernekleri; Belçika Türk Spor ve Kültür Federasyonu gibi kuruluşlar ve Emirdağlılar Yardımlaşma Derneği (EYAD) gibi çok sayıda kültür ve dayanışma dernekleri bulunmaktadır.

7.3. YURT DIŞINDAKİ TÜRKİYELİLERİN TÜRKİYE'DEKİ SİYASAL KATILIMINA İLİŞKİN TEMEL EĞİLİMLER

Türkiye'de, yurt dışındaki göçmenlerin yönetimiyle ilgili olarak 1960'lardaki iktisadi bakış açısının, yani işgücü ihraç ederek işsizliği azaltma ve kalkınma için ilave döviz girdisi sağlama politikasının yerini sonraki dönemlerde onların sosyal, kültürel ve siyasi bakımdan idaresi almaya başlamıştır. 1970'lerde göçmenlerin geri dönmesi için gösterilen çabalara rağmen, çoğu göçmen Avrupa ülkelerinde kalınca bu durum Türkiye devleti tarafından kabul gören bir gerçek hâline gelmiş ve 1980 sonrası dönemde Türkiye devletinin bu ülkelerdeki göçmenlerle olan bağlılığı çeşitli sebeplerle artmıştır (İçduygu ve Bayraktar-Aksel, 2013, s. 176-177).

Özellikle 1980'lerin başında askeri yönetimin amacı hem Türkiye içinde hem de yurt dışında siyasi muhalefeti azaltmak olmuştur. Türkiye devleti bu doğrultuda, göçmenlerle olan bağların sürdürülüp izlenmesi ve göçmenlerin koşullarının iyileştirilmesi için yasal ve resmî teşvikler sağlamıştır. Avrupa'ya yönelen nüfus hareketlerinin bir yansıması olarak Türkiye'de devlet ilk kez 1981'de çifte vatandaşlığa izin veren bir yasa çıkarmıştır

ve Türkiye vatandaşlığının yanı sıra gittikleri ülkelerin vatandaşlığını da alan göçmen sayısı önemli ölçüde artmıştır. Bunu yurt dışındaki Türkiyeli vatandaşların 1982 Anayasası'na dahil edilmesi izlemiştir ve hükümet “aile birleşimini sağlamak, çocukları eğitmek, kültürel ihtiyaçları karşılamak, sosyal güvenlik sağlamak, bağları korumak ve geri dönüşleri kolaylaştırmak” ile görevlendirilmiştir (Kadirbeyoğlu 2010; İçduygu ve Sert 2010; İçduygu ve Bayraktar-Aksel, 2013, s. 177). Ayrıca 1980 sonrası dönemde, vatandaşlık haklarını kaybetmiş göçmenlere çeşitli imtiyazlar tanınmıştır (Kadirbeyoğlu 2010).

İlk Turgut Özal hükümetinden (1983-1987) başlayarak, hükümet revize edilen Türkiye dış politika hedeflerine uygun olarak, yurt dışındaki Türkiyeli göçmen toplulukların siyasallaşmasına özel önem vermeye başlamıştır. Devlet, Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) aracılığıyla “Türk öğretmenler ve imamlardan oluşan küçük ordular” göndermeye başlamıştır. Bu gruplar ilk olarak 1985 yılında Federal Almanya Cumhuriyeti'nde, daha sonra Avusturya, Belçika, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde kurulan DİTİB (Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği) gibi dinî kuruluşlar tarafından desteklenmiştir (İçduygu ve Bayraktar-Aksel, 2013, s. 177). Laurence (2015, s. 73-74), DİB'in Türkiye'nin Avrupa'daki diaspora üzerindeki etkilerini genişletmek amacıyla Türkiye'nin dinî faaliyetlerini uluslararasılaştırmaya gayret ettiğini ifade etmektedir. Yazarın, Aşıkoglu (1993, s. 142-148) ve Zaptçioğlu'ndan (2004) aktararak belirttiği gibi DİB, Avrupa üniversitelerindeki ilahiyat bölümlerini finanse etmekte, din eğitimi konusunda öğretmenler eğitmekte, Avrupa okullarında kullanılmak üzere dinî müfredat geliştirmekte; ayrıca Avrupalı din öğretmenleri yerine Türkiyeli din öğretmenlerinin, başka dillerde yapılan din dersleri yerine Türkçe din derslerinin tercih edilmesi politikası izlemekte; yurt dışındaki Türkiyeli imam ve müftülerin kotalarını artırmakta, her konsoloslüğün hizmet alanında en az bir İslami din adamının varlığını sağlamak gibi hedefler benimsemektedir. Lesthaeghe ve Neels (2000) de Belçika'da Müslüman örgütleri saydıktan sonra Diyanet ve Milli Görüş'ün himaye ve tavsiye (patronaj ve klientaj) yoluyla Türkiyeli toplulukları örgütleyen en önemli dinî-politik yapılar olduğunu söylemektedir.

Yurt dışından oy kullanımı yeni bir olgu olmamakla birlikte uygulama alanı yıllar geçtikçe genişlemiştir ve bugün 100'ü aşkın ülke, yurt dışından oy kullanımına imkân

sağlamaktadır (Abadan-Unat vd., 2014, s. iii). Göçmen kökenli vatandaşların çoğu zaman vatandaşlık elde ederek yaşadıkları ülkelerde oy kullanabilmesi, o ülkeleri de kaçınılmaz olarak etkileyen bir durumdur. Abadan-Unat'ın (2002, s. 308) belirttiği gibi, örneğin Almanya'da yaşayan Türkiyeli vatandaşların siyasal eğilimleri, onlar henüz çifte vatandaşlık statüsü kazanmamışken ve oy kullanamayacakları bilindiği hâlde kamuoyu araştırmaları yapan kurumlarca izlenmiştir. Yurt dışındaki göçmenlerin hem çalıştıkları ve yaşadıkları ülkelerde hem de vatandaşı oldukları köken ülkelerinde seçme ve seçilme haklarını kullanamamaları 1980'den önce az sayıda çalışmaya konu olmuş, bu duruma ilişkin çeşitli öneriler ve kanun tasarıları gündeme gelmiş ve böyle bir hak tanınmasının olası sonuçları bazı çalışmalarda³⁰⁴ tartışılmıştır (Abadan-Unat, 1986, s. 29).

Yurt dışında yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, 9 Mayıs 2012 tarihinde kabul edilen 6304 sayılı Kanun³⁰⁵ gereği, yurt dışı seçmen kütüğüne kaydolmaları hâlinde, Yüksek Seçim Kurulu (YSK) tarafından belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde milletvekili genel seçimleri, halk oylamaları ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yurt dışı temsilciliklerinde ve/veya gümrük kapılarında kurulan seçim sandıklarda oy kullanabilmektedir. Aslında yurt dışında ikamet eden vatandaşların Türkiye'deki seçimlerde oy kullanabilmesi ilk kez 1987'de, Seçimler ve Seçmen Kütükleri Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle³⁰⁶ mümkün kılınmıştır, ancak 10 Ağustos 2014'te yapılan (On İkinci) Cumhurbaşkanlığı Seçimi'ne dek ülkede ikamet etmeyen vatandaşların oy verebilmesi ancak sınır kapılarında mümkün olabilmiştir³⁰⁷ (Abadan-Unat vd., 2014, s. 3; Abadan-Unat, 2015, s. 273). Yener-Roderburg (2020, s. 5), Türkiye'nin bu hakkı tanıyan son ülkelere biri olduğunu ve çağdaş siyasi partiler için yurt dışındaki seçmenlere ulaşmak büyük bir zorlukken Türkiye'nin kısa sürede bunu başarabildiğini ifade etmektedir. Elbette bu düzenlemenin değişmesinde önemli bir etken, siyasi partilerin yurt dışında verilen oylardan beklentisinin büyük olmasıdır. Bu amaçla,

³⁰⁴ Bugün bu düzenlemeler çok daha farklı boyutlarıyla tartışılabilir ama yaklaşık 40 yıl önce örneğin Decker (1982'den akt. Abadan-Unat, 1986, s. 30), Federal Almanya'da yaptığı araştırmaya dayanan çalışmasında, yabancıların ulusal ve yerel seçimlerde oy kullanabilmeleri hâlinde ulusal ve kültürel kimliklerini koruyabileceklerini ileri sürmektedir.

³⁰⁵ <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6304.html>.

³⁰⁶ T.C. Resmî Gazete, (1961).

³⁰⁷ Mortan ve Sarfati (2011, s. 284-285), bu konudaki yasal düzenlemelerin 1987-2011 yılları arasındaki dönemi kapsayan kısa bir tarihesine yer vermektedir. Ayrıca "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun" için bkz: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.298.pdf>.

bazı Avrupa ülkelerinde çeşitli mitingler ve kampanya gezileri düzenlenmiştir (Abadan-Unat, 2015, s. 273).

Guarnizo ve Smith (1999, s. 9), göçmen gönderen devletlerin, çifte vatandaşlığa ve çoklu siyasal kimliklere sahip yeni çift odaklı öznelerin oluşumuna katkıda bulunarak kendi bekalarını sağlama aldığını, tam da bu sürecin insan failliğinin yeni biçimleri için çoklu olasılıklar yaratan ara sosyal alanlar (*interstitial social spaces*) açtığını ifade etmektedir. Yurt dışındaki Türkiye vatandaşlarının seçimlerde oy kullanabilmelerini de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Zira AKP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın (2015) kendi ifadesiyle, yurt dışındaki Türkiye vatandaşlarının seçimlere etkisi "ihmal edilemeyecek kadar önemli"dir ve oy kullanma hakkına sahip olan yurt dışındaki seçmen sayısı "hiçbir siyasetçi ya da partinin gözden çıkaramayacağı kadar büyük"tür. Yıldırım (2016, s. 378-379) da bu uygulamanın Türkiye genel seçimlerinde AKP'ye daha fazla yarar sağladığını, AKP'nin yurt dışı oy oranının Türkiye ortalamasının üzerinde olduğunu ve bunun bazı örneklerde, illerdeki vekil dağılımına da etki ettiğini belirtmektedir.

YSK verilerine göre, yurt dışındaki seçmenlerin bu düzenleme çerçevesinde ilk defa oy kullandığı 2014'teki Cumhurbaşkanlığı Seçimi'nde gümrük kapıları hariç toplam yurt dışı katılım oranı %8.37'dir.³⁰⁸ Bu seçimde, ilk uygulamanın getirdiği çeşitli aksaklıklar ve zorluklar yaşanmış, oy kullanılabilir gün sayısı az olduğu³⁰⁹ ve randevu sistemi uygulandığı için katılım oranı düşük kalmıştır (Yıldırım, 2016, s. 377). Gümrük kapılarında ve toplam 54 ülkede 530.135 seçmen oy kullanmıştır. Kayıtlı yurt dışı seçmen sayısı ise 2.780.739'dur. Abadan-Unat vd. (2014, s. iii), bu seçimde oyunu sınır kapısında kullananların sayısının, ikamet ettiği ülkede oy kullananlardan daha fazla olduğuna dikkat çekmektedir. YSK sisteminden her bir ülkedeki dış temsilcilerin seçim sandık

³⁰⁸ Abadan-Unat vd. (2014, s. vi), 10 Ağustos 2014 seçiminde katılımın, beklenilen aksine, çok düşük oranda gerçekleştiğini ancak oy kullanma imkânlarının oluşturulmasının çok masraflı olduğunu; dolayısıyla yurtdışındaki seçmen kitlesine oy kullanma hakkı tanınmasının kazanç ve kayıplarının da yetkililer tarafından iyi değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ancak bu oranlar, sonraki seçimlerde giderek artmıştır.

³⁰⁹ Yurt dışındaki seçmenler bu seçimde 31 Temmuz-3 Ağustos 2014 tarihleri arasında oy kullanmıştır. En son gerçekleşen 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi'nde ise yurt dışında oy verme süreci temsilciliklerde 7 Haziran'da başlayıp 19 Haziran'da sona ermiş, gümrük kapılarında ise 24 Haziran tarihine kadar seçmenler oy kullanabilmiştir. Dolayısıyla yurt dışındaki seçmenler için oy kullanma gün sayısının ilk uygulamada 4 gün ile sınırlıken sonrasında 18 güne kadar çıktığını söylemek mümkündür.

tutanaklarına tek tek ulaşmak mümkün olsa da, bu seçim için ülkelerin seçim sonuçlarının birer dökümü verilmemiştir. Bu sebeple Ek 10'da yalnızca kayıtlı seçmen sayıları, oy kullanan seçmen sayıları ile toplam geçerli ve geçersiz oyların ülkelere göre dağılımı verilmiştir, Ek 11'de ise yurtiçi ve yurt dışı sonuçları gösterilmiştir. Bu seçimde Belçika'daki temsilciliklerde toplam 8.040 seçmen oy kullanmıştır ve 7.986 oy geçerli sayılmıştır. YSK'nın açıkladığı verilere göre, 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi'nde Türkiye dışında ikamet eden seçmen sayılarına göre en çok vatandaşın yaşadığı beş Avrupa ülkesi sırasıyla şunlardır: Almanya (%50), Fransa (%11), Hollanda (%9), Belçika (%5) ve Avusturya (%4).³¹⁰ Bu verilere göre, yurt dışındaki seçmen yaşındaki Türkiye vatandaşlarının en az %85'i Avrupa'da yaşamaktadır.³¹¹

Bu seçimden sonra yurt dışındaki vatandaşların yaşadıkları ülkelerdeki temsilciliklerde oy kullanabildiği ilk genel seçim, 7 Haziran 2015 (25. Dönem) Milletvekili Genel Seçimi olmuştur (bkz. Ek 9). Yurt dışı temsilciliklerinde ve gümrük kapılarında toplam 1.056.078 seçmen oy kullanmıştır.³¹² Belçika'da oy kullanan seçmen sayısı 46.371'dir ve toplam 45.470 geçerli oyun %62,93'ünü AKP, %13,49'unu HDP, %10,97'sini CHP, %9,11'ini MHP almıştır.³¹³

Yurt dışındaki vatandaşlar, daha sonra, bu seçimden yaklaşık beş ay sonra gerçekleşen 1 Kasım 2015 (26. Dönem) Milletvekili Erken Genel Seçimi'nde oy kullanmıştır (bkz. Ek 8). Bu seçimde yurt dışı temsilciliklerinde ve gümrük kapılarında kullanılan toplam oy sayısı 1.298.325'tir.³¹⁴ Belçika'da oy kullanan toplam seçmen sayısı 56.113'tür ve toplam

³¹⁰ <http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/CB-Temsilcilik-secsan-sayilari-2014.pdf>

³¹¹ Ancak Erdoğan'ın (2015, s. 113) da belirttiği gibi, vatandaş sayısını anlamak için bu verileri baz almak çok sağlıklı değildir, zira seçmen olma yaşı 18 olduğundan 0-17 yaş arası vatandaşlar bu veriler dahilinde değildir ve çok sayıda vatandaş konsolosluklara bildirimde bulunmadığından sistemde görünmemektedir. Ayrıca yalnızca Avrupa ülkesi vatandaşlığına sahip göçmen kökenli kuşak da bu sayılara dahil değildir.

³¹² YSK'nın sunduğu bilgilere göre, 7 Haziran 2015 seçimi için sandıklardaki kayıtlı seçmen sayıları ile oy kullanan seçmen sayıları tüm ülkeler için eşit görünmektedir. Ancak o dönemki haberlerden ulaşılabilen bilgi, bu seçim için 3.049.65 kayıtlı yurt dışı seçmen olduğu yönündedir. <https://www.almanyabulteni.de/politika/yurt-disinda-oy-verme-7-haziran-da-basliyor?page=3>.

³¹³ YSK'nın sitesinde 7 Haziran 2015 seçimi için Belçika'da kayıtlı seçmen sayısına ulaşamamaktadır, ancak o dönemki haberlerden Belçika'daki kayıtlı seçmen sayısının 131.000 olduğu bilgisine erişilebilmiştir. Habere göre, 1 Kasım 2015 seçimlerinde bu sayı 2.315 artış göstermiş ve 133.315 olmuştur. <https://avrupaforum4.org/1-kasim-secimleri-belcikada-t-c-secmen-sayisi-artti/>.

³¹⁴ YSK'nın sunduğu bilgilere göre, 1 Kasım 2015 seçimi için de sandıklardaki kayıtlı seçmen sayıları ile oy kullanan seçmen sayıları tüm ülkeler için eşit görünmektedir. Ancak YSK verilerinden daha önce erişilebilen bilgiye göre 1 Kasım 2015 seçimi için toplam 2.899.069 kayıtlı yurt dışı seçmen bulunmaktadır. <http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/SecmenIslemleri/Secimler/2017HO/2017HO-Ornek136.pdf>.

55.423 geçerli oyun %69,40'ını AKP, %11,29'unu HDP, %10,02'sini CHP, %7,38'ini MHP almıştır.

16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Referandumu'nda (bkz. Ek 7) ise YSK verilerine göre, yurt dışında kayıtlı seçmen sayısı 2.972.676'dır. Gümrük kapılarında ve toplam 57 ülkede 1.424.279 seçmen oy kullanmıştır. Gümrük kapıları hariç toplam katılım oranı %44,60'tur.³¹⁵ Kullanılan oyların 1.407.655'i geçerlidir ve toplam 831.830 "Evet", 575.825 "Hayır" oyu verilmiştir. Belçika'da toplam 72.166 geçerli oyun 54.114'ü (%74,99'u) "Evet", 18.052'si (%25,01'i) "Hayır" oyudur. Avusturya'da "Evet" oyları %73,24, Hollanda'da %70,94, Almanya'da %64,07, Danimarka'da %60,87'dir. İsviçre, İsveç ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde ise "Hayır" oyları çoğunluktadır.

Kalaycıoğlu (2022b, s. 365), bu referandumun ve 2018 seçimlerinin OHAL Kanunu'nun katı önlemleri altında; medya özgürlüğünden yoksun bir şekilde, seçim usulsüzlükleriyle ve muhalefet partilerine yönelik ayrımcı uygulamalarıyla gerçekleştiğine dikkat çekmekte ve 2017 referandumunun Türkiye'de siyasi rejimi yarı-başkanlık sisteminden tek adam yönetiminin vesayetçi başkanlık sistemine dönüştürdüğünü ifade etmektedir. Altınörs ve Akçay (2022) da Temmuz 2018'e kadar sekiz kez OHAL'in yenilendiğini, bu süreçte 150 binden fazla insanın resmî görevlerinden KHK'lar ile ihraç edildiğini, binlerce asker ve hakimin tutuklandığını, yüzlerce okulun, üniversitenin, vakıf, sendika ve medya kuruluşunun kapatıldığını dikkat çekmekte; başarısız darbe girişiminden iki yıl sonra Erdoğan'ın tüm muhalefet güçlerini bastırarak kuvvetler ayrılığı olmayan yeni bir rejim kurmayı başardığını ifade etmektedir.

Avrupa'da genellikle sol siyaset lehine oy veren ancak Türkiye'de milliyetçi-muhafazakâr görüşleri benimseyen Türkiyeli vatandaşların 2017'de, Türkiye'ye resmî adıyla "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi"ni getiren anayasa değişikliğini büyük oranda desteklemesi, ulusal ve uluslararası medyada geniş yer bulmuş ve kamuoyunda Avrupa ülkelerinin entegrasyon politikalarına ve Türkiyeli göçmenlerin siyasal eğilimlerine dair çeşitli tartışmalara yol açmıştır.³¹⁶ Avusturya, Hollanda Almanya ve

³¹⁵ Yurt içi, gümrük kapısı ve yurt dışı sandıklarının hepsini kapsayan YSK sonuç tutanağında ise katılım oranının %85,43 olduğu belirtilmektedir. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2017Referandum/2017HO-Ornek135.pdf>.

³¹⁶ Østergaard-Nielsen (2003b, s. 87), yurtdışındaki vatandaşların buldukları ülkelerden oy kullanabilmesinin Türkiye'de henüz yalnızca bir seçim vaadi olduğu bir dönemde, Almanya'nın Türkiyeli

Belçika gibi Türkiye kökenli göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı ülkelerde, özellikle göçmen karşıtları tarafından Türkiye kökenli vatandaşların Avrupa toplumlarına entegre olamadıkları düşünülmeye başlanmış ve çifte vatandaşlık uygulamalarının kaldırılması, bu uygulamayı mümkün kılan kolaylıkların iptal edilmesi, daha sert düzenlemeler getirilmesi, çifte vatandaşlığın kaldırıldığı ülkelerde yasadışı yollarla yeniden Türkiye vatandaşı olanlara para cezası verilmesi, hatta referandumda “Evet” oyu verenlerin sınır dışı edilmesi gibi talepler ve tartışmalar gündeme gelmiştir.³¹⁷ Tüm bu tartışmalar, Türkiyeli nüfusun Avrupa ülkelerindeki varlığının sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan ne kadar önem arz ettiğini göstermektedir. Zira göç, yalnızca bir yerden başka bir yere doğru gerçekleşen bir coğrafi hareketlilikten ibaret değildir ve oldukça karmaşık, dinamik ve çok yönlü bir olgudur. Sosyal, siyasal, ekonomik, çevresel sebepleri ve sonuçları vardır. Göçmenler, geçici veya kalıcı olarak gittikleri yerlerde, geldikleri yerlerle olan bağlantılarını çeşitli şekillerde sürdürmeye devam etmekte; göçün kökenindeki ve hedefindeki bölgelerin, toplumların kaçınılmaz olarak etkileşim hâlinde olması, beraberinde oldukça kapsamlı mikro ve makro değişim ve dönüşümleri getirmektedir. Ancak Wautelet’in (2020, s. 12) belirttiği gibi, Belçika’da çifte vatandaşlığa ilişkin bu tür tartışmalar olsa da yabancıların Belçika vatandaşlığına geçerken diğer ülke vatandaşlıklarını koruma olasılıklarını sınırlandırma uygulaması, muhtemelen bu öneriler *Vlaams Belang* gibi aşırı sağ partilerden geldiği için, parlamentoda hiçbir zaman tartışılmamıştır.

Yurt dışındaki vatandaşlar son olarak 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve yine aynı tarihte yapılan 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi’nde oy kullanmıştır. YSK verilerine göre, aynı tarihte yapılan bu seçimler için yurt dışında kayıtlı seçmen sayısı

vatandaşların siyasi entegrasyonu üzerindeki olası etkileri ve seçimler sırasındaki güvenlik endişeleri sebebiyle böyle bir uygulamaya yönelik genel bir çekince içerisinde olduğunu ve seçimlerin gerçekleşebilmesi için alternatif olanaklar sunmak istemediğini ifade etmektedir. Dolayısıyla aslında bu tartışmaların yeni olmadığını söylemek mümkündür.

³¹⁷ Konuyla ilgili bazı haberler için bkz.: “Belçika’da ‘Evetçi Türklerin çifte vatandaşlığı iptal edilsin’ çağrısı” (2017, Nisan 17), “Belgium to end dual nationality?” (2017, Nisan 19), “Abolish double nationality for Belgian nationals of foreign descent” (2017, Nisan 17), “Calls to end to dual nationality following Turkish referendum” (2017, Nisan 18), “Avusturya’dan çifte vatandaşlara karşı önlem hazırlığı” (2017, Nisan 19), “Avusturya 15 bin Türk’ün peşinde” (2017, Nisan 25), “Avusturyalı siyasetçiden Türklere çağrı: Burada acı çekmeniz istediğim en son şey” (2017, Nisan 25), “Austrian far-right lawmaker - stop giving Turks Austrian nationality” (2017, Nisan 28), “Austrian Minister demands fines for Turks illegally holding dual citizenship” (2017, Nisan 19), “Referandum sonrası Almanya’da çifte vatandaşlık tartışması” (2017, Nisan 18), “AfD: Evetçiler Türkiye’ye dönsün” (2017, Nisan 17), “Senior German politicians call for changes to dual citizenship laws after German Turks vote to increase Erdogan's powers” (2017, Nisan 18).

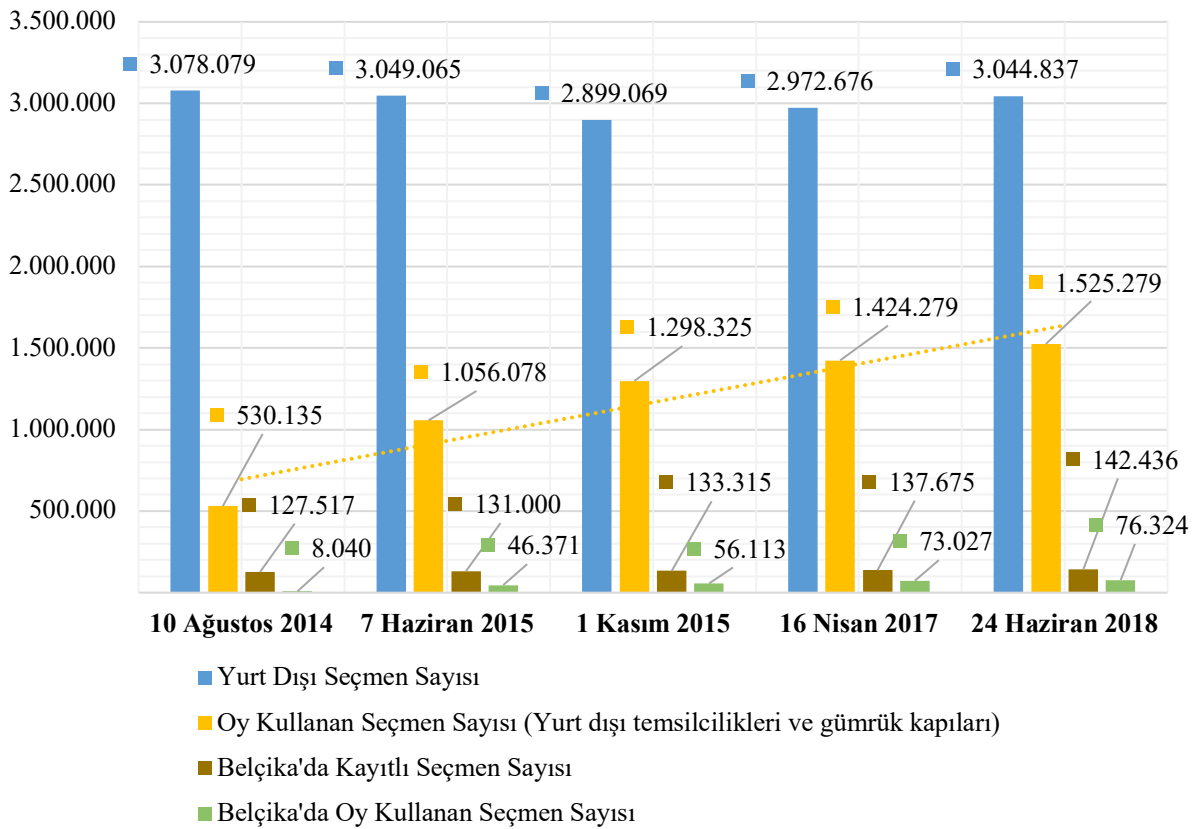
3.044.837'dir.³¹⁸ 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi için gümrük kapılarında ve toplam 60 ülkede 1.523.759 seçmen oy kullanmıştır. Gümrük kapıları hariç bu seçime toplam katılım oranı %44,62'dir. Kullanılan oyların 1.503.747'si geçerlidir ve AKP ve MHP'nin oluşturduğu ve BBP, ANAP, ASP ve HÜDAPAR tarafından desteklenen Cumhur İttifakı'nın adayı olan, şimdiki Cumhurbaşkanı ve AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan yurt dışındaki geçerli oyların %59,34'ünü almıştır. Belçika'da ise Erdoğan, toplam 75.201 geçerli oyun 56.291'ini (%74,85'ini) almıştır. Yurt içinde ise kullanılan toplam 48.462.084 geçerli oyun 25.436.238'ini (%52,38'ini) Erdoğan almıştır. Dolayısıyla Erdoğan'ın yurt dışından aldığı oyların oranının, yurt içi oy oranından daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. (Bu cumhurbaşkanlığı seçiminde tüm adayların ülkelere göre aldığı oylar ve diğer sayısal veriler için bkz. Ek 5.)

YSK verilerine göre, 24 Haziran 2018 Genel Seçimi için gümrük kapılarında ve toplam 60 ülkede 1.525.279 seçmen oy kullanmıştır. Gümrük kapıları hariç toplam katılım oranı %44,57'dir. Kullanılan oyların 1.505.809'u geçerlidir ve AKP bu oyların yaklaşık %51'ini almıştır. Belçika'da ise AKP, toplam 75.229 geçerli oyun 48.409'unu (%64,35'ini) almıştır. Yurt içinde ise kullanılan toplam 48.631.366 oyun 20.213.915'ini (%41,56'sını) AKP almıştır. Bu seçimlerde Erdoğan'ın cumhurbaşkanı adayı olarak aldığı oylar, partisinin aldığı oylardan genel olarak daha fazladır. (Diğer partilerin ülkelere göre aldığı oylar ve diğer sayısal veriler için bkz. Ek 6.) Yanaşmayan ve Kaşlı'nın (2019, s. 29) da vurguladığı gibi, yurt dışındaki Türkiyeli seçmenin 2014 yılından itibaren giderek artan seçmen katılımı, yalnızca ülke içindeki ve dışındaki vatandaşların siyasal katılımları açısından aralarındaki ayrımın bulanıklığını açığa çıkarmakla kalmamakta, aynı zamanda parti çizgileri boyunca siyasal bölünmelerin devamlı bir biçimde ülke dışına yayılma (*extra-territorialisation*) sürecini de ortaya koymaktadır.

³¹⁸ YTB'nin süreli yayını olan *Artı 90*'a (2015, s. 12) göre, 1987 yılında yurt dışındaki gümrük kapılarında kullanılan oy sayısı 47.942'dir. Dolayısıyla o tarihten bu yana yapılan yasal düzenlemelerin ve yaşanan toplumsal ve siyasal gelişmelerin etkisiyle, bu sayının 3 milyonu geçerek yaklaşık 63 kat arttığını söylemek mümkündür.

YSK verilerinden düzenlenerek oluşturulan aşağıdaki grafikte bu beş farklı tarihte gerçekleşen seçimlere ilişkin Belçika'daki ve yurt dışındaki toplam kayıtlı seçmen sayıları ile oy kullanan seçmen sayıları gösterilmiştir³¹⁹:

Şekil 9. Türkiye’de 10 Ağustos 2014-24 Haziran 2018 Tarihleri Arasında Gerçekleşen Seçimlerde ve Referandumda Belçika’daki ve Yurt Dışındaki Toplam Kayıtlı ve Oy Kullanan Seçmen Sayıları

Kaynak: YSK verilerinden düzenlenerek oluşturulmuştur.

³¹⁹ Grafikteki tarihlerden 10 Ağustos 2014, 12. Cumhurbaşkanı Seçimi’ni; 7 Haziran 2015, 25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi’ni; 1 Kasım 2015, 26. Dönem Milletvekili (Erken) Genel Seçimi’ni; 16 Nisan 2017, Anayasa Değişikliği Referandumu’nu ve 24 Haziran 2018, 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi’ni göstermektedir. Grafikte yer verilmeyen ancak 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi ile aynı tarihte yapılan Cumhurbaşkanı Seçimi’nde ise kayıtlı seçmen sayısı 3.044.837, yurt dışı temsilcilikleri ve gümrük kapılarında oy kullanan seçmen sayısı 1.526.615, Belçika’da kayıtlı seçmen sayısı 142.436, Belçika’da oy kullanan seçmen sayısı ise 76.423’tür. Bu seçimde yurt dışından katılım oranı %50,14 olup Belçika’daki katılım oranı %53,65’tir.

Böylece, 10 Ağustos 2014 Genel Seçimi'nden önce, yurt dışından oy kullanmanın yalnızca sınır kapılarında mümkün olabildiği son seçim olan 12 Haziran 2011 Genel Seçimi'nde yurt dışı seçmen sayısının 2.568.979 ve oy kullanan seçmen sayısının ise 129.283 olduğu dikkate alındığında on yıldan kısa bir sürede yurt dışındaki seçmenlerin katılım oranının yaklaşık %5'ten %50'nin üzerine çıktığı görülmektedir.

Ancak, şunu belirtmek gerekir ki, yapılan son düzenlemelerle birlikte, Türkiye'de 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleşen halk oylamasında, Avrupa'da yaşayan ve yurt dışı seçmen kütüğüne kayıtlı olan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının istedikleri ülkedeki herhangi bir dış temsilcilikte veya sandık kurulan herhangi bir gümrük kapısında oy verebilmeleri mümkün olmuştur. Örneğin Belçika dışında oy veren ancak Belçika'da ikamet eden Türkiye vatandaşları olduğu gibi, diğer ülkelerden Belçika'ya giderek oy veren Türkiye vatandaşları da olmuştur. Dolayısıyla bu sayılar, Belçika'da veya diğer ülkelerde yaşayan Türkiyeli vatandaşların seçmen davranışlarını tam olarak yansıtamamaktadır.

Türkiye kökenli vatandaşların Belçika'da en çok oy verdikleri partiler ise, Flaman Bölgesi'nde SP.A (*Socialistische Partij Anders*, Farklı Sosyalist Parti) ve Valon Bölgesi'nde PS'dir (*Parti Socialiste*, Sosyalist Parti). Her iki parti de merkez sol çizgide yer alan ve sosyal demokrat olarak nitelenebilecek partilerdir.

Akgönül (2017, s. 121), Batı Avrupa ülkelerindeki Türkiyeli vatandaşların oy verme modellerini ve bunların Türkiye'de AKP'nin yükselişinde ne kadar rol oynadığını analiz ettiği çalışmasında, azınlık statüsünün belirli bir siyasal davranışla doğrudan ilgili olduğunu, azınlık üyelerinin tüm siyasi kararları ve sosyal gerçekleri azınlık "çıkarları" üzerindeki etkilere göre okumaya eğilimli olduklarını, öte yandan tahakküm altında olduklarından (*dominated*) veya kendilerini öyle algıladıklarından dolayı "iktidar" (*power*) ile kararsız ve ikircikli bir ilişki sürdürdüklerini ifade etmektedir. Yazar (2017, s. 121), yurt dışında yaşayan Türkiyeli seçmenlerin sayısı az da olsa, AKP'nin özellikle Batı Avrupa'da meşruiyet kazanmasında sembolik ve siyasi bir rolleri olduğunu ifade etmektedir.

Akgönül (2017, s. 121) ayrıca AKP'nin Avrupa'daki Türkiyeli seçmene doğrudan dokunmayı amaçlayan belirgin bir projesi veya programı olmadığını ve söyleminin büyük

ölçüde içeriye yöneldiğini; ancak Erdoğan'ın proaktif ve kendine güvenen söyleminin, yaşadıkları ülkelerde azınlık statüleriyle kendilerini küçümsemiş hissedenden Avrupalı seçmeni tatmin ettiğini söylemekte; bu seçmenin seçimlerdeki oy verme davranışını ise kendilerini içinde yaşarken buldukları toplumun çoğunluğuna karşı bir “hesaplaşma” olarak ele almaktadır. Yazara göre, Avrupa'daki seçmen AKP'nin ne söylediğine göre değil, “kendilerinin kim olduklarına göre” oy vermektedir.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, Akgönül'ün ifade ettiğinin aksine, Türkiye devletinin gerek AKP hükümeti öncesinde gerekse AKP hükümeti döneminde, yurt dışında yaşayan göçmenlere yönelik hem resmî hem de resmî olmayan biçimlerde³²⁰ (çoğunlukla diasporaya yönelik sivil toplum kuruluşları eliyle) çeşitli politikaları, programları ve hizmetleri olmuştur. Bunlara dair literatürde de çeşitli çalışmalar mevcuttur (Mügge, 2012a ve 2012b; Bayraktar-Aksel, 2016 ve 2017). Örneğin Aydın ve Østergaard-Nielsen (2020, s. 401), çalışmalarında Türkiye devletinin yurt dışındaki vatandaşlara yönelik sunmuş olduğu politikaları, programları ve hizmetleri beş ana politika alanı çerçevesinde (işsizlik, garantili asgari kaynaklar, sağlık hizmetleri, aile yardımları ve emekli maaşları) ve bu politikaları oluşturan ve uygulayan üç ana aktöre (konsolosluklar, diaspora kurumları ve gönderen ülkenin bakanlıkları/kurumları) odaklanarak tartışmaktadır.

Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan ve farklı siyasi görüşlere sahip birçok katılımcı da gerek övmek gerekse eleştirmek için bunlara sık sık değinmiştir. Mügge'nin (2012a, s. 351-352) belirttiği gibi, Türkiye devleti, Avrupa'ya yönelik kitlesel göçten bu yana, göçmenlerin sadakatini ve devletle özdeşleşmelerini sürdürmek için Türkiye topraklarında kullanılan etnik milliyetçi araçların aynılarını eğitim, din, askerlik, hukuk (vatandaşlıkla ilgili olarak) gibi kurumlarda uygulamaya koymuş, bu şekilde göçmenlerle bağ kurmak ve onların kimliklerini korumak için çeşitli söylem ve politikalar geliştirmiştir. Mügge (2012a, s. 353), Türkiye devletinin resmî kurumlar aracılığıyla göçmenlerle olan temaslarını sürdürdüğünü ve muhalif grupların oluşumunu ve büyümesini sınırlamaya çalıştığını ifade etmektedir.

³²⁰ Varadarajan (2010, s. 6) da ulus devletler ile diasporaları arasındaki ilişkinin her zaman gayriresmî bağlantıların varlığıyla karakterize edildiğini belirtmektedir.

İçduygu ve Bayraktar-Aksel (2013, s. 169) de Türkiye’deki göç modellerini ve devletin bunlara yönelik uygulamalarını,

- “a) modern Türkiye’nin erken dönemindeki iki yönlü giden ve gelen göç sirkülasyonu,
- b) 1950’lerden bu yana göç patlaması,
- c) 1980’lerde yeni göç modellerinin ortaya çıkışı ve
- d) 2000’lerden beri kullanılan yeni göç yönetim biçimleri”

olmak üzere dört ana dönem çerçevesinde ele almaktadır. Yazarlar (s. 186), özellikle 1990’ların ortalarından yakın zamanlara kadar Türkiye devletinin uluslararası göçe ilişkin tutumunun 1980’lerde ve 1990’ların başlarında hâkim olan ihmalci yaklaşımdan uzaklaştığını, hem giden hem de gelen göçle ilgili meselelerin kamu politikaları oluşturma gündemleri içerisinde önem kazandığını ifade etmektedir.

Aydın ve Østergaard-Nielsen (2020, s. 401) da benzer şekilde Türkiye’nin diaspora politikalarının 1960’larda başlayan Avrupa’ya işçi göçünden bu yana farklı aşamalardan geçtiğini ve Ünver (2013), Aydın (2014), Şahin-Mencütek ve Başer (2018) gibi yazarlara da atıfla; 2007’ye kadar Avrupa Birliği üyelik hedefi ve hükümetin ülkeyi küresel bir aktör olarak gören iddialı neo-Osmanlıcı dış politikası doğrultusunda, Türkiye’nin 2000’lerin başından itibaren giderek daha aktif bir diaspora katılımına sahip olduğunu söylemektedir.³²¹

Kaya (2020, s. 17-18) da Türkiye devletinin yurt dışında yaşayan göçmenlerle ilgili yaklaşımını üç dönem çerçevesinde ele almaktadır:

- “(a) 1960-1980’ler: Türkiye’ye para transferi sağlayan ekonomik ajanlar olarak,
- (b) 1980’ler-2000’ler: Türkiye devletinin çıkarlarını yurt dışındaki merkezden uzak gruplara karşı savunmak için onun bir uzantısı olarak hareket eden siyasi ajanlar olarak ve
- (c) 2000’li yıllardan günümüze: Türkiyeli göçmenlerin lobicilik ajanları olarak kullanması”.

Kaya (2020, s. 18), 2000’li yıllardan itibaren başlayan son döneme Türkiye’nin ekonomik, hukuki, sosyal ve siyasal anlamda artan piyasa liberalizmi ve Avrupa entegrasyonuna yönelik yönetim şeklinin damga vurduğunu söylemekte; bu dönemde AKP’nin iktidara gelmesiyle eski yönetim modellerinden uzaklaşıldığını, Türkiye

³²¹ White (2014, s. 28-34) da AKP hükümeti döneminde, Türkiye’nin önceki hükümetler döneminde ihmal edilen Osmanlı geçmişinin romantize edildiğine ve eleştirilmeksizin benimsendiğine dikkat çekmektedir.

devletin göçmenleri, kendisinin Avrupa alanında giderek büyüyen hegemonyasına katkıda bulunması beklenen aktif lobicilik ajanları olarak algılama eğiliminde olduğunu ifade etmekte; bu tür bir diaspora stratejisinin göçmenleri ayrıca ulusal seçim organına dahil edilecek seçim bileşenleri olarak görme eğiliminde olduğunu belirtmektedir.

Örneğin Østergaard-Nielsen (2003a, s. 48), Almanya'daki Türkler ve Kürtler üzerine olan çalışmasında, Türk ve Kürt derneklerinin büyük çoğunluğunun oldukça yerel olduğunu ve bu toplulukların bazı kesimleri için buluşma noktaları olarak işlev gördüğünü, ancak son dönemlerde, bu çalışmaları koordine etmek ve onları federal, hatta Avrupa düzeyinde temsil etmek için federasyonlar kurulduğuna dikkat çekmektedir. Bu kuruluşların Türk, Alman ve daha geniş Avrupa otoriteleri karşısında, kendi ülkelerindeki farklı siyasi çıkarların temsilcileri olarak hizmet ettiklerini belirtmekte ve bunların göçmenler ya da mülteciler arasındaki siyasal parti, etnisite ve din temelli bölünmeleri yansıttıklarını ve bu bölünmeleri güçlendirdiklerini ifade etmektedir.

AKP döneminde Türkiye devleti tarafından, göçmenlerin aktif lobicilik ajanları olarak kendi kendilerini harekete geçirmelerine yardımcı olmak için Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği (DİTİB) gibi önceden var olan kurumlara ek olarak Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB)³²², Yunus Emre Kültür Merkezleri (YEKM)³²³, Uluslararası Demokratlar Birliği (*Union of International Democrats*, UID)³²⁴, Türk

³²² 6 Nisan 2010 tarihinde Başbakanlığa bağlı olarak kurulan ve 15 Temmuz 2018'de Resmî Gazete'de (2018, 51. Bölüm, Madde 732) yayımlanan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlanan YTB'nin görevleri, bu kararnamede "a) Yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızla ilgili çalışmalar yapmak ve sorunlarına çözüm üretmek, b) Soydaş ve akraba topluluklar ile sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla bu topluluklara yönelik faaliyetler yürütmek, c) Avrupa Birliği çerçevesinde yürütülen projeler ile Yükseköğretim Kurulu ve üniversiteler hariç olmak üzere kamu kurum ve kuruluşlarınca ülkemizde eğitim görmesi uygun görülenlerle, uluslararası anlaşmalar çerçevesinde ülkemize gelen öğrencilerin, ülkemizdeki eğitim süreçlerinin başarılı bir şekilde sonuçlandırılması için her türlü esası belirleyerek ilgili kurumlar arasındaki koordinasyonu sağlamak" şeklinde ifade edilmiştir. YTB'ye bağlı birimlerden özellikle Yurtdışı Vatandaşlar Daire Başkanlığı'nın yurtdışında yaşayan vatandaşlara çeşitli konularda gerek bürokratik gerekse sosyal ve ekonomik destek sağlamak gibi görevleri bulunmaktadır. YTB, göçmenlerin ikamet ettiği ülkelerle siyasi bir lobi ve yakın ekonomik bağlar oluşturmak için Türkiye ile sıkı bağlara sahip, güçlü ve başarılı bir diaspora oluşturmayı; Türk vatandaşların Türkiye'ye yönelik bağlılıklarını yoğunlaştırmayı, gittikleri ülkelerdeki sosyal hayatlarını geliştirmeyi ve ana dillerini, kültürlerini, kimlikleri korumalarına yardımcı olmayı hedeflemektedir (Kaya, 2020, s. 18; Arkılıç 2022, s. 215).

³²³ 2009'da kurulan YEKM, göçmenlerin aktif katılımı ile Türk kimliğini, dilini, kültürünü, tarihini ve sanatını dünyaya tanıtmayı; yabancılara Türkçe öğretmeyi ve Türkiye'nin diğer ülkelerle kültürel alışverişini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır (Kaya, 2020, s. 18; Arkılıç 2022, s. 215).

³²⁴ 2004 yılında "o dönem Başbakan olan Recep Tayyip Erdoğan'ın teşvikiyle kurulan" (Kaynak: <https://www.avrupaturkgazetesi.com/uetd-nedir/>) ve yine Erdoğan'ın kuruluş aşamasındaki toplantılarına başkanlık ettiği Avrupa Türk Demokratlar Birliği'nin (UETD, *Union of European Turkish Democrats*) ismi

İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) gibi Türkiye'nin diaspora ilişkilerini yürütme ve düzenleme rolü oynayan yeni kurum ve kuruluşlar kurulmuştur (Kaya, 2020, s. 18; Aydın, 2014; Başer ve Öztürk, 2020, s. 327, Arkılıç, 2022).³²⁵ Arkılıç (2022, s. 215) AKP'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'nin diaspora politikasında önemli değişiklikler olduğuna dikkat çekmekte, 2003 yılında TBMM'de kurulan bir komisyonun incelemeleri neticesinde yurtdışında yaşayan Türkiyeli göçmenlerle bağların güçlendirilmesinin amaçlandığını ve çok katmanlı, dinamik bir diaspora katılım politikası oluşturulduğunu, bu kurumların Türkiye'nin diaspora gündeminin bel kemiğini oluşturduğunu ve göçmen nüfusu hedefleyen faaliyetler gerçekleştirdiğini söylemektedir.

Bu bağlamda, Belçika'da 1993 yılında kurulan bir çatı örgütlenmesi olan Belçika Türk Dernekler Birliği'ne (BTDB, *Turkse Unie van België*) de değinmekte de yarar vardır. BTDB faaliyetlerine 12 dernek olarak başlamıştır ve Şubat 2022 itibarıyla 160'dan fazla derneği bünyesinde barındırmaktadır. Bu çalışmanın alan araştırması sürecinde de hâlâ

Mayıs 2018'de Uluslararası Demokratlar Birliği (UID, *Union of International Democrats*) olarak değişmiştir. 17 ülkede 253 şubesi bulunan UID, sık sık AKP'li milletvekillerini misafir etmektedir. <https://u-id.org/> Bu organizasyonun faaliyetleri, "AKP'nin gayriresmî bir yurt dışı teşkilatlanması olduğu ve aşırı milliyetçi nitelikleri" sebebiyle Almanya'nın anayasal ilkeleriyle uyumlu olmadığı gerekçesiyle Almanya Federal Anayasayı Koruma Teşkilatı (BfV, *Bundesamt für Verfassungsschutz*) tarafından incelemeye alınmıştır. İlgili haber için bkz: Aktan (2018). Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcılar da bu konulara değinmiştir. Örneğin Katılımcı 58 (Erkek, 43, Çifte vatandaş, Anvers), UETD'den "AKP'nin Avrupa kolu" olarak bahsetmiş ve Türkiye'den AKP'li bakanların zaman zaman Belçika'ya bazı etkinlikler için geldiklerini, bu etkinliklere katılıp destek vermenin kendisi için önemli olduğunu şöyle ifade etmiştir: "Bazen etkinlikler oluyor, AK Parti değil de, Avrupa kolu... ÜGD mi nedir ismi, bilmiyorum. O gibi şeyler düzenleme yapıyor, bazen geliyorlar işte buralara. (...) Toplantı oluyor, mesela geçenlerde Brüksel'de Numan Kurtulmuş gelmişti en son. İşte farklı farklı bakanlar geliyor bazen. İşte onlara katılmaya (çalışıyoruz). (Şartlar) el verdikçe, zaman oldukça gidebiliyoruz yani. Çünkü sonuçta parti olarak bakıncaksın o olaya. Ordan, Türkiye'den bir diplomat gelmiş, bakan gelmiş, senin bakanın... İu... Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil ediyor, onu mutlaka ziyaret etmen gerekiyor. Ona destek vermek gerekiyor. (...) İlgî göstermen gerekiyor, vatandaşlık görevi yani." Tekin (2011'den akt. Sakman, 2015, s. 78), UETD'nin Türkiye adına lobi faaliyetlerinde aktif olduğunu belirtmekte, Sakman da (2015, s. 78) örgütün özellikle Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakan olduğu dönemde katıldığı organizasyonlarla adını duyurduğunu söylemektedir.

³²⁵ Volkova (2020, s. 107), Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte uluslararası alanda derin siyasi değişiklikler yaşandığını, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) çöküşüyle birlikte kurulan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan gibi ülkeler ile yakın ilişki kurmayı amaçlayan Türk girişimlerin ortaya çıktığını, Türkiye'nin sadece bu ülkelerde değil, diğer ülkelerdeki "kardeşleri" (*brothers*) ile de bir dilsel, tarihsel, kültürel ortaklık söylemi geliştirdiğini ifade etmektedir. Başer (2022) de buna paralel biçimde, YTB'nin Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan gibi ülkelerdeki Türk vatandaşlarla ve topluluklarla bağlantı kurduğunu ve onlara yönelik faaliyetler yürüttüğünü; Kürtler, Ermeniler, Süryaniler gibi toplulukların ise YTB'nin faaliyetlerinin dışında kaldığını ifade etmekte; Türkiye'nin de her devlet gibi sahip olduğu siyasi amaçlar doğrultusunda, kendi "ideal" vatandaşıyla bağlantı kurduğunu, onları destekleyip (*promote*) öne çıkardığını dile getirerek devletlerin bazı durumlarda yurt dışında yaşayan vatandaşlarını baskılayabildiğini (*transnational repression*) de belirtmektedir.

faaliyetlerine BTDB ismiyle devam eden örgüt, daha sonra isim değiştirerek *Unie van Actieve Verenigingen* (Aktif Dernekler Birliği) olmuştur. Dernek başkanı Rıfat Can'ın da ifade ettiği gibi, bu isim değişikliğinde, Belçika Kültür Bakanlığı'nın denetim ve uygulamaları (etnik kökenli derneklere ödenek verilmemesi) etkili olmuştur. Derneğin internet sitesinde, farklı etnik-kültürel azınlık derneklerinin de zaman içerisinde bünyelerine katılmasıyla birlikte bir isim ve politika değişikliğine gittikleri, farklılıklara olabildiğince açık olmak için etnik bir atıfta bulunmayan nötr bir isim seçtikleri belirtilmektedir.³²⁶

Adar (2019, s. 19) da Türkiye'de AKP ile devlet kurumları arasındaki sınırların giderek bulanıklaşması sayesinde AKP'nin diğer siyasi partilere kıyasla rekabet avantajı olduğunu, merkezi hükümet bütçesinin parti yanlısı bölgelere yönlendirildiğini, ayrıca derneksel ve siyasal alanın birleştirilerek parti, devlet kurumları ve sivil toplum aktörleri arasında giderek artan temas neticesinde bir patronaj ağı yaratıldığını ifade etmektedir. Yazar (2019, s. 11), Türkiye'nin yurt dışındaki göçmenlerle 1960'tan bu yana süregelen ilişkisinin, bu süreçteki gelişmelerin ve politika değişikliklerinin üç farklı dönem çerçevesinde ele alınabileceğini ifade etmektedir:

- “1) Geçici kalma: ekonomik ve sosyal gelirler
- 2) Kalıcı oturma geçiş ve Türkiye'nin değişen güvenlik ve dış politika endişeleri
- 3) Müslüman “diaspora” inşasına doğru: hükümet-sivil toplum ortaklığı”

Adar (2019, s. 13), bu üçüncü aşamanın ana özelliğinin bir yandan bir Müslüman (ve Türk) diasporasının şekillendirilmesi, diğer yandan göçmenlerin ikamet ettikleri ülkelerdeki sosyal, ekonomik ve siyasal katılımlarının desteklenmesi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre (s. 15), yurt dışından oy kullanma hakkının getirilmesi de politika yapımına ilişkin bu üçüncü ve son aşama bağlamında anlaşılmalıdır. Bu kapsamda, 2008 yılında mevcut seçim yasasında değişiklikler yapılmış ve ardından gerekli tedbirlerin alınması 2012 yılında tamamlanmış, 18 yaş üzeri tüm Türkiye Cumhuriyeti pasaportu sahiplerinin ikamet ettikleri ülkelerde oy kullanabilmesi mümkün kılınmıştır.

³²⁶ İlgili bir haber için bkz: “BTDB, ‘Aktif Dernekler Birliği’ Oldu” (2020, Ocak 19). Dernekteki bu isim değişikliğinin Emir Kır'ın PS'den parti değerlerine aykırı davrandığı gerekçesiyle ihraç edildiği 18 Ocak 2020 tarihinden bir gün sonra gerçekleşmesi de dikkate değerdir.

Soysal (1994, s. 114), II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'ya yönelen göçün bir sonucunun, İslam'ın Avrupa'daki artan örgütlenmesi ve kurumsallaşması olduğunu, Avrupalı devletlerin İslam'ı resmî bir din olarak tanımasalar da tanınmasalar da İslami grupların kamu hukuku altında düzenli dernekler olarak örgütlenmelerine izin verdiklerini, bunun bir sonucu olarak da İslam'ı en radikal biçimlerde uygulayan ve savunan dinî kuruluşların yaygınlaşması olduğunu söylemektedir. Yazar (1994, s. 115) bu örgütlerin aynı zamanda etnik çıkar grupları olarak örgütlendiklerini ve işlev gördüklerini, yalnızca dinî yaşam hakkı için değil, aynı zamanda üyelerinin siyasal, sosyal ve ekonomik hakları için de istek ve taleplerde bulduklarını; belirli hedefleri ve gündemleri olduğunu (bunların tarzının, argümanlarının ve formülasyonlarının ev sahibi toplumun usullerini yansıttığını) ve devletten ya da diğer kurumlardan destek almak için çeşitli adımlar attıklarını, etkili örgütlenme modelleri benimsediklerini ve faaliyetlerini seküler yapılar içerisinde düzenlemekten çekinmediklerini ifade etmektedir.

Bu gelişmeler ve yaklaşımlar dikkate alındığında, Varadarajan'ın (2010) “*yurt dışındaki yerli*” (*domestic abroad*) kavramı oldukça dikkate değerdir. Varadarajan (2010, s. 6-7), ulus devletler ile diasporaları arasındaki ilişkide yeni olanın sadece politikalar ve eylemler değil, aynı zamanda devletin doğası ve karakteri olduğunu ifade etmektedir. Bu kavramı, ulus devletler ile diasporaları arasındaki ilişkiyi kurumsallaştırmayı amaçlayan girişimler ve ülke politikaları yoluyla üretilen yeni, niteliksel olarak geçmişteki ulusötesi bağlantılardan daha farklı ve oldukça yaygın bir ulusötesicilik biçimini tarif etmek için kullanan yazara göre, “*yurt dışındaki yerli*”nin üretimi, genişletilmiş, bölgesel olarak yayılmış bir ulusun özneleri olarak diasporaların oluşumuna dayanmaktadır. Yazar (2010, s. 16) ayrıca, “*yurt dışındaki yerli*” kavramını farklı bağlamlar çerçevesinde anlamlandırabilmek için; gönderen ülkelerin diaspora politikalarının göçmen sayısı, göç alan ülkenin göçmen politikaları ve iki devletin kurumları arasındaki ilişkiler gibi çok çeşitli etkenlerden etkilendiğini akılda tutmak gerektiğini ifade etmektedir.

Teitelbaum (1984, s. 441), ülkelerin dış politika formülasyonunun önemli sayıda mülteci ve göçmenin varlığından etkilendiğini, yalnızca alıcı ülkenin gönderen ülkeye yönelik politikalarını doğal olarak etkilemekle kalmadığını, aynı zamanda gönderen ülkenin alıcı ülkeyle olan ilişkilerinde kendi konumunu destekleyip güçlendirmek için sıklıkla göçmen nüfusunu seferber etmeye çalıştığını ifade etmektedir. Dolayısıyla yurt dışında yaşayan

bireylerin AKP'ye ve Erdoğan'a yönelik desteğinin arka planında, Akgönül'ün (2017, s. 121) ifade ettiği gibi, azınlık statüsünden kaynaklanan ezilmişlik ya da mağdurluk duygularının yarattığı sosyal, siyasal ve kültürel dinamiklerin elbette oldukça önemli etkileri olsa da AKP'nin bu seçmen grubuna yönelik doğrudan politikalar geliştirmedini ya da bu seçmen grubunun AKP'nin icraatlarıyla ilgilenmediğini söylemek doğru olmayacaktır.

Ayrıca yurt dışında yaşayan Türkiye kökenli bireyler oldukça güçlü ulusötesi bağlara sahip oldukları ve genellikle Türkiye'ye sık sık gidip geldikleri için AKP'nin Türkiye'deki birçok söyleminden ve icraatından de çeşitli biçimlerde etkilenmektedirler. Örneğin kendisiyle mülakat yapılan bir katılımcı şöyle söylemektedir:

Seviyorum şimdiki hükümeti. Güzel... Memnunum. Türkiye'ye gittiğim zaman her şey... Ne güzel... Yolları biliyorsunuz, görüyorsunuz... Kendiniz karşılaştırın. Okul desen öyle, hastane desen öyle... Allah razı olsun, ben annemi emekli yaptım mesela. Bu hükümetin sayesinde yaptım, böyle bir kanun yoktu. Buradan parasını yolla, şunu yolla, bunu yolla, bitti. 10 bin Euro verdim, emekli yaptım. Elhamdulillah... Şimdi alıyor 1200 (TL). (...) Bir kanun çıkardı ya işte hükümet... Emeklilik yapabiliyorsunuz, eskilerimizi... Annemin yaşı dolmuştu. Önceden de bir BAĞ-KUR'u vardı herhalde annemin. Önceden olduğu için, işte şu kadar para yatırırsanız emekli olacak, dendi. Biz de o kadar parayı yatırdık, emekli yaptık. (...) bir milyar iki yüz maaş alıyor. Ne güzel... Hangi bir hükümet yaptı? Hiçbiri yapmadı. (Katılımcı 27, Erkek, 33, Çifte vatandaş, Brüksel)

Türkiye'de AKP hükümetinin gerçekleştirdiği icraatlar hakkında konuşurken çok sayıda katılımcı hükümetin yollar, köprüler, havaalanları yaptığından övgüyle söz etmiştir:

Mesela bu 2023 projesini bekliyoruz. (...) diyoruz yani, ne değişiklik olacak... olumlu şeyler mesela... ulaşım yönünden örnek verebilirim. Mesela ben buradan arabayla gidiyoruz genelde. Karaman yoluyla... Konya'ya kadar dört şerit otobanla gidiyoruz. Hayatımızda görmediğimiz şey. Burada görmediğimiz otobanlar görüyoruz. İu... havayolunda olsun... Mesela oturduğumuz şehre şimdi 2020 veya 2021 civarında havaalanı yapılacak. Küçük bir şehir aslında Karaman, 170 bin kişilik. (...) şimdi otobüs fiyatına uçak fiyatları var mesela. (Katılımcı 65, Erkek, 39, Çifte vatandaş, Liège)

Bunların dışında, Türkiye devletinin doğrudan yurt dışındaki göçmenleri ilgilendiren çeşitli vaatleri ve uygulamaları da olmuştur. Örneğin AKP hükümetinin 1 Kasım 2015 seçim vaatlerinden biri³²⁷ olan yurt dışında yaşayan vatandaşlar için dövizli askerlik bedelinin yeniden düzenlenmesi, 27 Ocak 2016 tarihinde Resmî Gazete'de (2016) yayımlanan 6661 sayılı Kanun ile gerçekleşmiş ve dövizli askerlik bedeli 6.000 Euro'dan

³²⁷ İlgili bir haber için bkz.: "Davutoğlu: Dövizli askerliği 1000 Euro'ya düşürüyoruz" (2015, Mayıs 3).

1.000 Euro'ya düşürülmüştür. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan ve AKP'yi destekleyen birçok katılımcı, yurt dışında yaşayan vatandaşlara sağlanan bu tür kolaylıklardan söz etmişlerdir. Örneğin kendisiyle Brüksel'de mülakat yapılan ve bir kuaförde çalışan Katılımcı 12, Türkiye'de kimlerin, hangi nedenlerle, hangi partilere oy verdiğini düşündüğü sorulduğunda, muhalefet partilerine daha çok fanatiklerin oy verdiğini, objektif bakanların ise kim iş yapıyorsa ona oy verdiğini söylemekte, AKP'nin vaatlerini yerine getirdiğini, askerlik bedelini 1.000 Euro'ya indireceklerini söyleyip bunu yaptıklarını ifade etmiştir:

Katılımcı 12: *Bence biraz fanatikler oy veriyor (muhalefet partilerine). Çünkü objektif bakıldığında zaten, kim iş yapıyorsa ona oy verirsin. Kimisi dededen kalma, böyle bi takım tutar gibi bi fanatiklik var. Bence... sırf o yüzden alınan oylar bence...*

Araştırmacı: *Anladım. Peki bu partilerin vaatlerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Yani seçim zamanları parti programlarını okuyor musunuz? Veya vaat ettikleri şeyler hakkında neler düşünüyorsunuz?*

Katılımcı 12: *İu... misal burdaki devlette, çocuğun olduğunda devlet sana prim veriyor. Ve güzel bi miktar veriyor, 1.000 küsur Euro gibi bi miktar veriyor. Çocuğun olduğu için farklı yerlerden primler geliyor, sırf hani bebeğin olduğu için. Türkiye'de böyle bir şey yoktu. Daha ilk... yeni başladı galiba... Konsolosluk öyle bi... prim gibi bi şey veriyor, yeni başladı. (...) Hani demişlerdi böyle böyle, artık biz de prim vericez falan gibisinden... Sonra bu askerlik konusunda 1.000 Euro'ya indircez dediler, onu da yaptılar. Hani sözünde durduklarını görüyoruz. (...) Bedelli askerlik var ya, onu da 1.000 Euro'ya indirdiler ya...*

Araştırmacı: *Anladım. Yani AK Parti vaatlerini yerine getiriyor, diyorsunuz?*

Katılımcı 12: *Yerine getirdi evet.*

Araştırmacı: *Peki diğer partiler için ne söyleyebilirsiniz?*

Katılımcı 12: *Onlar çok yani... politika çok dinlemiyorum. Hani... Bunların da yerine getirildiğini duyduğum için bilgilendim. Yoksa öyle çok takip etmiyorum.*

AKP'yi destekleyen katılımcılar tarafından bu uygulama, vaatlerin yerine getirildiğinin bir örneği olarak dile getirilse de AKP'ye muhalif bazı katılımcılar, bu vaadin de aslında hemen yerine getirilmediğini, yurt dışındaki vatandaşların bu konuyla ilgili imza toplayıp protestolar yaptıktan sonra dövizli askerlik bedelinin düşürüldüğünü ifade etmiş; bazı katılımcılar ise bu tür uygulamalarla seçmenlerin kolaylıkla manipüle edildiğini söylemiştir:

İktidar mesela şeyi söz vermişti, bu beş-altı bindi sanırım, askerlik ücretini... 1.000 Euro'ya indireceğiz demişlerdi. Seçimlerden (sonra) ne kadar zaman geçti, artık insanlar yaklaşık 200 bin imza topladı. Yani iktidarı... bu aile ve işte bilmem ne bakanlığı var... Avrupalı ailelere böyle... hani öyle bir şey var, bir dernek var, oraya gittiler falan... Bayağı bir protestolar falan oldu, isyanlar başladı, ondan sonra mesela bu askerliği 1.000 Lira'ya (Euro'ya) çekme muhabbeti çıktı. Mesela hani... kimse hatırlamıyor ki, ver sözü, gitsin yani hani... Avrupalılara... yani bir şey gözle bakmıyorlar, döviz gözüyle bakıyorlar. Para! Gelecekler, para getirecekler, ülkenin

ekonomik seviyesi yükselecek, enflasyona şey olacak... O mantıkla bakıyorlar yani.
(Katılımcı 55, Erkek, 27, Çifte vatandaşı, Anvers)

Bu uygulama, AKP'yi destekleyen bazı katılımcılar tarafından da adil olmadığı düşünülerek eleştirilmiştir. Örneğin Anvers'te yapılan bir odak grup görüşmesinde, çifte vatandaşlık düzenlemesinin son dönemlerde çok tartışılmaya başlandığı ve kaldırılması ya da kurallarının sıkılaştırılması gibi konuların gündemde olduğu ifade edilerek bu konularla ilgili ne düşündüğü sorulan 27 yaşındaki erkek bir katılımcı, askerlik bedeli olan 1.000 Euro'nun yurt dışında yaşayan vatandaşlar için çok düşük olduğunu ve bunun adil olmadığını söylemiştir:

Şöyle ki, örneğin çifte vatandaşların askerlik mevzusu var. Askerlik mevzusunu burada işte 1.000 Euro vererek kapatabiliyoruz. Ama Türkiye'de 30 bin lira mıydı neydi, öyle bir meblağ yatırmak zorundalar. Yani bu tabii ki adil değil. Bunu herkes biliyor yani. Çünkü onlar için 30 bin lira çok büyük bir meblağ, bizim için 1.000 Euro hiiç büyük bir meblağ değil. Yani on günde kazandığımız bir meblağ. Böyle şeyler bir, tekrardan bir gözden geçirilmeli diye düşünüyorum ama... Onun dışında, öyle pek bir şeyim yok yani. **(Katılımcı 51, Erkek, 27, Çifte vatandaşı, Anvers)**

Liège'de mülakat yapılan bir başka katılımcı, Anayasa Değişikliği Referandumu'nda Belçika'dan çok yüksek oranda "evet" oyu çıkmasını nasıl değerlendirdiği sorulduğunda; "evet" oyu verenlerin Avrupa'da yaşasalar da yerli Avrupalılara karşı olumsuz duygular taşıdıklarını ve Erdoğan Avrupa ülkelerinin hükümetlerine yönelik sert çıkışlarda bulunduğu zaman, bunun bu kişilerin hoşuna gittiğini, dövizli askerlik bedelinin 1.000 Euro'ya düşürülmesinin de bu sonuçta etkisi olduğunu ifade etmektedir:

İşte değerlendiremiyorum, ben anlamıyorum. Gerçekten. İnsanları anlayamıyorum ben yani... Neden böyle? Yani neden böyle? Biraz işte milliyetçi... Hani bu adamlar burada... oturuyorlar, rahatlar. Ama yabancılara karşı böyle bir nefret var. Ama sen burada oturuyorsun, burada yaşıyorsun, çoluğun çocuğun bu şeye gidiyor, okula gidiyor. Bu şimdi buradan çıkıyor, aman "Almanya'ya ben şöyleee! Belçika'ya böyle! Hollanda'ya böyle!" (diyor Erdoğan). Bunların hoşuna gidiyor, biliyor musun? Normal değil ama hoşlarına gidiyor. İşte (Erdoğan) bunların milliyetçilikleriyle şey yapıyor. Hani bir ara... Şu askerlik parası felan... ücretli askerlik felan... 1.000 Euro'ya bedelli askerlik... 1.000 Euro'ya filan düştü. Onun etkisi de oldu bayağı. "Aman bizi çok düşünüyor", şöyle böyle (dediler). **(Katılımcı 82, Kadın, 37, Çifte vatandaşı, Liège)**

Ancak belirtmek gerekir ki, kendisiyle mülakat yapılan katılımcılar içinde AKP'yi ve Erdoğan'ı destekleyen katılımcıların da bir kısmı Erdoğan'ın sert söylemlerinin kendilerini zor durumda bıraktığını dile getirmiştir:

Şimdi uzun lafın kıyası, yanlışları yok mu? Dünya kadar var. Ama... Yani bir şeyin iyisini de, kötüsünü de görmek lazım. (Araştırmacı: Peki yani sizce yanlış nedir? Yani eleştirdiğiniz şeyler mi var?) Yanlış misal, şu andaki en büyük yanlışlarından bir tanesi, bütün Avrupa'daki Türkleri zan altında bıraktı. (Araştırmacı: Yani bu son krizleri söylüyorsunuz?) Tabii o. Zan altında bıraktı, misal bizim buradaki komşu ilişkilerimize kadar bile indi bu olay. O seviyeye kadar indi. Hah, haklı veyahut da haksız, o konuyu ben tartışmıyorum, ama zararı bize oldu yani, çok büyük zararı oldu. (Katılımcı 59, Erkek, 46, Çifte vatandaş, Anvers)

Hatta bu sebeple AKP'ye oy vermekten vazgeçtiğini söyleyen katılımcılar olmuştur:

Hollanda, Almanya, Fransa, Belçika; dört kardeştir bunlar. (...) Bunları ayrı olarak görme. (...) Birine laf attığın zaman öteki küser sana. Şimdi bak Belçikalı arkadaşlarım vardı benim; Erdoğan şöyle dedi, (...) böyle dedi, diyor. Erdoğan'ı da garalamak istemiyorsun adamın karşısında. Bakıyorsun, adamın haklılık payı var. İç siyaseti dışa katmayacaklar. Şimdi Erdoğan geçen gün bir demeç verdi, dedi ki Almanya'da şu şu şu, üç partiye dedi vermeyin.³²⁸ E n'apsın adam! Kime versin? (...) Başımıza iş gelince... Şimdi (farz edelim ki) ben (Türkiye'ye) döndüm, beni govduklar (Belçika'dan), bana Türkiye Cumhuriyeti maaş verecek mi şimdi? Hadi gidek? Hadin hepimiz bir gidek? Bırakın da biz burada rahat yaşayalım hiç olmazsa. Ağzınızı tutun yeter yani. (...) Erdoğan çıkıyor, geldi burada bir bakan (Fatma Betül Sayan Kaya), Hollanda'ya. Adam, gelme seni karşılayamam, dedi. İlle de girerim, diyor. Niye? Cıngar arıyor. Seni istemeyen bir eve varır mısın sen? Ben AK Parti'ye (oy) vericidim, vermedim onun için. (...) Haaa, veren oldu, ben tam tersini düşündüm. Ben diyorum ki, ben müsait değilim, sen benim zilime basıyorsun, örnek. Diyorum ki saat geçti, uygun değilim, başka zaman gel. Ne zorla diyorsun daha? Bakansın, bakan! Adam diyor ki sana, biz Fransızca dinliyoruz haberlerde, ben seni diyor, ben ağırlamak zorundayım, niye geliyorsun, diyor. Benim randevu... gelme diyor! Sen daha illa girerim diyorsun! Üç tane plaka değiştirmiş bakan! Oraya varabilmesi için! (Elini masaya vuruyor) İstikbarat düştü buranın, Avrupa'nın istikbaratı. E bizi rencide etmekten başka bir şey değil yani bu. Ha ben rencide olarak kabul ediyorum bak, onlar belki başarı olarak kabul ediyorlar. Dutuyor işte Erdoğan diyor kine, bak diyor, benim bakanımı sokmadı Hollanda, diyor. Niye soksun adam? Sana gelme diyor? Bu yüzden çok oy veren var, ben vermeyen gruptanım yalnız, onu söyleyim. (Araştırmacı: Yani birçok insanın oyu değişti diyorsunuz aslında bu krizlerden ötürü?) Tabii tabii, yer değiştirdi. Yav (...) ben misafirlğe uygun değilim diyorum. Yatacak yerim yok. Ne zorla diyorsun? (...) burada bir vatandaş olarak bizi de geriyor böyle olaylar yani. Biz Türkiye'nin koç gimi (gibi) büyük galmasından yanayız. Öyle bakan girme diyorsa varmam, niye varayım ki? Sen bana eyvallah etmiyorsan ben de sana eyvallah etmem.³²⁹ (Katılımcı 78, Erkek, 53, Çifte vatandaş, Liège)

³²⁸ Katılımcının bahsettiği olayla ilgili bazı haberler için bkz: "Erdoğan'dan Almanya'daki Türk seçmenlere çağrı: Bu partilere oy vermeyin" (2017, Ağustos 18), "Almanya'dan Erdoğan'a jet yanıt: Halkı birbirine karşı kıskırtmak istiyor" (2017, Ağustos 18).

³²⁹ Katılımcının bahsettiği, 2017'de yaşanan Türkiye-Hollanda krizi hakkında Hollanda Başbakanı Mark Rutte o dönem konuyla ilgili olarak "Olayları çıgrından çıkarmak için ellerinden geleni yaptılar" demiş ve Türkiyeli siyasetçilerin Hollanda'daki Türkler için "vatandaşlarımız" diye söz etmesini bir sorun olarak gördüklerini, onların Hollanda vatandaşı olduğunu söyleyerek o dönemki Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Betül Sayan Kaya'nın *persona non grata* (istenmeyen kişi) ilan edilerek sınır dışı edilmesinin doğru olduğunu söylemiştir. Rutte, ilişkilerin yumuşatılmasından yana olduklarını belirtmekle birlikte, Türkiye'nin özür talebini de reddetmiştir. İlgili haberler için bkz: "Hollanda Başbakanı: Daha önce böyle bir şey yaşamamıştım" (2017, Mart 12) ve Özkan (2017, Mart 12).

Bu ve bundan önceki iki bölümün ana konuları bu araştırmada kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ulusötesi siyasal katılım biçimleri ve bunlara etki eden makro bağlamı anlamak açısından önem arz eden hususlar olarak Belçika’da yaşayan Türkiyeli nüfusun göç süreci, ulusötesi siyasal katılımlarını mümkün kılan yasal düzenlemeler, her iki ülkede siyasetin temel kurumsal yapılarından olan partilerin hangileri oldukları ve ideolojik yönelimlerinin sağ-sol yelpazesinde nerede durdukları ve genel olarak seçimlere nasıl bir katılım gösterdiklerinin incelenmesi olmuştur. Bu inceleme esnasında aynı zamanda onların beyanlarına da sık sık yer verilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki üç bölümünde ise, bu kez katılımcıların beyanları merkeze alınarak onların nasıl bir siyasal katılım sergiledikleri ve çelişki olarak nitelendirilen durumla nasıl ilişkilendikleri incelenmiş ve açıklanmaya çalışılmıştır.

8. BÖLÜM

KATILIMCILARIN SİYASİ DÜŞÜNCELERİ VE SİYASAL KATILIM BİÇİMLERİ

Katılımcıların ulusötesi siyasal katılımlarını genel hatlarıyla tarif etmek için onların durumunu dört farklı başlık altında ele almak yerinde olacaktır. Bunlar: (1) siyasete yönelik ilgileri ve siyasal ideolojiler ile partiler hakkındaki bilgi düzeyleri, (2) siyasete katılım biçimleri, (3) hangi ülkede siyasal katılım gösterdikleri ve (4) siyasal katılımlarının sağ-sol ayrımına göre şekillenip şekillenmediğidir.

8.1. SİYASETE DAİR BİLGİ VE İLGİ DÜZEYLERİNE GÖRE KATILIMCILAR

Katılımcılar siyasete yönelik ilgi ve siyasi ideolojiler, söylemler, partiler ve programlar gibi konularda sahip oldukları bilgi düzeyleri açısından birbirlerinden farklılaşmaktadır. Siyasal katılımı ile ilgili nicel araştırmalarda, katılımcılara uygulanan anketlerde genellikle katılımcıların siyasete yönelik ilgi ve bilgi düzeyini ölçen birtakım sorular bulunmaktadır. Örneğin Swyngedouw vd. (2015, s. 97), Belçika'daki Türkiyeli ve Faslılara yapmış oldukları bir anket araştırmasında katılımcılara belediye meclis üyelerinin bir dönem içinde kaç sene görev yaptıkları (4, 5 veya 6 yıl), Flaman/Valon Bölgesi başbakanının kim olduğu (Flaman Bölgesi için Paul Magnette, Didier Reynders veya Elio Di Rupo; Valon Bölgesi için Geert Bourgeois, Kris Peeters veya Yves Leterme), Open VLD/MR partilerinin renginin ne olduğu (yeşil, mor veya mavi)³³⁰, Avrupa Komisyonu başkanının kim olduğu (Angela Merkel, Jean Claude Juncker veya Herman Van Rompuy) ve Belçika'da oy kullanma yaşının kaç olduğu (16, 18 veya 21 yaş) gibi sorular sormuştur.

³³⁰Daha önce belirtildiği gibi, Belçika'da genellikle Hristiyan demokratlar (CD&V ve CDH) turuncu, liberaller (MR ve Open VLD) mavi, sosyalistler ve radikal sol partiler (PS ve SP.A ile PVDA ve PTB) kırmızı, çevreci partiler (ECOLO ve GROEN) yeşil renkle temsil edilmektedir. Flaman milliyetçisi, ayrılıkçı parti N-VA sarı ile, ırkçı parti VB ise siyah renk ile anılmaktadır. CDH, bu çalışmanın alan araştırması yapıldıktan sonra, Mart 2022'de *Les Engagés* (LE) ismini alarak renginde ve politik çizgisinde değişikliğe gitmiştir. SP.A da Mart 2021'de isim değiştirerek *Vooruit* olmuştur.

Steenbergen'in (2010, s. 17-18) belirttiği gibi, siyasete ilişkin entelektüel birikim ve maharet (*political sophistication*) hem seçim davranışı hem de kamuoyu çalışmalarında en önemli tabakalaştırıcı değişken olarak kabul edilmektedir. Yazarın belirttiği gibi, bazı seçmenler büyük bir bilgi birikimine sahipken diğerlerinin görece az bildiği düşüncesinin ilk olarak ifade edildiği çalışmalardan biri, siyasi bilgiyi işlemedeki farklılıkların önemini ortaya koyan Fiske ve Kinder'in (1981) çalışmasıdır. Yine Berelson (1958), Converse (1964), Gordon ve Segura (1997), Lau ve Redlawsk (2006), Jerit vd. (2006), Rahn vd. (1994), Zaller (1992) gibi yazarlar da siyasal sofistikasyon düzeyinin önemini ve sonuçlarını ele almıştır.

Knight (1985, s. 837), öğrenim düzeyi, siyasete yönelik ilgi, siyasete dair bilgi ve siyasal katılımı genel siyasal sofistikasyonun göstergeleri olarak saymaktadır. Bunlara ek olarak, Rahn vd.'nin (1994) çalışması, siyasal sofistikasyon düzeyi daha düşük olan seçmenlerin bağlamsal özelliklerden daha çok etkilenebileceğini ortaya koymaktadır. Yazarlar, siyasal anlamda sofistike seçmenlerin diğerlerinden daha çok bilgiye sahip olduğunu, bu bilgilerin de yeni siyasi bilgileri daha kolay değerlendirmelerini sağladığını, çünkü zaten bildikleri bilgilere yeni gelen bilgiyi kolayca entegre edebildiklerini; bu açıdan da daha geniş bir bilişsel kapasitenin bilişsel stratejileri kullanırken daha fazla esneklik sağladığını ifade etmektedir.

Luskin'e (1987, s. 859) göre, çok sayıda siyasetçinin, grubun, düşüncenin vs. değişen derecelerde liberal veya muhafazakâr olduğunu düşünen bir kişi, bu terimleri daha anlamlı bulacak ve onları, bu terimlerin daha az şey çağrıştırdığı kişilerden daha sık kullanacaktır. Converse (1975, s. 97) seçmenlerin daha az bilgili kesimlerinin siyasetin daha kafa karıştırıcı ve karmaşık olduğu duygusunu taşıdığını ifade etmekte ve bunu, yeni gelen bilgiye anlam vererek onu zenginleştirecek olan eski bilginin yetersizliğine bağlamaktadır:

“Bilgili bir gözlemci, haberlerde savunma bakanının şaşırtıcı bir politika açıkladığını duyarsa buna kulak kesilip yakından ilgilenebilir. Bu bilgiyi, güncel politika hakkında bildikleriyle, savunma bakanının başkanla ilişkisi hakkında bildikleriyle, bakanın geçmişte almış olabileceği görevler hakkında bildikleriyle ve benzerleriyle ilişkilendirir. Çünkü ulusal politikadaki küçük tutum değişikliklerini bile tespit etmekle yoğun bir şekilde ilgilidir. Kısacası yeni ifadeye yüksek ilgi kazandıran oldukça fazla miktarda ön bilgiyi otomatik olarak içe aktarır. Yetersiz bilgilenmiş kişi, haberlerde aynı ifadeyi duyunca onu diğer siyasi haberler kadar sıkıcı bulur. Savunma bakanının rolünü yalnızca belli belirsiz anlamaktadır ve görevdeki kişinin

eğilimlerine ilişkin geçmiş bilgilere dayanan canlı bir imaja sahip değildir. Güncel politika hakkındaki farkındalığı yüzeysel olduğu için değişimin nüanslarını tespit etme beklentisine sahip değildir.”

Bu çalışma kapsamında katılımcıların siyasete dair ilgi ve bilgi düzeylerini anlamaya yönelik bazı sorular sorulmuş olsa da hem bu soruların amacı alınan cevapları nicel bir araştırmadaki gibi doğrudan ölçüp kategorilendirmek değildir hem de cevapların niteliği buna her zaman çok müsait değildir. Ancak yine de katılımcılar arasındaki ilgi ve bilgi farklılıklarını genel olarak tespit etmek çok zor olmamıştır. Bazı katılımcılar her iki ülke siyasetine ilişkin hemen hemen her konuya dair uzun ve kapsamlı cevaplar vermiş, gerek güncel gerekse geçmişte yaşanan toplumsal olaylara ya da tanınmış bazı kişilere (siyasetçilere, gazetecilere, tarihçilere vs.) atıfta bulunarak düşüncelerini ifade etmiştir. Bazıları ise siyasetle ilgili konularda pek bilgi sahibi olmadıklarını ve çeşitli sebeplerle güncel gelişmeleri yeterince takip edemediklerini söylemiş ya da örneğin bazı siyasetçilerin (başbakanlar, parti genel başkanları vs. gibi) isimlerini hatırlayamamıştır.

İlk olarak siyasetle ilgilenmeyen ve bilgi düzeyi görece düşük katılımcılardan söz etmek yerinde olacaktır. Belirtmek gerekir ki, yurt dışında yaşayan Türkiyeli topluluğun toplumsal ve siyasal meselelere dair yeterli düzeyde bilgi sahibi olmadığı düşüncesi, kendileriyle mülakat yapılan birçok katılımcı tarafından dile getirilmiş ve bu durum kimi zaman eleştirilmiştir:

Yani zaten biz çok bilgili değiliz. Bizim Anadolu'daki insanların... maalesef öyleyiz yani. (...) bilgili olmuş olsaydık, biz buraya köle olarak kendimizi kabul ettiremezdik. (...) O kadar, alanımız o kadar dardır ki, biz Orta Çağ'da yaşıyoruz daha. (...) Gittiğimiz yerde cami var ya da kahve var, okey oynuyoruz. Maalesef... (Katılımcı 36, Erkek, Çifte vatandaş, Anvers)

(...) şimdi bizim Türkiye'den buraya gelen vatandaşlar, çok eğitim düzeyi yüksek vatandaşlar değiller ve buranın da eğitim düzeyi yüksek vatandaşlara ihtiyacı yoktu. Burada madene girecek vatandaşa ihtiyacı vardı. İtalyanlar girmediler, Belçikalılar girmediler. Kim girerdi? İşte Türkler girecekti. (Katılımcı 90, Erkek, 53, Çifte vatandaş, Liège)

Yani buraya zamanında gelenler yani, genelde hep köyden gelme olduğu için okur yazarlığı da yok insanların yani. (Katılımcı 79, Erkek, 54, Çifte vatandaş, Liège)

Yani bilgiyken yaklaşan daha farklı yaklaşıyor, sevgiyken veyahut duygusuynan yaklaşan daha farklı yaklaşıyor. (Katılımcı 19, Kadın, 40, Çifte vatandaş, Brüksel)

Seçmenlerin siyasi karar alma süreçlerini belirlemeye yönelik ilgisizliğini ve edilgenliğini, Han (2019, 19-20), şu sözlerle eleştirmektedir:

“Neoliberalizm yurttaşı tüketici hâline getirir. Yurttaşın özgürlüğü yerini tüketicinin edilgenliğine bırakır. Tüketici olarak seçmen bugün siyasete, toplumu şekillendirmekte etkin bir rol almaya gerçek bir ilgi göstermemektedir. Ortak siyasi eylem gerçekleştirmeye ne isteği ne de yeteneği vardır. Siyasete *sadece edilgin bir biçimde*, homurdanarak, şikâyet ederek *tepki* verir, tıpkı hoşuna girmeyen hizmet ya da mal sektörüne yaptığı gibi. Siyasetçiler ve partiler de bu tüketim mantığı uyarınca davranır. “*Sunmak*” zorundadırlar. Böylelikle de tüketici olarak seçmeni tatmin etmesi gereken *tedarikçiler* durumuna düşerler” (Han, 2019, 19-20).

Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların Türkiye’deki ve Belçika’daki siyasete yönelik ilgi ve bilgi eksikliğinin altında yatan sebepler kimi zaman ortak olmakla birlikte kimi zaman birbirinden farklılaşabilmektedir. Ancak her iki ülkeye yönelik ilgi ve bilgi düzeyi görece düşük katılımcıların daha çok kadınlardan oluştuğunu söylemek mümkündür. Gerek kadınlarla birebir yapılan mülakatlarda gerekse çiftlerle yapılan odak grup görüşmelerinde çok fazla kadın katılımcı, eşlerinin siyaset konusunda kendilerinden daha bilgili olduğunu ifade etmişlerdir.³³¹

Katılımcıların Türkiye’ye ve Türkiye siyasetine yönelik ilgileri değişik yoğunluktadır. Örneğin kadın katılımcılar ile evlerine gidilerek yapılan mülakatlarda, televizyonlarda çoğu zaman gündüz kuşağı programlarının³³² açık olduğu; erkekler ile restoranlarda veya kahvehanelerde yapılan mülakatlarda ise televizyonlarda genellikle Türkiye’nin çeşitli haber kanallarının ya da programlarının açık olduğu görülmüştür. Evde akşam

³³¹ Kemiksiz (2020, s. 561), göçmenlerin Almanya’daki siyasal katılımları üzerine yapmış oldukları araştırmada, Almanya’da işçilere yönelik politikalarını en fazla beğendikleri siyasal partinin hangisi olduğu sorusuna erkeklerin %2 oranında cevap vermezken, kadınların %34’ünün cevap vermediğini; kadınların işçilere yönelik politikalarını beğendikleri Türkiye partileri ile ilgili soruyu da %38 oranında cevapsız bıraktığını; buradan hareketle, kadın göçmen işçilerin kendileriyle ilgili politikalara dair ilgi ve bilgi düzeylerinin erkeklere göre oldukça düşük olduğunu ifade etmektedir.

³³² Örneğin kendileriyle evlerinde mülakat yapılan Türkiyeli kadınların izledikleri televizyon programları arasında en sık denk gelinenlerden biri *Müge Anlı ile Tatlı Sert* programı olmuştur. 2008 yılından beri ATV’de yayınlanan program, genel olarak cinayet, taciz, tecavüz, çocuk kaçırma gibi adli vakaları aydınlatmayı ve bu vakalardaki olay örüntülerini tanıkların, ilgili kişilerin ve uzmanların (psikiyatrist, adli tıp uzmanı, avukat vs. gibi) ifadeleriyle yorum ve tartışmaya açıp sorgulamalar yaparak suçluları tespit etmeyi ya da kayıpları bulmayı amaçlayan, bu vakalarla ilgilenen emniyet müdürlüklerinin de takip ettiği, hatta kimi zaman şüphelilerin polisler tarafından canlı yayında stüdyodan gözaltına alındığı, kamuoyunda da çeşitli yönleriyle sık sık tartışılan ve bazı kesimlerce eleştirilen popüler bir tür “*reality show*”dur (Kaya, Ş., 2012). Evlerinde bu programı izlediği görülen katılımcıların dışında, başka katılımcılardan da “Türkiye’deki hangi tür gelişmeleri daha çok takip ettikleri, bu gelişmeleri takip ederken daha çok hangi kaynakları tercih ettikleri, nerelerden haber aldıkları” gibi sorulara Müge Anlı’yı izlediğini söyleyerek cevap verenler olmuştur. Bu programın dışında, evlilik ve magazin programları ile Türkiye kanallarındaki diziler de yine kadın katılımcılar tarafından izlendiği görülen ve onlar tarafından da izledikleri dile getirilen programlar arasındadır.

televizyonda izlenecek programın ne olacağı konusu, bazı kadın katılımcılar tarafından eşleriyle bir anlaşmazlık konusu olarak da dile getirilmiş ve genellikle erkeklerin haberleri takip etmeye daha istekli olduğu ifade edilmiştir. Örneğin kendisiyle Brüksel’de mülakat yapılan, Türkiye’de doğup büyümüş ve evlenerek Belçika’ya göç etmiş olan bir kadın katılımcı, daha çok hangi türdeki gelişmeleri takip ettiği veya ne tür programlar izlediği sorulduğunda şöyle söylemektedir:

Normal günlük sabah kuşaklarındaki programları filan (seviyorum). Eşim olduğu zaman ama onları dinletmez, bakmaz. (...) Ben normalde işte bu Müge Anlı, o, bu... Seviyorum onları. Magazin, aktüel... (...) İşte daha çok hani, o olmuş, bu olmuş... Biraz kanımızda var, seviyoruz yani şimdi... Bakmıyom desem yalan... Hani evlenme programları çok o kadar ilgimi çekmese de... (...) Hiçbir şey olmasa Survivor filan... (...) Hani güncel içerikli olmayan, normal eğlenceli şeyleri seviyorum. Magazin haberlerini çok seviyorum. Ama eşim olduğu zaman, o tam tersi... O kesinlikle, hani eğer evdeyse, normal bi gündüz kuşağını hayatta izlemez. Ne Müge Anlı’yı izler ne onu izler... Hiçbirini izlemez. O ya haberleri izler, 7/24. Ya da işte belgesel izler... İşte doğayla alakalı... (...) veya da sinema izliyoruz, film izliyoruz yani. (Katılımcı 33, Kadın, 45, Çifte vatandaş, Brüksel)

Bu katılımcının eşi, ikinci nesil göçmandır ve Türkiye siyasetiyle, Türkiye’de doğup büyüyen katılımcıdan daha ilgilidir. Ancak özellikle kendisi Belçika’da doğup büyüyen ve eşleri Türkiye’den aile birleşimi yoluyla gelen kadın katılımcılar; eşlerinin Türkiye siyasetiyle daha ilgili olduğunu, kendileri Türkiye’de yaşamadıkları için Türkiye siyasetini çok iyi bilmediklerini, anlamadıklarını veya takip edemediklerini, eşlerinin açıklamaları ve yorumları doğrultusunda seçimlerde oy kullandıklarını ve genel olarak onların düşüncelerine güvendiklerini ifade etmişlerdir. Örneğin kendisiyle Brüksel’de mülakat yapılan bir kadın katılımcı, gündemi takip edip etmediği sorulduğunda Türkiye’yle ilgili haberleri eşinin daha çok izlediğini, bazen kendisinin izlemek istediği program ile haberler aynı saate denk geldiğinde eşiyile çatıştıklarını, eşinin siyasetten daha iyi anladığını düşündüğü için “onun gittiği yoldan gittiğini” söylemiştir:

Ben gündüzleri eşim evde olmadığı zaman kendim Belçika kanallarını, şeyi, haberlerini dinliyorum. Hani Belçika’da en azından ne oluyor, ne şey ediyor. Bazen televizyona bakmadığım zaman, artık akıllı telefonlar çıktı ya, Facebook’tan şeyden... oradan artık her şeyi öğrenebiliyoruz, şey edebiliyoruz. Ama eşim işten geldiği zaman biraz dinleniyor, ondan sonra ilk işi... yani Türk haberlerini hiç kaçırmaz yani. Hani Türkiye’de ne oldu, ne bitti, ne şey etti... Ona genellikle devam eder yani. Ben de bazen... dizi saatime de denk geliyor mesela. Sinir oluyom. O da bana diyor, ya yarın diyor, Türkiye’ye kesin dönüş ettiğin zaman bir düşün bir diyor, o dizi mi seni gurtaracak diyor, yoksa haberdeki öğrendiğin şeyler mi gurtaracak diyor. (...) Haberleri genellikle elinden geldiği kadar, TRT şeylerini dinliyorum. Baktı ki TRT’de her... hani haber yok, o zaman bakıyor, ATV’de mi, Star’da mı... Hani hangi kanalda

haber varsa ona şey etmeye... şey ediyor yani. Ama genellikle TRT şeylerini şey ediyor yani. (Katılımcı 3, Kadın, 36, Çifte vatandaş, Brüksel)

Oy kullanmanın salt bireysel bir eylem olmadığı ve birçok eklenmiş etkenden biri olan sosyal çevrenin, özellikle de ailenin, bireyin kime ya da hangi partiye oy vereceğine ilişkin kararında belirleyici olabildiği bilinen bir durumdur (Miller, 1977). Sosyal çevre ile etkileşim yaratan durumlar ve eylemler kişiler arası güveni artırmakta ve siyasal katılımı belirleyici olabilmektedir. Huckfeldt ve Sprague (2003, s. 189), seçmenin tercihinin siyaset tartıştığı diğer kişilerin özellikleri ve tercihleri tarafından da sosyal olarak yapılandırıldığını belirtmektedir. Zuckerman ve Kotler-Berkowitz (1998, s. 470-473) aile üyelerinin ve birlikte yaşayan bireylerin siyasete dair bilgi paylaşımında bulunarak birbirlerinin siyasi tercihlerini etkilediğini ifade etmekte; bu bireylerin birbirlerine daha çok güvendiğini, benzer ihtiyaçlara ve ilgilere sahip oldukları için ortak beklentileri hakkındaki doğrudan ya da dolaylı ifadelerle birbirlerini etkileyebildiklerini, böylece daha yüksek düzeyde siyasal uzlaşma içerisinde olduklarını söylemektedir. Miller (1977, s. 65) da “Birlikte konuşanlar birlikte oy verir” diyerek sosyal çevrenin oy tercihindeki etkisinin temas modeliyle açıklanabileceğini söylemektedir.

Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bireylerin anlattıklarından yola çıkarak, ailenin belirleyiciliği hakkında genel olarak şunu söylemek mümkündür: Eğer seçim öncesinde, seçimde ne yapılacağına dair aile üyeleri hemfikir değilse daha güçlü inançlara ve kanaatlere sahip olan, siyasete ve gündemdeki gelişmelere ilişkin daha kapsamlı bilgilere sahip olduğunu düşünen taraf, karşı tarafı ikna çabası içine girebilmekte ve Pattie ve Johnston’ın (2000, s. 56) ifadesiyle, konuşarak onun düşüncesini ya da tercihini dönüştürmeye (*conversion through conversation*) çalışabilmektedir. Her iki tarafın çıkarlar ve ilgiler hakkında ortak görüşe sahip olmadığı bu tür durumlarda ya bir taraf diğer tarafa duyduğu itimattan dolayı fazla araştırıp incelemeden onunla aynı doğrultuda davranabilmekte ya da karşılıklı müzakereler, hatta sosyal baskılar söz konusu olabilmektedir. Toros ve Birch (2019, s. 1354), Türkiye’deki 2018 seçimleri için topladıkları mikro verilerden yola çıkarak yaklaşık beş seçmenden birinin aile üyelerinden veya yakın arkadaşlarından belirli bir şekilde oy kullanma baskısı

yaşadığını söylemektedir.³³³ Blais vd. (2018, s. 2834) seçimlerde kime ya da hangi partiye oy kullanılacağına ilişkin en başarılı sosyal baskının çoğunlukla hane içinden geldiği ve daha spesifik olarak partnerler ya da eşler tarafından uygulandığını ifade etmektedir. Daenekindt vd. (2019, s. 1131) de siyasal katılımı partnerler arasındaki eğitim düzeyi farklılığının belirleyiciliğine dikkat çekmektedir.

Pratto vd. (1997, s. 52), partnerlerin siyasal katılımındaki etkisinin cinsiyet farklılığıyla da bağlantılı olduğunu ortaya koymakta, erkeklerin sosyal tahakküm yönelimlerinin (*social dominance orientation*) kadınlardan daha yüksek olduğunu ve bu farklılığın menşee kültürü, gelir düzeyi, eğitim düzeyi, siyasal ideoloji gibi bir dizi başka etkenden bağımsız olabildiğini dile getirmektedir. Giger (2009, s. 481, 485) de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadınların siyasal katılımı üzerindeki etkisine dikkat çekmekte; aile yapısının, iş gücüne katılımın, boşanmanın, dinin uyumluluğu ve muhafazakârlığı teşvik eden etkilerinin azalmasının ve sekülerleşmenin de kadınların siyasal tercihlerinde belirleyici olduğunu, geleneksel aile yapısının ve geleneksel kültürel değerlerin gerilemesiyle kadınların oy verme kararlarında sola yönelme olasılıklarının arttığını söylemektedir.

Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan ve Belçika’da doğup büyümüş olan bazı kadın katılımcılar, Türkiye’de doğup büyümüş ve aile birleşimi yoluyla Belçika’ya göç etmiş olan eşleri tarafından siyasi konularda baskılara maruz kalabildiklerini ifade etmişlerdir. Jacobs vd.’nin (2004, s. 551) belirttiği gibi cinsiyet, Belçika’daki Türkiye kökenli topluluk için siyasal katılımı açıklamakta önemli bir role sahiptir ve kadınların enformel siyasal katılım gösterme şansı çok daha azdır. Birbiriyle eklemiş birçok diğer etkenin yanı sıra, Türkiye’den evlilik yoluyla Belçika’ya göç eden erkeklerin, Belçika’da doğup büyüyen eşleri genellikle Türkiye’deki toplumsal ve siyasal düzene, işleyişe ve gelişmelere dair çoğu zaman daha az ve daha yüzeysel bilgi sahibi olduğu için

³³³ Yazarlar (2019, s. 1344, 1353) -kendileri de ilginç bularak- baskıya duyarlılık ile cinsiyet arasında bir korelasyon bulmadıklarını ifade etmekte ve kadınların aile içi seçim baskısına karşı daha savunmasız olmalarını cinsiyetten ziyade tipik olarak daha düşük eğitim seviyesine sahip olmaları ile açıklanabileceğini söylemektedir. Bir başka açıklama olarak da kadınların kendi siyasal tercihlerini daha nadiren bağımsız bir şekilde oluşturabildiğini ve bu sebeple erkek aile üyelerinden gelen yönlendirmeleri istenmeyen bir baskı olarak algılama olasılıklarının daha düşük olabileceğini eklemektedir.

kadınların Türkiye’deki seçimlere ilişkin karar verme süreçlerinde eşlerinin sosyal baskı gücünün artabildiği ifade edilebilir.³³⁴

Brüksel’de yapılan bir odak grup görüşmesinde bir kadın katılımcı, eşinin ısrarları neticesinde içine sinmese de 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Referandumu’nda “evet” oyu verdiğini, aslında kendisinin Türkiye’de yaşamadığı için vereceği oydan emin olmadığını, yeterince bilgi sahibi olmasa da bu değişikliği demokrasiye aykırı bulduğunu, ancak eşinin son güne kadar kendisiyle konuşup dil döktüğünü, “hayır” oyu vermeyi düşündüğünü ona söylediğinde kendisine bayağı kızdığını ve kendisi oy kullanmayı kabul edene kadar eşinin sandığa gidip kendi oyunu kullanmadığını şöyle anlatmaktadır:

Ben kimsenin yerine konuşmak istemem, (...) orada (Türkiye’de) yaşamıyorum.(...) (Eşimin) görüşü, onun için Recep Tayyip Erdoğan. (...) İnsanlığını seviyor, kişisel olarak seviyor onu ve destekliyor. Yaptıklarını destekliyor. Kızım da öyle, en küçüğü de öyle, o da çok Tayyipçi. Milliyetçiii, Tayyipçi, çok şey... Ama ben... (...) Emin değilim, hiçbir şeyden emin değilim. (...) bunu ailecek konuşuyorduk. Mesela yemek yerken falan birlikteyken. Çünkü eşim en son gününe kadar konuştu, dil döktü. (Araştırmacı: Oy verin diye size?) Evet! Ta ki ben oy verene kadar gidip de oy vermedi. Çünkü... kızlarım da aynı şekilde düşünüyorlar. Orada yaşamayıp da... uu... oy verme hakkı sahibi (olmamalıyız diye düşünüyorlar). (...) (Eşim) takip etmiyorsun yeterince diyor. Ben dedim, emin değilim ki, söylenenler doğru mu... (...) Burada az çok yaşadığım için emin olabiliyorum, evet bu böyledir, böyle oldu diyebiliyorum. Çünkü görüyorum. (...) “Evet” oyuna eşim tamam dedi. Ben birazcık demokrasiye aykırı duran bir şey bence dedim. Çünkü en son sözü başbakan verecek dedim. Yani burada demokrasi nerede, dedim. Tamam, dedim, oy veriyoruz. Iuu... bizi dinliyor, tamaaam... Bizi böyle böyle böyle... Tamaaam, amaaa sonuçta o kabul etmezse gene

³³⁴ Bunun tersi bir duruma, yani kendileriyle mülakat yapılan katılımcılar arasındaki Türkiye’de doğup büyüyen ve aile birleşimi yoluyla Belçika’ya göç eden kadınların Türkiye seçimlerinde oy kullanırken Belçika’da doğup büyümüş olan eşlerinin tercihleri üzerinde belirleyici olabildiklerine dair bir bulguya rastlanmamıştır. Belçika’da doğup büyümüş olan Türkiye kökenli erkek katılımcılar, genellikle Türkiye siyasetiyle de ilgilidir. Hatta birçok durumda bu ilginin Belçika siyasetine duydukları ilgiden daha yoğun olduğu görülmüştür. Bu durumda toplumsal cinsiyet rollerinin yanı sıra kadınların ve erkeklerin sosyalleşme mekânlarının farklılaşmasının da etkili olduğu düşünülmektedir. Erkeklerin çoğunlukla zaman geçirdiği camiler ve kahvehaneler, Türkiye televizyon kanallarının izlendiği ve güncel siyasal gelişmelerin tartışıldığı mekânlar iken kadınlar genellikle ev içerisinde ve daha çok gündelik konularla ilgilenerek zaman geçirmektedir. Dolayısıyla Belçika’da doğup büyümüş bir erkek Türkiye siyaseti hakkında, Türkiye’de doğup büyümüş bir kadından daha fazla bilgi sahibi olabilmekte, bu da eşler arası sosyal tahakkümü çoğu durumda tek yönlü, erkekte kadına uygulanır hâle getirmektedir. Ancak belirlemek gerekir ki, kendileriyle mülakat yapılan erkek katılımcılar arasında da siyasetten çok anlamadığını, kısıtlı bir sosyal çevreden dolayı kendisini geliştiremediğini ifade edenler olmuştur. Belçika siyaseti söz konusu olduğunda ise, Türkiye’de doğmuş büyümüş ve Belçika siyaseti hakkında eşi kadar bilgi sahibi olmayan bir erkek katılımcının, Belçika siyasetini fazla önemsememenin de etkisiyle, eşinin düşünceleri doğrultusunda oy verdiğini söylediğine tanık olunmuştur: “(...) çok iyi dil bilmediğimizden dolayı oluyor bu. Mesela biz burada yetişip büyüme(düğümüz için). Ama bu... mesela hanımım burada, Flaman’dan gelmez bu buraya mesela, onu bilir. Ama ben bu kadar bilemedim, bu kadar süzdüremedim. Yani o anlatacak ki ben biliyim. O zaman onun gittiği yoldan giderim yani” (Katılımcı 86, Erkek, 48, Çifte vatandaş, Liège).

“hayır” diyecek, biz istesek bile. O zaman demokrasi yani nerede o zaman? (...) Ben “hayır” diyorum o zaman dedim! Orada bana bayağı bir kızdı. Yok dediii, o halkı dinleyerek “evet” dicesek zaten dediii... İuu... Halkın çoğu evet derse, bunu isterse, ona “evet” dicesek zaten dediii... Yani bilmiyorum, bunu, yani emin olmak lazım, bilmek lazım, öğrenmek lazım. Hangi yolları seçip başbakanımız “evet” dicesek veya “hayır” dicesek? Neye dayanarak? İşte hukuk okumadığımız için, nerden bilelim biz? (...) ama bu “evet” bana baskı gibi geliyor bence. (Araştırmacı: Siz “hayır” oyu mu verdiniz?) “Evet” (verdim). Eşim... ikna etti. (...) Ben bilmediğim sürece, bilgilenmediğim sürece ben güvenemem. Hani tamamen güvenemem. Ve de biz halk olarak ne kadar biliyoruz ki? İstesek de bilemeyiz. Yani kitaplar kapalı kalır, dosyalar kapalı kalır. İuu... ben ne biliyim... Türkiye'nin halkından değilim ben. O yüzden... benim için hani o “evet” demokrasinin gücünü biraz azaltmaktı. Yani en son cevabı bir başbakanın vermesi benim için... anormaldi. **(Katılımcı 25, Kadın, 40, Çifte vatandaşı, Brüksel)**

Liège’de yapılan bir odak grup görüşmesinde de bir kadın katılımcı seçimlerde hangi partiyi desteklediği sorulunca dil bilmediği için bilgi sahibi olmadığını, oy kullanmaya oğluyla birlikte gittiğini ve çocuklarının istekleri ve yönlendirmeleri doğrultusunda, “Türkiye’yi önde gören parti” hangisiyse ona oy verdiklerini ifade etmektedir:

Şimdi ben oğlumun gidiyorum. Eşim varken de oğlumla beraber gidiyorduk biz. Hani çocuklarımız da hani sol görüşlü deeller. Onlar nereye diyorsa zaten, her zaman için... Aynı bizim gittiğimiz şeyde onlar da. Onlar işte şurası münasip, bizim için şurası doğru diyorlar. Biz oyumuzu veriyok. (...) (Belçika siyasetini) ne kadar takip ediyorlar, bilmiyom. Ama işte Türkiye’yi daha önde gören partiyi daha çok şey yapıyorlar onlar. Yani öyle istiyorlar, (onlar) oraya verince biz de öyle oraya veriyok yani, ama ne kadar izliyoruz... Dil bilmediğimiz için tam bilmiyok ki ne olduğunu... Onların istedikleri yere veriyok yani. Öyle... **(Katılımcı 92, Kadın, 57, Çifte vatandaşı, Liège)**

Brüksel’de yapılan başka bir odak grup görüşmesinde de akraba olan iki kadın katılımcı, Bodrum’a izne gittikleri tarihlerde denk geldikleri Türkiye’de yapılan Adalet Yürüyüşü’nden eleştirerek söz etmiş, kendilerine yürüyüşün amaçları ve sonuçları hakkında neler düşündükleri sorulduğunda ise bilmediklerini söylemişlerdir. Yine aile içinde erkeğin siyasi gelişmeleri daha yakından takip ettiğini gösterir şekilde Katılımcı 31, o günlerde eşi yanında olmadığı için haberleri pek dinlemediklerini ve yürüyüşün amacını anlayamadıklarını söylemiştir:

Katılımcı 30: Hani bi Kılıçdaroğlu’nu duydum, yoldan geçerkene, biz ordaykana, hep İstanbul’a giderkene yolları kapattı, onun yüzünden rezil kepaze olduk! (...) İstanbul’a girecez, çeyiz taşıycaz, o gün de tam ona denk geldik, İstanbul yollarını... Sekiz saatte girdik! (...) Yollarda galdük, sekiz saat... Üç saatlik gittiğimiz yere sekiz saatte vardık... Yani... diyeceğim bu... haha... (...)
Araştırmacı: Peki bir yere varıyor mu sizce bu yürüyüş? Veya yürüyüşe katılan insanlar sizce ne amaçlıyor, neyi savunuyorlar?

Katılımcı 30: Niçin yaptılar onu da bilmiyorum ki! (Gülüyor) Gerçekten niçin yaptıklarını bile bilmiyom! Sade yürümüşler... Boşu boşuna mı yürüdüler, ne için yürüdüler, onu da bilmiyorum (gülerek).

Katılımcı 31: Ya valla izin şeyinde olduğu için yani...

Katılımcı 30: Biz sadece iznimizi yaptık.

Katılımcı 31: Eşim falan da burda olmadığı için haberleri pek dinlemediğimden... o konuyu anlayamadık.

Liège’de yapılan bir mülakatta da, katılımcı eşi eve geldikten sonra şöyle söylemiştir:

Pek siyasiyle uğraşmıyorum ben ya... Ben birazcık... bilmiyorum yani, pek şey etmiyorum. Partiye de pek... çok takılmıyorum. Onu benim eşime sorsan belki çok iyi bilir ama. (...) Politika şeylerini ekstradan ona sorabilirsin, politika... (Katılımcı 85, Kadın, 46, Çifte vatandaş, Liège)

Kendisiyle Anvers’te mülakat yapılan bir erkek katılımcı, ailesindeki diğer bireylerin siyasi görüşlerini anlatırken Türkiye’de yaşayan kız kardeşlerinin siyasi görüşlerinin “tipik bir Türk aile yapısındaki gibi” eşlerine bağlı olduğunu söylemiş; kendisinin Belçika’da yaşamasına rağmen hâlâ Türkiye’nin hava durumunu takip ettiğini, Belçika’da doğup büyüyen eşinin ise bu durumu eleştirdiğini ifade etmiştir:

Annem... Annemin görüşü, köylü kadını. Okuma... Anlar fakat, okuma yazmayı bilmez. Onun görüşü, siyasi görüşü, oğlu kızı ne derse o. Kardeşimle biz aynı görüşteyiz. Abimin görüşü, lider hangi takımsa o onu tutar, o şekilde. İktidarda kim varsa onu destekler. Ablalarım da, eşleri var tabii, onlar eşlerine bağlı. Bu şekilde yani, tipik bir Türk ailesinin yapısı... (Katılımcı 49, Erkek, 45, Çifte vatandaş, Anvers)

Anvers’te yaşayan ve çifte vatandaşlığa sahip bir anne-kız ile Brüksel’de yapılan odak grup görüşmesinde de katılımcılar Türkiye siyasetine dair fazla bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmiş ve şunları söylemiştir:

Katılımcı 16: Gelecek sefer ancak beyimi yollarım, çünkü o daha iyi anlatır hahaha!

Katılımcı 15: Evet çünkü siyasetle ilgili. (...)

Katılımcı 16: O farkını daha iyi bilir, biliyor musun? Türkiye'deki olayı, bir de burdaki... Ama biz...

Katılımcı 15: Çünkü babamın böyle bir avantajı var. Adam orda yani büyüdü, sonradan buraya geldi ve buranın siyasetini de takip etmeye çalışıyor, ister istemez.

Katılımcı 16: O farkını daha iyi bilir (Belçika ile Türkiye'nin).

Katılımcı 15: O farkını daha iyi biliyor. Bizde ise... (Türkiye’de) yaşamıyoruz...

Katılımcı 16: Biz Türkiye'dekine sadece seyirci kalıyoruz.

(...)

Katılımcı 15: Ama babamın tercihi Türk kanallarından TRT oluyor genellikle.

Katılımcı 16: Evet, evet, TRT daha çok.

Katılımcı 15: TRT izleniyor yani haber olarak. Diğerleri bazen biraz daha sübjektif görüyoruz (gülerek).

Araştırmacı: Anladım. Peki gazete... Daha çok hangi gazeteleri takip ediyorsunuz?

Katılımcı 15: Babam, okuyor gazeteyi... (...) Hürriyet zannedersem... evet Hürriyet, her salı günü geliyor. Babam mutlaka okuyor. Şimdi orada da (...) büyüdüğü için, o şeyine hâkim yani, diline...

Başka bir katılımcı da eşi eve gelince televizyonda Türkiye kanallarının izlendiğini, kendisi çok bilgi sahibi olmadığı için eşinin onu seçim zamanlarında yönlendirdiğini şu şekilde anlatmıştır:

Eşim çok ilgilidir! Eşim çok takip eder! (Seçim zamanları beni) uyardıya çalışır yani. Tanıtmaya çalışır. İm şimdik... (...) Biz daha çok Fransız kanallarına bakarız, eşim geldi mi Türk kanalına çeviririz yani. E Türk kanalı da politikadan... Ya bi habere bakarsın ya politika ya kaza... O kadarını da anlamıyoruz veya bizim seviyemizde değil. Hani yabancı, yani (...) yurtdışında büyümüş biz Türkler için anlama şeyinde değil yani. (...) Eşim daha çok ilgili ve eleştirmeye de bir şeyi var yani... Bi bilgisi olduğu için eleştirmeye daha çok... Haklı. Ben o konulara hiç kimseyle giremem, çünkü bir bilgim veya bir şeyim yok. Bence çok önemli. (...) Yani bir şeye hâkimsen daha çok sesin çıkar. O eşimin çok sesi çıkıyor. Ben hâkim olmadığım için... (...) işte bilgi alanımız televizyon aracılığıyla oluyor. Buranın, yani Belçika'nın, yani belli bir iki kanalı var, onları da zaten eleştiriyoruz. Türkiye'de de zaten daha çok biz TRT'yi şey yapıyoruz, TRT'yi... Geri kalanını eşim daha çok (...) ayırt ediyor. (Katılımcı 18, Kadın, 41, Çifte vatandaş, Brüksel)

Birçok katılımcı, Türkiye’de yaşamadıkları için Türkiye siyasetini bilmediklerini ve orada yaşayan akrabalarından ya da tanıdıklarından duyduklarına göre yorum yapabildiklerini söylemiştir. Örneğin Anayasa Değişikliği Referandumu’nda “evet” oyu veren bir katılımcı, Türkiye’de üç sene yaşayan kız kardeşinin “hayır” oyu verdiğini kendisinin de artık kardeşine hak verdiğini çeşitli sebepleriyle şu şekilde anlatmıştır:

Bunu (yurt dışındaki vatandaşların Türkiye seçimlerinde oy verme hakkı olmasını) kız kardeşim de eleştirdi. İki üç senedir İstanbul’da da. (...) geçenlerde dedi ki, uı... (düşünüyor, susuyor bi süre) hatta o “hayır” mı ne demiş. Biz de kızdık ki “vay sen hayır diyon!” (...) Biz ona çok gızdık. Hatta “vatan haini” diye ne kadar kızdık, biz eleştirdik. (...) Yani ona göre (...) (Türkiye’de yaşamak) gözüktüğü gibi değil, o zor yaşadı. Zor tarafları da var diyor bak. (...) Hani parası olmayıp... kız kardeşim diyor ki (...) orada yaşadığı için hani, mesela karşı komşudan biliyom diyor, İstanbul’da yaşıyorlardı, adam diyor kirasını da söylüyor, aylığı bir ona yetiyor, hani geri kalan çok az bi parası galıyor diyor. Hani çok zor hayatlar da var, diyor. (...) Bi yerde doğru da yani... Biz şimdiye bakıyok da doğru da söylüyor yani. (Katılımcı 53, Kadın, 34, Çifte vatandaş, Anvers)

Görüldüğü gibi, katılımcıların Türkiye siyasetine yönelik ilgi ve bilgi düzeylerinin düşüklüğü Türkiye’de yaşamamak, Türkçeye yeterince hâkim olmamak, Türkiye’de doğmuş ve büyümüş olursa da haberleri ve güncel gelişmeleri takip etmemek, bunlarla ilgilenmemek gibi belirli bazı sebeplerden kaynaklanmaktadır. Ama aynı zamanda siyasi katılımları, sahip oldukları sosyal ağlardaki etkileşimlerden de etkilenmektedir.

Katılımcıların siyasete yönelik ilgi ve bilgi düzeyinin ikinci bir boyutu, Belçika üzerinedir. Yine bunu ölçmeye yönelik doğrudan pek soru sorulmamış olsa da bazı katılımcılar Belçika siyasetini hiç takip etmediklerini, kralın adını bile bilmediklerini, başbakanı yolda görseler tanımayacaklarını, Belçika’da zaten oturmuş bir sistem olduğunu ve hükümetler değişse de kendileri için hiçbir şeyin değişmediğini veya ülke dillerini bilmedikleri için gündemi takip edemediklerini, siyaseti anlayamadıklarını ifade etmişlerdir. Belçika siyasetini takip etmeyen katılımcılar genellikle Türkiye’de doğup büyümüş bireyler olsa da Belçika doğup büyümüş üçüncü nesil bireyler arasında da Belçika siyasetini hiç bilmediğini söyleyenler olmuştur. Örneğin Brüksel’de çifte vatandaşlığa sahip bir anne-oğul ile yapılan odak grup görüşmesinde, 26 yaşındaki Katılımcı 34 ve annesi Katılımcı 33 şunları ifade etmiştir:

Katılımcı 34: (...) Biz Türk olarak yine onları (sosyalistleri) destekliyoruz, ama yoksa... Belçika şeyini hiç takip etmiyoruz. Mesela ben burda doğma büyümeyim, Belçika'nın kralını sorsanız bana, ismini bilmiyorum.

Araştırmacı: Bunu evet, söyleyen oluyor gerçekten.

Katılımcı 34: Eeveet, çünkü...

Katılımcı 33: Eşim biliyor! Eşim çok alakalı! (...)

Katılımcı 34: Yani hani zaten burda kralın hiçbir fonksiyonu yok.

Katılımcı 33: Kral... evet... yani kralı anca besliyoruz, keşke olmasa yani...

Katılımcı 34: Kralın hiçbir fonksiyonu yok ki Belçika'da.

Katılımcı 33: Yok oğlumuş, yok evladiymış, yok şuymuş buymuş...

Katılımcı 34: Artı, öbür sağcılar, solcuları da hiç takip etmiyoruz burda, n'apıyorlar... Biz burda kaç... kaç gün boyunca? Bir sene boyunca belki (hükümet kurulamadı).

Katılımcı 33: Yooook, daha fazla oğlum.

Katılımcı 34: Bir sene mi, bir buçuk sene mi... (...) devletsiz kaldık burada.

Katılımcı 33: Hahah...

Araştırmacı: Hükümet kurulamıyor, evet.

Katılımcı 33: Hükümet yok, ama her şey normal, rayında, hissetmiyorsun bile... yani işte... Demek ki Türkler... Türkiye... İşte onun için dedim ya, Türkiye'deki, 7'sinden 70'ine bütün herkes (siyasetle) alakalı diye.

Katılımcı 33 “sağcı”, “solcu”, “sosyalist”, “sosyalizm” gibi kavramların ne anlama geldiğini bilmediğini ifade etmektedir. Ancak “sol”, “sosyalizm” ve “sosyalist” gibi kavramların zihninde yarattığı olumsuz çağrışımlarından dolayı Belçika’da Sosyalist Parti’nin sadece adının “sosyalist” olduğunu, düşünce olarak sosyalist ya da solcu olmadığını, çünkü işçilerin ve yoksulların yanında durduğunu düşünmektedir.³³⁵ Bu

³³⁵ Sola ilişkin bu türden olumsuz algılamalar başka katılımcıların ifadelerine de zaman zaman yansımıştır. Örneğin AKP’yi ve Erdoğan’ı destekleyen Katılımcı 57 (Erkek, 46, Çifte vatandaş, Anvers), anne tarafının “solcu ama ülkesini seven solcu” olduğunu şu sözlerle dile getirmektedir: “Valla son zamanlarda işte dedim ya, (...) özellikle 14 yıldır, (...) bir rüzgâr var, Erdoğan rüzgârı, öyle değişti bende... Öyle oldu. Hani ben

anlamda da Belçika'daki Sosyalist Parti'nin Türkiye'deki AKP ile daha çok örtüştüğüne inanmaktadır. Zira işçilerin ve yoksulların haklarını savunmayı “sağcılık” olarak görmektedir. Belçika'daki liberal parti MR'i ise “halktan uzak” ve “zengin partisi” olarak nitelemekte ve “daha solcu” olduğunu, bu sebeple Türkiye'de CHP ile daha çok özdeşleştirilebileceğini düşündüğünü ifade etmektedir:

Katılımcı 33: *Yani işte hani, Parti Socialiste olarak tabii, yani ad olarak, kendi içeriğiyle pek birleşmiyor, özleşmiyor.*

Araştırmacı: *Mesela “sosyalist” nedir sizin için?*

Katılımcı 33: *Ayyy ahhh... Onu bi' bilseem... Sosyalist... (...) Artık aslında... Hani gerçekten Türkçe mantığı olarak, inanın onu da tam bilmiyorum. Şimdi biliyorum desem... Hani sosyalist... Hani sol... Ama belki içeriği öyle değildir hahah...*

Araştırmacı: *Ama yani parti politikalarıyla ismi arasında bir tutarsızlık var gibi mi geliyor size?*

Katılımcı 33: *Burada evet. Hani... Ama Türkiye'de zaten CHP... Orada da işte... onlara da biz adlandırmışız. Hani “sağcı” demişiz birisine işte dine, şeye daha çok yakın diye. Birisi işte yok, u... Atatürk'ü tuttuğu için (“solcu” demişiz). Kimisi, kendileri öyle diyorlar ama daha çok bence, Atatürk'ten ziyade, hani kendilerini halka yakın görmedikleri için diye düşünüyorum ben.*

Araştırmacı: *Daha elitist mi buluyorsunuz aslında (CHP'yi)?*

Katılımcı 33: *Aynen. Hani tabii... Kendilerini çünkü halkla özleştiremiyorlar, halkın içinde hissedemiyorlar, halkın düşündüklerini düşünemiyorlar diye düşünüyorum. Onun için öyle görüyorum ama buradaki partiler hakkında inanın, yani, çok bi söyleyeceğim bir şey yok.*

Araştırmacı: *Ama yani burada Sosyalist Parti biraz daha farklılıklara daha...*

Katılımcı 33: *Tabii tabii... Daha bizlere yani hitap ediyor gibi işte. MR filan da daha kendilerini zenginleştikçe zenginleştirme gibi politikalarında gidiyorlar.*

Araştırmacı: *Yani aslında onları da biraz halktan uzak buluyorsunuz ve...*

Katılımcı 33: *Tabii tabii, aynen, aynen...*

Araştırmacı: *Yani burada göçmenlere veya yani farklı dinden, etnik kimlikten gelen kişilere...*

Katılımcı 33: *(Farklı dinden, etnik kökenden) olan insanlara pek yakın değiller, aynen.*

Araştırmacı: *Yani Türkiye'de AK Parti'yi, burada da Sosyalist Parti'yi bu anlamda...*

Katılımcı 33: *Birbirine daha çok (benzetiyorum)...*

Araştırmacı: *Farklılıklara açık...*

Katılımcı 33: *(Farklılıklara açık) olması (sebebiyle), aynen... Öbür taraftan da ikisi de (MR ve CHP) daha bi farklı (AKP ve PS'den) diye düşünüyorum.*

Katılımcı 33'ün oğluna, annesinin PS'yi “sosyalist ama sağcı” olarak nitelediği ve parti ismiyle politikaları arasında bir uyumsuzluk olduğunu düşündüğü belirtildiğinde Katılımcı 34 bu konuları kendisinin de bilmediğini söylemiş, annesi de oğluna,

gerçekleri gördüğüm için, yani kendi açımdan, öyle oldu. Ama şey olarak, ailemden ben hiç kimsenin şeyine saygısızlık etmem, herkes... Benim baba tarafı MHP'lidir. Anne tarafı karışıktır. Öyle... Solcudur ama ülkesini seven solcu... (...) yani bizim anne tarafı olsun, baba tarafı olsun, öyle ülkeye karşı gelmez. Abim benim mesela, (...) yok yürüyüşlere katıl... Bizde yok öyle. Sadece yürüyüşümüzü de vatan için yaparız. Her şeyimizi vatan için yaparız. Bizde bu...”

Belçika'da doğup büyüdüğü için aslında onun daha ilgili olması gerektiğini düşündüğünü ifade etmiştir:

Araştırmacı: *Peki yani burada Sosyalist Parti'yi destekliyorsunuz herhalde?*

Katılımcı 33: *PS.*

Katılımcı 34: *Sosyalist mi olmuşuz? PS, evet.*

Araştırmacı: *Evet, yani anneniz aslında parti ismiyle politikaları arasında bir (uyuşmazlık olduğunu söylüyor).*

Katılımcı 33: *Sosyalist ama sağcı... hahah... şey...*

Katılımcı 34: *Valla onları ben de bilmiyorum ya...*

Katılımcı 33: *Hahah, bak!*

Katılımcı 34: *Belçika'nın şeyiyle (siyasetiyle), hiçbir... hiçbir şeyimiz (ilgimiz) yok.*

Katılımcı 33: *Aslında sizin daha çok ilgilenmeniz lazım annesi. Hadi ben neyse...*

Katılımcı 34: *Belçika n'apıyor ki yani? (...) Siyasi olarak n'apıyorlar? Anca... anca baştaki adamları besliyoruz. (...) Belçika'nın zihniyeti politika olarak güçlü bir zihniyet değil. Türkiye'de mesela, politika güçlü bir zihniyet... Küçükten büyüğe herkesi ilgilendiriyor, çünkü herkes içinde...*

Kendisiyle Liège'de mülakat yapılan, çifte vatandaşlığa sahip ve Belçika'ya evlilik yoluyla göç eden kadın Katılımcı 73 de Belçika'da hangi partiyi desteklediğini ve en son hangi partiye oy verdiğini hatırlamamakta, bunu oğlu Katılımcı 74'e sormakta, o da bilmediğini söylemektedir. Bunun üzerine Katılımcı 73, bu konuları eşinin daha iyi bildiğini şöyle anlatmaktadır:

Araştırmacı: *Desteklediğiniz buradaki seçimlerde oy verdiğiniz ya da kendinize daha yakın gördüğünüz bir parti ya da siyasi lider var mı?*

Katılımcı 74: *Benim yok.*

Katılımcı 73: *Dediğim gibi yani, herhangi bir orada da, burada da yani, sözüm ona, özellikle yani üyesi olduğumuz veya ne bileyim bir şey (yok). Ama... Burada da hangi partiyi tutuyorum? En son hangi partiye oy verdim?*

Katılımcı 74: *Bilmiyorum ben.*

Katılımcı 73: *Ben bilmem, eşim bilir belki (gülüyor). Öyle diyeyim artık ben, biraz bi espri olsun hahaha... Genelde (seçimler) geldiği zaman, hangisi, hangisi diye bi sorarım sözüm ona. Açıklamasını yapar, şu şu şu şu şu... Şöyle falan diyerekten... Kendin hangine istiyorsan ver der. (...)*

Araştırmacı: *Peki seçim zamanları parti programını mı okuyorsunuz ya da adaylara mı bakıyorsunuz?*

Katılımcı 73: *Hiiiçbirine bakmıyorum!*

Araştırmacı: *Yani daha çok eşinizle siz istişare ediyorsunuz, onun üzerine...*

Katılımcı 73: *Yoo... Ha o da bir baskı oluşturmaz yani, sadece fikrini söyler, şu söyle, bu böyle, bu böyle... işte şu şunun için, bu bunun için hesabı. (...) Çok da diyorum ya, hangisinin ideali nedir veya düşüncesi veya ne bileyim yani şeyi nedir hiç... Böyle şey yapmadığım için, ilgilenmediğim için pek bilmem yani, aynı Türkiye için de geçerli yani velhasıl.*

Birçok katılımcı, Belçika siyasetine ilişkin bilgilerinin çevrelerindeki kişilerden aldıkları duyumlara dayandığını, eşlerinin, çocuklarının, arkadaşlarının, tanıdıklarının

yorumlarına göre kimi ya da hangi partiyi destekleyeceklerine karar verdiklerini söylemiştir. Evlilik yoluyla Belçika'ya göç eden erkek katılımcılardan bazıları ülke dillerini bilmeseler de eşlerinden bilgi aldıklarını ve siyasi konuları istişare ettiklerini söylemişlerdir. Örneğin Katılımcı 46 (Erkek, 47, Çifte vatandaş, Anvers) yaşadığı ülkede ne olup bittiğini bilmeleri gerektiğini düşünmekte ve eşinin Flamancası iyi olduğu için gündemi onun takip ettiğini, daha sonra kendi aralarında istişare ettiklerini söylemektedir.

Evlilik yoluyla Belçika'ya göç eden başka bir erkek katılımcı da sosyalistleri desteklediğini ama açılımının, içeriğinin, faydalarının ne olduğuna dair detaylı bilgisi olmadığını söylemektedir:

Ya aslında bunu biz, (...) hani siyasi konum içinde bulunmadığım için, daha çok siyasete atılmış olan veya o konuda bilgiye sahip olan, şu an encümen statüsünde olanlar... içinde hani akrabalar da var, tanıdıklar da var, arkadaşlar da var. Daha çok yani onlarla birebir konuşma yoluyla yani... veya basından pek takip etmişliğim yok. Hani içerikten de bilmem. Hani Parti Socialiste ama açılımı nedir, içeriği nedir, hangi konularda bize ne faydası var hani... Öyle bir detaylı bilgimiz yok. Anca siyaseti bilen büyükler veya arkadaşlar... İşte onların bize ne anlattıysa veya artık... O işte ne kadar güvenilir, onu tabii bilemem. Onlardan bilgimiz oluyor yani, başka bir şeyimiz yok. (Katılımcı 1, Erkek, 43, Çifte vatandaş, Brüksel)

Belçika'ya evlenerek 19 yaşında göç eden, Liège'de mülakat yapılan bir kadın katılımcı da çocuklarının veya eşinin anlattıklarına göre oy kullandığını söylemektedir:

Ben mesela, hani pek anlamadığımdan... çocuklar söylüyor, anlatıyor bana veya eşim... şöyle şöyle... ona göre... (Katılımcı 87, Kadın, Çifte vatandaş, Liège)

Ayrıca Belçika'daki siyasal katılımın yalnızca oy kullanma şeklinde değil, daha aktif biçimlerinde de bazı kadın katılımcıların eşlerinin belirleyici olabildiği görülmüştür. Örneğin eşi Belçika siyasetinde temayüz etmiş biri olup kendisi de Belçika'da doğup büyümüş olan Katılımcı 14 (Kadın, 47, Çifte vatandaş, Brüksel), miting ve protestolara zaman zaman, eğer eşi kendisine "gel" derse katıldığını söylemiştir.

Bir başka katılımcı da, Türkiye siyasetini çok fazla takip etmediği gibi, Belçika siyaseti ile de ilgilenmediğini, kız kardeşlerinin Belçika'daki gelişmeleri daha çok takip edip kendisini bilgilendirdiklerini; Türkiye siyasetini ise eşinin takip ettiğini anlatmaktadır:

Buradaki seçimlerde vatandaş olduğum için oy vermek zorundayım. Allah biliyor ben hiç buranın siyasi şeyini... haberleri neyi sürekli takip ederim, okurum, ama siyasi görüş neyi takip etmiyorum, bilmiyorum. Kız kardeşlerim takip eder çok, öyle şeyi. Onlar der ki şuna oy verin. Tamam (kardeşinin ismini söylüyor), ona veriyok derim.

Ya siyasi görüşünü... takip etmem yani. (...) Yakınlarımdan öğrenerek... haberleri de haaa... yeni kanunları, yeni kuralları... ilgimi çekecekleri, onları, vergi sistemini, şeyini neyini, onları takip ederim. Ama yani oturup da özellikle... Türkiye'dekini takip ediyom mu? Orayı da mesela... Eşim akşama işte... açar cumhurbaşkanını, onu bunu dinler. (Eşinin adını söylüyor) Allah aşkına derim. Hatta bazen kızarım ki, Türkiye... Aman derim. (...) Eşim mesela sürekli takip eder orayı da... siyasi görüş takip etmiyom pek yani, ilgimi çekmiyor açıkça. (...) (Araştırmacı: Peki yani burada yakınlarınız daha çok hangi partilere oy veriyor?) Valla kız kardeşim en sonki şeyinde... biri mesela tesettürlüleri açmak mı ne istiyormuş hani. Onlar mesela... Onlar daha çok böyle dinî açıdan bize hangisi daha yakın geliyorsa, hani daha güzel şey alacaksak mesela, onlara daha yakın şey yapıyorlar... Vergi şeyine de baharlar mesela, yani hangisi daha şeyse, öyle şeylere de... Onlar der ki şuna sen oy ver, ben ona göre... Yoksa ben gidip de özellikle şunu şey yapmam. Türkiye için de mesela, gittik hani, AK Parti'ye oyumu verdim. (Katılımcı 53, Kadın, 34, Çifte vatandaşı, Anvers)

Ancak belirtmek gerekir ki, hem Belçika siyasetiyle hem de Türkiye siyasetiyle oldukça ilgili katılımcılar da bulunmaktadır. Bu katılımcılar, kendilerine örneğin takip ettikleri siyasetçiler ya da güncel siyasi gelişmeleri takip ederken yaşadıkları olumlu ya da olumsuz duygular sorulduğunda oldukça detaylı ve güncel bilgiler vermişlerdir. Örneğin Belçika'da daha ilgi duyduğu ve güvendiği siyasetçiler olup olmadığı sorulduğunda, bir katılımcı şunları söylemiştir:

E tabii var. (...) Belçika'da PVDA'nın parti lideri var, onu... Raoul Hedebouw var, parti sözcüsü... Parlamentoda çıkışları çok güzel. Gazetecilerle iletişimi çok güzel. O da genç bir çocuk, o da kendisini yetiştirmiş, vizyonerliği güzel... Iuu... Fransa'da (Jean-Luc) Mélenchon'u izliyorum sürekli. O... İtaatsizler Hareketi'nin (La France insoumise, LFI) başkanını... Var tabii ya, böyle popüler insanları, solcuysa şey ediyorum yani... En azından gündemlerini takip etmeye çalışıyorum. (Katılımcı 38, Erkek, 53, Çifte vatandaşı, Anvers)

Her iki ülke siyasetine yönelik ilgi ve bilgi eksikliği, elbette bu çalışmanın esas konusunu oluşturan ve çoğunlukla Avrupa'da solu, Türkiye'de ise sağı desteklemek şeklinde gerçekleşen “çelişki” durumuna yönelik katılımcıların bakış açılarını da büyük ölçüde belirlemektedir. Bu konuya ayrıca değinilecektir. Verilerden görüldüğü gibi bu katılımcılar genellikle Türkiye'de sağı, Belçika'da ise solu destekleyen bireylerdir. Siyasetle ilgilenmediğini, yeterince bilgi sahibi olmadığını ya da gündemdeki toplumsal gelişmeleri takip etmediğini ifade eden birçok katılımcının aynı zamanda oldukça güçlü ve yoğun duygularla milliyetçi sembollere değer atfettiğini söylemek de mümkündür:

Türkiye'ye bir gider, uçaklan gidersek Ankara, sonra Yozgat, köprüden geçerken... Güya tatildeyiz, bi telefonlan (fotoğraf) çekerik bayrakları şeyleri... O yani hani... (Katılımcı 53, Kadın, 34, Çifte vatandaşı, Anvers)

Katılımcı 69: *Avrupa Birliği'ne girersek getirilerimiz ne olur... En azından Avrupa Birliği'nde bayrağımız sallanır, bayrağımızı görürüz. İsmimiz geçer... La Turquie! O geçer... Getirisi ne olur? Ablam niye (AB üyeliğine) bu kadar karşı ben anlamıyorum.*

Katılımcı 70: *Benim bayrağım yalnız daha güzel duruyor, hiç gerek yok.*

Katılımcı 69: *Hayır hayır, girelim kız, girelim. Bir (...)’e bile gidiyoruz, orada bayrak sallanıyor, accayiiip güzeel!*

Anayasa Değişikliği Referandumu’nda “evet” oyu veren bir katılımcı da, kendisine referandumun etkileri sorulduğunda şöyle söylemiştir:

Şimdi... referandumda ne oldu? Yani şey... Avrupa belki şunu görmüş olabilir, belki yani benim anladığım kadarıyla, yani "Burada yaşayan Türkler Türkiye'yle bağlarını daha fazla güçlendirdi, yani hani onları biz asimile edemedik, onlar daha hâlâ Türkiye'ye bağlı" gibi hareketler ve görüş içinde oldular, tahmin ediyorum. Bir de... Ya işte biraz daha dinî konulardaki bağlılığımız da belki onları tedirgin etmiş olabilir yani. Ama bizim onlara hiçbir zararımız olmadı yani. (...) (Avrupalılar bizden) ürküyorlar, bayrağımızın hilâl olması belki onları ürkütüyor yani, anlıyor musun? (Katılımcı 77, Erkek, 62, Çifte vatandaş, Liège)

Özellikle Belçika’da doğup büyümüş bireyler arasında bu tür semboller aracılığıyla bir kimlik inşa etme durumu söz konusu olabilmektedir. Kendileriyle mülakat yapılan üçüncü nesil göçmenler arasında, Belçika siyasetiyle hiç ilgilenmediğini ifade eden, ancak Türkiye siyasetiyle ailesinden daha ilgili görünen ve hatta idam cezasını savunmak gibi daha “radikal” düşüncelere sahip olduğu söylenebilecek bazı katılımcılar olmuştur. Benzer şekilde Brüksel’de yapılan bir odak grup görüşmesinde, ikinci nesil göçmen olan bir katılımcı da şunları anlatmıştır:

En küçük kızım çok milliyetçi. (...) Yani yatağının duvarında Türkiye bayrağı asılı mesela. Çok öğrenmek istiyor işte Türkiye'nin tarihini. Ve de bu sisteme mesela çok kızıyor. "Biz niye işte burada, Belçika'da, işte Türkiye'mizi anlatan bir derneğimiz yok... İı... Türkçeyi böyle düzgün konuşabilmek için böyle Türkçe kurslarımız yok, niçin" falan (diye soruyor). Yani çok kızıyor, çok istiyor. Mesela havalimanında dönerken iki tane jandarmayla resim çekindi mesela... O kadar onları da takdir ediyor. Gitti işte, kendince anlatmaya çalıştı onlara, işte "Bizim için işte hayatınızı tehlikeye atıyorsunuz, sizinle "selfie" çekebilir miyim? Bunu hak ediyorsunuz" (dedi). İşte... Onlara teşekkür falan etti. Ya çok milliyetçi, çok işte... uu... Hatta yani döndüğümüzden beri oradaki okulları araştırıyor. "Ben sizi bırakcam! Ben gitçem!" diyor. Orada yani... "Beni yatılıya yatırın, ben orada okuycam, ben orada eğitimime devam etmek istiyorum" diyor. (Katılımcı 25, Kadın, 40, Çifte vatandaş, Brüksel)

Katılımcıların siyasete ilişkin düşük düzeyde bilgi sahibi olmaları, mülakatlarda sık sık öne çıkan bazı konular çerçevesinde daha görünür hâle gelmiştir. Bu konulardan biri, Lozan Antlaşması’dır. Çok sayıda katılımcı Lozan Antlaşması’nın gizli maddeleri

olduğuna ve antlaşmanın 2023'te biteceğine, böylece Türkiye için büyük olumlu gelişmeler yaşanacağına inanmaktadır:

Şu anda Türkiye'de büyük bir savaş var. 2023 şeyi... Lozan'ın bitişi... Tır şoförüyüm, Lozan... Şeye giderim, her zaman Fransa, Manş Denizi... Kaleden Manş tüneline geçer, İngiltere'ye giderim. Her geçişim 150 Euro'dur, kamyonlan. Ve bu adamlar para kazanıyor. Bugün Rusya'ynan Kıbrıs üstünde bi savaş yapsak, Rusya silahını alacak, gemilere koyacak, Boğaz'dan geçecek, gidecek, ama biz hiçbir zaman için ne durdurabileceğiz, ne hak iddia edebileceğiz. Onun için çilgin porojeyi açacak, oradan para kazanacak Türkiye. Onun için de 2023, Lozan'ın bitmesini bekliyoruz. (...) Türkiye baştan sona (değişecek)... Özellikle önümüzdeki hedefimiz 2019. Diyorum ya ikide bir, tır şoförüyüm veya kargo taşıyorum. Benim yüküm zebze meyve taşımak değil. (...) Frankfurt'a gittiğim zaman, Frankfurt'ta duruyorum kamyonlan, içeriye girmek için ikinci kez bi GPS, yani navigasyon açmak zorundayım. Çünkü havaalanı değil, bildiğin bir şehir! Ve bugünkü üçüncü havalimanı, Türkiye'deki üçüncü havalimanı bunları bastırıyor. Almanya'nın kuyruk acısı bu. Yüzde 70 geliri düşecek, bakın az bir şey değil, yüzde 70. Almanya'nın geliri yok. Almanya'nın geliri... O silah yapıyor, araba maraba... Mercedes felan, bunlar hikâye... Bunların fazla kazancı yok. En çok kazanç burda. Ve Türkiye bunun önüne geçiyor. Ortadoğu'da her yüzyılda bir dünya haritası çizilir ve son yüzyılda, 2023'te harita çiziliyor ve Türkiye diyor, ben varım diyor. 12 adaların nasıl verildiğini biliyor musunuz siz? Benim içim ağlıyor. Ne zaman Ayvalık'a gidip de karşı tarafa baktığımda, içim parçalanıyor. Burnumun dibini, taş atsan yetişir ve orda Yunanlılar var. Ve ben bu kayalıkları ne yapacağım diyen İsmet İnönü'nün marifeti... Çünkü garantör ülke İngiltere Kıbrıs'tan çıkınca Türkiye'ye öneriyor, ben bu kayalıkları ne yapacağım diyorum, Yunanlılara veriyor, alıyorlar. Çok acı bir şey. (...) ilk hedef 2019, ikinci hedef 2023. Ondan sonrasını biz görmüceğiz. Yani ne 52'yi görecek, ne 71'i görecek. Ama Türkiye geleceğin lideri olacak. (Katılımcı 76, Erkek, 46, Çifte vatandaş, Liège)

Brüksel'de yapılan bir odak grup görüşmesinde de çifte vatandaşlığa sahip ve akraba olan iki kadın katılımcı arasında şu diyalog gerçekleşmiştir:

Katılımcı 31: Benim tek söyleyeceğim şu, (...) Avrupa Türkiye'nin yükselmesini hiç çekemiyolar! Ve onu düşürmek için elinden geleni yapıyor! (...) Kıskançlık, çekememezlik... Çok var. (...)

Katılımcı 30: Türkiye'nin 2023'e girmesini kimse istemiyolar!

Katılımcı 31: Ay tabii! Çünkü Lozan anlaşmaları falan bozuluyomuş, şey yapıyomuş... Türkiye kârlı çıkacak artık, onu çekemiyollar... (...)

Araştırmacı: Peki 2023 dediniz, (...) yani sizce ne değişecek 2023'te?

Katılımcı 30: O zamana kadar Türkiye'yi...

Katılımcı 31: Türkiye 23... Yani böyle devam ederek 23 yılına gelebilirsee...

Katılımcı 30: Öbür tarafı tamam.

Katılımcı 31: Avrupa bitti demek.

Araştırmacı: Yani neden 2023?

Katılımcı 31: E Lozan anlaşmaları var yani... En basitinden, Türkiye'den geçiş yapmak için...

Katılımcı 30: Gemiler!

Katılımcı 31: Gemilerin, şellerin bi' vergi, bi' şey ödemesi lazım. 23'e kadar bi' anlaşması var, hiçbi' şey almıyolar Türkiye. E bi' anlaşma... O bittiği zaman n'apacak?

Katılımcı 30: Türkiye daha rahat olacak.

Katılımcı 31: *Düşen hakkını isticek artık. E n'olacak? Avrupa'nın işine gelmicek. Rusya'nın işine gelmicek... (...) Bi de araştırma; gaz, petrol araştırması yassağı var Türkiye'nin.*

Katılımcı 30: *Kendi araştırmalarını kendi yapabilecek.*

Katılımcı 31: *23'ten sonra araştırmasını yapabilecek, çıkartabilecek, edebilecek. Kusura bakman yani... Suriye'de var, Irak'ta var, Rusya'nın üst tarafında petrol var da, bizim Türkiye'de mi yok? Vaaar. Ama yasak var. Alamazlar. Ama Türkiye 23... Yasak çıktıktan sonra n'olacak? Türkiye alacaaak. (...) Erdoğan devam edebilirse...*

Katılımcı 30: *Erdoğan'ı o zamana kadar indirmeye çalışıyorlar.*

Bir başka katılımcı da yeni yapılan İstanbul Havalimanı'nın Almanya ekonomisini sarsacağını söylerken 2023'te Lozan Anlaşması'nın bitişiyle birlikte Türkiye'de büyük değişimler yaşanacağını düşündüğünü ifade etmiştir:

Sen ne diyon ya! (...) Almanya'nın ekonomiyi sarsacak. Bitirecek Almanya'ya. O olsun, bu 2023'teki u... Boğaz geçişi olsun... Bunlar, bunlar için ölümdür. Her bir geçişten kaç para alıyorlar biliyor musun? 2023'e bunları yıkmaya çalışırlar. Tekrar bir yüz yıl daha, bir imzalamak istemişler. Bu 15 Haziran (Temmuz) darbesinden... Biliyor musun, sınırda kaç bin asker bekliyordu, surf Türkiye'ye girmek için. Haberin var mıydı? Sırf... Kaç milyon sınırda... Irak, İran sınırında bekleyen vardı. (...) Türkiye'yi tekrar harita üzerinde paylaşacaklar da, efendim bölecekler de, bir yüz yıl daha Lozan Anlaşması yapacaklar da, Türkiye'yi bir yüz yıl daha geriye götürecekler. (...) Bunu Avrupa da biliyor. Bunu herkes biliyor. O zaman (2023'te) sen beni burada bağlasan bile durmam. Kimse durmaz, kusura bakmasın kimse. Gerçekten kimse durmaz. (...) Çok şey değişecek. Bir kere ekonomi bakımından çok yükselecek. (...). O zaman Allah'ın izniyle hiçbir güç Türkiye'yi yenemez. (...) Türkiye'nin her tarafı altındır zaten. Kaç tane daha yeri belirlemişler aslında, askeri kurmuşlar ki, o günü bekleyenler vardır. (Türkiye bu kaynakları) değerlendiremez şimdi. Lozan Anlaşması vardır, bu anlaşmayı bozmamak için... (Araştırmacı: Yani Batı'nın amacının bu Lozan Anlaşması'nın bitişiyle birlikte yenilemek olduğunu anlaşmayı ve...) Evet, elbette... Bunu herkes biliyor. Bunu ben bu... cahil halimde biliyorum. (...). Ama Allah'ın izniyle buna hiçbir güç yetmez. Kaç yüz tene suikast yapıldı Erdoğan'a... Sayısı belli değil. Allah görüyor ya... Kim ne derse desin, dünyada gelen tek liderdir! Görüşü, dini, ırkı ne olursa olsun... Ne olursa olsun... Dünya lideri gelmiştir. Bu da bin yılda bir gelir belki. (Katılımcı 35, Erkek, 50, Çifte vatandaş, Brüksel)

Lozan Antlaşması konusuna, daha doğru bilgi sahibi olan bazı katılımcılar da değinmiştir.

Örneğin siyasi görüşü Milli Görüş çizgisinde olan bir katılımcı şunları söylemiştir:

Umut! (Gülüyor) bizim milletimiz hâlâ umutla yaşıyor. Milletimizin umutla yaşadığını ben (gülüyor) şundan görüyorum, (...) bizim milletimizin şu şeysi var, kendi dışından başka ülke görmemiş maalesef. Mesela bir Avrupa'ya görmemiş, bir Almanya'ya görmemiş, Amerika'ya görmemiş... Tamamen... işte en fazla, en büyük gördüğü yer İstanbul'u görmüş büyük şehir olarak, Ankara'ya görmüş, çoğu da bulunduğu ilden dışarı çıkmamış, ilçeye gitmiş... Dünyanın ne olduğunu halkımız bilmiyor, halkımızda bir umut var. (...) Mesela diyor ki, 15 yıldır şu an AK Parti, 15 yıldır iktidarda, "2023 vizyonu" diyor. Bak 2023'te bizim halkımızın çoğu şunu zannediyor, işte 2023 gelince, 24 yılına gelince yeni bir Osmanlı kurulacak zannediyor. Haa baktı, (gülüyor) politikacılar çok uyanık, 2023'e şurada dört yıl

kalmış, laaan... Aha dört yıl geliyor, daha elde var, avuçta ne var? 2071 diyor. Kimse de demiyor ki, ya ben 2071'de 117 yaşında mı, kaç yaşında olacağım (gülüyor). Bana gelecek satıyorlar, bize... umut satıyorlar. Biz de bunu yutuyoruz. Mesela diyor, herkesin taraf olduğu Lozan Antlaşması var, herkese açık bu Lozan Antlaşması... 2023'te diyor, Lozan Antlaşması diyor, gizli maddeler varmış. (...) Böyle bir şey yok maddelerde, açık, aha anayasa açık... Bizim halkımız cahil ve yani geleceğe umutla bakıyor. (Araştırmacı: Bunu bana gördüğüm kişilerden de söyleyenler oldu, işte madenler kullanılabilir, şu an çıkaramadığımız madenleri kullanacağız vesaire diye...) (Dinlerken elleriyle yüzünü kapatıp başını yere eğiyor.) İşte! İşte! Bizim bu halkımızın iyi niyetini... (Araştırmacı: İşte boğazlardan geçişle ilgili...) Montrö Anlaşması'yla düzenlenmiş. Geçici bir şey değil bu yani! İşte bunu dedim ya başta, en büyük ülkemizin problemi cehalet var ya cehalet, cahillik. (...) Bunu kırmak lazım, bunu kırmadıktan sonra 3085 yılını da hedef gösterse bir politikacı şey eder, oy kazanır. (Katılımcı 49, Erkek, 45, Çifte vatandaş, Anvers)

Bu konu sadece bir örnektir ve bunun gibi çok sayıda konu katılımcıların bilgi düzeylerine ilişkin farklılıkları açığa çıkarmıştır. Ancak bu çalışma nitel bir araştırma olduğundan katılımcıların siyasete ilişkin ilgi ve bilgi düzeyleri arasında bir derecelendirme veya niceliksel bir karşılaştırma yapmak kolay değildir. Bir bireyin kendisini siyasetle çok ilgili olarak görmesi ve bu şekilde tarif etmesi, onun her zaman doğru bilgilere sahip olduğu anlamına gelmemekte, bu durum da konuyu biraz daha karmaşıktır.

Ancak genel olarak erkek katılımcılardan hem kendilerini sağcı olarak niteleyenlerin hem de solcu olarak niteleyenlerin, kendilerini genellikle siyasetle, özellikle de Türkiye siyasetiyle ilgili gördüklerini söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra geçmişte ya da kendileriyle mülakat yapılan tarihlerde aktif olarak siyasal faaliyet içerisinde bulunan hem kadın hem de erkek katılımcıların kendilerine sorulan sorulara cevap verirken kendilerinden daha emin olduklarını ve verdikleri cevapların içeriğinin de çok daha doygun olduğunu ifade etmek mümkündür. Örneğin siyasi sebeplerle Belçika'ya göç etmiş ve düşüncelerinden dolayı Türkiye'nin kendisine yasak olduğunu ifade eden, geçmişte cezaevinde de bazı tanınmış siyasetçilerle aynı koşu yattığını ifade eden bir katılımcı, siyasi görüşünü şöyle anlatmıştır:

Ha, ben solcuyum, (...), 1970'te, yani abimlerin arandığı dönemde... Çünkü onlar da şeyde, o Dev-Genç'ten dolayı aranıyorlardı. Gençliğin Üç Alinyası diye bir yazı var, Doktor Hikmet Kıvılcımlı'nın. O yazıyı bana okuttular, dediler al bunu oku, ne düşünüyorsun? Yani... Onu okuduğum andan itibaren, dünyaya bakış açım değişti. (...) Ülkeye bakış açım değişti. O saatten beri de, adım adım üzerine koya koya, koya koya geliyorum. Yani mutlaka, elbette ki yani... Hata yapmayan insan ölü insandır, diyor Lenin. Yani mutlaka hatalarımız vardır ama, hatamızı en asgariye indirerek... Ama yani siyasi, ideolojik görüşüm; devrimciyim, solcuyum... Bunu hiç... 12 Eylül mahkemelerinde de söyledim yani. Bu yüzden dört yıl ceza yedim. Yani bana siyasi görüşümü sordu, ben de dedim devrimciyim dedim. Dört yıl, örgütten verdiler yani.

(...) Ondan sonra dediler, akıllandın mı? Yok, valla dedim akıllanmadım yani. Daha çünkü... Cezayla eğer şey olsaydı... İnci Baba diyordu, (...) yani o ünlü bir şeydir. Cezaevlerine jilet giren diyordu, ustura çıkar. Yani buralar, çünkü insanı... Yani o kadar baskı ya insanları teslim alır ya da direnç gösterir. Biz direnç gösteren... Teslim olanlar da oldu, olabilir yani, insanların hepsi kontrat imzalamıyor yani, al bunu sonuna kadar götüreceksin... İnanç, kararlılık... Yani bir de geçmişine sahip çıkma... Yani bu üçünü şey yaparsan zaten oluyor. **(Katılımcı 61, Erkek, 60, Çifte vatandaş, Anvers)**

Siyasetle daha ilgili ve bilgi düzeyi görece daha yüksek olan katılımcılar elbette yalnızca erkeklerden ibaret değildir ve bu katılımcılar genellikle ana akım medya dışındaki gazetelerden, televizyon kanallarından, sosyal medyadan da haber takip ettikleri için, Türkiye’de yaşanan ve ana akım siyaset gündeminde yer teşkil etmeyen olaylardan da haberdarlardır. Örneğin bir kadın katılımcı, önemli gördüğü diğer birçok toplumsal mesele ile birlikte, KHK ile ihraç edilen ve bu çalışmanın alan araştırmasının yapıldığı tarihler de dahil olmak üzere yaklaşık bir sene açlık grevi yapan akademisyen Nuriye Gülmen ve öğretmen Semih Özakça’dan söz etmiş ve şunları söylemiştir:

(...) bugün Semih ve Nuriye’ye sessiz kalıyorsan... (susup bekliyor) (...) yani düşünmek gerekiyor. Ne için? Nuriye’yle Semih’i ben niye gündeme getirdim sevgili Seda? Akademisyendir onlar da. (...) Terörist diyor ya... (...) Eğer turnak içinde, “teröristlik” haklarını almaksa, eğer edindiği işini almaksa, bedeninin üzerinde söz söylenmemesini... için savunuyorsa, bir kadının sokakta katledildiğine ses çıkartmaksam, bir kadının işinde... cinayetten gidiyorsa, ona ses çıkartmaksam, bir işçinin maden ocaklarında cenazeleri kalıp da ona ses çıkartıyorsa... Bunun adı da teröristlikse, ben terörist olmayı tercih ederim! (...) Bir Kürt halkını yullaarca tarihten beri katliamına, inkârına sessiz kalıyorsam, bir kadının katliamına sessiz kalıyorsam, bir çocuğun ölümüne, tacizine, tecavüzüne, okullarda, müftülerin camilerde... uu... ya da farklı farklı yerlerde yapılan bu istismlara... (...) Ben buna sessiz kalıyorsam, bu da vatanseverlik oluyorsa, ben vatan haini... yani ben... sevmiyorum bu vatani ya... ben vatan... ya bu nedir yani! Ben bunun (...) adını koyamıyorum. (...) Vatanseverlik bu mu! Halkseverlik bu mu? Ülkeseverlik bu mu? Ülkeyi sevmek, ülkeyi geliştirmek, ülkeyi değiştirmek, var olan sorunlara karşı kafa yorup mücadele edip adım atmaktır, diye düşünüyorum! Benim görüşüm bu. **(Katılımcı 37, Kadın, 50, Çifte vatandaş, Anvers)**

Chrona ve Capelos (2017, s. 82), Türkiye’deki mevcut siyasal katılım modellerinin vatandaşların sofistikasyon düzeylerini hesaba katmadığını, yalnızca bunun bazı bileşenlerinin (siyasi ilgi ve bilgi düzeyi, eğitim gibi) etkilerini ve önemini ortaya koyduğunu ifade etmekte ve siyasal sofistikasyonun Türkiye’de hem konvansiyonel hem de konvansiyonel olmayan katılımın önemli bir yordayıcısı olduğunu belirtmektedir.

8.2. KATILIMCILARIN SİYASAL KATILIM BİÇİMLERİ

Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bireyler, siyasete katılım biçimleri açısından da farklılaşmaktadır. Katılımcılara, Belçika’da üye oldukları bir sendika, dernek, vakıf, siyasi parti vs. olup olmadığı; protesto, miting gibi eylem ve etkinliklere katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Bazı katılımcılar yalnızca seçimlerde oy verirken bazıları miting ve protestolara katılmak gibi daha aktif siyasi katılım biçimleri sergileyebilmekte, belirli bir siyasi partiye üye olabilmekte, parti içinde düzenlenen çalışmalara ve etkinliklere katılabilmekte, bunların organizasyonunda görev alabilmekte, maddi destekte bulunabilmekte, seçimlerde aday olabilmektedir. Hatta Haegel’in (2020, s. 335) belirttiği gibi, siyasi katılım biçimleri yalnızca oy vermeyi ve sokaktaki ya da internetteki toplumsal hareketleri değil; doğrudan siyasi otoriteleri hedeflemeyen ancak özel hayatta ifade edilen düşünceleri ya da piyasa üzerinde baskı oluşturan siyasi tüketim biçimlerini kapsayacak şekilde çeşitlenmiştir. Siyaset bilimi literatüründe, farklı ülkelerdeki farklı siyasi katılım biçimleri üzerine yapılmış çeşitli kategorilendirmeler bulunmaktadır. Örneğin Verba ve Nie (1972, s. 77), ABD’deki siyasi katılım biçimlerini “(1) siyasi süreçlere hiç katılmayanlar (*the totally inactive*), (2) her türlü siyasi sürece aktif olarak katılanlar (*the totally active*), (3) yalnızca oy kullananlar (*the voting specialists*), (4) kişisel sorunlarıyla sınırlı katılımcılar (*the parochial activists*), (5) topluluk düzeyinde katılımcılar (*the communalists*) ve (6) kampanyacılar (*the campaigners*)” şeklinde kategorilendirmektedir.

Bu çalışmanın katılımcılarına da gerek Belçika’da gerekse Türkiye’de miting, protesto gibi çeşitli eylemlere ve etkinliklere katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Katılımcıların çoğu yalnızca seçimlerde oy kullandığını ifade ederken, geçmişte ya da kendileriyle mülakat yapılan tarihlerde seçimlerde oy kullanmaktan daha aktif siyasi faaliyetler içerisinde bulduklarını ifade edenler de olmuştur. Örneğin Belçika’ya iltica talebi reddedilince evlilik yoluyla göç eden bir katılımcı, neden Belçika’ya göç ettiği ve eğer Türkiye’de olsaydı kendisi için nelerin değişeceği sorulduğunda şöyle söylemiştir:

Türkiye’de olsaydım, bilmiyorum belki de... yani hayatta olmayabilirdik. Mesela askerlik... yani üniversiteyi bitirdikten sonra askere gitmem gerekiyordu. Benimle aynı dönemde, aynı yaşta olan insanların gidip de işte askerde hayatını kaybettiklerini gördüm. İu... Ben aslında yani... böyle savaş, askerlik falan... vicdani retçi olmayı isterdim ama Türkiye kanunları buna izin vermiyor. O yüzden aslında yurtdışına çıkmak zorunda kaldım. (...) 90-91 dönemleri çok yani karışık bir

dönemdi. Yani o yüzden böyle biraz kendimi güvende hissetmek için aslında yurtdışına çıktım. Üniversitede de öğrenciyken biraz sol gruplara takılmıştık. Hani yemek boykotu falan yani, çok aşırı şekilde değil. Iuu... Yani başka şeyler de var, o yüzden... **(Katılımcı 21, Erkek, 50, Çifte vatandaş, Brüksel)**

Yine kendisini sol görüşlü olarak tarif eden bir başka katılımcı, siyasi eylemlere katılmaya gayret ettiğini şu sözlerle anlatmıştır:

*(Belçika'da miting, eylem, protesto gibi etkinliklere) Katılıyorum. Haksızlığa karşı herhangi bir miting, kim olursa olsun, hangi ülke olursa olsun katılmaya gayret ediyorum. Gayret ediyorum, her zaman katılamasam da gayret ediyorum, gerçekten gayret ediyorum. (...) İnsani yönde, insani değerler yönünde (eylemlere)... (...) Örneğin Yunanistan'da baya bir isyanlar olmuştu, bu hükümet gelmeden önce. O dönemdeki koşulları protesto etmek için onların yaptığı etkinliklere katılıyordum yani, demokratik bir şeylerdi bunlar, istemlerdi. Ne bileyim yani, yarın Hugo Chavez'in ülkesi için bir darbe girişimi olsa, yarın herhangi bir etkinlik olsa, ben giderim, ben o Maduro'yu desteklerim, mitinge katılırım yani. Anlatabiliyor muyum? (...) Bir bayana saldırı varsa, gerekiyorsa giderim onu da teşhir ederim. (Araştırmacı: Yani daha enternasyonal aslında?) Tabii tabii tabii... yani bir yönüyle bakmıyorum. Genel... Filistinliler için gider yürürüm. Yapmadığım iş değil, Filistinliler için çok yürüdük biz.³³⁶ **(Katılımcı 38, Erkek, 53, Çifte vatandaş, Anvers)***

Mücadele... örgütlü olacaksın. Örgütlülük tek başına sadece... bir örgüt... bir partiye üye olmak değil ki! Örgütlü olacaksın. Parti kurumlarda olacaksın, partilerde olacaksın, bulunduğun her alanda... özellikle kadınlar, birbirine dokunma alanında! (...) Hayat böyledir. Değişim de böyledir. (...) Türkiye'de ve Avrupa'da... Avrupa'da yaşayan göçmen işçi ve emekçiler vardır. Göçmen kadınlar vardır. Sorunlarımız yok mu? (...) bireysel olarak duyarlı olmak, bir toplumsal duyarlılığı getiriyor tek başına. Bireysel... belki ben bir kişi olarak, bir kadın olarak duyarlıyım, mücadelesini veriyorum ama... bunu çoğaltmıyorsam, bunu örgütleyemiyorsam, bunun için emek sarf etmiyorsam, sade bu masada kalıyorsa, o da çok anlamsız oluyor. Bununla birlikte biz kadınlar, ev emekçisi kadınlar, çalışan kadınlara,

³³⁶ Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki, kendini sol görüşlü olarak tanımlayan katılımcıların yanı sıra, daha dindar, milliyetçi ve muhafazakâr görüşteki katılımcılardan da Filistin ile ilgili eylemlere katıldıklarını söyleyenler olmuştur. Ancak sol görüşlü bazı katılımcılar, sağ görüşlülere bu açıdan ümmetçilikle eleştirmiştir: “Yav diyorlar, İsrail'e kafa tuttu bilmem ne... Yav dedim, o hepsi politika... Laf! İsrail'e kafa tutuyor, iki gün sonra İsrail'den bomba satın alıyor, beraber ticaret yapıyor. Ne anladık yani? Bu mu dedim. Hep izah ediyorum yani, çoğunu izah ediyorum. Birçok insana anlatıyorum burada yani. (...) Bazıları da fanatik, yani ümmetçilikten dolayı, demin de söylediğim gibi, dindaşlıktan dolayı destekleyen de çok yani” (Katılımcı 45, Erkek, 45, Türkiye vatandaşı, Anvers). “Ama sol... gerektiğinde n'aptı? İşte Deniz Gezmişler, Mahir Çayanlar... Gittiler Filistin'de Filistin'deki insanların haklarını savundular... Sol kesim... Daha sağ kesimde de yeni yeni yani... Onlar yeni çöreklenmeye kalkıyorlar. Bu da yani terbiyesizlikten başka bir şey değil” (Katılımcı 40, Erkek, 53, Türkiye vatandaşı, Brüksel). Türkiye'de AKP'yi destekleyen bir katılımcı da Belçika siyasetiyle ilgili eylemlerinin kendisini ilgilendirmediğini düşünmekte, ancak Filistin eylemine gittiğini anlatmaktadır: “Mutlaka mitingler oluyor, aynı dediğiniz gibi mitingler oluyor veya eylemler oluyor. Ya mesela Belçika'nın yaptığı eylemler pek bizi ilgilendirmediği için fazla gitmiyoruz. Ama işte yabancı haklarıyla ilgili veya Afrikalularla ilgili veya... Afrikalı arkadaşlarım mesela gidiyor ona, mesela... Ama Filistin meselesi olduğu zaman mesela, gittik mesela” (Katılımcı 65, Erkek, 39, Çifte vatandaş, Liège). Dolayısıyla her ne kadar kendilerini sol görüşlü olarak tarif eden bireylerin daha enternasyonal bir bakış açısına sahip olduğunu söylemek mümkünse de, kendilerini sağ görüşlü olarak tarif eden bazı bireylerin de Müslüman-merkezci bir uluslararası dayanışma tahayyülü olduğunu söylemek mümkündür.

okuyan kadınlara, akademisyenlere, hukukçulara, bütün kadınlara çok büyük sorumluluktur, omuzlarındadır... Senin de omuzundadır, benim de omuzumdadır. Senin omzunda, belki akademisyen olarak omzundadır. Benim omzumda da, ev emekçisiysem, ev emeğimin içinde, benim emeğim görülmüyorsa... O da benim sorunumdur, o onu... bilince çıkarıp mücadele etmeliyim ki, diğer kadın benden görebilir. (Katılımcı 37, Kadın, 50, Çifte vatandaşı, Anvers)

Ancak elbette oy kullanmak dışındaki diğer siyasal katılım biçimlerinde bulunanlar, yalnızca kendilerini solcu olarak niteleyen katılımcılardan ibaret değildir. Örneğin Türkiye’de AKP’yi destekleyen bir katılımcı, parti adına ve masrafları kendisi karşılayarak Almanya’da yapılacak olan bir eyleme Belçika’dan katılacak insanları götürmek üzere birkaç otobüs organize ettiğini ve yiyecek-içecek, bayrak, güvenlik temini gibi konularla da aralarında para toplayarak kendileri ilgilendiğini şu sözlerle anlatmaktadır:

Mesela bugün (Almanya’nın bir şehrinde) miting yapıldı, orada bile... Hani AK Parti’nin... İşte AK Parti’ye bağlı... Bana telefon geldi, ben o gün Hollanda’daydım, geziyorum... İlla böyle böyle, otobüs kaldırır mısın falan dediler. Dedim kaldırırım tamam, birkaç da otobüs ben kaldırayım dedim. Ben de geliyorum o zaman, dedim. Otobüsü kaldırdık buradan, kendi arabamla birkaç... kendi başka arabamı getirdim, dedim böyle böyle gelin, hani şey yapalım... Bu (Almanya’nın bir şehrinde) AK Parti’nin bir şeyi oldu, o milli... Darbeden sonra bir... milli iradeye saygı diye bir şey... O gün çok bir şey oldu... Vardık ki oraya, sanki burada bir olay olacak, Alman polisleri o kadar bir şeyler falan olunca... orada da bir yolsuzluk oldu, bakın... Orada biz miting olarak... En küçük bir olay ya, en küçük bir olay... Yani... şey değil... Parti bunu... Sadece AK Parti... yemek için, cebini doldurmak için değil, ha burada birkaç tane kendini bilmez o miting için kendi aramızda oluşturduğumuz miktardan, aha bakıyoz mesela, şu kadar para topladık biz kendi aramızda, harcanan paraya bakıyoz, öbürü nerede? Yandı bitti kül oldu hesabı oluyor yani (gülüyor). (...) Heee ulaşım için (toplanan para), tabii tabii, işte ulaşımı sağlamak için... su... suyu, vesairesiydi, bayrağıydı, güvenliği idi... Tamam Alman polisi alıyor da, biz bir nevi de kendimiz halkı yönlendirmek için veya şey yapmak için kendi... halkımızın gönüllü, oraya topladığımız halkın güvenliğini almamız lazım yani, o kadar da değil... Sadece Alman polisinin eline bırakmak doğru değil. Bir izdiham olsa, bir şey olsa... Hani bu gibi şeyler... Artı ne bileyim, bazı şeyler... onların da şeyini yapmamız lazım... mesela örnek diyelim, toplanan paranın onda üçüne bu organizasyon yapılıyor, onda yedisi nerede? Yok. (Katılımcı 60, Erkek, 39, Türkiye vatandaşı, Anvers)

Dolayısıyla kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcılar seçimlerde oy kullanmak da dahil herhangi bir siyasal katılımında bulunmadıklarını söylerken bazıları yalnızca seçimlerde oy kullandıklarını ifade etmekte, bazıları ise çok daha aktif siyasal katılım biçimleri içerisinde yer aldıklarını belirtmektedir.

8.3. SİYASAL KATILIMDA BULUNDUKLARI ÜLKELERE GÖRE KATILIMCILAR

Kendileriyle mülakat yapılan bireyleri siyasette buldukları ülkelere göre dört ayrı kategoride tarif etmek mümkündür: (i) Hiçbir ülkede siyasette bulunmayan katılımcılar, (ii) yalnızca Belçika’da siyasette bulunan katılımcılar, (iii) yalnızca Türkiye’de siyasette bulunan katılımcılar ve son olarak (iv) her iki ülkede siyasette bulunan katılımcılar.

İlk olarak belirtmek gerekir ki, katılımcıların Türkiye ve/veya Belçika siyasetiyle ilgilenmediklerini ya da yeterince bilgi sahibi olmadıklarını söylemeleri, çoğu hâlde bu ülkelerde siyasette bulunmadıkları anlamına gelmemektedir. Seçimlerde oy kullanmadığını ifade eden katılımcılar oldukça az sayıdadır. Siyasette bulunmadığını ya da seçimlerde oy kullanmadığını ifade eden katılımcılar gerek yapısal gerekse bireysel etkenlere dair çeşitli sebepler dile getirmiştir. Abadan-Unat vd. (2014, s. iv), yurt dışı seçmen listesine kaydolmak, YSK seçim sisteminden oy kullanmak için internet üzerinden randevu almak, yerleşim biriminden uzak bir noktadaki seçim sandığına gitmek gibi çeşitli süreçlere ilişkin farklı bürokratik ve pratik zorlukların seçmenlerin katılımına etki ettiğini ifade etmektedir.³³⁷ Gerçekten de oy kullanmak için çeşitli bürokratik girişimlerde bulunmak ya da bir yerden başka bir yere gitmek gerekmesi seçmenleri oy kullanmaktan alıkoymaktadır. Öyle ki, kendisiyle mülakat yapılan katılımcılar arasında seçim zamanı oy kullanmak zor olduğu için en son Türkiye’de 1999’da yapılan genel seçimde oy verdiğini söyleyen dahi olmuştur:

(1998 yılında) buraya geldikten sonra Türkiye’de bir defaya mahsus oy verdim. O da eski, işte Özal’ın partisi diyerek verdim. ANAP’a vermiştim. Onun haricinde başka hiç (vermedim), çünkü denk gelmedi. Yani hiçbir zaman seçim... Çünkü gitmek gelmek de cidden kolay olmuyor. İmkânı olanlar gidiyor da biz gitmedik mesela. (...) bir defaya (mahsus oy verdim), o da geldiğim yıllardaydı. (...) bir ANAP’a oy verdim. Onun haricinde hiçbir kimseye oy vermedim yani. (Katılımcı 20, Erkek, 44, Çifte vatandaş, Brüksel)

³³⁷ Yurt dışında ikamet eden Türkiye vatandaşlarının Türkiye’deki genel seçimler, Cumhurbaşkanlığı seçimi ya da halk oylamalarında oy kullanabilmek için yurt dışı seçmen kütüğüne kayıt yaptırılmaları gerekmektedir. Bunun için de buldukları ülkedeki bir konsolosluga bizzat giderek ya da posta yoluyla istenen evraklar ile birlikte adres beyan etmeleri gerekmektedir.

Buna ek olarak, siyasete ve seçimlere yönelik ilgi ve bilgi düzeyinin etkisiyle ya da verilecek bir oyun seçim sonucunu değiştirmeyeceğini düşünmek gibi sebeplerle, oy kullanmak, bazen seçmenler tarafından fazla önemsenmeyebilmektedir. Örneğin bir katılımcı Belçika'da sandık kurulduğunu bildiğini ancak hiç içinden gelerek oy kullanmaya gitmediğini söylemiştir:

(Anayasa değişikliğine) karşıydım. (...) Bayağı bi şey maddeleri vardı, dikkat çekici maddeler vardı. Eğer (referandumda oy) verseydim "hayır" verirdim. Yüzde 99,9 "hayır" verirdim. Oy vermedim ama, versem "hayır" derdim. (...) Oy vermemem tamamen tesadüften... Ya ben Belçika'da oluyorum... Gerçi sandıklar kuruluyor burada falan ama... gitmiyorum yani. Hiç öyle içimden gelerek gittiğim olmadı. Belki bundan sonra veririm. (Katılımcı 24, Erkek, 27, Çifte vatandaş, Brüksel)

Abadan-Unat vd. (2014, s. v), seçim tarihlerinin de siyasal katılımı belirleyen bir etken olduğuna dikkat çekmekte, tatil sezonuna denk gelen seçimlerde yurt dışında yaşadığı ülkenin ve Türkiye'nin dışında bir ülkeye giden seçmenlerin oy kullanma olanağını kaçırdığına dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın katılımcıları arasında da seçimlerin yaz aylarında yapılmasını eleştirenler olmuştur. Örneğin Anvers'te yapılan bir odak grup görüşmesinde şu diyalog gerçekleşmiştir:

Katılımcı 43: *Mesela iki yıl önce mi, üç yıl önce mi, 15 Ağustos'ta da bir seçimler vardı ya herhal... 15 Ağustos muydu? Türkiye'de? (...) Temmuz veya Ağustos'ta...*
Katılımcı 41: *Seçim mi vardı?*
Katılımcı 43: *Seçim vardı, Türkiye'de. (...)*
Katılımcı 42: *Bence o cumhurbaşkanlığı seçimi olabilir.*
Katılımcı 43: *(...) İki üç yıl önce mi, yazın mıydı, o zaman herkes şey yapmıştı.*
Katılımcı 41: *He, he, doğru, gittik biz. Hatta şeyde, haa, ja ja ja...*
Katılımcı 42: *Erdoğan vardı, bir de şu... Bir adam var ya, adını de.*
Araştırmacı: *Ekmeleddin İhsanoğlu vardı.*
Katılımcı 42: *Kim?*
Araştırmacı: *Ekmeleddin İhsanoğlu, bir de Selahattin Demirtaş. Üç aday vardı.*
Katılımcı 43: *Hah! Onlar Ağustos'taydı.*
Katılımcı 41: *Gittik, doğru.*
Katılımcı 43: *Niye yani Temmuz-Ağustos'ta oluyor? Herkesin tatili var, şeyi var, çalışmayanlar var. Misal yani. (...)*
Katılımcı 41: *Ya her şey kendilerine nasıl uygun gelirse öyle...*
Katılımcı 43: *Aynen, biz böyle yaparsak öyle olur, diyor yani.*

Bu bağlamda, herhangi bir siyasal katılımında bulunma ya da bulunmama durumunun yalnızca bireysel etkenlerle ilgili olmadığını söylemek mümkündür.

8.3.1. Hiçbir Ülkede Siyasal Katılımda Bulunmayanlar

Bu araştırma kapsamında kendisiyle mülakat yapılan bireyler arasında herhangi bir siyasal katılımda bulunmadığını ifade edenler olmuştur. Herhangi bir siyasal katılımda bulunmayanlar içinde hem siyasetle ilgilenmediklerini ifade edenler hem siyasetle ilgilense de sağ-sol ayrımını reddeden ya da bu ayrımın geçmişte kaldığını, günümüzde artık geçerliliğini yitirdiğini düşünenler hem de sağ-sol ayrımını kabul eden ve belirli bir ideolojiye sahip olsa da seçimlerde oy vermediğini ifade eden katılımcılar bulunmaktadır.

Örneğin Anvers'te kendisiyle mülakat yapılan ve siyasi görüşünü “(...) *ben mesela kendime solcuym diyorum, ama ben Türkiye'deki ya da dünyadaki en büyük vatanseverlerin, en büyük halkseverlerin, en büyük o ülkeyi sevenlerin sosyalistler olduğunu, solcular olduğunu düşünüyorum.*” Diyerek ifade eden bir katılımcı seçimlerde oy verip vermediği sorulduğunda seçimlere güvenmediğini, seçilen partinin uygulayabileceği yanlış politikalarından ya da hukuksuzluklardan sorumlu olmak istemediğini ve vicdanının rahat olması için seçimleri boykot etmeyi tercih ettiğini söylemiştir:

Araştırmacı: *Peki yani seçimlerde oy veriyor musunuz?*

Katılımcı 55: *Vermiyorum, hiç vermedim.*

Araştırmacı: *Yani Türkiye'de de Belçika'da da hiç...*

Katılımcı 55: *Hiç vermedim.*

Araştırmacı: *Yerel seçimde vesaire de vermediniz? Peki.*

Katılımcı 55: *En azından diyelim ki, seçtiğiniz parti hukuksuz bir şey yaptığında en azından vicdanınız rahatsız olur, dersiniz ki hani, ben verdim o da böyle yaptı... Ben öyle dememek için vermiyorum, yani seçimleri boykot ediyorum o yüzden.*

Araştırmacı: *Sorumlu olmak istemiyorsunuz?*

Katılımcı 55: *En azından sorumlu olmak istemiyorum. Bu da bir tercih yani. (...)*

Araştırmacı: *Peki referandumda da mı siz oy vermediniz?*

Katılımcı 55: *Vermedim. Vermiyorum (gülüyor).*

Araştırmacı: *(...) siz aslında seçimlere de güvenmediğiniz için mi oy vermediniz?*

Katılımcı 55: *Güvenmiyorum.*

Bir başka katılımcı da uzun yıllardır yurt dışında yaşayan vatandaşların Türkiye seçimlerinde oy kullanmaması gerektiğini düşünmekte ve kendisinin de seçimlerde oy verse bile ya seçilme olasılığı düşük olan bağımsız adaylara oy vererek ya da boş oy kullanarak seçimleri boykot ettiğini söylemektedir:

Burada yaşıyorum, burada şey ediyorum, Türkiye'ye oy vermeye... Oradaki vatandaşların bazı haklarını ihlal etmiş oluyorum. Ya ben... karşıyım yani... vermesinler. (...) Çünkü onlar yaşıyorlar. Ben burada veririm, doğru veya yanlış bir

oy veririm. Yani yanlış verdiğim zaman, bunların acısını onlar çekecek, ben çekecek değilim. Ben iki hafta, üç hafta giderim. Bilemediniz, bir ay giderim. Ama oradaki vatandaş, oradaki insanlar... Onlar yani... Bunun şeyini de... iyisini de kötüsünü de onlar yaşayacaklar. Ben yaşamayacam. (Araştırmacı: Peki siz katılıyor musunuz Türkiye'deki seçimlere, oy veriyor musunuz?) Katılıyorum, veriyorum. Genellikle de bağımsız veriyorum. Kimseyi de şey de etmek istemiyorum. (Verdiğim oy) ne evet ne hayır oluyor bazen (gülerek). (...) Boykot ediyorum, evet. Hani onu verdiğin zaman, yani bize... şu anda yani... Türkiye'deki siyasi şeyle (...) buradaki (Belçika'daki) şeyler bir değil. (...) Burada siyasiler tek bayrak altında. Türkiye'de değil. Türkiye'de tek bir insanın (Erdogan'ı kastediyor) altında yani, tek bir bayrak değil, tek bir insanın... şeydeler... Onun için boykot etmekte ben yani kendimi haklı buluyorum. (Katılımcı 64, Erkek, 43, Çifte vatandaş, Liège)

Ayrıca bazı katılımcılar üye oldukları siyasi parti, dernek, vakıf, sendika vs. olup olmadığı sorulduğunda bu tür oluşumlar ile herhangi bir bağları olmadığını dinî ya da millî hassasiyetlerini çeşitli biçimlerde vurgulayarak ve böylece diğer sebeplerin yanı sıra siyasal bir bağlılığa ihtiyaç duymadıklarını ima ederek dile getirmişlerdir:

(Üyesi olduğum) hiçbir şey yok! Hiiiçbir şey yok. Bir tek Rabbime üyeyim ben, Allah'ıma üyeyim. Sıkıldığım zaman gider secdemi yaparım, ona yalvarırım, ona yakarırım. Ondan geldim ona gideceğim için. Ona yalvarırsın. (Katılımcı 23, Erkek, 51, Çifte vatandaş, Brüksel)

Ben tek yaşarım! Hür yaşarım! Hangi salak bana zincir vuracakmış hahaha! (...) Neden gidip oy vermiyorsun (diyorlar bana). Sana ne diyorum kardeşim, oy benimdir, veririm vermem. (...) Ya seçimlerde oy vermememin sebebi... İı... Ya kötü bi şey yapmak istemiyorum, çünkü politikayı anlamadığım için ben aradan çekiliyorum yani. (Katılımcı 28, Erkek, 36, Çifte vatandaş, Brüksel)

8.3.2. Sadece Belçika'da Siyasal Katılımda Bulunanlar

Vatandaşlığına sahip olduğu hiçbir ülkenin seçimlerinde oy kullanmayan katılımcıların yanı sıra, tek bir ülkede oy kullanan katılımcılar da bulunmaktadır. Bunlardan yalnızca Belçika'da siyasal katılımda bulunan katılımcılar, siyasal katılımlarının bu şekilde gerçekleşmesine ilişkin çeşitli sebepler dile getirmişlerdir. Bu katılımcıların en çok ifade ettiği husus, Belçika'da yaşadıkları için Türkiye siyasetinden ziyade Belçika siyasetinin kendilerini ilgilendirdiğidir:

Araştırmacı: Türkiye seçimlerinde oy vermediniz?

Katılımcı 54: Yok, ı-ıh... Hiç kimseye...

Araştırmacı: Daha çok Belçika siyasetiyle daha ilgilisiniz aslında?

Katılımcı 54: Hı hı, evet, çünkü ben burada kalıyorum, orayı o kadar bilmiyorum. Bir de şu var, mesela biz (Türkiye'ye) dışardan bakıyoruz, içerde olup orada nasıl, neler olduğunu bilmiyorsun. Dışardan bak... Hani beni pek de ilgilendirmiyor. Yani

benlen alakası olmayan şeylerin kararını alıyorlar. Ama buradakiler tabii ki, bal gibi beni illa alakadar ediyor.

Bunun yanı sıra bazı katılımcılar Belçika'da zorunlu olduğu için oy kullandıklarını ya da diğer seçmenlerin Belçika seçimlerine bu sebeple katılım gösterdiğini söylemiştir.³³⁸

İşin gerçeği, hiç... Hiçbir partiye oy da vermedim (Türkiye'de) ben. 54 yaşındayım. Vermedim yani. Türkiye'ye gidip de bir oy vermedim kimseye. Çünkü ben siyasilere inanmıyorum. Burada verdim, mecbursun vermeye. Yoksa ceza yiyorsun. (Katılımcı 62, Erkek, 54, Çifte vatandaşı, Anvers)

Bir de seçimlerde, burada oy verme zorunluluğu var yani... (...) Hani boş oy atabilirsin de hani oraya kadar gitmişken de kimse boşa atmıyor bence. Hani mecbur bir tercihe zorlanıyor. (Katılımcı 52, Erkek, 26, Çifte vatandaşı, Anvers)

8.3.3. Sadece Türkiye'de Siyasal Katılımda Bulunanlar

Yalnızca Türkiye'de siyasal katılımda bulunan bireyler ise Belçika vatandaşlığına sahip olmayan ve Belçika vatandaşlığı olsa da çeşitli sebeplerle Belçika'da siyasal katılımda bulunmayan katılımcılardan oluşmaktadır. Avrupa Birliği üyesi olan ülkelerin vatandaşları, Belçika vatandaşı olmasalar da Belçika'da ikamet ediyorlarsa yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkına sahiptir. Ancak Türkiye AB üyesi olmadığı için Türkiye vatandaşları için böyle bir durum söz konusu olamamaktadır. Dolayısıyla Belçika vatandaşlığı olmayanlar, oturum izni olsa da Belçika seçimlerinde oy kullanamamaktadır.

Ben... benim burada oy kullanma hakkım yok, çifte vatandaşı olmadığım için. (...) hiç vermedim. Kullanmadım hiç. (Katılımcı 45, Erkek, 45, Türkiye vatandaşı, Anvers)

Benim (Belçika vatandaşlığım) yok şu anda. (...) Valla ben hiç seçimde oy kullanmadım burada, yerel seçimlere de girmedim. (...) Hiçbir partiyi şey yapmadım yani. (Araştırmacı: Peki eşinizden ötürü biliyor musunuz, ilgileniyor musunuz?) Valla diyom ya işte, benim politik konuda pek bir şeyim (gülüyor) yok... olmadığından... şimdi şunu desem yanlış olur yani. Bilmediğim şeyde de yorum yapmak istemiyorum. (Katılımcı 80, Erkek, 38, Türkiye vatandaşı, Liège)

Ancak bu durum, Belçika vatandaşlığına sahip olmayan katılımcıların her zaman Belçika siyasetiyle ilgilenmedikleri ya da bilgi sahibi olmadıkları anlamına gelmemektedir.

³³⁸ Aslında Türkiye'de de oy kullanmak zorunludur ve oy kullanmayanlar için para cezası bulunmaktadır, ancak YSK bu cezaları tebliğ edip tahsilat yapmamaktadır.

Belçika vatandaşlığına sahip olmasa da ülkedeki bazı siyasi partilere ya da siyasetçilere sempatiyle baktığını ifade eden katılımcılar olmuştur.

Abadan-Unat vd. (2014, s. iv, v), Almanya’da sivil toplum liderleri, gazeteciler, parlamenterler, dinî liderler, kanaat önderleri, uzmanlar ve akademisyenlerle yarı yapılandırılmış sorular içeren 78 derinlemesine görüşme yaptıkları çalışma neticesinde birinci ve ikinci kuşak göçmenlerin Türkiye’deki siyaseti günlük takip ettiklerini, üçüncü ve dördüncü kuşakların Türkiye’deki siyasetle pek ilgilenmediklerini ifade etmekte, yurt dışında yaşayan seçmenlerin öğrenim düzeyleri yükseldikçe daha çok Almanya siyasetiyle ilgilendiklerini söylemektedir. Bu çalışma kapsamında Belçika’da görüşülen üçüncü nesil göçmenler arasında, Belçika siyasetiyle hiç ilgilenmediğini ifade eden, ancak Türkiye siyasetiyle ailesinden daha ilgili görünen ve hatta daha “radikal” düşüncelere sahip olduğu söylenebilecek bazı katılımcılar olmuştur.

8.3.4. Her İki Ülkede Siyasal Katılımda Bulunanlar

Hem Belçika’da hem Türkiye’de siyasal katılımı bulan bireyler genellikle her iki ülkedeki toplumsal ve siyasal gelişmelerin kendilerini ilgilendirdiğini düşünmektedir. Ancak çifte vatandaşlığa sahip bazı katılımcılar, aslında Türkiye’de ikamet etmedikleri için oy kullanma hakları olmaması gerektiğini düşünmektedir. Bu şekilde düşünmekle birlikte, yine de çeşitli sebeplerle Türkiye seçimlerinde oy kullanan katılımcılar bulunmaktadır.

Her iki ülkede siyasal katılımı bulan bireylerin bu ülkelerdeki toplumsal ve siyasal gelişmelere yönelik ilgi ve bilgi düzeyleri de birbirinden farklılaşmaktadır. Ancak genelde katılımcıların ifadeleri, göçmenlik konumlarından dolayı kendilerini “arada kalmış” hissettikleri ve gelecekte Türkiye’de dönme ihtimalleri olduğu için Türkiye siyasetinin de kendilerini Belçika siyaseti kadar ilgilendirdiği yönündedir.

8.4. SİYASAL KATILIMLARININ SAĞ-SOL AYRIMINA GÖRE ŞEKİLLENİP ŞEKİLLENMEMESİ AÇISINDAN KATILIMCILAR

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin kendi siyasal katılımlarına dair beyanlarının içeriği dikkate alındığında, katılım biçimlerini şu şekilde sınıflandırmak mümkün görünmektedir:

(1) Siyasal katılımı sağ-sol ayrımına göre şekillenmeyen katılımcılar

- (1.1) Sağ-sol ayrımına dair bilgi sahibi olmayan katılımcılar
- (1.2) Sağ-sol ayrımını reddeden ya da önemsemeyen katılımcılar

(2) Siyasal katılımı sağ-sol ayrımına göre şekillenen katılımcılar

- (2.1) Türkiye’de sağı, Belçika’da solu desteklemek
- (2.2) Türkiye’de solu, Belçika’da sağı desteklemek
- (2.3) Hem Türkiye’de hem Belçika’da solu desteklemek
- (2.4) Hem Türkiye’de hem Belçika’da sağı desteklemek

Katılımcıların, bu çalışmanın konusu olan “çelişki” ile ilişkilene biçimlerini de ortaya koymayı amaçlayan bu kategorilendirmenin esas olarak katılımcıların gözünden (sübjektif) ve onların ifadeleri dikkate alınarak yapıldığını, ancak zorunlu olarak, araştırmacının gözünden (objektif) yapılan değerlendirmeleri de içerdiğini söylemek gerekmektedir. Zira örneğin sağ-sol ayrımına dair bilgi sahibi olmayan katılımcıların tamamı bu konuda eksik ya da yanlış bilgiye sahip olduğunun farkında değildir (Sosyalist Parti’nin göçmen haklarını savunduğu için sağcı, N-VA’nın ise ırkçı olduğu için solcu olduğunu düşünmek gibi).

Türkiye’de sol-sağ ayrımının sınıf ayrımları yerine esas olarak sosyo-kültürel farklılıklar tarafından şekillendiği ve bu ayrımın sosyal ve ekonomik politikalara ilişkin tercihleri iyi tahmin etmediği çeşitli çalışmalarla ortaya konmuştur (Yağcı vd., 2020, s. 20). Örneğin Arıkan (2013), Türkiye’de bireylerin sosyal politikaya ve sosyal yeniden dağıtıma verdiği desteğin ve refaha ilişkin tutumların temel değerlerden ve dindarlıktan nasıl etkilendiğine odaklanmakta ve sol-sağ ideolojik etiketlerinin anlamlarının çoğu gelişmiş demokrasiden farklı görüldüğünü, belirli bir sosyal sınıf ya da toplumsal eşitlik boyutu ile zorunlu olarak örtüşmediğini söylemektedir. Benzer şekilde Kalaycıoğlu (2009) da Türkiye’de

insanların siyasal-ideolojik görüşlerinde ve sol-sağ ölçeğindeki konumlanışlarında etnik ve dinî kimliğin oldukça belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Yazar seküler eğilimli seçmenlerin kendilerini genellikle solcularla, Sünni ve dindar kesimin ise sağcılarla bağlantılandığı; yine kendilerini Kürtçülük ile tanımlayanların çoğunlukla solcu, Türkçülük ile tanımlayanların ise sağcı olarak görüldüğünü belirtmektedir. Çarkoğlu (2007) da Türkiye’de sol-sağ ölçeğindeki konumlanışın ekonomik yoksunluk gibi somut bir sosyo-ekonomik temele sahip olmadığını, etnik ve mezhepsel farklılıklara dayalı temellere sahip olduğunu ifade etmekte, solun daha ilerici olmak, düşük düzeyde dindarlık içeren demokratik tutumlar ve hükümetin ekonomik performansına ilişkin eleştirel değerlendirmeler gibi özelliklerle karakterize olduğunu söylemektedir.

8.4.1. Siyasal Katılımı Sağ-Sol Ayrımına Göre Şekillenmeyen Katılımcılar

Bu bireylerin bazıları sağ-sol siyasal ayrımının ne ifade ettiğini bilmemekte ya da bu ayrıma dair bilgi sahibi olsa da ayrımın mevcut şartlarda varlığını/geçerliliğini kabul etmemekte ya da gerek kendisini gerekse desteklediği siyasi partileri ve siyasetçileri bu ayrımın herhangi bir yerinde konumlandır(a)mamaktadır. Bazı katılımcılar ise ayrımın varlığını kabul edip kendilerine sorulduğunda partileri ya da siyasetçileri bu ikiliğin belirli bir tarafında konumlandırırsa da böyle bir ayrımı önemsemediklerini söylemektedir.

8.4.1.1. Sağ-Sol Ayrımına Dair Bilgi Sahibi Olmayan Katılımcılar

Sağ ve sol hakkında bilgi sahibi olmayan katılımcılar genellikle bu konulardaki sorulara cevap verirken zorlanmış ve kimi zaman bu kavramların ne anlam ifade ettiğini araştırmacıya sormuş, kimi zamansa bilgi sahibi olmadıklarını ve bu tür konularla ilgilenmediklerini ifade etmişlerdir. Örneğin Liège’de evli bir çiftle yapılan bir odak grup görüşmesinde kadın katılımcı, kendisine siyasal anlamda sağ ve solun onun için ne anlam ifade ettiğini, bunları nasıl tarif edip tanımladığı sorulduğunda şöyle söylemiştir:

Valla ben orayı pek şey edemiyorum. Şimdik... karışık işler onlar yani. şimdik... bilemiyorum yani. Mesela kaynatama gidiyorum, Türkiye'deki kardeşiyle biri sağcıydı, biri solcuydu, kavga edebiliyordu yani. Şimdik ikisini de seviyorsun, hangisi doğru, onu da bilmiyorum yani. (Katılımcı 85, Kadın, 46, Çifte vatandaş, Liège)

Bir başka katılımcı da benzer şekilde şöyle demiştir:

Ha bi sağcı-solcu çıkmış ama, o da nerden çıkmış bilmiyorum işte... Zamanında bi' çıkmış. (Katılımcı 33, Kadın, 45, Çifte vatandaş, Brüksel)

Liège'de yapılan bir odak grup görüşmesinde de katılımcılar sağ-sol ayrımı hakkında bilgi sahibi olmadıklarını ve bu anlamda bir taraf tutmadıklarını şu şekilde ifade etmişlerdir:

Araştırmacı: Peki siyasal anlamda sizin için sağ ve sol ne anlam ifade ediyor?

Katılımcı 83: (Gülerek) Ben onu hiç anlamıyorum işte, o sağla solu hiç anlamadım, ömür boyu anlamadım da... Herhalde biz şu anda... Ben Atatürkçüyüm deyince n'oluyom? Sol mu oluyom, sağ mı oluyom? Ne oluyom (gülüyor), ben de bilmiyorum yani. Ben onları hiç bilmem. Hiç hayatımda öyle sağ sol davaları bilmem ne... Öyle bir şey... Ailemde de görmedim. (...)

Katılımcı 84: Ha ben sağ-sol diye hiç şey tutmuyom yani... valla... siyasetle...

Katılımcı 83: Yani baştaki kimse ona göre yürüyeceksin yani. Şimdi bu adam AK Parti'li. Adam yapabiliyorsa yapıyor, sana zararı yok, bana zararı yok. E önemli olan devleti korumak değil mi, devleti koruyabiliyorsa... Yani bir insan bir devlete, insanlarına şeylik yapabiliyorsa iyi bir insan demektir. (...) Yani savaşlarını, şeylerini... Bizi koruyabiliyorsa... Mesela bu Kürt olaylarını adam yüzde yüz diretiyor yani, karşı çıkıyor en azından. Devletine sahip çıkıyor yani. Önemli olan da bu değil mi zaten? Yani...

Katılımcı 84: Ne bileyim (...), ne düşüncemizi de bilmiyik artık valla...

Katılımcı 83: İnsanlara yani... mesela maaş bağladı, evde hasta bakan insanlara... bu zamanında yoktu. Yapmıyorlardı. N'apıyorlardı? Bakmıyorlardı, sığınma evlerine falan veriyorlardı. Şimdi en azından annelerine babalarına baksın diye devlet onlara az da olsa bir yardım sağlayabiliyor yani. Böyle şeyleri bence çok güzel yapıyor yani.

Araştırmacı: Peki mesela az önce "Atatürkçüyüm, o zaman sol mu oluyorum" dediniz.

Katılımcı 83: Atatürk'ü de çok seviyorum. Sağ mı oluyorum, bilmiyorum. Ben onları bilmem (gülüyor). Hiç sağ-sol davası görmedim. Yani 33 yaşındayım, bizim ailemizde öyle bir şey yok.

Sağ-sol ayrımına ilişkin bilgi sahibi olmadığını ifade eden katılımcıların, genelde sık sık milliyetçi söylemlerde bulunan (örneğin Türkiye'deki en önemli toplumsal sorunun terör olduğunu düşünen), siyasete ve güncel gelişmelere dair daha düşük düzeyde ilgi gösteren bireyler olduğunu ifade etmek mümkündür.

8.4.1.2. Sağ-Sol Ayrımını Reddeden ya da Önemszemeyen Katılımcılar

Bu kategori içerisinde sağ-sol ayrımının varlığını ve geçerliliğini reddeden ya da siyasal katılımı bu ayrıma göre şekillenmeyen katılımcılar yer almaktadır. Ancak sağ-sol ayrımının geçerliliğini reddetmek ile bu ayrımın varlığını kabul edip önemsememenin ya da gerek sağ gerekse solu çeşitli biçimlerde eleştirerek kendini bu ikiliğin herhangi bir tarafında konumlandırmamayı tercih etmenin birbirinden tamamen farklı durumlar olduğunu belirtmek gerekmektedir. Zira bazı katılımcılar sağ-sol ayrımının varlığını kabul etmekte, ancak her iki taraf için bazı olumsuz değerlendirmeler yapmakta ve kendisini sağcı ya da solcu olarak nitelemek istememektedir. Bu durumun da çeşitli sebepleri bulunmakla birlikte, katılımcıların sağa ve sola dair değerlendirmelerinin ülkeler bağlamında değişmesi, bu sebepleri tartışırken dikkate alınması gereken bir husustur. Örneğin Brüksel’de yapılan bir mülakatta bir katılımcı Türkiye’de sağcıların da solcuların da farklı biçimlerde “faşist” olduğunu düşünmekte, ancak Belçika solunun gerçek sol olduğunu ifade etmektedir:

Araştırmacı: Peki sol ve sağ ne anlam ifade ediyor sizin için?

Katılımcı 10: Bence sol da, sağ da, ikisi de... şimdi bazıları bana gülüyor da, hem sol hem sağ benim için ikisi de faşist görüşlü insanlardır yani. Değişik yollardan...

Araştırmacı: Yani kendi doğrularını mı dayatıyorlar, diyorsunuz?

Katılımcı 10: Kendi doğrularını dayatıp ikisi de... yani ikkisi de, sağ da, sol da bence faşisttir. Yani ya bu... ikisi de ırkçı şeydir yani. Hem solcusu hem sağcısı. Ama farklı şeylerden, yollardan geçer.

Araştırmacı: Peki Belçika özelinde düşündüğünüz zaman durum nasıl?

Katılımcı 10: Burada değişiyor durum. Buradaki solcular daha çok.... İu.. şey... İrkçilik üzerinden değil de gerçek solculuk üzerinden yapıyorlar politikalarını. Yani şu ülkede her şey değişik. (...) Tamaaamen farklı yani. Oranın solu, buranın solu, buranın sağ, oranın sağ... Tamaaamen farklı. Türkiye'nin solu da, sağ da.... ikisi de faşizm, nasyonalizm, ırkçı bir görüş. Farklı yollardan. Buranunki sağcılar rasisttir. İu... solcuları da solcudur yani... Faşizm değil yani, ırkçılık yapmazlar yani.

Bu katılımcıya HDP hakkında ne düşündüğü sorulduğu zaman ise şöyle söylemiştir:

Şimdi HDP çok ince bir konu (gülüyor). HDP... Demirtaş çok iyi bir insan. İu... Sırrı Süreyya 'yı, Sırrı Bey'i çok seviyorum ben, konuşmalarını çok seviyorum. (...) Yani HDP değil, ben Demirtaş'ı söylüyorum. Ben Demirtaş'ı şeyde görüyorum. Ne ortada, ne sağda, ne solda... Tam... benim görüşüm sadece doğruları savunan bir insan. İsterse sağcı olsun, solcu olsun, doğruyu savunan bir insan. (Katılımcı 10, Erkek, 39, Çifte vatandaş, Brüksel)

Bu şekilde belirli bir ülke bağlamında sağın ve solun eleştirilmesinden ziyade bu ayrımın geçmişte kaldığını düşünen katılımcılar da vardır. Örneğin Türkiye’de Erdoğan’ı ve

AKP'yi destekleyen bir katılımcıya sağ ve sol kavramlarının kendisi için ne anlam ifade ettiği sorulmuş, katılımcı ise bu ayrıma karşı olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

Sedacım, sen o zamanları yaşamadın ama ben o zamanlar, 77-80 yıllarını yaşadım. (...) Üniversitesi'nde biz büyüdük, lojmanlarda oturuyorduk. Aaah, o öğrenciler! (...) Bi' taraf sağcıydı, bi' taraf solcuydu. Sabah bi kalkardık, evimizden çıkamazdık. O ona ateş eder, beş kişiyi öldürürdü; o ona ateş eder, hepsi 22-23 yaşında üniversite öğrencisiydi, sağcısı solcusu. Bunları keşke görmemiş olsaydım... (...) Çocukluğumuzu yaşayamadık biz o zamanlar. İnanır mısın, Allah'tan ki çocuktuk! Çünkü çocuk olmasak mecbur biz de ya sağcı olmamız lazımdı, ya bi' yere bağlanmamız lazımdı. Ama yaşar mıydık, yaşamaz mıydık, Allah var. (...) Fakat görünen tablo içler acısıydı. Yani (...) o günleri Allah sana göstermedi. Yani binler, her gün binlerce öğrenci ölüyordu. İstanbul'da, İzmir'de, Ankara'da, orada, burada, şurada, burada... İuu... Ha bazı kesimler, dedim ya 1980 yılında ihtilal oldu, rahmetli Kenan Evren ihtilal yaptı, askeri olaya el koydu. Herkes Kenan Evren'i çok düşman olarak görürdü. (...) adamı idam etmeleri için her türlü... Ama bana şahsi olarak sorarsan, ben Kenan Evren'i şu an görsem elini öperim. Neden? O adam el koydu, sopayı aldı eline, ben çocukluğumu yaşamaya başladım. Kimse kimseyi öldürmedi o zaman. Askerlerle biz aile gibi yaşamaya başladık. Sokaklarda askerler geziyordu. Şimdi... E askeriye el koydu diye yönetime, Ali'yi zindana attı, Veli'yi işkence yaptı, şunu yaptı, bunu (diyorlar)... Kardeşim! Ali Veli rahat dursaydı asker kakıp da onu işkenceye atar mıydı? Yok. E hadi benim suçum ne? (...) Benim hakkımı kim ödeyecek? Senin hakkın var mı benim çocukluğumu zehir zindan etmeye? (...) Yok işte, askeriye bizim adamı astı! Öbürü (diyor ki) "İşkence yaptı!" Rahat dursaydınız karrdeşim! Evinizden işinize, işinizden evinize gitseydiniz. Sağcıymış, solcuymuş! Ne sağcısı, solcusu ya? Ülkeyi mi kurtarıyorsun sen? Lan vatanına sahip çık, çalış kardeşim... Ben o yüzden karşıyım. Neden? Kimsenin hakkı yok benim çocukluğumu zehir zindan etmesine. Ben kendi yaşutularıyla mahalleimde çıkıp top oynayamadım. Okuluma rahat gidemedim. Niye? "Oğlum kurşun vurup değer sana... Aman çıkma şey olursun, aman çıkma bu olursun" (dediler). Valla açık ve net söylüyorum, Allah Kenan Evren'den razı olsun, Allah mekânını cennet etsin inşallah. O adam geldi, Türkiye "oooh", derin bi nefes aldı. Haaa, çok mu darbe yiyen oldu? Oldu. Ama hak ettiler yani. Çünkü onlar o durumu yaşattı orada. O da mecbur kaldı. (Katılımcı 23, Erkek, 51, Çifte vatandaşı, Brüksel)

Bu noktada Suveren'in (2013) sağ ve sol kavramlarının geçerliliğinin ve meşruiyetinin kalmadığı düşüncesinin de ideolojik-politik bir konuma işaret ettiğine ve siyasal farklılık ve ayrımların varlığını sürdürdüğüne ilişkin sözleri oldukça dikkate değerdir:

"Modern siyasetteki ayrışma eksenlerini tanımlayan kavram ve adlandırmaların geçerliliğinin yoğun bir biçimde tartışmaya açıldığı, 'sağ' ve 'sol' kavramlarının ve giderek 'ideolojilerin' hükmünün ve meşruiyetinin sorgulandığı 'yeni zamanlar'da yaşadığımız aşikâr. Ancak sağın, solun ve ideolojilerin hükmünün geçersiz kılındığı argümanı, görüşülen siyasetçilerin ilk elden onayladığı bir argüman olarak görünse de anlatılara yakından bakıldığında bunun pek de öyle olmadığını söylemek gerekli görünüyor; lafzen bu kavramların geçerliliğinin kalmadığı dile getirilse de siyasal farklılık ve ayrımların varlığını devam ettire geldiği söylenmelidir. Sözü edilen olgu, kavram ve terimlerin geçerlilik ve meşruiyetinin kalmadığı iddiasının bizatihi kendisinin ideolojik-politik bir konuma işaret ettiğini akılda tutmak gerekiyor" (Suveren, 2013, s. 185).

Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan birçok katılımcı için de durum oldukça benzerdir. Katılımcılar bu ayrımı reddettiklerini ya da önemsemediklerini söylese de Suveren'in dediği gibi "yakından bakıldığında" siyasi meselelere dair konumlanmalar ve sorulara cevap verirken benimsenen söylem biçimleri çoğu durumda farklı derecelerde de olsa bu ikiliğin bir tarafını işaret ediyor gibi görünmektedir. Örneğin yine Brüksel'de yapılan bir mülakatta bir dönem AKP'yi desteklemiş olan, ancak kendisiyle mülakat yapıldığı tarihte Meral Akşener'i desteklediğini söyleyen, kendi siyasi görüşünü "*Ben muhafazakâr bir ailede büyüdüm. Biraz milliyetçiyim.*" sözleriyle tarif eden genç bir katılımcı sağ ve solu çok detaylı bilmediğini söylemekte ve sağcılar ile solcuları birbirine karşı kışkırtılmış iki grup olarak nitelemektedir:

Sağ ve sol... Çok detaylı bilmiyorum. Yaşamadım da... Sanıyorum babalarımız yaşadığı dönem. Sağ ve sol kavgalarının dönemini. Ya benim okuduğum... İkisi de aslında aynı şeyi savunuyorlar, sadece birbirine karşı kışkırtılmış iki karşıt görüş diyeyim. İkisi de vatan diyor, tahminim ikisi de "vatan elden gidiyor" diyor ama... O zaman işte, birbirlerine karşı kışkırtılmış iki grup diye tahmin ediyorum. Gereği vardı, oynandı bu oyun. Hâlâ da oynanıyor. (Katılımcı 24, Erkek, 27, Çifte vatandaş, Anvers)

Oldukça benzer bir şekilde, kendisiyle Liège'de mülakat yapılan ve Türkiye'de hangi partilere daha sempatiyle baktığı sorulduğunda "*Yani AK Parti, MHP. İkisi daha samimi geliyor öbürkülerine göre.*" diyen ve neden bu iki partiyi daha çok beğendiğini "*Yani MHP olarak milliyetçilik, yaptıkları şey... Şimdilik, şu anda (desteklediğimiz) AK Parti mesela. (...) Ya işte milliyetçilik, belki vatanımızdan uzağız, burada yabancı olarak görüldüğümüz için. Öbürü de işte haberlerden gördüğümüz şeyler... Daha çok AK Parti'nin hizmet ettiğini görüyoruz haberlerde, ondan.*" sözleriyle açıklayan bir katılımcı sağcılık ve solculuk hakkında ise "*birbirini katletme yeri*" diyerek söz etmektedir:

Yani sağcılık-solculuk zaten çocukluğumuzdan beri sadece birbirini katletme yeri, başka bir şey değil. Özellikle 70'li yılların çocukları olduğumuz için velhasıl. Hâlâ desteklemiyorum. Ha diyom ya, vatanım için yapılan neyse o yapılınsın diyom sadece. Başka hiçbir şey değil. (Katılımcı 73, Kadın, 47, Çifte vatandaş, Liège)

Yine bir başka katılımcı, kendisi için sağ-sol ayrımının pek fazla anlam ifade etmediğini, vatandaşlara ve ülkeye yönelik hizmetleri önemseydiğini söylemekte; ancak Türkiye toplumunun yüzde 99'unun Müslüman olduğunu, din ve devlet işlerinin bazı konularda "ister istemez" ayrılamadığını söyleyerek dedesinden beri üç nesildir sağ partileri desteklediklerini ifade etmektedir:

Şimdi benim açımdan sağ ve sol pek fazla anlam etmez ama, hizmet bakımından eder. Bir de biz biliyorsun ki, yüzde 99'umuz Müslüman bir ülkeyiz. İu... Tabii ki biz Atatürk'ü çok severiz. Ama... İu... Bazı değerlerimizi de unutmamak şartıyla. Bizim ülkemizi Atatürk'tür tabii ki, büyük... bu hallere getiren... Yalnız Atatürk'ü severken diğer tarafta da peygamber efendimizi ve diğer ecdatlarımızı, Fatih Sultanları mesela unutmamız gerekir, değil mi? Bazı kesim mesela “Biz laikçiyik” diyorlar, “Biz işte dinle siyaseti birbirine, devlet işlerini ayırıyoruz biz” diyorlar. Tamam güzel, ayıralım amma... Bazı konularda olmuyor. İster istemez birbirinle iç içe geliyor. (...) Zamanla da olsa geliyor. Niye? Çünkü biz bu... Hem devletimize sahibiz hem dinimize sahibiz. Ben sol görüşleri biraz da bu konuda (eleştiriyorum). Yoksa benimki sol olmuş, sosyal demokrat olmuş veya ne bileyim sağcı olmuş işte, Doğru Yol'da olmuş, o olmuş, bu olmuş, fark etmiyor. (...) Ülkemizin millî çıkarları bizi ilgilendiren. Mesela ülkemizde biliyorsun ki bir terör belası var. Yani bu konuda hep bir olmazsak, ayrı ayrı yerlerden ses çıkarsak, bu hoş olmaz ülkemiz için. (...) Siyasi görüşüm olarak, hep biz zaten rahmetli dedemden dolayı sağ partilerden şeydiriz. (Katılımcı 86, Erkek, 48, Çifte vatandaş, Liège)

8.4.2. Siyasal Katılımı Sağ-Sol Ayrımına Göre Şekillenen Katılımcılar

İlk olarak şunu belirtmek gerekir ki, kendileriyle mülakat yapılan bireyler sağ-sol ayrımını güncel ve geçerli bulsa ve kendilerini “sağcı” ya da “solcu” olarak niteliyor olsa da bu kategoriler oldukça heterojen ve sübjektiftir. Örneğin kendisini “İslamist”, “Kemalist”, “sosyalist” ya da “komünist” olarak niteleyen ve birbirinden çok farklı düşüncelere sahip, gerek Türkiye’de gerek Belçika’da birbirinden farklı partilere oy veren, farklı siyasetçileri ve farklı politikaları destekleyen katılımcıların her biri kendisine “solcu” diyebilmektedir.

Örneğin Anvers’te kendisiyle mülakat yapılan bir katılımcı sağın ve solun kendisi için ne anlam ifade ettiğini, bunları nasıl tarif ettiğini ve hangi değerleri temsil ettiklerini düşündüğü sorulduğunda Belçika’da sağ ve sol anlayışının “karman çorman” olduğunu ifade etmiş ve şunları söylemiştir:

***Katılımcı 56:** Sağ ve sol hangi değerleri temsil ediyor... İu... Ya var ya... O benim sağ ve sol anlayışım burada, böyle karman çorman oldu. Türkiye'deyken sağ dedin mi vatansever, İu... ya da bizim için patronsever, patroncu, işte şeydi. Sol da işçilerin yanında, işte daha şey... Bir şey yaptığı görülmemiş de... İşte öyle empoze edilmeye çalışılıyordu. Burada tabii biraz daha sağ-sol... Burada da sağ aynı şekilde daha milliyetçi, yabancı karşıtı, işte yabancılara karşı kanunları daha ağırlaştırmaya çalışan bir grup var. İu... Sol da, buradaki sol, hani böyle kitaplarda okuduğumuz, sol olmaya çalışan, işçinin yanında... Sendikalar sol, gerçek sendika... Yani sarı... Türkiye'de sarı sendika diye bir şey var ya işte... Sendika ama devlet yanlısı, nasıl oluyorsa! Buradaki sendikayla devlet bile uğraşmak istemiyor yani. Bıktırıyorlar, adamlar gerekirse bir sene, bir buçuk sene görüşmelere gidip geliyor. Patron olarak bir mahkemeye gidiyorsun, karşında yedi tane sendikanın uzman avukatı yani, şey*

yapıyor tamamen. Ve sağ-sol diye bir şey yok, işçi hakkı... Hani hepsi sola bağlı sendikalar. Onların düşünceleriyle hareket ediyorlar yani. Onun için, benim için yani sol dediğinde daha işçi kısmına yakın. Sağ da daha patron kesimine yakın.

Araştırmacı: Daha özel sermaye...

Katılımcı 56: Daha özel sermaye, kapitalist... Daha kapitalizm için şey yapan, çalışan bir düzen gibime geliyor.

Araştırmacı: Ama yani burada biraz daha...

Katılımcı 56: Solcu... Solcu İslamist diye bir şey olsa ben olurum haha (gülüyor). Öyle bir şey olmak isterdim yani (gülerek söylüyor).³³⁹

Sağ-sol ayrımının kendileri için önemli olduğunu belirten katılımcıların özellikle Türkiye'deki siyasi partilere yönelik sağ-sol tanımlamaları birbiriyle her zaman örtüşmemektedir. Örneğin bazı katılımcılar AKP'yi "sosyalist-muhafazakâr" olarak tarif ederken bazıları "sağcı", bazıları "faşist" olarak nitelmiş; bazı katılımcılar CHP'yi "sol-sosyalist" olarak nitelerken bazıları ise "ırkçı" ya da "faşist" gibi nitelermeler yapmıştır. Benzer şekilde HDP'yi de "Kürt milliyetçisi" ve "sağ" bir parti olarak nitelleyenler olmakla birlikte, TBMM'deki tek "sol" parti olarak nitelleyenler de bulunmaktadır. Bu bağlamda katılımcıların sağa ve sola ilişkin sınıflandırmaları farklılaşsa da, genel olarak onların bu konudaki düşünce ve algılamalarının ulusötesi siyasal katılımlarında oldukça belirleyici olduğunu ifade etmek mümkündür.

8.4.2.1. Türkiye'de Sağı, Belçika'da Solu Desteklemek

Sanders vd. (2014, s. 243), İngiltere'deki etnik azınlık seçmenlerinin sağ-sol ideolojik yelpazesindeki konumlarına ilişkin hesaplamalara, beyaz çoğunluk (*white majority*) seçmenden daha az önem verdiğini, ancak belirgin bir parti seçimi hesabı yaptıklarını ortaya koymaktadır.³⁴⁰

³³⁹ Bu erkek katılımcı Türkiye'de solun dini değerlere, farklı inançlara hoşgörü göstermediğini düşünmekte ve şunları söylemektedir: "Bizde işte türbanı... ki ben o dönemde de türban niye serbest bırakılmamış diye, onu savunuyordum yani. (...) Ya insan özgürlüğü bu, bırak onlar da giysin yani! Fransa'da... Gerçi şimdi bunlar da (Belçika) yasaklamaya başladı. Burada, Fransa'da, Hollanda'da kızlar başörtüsüyle okula giderken... Okuma hakkı... Başörtüsüyle okumanın ne alakası var? Ama Türkiye'de yasaktı. Ve bunu sol... Solun şeyiyle, baskısıyla bu şey kalıyordu yani, yasak kalıyordu. O da bir solun bence... Sol normalde düşünce özgürlüğü, şey, bunları temsil eder ama orada biraz... İı... Ya dediğim gibi, Türkiye'nin siyasi yapısı biraz şey... saçma... (...) Yok yani, solcunun solcuyla alakası yok. Şey... Sağcılar biraz daha hani milliyetçi ama... (Araştırmacı: Burada sağı ve solu kendi tanımlarına biraz daha uygun mu buluyorsunuz?) Evet, aynen."

³⁴⁰ Yazarların (2014, s. 249, dipnot 13) ifadesine göre, katılımcılara siyaset hakkında düşünürken kendilerine "sol" ya da "sol kanat", "sağ" ya da "sağ kanat" gibi terimler kullanıp kullanmadıkları sorulmuş; yerlilerin yüzde 40'ı bu şekilde düşündüklerini ifade ederken etnik azınlıkların yalnızca yüzde 34'ü bu şekilde düşündüklerini belirtmiştir. Yazarlar (2014, s. 243) ayrıca, İngiltere'de Thatcher-sonrası dönemde

Çeşitli sebeplerle Avrupa'ya göç eden ve çifte vatandaşlık elde eden Türkiye kökenli göçmenlerin Avrupa'daki seçimlerde sol partilere ve adaylara, Türkiye'deki seçimlerde ise sağ partilere ve adaylara oy verdiği sıkça tartışılan bir konudur. Bu bireylerin siyasete ilgi duymak, diğer bireylerle siyaset tartışmak, bir siyasi örgüte üye olmak, eylem yapmak, mitinglere ve protestolara katılmak gibi farklı türlerdeki siyasal katılımları da benzer şekilde genellikle Avrupa siyaseti söz konusu olduğunda sol, Türkiye siyaseti söz konusu olduğunda ise çok sağ siyaset ekseninde gerçekleşmektedir ve yine aynı kişilerin, kendilerini temsil eden siyasi partiler, sendikalar, sivil toplum örgütleri gibi çeşitli aktörlerle etkileşimleri de benzer doğrultuda şekillenmektedir.

Mügge vd. (2021, s. 416), Hollanda'da yaşayan Türkiyeli seçmenlerin parti tercihlerini karşılaştırarak seçmenlerin Hollanda seçimlerinde çoğunlukla ilerici bir sosyal demokrat parti olan İşçi Partisi'ni (PVDA), Türkiye'de ise AKP'yi ve muhafazakâr bir aday olan Erdoğan'ı desteklediğini söylemektedir. Yazarlar bu durumun seçmenlerin sosyo-ekonomik geçmişleri ve sosyal sınıfları ile açıklanabileceğini, AKP'nin muhafazakâr, dindar, alt, alt-orta ve orta sınıfları temsil ettiğini; Hollanda İşçi Partisi'nin ise geleneksel olarak göçmen kökenli işçiler de dahil olmak üzere işçileri temsil ettiğini ifade etmekte ve iki ülke arasındaki oy verme davranışına ilişkin bu farklılığın mutlaka bir tezat (*contrast*) oluşturmadığını söylemektedir. Yazarlar bu durumu seçmenlerin göçmen işçilik geçmişlerine ve çoğunlukla Türkiye'nin muhafazakâr bölgelerinden (İç Anadolu'dan) gelmiş olmalarına bağlamaktadır.

Ancak bir ülkede sağ destekleyip başka ülkede solu desteklemenin altında yatan sebepler oldukça çeşitlidir ve bu şekilde oy kullanan seçmenler kendi siyasal katılımları ile çok farklı şekillerde ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla bu konuda ortada bir karşıtlık olduğu düşünülen durumlarda seçmen için bir karşıtlık olmayabilmekte ve seçmen bir ülkede sağ diğer ülkede ise solu desteklerken kendisini çok tutarlı hissedebilmekte, karşıtlık olmadığının düşünüldüğü durumlarda ise seçmen için onu harekete geçiren ve bu karşıtlığı çözmeye yönlendiren bir karşıtlık olabilmektedir. Dolayısıyla bu durumun - aktörlerin ilişkilendiği bağlamlardan ve onları belirli şekillerde hareket etmeye sevk eden etkenlerden bağımsız olarak- bir çelişki olduğunu söylemek ne kadar zorsa aynı şekilde çelişki olmadığını söylemek de o kadar zor görünmektedir.

solun ve sağın iki büyük partisinin kendilerini siyasi merkeze daha yakın konumlandırmalarının da seçmenlerin ideolojik değerlendirmeleri geri planda bırakmasında etkili olabileceğini söylemektedir.

Baysu ve Swyngedouw (2020), Avrupa'daki Müslüman azınlıkların oy verme davranışını Müslüman kimliğinin mi sol-sağ ideolojisinin mi belirlediğini açıklamak amacıyla yapmış oldukları çalışmada, çifte vatandaşların yaşadıkları ülkede ve köken ülkelerinde farklı şekillerde oy verebildiklerini ifade etmekte; Belçika'da yaşayan Müslüman Türkler için otoriteryanizm, düşük siyasal etkinlik (*low political efficacy*) ve yüksek yoksunluğun (*high deprivation*) Türkiye'de sağ partilere oy verme davranışına yol açarken; yine düşük siyasal etkinlik ve yüksek yoksunluğun Belçika'da sol partilere oy verme davranışına yol açtığını söylemektedir.

Yazarlar (2020), katılımcıları dinsel pratikleri dikkate alınarak “ılımlı” veya “katı” Müslümanlar olmak üzere ikiye ayırmıştır. Çalışma, katı Müslümanların Türkiye'de sağa oy verdiklerini ve bu durumda ideolojinin belirleyici olmadığını; Belçika'da ise tam aksine Müslüman kimliğinin değil, ideolojinin oy verme davranışını belirlediğini iddia etmektedir. Buna göre, Belçika'daki ılımlı Müslümanlar ideolojilerine göre oy vermekte ve sağ eğilimliler sağa oy verirken daha katı Müslümanlar dezavantajlı bir azınlık grubu olarak çıkarlarına göre oy vermekte ve sola yönelmektedir. Yazarlara göre, aynı kişiler Türkiye'de ise dinî sebeplerle sağı desteklemektedir.

Baysu ve Swyngedouw'un (2020) bu çalışması, siyasal katılımın ve oy verme davranışının nicel yöntemlerle analizinde karşılaşılabilecek bazı metodolojik sorunlar bakımından önemli bir örnektir. Yazarların (2020, s. 7) kullanmış olduğu veri, Belçika'nın Liège ve Anvers şehirlerinde yaşayan toplam 447 Türkiye kökenli Belçika vatandaşından temsili örneklem yoluyla toplanmıştır. Bu ankette, Türkiye'de 10 Ağustos 2014 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı Seçimi'ne ilişkin üç soru bulunmaktadır. Bunlardan ilki, katılımcıların bu seçimde oy verip vermedikleri; ikincisi, oy verdilerse kime oy verdikleri; üçüncüsü ise eğer oy vermedilerse, oy vermiş olsalardı kimi tercih edecekleri hakkındadır. İlgili anket çalışmasının kod kitapçığında (Swyngedouw vd., 2015) görülmektedir ki, seçimlerde oy vermiş olan toplam 115 kişiden 81'i Erdoğan'a, 24'ü İhsanoğlu'na, 10'u da Demirtaş'a oy vermiştir. Seçimde oy vermemiş toplam 241 kişiden ise, 167'si oy vermiş olsalardı Erdoğan'ı, 34'ü İhsanoğlu'nu, 40'ı ise Demirtaş'ı tercih edeceklerini söylemiştir.

Yazarlar (2020, s. 8) bu verinin analizinde, Türkiye'deki oy verme davranışını iki değişken ile ele aldıklarını ifade etmektedir. Buna göre, AKP'nin adayı Erdoğan'a oy

vermiş olan kişiler “1=sağ-kanat”, İhsanoğlu veya Demirtaş için oy verenler ise “0=sol-kanat” olarak nitelenmiştir. Ancak, ilk olarak, İhsanoğlu’nun ilgili seçimde CHP ve MHP’nin ortak adayı (“çatı aday”) olmasına rağmen çalışmada yalnızca CHP’nin ve merkez solun adayı olarak gösterilmiş olması onun adaylığının niteliğini yeterince dikkate almamakta ve kendisine MHP seçmeni tarafından verilmiş olan desteğin “sol” oylar kategorisinde düşünülmesi gibi bir sonuca yol açmaktadır. Bunun bir devamı ve ikinci olarak, HDP’nin ve sol kanadın adayı olarak nitelenen Demirtaş’ın, İhsanoğlu ile birlikte aynı kategoride (sol-kanat) ele alınmış olması, istatistiksel olarak hatalı bir birlikte değişme ilişkisi ortaya konmasına yol açmaktadır. Sayer (2017, s. 222), matematiksel temsillerin pratik açıdan uygun olması için gerçek nesne ve süreçlerin neye benzemesi gerektiğinin sorulması gerektiğini ifade etmektedir:

“Matematiksel akıl yürütmenin tümüyle biçimsel doğası, bizi, onun uygulandığı zaman pratik uygunluğa sahip olup olmadığını sorgulama ihtiyacından kurtarmaz. Tersine, tam da matematik nötr olduğu için onu dünyaya uygulamada kullanılan soyutlama biçimlerinin uygunluğunun yakından incelenmesi gerekir.”

Nitekim, Cumhurbaşkanlığı Seçimi’nde İhsanoğlu, kendini “sağcı” olarak niteleyen birçok seçmenden oy almış ve kendini “solcu” olarak niteleyen birçok seçmen tarafından da CHP’den aday gösterilmesi eleştirilmiş bir siyasetçidir. Bu yönüyle İhsanoğlu gerek Demirtaş’ı gerekse Erdoğan’ı desteklemeyen ve sağ-sol ölçeğinin farklı noktalarındaki bazı partilerin³⁴¹ desteğini almış olsa da Cumhurbaşkanlığı Seçimi’nden sonra, 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri için MHP’den aday olarak milletvekili seçilmiştir ve kendisini ideolojik duruşu itibarıyla “sol-kanat” bir siyasetçi olarak nitelemek mümkün değildir.³⁴²

³⁴¹ İhsanoğlu, 2014’te yapılan Cumhurbaşkanlığı Seçimi sürecinde CHP ve MHP’nin ortak adayı olsa da Demokratik Sol Parti (DSP), Liberal Demokrat Parti (LDP), Demokrat Parti (DP), Bağımsız Türkiye Partisi (BTP), Büyük Birlik Partisi (BBP), Devrimci Halk Partisi (DHP), Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP), Doğruyol Partisi (DYP), Kadın Partisi (KP), Halk ve Adalet Partisi (HAP), Toplumsal Uzlaşma Reform ve Kalkınma Partisi (TURK Parti), Büyük Anadolu Kalkınma Hareketi (BAK Parti) gibi partiler tarafından desteklenmiştir.

³⁴² Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan birçok katılımcı CHP’yi sol bir parti olmamakla eleştirmiştir. Ancak daha spesifik olarak Ekmeleddin İhsanoğlu ve Mansur Yavaş gibi isimlerin aday gösterildiği bir partinin sol bir parti olamayacağını ifade eden katılımcılar olmuştur: “*Ekmeleddin’i getirip aday gösterdi, niye gösterdi? Belediye başkanlığına da gösterdi yerelde! (...) Nasıl buna sen sol diyebilirsin? Ben “sosyal demokrat” dahi diyemiyorum ama diyorum şu an!*” (Katılımcı 37, Kadın, Anvers). İhsanoğlu, birçok katılımcının mülakatlarda andığı bir siyasi figürdür. Örneğin Liège’de mülakat yapılan ve aslında AKP’li olmadığını, gençliğinden beri MHP’yi desteklediğini ifade eden bir katılımcı da İhsanoğlu için “adam eski bizim partiliymiş” diyerek gülmekte ve seçimde yine de Erdoğan’ı desteklediğini söylemektedir: “*(...) şimdi tutup da öbür tarafta, Demirtaş, öbür tarafta Ekmeleddin! Hiç tanımıyorum. Adam oraya... ki adam (İhsanoğlu) bizim eski, bizim partiliymiş (gülyüyor). (...) E öbür tarafta da Erdoğan!*” (Katılımcı 71, Erkek, Liège) Kendisiyle Anvers’te mülakat yapılan, AKP’yi ve Erdoğan’ı destekleyen, Millî Görüş çizgisindeki bir katılımcı da İhsanoğlu’nun İslam İşbirliği Teşkilatı’nda (İİT) genel sekreterlik

Dolayısıyla Baysu ve Swyngedouw'un (2020) çalışmalarında İhsanoğlu'nu sol-kanat bir aday olarak ele almaları İhsanoğlu ve Demirtaş'ı destekleyen katılımcıların siyasal katılımını "sol-kanat" olarak homojenleştirmektedir. Oysaki bu iki siyasetçinin destekçileri çoğu yönden oldukça farklı düşünce ve değerleri savunmaktadır.

Ayrıca, yazarlar, çalışmada, ulusal ve etnik kimliği bir değişken olarak ele alırken hem Belçika'ya hem de Türkiye'ye yönelik bağlılık duygularını (hiç bağlı değil=1 ve çok bağlı=5) şeklinde ölçeklendirerek bu bağlılığın kuvvetini dikkate alıyor olmalarına karşın aynı şeyi belli bir ideolojiye bağlılığın kuvveti için yapmamaktadırlar. Aksine sadece bireylerin kendilerini sağ-sol ölçeğinde nereye yerleştirdiklerine (en sol-kanat=0 ve en sağ-kanat=10) dair veri ile analiz yapmaktadırlar. Ancak, sonuçta bu durum, bu araştırmanın verileri tarafından da işaret edildiği üzere, bireylerin belli bir ideoloji ile ilişkilendirme biçimleri ve bu ilişkilendirilmenin kuvvetinin onların davranışları üzerindeki etkisinin eksik bir değerlendirmesinin yapılmasına yol açmaktadır.

Somers ve Gibson (1994, s. 65-69'dan akt. Emirbayer, 2012, s. 32), şöyle söylemektedir:

“Sosyal bir kimlik veya kategorik yaklaşım, dahili olarak normal şartlar altında bu kategori içindeki aktörlerin tahmin edilebilir biçimde davranacakları gibi istikrarlı kavramlar olduğunu öngörürken; ilişkisel (işlemsel) yaklaşım bu aktörü uzay ve zaman içerisinde değişen ve bu nedenle, harekette kategorik bir istikrarı engelleyen

görevi yapmış, muhafazakâr görüşte ve “neredeyse İslamcı” denilebilecek bir aday olduğunu ifade etmiş ve CHP'nin böyle bir aday göstererek solu terk edip merkeze yaklaşmaya mecbur kaldığını düşündüğünü dile getirmiştir. Öyle ki, katılımcı, 2014'te yapılan Cumhurbaşkanlığı Seçimi'nde desteklediği aday olan Erdoğan kaybedip İhsanoğlu kazanmış olsaydı bile kaybedilmiş bir şey olmadığını düşüneceğini ifade etmiştir: “*Şu an muhafazakârlığın dışında birinin başkan olması yani, istisnai (...) Ne olursa olsun, yani hani, sosyalistler de mecburen muhafazakâr birini aday gösterecek veya kendi içlerinde muhafazakârlığa en yakın olanını gösterecek. Bu benim için çok hani olumlu bir gelişme yani. Yani Kemalistler de muhafazakârlığa, (...) yani gidip de kendi en militanını değil de muhafazakârlara en yakınını gösterecek. (...) (Araştırmacı: Aslında Cumhurbaşkanlığı Seçimi'nde de CHP'yle MHP ortak aday çıkarıp Ekmeleddin İhsanoğlu'nu aday göstermişti. Biraz aslında dediğiniz gibi bir düşünceyle belki...) Evet, aynen o şekilde! Çünkü hani, o seçimi kaybetseydik diyelim, kaybettiğimiz çok da bir şey olmayacaktı yani hani. Ekmeleddin İhsanoğlu gelecekti. O adam, yani Tayyip Erdoğan öncesindeki iktidarlara bakılırsa, yani neredeyse İslamcı denilebilecek bir adam. Sonuçta İslam İşbirliği Teşkilatı'nda başkanlık... veya hani bir görev yapmıştı, genel sekreterlik olabilir. Yani hani bir önceki dönemde denk gelseydi, fazla İslamcı diye partisi kapatılabilecek bir adamı CHP yani aday göstermek zorunda kaldı. (...) Biraz daha merkeze yaklaştı.*” (Katılımcı 52, Erkek, Anvers). Yine Anvers'te yapılan bir odak grup görüşmesinde de bazı katılımcılar HDP'li ya da AKP'li olmadıkları için mecburen İhsanoğlu'nu desteklediklerini, ancak sol görüşlü HDP'liler tarafından eleştirildiklerini anlatmıştır: “*Katılımcı 42: İhsanoğlu'na verdik. O da... HDP'ciler diyor, iyi diyor, siz diyor, Alevi katiline oy verdiniz, diyor. (...) Katılımcı 41: HDP'liler niye ona verdiniz, diyor. Katılımcı 42: Bu sefer de onu şey yapıyorlar! Solcular işte, buradaki sol görüşlüler (eleştiriyor). (...) Valla HDP'ci değillik, AKP'ci de değillik. Başka seçeneğimiz mi vardı? Ona verdik yani... Katılımcı 41: Evet biz başka seçenek bulamadık. Katılımcı 42: Mecburiyetten yani...*”

ilişkiler ve hikayeler içine oturtmaktadır (...) analitik ilişkisellikten ayrılmış bir aktörün sınıflandırılması ne ontolojik olarak akıllıcadır ne de anlamlıdır”.

Ayrıca çifte vatandaşların siyasal katılımını ele alan nicel çalışmalarda katılımcılara sahip oldukları ideolojiyi ya da siyasi görüşlerini tek bir soru ile ve ülke belirtmeden sormanın doğru bir yöntem olmadığını ve gerçekliği bağlamdan kopararak veri yanlılığına yol açabileceğini söylemek mümkündür. Zira bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcılara siyasi görüşlerini nasıl tanımladıkları ve tarif ettikleri sorulduğunda da en sık alınan cevaplardan biri “Hangi ülkede?” sorusu olmuştur:

Araştırmacı: Peki siz siyasi görüşünüzü nasıl tanımlıyorsunuz, nasıl tarif edersiniz?

Katılımcı 10: Burada mı, Türkiye’de mi?

Araştırmacı: Her ikisi için.

Araştırmacı: Siyasi görüşünüzü nasıl tarif edersiniz, nasıl tanımlarsınız?

Katılımcı 52: Burada mı, yoksa Türkiye’de mi? (Gülüyor) Çünkü...

Araştırmacı: Ayı ayrı cevap verebilirsiniz.

Araştırmacı: Kendi siyasi görüşünüzü nasıl tanımlarsınız, nasıl tarif edersiniz?

Katılımcı 73: Belçika mı, Türkiye için mi?

Araştırmacı: Her iki ülke için de söyleyebilirsiniz.

Bu konu oldukça önemlidir, zira çoklu vatandaşlığa sahip bireyler vatandaşlığına sahip oldukları ülkelerdeki siyasi gelişmelerle her zaman eşit derecede ilgilenmemekte, gündemi eşit derecede takip etmemekte ve siyasi partiler ya da siyasetçilerle eşit derecede ilişkilenebilmektedir. Genellikle ülkelerden biri daha ağır basmakta, o ülkeyle ilgili cevaplar daha derinlikli, kapsamlı ve detaylı olmaktadır:

Araştırmacı: Kendi siyasi görüşünüzü nasıl tarif edersiniz, nasıl tanımlarsınız?

Katılımcı 64: Siyasi görüşüm (anahtar kişi ile birlikte gülüyorlar). Ya ben şu anda siyasi görüşüm yok, yani bağımsızım (gülerek).

Katılımcı 63: Bu (soru) Türkiye için mi, burası için mi?

Araştırmacı: İki ülke için de cevap verebilirsiniz aslında.

Katılımcı 64: Ooo, Türkiye için, ooo! Türkiye için... Şimdi (gülerek)... Uzun bir konu...

Nitel bir araştırmada çifte vatandaşlığa sahip bireylerin bu ikili durumunu gözeterik araştırmacının soruyu revize etme, katılımcıya tam olarak neyin sorulduğunu açıklama, alınan cevabı derinleştirmek için ek sorular sorma olanağı çoğu durumda bulunmaktadır. Ancak nicel bir araştırmada katılımcının zihnindeki “Hangi ülkede?” sorusu muhatap bulamayacak ve katılımcı soruyu ya cevapsız bırakacak ya da siyasi görüşünü 1 ile 10 arasındaki değerlerden biriyle tarif etmek için gerçeğe uygun olmayan bir seçim yapmak zorunda hissedebilecektir. Baysu ve Swyngedouw’un (2020, s. 9, Tablo 1) çalışmasında

1’den 10’a kadar ölçeklendirilen “ideoloji” değişkeni için ortalama 4,34, standart sapma 2,40 olarak gösterilmektedir. Ancak yazarların çalışmasında, katılımcıların ne düşünerek kendilerini sol-sağ ölçeğinde konumlandıkları tartışmalı görünmektedir.

Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan ve Türkiye’de sağ, Belçika’da ise solu destekleyen katılımcıların kendilerine sorulan sorulara vermiş oldukları yanıtlardan yola çıkarak öncelikle bu şekildeki oy verme davranışının ardında çoğu zaman birbiriyle kesişen iki temel durumun söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki göçmen kökenli bireylerin Avrupa’daki yaşamlarına ilişkin genellikle sergiledikleri araçsal ve pragmatik tutumdur. İkincisi ise siyasete ilişkin genel bir bilgisizlik ve bununla birlikte, hatta birçok durumda bundan da kaynaklanan, siyasete ilgisizliktir.

Mills (1974, s. 485-486), Amerika’daki siyasal iktidar konusunu ele aldığı *İktidar Seçkinleri* eserinde, demokrasiye temel olması gereken “aydın, ussal, bilgili” bireylerin zaman zaman “resmî yalanlar” söyleyen devlet adamlarından televizyonlarda kitleleri oyalayan “televizyon soytarlarına” kadar çeşitli kimselerce koşullandırılmış, güdümlenmiş birer kitle insanı durumuna indirgendüğünü söylemekte ve kitle toplumunda yaşayan bireylerin belirli bir ahlaki inanç sisteminin olmayışı nedeniyle kolayca güdümlenebildiklerini, değerler ve kurallar durmadan değiştiği için hiçbir şeye güvenmeyecek bir duruma düştüklerini, sonunda ise çareyi, “küçük-adam-Makyavelciliği”nde bulduklarını söylemektedir.³⁴³ Mills’in (1974) bu ifadeyle kastettiği davranış biçimi; değerlerin sürekli değiştiği bir toplumda gerçekliğe, bilgiye ve değerlere artık önem vermemek ve değerleri, belirli amaçlara ulaşmak için pragmatist bir şekilde kullanmaktır. Bauman (2015), idealler ile gerçeklikler arasındaki farkın bazen seçeneksizlikten kaynaklandığını şu sözlerle ifade etmektedir:

“İnsanlara önem verdikleri değerleri sorduğunuzda, birçoğunun, belki de hemen herkesin en başta eşitlik, karşılıklı saygı, dayanışma ve dostluk dediğini duyabilirsiniz. Ancak günlük davranışlarına, uygulamadaki yaşam stratejilerine baktığınızda büyük ihtimalle puan fikstüründe değerlerin çok farklı yerlerde olduğunu göreceksiniz... İdealler ile gerçeklikler, kelimeler ile fiiliyat arasındaki

³⁴³ Mills’in (1974) “küçük-adam-Makyavelciliği” ifadesi, Reich’in (2011) *Dinle Küçük Adam* eserine atıf yapmakta ve bu eserde tarif edildiği hâliyle, başlıca özellikleri sorumluluk almamak, sorgulayarak gerçekliğe ulaşmaya çalışmamak, dünyadaki toplumsal sorunlarla ilgilenmemek, kendi özgürlüğüne önem vermemek ve kolayca manipüle edilmek olan “dindar” ve “vatansever” bir bireyin (ve aslında bireyden de öte, yapısallaşan bir zihniyetin) Makyavelciliğini anlatmaktadır. Bu eserde Reich (2011, s. 91), küçük adama şöyle seslenmektedir: “En kötü araç olsa bile amaç aracı haklı çıkarır, diye inanıyorsun. Ama yanlısın var. Amaçla araç birbirinden ayrılamaz. Bugün her attığın adım, yarınki yaşamındır.”

farkın ne kadar büyük olduğunu anlayınca hayretler içinde kalacaksınız. Yine de çoğumuz ikiyüzlü değiliz; en azından, bilerek ya da başka seçeneğimiz olduğunda böyle davranmıyoruz. Çoğu insan (belki de hiç kimse) hayatını yalan içinde sürdürmeyi tercih etmez. Doğru sözlülük de pek çok insan kalbi için önemli bir değerdir ve çoğumuz yalan söyleme ihtiyacının (zorunluluğundan bahsetmeye bile gerek yok) sık sık, en iyisi hiç ortaya çıkmadığı bir dünyada yaşamayı isteriz. O halde, kelimeler ile fiiliyat arasındaki fark nereden kaynaklanıyor? Gerçeklikle yüzleştiklerinde kelimelerin şansının çok az olduğu sonucuna varabilir miyiz?” (Bauman, 2015, s. 72).

Kendileriyle mülakat yapılan ve sol görüşlü olmamalarına rağmen Belçika’da solu destekleyen bazı katılımcılar, başka seçenekleri olmadığı için ve haklarını sol partiler koruduğu için mecburen sola yöneldiklerini söylemektedir. Örneğin bir katılımcı, “Sizce her iki ülkede sağı ya da her iki ülkede solu desteklemek mi tutarlı bir siyasal davranış? diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir:

Ya aslında öyle olması lazım. Ama lazım ama... E şimdi ülkelerde de sağ-sollar da işte değişiyor yani. Türkiye’deki bir sağ-sollan buradaki bir sağ-sol da aynı değil yani. Öyle olunca da şimdi Türkiye’de yaşıyormuş olsak yani sol partilere, tamam, meyilli değiliz, daha çok sağ partilere meyilliyiz. Şimdi Avrupa’da yaşıyorsun, sen sağa meyillisin ama senin haklarını en iyi şekilde koruyacak sol taraf. O zaman mecbura kalıyorsun, sol tarafa kayıyorsun. Sağ tarafa kaysan, o zaman da seni baltalayacak yani. Öyle olunca da mecbur yani... (Katılımcı 1, Erkek, 43, Çifte vatandaş, Brüksel)

Anvers’te yapılan bir odak grup görüşmesinde, Belçika vatandaşlığı olmayan bir katılımcı Belçika’da sola, Türkiye’de sağa oy verilmesi hakkında konuşurken Belçika ile hiçbir kan bağları, hiçbir organik bağları bulunmadığını, dolayısıyla Belçika’da sağa oy vermenin Türk toplumunun çıkarlarına uygun olmadığını düşündüğünü şu sözlerle ifade etmiştir:

Neden? Neden ben oy verecem ki sağ partiye? Benim çıkarıma... Türkiye’yle buranın arasında üç bin kilometre fark var, hiçbir kan bağı yok, hiçbir organik bağ yok. Burada çıkarıma... Benim oy hakkım yok da... olmasın da istemiyorum... olsa... veya... tabii ki, illa bazı çalışmalarımız var bu konuda... bazı çalışmalarımız, benim bağlı bulunduğum sivil toplum kuruluşlarında... hangisi Türk toplumuna, yabancılara (masaya vuruyor), halka (masaya vuruyor) uygunsam... halkın bütünlüğünü kucaklıyorsa ben o partiye oy veririm. E Türkiye’de de aynı. (Türkiye’de sağa, Belçika’da sola oy vermek çelişki) değil, kesinlikle değil ya! (...) Bakın, siz su istediniz, değil mi? Neden? İhtiyacınız... Suyu ihtiyacınız vardı. Bir sürü içecek vardı, neden suyu seçtiniz? Su istediğiniz için. Ha ben de... Bir sürü seçmen hakkı (oy verecek alternatif) var Belçika’da. (...) Bütün halkları en iyi kuşatacak kimse, (sorunlara) en iyi cevap verecek kimse, onu seçerim. (...) Hangisi cazibime geliyorsa ben ona şey yaparım. (Katılımcı 60, Erkek, 39, Türkiye vatandaşı, Anvers)

Sosyalist Parti Milletvekili Hasan Koyuncu, Şener'in (2020) kendisiyle yaptığı bir röportajda şöyle söylemektedir:

“Avrupa’da sol partiler sosyal haklar, sağlık hakları, lojman politikalarında bu partileri destekliyor. Sol partiler yabancıların sorunlarına büyük önem veriyorlar. (...) Dünyanın her yerinde işçiler sol partilere (oy) atar”.

Ancak bu çalışmanın önemli bulgularından biri, Türkiye’de sağ, Belçika’da solu destekleyen bazı katılımcıların aslında Belçika’da da sol politikaları benimsemediği ve desteklemediğidir. Aksine bu bireyler özelleştirmeler, vergilerin azaltılması, işsizlik yardımlarının kesilmesi gibi politikaları desteklemektedir. Bu katılımcılar arasında Belçika’daki yeşil partilerin (ECOLO ve GROEN) politikalarını da eleştirenler olmuştur. Katılımcıların görece yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip olmaları ve sol bir ideolojiye sahip olmamalarının bu durumda etkili olduğu düşünülmektedir. Esasen çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların büyük çoğunluğu görece yüksek aylık gelire sahip görünmektedir. Kesteloot ve Meert (2000, s. 61-63) de 30-40 yıl önceki bir veriden söz ediyor olsalar da, 1981 ile 1991 yılları arasında Türkiyeli haneler arasında ev sahibi olanların sayısının yüzde 13’ten yüzde 37’ye çıktığını; ucuz ve düşük kiralı evler satın alarak mülk sahibi olduklarını, sosyal ağlara ve hayatta kalma stratejileri geliştirmek için diğer varlıklara erişimi olan yerleşim yerlerini koruduklarını söylemektedir. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bireylerin de birçoğu ev ve araba sahibidir. Bazı katılımcılar özellikle otopark ücretlerinin ve araba vergilerinin arttırılması gibi politikalarından şikâyet etmişlerdir:

Bi ara ECOLO yükseldiydi, ama yok yani... uu... çevre için... çevrim için arabayı kullanmayın, şöyle olsun, arabanın vergisi çoğaltıyor, park yerleri azalıyor ağaç dıkecez, şey dıkecez... Yok evlerde mor poşetleri kullanalım, diyor... E kusura bakma... Dediğim gibi hani 80 metrekarede yaşıyorum ben. Kompost yapmak için... Yani meyve çöplüklerimi, şey çöplüklerimi evimde bekletemem bi hafta! Ya onların şeyi de... tamam belki güzel ama... Brüksel’de yaşayanlara bence uygun değil. (...) Pratiklerde çok zorlatıyo. Hem de yani şu an, yani şahsen Brüks... Belçika’da bir partim yok yani! Oy verebileceğim bir partim... bilmiyom... Biraz yeni çıkan bu PTB var, birkaç yıl önce ortaya çıktı bunlar. Biraz onlar var. Onlar da benim bildiğim biraz sosyalist, solcu... ama biraz araştırmam gerekir yani. Bi şu an seçim olsa araştırmam gerekecek. Hangisi neyi düşünüyor diye. MR bence sağcı. Iuu... N-VA hiç şey... Flaman şeylere zaten oy veremiyoz da yani... Burada bi PTB var, bi de DéFi çıkmış... DéFi... Hiç duymadıydım... Son zamanlar ismini çok duydum. Yani geri bi araştırmam gerekecek yani, bana uygun hangisi olacak... (Katılımcı 31, Kadın, 36, Çifte vatandaş, Brüksel)

Katılımcı 65: Genelde Parti Socialiste'e veriyorduk. Artık ondan da biraz sıkılmaya başladık işin gerçeği (gülüyor). Bakalım artık, bir dahaki sefere biraz daha çok araştırma yapcaz...

Araştırmacı: Yani sıkılmak dediğiniz daha çok adaylarla mı ilgili?

Katılımcı 65: Adaylarla ilgili, bir de hükümet politikalarıyla ilgili. Mesela bir şey olduğunda bizim belediyemiz mesela, Parti Sosyalist, evimizin önüne park edememeye başladık. Yani şehir merkezinde değiliz... (...), iki araban varsa park yeri ödeyeceksin. Mesela bir araban varsa ödemiyorsun.

Katılımcı 66: İki araba oldu mu...

Katılımcı 65: İkinci arabaya diyor ki, park yeri ödeyeceksin diyor. (...) Yani ondan dolayı biraz sıkıntılıym ya, işin gerçeği (gülüyor).

Belçika'da Sosyalist Parti'yi destekleyen bazı katılımcılar ülkede "gizli bir komünizm sistemi" olduğunu ifade ederek çalışanların yüksek vergiler ödemesini ve devletin çalış(a)mayan vatandaşlara destek olmasını eleştirmiştir:

Katılımcı 8: Çok tuhaf bir sistem var, yani hani mesela ben şu an işveren olarak, ben bu seneye kadar bilmiyordum ben bunun nasıl işlediğini. İşverenler sigortalı işçi çalıştırmıyorlar. Sigortalı işçi çalıştırdığın zaman işyerini yürütme şansın çok düşük yani, çünkü mesela... işçiye ödemiş olduğun maaşla, işçinin sigortasına ödemiş olduğun para, yani devlete ödemiş olduğun para yüzde yüz. Aynı yani. Aynı parayı hem işçiye hem de devlete ödemek zorundasın. Bu şartlar altında insanlar n'apıyor? Kaçak işçi çalıştırmaya başlıyorlar. Hani insanları artık kaçak çalışmaya, kaçak işçi çalıştırmaya teşvik olarak görüyorum (...).

Katılımcı 9: Yani diyorum ya, komünizm sistemi... Bir çalışan, bir çalışmayana... yani Kızılay'daki insana bakmak zorunda. Siz çalışıyorsanız bana bakmak zorundasınız. Ben çalışmıyorsam bana bakmak zorundasınız. Buna mecbur, sistem buna mecbur kalıyor.

Katılımcı 8: Ben bunu biraz da sömürgeci...

Katılımcı 9: Yani devlet cebinden çalışmayana para ödemiyo. Çalışanın sırtından çalışmayanı ödüyor. Siz çalışıyorsunuz, 1.500 Euro maaş alıyorsunuz. 1.500 Euro'yu patronunuz oraya yatırıyor, o parayı da çalışmayana veriyor. Yani haksızlık var, bir adaletsizlik var. Bir komünizm... Yani paylaşacaksınız! Ne varsa paylaşacaksınız, paylaşmazsan kapı orada diyor.

Çifte vatandaşlığa sahip bireylerin yalnızca siyasi görüşleri ve destekledikleri ideolojiler değil, siyasete ilişkin ilgi ve bilgi düzeyleri de ülkeden ülkeye değişmekte, bu durum da bireylerin kendilerini sağ-sol ölçeğinde konumlandıklarını zorlaştırmaktadır:

Araştırmacı: Siyasi görüşünüzü nasıl tarif edersiniz, nasıl tanımlarsınız?

Katılımcı 81: İu... Belçika'da mı, Türkiye'de mi?

Araştırmacı: Her iki ülke için de cevap verebilirsiniz.

Katılımcı 81: Ortadan gidiyor diyebilirim yani. İki tarafı da dinliyorum, iki taraftan da yani hangisi daha çok ilgimi çekiyor bakıyorum ama Türkiye siyasetiyle pek ilgilim yok. Çünkü tam olarak kimin nasıl, ne yaptığını bilmiyorum. Yani sol diyemem... Daha çok sağ olabilir.

Araştırmacı: Siyasi görüşünüzü siz nasıl tanımlarsınız, nasıl tarif edersiniz? Siyasi görüşünüzün şekillenmesinde sizce yaşadığınız boyunca neler etkili olmuştur?

Katılımcı 89: *Iuu... Buradaki görüşüm mü (gülüyor), Türkiye'deki görüşüm mü?*

Araştırmacı: *Her iki ülke için de söyleyebilirsiniz.*

Katılımcı 89: *Buradaki (Belçika'daki) siyasetten hiç haberim yok. Çünkü Fransızca'yı çok iyi bilmediğim için... Daha doğrusu pek ilgilenmiyorum yani, buradaki siyasetten... Iuu... Türklerin de çoğunun ilgilenmediğini düşünüyorum.*

Bir başka katılımcı da Türkiye'de sağ görüşlü bir insan olup Belçika'da solu desteklemenin çelişki olduğunu düşünmekte, kendi siyasal katılımının da bu şekilde gerçekleşmesini dil bilmemesi ve yeterince bilgi sahibi olmamasıyla açıklamakta; Türkiye'de solu destekleyenlerin Belçika'da sağ destekleyeceklerini düşünmediğini ifade etmektedir:

Çelişki yani, tutarlı bir davranış değil tabii... Ya şimdi yaşadığımız ülkenin dilini iyi bilip... yani tabii bazı yerlerde de aktif rol alınca, bir de yabancılarla hani daha çok diyaloga girince hani bazı şeylerin bilgisine daha çabuk ulaşıyor. Benim pozisyonumdaki insanların burada biraz daha çok yoğunlukta olduğu için, onlar da daha çok üstteki isimlere bakarak kendine bir yol çiziyor. Bunda da şimdi iki taraf ne kadar başarılı oluyor, bilmiyorum. Ama dilini bilip de iyi araştırıp şey olmuş olsa, en sağlıklı olan da budur yani. Bunda şimdi ben sağcıyım diye sola veya... oy verme mecburiyetim ortadan kalkıyor. Veya sağcıyım diye sağa oy verecem diye de tam bir şey yok. Şimdi oranın bir mensubu olmak lazım, mensubu olmasan da görüşlerini, yollarını bilmek lazım. O konularda da iyi bilgimiz olmayınca da tabii sağ görüşlü olup sola oy verebiliyoruz, ama sol görüşlü olup da burada sağa oy veren pek yok. Veya Türkiye'de de solcu olup da buraya (Belçika'ya) geldiğinde sağ bir partiye oy vereceğini zannetmiyorum yani. Onlar biraz daha şeyler (gülüyor), katılar.

(Katılımcı 1, Erkek, 43, Çifte vatandaş, Brüksel)

Örneğin Liège'de iki komşu kadın ile yapılan odak grup görüşmesinde geçen şu diyalog, Belçika'da yaşadıkları bölgenin dilini bilmeyen ve siyasetle ilgilenmeyen bazı seçmenlerin daha çok çevrelerindeki güvendikleri insanların tercihleri ya da yönlendirmeleri doğrultusunda oy kullandığını ve kimi zaman hangi partiyi ya da adayı desteklediklerini net olarak bilmediklerini ortaya koymaktadır:

Araştırmacı: *Peki yani burada daha çok adaylara bakarak oy veriyorsunuz herhalde? Yani parti politikasını...*

Katılımcı 91: *Adaylara da...*

Katılımcı 92: *İşte politikasını dediğim gibi biz çok şey yapmıyoruz... Dili anlamadığımız için... Ne kadar neyin nesi bilmiyoruz biz. Ama şey işte... Benim çocuklarıma soruyorum, onlar da bizi yönlendiriyor. Öyle gidiyoruz yani. (...)*

Katılımcı 91: *Onlar kendi fikrini görüyorlar... Mesela (...) ablanın oğlu, kendi fikrini görüyor, benim oğlum kendi fikrini görüyor. Ama kendimiz öğrenip kendimiz dinleyebilirsek daha güzel olur.*

Katılımcı 92: *Daha güzel olur. Ama şimdi ben çocuklara neden güveniyorum. Hepsinin fikri bir. Aynı. E Türkiye'de de aynı benim fikrim. Çocukların hepsi aynı yerdeler.*

Katılımcı 91: *Diyelim ki biri farklı olacak? Ya da ikisi farklı, o zaman n'apıcan?*

Katılımcı 92: O zaman işte... O zaman olmaz. Onun için güvenim rahat yani. Benim seçtiğimle bir tutuyom yani. Benim düşündüğüm gibi...

Araştırmacı: O zaman daha çok Sosyalist Parti'yi mi destekliyorsunuz? Yani ya da oradaki adayları mı kendinize yakın görüyorsunuz?

Katılımcı 92: Bu reis nerede şimdi? Buranın belediyesi, reisi, hangi partide?

Katılımcı 91: PS'te diye... (...)

Katılımcı 92: Muhtar... bu şimdi...

Katılımcı 91: Sen ona veriyon.

Katılımcı 92: Bu belediye reisi, hı hı... Demek ki ona veriyoz.

Araştırmacı: Peki yani Sosyalist Parti'nin politikalarından ya da siyasetçilerin yaptıklarından hoşunuza giden, beğendiğiniz şeyler oluyor mu, duyduğunuz kadarıyla?

Katılımcı 92: Dil bilmediğim için çocuğum, hiçbir şey duymadım, hiç bilmiyom, hiç bilmiyom.

Şunu belirtmek gerekir ki, siyasal katılımı Türkiye'de sağ, Belçika'da ise solu desteklemek şeklinde gerçekleşen katılımcıların bir kısmı her iki ülke siyasetiyle de ilgilenmemekte ve gerek seçimlere gerekse toplumsal ve siyasal gelişmelere dair yeterince bilgi sahibi görünmemektedir. Örneğin dil bilmedikleri için Belçika siyasetinden anlamadıklarını söyleyen aynı katılımcılar Türkiye'de 16 Nisan 2017'de yapılan Anayasa Değişikliği Referandumu'nda "evet" oyu verdiklerini mülakat esnasında ifade etmişlerdir. Kendilerine referandumun yapıldığı günden beri Türkiye'de nelerin değiştiği ya da değişeceği, referandumun neler getirdiği sorulduğunda ise şöyle bir diyalog gerçekleşmiştir:

Katılımcı 92: Valla çocuğum bir şey söylüyü mi? Ben onu sana soruyum. Ne getirdi hiç haberim yook (gülüyor).

Katılımcı 91: Esas bizim size sormamız lazım, de mi (gülüyor), yani ne değişti diye...

Katılımcı 92: (Gülüyor) Yaaani... Siz biliyorsunuz bunu, biz ne kadar değişiklik getirdi... Siz orada yaşıyorsunuz.

Araştırmacı: Ama siz desteklemişsiniz herhalde değişikliği? Yani "evet" oyu verdiniz sanırım?

Katılımcı 92: Hani canım biz biliyor olsak (gülüyor).

Katılımcı 91: İşte sor bakalım (gülüyor).

Katılımcı 92: Şüphelenmeye başladım.

Katılımcı 91: Ben(den) miii? Yook. Ben sana uydum o zaman ama...

Katılımcı 92: Sağ ol vallahi. (...)

Katılımcı 91: Bence yanlış yaptık.

Katılımcı 92: Vallaha iyi yaptık. CHP'ye mi vereydik...

Katılımcı 91: Yok, CHP değil ki konu orada...

Katılımcı 92: CHP konu... Onun peşine gitmiş oluyorduk.

Katılımcı 91: Konu o değil işte.

Katılımcı 92: Onun peşine gitmiş oluyorduk. Bir... Bu Hristiyanlar bile bas bas bağırdı ki, "hayır"a oy atın diye.

Görüldüğü gibi bazı katılımcılar için referandumda anayasa değişikliğini destekleyip desteklememe yönünde verilen karar, kendilerine karşıt gördükleri kesimlerin savunduğunun karşıtını savunmak şeklinde “kestirme” bir düşünme süreciyle şekillenmiş görünmektedir. Bu durum, anayasa değişikliğini desteklemeyen bazı katılımcılar tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin Anvers’te yapılan bir mülakatta, katılımcıya referandumda en yüksek oranda “evet” oyunun Belçika’da çıktığı söylenip kendisinin bu durumu nasıl değerlendirdiği sorulduğunda şöyle söylemiştir:

Ha öyleymiş! Hı hı! Valla ben de şaşırđım yani, burada Belçika'nın... hani ona oy verenler, yani referanduma katılanlar tam olarak biliyor mu neye verdiğini? Bilmiyorum. Yoksa bir şeye karşı mı veriyor? Bir... bir şeye... Yani tuttuğu için mi veriyor? Bilmiyorum yani onu. (...) Bence Hollanda filan da öyle. (Katılımcı 54, Kadın, 56, Çifte vatandaş, Anvers)

Brüksel’de yapılan bir odak grup görüşmesinde, yine aynı referandumda eşinin ısrarıyla ve içine sinmeyerek “evet” oyu veren bir katılımcı da yeterince bilgi sahibi olmadıklarını ve araştırmadıklarını söylemekte ve bunun sebeplerini sorgulamaktadır:

Katılımcı 25: *(Anayasa değişikliğinin getireceği değişikliklere ilişkin 18 maddeyi hiç incelemedim Duydum. Iıu... (düşünüyor). Baskı gibi geldi ama böyle... Bu değişiklikler ne? Kendine göre mi? Veya uum... (Fransızca konuşuyor). Mesela burada ministerlik falan var. (...) Bakanlıklarla falan mı, uuu... böyle anlaşıp o maddeler yazıldı çizildi? Na... nasıl oldu bunlar? Bilmiyoruz! Öğrenmek lazım aslında. Böyle konuştukça diyorum yani gerçekten, bilmediğim şeyler çoook! Ya da yeterince anlatılmıyor, anlatan biri yok belki. Çevremizde belki yeterince bilgiye sahip olan yok veya biz yeterince...*

Katılımcı 26: *İlgilenmiyoruz.*

Katılımcı 25: *(...) araştırmıyoruz. Aslında araştırsak, bir şekilde öğreniriz de mi? Bilmiyorum ama! E bilmeyince de "prrrp, tamam, bilmiyorum, tamam, kenarda kalsın" mı diyoruz? N’apıyoruz?*

Katılımcı 26: *Ama işte... O kötü işte.*

Katılımcı 25: *Ama Belçika'dayız! N’apalım? Ya da işimize mi gelmiyor? Yorucu mu geliyor acaba?*

Katılımcı 26: *Çünkü burada yaşıyoruz ya, buradakına bakıyoruz önce.*

Katılımcı 25: *Ya da bize burası yeterince yorucu geliyor... yani bizi de anlamak lazım aslında, di mi? Biz burayyyla uğraşıyoruz. Buranın mücadelesindeyiz. Hani bir de yani orayla ilgilenmek, öğrenmek, oranın işte olaylarını tartışmak bize ağır mı geliyor? Burası bitmedi, bi’ de orayla mı başlayalım gibisinden mi geliyor? Aklımızdan artık ne geçiyorsa bilmiyorum. Ama bu "evet" bana baskı gibi geliyor bence.*

Bir başka katılımcı da Anayasa Değişikliği Referandumu hakkında neler düşündüğü sorulduğunda şöyle söylemiştir:

Katılımcı 75: *Anayasa değişikliği... Zaten Türkiye'nin anayasası bildiğim kadarıyla u... Napolyon'un verdiği anayasaydı. Yani Fransa... Fransız... Fransa ülkesine ait bir anayasaydı. Bana göre zaten Türk... Türkiye'de yaşayan Türkler için geçerli (değildi), yani tam olan bir anayasa değildi. Şimdi içinde tabii ki çok iyi şeyler vardır. Bazı mesela, ne deniyor, article...*

Araştırmacı: *Maddeleri?*

Katılımcı 75: *Maddeleri! Evet. Herhalde yani o maddeler değişildi. Uygun olmayan yani, bizim Türk milletine uygun olmayan maddeler değiştirildi. Tamamen anayasa değişmedi zaten.*

Araştırmacı: *Yani siz o değişen maddeleri incelediniz mi veya yani daha beğendiğiniz...*

Katılımcı 75: *Unuttum şu anda.*

Araştırmacı: *Yani şu değişiklik...*

Katılımcı 75: *Oui, doğru. Bi baktıydım, birkaç maddesine baktıydım, ama şu anda unutt... yani aklımda değil. (...) Bi de bana göre yani, hiçbir madde ebediyen yani, bütün milletler için ve de u... Yani ömür boyu yani, yani iki üç asır veyahut da dört beş asır geçerli olacak bir şey değil. Yani değişmesi de gerekiyor, çünkü insanlar değişiyor, zaman değişiyor, ekonomi değişiyor. Ona göre mesela adapte edilmesi gerekiyor. (...) İnşallah daha iyiye gider diye düşünüyorum. (...) yani zamana, güne uydurul... yani adapte edilmesi... edilmiş diye düşünüyorum yani.*

Bu çalışma kapsamında “her iki ülkede solu destekleyen”, “her iki ülkede sağ destekleyen” ve “Belçika’da sağ, Türkiye’de solu destekleyen” bireylerin genel olarak kendi siyasal düşüncelerini, değerlerini ve eylemlerini bilinçli bir şekilde ve detaylı olarak açıklayabildikleri; ancak “Belçika’da solu, Türkiye’de ise sağ destekleyen” katılımcıların en azından bir kısmının siyasetle çok ilgilenmedikleri, kendi siyasal düşüncelerini ve tutumlarını araştırmacıya tarif edemedikleri, seçimlerde veya referandumlarda verdikleri oyları nedensel argümanlarla açıklayamadıkları, seçimlerin ve referandumların getirilerinden veya götürülerinden tam olarak haberdar olmadıkları, güncel gelişmeleri takip etmedikleri ve yaşadıkları ülkenin dilini bilmemeleri gibi sebeplerin de etkisiyle genelde çevrelerindeki kişilerin yönlendirmeleriyle her iki ülkedeki siyasal tutumlarını ve davranışlarını şekillendirdikleri görülmüştür. Örneğin bir katılımcı Belçika’da yeşilleri desteklediğini, Türkiye’de ise siyaseti yeterince takip etmediği ve bilgi sahibi olmadığı için barajı geçemeyecek bir partiye oy verdiğini söylemekte, sol ve sağın her iki ülkede ne anlam ifade ettiğinden, hangi partiler tarafından temsil edildiğinden emin olamadığını belirtmektedir:

Araştırmacı: *Siz kendi siyasi görüşünüzü nasıl tarif edersiniz, nasıl tanımlarsınız?*

Katılımcı 15: *Belçika’da u... Hani bunda bir şey, sorun yaşamıyorum, bunu paylaşıyorum. Daha çok tabii ki de demin dediğim gibi daha ekolojik, daha çevre... politika şeyleriyle ilgileniyorum. Türkiye’de ise oy atma konusunda çok farklı bir taktik düzenliyorum. Orda ise bir partinin alamayacağı, bir sınırı bile geçemeyeceği bir partiye atıyorum ben mesela. Ve bunu sırf yani çünkü... şey yapamıyorum...*

Bilemiyorum yani, orada yaşamadığım için. (...) Burasıyla karşılaştığımızda. buradaki sol ve sağ nedir veya liberal nedir... veya Türkiye'de bilmiyorum, Yeşil Partisi var burada. Daha ekolojik bir ideolojide olan. Türkiye'de bilmiyorum var mı öyle bir parti. (...) Ben Belçika için konuşabilirim yani (...). Burada daha yüksek eğitilmiş olan insanlar Yeşil Partisi'ne oy atarlar, hani istatistikler bunu gösteriyor, daha düşük eğitim alan insanlar ise mesela ilköğretim mezunu veya ortaokul mezunu insanlar ise ırkçı partisine atarlar. Bu ırkçı... sağcı var, bir de ırkçı partisi vardır yani. Türkiye'de şimdi bilmediğim için, hangi partiyle karşılaştığımı bilemiyorum. Belçika'da durum budur. Hani istatistikler en azından onu gösteriyordur. Türkiye'de ama gerçekten hiçbir bilgim yok, hani ne düşüncemi bilemiyorum. İu... Bilmiyorum yani profilleri nasıl olur... (...)

Katılımcı 16: *(Belçika ile Türkiye birbirinden) çok farklı olduğu için cevap veremiyoruz.*

Katılımcı 15: *Demek ki fark varmış. (...) Yani bunu karşılaştıramıyoruz birbirimizle...*

Bir başka katılımcı, Sosyalist Parti'nin (*Parti Socialiste*) sol bir parti olduğunu duyunca oldukça şaşırılmış ve partide geçmişte aktif faaliyette bulunmuş olan tanıdığını (Katılımcı 90) kendisine sol partiye oy verdirmele suçlamıştır:

E demek ben de mi bunlara verdim oyumu! Solcu... Abi ben solculara mı oy verdim? Bana solculara oy verdirdiğin, hiç haberim yok! Sen sol partide miydin? (Katılımcı 90: Sol ya da sağ... Türkiye'nin geleceğini ileri hedeflere taşıyacaklara oy verdin.) Senin yüzünden... sola oy verdirdin bana! Hadi bakayım bak! (...) Parti Socialiste diyor, solcu partiyim diyor. Öyle mi, solcu mu? Bilmiyorum dedim ben de (gülüyor), verdim ama dedim bak... (Katılımcı 90: Parti Socialiste solcu, Hristiyanlar sağcı.) (...) Hmm... Diyom ya, biz bunun... bunun yüzünden verdik diye. Buradaki siyasetten pek haberimiz yok, bir de benim bir tane kaynım var, eşimin kardeşi. O biraz (Belçika siyasetine) meraklı. Hani Fransızcası da olduğu için biliyorlar. İşte şu adama vermeyin diyorlar, o diyorlar, ırkçı diyorlar. İşte... Yani Türklerin hakkını... Türklerle kim iyi geçinirse burada... Bence sağcı solcu aramıyorlar, onlara veriyorlar. (Katılımcı 89, Erkek, 39, Türkiye vatandaşı, Liège)

Görüldüğü gibi bazı katılımcıların Belçika siyaseti hakkında düşük düzeyde bilgi sahibi olmaları, aslında kendilerini “sağcı” olarak nitelerken ve sağ politikaları desteklerken farkında olmadan sol partiyi desteklemelerine dahi yol açabilmektedir. Guarnizo ve Smith (1999, s. 29), “eylemde bulunan failin açık veya zımni niyetliliği, eylemin nihai olarak amaçlanan ve amaçlanmayan sonuçlarından bağımsız olarak muazzam bir sosyolojik ağırlık taşımaktadır” demektedir. Yazarların bu sözü, katılımcının seçimlerde desteklediği partinin sol bir parti olduğunu öğrenince yaşadığı hayal kırıklığının, bu çalışma açısından neden oldukça dikkate değer olduğunu da açıklamaktadır.

Kendisiyle Brüksel'de mülakat yapılan, bir kuaförde çalışan ve siyasi görüşünü “*Ya ben aslında böyle çok politika şey yapmıyorum doğrusu... hani... kim ülkeye yararlıysa o*

geçsin hesabı... (...) Ama tuttuğum parti, AK Parti.” diyerek ifade eden başörtülü bir kadın katılımcı da Belçika’da oy kullandığından beri Sosyalist Parti’yi desteklediğini, çünkü göçmenlerin haklarını daha çok savunduğunu ve onların avantajına çalıştığını söylemektedir. Bu katılımcı, konuşmanın devamında Sosyalist Parti’yi “sol” olarak nitelemek istememekte, hatta Belçika’da sağ partiler olduğunu ama sol bir parti duymadığını ifade etmektedir:

Araştırmacı: *Avrupa'daki Türkler Türkiye'de sağ partilere, Avrupa'da sol partilere oy veriyor denilerek eleştiriliyorlar. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz, yani bu bir çelişki mi sizce?*

Katılımcı 12: *Çelişki değil, çünkü demin anlattığımız gibi, görüş olarak aynı değil. Sağ-sol olarak ayırt ettiğimizde çok farklı. O yüzden burayla Türkiye'yi kıyaslayamayız.*

Araştırmacı: *Hı hı, yani Türkiye'de mesela sağ partilerin daha özgürlükçü ve...*

Katılımcı 12: *Dinle ilgili!*

Araştırmacı: *... farklılıklara daha açık olduğunu mu söylüyorsunuz?*

Katılımcı 12: *Hı hı.*

Araştırmacı: *Burada da solu... aynı şeyleri burada solun savunduğunu mu söylüyorsunuz?*

Katılımcı 12: *İuu... sol demeyelim de, sosyalist burada daha çok... Burada çünkü sağ var ama sol parti diye... Sen duydun mu hiç sol parti diye? (Yanıdaki bir müşteriye soruyor ama mırıldanıp gülüyor o da sadece, ne söylediği anlaşılıyor).*

Araştırmacı: *Yani Sosyalist Parti'yi mesela siz sağda mı görürsünüz, solda mı görürsünüz?*

Katılımcı 12: *Sosyalist Parti işteee... güya halk için çalışan parti. Sloganı, görüşleri o şekilde.*

Araştırmacı: *Yani ama siz sağ ya da sol diyecek olursanız?*

Katılımcı 12: *Burası için mi? (“Hangisini destekliyorsunuz?” gibi anlıyor soruyu.)*

Araştırmacı: *Evet.*

Katılımcı 12: *Sağ kesinlikle demem. Çünkü sağlar (gülüyor) bizi bir dakika durdurmuyor burada.*

Araştırmacı: *Nasıl?*

Katılımcı 12: *Sağ parti ırkçı olduğu için. (...) Göçmenlere çok düşmanlar yani. (...)*

Araştırmacı: *Anladım. Peki yani mesela “Sosyalist Parti” diyoruz. Yani "sosyalist" kelimesi sizin için ne anlam ifade ediyor veya neye tekabül ediyor, karşılığı sizce...*

Katılımcı 12: *Ya öyle çok çok da desteklemiyoruz hani... kimi seçerseniz onları seçeriz... Yoksa ki... hani çok bi şey başardıkları da yok yani. (...) Kötünün iyisi diyebiliriz (gülerek).*

Kendisiyle mülakat yapılan ve Belçika’da sosyalistleri destekleyen birçok katılımcı, aslında sosyalizmin ne olduğunu veya sosyalistlerin hangi düşünceleri, değerleri ve politikaları savunduğunu bilmemekte; yalnızca ırkçı olmadıklarını düşünerek onlara oy vermektedir. Örneğin Brüksel’de yapılan bir odak grup görüşmesinde, bir katılımcı farklı etnik kökenlerden adaylara listelerinde yer verdiği için Hristiyan Demokrat parti ailesinden CDH’ın da sosyalist bir parti olduğunu düşünmektedir:

Katılımcı 31: Ben şahsen CDH'ı hiçbir zaman sevmelik. Halbüküsi onlar da bi sosyalist parti ama hiçbir zaman sevmelik. (...) Yani ona... onlara da vermem, çünkü onları hiçbir zaman sevmelik. Onlar bence on sene evvel... ya şahsen görüşüm, on sene evvel onlarda sade Belçikalılar vardı. A birdeeen bütün afişlerde Türk isimleri, Maroken, Fas isimleri... Değişik değişik... İtalyan isimleri, şey isimleri... Ya şöyle bi baktım, yani bi parti dedim, oy almak için dedim, bu gadar mı şey yapar... Çünkü sade o ara, o ara çıktılar! (...) Seçimden önce o isimler ortaya çıktı. (...) Bana güven vermiyor. Çünkü sade o ara... E tabii o insanlar oy aldıkça uu... mecbur parti onlara bi görev vermek zorunda kaldı ama... parti de aslında sevmiyor onu. En basitinden Mahinur Özdemir... CDH'daydı. Mahinur Özdemir sayesinde kaç oy aldı, o milletvekili oldu... veya... Avrupa senasına mı... senata mı şey yaptı... e sonunda... uu... başörtüsünden dolayı partisi onu çıkarttı? (...) Parti bile yani, yıllardır CDH'da olan üyesine "Sen başörtülüsün" diyerek çıkarttı.³⁴⁴ Ama ne demek bu? Sen demek ki yıllardır onun oyları sana gelsin diye onu aldın ama onun oyları yükseldi diye ona mecbur görev verdiler ama sonra kendileri çekemediler yani.

Araştırmacı: Dolayısıyla aslında partilerin adayları biraz kullandığını söylüyorsunuz?

Katılımcı 31: Evet. Yani CDH onu açık açık yaptı bence. PS'te vardı (yabancı kökenli adaylar), PS'te ama önceden de duyuyodum yani, Emir Kır PS'te, şu PS'te. Yani Türk isimleri önceden de duyuyordum. (...) Yani o zamanlar PS daha samimiydi. Ama şu anda dediğim gibi yani... o gadar polit... Belçika'nın politikası garıştı ki yani... Şu an bi oy olsa yani kime vericiğimi bilmiyom yani.

Liège'de yapılan bir odak grup görüşmesinde de bir katılımcı Belçika'daki aşırı sağ partilerden "komünistler" diye söz etmekte ve onlara asla oy vermeyeceklerini söylemektedir:

Katılımcı 70: Bizim (oy) vermeyeceğimiz, komünist şeylerdir...

Araştırmacı: Yani komünistler dediğiniz?

Katılımcı 70: Komünistler dediğimiz, tam ırkçı olanlar. "Kesinlikle hiçbir yabancıyı bu ülkede istemiyoruz, gidecekler, her şeyi yapacağız gitmeleri için" diyen partiler var mesela. Söylüyor direkt.

Araştırmacı: Yani burada N-VA'yı vesaire, onları mı kastediyorsunuz?

Katılımcı 70: N-VA var, Vlaams Brabant mı... Bir şey...

Anahtar kişi: Vlaams Belang.

Katılımcı 70: Hah, o var.

Anahtar kişi: Vlaams Blok mu oldu?

Katılımcı 70: Öyle bir şeydi... Hatta domuz falan dağıtmıştı bir ara millete, o.

Bu görüşmenin sonunda katılımcılara eklemek ya da ifade etmek istedikleri başka herhangi bir konu olup olmadığı sorulduğunda katılımcılar siyasete dair bilgi sahibi olmadıklarını söyleyerek gülmüşlerdir:

³⁴⁴ Mahinur Özdemir, CDH'tan aslında başörtülü olduğu için değil, daha önce belirtildiği gibi, Ermeni soykırımını tanımayarak parti değerlerine aykırı hareket ettiği gerekçesiyle ihraç edilmiştir. O dönemki Türkiye Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tanju Bilgiç, olaya tepki göstermiştir. Konuyla ilgili bir haber için bkz: "Ankara, Mahinur Özdemir'in ihraç kararına tepkili" (2015, Mayıs 31).

- Katılımcı 70:** *Ya aslında biz var ya, gerçekten fazla (bilgi sahibi değiliz).*
- Katılımcı 69:** *Politika... (ile ilgili) değiliz.*
- Katılımcı 70:** *Aynen.*
- Katılımcı 69:** *Herkeş istediği gibi yaşasın. Huzur içinde yaşayalım.*
- Katılımcı 70:** *En iyi olan, ülkeyi yönetsin (gülüyor). Şey, politik olarak konuşalım...*
- Katılımcı 69:** *En iyi, ülkeyi yönetsin evet.*
- Katılımcı 70:** *En iyi olan, ülkeyi yönetsin.*
- Katılımcı 69:** *Herkeş istediği gibi yaşasın, bence.*
- Araştırmacı:** *Teşekkür ederim ben, zaman ayırdığınız için.*
- Katılımcı 69:** *Biraz sıkılmıştır tabii.*
- Katılımcı 70:** *(Gülüyor) Diyecek, nereden buldum iki cahili, hiçbir şey bilmiyorlar...*

Brüksel’de yapılan bir mülakatta da, bir katılımcı Belçika’da daha sempatiyle baktığı siyasi partiler ya da siyasetçiler sorulduğunda Türkleri saymakta, ancak onların da isimlerini ve partilerini tam olarak hatırlayamamaktadır. “Yabancılar” olarak nitelediği yerli Belçikalı siyasetçilerin “robot gibi” olduklarını ve hiçbir şey yapmadıklarını söylemektedir:

- Araştırmacı:** *Peki yani daha sempatiyle baktığınız partiler veya siyasetçiler var mı?*
- Katılımcı 22:** *Kim vardı... Emir Kır vardı, şu an şeyde... İu...*
- Araştırmacı:** *Sosyalist Parti’de.*
- Katılımcı 22:** *Sosyalist Parti. İu... Saint Josse belediyenin başkanı, milletvekili. O vardı. Ona biraz şey verdim. İu... neydi... Bir tane daha, kadın vardı. Bir tane kapalı... Mahide miydi... Mahire... Aah! Mahide miydi... Eroğl... Erenoğlu muydu öyle bir şeydi... (Mahinur Özdemir’i kastediyor). Öyle bir şeydi... Hatta baya bir habere filan çıkmıştı yani. İşte kapalı olduğu için meclise kabul edilmemiştii, meclise çıkamazsın dendi...³⁴⁵ O, o güzel bir kadın, onu tanıyorum, sıcak yani, insanlara karşı bir şeyi var yani, bir uğraşı var. Ya onun dışındaaa... öbür (...) yabancılar bize pek şey yapmıyorlar yani. Onlar (...) robot gibi yani. Böyle bir çabaları yok yani. (...) Anayasa neyse onlara odur yani. (...) Geliyorlar, duruyorlar. Ya inan bana hiçbir şey yapmıyorlar.*

Bunların yanı sıra, kendileriyle mülakat yapılan bireyler arasında Türkiye siyasetine dair yeterince bilgi sahibi olmayan katılımcılar da oldukça fazladır. Örneğin Brüksel’de yapılan bir odak grup görüşmesinde AKP’yi ve Erdoğan’ı destekleyen bir katılımcı diğer partileri ve siyasetçileri bilmediğinden şöyle bir diyalog gerçekleşmiştir:

- Araştırmacı:** *Peki yani Türkiye’de şu an mecliste dört tane siyasi parti var, düşündüğünüz zaman...*
- Katılımcı 30:** *Öbürlerinin kim olduğunu bilmiyorum ki! (gülüyor).*
(Araştırmacı TBMM’deki dört siyasi partinin isimlerini sayıyor.)
- Katılımcı 30:** *Bir de Kılıçdaroğlu var. Hangisi?*

³⁴⁵ Mahinur Özdemir 2009 yılında Hristiyan Demokrat Parti CDH’nin listesinden seçildiğinde Brüksel Parlamentosu’nda liberal parti MR yemin töreninden önce “felsefi ve dini sembollerin yasaklanması” önerilmiş, bu durum çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Bkz: “Belçika’da türban tartışması” (2009, Haziran 23).

Araştırmacı: CHP.

Katılımcı 32: CHP, anne!

(Katılımcıya her bir partinin genel başkanları sayılıyor.)

Katılımcı 30: Erdoğan var. Erdoğan var. Başka kimse yok benim için.

Türkiye’de sağ, Belçika’da solu destekleyen bireyler Belçika’da genellikle kendi etnik veya dinî kimliklerine yakın adayları desteklemekte, eğer mümkünse bizzat tanıdıkları ve çeşitli problemlerinin çözümü ya da birtakım talepleri için doğrudan ulaşabilecekleri adaya oy vermektedir. Bu adaylar ise genellikle sol partilerde yer almaktadır. Örneğin kendisiyle Brüksel’de mülakat yapılan bir katılımcı, kendisinin sağ görüşlü olduğunu ve Türkiye’de AKP’yi, geçmişte de DYP’yi ve ANAP’ı desteklediğini söylemekte; Belçika’da ise o dönem Sosyalist Parti’de görev yapan Emir Kır’ı desteklemesini şu şekilde açıklamaktadır:

Araştırmacı: Peki Belçika'daki siyasi partileri biliyor musunuz? Burada oy veriyor musunuz seçimlerde?

Katılımcı 35: Yok, onları ben hiç bilmiyorum. Buraya ben... Bizim bu Emir Kır'a verdim, Türk olduğu için. Beş altı kere oy kullanmışım, hepsinde de ona vermişim.

Araştırmacı: Sosyalist Parti'ye yani?

Katılımcı 35: Sosyalisttir, heee, PS'dir. (...) Haa, o da şeydir, tam solcu partidir. E burada da ona oy veriyorum. Bu adama oy veriyorum mesela? (...) bizde... sağ, sol fark etmiyor. Bizde kişi, şahıs ve yapılan iş. (...) İcraat. E ben bu adamı tanımadan önce de kaç kere geldiler, belediyede bir encüman mı neyse, bilmiyorum... Ben her gittiğimde, adam işimi yapmadı, sağ olsun. Yalnız, ama kapıyı da bana kapatmadı. Her gittiğimde kapısını açtı. Ya (işim) olmadı. Tamam olmasın, illa ki olacak diye bir şey de yoktur. Adam sonuçta beni insan bildi, kapısını açtı. Oturdum karşıma, karşısına oturdum, konuştum, derdimi anlattım. Ha o derdime çare bulmuş, bulmamış, o önemli değil.

Araştırmacı: Ulaşabiliyorsunuz yani?

Katılımcı 35: Hah, önemli olan, ben o adama ulaştım ya! Ulaştım. Bakanlık yaptı, bakanlıktayken de yine gittim, 12. katta... Elimi kolumu sallayarak üç dört kere gittim, adamın karşısına oturdum konuştum. Bu bana yeter. Ben bu adama oy vermeyim de kime oy vereyim ya? Başkasına gidiyorum, kapısını açmıyor adam. Öteki sol... sağ partiye girmiş, adam milletini tanımıyor yaa. (...) Ama bu adam (Emir Kır) çok farklıdır, çok zıt... Geçen... Bu son seçimlerde (gülüyor) gezmeye geldi, yanına bir tane şey almıştı, milletvekili almıştı, CHP'li milletvekili... CHP'den... onu tanıştırdı bize. Dedim yav, sayın başkanım dedim, (...) bir tek CHP'den getirmişsin. Tam ona söyledim. Böyle şey etme dedim, etmedim de... Adam... görüşüne falan saygı duyarım (...).

Araştırmacı: Yani burada parti politikasından çok adaylar sizin için belirleyici oluyor?

Katılımcı 35: Benim için adaylar önemlidir. Parti, hiç önemi yoktur. Kimin ne farklı olursa olsun... Mesela belediyede, belediyede... Kaç seçim... Doğru Yol Partisi'ne veriyorduk mesela. (...) Ha, Türkiye'deykene... Anavatan Partisi'ne veriyorduk, belediye başkanlığını... Bizim için önemli olan insan, şahıs. Parti değil. Görüş önemli. Yani sen bir tek sol görüşlüsün diye ben verdim diye bir şey olmaz. Bu bir kere yanlıştır. Bu adam sol görüşlü diye, ben solcuyum diye bu adama verirsem, bu adam da bir de hizmet yapmamışsa benim buna vermem yanlış olur. Kim hizmet

yaparsa ona verecen, ister sağ olsun, sol olsun. (...) Bu adam mesela buraya belediye başkanı... Türk bir belediye başkanı... Adam her derdine cevap veriyor, her gidişine cevap veriyor. Her şeyine koşan biri yani. Ben bu adama vermeyim de götürüyüm karşıdakine vereyim... Bu adam beni görmemiş, etmemiş, hiçbir şey, iş yapmamış... Bir işim oluyor, gidiyom, iş yok, tanımiyom etmiyom. Bu adamlar da işini gördü müydü, sağcı da olabilir, solcu da olabilir yaaa...

Celis vd.'nin (2013) de belirttiği gibi, sol ideolojiler sosyal eşitliği kurmak yönündeki siyasal amaçları doğrultusunda, ayrımcılığa uğrayan grupların siyasete dahil edilmesine daha fazla önem vermekte; sol partiler kendi aday listelerinde etnik azınlıklardan kişiler olmasına ve bu kişilerin yerel meclislere seçilmesine daha çok gayret etmektedir. Yazarlar bu siyasal partilerin etnik azınlıkların temsil edilmesini, onların seçimlerdeki rekabet edebilirliğini artırmak için teşvik ettiklerini, ancak bu teşvikin etnik azınlıkların tam siyasal entegrasyonuna koşulsuz bir bağlılık esasına dayanmadığını söylemektedir. Sol partilerin ve siyasetçilerin çokkültürlülüğu ve birlikte eşit bir yaşamı yücelten destekleyici söylemleri ve sosyal hakların iyileştirilmesi gibi konulara yönelik parti programları -bu söylemlerin ve programların pratikte ne kadar gerçeği ve başarılı olduğundan bağımsız olarak- bu partileri yabancı kökenli vatandaşlar için sağ partilere kıyasla kaçınılmaz olarak daha tercih edilebilir kılmaktadır. Bu durum kendileriyle mülakat yapılan bireyler tarafından da sık sık dile getirilmiştir:

Listelerde daha çok Türk oluyor, u, Sosyalist Parti'de. Hani buradan anlayabiliyorsun ki, Sosyalist Parti Türklere daha yakın... Hani o anlamda... Halbuki üye olan Türkler, yani milletvekili olan Türkler falan da yaşantı olarak muhafazakârdır yani, yaşantı olarak genelde hahaha (gülüyor). (Katılımcı 52, Erkek, 26, Çifte vatandaş, Anvers)

Belçika'da sol partilere oy veren bu seçmenler aynı zamanda solun savunduğu bazı politikalara da karşıdır. Örneğin Brüksel'de mülakat yapılan bir katılımcı, Sosyalist Parti'nin göçmen haklarını daha çok savunduğu görüşüne katılmamakta ve bu partiden "tüm insan haklarını kısıtlayan bir parti" diye bahsetmektedir. Katılımcının bunları söyleme sebepleri ise Belçika'da bir iş yeri açmanın ve işçi çalıştırmanın yüksek vergilere tabi olması, ayrıca herhangi bir işte çalışmayanlara işsizlik parası (*chômage*) verildiği için insanların çalışmak istememesidir. Kendisi de iki küçük işyeri sahibi olan ve ikisinde de birer yakını çalıştıran katılımcı, Sosyalist Parti'nin bu konulara ilişkin politikalarını eleştirmiştir:

Araştırmacı: Sizce burada biraz daha sol partiler mi göçmen haklarını daha çok koruyup savunuyorlar?

Katılımcı 35: Yok yok... valla onu ben... parti olarak yok, yalandır. Parti olarak hiç de alakası yok. Yani bunların partisi inan ki tüm insan haklarını kısıtlayan bir partidir.

Araştırmacı: Sosyalist Parti mi?

Katılımcı 35: Haaa... Bu şeylerde, bu somajdakiler (chômage) olsun, şey olsun... Hepsi bunlar yapıyor.

Araştırmacı: Kısıtlıyorlar mı diyorsunuz?

Katılımcı 35: Hee... Sigortalı çalıştırmak için... Ya bırakın, Almanya usulüne geçin. Almanya sistemini getir. Herkes çalışsın. Almanya sistemi yok, (Belçika devleti) kimseyi çalıştıramıyor.

Araştırmacı: Yani burada getirmek istedikleri sistem dediğiniz?

Katılımcı 35: Ya sistem dediğim, mesela Almanya'da bir iş yeri açacaksın, gerçekten senin aylık diyelim 5 bin (Euro) masrafın vardır, ne yaparsan yap. Ama burada aynı işi yaparsan, 15 bin (Euro) masrafın vardır. 15 bin (Euro) masrafın oluyor, ona karşı. Onun için buranın şeyleri çok zordur. Vallahi... Giderleri çoktur.

Araştırmacı: Anladım. Peki Sosyalist Parti'nin politikalarından ziyade, yani siz adaya dikkat ettiğinizi söylüyorsunuz?

Katılımcı 35: Adaya ben dikkat ediyorum, yani... Yani adamın ben solcuymuş, sağ görüşündenmiş... Ben adaya karşı bakıyorum.

Siyasi partilerin göçe ilişkin konumlanışlarının seçmen davranışını nasıl etkilediğine dair Gaasendam'ın (2020, s. 173) çalışmasındaki bulgular oldukça önemlidir. Yazar, Belçika'da sosyal demokrat partilerin göçmen karşıtı seçmenlere hitap etmek için göç ve entegrasyon konularındaki konumlarını değiştirdikleri takdirde etnik azınlık seçmenlerinin grup çıkarlarını korumak için diğer sol partilere, örneğin radikal sola yöneldiğini ortaya koymaktadır. Anvers ve Liège'i bu açıdan karşılaştıran yazar (s. 146), Anvers'te aşırı sağ bir partinin yükselişinden dolayı sosyal demokratların etnik azınlık grupları tarafından daha asimilasyoncu olarak algılanan bir tutum değişikliğine gittiğini (Sosyalist Parti'nin kamuda çalışanlar için başörtüsü yasağını desteklemesi gibi, Eelbode vd., 2013, s. 457) ve bu seçmen grubu tarafından cezalandırıldığını; Liège'de ise böyle bir durum söz konusu olmadığı için sosyal demokratların bu tür bir tehditle karşı karşıya kalmadığını belirtmektedir. Yazarın dikkat çektiği diğer önemli bir nokta ise, bu bulguların Batı Avrupa'da oldukça yeni olan etnik azınlık partileri için de geçerli olduğudur. Dolayısıyla bu çalışmada da ortaya konduğu gibi, Dawson'ın (1995) "bağlantılı kader" (*linked fate*)³⁴⁶ kavramına dayanan veya grup temelli açıklamalar

³⁴⁶ Dawson (1995, s. 57-61), Afro-Amerikalıların, siyahi olmalarından ötürü ırkçılık ve ön yargıdan olumsuz etkilendikleri için, bir hükümet politikasını değerlendirirken bireysel çıkarlarından ziyade bu politikanın kendi ırksal grupları için iyi mi kötü mü olduğu ile ilgilendiklerini, bu değerlendirmenin de genellikle siyahi siyasi ve ekonomik seçkinler tarafından yapıldığını ifade etmekte ve bireyin gözünde kendi bireysel kaderi ile ırksal grubunun kaderi arasındaki bağlantıya ilişkin algısı güçlendikçe ırka ilişkin kimliğin de siyasi olarak daha vurgulu hâle geldiğini ifade etmektedir.

(Bergh ve Bjørklund, 2011; Heath vd. 2013; Sanders vd. 2014) Belçika’da yaşayan Türkiyeli seçmenlerin oy verme davranışlarını açıklamakta oldukça önemlidir.

Dawson (1995, s. 77-78), “bağlantılı kader” kavramını ele alırken, yapılan anket çalışmasında katılımcılara “Bu ülkede genel olarak siyah insanların başına gelenlerin sizin hayatınızda olanlarla bir ilgisi olacağını düşünüyor musunuz?” diye sorulduğunu ve “asla”, “fazla değil”, “biraz”, “çok fazla” şeklinde cevaplar istendiğini belirtmektedir. Simien (2005, s. 529), bağlantılı kader algısını, grubun başına geleceklerin grup üyesi olan bireyi de etkileyeceğine ilişkin “akut bir farkındalık” olarak nitelemekte, tarihsel temelleri olduğuna ve bir gruba ait olma duygusunu ya da bilinçli bir sadakati yansıttığını söylemektedir. Bu çalışma kapsamında katılımcılara doğrudan böyle bir soru yöneltilmemiş olsa da bazı katılımcılar Belçika’daki Türkiyeli topluluk ile kendi kaderlerini oldukça özdeşleştirdiklerini ortaya koyan ifadeler sarf etmişlerdir. Genellikle bu katılımcıların Belçika’da konuşulan dillerden en azından birini tam olarak konuşamayan, dinî veya kültürel konularda daha muhafazakâr bireyler olduklarını söylemek mümkündür.

En azından yaşadığı bölgenin resmî dilini bilen, görece daha iyi bir sosyo-ekonomik düzeye sahip katılımcılar kendi deneyimlerinin Belçika’da yaşayan Türkiyeli topluluğun genel problemlerinden daha farklı olduğunu ifade etmiştir. Örneğin Anvers’te kendisiyle mülakat yapılan ve sosyal hizmet çalışanı olan bir katılımcı, Belçika’da yaşamaktan genel olarak memnun olup olmadığı sorulduğunda şunları söylemiştir:

Ben genel olarak memnunum, yani hiçbir zaman da bir şikâyetim olmadı. Ama burada çok şikâyet dinliyorum tabii (gülüyor), o ayrı bir şey, insanlardan... Ama belki benim hani kendimi buraya adapte etmemden, işimin iyi olmasından ve kişilerin olması, işte hayatımı daha iyi belki burada biçimlendirmiş olmamdan dolayı öyle bir şikâyet yaşamıyorum. Bir de dil problemim yok. İnsanların çoğu dilden dolayı sorunlar yaşıyorlar, yanlış anlaşılmalara oluyor, ne bileyim bazı şeyleri hemen ırkçılığa yoruyorlar. Vardır, yok değil ama... Ben öyle bir şey yaşamadım, açıkça söyleyeyim, şahsen bir ırkçılık yaşamadım ya da yaşattırmıyorum yani kendime. Öyle. Genelde şikâyetler ırkçılık üzerine, öyle söyleyeyim. (...) Senin bir ortamda konuşman fark ediyor, yani bir kurumdaki tavırların, konuşman, yaklaşım, karşıdaki kişiyi etkiliyor. O yüzden bilmiyorum, ben yaşamadım yani. Şikâyetim yok (gülüyor), bu ülke de çok iyi, memnunum. (Katılımcı 47, Erkek, 46, Çifte vatandaşı, Anvers)

Bir ülkede sağ, başka bir ülkede solu desteklemenin bir çelişki olup olmadığı katılımcılara sorulduğunda, bazıları bunun bir çelişki olduğunu, bazıları ise çelişki

olmadığını düşündüklerini söylemişlerdir. Bunun bir çelişki olmadığını düşünenler, çeşitli sebepler öne sürmüştür: Çifte vatandaşlığın kendilerine getirdiği faydaları korumak için rasyonel davranmanın bir çelişki olmadığı veya AKP'nin Türkiye'de "gerçek sol" olduğu, Avrupa'daki sol partiler gibi halkın çıkarlarını savunduğu gibi. Örneğin AKP'yi ve Erdoğan'ı destekleyen ve Belçika'da PTB'nin Marksist bir parti olduğunu söyleyerek bazı vaatlerine ve uygulamalarına dair detaylı örnekler veren bir katılımcı; Türkiye'de CHP'yi sağ, AKP'yi sol bir parti olarak görmekte ve kendisine bir ülkede sağ, başka bir ülkede solu desteklemenin tutarlı bir davranış olup olmadığı sorulduğunda şunları söylemektedir:

Katılımcı 75: *Yani ben burada gidip de (...) PTB'ye oy verip Türkiye'ye gidip mesela CHP'ye oy vermem... Yani abes bir şey. Yani o zaman benim kendi şahsiyetimde tutarlılık yoktur. Yani kendi hayat felsefemde... Yani bi taraftan bir şey istiyorum, öbür taraftan başka bir şey istiyorum yani, o normal bir şey değil. Ya burada yani beyazsam, orada beyazdırım yani. Burada siyahsam orada siyahtırım. (...) ben öyle düşünüyorum. Yani burada gidip de mesela u... Je sais pas (Bilmiyorum). Hani NV-A'ya verip de Türkiye'ye gidip de AKP'ye vermek anormal bir davranış.*

Araştırmacı: *Yani AKP'yi mesela siz daha sağda mı görüyorsunuz, solda mı görüyorsunuz? Nasıl bir niteleme yaparsınız?*

Katılımcı 75: *Solda görüyorum ben, sağda görmüyorum ben.*

Araştırmacı: *Yani biraz daha sol görüşe yakın görüyorsunuz?*

Katılımcı 75: *Hı hı, solcu, evet, sol görüşlü gibime geliyor.*

Türkiye'de sağ, Avrupa'da solu desteklemek şeklinde gerçekleşen siyasal katılımın bir çelişki olmadığını, kendisinin de Belçika'da komünistleri, Türkiye'de ise Erdoğan'ı desteklediğini ifade eden bir katılımcı, çıkarlara göre davranmanın bir çelişki olmadığını düşündüğünü şöyle anlatmaktadır:

Türkiye'deki milliyetçi parti, MHP kimi destekliyor? Türklüğü destekliyor! Buradaki milliyetçi parti de Belçika... Belçikalıları destekliyor, Flamanı, Valonu destekliyor, değil mi? E şimdi bi Türk burada milliyetçiliği destekler mi? Hâliyle sosyalisti destekliyor. Bu bir çelişki değildir aslında, bu bir çıkardır. Adam diyor ki, aman yaa, ben sosyalist olayım, burada nasıl olsa sosyalistler Türklere iyi davranıyor... Ama Türkiye'ye gitti miydi, hooop! Ben diyor, Türküm diyor, kardeşim diyor, burada diyor, sosyalist kimse olamaz! Burada Arabın işi olamaz, burada Suriyelinin işi olamaz... Burada u... işte ne biliyim, göçmenin işi olamaz diyor. E şimdi bu çelişki değildir. (Katılımcı 76, Erkek, 46, Çifte vatandaş, Liège)

Yine Liège'de yapılan başka bir mülakatta ise katılımcı, Belçika'daki etnik gruplar arasındaki rekabeti de göz önüne seren ifadelerle İtalyanlar, İspanyollar, Faslılar gibi diğer etnik grupların Türklerden daha iyi örgütlenebildiğini, Türk adayların ise farklı siyasi partilerden aday olması sebebiyle oyların bölündüğünü söylemiş; güçlü olan taraf

nereyse orada yer almak gerektiğini, hangi partide birlik olunduğunun ise önemli olmadığını düşündüğünü ifade etmiştir:

Şöyle bir şey var, nerede oturuyorsun? (...) (Belediyede) yüzde kaç sosyalist, kaç şey, ona bakacaksın. Kim üstteyse onun yanında yer alman lazım. Niye? Buradaki senin çıkarların neyi gösteriyorsa onun yanında olmak zorunda olduğunu hissediyorsun. Onun için... İu... Genellikle bir de bizim arkadaşlar sosyalistten girdikleri için... Çünkü birinci parti adam sonuçta. Şimdi ikiye, üçe indiğin zaman sos... Bak mesela, sene kaçtı bilmiyorum da, bizim bir arkadaşımız vardı, Sosyalist Partisi'nden girdi, 350 oyla milletvekilliğini kaçırdı. 350 oyla. Niye kaybetti orada? Çünkü başka... MR partisine başka bir arkadaşımız girdi, bayan girdi. O bayan... İu... O da 400 oya yakın oy aldı. Eğer arkadaşımız Sosyalist Partisi'nden alsaydı sesimizi duyurabilirdi. Şimdi düşün ki, buradaki sen tanımadığın bir yere gittiğin zaman, adam seni dikkatine dahil almıyor. Onun için kim güçlüyse biraz da onun yanında yer alacaksın. (...) Yabancılara bak, İtalyanlar olsun, İspanyollar olsun, Maroklar (Faslılar) olsun... Bizden daha iyiler, daha yüksek yerlerde. Biz neredeyiz? Hiçbir yerdeyiz. Bir Emir Kır var Brüksel'de, milletvekili... şey, belediye başkanı. Başkaaa? Hiçbir yerde bir şeyimiz yok! Niye bir olup da bir kişiye yönlendirmiyoruz? Bizim sorunumuz bir araya gelmemek yani, gelemiyoruz. (...) (Farklı partilere oyları) bölüyorlar, yalandan bölüyorlar, bizler de ona gidiyoruz yani. (...) Bir olalım, bir kişiyi gösterelim ama bir yerde olsun. Hangi parti olduğu... bu sefer o parti önemli değil. Biraz önce dikkatini çektim partiye ki, çünkü ses getirecek olan partinin yanında olmamız lazım ki... Onun için kolay değil bu işler.

(Katılımcı 88, Erkek, 45, Çifte vatandaş, Liège)

Avrupa'da yaşayan çifte vatandaşlığa sahip göçmenlerin sıklıkla yakındığı bir durum, birçok göç çalışmasında kendine yer bulan "arada kalmışlık" duygusudur. Arada kalmışlık, hem bireyin kendi kimliğinin heterojenliğini, başka bir ifadeyle, kendi kimliklerinin çoğulluğunu algılayıp bu durumdan çeşitli yönleriyle memnun olmaması şeklinde ortaya çıkabilmekte hem de diğer insanların onlara yönelik algılayışlarında, düşünce ve davranışlarında, tavır ve tutumlarında, onlarla kurdukları ilişkilerde kendini açığa vurabilmektedir. Bu bağlamda hem Avrupa'da hem Türkiye'de "yabancı" görülen göçmenler, her iki yerde de imtiyazsızlığı toplumsal hayat içerisinde farklı biçimlerde ve belki farklı yoğunluklarda tecrübe etme ihtimaliyle karşı karşıyadır. Ünlü (2019, s. 37),

"Kadınlar erkeklik imtiyazlarını ve erkeklerin nasıl düşünüp davranacağını, gayrimüslimler Müslümanlık imtiyazlarını ve Müslümanların nasıl düşünüp davranacağını, Kürtler Türklük imtiyazlarını ve Türklerin nasıl düşünüp davranacağını bilirler; çünkü bilmek zorundadırlar. Bu bir hayatta kalma bilgisidir."

demektedir. Her imtiyazsızın, karşısındaki imtiyazlının nasıl düşünüp davranacağını bileceğini varsaymak belki fazla iddialı olabilir. Ancak hem Avrupa'da hem Türkiye'de çeşitli koşulların yarattığı durumlar dahilinde göçmenlerin imtiyazsızlığı tecrübe ettiğini ve imtiyazlıların nasıl düşünüp davranacağını öngörerek bunları aşmaya yönelik birtakım

stratejiler geliştirdiğini söylemek mümkündür. Örneğin Brüksel’de görüşülen bir kadın katılımcı, kendisiyle yapılan görüşmenin sonunda ifade etmek istediği, aklında kalan başka bir konu olup olmadığı sorulduğunda şöyle söylemiştir:

Yok ama... eğer bizden bir şeyler götürmek istiyorsanız oradaki arkadaşlarınıza, işte (Fransızca konuşuyor)... Bizimle kurduğunuz irtibatı anlatmak istiyorsanız, hani belki kısaca arkadaşlarınıza falan, oradakilere, söyleyin ki onlara, biz Türkiye’yi unutmadık yani... Yani uzaktan da olsa kendimizce hani bilgilenmek istiyoruz. Ve bir boşluk var ve onu doldurmak istiyoruz yani... Oraya gittiğimizde bizi yabancı olarak görmesinler (gülüyor). Burada göçmeniz, oraya gidiyoruz, göçmen... orada Almanca falan... Bizim en çok gücümüze giden bu. (...) Gerçekten çok (üzülüyoruz). Yaşlısını olsun, gencini olsun, bizi çok üzen bir şey böyle... Alışveriş merkezlerine gidiyoruz biz çoğunlukla, çünkü orada fiyatlar mesela sabit. Bizim şivemizden mesela... yürüyüşümüzden bile anlıyorlarmış. Bizim yürüyüşümüzde ne var bilmiyorum. İşte yabancı ülkeden geldiğimizi... Birden fiyatları işte kaldırıp yüzümüze göre fiyat veriyorlar mesela... Bizim... (Araştırmacı: Yani siz o yüzden büyük marketlere gidiyorsunuz?) Hı hı. Orada fiyatlar sabit. Veya konuşmuyoruz. "Merhaba". Bu kadar. "Ne kadar bu? Kilosu ne kadar?" (Fransızca konuşuyor). Kızlarıma diyorum, hiç konuşmayın! (Katılımcı 25, Kadın, 40, Çifte vatandaşı, Brüksel)

Ünlü (2019, s. 81-87), 19. yüzyıl başlarında özellikle Fransız Devrimi’nin etkisiyle dünyada hızla yayılan özgürlük ve eşitlik fikirleri karşısında Osmanlı’nın o dönem belki de dünyanın en kozmopolit nüfusunu bir arada tutmak için din ve dil farkı gözetmeyen, bu yönüyle bir anlamda modern “eşit vatandaş” idealine ve belli bir laiklik nosyonuna tekabül eden bir Osmanlıcılık anlayışını benimsediğini, bu bağlamda 1839’da Tanzimat Fermanı’nın, 1856’da Islahat Fermanı’nın ve 1876’da ilk Osmanlı anayasası olan Kanun-u Esasi’nin ilan edilmesiyle gayrimüslim halklara çeşitli hak ve imtiyazların tanındığını ve bu gelişmelerin Müslüman halklarda bazı olumsuz tepkilere yol açtığını ifade etmekte; üstün olmaya alıştıkları gayrimüslimlerle eşit olmayı sindiremeyen Müslüman halklarda yükselen bir hınç ve öfke duygusundan söz etmektedir. Ünlü’nün (2019, s. 87) şu ifadesi, bu çalışmanın konusu açısından da oldukça dikkate değerdir:

“Kendini üstün görenlerin ve görmeye alışık olanların eşitlik politikalarından hoşlanmaması ve bunlara direnmesi, eşitliğin üstünlüğü sonra erdirecek olması nedeniyle, evrensel bir fenomen olarak karşımıza çıkıyor. Sadece eşitlik politikaları değil, eşitlik fikri dahi üstünlüğü tehdit eder. Eşitlik fikri yaygınlaşır ve meşruiyet kazanırsa, üstün olanlar karşıdakinin aşağı statüsüne vurgu yapma, karşıdakini kendi istediği gibi adlandırma/çağırma gücünü kaybeder ve bu, onlarda büyük bir öfke ve hınç yaratabilir” (Ünlü, 2019, s. 87).

Ünlü (2019, s. 85-87) ayrıca, o dönem nüfusun yüzde 30’unu oluşturan gayrimüslim halkların ekonomik ve kültürel gelişmişlik açısından daha ilerde olduğunun altını çizerek

bunun Müslüman halklarda bir kıskançlığa yol açtığını dile getirmekte ve “eşit olmak istemedikleri yerde eşit oldukları söyleniyor, eşit olmak istedikleri yerde ise eşit olamıyorlardı” demektedir. Özellikle bu son ifade, aslında Belçika’daki Türkiyeli bireylerin de en azından bir kısmının Avrupa’da Avrupalılarla eşit olmak isteme, Türkiye’de ise “azınlık” halklarıyla ve Ortadoğu ülkelerinden gelen sığınmacılarla eşit olmak istememe durumlarını da betimleyen bir ifadedir.

Bu çalışmanın katılımcılarından da Belçika’da yaşayan bireyler olarak her ne kadar eşit olmak isteseler de ve bunun için çeşitli adımlar atsalar da (katılımcılar tarafından sık sık Belçika vatandaşlığına geçmek ve hatta isimlerini ya da dinlerini değiştirmek gibi örnekler verilmiştir) hiçbir zaman eşit olamayacaklarını ifade edenler olmuştur. Benzer şekilde, Türkiye’deki sığınmacılara ya da “azınlık”lara tanınan çeşitli haklar söz konusu olduğunda, bu defa katılımcılardan, çoğunluğa (T.C. vatandaşlığına sahip, etnik olarak Türk ve mezhep olarak Sünni topluluğa) mensup olmanın beraberinde getirdiği üstünlük duygusuyla görüşlerini dile getirenler, “eşit olmak istememe” nedenlerini doğrudan ya da dolaylı biçimlerde ifade ederek içlerindeki öfke, hınç, hatta hayal kırıklığı gibi duyguları dışa vuranlar olmuştur. Özellikle sığınmacılar konusunda katılımcıların bir kısmı, sığınmacılara tanınan hakların kendilerine bile tanınmadığından yakınmıştır.

Ayrıca, Türkiye’de sağa, Belçika’daysa sola oy veren katılımcılar, toplumsal ve siyasal olayların altında yatan çeşitli sebeplere dair düşüncelerini açıklarken sıklıkla “dış güçler tarafından oynanan oyunlar”dan söz etmiştir. Öyle ki bu katılımcıların birçoğu tarafından, “Türkiye üzerinde oynanan oyunlar”, “İslam ve/veya Müslümanlar üzerinde oynanan oyunlar”, hatta “Erdoğan üzerinde oynanan oyunlar” ulusal veya uluslararası düzeydeki birbirinden çok farklı güncel meselenin (örneğin Avrupa Birliği ülkeleriyle Türkiye arasında yaşanan gerilimler, IŞİD’in ortaya çıkışı, Gezi eylemleri, Kürt meselesi, Ermeni meselesi, 1980 darbesi, mülteci sorunu, savaşlar gibi) sebebi olarak görülmektedir. Bu türden komplo söylemleri, toplumsal olayları “kendi özneliği içinde değil, her zaman büyük komplonun bir parçası gibi” (Karaosmanoğlu, 2019, s. 170) görmektedir. Bora (2018b, s. 136-141), resmî siyaset diline de yerleşen “üst akıl” ifadesinin Türkiye’de geçmişten bu yana kullanım biçimlerine dikkat çektikten sonra onu “Öz-Millî Görüşçülük’ten ulusalcılığa, komplo zihniyetinin her rengi için (...) sağlam bir tutamak”

olarak nitelemekte ve “Masalsı, çocuksu, heroik... Adı anılamayacak kadar dehşetli, tekinsiz olanı, *tabuyu* işaretliyor” demektedir.

Karaosmanoğlu (2019, s. 163, 164, 169), sağ ve solun siyasi anlamda ne kadar anlamlı ve açıklayıcı kategoriler olduğunun tartışılabilir bir mesele olduğunu ve farklı kültürel bağlamlarda ve zamanlarda sağın ve solun ne anlama geldiğinin ve temsil ettiklerinin değişiklik gösterebildiğini dile getirirse de komploculuğun çoğu zaman siyasi ideolojilerin doğal bir sonucu olarak ortaya çıktığını; önemli olanın siyasi pozisyon ve ideoloji olduğunu, siyasi yelpazenin daha çok sağ kanadındaki grupların komplo teorilerine daha meraklı ve komplocu bakış açısını içselleştirmeye yatkın olduğunu ifade etmekte, ancak kendini solda görenlerin de zaman zaman komploculuktan kendilerini kurtaramadıklarını söylemektedir.³⁴⁷ Bu çalışma kapsamında görüşülen katılımcılardan da kendini solda gören ve CHP’yi destekleyen bazı katılımcılar, kendilerine sorulan soruları cevaplarırken “Türkiye üzerinde oynanan oyunlar” söylemi çerçevesinde birtakım komplolardan söz etmiştir. Dolayısıyla bu söylemin sadece Türkiye’de sağ destekleyen katılımcılar tarafından üretildiğini söylemek doğru olmayacaktır, ancak Türkiye’de sağ destekleyen katılımcılar açısından dikkate değer olan husus “Türkiye üzerinde oynanan oyunlar”ın çoğu durumda “Erdoğan, İslam ve Müslümanlar üzerinde oynanan oyunlar”la örtüşmesi ve kimi zaman Neo-Osmanlıcı bir anlatı formunda adeta iç içe geçip yekpareleşmesidir. Erdoğan’ın İslam dünyasını temsil eden bir siyasi aktör olarak algılanmasında katılımcılar için en önemli referans noktaları olarak görünen olaylar ise, ilk olarak sıklıkla hatırlanan ve hatırlatılan Davos’taki “*One minute*” çıkışı ve elbette Türkiye’nin başörtüsü meselesidir.

Örneğin Brüksel’de görüşülen ve siyasi görüşünü “Tayyipçiyim” diye ifade eden bir katılımcı, Belçika’da Sosyalist Parti’yi daha önce desteklediğini, ancak Gezi eylemlerine destek verdiklerini ve Türkiye’deki olayları Belçika’ya yansıttıklarını görünce partiye dair görüşlerinin değiştiğini söylemiştir ve bunun üzerine konuyu derinleştirmek amacıyla kendisine Gezi eylemleri sürecinin Belçika’da nasıl yaşandığı sorulmuştur:

İşte aslında, Türkiye yaşıyordu. Sonra bizim buraya da getirdiler (gülüyor). Gerek var mıydı? Iuu uff... Bence yoktu... Belçika hükümetini de anlamak çok acayip.

³⁴⁷ Yazar (2019, s. 170) hem AKP Genel Başkan Başdanışmanı ve eski AKP Milletvekili Yasin Aktay’ın hem de “sol-ulusalcı-Kemalist bir siyasi çizgide dolaşan” Banu Avar’ın Gezi Olayları’nı komplocu bir tahayyül çerçevesinde değerlendirmesini, buna bir örnek olarak göstermektedir.

Bakıyorsun, birçok konuda, İslam'la alakalı bir konu, bir şey olduğunda... yani hükümetin yandaşı olarak yapılan propagandalarda veya yürüyüşlerdir, mitinglerdir; bunlara kesinlikle izin vermiyorlar. Hükümetin karşısındaki olan yürüyüşler, propagandalar, mitingler... Bunlara da tam destek! Yani hiç sıkıntı yok. Hani politika anlamında bakınca devlet... O yüzden, buradaki izin verdikleri şeylere bir baktığın zaman, hani Türkiye'nin zararına aslında. Biz bu Gezici olaylarında ne kadar büyük kayıplarımız oldu. Yani hem can hem mal anlamında. Zaman kaybımız oldu, hani birçok şeyden kaybımız oldu. O yüzden kızıyoruz bu tür şeylere. Yani bizim devletimize, insanlarımıza zarar veren şeylerin devam etmesi ve Avrupa'nın desteklemesini bir düşünmek lazım, acaba neden? Hani Türkiye zarar görüyor bundan, Avrupa neden destekliyor? İstemez bizim iyiliğimizi, büyük ihtimalle. (...) Türkiye Cumhuriyeti'nin büyümesini istemedikleri için... Yani yükselişini istemiyorlar. Ezik... Önceki eski Türkiye'yi bekliyorlar aslında. Hani her şey "evet" diyen, sorun yaratmayan, sessiz, yerinde oturan... Ki hani terör olayları da aslında bundan sonra çoğalmaya başladı. Hani Tayyip Erdoğan ne zaman ki sesini yükseltmeye başladı, terör olayları da çoğaldı, daha çok hırçınlaştılar, etrafa saldırıyorlar birçok konuda... Hani içimizdeki düşmanların hepsi ortaya çıktı. (...) Ne zaman ki yaptıkları şeylere "dur" denmeye başladı, hepsi ortaya çıkmaya başladı. Yani (Erdoğan) yılanın deliğine çomak soktu derler ya... Yani aslında o oldu. Iıı... Tabii bunu da, bir yönden Avrupa'ya da değişiyor bunun ucu. E Avrupa da tabii ki istemiyor, biliyoruz yani, biz bunun... Dış güçlerin ne kadar destek olduğunu. (...). Avrupa'nın ne kadar destek olduğunu biliyoruz, istemiyorlar tabii ki, büyümesini istemiyorlar Türkiye'nin. Eski kuvvetini kazanmasını. Hani Osmanlı'nın gelişinden korkmaları da o aslında. İnsanlara işte şeriat getirecek diye korkutuyorlar. (Katılımcı 7, Kadın, 35, Çifte vatandaş, Brüksel)

Aynı katılımcı, başka bir soruya verdiği cevapta da İslamofobinin son dönemlerde neden yükseldiğine dair düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir:

Türkiye'nin yükselişi yüzünden. Hani daha çok insanlar artık... Özellikle yabancılar aslında, hani... Avrupa'nın birçok ülkesi Türkiye yükseldikçe bundan endişe duymaya başladılar. Zaten de bunu açık açık belirtiyorlar aslında, hani şeriat gelecek, yok Osmanlı dönemi geliyor... Iıı... Aslında şeriat kanunları değil, bence ama... Tabii dıştan, yabancıların görüşü bu... bu doğrultuda. Ha Osmanlı'ya dönüş konusuna gelirsek, e Osmanlı bizim atalarımız... Iıı... Tarihimiz, yani. Dönüş olursa da çok bir radikal değişim yok yani, neyse o. İslam'a göre yaşanılıyordu en azından. (Katılımcı 7, Kadın, 35, Çifte vatandaş, Brüksel)

Bu katılımcı Türkiye'deki sol ile Avrupa'daki sol veya Türkiye'deki sağ ile Avrupa'daki sağ arasında benzerlikler ya da farklılıklar olduğunu düşünüp düşünmediği sorulduğu zaman; iki ülkede solun ve sağın farklı olduğunu; Türkiye'de sağın ve solun güncel politikalarından ziyade, bir anlamda yaslandığı tarihsel miras açısından farklılaştığını; daha basit bir ifadeyle, solcuların Atatürkçü, sağcılarının ise Osmanlı görüşünde olanlar olduğunu söylemiş, hatta CHP'den "Atatürk'ün kurup getirdiği bir parti", AKP'den ise "İslam'ın kurup getirdiği bir parti" şeklinde söz etmiştir:

*Türkiye'deki sağcılık-solculuk biraz farklı. Türkiye'deki solcular Atatürkçüler (gülyüyor). (Araştırmacı: Yani daha çok CHP mi?) Sağcılar daha böyle... Iuu... Nasıl diyeyim... Osmanlı... uu... görüşünde olanlar belki. Orada bizim biraz bir farklılık var. Oradaki, baştaki kişilerin kurucularından kaynaklanıyor belki. Hani en başında Atatürk'ün kurup getirdiği bir parti. Ee burada... Iuu... İslam'ın kurup getirdiği bir parti. Ha, Atatürk İslam'ı savunmuyor muydu? Savunuyordu. Sağcılar Atatürk'ü sevmiyor mu? Öyle bir şey yok. Iu... O da geldi, bir görevi vardı, görevini yaptı, uu... ve gitti yani. Şu anki uu... biz bunu ilahlaştıramayız yani. Bir peygamber, bir tanrı yapamayız. Tamam çok güzel şeyler yaptı. Iuu... Ama... Bazen bakıyoruz, yani Atatürk'e gösterdikleri saygıyı, peygamber efendimize göstermiyorlar. Bu insanı rahatsız ediyor. O yüzden buradaki solcularla Türkiye'deki solcular biraz farklı. Yani aynı kefeye koyamayız aslında. Iuu... Sağcılarda bir şey yok, ama solcuları... görüş olarak farklı. Yani oradakiler "Biz Atatürk'ün ilke inkılaplarına göre yaşıyoruz" diyor. Ama sağcılar da, buna karşı değil aslında. Fakat buradaki solculuk-sağcılık biraz daha farklı. Yani burada solcular biraz daha uu... yabancılardan... belki burada yabancı çok yaşadığı için, yabancılardan haklarını korumaya çalışıyorlar. Savunmaya çalışıyorlar. Bu bağlamda çok da farklılık... Aynı değiller aslında. Farklılar. Hı hı, farklılıklar var. (Araştırmacı: Tarihsel...) Tarihsel geçmişlerinden gelen bir tarihsel farklılık var aslında. Yani Türkiye daha tarihiyle yaşıyor sağcısını, solcusunu. Buradakiler zamana, hani şu anki yaşadığımız zamana göre belki entegrasyonu düşünürsek, şu anki zamana göre solcu ve sağcı olarak ayrılıyor. **(Katılımcı 7, Kadın, 35, Çifte vatandaşı, Brüksel)***

AKP'yi destekleyen bir başka katılımcı da benzer bir mantıkla, hükümeti eleştirenlerin genelde ateist olduğunu düşünmektedir:

*Ama biz hani Türkiye'ye gittiğimizde gerçekten görüyoruz, farkı görüyoruz, çoğu akrabalarımız (AKP hükümetinden) memnun. Memnun olmayan genelde ateist olanlar. Ama sorduğunuz zaman, diyorlar "Çok dindar, bizi Irakçı yapacak, başımızı kapatçak..." **(Katılımcı 25, Kadın, 40, Çifte vatandaşı, Brüksel)***

Başka bir katılımcı ise, AKP'ye ümmetçilik sebebiyle oy verildiğini düşünmekte ve şunları söylemektedir:

*Yani bu ümmetçilik kavramı yüzünden hep muhafazakâr partilere oy veriyorlar yani. Sanki solcular affedersiniz dinsizmiş gibi. Ulan... sos... sol partiler, senin her türlü sosyal hakkını savunacak yani. İlle bütün dünyanın, her şeyin din mi olması gerek yani? Sen bir insansın yani. İlle yani her şey Müslümanlık mı demektir? Ondan daha önemli değerler yok mu yani? Var. Bir sürü değerler var yani. Adam her şeyi... her şeyden üstün görüyor yani o şeyi. O yüzden gidip ona oy atıyorlar. Yani şimdi Tayyip oradan... çok büyük Müslüman bir insan mı yani? İnsanlığın gözünü boyayan bir şahıs yani. Kur'an'ı mitinglerde elinden indirmeyen, onunla propaganda yapan... Yani bir kere din politikaya alet edilmemesi gerekir yani, din ve devlet işleri... alet edilmemesi gerekir. Laiklik sistemi o yüzden gelmiştir zaten. Geçmişte yaşanan bu tür kötü olaylar, katliamlar hep... (...) Yani laik olmayan insanlar öldürüyorlar, dindar insanları yaşıyorlar yani. **(Katılımcı 45, Erkek, 45, Türkiye vatandaşı, Anvers)***

Başlevent vd. (2005), İslam'ın Türkiye siyasetinde önemli bir rol oynadığını ve kendini dindar olarak tarif etme düzeyinin de seçmen tercihlerini belirleyen bir etken olduğunun

önceki çalışmalarda (Esmer, 2002a; Kalaycıoğlu, 1999) ortaya konduğunu ifade etmektedir. Çarkoğlu ve Toprak (2006, s. 94) da 1999 ve 2006 tarihlerinde yaptıkları araştırmalara dayanarak Türkiye’de halkın giderek dindarlaştığını ve din temelli siyaset yapan partiler olabileceğini savunanların geçen zaman içerisinde arttığını ifade etmektedir. Yazarlara göre, kentlerde yaşayan, daha eğitilmiş ve görece daha yüksek sosyo-ekonomik statüye sahip bireyler ise köktendinciliğin yükseldiği ve laikliğin tehdit altında olduğu kanısındadır.

Göktuna Yaylacı (2012, s. 85), Belçika’da yaptığı görüşmelerde ve gözlemlerde Türkiyeli göçmenlerin büyük kısmının Türklüğün yanı sıra özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun güçlü, zengin ve egemen geçmişine atıf yaptığını söylemekte ve bunun dil kullanımına da etki ettiğini belirtmektedir. Ona göre, kendilerini “Osmanlı torunu” olarak gören bireyler, Flamanca ya da Fransızca öğrenmeyi ve bu dilleri gündelik hayatlarında kullanmayı bir taviz gibi algılamakta, milliyetçiliğin etkisiyle gündelik hayatta Türkçe kullanma yönünde özel bir niyet taşımaktadır. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bireyler de siyasi düşüncelerini açıklarken sık sık Osmanlı’ya atıfta bulunmuştur.³⁴⁸

İslam toplumları üzerinde oynanan oyunlar ile Erdoğan üzerinde oynanan oyunların kesiştiği bir başka cevap ise; kendisiyle Liège’de mülakat yapılan başörtülü bir kadın katılımcıya Türkiye’deki anayasa referandumundan sonra Avrupa ülkelerinin Türkiyeli göçmenlere yönelik tutumuna dair neler düşündüğü sorulduğunda gelmiştir:

Katılımcı 73: *Yani son olaydan sonra... tabii ki, şu an içimde aklımda kalan ve güncel konumda olan da zaten... Erdoğan’ı diktatör ilan etmeleri. Hoş bir şey değil, daha önceleri de yani aynı uygulamayı Libya’ya da yaptılar. Irak Saddam’a da yaptılar... ki bayram günü göstere göstere adamı diktatör deyip astılar (derin bir nefes alıyor). Aynı oyun bence Erdoğan üzerinde de oynanıyor gibi geliyor. İnşallah yanılıyorumdur ama görünen köy kılavuz istemiyor, diyorum sadece. Ama hoş bir şey değil yani. (...) Yani insanlar biraz da yani... nasıl diyeyim... Libya’ya veya... şu an için en yakın yaşanmış örnek olarak diyorum, Irak’a bakıp... ayaklarını biraz daha ona göre atmaları düşüncesindeyim sadece.*

Araştırmacı: *Yani Türkiye’nin de benzer bir... akıbeti yaşamaması için...*

³⁴⁸ Bu noktada Belçika’da Türkiyeli topluluğun kurduğu ve daha aktif olarak örgütlendiği dernek statüsündeki camilere bakıldığında da bu camilerin genellikle Osmanlı dönemine atıfta bulunan isimler taşıdığı dikkat çekmektedir. Daha önce “7.2. Türkiyelilerin Belçika’daki Siyasal Faaliyetleri” başlığı altında da değinildiği gibi bu camiler “Fatih”, “Yıldırım Beyazıt”, “Yavuz Sultan Selim”, “Barbaros Hayrettin Paşa”, “Sultan Ahmet”, “Orhan Gazi”, “Akşemsettin”, “Mimar Sinan” gibi isimler taşımaktadır.

Katılımcı 73: *Yani Erdoğan bu şeye nasıl geldi? Yani ondan önce Erdoğan bu kadar düşman olarak gösterilmiyordu. Şu İsrail'in... Peres miydi o... "One minute" olayından sonra... yani "sen zalimsin" dedikten sonra olaylar başladı. Gene aynı kanıdayım, İsrail zaten zalim yani velhasıl... Ama yani... Bence Erdoğan üzerinde oynanan bir oyun var, başka bir şey olarak düşünmüyorum yani velhasıl... Hani şahıs olarak başlıyor, sonra ülkeler mahvoluyor. Yani bir algı operasyonu başlatıyorlar, öyle olmasa da öyleymiş gibi gösterilip arkasından da yapacaklarını zaten yapıyorlar ama... İnşallah diyorum Libya'ya ve Irak'a yaptıklarını ülkeme de yapamazlar diye düşünüyorum.*

Kerschbamer ve Müller (2020), bencil (*selfish*) öznelerin daha çok sağ-kanat bir partiye oy verme eğiliminde olduğunu, örneğin yeniden dağıtımı desteklemeye ve göçle ilgili olumlu görüşler taşımaya daha az meyilli olduklarını ifade etmektedir. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan ve Türkiye'de sağ, Belçika'da solu destekleyen katılımcıların da birçoğunun yeniden dağıtımına karşı olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki bu katılımcılar arasında kendileri de Belçika'da birer göçmen (kökenli) vatandaş olmalarına rağmen Belçika'nın göç almasını ve yeniden dağıtımı desteklemeyen çok sayıda kişi bulunmaktadır. Örneğin bazı katılımcılar Belçika'da sosyal yardımların azaltılması gibi politikaları desteklediklerini söylemektedir.

8.4.2.2. Türkiye'de Solu, Belçika'da Sağ Desteklemek

Çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan oldukça az sayıdaki katılımcı bu kategoriye girmektedir. Bir grup katılımcı kendisini solcu, ilerici olarak niteleyerek Türkiye'de CHP'yi desteklemekte; Belçika'da ise MR, Open-VLD gibi liberal ya da merkez sağ partileri desteklemektedir. Bunun dışında, katılımcılar arasındaki daha "ayrık" bir örnek ise Türkiye'de HDP'yi sol bir parti olarak tanımlayarak destekleyen, Belçika'da ise sağ bir parti olarak tanımladığı, milliyetçi ve ayrılıkçı N-VA'yı destekleyen katılımcıdır.³⁴⁹ Bu katılımcı, Belçika sağ ve Türkiye solu arasında ilerçilik bakımından bazı benzerlikler olduğunu düşünmektedir ve Türkiye sağ ile Belçika solunu da dinî meselelerde (örneğin kamusal alanda kara çarşaf giymek) "fazla özgürlükçü" bularak eleştirmektedir:

³⁴⁹ Bu katılımcı Türkiye'de HDP'yi destekleyen katılımcılar içerisinde Belçika'da sağ destekleyen tek kişidir. Bu sebeple, mevcut durumu ele almak için kendisinin ifadelerinden görece daha çok alıntıya yer ayrılmıştır.

Burada kadın hakları söz konusu olduğu zaman, sosyal ya da liberal parti şunu diyebiliyor mesela... İlerlemeci yönünü örnek alırsak, mesela (Belçika'da) sağcı parti yani kadının örtünmesine, hani kara çarşafa bürünmesine karşı... hani Türkiye'de bu, mesela sosyalist partilerin aslında bir söylemi olabilir. (...) Mesela (Türkiye'de) sol partiler bunu (kara çarşafı) desteklemiyor., Buradaki sol partiler(de) (...) "kara çarşafa da girebilirsin mesela" gibi bir söylem var. (...) Türkiye'deki solta buradaki sağın uyumundan hani örnek verecek olursam öyle bir örnek verebilirim. (Katılımcı 93, Erkek, 33, Çifte vatandaş, Flaman Bölgesi)

Katılımcı CHP'yi de aslında sağ bir parti olarak nitelemekte; sol söylemiyle yola çıktıklarını, Kemalizmin etkisiyle sol olarak görülebildiklerini, laiklik konusunda sol ile uyduğunu, ancak sosyal politikalar konusunda geride kaldığını ve solun söylemini dolduramadığını ifade etmektedir. Katılımcıya göre, Belçika sağ, Türkiye sağından farklı olarak sekülerdir ve kültürel anlamda ilericidir. Hatta yabancılara karşı da Türkiye sağından daha kapsayıcıdır.³⁵⁰ Ancak bu katılımcı N-VA'nın ekonomiyle ilgili bazı politikalarından çeşitli yönleriyle memnun olmadığını da açıkça dile getirmiştir ve ekonomi politikaları açısından Türkiye'de desteklediği HDP'yi Belçika'daki N-VA'dan çok, PVDA-PTB gibi sol partilere daha benzer bulduğunu ifade etmiştir.

(...) ekonomik anlamda PVDA-PTB'nin söylemi, HDP'nin söylemiyle neredeyse birebir (aynı). Kültürel anlamda (N-VA ile HDP) daha benzer. (...) Hani ekonomik anlamda ben de bazı pratiklere katılmıyorum (N-VA'nın), hatta bazen diyorum, "Hani bu... olamaz yani, bu şekilde..." Bazen hani belli bir noktada, hani partiden çıkma gibi bir şey noktaya da gelmedim değil yani. (Katılımcı 93, Erkek, 33, Çifte vatandaş, Flaman Bölgesi)

Ancak belirtmek gerekir ki, Türkiye'de HDP'yi, Belçika'da ise N-VA'yı destekleyen bazı Kürtler gibi, bu katılımcının da N-VA'yı destekleme motivasyonlarından biri Flamanlar ile Kürtler arasında bir "kader/amaç ortaklığı" görmesi ve partinin Kürtlere (ve Katalanlar, Basklar gibi halklara) yaklaşımını ve onlarla dayanışmasını samimi bulmasıdır:

(...) mesela hani bir de Flaman Bölgesi'nin de daha... yetkilerinin daha fazla olmasını savunuyor. Hatta gerekirse ayrılmayı da savunduğu için, bu açıdan baktığımızda oradan da biraz şey var, hani insanlar zaten (Belçika siyasi sistemi) halihazırda karmaşık bir sistem diyorlar. Bunu aslında... NV-A'nın amacı bu

³⁵⁰ Partide Kürt bir milletvekilinin (Zuhal Demir) bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Katılımcı N-VA'nın yabancı ya da göçmen karşıtı olmadığını düşünmektedir ve partinin kapsayıcılığına örnek olarak partiden yabancı belediye başkanı ve bakan çıktığını söylemektedir. Zuhal Demir hakkında milliyetçi Türk katılımcılardan bazıları, diğer Türk seçmenlerin sandığa gittiklerinde adayların isimlerine bakarak Türklere ya da Müslümanlara oy verdikleri için Zuhal Demir'i de Türk zannedip "yanlışlıkla" desteklemiş olabileceklerinden söz etmiştir.

karmaşık sistemi daha basit bir şeye indirgemek... Yani çok fazla yetkilerin olduğu bu şey sadece yerel hükümetlere ya da yerel belediyelere mesela vermeyi, devretmeyi planlıyor. Hani bu açıdan çok aslında demokratik bir şey. Yani federalin şeyini, yetkilerini zemine yayma çabası var. Hani ona bakarsan gayet demokratik aslında. Olması gereken bir şey. (...) Hani bunlar da kendi halkının aslında daha özgür yaşamasını istiyor. Hani bütün toplulukları... (...) (Flamanlarla Kürtler arasında) kader ortaklığı var, belli bir amaç ortaklığı var. Hani o açıdan, bir de NV-A'nın Kürtlere yaklaşımı bana çok samimi geliyor açıkçası. Yani mesela bu sadece Kürtler değil; bunlar Katalanlara da, Basklara da... Yani dünyadaki Kürtlerin kaderini yaşayan diğer halklara karşı da dayanışma içerisinde oldukları için biraz da... hani benim motivasyonum o. (Katılımcı 93, Erkek, 33, Çifte vatandaş, Flaman Bölgesi)

Katılımcı, siyasi görüşünü nasıl tanımlayıp tarif ettiğini ve yaşantısı boyunca görüşünün şekillenmesinde nelerin etkili olduğu sorulduğunda, biraz düşünüp şu cevabı vermiştir:

Yani Türkiye'deyken sürekli olarak idealist bir fikrim vardı yani. Hani kendim için, toplum için sürekli olarak iyi şeyler yapma fikrim vardı ve hani özgeci bir anlayışla bakıyordum hayata ama... Hani şimdi böyle oldukça (...) ülke, hani seni dezavantajlı, kötü bir duruma sokuyor. Hani senin iyi niyetine rağmen (gülüyor). Hani bu yönetimle ilgili bir sıkıntı, bu hani toplumsal çatışmayla ilgili bir sorun hani. Türkiye'de hani ben Kürt olduğum için belli sıkıntılar yaşadım yani. Bunu özellikle üniversitedeyken de birebir yaşadım. Hani idealist fikrim üniversitedeyken yavaş yavaş sarsılmaya başladı. Çünkü hani içine dahil olduğun ülke hani belli bir şekilde seni yukarıya taşımak yerine, seni daha çok dibe koyma, hani şartlarını oluşturuyor. Hani bunları gördükten sonra, yaşadktan sonra tabii insan soğuyor bazı şeylerden. Hani o idealist tavır yerini başka bir, başka bir duyguya bırakıyor. Ben Türkiye'deyken, (...) gerçi hâlâ da öyleyim, yani hani siyasi olarak sosyal demokrasiyi, yani savunurum daha çok. Çünkü herkesin herkese ihtiyacı var, hani sonuçta toplumsal bir bağlılık olarak herkesin, hani tek başımıza bir dağda yaşayamayacağımıza göre, beraber yaşamanın olanaklarını irdeleyip daha iyi bir ortam, zemin hazırlamamız gerekiyor bunun için. Bunu hani Türkiye'de çok fazla, hani devletten kaynaklı çok fazla hak kaybı olduğunu düşünüyorum, yani bunun kültürel anlamda da, dil anlamında da... Hani siyasi anlamda da sıkıntılar var yani. Özellikle belli başlı bir kesimin, hani kurucu öge olan mesela Kürtlerin hakları ellerinden gasp edilmiş diye görüyorum hani şu anda. Bunu tekrar tesis etmek gerekiyor. Hani bunu beraber yapmak gerektiğine inanıyorum. İium... Yani bunu mümkün kıldığımız zaman hani daha güzel bir ülkede yaşamı devam ettirebiliriz. Hani daha mutlu, huzurlu, istikrarlı bir ülkede devam edebiliriz bu şekilde. (Katılımcı 93, Erkek, 33, Çifte vatandaş, Flaman Bölgesi)

Katılımcı Belçika'ya gittikten ve Flaman topluluğunu gördükten sonra, daha önceleri milliyetçilik fikrinden nefret etmesine rağmen millet olmanın, insanın kendi toplumuyla ve kendi değerleriyle yaşamasının aslında güzel bir fikir olduğunu düşünmeye başladığını ifade etmiş, hatta Türk milliyetçilerini de daha iyi anlamaya çalıştığını söylemiştir:

(...) Belçika'ya geldikten sonra biraz... Hani milliyetçilik fikri, beni hani tiksindiren bir şeydi. Çünkü Türkiye'de yaşadığım şeylerden dolayı milliyetçilikten nefret ediyordum. Ama burada, hani Flaman topluluğuyla belli bir müddet de yaşadığım

için ve buradaki, Avrupa'daki o ufak, irili ufaklı, hani ülkelerin, toplulukların hani barış içerisinde, hani yaşamlarını sürdürdüğünü görünce, hani millet olmak, ulus olmak, halk olmak kötü bir şey değil yani. Hani kötü olan şey, aslında hani diğerini kendisini gibi görmemek aslında. Hani daha o üst, (...) kendini superior değil de hani, mükemmel değil de, hani herkesle eşit görme... Bunu halklar düzeyine de indirgeyebiliriz. Hani halklar da birbirine eşit. Bu şekilde bir anlayışla baktığımızda sıkıntı kalmıyor. Yani Avrupa'da şu anda olan şey, yani halklar düzeyinde belli bir paylaşım var yani (...) Hani belli bir halk içerisinde yaşamak aslında güzel bir fikir. Yani insanın kendi, kendi toplumuyla, kendi değerleriyle yaşaması, hani insana zevk veren bir şey. Ben bunu Belçika'da öğrendim açıkçası, hani Flaman topluluğuyla yaşamamdan ötürü bunu daha iyi anladım ve mesela Türk milliyetçilerini de açıkçası daha iyi anlamaya çalıştım ama biri farklı yani... Hani milliyetçilik iyidir ama (...) kendi gibi olmayana da ezmemek, hani onun da hakkını, hukukunu gözeterek olursa, o şekilde hani güzel bir şeyin olacağını fark ettim. Ama tabii o tehlike sürekli olarak var, çünkü hani bir şekilde o seviyeye gelebilmek için daha... yani bu belki bir toplum değil ama daha çok hani, evrensel bir süreç olarak görebiliriz. Yani belli bir olgunlaşma gerektiren bir şeydir. Hani şu anda belki Türkiye'de o olgunlaşma olmadığı için sıkıntı daha büyüyor. Örneğin, hani mesela Kürtler de gayet tabii bir halk olarak, bir ulus olarak kendi kendini hani yönetebilmeliydi. Bunda bir sakınca da olmaması gerekiyordu mesela. Hani çok büyük bir sorun olarak görülmemesi, hani bunun sonuçta... (...) Bütün halklar eşit derecededirler. Hani kim kendini nasıl iyi görmek istiyorsa, hani sınırlar, siyasi yapılar bunu engellememesi gerekiyor. Bunu hani engelleme yerine, zeminini açıp belli bir, olgun bir topluluk... En azından beraber yaşanılacaksa da, en azından bir tarafın yara almayacağı şekilde, ortak bir kararlar bir zemine oturtulması gerektiğini düşünüyorum. (Katılımcı 93, Erkek, 33, Çifte vatandaş, Flaman Bölgesi)

Bu katılımcıya bir ülkede sağa, başka ülkede sola oy vermenin tutarlı olup olmadığı sorulduğunda ise şöyle söylemiştir:

Ya şimdi şöyle bir şey... Iuum... Hani bana tutarsız gelmiyor, çünkü mesela karşılaştığımda şu anki mesela, Türkiye'deki, hani bahsettiğimiz sol, hani benim desteklediğim en azından parti (HDP); hani buradaki desteklediğim, örneğin ben, hani açıkça söyleyebilirim, sağ bir partiyi (N-VA) hani destekliyorum. (...) Örneğin karşılaştığımda, hani söylem olarak uu... Hani buradaki (Belçika'daki) sağ, oradaki (Türkiye'deki) şeyle örtüşüyor, oradaki sol... Hani partiyle, en azından uyuyor yani. Söylemler olarak çok fazla bir fark göremiyorum. Sadece hani birisi buranın hani daha çok konservatif olması itibariyle, hani kültürel anlamda konservatif olması itibariyle biraz çakışma durumu oluyor ama özü itibariyle çok böyle iki aşırı uç değil yani. Orada ciddi bir uyum... hani uyum var aslında. O şekilde ifade edebilirim. (Katılımcı 93, Erkek, 33, Çifte vatandaş, Flaman Bölgesi)

Bu katılımcı Belçika'da N-VA'yı, Türkiye'de ise HDP'yi desteklemenin bir tutarsızlık olmadığını; ancak Türkiye'de sağ destekleyip Belçika'da daha ilerici olan sosyalist partileri desteklemenin “daha az mantıklı” ve “daha az tutarlı” olduğunu düşünmekte, politikalar ve söylemler açısından Türkiye sağ ve Belçika solu arasında büyük farklılıklar olduğunu ifade etmektedir:

Ama şunu çözemiyorum açıkçası, mesela orada (Türkiye’de) sağ partiye oy verip de burada (Belçika’da) hani daha çok ilerlemeci düşünen, hani daha çok sosyalistlere destek veren şeyi daha az mantıklı buluyorum, daha az tutarlı buluyorum. Hani çünkü baktığımız zaman aslında Türkiye’deki solla (gülüyor) yani buradaki sağ çok böyle aşırı iki uç değil. Hani en azından söylemlere baktığımızda çok fazla bir fark yok yani. En azından benim açımdan, benim algıladığım o şekilde. (Katılımcı 93, Erkek, 33, Çifte vatandaşı, Flaman Bölgesi)

N-VA’nın Türkiye’deki sağ partilerden farklı olduğunu, örneğin Hristiyan Demokratlar gibi din ya da muhafazakârlık odaklı bir siyaset yapmadığını başka katılımcılar da dile getirmiştir:

Valla artık buranın hani sağ... uum... mesela bak, Türkiye'nin sağı şimdilik, um, dindar bir kesim di mi? Burada öyle değil. Mesela CD&V evet, Christian... Christian demokratlar öyleler. Fakat N-VA, yani illa inançlı bir parti olduğunu zannetmiyorum. Değil. Vlaams Belang da kesinlikle değil. Uum... Hani Türk... Türkiye'nin sağından solundan, buranın arasında epey büyük fark var. Yani kesinlikle aynı değil. (...) Yani bunların dinlen pek alakaları yok. Ama bizim oradakiler, Türkiye'dekiler daha çok dinnndar (vurguluyor) kesim oluyor, muhafazakâr kesim, bana öyle geliyor. (Katılımcı 54, Kadın, 56, Çifte vatandaşı, Anvers)

8.4.2.3. Hem Türkiye’de Hem Belçika’da Solu Desteklemek

Tanımın ve güncel tartışmanın da ima ettiği gibi, bu katılımcı grubu, her iki ülkedeki sol partilere ve adaylara oy verdikleri için siyasal katılımları ve oy verme davranışları ideolojik anlamda en tutarlı görünen ve kendilerini oldukça tutarlı hisseden bireylerden oluşmaktadır. Türkiye’de sağ, Belçika’da solu destekleyen ya da her iki ülkede sağ destekleyen katılımcılar kendilerini çeşitli hesaplaşmalara yol açan çelişkiler içerisinde hissedebilse de her iki ülkede solu destekleyen katılımcıların genellikle kendi siyasal katılımlarının tutarlılığına ilişkin tatmin düzeyleri daha yüksek görünmektedir.

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin oy verme davranışları ve Türkiye’deki sola ve sağa ilişkin algılamaları dikkate alındığında, Belçika’da solu destekleyenler kategorisinde temel olarak iki alt grup olduğu söylenebilir: Türkiye’de CHP’yi destekleyenler ve Türkiye’de HDP’yi destekleyenler. Bu katılımcılar genel olarak Türkiye’de sağ destekleyenlerin Avrupa’da solu desteklemesini açıkça eleştirmektedir. Ancak birçoğu, ideolojik olarak çelişkili gördükleri bu durumu eleştirse de göçmen kökenli bireyler için Avrupa’da sağa oy vermenin mantıksız olacağını, sol görüşlü bireyler için farklı ülkelerde birbiriyle ideolojik açıdan tutarlı bir siyasal katılım sergilemenin daha kolay olduğunu

dile getirmiştir:

Türkiye’de solcu olup da burada (Belçika’da) sola (oy) vermek mantıklı. Türkiye’de sol partiye oy veriyorsa buraya gelip de burada sol partiye oy vermek mantıklı bir şey. Ama Türkiye’de sağcı olup da buraya gelip de sağa... kendi kendinin... kendi kafanı kesmezsin ki... (...) Diyebilirsin, ben gene sağcıyım ama ben burada karışmıyorum politikaya, dersin o zaman. (...) Sol(cular) açısından (tutarlı tercihler yapmak) çok kolay. (Katılımcı 10, Erkek, 39, Çifte vatandaş, Brüksel)

Ancak bu katılımcılar, Türkiye’de sağa, Avrupa’da ise sola oy veren bireyleri pragmatik davrandıkları ve toplumun genel yararını düşünmedikleri için eleştirmiştir. Öyle ki bazı katılımcılar bu sebeple, yurt dışında ikamet eden vatandaşların Türkiye seçimlerinde oy kullanma hakkı olmaması gerektiğini düşünmektedir:

Şimdi burada bütün sosyal haklardan yararlanıyorlar, işte kadın haklarından tutun, işte işsizlik kasasından, hastalıktan... Her şeyden yararlanıyorlar. Ama Türkiye’de diktatörlüğü savunuyorlar, şeriati savunuyorlar. E sizce bu mantıklı mı? Bence mantıklı değil bu! Ve ben diyorum ki hani, burada neyi savunuyorsan, Türkiye’de de onu savun. Burada birçok siyasetçiyi de görüyorum ben hani... Burada Sosyalist Parti’den ama Türkiye’de şeyden, muhafazakâr partiden olduklarını, oy verdiklerini biliyorum yani. (Katılımcı 13, Kadın, 55, Çifte vatandaş, Brüksel)

Bu katılımcıların bazıları, Avrupa’da yaşayan ve çifte vatandaşlığa sahip olan Türkiyeli göçmenlere Türkiye’de oy kullanma hakkı tanınmaması gerektiğini, çünkü bu bireylerin büyük çoğunluğunun Türkiye’de yaşamadığını ve/veya Türkiye’deki güncel toplumsal ve siyasal atmosferi doğru analiz edemediğini dile getirmişlerdir. Türkiye seçimlerinde oy veriyor olmalarını, AKP ve MHP seçmenleri oy verdiği için kendilerinin de oy vermeye ve “durumu dengelemeye” mecbur hissettiklerini söyleyerek açıklayanlar olmuştur.

Bu gruptaki katılımcıların birçoğu, sahip oldukları etnik veya dinî kimliklere ilişkin milliyetçilik veya dindarlık olarak nitelenebilecek kuvvetli duygusal bağlılıklar taşımadıkları ve kendilerini daha “enternasyonal”, kimi zaman “hümanist” bir dünya görüşüne sahip gördükleri için her iki ülkede solu desteklemek onlar için zaten gerek ekonomik gerekse kültürel anlamda savundukları düşünceler ve değerlerle örtüşen bir mahiyet arz etmektedir.³⁵¹ Örneğin etnik kimlik, siyasi görüş, dinî inanç gibi açılardan kendisini nasıl tanımladığı sorulduğunda “Etnik kimlik olarak kendimi sonuçta Kürt olarak görüyorum. Alevi inancına sahip değilim ama felsefik anlamda Aleviliğe daha

³⁵¹ Ancak elbette, özellikle Türkiye’de CHP’yi destekleyen katılımcılar arasında milliyetçi duygu ve düşünceler taşıyanlar olduğunu söylemek mümkündür.

yakınım. Düşünsel olarak sosyalistim.” diyen bir katılımcı, nasıl bir toplumsal düzen içerisinde yaşamak istediği sorulduğunda ise şöyle söylemiştir:

Ya ben sınırların kaldırıldığı; insanların işte ırk, din, rengine göre ayrılmadığı; herkesin bu dünya için çalıştığı, herkesin mutlu olduğu, herkesin karnının doyduğu bir dünyanın hayalini kuruyorum yani. Bir gün olur mu bilmiyorum ama öyle bir dünya olursa herkes için daha yaşanabilir olur yani. (Katılımcı 48, Erkek, 39, Çifte vatandaş, Anvers)

Bu katılımcı enternasyonal bir bakış açısına sahip olduğu için hangi ülkeye giderse gitsin, duracağı safi net olarak görebildiğini ve bir insan olarak kendisini konumlandığı yer açısından tutarlı hissettiğini söylemiştir:

Sonuçta bir yerde, bir ülkede sağa oy verip diğer tarafta sola oy veriyorsa bu büyük bir çelişkidir yani. Sonuçta bir tutarlılık gerekiyor yani, gerçekten, insan... insani anlamda kendini bir yere koyuyorsan, bir politik tutarlılık gerekiyor. (...) Sol ağırlıklı seçmenlerde o biraz daha, o enternasyonalist bakış açısı olduğu için nereye gidersen git düşünsel anlamda değişmiyorsun yani. Sonuçta durduğun yer belli, düşüncen belli, kendini koyduğun yer belli. Onlara baktığın zaman yani... duracağın safi, hangi ülkeye gidersen git, net olarak görüyorsun zaten. (Katılımcı 48, Erkek, 39, Çifte vatandaş, Anvers)

Anvers’te yapılan bir odak grup görüşmesinde, görüşme öncesinde kendisine grup olarak görüşme yapılmasında bir sakınca olup olmadığı sorulduğunda gülererek “*Belirteyim de... Ben ilk... Komünistim, devrimciyim, Kürdüm, Aleviyim. Yani bu kıstasta bak!*” diyen ve Türkiye’de HDP’yi, Belçika’da ise PVDA’yı destekleyen bir katılımcı da, benzer bir anlayış içerisinde, hangi ülkede bulunuluyorsa o ülkenin komünist partisini desteklemenin enternasyonal anlayışın bir gerekliliği olduğunu; çünkü kapitalist sistemin topluma yönelik dayatmalarına, ırkçılığa, gericiliğe, emperyalizme karşı çıkmanın sol açısından ortak kilometre taşları olduğunu ifade etmekte, ancak PVDA’yı da köylülüğü temel aldığı ve proletarya öncülüğünde bir devrim yerine köylü devrimini hedeflediği için ideolojik anlamda geri bularak eleştirmektedir:

Evet, yani ben o konuda onlarla tartıştım zaten, yani biraz şey olarak, toplumun gerisinde kalmış bir ideoloji... Yani köylülüğü temel (alan)... yani, doğru, (Belçika) tarım ülkesi. Ama sadece tarım ülkesi olması değil, şeyden mesela... Flaman Bölgesi endüstriyel olarak da çok gelişmiş bir ülke... Ama bunlar (PVDA) hâlâ inatla, ısrarla yani burada bir köylü devrimi hesap ediyorlar. O da artık yani çok... (...) Gerçekçi değil. Ya o konuda şey yaptık. (...) Bir de şey vardır bizde, enternasyonal bir kural vardır: Bir komünist gittiği bir ülkenin komünist partisine tabidir. Yani kendisini teslim eder. Bu konuda da anlayamadık. Dedim ki, kardeş, yani ben sizinle şey yapabilirim, yani birlikte adım atabiliriz, ama benim derdim, yani bu ülkede, ilk geldiğim dönemlerde, sizinle... şey değil... yani

ben ÷lkeye yönelik, ÷lkemle ilgili ben siyasi faaliyetleri yürütecem ama size yardımcı olurum. Onun dışında yapabileceğim, yani üye ediyorsanız partiye, üye de olurum ama, bu beni bağlar. Çünkü yani sizinle adım atmak zorundayım ama benim kendi atacağım adımlar da var. Onun için şey yapmadık, ama dedim ben sizin... yani şu politikalarınızı destekliyorum, yabancılar konusunda yani... Sistemin çünkü, topluma dayattığı şeylere karşı çıkıyorsunuz, ortak noktamızdır. Irkçılığa karşı çıkıyorsunuz, ortak noktamızdır. Gericiliğe karşı çıkıyorsunuz, ortak noktamızdır. Emperyalizme tavır koyuyorsunuz, yani bunlar ortak kilometre taşlarımız. Ama onun dışında, yani o... Dünyayı, ÷lkeyi yorumlamada sizle aynı düşünmüyorum ben. Yani proletaryanın bir... yani ittifakın bir devrimini savunurken, sizin ideolojiniz bana biraz daha geri geliyor, dedim. Onun için şey yapmadık, ama şey olarak destekliyorum. (Katılımcı 61, Erkek, 60, Çifte vatandaşı, Anvers)

Görüldüğü gibi, her iki ÷lkede solu destekleyen katılımcılar için siyasal tercihleri her iki ÷lkede benzer algısal, inançsal, niyetsel, sembolik ve normatif anlamlar taşımaktadır ve eylemlerinin pratikteki sonuçları, sahip oldukları siyasal değerlerle ve “ideal” bir toplumsal düzene ilişkin gerçekleşmesini istedikleri düşüncelerle birebir örtüşmesine dahi (örneğin proletarya öncülüğünde bir devrimi savunan katılımcının köylülüğü öne çıkararak ve kır devrimi hedefleyen bir partiye, onu ideolojik olarak geri bulmasına rağmen oy vermesi) bu durumlar onlara; her iki ÷lkede sağ destekleyen katılımcıların kendilerini içine düşmüş hissettikleri çelişkiler, tereddütler ve endişeler (örneğin Belçika sağının ekonomi politikalarını daha çok beğenen katılımcının kişisel olarak İslam dinine inanmasına rağmen İslam’ı veya Müslümanları eleştiren bir partiye oy vermesi) kadar büyük birer problem olarak görünmemektedir. Dahası, bu örnekte her iki ÷lkede sola oy veren katılımcının Belçika’da oy verdiği partiye yönelik hoşnutsuzluğu göçmenlik veya çifte vatandaşlık konumundan kaynaklanmamakta, partinin fiili olarak savunduğu politikaya ve benimsediği hedefe ilişkin daha farklı düşünmesinden kaynaklanmaktadır.

Bunun yanı sıra örneğin Belçika’da desteklenen sol partinin kır devrimi mi, proletarya devrimi mi öngördüğü meselesi değerlerle veya teorik problemlerle ilgili olduğu için katılımcının mevcut gündelik hayatını ve çıkarlarını doğrudan etkilememektedir ve bu konudaki rasyonalite biçimini teorik (entelektüel) rasyonalite olarak nitelenebilir. Ancak her iki ÷lkede sağa oy veren diğer katılımcı, çıkarlarıyla ilgili bir hesaplama yapmak durumunda kalmış ve idealize ettiği teorik rasyonalitenin pratik anlamda irrasyonaliteye yol açtığını düşünerek siyasal davranışında değişikliğe gitmiş ve dindar olduğu için Belçika’da sağ desteklemekten vazgeçmiştir. Dolayısıyla gerek her iki ÷lkede sola oy veren gerekse her iki ÷lkede sağa oy veren katılımcıların, Weberci

anlamda değer yönelimli bir rasyonellik izlemeye çalıştıkları ifade edilebilir. Ancak solun enternasyonal niteliğinden ötürü her iki ülkede sola oy verenler açısından ulusötesi siyasal katılımları belirli bir tutarlılık arz etse de, her iki ülkede sağa oy veren katılımcılar Türkiye’de olduğu gibi Belçika’da da sağ desteklemenin kendileri açısından irrasyonel yönleri ve sonuçları olduğunu ya da olabileceğini düşünmektedir.³⁵² Bunda etnik ve dinî kimliklerine yönelik duydukları kuvvetli bağlılık ve bu bağlılığın beraberinde getirdiği birtakım duygularla ve değerlerle yüklü hassasiyetler etkili olmaktadır. Zira sol ideoloji, uluslararası dayanışma talep ettiği için bir ülkeden diğerine daha kolay aktarılabilirken sağ ideoloji enternasyonal bir mahiyet taşımadığından farklı ülkelerde aynı devamlılık üzerinden gitmemektedir.

Şunu belirtmek gerekir ki, her iki ülkede solu desteklediğini ifade eden katılımcılar arasında Türkiye’de HDP’yi destekleyenler genellikle CHP’yi sol bir parti olmamakla eleştirmiştir. Örneğin Anvers’te yapılan bir odak grup görüşmesinde, katılımcıya siyasal anlamda sağ ve solun kendisi için ne anlam ifade ettiği ve Türkiye’deki sol-sağ ile Belçika’daki solun-sağın birbirine benzeyip benzemediği sorulduğunda şu diyalog gerçekleşmiştir:

Katılımcı 37: *Ha! Ya şimdi (...) sağ dediğimiz partiler arasındaki benzeşmeler var, ama şunu net koyalım... Türkiye'deki gibi çok ırkçı, yani çok tekçi bir şey yok. Benzeşmeler var ama bir MHP'nin o tekçi zihniyeti, o milliyetçi duyguları gibi, yani o kadar da değil yani. Onlar gibi de katliamcı bir zihniyeti yoktur yani. Düşün ki MHP bir gerçekten, katliamcı bir zihniyete sahip. Değil mi ama? AKP aynı... Olmasa bunlar yapılır mıydı? Sosyalistler mi diyorsun, sol mu diyorsun? (...) Sosyal demokrat diyeyim ben CHP'ye. (...) Ben (CHP'ye) sol demiyorum yani, o sol diyemeyiz. (...) Çünkü derler genelde. (...) Değil ama, (sol) değil yani! Ben onu sol olarak görmüyorum ya! Görmüyorum! Eğer bugün, bir sol diye tanımlayabileceğimiz bir parti... MHP'nin... Cumhurbaşkanlığına MHP'nin bir tane elemanını getirip aday gösteriyorsa, onunla iş yapabiliyorsa, ben ona sol demekten yani çekinirim, şey yaparım... Yapamam yani! Değil yani! Sol değil...*

Araştırmacı: *Dediğiniz, Cumhurbaşkanlığı Seçimi'nde Ekmeleddin İhsanoğlu'nu aday göstermişlerdi.*

Katılımcı 37: *Yaaani! Yani! Ekmeleddin'i getirip aday gösterdi, niye gösterdi? Belediye başkanlığına da gösterdi yerelde!*

Araştırmacı: *Mansur Yavaş'ı diyorsunuz?*

Katılımcı 37: *Tabii canım. Nasıl buna sen sol diyebilirsin? Ben "sosyal demokrat" dahi diyemiyorum ama diyorum şu an! Yani... Ama buradaki (Belçika'daki) partiler,*

³⁵² Bu noktada da daha spesifik olarak Müslümanları ya da Türkleri seçmen kitlesi olarak hedefleyen siyasi partiler devreye girebilmektedir. Ancak Belçika’da Türkler ve Müslümanlar daha çok sol partilerde yer alıp örgütlendikleri için, bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bireyler arasında da bir azınlık partisini desteklediğini söyleyen olmamıştır.

sosyalist partiler o kadar da değiller... Onun kadar... Yani olsa da burada da eleştirdiklerim var. Ama öyle değil!

8.4.2.4. Hem Türkiye’de Hem Belçika’da Sağı Desteklemek

İlk olarak, her iki ülkede solu ve her iki ülkede sağı destekleyen bireylerin kendi bağlamları içerisinde sahip oldukları düşünce tarzları, yani 6 ve Bellamy’nin (2012, s. 231) tabiriyle, *nasıl* düşündükleri ve kendi siyasal katılımlarına yükledikleri “algısal”, “doksatik”, “niyetsel”, “sembolik” ve “normatif” anlamlar göz önüne alındığında; bu iki ayrı kategoride yer alan bireylerin belirli bir ideolojiyi ya da dünya görüşünü savunmak ve her iki ülkede de bu belirli ideolojiyi ya da dünya görüşünü savunan siyasi partileri ve siyasetçileri desteklemek yönünden tutumlarının ve eylemlerinin -içerik olarak olmasa da, biçim olarak- benzediği söylenebilir. Elbette sol ve sağ ideolojilerin ekonomik ve kültürel içerimleri -solun ve sağın kendi içlerindeki heterojenliği bir kenara bırakılarak- genel hatlarıyla dikkate alınır, “her iki ülkede solu desteklemek” ile “her iki ülkede sağı desteklemek” şeklinde gerçekleşen iki ayrı siyasal katılım biçiminin, birbirlerine kıyasla açık ya da örtük, doğrudan ya da dolaylı mahiyette, çok farklı ve hatta çoğu hâlde de birbirine taban tabana zıt düşünceleri, değerleri, politikaları savunmak anlamına geldiği söylenebilir. Ancak hem her iki ülkede sağı destekleyen bireylerin hem de her iki ülkede solu destekleyen bireylerin siyasal katılımının genel olarak değer yönelimli ve teorik (entelektüel) rasyonaliteye dayanan bir tutarlılık izleme gayreti barındırdığı ifade edilebilir.

Bu kategorideki katılımcılar; Türkiye’de sağı, Belçika’da ise solu destekleyen katılımcıların en azından birçoğuna kıyasla toplumsal ve siyasal meselelerle daha fazla ilgileniyor ve daha çok bilgi sahibi gibi görünmektedir. Bu katılımcılar Türkiye’de sağa, Belçika’da sola oy vermenin açık bir çelişki olduğunu düşünmekte ve ifade etmektedir. Bu nedenle, sol partiler ve siyasetçiler göçmenlerin haklarını daha çok savunuyor ve/veya yabancı kökenli adaylara listelerinde daha çok yer veriyor diye sola oy vermek yerine; kendilerini daha çok dinî inanç üzerinden, genellikle “muhafazakâr” olarak tanımladıkları ve Hristiyan demokratların da dindar olduğunu (dolayısıyla belirli bir dinsel kültürü ve dinsel ahlak anlayışını savunacağını) düşündükleri için (örneğin heteronormatif bir yaklaşımla eşcinsel evliliklere karşı çıkılması, dinî sebeplerle kürtaja karşı çıkılması,

devletin maternalist politikalar izlemesi gerektiğini savunarak ve ataerkil sosyal ilişkileri destekleyerek ailenin kutsallaştırılması, gençlerin dine yönlendirilmesi gibi söylemler, pratikler ve politikalar sebebiyle), bir ortaklık duygusu taşıyarak onlara oy vermeyi tercih etmektedir. Ancak eğer Belçika’da destekledikleri bu partinin Türkiye’deki hükümete yönelik eleştirel bir söylemini, tutumunu ya da örneğin partideki bazı siyasetçilerin kendi dinî, milli, kültürel değerlerini ilgilendiren çeşitli konularda hoşlarına gitmeyen bir açıklama yaptıklarını görürlerse, bu partiye verdikleri desteği geri çekme eğiliminde olduklarını söylemek mümkündür. Örneğin kendisiyle mülakat yapılan ve hem Türkiye hem de başka bir Avrupa ülkesinin vatandaşlığına sahip olan bir katılımcı, Belçika’da aslında sağın ekonomi politikalarını daha çok beğendiğini, fakat kültürel endişeler sebebiyle ve sosyal hakların korunması amacıyla sola yönelindiğini, bir dönem Hristiyan demokratlara inançlı oldukları için destek verdiklerini, fakat onların da kendi dinlerinin teolojik temellerini, kültürünü, tarihini, ahlakını tam olarak kavrayamadığını düşündüğünü söylemiş ve bu konudaki hayal kırıklığını dile getirmiştir:

Mesela söyleniyor, biz zaman zaman camii cemaatimiz, işte inançlıdır deyip Hristiyan demokratları falan şey yapıyoruz (destekliyoruz, dediler). Ama ben onların (Hristiyan demokratların) samimiyetine (artık inanmıyorum), hâlâ kendi teolojilerini ve kendi teolojik temellerini çok iyi kavradıklarını düşünmüyorum. (Bazıları) Hristiyan Demokrat Parti’de belli bir yere gelmiş, Hristiyan kültürünü, teolojisini, temelini, medeniyetini, tarihini hiçbir şeyi bilmiyor. (...) dolayısıyla orada bir samimiyetin olmadığını görüyorum. İşte solcu partiler de belli bir döneme kadar Avrupa’da görebildiğim (...), işçi olması hasebiyle sendikalar vasıtasıyla göçmen oylarını bir şey olarak görmüş, oy deposu olarak görmüş. Ama bunda da samimiyet yoktu. Yani bize gerçekten demokrat, serbest piyasa, serbest rekabetçi bir anlayışın ancak faydası olabilir, ama gerçekten demokrat olacak. (...) (Araştırmacı: Peki şeyi söylediniz, buradaki dindar kesimin, Hristiyan Demokratlara dindardır diye oy verme niyeti olduğunu ama...) Oldu, evet. Yani belirli bir döneme kadar öyle bir eğilim oldu, yani öyle bir trend vardı. Ama sonradan onların gerçek yüzü ortaya çıkmış oldu. Samimi olmadıkları, dinde... Kendi dinlerinde en azından, kendi değerlerinde başka inançlarına saygıyı ve samimi davranmayı başaramadılar. (...) Yani diyelim ki, birtakım şeylerin mesulü olmadığı halde, sebep arama veya hadiseyi açıklama noktasında İslam’a ve Müslümanlara haksız eleştirileri oldu. (...) Kaldı ki onların ne dini ne de kültürleri öyle bir şeyi önermiyordu. (...) Ermeni soykırımının mesulleri olarak Türkleri, Osmanlı’yı vesaireyi gösteren açıklamaları Hristiyan demokratlar yaptı. Onları kabul etmeyen siyasetçileri, yabancı siyasetçileri, Türk siyasetçileri dışlayan gene Hristiyan demokratlar oldu. Halbuki onların ne siyasi olarak ne de Hristiyan olarak öyle bir şeyleri yoktu. Bu haksız ve yersiz bir tutumdur. Karşılığını da görmüş oldular, bir kopma oldu. (...) Yani yerine göre bir bakıyorsunuz ki, bir hadise karşısında çıkıyor bir Hristiyan Demokrat, direkt İslam’a inanç noktasında, kültür noktasında saldırı yapıyor. Yani eleştiri olabilir, bunlar siyasette veyahut da sosyal hayatta olabilecek şeyler ama... Direkt saldırı moduna geçiyor. O zaman anlıyorsunuz ki bu adam dinini, kendi dinini de bilmiyor; hani inancın ne olduğunu bilmiyor. (...) Hoşgörüyü bilmiyor. Böyle bir... Hristiyan ahlaki

da yerleşmemiş. O zaman onların doğru şeyler olmadığını görüyorsunuz. (...) (Bu sebeplerle) yani sağdan ziyade, bir sola eğilim şey oldu. (...) Ama yani aslında diyelim ki, bizim kültürel endişelerimiz olmasa buradaki sağcı partiye oy verilebilir. Çünkü radikal yaklaşım gösteriyor, kesin sonuçlar öneriyor. (...) Tabii, yani daha ekonomik (anlamda). Diyor, işte tasarruf diyor mesela. (...) Biz şöyle düşünüyoruz, diyoruz ki işte "Vlaams Belang hükümette olsa veya iktidarda olsa, belediyede olsa, o zaman bizim sosyal ödeneklerimizi kesecek". Halbuki öyle değil. Sosyal ödenekleri iyileştirmeyi teklif ediyorsa, bundan yabancı da ister istemez yararlanır. Dolayısıyla normalde, o zaman sağ kesime akması lazım bizim seçmenimiz. Ama işte nedir... Daha çok işte o sol kesimin sosyal adalet vesaire şeyleri, söylemleri daha cazip geliyor. (Katılımcı 50, Erkek, 51, Türkiye vatandaşı, Anvers)

Görüldüğü gibi bu katılımcı eylemini dinî inancı ve değerleri doğrultusunda belirleyerek, hayat görüşüne uygun bir siyasal katılım sergilemeyi amaçlamış ve bu açıdan teorik (entelektüel) rasyonalite içerisinde hareket etmeye çalışmış, ancak bu durumda da kendisi için başka türden açmazlar ortaya çıkmıştır. Türkiye ve İslam aleyhine söylemleri nedeniyle katılımcı, Hristiyan demokratları desteklemekten vazgeçmiştir. Dolayısıyla katılımcının, sağ desteklemekten vazgeçmesi de salt bireysel çıkarlarını hesaplayarak değil, aynı zamanda dinî ve millî hassasiyetlerle ve benimsenen dünya görüşü etrafında şekillenmektedir. Bu yönüyle katılımcının Belçika'da sağa oy vermekten vazgeçmesi de onun için bir teorik rasyonalite biçimi olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda farklı rasyonalite türlerinin zorunlu olarak verili ve değişmez biçimde biri ya da diğeri belirleyici olacak şekilde işlemediklerini, aksine, bir yönüyle duruma bağlı olarak birinin diğerine öncelik kazanır şekilde işleyebildiklerini söylemek mümkündür.

Belçika'da yaşayan bazı Müslümanlar için din üzerinden kurulan evrensellik yalnızca siyasal katılım ile ilgili konularda değil, örneğin çocukların Katolik okuluna gönderilmesi gibi konularda da kendini göstermektedir. Örneğin Liège'de yapılan bir odak grup görüşmesinde başörtülü bir kadın katılımcı, çocuklarını Katolik okuluna gönderme sebeplerini açıklarken İslamiyet ile Hristiyanlığın benzerliklerine değinmekte ve Katolik okulundaki dinî eğitimin ve uygulanan kuralların kendi inancına, ahlaki değerlerine ve benimsediği yaşam biçimine uygunluğuna işaret etmektedir:

Benim çocuklarım Katolik okuluna gidiyor. Ben de Katolik okuluna gittim, onun için ben çocuklarımı da Katolik'e verdim. Ya şeye vermedim, belediye diyorlar burada... Komün okuluna vermedim. (Araştırmacı: Bu tercihinizde ne etkili oldu?) (...) Benim rahmetli babam bizi şeyden vermişti, Katolik okulu diye, dedi ki dinde değişiklik olmaz, onlar da diyecek aynı... bilmem, şey yapma, hırsızlık yapma... Yani çünkü bize... bunların dinini de öğreniyorduk biz, Hristiyanlık... Ama cumartesi pazar camiye gidiyorduk, babam öğretiyordu. Babam diyordu ki, onlar çok çok da iyi bir şey öğretiyorlar. Ahlak güzel verecekler, bu yasak, şu yasak... (Anahtar kişi: Yani

evrensel değerlerin ortak olduğunu düşünerek...) *Ha ondan yani... Zaten din... Kur'an'ı da babam hafta sonu öğretiyordu bize. Valla ben Katolik'e gittim, hiç de Katolik olmadım. E onların kiliseye de gittim, onlar dua ediyordu, onların ilahisini... hepsini ezbere biliyorum ha! (...)* Ama babam bizi bilerek veriyordu Katolik'e. Sonra ben de çocuklarımı Katolik okuluna verdim. Bir Katolik okulunda disiplin var. (...) Mesela sıkı (kurallar)... sıfır kollu gidemiyorsun, yasak! Kısa, diz üstü, kısa etek giyemiyorsun Katolik okulunda, yasak! E bunlar da bize uygun geliyor. Çünkü öbür okullarda çocuklar açıldı mı, seninkiler de belki (açılmak) isteyecek... Daha şey edecek... Orada yasak. Öğretmeni bile sıfır kol giyemez. Ben kızımdan hatırlıyorum, değil mi? Sen mi demiştin? Çok sıcaktı, öğretmeni terlemiş de bunlar demiş ki, hırkanı çıkarsana. Demiş ki, iplikli, çıkartmam. Öğretmene yassak! Katolik'te yassak! O yönden. (...) Biz hep Katolik'e gittik (kardeşlerimle). **(Katılımcı 85, Kadın, 46, Çifte vatandaş, Liège)**

Türkiye’de sağa oy veren ve kendisini “dindar” ya da “muhafazakâr” olarak tanımlayan bir bireyin Avrupa’da Hristiyan demokratları desteklerken aslında içinde yaşama arzusu taşıdığı, kendi dünya görüşüne, inancına, kültürüne ve normatif değerlerine uygun ve insanlığın tümü için geçerli değerler ve kurallar içeren, bu yönüyle de evrensellik iddiası taşıma mahiyetinden ötürü de sıklıkla hümanist düşüncelerle tasvir edilen “idealize edilmiş” bir toplumsal düzeni savunduğu ve mümkün olduğunca bunu uygulamaya geçirerek gerçek kılmanın peşinde olduğu söylenebilir. Her iki ülkede sağ desteklemek şeklinde tezahür eden siyasal katılım biçiminde, bu türden değer yönelimli bir akılcılığı ve tutarlılığı tesis etme çabasının belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Böyle bir eylem biçiminin elbette amaç yönelimli akılcılığı temsil eden ve doğrudan ya da dolaylı olarak kişisel çıkar odaklı boyutlarının da olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ancak katılımcının Türk, Müslüman ve çifte vatandaşlık sahibi bir göçmen olması sebebiyle, içinde yaşadığı ülkede sağ desteklemesi, aynı zamanda kendisini kaçınılmaz olarak birtakım çelişkiler içerisinde bırakabilecek ve hatta kendi kişisel çıkarlarını zedeleyebilecek bir durumdur. Bu noktada Elster’in (2010, s. 254), rasyonellik fikrinin normatif çekiciliğinin irrasyonelliğe yol açacak kadar kuvvetli olabileceğine yönelik düşüncesi, konuyu değerlendirmek açısından oldukça dikkate değerdir:

“Rasyonellik fikrinin kuvvetli bir normatif çekiciliği vardır. Yaptığımız bir şey için, arzular ve inançların ışığında eylemin rasyonel görüldüğü nedenlerimiz olsun isteriz. Aslında bir neden uğruna hareket etme arzusu, yani rasyonelliğe itaat, irrasyonel davranışa neden olacak kadar kuvvetli olabilir.”³⁵³

³⁵³ Elster (2010, s. 254, dipnot 1), burada dipnot düşerek “bir neden uğruna (*acting for a reason*, vurgu yazarın kendisine ait) hareket etme” ile “bir nedene göre (*acting according to a reason*) hareket etme” arasında bir ayırım yapmakta, kendi çıkarına göre seçim yapan kişinin bir neden uğruna hareket ettiğini, ancak bir nedene göre hareket etmediğini söylemektedir. Bu çalışmada böyle bir kavramsal ayırım

Collins (2017, s. 107), tutarlılığa ulaşmak için harcanan kesintisiz çabanın, sırasıyla yeni gerilimlere yol açtığını söylemektedir. Bu katılımcı da Belçika sağını hem “serbest piyasayı desteklemek, tasarruf politikaları önermek” gibi ekonomi politikaları sebebiyle, radikal ve kesin sonuçlar önerdiğini düşünerek beğenmekte hem de dinî sebeplerden ötürü kendisine ahlaki ve kültürel açıdan daha yakın bulmaktadır. Ancak katılımcının etnik ve dinsel kimliği ile göçmenlik ve çifte vatandaşlık statüsü onun için Belçika’da sağ desteklemeyi kaçınılmaz olarak endişe verici kılmaktadır.

Elff ve Roßteutscher (2017, s. 214), görece gelenekçi insanların seküler Avrupa ülkelerine göçünün yeni bir dindar-seküler bölünmesi için potansiyel yarattığını, bu bölünmenin seçim siyasetini nasıl etkileyeceğinin iki olasılığa bağlı olduğunu ifade etmekte; bunlardan ilkinin, göçmenlerin fiilen seçimlere katılma derecesi, ikincisini ise Hristiyan Demokratların ya da muhafazakâr partilerin bu seçmen kesimlere hitap etmeye çalışıp çalışmaması olarak sıralamaktadır. Cesari (2007, s. 82) çoğu Avrupa ülkesinde kültürel ve dinî azınlıklar hakkında geleneksel olarak olumlu bir tutum içerisindeki siyasal partilerin, Müslüman kökenli adaylara da en açık olanlar olduğunu ifade etmekte, genel bir kural olarak bunun siyasal sol, çevreci partiler ve belirli Hristiyan Demokrat partiler anlamına geldiğini belirtmektedir. Elff ve Roßteutscher (2017, s. 214) da birçok Avrupa ülkesinde Hristiyan Demokratların ya da muhafazakâr partilerin gelenekçi Müslüman vatandaşları mobilize edemediğini (örneğin Almanya’da göçmenlerin bu partilerin muhalefetine karşı olduğunu), ikinci olarak da bu partilerin bu seçmenle ittifak kurmaya çalışmaktan çok, etnik-ulusal veya göçmen karşıtı duyguları istismar etmeye çalıştığını ifade etmekte; dolayısıyla Müslüman azınlıkların yeterince büyüyüp kendi Müslüman partilerini kurmasının ve oralara yönelmesinin olası olduğunu söylemektedir.

Bir dönem Hristiyan Demokratlara oy verdiğini ifade eden, Türkiye’de AKP ile Erdoğan’ı desteklediğini belirten ve kendisini “şeriatçı” olarak niteleyen bir katılımcı, Hristiyan Demokratlara dindar olduklarını düşünerek mi oy verdiği sorulduğu zaman Hristiyan Demokratların dindarlık ve muhafazakârlık ile ilgili uygulamalarını eleştirmiş, kendisinin yalnızca ekonomi politikaları için ve adayı destekleyerek oy kullandığını söylemiştir:

gözetilmeyecek olsa da Elster’in rasyonelliğe katı bir bağlılığın, irrasyonelliğe yol açabileceği savı dikkate değerdir.

Ya ben bu düşünceyle oy vermedim. Ama aslında hani şey olarak düşünürsen, gerçekten hani o düşünceyi alırsan, hani bunların dindarlıkları pek kalmamış ama en azından uu... aile... uu... kurumuna diyeyim, daha bir değer veriyorlar diğerlerinden. Yani Batı'nın ideolojisi daha çok bireysellik üzerine, hani aile falan kalmamış yani. Bir de yani işte hani Hristiyan demokratlarda biraz daha aileyi korumaya (yönelik bir yaklaşım oluyor)... Gerçi buranın Hristiyan demokrati bile hani eşcinsel evliliğe falan filan (karşı değiller), hiç sıkıntı yok yani, en büyük savunucularıdır. Daha geriye nasıl bir aile kalıyor, bilmiyorum ama... Hani yine de en azından söylemde bir aile şeyi var. O anlamda olabilir. Ama ben o anlamda oy vermedim. Ben kişiye oy verdim. O Kris Peeters denen adam, biraz daha uum... hem yani becerikli görünüyor, hani belli yani, bir iş bitirici... Biraz ekonomiyi toparlar yani. Hani o biraz da ekonomik vaatlerde bulunuyordu o zamanlar. Çok takip etmesem de hani iyi bir adama benziyordu. O anlamda oy verdim. Ama yabancılar genelde, kendilerine daha yakın olduğu için Sosyalist Parti'ye oy veriyorlar. (Katılımcı 52, Erkek, 26, Çifte vatandaş, Anvers)

Bilgin (1997, s. 26), “Tutarlılık ve Döneklik” başlıklı kısa yazısında, “döneklik” tartışmalarının Türkiye entelektüellerinin favori tartışmalarından biri olduğunu ve bu tartışmaların özellikle komünist bloğun yıkılmasından sonra, eskiden sosyalist ideolojiye inanmış entelektüellerin liberal demokrasiye doğru kaymasıyla doruk noktasına çıktığını söylemektedir. Tartışmaların genellikle etik çerçevede ve karşılıklı suçlamalar içerisinde sürüp gittiğini ifade eden Bilgin, konuyu psikolojik bir yaklaşımla ele almakta, bilişsel çelişki teorisinin bu konuda anlamlı bir bakış açısı sağlayabileceğini ifade etmektedir:

“Bu teoriye göre, insan zihinsel olarak belirli bir tutarlılığı arar ve korumaya çalışır. İnsanın yaşamında karşılaştığı yeni uyaranlar, mesajlar ve yaptığı inançlarına aykırı davranışlar, çelişkilere yol açmakta ve bu çelişkiler, güçlü bir motivasyon durumu yaratmaktadır. Bu psikolojik gerilim durumu, insanı, çelişkiyi giderme ve tutarlılığı yeniden sağlama çabalarına götürmektedir. Bu çabalar, çoğu kez insanların fikirlerini veya tutumlarını değiştirmesiyle sonuçlanmaktadır. Ancak burada kendi kendine otomatik olarak işleyen kesin bir mekanizma görmemek gerekir. Bu noktada cevaplandırılması gerekli temel sorunlardan birisi, tutarlılığın hangi koşullarda arandığı ve nasıl sağlandığıdır. Araştırmacılara göre, tutarlılık sağlama çabaları, her şeyden önce bir çelişkinin yaşanmasına bağlıdır. Burada söz konusu olan çelişki, dışarıdan bakıldığında mantık kurallarına göre saptanan bir uyumsuzluk değil, bireyin algıladığı veya hissettiği çelişkidir. Bu nedenle, mantıksal bir çelişkinin varlığından ziyade, bireyin düşünce, kanaat, değer, inanç ve davranışları arasında bir uyumsuzluk olması önemlidir. Ayrıca, bu çelişkinin derecesi ya da yarattığı psikolojik gerilimin şiddeti de çelişkiden kurtulup kurtulmama tepkilerinde etkili olmaktadır. Bu çerçevede, aralarında çelişki bulunan düşünce veya davranışların niteliği (birey açısından anlamı, önemi, bireyin bunlara angajman düzeyi vb.), çelişen ve tutarlı öğelerin (düşünce, kanaat, inanç, tutum, davranış vb.) birbirine oranı gibi çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Çelişkiden kurtulmak için çeşitli yollar mevcuttur: Yeni bilgiler aranması, mevcut bilgilerin değiştirilmesi, tutarlı öğelerin önemini artırmak ve çelişen öğelerin önemini azaltmak, çelişki yaratan enformasyonlardan kaçınmak, destekleyici enformasyonlar aramak gibi” (Bilgin, 1997, s. 26).

Bilgin'in bireylerin çelişkilerle ilişkilene ve bunlardan kurtulma biçimlerine ilişkin bu sözleri oldukça dikkate değerdir. “Güdülenmiş (siyasal) muhakeme” [*motivated (political) reasoning*] kavramı da benzer şekilde bireylerin çelişki karşısındaki davranış biçimlerine açıklama getiren, siyasal katılım konusunda da birçok farklı disiplinin kullandığı bir kavramdır.³⁵⁴

Anvers'te yapılan bir odak grup görüşmesinde Türkiye'de AKP'yi, Belçika'da ise sol partileri destekleyen ve hatta geçmiş yıllarda SP.A'ya üye olup daha ayrılmış olan bir katılımcı, ekonomik anlamda Belçika'da daha çok sağ partileri beğendiğini, örneğin N-VA'nın ekonomiye ilişkin söylemlerini ve politikalarını daha gerçekçi ve çözüm odaklı bulduğunu ifade etmiş, ancak yoğun bir duygusal bağlılıkla sahiplendiği etnik ve dinî kimliklerine ilişkin taşıdığı endişelerden ve ortaya çıkacak çelişkilerden ötürü de Belçika'da sağa oy veremediğini söylemiştir. Katılımcı Türkiye'de sağı, Belçika'da solu desteklemenin bir çelişki olmadığını söylemekte, ancak yine de “madem solcuları bu kadar eleştiriyorum, solcuya da oy vermeyeyim artık” diyerek hissettiği çelişkiyi paylaşmaktadır:

(Türkiye'de sağa, Avrupa'da sola oy vermek bir çelişki) değil! Yani ben... ben hani... çok garipsiyorlar, işte orada solcuya veriyon, burada sağcıya veriyon! Yav insan kendine yakın olanına verir. Burada solcu daha yakın, orada sağcı daha yakın. Hani bir tutarsızlık yok. (...) Burada sosyalist daha yakındır sana, çünkü buranın sağcısı sana karşı! Hani sen kendine karşı olan birine şey yapmazsın ki yani... Burada hani, zaten Belçika'da kimse ideolojiye oy vermiyor yani, hiçbir Türk burada... Yani “hiçbir” demeyeyim, yüzde doksanı, hani ben sosyalizme inanıyorum diye (...) SP.A'ya ya da PS'e vermez. (...) “Yok ben sosyalistim, Hristiyan demokratım, işte ne biliyim liberalim, yeşilim, şuyum...” diye asla oy vermiyor. Kim bana daha yakın gelirse... Gerçi ben kend... bana daha yakından çok, artık hani şeye de bakıyorum, kim daha becerikliyse yani hani... Çünkü Belçika'nın da ekonomik problemleri var. Yani becerikli insanlara ihtiyacımız var. Yani neredeyse NV-A'ya bile veririm aslında amaaa hani onlar hem Türkiye'de uıı, biraz hani Kürdistancılar, Türkiye meselesinde. (...) Hem o var hem de yani... Gene o olmasa bile, genel olarak bir İslam'a bir... soğuklar. O anlamda şey yapamıyorum. Yoksa onun başkanı, o partinin başkanı gerçekten yani şu an buranın, yani şeyi yani... Yani Tayyip Erdoğan'ı demek istemiyorum ama (gülüyor), en becerikli adamı yani. (Katılımcı 51: Kim?) Bart de Wever. (Araştırmacı: Yani ekonomik anlamda aslında buradaki sağ partileri daha çok beğeniyorsunuz?) Evet. Ya ben gerçekten (gülüyor), artık hani SP.A'ya falan da oy vermem. Çünkü hani madem solcuları bu kadar eleştiriyorum, solcuya da oy vermiyim artık yani, o kadar da olmasın. Hani solcuların böyle her şeyden şikâyet etmelerine, yani sadece bir şey önerip hani onun altını doldurmamalarına (karşıyım)... “Hani parası?” (diyorsun). “Bulun!” (diyorlar).

³⁵⁴ Öyle ki siyasal katılımı güdülenmiş muhakeme kapsamında anlamaya çalışan nörobilim çalışmaları da bulunmaktadır. Bkz. Westen vd. (2006).

Yani ben karşıyım böyle şeylere hani, çünkü bu bir devleti ileri götürmez. Yani sen herkese para dağıtarak bir yere varamazsın. Herkese işsizlik maaşını “full” vererek bir yere varamazsın yani hani. Bir noktadan sonra krize girersin. Senin cebinden çıkacak yine. Hani gerçekçi olmak lazım. Ekonomide de sağ partiler her zaman daha gerçekçidir, solculardan. O anlamda zaten bundan sonra da burada sol partiye oy vermem. Daha önce verdim. Iuum... Hatta üyesiydim de, üyesiydim de bir ara. (...) SP.A'nın üyesiydim de... o da hani belki burada politiğe falan gireriz diye üye olmuşum. Hani ilerde girerim falan diye... Öyle... O da gençlik hevesiydi yani, artık öyle bir hevesim de yok. (Katılımcı 52, Erkek, 26, Çifte vatandaş, Anvers)

Aynı katılımcı geçmişte “solculara yakın” diye tarif ettiği *De Morgen* gazetesine abone olduğunu, ancak Türkiye ve Erdoğan hakkında çok olumsuz haberler yapıldığını ve bu haberlerin yarısının gerçek olmadığını düşündüğü için aboneliğini sonlandırdığını anlatmıştır:

Katılımcı 52: *Yani ben Türkiye siyasetini takip ettiğimden, yani anlarım diyebilirim ama Belçika siyasetini gerçekten... Iuum... Yani çok az... Bir iki sene... Bir sene falan Belçika gastesine abone olmuşum, o dönem biraz bilgim vardı. Iu... Ama şu anda mesela... Hani dediğim gibi, başbakanın ismini bilirim, iki üç bakan bilirim ama hani ne olmuş, en son siyasi olay nedir, bilmem. Ki Belçika'da daha da az bilinir. Hani Belçikalılar çok radyo dinler, haber okur, öyledir ama... Onlar da çok ilgilenmez, bizim Türkler kadar siyasetle... Her şeyi de bilmezler yani hani.*

Araştırmacı: *O dediğiniz gazete hangi gazeteydi?*

Katılımcı 52: *De Morgen. O da solculara yakın bir gazeteydi ama... Iuu... Türkiye aleyhine çok haber yaptıkları için ben yani (gülerek) mecburen... aboneliğimi iptal ettirmek durumunda kaldım. (...) Bana gelen solcu gazeteydi ve her gün, hani Belçika başbakanından çok Türkiye başbakanının haberini görüyordum ve hep... hani bir kere de olumlu bir haber görmedim yani. Her seferinde... haberlerin yarısı zaten iftira dolu oluyor. Yani uğraşmaya kalksan uğraşamazsın yani. Hani burada bir özel bir birim kurulması lazım bunlarla uğraşmak için. Sırf tembellikten bir sene dayanabildim. Yoksa hani daha erken kapattırırdım ama... (...) En sonunda aradım dedim yani, yapamıcam. Çok da (detaya) girmedim yani, hani şu sebepten falan diye yani. Dedim, polemiğe gerek yok. Bunları hani zaten ikna edemezsin.*

Katılımcının bu ifadeleri, Bilgin'in (1997, s. 26) de tarif ettiği gibi, çelişkiden kurtulmak için çelişki yaratan enformasyonlardan kaçınmak ve yeni bilgiler aramak türünden davranış biçimlerine denk düşmektedir. Katılımcı, Türkiye'de sağa, Belçika'da ise sola oy verme davranışının çıkar gözetmekten kaynaklandığını ve çıkarlara göre davranmanın da “ayıp değil, doğal bir şey” olduğunu söylemektedir. Kendisi de geçmişte Türkiye'de sağı, Belçika'da solu desteklemiş ancak artık Belçika'da sola oy vermemeye karar vermiş olan katılımcı; Türkiye'de sağı, Belçika'da ise solu desteklemenin ideolojik anlamda bir çelişki olabileceğini kabul etmekte ve çoğu insanın kendisi gibi fazla teorik düşünmediğini, fazla sorgulamadığını; ancak bunun da kendi içinde bir mantığı olduğunu “*Ya büyük resim değildir her şey, bazen küçük resimdir yani*” sözleriyle ifade etmekte;

hatta Belçika’da solu desteklemeyerek kendisi için dezavantajlı bir durum yaratıyor olabileceğini de belirtmektedir:

Ya her ülkenin kendi şartları var. Şimdi sen burada, buradaki kimliği, işte Türk asıllı Belçikalı. Ben oyum yani. Türk asıllı bir Belçikalıyım. Burada benim bir kimliğim var, bir hayatım var. Benim buradaki hayatıma ne kolaylık sağlayacaksa ona oy veririm. Hani halbuki, aslında artık vermiyorum, vermiyorum dicesem de hani ben fazla düşündüğüm için aslında. Millet düşünmüyor, kolaya kaçıyor yani hani. Bana kim en çok fayda sağlayacak? Sosyalist! Verdim sosyaliste, diyor. Yani adam burada ayrı davranıyor. Ama biz Türkiye'ye gittiğimizde veya kesin dönüş yaptık diyelim, kesin dönüş yapalım, orada yaşaycaz, orada da bir ailemiz, orada da bir şeyimiz var, hani o ortamımıza hangi parti daha iyi gelecekse veya hangi partide daha çok benim ortamımdan varsa ona oy veriyorum. Yani bu ideolojik anlamda şey olabilir... Iuum... çelişki olabilir de... Hani herkes... Iuum... Ya bu kadar teorik düşünmüyor yani insanlar genelde... (...) Ya insanlar teorik düşünmez ki yani... Çok az insanlar... Yani insanların yüzde 10'u, yüzde 20'si teorik düşünür. Diğerleri hep bir şeye bağlar. Birisi bir faaliyet görmüştür, beğenmiştir. Ona "ooo aferin, o çok hoşuma gitti", ona hani (yönelir). Bütün insanlar benim gibi böyle işte "Bu niye böyle? Bu niye böyle?" diye düşünmek zorunda değil. Ben kimseyi... hani düşünmeyi de küçümsemem asla yani. Yani her şey makro değildir. Hani "Büyük resmi görün!" Ya büyük resim değildir her şey, bazen küçük resimdir yani, anladın mı hani? Yani ben şimdi diyorum ya, sosyaliste vermicem. Belki kendime zararlı bir şey yapıyorum yani... Çok mantık... belki çok düşündüm, işte bunlar böyle değil falan... İdeolojisi bana uymuyor, değiştireceğim diyorum. Ama halbuki benim belki hayatımı kötü etkileyecek, ailemin hayatını kötü etkileyecek. Hani her zaman böyle çok teorik düşünmek de iyi bir şey değildir. Burada... Buradaki toplum daha çok işte... Iuum... Bize kim en az dokunacak, bize kim en az müdahale edecek, onu düşünüyor. Çok mantıklı! Hani Türkiye'de böyle küçümsüyorlar işte, "aaa gurbetçilere bak, orada sol, burada sağ!" Hiç küçümseme, hepsi senden akıllı yani! Hani buraya gelmiş, bana en az dokunacak, beni kendime... muhafaza edebilecek... O yine muhafazakardır, bak o ailesini muhafaza etmeye çalışıyor, dinini muhafaza etmeye çalışıyor, camisini muhafaza etmeye çalışıyor. Ben N-VA'yı getirirsem bu caminin finansmanını kesecek, biraz zorlanacak cami hani. Bu camide her zaman finansman yoktu, kendimiz de çevirebiliyorduk, ama şu an mesela alıştık diyelim. O çıktığı zaman biz zorlancaz, biz tekrar araya girmek zorunda kalıcaz. Yani bu yine muhafazakarlık bizim açımızdan. Bir... bir... şey... zıtlık yok yani. Hani bazen Türkler herhalde küçümsemek için söylüyor da hiç de küçümsenecek bir durum yok. İnsanlar kendi... Hani insanın kendi çıkarını gözetmesi de ayıp bir şey değil yani, anladın mı? Hani dünyanın en doğal şeyi. Burada kendi çıkarı o, Türkiye'de kendi çıkarı e sağcı parti! O yüzden orada sağcı partiye veriyor, burada solcu partiye. Benim için çok basit yani... Ben bunun tartışmasını kendim de yaptım yani, çok basit, çok çabuk geldim bu sonuca. Hiç de öyle hani gariipsenecek bir durum olarak görmüyorum. (Katılımcı 52, Erkek, 26, Çifte vatandaşı, Anvers)

Berger ve Mohr (2021, s. 193), insanın inandığı değerler doğrultusunda gelecek için fedakârlıkta bulunabileceğini ve bunun bir süreklilik gerektirdiğini, başka bir deyişle, bu fedakârlığın gelecekte de onaylanacağına, benimseneceğine ve süreceğine dair bir umut ya da inanç ile ilgili olduğunu ifade etmektedir:

“Gelecek için bugünden fedakârlıkta bulunmak aslında insanca bir davranıştır, insanlığın temel koşullarından biridir. (...) Ancak, gelecek için fedakârlıkta bulunmak bir sürekliliği gerektirir: Bu süreklilik insanın yalnızca kendi çıkarını düşünmesi demek değildir (insan bu durumda kendi hayatını da feda ediyor olabilir), insanın inandığı değerlerin değişmemesine bağlı bir sürekliliktir söz konusu olan. İnsan bugün bir fedakârlıkta bulunuyorsa, bunu yaptığı fedakârlığın gelecekte değerlendirileceği ve benimseneceğine inandığı için yapıyordur. Aslında, bu fedakârlık gelecekte de süreceğine inanılan bir gelenek için yapılmaktadır. Bu geleneğin içeriği değişebilir: Bu Tanrı'nın iradesine duyulan bir inanç, ailenin zenginleşeceğine bağlanan bir umut, bir ulusun yazgısının değişeceğine ya da bir devrimin gerekliliğine duyulan bir inanç olabilir. Ama bunların hepsinin temelinde bir süreklilik anlayışı yatmakta, hepsi bu anlayışın onaylanmasını istemektedir.”

Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcılar da çıkarları ile değerlerinin çatıştığını hissettikleri noktada çıkarlarından fedakârlıkta bulunmayı daha tercih edilebilir bulabileceklerini ifade etmişlerdir. Bu katılımcılar genellikle Türkiye’de sağa, Belçika’da ise sola oy vermiş olan, ancak solun savunduğu değerleri savunmadıkları için bu “çelişki”yi ortadan kaldıracak çeşitli stratejiler geliştirmeye çalışan bireylerdir. Tıpkı Berger ve Mohr’un (2021) ifade ettiği gibi, bu “fedakârlık” genellikle geleceğe dair birtakım umutlar ve inançlar ile ilgilidir ve mevcut durumda; bir göçmen olarak solu desteklemek çıkarlar açısından rasyonel görünse de dine uygun olmadığı düşünüldüğü için solu desteklememek bir “fedakârlık” biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Katılımcılar yine yazarların ifade ettiği gibi, bunun çeşitli çevrelerce (örneğin diğer seçmenler ya da sola oy vermemek için desteklenen sağ parti tarafından) onaylanmasını ve takdir edilmesini bekleyebilmektedir.

Bu katılımcının Belçika’da sola oy vermektan vazgeçmesinin sebebi, ideolojik anlamda çelişkiye düştüğünü düşünmesi değildir. Zira Türkiye ile Avrupa’nın sağ ve sol siyasetlerinin birbirinden farklı olduğunu, dahası kendisinin Türkiye ve Belçika ile ilişkilene biçimlerinin de farklı olduğunu, dolayısıyla her iki ülkede de çıkarlarına uyan neyse onu desteklediğini ve bunun bir çelişki olmadığını ifade etmiştir:

***Araştırmacı:** Peki benzerlikler var mı sizce? Yani kıyasladığınız zaman Türkiye sağıyla Avrupa sağı arasında mesela? Veya sol için?*

***Katılımcı 7:** Yok, ı-ih. Farklı.*

***Araştırmacı:** Bu durumda sizin için herhalde bir insanın Türkiye’de bir sağ partiye, Avrupa’da sol partiye oy vermesi bir çelişki...*

***Katılımcı 7:** I-ih, yok.*

***Araştırmacı:** ... arz etmiyor?*

***Katılımcı 7:** Yok. Çünkü aynı değil, farklı yani. Çünkü hiç alakası yok.*

***Araştırmacı:** Tamamen ülkelerin bağlamlarının farklı olduğunu düşünüyorsunuz?*

Katılımcı 7: *Aynen, ya o kültüre göre, yani bu ülkenin kültürüne göre... Ya ben burada yabancıyım, doğal olarak benim haklarımı savunan bir partiyi destekleyeceğim. Ama Türkiye benim memleketim, orada da benim doğrularımı destekleyen, benim... Ya sağcı ne demektir? Sağcı, devletin desteği olan, devleti tamamlayan demektir. İıı... Solcu da... Hani biraz daha muhalefet olan kısımdır. Ha bu bağlamda, ya ben Türkiye’de yaşıyorsam, orada doğmuş büyümüşsem, doğal olarak benim haklarımı savunan kişiyi tercih ederim. Ya bu benim doğrum. Hani bir sol görüşteki birine sorsanız, belki de onun doğrusu o. Ya bu görüş...*

Araştırmacı: *Peki bu durumda yani bir kimsenin her iki ülkede sola veya her iki ülkede sağa oy vermesi de...*

Katılımcı 7: *Bir anlam ifade etmiyor.*

Araştırmacı: *... tutarlı bir şey diyemeyiz yani?*

Katılımcı 7: *Yok, ı-ıh, hayır. Ya mantık... Tamamen... Yani aslında düşünerek ben kendi adıma ıı... Burada benim çıkarlarım (uyan) neyse o, Türkiye’de çıkarlarım (uyan) neyse o.*

Türkiye’de sağın daha dinî ve sosyal yönünün ağır bastığını, sosyalizmin ne olduğunu Avrupa’da öğrendiğini söyleyen, kendi ifadesiyle “sülaleden sağcı”, eski ANAP’lı ve mülakat yapılan tarihte AKP’li olan bir katılımcıya, kendisi için sağ ve sol kavramlarının ne anlam ifade ettiği sorulduğunda şu diyalog gerçekleşmiştir:

Katılımcı 65: *Eskiden benim çok solcu arkadaşlarım da vardı gençken, çok tartışırdık. İıı... Ben büyüdükten sonra, biraz da okula başladıktan sonra veya işte artık bazı şeylerin farkına vardıkten sonra, buraya geldikten sonra özellikle sosyalizmin gerçekte nasıl olduğunu fark ettim. Türkiye’deki sosyalizmin tamamen alakasız... yani buradaki sosyalizmle alakası olmadığını fark ettim. Çünkü buradaki sosyalizm, tüm... mesela Belçika’da özellikle tüm haklara... veya birey olarak herkesin hakkı olduğunu savunuyor. Ama Türkiye’de bu yoktu yani... Sosyal... arkadaşlarımla konuşuyordum, düşünce oydu ama, uygulamada yoktu. İıı... Yoksa yani dediğim gibi hep sağcı bir aileden geldik, belki sülaleden beri öyleyiz yani.*

Araştırmacı: *Yani biraz aslında eskiden tartıştığınız arkadaşlarınızın savunduğu şeyler, burada uygulanıyor mu diyorsunuz?*

Katılımcı 65: *(...) Evet, evet. Mesela sos... solcu arkadaşlarımla tartıştığım zaman, işte şöyle olması gerekiyor, böyle olması gerekiyor, aslında halkların kardeşliği örneğin veya diğer... İıı... nasıl diyeyim, (...) kültürel farklar arasındaki ayrımın olmaması gerektiğini... Bu Belçika’ya geldiğim zaman hissettim. Dedim ki yani, demek ki sosyalizm böyle bir şeymiş yani. Ama Türkiye’deki sosyalizmde genellikle zengin tabaka ve ezilenler oluyor böyle... Filler ve çimen hesabı. Dedim ki, o zaman sosyalizm bu değilmiş yani, burada fark ediyorsun öyle bir şey olduğunu. Ya görmediğimiz için, fark edemiyorsun. Ama gördükten sonra diyorsun ki, haaa, aslında sosyalizm buymuş. Türkiye’de uygulanmadığını görüyorsun. Ve şu anda mesela Türkiye’deki Kürt sorununun asıl sebeplerinden, başlangıcında hani böyle bir şey olduğunu yani anlıyorum yani. Demek ki insanlara (...) insan olarak değer verilmemiş ki, birileri fişeklemiş veya birileri bunları doldurup bir şeyler yapabilmişler. Şimdi onu, her zaman onu söylerim mesela. Burada ben Türk vatandaşı olarak bana... haklarım... ezildiğimi hissetsem ve birileri bana dese ki, “ya kardeşim biz eziliyoruz, artık bir şeyler yapmamız lazım” dese belki ben de girerim o işin içine, anlıyor musun yani? Sosyalizmin gerçekte uygulanışını burada gördüm, Türkiye’de alakası olmadığını gördüm, uygulanışta...*

Araştırmacı: *Yani Türkiye’deki solla buradaki solun...*

Katılımcı 65: *Arasında çok fark var. (...) Fark çok.*

Araştırmacı: *Peki sağ açısından düşündüğünüz zaman ne söylersiniz?*

Katılımcı 65: *Buradaki sağcılar da genelde biraz ırkçı oluyorlar, milliyetçi oluyorlar. Bizim ülkemizdeki gibi milliyetçilik mesela, burada da var ama... Türkiye'de sağcılık dediğin zaman mesela içine biraz daha muhafazakarlık da girebiliyor. Burada sağcı dediğin zaman, genelde biraz daha aşırı milliyetçilik giriyor işin hemen... işin içine... Fark ediliyor.*

Araştırmacı: *Yani dinî muhafazakarlıktan daha çok milliyetçilik...*

Katılımcı 65: *Çünkü burada din olgusu işin gerçeği fazla yok yani.*

Araştırmacı: *Anladım. Peki sizce sağ hangi değerleri savunur, sol hangi değerleri savunur?*

Katılımcı 65: *Ya aslında, ikisi de aslında... İlk, bir bakışta ikisi de mesela vatan, millet diye bakar; ama sağda mesela biraz daha dinsel olarak görüyorum ben Türkiye'deki sağcılığı ve biraz daha şu andaki gördüğüm sosyalizmi aslında sağ partilerin yaptığını görüyorum.*

Görüldüğü gibi, kendileriyle mülakat yapılan bireylerin siyasal katılımlarına ve oy verme davranışlarına dair düşünce ve yorumları dikkate alındığında, gerek Türkiye siyasetine gerekse Belçika siyasetine ilişkin sağ-sol ayrımını oldukça farklı şekillerde algıladıkları ve değerlendirdikleri; dolayısıyla bireysel ve yapısal birçok etkenin de belirleyiciliği neticesinde, bu ayrımlar ile kimi zaman birbirine benzer, kimi zamansa birbirinden çok farklı biçimlerde ilişkilenebildiklerini ifade etmek mümkündür.

9. BÖLÜM

KATILIMCILARIN “ÇELİŞKİ” İLE İLİŞKİLENME VE SİYASAL DAVRANIŞLARINI AÇIKLAMA BİÇİMLERİ

Her iki ülkede oy veren seçmenlerin gerek kendilerinin gerekse diğer seçmenlerin siyasal katılımlarına ilişkin düşünceleri ve algıları çok çeşitli etkenler çerçevesinde şekillenmektedir. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcılara Belçika’da yaşayan Türkiyeli göçmenlerin Türkiye’de genellikle sağ, Belçika’da ve diğer Avrupa ülkelerinde ise genellikle solu desteklediği ifade edilmiş ve kendilerinin gözünden bunun bir çelişki olup olmadığı ve bu durumu nasıl algılayıp yorumladıkları sorulmuştur.

İlk olarak belirtmek gerekir ki, Avrupa’da yaşayan Türkiyeli göçmenlerin köken ülkelerinde ve yaşadıkları ülkelerde genel olarak bu şekilde bir siyasal katılım sergilemesi ve bu durumun bir çelişki olup olmadığı meselesi, katılımcıların tamamının daha önce üzerine düşündüğü ya da farkında olduğu bir mesele değildir. Bazı katılımcılar bunu araştırmacı söyleyince fark ettiklerini belirtmiş, bazıları bu durumun zaten farkında olsa da bunun bir çelişki olup olmadığı üzerine daha önce hiç düşünmemiş, bazıları ise siyasetle ilgilenmedikleri ve yeterli düzeyde bilgi sahibi olmadıkları için meseleye tam olarak anlam verememiştir. Siyasete yönelik ilgi ve bilgi düzeyi daha düşük olan katılımcıların verdikleri cevaplarda genellikle tereddütler, geçişlilikler, boşluklar göze çarpmaktadır. Örneğin Türkiye’de sağ, Belçika’da ise solu desteklemenin bir çelişki olup olmadığı sorusuna bilgi eksikliği sebebiyle cevap veremeyen ya da ilk başta verdiği cevabı, konu üzerine biraz düşündükçe değiştiren katılımcılar olmuştur. Bazı katılımcılar, bu şekildeki bir siyasal katılım biçiminin önce çelişkili olduğunu ifade etmiş, daha sonra bunun sebepleri üzerine konuştukça aslında bir çelişki olmadığını düşünerek kararlarını değiştirmiştir. Dolayısıyla bu konuda katılımcılardan alınan bütün cevapların, üzerinde önceden yeterince düşünülmüş, değerlendirilmiş ve artık belli bir kesinliğe ulaşmış olmayı yansıtan cevaplar olmadıklarını söylemek mümkündür.

9.1. SİYASAL DAVRANIŞLARININ BİR ÇELİŞKİ OLUŞTURUP OLUŞTURMADIĞI HAKKINDAKİ KANAATLERİNE GÖRE KATILIMCILAR

Katılımcıları verdikleri cevapları dikkate alarak Türkiye’de sağ, Belçika’da ise solu desteklemenin (i) çelişki olduğunu düşünenler ve (ii) çelişki olmadığını düşünenler, şeklinde iki ana kategori altında ele almak analiz sürecini kolaylaştırmaktadır. Bu kapsamda aşağıda her bir kategori altında bu durumu çelişki olarak gören ve çelişki olarak görmeyen katılımcıların ifadelerinden öne çıkan gerekçeler ele alınıp tartışılmıştır.

9.1.1. Bir Ülkede Sağ, Başka Bir Ülkede Solu Desteklemenin Çelişki Olduğunu Düşünen Katılımcılar

İlk olarak belirtmek gerekir ki, Türkiye’de sağ, Belçika’da ise solu desteklemek şeklinde gerçekleşen siyasal katılım biçimini “çelişkili” bulan katılımcılar yalnızca her iki ülkede solu veya her iki ülkede sağ destekleyenler değildir. Bizzat bu şekilde oy veren katılımcılardan da bu durumun bir çelişki arz ettiğini düşündüğünü ifade edenler olmuştur. Dolayısıyla katılımcıların büyük çoğunluğunun bu durumu ideolojik bir çelişki olarak gördüğünü söylemek mümkündür.

Bunun ideolojik anlamda bir çelişki olduğunu düşünen katılımcılar, bu durumu neden bir çelişki olarak gördüklerini çeşitli gerekçelerle açıklamıştır. En sık öne sürülen argümanlardan biri, solun dünyanın her yerinde aynı olduğu ya da ülkeler düzeyinde birtakım farklılıklar olsa da solun genellikle her ülkede benzer düşünceleri, değerleri ve amaçları savunduğudur. Örneğin Anvers’te yapılan bir odak grup görüşmesinde katılımcılardan biri şöyle söylemiştir:

Benim demek istediğim, Türkiye’den ya da başka İslam ülkelerinden gelip burada sol partilere oy veriyorlar. Sol partilere, anlatabildim mi? Burada yabancı, yaşayan Türkler sol partiye oy veriyor. Türkiye’de örnek vereyim, sağ partiye, muhafazakâr partiye oy veriyor. Niye? E aynı düşünce, orada da senin hakkını savunuyor. (...) Şimdi burada bir çelişki var, ben buna kızıyorum. Burada niye vermiyorsun sağa! Niye? “Bana karşı! Yabancı düşmanı!” E orada da aynısı, yabancı düşmanı sağ? Yani Milliyetçi Hareket Partisi’ni düşün. (...) Yaa, çelişkili bir durum, değil mi? (...) (Sol açısından) homojen bir yapı var, dünya üzerinde, Avrupa üzerinde... Bir sol... Bir çizgide gidiyor. Ha hafif sapmalar var mı, var. Bunlar genel olarak değiştirmiyor o düşünceyi, ideolojiyi aslında. Türkiye’deki solla Avrupa’daki sol farklı olabilir

ama aynı hedefe gidiyorlar. Anlatabiliyor muyum? (...) Sol genel kabul... yani insan olarak düşünüyor bence. (Katılımcı 44, Erkek, 49, Çifte vatandaş, Anvers)

Benzer şekilde solu destekleyen başka bir katılımcı da solun enternasyonal mahiyetine dikkat çekmekte ve dünyanın her yerinde ortak bir birliği savunduğunu dile getirmektedir:

(...) sol demek, enternasyonal bir ayağının olduğunu gösteriyor. Enternasyonal birliği savunmaktır, aynı nasıl bir kadın sorununu hep beraber çözümlüyorsak, öyledir... (Sağcı bir insan iki farklı ülkede sağı) desteklemiyor, desteklemiyor da yani... gerçekçi olmuyor. (Solu desteklesin) desem de gerçekçi olmuyor. (Katılımcı 37, Kadın, 50, Çifte vatandaş, Anvers)

Bir başka katılımcı, bir ülkede solun, başka bir ülkede sağın desteklenmesini ironik ve komik bir durum olarak nitelemekte ve şunları söylemektedir:

Araştırmacı: Peki, mesela Avrupa'da yaşayan Türklerin Türkiye'de daha çok sağ partilere oy verip Avrupa'da sol partilere oy verdiği...

Katılımcı 15: (Gülüyor) Evet, o komik değil mi? (...) Bu çok ironi... aslında ironi... hani komik bir durum yani... Burda Sosyalist Partisi'ne oy atıp... Neden? Çünkü Türkler burada azınlıksın güya... İşte Sosyalist... Türkleri daha çok Sosyalist Partisi'nde görüyoruz. Haa kendi milletime atiyim... Demek ki desteklediğin ideolojiyle alakası yokmuş senin oy attığın partiler... (...) Yani demek ki başka bir şeyden etkilenip de bazı olaylardan etkilenip de tamamen belki... bazıları için brain wash (beyin yıkama) bile olabilir, tamamen o şeye yönlendiriyorlar.

Araştırmacı: Yani siz bunun çelişki olduğunu düşünüyor musunuz peki? Bu durumu nasıl anlamlandırıyorsunuz?

Katılımcı 15: Eğer şey mantığı uygulayacaksanız, haa ben bir ideolojiyi savunuyorum ve bu nereye gidersem, hangi ülkeye gidersem o ideolojideyim. Hani o zaman çelişkilidir yani. Ama eğer biz oyumuzu desteklediğimiz ideolojiye göre atmyorsak, sadece bir figüre atyorsak veyahut sadece bir, işte, medyanın dikkatini çeken bir kişiye atyorsak, o zaman durum değişiyor, o zaman yani çelişkili değil, o zaman hem orda uyguluyorsun aynı şeyi, hem burda uyguluyorsun... Ne kadar farklı olursa da partiler...

Bir başka katılımcı da bir ülkede sağı, başka bir ülkede solu desteklemeyi çelişki olarak görüp görmediği sorulduğunda şunları dile getirmiştir:

Ya aslında ben bunu samimi bulmuyorum. Bu hareketi... Bir çelişki olarak düşünüyorum esasında. Görünürde öyle. Çünkü sen eğer, bir dünya görüşün yoksa... Oportünizm nedir? Hahaha... Oportünizm diye bir şey var (gülüyor). Öyle duymuştum. Bana birisi bir gün demişti ki, sen oportünist bir adamsın... Ben bilmiyordum ne manaya geldiğini. Sonra öğrendim ki, bu riyakârlığın başka bir tanımı. Yani münafıklığın başka bir tanımı. İnanıcı, kendi... Yani kendine göre sündür... İstedğin her şeyi kend... Öyle bir şey yok! Sen eğer gerçekten bir şeyi savunuyorsan, o savunduğun şeye karşı bir alternatifin olacak, bir. Çözüm olarak. Bir de tavrında samimi olacaksın. (Katılımcı 11, Erkek, 34, Çifte vatandaş, Brüksel)

Kendini solcu olarak niteleyen bazı katılımcılar her iki ülkede solun gerek siyasi partiler gerekse savunulan politikalar açısından birbirinden farklı olduğunu düşünmektedir:

Yok, farklılık var tabii. Farklılık var. Türkiye'deki sol, solculuk, bir de buradaki solculuk çok farklı. Yani buradaki partilerle oradaki partiler çok farklı yani. Buradaki partilerin sorunları daha farklı, yani yapmak istedikleri, uyguladığı politikalar daha farklı. Türkiye'nin sorunları çok daha büyük olduğu için... Yani ister istemez bir fark doğuyor yani. Anlatabiliyor muyum? Demin de demiştim, burada bir iktidara gelen veya yöneten (siyasetçi) köpek (açık alanda) nasıl daha rahat yürüyecek (diye dert ediniyor). Ama orada, Türkiye'de, çok büyük sorunlar var yani! (...) Farklı yani bayağı... bu soruya böyle cevap verebilirim yani. Çünkü sorunlar farklı. Anlatabiliyor muyum? Yani kategori farklı. (Katılımcı 45, Erkek, 45, Türkiye vatandaşı, Anvers)

Türkiye'deki sol ile Belçika'daki sol arasında bazı farklılıklar olduğunu düşünen bu katılımcı da Türkiye'de sağın Belçika'da ise solun desteklenmesini çelişkili bulmaktadır:

Buradaki yaşayan insanlar burada sol partiye oy veriyorlar, faşist de olsalar... Türkiye'de sağ partilere oy veriyorlar. Yani sağcılardan bahsediyorum. Solcular tabii burada da sola oy veriyor, orada da sola oy veriyor yani. (...) İşlerine gelmiyor diyebilirim, işlerine gelmiyor yani. (...) Çelişkidir, kesinlikle. Tutarlılık tabii ki yani, tutarlılık. Ya bir insan, bak bir insan... bir insanın siyasi görüşü vardır. Ben sol görüşlüyüm, dünyanın neresinde yaşarsam yaşayım, hep sol partilere oy veririm. Ama sağcılar öyle değil işte... Sağcılar yani, işine nasıl geliyorsa öyle oy... Yani kendi menfaatini düşünüyor. Menfaat yani. Toplumun menfaatini değil, kendi öz menfaatini düşünüyor. Ben öyle düşünmüyorum. Ben sadece kendim için bir şey istemem yani. Toplumun eğer yararınaysa o işin olmasını isterim. Kendi menfaetim için bir şey olacaksa hiç istemem ben o işi. Ama sağcılar öyle düşünmüyor işte, aramızdaki fark bu. Solcularla sağcılar arasındaki fark bu. Sağcılar menfaatçi, solcular menfaatçi değil. Solcular toplum için... mantalite... düşünüyorlar ama sağcılar öyle değil. Menfaat! Hep cep! Bireysel düşünüyorlar. (Katılımcı 45, Erkek, 45, Türkiye vatandaşı, Anvers)

Dolayısıyla özellikle sol düşünceye sahip katılımcıların büyük çoğunluğunun Türkiye'de sağın, Belçika'da solun desteklenmesi şeklinde gerçekleşen siyasal katılım biçimini çelişkili bulduğunu, iki ülke arasında sol açısından birtakım farklılıklar olduğunu düşünseler de belirli bir ideolojik çizgide ve savunulan değerlerde ülke fark etmeksizin solun ortaklaştığına inandıklarını söylemek mümkündür. Katılımcılar sağın ve solun farklı politikaları savunduğunu, dolayısıyla çifte vatandaşlığa sahip bireylerin bir ülkede sağ, başka bir ülkede ise solu desteklemesinin tutarlılık arz etmediğini düşünmektedir.

Bazı katılımcılar sol partilerden aday olan kişilerin dahi aslında sağcı olduğunu söyleyerek çelişkinin yalnızca seçmen düzeyinde olmadığını ifade etmiştir. Örneğin Brüksel'de yapılan bir mülakatta, katılımcı Belçika'daki Türk siyasetçilerin,

arkadaşlarının ve çevrelerinin Türkiye’de Erdoğan’ı ve AKP’yi desteklediğini, ancak Belçika’da güç elde edebilecekleri siyasi partiler sağ partiler olmadığı için soldan aday olduklarını, seçmenlerin de kişisel çıkarlarını gözeterek bu adayları desteklediğini söylemekte ve bunu ikiyüzlülük olarak nitelemektedir:

Katılımcı 10: *Şimdi Türkiye’de... buradaki bütün Türk siyasiciler ve arkadaşları, çevreleri Türkiye’de hepsi Erdoğancı. Erdoğan tabii sağcı bir parti. Burada da hepsi sosyalisttir. Yani ikiyüzlülük var.*

Araştırmacı: *Bunun sebebi ne sizce?*

Katılımcı 10: *Sebebi, işte güçlü olabilecekleri yer orası. Çünkü Türklere... Türk asıllı olan insanlara burada gelip de sağcı veyahut da MR’dan fazla bir güç kazanamayacakları (için)... Ancak en çok kazanacakları güç sosyalisttir. Oraya girip oradan bir güç elde etmeye çalışıyorlar ve etrafındaki insanlar da o... Baştaki Emir Kır diyelim mesela, veyahut da... Bilmem ne (Hasan) Koyuncu falan var burada.... Aaa çevresi görüyor ki, sen PS’ten biraz oy aldın, bir şeyler kazanıyorsun, haaa destekliyorlar. Her yerde PS çıkıyorlar falan. Halbuki hiç de öyle alakası yok, politikadan da anlamazlar, hiçbir şey bilmezler. (...) Bak, ben size bunu açık ve net söylüyorum, tamam mı? Aççık ve net. Emir Kır, yarın Vlaams-Blok, aşırı sağcı Belçika partisine girsin, bütün Türkler ona oy verecek. (...) Billmiyorlar, verdikleri yeri bilmiyorlar. (...) Hani diyorlar, ya ne kadar da olsa sonuçta bizim hemşehrimiz işte, Emir Kır yaaani, bizden birisi, gitmiş oy verelim derler, verirler yani. Irkçı bir yere bile verirler. Zaten Türkiye’deki en büyük sorun bu zaten....*

Araştırmacı: *Bundan peki bir kazançları oluyor mu sizce?*

Katılımcı 10: *Hiiiçbir kazançları yok. Sadece yalalaklık (güliyor).*

Araştırmacı: *Yani bir şey elde edemiyorlar?*

Katılımcı 10: *Saaadece yalalaklık işte... Bir gün işte bir işimiz düşer de yapar falan... Emir Kır Bey de sizin çok umurunuzda zaten...*

Bu katılımcıya göre, Türkiye’de sağcı olan bir insanın Avrupa’da göçmen olarak yine sağ desteklemesi, göçmenlik konumundan dolayı irrasyonel bir tercih olacaktır. Ancak katılımcı, Türkiye’de sağcı olan bir insanın Belçika’da solu desteklemesini de “çelişkili” ve “ikiyüzlü” bir tutum olarak nitelediği için böyle bir durumda doğru olanın Belçika siyasetine karışmamak olduğunu düşünmektedir:

Avrupa’da veremez ki sağa... Çünkü sen Türkiye’de sağa verirsen, sen ırkçısın. O zaman Avrupa’da (sola oy) vermemen gerekir. (...) Türkiye’de solcu olup da burada sola vermek mantıklı. Türkiye’de sol partiye oy veriyorsa buraya gelip de burada sol partiye oy vermek mantıklı bir şey. Ama Türkiye’de sağcı olup da buraya gelip de sağa (oy vererek) kendi kendinin, kendi kafanı kesmezsin ki... (...) Diyebilirsin, ben gene sağcıyım ama ben burada karışmıyorum politikaya, dersin o zaman. (Katılımcı 10, Erkek, 39, Çifte vatandaş, Brüksel)

Anvers’te kendisiyle mülakat yapılan bir katılımcı da benzer şekilde Sosyalist Parti’de yer alan Türk siyasetçilerin MHP’li veya AKP’li olduğunu, sosyalistlik ile bir ilgileri olmadığını söylemektedir:

Araştırmacı: Sosyalist Parti'de mesela çok fazla Türkiye kökenli aday olduğu için herhalde burada göçmenler arasında da destekleyenler var.

Katılımcı 39: Yoook yaa! Ama hepsi, hepsi MHP'lidir yav! Şeydir yani... Aha bir, Emir Kır! Bir şey... Adam AK Partili... Sosyalist Parti'den girmiş! Yav ne alaka var bunun sosyalistlikle? Ben onu söylüyom! Bunun hiçbirinin alakası yok yav... Buradaki seçim şeyi... böyle ideoloji şeyi yok! Ya ilginç bir şey ya... Ya bu... Buradakiler dangalak... Bir burada, tek korktukları İşçi Partisi var, o da çok cüzi... İşçi Partisi.

Araştırmacı: PVDA'yı diyorsunuz?

Katılımcı 39: PVDA, PVDA! İşte İşçi Partisi bu sene iyi patlama yaptı, geçen seçimlerde... (...) İşçi Partisi buranın. Yani ennn... uu... buraya hiç onu iktidar yapmazlar. Ennn güzel, iyi... Çünkü ideoloji olduğu için, kararlı bir şekilde mücadele ettikleri için bunu pek... uu... öyle hep... (...) Baya yükselttiler oyunu. Yüzde 4 daha yükselttiler, yüzde 8-9'lara kadar geldi, korkmaya başladılar. İşte onu... olursa iyi yani. Irkçılığa karşı bir... Yani gerçekten de güçlü bir parti yani. Ama niye aldı? İşte Sosyalist Parti'den de şey yapıldı (oy kaydı, demek istiyor muhtemelen). E ama bu yani, İşçi Partisi'ni burada yapmazlar, yapmazlar!

Yine Brüksel'de yapılan bir mülakatta ise bir katılımcı solun insan haklarını ve insan emeğini savunduğunu, Türkiye'de hiçbir sağ partinin işçi haklarını ve insan haklarını savunmadığını söylemekte; dolayısıyla Belçika'da sağ, Türkiye'de solu desteklemeyi “kendi ülkem rezil olsun” anlamına gelen büyük bir çelişki olarak görmektedir:

Ya ben... Bence çelişki... Şimdi burada sol... İşte sol ne diyorsa, o parti... Diyoruz ki işte insan haklarına, emeğine saygı içerisinde yani hizmet ediyor. E Türkiye'de bir sağ partinin bunu yaptığını ben daha görmedim. Gerçekten diyorum ya, hâlâ görmedim. Yani yol yapmak sadece, vatandaşa hizmet sayılmıyor. Bugün Türkiye'de taşeronlar sorunu var. Devlet söz verd... Hani AKP defalarca söz verdiği halde 2 buçuk milyon insanın geleceği belirsiz. Yani bu ne? Bu nerede, hani işçi hakları, insan hakları? Yok! Yani “Ben burada sol partiye vericem, Türkiye'de sağ partiye vericem, buradaki işçilerin refahı için. Kendi ülkem de rezil olsun” (diyorlar). Yok öyle bir şey! Çok büyük bir çelişki. (Katılımcı 40, Erkek, 53, Türkiye vatandaşı, Brüksel)

Bazı katılımcılar Belçika'da Sosyalist Parti'nin o dönemki başkanı Elio Di Rupo'nun eşcinsel olduğunu dile getirmiş ve milliyetçi-muhafazakâr Türklerin Belçika'da bu partiyi desteklemesini ironik ve çelişkili bulduklarını dile getirmişlerdir:

Normalde Türkiye'deki insanın burada sağ partiye vermesi lazım ama bu ters maalesef. Böyle bir şey yok. Mesela adam eşcinsellere karşıdır, “eşcinsellerin katli vaciptir” der; ama gider Parti Socialiste'e oy verir. Parti Socialiste eşcinsellere karşı değil yani. Parti başkanının kendisi eşcinsel. (...) Bilmiyorlar ama... veya işte... işte orada kendi hemşerileri var, işte... uu... Türk var. Olay bu yani... (Katılımcı 21, Erkek, 50, Çifte vatandaşı, Brüksel)

Anvers'te yapılan bir mülakatta da katılımcı Türkiyeli seçmenlerin çoğunlukla Sosyalist Parti'ye oy verdiğini, ancak aynı seçmenlerin eşcinsel bir parti genel başkanı Türkiye'de olsaydı hayatta o partiye oy vermeyeceklerini düşündüğünü söylemiştir:

***Araştırmacı:** Peki parti liderleri hakkında ne söylersiniz? Aslında Belçika için de soruyorum bunu. Yani daha çok Türkiye üzerinden konuşuyoruz ama...*

***Katılımcı 65:** (Gülüyor) Belçika'da ben bir tek bi tane... Rupo'yu biliyorum. Iuu... Rupo... O da bir (sesini alçaltıyor biraz) homoseksüeldir hahahaha...*

***Araştırmacı:** O hangi parti dediniz?*

***Katılımcı 65:** Parti Socialiste. Papyonlu lider, hahahaha...*

***Araştırmacı:** Evet, aslında burada Türklerin çoğunluğu Sosyalist Parti'ye oy veriyor.*

***Katılımcı 65:** Yabancı olduğumuzdan dolayı, işte bizim...*

***Araştırmacı:** Ama yani eşcinsel olması parti liderinin... belki Türkiye'de olsa...*

***Katılımcı 65:** Hahaha hayatta oy vermez hahahaha! (Mülakat boyunca en çok buna gülüyor.) Hayatta oy vermez!*

Anvers'te yapılan bir odak grup görüşmesinde bir katılımcı, Anadolu'dan Avrupa'ya gidenlerin yoksul insanlar olduğuna ve genellikle çalışmak amacıyla göç ettiklerine değinmekte ve içinde buldukları koşulların etkisiyle siyasi görüşlerinin çıkar odaklı bir hâle geldiğini düşünmektedir:

Siyasi görüş, sağcı, solcu, sosyalist veya Müslüman fark etmez. Bu alçaklar toptan bizi sildiler, toptan bizi mahkûm ettiler, toptan bizi köle ettiler. Bütün dünya ülkeleri de görsün, Türkiye'den gelenler kölelerdir. (...) Hiiiçbir yerden köle Avrupa'ya gelmemiş, sadece Anadolu'dan gelmiştir. Saaadece Anadolu. (...) Hollanda'ya git, Danimarka'ya git, Avustralya'ya git, Amerika'ya, Kanada... Nereye gidersen Türkiye'den giden köle vardır. Yani öğrenci sıfatıyla (göç eden) çok azdır, binde birdir. Öğrenci sıfatı çok az! Hepsi köle... Hepsi! Daha bunun siyasi görüşü mü oluyor? Bu siyasi görüş bunlarda yok ki... Bunlarda cep görüşü vardır. Anadolu'daki insanlar cep görüşlüdür. Ver para, gel, tamam, okey. (...) Yav bunlarda siyasi görüş, ideoloji de yoktur. (...) Bunlarda sadece para hırsı. Yani dedim ya, sistem oturmadığı zaman, herkes sistemi kendine göre uyduruyor. (...) Yani anlatabiliyor muyum genç öğrenci? Yani bu böyledir, yani bu sistem... siyasi görüşü de artık karıştırıyorlar. İnsan düşünemiyor. (...) Üç tane çocuğu vardır. (...) Oğlan diyor, baba. Diyor, ne var oğlum. Diyor, baba, ayakkabım yoktur. Kız diyor, baba diyor. Ne var kızım? Diyor, baba çantam yoktur. Öbürü konuşmuyor daha. Kadın diyor, Hüseyiin! E ne var? Akşam yemeği yok. Lan ne yapacam, yoktur bir şey evde. Hüseyin de korkudan düşünüyor ki, patron bene bugün iş verecek mi, iş vermeyecek mi? Kira... Ev sahibi kira isteyecek mi, istemeyecek mi? Şimdi Hüseyin'in hangi siyasi görüşü olur? Yani bana tarif eder misin, bu Hüseyin'in siyasi görüşü ne olur? Şimdi oğlanın da ayakkabısı mı olur, kızın çantası mı olur, kadının sipariş verdiği yemeği mi olur, ne olur? Patron korkusundan titriyor, bugün bana iş verir mi, vermez mi (diye). Şimdi siyasi... Anadolu'da hiç siyasi görüş de bırakmıyorlar bu alçaklar... Anlatabiliyor muyum? (...) Adam hükümeti, parlamentoyu, bir şeyi düşünemiyor ki... İdeolojik de düşünemiyor. (...) Rüyada görüyor, ekmek, ayakkabı, çanta, fasulye... Başka bir şey değil. (...) Yani benim demek istediğim, siyasi görüş de bırakmadılar bunlar. Bulandırıyorlar insanı yav... (Katılımcı 36, Erkek, Çifte vatandaş, Anvers)

Belçika’da solu, Türkiye’de sağ destekleyen ve kendi siyasal katılımının ideolojik anlamda tutarlı olmadığını düşünen katılımcılar, bu durumu çeşitli gerekçelerle açıklamaktadır. Bu gerekçelerin en önemlilerinden biri, çıkarlardır. Göçmenlik konumu hem yaşanılan ülkenin dil(ler)ini bilmemek hem siyasetiyle yeterince ilgilenmemek ve bilgi sahibi olmamak hem de göçmen (kökenli) bir vatandaş olarak bireysel ya da kolektif haklarını ve çıkarlarını korumayı istemek gibi çok çeşitli durumları beraberinde getirebilmektedir. Bu katılımcılar da genellikle göçmenlik konularından dolayı Belçika’da solu desteklediklerini söylemekte, haklarını sol partilerin ve bu partilerdeki siyasetçilerin -ve çoğu hâlde bu partilerde görev yapan Türkiye kökenli ya da Müslüman milletvekillerinin- savunduğuna inanmaktadır.

Bu “çelişkili” durumu açıklamak için katılımcıların öne sürdüğü bir diğer sıkça belirtilen gerekçe ise, Belçika’daki ve Türkiye’deki sağ-sol ayrımının tam olarak aynı olmamasıdır. Örneğin Brüksel’de yapılmış olan bir mülakatta, Türkiye’de çocukluğundan bu yana amcalarının etkisiyle MHP’yi desteklediğini ve Belçika’ya göç edince de Türkiye’ye duyduğu özlemlerle “daha çok vatansever pozisyona geçtiğini” ifade eden ve kendisini “sağcı” olarak niteleyen Katılımcı 1, Belçika’da çevresindeki kişilerden duyduklarının etkisiyle Sosyalist Parti’yi desteklediğini, ama çok bilgi sahibi olmadığını ve takip etmediğini ifade etmektedir. Bu katılımcı, Türkiye’de sağ, Belçika’da ise solu desteklemenin çelişki olup olmadığı sorusuna şöyle yanıt vermiştir:

Çelişki yani, tutarlı bir davranış değil tabii... Ya şimdi yaşadığımız ülkenin dilini iyi bilip... yani tabii bazı yerlerde de aktif rol alınca, bir de yabancılar hani daha çok diyaloga girince hani bazı şeylerin bilgisine daha çabuk ulaşıyor. Benim pozisyonumdaki insanların burada biraz daha çok yoğunlukta olduğu için, onlar da daha çok üstteki isimlere bakarak kendine bir yol çiziyor. Bunda da şimdi iki taraf ne kadar başarılı oluyor, bilmiyorum. Ama dilini bilip de iyi araştırıp şey olmuş olsa, en sağlıklı olan da budur yani. Bunda şimdi ben sağcıyım diye sola veya... oy verme mecburiyetim ortadan kalkıyor. Veya sağcıyım diye sağa oy verecem diye de tam bir şey yok. Şimdi oranın bir mensubu olmak lazım, mensubu olmasan da görüşlerini, yollarını bilmek lazım. O konularda da iyi bilgimiz olmayınca da tabii sağ görüşlü olup sola oy verebiliyoruz, ama sol görüşlü olup da burada sağa oy veren pek yok. Veya Türkiye’de de solcu olup da buraya geldiğinde sağ bir partiye oy vereceğini zannetmiyorum yani. Onlar biraz daha şeyler (gülüyor), katılar. (Katılımcı 1, Erkek, 43, Çifte vatandaş, Brüksel)

Bu katılımcıya her iki ülkede sağ veya her iki ülkede solu desteklemek tutarlı bir siyasal davranış mıdır diye sorulduğunda ise şöyle söylemiştir:

Ya aslında öyle olması lazım. Ama lazım ama... E şimdi ülkelerde de sağ-sollar da işte değişiyor yani. Türkiye'deki bir sağ-sollan buradaki bir sağ-sol da aynı değil yani. Öyle olunca da şimdi Türkiye'de yaşıyormuş olsak yani sol partilere, tamam, meyilli değiliz, daha çok sağ partilere meyilliyiz. Şimdi Avrupa'da yaşıyorsun, sen sağa meyillisin ama senin haklarını en iyi şekilde koruyacak sol taraf. O zaman mecbura kalıyorsun, sol tarafa kayıyorsun. Sağ tarafa kaysan, o zaman da seni baltalayacak yani. Öyle olunca da mecbur yani... (Katılımcı 1, Erkek, 43, Çifte vatandaş, Brüksel)

Katılımcı 1'e bu sorular sorulmadan önce çifte vatandaşlıkla ilgili bazı sorular sorulmuştur ve katılımcı, çifte vatandaşlık olsa bile ayrımcılığa maruz kalınabildiğini ifade ederken, konu köken ülkesinde sağcı olan göçmenlerin neden yaşadıkları ülkede sağı desteklemediğine gelmiştir. Katılımcının Belçika'daki ırkçı parti *Vlaams-Blok*'u MHP'ye benzetecek olup vazgeçmesi ve *Vlaams-Blok*'un MHP'den daha aşırı olduğunu ifade etmesi ve Belçika'da mecbur kaldıkları için sol partileri desteklediklerini ifade etmesi dikkate değerdir:

*Ama buradaki yabancı kurumlara gittiğinde yine kafa siyah olduğu için gene ayrımcılık oluyor yani. Yeşil gözlü, sarışın olsaydık (gülüyor) onlar için sıkıntı olmuyordu. Flaman bölgesinde daha çok (ırkçılık). Belçikalılar... Hani Valon bölgesi biraz daha o yönden insafli diyelim. İşte o yüzden de bu siyasi alanda da daha çok PS veya sol partilerdeki seçim o yüzden oluyor yani. Onlar daha güçlü oluyor. Sağ partiye versem *Vlaams-Blok*'a falan vermem lazım. Onlar da aynı (MHP gibi)... gerçi MHP demeyeyim de onlardan daha aşırı... Şu an onlara versen, zaten adamlar yabancıları dışarı, yani bizleri dışarı atmak için fırsat gözlüyor. E niye bile sağ kesime oy verelim yani? O yüzden hani buradaki seçmenin çoğunluğu da parti... Sosyal partilere daha çok meyil gösteriyorlar. (Katılımcı 1, Erkek, 43, Çifte vatandaş, Brüksel)*

Türkiye'de sağ, Avrupa'da ise solu desteklemenin bir çelişki olduğunu düşünen ve kendileri her iki ülkede solu desteklediğini ifade eden katılımcılar; genellikle bu durumu ideolojiye değil adaya oy vermek, Belçika siyasetini takip etmemek, Türkiye medyasının etkisi altında kalmak ve Belçika'da göçmen olarak sahip olunan sosyal hakları kaybetmek istememek gibi sebeplerle açıklamaktadır. Örneğin bir katılımcı Belçika'daki Türkiyeli seçmenlerin partilere değil, adaylara göre oy verdiklerini düşünmektedir:

Belçika'da tamamen politik karışıklık... Yani insanlar daha çok hani, politik (sebeplerle) değil de insanlara oy veriyor Belçika'da. (...) adaylara bakıyorlar (...). Bayağı karışık yani. (Katılımcı 81, Erkek, 43, Çifte vatandaş, Liège)

Bir başka katılımcı da bir ülkede sağ, başka bir ülkede solu destekleme davranışında çelişki olup olmadığı sorulduğunda akrabalık bağlarının veya tanıdıkların belirleyici olabildiğini ifade etmiştir:

Var, var! Çelişki var amaaa... İnsanlara bir şey diyemezsin. Var. Yok değil yani. Mesela diyelim ki sol partiler diyor kine, bak burada sola attın, niye Türkiye'de sağa attın? Eşine dostuna... Adam lafla gücü yeterse öbürüne, "attım" diyor yani. "İşte burada solu sevdim, orada sağı" diyor yani. Ama gücü yetmezse seslenmiyor. Yani (çelişki) var, yok değil yani. (...) bana kalırsa (bu durumun sebebi) bir akrabalık bağı veya Türkiye'de tanıdığı sağda, burada tanıdığı solda... (Katılımcı 17, Erkek, 56, Çifte vatandaş, Brüksel)

Görüldüğü gibi bir ülkede sağ, başka bir ülkede solu desteklemenin çelişki olduğunu düşünen katılımcılar, genel olarak ideolojik anlamda ya da parti politikaları açısından bu durumu tutarlı bulmamakta; ancak bu durumu ortaya çıkaran bazı etkenler olduğunu düşünmektedirler.

9.1.2. Bir Ülkede Sağ, Başka Bir Ülkede Solu Desteklemenin Çelişki Olmadığını Düşünen Katılımcılar

Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bireyler arasında Türkiye'de sağ, Belçika'da ise solu desteklemek şeklinde gerçekleşen siyasal katılım biçiminin "çelişkili" olmadığını düşünenler genellikle kendi ulusötesi siyasal katılımı bu şekilde gerçekleştirenlerdir. Her iki ülkede solu destekleyen katılımcılar ağırlıklı olarak bu siyasal davranış biçimini ideolojik olarak çelişkili bulmaktadır. Ancak içlerinden bazıları bunun bir çelişki olmadığını, çünkü bu seçmenlerin Belçika'da sola oy vermesinin aslında ideolojik bir mahiyeti olmadığını dile getirmişlerdir:

Şimdi şöyle bakıyorlar, ben hani onu şöyle çelişki olarak görmüyorum, diyor ki, uuu, Türkiye'de sağ benim haklarımı uuu... işte temsil ediyor, Avrupa'da da sol... di mi? O şekilde görüyor. Yani çelişki... çelişki değil, esasen... Yani politik bir görüş değil bu. Yani insan ne yapıyor? Niye, kime oy veriyorsun? Benim çıkarlarımına ennn çok kiiim koruyacak, ona bakıyorsun. Bir de kendini ondan daha benimsiyorsun. Yani ben... bana daha yakın oluyor bu, değil mi? O şekilde oy veriyorlar. (...) Buranın sağ, gittikçe, yani biliyorsun, Avrupa'nın, hani Belçika'nın en iyi, en ilerde olan sosyal hakları, ki Avrupa ülkelerinin en iyilerinden biri. Fakat giderek bunları azar azar ellerinden almaya çalışıyorlar ve yapıyorlar da... Bunu sağ... çok çok... özellikle sağ uum... paralırlar tarafı. Yani (sağ partiler) fakir fukarayılan pek uğraşmıyor (sorunlarıyla ilgilenmiyor). Fark o. Ve görüyorsun onu. (...) Daha çok işverenin yanında. (Katılımcı 54, Kadın, 56, Çifte vatandaş, Anvers)

Başka bir deyişle, her iki ülkede solu destekleyen bu katılımcılara göre, ilgili seçmenler gerçekten sol bir ideolojiye sahip olarak Belçika'da solu, Türkiye'de ise sağı destekleselerdi bu bir çelişki olabilirdi, ancak zaten Belçika'daki siyasal tercihleri ideoloji

dışındaki diğer etkenlerden (bilgi eksikliği; göçmenlik, hemşehrlik, akrabalık, tanıdıklık vs. gibi konumlardan ve ilişkilerden kaynaklanan bireysel ya da kolektif çıkarlar gibi) kaynaklanmaktadır ve bu da onlara göre bir çelişki olmadığı anlamına gelmektedir. Bu katılımcılar siyasi ideoloji dışındaki düşünme biçimlerinin, ilgilerin ve bağlamsal sebeplerin siyasal katılımı şekillendirmesi durumunda ortada bir çelişki olmadığına inanmakta ve bunun anlaşılması zor bir durum olmadığını düşünmektedir.

Gerçekten de Türkiye’de sağ, Avrupa’da ise solu desteklemek şeklinde gerçekleşen siyasal katılım biçimini “çelişkili” bulmayan katılımcılar arasında en dikkat çekici gruplardan birini, sağ ve sol ayrımı hakkında yeterince bilgi sahibi olmayan bireyler oluşturmaktadır. Öyle ki bazı katılımcılar, Belçika’da destekledikleri sol partilerin “sağcı” partiler olduğunu düşünmekte ve bu “çelişki” durumunu da bu bağlamda değerlendirmektedir. Örneğin kendisiyle Brüksel’de mülakat yapılan ve Türkiye’de AKP’yi ve Erdoğan’ı destekleyen, Belçika’da ise Sosyalist Parti’yi destekleyen Katılımcı 3, kendisine Türkiye’deki sol partiler ile Avrupa’daki sol partiler ya da Türkiye’deki sağ partiler ile Avrupa’daki sağ partiler arasında benzerlikler ya da farklılıklar görüp görmediği sorulduğunda şöyle cevap vermiştir:

Valla ne yalan söyleyeyim, hiç düşünmedim şimdiye kadar... öyle bir şey var mı... hani bir fark var mı, bir... bir değişiklik, bir benzerlik var mı, yok mu... hiç düşünmedim, Allah var yani. Şey etmedim yani. (Katılımcı 3, Kadın, 36, Çifte vatandaş, Brüksel)

Devamında aynı katılımcıya Avrupa’da solu, Türkiye’de ise sağ desteklemeyi bir çelişki olarak görüp görmediği sorulmuştur ve katılımcı, bazı seçmenlerin Sosyalist Parti’ye oy vermek istedikleri hâlde sırf Sosyalist Parti milletvekili ve belediye başkanı Emir Kır’ı sevmedikleri veya düşüncelerine katılmadıkları için “sola” yöndiklerini söylemiştir. Bu noktada katılımcının Sosyalist Parti’yi sağ bir parti olarak mı gördüğünü, yoksa kendisini yanlış mı ifade ettiğini anlamak amacıyla katılımcıya sağ ve sol kavramlarının kendisi için ne anlam ifade ettiği sorulmuş, katılımcı ise hiçbir fikrinin olmadığını söylemiştir.

Benzer şekilde siyasetle ilgilenmeyen diğer katılımcılardan da sol partileri sağcı, sağ partileri solcu olarak niteleyenler olmuştur. Örneğin Brüksel’de iki katılımcı ile yapılan bir odak grup görüşmesinde, yine katılımcılara sağ ve sol kavramlarının kendileri için ne ifade ettiği, sağın ve solun onlara göre hangi değerleri savundukları sorulmuştur. Katılımcılar “insanı insan gibi görmek, kimseyi dışlamamak ve saygı göstermek

gerektiği” gibi ifadelerde bulunmuş; göçmen olarak Belçika’da ayrımcılığa uğradıklarını, Belçika’da *Vlaams-Belang* ve Fransa’da *Le Pen* gibi “solcu ve ırkçı” partilerin göçmenleri ülkelerine göndermek veya haklarını kısıtlamak istediklerini; Belçika’da Sosyalist Parti’nin ise sağcı olduğunu ve göçmenlerin sosyal haklarını desteklediğini söylemişlerdir:

Katılımcı 26: *Yani insanı insan gibi görmek... Benim gibi değil diye onu yabansamamak...*

Katılımcı 25: *(...) Yani bencillik değil de paylaşım... İnsanlara karşı ve kendimize karşı mı deniliyor, saygı diyor. Iuu... Ayrımcılık olmaması... Yani ben de o konuda katılıyorum. Onun demek istediği, sağcı, solcu, bizim için pek bir anlamı yok, çünkü bilmiyoruz... Iuu... burada sağcı ve solcu farklı mı, Türkiye’ye bakarak, bilmiyorum. Bizim için bu ayrımcılık. Biz de ayrımcılık istemiyoruz. Yani belki şundan kaynaklanıyor, kendimiz buraya yabancı olarak geldiğimiz için, bir ayrımcılık zaten yaşadık, uum... ve sağcı, solcu olmak gene bir... bir yerlere ayrılmak demek. Yani burada solcuyu gördük, n’oldu? E iflas ettiler, ondan sonra dolandırıcılık olarak ortaya çıktılar...*

Araştırmacı: *Solcu dediğiniz?*

Katılımcı 25: *Solcu işteee... uuu... Buradaki solcular, ırkçılar. Irkçı politika partisi. Iuu... İşte yabancıları hep işte geri memleketlerine göndermek, onların sosyal haklarını almak... Mesela Türkiye’de sosyal haklarımız neyse, tek o... burada onlara sahip olmak. Yani bu ne demektir? Sigorta haklarımız falan gitmesi... kaybolması... Yani çalıştığını al kazan, fazlasını alamazsın... Mesela yardım... devlet yardımını alamamak. Çünkü onlar için burada hiçbir şeye hakkımız yok. Tam Belçikalı olmadığımız için. "Sonradan gelme" diyorlar bize buraya... Onlara göre biz burada, faydalanmak için buraya gelmişiz. Ta ki... unutuyorlar ki, bunun bir geçmişi var. Belçika bizi çağırdı buraya. Fransa bizleri çağırdı, Almanya bizi çağırdı. Yani...*

Araştırmacı: *Peki burada Sosyalist Parti’yi destekliyorsunuz. Onu yani sola mı koyuyorsunuz, sağa mı?*

Katılımcı 25: *Sağa!*

Araştırmacı: *Sağa?*

Katılımcı 25: *Hı hı.*

Araştırmacı: *Daha sağ politikaları desteklediğini düşünüyorsunuz?*

Katılımcı 25: *Hı hı, hı hı.*

Araştırmacı: *Yani sizin için ayrımcılığı yapan daha sol partiler mi diyorsunuz?*

Katılımcı 25: *Sol partiler. Çünkü sağ partisi, tam sosyal olarak bi... bi taraf. Taraftar mı, taraf mı deniliyor Türkçe?*

Araştırmacı: *Yani evet, diyebilirsiniz.*

Katılımcı 25: *Ha onlar, uuu... Çok farklı, solcular, Vlaams-Belang... (Fransızca konuşuyorlar kendi aralarında). Dediği gibi, Marine Le Pen var ya Belçik... şey Fransa’da.*

Katılımcı 26: *Fransız.*

Katılımcı 25: *İşte o da solcu...*

Araştırmacı: *Ashında...*

Katılımcı 26: *Bütün yabancıları ülkeden atmak (istiyorlar) ama yabancıları onlar getirdiler sonuçta buraya.*

Katılımcı 25: *İşte... Eskiden onlar getirdiler yani.*

Bu şekilde görüş beyan eden bütün katılımcılara, sağ ve sol ayrımı ile aslında genel olarak neyin kastedildiği ve bu kavramların daha çok hangi değerlere, söylemlere, partilere işaret etmek için kullanıldığı belirli bir noktadan sonra belirtilmiştir ve katılımcılar çoğu kez şaşırarak ve çeşitli gerekçeler öne sürerek (siyasetle ilgilenmemek, Türkiye’de yaşamamak, sağ-sol kavgaları döneminde yaşamamış olmak gibi) bu konulara dair pek bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmişlerdir. Bazı durumlarda bu kavramların genel olarak neyi kastettiği katılımcılara belirtilse de katılımcılar aşırı sağ partileri “solcu” olarak nitelemeye devam etmiştir:

Araştırmacı: *Yani aslında onlar daha çok sağ olarak niteleniyor. Hatta şey çok tartışılıyor, Türkiye seçimlerinde göçmenlerin Avrupa’da sola, Türkiye’de sağa oy verdiği... Yani sağ dediğimiz daha milliyetçi, muhafazakâr görüşte olup...*

Katılımcı 25: *Öyle mi?*

Araştırmacı: *... yani mesela Avrupa’da yaşayan bazı insanlar "Biz burada işte sosyalist partilere oy veriyoruz ama aslında milliyetçi, muhafazakârız. Avrupa’daki bir milliyetçi-muhafazakâr partiye oy vermeyeceğimiz için, yani göçmen olduğumuz için sola oy veriyoruz" diye aslında söylüyorlar ama...*

Katılımcı 25: *İşte dediğim gibi... uu... Yaşamak lazım, o ülkede yaşamak lazım. Bu yüzden biz... Yani Türkiye’nin politikasıyla (ilgili) bir şey söyleyemiyoruz. (...) Şimdi eşim karşınızda olsa saatlerce sohbet edersiniz, hatta biz çekiliriz. (...) O çok ilgileniyor. O kendi görüşlerini söyleyebiliyor da... Yani ben bilmiyorum ama katılamıyorum. Çünkü aslı nedir bilmiyoruz.*

Araştırmacı: *(Başka konular üzerine konuştuktan sonra geri dönülüyor aynı konuya). Sağ ve sol üzerine aslında konuşuyorduk.*

Katılımcı 25: *Yani şey, geçmişlerini inkâr ediyorlar ama hâlâ... sol... solcu olmaktan da vazgeçmiyorlar. Bunlar sadece ırkçı, başka bir şey değil. Yani bizlere karşı çok nankörler.*

Katılımcı 26: *(Fransızca konuşuyor).*

Katılımcı 25: *Hı hı, daha hâlâ Belçika kendini arıyor. Onu diyor. Doğru.*

Araştırmacı: *Peki mesela bir Vlaams-Belang dediniz, yani bunları siz daha, yani sola mı koyuyorsunuz?*

Katılımcı 25: *Ben sola koyuyorum tabii ki.*

Kendisiyle Anvers’te mülakat yapılan ve Türkiye’de sağ, Belçika’da solu destekleyen bir katılımcı da kendisini siyasal anlamda nasıl nitelediği, sağ ve sol kavramlarının onun için ne anlam ifade ettiği sorulduğunda “solcu” diye bazen televizyondaki dizilerde duyduğunu ama hiçbir bilgisi olmadığını söylemiştir:

Valla hiç var ya... Solcu diye... solcu diye bazen televizyonda, dizilerde neyde duyuyom da açıkça söyleyim öyle şeylerden hiçbir bilgim yok. Hani öyle... Öyle... (Katılımcı 53, Kadın, 34, Çifte vatandaş, Anvers)

Liège’de mülakat yapılan bir başka katılımcıya yine sağ ve sol kavramlarının kendisi için ne anlam ifade ettiği ve kendisini hangisine daha yakın hissettiği sorulmuştur. Katılımcı

ilk önce ikisinin ortasında kalmak istediğini ve kararsız olduğunu belirtse de daha sonra gülerek bu kavramların anlamını araştırmacıya sormuştur:

Katılımcı 72: *Açıkçası sağ parti, sol parti... (düşünüyor). Gerçekten onu da bilmiyorum (gülüyor). Sağ parti ne, sol parti mi ne diye (gülüyor). Yani ortasında ben... şey (nötr) kalmak istiyorum. Keşke herkes de öyle olabilse yani, bilmiyorum, bazen istiyorum, gördüğümüz şeyler oluyor. Bazen diyorum sağ parti olmak var, bazen diyorum sol parti olmak var. İnsan işte kararsız kalıyor. Tam olarak da cevap veremiyorum ona. Mesela genç kızlara olsun, yani genç olsun yaşlı olsun, o şiddet olsun, taciz falan filan olduğu zaman, tabii ki tek kızlar değil erkeklerimiz de görüyor bunu. O zaman diyorum, böyle olması lazım. O asma konusu, idam etme konusu gelsin diyorum yani. Ondan sonra bakıyoruz, başka türlü oluyor. O yüzden yani nötr kalıyorum, cevap da veremiyorum bazı şeylere, bi bakıyorsun orası doğru, bi bakıyorsun orası, sağ doğru, sol doğru, ona da cevap veremiyorum.*

Araştırmacı: *Peki yani daha çok sağın daha doğru bulduğunuz şeyleri neler, solun daha beğendiğiniz şeyleri neler oluyor?*

Katılımcı 72: *Hmm... Şimdi ben size soru soracağım, sağ neydi, sol neydi? Hahaha!*

Brüksel’de yapılan bir mülakatta, sağ-sol kavramlarının ne anlam ifade ettiğini çok detaylı bilmediğini söyleyen ve aslında ikisinin de “vatani savunduğunu”, ancak birbirlerine karşı kışkırtılmış olduklarını düşünen 27 yaşındaki bir katılımcı, göçmenlerin Türkiye’deki seçimlerde genellikle sağ partilere, Avrupa’daki seçimlerde ise sol partilere oy vermesinin bir çelişki olup olmadığı hakkında şunları söylemiştir:

Katılımcı 24: *Şöyle olabilir, pek bir bilgim yok ama yorum yapabilirim. İu... Belçik... Avrupa'daki sol partiler biraz daha göçmenleri değil de kendi halkını düşündüğü için... Yani asıl Belçikalıları, asıl Almanları düşündüğü için insanlar biraz daha rağbet gösteriyor olabilir.*

Araştırmacı: *Yani Avrupa'da sola yöneliyor göçmenler diyorsunuz?*

Katılımcı 24: *Yok, şeyler... Belçikalılar (sola yöneliyor) diye düşünüyorum.*

Araştırmacı: *Yoo, yani benim demek istediğim, Türk göçmenler Avrupa'da sola oy veriyor.*

Katılımcı 24: *Sola oy veriyor! Aaa! Bilmiyorum onu.*

Araştırmacı: *Mesela Sosyalist Parti vesaire gibi... Bazıları Türkiye'de milliyetçi, muhafazakâr olduklarını söylüyorlar, ama "burada mecburen komünistlere oy veriyoruz" gibi mesela söylüyorlar veya yani daha sola yöneldiklerini...*

Katılımcı 24: *Acaba Türk adaylar partiden, o partiden oldukları için olabilir mi? (...) Yani çünkü burada oy verme işlemi biraz burada gurbetçilerde, burada yüzde doksan yani birbiriyle akraba gibidir, Emirdağlılar. Hep çünkü kız alıp kız vermişler. Kendi içlerinden bir aday çıktığı zaman desteklerler. Hangi partiden olursa olsun. Büyük ihtimal onun etkisi vardır diye tahmin ediyorum.*

Bu katılımcının da belirttiği gibi, genel olarak en sık ifade edilen görüşlerden biri, sol partilere oy verilmesinin sebebinin aslında milliyetçi duygular olduğu ve Türkiyeli adayların varlığı sebebiyle solun desteklendiğidir. Örneğin Brüksel’de mülakat yapılan

ve kendisi de Türkiye’de sağ, Belçika’da ise solu destekleyen katılımcı, “*adamın Türk olması, tanıdık olması her şeyi silip atıyor*” demiştir:

Tabii, çelişki olması... Şimdi şöyle... (...) (Belçika’da) sol partiler yabancıları aday yaptı daha çok. Ama bizim işte biraz milliyetçilik duygularımız olduğu için burada onlara veriyorlar oyu. Sol parti de olsa... O artık parti gözetmiyor yani. Adamın Türk olması, tanıdık olması falan, her şeyi silip atıyor. (Katılımcı 5, Erkek, 61, Çifte vatandaş, Brüksel)

Yine kendisiyle Brüksel’de mülakat yapılan ve Türkiye’de sağ, Belçika’da ise solu destekleyen bir katılımcı her iki ülkede sağın ve solun birbirine benzediğini, yine de Belçika’da solu Türkiye’de ise sağ desteklemenin bir çelişki olmadığını, çünkü ideolojiye göre değil, şahıslara göre oy verdiklerini ifade etmektedir:

Araştırmacı: Peki bir kıyaslama yapacak olursanız Türkiye’deki sol partiler ile Avrupa’daki sol partiler veya Türkiye’deki sağ partilerle Avrupa’daki sağ partiler arasında sizce benzerlikler ya da farklılıklar var mı?

Katılımcı 8: Tabii ki benzerlikler var.

Araştırmacı: Ne gibi mesela?

Katılımcı 8: Avrupa’daki sağ partiler de ırkçı, Türkiye’deki sağ partilerin de çoğu ırkçı. Yani Türkiye’deki sol partilerin de çoğu sosyalist gerçekten, buradaki sol partilerin de çoğu sosyalist. (...) Ama Türkler için farklı (gülüyor). Yani Türkiye’de sağcı olan bir insan burada Sosyalist Parti’de, dedim ya az önce de... Hani Türklerde değişiyor bu durum. (...) Ya şimdi Avrupa’daki (sağcı) insan Avrupalı... hani kendi milletini savunuyor, Türkiye’deki sağcı parti de kendi milletini yine savunuyor. Hani kendi doğrularını savunuyor.

Araştırmacı: Anladım. Peki farklılıklar var mı sizce?

Katılımcı 8: Farklılık laa (düşünüyor)... Ya aslında çok fazla farklılık görmüyorum ben.

Araştırmacı: Peki sizce bir insanın Türkiye’de bir sağ partiye oy verip Avrupa’da bir sol partiye oy vermesi bir çelişki mi? Siz bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Katılımcı 8: Çelişki değil, dedim ya, bu bir netlik zaten kazanıyor. Çünkü biz artık Avrupa’da sosyalist, sol partilere değil, şahıslara oy veriyoruz.

Araştırmacı: Adaylara oy verdiğimiz için, diyorsunuz?

Katılımcı 8: Yani bizim için çok... yani... Bugün burada mesela Sosyalist Parti’den Emir Kır’a oy verenlerin yüzde 95’i Türkiye’de AK Parti’ye oy veriyor. Yani tamamen farklı görüşler...

Araştırmacı: Ama yani bu sonuçta solu güçlendiren bir durum gibi aslında Avrupa’da düşündüğümüz zaman...

Katılımcı 8: Tabii ki solu güçlendiren bir durum. (...) Bu yüzden de mesela Sosyalist Parti’de Türk adayların sayısı daha fazladır.

Araştırmacı: Peki sizce yani bir insanın her iki ülkede de sol partiye oy vermesi veya her iki ülkede de sağ partiye oy vermesi tutarlıdır, diye bir şey söyleyebilir miyiz?

Katılımcı 8: Hayır. Türkiye’de sağ partiye oy veren birisi Türkiye’nin menfaatleri için sağ partiye oy verdiğini düşünür ama gelip de burada sağ partiye oy verdiği zaman Belçikalının menfaatine oy vermiş olur.

Araştırmacı: Yani buradaki daha ırkçı partiye mi?

Katılımcı 8: ırkçı partiler yani, aynen...

Brüksel’de yapılan bir odak grup görüşmesinde de bir katılımcı seçmenlerin kendi hemşehrilerine ve tanıdıklarına oy verdiklerini düşünmekte ve kendi köyünden kimse olmadığı için aday olamadığını söyleyerek espri yapmaktadır:

Katılımcı 9: Köyünüze bakın, mesela sizin köyünüzün insanı burada çoksa, siz de (aday) olabilirsiniz. Burada da öyle yani. Mesela işte herkes (...) bilmem ne köyünden... Herkes kendi köyünün insanına veriyor. Benim köyden insan olmadığı için ben adaylığımı koyamıyorum (gülüyoruz). Benim de köyümden beş bin, on bin kişi yaşasa ben de aday olurum buraya, anlıyon mu? Çünkü şeye veriyorlar, hemşehricilik yapıyorlar yani. O diyor öteki köyden, bu diyor bu köyden... O şekilde yani, köylüsüne oy veriyor. (...) Yani o sağcıymış, solcuymuş (...) (öyle) bir şeyi yok. Yani bizim işte amcamın oğlu ya, verin gitsin, işte bizim köyden...

Katılımcı 8: Tabii canım, birbirlerine oy toplamak için giden teyzeler var yani.

Katılımcı 9: Bizim köylü, hemşooo! Verelim Seda’ya, tamam Seda olsun, bitti!

Katılımcı 8: Ya geçen seçimde işte ona verdim, hadi bu seçimde de bu kazansın, buna verelim (diyorlar).

Katılımcı 9: Huh, hıhh, haah! Ha bilinçli bir şey yok yani. Ha ne var işte, “Ankara’dan Seda Hanım işte, biz de Ankaralıyız ya, hadi Seda’yı destekleyelim” (diyorlar). Bu! Neyse bir siyasi görüş, bir şey yok. (...) Komünist partiye mi üye, sağ partiye mi, sol partiye mi üye, (...) bilmiyor.

Katılımcı 8: Ya şimdi oy kazanabilmek için, oyları bölebilmek için farklı partilere Türk adaylar çıkarıyorlar mesela.

Katılımcı 9: Hıh! Benim köyümden üç bin kişi varsa, bana diyor ki ya diyor seni milletvekili yapcaz. Ben de havaya girecem ya, gidiyom oraya... Ama hangi amaca hizmet ettiğimi, kimin neye şey yaptığını bilmeden oy veriyorum. Niye? Bizim köyden. (...) Mesela... işte Türkiye’deki siyaseti eğer ki savunmaya başlarsan, hani Türkiye’yle ilgili bazı şeyler, cümleler kurmaya başlarsan seni direkt partiden atıyorlar. (...) Bir de insan şöyle bakıyor, bunlar yani oturmasını kalkmasını biliyorsa, bizi temsil edecek bir insansa, cahil değilse hani, Flamancayı, Fransızca’yı ana dili gibi konuşuyorsa, bizi temsil ediyorsa, ona bakarım (diyorlar).

Daha önce Türkiye’de sağ, Belçika’da solu destekleme durumunun yalnızca seçmen değil, siyasetçi düzeyinde de var olduğu ve bunun kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcılar tarafından çelişki olarak görüldüğüne değinilmişti. Bazı katılımcılar ise bu seçmenlerin ideolojiye değil, adaya oy verdiğini düşünmekte ve sol partilerden seçilen Türk adayların da genellikle sağcı olduğunu, bu sebeple de ortada bir çelişki olmadığını düşünmektedir:

Katılımcı 39: (Türkiye’de sağ, Belçika’da solu desteklemek) çelişki değil, çünkü... O seçilen sol partideki insanların bile yüzde doksanı sağcıdır. İdeolojisi sağcı. Onun için veriyorlar (gülüyor).

Araştırmacı: Yani adaya oy veriyor diyorsunuz?

Katılımcı 39: Adaya oy veriyor, ideolojiye değil. Yani ideolojiye... ideolojiye değil. Bir... Sana bir, Emir Kır... Valla bir numaralı sağcıdır! Bunu bilmeyen yok! Ama neey? Sosyalist Parti’nin! (...) Ya buradakiler seni kullanır. Ha şimdi Emir... Emir’i kullanıyorlar. Emir de kendini şey sanıyor... (...) Kullanırlar, bu buradaki, bunlar seni çok iyi kullanırlar. (...) Onların istediği aday, sistem olacak. Anladın mı? Bana

oy versin, kazansın, gelsin... Ama şey yok! Hani... uu.. savunacak bir şey yok. Ben şimdiye kadar hiçbirini görmedim. Bir (Fatma) Pehlivan çıktı dediler, bilmem bi bayan... Sosyalist Parti'den aday vardı bi... O da seçimde gelir, "Nasılsın (kendi adını söylüyor)?" der. Telefon edersin, "İşim var" der. (...) Şimdi yok, o da yok. O da yok. Yok. Buradaki şey değil ya... Bir şey yok yani, ideoloji yok, bir şey yok... Şimdi burada adam Kırşehirli, Sosyalist (Parti'de) orada... Hepsi ona oy veriyor. (...) İdeolojiye değil!

Araştırmacı: Yani aslında burada oy verilen partilerin savunduğu değerlerle seçmenlerin kendi değerleri arasında...

Katılımcı 39: Yooo yooo! Yoo yoo! Yoo...

Araştırmacı: ... bir örtüşme olmadığını söylüyorsunuz?

Katılımcı 39: Yoo yoo, tabii tabii!

Araştırmacı: Peki sizce bir insanın her iki ülkede sağa veya her iki ülkede sola oy vermesi mi tutarlı davranıştır? Yani ne düşünüyorsunuz?

Katılımcı 39: Yav adamların bir kere buradaki insanın... eğitim şeyleri, valla burada şey, ideoloji şeyleri yok. (...). Buradakiler... eğitim sistemi sıfır. Geri zekâlı... Uyuşturucu, yüzde doksanı uyuşturucu bağımlısı. (...) Heeepsi, hepsi, hepsi! (...) İmam bile esrar çeker burada yaa! Yani ondan sonra oturur sana vaaz verir yani. Yani ben bunları bildiğim için söylüyorum. İşte ben onun için, bir lafım vardı, herkesi kandırabilirler, heerkesi! Ağlarlar sızlarlar, mazlum... İnandırabilirler! Ama bizi inandıramazlar. Ha bu yüzden biz "atayist" (ateist) oluruz, biz "solcu" oluruz, "komünist" oluruz... Yani çünkü, ben bunları bildiğim için, bunları çok iyi tanıdığım için... Bana bu yakıştırmayı yaparlar. Ben diyom (...), aynı şeyi onlara söylüyom... Sizin kadar sahhhtekâr, üç kâğıtçıu... Asıl atayist sizsiniz, İslam'a inanmayan sizsiniz! Yani sapıklık sizde, hırsızlık sizde, çalma sizde, yalan sizde! (...) Sizi çok iyi tanıyorum. Yani bunlarda ideoloji yok, bunların Allah'ı para, dini para, imanı para!

Türk adaylara oy verilmesinde dil bilmemenin de etkisi bulunmaktadır, ancak bazı katılımcılar için Türkiye'de sağ partileri, Belçika'da ise Türk ve Müslüman adayların yer aldığı sol partileri desteklemenin ardında yatan temel motivasyon aynı gibi görünmektedir, sahip oldukları dinî inanca ve milliyetçi düşüncelere uygun bir yaşam sürebilmek:

Ben kendi adıma konuşuyorum yani, ne mesela, anlamadığımızdan dolayı. İşte demin sana dedim ya, işte bir Türk adayı çıkıyor, işte diyor ki, projelerini anlatıyor, bazı... yabancılardan, tam çok iyi dil bilmediğimizden dolayı oluyor bu. (...) Bir Türk seçmen, Türk kökenli seçmen çıkacak, izah edecek ki, ben de kararımı vereceğim. Atıyorum sağ partiden veya sol partiden gelecek ikisi de diyecek ki bizim projemiz bu, bizim projemiz bu... Ha ben de kendi... ben sağ-sol ayrımı Türkiye'de de yapmıyorum. Sadece ülkem için yapıyorum bunu. Ülkenin bölünmemesi için, egemenliğimiz için, tabii ki laik kalmamız için, Müslüman yaşamamız için. (...) Sana bir şey söyleyim mi, ben aslında AK Parti'yi sağda da görmüyom, solda da görmüyom. (...) Şimdi biraz daha tabii ki dinine düşkün. O da tabii Erbakan gibi de değil yani, ama... İu... biraz daha öyle görüyorum yani. Tabii ki biraz daha... sol mu, sağ mı seçeneği dersin sağya, sağya biraz daha yakın görüyorum. Öyle dedi ya zaten, biz milli ve yerliyiz dedi ya geçen. Dinlemiyor musun sen haberleri?

(Katılımcı 86, Erkek, 48, Çifte vatandaş, Liège)

Bazı katılımcılar her iki ülkede -ve hatta aynı ülkede farklı tarihsel dönemlerde- sağ ve solun aynı olmadığını, dolayısıyla bir ülkede sağ, başka bir ülkede solu desteklemenin çelişkili olmadığını düşünmektedir:

Ya teorik olarak sağ ve sol farklı. Tabii birisi daha çok kapitalizmi, öbürkü sosyalizmi şey yapıyor, baz alıyor. Ama bu çok teorik kalıyor yani. Şimdi sosyalistim deyip de kapitalistten daha gaddar olabilen insanlar var, kapitalistim deyip de daha çok sosyal olan insanlar var yani. Onların bence izlediği politika önemli. Şimdi sağ-sol kavramı biraz karmaşık şu anda. Eskideki sağ-sol gibi değil yani. Yani Sovyetler dönemi, Amerika, bilmem ne... Ve buradaki, Belçika'daki 1830'lardaki sağ-solla şimdiki sağ-sol, aynı sağ-sol değil yani. Yani o geçmişteki o katı çizgiler ortadan kalktı diyebiliriz yani. Mesela benim için Türkiye'deki CHP sosyalist bir parti değil veyahut solu temsil etmiyor bana göre. İuu... AK Parti de sağ bir parti mi, merkezi bir parti mi... Yani sağ ne demek, sol ne demek? İnsanların hayat seviyesini yükseltiyorsa, onlara hizmet götürüyorsa... Devletin görevi bana göre topluma hizmet götürebilmek, onların sağlığını, eğitimini, ulaşımını en güzel şekilde geliştirebilmek. Eğer bir parti bunu yapıyorsa ona sağ da dersiniz, sol da dersiniz benim için fark etmiyor yani. O görev icabı topluma hizmet edebilmek yani, vatandaşa belli hizmetleri götürebilmek. (...) Ya bana göre (CHP) sol değil de tabii o... CHP'ye oy verenler için sol parti tabii ki yani hahaha (gülüyor). (...) şimdi solun içinde de bir sürü grup var yani. E Kemalistler var, bilmem şucular var... Mesela Kılıçdaroğlu kendisini milliyetçi olarak, milliyetçi olarak tanımlıyor ama... Bilmiyorum yani, solun içinde o kadar değişik gruplar var ki yani, bu da ayrı bir olay. Yani sol-sağ kavramı... (...) Zor bir şey yani. Bunu... AK Parti sağdır, CHP soldur dersek... Bilmiyorum yani içlerinde de bayağı değişik akımlar var yani. (...) buradaki (Belçika'daki) partilerin içinde de değişik akımlar var yani. Ama tabii bu PTB mesela, aşırı sol olarak niteleniyor. Yani Marksist-Leninist bir parti. Çok yani, ideolojik yönden bayağı... Ama adamlar... İuu... iletişimi çok güzel yapıyor ve iktidarın veyahut geleneksel partilerin yaptığı hataları ortaya çok güzel koyabiliyorlar yani. Onun için çoğu insan etkileniyor ondan ve oyların yükselmesi ona bağlı. Ha Flaman Bölgesi'nde N-VA'nın yükselmesi de daha çok milliyetçi söylemden dolayı... O da yani o geleneksel partileri hedef alıp onların iflas ettiğini ve değişik bir sistemin getirilmesi gerektiğini savunan bir parti yani. Onlar işte aşırı sağa doğru gidiyor. (...). Türkiye için (bir niteleme yapmak) bana göre zor yani. Şimdi ben... CHP'yi sol parti olarak görmem zor yani. Belki eskiden olabilirdi ama, bilmiyorum. (...) AK Parti'yi daha çok merkeze koyabiliriz yani. Hem yani, soldaki söylemi pratikte uygulayan bir parti oldu bana göre. Çünkü toplumun gelir düzeyini yükselten bir parti. İuu... mesela dula, yetime maaş bağlayınca parti sol oluyorsa, o zaman AK Parti sol diyebiliriz. Ama tamam, şimdi eskiden zenginler daha zengin, fakirler daha fakir oluyor diyorduk ya... E şimdi Türkiye'de biraz o kırıldı ve insanların gelir seviyesi yükseldi. Yollarda kullanılan araçlara bakınca, insanların uçağa binip de Türkiye'nin her tarafına gitmesi, otobüse biner gibi uçağa binmesi... İuu... Eskiden sol partilerin iktidarda olduğu vakit bunu sadece zenginler yapabiliyordu yani. Zenginler araba alabiliyordu, zenginler uçağa binebiliyordu, zenginler tatile gidiyordu. Çoğunluk... halkın yüzde doksanı, değildi. Ama şimdi... bu şekilde olup da AK Parti'yi sol parti olarak nitelersek niteleyebiliriz, ama değil yani. O onların amacı, yani sağ-sol kavgası değil yani. Bana göre bir hizmet kavgası yani. (Katılımcı 67, Erkek, 50, Çifte vatandaş, Liège)

Türkiye’de AKP’yi destekleyen bu katılımcı, Belçika’da PTB’yi desteklemekte ve bu partiye, Belçika’daki diğer partilere yönelik tepkisinden dolayı oy verdiğini, her iki ülkede bağlama göre davrandığını söylemektedir:

Araştırmacı: *Peki yani sizce bir insanın Türkiye’de sağa, Belçika’da sola oy vermesi, o halde yani çelişki arz etmiyor mu?*

Katılımcı 67: *Yoo ben... konular ayrı yani. Türkiye’deki ortamla, konteoksle (bağlamla) buradaki konteks (bağlam) değişik olduğundan dolayı, olabilir, olabilir.*

Araştırmacı: *Yani çünkü mesela siz PTB’yi desteklediğinizi söylediniz ama...*

Katılımcı 67: *Hı hı, evet, evet.*

Araştırmacı: *... işte Marksist-Leninist bir parti, diyorsunuz?*

Katılımcı 67: *Hı hı.*

Araştırmacı: *Yani Türkiye’de de AK Parti daha İslami değerleri savunuyor, diyorsunuz?*

Katılımcı 67: *Evet (gülüyor). Öyle. Çelişkili gibi. Ama ben buradaki ortama bakıp ona göre davranıyorum, Türkiye’deki ortama bakıp ona göre davranıyorum. Yani bu ideolojik bir tavır değil benimki yani. PTB’ye aşırı solcu diye oy vermiyorum. Yani ben kendim aşırı solcuyum diye ona oy vermiyorum. Öbür partilerden umudumu kestiğim için, tepki olarak, tepki oyu veriyorum. (...) Alternatif yok, alternatif... Bunlar da bir gelsin, bir bakalım, göstereyim kendilerini diye şey yapıyorum, oy veriyorum yani. Öbürkülerini de cezalandırmak amacı var tabii. (...) Şu an iktidara gelse bile bunlardan daha kötü yapmayacağını, yapamayacağını da düşünüyorum. Yani bunlar yeterince kötü idare etti. Bu PTB daha kötü idare edemez. Çünkü en kötünün kötüsüne geldik, diye düşünüyorum.*

Araştırmacı: *Peki yani Marksist-Leninist olması sizin için bir eksi değil mi? Veya...*

Katılımcı 67: *Öbürkülerin sosyalistiz deyip de sosyalist olmadıkları gibi veya sağcıyız deyip de puff... Yani bu çizgiler biraz yani demode oldu diye düşünüyorum. Ama tabii bunların ideolojisi biraz daha şey... İu derin. PTB’nin, İşçi Partisi olarak. Ama... Açılıma doğru gittiler. Yani çoğu insanın oylarını toplayabilmek için. Bakalım yani. Eğer belediyelerde iktidara gelirlerse ne yapabileceklerini, ne yaptıklarını göreceğiz yani.*

Araştırmacı: *Aslında yani çok da, buradaki göçmenler için bir sorun teşkil etmeyecekler, dolayısıyla...*

Katılımcı 67: *Yok, onlar göçmenlere... yok, çünkü ulus... uuu... daha çok enternasyonal veyahut geniş bir bakış açıları var ya... onun için insancıl filan ama... Tabii bu parti (PTB) mesela, Kürtler deyince, o PKK’yı filan destekleyen bir parti. Onu da bilmek lazım.*

Görüldüğü gibi katılımcı, Belçika’da desteklediği PTB’nin ideolojik konumunu aslında benimsememekte, daha farklı düşüncelerle ve amaçlarla bu partiye destek vermektedir. Bir başka katılımcı da iki farklı ülkede sağın ve solun aynı olmadığını düşündüğünü şu şekilde dile getirmiştir:

Araştırmacı: *Belçika’da hangi partiyi kendinize daha yakın görüyorsunuz?*

Katılımcı 81: *Şimdi o enteresan, çünkü iki taraf da ilgimi çekiyor hani. Sağ... ekonomi... Kendim ekonomist olduğum için sağ daha çok ilgimi çekiyor. Burada tabii ki bazen enteresan noktalar var yani açık şekilde yani (...)*

Araştırmacı: Yani sağda beğendiğiniz şeyler daha çok ekonomi yönünden...

Katılımcı 81: Ekonomi evet. (...) Solun daha çok hani işsizliklere yardım etme gibi hani, daha çok hani somaj (chômage) dediğimiz, işsizlere yardım olarak... destek olduğunu düşünüyorum.

Araştırmacı: Yani siz solu daha çok sosyal yönden beğeniyorsunuz, sağı daha çok ekonomik yönden?

Katılımcı 81: Ekonomik yönden, hı hı.

Araştırmacı: Peki yani sizce Türkiye'deki sağ ile Belçika'daki sağ veya Türkiye'deki sol ile Belçika'daki sol arasında benzerlikler ya da farklılıklar var mı?

Katılımcı 81: Türkiye'deki solun tam olarak programını bilmediğimden bilmiyorum ne yapmak istediklerini. Sağ da... yani buradaki mesela sağ ile sağ aynı görüşte değil gibi geliyor bana mesela. Belçika'da extrême droit, yani aşırı sağ dediğimiz, yani yabancı düşmanlarıyla... onu Türkiye'ye düşünecek olursanız MHP oluyor. Ama aynı şeyde değil yani onlar. Aşırı yabancı düşmanı olarak görmüyorum ben, daha çok milliyetçi olarak görüyorum. (...)

Araştırmacı: Yani aslında tam uyuşmuyor diyorsunuz her iki yerdeki sağ?

Katılımcı 81: Yoo, bence uyuşmuyor. Yok.

Çelişik siyasal katılımın ardında kimi durumlarda duygusal eklemleşme ve araçsal eklemleşme gibi bir gerilim alanı olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin bazı katılımcılar için kimlik ve aidiyetin kültürel ve duygusal yönleri, Türkiye'de daha baskın ve belirleyicidir. Belçika'da ise göçmen (kökenli) olma durumunun etkisiyle siyasal partilerle ya da siyasetçilerle duygusal bir eklemleşmeden ziyade hâlâ araçsal bir yön söz konusu olabilmektedir. Ancak şunun altını çizmek gerekir ki, bireylerin Türkiye'deki siyasal katılımları da kimi durumlarda oldukça araçsal bir mahiyet arz edebilmektedir. Türkiye'de de çıkarlarına göre hareket ettiklerini, bu anlamda daha iyi bir alternatif olursa ona oy verebileceklerini ifade eden katılımcılar olmuştur:

Katılımcı 88: Valla buradaki sosyalist partilerle o kadar da şeyim olmuyor yani... Bizim çıkarımız neredeyse biz ona oy kullanıyoruz yani... Yoksam hepsi eşit... sonuçta... hiçbir şey olmuyor... (...) Koşullar (belirliyor), bizim buradaki... Bu Belçika'da koşullar bizi şey yapıyor, ama Türkiye'deki daha değişik yani... Türkiye'yle bura aynı değil yani.

Araştırmacı: Yani Türkiye'de daha çok ne belirleyici oluyor sizce? Daha çok değerler mi veya yapılan işler mi?

Katılımcı 88: Değişir. Hem değerler hem yapılan işler... Benim için hangisi... Dediğim gibi... Orada da çıkarımız var daaa bizim (gülüyor). Devlet olarak, millet olarak, halk olarak... Nerede çıkarımız varsa biz orayı destekliyoruz, öyle olmamız lazım.

Ama eskiden CHP'liydik biz. Yani kim iyiyse oraya şey yapabiliyik yani... (Katılımcı 84, Kadın, 55, Türkiye vatandaşı, Liège)

Ya da belediye seçimi oluyor, belediye seçiminde işte oğlumu işe sokarsa, kızımı işe sokarsa o kişiye oy veriyorum ben. Yani eğer benim oğluma yardım etmediyse, ya da oldu da ters bir şey söylediye bana... Hani sorduğum bir soruya cevap vermediyse... Haaa, sana seçimlerde oy yok diyorum ben mesela. Hani... mesela

benim ailem, örnek olarak verecek olursak, bizim yaşadığımız ilçe küçük bir ilçe. (...) yani böyle gelişmeyen bir ilçe, her taraf toz toprak (...) ama sırf AK Parti'ye oy vermek için belediye seçiminde, yani iş yapmayacak bir adama oy veriyor toplum. (Katılımcı 8, Kadın, 32, Çifte vatandaş, Brüksel)

Görüldüğü gibi kendileriyle mülakat yapılan ve bir ülkede sağ, başka bir ülkede solu desteklemenin çelişki olmadığını düşünen katılımcılar, bu durumu bireysel ve yapısal etkenlerin şekillendirdiği oldukça çeşitli sebeplerle açıklamaktadır.

9.2. KATILIMCILARIN SİYASAL KATILIMINI BELİRLEYEN ETKENLER

Belçika'da yaşayan Türkiye kökenli bireylerin her iki ülkedeki siyasal katılımları, göçmenlik ve vatandaşlık konularından da kaynaklanan yapısal ve bireysel etkenlerden çoğu durumda kaçınılmaz bir biçimde etkilenmektedir. Ayrıca bu etkenler çoğu durumda birbiriyle kesişmektedir ve karşılıklı etkileşim hâlinindedir. Bu yapısal ve bireysel etkenler genel olarak: (i) çıkarlar, (ii) ideoloji ve kimlik, (iii) göçmenlik konumu ve ulusötesilik, (iv) sosyalizasyon, (v) siyasi partilerin stratejileri, (vi) kamu hizmetlerine dair görüşler, (vii) medya olarak sayılabilir.

9.2.1. Çıkarlar

İlk olarak çıkarlara değinmek gerekirse, gerek çıkarların kendisinin gerekse çıkarlara ilişkin düşüncelerin ve algılamaların hem bireysel hem de kolektif anlamda siyasal katılımı belirleyen en temel etkenlerden olduklarını söylemek mümkündür. Çıkarların siyasal katılımdaki rolüne ilişkin tartışmalar ise oldukça eskiye dayanmaktadır. Öyle ki Mill (1867, s. 206-208), 19. yüzyılda, seçimler ve oy vermenin “ahlaki yükümlülüğü” hakkında şunları söylemektedir:

“(Bir insanın) oyu, seçeneğinin olduğu bir şey değildir; onun kişisel isteklerinden, bir jüri üyesinin verdiği hüküm kadar bağımsızdır. Bu kesinlikle bir görev meselesidir; bir insan kamu yararı için sahip olduğu en iyi ve en vicdani (*conscientious*) düşünceye göre oyunu vermek zorundadır. (...) Herhangi bir siyasal seçimde (...), seçmen kişisel yararını değil, kamunun çıkarını dikkate almak ve tıpkı yegâne seçmen kendisi olsaydı ve seçim (sonucu) yalnızca ona bağlı olsaydı yapmak zorunda olacağı gibi en iyi muhakemeyi yürüterek oyunu vermek için mutlak bir ahlaki yükümlülüğün altındadır” (Mill, 1867, s. 206-208).

Mill'in seçmen tercihinin bireysel çıkarlardan bağımsız olması gerektiği düşüncesine adeta bir karşı argüman mahiyetinde Bourdieu (2015, s. 154, 157) ise herhangi bir çıkar türünün güdülmediği bir davranışın olanaklı olup olmadığını tartışmakta ve şunları söylemektedir:

“Çıkar gütmeyen tutumlar olabilir mi, olabilirse de nasıl ve ne koşullarda olabilir? Bir bilinç felsefesi dahilinde kalırsak, bu soruya ancak olumsuz yanıt verebileceğimiz açıktır ve görünürde çıkar gütmeyen tüm eylemler kârın herhangi bir biçimini azamileştirmeyi amaçlayan belli niyetleri gizleyecektir. (...) En kutsal eylemler –en aşırı çilecilik ya da fedakârlık- bile, her zaman, simgesel bir kutsallık çıkarı arayışı ya da ün arayışı tarafından esinlendirilmiş olmakla suçlanabilir (...) Çıkar gütmeme toplumbilimsel olarak mümkünse, bu ancak çıkar gütmemeye önceden yatkın habitus'lerle çıkar gütmemenin ödüllendirildiği evrenlerin karşılaşmasıyla olabilir. Bu evrenler içinde, en tipik olanları, aile ve tüm ev içi mübadeleler düzeniyle birlikte, kültürel üretim alanları, yani yazınsal alan, sanatsal alan, bilimsel alan vb. ekonomik dünyanın çıkarına ilişkin yasanın bir tersinmesi üstünde temellenen ve içlerinde ekonomik çıkar yasasının askıya alındığı mikrokozmoslardır. Elbette bu, o evrenlerin başka çıkar türleri tanımadığı anlamına gelmez.”

Bourdieu (2015, s. 158), ideolojiyi de tikel çıkarın evrenselleştirilmesi olarak değerlendirerek akla ve erdeme dayalı evrenselleştirilmiş yararları savunmanın da altında aslında yine çıkarların yattığını söylemektedir:

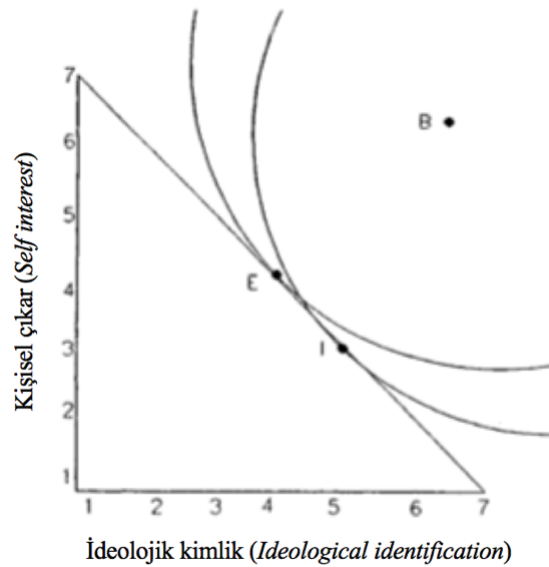
“İdeolojiyi, tikel çıkarın evrenselleştirilmesi olarak gören Marksist eleştirinin antropolojik temeli budur: İdeolog kendi çıkarına uygun olanı, evrenselmiş, çıkar gütmemiş gibi sunandır. Bununla birlikte, evrensele ve evrenselleştirmeye ilişkin yararların olması, ikiyüzlüce olsa bile evrensele saygı sunmakla, gerçekte tikel çıkarın belirlediği bir tutumun (...) evrensellelikle süslenmesi, dolayısıyla erdem ve akla ilişkin kârların olması, şüphesiz, tarih içinde erdem ve aklın en büyük itici güçlerindedir. Hiçbir metafizik varsayımı devreye sokmaksızın aklın temellerinin tarihte bulunduğu (...) ve akıl, pek az da olsa ilerliyorsa, bunun evrenselleşmede yatan çıkarlardan ve özellikle sanatsal, bilimsel vb. alanlar gibi evrenlerde, çıkarıcı görünmek yerine çıkar gütmeyen görünmenin, bencil görünmek yerine cömert, özgeci görünmenin evrensel olarak daha işe yarar olmasından kaynaklandığı söylenebilir.”

Bourdieu'nün yaklaşımı, çıkar konusunun tartışılmasının çok kolay olmayacağını hatırlatmak bakımından önemli olmakla birlikte siyasal tercihlerin ve davranışların açıklanmasında kolayca kullanılabilir olduğu da söylenemez. Bu nedenle siyaset bilimciler siyasal katılıma ilişkin araştırmalarda, bu olgunun yalnızca iki boyutunu teşkil eden kişisel çıkar ve ideoloji arasında daha net ayrımlar yapmakta ve bu sayede, siyasal davranışı açıklamada daha somut sonuçlar elde etmektedir. Zira siyasal tercihi şekillendiren (gerek kişisel gerekse kolektif) çıkarlar ile sahip olunan ideolojiler her zaman birbiriyle örtüşmemekte, kimi zaman çatışmaktadır ve bu tür durumlarda

bireylerin siyasal tercihte bulunurken neleri dikkate alarak, nasıl bir karar oluşturduğunun anlaşılması önemlidir. Rosetti vd. (2020, s. 346), Belçika’da kişisel çıkarların ve ideolojik tercihlerin, aktivasyon politikaları³⁵⁵ talebine yönelik tutumlar üzerindeki belirleyiciliğini ele aldıkları makalelerinde, belirli refah politikalarına yönelik desteği analiz ederken, kişisel çıkar ve ideolojik tercihler arasındaki karşılıklı etkileşimin dikkate alınması gerektiğini belirtmektedirler.³⁵⁶

Bu bağlamda Sniderman vd. (2003, s. 148-149), katı muhafazakâr görüşe sahip ve liberal politikada önemli bir kişisel çıkarı olan (örneğin çalıştığı sektörde ithalat koruması gibi) bir bireyi örnek vermekte ve bu bireyin ideolojik kimlik saptama ölçeğindeki (*ideological identification scale*) ve kişisel çıkar ölçeğindeki (*self-interest scale*) konumunu dikkate alarak bu bireyin, sahip olduğu ideoloji ve bu ideoloji ile çatışan kişisel çıkarları karşısında nasıl siyasal tercihler yapabileceği üzerine bir tartışma yürütmektedir.

Şekil 10. Farklı Yoğunluklarda İdeolojik Tercih ve Kişisel Çıkar İlişkisi

Kaynak: Sniderman vd. (2003, s. 149, Şekil 8.2)

³⁵⁵ AB ülkelerinde uygulanan aktivasyon politikaları, Rosetti vd.’nin (2020, s. 361) ifade ettiği gibi, sosyal yardım faydalanıcılarını istihdama yönelten ve onlara bazı yükümlülükler getiren, böylece bireyleri refah bağımlılığından caydıran (sosyal yardım kesintileri, kısıtlayıcı uygunluk kriterleri ve karşı gelme durumunda yaptırımlar) uygulamaları ifade etmektedir.

³⁵⁶ Makalenin başlığı, Bertolt Brecht’in *Die Dreigroschenoper* (1928, Üç Kuruşluk Opera) eserindeki “*Erst kommt das Fressen, dann kommt die Moral.*” (Önce yemek, sonra ahlâk) sözüne atıf yapmaktadır.

Elbette siyasal tercih yalnızca bu iki etkene bağlı değildir, ancak en azından bir soyutlama düzeyinde, yazarların bu iki etken arasındaki çatışma durumunda bireyin izleyebileceği yollara dair söyledikleri dikkate değerdir. Yazarlara göre, yukarıdaki varsayımsal şekilde B noktası, bireyin en mutlu olacağı siyasal seçeneği (*bliss point*) gösterse de birey geleneksel olarak anlaşıldığı hâliyle sahip olduğu ideoloji ile çıkarları birbiriyle çelişkili (*inconsistent*) olduğundan kendisi için ideal olan bu noktayı tercih edememektedir. Çünkü bireyin her iki boyuttaki tercihini aynı anda karşılayan bir siyasal konum bulunmamaktadır. Bu durumda bireyin, (i) kişisel çıkarlarını sürdürmek için sahip olduğu ideolojiden vazgeçerek liberal bir konumu desteklemek, (ii) ideolojik bütünlüğünü korumak için kişisel çıkarlarını feda etmek ya da (iii) hem ideolojisinden hem çıkarlarından biraz geri adım atmak gibi çeşitli yollardan birini seçmesi beklenmektedir. Yazarlara göre, bu iki boyutun birbiriyle mükemmel bir şekilde uyumlu ve (gerek mantıksal olarak gerekse gerçekten) negatif bir ilişki içerisinde olduğu varsayılırsa, birey (7,1), (6,2) gibi yukarıdaki şekilde yer alan köşegen üzerindeki konumlardan birini seçmelidir. Yazarlar, bireyin köşegen boyunca seçeceği noktanın, ideoloji ve çıkar boyutları arasında nasıl bir ödünleşme (*tradeoff*) yaptığına bağlı olduğunu ifade etmektedir. Şekilde köşegene teğet geçen eğriler, kayıtsızlık eğrileridir (*indifference curves*) ve eğer birey her iki boyutta gerçekleşen eşit birer artışa eşit değer veriyorsa, kayıtsızlık eğrisi dairesel olmakta ve bireyin hem ideolojisinden hem de çıkarlarından eşit düzeyde ödün vererek E (4,4) konumunu seçmesi beklenmektedir. Ancak birey farklı boyutlar arasındaki eşit büyüklükteki artış veya azalışa eşit değer vermiyorsa, söz gelimi ideolojisine daha yoğun bir şekilde bağlıysa, kayıtsızlık eğrisi eliptik olacaktır ve ideolojik boyutta tercih ettiği konuma görece daha yakın bir noktada kalabilmek için başka bir boyuttan (kişisel çıkarlarından) ödün vermeye daha istekli olacaktır, böylece örneğin I (5,3) konumunu seçecektir.

Yazarlar (2003, s. 149-150), bu şekil üzerinden yürüttükleri tartışma sonucunda, çok boyutlu siyasal tercihlerin farklı boyutlar arasında bir ödünleşme gerektirdiğini ve bu ödünleşmenin, farklı boyutlara dair bireyin atfettiği yoğunluğa dair herhangi bir bilgi olmaksızın yapılamayacağını; dolayısıyla bireyin siyasal tercihini anlamak için yalnızca kendisini hangi ideolojik konumda tanımladığını bilmenin yeterli olmadığını, aynı zamanda bireyin bu ideolojik konumu ne kadar yoğun bir şekilde benimsediğini, ideolojiye ne kadar değer verdiğini de bilmek gerektiğini ve ideolojik kimlik saptama

ölçeklerine, sanki bu yoğunluğa dair de bir şeyler söylüyormuş gibi davranılmasının mantıksal olarak hatalı olduğunu ifade etmektedir. Örneğin çıkar elde etme beklentisi, bireyleri kimi zaman ideolojisini hiç önemsemeden, en güçlü partiyi ya da adayı desteklemeye yöneltebilmektedir:

Kim üstteyse onun yanında yer alman lazım. Niye? Buradaki senin çıkarların neyi gösteriyorsa onun yanında olmak zorunda olduğunu hissediyorsun. Onunçün...
(Katılımcı 88, Erkek, 45, Çifte vatandaş, Liège)

Bireylerin kendi şahsî çıkarları için ideolojiyi önemsemeden oy kullanabildikleri düşüncesi, katılımcılar arasında yaygındır:

Ya ben o değerlendirmeyi şöyle etçem. (...) Türk vatandaşı olarak söylüyorum bunu, Türkiye'den bir sağcı veya bir solcu, buraya gelip de kendi menfaati için öbür partiye verebilir. Çünkü kendi çıkarı var. Yani olay bu. Her kesimin de çıkarı neredeyse (oraya oy verir). Türkiye'de benim çıkarım sağdaysa, sağyı desteklerim. Burada soldaysa, solu desteklerim. Olay bu. (Katılımcı 64, Erkek, 43, Çifte vatandaş, Liège)

Belçika'da Sosyalist Parti milletvekili olan Hasan Koyuncu'nun, Şener'in (2020) kendisiyle yaptığı bir röportajda söylediği şu sözler dikkate değerdir:

“Mesela ben ailemle yıllarca otomobille Türkiye'ye geldik. Biz köyümüze tek şerit gidiş geliş, dar yollarda zor giderdik. Ama şimdi rahat gidiyoruz. 2002 yılından itibaren otobanların yapılması AK Parti'ye puan kazandırdı. Sonra bedelli askerlikteki kolaylıklar, Türkiye'deki sağlık sistemindeki gelişme oy kazandırıyor. (...) Gurbetçi Türkiye'ye bakıyor, yolları, hastaneleri görüyor mesela. (...) Gurbetçi diyor ki, hastaneleri, yolları görüyor. Avrupa'da sağlık çok önemli. Gurbetçi Avrupa'dan Türkiye'nin imajına bakıyor. 70 yıldır yapılmayan şeylerin bu dönemde yapıldığını değerlendirip oy veriyor. Seçmenin düşüncesi bu. Muhalefetin ise yapacağına inancı zayıf. Avrupa'da bizim Sosyalist Parti'ye oy verirken de burada AK Parti'ye oy veriyor.”

Bir başka katılımcı ise Türkiye hükümetinin seçmenleri çıkarlar üzerinden kendisine bağladığını ve karşılıklı çıkarların söz konusu olduğunu düşünmektedir:

Şimdi AKP öyle bir sistem kurdu ki Türkiye'de... (...) tam bir mafya... Yani şu anda Türkiye'yi bir parti yönetmiyor, bir raaant mafyası yönetiyor, başka bir şey değil. Bunun başında da Erdoğan, her türlü komisyonunu alıyor, tamam mı... Ve iş böyle gidiyor. Ha Erdoğansız kesinlikle yap-rak kı-mıl-da-mı-yooor! Rant böyle! Yani bu bütün partilerin, işte AKP'yi desteklemesinin... (...) Tamamen çıkar, çıkar, çıkar, çıkar! Sadece kişisel çıkar! Başka bir şey değil! Yarın AKP gitse, yine u... başka bir partiye girecek bunlar, asalak bunlar çünkü... Görüyoruz, belgesellerde görüyoruz, işte bir köpek balığının etrafında bir sürü asalaklar var. Ya da bir balinanın etrafında bir sürü asalaklar var, n'apıyor, o asalaklar balinanın bakımını yapıyor, köpek balığının u... köpek balığı tehlikeli, de mi? Küçük ama dokunmuyor ona. Çünkü niye? O köpek balığını temizliyor ya da balınayı temizliyor. Ya da bir

gergedan... Açıyor ağzını, (...) kuş bütün dişlerini temizliyor, bakımını yapıyor. Niye? (...) Bir ikili çıkar var yani... Aynı onun gibi yani. (Katılımcı 40, Erkek, 53, Türkiye vatandaşı, Brüksel)

Göçmen (kökenli) bireylerin kendilerini içinde buldukları yapısal koşullar, siyasi makam sahiplerini onlar için önemli birer kaynak hâline getirmekte ve özel korumacılık ilişkilerinin yaygınlaşıp gelişmesine yol açmaktadır. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcılar Türkiyeli seçmenlerin genellikle düğünler, açılışlar gibi çeşitli etkinliklere katılan, tanıdıkları, kolay ulaşabildikleri (sıklıkla “kapısı açık” diye tarif ettikleri) ve kendilerine zaman ayıracağını düşündükleri adaylara onları makam sahibi yapmak (yine sıklıkla ifade edildiği hâliyle, “bir yerlere getirmek”) amacıyla oy verdiklerini ifade etmiştir. Bu katılımcılar sıklıkla bu şekilde oy veren seçmenlerin aslında destekledikleri adayların hangi partide olduğunu ya da o partinin savunduğu politikaları bilmediklerini söylemişlerdir:

Şahsen ben, diyom ya politikadan fazla anlamıyom diye. Ama ben artık araştırıyom, şey ediyom (...) Ama kimisi hiç hiç bilmiyor, ama ne diyor: “İşte Emir Kır’ı ben tanıyorum ya, o yüzden oyumu ona veriyom, sonuna kadar!” Ya da başka bir isim, Hasan Koyuncu... “Onun çocukluğu benim elimde geçti, ona vermeyecem de kime verecem?” Böyle düşünceler yanlış bence. Çünkü onun vaat ettiği şeynen öbürününün vaat ettiği şey birbirine uymadığı zaman veya senin yararına olmayıncana sen niye öbürüne veriyon, niye çünkü öbürünü tanıyor diye... (Katılımcı 3, Kadın, 36, Çifte vatandaş, Brüksel)

Benzer şekilde, Brüksel’de yapılan bir odak grup görüşmesinde katılımcılar, Sosyalist Parti’nin savunduğu politikaları bilmeden ve yalnızca Türkiye kökenli adayları desteklemek için ya da bu adayların insanlarla iletişiminin iyi olduğunu düşündükleri için onlara oy veren seçmenleri eleştirmiştir:

Katılımcı 8: *Belçika’da siyasi... hani oylama sistemi bizde biraz daha değişiyor, yani Türkiye’deki gibi değil. Bizde Türklere destek vermek amaçlı, hani Türk siyasilere destek vermek amaçlı oy kullanılıyor. Yani mesela atıyorum, burada Sosyalist Parti’deki bir insan aslında hiç sosyal... sosyalistlikle alakası olmayan bir insan, tamamen sağcı bir insan... Ama Sosyalist Parti’den adaylığını koyduğu için o insana o partinin... u... aslında ismindeki şeyler, şartlar nedir bilmeden surf o insana destek vermek için oy veren bir kesim olduk biz. Yani u... Örnek verecek olursak, mesela atıyorum Emir Kır, Saint Josse Belediye Başkanı. Sosyalist Parti’den aday. Ama aslında biz Emir Kır’ın ne görüşü savunduğunu bilmeden, hani surf...*

Katılımcı 9: *Türk olduğu için...*

Katılımcı 8: *... insanlarla, insanlarla iletişimi, insanlarla konuşması, ilgisi iyi diye, yakın diye... Her düğünde, her açılışta, her şeyde bizim içimizde diye insanlar surf onu bir yere getirebilmek için oy veriyorlar. Aslında oy verdikleri partinin ne*

yaptığını bilmeden. Yani Türkiye’de çok koyu AKP’li olan bir insan burada Sosyalist Parti’ye oy verebiliyor. Aslında tamamen zıt görüşlere sahip iki parti... (...) Yani mesela “Sosyalist Parti’nin burada tüm görüşlerini ben biliyorum” diyebilecek Türk sayısı parmakla sayılabilecek kadardır. Yani biz sırf kendi vatandaşımızı desteklemek için oy veriyoruz.

Gerçekten de bu durumu doğrular şekilde, Brüksel’de yapılan bir odak grup görüşmesinde, bir katılımcı beğendiği siyasetçiler arasında o dönem PS milletvekili olan Emir Kır’ı saymış, eşinin Kır ile tanıştığını ve bazen birlikte dışarıda yemek yediklerini söylemiştir. Ancak bu katılımcı Kır’ın hangi partide olduğunu bilmemektedir ve “CDH’ta değil mi şu an?” diye sormaktadır. Konuşmanın devamında yine Kır’ı överken onun herkesin düğününe katıldığını, herkesle konuştuğunu ve herkese kapısının açık olduğunu ifade etmiş; yol yapımıyla ilgili bir icraatından memnun olmasa da Türklere çok zaman ayırdığını ve sorunlarının çözümü için onlara yardımcı olduğunu dile getirmiştir:

Araştırmacı: *Başka var mı peki takip ettiğiniz kişiler, siyasetçiler?*

Katılımcı 25: *Burada mesela, o hangi partide, CDH’ta di mi? CDH’ta di mi şu an Emir Kır?*

Katılımcı 26: *(Fransızca konuşuyor) PS...*

Katılımcı 25: *PS’te mi?*

Katılımcı 26: *PS’teee...*

Katılımcı 25: *Onu takip etmediğim için... Onu eşim çok... uu... seviyor. Bazen böyle birlikte restoranta falan gidiyorlar. Keşke eşim olsaydı (burada sorulara cevap veren).*

Araştırmacı: *Tanışıyorlar yani?*

Katılımcı 25: *Yani onu... Gerçi Emir Kır herkesle (tanışıyor), herkesi o tanıyor. Çok kapısı açık olan biri. Yani herkesle konuşan biri, herkesin düğününe katılan biri... Iuu... Türkiye’de olsun, burada olsun yani... Çok sosyal biri. O mesela... iyi bir şey yapmak istedi burada ama sonucu kötü oldu. (...) Taksiler ve otobüsler geçsin diye (yolu kapattı). (...) İki yol var, vardı ilk başta. Bir gidiş, bir geliş. (...) o trafiği azaltmak için o yolu sadece (...) normal araçlara kapattı. Tek taksiler ve otobüsler geçsin diye. (...) Bu yüzden arabalar ta öbür taraftan dolanıyor. Ama bu sefer orada trafik oluştu. Bir şeyler yapmak istedi, o sadece olmadı. (...) Ondan sonra, gerçekçi biri. Çok gerçekçi biri, çok kültürlü. Iuu... En azından o okumuş. Okulu okudu ve bitirdi. Doğrucu biri. Iuu... burada kâğıdı küreği olmayanlara çok yardımcı oldu, Türkiye’den yeni gelenlere mesela, iş bulmayı sağladı. Çok yardımcı oldu, evsiz olanlara mesela... Çok zaman ayırıyor. Türklere çok çok çok zaman ayırıyor.*

Araştırmacı: *Yani bürokratik işlerini de halletmelerine...*

Katılımcı 25: *Evet, çok...*

Araştırmacı: *Sizin var mı böyle yaptığı işleri, söylemlerini beğendiğiniz siyasetçiler?*

Katılımcı 26: *Iuu... Dediği gibi işte Emir Kır’ı (beğeniyorum). Burada yani bir şey oldu mu, yani geliyor, konuşuyoor. İşte o var yani.*

Yine buna benzer şekilde bir başka katılımcı Belçika’daki siyasi partilerde görev alan bazı Türkleri bildiğini, camilere ve yemeklere giden, insanlarla görüşen Türk bir

milletvekili ile aynı semtte oturduğunu söylemiş ancak Türk siyasetçilerin isimlerini veya hangi partide olduklarını da bilmediğini şu sözlerle ifade etmiştir:

(Belçika'daki partilerin Türk adayları) var, çok adayları var. Bir tane bir bayan var, mesela bizim buralarda oturuyor, pek bir bilgim yok ondan ama. Böyle hani sosyal ney... Camilere, yemeklere gittiğini, böyle dışarıda insanlarla ne görüştüğünü, onları biliyorum. Ama hani pek bir yani şey... İyi mi, kötü mü... Hani yarar, şeyi... Onları pek bilemiyorum yani, yalan söyleyemiyim... (Araştırmacı: Burada Sosyalist Parti var, PS. O partiden bir milletvekili mi dediniz?) Onları işte ben de hiç bilmiyorum. (...) Onları ben de bilmiyorum bak, o hangi parti, ne... Gerçekten hiç ilgimi çekmiyor. (Katılımcı 53, Kadın, 34, Çifte vatandaş, Anvers)

Çelik (2019), Belçika siyasetinde aktif olan Türkiye kökenli 12 siyasetçiyle ve Türkiyeli göçmenlerin örgütlendiği sivil toplum kuruluşları ile meslek kuruluşlarının temsilcileri olan 8 kişiyle olmak üzere toplam 20 görüşme yaptığı çalışmasında, siyasetçilerle yapmış olduğu görüşmelerden elde ettiği oldukça çarpıcı verilere yer vermekte ve Türkiyeli seçmenin oy verdiği Türkiyeli siyasetçilerden beklentilerinin genellikle gündelik hayata dair ve çoğunlukla kişisel çıkar odaklı olduğunu, siyasetçilerin ifadeleriyle ortaya koymaktadır. Bunlara kısaca değinmek, bu çalışmanın ele aldığı meseleleri daha iyi açıklamaya da yardımcı olacaktır. Örneğin Çelik'in (2019, s. 69) "Görüşmeci 11" olarak nitelediği katılımcısı şunları söylemektedir:

"İnsanların bizden farklı beklentileri var. Mesela kızını sınava girecek bir adam vardı. Benden araya girip sınav sonuçlarına müdahale etmemi ve kızının sınavı geçmesini sağlamamı istedi. Ya da benden kendilerini sosyal konut listelerinin başlarına koymamı istiyorlar. Ama insanlar sosyal konutlandırma için sıraya giriyor ve bu listelerde öncelik verilmesi gereken bazı gruplar var. İnsanlar kendilerini listelerde bu öncelikli grupların önüne koymamı bekliyorlar. Ama bu kul hakkıdır. Uzmanlar öncelikli gruplara karar verir, daha sonra belediyelere gönderir, son olarak da meclis üyeleri buna onay verir. Ben bir şey yapamam. Bir başka ilginç talep, polisin verdiği trafik cezasının silinmesiydi. Ben öyle şeylere karışmam. Bu seferlik trafik cezasını iptal edebilirim, ama bir dahaki sefere ne olacak? Böyle sebeplerden dolayı oy kaybediyorum. Ama önemli değil. Halkımız bunu aşmalı. Mesela kahveye gidip onlarla oturmuyorum diye bana kızdılar. Ama orada sigara içiliyor ve bu da kapalı alanlarda bir suç. Kahvelerde sigara içenleri gördüğümde bunu ihbar etmem gerekiyor. Ve bu kahvelerde yasadışı işler yapılıyor. Ben oradayken bir polis baskını olsa beni görevden alırlar."

Çelik'in (2019, s. 69-70) "Görüşmeci 5" olarak nitelediği katılımcısı da Türklerin bir sorunla karşılaştıklarında hemen kendileriyle iletişim kurduğunu ve tuhaf taleplerde bulunabildiklerini anlatmıştır:

“Türk halkının bir sorunu olduğunda hemen bizimle iletişime geçecekler. Bazen çok tuhaf talepleri oluyor. Mesela bir mahallede yaban domuzları dolaşiyor diye Türkler benden yardım istedi. Bir başka örnek, kendi arazisi üzerine iki katlı bir bina yapmak isteyen biri var, ama belediye buna izin vermemiş, bu yüzden adam benden yardım istiyor: “Gelip dosyayla ilgilenecek misiniz? Bize neden izin vermediklerini sorabilir misiniz? Lütfen bize yol gösterir misiniz?” Bir başka örnek, başka bir adamın kızı okulda Fransızca derslerinde zorlanıyormuş. O da kızına Fransızca öğretecek birini bulmak için beni arıyor. Yine ilginç bir başka örnek, birkaç gün önce biri beni aradı ve evinin önündeki ağacı kesmek için benden yardım istedi. Biz ağaçlar konusunda çok hassas bir ülkeyiz, asla ağaçları kesmeyiz. Ağaç hastaysa veya çok büyükse, bir istisna oluşturabilir. Yani bizden yapıp yapamayacağımızı düşünmeden her şeyi talep ediyorlar. Yardımcı olamıyorsak bile onlara moral vermeye çalışıyoruz, çünkü hiçbir şey yapamayınca biz de çok üzülüyoruz.”

Bu siyasetçinin seçmenlerin bu tür taleplerini karşılayamasa da en azından moral vermeye çalıştığını ifade etmesi, aslında siyasetçi ve seçmen arasında birer “sosyal sermaye” biçimi olan bu ilişkilerin çift yönlülüğüne ve belirli düzeyde bir karşılıklılık içerdiğine işaret etmektedir. Field’ın (2008, s. 4) belirttiği gibi, iletişim ağlarına üyelik ve ortak değerler sosyal sermaye kavramının merkezindedir ve bağlantılar, insanlara karşılıklı birtakım yükümlülükler getirebilmektedir.

Yine Çelik’in (2019, s. 70) “Görüşmeci 6” diye nitelediği katılımcısı, Türkiyelilerin bir belediye meclis üyesinden bile sanki bir bakanmış gibi çok fazla talepte bulunduğunu, belediyeyle ilgisi olmayan her türden başvurunun kendilerine geldiğini ve bu sorunları yine de ellerinden geldiği kadar parti içi ilişkilerini kullanarak ya da tanıdıkları üst düzey görevliler aracılığıyla çözmeye çalıştıklarını, bunun da siyasetçinin kapasitesiyle ilgili olduğunu ifade etmiştir:

“Türklerin çok talepleri var. Belçika siyasetine aşina olmadıkları için, ne yazık ki, belediye meclis üyesini bir bakanmış gibi görüyorlar. Her şeyi çözeceğimizi düşünüyorlar. Her türlü başvuru bana geliyor. Ben belediye meclis üyesiyim, benimle belediyemiz hakkında konuş. Ama adam geliyor, bir davacıyla bir problemi var veya Dışişleri Bakanlığı’yla veya Adalet Bakanlığı’yla veya Ticaret Odası’yla. Avukat istiyorlar. Hep böyle karışık dosyalarımız var. Mesela vize meselesi. Bir adam, Türkiye’den bir kadınla evli, ama karısını Belçika’ya getiremiyor. Vize gerekiyor. Vize verilmesi Dışişleri Bakanlığı’na ve İşleri Bakanlığı’na bağlı olan Yabancılar Dairesi’nin sorumluluğunda. Bakanlıkların kurumları çok farklı ve bizden ayrı. Ancak siyasetçi olduğumuz için, vatandaş yardım istemeye bize geliyor. Bu sorunları parti içindeki ilişkilerimizi kullanarak veya bu kurullardaki üst düzey görevliler aracılığıyla çözmeye çalışıyoruz. Sorunları çözme kabiliyeti de ayrıca siyasetçinin kapasitesiyle ilgilidir. Yani her türlü talep bize geliyor. Türk insanları bizi Belçika siyasetinin merkezinde görüyor ve her şeyi yapabileceğimizi düşünüyorlar.”

Çelik'in (2019, s. 70) çalışmasındaki "Görüşmeci 7" de insanların genellikle gündelik hayatta karşılaştıkları kişisel sorunlarla ilgili yardım istediğini ve tüm topluluğu ilgilendiren meselelerin pek tartışılmadığını ifade etmektedir:

"İnsanlar iş ister. Bazen çocuklarının okullarında sorunlar oluyor ve meseleyle bizim ilgilenmemizi istiyorlar. Buna benzer şekilde, gündelik hayatta karşılaştıkları kişisel sorunlarıyla ilgili yardım istiyorlar. Genel olarak topluluk meseleleri tartışılmıyor maalesef."

Çelik (2019, s. 70-71), Belçika'daki Türklerin Türk siyasetçilerden taleplerinin çok değişebildiğini, siyasetçileri yolsuzluk yapmaya dahi zorlayan beklentiler içerisine girebildiklerini, siyasetçilerin de bu tür talepleri gerçekçi bulmadığını ve kendi yeteneklerinin ve sorumluluklarının sınırlarını aştığını düşündüğünü ifade etmektedir. Yazar (2019, s. 71, 72) ayrıca, yine görüşmecilerinden derlediği verilere dayanarak Türk seçmenlerin sorunlarının Türk siyasetçiler tarafından çözülmek zorunda olduğunu düşündüklerini, çünkü siyasetçilerin kendi oyları ve destekleri sayesinde seçildiklerini düşündüğünü ifade etmekte, dolayısıyla siyasetçilerden görev ve yetki alanlarının dışındaki birçok konuda yardım isteyebildiklerini ve bu talepleri için uygun resmî ve kurumsal yolları kullanmadıklarını, sorunları ilgili makamlara usulüne uygun bir biçimde iletme düzeyine ulaşamadıklarını anlatmaktadır. Bu bağlamda Çelik'in çalışmasındaki "Görüşmeci 8" şunları söylemiştir:

"Belçikalı insanların bir problemi olduğunda, bunu sorumlu kurumların veya yetkililerin yardımıyla çözmeye çalışıyorlar. Mesela beni çok sayıda Belçikalı arıyor, diyorlar ki "Belediyenin internet sitesine girdim, gördüğüm kadarıyla bu alan senin sorumluluğunda, şöyle bir problemim var..." Bunun üzerine biz de gerekli şeyleri yapmaya çalışıyoruz. Ama Türk halkı böyle davranmıyor. Onları cuma namazında gördüğümüzde, sokakta karşılaştığımızda, dernekte karşılaştığımızda, hemen kendi sorunlarını anlatmaya başlıyorlar. Diyorum ki "Sorunu anlatan bir e-posta gönderin, eğer gerekliyse bir fotoğraf ekleyin." Ama kabul etmiyorlar. Diyolar ki "Sen geleceksin, sorunu göreceksin, sonra da çözeceksin". Ama yine de problemleri var ve içeriği hakkında beni bilgilendirmeleri gerekiyor. Benden gidip sorunu tespit etmemi, daha sonra kendime bir e-posta göndermemi, sonra da sorunu çözmemi bekliyorlar. Ama işin aslı bu değil. Bizim toplumumuz henüz şikayetlerini dile getirecek seviyeye ulaşamadı. Buna üzülüyorum."

Field (2008, s. 1-3), bireylerin kendi işlerini (kolayca) yapabilmek için bürokratik yollardan kaçıp sahip oldukları sosyal ilişkilere başvurmaları hakkında şunları söylemektedir:

“İnsanlar birbirleriyle ilişki kurarak ve bunun zaman içinde devam etmesini sağlayarak, kendi başlarına başaramayacakları ya da sadece büyük zorluklarla başarabilecekleri şeyleri gerçekleştirebilmek için birlikte çalışabilirler. İnsanlar bir dizi iletişim ağıyla birbirine bağlanmaktadır ve ortak değerleri bu iletişim ağlarının diğer üyeleriyle paylaşma eğilimindedirler, bu iletişim ağları bir kaynak oluşturmaları nedeniyle, bir nevi sermaye oluşumu gibi görülebilir. (...) Modern kurumlar kurallarla yönetilmektedir. Karar alırken ve karar için başvuruda bulunurken kabul edilmiş prosedürler vardır ve genellikle sorumluluklar bireyle değil bireyin bulunduğu konumla tanımlanmaktadır. Ancak çoğu insan bir şeyin olmasını istediğinde, bu resmî kuralları ve sorumlulukları önemsemeyecek ve tanıdıkları biriyle konuşmaya başlayacaktır. (...) İnsanlar bir şeyin olmasını istediklerinde, çoğunlukla resmî sistemden kaçınıp tanıdıkları insanlarla konuşmayı tercih ederler. Güvenilir arkadaşlara, aileye veya tanıdıklara başvurmak bürokrasiyle uğraşmaktan daha az streslidir ve bunun genellikle daha hızlı ve daha iyi bir sonuç verdiği görülmektedir.”³⁵⁷

Bu bağlamda, göçmenlerin tanıdıkları siyasetçiler aracılığıyla isteklerine kolay yoldan ulaşmaya çalışmaları, onları çevreleyen yasal ve bürokratik sınırlamalardan kendilerini kurtarmak istemelerinin bir sonucudur ve aslında Field’ın (2008, s. 3-4) ifade ettiği gibi, aynı kaynaklara ulaşmaya çalışan diğer bireylere karşı dolaylı bir ayrımcılığa yol açan karşılıklı gayriresmî iş birlikleri ortaya çıkarmaktadır.

Ayrıca, Çelik’in (2019, s. 72) çalışmasındaki önemli bir nokta da, “Görüşmeci 8” olarak tarif edilen siyasetçinin, Türkiyeli göçmenlere kolektif çıkarlarıyla ilgili bazı olanaklar sunulduğunda bununla ilgilenmediklerini ifade etmesidir:

“Belçika’da bir yasa var; eğer bir belediyede yaşayan nüfusun yüzde 10’u tarafından bir imza kampanyası düzenlenirse, o mesele belediye meclislerinde sunulabiliyor. Bizim belediyemizde Diyanet Camimizin 450 üyesi var. Genel olarak cami yönetimine diyorum ki, “Bize bir imza kampanyası ile gel, üyelerinin imza vermesini sağla. 450-500 imzaya sahip olmak yetiyor. Sadece belediye meclisinde sunulacak belediyede uygulanabilecek bir projen olduğunu söylemen gerekiyor.” İnsanlar meclise gelmeli ve projeye ilgili tartışmaları takip etmeli. Hangi parti projeyi savunuyor, projelerine kim destek oluyor, kim köstek oluyor, bunu incelemeli. Beş yıldır bunu söylüyorum, ama bir şey yapmıyorlar. Bu insanlar için önemli bir fırsat ama farkında değiller. Eğer nüfusun yüzde 10’u kadar imza toplanırsa, belediye

³⁵⁷ Field (2008, s. 102-103), sosyal sermayenin, bireylerin ve grupların ortak bir hedefe ulaşmak için birlikte çalışmasına olanak sağlayabildiğini, pozitif işbirliği yaratarak işleri kolaylaştırabildiğini, çarkları döndürebildiğini; kısacası olumlu sonuçlar yaratabildiğini ancak sosyal sermayenin negatif bir kapasitesi de olduğunu ve her zaman pozitif amaçlar için kullanılmadığını belirtmekte; bu konuyu Fukuyama, Putnam, Bourdieu gibi yazarların görüşleri çerçevesinde tartışarak sosyal sermayenin çeşitli eşitsizliklere yol açabildiğinin altını çizmektedir: “Herkes kendi menfaatlerini geliştirmek için bağlantılarını kullanabilir, ama bazılarının bağlantıları diğerlerinden daha değerlidir” (Field, 2008, s. 105-106). Bu noktada (Perri) 6’in (2001, s. 24), “sosyal sermaye” kavramının tehlikeli derecede muğlak olduğuna dikkat çektiğini ve bu kavramı kullanmaktan büyük ölçüde kaçındığını ifade ettiğini; kavramın arkadaşlık, tanıdıklık ve bunların birkaç farklı biçimini bir araya getirdiğini, ancak bu farklı biçimler arasında ayırım yapmanın daha uygun bir kavrayış sağlayacağını belirttiğini de not düşmekte yarar vardır.

meclis üyelerinin meseleyi mecliste tartışması gerekiyor. Daha sonra meclis üyeleri kendi araştırmalarını yapmak ve argümanlarını kanıtlamak zorunda. Son olarak, meclisin sorunu çözerek bu imza kampanyasına bir cevap vermesi gerekiyor. Eğer herhangi bir çözüm mümkün değilse, sebeplerini açıklayarak ve bunun neden mümkün olmadığını kanıtlayarak bir geribildirim vermek zorundalar. Yani, bu insanlar için büyük bir fırsat, ama Türk halkı bunu kullanmıyor.”

9.2.2. İdeoloji ve Kimlik

Göçmenlerin göç ettikleri ülkelerdeki siyasal katılımına ilişkin yapılmış çalışmalarda, göçmenlerin genellikle kolektif çıkarlarını korumaya yönelik stratejiler izlediklerine; göçmen haklarını korumaya, kendi kimliklerini ve kültürlerini var etmeye çalıştıklarına sık sık değinilmektedir. Ancak Çelik’in (2019) çalışmasındaki Belçika’daki Türkiye kökenli siyasetçilerin ifadelerinden, Belçika’daki Türkiyeli göçmenlerin en azından dikkate değer bir kısmının gündelik hayatlarına ve kendi kişisel çıkarlarına dair meselelerde daha talepkâr ve girişken olabildikleri sonucu çıkmaktadır. Bu bulgu, oldukça önemlidir. Zira göç araştırmacıları zaman zaman açıkça veya örtük bir biçimde göçe ve göçmenlere dair normatif bir tutum benimseyebilmekte ve “ilerici” olmak, “statükocu” bir söylemi yeniden üretmemek, bireylere karşı değil, devletlere karşı eleştirel olmak gibi belki niyetli belki niyetsiz bir çaba içerisine girebilmektedir. Bu araştırmacılar; aşırı sağın dünyanın birçok ülkesinde yükselişe geçtiği ve göçmen karşıtlığının giderek yaygınlaştığı neoliberal bir küresel sistem içerisinde sebepleri gayet anlaşılabilir ve belki tartışılabilir olan bu tür bir ideolojik konumlanmanın kaçınılmaz bir sonucu olarak, göçmenleri her anlamda ve toplumsal hayatın işleyişine dair makro ve mikro düzeydeki her bir meselede daima “mağdur” birer aktör olarak “idealize” (belki “karikatürize”) ederek onların siyasal katılımını da salt bu mağduriyetin kolektif biçimde giderilme çabası olarak okuyabilmektedir. Ancak göçmen bir bireyin yaşadığı ülkedeki çıkarları, yalnızca göçmenlikle ilgili olmadığı gibi, göçmenlikle ilgili olsa bile her daim kolektif bir mahiyet arz etmeyebilmektedir. Aslında göçmen (kökenli) bir birey her daim mağdur olan değil, kimi zaman yaşadığı toplumdaki diğer bireyleri kişisel çıkarları için mağdur edebilen; her daim hakları kısıtlanan ya da elinden alınan değil, kimi zaman mevcut sosyal sermayesini kullanarak diğer bireylerin haklarını gasp edebilen bir birey de olabilir. Bu anlamda göçe ve göçmenliğe dair tözcü bir yaklaşımdan uzak durmanın

ve mevcut sosyal gerçekliği kendi bağlamları ve ilişkiselliği içerisinde kavrama ve yorumlama çabasının önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Bu çalışma kapsamında yapılan bir odak grup görüşmesinde, eşi Belçika’da siyasette temayüz etmiş bir katılımcı da kendisine ilgi alanları ve sosyal aktiviteleri sorulduğunda her gün Türkiye kökenli göçmenler ile randevuları olduğunu söylemekte ve şunları anlatmaktadır:

Vatandaşlarla her gün bir randevularım var. Yani yoğunum bayağı. (...) (Araştırmacı: Peki vatandaşların ne gibi ihtiyaçlarıyla ilgileniyorsunuz burada?) *Ya ne gibi... Her türlü... Yani mesela diyelim ki birisi dil bilmiyor. E hastaneye gidecek. O onu mesela diyor, abla diyor, götürür müsün beni diyor. Ya kızım diyor, götürür müsün beni diyor. Ayarlıyoruz, yani götürüyorum. Neden olmasın? Götürüyorum. O mesela maddi sıkıntıları olan da oluyor. Bakıyorum, iyice, yalan mı, doğru mu diye. Hani maddi olarak bile yardım ettiğim var yani. Bırakmıyorum. Yani vatandaş vatandaştır, hani ayırdım yapmam. Ööyle mesela... Belediyede işler oluyor mesela. Çoğu kişi mesela, bir kimliğini değiştirecek diyelim, onu bile yapamıyorlar yani. Onun için bile yani gittiğim oluyor. (Araştırmacı: Dil bilmedikleri için mi yapamıyorlar?) Evet, dil için, dil bilmedikleri için. Çünkü çoğu Türkiye’den geliyor, eşleri bunları dil kursuna göndermemiş. Sonradan ayrılıyor çoğu. (Araştırmacı: Onlara siz yardımcı oluyorsunuz yani?) Evet, her tür yaaa, her tür. Mesela eşim... Eşime de ihtiyaçları olursa eğer, onun için de eşimin müsait olduğu zamanda randevu alıyorum mesela, onları buluşturuyorum. Çünkü çok yoğun eşim, öyle yapıyoruz. (...) Türkiye’de mesela milletvekilleri ulaşıl... ulaşılmıyor, yani ulaşılmaz ya, ama burada öyle değil. İç içeler, vatandaş milletvekilleriyle. (...) Aile gibiyiz yani. (Katılımcı 14, Kadın, 42, Çifte vatandaş, Brüksel)*

Aynı odak grup görüşmesindeki diğer katılımcı da “Belçika’daki siyasi partilerin kendilerine oy veren vatandaşları olması gerektiği gibi temsil ettiğini düşünüyor musunuz?” diye sorulduğunda, resmî bir kurumdan bilgi almak için randevu talep ettiğini, ama ilgili kişinin randevu vermediğini, o dönemde Bakan olan Emir Kır’a gittiğini ve diğer kişinin vermesi gereken bilgileri Emir Kır’dan aldığını ifade etmiş ve genellikle Türk siyasetçilere “iş düştüğünde” ellerinden geleni yaptıklarını söylemiştir:

Ha ben bizim Türk siyasetçiler için konuşayım, gerçekten, hani bir göreve gelmiş, hani çalışan siyasetçilerimiz de var; ama bir de sırf etiket için olan siyasetçiler de var. Çünkü bunları görüyoruz zaten hani. Kim şey için... Hani mesela bir işimiz düştüğü zaman... Hani ben mesela... Emin Bey’e işim düşer, elinden geleni yapar hani... Veya başka bir arkadaşına işim düşer, yapar hani... Ama senin hiç ulaşamadığın siyasetçilerimiz de var mesela. Yani gerçekten çok iyi çalışan, mesela Emir Kır var, Saint Josse belediye başkanı. Adam gerçekten güzel çalışıyor. Hani bakan oldu zamanında da. Ki benim, mesela ulaşamadığım, hani kendisi... Yani bana gerçekten bilgiyi vermesi gereken kişi bana randevu vermedi, ama ben gittim mesela, Emir Bey Bakan olduğu zaman, gittim ondan aldım, diğer kişinin vermesi gereken bilgileri. Hani... anlatabiliyor muyum? Yani böyle siyasetçiler de var.

(Araştırmacı: Daha erişilebilir, diyorsunuz?) *Tabii. (Katılımcı 13, Kadın, 55, Çifte vatandaş, Brüksel)*

Bir başka katılımcı da Belçika’da yaptığı işleri ve söylemlerini beğendiği siyasetçiler olup olmadığı sorulduğunda, Belçika medyasını takip etmediğini, yalnızca Emir Kır’ı bildiğini söylemekte; kendisinin daha önce başka bir belediyeye bağlı olduğunu, orada evrak işleri zorlaştırıldığı için başka belediyeye taşındığını ve işinin hemen halloldüğünü, belediyede Türk memurlar çalıştığı için Türkçe konuşabildiğini anlatmaktadır:

Televizyonu, buradaki medyayı takip etmiyorum ki ben. (...) Bir Emir Kır’ı biliyoruz. Yani var, (başka Türk siyasetçiler de) çok var tabii de. Ben... Bu belediyeye gelmemin sebebi... önceden başka belediyeydim. Benim kâğıtlarımı zorlaştırdılar. Ondan sonra bu belediyeye taşındım, burada işim hemen oldu. Gidiyorsun, oradaki ilçedeki memurla ben Türkçe konuştum. Ne güzel bir şey, değil mi? (...) Türk memur! Belediyede çalışan... Mesele beş kişi varsa bunun ikisi Türk. Gidip Türk’ten sıra alıyorsun. (Katılımcı 27, Erkek, 33, Çifte vatandaş, Brüksel)

Bu tür durumlar elbette yalnızca Belçika’ya özgü değildir ve Türkiye’de de kurumsal süreçleri izleyerek işlerini yapmanın zor olduğunu ya da çıkarlarına uygun olmadığını düşünen bireyler benzer türden yollara başvurabilmektedir. Çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların büyük bir kısmı yılın önemli bir bölümünü Belçika’da geçirip yalnızca yaz tatillerinde Türkiye’yi ziyaret eden bireylerdir. Dolayısıyla her ne kadar bazı akrabaları Türkiye’de yaşasa da, büyük çoğunluğunun herhangi bir işleri söz konusu olduğunda bürokratik süreçleri “kolaylıkla atlattıklarına” yardımcı olacak “etkili” tanıdıkları yok gibi görünmektedir. Katılımcılar bu sebeple Belçika’daki işleyişi genellikle daha adil bulmakta ve Türkiye’de tanıdıklar vasıtasıyla iş yürütmeyi “dayıcılık” olarak niteleyerek eleştirmektedir.³⁵⁸ Örneğin bir katılımcı, Belçika ve Türkiye’yi vatandaşların sahip olduğu haklar ve özgürlükler açısından karşılaştırırken şunları söylemiştir:

Türkiye’de bürokrasi çok farklı işliyor. Burada hakkınızı, bürokrasi ne veriyse arkasından gerekli evraklarınızı yapıp temin edebiliyorsunuz. Türkiye’de dayı olayı işin içine giriyor. Yani çok farklı bir zemin. Onun için. Yoksa orada da vardır o haklar felan... Mesela orada da var sigorta felan. Mesela burada diyoruz ki, sigorta, hastaneye gittik mi bize çok iyi bakıyor diyoruz. Orada da, tabii şimdi değişiyor bazı

³⁵⁸ Elbette belirtmek gerekir ki, işlerin belirli politikalara ve belirlenmiş birtakım önceliklere göre kurumsallaşmış biçimde yürütülmesi de her zaman hakkaniyeti temin etmeyebilir. Zira kurumsallaşma biçimi yine siyasi partilerin veya karar vericilerin tercihlerinden etkilendiği için tüm vatandaşları her şartta kuşatması mümkün olmayabilir. Dolayısıyla kurumsallaşmış yapıların tam olarak hangi öncelikleri dikkate aldığı, herkesi eşit derecede kapsayıp kapsamadığı, kimleri ya da kimlerin ihtiyaçlarını dışladığı da önem arz etmektedir.

şeyler ama orada da sigortaya gittik mi sıra bekliyoruz diyorlar. (...) Yani dayıcılık var deniyor. İşte bir dayın, emmin varsa bir hastanede daha kolay oluyor deniyor. Yani çok farklı bir zemin. (...) ama tabii ki burada bir düzen (var). Yılların... Yani belli bir zamanın öncesinde oluşturulduğu için çok daha rahat bir sosyal donanım var. Çok daha rahat, oturmuş bir zemin var. Türkiye’de bunu bilemiyorsunuz. (Katılımcı 19, Kadın, 40, Çifte vatandaş, Brüksel)

Bir başka katılımcı da Belçika’ya göç ettiği için aslında pişman olduğunu, Türkiye’de yaşamak için daha önce girişimde bulunduğunu, ancak tekrar Belçika’ya döndüğünü anlatmakta ve Türkiye’deki yaşantısının beklediği gibi mi olmadığı sorulduğunda şunları söylemektedir:

Ya şimdi (...) şöyle... Hem çevrem... yani çevrem derken... eski arkadaşlar açısından, hani beraber olduğum arkadaşlar, ortaokulda, lisede, üniversitede, onların hepsi (nden koştum), tabii normal, herkes kendi yoluna gidecek. Birincisi bu. İkincisi tabii, sosyal şartlar... Şimdi oraya gitsem, işim yok, n’apacam? Tabii iş bulmak için çevre edinirim. İı... mutlaka bi torpil bulacaksın. Belki torpil bulabilirdim ama en karşı çıktığım şeylerden birisi torpil. Ya kendim yapacam ya da aç kalacam, öyle birisiyim. (...) (Belçika’ya geri döndüm, (Türkiye’de) bir 3 ay kaldım. Olmadı, yapamadım. (Katılımcı 40, Erkek, 53, Türkiye vatandaşı, Brüksel)

Yine bir başka katılımcı, “dayım yok” diyerek iki üniversite mezunu olmasına rağmen Türkiye’de görev alamadığını söylemektedir:

Mesela ben iki üniversite mezunuyum, Türkiye’de görev alamıyorum (güliyor). İki üniversite mezunusun, iki tane dil biliyorsun. (...) Ama benim çevreğim olmayan insanlar müsteşar, bakan yardımcısı, bilmem ne... Almış başını gitmiş. (Araştırmacı: Peki siz neden görev alamıyorsunuz?) Dayım yok. Annemin kardeşi var da, dayım yok! (Araştırmacı: Biraz torpile bakıyor diyorsunuz?) Torpil, tabii torpil... Ha bunun başka şeysi yok, başka izahı yok. (Katılımcı 49, Erkek, 45, Çifte vatandaş, Anvers)

Bir başka katılımcı da Türkiye’de torpille işe almanın çok yaygın olduğunu söylemekte ve uzaktan akrabaları olan bir milletvekilinin kendi tanıdığını hastanede işe aldığını anlatmaktadır:

Torpil her zaman önde geliyor! (...) biri bir işe girecekse, torpil! Türkiye’nin o şeyine ben çok karşıyım ya... Torpiller çok Türkiye’de. (...) Devlet araştırmayı az yapıyor. Torpili olan her zaman geçiyor. Mesela eşimin halasının oğlu var, üvey oğlu, (...) milletvekili. O torpillen... Görümcemin gelinine... (...) devlet hastanesi açıldı, torpillen oraya tıkkacak, oraya gidiyok. E o zaman... Lise belki okumamış bir... E okuyanın hakkı n’oluyor? (...) Ya boşver diyor yani, adalet ne kadar... (...) İşte bunda cumhurbaşkanının hatası mı? Adam n’apsın? Herkeşi tek tek inceleyemez. (...) O da herhal AK... (...) milletvekiliydi bildiğim kadarıyla. Ama işte incelenemiyor. Adam (Erdoğan) ne yapsın yani? O torpillen, akrabam... Herkeşe tıkmıyor. Ha canın isterse... Adam o kadar ısrarcılar ki... O da annesinin hatırına... Eşimin halasının üvey oğlu da, annesinin hatırına hani... Bize yıllardır bakmış etmiş.

Torpil... İşte bu kul hakkı değil mi ya? (...) İşte onun hakkı çok olmuş onlara. Haklan işte olmuyor işte, haklan olmuyoor! Hiçbir zaman yani hani... Fazla parada her zaman bir yerde bir haram vardır diyom. (Katılımcı 53, Kadın, 34, Çifte vatandaş, Anvers)

Katılımcılar tarafından bu tür durumlar sıklıkla seçmen davranışını da belirleyen bir etken olarak görülmektedir:

AK Parti'ye oy verenler... İlk başta hep beraber yani verildi heheh... Hep beraber, daha anlamadan, şey yapmadan hani, verildi. (...) Sonra insanlar biraz gözünü açmaya başladı, ayırım olmaya partiden (başladı). Ayrılmaya başladılar hani, oy konusunda. Vermeye devam edenlerin çıkarları olduğunu düşünüyorum yani. Çünkü o partiden kazançları olduğunu düşünüyorum ben hani. Kaldıkları yerde kalabilmeleri için, daha yükselebilmeleri için, hani bir iş sahibi olabilmeleri için... Yani torpiller için, şu için, bu için devam ettiklerini düşünüyorum. (Katılımcı 82, Kadın, 37, Çifte vatandaş, Liège)

Belçika'daki Türkiyeli topluluğun Belçika siyasetine katılımlarını belirleyen önemli bir etken de Belçika'daki siyasi partilerin ve siyasetçilerin (hem Türkiye kökenli olanların hem de yerli Belçikalıların) Türkiye siyasetine ilişkin tutumları, söylemleri ve uygulamalarıdır. Bu konu Çelik'in (2019, s. 94) çalışmasında da ifade edilmiştir. Yazarın kendisiyle mülakat yaptığı bir katılımcı, Belçika'da aday olan Türkiye kökenli bir kişinin Türkiye'de desteklediği siyasi partinin de seçmenler için önemine değinmektedir. Ona göre AKP'yi destekleyen bir seçmen AKP'yi destekleyen bir siyasetçiye, CHP'yi destekleyen bir seçmen ise CHP'yi destekleyen bir siyasetçiye oy verebilmektedir. Bu konu oldukça dikkate değerdir. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcılardan da Belçika'da oy vereceği partiyi ve siyasetçiyi, Türkiye siyasetine ilişkin konulara dair tutumlarını göz önünde bulundurarak belirlediğini ifade edenler olmuştur. Örneğin bir katılımcı, geçmişte Belçika'da Sosyalist Parti'yi (PS) ve bu partideki Türk adayları desteklediğini, ancak Türkiye'de 2013'te yaşanan Gezi Parkı eylemleri ve 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Referandumu sonrası bu partiden uzaklaştığını ve CDH'ı (*Centre Démocrate Humaniste*) desteklemeye başladığını ifade etmiştir:

Katılımcı 7: *(Belçika'daki seçimlerde oy) veriyoruz. İı... Ya önceden Türkleri biz çok koruyorduk, diyorduk hani Türk, ne olursa olsun Türk... Ama artık ıı... "Ne olursa olsun Türk" (demek)le olmuyor o işler, onu gördük yani. Önemli olan yaptığı işlere bakmak. Bir de maalesef, Türk olunca daha böyle aile gibi oluyorsun, beklentiler daha fazla çoğalıyor belki de, o da var. İı... Devamlı yardım etmesini istiyorsun ama çok kalabalık bir grup oldu artık. O yüzden, yaptığı işlere göre... Yani nasıl söyleyeyim, yabancıların haklarını kim daha güzel koruyorsa biz onun yanındayız.*

Araştırmacı: *Yani burada daha çok Sosyalist Parti'ye (PS) mi...*

Katılımcı 7: CDH, CDH...

Araştırmacı: Peki ne zamandan beri destekliyorsunuz?

Katılımcı 7: İu... Dört sene öncesine kadar farklı bir görüşteydim, dört senedir bu görüşümdedir.

Araştırmacı: Dört sene önce hangi partiyi destekliyordunuz?

Katılımcı 7: PS'ti o zaman.

Araştırmacı: Peki görüşünüzün değişmesinde ne etkili oldu?

Katılımcı 7: İu... Bu dediğim olaylar aslında. Yani hani hep "Türk yükselsin, Türk yükselsin" diyorduk. Fakat sonra gördük, bir de buradaki başımızdaki Türkler çok fazla bizim örf, adetlerimizi, kültürümüzü bilmiyorlar. İu... Yabancı bir kültür içerisindeydi. İu... Sonra davranışları hoşuma gitmedi, yaptığı şeyler, insanlar için yaptığı şeyler... Bu yüzden kararımı değiştirdim.

Araştırmacı: Artık daha çok adaydan ziyade parti programı mı sizin için öncelikli oldu?

Katılımcı 7: İu... Aynen, aynen. Partinin neler yaptığı, yabancıları nasıl desteklediği... Yani önce kişiyi daha çok destekliyorduk, ama... (...) Bu son dört senede de birçok kişinin görüşü değişti, biliyorum. (...) Gezici olaylarından sonra değişti aslında birçok kişinin fikirleri. (...) Oradaki olayları buraya, (...) buradaki halka yansıttılar. Burada mesela... İu... Referandumda yürüyüşler yapıldı, evetçiler hayırcılar, neyse... Evetçilere kesinlikle izin verilmedi ama hayırcılara tam destek izin verdiler. İu... Türkiye'deki Gezi olaylarında da burada yine yürüyüş yapmasına bu kişiler destek oldular.

Araştırmacı: Sosyalist Parti ve içerisindeki Türk milletvekilleri mi?

Katılımcı 7: Aynen, aynen... Aynen...

Araştırmacı: Bu biraz buradaki Türklerin tavrını değiştirdi diyorsunuz?

Katılımcı 7: Bu... Yani bir kısım azınlığinkini değiştirdi, yani vatanını sevenlerinkini değiştirdi en azından, öyle söyleyeyim. Veya Türkiye'deki hükümet yandaşlarının görüşlerini değiştirdi.

Bu katılımcı kendi siyasi görüşünü "Ben Tayyipçiyim yani. Hani AKP'den önce ben Tayyipçiyim" diye tarif eden, hatta kendisine Belçika'daki AKP örgütünde önemli bir aktif rol de teklif edildiğini, ancak göz önünde olmak istemediği için kabul etmediğini söyleyen başörtülü bir kadındır. Dolayısıyla Belçika'da solu, Türkiye'de sağ desteklediği için ideolojik anlamda çelişkiye düştüğünü hissedip bunu çözmeye çalışan katılımcıların yanı sıra, Belçika'daki sol partilerin Türkiye'yle ya da Türkiye hükümetiyle ilgili söylemlerinden ve politikalarından hoşnut olmayarak Belçika'da solu desteklemeyi bırakan katılımcılar da olduğunu söylemek mümkündür.

Göçmen (kökenli) bireyler için oy verecekleri adayın etnik kimliğinin ve dininin yanı sıra, siyasi düşüncelerinin ve tutumlarının önemli olduğunu gösteren bir örnek de Michon vd.'nin (2007) çalışmasıdır. Yazarlar Hollanda'da yaptıkları araştırmada, katılımcılardan birinin Türkiye doğumlu ve Suriyeli-Ortodoks olduğunu ve belediye seçimlerinde aday olmak istediğini; ancak Türk gruplar tarafından kendisine karşı bir lobi yapıldığını; Türk-

Müslüman olmadığı ve ilerici tutumları savunduğu için de Türk topluluğun desteğini alamadığını anlatmaktadır.

Her ne kadar bazı seçmenler için desteklenecek partinin ya da siyasetçinin savunduğu ideoloji, bireysel ya da kolektif çıkarlar ya da bu çıkarlara ilişkin düşünce ve algılar kadar belirleyici olmasa da, bazı seçmenler için ideoloji, oldukça büyük bir anlam ve önem taşımaktadır. İdeoloji, birçok durumda, seçmenin siyasal katılımını belirleyen oldukça önemli bir etken olan kimliği de inşa eden öğelerden biridir. Özellikle yurt dışındaki Türkiyeli vatandaşlar için kendileri tarafından nasıl tarif ediliyor ve yorumlanıyor olursa olsun ulusal, etnik, dini, kültürel kimlikler siyasal katılımı şekillendiren başat unsurlardır. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcılar için de özellikle etnik ve dinî kimliğin ve ayrıca partizan kimliğinin her iki ülkedeki siyasal katılımı belirleyici olduğu görülmüştür. Abadan-Unat vd. (2014, s. vi), kimliğin yurt dışında yaşayan seçmenlerin oy verme davranışına yansımalarını şöyle tarif etmektedir:

“Görüşülen kişilerden kendilerini tanıtmaları istendiğinde, CHP ve MHP seçmenleri genellikle “Türk” olduklarını belirtmektedir. MHP destekçileri aynı zamanda Müslüman kimliklerini de vurgulamaktadır. MHP destekçileri Türk kimliklerini etnik bakımdan yorumlarken, CHP destekçileri ulusal kimliğe dayanan bir vatandaşlığa atıf yapmaktadırlar. AKP destekçileri ise kendilerini Türk kimliğinden önce Müslüman olarak tanımlamaktadır.”

Yurt dışındaki Türkiyeliler için bu kimliklerin hangisinin diğerinden baskın olduğunu burada niceliksel bir mantıkla tartışmak doğru olmayacaktır. Zira katılımcılar arasında CHP’yi destekleyip Türklüğü etnik bir kimlik olarak yorumlayanlar olduğu gibi, MHP’yi destekleyip Türklüğü bir “üst kimlik” olarak yorumladığını ifade edenler olmuştur. Yine MHP destekçileri arasında Müslüman kimliğinin her zaman Türk kimliğine nazaran daha geri planda olduğunu söylemek de mümkün görünmemektedir. Gerek MHP gerek AKP seçmenlerinin bir kısmı için birçok durumda bu iki kimliğin birbirinin önüne geçen değil, aslında birbiriyle iç içe geçerek kaynaşmış bir mahiyet taşıdığı ve sıklıkla birbirinin hemen ardından anıldığı ifade edilebilir. Türklük ve Müslümanlık ile ilgili ifadelerde bulunan Türk ve Müslüman katılımcılar genellikle bu kimliklere, birini diğerinden ayırt etmeksizin çeşitli olumlu özellikler atfetmekte, bu kimlikler ile övünmektedir. Örneğin AKP’yi destekleyen bir katılımcı Anvers’te aşırı sağın yükselişini terör olayları ve Fashların işlediği adli suçlar ile açıklarken şunları söylemektedir:

Yani bütün her şeyin ana sebebi terör şu anda. Çünkü eğer bundan önce, bu terör olaylarından önce böyle bir şey fazla yok, çok cüzi bir şeydi yani... (...) Ama şimdi fazla. Zaten biliyorsun burasının, Anvers kenti ırkçı bir partiye ait. (...) bu sadece bizden kaynaklanmıyor, bu Faslılardan da kaynaklanıyor. Anvers kenti Faslılarla yoğun bir kent. Türklerin yoğun olduğu bir yer değil yani. Faslılar olduğu için anarşi, hırsızlık, çalma çurpma... Yani bu konu... bu gibi şeyler, vukatlar... Faslılar tarafından yapılıyor çok. (...) cezaevleri en çok Faslılardan doludur yani. (...) Hani istemeyiz böyle bi şeyler olmasını. Çünkü biz, önce Müslümanız, hemi Türk'üz. Yani bir Türk'ün onlara kötü gösterilmesini istemeyiz. Bizi kötü görmesinler yani, biz iyi insanlarız. (Katılımcı 58, Erkek, 43, Çifte vatandaş, Anvers)

Yine AKP'yi beğendiğini ifade eden bir katılımcı da Türklüğü “*merhametli, iyiliksever, yardımsever bir ırk*” olarak nitelemekte ve “*Allah'ımıza hamdolsun, iyi ki biz Türk'üz, iyi ki biz Müslümanız*” demektedir:

Valla Sedacım, dünya şunu görsün ki bizler merhametli, iyiliksever, yardımsever bir ırkız. (...) Yani bizler... içimizdeki o merhamet, o insanlık, hiçbir dünya ırkında yok. (...) Yani biz de farklı bir toplumuz, biz de farklı bir insanız. Yani kendi gözünle de geldin, gördün şurada. Yaklaşık bir saattir de konuşuyoruz senle. Yaşantımız olsun, insanlara yardım bakımından olsun... Yani Allah'ımıza hamdolsun, iyi ki biz Türk'üz, iyi ki biz Müslümanız yani. (Katılımcı 23, Erkek, 51, Çifte vatandaş, Brüksel)

Ünlü (2019, s. 13) *Türklük Sözleşmesi* kitabında, Türklüğü etnisite, vatandaşlık, ulusal kimlik veya ideolojik aidiyet olarak değil; Türklerin büyük çoğunluğunda gözlemlenebilen, farklı toplumsal sınıflara ve ideolojik aidiyetlere göre farklılaşsa da sınıflar-üstü ve ideolojiler-üstü ortaklıklar ve benzerlikler gösteren, belli görme, duyma, algılama, bilgilenme, ilgilenme, duygulanma, tavır alma hâlleri ve biçimleri olarak kavramsallaştırdığını ifade etmektedir. Ünlü, bu hâl ve biçimlerin, bireylerin etno-dinsel pozisyonlarıyla ilişki içinde oluştuğunu ifade etmektedir.³⁵⁹

“Türklük hâlleri Türklerin büyük çoğunluğunda neredeyse otomatik bir şekilde yaşanır. Bu otomatikliğin ya da kendiliğindenliğin arkasında, kişinin Türklük hâllerini içinde doğduğu, yetiştiği, çalıştığı toplumsal çevreler ve kurumlardaki toplumsallaşmasıyla; bu çevrelerin ve kurumların o kişiden beklediği Türklük performanslarıyla içselleştirmiş olması vardır. Türklük, tarihin ve toplumun kişinin doğasına dönüşmesi ve bilinçdışına sızmasıyla birlikte bir *habitus* olarak yaşanır. Bu nedenledir ki, Türklük hâlleri ve performansları çoğu zaman büyük bir doğallıkla, bilincinde olmadan, neredeyse refleksif bir şekilde ortaya konur.”

Ünlü (2019, s. 15), *Türklük Sözleşmesi*'ne uymanın maddi imtiyazlarının yanı sıra, Türklükle birlikte gelen üstünlük, haklılık, normallik gibi psikolojik imtiyazları da

³⁵⁹ Ünlü (2019, s. 24-25) Türklük üzerine çalışırken Beyazlık Çalışmaları literatüründen yararlanmasını, diğer başka sebeplerin yanı sıra, ilgili literatürün toplumsal ve bireysel, tarihsel ve güncel, bilinç ve bilinçdışı, düşünce ve duygu gibi genellikle ayrı ele alınan ikilikleri bir araya getirmesi, onları eşzamanlı olarak ilişki bir biçimde analiz edebilmesiyle açıklanmaktadır.

olduğunu; sözleşmeye uymayanların ise maddi dezavantajların yanı sıra değersizlik, haksızlık, anormallik gibi psikolojik dezavantajlarla yüzleşebileceğini ifade etmektedir. Cohen (1985’den akt. Jenkins, 2016, s. 152-153) de cemaatin simgesel oluşumuna vurgu yapmakta ve üç iddia ileri sürmektedir:

“(i) Simgeler paylaşılan bir aidiyet duygusu meydana getirir. (ii) Cemaatin kendi, insanların retorik olarak ve stratejik olarak yararlandığı simgesel bir oluşumdur. (iii) Cemaat üyeliği, diğer cemaat üyeleriyle benzer bir “şeyler duygusu” paylaşmak, ortak bir simgesel alanda yer almak demektir.”

Jenkins (2016, s. 153) bu konuda şöyle söylemektedir:

“Doğası gereği simgeler, tanımda bir dereceye kadar soyut, bir dereceye kadar belirsiz, her zaman çok yönlü ve çoğunlukla da üstü kapalı ya da kanıksanmış olur. Sonuç olarak da insanlar bir dereceye kadar simgelere kendi anlamlarını bahşederler; aynı şeyleri söylemeden ya da yapmadan “aynı” şeyler söyleyip yapabilirler.”

Bu çalışmanın veri toplama sürecinde katılımcılar tarafından sık sık çeşitli sembollerle bezenmiş milliyetçi söylemlerle sergilenen “Türklük performansları”ndan biri, Anvers’te döner restoranı işleten bir katılımcının Avrupa’da çifte vatandaşlığın kaldırılmasına dair tartışmalar hakkında ne düşündüğü sorulduğunda verdiği şu cevaptır:

Asıl, ana kaynağı din! Ana kaynağı din... Fakat bunlar birleşmişler. “Birleşmiş Milletler” diyor ya, ben onu şöyle okuyorum. “Birleşmiş milletler!” diyorum. Yani bunlar... Şu İsrail’in yaptıklarını görmüyor musun? Şu Amerika’nın yaptıklarını görmüyor musun? (...) Biz bunları biliyoruz ya, bunlar hep üç kâğıtçı ya... bunların... bak biz kaç milyon insana bakıyoruz Türkiye’de... Allah bize yardım ediyor. (...) Oyunu çok iyi bileceksin! Oyunu bilmezsen iyi hareket edemezsin. O yüzden bu tartışmaları ne kadar yaparlarsa yapsınlar... (...) Bütün dünya güçleri benim yanımda, Allah benim karşımda, ben Allah’ı yenemem... Allah benim yanımda, bütün dünya güçleri karşımda, kim beni yenebilir? Heer şeye karar veren... bi yağmur yağdırır, ülke kaybolur. İman gücü çok önemli. Ne diyor? Iuu... “Garb’in âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar / Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var / Ulusun, korkma! Nasııl böyle bir imanı boğar / “Medeniyet!” dediğin tek dişi kalmış canavar?” demiyor muyuz biz İstiklal Marşı’mızda? Bu yüzden, “Allah’a dayan, sa’ye sarıl, hikmete râm ol!” Yol bu! Allah’ın istediği gibi olursan her şey... ama insanlık için... (Katılımcı 46, Erkek, 47, Çifte vatandaş, Anvers)

Türklüğe ve Müslümanlığa ilişkin “üstünlük”, “haklılık”, “normallik” gibi imtiyazların oldukça çarpıcı bir biçimde bir arada ve göz önünde olduğu bu cevabı veren katılımcı, sözlerinin sonuna doğru İstiklal Marşı’nın dördüncü kıtasının tüm mısralarını vurgulayarak araştırmacının gözünün içine heyecanla ve inançla bakarak okumuştur. Kendisiyle Brüksel’de mülakat yapılan bir başka katılımcı, çocuklarına okuduğu kitapları

özetleyerek İslamiyet’i ve Türklüğün “yüceliğini” ve “asil bir kan olduğunu” hep anlattığı ifade etmektedir:

Ben çocuklarımı bildiğim kadarıyla, ilkokulu bitirip Orta 1’den ayrılmış bir kişiyim, okuduğum kitaplardan özetleyerek çocuklarıma İslamiyet’i, Türklüğü, Türk’ün yüce bir millet olduğunu, hiçbir zaman hiçbir ülkenin boyunduruğu altında yaşamayan, hür doğup hür yaşayan bir millet olduğunu, asil bir kan olduğunu heeep anlattım, anlatıyorum da yani rastgeldikçe. (Katılımcı 5, Erkek, 61, Çifte vatandaş, Brüksel)

Yine Brüksel’de kendisiyle mülakat yapılan bir başka katılımcı da Türk olmanın bir ayrıcalık olduğunu söylemekte ve “Müslüman bir ırka, millete” mensup olduğu için “Allah’a hamdolsun” demektedir:

Sonuçta biz elhamdülillah Müslüman bir ülkenin ve Müslüman dininin ırkıyız, milletiyiz. Allah’ımıza hamdolsun... (...) Yani bir Müslüman olduğum için Rabbime hamdolsun, şükürler olsun. Kültürüm olarak da benim kültürüm hakkaten, yani atalarımın bugüne kadar namı, şanı her yerde anlatılan bir kültür yani. Biz de misafirperveriz, uu... merhametliyiz, yardımseveriz... Keşke bizim içimizdeki o insan sevgisi tüüüm dünya insanlarında olsa, hiçbir sorun olmaz. Yani o sevgi, o merhamet o şey olmasa bugün benim burada seninle hiçbir işim olmaz. (...) Emin ol ki, yani... Kan dediğin olay, babanın da ona öğretmek istediği şeyleri iyi öğrettiği zaman mümmkün değil o çocuğun başka bir kültüre sahip olması. Yani uu... Şimdi Türk olmak, ayrıcalık benim için yani. Yani... Benim kellemi kesseler ben bir başka milliyeti... bugün bir Yunan’ım diyemem. Gerçek Belçikalıyım diyemem. Haa, pasaportunu aldım. Ama bugün bana sordukları zaman (gülerek), orijin ney (diye), Türküm diyorum. Nasyonalityen ne, Belçikalı diyorum. Orijin... Yani gerçek ne? Türküm ben. Bana Avrupa’nın hepsini vaat etseler gerçek Belçikalıyım diyemem ben. Allah nasip etmesin. Yani ülkemizin bir onuru, bir şanı, geçmişi var yani. Gurur duyuyorum ben Türklüğümle. Açık söylüyüm. (Katılımcı 23, Erkek, 51, Çifte vatandaş, Brüksel)

Bir başka katılımcı ise 15 Temmuz 2016’da yaşanan darbe girişiminden söz etmekte ve olayı açıklarken ilkokul ve ortaokul yaşlarındaki çocuklarına ateş eden askerlerin “Türk kimliği altında ama Türk olmadıklarını, masum insanları kandırıp kendi kötü amellerine alet ettiklerini” söylediğini anlatmaktadır:

Türkiye olarak çok büyük bir üzüntü verici bir olay yaşadık. (...) Hani acaba bir daha denerler mi... Ha... Ya o da Allah’tan, olacaksa eğer yine Rabbimden, gelecek olan da... (...) Ben Belçika’daydım, Türkiye’de değildim. (...) Biz de sanki Türkiye’deymiş gibi yaşadık aslında o dönemi. Yani sabahlara kadar oturduk, duamızı ettik, Kur’an’ımızı okuduk. Yani oradaki insanlara yapabileceğimiz tek şey duayla destek olabilmektir. (...) Çocuklar, aslında çok fazla idrak edemediler. Çünkü darbenin ne olduğunu bilmiyorlar. Şimdi bakıyorlar, asker... Askerler neden sivil insanlara saldırıyor, ateş ediyor? Bu konuda çok fazla... Anlayamadılar yani. Anne, neden, hani onlar da Türk, neden insanlara ateş ediyorlar veya neden insanlara saldırıyorlar (diye sordular). Yaşları biraz küçük olduğu için çok fazla da izletmek istemedim aslında. Hani sadece... Onların aslında gerçekten, hani Türk kimliği

altında ama Türk olmadıklarını, masum insanları da kandırıp kendi kötü amellerine alet ettiklerini... Hani bu şekilde anlattık. Üzüldüler tabii, çok üzüldüler. Hani... Duygulandılar... Hadi bir gözyaşı bile döktüler yani, hani neden Türkiye bu şekilde, diye. Ama çok çabuk toparladık, evet, Allah'a bin şükür. İnşallah daha da iyi olacak. (Katılımcı 7, Kadın, 35, Çifte vatandaş, Brüksel)

Özellikle farklılıklarla bir arada yaşamak gibi konularda fikir beyan ederken, bazı katılımcılar kendilerini Türkiye’de Türk ve Sünni olmalarından ötürü “asli unsur” olarak gördüklerini açık ya da örtük biçimlerde dile getirmiş; Belçika gibi federal sistemle yönetilen, üç resmî dilli, heterojen bir toplumsal düzen içerisinde ise, yine kendi ifadeleriyle “ne yaparlarsa yapsınlar, hangi vatandaşlık hakkını elde ederlerse etsinler” her zaman “göçmen”, “yabancı”, “kara kafalı”³⁶⁰, “azınlık” vs. olarak görüleceklerini; bir anlamda hiçbir zaman “asli unsur” olamayacaklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda hukuk öğrencisi olan ve kendisini “şeriatçı” olarak niteleyerek Türkiye’nin bir İslam ülkesi olmasını istediğini söyleyen bir katılımcının nasıl bir ülkede yaşamak istediğini tarif ederken kullandığı ifadeler dikkate değerdir:

Yani en kötü, yani sosyal demokrat demeyeyim de yani, bir sosyalizm istiyorlar yani, anladın mı? E bizim İslamcılar da yani, belki Arap ülkelerindeki gibi olmasa bile, Osmanlı'nın son dönemindeki, işte şeriatı isterler yani, ben de isterim. Ama... İşte böylece ortak bir zemin bulamıyoruz yani. (...) Türkiye'nin “asli unsuru”... demeyeyim, ötekileştirici oluyor. “En kalabalık unsur” diyelim ne? Irk olarak, etnik olarak Türk, mezhep olarak Sünni, u... Başka da hani bir şey var mı? Siyasete girmeyeyim, tamam, bu ikisi diyelim. (...) Azınlıkların varlığına tehdit olmayacak şekilde... Çünkü yani bizim, bizde hani bir Osmanlıcılık da vardır (gülüyor). (...) Ben sadece, bu toprakta baş rol benim, benim ideolojim hâkim olsun, siz de kendi ideolojinizle, kendi mahallenizde var olun diyelim. Yani artık buna kanton sistemi mi olur, nasıl olur bilmiyorum ama (gülerek), yani kimsenin varlığına tehdit olmadan.. (...) Bak (Belçika’da) laik rejimde yaşıyoruz, (...) istediğim kadar namaz kılıyorum, istediğim kadar hacca gidebiliyorum. Her şeyi yapabiliyorum, de mi? Hani adam... İum... Şu an ben dinimin çoğu şeyini yapıyorum. Hani bir kısmını yapamıyorum, belki yarısını yapamıyorum ama kişisel ibadetlerimi yapıyorum. (...)

³⁶⁰ Örneğin kendisiyle Anvers’te mülakat yapılan Katılımcı 62 (Erkek, 54, Çifte vatandaş), “Burada çifte standart uygulanıyor. Biz... Tabii bende şey vatandaşlığı var, Belçika vatandaşlığı var ama, Belçikalı değilim yani. Belçikalılar gibi böyle sarışın, mavi gözlü değilim. Kara kafalıyım.” demiştir. Kendisiyle Brüksel’de mülakat yapılan Katılımcı 20 de (Erkek, 44, Çifte vatandaş) “(...) birçok resmi kademedede, yani yabancı olsak da hani onların tabiriyle, af görün ‘kara kafalı’ olsak da vatandaşlığına geçmemiz onlar için, bize (yönelik) bakış açısını değiştirmekteler.” demiştir. Bu türden ifadeler başka katılımcılar tarafından da zaman zaman dile getirilmiştir. Ancak fiziksel görünüş sebebiyle ırkçılığa ve ayrımcılığa maruz kaldığını düşünmeyen katılımcılar da vardır. Örneğin kendisiyle Brüksel’de mülakat yapılan, Belçika’da doğmuş ve Türkiye’de büyümüş olan Katılımcı 24 (Erkek, 27, Çifte vatandaş) şöyle söylemektedir: “Genel olarak şöyle bir algı var, hani ‘Kara kafa, siyah kafa diye bizi sevmiyorlar’ diye hep söylenir. Ya ben ona katılmıyorum açıkçası. Ben sadece insanların, Belçikalıların, devletin burada koymuş olduğu kurallara uyup yaşarsan herhangi bir sıkıntı yaşamayacağını zannetmiyorum. Dediğim gibi ben Flaman Bölgesi’nde 15 yıl kaldık. Yani yazları gelip gidiyorduk, yaşadık, sokağa çıktık, belediyeye gittik, her şeyi yaptık. Herhangi bir sıkıntı yaşamadık. Kurallara (...) uyduğumuz sürece (...) herhangi bir sıkıntıya, ırkçılığa maruz kalacağımızı düşünmüyorum açıkçası.”

Hani İslami rejim olmadığı için, İslam'ı rejim olarak yaşayamıyorum tam anlamıyla, o kuralların hepsini. Ama hani benim çok sıkıntım var mı, biri bana silah mı dayıyor? Yok. Hani... Ben de diyorum ki, burası evet, gayrimüslim toprağı, bura böyle olsun... Bizim yaşamımız tehlike altında olmasın, malımız tehlike altında olmasın. Türkiye'de de tam tersi olsun, orası da İslam ülkesi olsun. Amaaa aynı, ben burada nasıl hiç tehlike görmüyorsam, bak camim var, bak burada cami, tanınmış bir cami, devletten destek alıyor, bir de burada hani yarın biri ırkçı bir şey dese 50 tane siyasetçi işte kınıyor, şey yapıyor. Hani bizim mal güvenliğimiz var, can güvenliğimiz var. Hani bu şekilde bir rahatlık var. Ben de diyorum ki Türkiye'nin bütün azınlıklarında bu rahatlık olsun. En kötü benim şu anki durumunda olsunlar, ama rejim benim ideolojimde olsun. Hani o anlamda ben... Hani ortak nokta ne olur? Ortak nokta değil aslında, bir "asli unsur" kabul edersin, yani bir anayasa kabul edersin. (Katılımcı 52, Erkek, 26, Çifte vatandaş, Anvers)

Dolayısıyla, Belçika'da ikamet eden Türkiye vatandaşlarının Türkiye'de sağ, Belçika'da ise solu desteklemek şeklinde gerçekleşen "çelişik" siyasal katılımının arka planında, Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde başat kimlikler olarak kurgulanan Türklük ve Müslümanlık kimliklerinin, onların her iki ülkedeki siyasal katılımlarını şekillendiren en önemli unsurlardan ikisi olduğunu söylemek mümkündür.

Anvers'te yapılan bir mülakatta, Avrupa'daki Türkiye vatandaşlarının Türkiye'de sağa, Avrupa'da ise sola destek vermeleri hakkında neler düşündüğü sorulan Milli Görüş çizgisindeki bir katılımcı, Türkiye'de sağcılarının ve solcularının din ile olan ilişkisine dair yorum yapmakta; dinden "kilometrelerce" uzak olarak nitelediği solcuları "namaz yok, oruç yok, abdest yok" sözleriyle tarif ederken sağcılarını ise "Müslüman, mütedeyyin, Allah'tan korkan, helâli bilen, haram yemeyen" ifadeleriyle tarif etmektedir:

Katılımcı 46: *Peki sağ partinin hedefleri nelerdir? Sol partinin hedefleri nelerdir? (...) Derdi nedir ya, derdi nedir? Derdi! Solum ben, benim derdim şu! (...) Ben demiyom ki sol hani biraz tabiri caizse, ne ayak! Hahaha! Yani... Ne diyor bunlar yaaa? (...) Sen solu mesela nasıl öğrendin okulda ya? Sol şunu savunur... Mesela? Ne? Ne yani?*

Araştırmacı: *Yani bu konuda aslında ortak bir kabul yok. Bu yüzden hatta tezimin başlığında "çelişik" ifadesi tırnak içinde. Yani çünkü oy veren kişilerin gözünden bu durum nasıl anlaşılıyor, bunu merak ettiğim için soruyorum. Bazı insanlar diyor ki mesela, ben Türkiye'de sağ partiye oy veriyorum ama burada sola oy veriyorum, çünkü benim Türkiye'de savunduğum şeyleri...*

Katılımcı 46: *Burada sol savunuyor!*

Araştırmacı: *Burada sol savunuyor, diyor. Yani siz nasıl değerlendirirsiniz?*

Katılımcı 46: *Türkiye'de sağ nasıl görüyorlar biliyor musun? Müslüman, mütedeyyin, Allah'tan korkan, helali bilen, haram yemeyen... Tamam mı? Öbürünü de görüyorlar... Nasıl diyeyim sana... İu... İşte... Yiyen içen gezen... Böyle... E bakıyon, o kesimler hep öyle! (Kadeh) tokuşturan...*

Araştırmacı: *Yani biraz dinden daha uzak?*

Katılımcı 46: *Tabii canım. Kilometrelerce! Kilometrelerce! Namaz yok, oruç yok, abdest yok... (...)*

***Araştırmacı:** Yani buradaki (Belçika'daki) sol Türkiye'dekinden daha farklı mı sizin gözünüzde?*

***Katılımcı 46:** Şimdi onu nasıl söyleyim ki ben sana yaa... Ya şöyle desek olmaz mı? Burada partinin hiçbir fonksiyonu yok. Sistem oturmuş ya!*

Bunun yanı sıra, kendileriyle mülakat yapılan tüm katılımcılara hem Belçika'da hem Türkiye'de yaşamının olumlu ve olumsuz yönlerine dair neler düşündükleri sorulmuştur. Özellikle Türkiye'de sağ destekleyen katılımcıların bu soruya cevap verirken Türkiye'de yaşayan vatandaşların içinde bulunduğu olumsuz durumlardan ziyade, yurt dışında ikamet eden bireyler olarak kendilerinin Türkiye'ye geldiklerinde yaşadıkları ayrımcılık, damgalanma gibi olumsuz deneyimleri düşünerek cevap verdikleri görülmüştür:

(...) şöyle olumsuz şeyler oluyor, adam sen yurtdışından geldiğin zaman, işte bu Almancı falan filan... Ya bu... Ben Almancı değilim ya, ben Türk'üm ya... Yani sen niye "Almancı" diyorsun ki bana yani? Benim çocuğuma niye "Almancının çocuğu" diyorsun ki? Adı Türk, kendi Türk. Elinde knası var, göğsünde Türk bayrağı var. Belki Türkiye'deki çocuğun birçoğuna... Benim çocuğum beş yaşında Atatürk'ü, Türkiye'yi, Erdoğan'ı, Türk bayrağını, hepsini biliyordu yani. (...) Şimdi şükür arabalarımız şey de, Türkiye plakalı da... Ondan fazla hakaret görmüyoruz yani. Yabancı plaka... Adam, ışık yanıyor, duruyorsun, ne duruyorsun lan diyor, ışıқта diyor ya... Burası Almanya mı diyor, bas git diyor. Yani bir... Ohuyordur, insan hâli, hata herkes yapabilir yani. Hatasız bir Mevla'dır. İşte Türkiye'de bir hata yap yolda, "Burası Alman otobanı mı zannettin lan?" diyor. Kendi... adam dört dörtlük, her şeyi düzgün de sanki... (Katılımcı 5, Erkek, 61, Çifte vatandaş, Brüksel)

Bu bireylerin Türkiye ile ilişkilene biçimleri çoğu hâlde kaçınılmaz olarak bu deneyimlerle sınırlı kaldığı için Türkiye'deki toplumsal ve siyasal düzene ilişkin sorulara da kısıtlı bilgiler ve deneyimler doğrultusunda bu şekilde cevap verebilmektedirler. Bu cevaplarda da yine Türklüğe ve/veya Müslümanlığa ilişkin semboller sıklıkla vurgulanmaktadır. Türkiye'ye ilişkin olumlu cevaplar da yine benzer şekilde, yurt dışında yaşayan bir vatandaş gözünden şekillenmekte, dört mevsim yaşanması, havanın güzel olması gibi durumlar sıklıkla övülmektedir:

Ya Türkiye'de yaşamak bence güzel. Çünkü en azından dört mevsim yaşayabiliyorsun. Ondan sonra... Türkiye'nin havası mesela çok iyi. Mesela biz izne gittiğimiz zaman, burada mesela hasta olan bir insan, ben mesela şahsen, burada günde mesela 17 tane hapa yakın hap kullanıyorum. Türkiye'de mesela onun yarısını bile kullanmaya ihtiyaç duymuyom mesela. Yani havası bile insana şey, moral bile veriyor yani. Ama burada devamlı stres... Hani çocukların okulu nasıl olacak... şey... çalışma derdi... işte maaş gelecek, yatacaklar yatacak... acaba yetecek mi... ondan sonra postacı geçtiği zaman... mesela Türkiye'de posta derdi yok, postacı geçtiği zaman su faturası... hani mesela, eşimin babasında biz geçen sene gittiğimizde "Aaa, su parası geldi, eyvah!" diye şey yaptılar mesela onlar. Ben bir baktım, 8 TL. Dedim 8 TL'ye mi eyvah diyorsunuz. E 8 TL bizim için büyük para

gızım, dedi. Dedim 8 TL bizim için hiçbir şey değil. (...) Sadece şöyle bir şey var, biz burada doğup büyüdüğümüz için, hep buraya alıştığımız için, Türkiye'ye gittiğimizde, hani bir şey... bir şeylen uğraşmıyoruz, bir şeylen şey etmiyoruz ya... Çabuk sıkılıyorz yani. Bir o sorunumuz var yani. Hani en azından buraya geldiğimiz zaman bir çalışma şeyimiz var, bir hayat şeyimiz var yani. Sabah kalkma, okula gitme, çalışma, eve gelme, temizlik, iş falan derken hayatının zamanının geçtiğini şey ediyorsun. Ama Türkiye'de izne gittiğin vakit... Yani izin ne? Gezmek, tozmak, şey... Onlan hani vakit geçmesine geçiyor, güzel de eğleniyorsun, şey ediyorsun. Ama hani belli bir zaman yani, anlıyor musunuz? O şey zorluklar yani.

(Katılımcı 3, Kadın, 36, Çifte vatandaş, Brüksel)

9.2.2.1. Particiliğin Etkisi

Partizan etkisi (*partisan effect*) de oy kullanma davranışında belirleyici olan ve yine kimlik teması altında ele alınabilecek bir olgudur. Iyengar ve Krupenkin'in (2018) belirttiği gibi partizanlık, toplumu bölmekte ve bireyler karşı parti hakkında yalnızca olumsuz düşünmemekte, bu olumsuzluk tutarlı hâle gelmekte ve bireylerin siyasi katılımları üzerinde daha büyük etkiye sahip olmaktadır. Liège'de, çifte vatandaşlığa sahip olan, iki komşu kadın ile yapılan bir odak grup görüşmesinde, katılımcılar 2017'de yapılan Anayasa Değişikliği Referandumu'nda "evet" oyu verdiklerinden söz ederken gerçekleşen diyalog, partizan etkisinin belirleyiciliğini göstermektedir:

Katılımcı 91: *Bence yanlış yaptık.*

Katılımcı 92: *Vallaha iyi yaptık. CHP'ye mi vereydik?*

Katılımcı 91: *Yok CHP değil ki konu orada.*

Katılımcı 92: *CHP konu! Onun peşine gitmiş oluyorduk.*

Katılımcı 91: *Konu o değil işte.*

Katılımcı 92: *Onun peşine gitmiş oluyorduk. Bu Hristiyanlar bile bas bas bağırdı ki, "hayır" a oy atın diye.*

Görüldüğü gibi Katılımcı 92, referandumda neden "evet" oyu kullandığını, CHP'nin ve "Hristiyanlar" diye söz ettiği bazı Avrupalı siyasetçilerin "hayır" oyu kullanılmasını desteklemesiyle açıklamaktadır. Daha sonra katılımcılar, araştırmacıya kendilerinden önceki katılımcıların neler düşündüğünü sormuştur ve araştırmacı farklı görüşlerden insanlarla konuştuğunu, ancak "evet" oyu veren bazı katılımcıların Erdoğan'ı ya da AKP'yi destekleseler de Erdoğan'ın görevi sona erdikten sonra ne olacağına dair endişeler taşıdığını ifade etmiştir. Bunun üzerine diyalog şöyle devam etmiştir:

Katılımcı 92: *Tabii. Ben diyom ya, her zaman bak... Bu konuda da kaç defa dedim ben, sonunu Allah bilir... Yani n'olacağını...*

Katılımcı 91: *Sonuçta ne diyorlar? Oğlunu mu koyacak?*

Katılımcı 92: *Arkasını bilemiyok, inşallah iyi olur. (...)*

Katılımcı 91: *Oğlunu koyacak diyorlar, yerine diyorlar şimdi.*

Katılımcı 92: *Koysun. Koysun da çalışsın da oğlu gelsin, bağa ne!*

Katılımcı 91: *Çalışarak gelmeyecek işte!*

Katılımcı 92: *Valla oğlu... Ya Türkiye'm düzelsin de Türkiye'mi iyi yerlere getirsinler de oğlu gelsin, gızı gelsin... Karısı Emine... Hiç sevmiyom, o gelsin (gülüyor).*

Yine Iyengar ve Krupenkin'in (2018) belirttiği gibi, partizan duygulanım yoğunlaştıkça grup içi kayırmacılık, dış grup düşmanlığıyla ilişkilenmekte ve karşı partiye yönelik düşmanlık, desteklenen partiye yönelik olumlu düşünceleri gölgede bırakabilmektedir. Kendileriyle mülakat yapılan başka katılımcılar da, seçmenlerin benzer türden partizan tutumlar ile oy kullandığını düşünmektedir:

Katılımcı 25: *HDP'yi çok kötülüyorlar. Niçin? Bilmiyorum.*

Araştırmacı: *HDP mi dediniz?*

Katılımcı 25: *HDP miydi? Hı hı. Onu kötülüyorlar çok, di mi? Çoğunlukla...*

Katılımcı 26: *CHP... CHP var...*

Katılımcı 25: *CHP mi, HDP mi?*

Katılımcı 26: *MHP de var.*

Katılımcı 25: *CHP'yi, CHP'yi... Yok, CHP'yi çok kötülüyorlar. Burada...*

Araştırmacı: *Yani buradaki Türkler mi dediğiniz?*

Katılımcı 25: *Hı hı.*

Araştırmacı: *Yani daha çok ne gibi sebeplerden?*

Katılımcı 25: *Tek duyduğum Tayyip'e karşı oldukları için (gülerek). Burada çok Tayyipçi var da (gülüyor).*

Katılımcıların partizanlık eleştirisi yalnızca AKP'yi destekleyenlere yönelik değildir. Örneğin bir katılımcı, CHP'lilerde nesilden nesle aktarıldığını düşündüğü partizanlığı şu sözlerle eleştirmektedir:

CHP'de hiçbir şey yok ki... Ben buna nasıl oy vereyim ya? (...) Hatta CHP'ye oy verenlerin de tedavi görmesine şey ediyom. (...) Adam yani diyor ya, işte AK Parti'ye oy veren koyundur. Yooh, diyom. Koyun, diyo. Ona koyun diyen... Niye "ben dededen beri CHP'liyim" (diyor)? O zaman koyun sensin be mübarek! Deden oy veriyordu, baban oy verdi, şimdi de sen veriyorsun. Koyun misali. Babadan miras. Bir seç ya! Bir araştı ya! Kendi kendini bi yenile yaa... Güncelle! Şu telefonu bile güncellememiz gerekiyor ya! Güncellemezsek çalışmıyor. Güncelle kendini! Hem gendi deden galma oy verilmiş hem de bana goyun diyor. Yav goyunun büyüğü sensin. Hem de kör goyun! Yani dededen galmaymış, onu marifet sayıyor. (Katılımcı 60, Erkek, 39, Türkiye vatandaşı, Anvers)

Partizan etkisi, bazı katılımcıların özellikle HDP ile ilgili düşünce ve yorumlarında kendisini göstermektedir. Kendileriyle mülakat yapılan Türk milliyetçisi katılımcıların milliyetçilik duygularının genellikle oldukça baskın ve yoğun olduğunu söylemek

mümkündür. Katılımcılara Türkiye’deki siyasi partilerle ilgili genel olarak neler düşündükleri, kimlerin bu partileri daha çok hangi sebeplerle desteklediklerini düşündükleri ve her bir parti ile ilgili genel olarak neler söyleyebilecekleri, bunları sağcı olarak mı solcu olarak mı gördükleri gibi sorular sorulduğunda Türk milliyetçisi katılımcıların birçoğu, o tarihlerde TBMM’de dört siyasi parti (AKP, CHP, HDP ve MHP) bulunmasına rağmen genellikle sadece üç partiden (AKP, CHP ve MHP’den) bahsetmiş, HDP’yi ise Türkiye’deki partiler arasında saymamış ya da hiç söz etmemiştir:

Araştırmacı: Peki Türkiye'deki siyasi partiler hakkında ne düşünüyorsunuz? (...)

Katılımcı 15: İsimleri biliyoruz, üç büyük isim.³⁶¹

Bazı katılımcılar ise HDP’yi bir siyasi parti olarak görmediklerini açıkça söylemişlerdir:

Araştırmacı: Peki siz diğer partiler, parti liderleri hakkında ne düşünüyorsunuz Türkiye'deki?

Katılımcı 34: Diğer parti olarak, zaten üç büyük parti... HDP'yi hiç saymıyorum, çünkü onları partiden görmüyorum bile.

Katılımcı 33: Ayneen, aynen. Ben de öyle...

Katılımcı 34: Onlar... terörist, terörist partisidir ve... öyle bi... öyle bi partinin olmasına bile karşıyım.

Katılımcı 33: Yazık!

Katılımcı 34: Çünkü... tamam belki herkes söz hakkı sahibi olabilir, ama bence bu ülkenin vatanına, ondan sonra şehit insanlarına kıyan bir bölücü terör örgütünün normalde partisi bile olmaması lazım.

Katılımcı 33: Olmaması... aynen... aynı fikirdeyim!

Katılımcı 34: (...) Yani Türkiye'ye geri dönünce de HDP diye bir parti ben zaten kabul etmiyorum. Normalde hiç öyle bir parti olmaması lazımdı.

HDP’ye ilişkin bu türden düşünce ve algılar katılımcılar arasında oldukça yaygın olduğundan mülakatlarda bu tür sorular sorulurken “*Bildiğiniz gibi şu an mecliste dört tane parti var*”, “*AKP, CHP, HDP ve MHP için düşünecek olursanız...*” gibi açıklayıcı ve yönlendirici ifadeler kullanma yoluna gidilmiştir. Brüksel’de görüşülen ve AKP’yi destekleyen bir katılımcının HDP’li bir milletvekili görünce yanından kalkıp gittiğini anlatması, katılımcıların en azından bir kısmının bakış açısını özetler niteliktedir:

³⁶¹ Aslında alan araştırmasının yapıldığı tarihlerde meclisteki en az milletvekiline sahip parti HDP değil, MHP’ydi. Zira 1 Kasım 2015 (26. Dönem Milletvekili) Genel Seçimi sonuçlarına göre AKP 317, CHP 134, HDP 59, MHP ise 40 milletvekili çıkarmıştır (YSK, 2015). Ancak AKP, CHP ve MHP birçok seçmen için “üç büyük parti” olarak algılanmakta ve bu şekilde nitelenebilmektedir. 24 Haziran 2018 (27. Dönem Milletvekili) Genel Seçimi sonuçlarına göre de yurt içi, yurt dışı ve gümrük sandıkları dahil olmak üzere HDP 5.867.302 (%11,70) oy alırken MHP 5.565.331 (%11,10) oy almıştır (YSK, 2018). Dolayısıyla yaklaşık 6 milyon seçmenin oy verdiği bir partinin bir kısım seçmen tarafından inkâr edilmesi, Türkiye’de toplumsal ve siyasal kutuplaşmanın boyutlarını da gözler önüne serdiğinden dikkate değerdir.

Ben burada bir gahvede iş yaparken şey gelmişti, Hakkari milletvekili, HDP'den. Ben tanıyordum gendisini. Oturduk şöyle, muhabbet ediyöz. Çok iyi bir insandı, ama sonra baktım, HDP'li. "Ben kakyom abi senin yanından" dedim. "Leeen gel, gorkma" filan dedi ama... Sen... "Sizinle işim olmaz abi" dedim, gittim. Ama bir... herhangi bir tepki görmedim. (Katılımcı 27, Erkek, 33, Çifte vatandaş, Brüksel)

Yılmaz vd. (2021, s. 1124) HDP'nin sıklıkla "PKK'nin uzantısı" ya da "PKK ile inorganik bağları olan işbirlikçiler" gibi ifadelerle güvenlikleştirildiğini (*securitized*) ve Türk milletine ve "devletin birliği"ne varoluşsal bir tehdit olarak kurgulandığını, böylece olağanüstü önlemlerin kabul edilebilir hâle getirildiğini ifade etmektedir. Aslında geçmişten bu yana Kürtleri parlamentoda temsil eden siyasi partilere ilişkin bu tür söylemler olagelmıştır. Bu söylemlerin Avrupa'daki Türk milliyetçisi diaspora için büyük bir geçerliliğe ve etkiye sahip olduğunu ve onlar tarafından da sürekli olarak yeniden üretildiğini söylemek mümkündür. CHP'ye ilişkin de PKK'yi desteklediğine yönelik yaygın bir kanı bulunmakla birlikte, kendisiyle mülakat yapılan katılımcılardan birinin CHP'yi de "PKK'nin siyasi kanadı ve uzantısı" olarak tarif etmesi ve HDP'yi CHP'ye tercih edeceğini söylemesi dikkate değerdir:

Bugün burada bir şey yapacan, (...) temiz kâğıdı istiyorlar burada, işte savcılıktan doğruluk kâğıdı, yani temiz kâğıdı. (...) Maalesef CHP'nin doğruluk kağıdını verecek hiçbir şey yok. Sabıkası, kaydı çok yüksek ve bu saatte de temizlemek için hiçbir şey yapmıyorlar, hiiçbir şey yapmıyorlar, zerre bir şey yapmıyorlar. O aşırı sabıka kaydı var, benden nasıl oy alabilir ki bu adam? Akıl var mantık var... Yani... Ben sadece şeyimden söylüyorum mesela... PKK diyorum, bir numaralı PKK'yi savunan diyorum, PKK'nin siyasi kanadı diyorum. Uzantısı benim gözümde. Yani şunu da söylüyorum bak, ben AK Parti'ye oy veriyorum, tamam, Türkiye'de verdiğim parti. MHP'ye oy veririm. Her neyse... MHP'ye de değil de ben diyorum, HDP'ye oy veririm (vurgulamak için elini masaya vuruyor birkaç kez), CHP'ye gene oy vermem. O derece zıttım. Niye? Çünkü HDP'nin en azından ne yaptığı belli yani, ortada bir şeyler var yani. İyi veya kötü... Bana pozitif veya negatif... Her neyse, ortada bir şey var. CHP'de o da yok. (Katılımcı 60, Erkek, 39, Türkiye vatandaşı, Anvers)

Yine AKP'ye oy veren Milli Görüş çizgisindeki bir başka katılımcı da CHP'nin HDP ile ilişkisi olduğunu söylemekte, CHP'nin Alevileri ve Kürtleri kullandığını düşünmektedir:

Mesela şey de çok etkili bu konuda... Aleviler, süper kullanılıyor mesela... Süper... Kürtler... Cumhuriyet Halk Parti'de kullanılıyor onlar. Mesela bu HDP'yle ilişki... Resmen ilişkileri var. (Katılımcı 46, Erkek, 47, Çifte vatandaş, Anvers)

HDP hakkındaki oldukça dikkat çekici ifadelerden biri, milliyetçi ve muhafazakâr olup geçmişte AKP'yi desteklemiş, MHP'ye sempati duyan ve bu çalışmanın mülakatlarının gerçekleştirildiği dönemde henüz parti kurma hazırlıkları içerisinde olan Meral Akşener'i

destekleyen genç bir katılımcıdan gelmiştir. Katılımcı AKP, CHP ve MHP hakkında konuşurken kendisine HDP ile ilgili ne düşündüğü sorulmuştur. HDP'nin yaklaşık 6 milyon seçmenden oy alan bir siyasi parti olarak görülmemesi durumu o kadar yaygındır ki, katılımcı söze “*HDP bir siyasi parti*” diyerek başlamıştır:

HDP bir siyasi parti. Ben PKK'nın veya bir yerin uzantısı olarak görmüyorum. Bir barış süreci yaşamak, yaşatmak istediler. O arada n'oldu bilmiyorum açıkçası, işin arka planı nedir, kim bozdu, kim bozmadı... Selahattin Demirtaş iyi bir lider, güçlü bir lider. İt... Şu an içerde kendisi. Eğer ki çıktığında... hani siyasete devam ederse iyi işler yapacağını düşünüyorum ülke için. (...) Şimdi aslında baktığın zaman hepsinin ortak noktası Türkiye. Hepsi Türkiye için savaşıyor, hepsi Türkiye'nin iyiliği için bir şeyler yapmaya çalışıyor. Ama birbirlerinin önünü kesmekten hepsi, ülkeye bir fayda getiremiyorlar. Hele ki son 5-10 yıldır, zannetmiyorum ki Türkiye'de iyi bir şey oldu. (Katılımcı 24, Erkek, 27, Çifte vatandaşı, Brüksel)

Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan ve HDP'yi destekleyen bazı katılımcılar ise aslında partinin sadece sembolik olarak var olduğuna dair tepkiler dile getirmiş, hatta partiyi tarif ederken kapanmış ve geçmişte kalmış gibi konuşmuşlardır:

Valla HDP'yi kapattılar zaten! HDP'yi kapattılar... HDP'yi kapattılar zaten! Kapatma nedir? Bütün insanları cezaevine atarsan, on bin kişiyi... Partisini işlemez hale getirirsin zaten. Parti zaten kapanıyor, otomatikman kapanıyor zaten. Hani HDP diye bir parti... yaa... belki sembolik vardır yani. Başka bir şey değil. Bırakmadılar ki... Çoğulcu bulduk, demek ki bulduk ama kapattılar! (...) Yani renkli partidir. (Katılımcı 36, Erkek, Çifte vatandaşı, Anvers)

Bir başka katılımcı, HDP'nin savunduğu değerleri şu şekilde tarif etmektedir:

Ötekilerin partisi (...). Kadın iradesiydi, gençlikti, LGBT'ydi. Azınlıkların partisiydi. Ama... Ne tek tip, öyle tekçi zihniyetin yanında yer aldı, ne ulusalcı zihniyetin yanında yer aldı, ne de böyle (...) din istismarlığı yapanların yanında yer aldı. Bunlar... içinde her şeyi barındırdı. İnancı... gerçekten inanan da ordaydı, (...) LGBT'liler de oradaydı, kadın da oradaydı, kadın iradesiydi. Ülkede... Türkiye'de düşündüğün zaman... (...) HDP deyince benim aklıma hep şey gelir, HDP bir yaşamdır. (...) Yaşam nedir? (...) kadındır. Kadın nedir? Yaşamı üretendir. Yaşamı yaratandır. Hayatı oluşturandır. (...) Kürt halkıyla Türkiye cephesinden, batıdan, işçileri, emekçi sınıfını birleştiren bir köprüydü; (...) bir müzayedeydi. Bütün azınlıklar, ötekileştirilen, hiçe sayılan, bütün tekçi zihniyeti, tekçiliği kabul etmeyen herkesin bir partisiydi, bir parti oluşturuldu yani, oluşturuldu. Sadece iki eş başkan oluşturmadı o partiyi. (...) Bana göre ve benim savunduğum görüşe göre, iki eş başkanın görevi şuydu, oradaki o HDP... Oluşturulan her kesimin, her kesimin... haklarını savunan, dile getiren... Yani şöyle, (...) dile getirip propagandasını yapan... Eş başkanların görevleri oydu. Ama onu oluşturan, oradaki o, deminki saydıklarımla... (Katılımcı 37, Kadın, 50, Çifte vatandaşı, Anvers)

Partiyi destekleyen bazı katılımcılar, HDP'nin (yalnızca) bir “Kürt partisi” olmadığını ve yasal bir parti olduğunu vurgulamıştır:

(...) Nasıl ki bir AKP, nasıl ki MHP, nasıl ki bir CHP resmi parti olarak hangi anayasaya göre kuruldu... Türkiye Cumhuriyeti'nin belirlemiş olduğu anayasasına göre kuruldu. Eee HDP de öyle kuruldu. Ama n'aptı AKP faşizmi, diktatörlüğü, saray diktatörlüğü şunu yaptı ... (...) HDP'ye yönünü dönmüş bir kesim vardı. Şu an karamsarlıkta olan. Onun önünü kesmek için ne dedi biliyor musun? Bu, HDP dedi, Kürt partisi, dedi. HDP, PKK'dir, dedi. Değildi HDP. Kürt partisi olabilir... Kürt partisi de değildi. Kürt partisi de değildi. Kürt partisi olsaydı, illegal bir parti olurdu. Bu şekilde yasal bir parti olmazdı. Ve yasaldı. Türkiye Devleti'nin anayasasına göre kurulan bir partiydi. (...) N'aptı? Hakkını teslim etmek gerekiyor, HDP'nin içinde evet, çoğunlukla Kürt halkının olduğunu kabul etmek gerekiyor. Onun hakkını teslim etmek gerekiyor, ama tek başına Kürt partisi değildi. **(Katılımcı 37, Kadın, 50, Çifte vatandaş, Anvers)**

Bazı katılımcılar, kendileriyle yapılan mülakatlarda Kürtlerle ilgili bir konu açıldığında ilk olarak Kürtleri terörist olarak görmediklerini belirtme ihtiyacı duymuştur:

*Ya benim öyle ırkçılık yapacak gibi bir şeyim yok, Kürtlerle alakalı bir problemim de yok açıkçası. Kürtçe konuşulmuş, şu olmuş, bu olmuş. Ya PKK terör örgütüyle var, oraya gelirsek, o ayrı. Ama Kürtlerle alakalı herhangi bir problemim yok, benim birçok da Kürt arkadaşım vardır yani. **(Katılımcı 24, Erkek, 27, Çifte vatandaş, Brüksel)***

Ancak katılımcıların çoğu hâlde kendilerinin “ırkçı” olmadığını gösterme kaygılarından kaynaklanan bu ihtiyacın ironik bir yön de taşıdığını ve katılımcıların zihninde Kürtlerin “terör” ile aslında ne kadar ilişkili bir biçimde algılandığını açığa serdiğini söylemek mümkündür:

*HDP'ye henüz... rengini veremedim. Yani... henüz... ne derler... Ium... Birazcık kapalı... Yani biraz sisli görünüyor. Henüz daha net resmini göremiyorum. Iuu... Çünkü Kürtlük olayı da buradan bakıldığında, Türkiye'de yaşandığı gibi değil. Kürtlük olayı, yani ben bir Kürt'len bir PKK'yı özdeşleştirmiyorum. Benim için bir PKK gerçekten zarar vermeye çabalayan ama bir Kürt memleketine zarar vermemeye çalışsan... kaldı ki ailemde benim Kürt insan da var, eniştem var, hiç alakası yok yani öyle şeylerle... O izlenim.. yani verilen o izlenimle hiç alakası yok. Ben HDP'nin işte PKK mı olduğuna veyahut gerçekten Kürt halkını mı temsil ettiğine karar vermediğim için... **(Katılımcı 19, Kadın, 40, Çifte vatandaş, Brüksel)***

Birçok durumda CHP de HDP ile ilişkilendirilmekte ve bu durum “terörü destekliyor” şeklinde yorumlanmaktadır:

Bence herhalde onların amacı... ben öyle görüyorum, belki yanlış da görüyor olabilirim. Ama benim baktığımda... HDP zaten bir hani... kendi kendine bir şey kurmak... devlet... Yani resmen... Teröör! Artık hani HDP Kürt vatandaşları destekliyor olarak... o kesinlikle değil! Tamamen bir terör örgütü olarak hani, devleti, milleti, Türkiye'yi bölme çabasında... Ben HDP'den tek onu görüyorum. E CHP de buna n'apıyor? Onun yanında durarak, ona destek veriyor olarak görüyorum! Yani başka gördüğüm bir şey yok! (...) işte HDP filan... yani o zaten

hiç... tamamen terör örgütünü destekleyen bir parti. CHP de ya onun yanında ilerleyen işte... AK Parti, biraz ben öyle görüyorum, milleti için gerçekten uğraşıyor, bir şeyler yapabilir miyim, edebilir miyim... baya da bi ilerlere getirdi. (...) CHP... Zaten neyin ne olduğu belli değil, Atatürkçüyüz diyorlar, Atatürk'le alakaları yok... CHP şeyin... HDP'nin yanında, yandaş, yoldaş... ikisi aynı yolda yürüyor... E öbürü zaten (...) terör örgütünün kurduğu bi parti... E yani ondan sonra bakıyorsun, aaa Tayyip Bey! Sinirli, agresif belki, otoriter filan ama yine de en azından Türkiye'si için iş yapıyor, çalışıyor. Benim tek kriterim o yani. (Katılımcı 33, Kadın, 45, Çifte vatandaş, Brüksel)

Ancak HDP'yi destekleyen bazı katılımcılar, partiyi CHP'den daha başarılı bir muhalefet partisi olarak görmekte, partinin savunduğu değerlerin sol ve enternasyonal değerlerle daha çok örtüştüğünü düşünmektedir:

(...) HDP işte, muhalefet olarak şu anda ben HDP'yi görüyorum, bir farklılık yarattı, bir Türkiyelileşme... İlk başta tabii bir Kürt partisi olarak ortaya çıktı ama amacı bütün Türkiye için, bütün Türkiyeliler için demokrasi, barış, insan hakları, ekonomik refah... herkes için istiyor, aynı zamanda herkesi kendi dilinde ifade etmesi, anadilde eğitim, şu bu... İnsanların yani çoğunluk olduğu yerlerde öz yönetimler, halk meclisleri... Yani belediyelerin, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi... (...) Aynı zamanda çevre anlamında da yani... Programları takip edildiği zaman... uu... yani bir muhalefet partisi ama aynı zamanda bir sosyal, ekonomik ve çevre projesi olarak algılıyorum. O yüzden HDP'nin ayrı bir yeri var. Yani daha çok evrensel buluyorum. Iuu... Türkiye'nin ilk defa, yani zengin bileşenleriyle kendini ifade etmesi için bir fırsat ama popülist söylemlere sahip olan, mesela AKP gibi partiler, bunu hemen kutuplaş... hani Türkiye'de bir kutuplaşma siyaseti var, hemen onları "tu kaka" edip işte "bölücüsünüz", işte "teröristsiniz", şusunuz, busunuz (diyorlar)... Ama normalde HDP'nin değerini bilseler Avrupa'da... Normalde Avrupa partilerinin yani özelliklerini taşıyan bir parti. CHP de hâlen kafası çok karışık bir parti. Iuu... Hâlen ulusalcılıkla sosyal demokratlık arasında bir seçim yapamadı. Yani kafası sürekli karışık. İçinde yani, bir bakıyorsunuz, yani gerçekten sosyal demokrat milletvekilleri var, bir yandan bakıyorsunuz, kafatasçı milletvekili var. Yani tam olarak nerde olduğu belli değil. Aslında belli de yani... Tarihsel misyonunu devam ettiriyor. (...) Şimdi HDP, ötekileştirilen kesimlerin yani ezilen kesimler, ötekileştirilen, işte kimliğinden dolayı, inancından dolayı, ekonomik statüsünden dolayı olsa... genelde kendini dışlanmış, işte ezilmiş hisseden insanların bir araya geldiği bir oluşum. (...) bu kadar baskı, bu kadar işte dokunulmazlık kaldırılması, yani siyasi ifadenin olmaması, kısıtlamalarına rağmen... Yani bence iyi mücadele ediyorlar ve daha iyisini de yapamazsın yani bu şartlarda. (Katılımcı 21, Erkek, 50, Çifte vatandaş, Brüksel)

Tekdemir (2016, s. 7), HDP'nin Kürtler, Türkler, Ermeniler, ekolojistler, feministler, LGBTİ bireyler, Hristiyanlar, Müslümanlar, Aleviler gibi farklı grupları içeren heterojen bir zemin olduğunu ve PKK'den hem siyasi yaklaşımının hem de tabanının farklı olduğunu; orta sınıf, solcular, milliyetçiler, sekülerler, İslamcı Kürtler ve Türkler gibi çok çeşitli grupları içeren daha çeşitli bir toplumsal tabana sahip olduğunu ifade etmekte; diğer Kürt destekçisi (*pro-Kurdish*) siyasi partilerin mirası üzerine inşa edilmiş olsa da

Kürt siyasi hareketinin odağını etnik yönelimli siyasetin ötesine kaydırıldığını belirtmektedir (Tekdemir, 2016, s. 10)

9.2.2.2. Dinî Düşünce ve Mensubiyetin Etkisi

Bilecen (2015), din ve etnikliğin Türkiye’de oy verme davranışını belirleyen en önemli etkenler olduğunu ortaya koymaktadır. Çarkoğlu (2007, s. 258) da sekülerlere karşı İslam yanlısı bölünmenin merkez-çevre oluşumlarıyla ve sol-sağ yönelimleriyle büyük ölçüde örtüştüğünü söylemektedir.

Belirtmek gerekir ki din yalnızca Türkiye’de değil, Belçika’da da Türkiyeli seçmen için önemli bir belirleyendir. Avrupa’da yaşayan Müslüman vatandaşların dinsel aidiyetlerinin, bağlantılarının ve pratiklerinin, toplumsal ve siyasal anlamda onlar için hem köken ülkelerinde hem yaşadıkları ülkelerde ne kadar önemli ve belirleyici olduğuna ilişkin farklı disiplinlerden araştırmacılar tarafından yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Zibouh, 2013; Azabar vd., 2020; Maliepaard ve Verkuyten, 2018; Peace, 2015; Dancygier, 2014; Fleischmann vd., 2011; Phalet vd., 2010). Hatta esasen “din olgusu Türkiye’de sadece dindar olarak bilinen insanların değil, toplumun tamamının meşgul olduğu bir konudur; herkes kendini din karşısında bir şekilde konumlandırmıştır; ancak bu konumlandırmalar sabit değil, farklı eksenler ve spektrumlar çerçevesinde akışkandır” (Akşit vd., 2012, s. 11).

Belçika’daki Türkiyeli seçmenlerin din temelinde nasıl bir muhafazakârlık sergilediklerini anlamak ve açıklamak elbette bu çalışma için önem teşkil etmektedir. Lesthaeghe ve Neels (2000, s. 133), Belçika’daki Müslüman topluluklarla ilgili olarak, İslam inancının içeriği ne olursa olsun bir kimlik ve grup üyeliği sağladığını, bu kimliğin tüm nesilleri ve tüm sosyo-ekonomik tabakaları kestiğini söylemektedir. Bazı yazarlar kentleşme ve eğitim düzeyindeki artışın bilimsel rasyonalitenin egemenliğini artırdığını ve dinin modern toplumlardaki öneminin azaldığını, dolayısıyla da siyasal rekabeti açıklayamayacağını düşünürken bazı yazarlar ise sekülerleşme paradigmasına çeşitli yönleriyle karşı gelmekte; dindarlığın ve dinî mezheplerin, siyasi partilerin de vurguladığı birçok toplumsal bölünmenin (kürtaj, ötenazi, eşcinsel evlilikler vs. gibi) temelini

oluşturduğunu düşünmektedir (Evans ve Northmore-Ball, 2018, s. 128). Yapılan birçok çalışma (Lazarsfeld vd. 1960; Lijphart, 1980; Lipset ve Rokkan, 1967; Rokkan, 1970; Converse, 1974; Broughton ve ten Napel, 2000; Eggert ve Giugni, 2011), dinin siyasal katılımı, özellikle de oy verme davranışını etkileyen oldukça önemli bir etken olduğunu, dinî tutumların bireylerin sol-sağ yelpazesindeki konumunu yordayabildiğini ortaya koymaktadır. Türkiye’de de din, geçmişten bu yana, ülkedeki siyasal atmosferi çeşitli yönlerde şekillendiren başat unsurlardan olagelmıştır.

Özellikle AKP döneminde Türkiye’de siyaset yoğun bir biçimde dinselmiş; hukuk, ekonomi, eğitim, sağlık gibi kamu hizmetlerini de kapsayan geniş bir siyasa alanı dinî gerekçelere dayandırılmış, siyasal söylem İslami referanslarla örülmüş, biz-onlar ya da dost-düşman ayrımı dinî referanslarla yeniden yapılandırılmıştır (Özdemir Taştan vd., 2013, s. 13). AKP dönemindeki dinselme, partinin iktidara gelişinden bu yana geçen yirmi yıllık dönemde oldukça fazla sayıda çalışmaya (Şen, 2010; Yeşilada ve Rubin, 2012; Kaya, 2015; Koyuncu, 2014; Yaşlı, 2015 ve 2017; Çelik, 2017; Lord, 2018; Tokdoğan, 2018; Aytaç, 2020) konu olmuş ve çeşitli yönleriyle ele alınmıştır.

Bu çalışma kapsamında yapılan mülakatlarda, katılımcıların dinî inançlarını, pratiklerini, dine ilişkin algılarını ve yorumlarını kapsamlı ve detaylı bir biçimde anlamak üzere doğrudan çok fazla soru sorulmamıştır. Ancak katılımcıların siyasi düşünceleri ve davranışlarının din ile olan karşılıklı ilişkisini anlamaya yönelik doğrudan sorular sorulmamış olsa da, din ile birbirinden bazen oldukça farklı, bazı hâllerde ise daha benzer biçimlerde ilişkilenen (dindar, seküler, Sünni, Alevi, ateist, deist gibi) bütün katılımcıların doğrudan din ile alakalı görünmeyen birçok soruya cevap verirken din konusuna sıklıkla temas ettikleri, bu bağlamda hem Belçika hem Türkiye siyasetine dair düşünce ve deneyimlerini aktarırken dinî inançları, pratikleri ve algıları hakkında önemli ipuçları sundukları görülmüştür. Öyle ki, siyasetle ilgili sorulara verilen birçok cevap, yalnızca din ile siyaset arasındaki kuvvetli bağı değil; aynı zamanda katılımcıların kendilerini din karşısında nasıl ve ne şekilde konumlandıklarını da ortaya sermiştir. Örneğin bir Alevi katılımcının Sivas, Çorum, Maraş katliamlarından bahsetmesi de bir başörtülü katılımcının 28 Şubat’tan bahsetmesi de aslında onların din ile ilişkilene biçimlerine dair önemli ipuçları vermektedir. Bunlar bireylerin siyasal düşüncelerini ve oy verme davranışlarını açıklarken atıfta buldukları, geçmişte yaşanmış ve

belleklerinde yer eden, belirli bir tarafı neden savunduklarını ve bunun neden meşru ve geçerli olduğunu izah edebilmek için dile getirdikleri olaylardır. Benzer şekilde Avrupa'daki siyasal katılımlarını açıklarken de katılımcılar yine din ile alakalı birçok konuya değinmiştir. Örneğin Brüksel'de yapılan üç kadın katılımcı ile yapılan bir odak grup görüşmesinde, katılımcılara onları mutlu ya da mutsuz eden olayların neler olduğu sorulmuştur ve konu Avrupa ülkelerinde erkek çocuklarının sünnet edilmesinin yasaklanmak istendiğine kadar gelmiştir:

Katılımcı 32: *Şu son zamanlarda pek yani... siyasi açıdan pek mutlu eden bir şey olmadı diye düşünüyorum. Yani... mutsuz edici (olan şey), durmadan insanların tutuklanması... Yani kendi ülkemizde Adalet Yürüyüşü yapmak zorunda kalmamız. Yani en... mesela son... gerçekten çok... birkaç ay olmuştu, duymuşsunuzdur, yasa daha geçmemişti ve tecavüze uğrayan reşit olmayan küçük kızların, ondan sonra, işte aile onayıyla, ona tecavüz edenle evlendirmek gibi bir... o tarzda bir yasa çıkmıştı.³⁶² Mesela o beni gerçekten çok üzmişti. Hani bir an ben çok şaşırılmışım. Hani Facebook'ta gördüm ilk önce ve... AK Parti'ye karşı olan bir grup yayınlamıştı, dedim ki kesinlikle yalandır, yani böyle bir şey olamaz... ve hemen araştırdığım an, ben tamamen şey... şaşırılmışım yani... bir an n'oluyoruz dedim. İyi ki ayağa kalkan insanlar oldu! Ve o yasa anında iptal! Hani alınmadan iptal edildi! Ama n'olcağı herkes AK Parti'ye... (...) Herkes AK Parti düşünceli olsaydı... O yasa çıkardı! Geçerdi...*

Katılımcı 30: *Senin dediğin o zaman, diktatörlük olsaydı... Ama demek ki diktatörlük yok, demokrasi var ki, böyle bir şeyin... yanlış olan da farkına vardı, hemen hopladılar, iptal ettiler... Yani demokrasi var!*

Katılımcı 32: *Yok... o farklı... illa o değil anne! İlla ki... Ama benim anlamadığım... tamam, demokrasi var. Ama benim anlamadığım, nasıl olur ki, böyle bir fikir bir milletvekilinin kafasından çıkar! Ve bu CHP'nin kafasından çıkmadı! Ve HDP'nin kafasından da çıkmadı! AK Parti'nin kafasından çıktı! (Bağırıyor ve sesi titriyor).*

Katılımcı 31: *Tamam (32'nin adını söylüyor). Ama Avrupa'nın şeyinde de böyle şeyle çıkıyo da biz onları hiç duymuyoz, hiç şey yapmıyoz...*

Katılımcı 32: *İptal ediliyo anındaaaa...*

Katılımcı 31: *İptal edilmeyenleri duydun mu?*

Katılımcı 32: *Ne mesela?*

Katılımcı 31: *İptal edilmeyenleri de var (32'nin adını söylüyor). Gizli gizli alttan yürürlüğe koydukları, ettikleri de var yani... Yani düşün yani...*

Katılımcı 32: *Reşit olmayan bir genç kıza tecavüz edilip tecavüzcüsüyle evlendirilmesi gibi!*

Katılımcı 31: *Tecavüz konusu değil ama düşün yani... Avrupa sünneti yasaklamak istiyö. Niye? Senin çocuğun belki şey olmak istemiyo... senin dininden veya senin*

³⁶² Katılımcının bahsettiği, o dönem kamuoyunda da yoğun tartışmalara sebep olan ve çeşitli eylemlerle protesto edilen olayla ilgili haber için bkz: "Bakan Bekir Bozdağ çocuğa tecavüzü 'küçüğün rızası' diyerek savundu" (2016, Kasım 18). O dönemki Adalet Bakanı Bozdağ, yapmak istedikleri yasal düzenlemeyi anlatırken "(...) şu anda 16 yıl hapis cezasıyla karşı karşıya olan insanlar var. Bunlar tecavüzcü değil, bunlar cinsel istismar suçunu zorla işlemiş olan kişiler değil. Tamamen ailelerin ve küçüğün de rızasıyla yapılmış işler. Ancak bizim kanunumuzun yeni düzenlemesinde rızayı kaldırdık biz, yani burada yargılama yapılırken mahkemeler rızanın varlığına bakmıyor, sadece yaşı küçükse, tarafların geleneklere göre böyle bir evlilik yaptığına, yapmadığına da bakmıyor ve doğrudan 16 yıl ceza veriyor. (...) İçerde yaklaşık üç bin civarında bu durumda vatandaşıımız var." demiştir.

şeyinden gitmek istemiyo ve sen çocuğun hakkında bir karar alamazsın, çünkü neymiş, senin çocuğun taha küçük olduğu için sen onun yerine karar alamazsın ve bu çocuk belki de ilerde... uuu... cinsiyet değiştirmek isticek... onu yapmak isticek... Onu şey... ama sen! Anne baba olarak hiçbir hak! Öyle özel şeylerde haklarını kaybediyorsun. (...) haberlerde falan da onlar da hiç duyulmuyor yani...

Araştırmacı: *Yani siz diyorsunuz ki burada da aslında inanç özgürlüğünü veya işte... Katılımcı 31:* *Kısıtlıyolla... Kısıtlıyolla... Yani... kısıtlıyolla yani... demokrasi, özgürlük diyerek insanları... uuu... uçuruma atıyolla bence... Hani demokrasi dedikleri şey de yani... aslında koskoca, büyük bi yalan yani. Hiç kimse özgür değil yani.*

Üç katılımcı arasında yaşanan bu diyalog, aslında katılımcıların gerek köken ülkelerindeki gerekse içinde yaşadıkları ülkedeki güncel siyasal olayları değerlendirip yorumlarken ve bu olaylarla ilgili taraf belirlerken dine dair konumlanışlarının ne kadar belirleyici olduğunu; hatta demokrasi, özgürlük, adalet gibi toplumsal ve siyasal olgulara ilişkin yaklaşımlarının da yine din ile kurdukları ilişkiden bağımsız olmadığını göstermektedir. Yine yapılan mülakatlarda bazı katılımcılar sorulara cevap verirken bazı siyasetçilerin din ile alakalı söylem ve pratiklerine değinmiş veya din ile ilişkili bazı güncel toplumsal olaylara atıfta bulunmuştur. Örneğin Liège’de evleri birbirine komşu olan iki kadın katılımcı ile yapılan bir odak grup görüşmesinde, bir katılımcıya siyasi anlamda sağ ve solu nasıl tarif ettiği sorulduğunda şöyle bir diyalog gerçekleşmiştir:

Katılımcı 92: *Valla şimdi sağ ve solu nasıl tarif edebilirim... Uuu... Bizim ülkemiz Müslüman ülkesi. Yüzde doksanı diyok. Öyle bir ülkede, başörtüsü yasağı olmamalı. Namazına kimse garişmamalı. Nerede gılsa gılsın. Ne bileyim, orucuna garişmamalı. Ohunan ezanına garişmamalı. Bu olaylarda gördük, ezan okuyan adamları geldiler, taşladılar, yumrukladılar, yaraladılar. Yani bir Müslüman ülkede bunları yapandan taraf... Asssla... Kabul et... edilmeme... bence yani... Bence yani! Ben şahsen etmem. Ben kadın... Kadın halimlen... Ama yok, her şeyi bırak, burası Müslüman ülkesi... Hristiyan da var. E Hristiyan istediği gibi yaşasın. Müslüman da Müslümanlığını yaşasın. (...)*

Araştırmacı: *Yani biraz daha sağ görüşün daha dinî değerleri savunduğunu, koruduğunu; solun biraz daha bunlara karşı hareket ettiğini mi düşünüyorsunuz?*

Katılımcı 92: *Belki solun hepsi etmiyordur. Yani şimdi hepsi ediyor diye şey yapamak, belki içinde iyisi de var yani... Demin dediğim gibi, karşı olmayanı da var. Ama karşı olanlarına da ben... Müslüman olaraktan ben bunlara karşı olurum yani.*

Araştırmacı: *Peki siz ne düşünüyorsunuz, sizin eklemek istediğiniz ya da...*

Katılımcı 91: *Eklemek istediğim bir şey yok. Doğru, hani dediklerine katılıyorum yani. Bir Müslüman ülkesinde dediği gibi, yani bir başörtü yasağı olmaması lazım. Ha ben bir açık bayanım ama yani, kapalıya da saygı göstermek lazım. Nasıl açık gezme özgürlüğümüz varsa...*

9.2.2.3. Etnik-Ulusal Milliyetçiliğin Etkisi

Etnik oylama (*ethnic voting*), farklı etnik kökenden gelen seçmenlerin kendileriyle aynı etnik kökenden olan adaylara oy vermelerini ifade etmektedir ve Belçika’da oldukça yaygın olan bir durumdur (Wauters ve Eelbode, 2011, s. 43). Janssen (2021, s. 3), güçlü bir etnik oyun, özellikle etnik olarak yoğun bölgelerde partilerin seçim sonuçlarına katkıda bulunabileceğini belirtmektedir. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bireylerden de oy verdikleri adayları Türk olduğu için desteklediğini ifade eden çok sayıda katılımcı olmuştur. Örneğin Liège’de yapılan bir odak grup görüşmesinde bir katılımcı oy verirken Türk bir adaya “gönlünün kayıverdiğini” ve o hangi partideyse o partiye oy atabildiğini söylemektedir:

(Sol partiler farklı etnik kökenlerden adaylara) daha açık tabii ki. (...) (Bu durum oy verirken) etkili oluyoor, benim açımdan oluyor. Daha şey görüüyor yani. (...) Ama sorsanız, hani bana, iki tane Türk milletvekili söyleyin... soy ismi Kır olan birisini biliyorum. (...) Başka hani... İu... bildiğim... (...) benim tek bildiğim mesela o (Emir Kır) hani. Çok fazla bilmiyorum. (...) Ya etkiliyor, yani ben buraya ilk geldiğimde kapımı bir, partizan birisi çaldı. Belediye başkanlığıydı sanırım. E doğal olarak Türk olunca, içim daha böyle bir, kayıverdi. Gönlüm kayıverdi hani (gülüyor), yumuşayıverdi. Hani o hangi partidense direk ona oy atabiliyorum, doğru. Hani Türk siyasetçilerin olması daha beni etkiliyor. (Katılımcı 63, Kadın, 42, Çifte vatandaş, Liège)

Katılımcılar genellikle Belçika’daki siyasi partilerin Türk adaylara yer vererek onları kullandığını düşünmektedir, ancak bu düşünce yine de çoğu seçmeni bu adayları desteklemekten alıkoymamaktadır:

Bunlar (Belçika’daki sol partiler) kendi çıkarları için zaten onları aday gösteriyor. Yoksa bunlar da aynı sağcılar gibi bölünmeyi düşünüyorlar. (...) En... en basitinden söyliyim, benim eski durduğum şehir, kasabada mesela bu iş böyle geliyor... Biraz da ben de bunun içinde olduğum, bildiğim için... Seçim zamanı, oy zamanı, herhangi bir vatandaşı kullanıyor. “Sana iş vericem” vaadiyle beraber veyahut da “Senin ne işin varsa, her zaman gapım açık” diye siyasiler şey ediyor, vaat ediyor ve oraya... Tek şeyi (amacı) oy almak. Oradaki vatandaş gelince, diyorum ki, “Sen kime veriyorsun?” “Ben sağa veriyorum” (diyor). “Yok yok, sağa verme, sola ver, bak sol bizim adamımız” veyahut da “Sola verme, sağa ver, bizim adamımız, bak böyle böyle işimiz olur, şöyle olur, böyle olur”. Köprüyü geçtikten sonra ne benim işim oluyor... Çünkü insanları kandırmak... O siyasi, siyasetçi de oyunu aldı. Ne benim işim oluyor ne öbür oy veren yüz kişi veyahut da bin kişi artık... kaç oy kullanan kişi varsa, onların işi oluyor. Bunlar benim yakamı tutuyor, gidip de siyasetçinin yakasını tutmuyor. (Katılımcı 64, Erkek, 43, Çifte vatandaş, Liège)

Yine Liège’de mülakat yapılan bir başka katılımcı da partilerin farklı etnik kökenlerden aday gösterme amacının o etnik gruplardan oy toplamak olduğunu düşünmekte, seçmenlerin de adayların yalnızca isimlerine bakarak oy verdiğini söylemektedir:

Ya bir zenciye koyarsan siyahlardan oy alırsın, Kürdü koyarsan Kürtlerden oy alırsın, Türkü koyarsan Türklerden oy alırsın. Onların amacı o, partilerin çıkarı o. Ama oy veren kişiler kime oy verdiğini iyi biliyor mu? Mesela Zuhal Demir’i orada listede görüp de Zuhal Demir’i tanımayan bir kişi, onun sadece ismine aldanıp oy vermiş olabilir. Belki yani Türklerden de çok oy almış olabilir yani Türk diye! Yani tamam, Türk kökenli ama PKK taraftarı bir bayan mesela... (Katılımcı 67, Erkek, 50, Çifte vatandaş, Liège)

Janssen’in (2021, s. 3) belirttiği gibi, siyasi partiler prototip olmayan adaylar belirlerken kendi ideolojik yönelimlerine göre oldukça değişen seçim risklerini ve faydalarını göz önünde bulundurmaktadır. Partiler ayrıca Türk adaylara oy çekebilmek için onların yoğun yaşadığı mahallelerde seçim kampanyaları yürütmekte, adayların tanıdıkları aracılığıyla daha çok seçmene ulaşmaya çalışmaktadır. Liège’de yapılan bir odak grup görüşmesinde iki komşu kadından biri, partiden gelip evinin camına asması için kendisine adayın fotoğrafının olduğu afiş verildiğini, ancak oğlunun görünce bu afişi kaldırdığını anlatmakta; diğer kadın ise kendisine de bunun teklif edildiğini ama istemediğini söylemektedir:

***Katılımcı 91:** Şimdi o... Her taraf... Her parti Türk aday almaya çalışıyor ki, Türklerin oyunu toplayalım diye. (...)*

***Araştırmacı:** Yani sizinle de daha çok Türk adaylar mı iletişim kuruyor?*

***Katılımcı 91:** Yooook, Belçikalı. Ama Türk adaylar (partinin) içinde olduğu için ismimizi veriyor. Yani...*

***Katılımcı 92:** Ya benim... (evime) getirdiler, şeyime (pencereye) yapıştırdım. (...)*

Türk, buraya... Camıma koydu yani... Şeyini koydu...

***Katılımcı 91:** Bize de teklif ettiler, ben yapıştırmam dedim yani.*

***Katılımcı 92:** Evet, koydu, hı hı.*

***Katılımcı 91:** Ben evime niye bir partinin şeyisini koyayım yani... Koymak istemedim yani.*

***Katılımcı 92:** Evet, gelip goymuşlardı. Hatta (oğlunun ismini söylüyor) birkaç gün sonra galdırdı. Onu niye galdırdın, Türk’ük (Türk’üz) dedim. Niye galdırdın?*

***Katılımcı 91:** (Adayın ismini söyleyerek afişin ona mı ait olduğunu soruyor).*

***Katılımcı 92:** Hıı... Goymuşlardı, goymuşlardı.*

***Katılımcı 91:** Ben koymam dedim işte.*

***Araştırmacı:** Sizin oğlunuz mu istemedi olmasını?*

***Katılımcı 92:** Oğlum dedim... (Cama astıktan) iki üç gün sonra dedi, ne gerek var dedi, ha buna dedi. Ben de niye galdırdın, dursun didim işte, Türk’sek Türk’ü savunacaz. Öyle...*

***Katılımcı 91:** (Gülüyor) İşte bak... Demin demiştim ya, aynı şey çıktı ortaya. O Türk diye... Halbuki o... O parti de... Ya Türkler için bir şey yaptığı yok yani...*

Türk adayları kendisi de Türk olduğu için desteklediğini söyleyen bu katılımcı, her Türk adayı desteklemediğini, solcu olanlara oy vermediğini ifade etmekte ve Almanya’da Yeşiller Partisi Milletvekili Cem Özdemir’i (ismini yanlış hatırlayarak) Türkiye’yi savunmayanlara örnek olarak göstermektedir:

Katılımcı 92: *Türk de şimdi... Türk var, Türk var... Öteki Türkünün goymam.*

Araştırmacı: *Yani biraz savundukları şeyler de fark ediyor, diyorsunuz?*

Katılımcı 92: *E savundukları... Deminki dediğin, sağcısı var, solcusu var. Burada da yani... Oraya girenlerin hepsi sağ veya sol değiller. Sağcısı da var, solcusu da var onların içine giren, Türk olarak. Onun için ben ötekini... sol tarafın şeyini goymam yani, kağıdını (pencereye) goymam. Görüyon mu şey, Almanya’dan... O Cem Yılmaz mı neyse... Türkiye’nin karşısında, Türk. Ondan Türk olur mu ya?³⁶³ Ben ona nasıl veririm oyumu? (...) Türkiye’yi savunmayana ben vermem yani, vermem de, kağıdını... vermem, oyumu vermem zaten. Öyle...*

Etnikliğin din, dil, kültür gibi etkenler tarafından karakterize olup olmadığını dikkate almak da önemlidir (Stack, 1999, s. 650-651). Belçika’da Türkiyeli seçmenlerin etnik oylama davranışında tüm bunların çeşitli düzeylerde etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bazı katılımcılar Türk adaylara yalnızca Türk oldukları için değil, aynı zamanda Müslüman oldukları için de oy verdiklerini gösteren ifadelerde bulunmuştur. Katılımcılarla yapılan mülakatlarda bu durum, Belçika’da “helal” hayvan kesimi ve sünnet gibi konular üzerinden somutlaşmıştır. Örneğin Brüksel’de yapılan bir odak grup görüşmesinde katılımcılar Sosyalist Parti’nin şoklu hayvan kesimini onayladığını ancak partideki Türk milletvekillerinin bunu onaylamadığı, toplantılarda gündeme getirip bu konu için çaba harcadıklarını söylemişlerdir:

Katılımcı 14: *(...) Şoklu kurban kesimini duymuştursunuzdur belki. (...) Mesela hayvana zarar vermeyelim, acı çekmesin gibisinden. Ama bizim kültürümüzde, bizim şeyimizde şoklama yok.*

Katılımcı 13: *Şoklama yok.*

Katılımcı 14: *Ya hayvan mundar olacak yani, domuz eti yemiş gibi... Kasaplar olsun, şu olsun... (...) Mesela o konu geçse, onay verse, ondan sonra sünnetlere*

³⁶³ Cumhurbaşkanı ve AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan da daha önce Almanya Federal Meclisi’nin Ermeni soykırımını tanımamasının ardından Yeşiller Partisi’nin o dönemki Eş Başkanı Cem Özdemir için “*Şimdi oradan çıkıyor bir ukala, bir şey hazırlıyor, Alman Parlamentosu’na sunuyor. Neymiş? Birileri de diyor ki, güya Türk... Ne Türk’ü be? Bunların kanlarının laboratuvar testinden geçmesi lazım. Onun kanının öyle olması, böyle olması bizi ilgilendirmiyor. Bunları bir üst akıl idare ediyor.*” demiş ve o dönem Türkiye’de Cem Özdemir ile ilgili oldukça yoğun kamuoyu tartışmaları yaşanmış, özellikle AKP ve MHP milletvekilleri “sütü bozuk, kanı bozuk, hain, gavur” gibi ifadelerle Özdemir hakkında birtakım tepkiler ortaya koymuştur. İlgili bazı haberler için bkz: “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Cem Özdemir’e çok sert sözler” (2016, Haziran 5). “Almanya ‘Ermeni soykırımı’ nı tanıdı, fatura vekil Cem Özdemir’e kesildi” (2016, Haziran 3). Bu olay, Türkiye’yi yöneten siyasetçilerin ve onların ideolojik söylemlerinin Avrupa’daki Türk milliyetçisi diaspora üzerindeki etkilerini de bir anlamda ortaya koyan örneklerdendir.

*başlayacaklar, anlıyor musun? Yavaş yavaş var ya, şey yapacaklar, her şeyi...
Iuum...*

Katılımcı 13: *Kaldıracaklar...*

Katılımcı 14: *Kaldıracaklar, fırsat verilse. (...)*

Katılımcı 14: *(...) Düşünsene yani, şoklu kurban olacak, ne kasaptan alabilicen, ne şey... Yani vejetaryen olacaksın! Olmaz...*

Schulte-Cloos (2021a, 2021b), Almanya federal seçimlerinde Kuzeybatı Avrupalı olmayan ve göç geçmişi bulunan azınlık adayların payının 2005'ten 2021'e %4,4'ten %9,2'ye yükseldiğini, ancak bu eğilimin tüm partilerde aynı olmadığını ve en yüksek azınlık oranının %17 ile *Die Linke*'de (Sol Parti) olduğunu söylemektedir. Yazar ayrıca, sağ partilerin gösterdiği azınlık adayların genellikle Doğu Avrupa ülkeleri de dahil olmak üzere, Avrupa ülkelerinden geldiğini söylemektedir ve Müslüman, Asyalı ya da Sahra altı ülkelerden gelen azınlıkların AfD (Almanya İçin Alternatif, *Alternative für Deutschland*), FDP (Hür Demokratik Parti, *Freie Demokratische Partei*) ve CDU/CSU (Almanya Hristiyan Demokrat Birliği/Hristiyan Sosyal Birliği, *Christlich Demokratische Union Deutschlands/Christlich-Soziale Union*) gibi sağ partilerde çok daha az olduğunu ifade etmektedir.

Togeby (2008, s. 325) etnik azınlıklar temsili organlarda genellikle çok düşük düzeyde temsil edilse de bunun istisnaları olduğunu söylemekte ve 2001 Danimarka belediye seçimlerini örnek göstermektedir. Bu seçimde ülke genelinde yerel meclislere seçilen etnik azınlıkların sayısının, neredeyse ülke genel nüfusu içindeki yüzdelere tekabül ettiğini ifade eden yazar, bunu nispi temsil ve tercihli oy kombinasyonu ile açıklamaktadır. Yazarın ülkedeki farklı etnik topluluklar arasında önemli farklara değinirken Türklerin güçlü bir şekilde aşırı temsil edilmesine dikkat çekmesi önemlidir. Yazar diğer göçmen işçi gruplarına göre Türklerin ülkeye göç ettiklerinde daha düşük sosyal ve eğitimsel kaynağa sahip olduklarını belirtmekte ve durumun Türk topluluğun büyüklüğü ile ilgili olabileceğini söylemekte, ayrıca siyasi gelenek farklılıklarıyla da ilgisi olabileceğini belirtmektedir. Seçim şansının da farklı etnik gruplar arasında büyük farklılık gösterebildiğini ifade eden Togeby (2008, s. 337), "Türkler yine en iyisini yaptılar" (*The Turks again do best*) diyerek aday gösterilen Türklerin yaklaşık yüzde 40'ının seçildiğini ve bu oranın diğer etnik gruplarla karşılaştırıldığında en yüksek oran olduğunu belirtmektedir.

Benzer şekilde Schönwälder (2013, s. 644) de Hamburg’da 2008 yılında göçmen adayların seçim sistemlerini kendi lehlerine kullanabildiğini, yoğunlaşmış azınlık yerleşiminin bir seçim avantajına dönüştüğünü ve Türkiye kökenli adayların parti listesinde alt sıralarda olmalarına rağmen tercihli oylarla seçildiğini, Türk-Alman adayların Türkçe medya ve iyi gelişmiş etnik topluluk yapıları sayesinde bu tür amaçlı bir mobilizasyondan yararlanabildiğini söylemektedir. Dancygier (2017, s. 4), Avusturya, Almanya, İngiltere ve Belçika’da seçilen Müslüman adayların yüzdesinin genel nüfustaki Müslümanların yüzdesine bölünmesi ile hesapladığı Müslüman parite oranlarını vermektedir ve bu oranın Belçika’da bire yakın olduğunu (0,83) söylemektedir. Yazar (s. 80), göçmenlerin vatandaşlık elde etme oranının daha düşük olduğu ve yerel seçim kanunlarının azınlık mobilizasyonuna daha az alan açtığı Avusturya ve Almanya’ya nazaran Belçika ve İngiltere’de çoğu Müslümanın seçimlere aktif katılan vatandaşlar olduğunu ifade etmektedir.

Eelbode vd. (2013, s. 459), Belçika’da sol partilerin daha çok sayıda etnik azınlıklardan adaylara yer verdiğini ifade etmekte, ancak bazen adayların dikkatsizce seçildiğini ve parti ideolojisine uygun olmayan adaylara (örneğin ultra-milliyetçi, neo-faşist Türk örgütlerinin üyelerine) listelerinde yer verdikleri için skandalların ortaya çıktığını söylemektedir:

“Siyasi partiler bazen etnik oyları çekmeye o kadar hevesliydi ki, bulabildikleri herkesi listelerine koyuyorlardı. Bu elbette üyeleri siyasi partilerin kendilerini ciddiye almadığını hisseden etnik topluluğu hayal kırıklığına uğratmıştır. (...) Artık tüm partiler mümkün olduğu kadar çok etnik oy toplamaya çalışıyor. Maalesef bu bazen uygun olmayan adayların seçildiği durumlara yol açabilmektedir.”

Bu durum, kendileriyle mülakat yapılan katılımcılar tarafından da sık sık dile getirilmiştir. Farrer ve Zingher’in çeşitli çalışmalara (Saggar, 2000; Black ve Hicks, 2006; Fisher vd., 2015; Zingher ve Farrer, 2016) atıfla belirttiği gibi, etnik azınlık seçmenleri belirli bir partiyi desteklerse ve o parti de etnik azınlık mensubu bir aday belirlerse, seçmenler ağırlıklı bir şekilde o partiye yönelmektedir. Janssen (2022, s. 29, Tablo 1; s. 30), etnisitenin adayların seçim şansını etkilemedeki rolünü ele aldığı çalışmasında, Belçika’da yapılan üç yerel seçimde (8 Ekim 2006, 14 Ekim 2012 ve 14 Ekim 2018

seçimlerinde) Brüksel Başkent Bölgesi'nin toplam 19 belediyesindeki³⁶⁴ toplam 298 parti listesini ve toplam 10.145 adayı inceleyerek yapmış olduğu çalışmada, Türkiye kökenli adaylara ilişkin şöyle bir tablo paylaşmaktadır³⁶⁵:

Tablo 17. Brüksel'de 2006, 2012 ve 2018 Yerel Seçimlerinde Aday Olan ve Seçilen Türkiyelilere İlişkin Sayısal Veriler ve Siyasi Partileri

Parti listelerinin ideolojik eğilimleri ³⁶⁶	Adaylar	Türkiye kökenli adayların sayıları ve oranları ³⁶⁷	Toplam aday sayısı
Sosyalistler	Seçilen	46 (%73,0)	535
	Toplam	63	2.026
Yeşiller	Seçilen	2 (%18,2)	338
	Toplam	11	2.008
Hristiyan Demokratlar	Seçilen	10 (%26,3)	236
	Toplam	38	1.593
Liberaller	Seçilen	10 (%29,4)	566
	Toplam	34	2.078
Bölgeselciler	Seçilen	11 (%52,4)	245
	Toplam	21	1.385
Diğer listeler	Seçilen	0 (%0)	121
	Toplam	7	1.055
Toplam	Seçilen	79 (%45,4)	2.041
	Toplam	174	10.145

Kaynak: Janssen (2022, s. 29, Tablo 1).

³⁶⁴ Bu belediyeler şunlardır: Anderlecht, Oudergem/Auderhem, Sint-Agatha-Berchem/Berchem-Sainte-Agathe, Brussel/Bruxelles, Etterbeek, Evere, Vorst/Forest, Ganshoren, Elsene/Ixelles, Jette, Koekelberg, Sint-Jans-Molenbeek/Molenbeek-Saint-Jean, Sint-Gillis/Saint-Gilles, Sint-Joost-ten-Node/Saint-Josseten-Noode, Schaarbeek/Schaerbeek, Ukkel/Uccle, Watermaal-Bosvoorde/Watermael-Boitsfort, Sint-Lambrechts-Woluwe/Woluwe-Saint-Lambert, Sint-Pieters-Woluwe/Woluwe-Saint-Pierre.

³⁶⁵ Janssen (2022, s. 31, dipnot 8), etnik azınlıklara mensup adayları ad ve soyadlarına göre belirleyerek araştırmaya dahil ettiklerini, evlenerek soyadı değişmiş olan adayları dahil etmediklerini, yine yerli Belçikalı hiç kimseyi dahil etmediklerinden emin olduklarını, ancak göçmen kökenli bazı adayları yanlışlıkla çalışmaya dahil etmemiş olabileceklerini belirtmektedir. Dolayısıyla Türkiye kökenli adaylara ilişkin sayıların, gerçekte Tablo 17'de verilenden daha fazla olma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca yazarın çalışması, Brüksel'deki Türkiye ve Kuzey Afrika kökenli adaylar üzerine olduğu için orijinal tabloda (Janssen, 2022, s. 29, Tablo 1), Kuzey Afrikalı adaylara ilişkin sayılara ve her bir kategori için tercihli oylara ilişkin ortalamalara da yer verilmiştir. Ancak tablo Türkçeleştirilerek buraya aktarılırken yeniden düzenlenmiş ve bu veriler çıkarılmıştır.

³⁶⁶ Janssen (2022), çalışmasında her bir ideolojik kategoriye hangi partileri dahil ettiğini çalışmada açıkça belirtmemiştir. Ancak bölgeselci partiler kategorisinin yalnızca FDF/DéFi'yi içerdiğini, Flaman bölgeselci parti N-VA'nın ise metodolojik ve ideolojik amaçlarla "diğer listeler" kategorisine dahil edildiğini ifade etmektedir (s. 32, dipnot 10). Ayrıca yazar (s. 32), PTB/PVDA gibi partilerin aşırı-sol listelerinin de "diğer listeler" kategorisine dahil edildiğini, Türkiye veya Kuzey Afrika kökenli hiçbir adayın olmadığı (radikal-sağ) listelerin ise çalışmaya dahil edilmediğini belirtmektedir.

³⁶⁷ Yüzdeler, sütun oranlarıdır ve ilgili ideolojik kategoride yer alan seçilmiş Türkiye kökenli adayların yine ilgili kategorideki toplam Türkiye kökenli adaylara oranını göstermektedir.

Avrupa'nın birçok ülkesinde etnik topluluklar belli semtlerde toplanma, kendi dillerini ve kültürlerini koruma davranışı içerisine girmişlerdir. Farklı ülkelere ve farklı inançlardan olan bu grupların belirli yerleşim yerlerinde toplanması, örgütlenmesi, günlük yaşamda kendi dillerini kullanmaya devam etmeleri, onları yaşadıkları ülkelerde daha belirgin hâle getirmiştir (Gelekeçi ve Köse, 2009, s. 23). Brüksel, Avrupa'nın diğer büyük şehirleriyle karşılaştırıldığında, farklı etnokültürel gruplardan gelen seçilmiş temsilcilerin ve özellikle Müslüman temsilcilerin siyasal temsili açısından benzersiz bir yapıya sahiptir ve Brüksel Başkent Bölge Parlamentosu'nun yaklaşık beş üyesinden biri Müslüman kökenlidir (Zibouh, 2011, s. 1). Bu parlamentodaki Müslüman milletvekillerinin oranı 1995'te %5,3 iken 1999'da %12'ye, 2004'te %19,1'e ve 2009'da %21,3'e yükselmiştir (Zibouh, 2011, s. 5, Tablo 1).³⁶⁸

Janssen'in (2022, s. 29, Tablo 1) verdiği sayılara göre, Belçika'daki son üç yerel seçimde (2006, 2012 ve 2018), Brüksel'deki toplam 10.145 adayın 174'ü (%1,71'i), seçilen toplam 2.041 adayın ise 79'u (%3,87'si) Türkiye kökenlidir. Ayrıca bu çalışma için de oldukça dikkate değer bir husus, bu üç seçimde, toplam 174 Türkiye kökenli adayın 63'ünün (%36,20'sinin) sosyalistlerin listelerinden aday olması ve seçilen toplam 79 Türkiye kökenli adayın da 46'sının (%58,22'sinin) yine sosyalistlerin listelerinden seçilmiş olmalarıdır. Dolayısıyla seçilen Türkiye kökenli adayların yarısından fazlasının sosyalist partilerden seçildiği söylenebilir ve bu durumu, Türkiye kökenli seçmenin oy verme davranışını açıklarken göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Janssen (2022, s. 29) de etnik azınlık adaylarının aldıkları ortalama tercih oyu miktarı ile seçildikleri bölgedeki grubun demografik bağlamının birbiriyle ilişkili olduğuna dikkat çekmekte; Türkiye kökenli adaylar için bu ilişkinin, Kuzey Afrikalı adaylara kıyasla daha güçlü olduğunu, öyle ki, daha düşük yoğunlukta Türkiyelinin yaşadığı bölgelerde bile Türkiyeli topluluğun seçimlerde daha etkili bir mobilizasyon gösterdiğini belirtmektedir.

Michon ve Vermeulen (2013, s. 608, 609) yaptıkları çalışmada, Amsterdam'daki Türkiyelilerin Faslılar ile karşılaştırıldığında siyasal katılımlarının daha kapsamlı ve seçimlerdeki temsil oranlarının daha yüksek olduğunu söylemekte, bunu da yaşadıkları

³⁶⁸ Zibouh'un (2011, s. 5, Tablo 1) paylaştığı verilere göre, 1995'te 3, 1999'da 4, 2004'te 13 ve 2009'da 11 Müslüman milletvekili ile diğer partiler (MR, CDH, ECOLO ve SP.A-SPIRIT) ile karşılaştırıldığında Brüksel Parlamentosu'nda her yıl en çok Müslüman milletvekili PS'dedir.

ülkede sağlam bir sivil toplum geliştirmek için daha fazla kaynağa ve araca sahip olan grupların bunlara sahip olmayan gruplardan daha aktif ve etkili siyasal katılımında bulunabilmeleriyle açıklamaktadır ve Türkiye kökenli siyasetçilerin gerek etnik topluluklarıyla gerekse Türkiyeli derneklerle güçlü bağlantıları olduğunun altını çizmektedir. Swyngedouw vd. (1999'dan akt. Jacobs vd., 2002, s. 215) de Türkiyeli topluluğun derneksel hayata (*associative life*) katılım düzeyinin Faslılardan çok daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Zibouh (2011, s. 8) da yaptıkları etnografik gözlemlere dayanarak Belçika'daki Türkiyelilerin mobilizasyon ve topluluk yapılarının Faslılardan farklı olduğunu, Faslılar arasında seçimlerde yeterli etkiye sahip olabilecek bir topluluk organizasyonunun eksik olduğunu, ancak Türkiyeliler arasında özellikle belirli bir aday destekleme konusunda topluluk eylem biçimlerinin görece daha etkili olduğunu söylemektedir.

Jacobs vd. (2002, s. 219), Türkiyeli topluluğun Belçika'ya ağırlıklı olarak zincirleme göç yoluyla geldiğini, Faslılar arasındaki göç modellerinin ise daha çeşitli olduğunu ifade etmekte ve Türkiyeli topluluk arasındaki sosyal uyum ve sosyal ağların daha güçlü olmasının bu çerçevede açıklanabileceğini söylemektedir. Favell ve Martiniello (1999, s. 16-17) da Belçika'daki Türkiyeli ve Faslı topluluğun örgütsel yetenekleri arasında belirgin farklar olduğuna dikkat çekmekte; Türkiyeli topluluğun güçlü ulusötesi bağlara sahip olduğunu, köken ülkelerinin siyaseti ve sosyal çıkarlarıyla sıkı bağlar içerisinde olduklarını, sınıf ayrımlarıyla daha az bölündüklerini ifade etmekte; özellikle Brüksel'de şehrin Türkiyeli nüfusun yaşadığı kesiminde cami temelli İslami grupların toplum çıkarları için alternatif mekânlar kurmak için yerel işadamlarıyla yoğun iş birlikleri yaptığını, bu iş birliklerinin şehir ve ülke sınırlarının ötesine uzandığını söylemektedir. Yazarlar (1999, s. 16-17), bu gayriresmî ve karşılıklı bağların uluslararası düzeyde ekonomik boyutları olduğunu, yöneticilerin şehirdeki göçmenlerin varlığı ile ilgilenirken dinin örgütlenmesini teşvik etme istekliliğinden ve camilerin ya da kültürel etkinliklerin fonlanması gibi uygulamalardan yararlandığını ifade etmektedir.

9.2.2.4. Hemşehriciliğin Etkisi

Belçika'daki, hatta genel olarak Avrupa'daki Türkiyeli topluluğun hemşehricilik (*townsmanship*) ağları üzerine literatürde pek fazla çalışma bulunmamaktadır. Ancak etnik oylama ile ilişkili, bir anlamda onun daha daraltılmış bir biçimi olarak nitelenebilecek ve özellikle Belçika'da Türkiyeli seçmenlerin oy verme davranışını belirleyen etkenlerden biri de hemşehriciliktir. Kurtoğlu (2005), hemşehriliğin insanların birbirlerini coğrafi alana referansla kategorileştirerek “biz” ve “onlar” şeklinde bir ayırım yaptığını ve bu mekâna ait olma hissini hem kişisel hem de toplumsal kimlik düzeyinde iş görebildiğini ifade etmektedir. Yazar, bu kategorileştirmeyle bireylerin diğerleriyle özdeşlik kurduğunu ve toplumsal ilişki ağlarına dahil olduğunu, bu ağların birbirini tanımayan kişiler arasında aynı coğrafi yere ait olmaktan kaynaklanan (ancak değiş-tokuş veya mübadele ilişkisine dayanan) bir karşılıklı güven yaratabildiğini; hemşehriliğin aynı zamanda kamusal alanı ilgilendiren pek çok konuda işlevsel bir araç gibi çalışabildiğini ve formel-resmî kuralların sınırlarının aşılmasını sağlayabildiğini ifade etmektedir.

Ulusal sınırlar dahilinde düşünüldüğünde, seçmenlerin seçimlerde hemşehrilerine oy verirkenki motivasyonlarından birinin, adayın yaşanılan bölgeyi ve o bölgenin sorunlarını bileceği ve daha uygun çözümler geliştireceği düşüncesi olduğunu söylemek mümkündür (Negiz ve Akyıldız, 2012, s. 182-183). Ancak adayın seçmen ile ortak memleketi, ilgili seçimin yapıldığı ülkenin sınırlarının dışındaysa, yani ulusötesi bir bağlam söz konusuysa, seçmenin hemşehrisine oy verme motivasyonları elbette daha farklıdır. Örneğin Belçika'da doğup büyümüş ve hatta Emirdağ'a hiç gitmemiş, ancak aslen Emirdağlı bir seçmen, Emirdağlı bir siyasetçiye elbette Emirdağ'ın sorunlarını daha iyi bileceği ve çözümler geliştireceği için oy vermemektedir. Bu noktada genellikle ortak aidiyetler (Türklük, Müslümanlık, Afyonluluk, Emirdağlılık, hatta belki aynı köyden gelmek gibi) üzerinden kurulan kollamacılığa dayalı ağlar ve bu ağların sağladığı fırsatlar, çıkarlar, karşılıklı ödünleşmeler söz konusu olmaktadır.

“Kollamacılık kavramının toplumsal-kültürel dildeki karşılığı olan “adamı olmak” ifadesi³⁶⁹, kendiliğinden çift taraflı ve karşılıklılığa dayalı bir ilişki ile bu ilişkinin iki tarafında bulunan kişilerin konumlarını ifade eder. Bir başka anlatımla “adamı olmak”, hem kişinin kendisinin yerine davranacak ve onun “çıkart”larını gözetecek

³⁶⁹ Kurtoğlu (2012, s. 144), “adamı olmak” ifadesinin sosyal bilimlerdeki kavramsal karşılığının patronaj ve klientalizm olduğunu ifade etmektedir.

birisi ile ilişki kurabiliyor olması (kollanan) hem de kişinin bulunduğu konumu kendisiyle ilişkisi olanlar yararına onların “çıkarları”na uygun olarak kullanması (kollayan) anlamlarına karşılık gelir. (...) kollamacılık sadece tekil toplumsal özne olan bireyi değil, kollayan-kollanan ilişkisindeki tarafları ve onlarla bu bağlamda toplumsal ilişki içinde olan kişileri ilgilendirir. Bir başka ifadeyle “adamı olmak” toplumun genelinin değil, toplumsal bir ilişki ağı ile birbirlerine bağlanabilen gruba dahil olan kişilerin çıkarlarının korunup kollanmasıdır. Yani tümelin değil, tikelin çıkarlarının gözetilip korunmasıdır. Bununla birlikte, kollanan ve kollayan arasındaki ilişki dikeydir. Yani bu ilişki hiyerarşik ve asimetriktir. (...) Kollayanın elde ettiği şeylerden en önemlileri eşitsiz ilişki içindeki konumun devamı ve bu ilişkiler sayesinde elde ettiği prestij ve iktidardır. Kollananın elde ettiği şey ise kollanma isteğini ortaya çıkaran anlık veya dönemsel ihtiyaçların karşılanmasıdır” (Kurtoğlu, 2012, s. 144).

Kurtoğlu (2012, s. 156), hemşehrilik bağlarının akrabalık, mahallelilik, din kardeşliği gibi cemaatsel bağlarla bir arada bulunabildiğine dikkat çekmekte ve bu türden bir siyasal himayenin (patronajın) her siyasi partide, her düzey siyasette aynı şekilde gerçekleşmediğini ifade etmektedir.³⁷⁰ Göktuna Yaylacı (2014, s. 162, 172, 173) Belçika’da yapmış olduğu araştırma sonucunda, Türklerin etnik toplumsal iletişim süreçlerine yoğun olarak katıldığını ifade etmekte; bunun da gündelik hayatta genellikle Türkçe kullanma, Türk mahallelerinde yaşama, taşranın geleneksel ortak mekânlarında (kahvehanelerden, fırınlardan, lokantalardan oluşan çarşılar gibi) bir araya gelme, hemşehriliklerden, komşulardan, aile ve akrabalardan oluşan sınırlı (güvendikleri ve alışık oldukları) bir toplumsal çevreye dahil olma, camilerde ve derneklerde düzenlenen etkinliklere katılma gibi durumlarla şekillendiğini belirtmektedir.

Çelik (2019, s. 93-94), Belçika’daki Türkiyeli seçmenlerin oy verme davranışında hemşehriciliğin etkisine değinmekte ve örnek olarak, Gent şehrindeki Türkiyeli nüfusun büyük çoğunluğunun Emirdağlı olduğunu, Gent belediye meclisindeki Türkiyeli siyasetçilerin çoğunluğunun da yine Emirdağlı olduğunu belirtmektedir. Yazarın kendisiyle mülakat yaptığı bir katılımcı da Belçika seçimlerinde Türkiye kökenli bir adayın seçilme şansının seçmenlerin çoğunluğuyla aynı memleketten olup olmadığına göre değişebileceğini söylemektedir. Yine Çelik’in (2019, s. 94) mülakat yaptığı bir başka katılımcı da Belçika seçimlerindeki Türkiye kökenli bir adayın memleketini, Türk

³⁷⁰ Ancak yazar (s. 156, 160), Güneş-Ayata’ya (1994) ve Schüler’e (1998) atıfla, az sayıdaki bazı çalışmanın, genellikle sağ kanattaki siyasi partilerle özdeş olduğu düşünülen bu türden bir siyasal kollamacılığın atipik sayılabilecek partilerde de önemli bir yer tuttuğunu ve oy toplama kapsamındaki siyasal seferberlik için çok önemli olduğunu not düşmekte; Türkiye’de klientalizmin Cumhuriyet’in her döneminde siyasetin bel kemiğini oluşturduğunu ifade etmektedir.

halkının oy tercihini belirleyen ilk ve en önemli etken olarak tarif etmektedir. Göktuna Yaylacı (2014, s. 179), Belçika'daki Türklerin etnik kimliğe ve yöreci anlayışlara dayalı, sınırlı bir iletişim evrenine sahip olduğunu söylemektedir.

Seçmenlerin Türk, Müslüman ya da kendileriyle hemşehri olan adaylara oy verme süreçlerinde etkili olan iletişim ağlarını kolaylaştıran önemli bir etken, Belçika'da siyasetçilere ulaşmanın Türkiye'ye göre oldukça kolay olmasıdır. Bu durum katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir:

***Araştırmacı:** Belçika'da siyasetçilere ulaşmanın daha kolay olduğunu söyleyenler var.*

***Katılımcı 63:** Kolay. Daha kolay evet.*

***Katılımcı 64:** Çok basit. Çok basit.*

***Katılımcı 63:** Yani karşılaşılabiliyorsunuz, hani dediğim gibi... gidip...*

***Katılımcı 64:** Türkiye'de bir belediye başkanı diyelim... ya da... milletvekili demeyelim. Bir belediye başkanına ulaşmak için, korumasından geçeceksiniz. Burada ben bir milletvekilinin yanında yemek yiyorum. Yani bir sıkıntı olmuyor. Türkiye'de ben, Ankara'da... Eski Enerji Bakanıyla beraber yemek y... olduğu yerdedim. Aynı, beraber şeyde. Geldi, elimizi falan sıktı da yanında iki koruma dolaşılıyor. Burada milletvekili gelirken yani milletvekili olduğuna da inanamıyorsunuz. Yani tanırırsanız ancak bilirsiniz. Yoksa bilemiyorsunuz, yani belli olmuyor.*

***Araştırmacı:** Yani halktan birisi gibi yaşıyor diyorsunuz.*

***Katılımcı 64:** Evet.*

Bu mesafe elbette her iki ülkedeki siyaset ve demokrasi kültürüyle de alakalıdır. Örneğin kendisiyle mülakat yapılan bir başka katılımcı Belçika'da siyasetçilerin halktan Türkiye'deki kadar uzak olmadığını şunları söyleyerek dile getirmiştir:

Son beş yılda Türkiye iyice bir böyle kapanmaya (başladı)... Kısıtlandı özgürlükler, düşünceler... Belçika'da öyle bir şey görmedim ben, duymadım da... Burada Belçika başbakanına ketçap falan sıkabiliyorsun yani, yolda görüp. Veya kralı bisiklet sürerken görebiliyorsun. Eleştiri yapabiliyorsun. Ama Türkiye'de zannediyorum ki, herhalde her eleştiriden hapse giren, yargılanan bayağı insan oldu. Cumhurbaşkanı'na hakaretten falan filan deyip... (Katılımcı 24, Erkek, 27, Çifte vatandaş, Brüksel)

Türkiye'de siyasetçilerin korumaları ve özel makam arabaları olması birçok katılımcı tarafından eleştirilmiş, Belçika'da böyle durumlar olmadığı dile getirilmiştir. Örneğin kendisiyle Anvers'te mülakat yapılan bir katılımcı, Limburg belediye başkanının bisikletle işe gittiğini anlatmakta ve Türkiye'de halkın vergilerinin korumalar ve makam arabalarına harcandığını söylemektedir:

Ya Türkiye'de en büyük sorun, hapis sorunu. Bu adamın gitmesi lazım. Türkiye bir rahatlayacak. Türkiye şu an rahat değil. Toplum. Halk mutsuz. Suratı asiik... düşüncelii... N'olacaksa olsun gibisinden... veya bir kıvılcım bekliyor. Gerçek diyom yani ben, insanların ruh hali var. Bir umutsuz, bir... bir beklenti var. O beklenti hep boşta. Ama bunda da şey var, politik var. Bir yandan politik baskı var. Bir adam... Yani düşün yaaa... Ya ben izliyorum televizyonu... Adam yani izliyorum uu... konuşma faul yaa... Ya bir... buradakiler yani... neyine şey yapıyor yani... gine adam tehdit, şantaj... Tehdit ediyor yaa! Ya bir cumhurbaşkanı kendi halkını tehdit eder mi ya? Ya ben dünyada ben böyle bir şey görmüyorum yaa! Burada olmuş olsa topa dikerler yaa! Ya burada başbakan iki tane korumayla, yani polis arabası eskortluk yaptı diye adamı görevden aldılar yaa... Sen kimsin lan dediler ya... Sen devletin malını nasıl kullanırsın, (dediler). Ben Limburg'dan geliyorum. Limburg'da belediye başkanımız vardı, şeker gibi adam. Ee, neyle dolaniyor? Pisikletle. "Günaydın" derdi bize. Pisikletle. Ne koruma var ne bi şey var... hiiiçbir şey! Pisikletle gidiyor işine... Pisikletle... bizim o gidiyor, Türkiye'ye bir bakıyorsun, belediye başkanı sanki şey... kral... yüz tane BMW'lerle, korumalarla böyle... ya... ne bu ya? Kimin parasını harcıyon? Bu millet bi de hak ediyor yani! Harbiden hak ediyor! Senin paran, benim param o yaa! Buradaki adam bisikletle dolaniyor. Koruma yok, bir şey yok. Burada seçim sistemi bilgisayarla yapılıyor, tak tak tak tak bitiyor. Propaganda da yok, bir şey de yok. Böyle cavcavlı bir şekilde. Herkes afiş asar. Afişini de koyarsın... Bu... (Türkiye'de) paralar dağıtmalaaar, rüşvetleer... bilmem... Hadi burada bi yap da görüym bakıym... Böyle bir sistem mi olur yaa... böyle... kimin parasını harcıyorsun sen? Kimin? Belediye başkanını görüyorum böyle... belediye başkanının on tane araba önde koruma... kendisi... Lan sen kimsin yaa! Sen kimsin! Senin adın üstünde "belediye"! Temizlik işlerinden sorumlusun... O ülkenin... uu... şehrin... Yani o belediye başkanı... Ne, belediye başkanı? Hizmet eri ya! Belediye başkanı dediğin oranın suyunu, kanalizasyonu, pisliğini temizleyen... Yani temizlik adamısın! Adı üstünde, belediyenin yani! Anlamın öyle! Bu böyle dedin mi... Mercedesleer, korumalaaar bilmem... Ya aklım ermiyor! Almıyor! Almıyor! Yani kimin parasını harcıyorsunuz siz yaa, kimin? (Katılımcı 39, Erkek, 54, Çifte vatandaş, Anvers)

Elbette bu tür durumlar tek sebep olmamakla birlikte, Belçika'daki siyasi kültürün Türkiye'den bu anlamda daha farklı olması ve seçmenler ile seçilen siyasetçiler arasındaki mesafenin fazla olmaması seçilen adayın dinini, etnik kimliğini, memleketini daha önemli; bu aday ile tanışıklığı ise daha olası kılmaktadır. Seçilenlere erişim olasılığı arttıkça da bu tür bağlantılar kaçınılmaz olarak değer kazanmaktadır.

Bu konu Liège'de yapılan bir odak grup görüşmesinde de gündeme gelmiştir ve katılımcılar Belçika'daki siyasi partiler ve parti liderleri hakkında neler düşündükleri, Türkiye ile karşılaştırdıkları zaman ne gibi benzerlikler ya da farklılıklar gördükleri sorulduğunda Belçika'da herhangi bir milletvekiline ya da belediye başkanına ulaşmanın çok kolay olduğunu, Türkiye'de ise mümkün olmadığını ifade ederek şunları söylemişlerdir:

Katılımcı 79: Çok farkı var. Mesela bir belediye düşün ki, Türkiye’de bir belediyenin yirmi tane goruması var. Yani...

Katılımcı 80: Burada adam bisikletten gidiyor.

Katılımcı 79: Hee... burada adam... bisikletten de değil, bisikletten de gitmiyi, yürüyor yaa, yürüyüş yapıyor. Yani burada herhangi bir yerde belediye başkanıyla görüşürsünüz, sıkıntı yok. Sokağa çıkar, senle oturur sohbet eder. Yani Türkiye’de bu mümkün gözüküyor da, sanki daha... uuu... sanki devamlı sarıyorlar. Yani eskiden görebileceğin, az da olsa görebileceğin insanları, şimdi (ellerini çırpıyor, bitti gitti anlamında) o da yok!

Katılımcı 80: Bizim millet biraz da şahşaaı seiyor. Yani en basit, buraya gelen Türkçe öğretmenlerimiz var. Onlar bile yani, bir Türkiye’de bir müdür olsun, bir şey olsun mesela, bayağı bir protokol... Biraz bizim orada çok. Ama burada biraz daha insanlar daha samimi, daha doğallar yani, öyle diyim. Hani öğretmen olsun, müdür olsun... Yani Türkiye’de normal bir ortaokul müdürü bile, işte lise müdürü bile adamın... şey sanki... başbakan sanki adam odasında. (...)

Katılımcı 80: Yani biraz daha insanlar, daha burada doğallar yani. Türkiye’dekiler biraz daha protokol içinde. Daha yapm... şey geliyor.

Katılımcı 79: Kendi insanlarımıza da anlatamıyorum. Ben ilk geldiğim sıralardaydı. Bazara gitmiştim, adam... seçim varmış o zaman. Adam pankartını almış, şöyle bir şeye basmış. Pankartını kendi gezdiriyor. Hani milletvekili seçilecek bu insan! Yav bizim Türkiye’de (gülüyor) bunu düşünebiliyor musun! Hani mümkün mü? Hani sanki git gide böyle daha şey oluyoruz. (...)

Katılımcı 79: İnsanlar... insanlardan kaçarak ne yapacaklar yani bunlar? Bürokrasiye bile yaklaşamıyorsun ki Türkiye’de. Hani bir işin düşse, kalem müdürü! Yaaav! Püffff... Böyle bir şey yok ya (gülüyor). Yani galem müdürü! Bir sefer bir aradım, tam dört gün kalem müdürünü aradım ya! Böyle bir şey yok, erişilemez... Mümkün değil. Sen başkana ya da...

Katılımcı 80: Türk milleti üniformayı daha çok seiyor, yani insanları üniformalaştırıyor. (...) (Belçika’da) insanlar biraz daha, aşmışlar bazı şeyleri.

Liège’de yapılan bir başka mülakatta da katılımcı Belçika’da makam sahiplerinin insanlarla daha iç içe olduğunu, Türkiye’de yanlarına yaklaşıp “merhaba” denilemediğini, yanlarında korumaları olduğunu ve yüksekte baktıklarını, bu şekilde olmasa işlerin daha kolay hallolacağını düşündüğünü söylemektedir:

(...) bizde bir de şu var yani, makam sahibi olan insanların, insanlara tepeden bakma gibi bir şeyi de var yani. Bunu da görüyorum ben. Mesela diyelim... Görüyorum, burada bir belediye başkanı, Avrupa’da, rahatlıkla çıkar, kahvede gider mesela, bir bardak çayını, kahvesini veya birasını neyse içerse içebilir. Ama bizde öyle değil. Bizde hemen arkasında üç beş tane şeyi oluyor, e koruması oluyor. Adamın yanına bile yaklaşamıyorsun, mer’aba bile diyemiyorsun yani. Bu olmamalı ya... Bu biraz bizde şey yani... aynı şey mesela başbakana da geçerli, bakanlara da geçerli. Yani biraz böyle yüksekte insanlara bakma şeyinden kurtulmamız lazım. (...) Onu kurtardığımız zaman biraz daha, işlerimiz daha kolay olur, daha kolay olur. (...) yani tamam, okudu, şey etti, cumhurbaşkanı oldu... e o da tabii... onun da yemeye ihtiyacı var, hava almaya ihtiyacı var, ne bileyim ben şeye ihtiyacı var. Ona ve aşağıdaki insan rahatlıkla bi ulaşabilmeli, onlan bi hâl hatır sorabilmeli yani, bunu da yapabilmeli, bu da önemli. Ha tamam, yani şeyin... emniyeti için mesela, yüksek insanların emniyeti için hadi olabilir de biraz aşırı oluyor yani, çok aşırı oluyor yani. (Katılımcı 77, Erkek, 62, Çifte vatandaşı, Liège)

Bir başka katılımcı da Belçika'da siyasetçilerin halkla beraber, kol kola, el ele gezdiğini söylemekte; pazarda gezerken Belçika'da ve Avrupa Parlamentosu'nda milletvekili ve aynı zamanda belediye başkanı olan biriyle karşılaştığını ve halktan korkuları olmadığı için koruma ile gezmediklerini söylemektedir:

Valla, şey, Türkiye'dekiler kendilerini dev aynasında görüyorlar. Korumasız gezemiyorlar. Bir yerlerinden korkuları var herhalde. Buradakiler de sokaklarda halkla beraber, kol kola, el ele geziyorlar. O çok iyi bir şey. Hani hiç "Ben dün akşam televizyona çıkmışım. Gördünüz mü?" (demiyor). (Gülüyor) Pazarda gezerken, düşünün, belediye başkanı, dedim ya hem Avrupa Parlamentosu'nda hem Belçika Senatosu'nda, parlamentoda, hem buranın belediye başkanı. Pazarı tek başına, elini kolunu sallaya sallaya, yanında hiçbir şey bile yok, kimse yok. Türkiye... Gerçekten Türkiye'deki insanlar, kendilerini dev aynasında mı görüyorlar? Ya bir insan eğer iyiyse, dışarıdan insanların nasıl ona zarar vereceğini düşünebilir ki? Yani ben şimdi bir şey yaparım birilerine, ondan sonra tek gezemem, çünkü birilerinin canını yakmışımdır. E Türkiye'dekiler öyle bana sorarsan bütün politikacılar öyle geziyorsa var bir korkuları. Normal değil. (Katılımcı 68, Kadın, 47, Çifte vatandaş, Liège)

Örneğin CHP'yi desteklediğini ve sempati duyduğunu, HDP'yi ve Selahattin Demirtaş'ı da beğendiğini ifade eden ve solun kendisi için sosyalizm, insan hakları ve hümanizm; sağın ise daha çok kapitalizm ve baskı anlamına geldiğini söyleyen, siyasi görüşünü de geçmişten beri sol olarak niteleyen Katılımcı 4, Avrupa'da solun Türkiye'de ise sağın desteklenmesinin bir çelişki olup olmadığı sorusuna şöyle yanıt vermiştir:

Katılımcı 4: *Bir... tabii ki çelişki... burada bulunan insanlar, gettolaşmışlar. Belçika'nın şeyiyle falan bir yakından ilgisi yok, politikasıyla, üretilen politikayla... Ama seçimlerde oy kullanacakları zaman yine genelde... uuu... işte sosyal haklar falan diye... burada çünkü işsizlik parası falan alıyor, onun için gidiyor, ha sosyalistlere vereyim... Bir de daha çok gösterilen adaylar falan da, herkes burada genelde Brüksel'de, aynı yöreden, Emirdağ bölgesinden çıktığı için... hemşehricilik oyları şey yapıyor. Onun için adam hangi partideyse ona oy verebiliyor. Yani bir şey yok... Ha Türkiye'deki şeye gelince de, Türkiye'de de iktidarda olan (...) şimdi İslamcılar var, iyi kullanıyorlar. E İslamcılara veriyorlar yani. Halbuki Türkiye'de şimdi sosyalist bir parti olmuş olsaydı, şeyde, iktidarda, senelerce... Buradaki Türklerin hepsi sosyalist olurdu yani (gülüyor).*

Araştırmacı: *Peki yani benzer şekilde, bir insanın her iki ülkede sol partiye veya her iki ülkede sağ partiye oy vermesine tutarlı bir davranış diyebilir miyiz? Veya...*

Katılımcı 4: *E tabii, eğer bir ideolojiye sahipsek, tutarlı olmak lazım. Burada sol partiye (oy) veriyorsan, Türkiye'de de sol partiye vermen lazım. Ama buradaki insanlar, işte eğitimsiz insanlar, toplum cahil... Türkiye... Aslında buradaki insanlar, ekonomik nedenlerden dolayı babaları, dedeleri zamanında göç etmiş, buraya gelmişler. (...) İşte gettolaşmış, Türkiye'den, Türkiye'deki bağlardan kopulamamış haliyle... (...)*

Araştırmacı: *Yani daha çok Türklerin burada çıkar gözeterek, Türkiye'de ise daha çok ideolojik saiklerle mi...*

Katılımcı 4: Çıkar çıkar falan da değil aslında yani, buradaki gidişat öyle. Çünkü adam... İçlerinden birisi çıkmış, gidip Sosyalist Parti'den aday olmuş, sosyaliste veriyor, tanıdık! Öbürküsi bir sağ partiden, merkez sağdansa veya şeyse... Hristiyan Parti var mesela, orada aday vardı, ha onun çevresi... Akraba şeyi... oylaması, desteği yani. (...) Hemşehricilik yani. Hani bir şeyi yok, orada bir politik görüşü, ideolojii... Öyle bilinçli bir şekilde oy verme falan yok yani. Ha o yapar, oy kullanacak, hadi gidelim, kime verelim, bizim... aaa, bizim şey, hemşehri varmış, ona verelim... Ha Türkiye'deki de Türkiye'deki siyasetin etkisi altında kalmalarından kaynaklanıyor yani.

Bir başka katılımcı da Türkiye'de sağa, Belçika'da sola destek verilmesini çelişki olarak nitelemiş, "Burası bir getto, Emirdağ gettosu!" diyerek bu durumda hemşehriciliğin de rolü olduğunu söylemiş ve sol partilerin içerisindeki Türkiye kökenli siyasetçilerin de sağcı olduğunu ifade etmiştir:

Katılımcı 40: Şöyle... İu... Şimdi... az önce gettodan bahsettim. Burası bir getto, Emirdağ gettosu! Hemşehricilik de var. Şimdi... Bence bu Türkler arasında, bence bu hemşehricilik biraz ön plana çıkıyor, ben öyle düşünüyorum, yöreselcilik yani. Ondan da kaynaklanıyor. Gerçi buradaki... kendisi sağ görüşlü ama sol partiye üye olan... olanlar var. Ve Türkiye'de sağ partilere oy veriyorlar.

Araştırmacı: Yani aday... adayın kendisi de öyle diyorsunuz?

Katılımcı 40: Evet, adayın kendisi de öyle. Sol partiden (aday Belçika'da) ama Türkiye'de sağ partiye oy veriyor, bir numaralı AKP'li... Çok iyi konuştuğum birileri var.

Araştırmacı: Yani sizin birebir tanıdığınız?

Katılımcı 40: Evet, çok iyi konuştuğum. Yani aradığımda cevap veriyor ama AKP'yi hani şey yapan (destekleyen) insan...

Araştırmacı: Peki yani kendileri bu durumu nasıl değerlendiriyor?

Katılımcı 40: Ha işte onu bilmiyorum, onu yani işte... Belçika... tabii tepki gösteriyor... ha geçenlerde okudum okudum, geçenlerde... yani onlar da anlayamıyorlar. Onlar da büyük bir çelişki görüyorlar. Yani doğru yani şimdi... Diyelim şimdi biz birlikte oturuyoruz, içki içiyoruz, sen başka yere gidince başka birisiyle başını örtüp namaz kılıyorsun. Çelişki değil mi bu? Yani buna uu... aslında biraz da kanıksanmış oldu. Diyelim ki, şöyle diyelim, ikimiz burada oturuyoruz, yemek yiyoruz, içiyoruz. Buranın sahibi (...) bizi başka yerde görüyor, bu kez sen işte başın kapalı, ben de elimde tespih... Yani bukalemun gibi... bir insan... yani şey... çelişki... Ben yani buna karşıyım yani. Tamam bukalemun kendini korumak için yapıyor ama o insanlar ne için yapıyor? Tabii o da çıkar için yani. (...) Kor... ya tamam korumak için ama... ya burada korumadan ziyade çıkar yani... yani... her şey... çıkarıcı insanlar bir de bu toplumda fazla tutulmaz yani. Tamam, nerde çıkar... nerde... ne... ne kadar sürer onun çıkarı? O parti iktidar olduğu zaman. Ondan sonra ne olacak? Kimse yüzüne bakmayacak. O zaman nasıl koruyacak kendisini? Bir de o var. Bukalemun... bukalemundan çok farklı yani...

Sakman'ın (2015, s. 83, 84) çalışmasında, kendisiyle mülakat yapılan Belçika Milletvekili Fatma Pehlivan, Türkiyeli göçmenlerin Belçika'da kurmuş olduğu sivil toplum örgütlerinin çok içe dönük olduğunu, Almanya ve Hollanda'da kurulmuş

olanların bu konuda daha iyi olduğunu söylemekte ve Belçika için şu ifadelerde bulunmaktadır:

“(...) Gent daha çok Emirdağlılar. Emirdağ Yardımlaşma Derneği var, Belçika Emirdağ Birliği var, fakat aynı anda kaç tane köy varsa onların da derneği var. Bunlar güzel şeyler ama kültürel şeyler. İçe dönük. Bunların da olması gerekir ama siyaseti etkileme açısından daha bilinçli bir toplum olması lazım. Yani bir Özburunlu aday olursa Özburunlu olduğu için ona destek veriyorlar. Yani siyasi olarak değil. Siyasi kimlik, siyasi parti, o partinin programı nedir konularında ne kadar etkinler, soru işareti!”

Kurtoğlu (2005) da hemşehriliğe dayalı ilişki ağlarının formel örgütlenme biçimi olarak dernek veya vakıflara değinmekte, bunları hemşehrilik olgusunun ve ilişki ağlarının devamlılığına katkı sunan, ancak en fazla dışlayıcı örgütlenme şekli, olarak tarif etmektedir.

9.2.3. Göçmenlik Konumu ve Sosyal Haklar

Göçmenlik durumundan kaynaklanan yapısal ve bireysel etkenler, bireylerin ulusötesi siyasal katılımını önemli ölçüde şekillendirmektedir. Bu etkenler içerisinde sosyal haklara ilişkin düşünceler ve algılar, bu haklar bireylerin Belçika’daki yaşam kalitelerini doğrudan etkilediği için, oldukça belirleyici olmaktadır. Geleççi ve Köse’nin (2009, s. 226) belirttiği gibi Belçika, sosyal haklar bakımından Avrupa’nın en önde gelen ülkelerindedir ve gerek işsizlik durumunda ödenen işsizlik ücreti gerekse ekonomik durumu iyi olmayan kişilere yönelik verilen sosyal yardım parası zor durumda olan insanların hayatlarını kolaylaştırmada önemli bir işlev görmektedir. Yazarlar bu durumun özellikle Belçika’da yaşayan yabancılar açısından çok büyük bir anlam ifade ettiğine dikkat çekmektedir.

Çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcılar, sahip oldukları ideolojilerden bağımsız olarak Belçika’daki sosyal haklarla ilgili konularda genel olarak hemfikir gibi görünmektedir. En gergin ve tartışmalı geçen odak grup görüşmelerinde bile farklı siyasi ideolojilere sahip katılımcılar, Türkiye’ye dair meselelerde uzlaşamazken Belçika’daki sosyal haklara ilişkin konularda çoğu zaman ortak bir paydada buluşabilmiştir. Kendileriyle mülakat yapılan katılımcılar da sosyal hakların Belçika’da yaşayan Türkiyeli vatandaşlar için taşıdığı önemi sıklıkla dile getirilmiştir:

Türkiye'de yaşamının olumsuz tarafları var. İu... Şimdi Belçika'da devlet desteği biraz, yani sosyal olanaklar daha fazla. İu... Evlisiniz, eşiniz vefat etti, devletin size bir sürü sunmuş olduğu imkân var Belçika'da. Hani aç değil, açlıkta kalmıyorsunuz. Türkiye'de bunun gibi bir şey yok. Burada biraz daha garantidesiniz. İnsanlar açıkçası ona da güveniyor. Yani burada yaşayan insanlar... Dönmeyenlerin yüzde ellisi diyim, Türkler... Burada bulduğu imkanları bulamayacağı için... E devlet burada ev veriyor, çok ucuz fiyatlara... Yardıma muhtaç insanlara, geliri olmayanlara... Türkiye'de bunun gibi bir şey yok. E sağlık deseniz... Türkiye tamam, şu an sağlık konusunda biraz daha ilerde ama... Ücretler burada çok uygun. Yani muayene ücretleri olsun, ilaç ücretleri olsun. Dediğim gibi insanlar Belçika'da kalıyorsa, bence %50, %60 sebebi, devletin sunmuş olduğu imkanlar. E bi de Belçika biraz küçük bi ülke... 10 milyon nüfusu var. Fazla kalabalık değil, sakin. Devlet de ona göre insanlara... belli bi sistem kurmuş. Vergiyi esnaflardan toplayıp işsizlik parası olarak geri dağıtıyor. Bence insanların kalış sebebi o yaa... Devlet imkanlarının vermiş olduğu olanaklardır. (Katılımcı 24, Erkek, 27, Çifte vatandaş, Brüksel)

Ancak elbette katılımcıların her konuda uzlaşabildiğini söylemek mümkün değildir. Örneğin kendilerini sol görüşlü olarak tanımlayan bazı katılımcılar Belçika'da Müslümanların radikalleşmesine engel olunmaması, İslamcılara fazla serbestlik tanınması gibi meseleleri gündeme getirirken; kendilerini sağ görüşlü olarak tanımlayan bazı katılımcılar ise Belçika'daki okullarda başörtüsü yasakları, helal et kesimine dair düzenlemeler veya sünnet ile ilgili tartışmalar gibi meseleleri gündeme getirmiştir. Bunların dışında siyasetçilerin yolsuzlukları, partiler arası problemler ve krizler gibi meseleler, yine Belçika'daki önemli birer problem olarak katılımcılar tarafından ifade edilen konulardır.

9.2.4. Sosyalizasyonun Etkisi

Siyasi faaliyet nadiren bireysel izolasyon içerisinde gerçekleşmektedir (Huckfeldt, 1979, s. 579). Sosyal çevrenin, grup üyeliğinin ve bireysel kaynakların gerek bireysel gerekse toplumsal siyasal katılım üzerindeki etkilerine dair geniş bir literatür bulunmaktadır (Kenny, 1992). Leighley (1990, s. 463, 471), sosyal etkileşimin ve bireylerin siyaset hakkında tartışma ağlarının (*discussion networks*) niteliklerinin siyasi katılımı belirlediğine dikkat çekmektedir. Benzer şekilde Knoke (1990, s. 1042) da bireylerin sahip oldukları sosyal ağların yapısının ve kişisel olarak ilişki kurdukları insanlarla siyasi meseleleri tartışmalarının siyasal katılımlarını ve oy verme davranışlarını güçlü bir şekilde etkileyebildiğini, bu ağlar üzerinden taraflı içeriğin (*partisan content*) ve siyasi

bilgilerin aktığını (s. 1054) ifade etmektedir. Küçük ölçekli kişisel etkileşimler, bireyin daha geniş siyasi dünyaya ilişkin görüşlerini şekillendirerek onun siyasi yönelimini veya siyasi davranışlarını belirleyebilmektedir (Knoke, 1994, s. 42). Lake ve Huckfeldt (1998, s. 576), siyasi katılımı kolaylaştıran sosyal sermayenin kişisel ağlarda üretildiğini ifade etmektedir. Sosyal etkileşim, bireye başka türlü elde etmesi zor olabilecek bilgiler (örneğin bir mitingin yeri ve zamanı, bazı siyasi talepler ya da daha genel olarak yerel topluluk içerisinde siyasette kimin aktif olduğu gibi) sağlayabilmekte ve siyasi katılım üzerinde etkili olabilmektedir (Leighley, 1990, s. 462).

Sosyal etkileşim sayesinde bireyler siyaset hakkında bilgi toplama fırsatları yakalamakta ve kişisel kaynak kısıtlamalarının ötesine geçebilmekte, bu durum da siyasi katılımı kolaylaştırmaktadır (McClurg, 2003, s. 449, 451). Kranendonk ve Vermeulen (2019, s. 626) de siyasi katılımın sosyal özdeşleşme ve ağlar arasındaki etkileşimden nasıl etkilendiğini incelemektedir.

West (1961, s. 85), Amerika'nın küçük bir kasabası ile ilgili antropolojik bir araştırma projesi kapsamında, 1940 yılında oraya yerleşerek yapmış olduğu çalışmada “*Bir insan tıpkı anne ve babasının kilisesine muhtemel üye olarak doğduğu gibi, kendi siyasi partisine de doğar*” demektedir.³⁷¹ Siyasi parti tutmanın, Türkiye’de seçmen davranışını belirleyen en önemli etkenlerden biri olduğunu ifade eden Kalaycıoğlu (2022a, s. 175) da bu sözü Hyman’dan (1959, s. 74) aktararak Türkiye’de büyük bir seçmen kitlesinin sadece bir aileye değil, aynı zamanda bir etnik gruba, bir dine ve mezhebe ve bir de siyasi parti ailesine doğduğunun söylenebileceğini ifade etmektedir. Iyengar ve Krupenkin (2018, s. 202) de partizanlığın ve duygusal kutuplaşmanın (*affective polarization*) etkisiyle ailelerin ve sosyal ağların siyasi anlamda homojenleştiğine dikkat çekmektedir. Jennings vd. (2009, s. 790) de siyasi görüşlerin nesilden nesle aktarılmasında sosyal etki ve sosyal öğrenme süreçlerinin rolüne dikkat çekmekte ve ebeveynlerin siyasi meseleler hakkında açık, net ve tutarlı olduğu durumlarda çocukların ebeveynlerin siyasi yönelimlerini benimseme olasılıklarının arttığını belirtmektedir.

³⁷¹ Hyman (1959, s. 89, dipnot 9), benzer bir sonuç için yine Amerika'nın küçük bir şehrinde yapılan sosyal antropolojik bir çalışma olan Lynd ve Lynd'in (1929) çalışmasına atıfta bulunmaktadır.

Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bireyler de Türkiye’de nesilden nesle bir ideoloji aktarımı olduğunu, kendilerinin ya da çevrelerindeki insanların çoğu zaman ailelerinin desteklediği partileri desteklemeye devam ettiğini ifade etmişlerdir. Örneğin Liège’de yapılan bir odak grup görüşmesinde bir katılımcı bazı evlerin duvarlarında hâlâ Demirellerin, Ecevitlerin halılarının asılı olduğunu şu sözlerle söylemektedir:

(Belçika’ya gelen göçmenlerin) Türkiye’deki değerleri... hâlâ... değer olarak kaldı. Ama buraya gelince, işin içine maddiyat girdi. Maddiyat girince de buradaki maddiyat hangi tarafta daha meğilliyse, ona devam ettiler. Çünkü burada altyapıdan gelen bir şeyleri yok. Yani bir dededen oğula geçen bir miras yok. Ama Türkiye’de, biz daha Kurtuluş Savaşı’yla, Osmanlı’yla başlamış, böyle bir şeyimiz var, altyapımız var. Kurtuluş Savaşı’ndan sonra da işte böyle bir siya... Kurtuluş Savaşı’ndan sonra zaten siyasi partiler oluştu. Orada da dedemiz buna oy verdi, biz de ona oy verelim, işte diyip hâlâ torununun torunu... devam eden insanlar var hani. Hâlâ halılarımız asılı evlerde, köy evlerinde hâlâ Demirellerin, Ecevitlerin halıları asılı yani. Öyle bir durumdayız. Öyle olunca da devam ediyor. (Katılımcı 63, Kadın, 42, Çifte vatandaş, Liège)

Benzer şekilde AKP’yi destekleyen bir başka katılımcı da nesiller boyunca benzer siyasal ideolojiye mensup partilerin desteklenebildiğine değinmekte ve “bizim de mesela ANAP...” diyerek ailesinin de sağcı olduğunu dile getirmektedir:

Ya genelde bizim Türk toplumunda şöyle bir şey var, mesela aileden gelme bir oy verme olabiliyor. Çoğunlukta o var. Mesela benim... dedemden beri solcuyum ben, diyor. CHP’liyim diyor. Bazısı biz dedemden beri sağcıyız... işte dediğim gibi hani mesela... Bizim de mesela ANAP... Aile yapısı da biraz etkiliyor bunu. (Katılımcı 65, Erkek, 39, Çifte vatandaş, Liège)

Brewer (1991, s. 475), grup aidiyetinin belirleyiciliğine dikkat çekmekte ve sosyal benliğin, bireyleri kişisel çıkarları yerine grup adına hareket etmeye motive edebileceğini ifade etmektedir. Yazar, insanların ait oldukları gruplar için hayatlarını feda edebildiklerini ve sosyal psikologların bireysel düzeydeki bu “irrasyonelliği” açıklamak için söyleyecek çok az şeyi olduğunu söylemektedir. Siyaset söz konusu olduğunda da bireysel çıkarlarından çok kolektif çıkarları gözeterek oy kullanan ya da bu doğrultuda bazı politikaları destekleyen bireyler olabilmektedir. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcılardan da kendi siyasal katılımını açıklarken bu yönde ifadelerde bulunanlar olmuştur. Ancak Kranendonk ve Vermeulen (2019, s. 628), bu konuya dair oldukça önemli bir noktaya dikkat çekmekte ve grup çıkarları için oy vermenin yalnızca sembolik olarak algılanabileceğini, çünkü çoğu bireyin ulusal

politikaların tek bir oy ile belirlenmeyeceğini bileceğini söylemektedir. Benzer şekilde kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların araştırmacıya örneğin hükümetin gelecekte uygulayabileceği bir politika hakkında fikir belirtirken bireysel çıkarlarının önemsiz olduğunu ifade etmeleri de bahsi geçen politikanın gerçekten uygulanması hâlinde tarif ettikleri gibi düşünüp hissedeceklerinin bir teminatı değildir. Örneğin Brüksel’de bir kahvehanede yapılan bir mülakatta, bir katılımcı Türkiye’nin “mülteci sorunu”nu çözmek için sınır kapılarını açıp göçmenleri Avrupa’ya yönlendirmesinin iyi bir çözüm olacağını söylemekte, öyle bir durum gerçekleşirse kendisinin Belçika’daki yaşantısının olumsuz yönde etkilenip etkilenmeyeceği sorulduğunda ise yalnızca Türkiye’yi önemseydiğini “Benim ülkem rahatlıkla geçinsin, bura isterse zorlansın, bana ne...” sözleriyle ifade etmektedir:

Katılımcı 35: *Hepsini de... (Türkiye’ye gittiğimde sığınmacıları) çok gördüm hee, sıkıntılar başladı orada da. Dilenci gibi dileniyorlar. Sıkıntı çok. (...) Valla tek çözümü, kapıları açacaksın, Avrupa’ya... (Türkiye) kapıları açacak. Avrupa der, açma kapıları, ben bakarım, parasını veririm dedi, ama maalesef yalan. Avrupa’nın her dediği söz yalan çıktı.*

Araştırmacı: *Peki Türkiye kapıları açarsa sizin buradaki (Belçika’daki) yaşantınız etkilenmeyecek mi?*

Katılımcı 35: *Hiç etkilemez. Etkilesiin. (...) Olsun, olsun, olsun. Benim ülkem rahatlıkla geçinsin, bura isterse zorlansın, bana ne... Ben bugün buradayım, yarın burada değilim.*

Araştırmacı: *Yani siz Türkiye rahat etsin diyorsunuz?*

Katılımcı 35: *Tabii canım, ben Türkiye... (Yan masada oturan ve katılımcı olmayan bir erkek: Ablacım Türkiye’ye gitsin, on gün durmaz, geri gelir, sen bakma bunun lafına.) Türkiye benim için başka bir şey.*

9.2.5. Siyasi Partilerin Popülist Stratejilerinin Etkisi

Gerek Belçika’daki gerekse Türkiye’deki siyasi partiler, siyasi kazanç için göçmenlerin istikrarsız konumunu, farklı gerekçelerle araçsallaştırabilmektedir. Avrupa’daki sağ popülistler genellikle göçmenlere karşı daha düşmanca bir tavır takınmakta ve yerli Avrupalıların oylarını kazanmak için göçmen karşıtı söylemleri yaygınlaştırırken, sol popülistler genellikle daha sahiplenici ve ılımlı bir yaklaşım benimsiyor görünmektedir. Her iki popülizm türü de genellikle pragmatik kaygılarla yürütülse de göçmenler çoğu hâlde kaçınılmaz olarak Avrupa’daki sol popülizmin inşa ettiği “biz” kimliği kategorisinde yer almaktadır.

Belçika'daki sol partilerin ve sol kanat siyasetçilerin, popülizm çalışmaları literatüründe genellikle “popülist” olarak sınıflandırılmadığını veya etiketlenmediğini belirtmek gerekmektedir. De Cleen ve Van Aelst'in (2017, s. 99-100) belirttiği gibi, Belçika'ya ilişkin gerek ampirik araştırmalara gerekse teorik tartışmalara dayanan popülizm literatürü, Flaman Bölgesi'nde radikal sağ popülist bir parti olan *Vlaams Belang*'ın varlığından ve böyle bir partinin ülkenin Fransızca konuşulan kısmında olmamasından dolayı, büyük ölçüde ülkenin Flamanca konuşulan kısmına odaklanmaktadır. Ancak yazarların belirttiği gibi, daha az ölçüde, Belçika'daki diğer siyasi partilerin iletişimine de popülizm perspektifinden yaklaşılmış ve bazı durumlarda onlar da popülist olarak etiketlenmiştir. Dancygier'in (2013, 2014, 2017, 2018) Avrupa solu ve Müslüman seçmenler üzerine yaptığı çalışmalar bunların en önemlilerindedir. Dancygier'in (2017, s. 12, 92) belirttiği gibi, açık vatandaşlık yasaları ve seçim kuralları etnik azınlıkların yaşadıkları bölgeleri potansiyel olarak güçlü seçim bölgelerine dönüştürmekte, tercih oyları ile bireysel adayların seçim şansları önemli ölçüde artmaktadır.

Dolayısıyla, esasen Belçika'daki yalnızca sol partilerin değil, tüm siyasal partilerin bir politika önceliği olarak değil, bir anlamda “vitrin süslemesi” ve onun getirisi olacak oyları elde etme adına göçmen kökenli bireyleri üye olarak kaydetmek ve aday göstermek suretiyle onları araçsallaştırmalarına dikkat çekmek gerekmektedir. Örneğin kendisine siyasi görüşünü nasıl tarif ettiği sorulan bir katılımcı, şunları anlatmıştır:

Siyasi görüşüm biraz eklektik. İu... her partiden beni... bana hani uu... beni çeken bir şeyler var ama hepsini... hep... kesinlikle bir partiyi tutmuyorum. Burada, Belçika'da yani, bir zamanlar CD&V beni... Beni zaten (...) Belçikalı komşumdan dolayı, üye yaptım. Niye? Çünkü bir yabancı yüz göstermeleri gerekiyordu. Yani listelerinde... Yani illa, senin ne yaptığın o kadar önemli değil... Tek bir tane (yabancı koyup listeye), bak biz de yabancılarla (çalışıyoruz, diyorlar)... Niye? Oy toplayabilmek için. Ama CD&V'ye çok çok sıcak bakıyor muyum? Hayır. Zamanında SP.A'ylan biraz daha şeydik, o da olmadı. (Katılımcı 54, Kadın, 56, Çifte vatandaş, Anvers)

Liège'de yapılan bir odak grup görüşmesinde de iki kadın katılımcı, Türklerin oyunu almak için partilerin Türk aday göstermesinin üçüncü nesil göçmenlerin siyasette aktif olmasıyla daha belirgin hâle geldiğini düşünmektedir:

Katılımcı 91: (...) seçimden önce, mesela Türklerin oyunu almak için bir aday gösteriyorlar Türklerden ki, hani... Sen diyorsun ki...

Katılımcı 92: Onlar oraya atsın diye...

Katılımcı 91: O parti değil, sen o Türk var orada diye, yani çoğu insan orada o Türk var diye, oraya oyunu veriyor yani.

Katılımcı 92: *Ama o da, şimdi... Yani önce yoktu, yeni yeni yani bunlar çıktı.*

Katılımcı 91: *Önceden de vardı da, bu kadar belli olmuyordu.*

Katılımcı 92: *Önce, önce yoktu... Yok. Çok azdı. Benim bildiğim bir kişi vardı, tek bir kişi, öyle... Cheratte'tan. Tek bir kişi vardı. Bu şimdi yani... Yeni böyle... Bir de doğru, önce Türklerin öyle ileri gelen, ohuyan, dil bileniyoytu... Ta yeni yeni, artık işte ne bu...*

Katılımcı 91: *Üçüncü nesil...*

Katılımcı 92: *He biraz...*

Katılımcı 91: *Yani okudu, hani... İkinci nesilde de var okuyan ama, ilk gelenler zaten işçi olarak gelmiş.*

Katılımcı 92: *Hiç... Yani ilk gelenleri ben, öncekini anlatıyorum. Hiç öyle bir şey yoktu çünkü. Bir okuyup da, bir tıptı bitiren öğrenciy yoktu. Zaten ne... nerede okusun... Türkiye'den gelip nerede okusun adam... Gelmiş benim yaşımda, nerede okuyacak buraya... Yeni yeni böyle şeyler çoğaldı. (...)*

Katılımcı 91: *(...) E o yüzden oylar bölünüyor falan... ama oradaki de yani... Ben de dahilim yani. Çok fazla bir bilgimiz olduğu için değil. "Aaa, Türk var orada" (diyoruz), onu tanıyoruz. Oraya yöneliyoruz.*

Katılımcı 92: *Oraya (oy) atıyoruz.*

Kendisi de Sosyalist Parti'de bir dönem aktif siyasetle uğraşmış olan bir katılımcı, partilerin esas amacının Türk ve Müslüman seçmenlerden oy kazanmak olduğunu söylemekte ve bu topluluğun hakları için mücadele vermenin, partideki Türk ve Müslüman siyasetçilerin görevi olduğunu düşünmektedir:

Buradaki Türk toplumunun oylarını bir partiye kanalize etmek için bir yöntem, seni partiye almaları. Yoksa senin kara kaşın, ela gözünden dolayı değil. Senin iyiliğinden dolayı değil. Burada bir parti kavgası, oy kavgası var. Biz bu oyları nasıl partimize aktarırız düşüncesidir önemli. Geri kalan hikaye. Senin benim iyiliğim... Türk toplumunun, Müslüman toplumunun iyiliğini düşünüyem değil. Dolayısıyla bu, o mücadeleyi vermek bizim üzerimizdedir. Ben buranın vatandaşıyım kardeşim, senin vatandaşının bu hakkı var, ben de bu haktan yararlanmak durumundayım. Çalışıyorum, vergimi ödüyorum, Müslümanım (ya da) değilim seni ilgilendirmez. O haklar doğrultusunda güçlü olacaksın ve hangi partide olursa olsun hakkını arayacaksın. Ama... dolayısıyla ben kendimi veya bu Türk toplumunu Hristiyan partisinde göremiyorum. (...) Şimdi Parti Sosyalist çok mu iyi? (Gülüyor). Şöyle söyleyeyim, uu... Parti Sosyalist de Türklerin jenosit yaptığı konusunda söylemleri olan... Iuu... Müslüman toplumuna karşı olan... Iuu... tutumlar sergileyen (...) bir parti. Ama şimdi bu siyaseti yapacaksan, birileriyle yapacan. Kendi başına yapmaya kalkayım desen, yani bir parti kurayım desen, başaramazsın. Iuu.. Buradaki objektif (amaç) şu, kralın yanında olup kendi çıkarlarını kralın yanında savunmaya çalışmak. Kötülerin iyisi diyeyim. Parti Sosyalist, kötülerin iyisi. Dolayısıyla, mesela burada bir şey oldu. Özellikle Müslüman kesime hitap edecek partiler var, böyle küçük. Ve onlar piyasaya çıktılar, geldi hatta, özellikle camilerde propaganda yaptılar. Iuu... Şeyden öteye geçemedi. Yani Müslüman olan... belki Parti Sosyalist'te veya bir başka partide ilerleyebilecek insanların önünü kesme durumunda kaldılar.

(Katılımcı 90, Erkek, 53, Çifte vatandaş, Liège)

Bu katılımcı, kendisini de "solcu" olarak niteleyemediğini de şu sözlerle ifade etmektedir:

Benim siyasi tercihim burada, Türk toplumunun çıkarları yönünde oldu. Türkiye'ye gittiğim zaman, ben kend... açık söyleyeyim, ben kendimi solcu birisi olarak göremiyorum. (...) Sağcı mıyım? Yani eğer bir kategori yaparsak... Ben adlandırmayı da sevmiyorum. Ama solculuğun getirdiği bir ön yargı var. Yani bizim özellikle kırsal kesimde, CHP zamanından kaynaklanan, bu camilerde Kur'an'ın yasaklanması... Çok eskileri konuşturduğun zaman, onların bir ön yargıları var. (...) İşte CHP ezanı yasa... uuu... Türkçeleştirdi. Camide jandarma gönderdi, Kur'an-ı Kerim öğrenmesini engellemeye çalışıldı falan filan... Onun bıraktığı çok derin izler var. Dolayısıyla o derin izlerin çocuklara aktarılan bir yönü var. Belki bizde de biraz öyle oldu biliyorum. (Katılımcı 90, Erkek, 53, Çifte vatandaş, Liège)

Elbette yurt dışında yaşayan Türkiyeli vatandaşlar yalnızca Belçika'daki siyasi partilerin değil, Türkiye'deki partilerin de popülist stratejilerine maruz kalmaktadır. Arkılıç (2021, s. 1), Türkiye'de popülizmin son dönemde yükselişte olduğunu, ancak bu seçimsel olgunun henüz ulusötesi alana genişlemesinin sistematik bir biçimde ele alınmadığını ifade etmekte ve bu durumun, Türkiyeli vatandaşlara yurt dışından oy kullanma hakkı tanınmasının görece yeni bir durum olmasından kaynaklanıyor olabileceğini söylemektedir. Daha önce değinildiği gibi, yurt dışında ikamet eden vatandaşlar için bedelli askerliğin kolaylaştırılması, yurt dışından dövizle prim ödeyerek Türkiye'de emeklilik hakkı elde edilebilmesi, vergilerde birtakım kolaylıklar sağlanması gibi icraatlar katılımcıların da dile getirdiği, seçmen davranışlarını belirleyen bazı popülist uygulamalardır:

E tabii, önemli olan icraat yani... Mesela yurtdışındaki Türklerle ilgili çok güzel, yeni hükümetimiz şeyler yaptırdı. Erdoğan mesela ikinci emekliliği çıkarttı. E çok... Şu sorsan bizim Türk, çoğu vatandaşın hanımları emekli oldu. Ha tamam, bedava olmadı yani, bir meblağ verdiler, para verdiler, e ne güzel şimdi Türkiye'de de paran birikiyor gidiyorsun, e burada da kendi kazancın var. E senin... şey yok... E bu normal olarak, bilmiyorum, Belçika kanununda, siyasetinde var mı? İkinci bir (emeklilik)... Yani zaten şeylerde soruyorlar yani, yıllık... sene sonunda şey dolduruyorsun... veya sene başında, vergilendirme sistemi. Orada soruyor. Bu Belçika'dan hariç kazancın var mı diye. Ama onları deklare ediyor mu, etmiyor mu, onu bilemiyorum yani, o konuda... Benim yok yalnız. Türkiye'den herhangi bir... geçen sene gittiğimde sorduydum, sigortam olmadığı için herhangi bir şeyim yok. Ama ben şu anda bir şey görmüyorum ki yaani... Benim aldığım param şu anda bana yetiyor yani. Ha olur mu gelecekte, bilemem tabii ki. (...) Çifte emeklilik olmuş oldu yani. Hem buradan hem Türkiye'den... (...) maaşa bağlandılar. E bunları yaptı mesela Türkiye'deki hükümet. Bu büyük bir nimet bizim için yani. (Katılımcı 77, Erkek, 62, Çifte vatandaş, Liège)

Kendisiyle mülakat yapılan katılımcılardan biri, eşinin çalışıp kendisinin çalışmadığını anlatırken aslında eşinin Türkiye'den direkt emekli olabileceğini, ancak bu haktan yararlanmayı doğru bulmadıklarını şu sözlerle dile getirmiştir:

Şu anda eşim çalışıyor, kendisi halen çalışıyor. (...) 57 yaşında. 61' ece mecbursun çalışmaya zaten burada (Belçika'da). Emeklilik gibi bir şansın yok. Ama Türkiye'den direkt emekli oluyor, biz o haktan yararlanmak istemiyoruz. Niye biliyor musun? Çünkü gayrimeşru para. Ya buradan almaacın, ya oradan! Bunu yapan Türkler çok. Ama biz öyle şey paralara tenezzül etmiyoruz. Yani bunu bir hırgızlık olarak görüyoruz yani. (...) Şimdi bir vatandaşın hakkını yiyorsun. Ben buradan 1.700 Euro emekli parası alacağım, oradan da 1.400 alacağım! Bırak oradaki ihtiyacı olan... Devlette kalsın para. (...) Alınıyor! Ama bu yasal hakkın, ama kanuni değil ama... Benim çok tanıdığım Türkler var, aynı şekilde para alıyorlar. Ben itiraz ediyorum zaman zaman. Çünkü diyorum bak, Türkiye devletinin o 1.400 lira. Orada çöpte ekmek toplayan adamlar var! Yani bu para hakkınız değil, ihtiyacınız da yok üstelik! Yani, aha ki hakkınız, yani ihtiyacınız da yok? Nereye ihtiyacınız var? Urfa'da adam çöpte ekmek topluyor? Doğu bölgede ekmek topluyor? Öyle değil mi? Aha sen Türkiye'de yaşıyorsun. Ben bunlara hep karşı çıkıyorum. (...) Şimdi burada, bak sana bir şey söyleyeyim, Belçika Avrupa'nın, demokrasinin beşiği. Niye bilyon mu? Tüm hakların var. (...) Devreye ikinci bir adam sokmana hiç gerek yok, ne hakkın varsa alırsın. Ha dil bilmemek bir avantaj, onu da söyleyeyim sana. Fransızca'yı tam bilmedim diyorsun, işte okuyamadım... Yanlış yaptığın zaman adam o özrünü kabul ediyor. Çünkü sen tam dili kavramamışsın. (...) O avantajı da var Türklerin, onu da söyleyeyim. (Katılımcı 78, Erkek, 53, Çifte vatandaş, Liège)

Bazı katılımcılar Türkiye'de yabancı olmanın daha avantajlı olduğunu düşünmektedir:

(...) Benim kardeşim sadece Belçika vatandaşı, Türk vatandaşlığından çıktı. Türkiye'de yabancı vatandaş olmak daha avantajlı, onu gördüm. (...) Hani araba aldıklarında ÖTV ve KDV ödemiyorlar, ev aldıklarında vergi ödemiyorlar... Sınavlara, yabancı öğrenci sınavı diye, YÖS diye bi sınav var. Ona giriyorlar, istedikleri bölümü kolaylıkla, rahatlıkla kazanabiliyorlar. Yani baya bi avantajı var yabancı olmanın Türkiye'de. (...) Yönlendiren biri olsa ben de o sınava girerdim açıkçası. Ben yönlendirdim onu da, o da baktı araştırdı, mümkün. Başvurduk, vatandaşlıktan çıktı, sonra sınava girme hakkı kazandı. Girdi, kazandı, okuyor şu anda. (Katılımcı 24, Erkek, 27, Çifte vatandaş, Brüksel)

Bir başka katılımcı da AKP'nin bedelli askerlikle ilgili uygulamasının oy kazandırdığını düşünmekte ve bu icraatları şu şekilde eleştirmektedir:

(Türkiye'de bedelli askerlik) şu an 1.000 Euro sadece! 1.000 Euro veriyorsun, askerlikle hiç alakan kalmıyor. Bu kadar basit... (...) 35 yaşa kadar vaktin var ödemek için. (...) Şimdi 6.000'den 1.000 Euro'ya düştüğü için herkes ödedi yani... Herkes! Aha bitti... Ama işte böyle insanlar oy kullanma hakkını buluyorlar kendilerinde. Sen 1.000 Euro'ya kendini kurtardın, o adam orada 18 ay boyunca askerlik yapıyor, yarın savaşa o gidiyor. (...) Abi o zaman tamam, oy kullanma? Eyvallah, saygı duyarım, (savaşa) gitmek istemiyorsun, askerlik yapmak istemiyorsun, burada bir hayatın var, (...) eyvallah da, sen o zaman niye oy kullanıyorsun? Niye başkalarının hakkını yani... Karar... Başkaları hakkında karar veriyorsun? "Aaa yok, ben de Türk milletiyim!" (diyorlar). Tamam da, o zaman git askerlik yap? E o kadar çok şeysen yani, ülkeni düşünüyorsan git askerlik yap? Yarın savaş çıkarsa gidecek misin? (...) Televizyonda izlemekten başka hiçbir şey yapmayacaklar. Ama oy oldu mu, hemen direk... hemen direk bir şey oluyor... Mesela direk... Evet-hayır seçimi geldiği zaman... inan bana, hiç kimse sormadı bile, "hayır" ne? "Hayır"ı soran yok... (...) bi havalalar işte (...)

bizim cumhurbaşkanımız güçlü tarzında... Ama o şey değil yani... (...) Mesele o değil. (...) Mantıkla düşünmeden karar veriyorlar. Ya tamam Erdoğan... Erdoğan ne derse o, başka bir şey yok... Hiçbir şey yok. Yani kafalarında başka hiçbir şey yok. Yani bakmıyorlar bile yani, anayasa... Bir elinde telefon var, son model telefonlar var. Bir git, evet-hayır ne anlama geliyor, bir oku. Bu kadar basit. (...) "Evet" (veriyorlar) direk, konu kapandı. (Katılımcı 22, Erkek, 26, Çifte vatandaş, Brüksel)

Görüldüğü gibi katılımcılar, Türkiye’de AKP hükümetinin, Belçika’da ise sol partilerin kendilerine yönelik popülist stratejilerine maruz kalabilmekte ve bunlardan çeşitli şekillerde etkilenebilmektedir.

9.2.6. Kamu Hizmetlerinden Memnun Olup Olmamanın Etkisi

Her iki ülkedeki kamu hizmetlerine dair görüşler de yine bireylerin siyasal katılımını belirleyen önemli etkenlerdendir.

Türkiye’de 2000’li yıllarda sağlık politikalarında önemli değişimler gözlenmektedir. (...) 2003 yılında Sağlıkta Dönüşüm programı ile gündeme gelen bu değişim ve dönüşümler, Sağlık Bakanlığı’nın görev ve yetkilerinden başlayarak sağlık hizmetlerinin her basamakta örgütlenmesini, finansmanını ve sağlık emek gücü ile ilgili politikaları neoliberal bir anlayışla kökten dönüştürmüştür. Birçok ülkede olduğu üzere Türkiye özelinde de uluslararası örgütlerin reçeteleri ile gündeme gelen bu değişimlerin temel paradigması, sağlık hizmeti sunumunun, finansmanının ve sağlık emek gücü istihdamının devletin sorumluluğundan çıkarılıp mümkün olduğu ölçüde piyasanın ellerine bırakılması olarak tanımlanabilir. (Yenimahalleli Yaşar, 2017, s. 103).

Örneğin bir katılımcı, Belçika’daki ve Türkiye’deki sağlık sistemlerini karşılaştırarak Belçika’da sağlık hizmetine ulaşmanın daha zor ve çetrefilli olduğunu; Türkiye’de parası olanların sağlık hizmetine çok rahat ulaşabildiğini, istediği tedaviyi uygulatabildiğini, bir de tanıdığı varsa sürecin daha da kolaylaştığını ifade etmiştir:

Bize göre, evet Türkiye baya bi ilerledi. Türkiye'deki yaşananları bilmiyorum ama bize göre çok ilerledi. Mesela burada (Belçika'da) en basitinden, bir doktordan randevu alıyorsun, üç ay sonraya veriyor sana randevuyu. Ev doktorların varsa gidiyorsun ona görünüyorsun. Ama bir uzman! Diyorsun ki "benim bir gözümü göz doktoru görsün", altı ay! Göz doktorundan randevu almak! (...) Ben bel fitiğinden rahatsız olduğumdan MR çekirmek için bir buçuk ay attılar bana. Bir buçuk, iki ay öyle bir şey attılar. 15 tane hastane aradım erkene alabilmek için, yok! Özel çekireyim, yok! Param... Eeveet, ben diyorum 300 Euro, 500 Euro vericeem, gidiceem, çektiriceem, MR'ımı alıcam! Yok! (...) Paran olduğu halde yapamıyorsun! (...) Doktora randevuyu arıyorsun, işte beyin cerrahinin bakmasını istiyorduk, burada büyük bir profesör var, tamam hadi o profesör... Adamlarla kontak kuramıyorsun. Mail yazacaksın, mailine bakacak, senin durumunu araştırarak, (MR görüntüsünü içeren) CD varsa CD'ni gönderiyorsun... (...) MR'im yoktu benim o anda. İı... Burada MR'da çok büyük bir sıkıntı... (...) Elimde scanner raporlarım

vardı, onları gönderdim filan... Önce mail gönderiyorsun, mailine sana cevap veriyor. Haa dedim, baktım, cevap geldi, aaa dedim, tamam (randevu) verecekler, telefon ettim, bir ay sonraya randevu verdi. Ama ben sancıdan duramıyorum yani. (...) sonunda ameliyat oldum. Çünkü hani artık tamamen (fitik) patlamıştı, bacağımı hissetmemeye başlamıştım. (...) İşte oydu buydu derken yani benim 4-5 ayım zehhhir oldu bana! (...) Yani hani bunları görünce de ya diyorsun, lanet olsun, paramla, şeylee... Ve para veriyorsun, o kadar para veriyorsun! Hani işte gidiyorsun, “ameliyat olcam” (diyorsun). “Aaa, istiyorsan evet yapalım” yani demiyorlar zaten, (...) ameliyata uygun görmedikleri için... Ama hani bir sonuca varabilmek için çok çabalıyorsun. (...) Ha Türkiye’de ama öyle değil! İstedığın zaman, paran varsa zaten direk her şeyi yapıyorsun, bir de tanıdığın varsa ooo! Hiç! Bir şey sorulmuyor. (...) Zaten Türkiye’de hallettim. (Katılımcı 33, Brüksel, 45, Çifte vatandaş, Kadın)

Ancak belirtmek gerekir ki, katılımcıların özellikle sağlık hizmetleri gibi konulara ilişkin görüşleri, yaşadıkları bölgelere ve kendi bireysel tecrübelerine göre birbirinden oldukça farklılaşabilmektedir. Örneğin bir başka katılımcı da, gelecekte Türkiye’de yaşamayı çok istediğini, eğer bu isteği gerçekleşirse Belçika’nın sağlık hizmetlerini arayacağını söylemiştir:

Mesela ben Türkiye’de (...) buranın nesini ararım diye sorarsanız, sağlık hizmetlerini ararım. Çünkü burada sağlık hizmeti daha iyi veriliyor. (...) Nüfus daha az, belki de ondan. (...) Bir hasta olduğunda mesela, burada refakatçi hiç istemiyorlar. Hemşireler bakıyor. Türkiye’de mecbur bir refakatçi isteniyor. Hani özelde bile yatsan. Yani bu gerekli orada. O yönden bayağı hani burayı ararım. (Katılımcı 91, Kadın, 53, Çifte vatandaş, Liège)

Bu bağlamda kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların her iki ülkedeki kamu hizmetlerine dair düşünce ve yorumlarının da farklılaşabildiğini, ancak Türkiye’de AKP hükümetini destekleyen birçok katılımcı da dahil olmak üzere, genel olarak katılımcıların Belçika’yı kamu hizmetleri yönünden Türkiye’ye göre daha ileride bulduklarını ifade etmek mümkündür:

Burada (Belçika’da) eğitim serbest, okumak isteyene. Türkiye’deki sınavları duyuyoruz sade... (...). Üniversitelerin durumu zaten... (...) burada liseyi bitiren bir öğrenci, iyi bir liseyi, en azından iki üç tane dil biliyor. Maalesef Türkiye’de bitiren öğrenciler “This is a pencil” (“Bu bir kalem” diyebiliyor), bu kadar bir İngilizce, “a book” (“bir kitap”) falan... Bu kadar bir yabancı dil biliyor, eğitim seviyesi düşük yani orada (...), iyi görmüyorum ben. (Katılımcı 49, Erkek, 45, Çifte vatandaş, Anvers)

Bence en büyük eksiklik, Türkiye’de eğitim. (...) bence şöyle bi açık var, hani normal çalışan bi işçi günlüğü, yani çok cüzi bi miktara çalışıldığı için belki de gençler, hepsi üniversiteyi okumayı istiyor. Hani kimisi okuyamıyor, kimisi okuyor bitiriyor, kontenjan çıkmıyor. Bu da bence şeyden dolayı, bu... emeğinin karşılığını alamadığından dolayı diğer mesleklerden... Orada da bence bi açıklık var yani, haksızlık var. (Katılımcı 12, Kadın, 33, Çifte vatandaş, Brüksel)

Tabii Belçika'da iyi bu, bu hizmetlerin hepsi iyi bir şekilde veriliyor. İnsanlara kültürel hizmette veya diğer açılarda... insani boyutlarda hizmet veriliyor. Ama Türkiye'de böyle bir şey olduğundan, bizim buradan gördüğümüz kadarıyla, söz edemeyiz yani. (Katılımcı 4, Erkek, 58, Çifte vatandaş, Brüksel)

9.2.7. Medyanın Etkisi

Kitle iletişim araçları ve özellikle televizyon, yalnızca bilginin erişilebilirliğini değiştirmemiş, siyasetçilerin ve partilerin tutumlarını ve kendilerini sunma biçimlerini de etkilemiştir (Weßels vd. 2014). Türkiye’de medyanın seçimlerdeki rolü üzerine yapılmış çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak doğrudan Avrupa’daki Türkiye diasporasının ulusötesi seçmen davranışı üzerine medyanın etkisi konusunda fazla çalışma bulunmamaktadır. Adar’a (2019, s. 19) göre, Türkiye medyasının yaklaşık yüzde 90’ı siyasal ve finansal olarak AKP hükümetine bağımlı durumdadır ve Doğan Medya Grubu’nun Mart 2018’de Demirören Holding’e satılmasından bu yana en çok izlenen on televizyon kanalından dokuzu ve en çok okunan on ulusal gazeteden dokuzu hükümete yakın şirketlere aittir. Aydın (2018), Türkiye medya ortamının Erdoğan ya da hükümet yanlısı medya ve muhalif medya olmak üzere iki kutba ayrıldığını ve hükümetin medya üzerindeki kontrolü sebebiyle artık ana akım medyanın varlığından söz edilemeyeceğini ifade etmektedir.

Gencil Bek (2004, s. 382), TRT’nin ticari televizyon kanalları gibi haberleri sansasyonel bir biçimde veya magazinleştirerek vermese de siyaseti parlamenter faaliyetlerle sınırladığı ve halka hükümet hakkında eleştiriden muaf bilgiler verdiği için diğer Avrupa ülkelerindeki resmî kanallardan ve BBC gibi görece daha demokratik örneklerden farklı olduğunu ve özerk bir yapısı olmadığını belirtmektedir. Öte yandan, Katılımcı 55’in belirttiği gibi, bu çalışmanın verilerinin toplandığı 2017 yılında Türkiye, toplam 73 tutuklu gazeteci ile, dünyada en çok gazetecinin tutuklandığı ülke olmuştur (CPJ, 2017).

Türkiye’de yaşanan toplumsal sıkıntılar zaten net. Hani yani dünyadaki en çok tutuklu gazetecinin olduğu ülke Türkiye, en çok basın emekçilerinin tutuklandığı yerdir Türkiye. Öyle ki G20 zirvesinde bile hani, gazetecilere soru sorma imkânı verilmiyor yani. Herkes, bütün ülkeler cevaplıyor; hani bizim kendi temsilcilerimiz gazetecileri fırçalıyor hani... G20 gibi büyük bir zirvede bile bu yapılabiliyorsa, hani Türkiye’de... çok fazla basın emekçilerinin... hani bu anlamda yeri olmadığına inanıyorum. Ben kendim de basın emekçisiydim, benim de sarı kartım vardı. Birçok hani olumlu ve olumsuzluğunu, hani oradaki dönemi de gördüm. Ama yani Belçika’da yaşamının bireysel bir kurtuluş... bir yanı var. Ama toplumsal olarak

kimseyi rahatlatmıyor yani hani. (...) Türkiye’de hani, aksi takdirde yaptığımız bir haber ya da yaptığımız bir basın açıklaması bile... Yani basın açıklaması anayasal bir hak, ülkede... ama hiç anayasaya uyan yok yani. (Katılımcı 55, Erkek, 27, Çifte vatandaş, Anvers)

Bir başka katılımcı da Türkiye’de basın özgürlüğü olmadığına dair düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir:

Türkiye’de artık gazete takip edemiyorum, çünkü biliyorsunuz bence artık bir şey yok. İnsanlar, gazeteciler istediği şeyleri yazamıyorlar. O yüzden artık takip etmek... Mesela geçen sene, ondan önceki sene, her seferinde Antalya’da plaja gittiğimde muhakkak bir gazete alırdım. Artık almıyorum. Çünkü gerek yok. İstedikleri şeyleri yazamıyor insanlar. (Katılımcı 2, Kadın, 40, Çifte vatandaş, Brüksel)

De Vreese vd.’nin (2011, s. 184) belirttiği gibi, siyasi farkındalığı yüksek bireyler siyasi konular hakkında daha fazla ve daha derin düşünmektedirler. Buna ek olarak yazarlar, siyasi olarak daha bilinçli bireylerin medya çerçevelerine (*media frames*)³⁷² maruz kalma ve edindikleri yeni bilgileri kavrayıp onları kendi düşüncelerini (yeniden) oluşturma süreçlerine entegre edebilme konusunda daha yetenekli ve motive olduklarını söylemektedir. Gerçekten de özellikle Türkiye’de sağ, Belçika’da solu destekleyen birçok katılımcı Türkiye gündemini ya hiç takip etmemekte ya da ağırlıklı olarak Türkiye’de TRT’yi ve ana akım medya kanallarını takip etmektedir. Örneğin Brüksel’de yapılan bir odak grup görüşmesindeki iki kadın katılımcı, Türkiye’deki televizyon kanalları ve gazeteler hakkında neler düşündükleri sorulduğunda da şu diyalog gerçekleşmiştir:

***Araştırmacı:** Türkiye’deki kanallar için veya Türkiye’deki gazeteler için ne söylersiniz? Yani şu gazete veya şu kanal şöyle haber yapıyor dediginiz?*

***Katılımcı 26:** Ben bakmadığım için, okumadığım için...*

***Katılımcı 25:** Yok... ben... bilmiyorum. Her zaman diyorlar, TRT her zaman en doğru yayını veriyor diye, en doğru haberi veriyor diye. Tek bunu duydum ve gerçekten daha bi... oturaklı bi haber veriyor. Mesela paparazzi şu bu, şu artist bunu yapmış falan, bunun üzerinde durmuyorlar yani...*

***Araştırmacı:** Yani daha ciddi ve güvenilir buluyorsunuz?*

***Katılımcı 25:** Hı hı, evet. Yani ben ve eşim zaten, çocuklarla da olsun yani, TRT’yi bağlıyoruz yani internete, televizyona falan... Yani haberleri hani dinleyeceğimiz zaman böyle aile olarak onu bağlıyoruz. Yoksa... Yani eşim de sürekli diyor, çocuklara da diyor, yani TRT... TRT’nin haberlerine bakın diye.*

³⁷² Yazarlar (2011, s. 180) “*media frame*” kavramını vatandaşların siyasi, ekonomik ve sosyal konuları anlamaları ve düşünmelerine yönelik olarak o konuların belirli yönlerine yapılan olumlu, olumsuz ya da tarafsız vurgular olarak tarif etmektedir.

Kendisiyle Brüksel’de mülakat yapılan ve Belçika’da Emir Kır’ı tanıyıp desteklediğini ifade eden ancak Kır’ın partisinin ismini bilmeyen; Türkiye’de ise AKP’yi ve Erdoğan’ı destekleyen bir katılımcı ile gündemi takip edip etmediği ve hangi kaynaklardan haber aldığı sorulduğunda şu diyalog gerçekleşmiştir:

Araştırmacı: *Peki yani genel olarak Türkiye, Belçika veya dünya gündemini takip ediyor musunuz?*

Katılımcı 27: *Türkiye gündemini çok takip ediyorum ama Belçika’yla alakalı hiçbir bilğim yok. Ara sıra işte burada bir Türk gastesi var, Belçika’yı takip ediyor, biz de ona bakıyoruz.*

Araştırmacı: *Hangi gazete dediğiniz?*

Katılımcı 27: *Bel-Türk diye bir gaste. İnternette mesela onun şeyi var, Facebook’ta. Ara sıra paylaşıyor bir şeyler. Oradan takip ediyoruz. Milletvekili var, o da... Facebook’ta işte şey, tanıdık... Oradan görüyoruz, ne bittiğini...*

Araştırmacı: *Hangi parti dediğiniz?*

Katılımcı 27: *İşte Emir Kır’ın partisi SDP mi? Öyle bir şey...*

Araştırmacı: *Sosyalist Parti.*

Katılımcı 27: *Heee...*

Araştırmacı: *Peki yani Türkiye gündemini daha çok nereden takip ediyorsunuz?*

Katılımcı 27: *Televizyondan. (Birisi bir şey söylüyor, anlayamıyorum). Evet emmoğlu...*

Araştırmacı: *Yani hangi kanalları...*

Katılımcı 27: *Eyvallah emmoğlu.*

Araştırmacı: *... hangi kanalları takip ediyorsunuz?*

Katılımcı 27: *TRT’den başka hiçbir şey seyretmiyorum. TRT 1, TRT 2, TRT 3, TRT Müzik, TRT Diyanet, TRT Belgesel...*

Araştırmacı: *Bütün TRT kanallarını...*

Katılımcı 27: *Heaa, başka hiç... Ara sıra Beyaz TV’de güzel filmler çıkıyor akşamları. Sosyal faaliyet, hepsi o.*

Araştırmacı: *Yani diğer kanalları güvenilir mi bulmuyorsunuz? Veya...*

Katılımcı 27: *Yoo... TRT... Başka hiçbir şey seyretmiyorum.*

Türkiye’de AKP’yi destekleyen katılımcılar sıklıkla TRT’yi izlediğini ifade etmiştir. Her iki ülkede solu destekleyen bir katılımcı ise Türkiye medyasının Belçika’da yaşayan vatandaşlar üzerindeki etkisi hakkında şöyle düşünmektedir:

Bu televizyonların falan da şeye, çanak antenlerle falan da yaygınlaşmasından ötürü, Türkiye buradan bir şeyle idare ediliyor gibi yani. Bugün bütün aileler aynı Türkiye’deki gibi burada... (Katılımcı 4, Erkek, 58, Çifte vatandaş, Brüksel)

Her iki ülkede solu destekleyen katılımcıların genellikle daha muhalif medyayı takip ettiğini söylemek mümkündür. Örneğin Türkiye’de HDP-CHP çizgisinde olduğunu ifade eden bir katılımcı takip ettiği haber kaynakları sorulduğunda şöyle söylemiştir:

Zaten bütün gazeteleri şimdi artık internet üzerinden takip ediyoruz. Benim takip ettiğim işte Cumhuriyet gazetesi var, Diken var, Hürriyet’in bir iki yazarı var-dı.

Sözcü var, ondan sonra BirGün var. O tarz, daha çok sol ağırlıklı gazeteler. (...) Yabancı basından da internet üzerinden işte buranın birkaç gazetesi... Le Soir var, La Dernière'in gazetesi var (La Dernière Heure), onlar... **(Katılımcı 4, Erkek, 58, Çifte vatandaş, Brüksel)**

Bir başka katılımcı ise hem hükümeti destekleyen hem de daha muhalif kanalları takip etmeye çalıştığını şu sözlerle ifade etmiştir:

*Görüp geçiyoruz, görüp geçiyoruz. Ha şu anda bazen şeyde, A Haber'de takılıp kalıyorum. Lan n'oluyo dedim yaa! Bir de şey, akşam da, yav diyorum, bir artı olsun, bir eksi olsun kanal olarak... (Anahtar kişi ve eşi kanalın taraflılığı konusunda hemfikir olduklarını belli etmek için güliyorlar). Artı olarak (yani, hükümet lehine haberler için) A Haber'e bakıyorum, eksi olarak da (aleyhteki haberler için) (Fatih) Portakal'a bakıyorum. (...) Haa, Fox TV'yi (izliyorum). (...) E bakıyorum... bazen arada sırada, Halk TV'den de bi geçiyorum. Bakıyım ne haberler, ne yapıyorlar, ne ediyorlar... O şekilde benim takibim. **(Katılımcı 71, Erkek, 63, Çifte vatandaş, Liège)***

Özellikle kendini solcu ya da daha hükümete muhalif olarak tarif eden katılımcılar, Türkiye'deki televizyon kanallarını ve gazeteleri genel olarak taraflı bulduklarını ifade etmiş ve güncel gelişmeleri daha çok internetten takip ettiklerini ya da farklı kaynakları karşılaştırdıklarını söylemişlerdir. Kendilerini Türkiye'de sağcı olarak tarif eden katılımcıların ise özellikle TRT'yi daha ciddi ve güvenilir bulduğunu ifade etmek mümkündür. Katılımcıların Belçika medyasına ilişkin ise izlediklerini en sık söyledikleri televizyon kanalı RTL'dir. Türkiye'de kendini sağcı olarak niteleyen bazı katılımcılar Belçika ve Avrupa medyasını taraflı bulmakta, Türkiye ya da Cumhurbaşkanı Erdoğan aleyhine haberler yapıldığını, yerli Belçikalıların bu şekilde manipüle edildiğini dile getirmiştir. Yeterli düzeyde Fransızca ya da Flamanca bilmeyen katılımcılar ise genellikle yalnızca Türkiye medyasını ve Türkiye'deki gelişmeleri takip edebildiklerini söylemiştir.

10. BÖLÜM

KATILIMCILARIN YURT DIŞINDAN OY KULLANMA HAKKI, TÜRKİYE’DEKİ VE AVRUPA’DAKİ “MÜLTECİ SORUNU” VE TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ’NE ÜYELİĞİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ VE TAVIRLARI

Katılımcıların yurt dışından oy kullanma hakkı, Türkiye’deki ve Avrupa’daki mülteci sorunu ve Türkiye’nin Avrupa Birliği ile ilişkileri ve üyeliği ile ilgili görüşleri onların ulusötesi siyasal katılımlarındaki çelişki veya tutarlılık sorununu kuşatan başka çelişkileri anlamak bakımından önem taşımaktadır. Bu nedenle bu üç konuda onların ne düşündüklerinin ayrıca değerlendirilmesinde yarar bulunmaktadır.

10.1. KATILIMCILARIN YURT DIŞINDAN OY KULLANMA HAKKINA DAİR GÖRÜŞLERİ VE TAVIRLARI

Çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların yurt dışından oy kullanma hakkına dair birbirinden farklı görüşleri bulunmaktadır. Bir grup katılımcı, yurt dışında ikamet eden seçmenlerin Türkiye’de yapılan seçimlerde ve referandumlarda oy kullanma hakkına sahip olması gerektiğini düşünürken bir grup katılımcı ise çeşitli sebeplerle, yurt dışında yaşayan vatandaşların Türkiye için oy kullanmaması gerektiğini düşünmektedir. Bu konu oldukça önemlidir, çünkü bu çalışmanın temel araştırma sorularından biri olan, katılımcıların gerek kendilerinin gerekse diğer göçmen (kökenli) bireylerin ulusötesi siyasal katılımlarını algılama biçimleriyle ilgili olduğu kadar, aynı zamanda onların çifte vatandaşlık ve çifte vatandaşlığın beraberinde getirdiği siyasal haklara, sağladığı olanaklara, yarattığı gerek ulusal gerekse ulusötesi ölçekteki toplumsal ve siyasal sonuçlara ilişkin düşünceleri ve değerlendirmeleriyle doğrudan ilgilidir. Bu sebeple katılımcılara yurt dışındaki vatandaşların Türkiye seçimlerinde oy kullanmasını eleştirenler olduğu söylenmiŐ ve bu konuda ne düşündükleri sorulmuştur. Bir katılımcı, bu soruya şöyle cevap vermiştir:

Eleştiren değil, hakaret eden çok oldu yani, bırak eleŐtirmeyi... Ne manyaklığımız galdı, ne salaklığımız galdı, ne odunluğumuz, ne... Ya Şimdi kimsenin oyuna ipotek goyamazsın kardeşim. (...) Oy Őahsiyettir. Ben oğluma bile sormam hangi partiye oy verdiğini. O onun bileceği iş. Baskı yapmam. Bakar, görür, kim uygunsa ona verir

yani. Benim burda sekiz tane işçim var, sekizi de oy kullanıyorlar. Hiçbirisine demedim ki gidip şuna verin diye. Herkesin kendi düşüncesi var (...). Ya Türkiye’de yani, bilhassa solcular, Avrupa’dan “evet” ağırlıklı çıkınca vallahi gudurdular yani.
(Katılımcı 5, Erkek, 61, Çifte vatandaş, Brüksel)

Daha önce belirtildiği gibi yurt dışındaki Türkiye vatandaşları ilk defa 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi’nde AKP hükümeti döneminde çıkarılan bir kanunla gümrük kapılarının yanı sıra ikamet ettikleri ülkelerdeki temsilciliklerde de oy kullanabilmeye başlamıştır. Seçmenlere sağlanan kolaylıklar ve etkili örgütlenme stratejileri ile birlikte AKP hükümeti döneminde yurt dışındaki vatandaşların siyasal katılım oranı oldukça artmıştır. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı’nın (YTB, 2011, s. 69, Tablo 65-1) yapmış olduğu bir anket çalışmasına göre, Belçika’da yaşayıp yaz tatili döneminde Türkiye’ye gelen toplam 197 katılımcının %87,3’ü Türkiye’deki seçimler için yaşadıkları ülkede oy kullanma hakkını çok önemli bulmakta, %9,1’i önemli bulmakta, %3,6’sı ise önemsiz bulmaktadır. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların bir kısmı, yurt dışından oy kullanma hakkına ilişkin düşünce ve değerlendirmeleri sorulduğunda ilk olarak bu hakkın ne zaman ve hangi parti tarafından tanındığını sormuş ve düşüncelerini de bu bağlamda açıklamıştır:

Zaten Avrupa’da, burada biz oy hakkına ne zaman sahip olduk? Türkiye adına? (...) Bu parti, bu parti getirdi, AK Parti getirdi. Hah, öyle demiş olsan, öbürleri diyecekler "Eee normal... ıı... onlar biliyor ki en fazla oy onlara gidecek". E o zaman sana gelsin kardeşim? Sen de çek (oyları)? **(Katılımcı 71, Erkek, 63, Çifte vatandaş, Liège)**

Bazı katılımcılar ise yurt dışında yaşayan vatandaşların oy kullanmasının seçim sonuçları üzerinde ne kadar belirleyici olduğunu dikkate alarak düşüncelerini dile getirmiştir. Örneğin Türkiye’deki bazı vatandaşların yurt dışında ikamet eden seçmenlerin oy kullanmasını eleştirdiği ifade edilince, bir odak grup görüşmesinde şöyle bir diyalog gerçekleşmiştir:

Katılımcı 15: *Bu eleştiriyi ben kabul ederim ama! Bu gerçekten... eğer...*

Katılımcı 16: *Biz de (Türkiye’de) olsak biz de öyle derdik...*

Katılımcı 15: *Eğer... ama şey... (...) sorunu şu anda gerçekten şey, yorumlayamıyorum. Çünkü gerçekten öyle bir durum var mı? Onu biliyor musunuz? Öyle bir durum var mı yani? Eğer buradaki oyları saymazsak oradaki durum değişecek miydi? “Evet” (çıkan referandum sonucu), “hayır” olacak mıydı?*

Bir başka katılımcı ise yurt dışında yaşayan seçmenlerin Türkiye’de yapılan seçimlerin sonuçları üzerindeki belirleyiciliklerinin düşük olduğuna ve Türkiye’deki yaşam şartlarını bilmiyor olsa da verdiği oyun etkisinin fazla olmadığına inanmaktadır:

Yani tamam belki Türkiye’de yaşayanlar için oy... Ordaki yaşayanlar için yasalar filan ama... diyelim iki gün sonra ben de Türkiye’ye gitmek istiyorum... Diyelim gittim Türkiye’de... E ben de yani bi’ birey olarak, Türkiye’deki, ilerrdeki yaşantımda ne istediğimi belirlemiş oluyorum orda. Tamam, şimdiki için değil belki, yaşamıyorum, yapılan şeylerden (haberdar değilim). Ama Türkiye’ye Avrupa’dan ne kadar oy geliyor zaten? Çok yani, çokook da bi’ etkileyecek derecede değil. Yani Türkiye’deki o kadar insan, bizim verdiğimiz oylar... Çok küçük bi’ miktar, çok fazla bir şey değil, çok bir şey etkilemiyor. Demek ki Türkiye’dekilerin hepsi aynı fikirde ki, “evet” demişler veya “hayır” demişler veya AK Parti’ye vermişler. E bizim de desteğimiz oluyor. Ama biz AK Parti’ye verildi diye AK Parti oy kazanmıyor veya CHP’ye veriyorsak CHP oy kazanmıyor yani. Onun için yine Türkiye’deki insanların çoğunluğuyla seçiliyor onlar. (Katılımcı 33, Kadın, 45, Çifte vatandaş, Brüksel)

Görüldüğü gibi, birçok katılımcı yurt dışından oy kullanma hakkının hem tanındığı zamanı hem de bu hakkın seçim sonuçları üzerindeki etkisinin ne büyüklükte olduğunu önemsemektedir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı ve AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan için yurt dışındaki vatandaşların oy kullanmasının ne anlam ifade ettiğine ve AKP Hükümeti’nin Avrupa diasporası ile nasıl ilişkilendiğine, görece uzun bir alıntı ile de olsa, oldukça yoğun bir biçimde dinî ve millî söylemler ile bezeli olan kendi ifadeleriyle yer vermek, katılımcıların bu hakka dair düşüncelerini ve yorumlarını da daha anlaşılır kılacaktır. Erdoğan’ın Almanya Karlsruhe’de 7 Haziran 2015 Genel Seçimi öncesinde yaptığı 10 Mayıs 2015 tarihli konuşma şöyledir:

“Allah’ın selamı, rahmeti, bereketi hepimizin, hepimizin üzerine olsun. (...) Sizlerin ilk defa genel seçimde oy kullanacağınız bir seçim yapıyoruz, ilk defa. Sizler yıllar yılı bugünü beklemiyor muydunuz? Yıllar yılı bu hak bize ne zaman verilecek demiyor muydunuz? Hamdolsun bunu gerçekleştirmek bize nasip oldu. Tüm engellemelere rağmen bunu gerçekleştirdik. Ve artık benim yurt dışındaki kardeşlerim de Türkiye’deki seçimlerle ilgili oyunu kullanabiliyor. (...) Her bir kardeşim şunu çok iyi bilmelidir: Kullanma hakkına sahip olduğunuz oy, kesinlikle sadece bir oy değildir. Hani meşhur bir söz vardır, bir mih bir nalı kurtarır, bir nal bir atı, bir at bir komutanı, bir orduyu, bir ordu bir milleti kurtarır. Sevgili kardeşlerim, sahip olduğunuz oya işte bu anlayışla yaklaşmanızı istiyorum. Geçmişte gümrükte oy kullanma mecburiyeti sebebiyle buralardaki vatandaşlarımız seçme haklarını yeterince değerlendiremiyorlardı. İnsanlarımız sadece oy kullanmak için otobüslerle, arabalarla, uçaklarla sınır kapılarına, havalimanlarına kadar gitmek zorunda kalıyorlardı. Biz yurt dışındaki vatandaşlarımızın buldukları ülkelerdeki temsilciliklerimizde oy kullanmalarının yolunu açmış bulunuyoruz. (...) Değerli kardeşlerim; oy kullanmak bir külfet değil tam tersine bir ayrıcalıktır, bir imkândır, bir fırsattır. (...) Bakınız yurt dışında yaşayan insanlarımızın sayısı yaklaşık 6,5 milyonu buluyor. Bunları ihmal eden bir parti ortalama 1’er milyondan kabul etsek, Türkiye’deki en az 6 büyük şehir statüsündeki ili gözden

çıkarmış oluruz, 6 büyük şehir. Hiçbir siyasetçinin, hiçbir partinin böyle bir lüksü olamaz. Ben sizlerden elinizdeki gücü en iyi şekilde kullanmanızı özellikle rica ediyorum. Almanya'nın ve Avrupa'nın tamamında sandıkları aşkınlıkla, sevginizle, azminizle doldurmanızı bekliyorum. Almanya'da oyumuza sahip çıkıyor muyuz? Almanya'dan Türkiye'ye ve tüm dünyaya sandık aracılığıyla güçlü bir mesaj gönderiyor muyuz? Yeni Türkiye'nin inşasında Almanya'dan başlıyor muyuz? Maşallah, barekallah. Allah birliğimizi, beraberliğimizi, uhuvvetimizi daim kılsın diyorum. (...) Vereceğiniz oyların şimdiden hayırlı olmasını diliyorum. Şunu unutmayın: Eğer siz bu gücü kullanmazsanız, bugüne kadar sizi görmezden gelenler aynı tavırlarını sürdürürler. Ama siz bu imkânı en etkili şekilde değerlendirirseniz, inanın bana ne Türkiye'deki ne de yaşadığınız ülkelerdeki hiçbir siyasetçi, hiçbir yönetici sizin sesinize kulak tıkama cesaretini kendinde bulamaz. Şu anda bu salonu lebalep dolduran kardeşlerim neden eyalet parlamentolarında yer almasın? Neden federal parlamentoda yer almasın? Neden Avrupa Parlamentosunda yer almasın? Siz milli bir sessiniz, onun için buna ihtiyacımız var. (...) Yurt dışında yaşayan kardeşlerimizi artık gurbetçi olarak değil yurt dışındaki gücümüz olarak görüyoruz. Evet, sizler sabrınızla, azminizle, gayretinizle gurbeti vatan haline dönüştürdünüz. (...) Yaşadığımız ve yaşamaya devam edeceğimiz her yer bize vatandır. (...) Değerli kardeşlerim, artık 50 yıl önceki Türkiye yok, sizler işte bu yeni vatanın alperenlerisiniz, bunu böyle bilmenizi istiyorum. Türkiye'nin bölgesel ve küresel gücünün en önemli kaynağı da sizlersiniz. (...) Türkiye'nin gücü arttıkça, Avrupa'da ve dünyanın her köşesinde yaşayan sizlerin itibarı da Allah'ın izniyle artıyor. (...)" (T.C.C.B., 2015).

Koinova (2017), 2017 yılında Hollanda ve Almanya gibi Avrupa ülkeleri ile Türkiye arasında yaşanan gerilimlerden söz ederek Erdoğan'ın yurt dışındaki seçmenleri kullanma biçiminin zaman içinde değiştiğini ve göçmenlerin oy vermesini karışıklık çıkaran bir dış politika silahına dönüştürdüğünü ifade etmektedir. Bu gerilimlerden sonra Almanya ve Hollanda, Türkiye'nin ülkelerinde seçim propagandası yapmasına engel olmak için yeni düzenlemeler getirmiştir.³⁷³ Aslında Türkiye'de zaten 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkındaki Kanun'da³⁷⁴ 2008 yılında değişiklik yapılmış ve yurt dışında, temsilciliklerde, gümrük kapılarında propaganda yapılamayacağı hükmü getirilmiştir. Ancak hükümetin uygulaması bu şekilde gerçekleşmemiştir. Bu konu kendileriyle mülakat yapılan bireyler tarafından da sık sık dile getirilmiştir:

Türkiye'deki Türk siyasetçiler buradaki toplumu, işte kullanma açısından, buradaki insanlara oy verme hakkı şey yaptılar. Ben buna tamamen karşıyım. Burada yaşayan, Belçikalı olmuş, senelerdir burada (olan), Türkiye'ye sadece izne gitmiş bir insanın Türkiye'nin kaderini değiştirecek oy kullanması... Bu gayri ahlaki bir şey, ahlaksızlık... Türkiye'deki politikacıların uydurdukları bir fırsatçılık ve o işlerine de yarıyor yani. Görüyorsun, biliyorsunuz ki buradaki adamları kolayca manipüle

³⁷³ İlgili bir haber için bkz: "Hollanda'dan AB dışındaki ülkelerin politikacılarına seçim propagandası yasağı" (2021, Şubat 28).

³⁷⁴ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.298.pdf>.

edebiliyorlar. Belli bir oy potansiyeli oluşmuş, adamlar destekliyorlar. Öyle bir şey çıkarttık, şey gibi aynı... Bu paralı askerlik meselesi de aynı şekilde... (Araştırmacı: Yani siz desteklemiyorsunuz yurtdışındakilerin Türkiye seçimlerinde...) Kesinlikle, kesinlikle... Ha yurt dışına kısa vade çalışmaya çıkmış expatlar veya bir seneliğine veya özel görevler için gelmiş insanlar, onlar kullanabilmeli. Ama burada 25-30 senedir veya 40-50 senedir burada yaşayan, yaşamış... Buradaki insanların Türkiye'de oy kullanmalarına kesinlikle karşıyım ben. Gayri ahlaki buluyorum. Bu çok çirkince bir oyun, Türkiye politikacıları tarafından oynanan. (Katılımcı 4, Erkek, 58, Çifte vatandaş, Brüksel)

Bir başka katılımcı ise Belçika'daki Türkiyeli topluluğun genel özelliklerinden ve siyasi eğilimlerinden söz ederek AKP hükümetinin yurt dışında ikamet eden Türkiye vatandaşlarına yönelik uygulamalarının ülkeden ülkeye değiştiğini söylemektedir:

İç Anadolu'dan gelen seçmen kesimi fazla burada (Belçika'da). Dolayısıyla onlar daha çok muhafazakâr partilere (oy) veriyorlar. Ayrıca Belçika'da, yani uzun senelerden beri büyük bir ajitasyon yapılıyor Türkiye (hükümeti) tarafından ve bu insanlar daha çok muhafazakâr eğilimleri olan insanlar... Mesela İngiltere öyle değil, Fransa öyle değil. İngiltere'de Türkiye'nin her tarafından gelen... Daha çok beyin göçü... Yani okumaya gelen insanlar daha fazla, politik ilticacılar daha fazla. Çok farklı yani. Buraya da göçmenler daha çok çalışmaya gelmiş ilk başta, Almanya'ya, Belçika'ya... Ama İngiltere'ye sonradan, daha çok okuma amaçlı, siyasal göçmen olarak... Çok farklı yani. (...) Zaten İngiltere'de seçim... Oy kullanma süresi çok azdır ve tek bir iki merkezde yapılıyor. Niçin? Çünkü oradan iktidar partisine çok oy çıkıyor. HDP birinci parti, CHP iki... O yüzden n'apıyorlar? Orayı sabote ediyorlar. (Katılımcı 21, Erkek, 50, Çifte vatandaş, Brüksel)

Bazı katılımcılar Belçika'da Türkiye seçimleri için yürütülen seçim propagandalarının ya da sonuçlar belli olduktan sonra yapılan kutlamaların toplum huzurunu bozduğunu, rahatsız edici olduğunu ve kendilerini zor durumda bıraktığını düşünmektedir:

Hani Türkiye'deki partilerin gelip burada... Hani... Yani abartılı bir şekilde seçim kampanyası yapması ve buradaki halkın aslında Türk halkının ve hani Flaman topluluğunun gözüne batıra batıra... (...) gözüne gire aşırı bir şekilde entusiast... hani coşkulu bir destekleme yapması... Hani ister istemez buradaki siyasi partileri, buradaki toplumu rahatsız ediyor. Çünkü hem diyor sen bizim, hani sen burada yaşıyorsun, burası da senin ülken... Sen buraya gereken ilgi ve alakayı, gereken coşkuyu niye göstermiyorsun yani? Hani mesela Brüksel'de AK Parti birinci çıktığında insanlar sokaklarda arabalarla konvoylar şeklinde kutlama yapıyordu. Mesela yerel halk bundan çok rahatsızlık duydu. Hatta hükümet de çok rahatsızlık duydu. Hani bunu... Bu hassasiyetleri de görmek gerekiyor hani. (Katılımcı 93, Erkek, 33, Çifte vatandaş, Flaman Bölgesi)

Ama buradaki Türklerin de Türkiye'deki olayları o kadaaar abartıp da burada Türk bayrağı ile, ondan sonra Türk şeyiyle... Türkiye'yi buraya taşımak da normal değil yani, çok abartılı. Yani ben diyemem mesela, aha bu, oy kullanabilecez, işte çok ilgilendim, işte ben de Türk bayrağı salladım, işte camımdan Türk bayrağını astım, arabama Türk bayrağını astım, sokaklarda şu bu diye, evet hayır diye bağırırım... Yok! Yok yani... Bunu yaşayabilmemiz lazım, ama belli bi' ölçüde. Yani

unutmamamız lazım, orası Türkiye, burası Belçika. Her ikisinin de bizim için bir anlamı var. İkisini de abartmadan bir arada tutabilmemiz lazım ve işte yani bu abartılı şey olduğu için... abartılı oldu... bu caddeye... hani Chaussée de Haecht caddesine "küçük Anatolia" (la petite Anatolie) diyorlar yani... Hep Türkler, hep Türk lokantalar, Türk marketler, hep Türkler, hep Türk bayraklar... Yani bu caddede, ne biliyim, Belçika'dasın! Iuu... Bi' de Türk, yani Türk bayrağıyla boyanmış bir kamyonet ile geçmek veya Türkiye'nin propagandasını burada yapmak... (derin bir nefes alıyor)... (...) aynı Türkiye'deymiş gibi böyle bir şey yapmak bana abartılı geldi. Ben o konulara, açıkça söyleyebilirim, girmedim. Ben oy kullanmaya dahi gitmedim, müracaat etmedim, bu zamana kadar kullanmadım. Neden kullanmadım? Çünkü çok daha... uum... Benim Türkiye'de geçirdiğim vakit bir ay. Yani isterim ki Türkiye çok güzel olsun, çok iyi olsun. Ama o kararı verecek kadar ilgilen... ilgilenmiyorum. Açıkçası. Onun için, yanlış bir oy vermektense hiçbir oy vermiyim, en azından... ben yapmadım veya benim bir seçimim olmadı, diyebilirim yani.

(Katılımcı 18, Kadın, 41, Çifte vatandaş, Brüksel)

Çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcılar Türkiye'de ikamet etmeyen seçmenlerin Türkiye'deki koşulları doğru tahlil edemediğini, verdikleri oyun sonucuna maruz kalmadıklarını, yeterince araştırıp bilgi sahibi olmadıklarını, daha çok duygusal reflekslerle karar verdiklerini ifade etmiştir. Bazı katılımcılar ise Türkiye'ye çok seyrek ve kısa sürelerle, genellikle tatil amaçlı gittiklerini; dolayısıyla gerçekten Türkiye'de yaşamının ne anlama geldiğini bilemeyeceklerini ve seçimlerde doğru karar veremeyebileceklerini söylemiştir. Bazı katılımcılar ise Türkiye seçimlerinden çıkan sonuçların, yerli Avrupalı nüfusun ve Avrupa ülkelerindeki siyasetçilerin Türkiye kökenli bireylere yönelik bakış açısını olumsuz yönde etkilediğini söylemiştir. Hatta yalnızca seçim sonuçlarının değil, seçim öncesi hazırlık ve kampanya süreçlerinin bile olumsuz bir izlenim yarattığını, toplum huzurunu bozduğunu, Belçika'da seçimlerin bu şekilde gerçekleşmediğini söyleyen katılımcılar olmuştur.

Katılımcı 15: (...) Referandum evet, katılıyoruz, ama daha çok... işte medyadan etkilenip... İşte "Evet, ben pro-Erdoğan'ım, onun için 'evet'imi yapıyorum." "Ben anti-Erdoğan'ım, ondan 'hayır' diyorum". Veya kendi aralarında işte "Bakin Kürtler de işte PKK'lılar da 'hayır' oyu atıyor, yani biz o zaman inadına evet atmamız gerekiyor!" diye bir ortam oluştu burada daha çok yani...

Katılımcı 16: Bir de o var...

Katılımcı 15: Bi' de üstüne Belçika şeyini de aldık, tepkisini de aldık. Hani bizim baya bi' dezavantajımıza yaradı aslında, buradaki yaşayan vatandaşlar olarak... Iuu... sorun çünkü... çıktı yani... olmayan bi' sorun yani, şu anda onunla uğraşıyoruz hâlâ... (...) Öbür taraftan baktığında, gerçekten o eleştiriyi ben gerçekten kabul edebilirim. Çünkü biz orda yaşamıyoruz, kaç kere yani, bugün de ifade ettik, orda yaşamıyoruz, bilemiyoruz diyorum, karşılaştıramıyoruz diyorum hani...

Katılımcı 16: Biz sadece izne gidiyoruz, başka bir şey diyemiyoruz.

Katılımcı 15: (...) Aslında hakkımız var mı yaşamadığımız bir ülkede hani oy atma şeyimizi kullanmamıza, bilmiyorum... Soru işaretleri bana da geliyor yani şu anda. Çünkü (seçim sonucunu) etkileyebiliyor ama şimdi...

Kendisiyle Liège’de mülakat yapılan bir başka katılımcı da yurt dışında yaşayan vatandaşların oy kullanma hakkına sahip olmasının eleştirilmesini haklı bulup bulmadığı sorulduğunda şöyle söylemiştir:

Bir yandan doğru, çünkü Türkiye’de biz ne olduğunu bilmiyoruz, sadece medya aracılığıyla görüyoruz yani ne olduğunu. Sırfiyi şeyleri gösteriyor medya. Ama onun yanında kötü şeylerden hiç bilgimiz yok, ne oluyor, ne etti... Arka sahnede ne oluyor bilmiyoruz yani ve hiçbir zaman da bileceğimizi zannetmiyorum. (Katılımcı 81, Erkek, 43, Çifte vatandaş, Liège)

Kadın katılımcılar arasında, eşlerinin ısrarları sonucunda Türkiye seçimleri için oy kullandıklarını, aslında Türkiye’de yaşamadıkları ve bilgi sahibi olmadıkları için oy kullanmanın doğru olmadığını düşündüklerini ifade edenler olmuştur:

Burada yani şey... ben gittim, oy kullanmaya gittim ben. Gitmeyecektim de... Çünkü dediğim gibi uzaktan takip ediyorum, yakından takip etmek istesem bile, her ağızdan başka bir laf çıkıyor, bu yüzden ben oy kullanmak istemiyordum. Eşim dedi, gel dedi, kullan dedi, Türkiye’imiz için, dedi. Ama dedim, Türkiye’de ne düşünüyorlar? Türkiye’dekiler oy kullansın, onlar orda yaşıyorlar... Burada hani milyonlarca kişi veya binlerce kişi Recep Tayyip Erdoğan (diye) bağırlıyorlar diye mi biz coşucuz? Neyin nesi olduğunu bilmiyoruz. Bırak oradaki vatandaşlar seçsinler. Onların hakkı! Benim için buydu yani. Ben burada yaşıyorsam ben (burayı) biliyorum, ben oy kullanırım. Türkiye’den biri gelsin, ta oradan Belçika vatandaşı olsun mesela, oradan oy kullansa (Belçika için) ben saçma bulurum... Sen nerden biliyorsun burada ne yaşıyoruz, neyimiz lazım, neyimiz eksik diye? Yani benim şu an politik görüşüm bu. (...) Biz geriden görüyoruz bunları. (Katılımcı 25, Kadın, 40, Çifte vatandaş, Brüksel)

Öyle ki, bu katılımcı Anayasa Değişikliği Referandumu’nda eşinin ısrarıyla “evet” oyu verdiği için kendisini Türkiye’de yaşayanlara ihanet etmiş gibi hissettiğini söylemekte, orada yaşayanlar adına yanlış bir karar vermiş olabileceğini söylemektedir:

(...) ben bu yüzden oy vermek istemiyorum. Hani... ihanet edermiş gibi oldu Türk halkına. Yani benim... Tamam, ben kimim, ben bir noktayı burada, dünyada... veya Türkiye’de... Ama ne biliyim, orada yaşayanın belki bir bildiği vardır, belki o "hayır" istiyordu. Ben de "evet" diyorum, belki onun düşünceleri daha doğrudu. Yani bir ihanet gibi geldi bana. Bence... No! Ben burada yaşıyorsam, ben burada oy verebilirim, ben (burayı) biliyorum, yaşıyorum, görüyorum. Kendimce bilgilerim var, araştırdıklarım var, gördüklerim var, 40 yaşına giricem yani. Yani az çok bi’ araştırdığım var yani. Ama Türkiye’yle ilgili... Ne biliyim, bir göçmen, belirli bir süre için sadece oradaysa, oy vermemeli. Ama burada yaşıyorsa, burada çalışıyorsa, vergi ödüyorsa, bence (burada) oy vermeli. (Katılımcı 25, Kadın, 40, Çifte vatandaş, Brüksel)

Bazı katılımcılar ise Türkiye’yi yurt dışında yaşayarak gözlemlemenin daha doğru bilgi sağladığını ve senede bir Türkiye’ye gidince orada yaşayan insanlara kıyasla farklılıkları daha iyi görebildiklerini düşünmektedir:

Biz şimdi buradaki yaşantıyı... ben Karaman’da yaşadığım için, küçük bir şehir dediğim gibi... İşin içinde olduğun zaman fark edemiyorsun. Ya nasıl bir insan mesela, arkadaşın mesela 100 kilodur, 90 kiloya iner, her gün gördüğün adamı kilo vermedi gibi görürsün. Ama o adam 100 kiloyken görüp bir ay sonra 90 kiloyken gör, “Aaa, kilo vermişsin” dersin yani. İçinde yaşadığı için... Bazı olayları göremiyorlar. Biz dışardan gördüğümüz zaman... Her gittiğimizde bir farklılık görüyoruz, bir güzellik görüyoruz, bir daha iyileşmiş bazı şeyler görüyoruz. Biz de buna diyoruz ki, “Haa bak bu Avrupa’dan daha iyi” veya “Bu Avrupa gibi oluyor bak”. O gözle gördüğümüz için biz farklılıkları fark edebiliyoruz. O yüzden ben... bence daha iyi yani oy verilmesi. Bir de biz Türkiye vatandaşıyız yani. Biz niye kullanmayalım ki? (Katılımcı 65, Erkek, 39, Çifte vatandaş, Liège)

Yurt dışında yaşayan seçmenlerin Türkiye için oy kullanmasını eleştiren kesimleri haklı bulan katılımcılar, Türkiye’de yaşamının zorluklarının senede bir oraya giderek anlaşılamayacağını düşündüğünü ifade etmiştir:

Yok ona (Türkiye’nin uzaktan daha iyi gözlemlenebileceği düşüncesine) katılmıyorum, çünkü o arada... İşte dediğiniz gibi hani, adam seneden seneye gidiyor, okey, birden farkı görebiliyor, ama oradaki yaşayan onu aynı şekilde görmüyor. Onun yaşadığını biz yaşamıyoruz. Sadece yani büyüyen çocuk gibi... Bir çocuğu gidip görüyorsun, bir sene sonra gelince "Aaaa bu ne kadar büyümüş" diyorsun ama o bir sene içinde neler yaşandığını bilmiyoruz tabii ki. Zorlukları bilmiyoruz, ne yaşadığını bilmiyoruz. Yazdan yaza tatile gidiyoruz, hava güzel, sıcak, o kadar. (Katılımcı 81, Erkek, 43, Çifte vatandaş, Liège)

Brüksel’de yapılan bir mülakatta da katılımcıya Türkiye’de yaşayan bazı insanların “Avrupa’daki göçmenler Türkiye seçimlerinde oy veriyor ama yurt dışında yaşadıkları için verdikleri oyun sonucuna maruz kalmıyorlar” diye düşündüğü ifade edilmiş ve kendisinin bu konuda ne düşündüğü sorulmuş, o da benzer şekilde bunun bir haksızlık olduğunu düşündüğünü söylemiştir.

Katılımcı 22: *Bence haksızlık... (...) Aynen, aynen, ben de öyle düşünüyorum. Aynı konumdayım. Bence haksızlık, yani bence, çünkü biz Avrupa’da yaşıyoruz yani. Bizim oy kullanma hakkımız olmaması lazım.*

Araştırmacı: *Ama bazısı da diyor ki, (...) “Bizim ailelerimiz orada yaşıyor, belki ben gelecekte oraya (Türkiye’ye) gideceğim veya senede iki ay gidiyorum” gibi...*

Katılımcı 22: *Tamam da bilmiyorsun kiii! (...) Belki kötü bir şey yapıyorsun? Bilemiyorsun ki... Tamam. Hani şimdi bana sorarsanız, cumhurbaşkanını seviyor musun... (Biraz düşünüyor). Muamma... Karışık bir durum. (...) Ama o adam doğru mu, yanlış mı yapıyor, onu da bilmiyorum. Tamam, bir şeyler yapıyor... Hoşumuza gidiyor, bir şeyler yapıyor. Ama o zaman başka bir şeyler de yapıyor. O da doğru olabilir, bu da doğru olabilir. Bilmiyoruz biz. Ya bilmediğimiz için de yani,*

bilmediğimiz bir şey hakkında şey, böyle oy kullanmak yanlış geliyor bana. Yani Türkiye'deki insanlar kullansın, çünkü orada yaşıyorlar, onların hakkı yani. Bizim pek karışma hakkımız yok. Yani şöyle, 12 ayın sadece bir ayı ordaysız, 11 ayı buradayız! Hiç ilgimiz yok!

Araştırmacı: *Siz burada (Belçika'da) daha çok büyüdüğünüz için buranın siyasetiyle daha ilgilisiniz herhalde?*

Katılımcı 22: *Ya en azından yani buranın siyaseti değişmiyor yani. Hep aynı... Ya istediğine oy ver, değişen bir şey yok. Hep aynı sistem. Oturmuş bir sistem var, değişen bir şey yok yani. (...) Çünkü hiçbir zaman değişmez. Her zaman sistem aynı sistem. Tamam, güzel haklar var, devlet yardımcı oluyor sana. Somaj (chômage) hakkı diye var, sosyal hakların var bir sürü, vergiler aynı vergiler... (...) Yani senin oy verip vermemen hiçbir şeyi değiştirmeyecek yani. Sadece yeni bir insan gelecek, yeni biri gidecek. (...) Ama Türkiye öyle bir ülke değil, Türkiye siyaseti bambaşka bir siyaset, çok farklı bir siyaset. (...) Çok değişik bir siyaset ve çok hassas bir siyaset... Ya ondan diyom yani, buradaki insanların oy kullanması yanlış bence. (...) (Belçika'da siyasi partilerin) hepsi aynı. (...) Ya onun... onu ya da bunu... ya tamam, (...) biz daha çok şey, Fransız partileri destekliyoruz, ya Flamanı desteklemiyoruz. Çünkü Flamanlar bize karşı biraz şeyler, daha... şimdi daha... Ayrımcılık davranıyorlar! Şimdi onların buraya başa gelmesi biraz daha kötü olur. Ondan biraz daha Fransız partilere bakıyoruz. Ama yani, çoğu da değişen bir şey yok yani. Belli yani... Ya çalışırsın, vergini öde... Senden başka bir şey istemiyorlar yani.*

Birçok katılımcı Belçika'da seçimlerin hiçbir değişiklik yaratmadığını ve siyasi partiler ya da siyasetçiler değişse de mevcut sistemin sürüp gittiğini ifade etse de bu düşünce çoğu zaman Belçika siyasetiyle yeterince ilgili olmamaktan ve gündemi pek takip etmemekten kaynaklanmaktadır. Zira Belçika AB üyesi bir federal bir devlet olduğu için bölgesel parlamentoların yalnızca ülke çapında değil uluslararası ölçekte gücü ve etkisi olabilmektedir.³⁷⁵ Belçika siyasetinde hiçbir zaman değişiklik olmadığını düşünen bu katılımcı da gündemi daha çok hangi kaynaklardan takip ettiği sorulduğunda Türkiye'deki televizyon kanallarını, hatta bazı gazetecilerin isimlerini saymış; Belçika gündemini nereden takip ettiği sorulduğunda ise şöyle cevap vermiştir:

³⁷⁵ Çarpıcı bir örnek olarak belirtmek gerekirse, 2016'da Avrupa Birliği ile Kanada arasında sınırsız ve gümrüksüz dolaşım öngören serbest ticaret anlaşması CETA'nın imzalanması konusunda o dönem başkanlığını Paul Magnette'in yaptığı Valon Bölgesi Parlamentosu Belçika merkezi hükümetine "tarım açısından dezavantajları olacağı, hizmet sektöründeki standartların ve tüketiciyi koruyan uygulamaların azalacağı" düşüncesiyle imza yetkisi vermemiş ve imza töreni iptal edilmiştir. AB'de serbest ticaret anlaşmasının yürürlüğe girmesi için 28 ülkenin onayı gerektiğinden bu durum bir kriz yaratmıştır. Valon Hükümeti'ne vetosunu kaldırması için üç kez ultimatom verilmiştir. Özdemir (2016), anlaşmanın çok uluslu tekellerin ve büyük şirketlerin lehine, ekonomisi güçlü olmayan ülkeler ve bölgeler aleyhine olması sebebiyle emekçilerin yaşam ve çalışma koşullarını zorlaştıracığının sendikalar tarafından da sıklıkla dile getirildiğini aktarmaktadır. Daha sonra CETA'da bazı iyileştirmeler ve düzenlemeler yapılmış ve Valon hükümeti anlaşmaya onay vermiştir. O dönem nüfusu 3.6 milyon olan Valon Bölgesi'ni temsil eden parlamentonun tüm Avrupa ülkelerini ilgilendiren bir kararda belirleyici olması oldukça tartışılmıştır. İlgili haberler için bkz: "CETA için AB'den Belçika'ya üç gün süre" (2016, Ekim 18), "Valon hükümeti CETA'ya yeşil ışık yaktı" (2016, Ekim 28). "AB ülkeleri CETA'ya onay verdi" (2016, Ekim 29).

Katılımcı 22: *Hiiii bakmıyorum. Hahaha... Dediğim gibi burada değişen bir şey yok.*

Araştırmacı: *Daha çok Türkiye'ye bakıyorsunuz?*

Katılımcı 22: *Daha çok Türkiye'ye, evet.*

Ancak yine de katılımcının Türkiye siyasetinin daha değişken ve hassas olduğu tespitinin doğru olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Türkiye’de, Belçika’daki gibi oturmuş bir siyasal sistem olmadığının, bu sebeple de Türkiye’de ikamet etmeyen vatandaşların oy kullanmasının sakıncalı olduğunun ifade edilmesi oldukça dikkate değerdir. Przeworski (1999, s. 47), oy hakkının ne kadar önemli sonuçları olabileceğini şöyle ifade etmektedir:

“Oylama, bir iradenin, başka bir irade üzerine dayatılmasıdır. Oylama ile bir karara varıldığında, bazı insanlar kendilerinininkinden farklı bir düşünceye veya kendi çıkarlarına aykırı olan bir karara rıza göstermek zorundadır.³⁷⁶ Oylama, zorunluluğu teyit eder. Hükümetleri, yöneticilerimizi insanları hapiste tutmak, hatta bazen canlarını almak, bazılarında para alıp diğerlerine vermek, rıza gösteren yetişkinlerin özel davranışlarını düzenlemek için yetkilendirir. Oylama kazananlar ve kaybedenler yaratır ve kazananlara, kendi iradelerini, kısıtlamalar olsa bile, kaybedenlere zorla kabul ettirme yetkisi verir” (Przeworski, 1999, s. 47).

Örneğin bu çalışma kapsamında kendisiyle mülakat yapılan, Belçika’da doğmuş ve büyümüş üçüncü nesil bir göçmen, Türkiye’ye idam cezasının gelmesini istediğini, Erdoğan’ın bu vaadini gerçekleştirmesini beklediğini ifade etmiştir.³⁷⁷ Elbette Türkiye’de

³⁷⁶ Przeworski (1999, s. 47, dipnot 28), bu cümleyi Condorcet’den (1986) alıntılıdığını belirtmektedir.

³⁷⁷ Lesthaeghe ve Neels (2000, s. 155), Belçika’daki Türkiyeli topluluk içerisinde köktenci eğilimlerin genç nesil arasında daha yaygın olduğunu ifade etmektedir. Bu durumun siyasal katılıma da kaçınılmaz biçimde yansıdığı ve dini inancına daha radikal şekilde bağlı olan katılımcıların çoğunlukla, AKP hükümetine ve Erdoğan’a yönelik de daha büyük bir sempati duyduğunu söylemek mümkündür. Bunu doğrular şekilde Brüksel’de yapılan bir odak grup görüşmesinde, Belçika’da doğmuş ve büyümüş olan 26 yaşındaki bir erkek katılımcı şunları söylemektedir: “*Recep Tayyip Erdoğan'a şu an sonuna kadar güveniyoruz ve başka bir seçeneğimiz de yok zaten. (...) Recep Tayyip Erdoğan'ın istediklerini uygulamazsak, karşı tarafın yaptıkları... Bu referandum parti şeyi, seçimi değil diyorlar. Tamam ama, Recep Tayyip Erdoğan'ın sunduğu şeyleri kabul etmezsek, karşı tarafı kabul etmiş olacağız. Yani CHP zihniyetinin istediklerini kabullenmiş olacağız. (...) Doğal olarak "evet"e yöneliyoruz. Ama tabii şimdi, vaat ettiği şeyler var (Erdoğan'ın)... İdamı... idam söyledi, idamı bekliyoruz. Ben şahsen idamı bekliyorum. (...) Ben bekliyorum idamı. (...) Ya şimdi millet istedikten sonra, kendi de bunu dedikten sonra, "milletim istiyorsa, ben hiç kimseyi şey yapmıyorum, idamı getiriyorum" (diyebilir). (...) Millet istiyorsa mecburen gelecek!*” Bu katılımcının annesi oğlunun sözlerine cevaben “*O 'Herkesi assınlar! Kessinler! Gitsinnnn! Teröristler! Şunlar bunlar!' (diye düşünüyor). Tamam da yaaani, insan... ceza diye bir şey var yani! İnsanı öldürmek... ne biliyim... yani ben... (...) Yani pek mantıklı (değil)... (...) Ben insani bulmuyorum.*” demiştir ve oğlu da annesine “*Adamlar darbe yapıyor Türkiye'de. İnsani mi yaptıkları her şey? (...) O kadar can gitti, o kadar insan gitti, kızıyla, annesiyle, babasıyla, oğluyla... İnsanlar dışarı attı kendini... (...) Niye? Bazı insanlar gelsin darbe yapsın diye mi? O kadar ölü oldu, o kadar patlama oldu. Millet kendini tankların önüne attı. O insanlara idam şart değil mi? Bence şart! (...) Bence hak eden, fazlasıyla çekmesi lazım! (...) Biz... biz canlar veriyoruz bu ülke uğruna... Gidip birkaç kişinin darbe şey yapması için değil!*” şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca bu katılımcının darbe girişiminin yaşandığı 15 Temmuz 2016’dan bahsederken “*Onların yaptığı insani mi? (...) Biz canlar veriyoruz bu ülke uğruna...*” gibi ifadeleri ve idam isteğinin altında yatan

ikamet eden ve idam cezasının gelmesini isteyen vatandaşlar da bulunmaktadır. Ancak kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcılar, Türkiye’de ikamet etmeyen vatandaşların bu gibi önemli kararlarda söz sahibi olmasının ülkeyi anti-demokratikleşme potansiyeline sahip olduğunu düşünmekte ve bu durumu endişe verici bulmaktadır. Örneğin kendisiyle Liège’de mülakat yapılan bir katılımcı, yurt dışından verilen ve sonuçları üzerine yeterince düşünülmeyen oyların Türkiye’de yaşayanların hayatını değiştirdiğini, bunun bir haksızlık olduğunu ifade etmektedir:

Şimdi, eğer vereceğin oy, doğru bir oy olacaksa eğer, vermelisin. Ama hani öyle aldım verisiye... gidip de ben oy vereyim hani gibi... Hey hey hey, hoy hoy hoy... Böyle reklam yaparak... Hani bir şey yaptığını zannederek... Hani iyi bir şey yaptığını zannederek oy veriyorsun ama o oyun sonucu, orada Türkiye’de gerçekten yaşayan, hani o problemlere maruz kalan insanların hayatını değiştiriyor. Yani o zaman bunların hepsini dedikleri gibi, hani buradaki yabancılar diyor ki hani, "Gidin o zaman, hani Erdoğan'ınızın yönettiği Türkiye'nizde yaşayın". Hani bunu diyenler var. Bence öyle! Biraz yaşatacağsın, bakacağsın bakalım. (...) Bence vermesinler. Hani sonuç böyle çıkacaksa vermesinler bence. Doğru değil yani, Türkiye'deki yaşayanlar için bence haksızlık oldu yani. (...) Bu "evet-hayır" meselesinde (Anayasa Değişikliği Referandumu'nda) biraz çevremdekilere hani anlatmaya çalıştım fikirlerimi. Hani dedim belki bir şeyler anlarlar. Dedim hani, ne gerek var böyle bir şeye? Ne gerek vardı? Bakın bunda bir olumsuzluk görmüyor musunuz? Yani bu adam zaten bu devletin başında! Neden sizce bu referandum? Neden "evet" diyecez biz buna? "Evet" deyince sonucu ne olacak? Sonucunu biliyor musunuz? Neden yapılıyor bu? (...) Bu zamana kadar bu devlet böyle yönetilmiş. Hani niye bundan sonra değişmesi gerekiyor? Niye bunun demesiyle değişmesi gerekiyor? Ama insanlar düşünmüyor sonuçlarını. (...) Şimdi düğünde bayramda diyorlar hani, (sesini incelterek taklidini yapıyor tanıdıklarının) "Oy attın mı, gittin mi, evet dedin mi?" Direkt "Evet' dedin mi?" (diye soruyorlar). Demedim. Niye, demek zorunda mıyım "evet"? (...) (Sesini tizleştirerek bağırtıyor) "Evet' diyeceksin tabii ki!" diyor, "tabii ki evet diyeceksin!" diyor. Hani mecburmuşsun gibi. Evet deyince n'olacak? Sen burada yaşıyorsun, oradakiler n'olacak, Türkiye'dekiler? (Katılımcı 82, Kadın, 37, Çifte vatandaş, Liège)

Anvers’te yapılan bir mülakatta, katılımcı yurt dışından Türkiye seçimleri için oy kullananları eleştirmekte ve “çok seviyorlarsa gidip orada yaşasınlar” diyerek Türkiye’ye ileride bir gün dönme ihtimali olduğunu söyleyen çoğu insanın dönmediğini ama yurt dışında yaşayarak Türkiye’nin kaderini etkilemeye çalıştığını söylemektedir:

Sen burada yaşıyorsun, Türkiye'nin kaderini etkilemeye çalışıyorsun, dışardan... E tamam, ülke senin de ama... sen orada yaşamıyorsun ki... sen buradaki... buradaki siyasette etkili ol, buradaki siyasetleri yönlendir. Türkiye... Madem çok seviyorlarsa

duyguları; AKP hükümetinin 15 Temmuz gecesini, Tokdoğan’ın (2018, s. 224, 271) da ifade ettiği gibi, bir destan gibi mitleştirilmesinin ve “biz/onlar” ikiliğini katı bir biçimde tedavüle sokarak aynı zamanda bir kimlik kurma işlevini, ulusötesi bir bağlamda, yurt dışında doğmuş, büyümüş ve yaşayan Türkiye kökenli gençler için dahi nasıl yerine getirebildiğini göstermektedir.

gitsinler Türkiye'de yaşasınlar. (Araştırmacı: Benim görüştüğüm insanlardan bazıları “Belki gelecekte Türkiye’de yaşayacağım” diyor.) Ya hikâye onlar! (...) O kendi kendini aldatmaktır. Yani şimdiki sosyoloji olarak da şöyle bir şey kanıtlanmış, bir insan ülkesinde beş yıl, hatta dört yıl uzak kalmışsa, o ülkeye gitmesi hemen hemen imkânsız... Bu sosyolojik olarak da bu şekildedir. Hani dört yıldır... Sen ülkende... (...) başka bir yerde yaşıyorsan, o ülkeye dönmen hemen hemen sıfır. Ama bizim insanlarımız bunu anlamıyor. Ve örnekleri var, ben çok insan tanıdım. (...) Adam elli yıldır burada, hâââlen Türkiye'yi özlüyor, hâââlen gidecek, hâlen gidecek, hâlen gidecek! Kimileri gitti, geri geldi! Kimileri gitti, battı geldi! Yani... Giden, kalan yok yani. (...) Ya burada, dört yıl burada yaşayan Türkiye'ye ayak uyduramaz. Yani yaşayamaz. (Katılımcı 38, Erkek, 53, Çifte vatandaş, Anvers)

Evans ve Norris (1999, s. xxvii, Şekil 1.3), bazı seçimlerin “kritik” olarak nitelendiğinden söz etmektedir. Anayasa Değişikliği Referandumu’nda “hayır” oyu kullanan birçok katılımcı için de bu referandumun kritik bir önem taşıdığını söylemek mümkündür. Örneğin Anvers’te dört katılımcı ile yapılan bir odak grup görüşmesinde Katılımcı 43, Türkiye vatandaşlığını evraklarını yenilemediği için yaklaşık 18 yıl önce kaybettiğini ve bu süreçte sadece Belçika vatandaşlığına sahip olduğunu, ancak Türkiye’deki Anayasa Değişikliği Referandumu’nda “hayır” oyu verebilmek için başvuru yapıp vatandaşlığını yenilediğini ifade etmiştir:

Katılımcı 43: *İu... doğuştan beri (çifte vatandaşım) sanırım. Ama şeyde kaybettim, niye kaybettim... Yani verlenging yapmadım, yani uzatamadım. 99’dan bu yana... Bu sene yaptırдыm, sadece sırf... oy kullanabilmek için. (...) Oy kullanmak için okeylettim kâğıtlarımı. (...)*

Katılımcı 41: *Niye şey yapmadıydın? Verlenging yaptırmadın?*

Katılımcı 43: *Ben hep Belçika vatandaşlığımla gidip geliyorum Türkiye’ye.*

Katılımcı 41: *Haaa sen şey içiİN... Haaa, ja ja ja (evet evet evet). (...) Türk vatandaşlığına, (referandumda) oyunu kullanmak için uzatmış.*

Katılımcı 43: *Oyumu kullanmak için bu sene, kâğıtlarımı geri yeniledim. (...) Evet-hayır oyunu, onu kullanabilmek için T.C. numaramı yeniledim. (...)*

Katılımcı 44: *Haa kimlik numaran yoktu senin, kimlik numaran...*

Katılımcı 43: *Hah, yoktu, kaybetmiştim, hiç uzatmamıştım 99’dan beri. (...) 99’da çünkü Belçika vatandaşlığı aldığım için diğerine gerek duymadım. (...)*

Araştırmacı: *Peki yani bu süreçte referandumu (önceki seçim ve referandumlardan) daha önemli mi gördünüz?*

Katılımcı 43: *(Düşünüyor) Türkiye’nin geleceği için yani...*

Katılımcı 42: *Bana göre de önemliydi yani.*

Katılımcı 43: *En önemli şeylerden biriydi.*

Katılımcı 41: *...Oylardan biriydi...*

Katılımcı 44: *Seçimlerin... en önemli seçimdi.*

Araştırmacı: *Peki çifte vatandaşlık sizin için ne anlam ifade ediyor, yani getirisi götürüsü nedir?*

Katılımcı 43: *Hiçbir şey. Yani bir... Bana bir... şeyi yok ki... İu...*

Katılımcı 44: *Artısı yok. (...) Burada doğanlar için pek de bir anlam ifade etmiyor Türk vatandaşlığı.*

Katılımcı 43: *Yaaani... Önemli bir şey değil benim için. Ha karşı mıyım? Karşı değilim. Ne zaman karşıyım? Gidip de burada yerleşip de yani burada yaşıyorsa*

gidip de Türkiye’de oy kullanmana, ona karşıyım. Ama ben bu sene niye kullandım? Sadece... Bir seferlik kullanayım dedim.

Katılımcı 41: Türkiye için.

Katılımcı 43: Yani, evet, şey için, Türkiye için. (...) birisi çifte vatandaşlık (sahibi olacak)sa olsun, o beni bağlamaz. Ama seçim şeyleri (oy kullanma hakları) oluyorsa, ona karşıyım. Ama herkes için. Benim için de evetçiler için de. Onların bu oylarına karşıyım. Kullanmasınlar. Burada yani yaşıyorlar sonuçta.

Bu katılımcının yıllardır bürokratik sebeplerle yenilemediği Türkiye vatandaşlığını, yalnızca Anayasa Değişikliği Referandumu’nda “hayır” oyu verebilmek için yenilemesi ve kendisi için bireysel bir anlam ifade etmediğini söylemesi; yurt dışında ikamet edenlerin oy kullanma hakkına sahip olmasını eleştiren bireylerin, Türkiye’deki siyasal sistemin hassasiyeti ve değişkenliği konusunu ne kadar önemseyip ciddiye alabildiklerini gösteren bir örnektir. Bu şekilde düşünen katılımcıların bazıları, kendilerinin de Türkiye seçimlerinde ve referandumlarda oy kullandığını, çünkü ülkenin geleceği için buna mecbur hissettiklerini söylemiştir.

Farklı ülkelerin yurt dışında ikamet eden vatandaşları için uyguladığı yasal düzenlemeler, esasen Türkiye’de çok tartışılan yurt dışında ikamet eden vatandaşların oy kullanma hakkına ilişkin de dikkate almaya değer örneklerdendir. Zira, basitçe demokrasinin bir gereği olarak görülebilecek olan bir hak, yine bizzat bu hakka sahip olan birçok vatandaş tarafından demokrasi algısını erozyona uğratan ve güvensizlik yaratan bir siyasal manipülasyon aracı olarak görülmeye başlamıştır. Bu anlamda, bu hakkın bizzat yurt dışında ikamet eden bazı Türkiyeli vatandaşlar tarafından iptal edilmesinin bile istenmesi, oldukça dikkate değerdir:

Evet evet, gerek yok. Yani... önceden taraftardım oy kullanmasına ama... İuu... iktidar partisinin söylemleri bu tarafımın değişmesine sebep oldu. Çünkü... beş yılda bir seçim oluyor. (...) Yılda bir defa şeye gidiyoruz... İuu... Türkiye’ye izne gidiyoruz, bazen iki yılda bir gidiyoruz. Yani yaşamadığın bir ülkede niçin sen oy kullanıyorsun? Yani en azından o kargaşaya sebep vermemek adına, yani ben iptal edilmesiyim... Yani yurt dışında oy kullanılmasından vazgeçilmesine taraftarım. (...) Hollanda’daki olay, düşün, şeydeki o halk oylamasında... Hollanda’yla, Avusturya’yla, Almanya’yla olan krizler... Ne gerek var yani? Çünkü onun ceremesini iktidar da hiç umursamıyor. Bakın buradaki vatandaşlar çekiyor. Çok kişi tutuklandı, ne bileyim uu... Gidecektiler, işte araştırma yapıldı hakkında... İşte çift... uu buradan maaş alıyorsun, oradan maaş... Evin var mı diye sorular soruldu... Bir sürü insanın şeyi... uu... Mağdur oldu. Bu hükümetin haberi yok. Var da, ilgilenmiyor bile. (Katılımcı 40, Erkek, 53, Türkiye vatandaşı, Brüksel)

Bunların yanı sıra, Abadan-Unat vd. (2014, s. v), yurt dışındaki seçmenlerin, oy pusulalarının sayılmak üzere Türkiye’ye nakledilmesinden dolayı sayım sistemine güven

duymadıklarını, nasıl sayıldığını görmeyi tercih edeceklerini ve bu güvensizliğin de oy kullanmaktan kaçınmalarına yol açtığını ifade etmektedir. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan katılımcılardan da bu türden endişeler dile getirenler olmuştur. Birçok katılımcı, Türkiye'deki seçimlerin şeffaflığına ve güvenilirliğine inanmadıklarını (mühürsüz pusulaların geçerli sayılması, oy pusulalarının yerine ulaşmaması, sandık tutanaklarının değiştirilmesi, aynı seçmenlerin birden fazla kez oy kullanması gibi olaylar yaşandığını) belirtmiş; ayrıca AKP'nin seçimler için yurt dışında yüklü harcamalar yaptığını ve bunun hem Türkiye için gereksiz bir ekonomik bir külfet olduğunu hem de seçimin tüm partiler ve adaylar için eşit ve adil şartlarda gerçekleşmemesine yol açtığını; bunlara ek olarak, seçimlerde Türkiye'nin sorunlarına duyarlı olmayan seçmenlerin oy kullandığını dile getirerek yurt dışından Türkiye seçimleri için oy kullanmasını doğru bulmadıklarını söylemişlerdir:

Ben de aslında, son zamanlarda şöyle düşündüm, ben de eleştiriyorum, kendim de... oy veren ve de çalışmasını yapan biri olarak eleştiriyorum. Niye eleştiriyorum biliyor musun? Aslında şöyle, biz o ülkede şu an yaşamıyoruz. Ülkenin gerçekliğine göre biz oraya karar... buradan giden oylar biraz belirleyici oluyor. Oyların üzerinde oyunlar döndüğü için... direkt yerine de ulaşmıyor. Yani belirlemede... o noktada... Avrupa'da yaşayan göçmenlerin Türkiye'ye de etkisi oluyor o zaman. Bırak oy kullanmayı, oradaki ailelere de etkisi oluyor, oy kullanmada. (...) burada yaşıyorsan burada kullan... Orada kullanman doğru değil. Eleştiriyi doğru buluyorum! (...) Çünkü... Ha orada yaşamıyorsun gerçekten... Sen oradaki yaşayanla bir olamazsın ki... Oradaki yaşayanlar kadar sen söz sahibi olaman orada. Sen sadece... senede... her sene gitsen, iki kere gitsen dahi toplamında üç ay olur. İki ay yazın git, tatile gidiyon... Bir ay da öyle git yine tatile... Çünkü oranın hiçbir sorunlarıyla, bir sıkıntılıyla... hele hele de... hele hele de... ülkede ve burada... ülkedeki çalışmaları... yani Türkiye sorunlarına, o yaşanan ülkenin sorunlarına duyarsız kalıp buraya da gelip yine aynı, buranın sorunlarına duyarsız kalıp... ona rağmen oraya oy kullanıyorsan, çok anlamsız buluyorum! Yine o öncesinde biraz... uuu... o ülkenin sorunlarına duyarlı olup burada da geldiği ülkenin sorunlarına duyarlı olup bir insan olarak, bir topluluk olarak, şey olarak... dersin yine biraz. Ona da rağmen... Olmasın ya! Orası kullansın. Çünkü ben buradan niye orayı etkileyeyim? Olumlu etkilenmiyor. Buradan düşün ki... ben... şöyle düşün... uuu... o AKP... üç seçim, dört seçimde ben gittiğimde gördüm yani... Yani inanılmaz bir külfet de... AKP biiir seçimde, referandumda biiir salona 120 bin Euro verdi! (...) Düşün yani ya! Bir yere! Düşün ki birçok yere yani Avrupa'da... Ekonomik külfet de getiriyor... Ülkenin ekonomisine de zarar veriyor zaten... neye... Zaten şey yok... realist bir seçim değil... (...) Güvenmiyorum da! (...) O kadar dikkat etmemize rağmen ben 7 Haziran'da (2015 Genel Seçimi'nde), kaç gündü? (...) Yirmi gün müydü ne, ben yiiiirmi gün! Ben orada sandık başındaydım! Yiiirmi gün olmasına rağmen! Son giderken bile kalemle değiştirildiğini söylediler! (...) Her şeye rağmen! Çünkü güvenmiyorum, niye etkilesin? Niye etkilesin? (...) Çünkü elinde her şey, bütün olanak... imkânlar... (Katılımcı 37, Kadın, 50, Çifte vatandaş, Anvers)

Yine çoklu vatandaşlığa sahip olan bireylerin birden fazla ülkede oy kullanma hakkına sahip olmasını eleştiren bir başka katılımcı, şunları söylemiştir:

O zaman ben gideyim bir de Hollanda vatandaşlığı alayım, bir de Fransa vatandaşlığı... Her taraftan gideyim vatandaşlık alayım, o zaman iyi ne güzel, her yere gideyim oy kullanayım, karar vereyim. Öyle bir şey yok, bir yeri tercih edeceksin. Adamların zaten istedikleri de bu. Ya diyor burayı seçeceksin ya orayı seçeceksin. Biz de ona göre diyor, yatırımlarımızı yapacağız. İnsanımıza bakacağız. Sen bugün varsın, yarın yoksun diye ben buraya on katlı otel yapamam. On katlı hastane yapamam, yarın belki çekip gidecen, diyecek adam sana. Ona göre bir altyapı... (...) Bunlar hep yatırım projeleri. Diyelim ki buradaki nüfus on bin kişiye, adam onu planlıyor, on beş bin kişi olacak. (...) İşte hastane yapman lazım, okul yapman lazım. Evet bunlar hep yani proje. Biz zannediyoruz ki, “bunlar işte bizi dışlıyorlar”. Öyle bir şey yok. Bu adamlar yani bir şey yapıyorsa bir bildikleri var, o şekilde yapıyorlar. (Katılımcı 9, Brüksel, 47, Türkiye vatandaşı, Erkek)

Yurt dışında ikamet eden seçmenlerin Türkiye’de yapılan seçimlerde oy kullanma hakkına sahip olmalarına dair çeşitli eleştiriler olduğunu daha önce hiç duymamış olan bazı katılımcılar da, düşününce bu eleştirileri mantıklı bulduklarını söylemişlerdir:

***Araştırmacı:** Yurt dışında yaşayanların Türkiye'deki seçimlerde oy vermemesi gerektiğini düşünen, yani örneğin “verdikleri oyun sonucuna maruz kalmıyorlar” diye düşünen kişiler var. Siz ne düşünüyorsunuz bu konuda? (...)*
***Katılımcı 24:** Hiç duymadım, sizden ilk defa duydum. İu... Aslında şimdi sen söyleyince mantıklı geldi yani. Bizim... Bizlik bi' durum yok aslında baktığın zaman. Biz niye oy veriyoruz, onu da bilmiyorum. Bu ama herhalde yıllardır devam ediyor, son 15 yılda olan bir şey değil, de mi? (...) AKP iktidarıyla beraber mi geldi, yoksa ondan önce var mıydı? (...) (Eleştiriler) aslında mantıklı, çünkü bizi etkileyen bir şey yok. Seçimlerde sonuçta oy verdiğimiz zaman Türkiye'de yaşamıyoruz biz. Bizi asıl ilgilendiren Belçika'da yapılan seçimler.*

Ancak bazı katılımcılar yurt dışında ikamet ettikleri için “üvey evlat” yerine konmak istemediklerini, her sene birkaç aylığına da olsa Türkiye’ye gittiklerini ve ülkeye döviz bıraktıklarını dile getirmişlerdir:

Şimdi oy vermeyi ben isterim. Niye? Buradaki vatandaşları üvey evlat yerine koymasın hiç kimse. Yıllardır Kapıkule'ye kadar veyahut da İpsala'ya kadar varırken, zaten Avrupalıların gözünde biz yabancıyız. Kapıkule'de yolunacak kuşuz, Türkiye'de çaylak kekliz. Yani hiçbir yerde biz kim olduğumuzu bilemedik şimdiye kadar. (...) Kardeşim, taa Kapıkule'den itibaren vergilerimizle, paralarımızla, her şeyimizle, bu ülkeye biz bir şeyler bırakıp da gidiyoruz. Samimi söylüyorum, (Avrupa'nın) en fakir ailesi bugün Türkiye'ye gitsin, minimum bir bin Euro bırakıyor Türkiye'ye. Peki bunu siz 7 milyon insan düşünün, bunu da dörde bölelim hadi, bir milyon diyelim, bir buçuk milyon diyelim. Bir buçuk milyon defa 3 bin Euro! En azından, en azından! Türkiye'ye giriyor. Bu sadece yaz döneminde. Dönem içerisinde gidip gelmeler hariç. Peki bu insan, keyfi için mi gidiyor oraya? O ülkeye hasret kaldığı için, sıla-ı rahim yapsın diyerek gidiyor. E bu insanların da bir oy hakkı olmasın mı o yönetimde? Sonuçta sen de geçeceksin o yollardan, ben de

geçecem. O kanunlardan sen de istifade edecen, ben de istifade edecem. Peki oradaki vatandaşın istifade ederken, bir ay, iki ay, üç ay neyse; ülkeye vardığımız zaman ben istifade etmek istemiyor muyum? Ben de ederim yani. Dolayısıyla oy kullanmanın taraftarıyım. Mesela burada Bolivyalılar var, Arjantinliler var, Brezilyalılar var, adamlar harıl harıl oy kullanıyorlar kendi ülkeleri için. Biz de kullanalım yani. Kullanalım, ama (...) fanatik kelimesinin dahi üstüne çıkarırcasına değil. Oyumuzu kullanalım, bitsin. **(Katılımcı 20, Erkek, 44, Çifte vatandaş, Brüksel)**

Başka bir katılımcı ise bir ülkede yaşamak ile tatil yapmanın farklı şeyler olduğunu söylemekte ve yaşanılan ülkede oy verilmesi gerektiğini düşünmektedir:

(...) aslında bence yaşadığımız ülkede oy vermeliyiz ya! (...) Çünkü burada (Belçika'da) yaşıyoruz, geleceğimiz burada, çocuklarımız burada büyüyor, burada eğitim alıyoruz, burada yaşıyoruz, burada çalışıyoruz, bu ülkenin geleceği için çalışıyoruz. Ama ülkemizi (Türkiye'yi) her şeyden çok seviyoruz. Yazın gidiyoruz. Uu... geziyoruz, eğleniyoruz, bir sürü paralar bırakıyoruz. Ülkemizin ekonomik olarak da gelişmesine katkıda bulunuyoruz, ama bence kim hangi ülkede yaşıyorsa orada oy kullanmalı diye düşünüyorum. (...) Yaşamak ve tatil yapmak bence çok farklı şeyler. Bence biz bunu ayıramıyoruz. Bu ülkede yaşıyoruz, evet (...), cebimize paraları dolduruyoruz, bir ay orada dediğimiz gibi yiyoruz, içiyoruz, geziyoruz, uu... Ama orada yaşamak başka, tatil yapmak başka. O noktada da hangi ülkede yaşıyorsa insanlar bence öyle oy kullanmalı diye düşünüyorum. Yani çok da buradaki (Belçika'daki) vatandaşların, Avrupa'daki vatandaşların ülkemizde (Türkiye seçimlerinde) oy kullanmasını doğru bulmuyorum açıkçası. **(Katılımcı 29, Erkek, 50, Çifte vatandaş, Brüksel)**

Bir katılımcı, yurt dışındaki vatandaşların Türkiye'de yapılan seçimlerde oy kullanmasına dair eleştirileri hiç duyup duymadığı ve bu eleştiriler hakkında ne düşündüğü sorulduğunda şunları söylemiştir:

Katılımcı 72: Tabii ki... Türkiye'de mesela nasıl oluyor, yani o eleştiriler... Oylar verildiği zaman... Mesela bazen üzüliyoruz. Ama doğru mu, yalan mı, onu da bilmiyoruz. "Aha sizin verdiğiniz kişiye, verdiğiniz oy böyle böyle... N'ooldu?" gibisinden yani sözler duyuyoruz. Yani üzüliyoruz da... Halbuki değil. Bi' bırakın... Taha (daha) yeni oy verildi, taha ilerisini göremedik biz. Bu taha ney ki? Yani bırakın da o kişi ilerlesin. İlerlediği zaman (...) göreceksiniz. Ama aradan bi' beş sene geçmesi lazım. (...) Bi' üç sene bile yetiyor mesela. Yani fırsat vermiyorlar. O eleştiriyorlar, eleştiriyorlar, ondan sonra n' oluyor? İki taraflı diyorum, hem Türkiye için hem Belçika için geçerli bu. İki taraflı da öyle... "Aha verdiniz oyu da, n' oldu!" gibisinden... (...) Erdoğan için olsun, buradaki verdiğim, yani oy için olsun. Ben de diyorum, (...) yani beni diyorum eleştiriyorsunuz. Sen, yani sen kime verdin de diyorum. Sen ilk önce kendini eleştir. Yani verdiğin kişiye, oy verdiğin kişi, kime oy verdiysen o kişiyi eleştir de ondan sonra (...) gel benim verdiğim oyu eleştir yani gibisinden...

Araştırmacı: Yani siz Türkiye'de yaşayan vatandaşların yurtdışındaki vatandaşların oy vermesini eleştirmesini haksız buluyorsunuz?

Katılımcı 72: Tabii ki. Yani herkesin o kendige göre şeyi yani... eleş... yani... eleştirilmicek... O da senin özelin yani. Özelini niye... Eleştirilsin ki? Yani ister misiniz? Ben istemem. Hani o benim özelim.

Bir başka katılımcı ise yurt dışından oy kullanmayı demokratik bir hak olarak görmekte ve buna dair özellikle Avrupalı siyasetçiler tarafından çfite vatandaşlığa sahip Türkiyelilere yönelik yapılan eleştirileri yanlış bulmaktadır:

Türkiye'de benim burada oy vermem... Doğru buluyorum aslında, yanlış değil. Türkiye'deki verdiğim oy, benim Türkiye'ye gitmemi daha kolaylaştırıyor. Aslında Avrupa bir de bu yüzden bu düşmanlığı yaptı. Yüzde... Mesela Belçika'da yüzde 70 mi ne AK Parti'ye oy çıktı. Belçika o yüzden düşman oldu... "Bu vatandaşlık elinden alınır" (diyor). Onunla tehdit ediyor, bak! Hani sende demokrasi vardı? Eee? Beni niye tehdit ediyon o zaman bu oyla? Sana başka yanlışım mı oldu? Kendi ülkemdeki bir seçimde, özgürlüğümle oyumu kullanmışım. Sen beni niye bununla tehdit ediyorsun? Demokrasi mi derler buna? Yanlış... Bunu herkes, kendileri de biliyor yanlış olduğunu... (Katılımcı 35, Erkek, 50, Çifte vatandaş, Brüksel)

Bazı katılımcılar ise bu konuya dair daha kararsız görüşler dile getirmişler:

Türkiye'de yaşamadıkları için, buradaki kişilerin oy kullanma hakkı olmaması lazım. Aslında bi' yandan doğru. Olmaması lazım. Ama bi' yandan da olması lazım. Neden? Türk'tür. Devletidir. Ama burada (Belçika'da) yaşıyor. Şimdi olsa mı iyi, olmasa mı iyi? Yani kullansınlar mı, kullanmasınlar mı... Bilmiyorum ki... İu... Valla bilmiyorum ya... (Katılımcı 28, Erkek, 36, Çifte vatandaş, Brüksel)

Katılımcıların yurt dışından oy kullanma hakkına ve bu hakka dair yapılan çeşitli eleştirilere ilişkin düşüncelerinde; onların sahip oldukları ideolojilerin, bir başka deyişle, yurt dışından gelen oyların kendi destekledikleri siyasi partiler ya da adaylar lehine olup olmadığının önemli bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra, yurt dışında yaşayan seçmenlerin Türkiye'deki toplumsal meselelere ve siyasi gelişmelere yönelik ilgi ve bilgi düzeylerine ilişkin düşünceleri ve Türkiye ile olan sosyal, ekonomik, siyasi vs. bağlantıları da bu konuya dair onların görüşlerini şekillendiren önemli etkenlerdendir.

10.2. KATILIMCILARIN TÜRKİYE'DEKİ VE AVRUPA'DAKİ “MÜLTECİ SORUNU” İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ VE TAVIRLARI

Çalışan bir göçmenseniz, başka birinin işini çalmakla suçlanırsınız; çalışmazsanız, sıradan insanların vergileriyle geçiniyor olarak görülürsünüz (Mielants, 2006, s. 322).

On yılı aşkın bir süre zarfında başta Suriye olmak üzere Ortadoğu ülkelerinden uluslararası koruma aramak amacıyla gerçekleşen göç ve giderek artan sayıda kayıtlı ve kayıt dışı göçmenin varlığı neticesinde göçün yöneldiği ülkelerde toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik vb. sebeplerle ortaya çıkan “mülteci”³⁷⁸ sorunu”, günümüzde hâlâ tüm ülkeleri ve toplumları ilgilendiren, etkileri uzun yıllar boyunca çeşitli şekillerde devam edecek olan ulus-ötesi bir olgudur. Türkiye, İçişleri Bakanlığı’na bağlı Göç İdaresi Başkanlığı’nın³⁷⁹ belirttiği gibi, Suriye vatandaşları için “açık kapı” politikası izlemektedir. Dolayısıyla hem bir hedef ülkedir hem de coğrafi konumu sebebiyle Avrupa’ya yönelen çok sayıda göçmen için bir güzergâh ülkesi ve ilk sığınma ülkesidir. Yine Göç İdaresi Başkanlığı’nın³⁸⁰ verilerine göre, 28 Nisan 2022 itibarıyla Türkiye’de kayıt altına alınmış, geçici koruma statüsünde toplam 3.762.686 Suriyeli bulunmaktadır. Avrupa Komisyonu’nun Ekim 2021 tarihli Türkiye Raporu’nda³⁸¹ Türkiye dünyada en çok mülteci barındıran ülke olarak geçmekte ve Türkiye’nin 3,7 milyon Suriyelinin yanı sıra 320.000’den fazla Suriyeli olmayan ve uluslararası koruma statüsünde olan ya da koruma başvurusu yapmış kişiye ev sahipliği yaptığı belirtilmektedir.

Bu çalışmada, Belçika’da yaşayan ve çifte vatandaşlığa sahip Türkiyeli göçmenlerin, Ortadoğu ülkelerinden Türkiye’ye ve Avrupa’ya yönelen göçün sonuçları hakkında neler düşündükleri, göçmenlere bakış açıları, onlarla nasıl ilişkilendikleri, vatandaşlığına sahip oldukları her iki ülke hükümetinin bu konuya ilişkin izledikleri politikaları nasıl

³⁷⁸ Bayındır Goularas ve Sunata’nın (2015, s. 18, 19) belirttiği gibi, mültecilerin hukuki statüsüne ilişkin en önemli belgelerin başında 28 Temmuz 1951’de Cenevre’de imzalanan ve 1954 yılında yürürlüğe girmiş olan, *Cenevre Sözleşmesi* adıyla bilinen, *Mülteciler Hukukuna Dair Sözleşme* gelmektedir. Ancak yazarların da ifade ettiği gibi, bu sözleşmenin tarihsel ve coğrafi açıdan kısıtlamaları vardır ve mülteci statüsünün sadece Avrupa’da mülteci durumunda bulunanlara yönelik mi olacağı, yoksa tüm dünyadaki mültecileri mi kapsayacağı, imzacı ülkelerin takdirine bırakılmıştır. Türkiye bu sözleşmeye coğrafi çekince ile taraf olmuştur. Dolayısıyla Ortadoğu ülkelerinden gelen göçmenler, Türkiye’de yasal olarak “mülteci” statüsünde değildir. Bu ülkelerden gelen yabancıların durumu, Kirişçi’nin (2014, s. 7) de belirttiği gibi, “geçici koruma” ile ilgili yasal bir çerçeveye oturtulmuştur.

³⁷⁹ <https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler>

³⁸⁰ <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638#>

³⁸¹ https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/turkey-report-2021_en

değerlendirdikleri ve bu bağlamda geleceğe dair ne gibi duygu ve düşünceler taşıdıkları anlaşılmaya çalışılmıştır. Böylece katılımcıların Türkiye'deki ve Belçika'daki siyasal katılımlarını daha derinlikli ve geniş bir perspektifle değerlendirmenin mümkün olacağı ve her bir ülkede sağı ya da solu desteklerken ne gibi saiklerle hareket ettiklerini, nasıl bir dünya görüşüne ya da ideolojiye sahip olduklarını daha açık bir biçimde ortaya koyacağı düşünülmüştür.

Avrupa'da aşırı sağın ve yabancı karşıtlığının yükseldiği bir süreçte, özellikle Türkiyeli göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı Belçika gibi ülkelerde çifte vatandaşlık uygulamalarının kaldırılması veya vatandaşlığa kabul koşullarının zorlaştırılması gibi tartışmalar zaman zaman gündeme gelirken çifte vatandaşların mülteci sorununa dair yaklaşımları kaçınılmaz olarak belirli toplumsal, siyasal ve kültürel mekanizmaların etkisiyle şekillenmektedir. Bu mekanizmalar da çoğu hâlde, çifte vatandaşlığa sahip olan bu bireylerin de göçmen ya da göçmen kökenli olma durumları ile eklemleşmiş vaziyettedir. Belçika gibi çokkültürlü bir ülkede yaşayan Türkiyeli göçmen (kökenli) bireylerin bu konuya ilişkin düşünceleri, onların çokkültürlülü bir toplumda yaşamayı ne kadar içselleştirdiklerini, ayrımcılığa ve yabancı düşmanlığına maruz kalabilen bireyler olarak farklılıklarla bir arada yaşama kültürünü ne kadar benimsediklerini anlama ve onların tecrübelerini yorumlama çabası için oldukça elverişlidir.

Göç alan Avrupa ülkelerindeki “yerli” vatandaşlar ile “yeni” göçmenler (sığınmacılar, mülteciler, geçici koruma statüsündekiler) arasındaki ilişkinin aksine, “eski” göçmenin “yeni” göçmenle kurduğu ilişki kimi zaman “göçmenlik” konumunun yarattığı ve/veya pekiştirdiği “empati, dayanışma, kader ortaklığı” gibi bir zeminde gelişmeye eğilimli olabilmektedir. Ancak neoliberal küreselleşmeyle birlikte dünyada aşırı sağın ve popülizmin yükseldiği bir süreçte “göçmenlik” konumunun geçmişe nazaran daha kaygan bir zemine taşınması ve “eski” göçmenler için çifte vatandaşlığa sahip olmanın dahi çoğu zaman yaşanılan ülkede “kalıcılık” duygusu ve “güvenli bir gelecek” beklentisi yaratamaması, kurulması muhtemel ortaklıkların önüne set çekebilmektedir. Abadan-Unat (2002, s. 297), göçün göç alan ülkelerdeki geniş çaplı etkileri hakkında şunları söylemektedir:

“Çağımızda en güçlü toplumsal değişme yaratan süreç, küreselleşmedir. Bu süreçte çok sayıda insanın kendisine yeni bir yurt araması, gönderen ve gönderilen ülkelerin toplumsal dokusunda olağanüstü büyük sarsıntılar yaratmaktadır. Göçün ilk etkisi ekonomik alanda fark edilmekle beraber, zaman içinde toplumsal ilişkiler, kültür,

ulusal politikalar ve uluslararası ilişkiler alanlarında da kendini duyurmaktadır. Göçün en önemli etkisi, ulus-devletin yapısında görülmektedir. Ulus-devletin manevra alanı daralmakta, küreselleşmenin getirdiği liberal piyasa ekonomisi nedeni ile ulusal kamu yönetimlerinin sunabilecekleri sosyal destek hizmetleri azalmakta veya ortadan kalkmaktadır. Demografik hareketlilik, ulus-devletin sınırları içinde daha yüksek bir etnokültürel farklılaşma yaratmakta, böylece kimlik ve geleneksel sınırlar alanındaki hatların birbirine karışmasına yol açmaktadır” (Abadan-Unat, 2002, s. 297).

Milios’un (2014, s. 339) ifade ettiği gibi, hâlihazırda Avrupa’da uygulanan neoliberal politikalar toplumsal yaşamın bütün yönlerini etkilemiştir:

“1970’lerin sonlarından başlayarak Avrupa ülkelerinin çoğunda refah devletinin özelleştirilmesi, hükümetin küçültülmesi, yeni toplumsal dışlanma biçimlerinin ortaya çıkması, işsizliğin ve ücretlerdeki kutuplaşmanın artması, sağlık, eğitim ve refah uygulamalarında başlatılan “serbest piyasa” teslimat sistemleri, yalnızca ekonomiyi değil, aynı zamanda Avrupa toplumlarının siyasetini de etkileyen değişikliklerdir” (Milios, 2014, s. 339).

Bu makro değişiklikler, özellikle göçmen statüsündeki bireyler için kaçınılmaz olarak birer endişe kaynağı hâline gelmiştir. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan birçok katılımcı da bu durumun etkisiyle, gerek Türkiye’ye gerekse Avrupa’ya Orta Doğu ülkelerinden çok fazla göçmen gelmeye başladığını söylemiş ve çeşitli sebeplerle bu durumdan şikâyet etmiştir. Belçika söz konusu olduğunda, refah düzeyinin düşeceği ve göçmen olarak sahip olunan bazı hakların kaybedilebileceği korkusu, bu sebeplerden öne çıkanlardır. Belçika’da yaşayan ve çifte vatandaşlığa sahip Türkiyeli bazı katılımcılarda, Belçika devletinin kendilerini artık “göçmen” olarak daha geri planda gördüğü ve sahip oldukları bazı sosyal hakların daraltılarak “yeni” göçmenler olan Suriyelilere devlet desteği konusunda öncelik tanındığı, gelecekte bu durumun kendileri için daha büyük sorunlar yaratabileceği düşüncesi söz konusudur.

Kaya (2020, s. 4), Avrupa’daki sağ-kanat popülist partilerin destekçileriyle yapılan bir alan araştırmasında, katılımcıların büyük çoğunluğunun göçmenler ve mülteciler arasında ayırım yaptığını ve mültecilere savaş bölgelerinden geldikleri için daha sempatiyle yaklaştıklarını ifade etmektedir. Ancak bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan ve hatta Belçika’da solu destekleyen bazı katılımcıların mültecilere yönelik böyle bir sempati taşıyıp taşımadığı tartışmalı görünmektedir. Örneğin Brüksel’de yapılan bir mülakatta, Belçika seçimlerinde Sosyalist Parti için oy kullanan, Türkiye’de ise AKP’yi destekleyen Türk milliyetçisi bir katılımcı, savaş sebebiyle ülkelerini terk edip Belçika’ya

göç eden Suriyelilere Belçika devletinin daha fazla yardımda bulunduğunu söylemekte ve Belçika’da yaşayan Türklerin devletten gördüğü desteğin azaldığını düşünmektedir:

Ya mesela diyelim, Suriye’de şimdi savaş var, Suriyeliler ülkelerini terk ediyorlar. Mesela bu Belçika’ya çok Suriyeliler geldi. Ondan sonra n’oldu? Belçikalılar Türkleri kenara çektiler, Suriyelilere daha çok yardım etmeye başladılar. Ama onlar da yabancı kökenli (diyerek)... Tamam, onların ülkelerinde savaş var, zorluklar yaşıyorlar, şey ediyorlar; ama eşit şey etmeleri lazım bence. (Katılımcı 3, Kadın, 36, Çifte vatandaşı, Brüksel)

Yine Brüksel’de kendisiyle mülakat yapılan ve lise öğrencisi olan bir başka katılımcı da Suriyelilerin Belçika’ya göç etmesiyle ülkede işsizlik yardımı alanların çoğaldığını, bu sebeple de kendilerinin daha çok vergi vermek zorunda kaldığını söylemektedir. Bu katılımcının haftada bir gün kaçak olarak çalışıyor olması da, “eski” göçmenlerin “yeni” göçmenlere bakış açısını değerlendirirken dikkate almaya değer bir detaydır:

Katılımcı 6: *Şimdi Suriyeliler geldi ya, şimdi burada biraz... Somaj (chômage) durumu arttı mesela. Somaj dediğimiz işçi kurumunun yardımı. Mesela diyelim geliyorlar, işte daha yeni geldiler ülkeye, bir yardım alıyorlar, şu bu... Onlar ne kadar çok olduğu zaman, biz de o kadar çok vergi vermemiz lazım. Bu sorun var burada. Mesela demokratik bir ülke olduğu için... Ne kadar fazla olsalar, biz de çok vergi veriyoz.*

Araştırmacı: *Yani nüfus arttıkça ekonomi de etkileniyor?*

Katılımcı 6: *Doğru.*

Araştırmacı: *Peki sence bu sorun çözülebilir mi veya nasıl çözülebilir?*

Katılımcı 6: *Tabii mesela bu Suriyeliler falan kendi ülkelerine geri dönseler, en azından bir ekonomik çıkış olur. Ama zor görünüyor. Mesela bir insan Avrupa’ya gelmişse zor döner. Mesela ben...*

Belçika’da devletten sosyal yardım alan ve sığınmacıların çalışmayıp yardım aldığını eleştiren başka katılımcılar da olmuştur. Örneğin Anvers’te çalışmayan ve sağlık yardımı alan, fakat birden fazla konut sahibi olduğu için düşük miktarda yardım alabildiğini ve bu sebeple ödemelerinin fazla olduğunu söyleyen bir katılımcı şunları anlatmaktadır:

Benim 800 Euro aylık gelirim var. Ya... anca çocukların okulu, şeyi... (...) Çocuk parası oluyor ama biz mesela (...) şimdi kızın kayıt parası neyi, Orta 1’den sonra artıyor biraz daha şeyleri, masrafları... Mesela geçen sene yıllık 600-700 Euro arası para verdim, ben hiçbir şeyden yararlanamadım. Bizim iki evimiz olduğundan hani devlet, öbür insanlara daha şey yapıyor hani... Maaşına bakmıyor, evine bakıyor. (...) Evin varsa (yardım) alamıyon. Mesela benim arkadaşın eşi belediyede işçi, onların primleri neyi daha fazla oluyor. Mesela izne gidince tatilde parasını, aylığını neyini gene aynı alıyor onlar. Bizler ama alamıyoz, hani benim eşim alamıyor. Aylığı neyi bizimkinden yüksek ama sadece bir tane evim var diyor o (arkadaşım) mesela, devletten şu anda (yardım alıyor). Ben mesela yardım alamıyom. (...) çoğu kişi de öyle yapıyor, yılın başında, bir de ayriyeten çocuk parasına hariç onlar yardım alacaklar. Mesela 1.200-1.300 Euro aylık ekstra. (...) Bir aylığına, bir defaya

mahsus alacak. Beş çocuğu var onların, hepsine şey yapıyor. Ben alamıyorum. Mesela ileriki zamanda üniversiteye neye başladıklarında çocukları 5-6 bin Euro hani yardım alıyorlar, baya bi' yüksek miktarda, yani baya bi' şey yapıyorlar. Çocuk parası zaten burada okuyan insanlara 25 yaşına kadar var. Benim kız kardeşim evlendi ama okuyordu. Aldı yani 25 yaşına kadar. (...) Ev varsa alamıyorum. Mesela ben doktora 25 Euro'ya gidiyom, normal bir hastanede muayeneye. Sigortam 12'sini, 13'ünü karşılıyor. Arkadaş gidiyor, 6 Euro'ya gidiyor, 3 Euro'sunu geri alıyor. Yani... (...) Ben pahalıya gidiyom. İuu... Otobüs şeyinde de mesela, onlar yıllık abone alsalar 56 Euro. (...) Ben alıyorum, 200-300 Euro'ya. Ama ben hiç almadım daha bugüne kadar da, ama ben de mesela 2 senedir, ben de hani o şey... işçi sınıfındayım. Eşim bir sene çalışmadı, geliri de 400-500 Euro'ydu mesela. Onda mesela... Onun gelire de mesela baktılar... Bizi de o zaman... İki senedir ben de faydalanıyorum o şeyden ama şimdi eşim işe başladığından yılbaşında geri yükselecek hemen (ödememiz gereken tutar). Ondan mesela kızıma hani abonesini, tram (tramvay) kartı neyini, şimdiden hani, yıl bitmeden hepsini almaya şey yapıyom.
(Katılımcı 53, Kadın, 34, Çifte vatandaşı, Anvers)

Bu katılımcının sığınmacılara dair düşünceleri ise genel olarak olumsuzdur, hem kendi ödediği vergilerin sığınmacılara yardım olarak gittiğini düşünmekte hem de gelen kadın sığınmacıların evli erkeklerle imam nikahı kıyarak evlendiğini söylemektedir:

Valla sığınmacı geldi, buraya da gelmiş. Türkiye'ye gelmesi... Benim aldığım tepkiler... şey yaptım, haaa... geçen mesela, kız gardeşim hatta dedi, yolda dedi, bana dedi, gelirken dedi, Whatsapp'ta grup yapmış, anlatıyor, dedi ki, ekme parası istediler dedi. Ha iyi insanlar da vardır, her zamanki... sonuçta hani... ülkesiz... ülkesiz galmış hani. Onu hani yani, Allah rızası için, hiçbir şeyden değil. Haa faydalanmama, faydalanma... Ha, kötü yönleri de var mesela, benim yengem, eltimlen konuşuyok biz, yengem diyor ki, şey diyor, milletin gocalarınla evleniyorlar... Haaa, onu yapıyor, ama onu yapan da bi' erkektir, hani yapmasın, hani yapmaması gereken bir şey yani. O başka bir şey, ama yani, bir insan olarak ülkesiz kaldıysa sen onu dışarıya atamazsın. (...) Hatalar, tabii ki, problemler çıktı, problemler olmuştur, hani orada (Türkiye'de) yaşayan insanlara göre belki daha büyük sorunlar çıkmıştır. Hani sonuçta biz burada (Belçika'da) yaşıyok... Ha bi' mesela... buraya da bir ara yabancılar neyi çok aldılar, ben istemedim! Hani çünkü n'oluyor? Çalışmıyorlar, adamlar yardıma bağlanıyor, gene benim paramdan, benim vergimden gidiyor. (...) Mesela benim eşim geçen sene çalışmadı, vergiden hani 2.000 Euro ne alır belki dedik, hani çalışmadı... Vergiden alamadı, kesintim yok. Yani bize vergiden gelen para, kendi kesintimiz geliyor. Fazlalığı da onlara gidiyor, tabii hani adalet nerede var ki? Dünyada adalet yok yani sonuçta.
(Katılımcı 53, Kadın, 34, Çifte vatandaşı, Anvers)

Türkiye'ye yönelen göç hakkında kendileriyle mülakat yapılan bireylerin ifadelerine değinecek olursak, Türkiye'de Suriyelilerin Türkiye'nin yerli vatandaşlarından daha çok haklara sahip olduğu düşüncesinin katılımcılar arasında oldukça yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin bir katılımcı AKP hükümetinin ve Türkiye devletinin kendi vatandaşlarını ihmal ettiğini düşünmekte, çok daha geniş hakların Suriyelilere tanıdığını düşünmektedir:

Yani Türkiye Cumhuriyeti eskiden beri adaletsizmiş, hâlâ adaletsiz davranıyor. (...) Kırk yıldır buradayım, Türkiye'ye ne kadar döviz gönderdiğimin hesabını bilmiyorum. O kadar ev aldım, dam aldım, şu aldım, araba aldım getirdim... Bana bir araba hakkı vermiyorlar. Suriyelinin arabasına Türkiye plakası tak, Bulgaristan göçmenlerinin arabasına Türkiye plakası tak... Bana da de ya, "Getir kullandığın arabayı kardeşim, on senede bir araba hakkı veriyom sana" de. On senede bir araba getir... On sene satmamak şartıyla! Ben bir araba götüreyim ya... Benim gönlümü al yani... Yok... Maalesef... (...) Ya sen şimdi dünyanın çeşitli devletlerinden, Suriye'den iti uğursuzu, katili, hırsız dolduruyorsun Türkiye'nin içine, para veriyorsun, yer veriyorsun, çadır gösteriyorsun, ev tutuyorsun, maaş veriyorsun, ne bileyim AK Kart mı ne varmış, onu veriyorsun. Senin vatandaşın? Çocukların n' oluyor? Ne yaptın yani devlet olarak? Sadece bu iktidara demiyorum, bütün iktidarlar... Ne yaptın kardeşim yani? Ne istiyorsun? Ne yaptın da ne istiyorsun? (Katılımcı 5, Erkek, 61, Çifte vatandaş, Brüksel)

Liège'de yapılan bir mülakatta, katılımcı Suriyelilerin kolayca vatandaşlık elde edebilmesini eleştirmekte, Suriyelilere çeşitli konularda fazla ayrıcalık tanındığını söylemekte ve ülkenin yerli vatandaşlarının daha öncelikli olması gerektiğini düşünmektedir. Bu katılımcı ayrıca Belçika'da bir göçmen olarak kendisinin hiçbir sabıkası olmamasına ve çalışıp vergilerini ödemesine rağmen vatandaşlık elde edemediğini söylemekte ve Türkiye'ye göç edenlerin profilinin de bu şekilde olmadığını düşünmektedir:

(Belçika) niye kolaylıkla vatandaşlık vermiyor? Doğru mu bunlar, bilmiyorum. Mesela siz üniversitelerde okuyorsunuz. Ne şartlarda okuduğunuzu ben biliyorum. Kardeşim de okudu benim, ablam da okudu üniversitede. Maaş verildiğini biliyorum (Türkiye'ye gelenlere), tamam maaş verilsin ama... Önce sen kendi fakirine maaş ver. Bir sürü üniversite öğrencileri var, gariban. Onlara sen parayı veriyon, dört sene, beş sene sonra tekrar o bursu istiyon. Kredi Yurtlar Kurumu işte... Şimdi mültecilere çok fazla imtiyaz verildiğini duyuyorum. Doğru mu bilmiyorum. İu... Okullara girerken, istedikleri okullara yazıldıklarını duydum. Maaş bağlandığını duydum. Bence yanlış. Niye yanlış? Çünkü sen çok büyük bir... Yani büyük bir devletsin ama, o kadar da zengin bir devlet değiliz biz. Önce kendi fakirlerimiz var, önce kendi fakirlerimize öncelik tanıyalım. Onlara da yine yardım edelim. Önce barınaklarını ve karınlarını doyuralım. Onlara para vermekle bir iş olmaz, hepsi sokakta geziyor. Bunlar bence yanlış şeyler. (...) Vergi vermiyorlarmış... (...) iş yeri açtuklarını duydum. İu... arkadaşlardan duydum. Kayserili bir arkadaşım söyledi. İş yeri dedi, açıyorlar dedi. Onlar dedi vergi vermiyor, vergiye tabi değiller dedi. Niye vergiye tabi olmuyorlar ki yani? Bir de onlara vatandaşlık... Eğer verildiyse ben onu çok saçma buluyorum. Çünkü Beşar Esad'ın babasının ismini bilmiyorum da, babası bilene onlara vatandaşlık vermemiş. 30-40 sene onlara hiçbir vatandaşlık vermemiş. Sen bir sene içinde niye vatandaşlık veriyorsun? Türk vatandaşlığı bu kadar mı basit? Bak ben 11 seneden beri buradayım. Hiçbir sabıkam yok, kötü bir işim yok, çalışıyorum, vergimi veriyorum. Dünyanın vergisi... iki tane arabam var benim. İki arabama vergi veriyorum, evlerime vergi... Burada televizyon vergisi var, çöp vergisi var... Vergi çok. Bu devlet vergiyle ayakta kalıyor. Adam bana o şekilde, bana vatandaşlığı vermiyor. Sen ne olduğunu bilmediğin, hangi ırktan... belki PKK sempaticanı, belki Hristiyan, belki başka bir şey... Ama sen ona hemen vatandaşlık

vermen normal değil. Türk vatandaşlığı bu kadar bence basit olmamalı. (Katılımcı 89, Erkek, 39, Türkiye vatandaşı, Liège)

Bu tür konularda kulaktan dolma bilgilerin ve sosyal medya gibi mecralarda yayılan söylentilerin bazı katılımcılar üzerinde belirgin bir etkisi olduğuna değinmek gerekmektedir. Bu katılımcılar Türkiye’de Suriyelilere tanınan hakların, ülkenin kendi vatandaşlarına tanınmadığını söylerken sıklıkla “duyduğum kadarıyla, bildiğim kadarıyla, bir yakınım söyledi, emin değilim, doğru mu bilmiyorum” gibi ifadeler kullanmıştır.

Türkiye’de HDP’yi, Belçika’da ise N-VA’yı destekleyen bir katılımcı ise Türkiye’de AKP’nin yeni gelen nüfusu kendine dahil etme amacı olduğunu ve Suriyelilere yönelik Avrupa’dan daha açık bir politika izlemesini de siyasi bir malzeme olarak kullandığını söylemektedir:

Yani Türkiye’de ben birebir çok deneyimlemediğim için fazla bir şey demiyorum ama hani Türkiye’ye gelen... uı... yeni nüfus (güliyor) diyebiliriz aslında, yeni... hani siyasi partiler, özellikle iktidar, yeni gelen nüfusu kendine dahil etmek amacıyla çok hani Avrupa’ya göre daha hani açık bir politika sergiliyor. Hani bunları mesela daha hızlı bir şekilde vatandaşlıkmiş, iş olanaklarıymış, hani sunulsa bile, hani iş olanakları tabii Avrupa’ya göre daha sıkıntılı olsa, daha zor şartlarda olsa da... En azından hani ülkeye giriş anlamında sıkıntısız bir şekilde girebiliyor ve bir an önce, hani en azından can güvenliğini garantiye alabiliyor Türkiye’de. Ama şartlar daha zor olmasına rağmen, Türkiye daha açık bir politika izliyor ve onu dahil etme şeyi var, hani eğilimi var ve bunu siyasi bir malzeme olarak da kullanma gibi bir izlenim aldım. En azından hani buradan, buradan Türkiye’ye baktığımda o şekilde bir izlenim alıyorum. (Katılımcı 93, Erkek, 33, Çifte vatandaş, Flaman Bölgesi)

Öyle ki bu katılımcı, Türkiye’de din gibi bir ortak payda olduğu için sağın sığınmacılara karşı daha açık bir politika izlediğini, Belçika’da ise solun yeni gelen göçmenlere sahip çıktığını düşünmekte ve bu karşıtlığın da kendisinin Türkiye’de solu, Belçika’da sağ desteklemesinde etkili olduğunu dile getirmektedir:

Tabii bu konu hani madem böyle bir kontrasyondan bahsettik, hani benim de mesela Türkiye’de daha çok sol siyaset üreten partilere hani ilgim varken, burada daha çok sağ siyaset üreten partilere mesela ilgim var. (Katılımcı 93, Erkek, 33, Çifte vatandaş, Flaman Bölgesi)

Kendileriyle mülakat yapılan bazı katılımcıların hakkında konuştukları meseleleri “empati” kurarak değerlendirdiklerini ifade ettikleri olmuştur. Bu noktada kiminle ve nasıl bir empati kurulduğunun oldukça farklılaşabildiği görülmüştür. Bazı katılımcılar

sığınmacılarla empati kurduklarını söylerken bazı katılımcılar ise gerek Belçika’da gerekse Türkiye’de yaşayan yerli vatandaşlar ile empati kurduğunu söylemiştir. Yerli vatandaşlar ile kurulan empati, katılımcıların kendileri de göçmen (kökenli) olmalarına rağmen “*yabancı düşmanlığını anlıyorum*” demelerine sebep olmaktadır. Örneğin bir katılımcı, Belçika’daki aşırı sağcıları aslında anladığını, yeni gelen göçmenlerin içinde yaşadıkları topluma entegre olmak yerine, kaldıkları mahalleyi “*asimile ettiklerini*” düşündüğünü söylemektedir:

Bence bütün etnik grupların yaşadığı sorunlar, hep kendi sorunları. Çünkü kendi hayatlarını buraya... Onlar sanki... şöyle bir şey var, Araplar geliyor veyahut da Türkler geliyor. Buraya geldiklerinde, kendilerini... kaldıkları mahalleyi kendi... asimile etmeye geliyorlarmış gibi... Kendi kültürlerini empoze ediyorlar. Mesela bizim gibi (yaşamıyorlar). Geldikleri devlete “sen bizim gibi yaşayacaksın” diye bir empoze şeyi var. Yani onların sorunu yok. Sorun Belçikalıların sorunu aslında. Yani bu yabancı düşmanlığını da ben anlıyorum. (Katılımcı 10, Erkek, 39, Çifte vatandaş, Brüksel)

Yine bir başka katılımcı da yerli Belçikalılarla empati kurduğunu, kendisinin de bir “yabancı” olarak “onların ülkesi”nde yaşadığını söylemekte ancak Belçikalıların Türklerle yaşamaktan rahatsız olmadığını, Türklerin ise daha milliyetçi olduğu için Suriyelilerle birlikte yaşamaya alışmalarının daha zor olduğunu düşünmektedir:

(...) bir empati kuruyorum. Hani ben Belçika’dayım, onların ülkesindeyim, bir Türküm ve bizi içlerine kabul etmişler. Kendi ülkeme dönüp bakıyorum. Mülteciler var şimdi, dışarıdan gelen kişiler var, yabancılar var, Suriyeliler var. Çok fazla bizim ülkemizde hareket etsin istemiyoruz aslında. Tamam, bu şey değil, destek olalım; fakat biz çok memleketçi olduğumuz, çok böyle örf, adetlerimize, vatanımıza, bayrağımıza çok saygı duyduğumuz için bizim için çok zor. Ama Belçikalılara böyle baktığım zaman, artık alışmışlar bizimle yaşamaya. Hiç rahatsız olmuyorlar. (Katılımcı 7, Kadın, 35, Çifte vatandaş, Brüksel)

Bu noktada kimi zaman bir arada yaşamayı kolaylaştıracağı düşünülen din ortaklığının dahi görünmez hâle gelmesi dikkate değerdir. Ünlü (2019, s. 16) *Türklük Sözleşmesi* için üç temel madde saymaktadır ve bunların arkasındaki tarihselliğin Türklerin ya da Türkleşenlerin görme, duyma, bilme, ilgilenme, duygulanma hâllerini şekillendirdiği kadar görmeme, duymama, bilmeme, ilgilenmeme, duygulanmama hâllerini de şekillendirdiğini ifade etmektedir.

Katılımcıların bazılarının yalnızca yaşadıkları ülke olan Belçika’da değil, genellikle senede en fazla birkaç kez ziyaret ettikleri Türkiye’de de yeni gelen göçmenleri

istememesi dikkat çekicidir. Örneğin Belçika'ya evlilik yoluyla göç eden ve üç çocuğu olan bir katılımcı, Türkiye'ye gelen Suriyelileri Türkiye'de evlilik yaptıkları ve nüfus yapısını bozdukları için eleştirmektedir:

Bir de mülteciler konusunda biraz güzel çalışma yapsalar iyi olur. Bence bu kadar mülteciye gerek yok. Tamam, Türkiye çok iyi yardımlar yapıyor. Allah razı olsun, iyi şeyler yapıyor ama. Bundan 10-20 sene önce ben... Ben kendi görüşüm, neslimizin biraz daha bozulacağını düşünüyorum. Niye? Suriye'deki bir sürü mülteciler gelmiş, bütün köylerde, her yerde geziyorlar. Biz geçen sene Mersin'e denize gittik. Yedi tane, sekiz tane delikanlı gençler, denizin içinde yüzüyorlar. Delikanlı gençlerin orada ne işi var? Git, vatanını savun. Ve gelenler evlilik yapıyor ya da farklı yollardan... Bundan 10-20 sene sonra o doğan çocuklar ne olacak, ben onu merak ediyorum ve onlar gün gelecek bizim başımıza bela olacak. Neslimiz gittikçe değişecek. Çünkü bir tarafı Suriyeli olacak, bir tarafı Türk olacak, o nesilden ne hayır gelir? Ben onun çok yanlış olduğunu düşünüyorum. Bu mülteciler konusunda da... yani daha iyi bir tedbir alınması gerektiğini düşünüyorum. (Katılımcı 89, Erkek, 39, Türkiye vatandaşı, Liège)

Bu katılımcı kendisi için Belçika'da dezavantajlı olsa da maddi birikimini Türkiye'deki bankalarda tuttuğunu, böylece ülkesine ve devletine fayda sağlayacağını düşünmektedir.³⁸² Jacobson (1997, s. 7), birçok göçmen için “ev”in gerek metaforik gerekse gerçek anlamda yaşadıkları yerden başka bir yer olduğunu ifade etmekte, kendi ülkelerinin vatandaşlığına sahip olsalar bile ülkedeki kültürel, etnik ve dinî tonlar daha nüanslı hâle geldikçe kendi ülkelerinde yabancı olmaktan giderek daha fazla korktuklarını ifade etmektedir. Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin de bir kısmı gerek ileride Türkiye'de yaşama planları olduğu için gerekse milliyetçi duygularının etkisiyle, Belçika'da yaşıyor olmalarına rağmen “ev”leri olarak gördükleri Türkiye'ye yeni göçmenler gelmesini istememekte ve ülkenin olumsuz etkileneceğini düşünmektedir.

Linden ve Klandermans (2006, s. 178-179), Hollanda'da aşırı sağcı ve göçmen karşıtı CD (*Centrumdemocraten*) üyesi ve belediye meclis üyesi olan 56 yaşındaki kadın katılımcı Maria'nın hikâyesine ve ifadelerine yer vermektedir. Maria altı çocuklu bir ailede

³⁸² “Ben burada bir kuruş paramı koymuyorum. Yani elimden geldiği kadar, burada hiç para biriktirmiyom. Götürüyom, bankaya koyuyom. İki kuruşum da olsa, bankada duruyor. Faize de koymuyorum. Orada diyorum, benim devletim faydalansın. Hatta biz bundan beş altı sene önce ev aldığımızda, parayı götürdüm, müdür beni çağırır, hanımla beni. Paranızı niye çektiniz, demiş. Paranız bankada dursaydı... Biz de dedik, biz Türkiye'ye götürdük işte, ihtiyacımız vardı. Adam demiş ki, paranız burada durursa demiş, kredinizi azaltacağız. Evleri krediyle satın alıyoruz ya, atıyorum 550 Euro ödüyorsak, o para orada kalırsa 530 Euro ödeyecekseniz dediler. Faizi az ödüyorsunuz dedi. Ben de yok dedim, olsun dedim. Elimden geldiği kadar burada ben para koymamaya çalışıyorum. Götürüyorum memleketimde, üç kuruşum da olsa orada kendi bankamda dursun, memleketime de faydası olur diye düşünüyorum” (Katılımcı 89, Erkek, 39, Türkiye vatandaşı, Liège).

doğmuş, babası kamyon şoförü olan, 16 yaşında çocuk bakımı öğrenimini tamamlamış ve o zamandan beri sosyal refah sektöründe çalışan, eşi de kamyon şoförü bir kadındır. İki çocuk sahibi olduktan sonra, oğlunun kronik hastalığı sebebiyle öğrenimini yarıda bırakmış ve hem oğlunun durumu hem de kendisinin doğum sonrası depresyonu sürecinde sağlık sistemine dair yaşadığı sorunlar sebebiyle siyasete yönelmiştir. Doğum sonrası oğlu için hastanede bir yer bulmaya çalıştığını ama problemler yaşadığını, etrafında kendisi gibi zor zamanlar yaşayan ve sosyal güvenlik yardımı alamayan anneler gördüğünü anlatmakta ve devamında şöyle söylemektedir:

“(…) Aynı zamanda halıları ve her şeyiyle kendileri için hazırlanmış evlere gelen Türkiyeli ve Faslı aileleri görüyorsunuz. ... Bir ay sonra Mercedes araba sürüyorlar. Yaptıkları tek şey, bir pazar günü sosyal güvenliği aramak. Merak ediyorsunuz, biz mi bir şeyi yanlış yapıyoruz, yoksa onlar mı çok zeki?”

Bu tür ifadelerin yerli Avrupalılar tarafından Türkiyelilere yönelik söylenirken Türkiyeliler tarafından da Suriyeli sığınmacılara yönelik söylenmesi dikkate değerdir. Ünlü (2019, s. 14-15), Türklük Sözleşmesi'nin üç temel maddesinden ilkinin “Türkiye’de imtiyazlı ve güvenli yaşayabilmek, toplumsal hiyerarşide üst katmanlara çıkabilmek ya da çıkabilme potansiyelini sürdürebilmek için Müslüman ve Türk olmak gerekmektedir” şeklinde ifade etmektedir. Suriyeli sığınmacıların Türkiye’ye gelmesiyle birlikte çıkarlarının zedelendiğini düşünen Türkler için ise din ortaklığından beslenen “görme, duyma, bilme, ilgilenme, duygulanma” hâllerinin yerini artık Türklük vurgusu ve Türklüğün sağlayacağı imtiyazları³⁸³ koruma isteğiyle “görmeme, duymama, bilmeme, ilgilenmeme, duygulanmama” hâllerinin aldığını söylemek mümkündür.

Ünlü (2019, s. 35-36), imtiyaz perspektifinin odağında kişinin güç ilişkileri ve güç hiyerarşileri içindeki toplumsal konumu ile duygusal, bilişsel ve davranışsal yapısı arasındaki yakın ilişkiselliğin-nedenselliğin olduğunu; bu bağlamda, imtiyazın gerek varlığının gerekse yokluğunun kişinin nasıl göreceğini, düşüneceğini ve duygulanacağını şekillendirdiğini ifade etmektedir.

³⁸³ Ünlü (2019, s. 35), Beyazlık (*Whiteness*) çalışmalarının önemli kavramlarından biri olarak nitelediği “imtiyaz”ın, kişinin mensubu bulunduğu ırk/etnisite, toplumsal cinsiyet ve toplumsal sınıf sayesinde elde ettiği maddi ve psikolojik avantajları ve bu avantajların kuşaklar boyunca kendini yeniden üretmesini ifade ettiğini belirtmekte; bu kavramla birlikte eleştirel sosyal bilimcilerin sadece sömürülenlere, ezilenlere, dışlananlara, horlananlara, yok sayılanlara değil; aynı zamanda sömürülenlere, ezenlere, dışlayanlara, horlayanlara ve yok sayanlara da bir analiz nesnesi olarak bakmaya başladığını söylemektedir.

1970'lerin başında dünyada yaşanan ekonomik bunalım; bireysel hakların, bireysel özgürlüklerin ve serbest pazar ekonomisinin ateşli bir savunusuna ve eşitlikçi bir toplumun reddine dayanan yeni sağ ideolojinin yükselişine yol açmıştır (Kaya, 2006, s. 107-108). Vural (2005, s. 198), solun değer ve kimlik temelli siyasetinin, özellikle azınlıkların haklarını savunmak adına formüle ettiği *farklı olma hakkının*; yeni sağ düşünceye mensup aydınlar tarafından liberal özgürlük ve hak telakkisi temelinde dışlayıcı bir kimlik siyasetine dönüştürülerek kullanıldığını, çoğunluğun da tıpkı azınlıklar gibi *farklı olma* ya da *farklı kalma* hakkının bulunduğu noktasından hareketle çoğunluğun kültürel kimliğinin savunuculuğu hâline getirildiğini ifade etmektedir.

Bottomore (2006, s. 74) da yeni sağ ideolojinin sosyal hakları yurttaşlık kurumunun bir uzantısı olarak görmediğini; kamu hizmetleri yerine özel hizmetlerin oluşumunu (özel sağlık hizmetleri, eğitim, özel belediye hizmetleri, kamu hizmetlerinin ticarileşmesi vb.) desteklediğini ve yoksulları “özel yardıma muhtaç zavallı ikinci-sınıf yurttaşlar” olarak değerlendirdiğini ifade etmektedir. Bora (2005, s. 242), yeni sağı “bölgeci bir milliyetçi hareket temelinde, seçkin, kültürel ırkçı ve refah şovenisti bir modern sağcılık” olarak nitelemekte, refah şovenizmine değinirken Belçika’da yükselen yeni sağ hakkında şunları söylemektedir:

“Global kapitalizme eklenme mücadelesinin kızıştığı 1980’lerin sonlarında, Belçika’daki Flaman milliyetçilerinin ‘Flander’a bağımsızlık’ talebi sermayenin deregülasyon ihtiyacıyla örtüştü ve böylece iktisadi açıdan ‘rasyonel’ bir formülasyona elverişli hâle geldi. Antwerp (Anvers) ve diğer gelişkin Flanders şehirlerinin *yuppie*’leri ve sermaye çevreleri içinde, *Vlaams Blok*’un programını, görece yoksul Valonya’nın mali yükünü sırtlarından atmaya dönük bir coğrafi deregülasyon projesi olarak anlamlı bulanlar oldu. *Vlaams Blok*, -militan yabancı düşmanlığını sürdürmekle birlikte- vitrininde geleneksel ırkçı motifleri geriletip kültürel ırkçılık etmenlerini ve refah şovenizmini öne çıkararak bu yeni tabana el uzattı” (Bora, 2005, s. 253).

Galle’nin (2019, s. 116) ifade ettiği gibi, siyasal sağ yalnızca göçün ve göçmenlerin refaha erişiminin kısıtlanmasını istememekte, aynı zamanda yerleşik göçmenlerin entegrasyonu ve çokkültürlülüğe karşı direniş gibi konularda güçlü bir duruş sergilemektedir. Kaya’nın (2020, s. 3-4) da ifade ettiği gibi, göç meselesi Avrupa’daki tüm radikal partilerin söylem ve programlarının merkezinde yer almaktadır:

“Öyle görünüyor ki, sağcı popülizm, liderleri kriz algısı yaratmak için her iki eksenin unsurlarını, yani ekonomik kızgınlık (*resentment*) ve kültürel kızgınlığı harmanlayabildiğinde ulusal düzeyde galip gelmektedir. Sağcı popülistler, yalnızca, sosyo-ekonomik hoşnutsuzluk (işsizlik ve yoksulluk) göç ve entegrasyon gibi

kültürel kaygılarla bağlantılı olduğunda, kendilerini mevcut sosyo-ekonomik koşulların diğer eleştirmenlerinden ayırırlar. Sağcı popülistlerin göç, kültür, medeniyet, din ve ırktan yararlanırken solcu popülistlerin sosyal sınıfla ilgili dinamiklere yatırım yapmayı tercih etmelerinin nedeni budur” (Kaya, 2020, s. 3-4).

Dolayısıyla göçmen kökenli vatandaşlar, yeni gelenlerin refah devletine erişimini eşit derecede sınırlandırmaktan yana olsalar bile, yerli vatandaşlara göre sağcı partilerle daha az özdeşleşmektedir (Galle, 2019, s. 116).

10.3. TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİĞİNE DAİR KATILIMCILARIN GÖRÜŞLERİ VE TAVIRLARI

Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne adaylığının resmen onaylandığı ve diğer aday ülkelerle eşit konumda olacağına açıkça ifade edildiği Helsinki Zirvesi, 10-11 Aralık 1999’da gerçekleşmiş, 8 Mart 2001’de Türkiye için ilk Katılım Ortaklığı Belgesi AB Konseyi tarafından onaylanmış, 3 Ekim 2005 tarihinde AB Dışişleri Bakanlığı tarafından Müzakerelerin Çerçeve Belgesi onaylanmış ve böylece katılım müzakerelerinin başlamasıyla Türkiye, Avrupa ile bütünleşme amacıyla yeni bir sürece girilmiştir. Kaya ve Kentel (2008, s. 2-3), AB’yi Türkiye’deki demokratikleşme sürecini hızlandıran başlıca katalizör olarak görmekte, AB’nin Türkiye’deki birçok grubun uyum içinde birlikte yaşama isteğini destekleyen önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu ve bu birlikte yaşama isteğinin altında yatanın, farklılıkları demokratik bir şekilde kucaklayan geleceğe dönük bir tasarı gibi görüldüğünü söylemektedir. Yazarlara göre (s. 9), Batı Avrupa’daki Türkiye kökenli göçmenler ve onların çocukları, artık “geri dönüş miti” ile yaşayan geçici göçmen toplulukları ya da küresel kapitalizmin edilgen, zavallı mağdurları olarak düşünülmemelidir; zira bu insanlar artık kalıcı sakinler, kamusal alanda varlık gösteren aktif kitleler ve karar alıcı sosyal aktörler hâline gelmiştir ve gittikleri ülkelerde dinamik ve esnek bir işgücü oluşturmaktadır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ocak 2022’de³⁸⁴ Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üyelik hedefine bağlı olduğunu ve bunun stratejik öncelik olduğunu ifade etmiş, Mart ve Nisan 2022’de yaptığı açıklamalarda da müzakere süreçlerine ilişkin yeni fasılların açılmasını

³⁸⁴ “Erdoğan: Türkiye, Avrupa Birliği tam üyelik hedefine bağlıdır” (2022, Ocak 13).

ve karşılıklı ilişkileri sürdürmeye yönelik yerleşik mekanizmaların yeniden işletilmesini istediğini dile getirmiştir.³⁸⁵ Ancak Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler, üyelik sürecinin başlarında daha olumlu ve yapıcı bir şekilde ilerliyor görünse de günümüzde oldukça gerilimlidir ve Türkiye'nin üyelik sürecinin bir anlamda askıya alınmış olduğunu söylemek mümkündür.

Özellikle 16 Nisan 2017'de yapılan Anayasa Değişikliği Referandumu'ndan sonra Türkiye'de yürütme görevini tek kişinin üstleneceği daha otoriter bir rejime ve daha muhafazakâr bir toplumsal düzen uygulamasına geçileceği düşüncesiyle, Türkiye'nin demokrasi ve insan hakları gibi konularda gerileyeceği ve AB'ye katılım müzakerelerinin askıya alınacağı tartışılmaya başlanmıştır.³⁸⁶ İlerleyen süreçte yaşanan çeşitli gelişmeler neticesinde Erdoğan'ın Suriyelilerin Avrupa ülkelerine gitmelerine izin vermek için sınırların açılacağını söylemesi, Türkiye-AB ilişkilerini daha olumsuz bir noktaya taşımıştır. Şubat-Mart 2020'de Suriyeli sığınmacıların Yunanistan sınırından Avrupa'ya geçişlerinin engellenmemesi kararı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile diğer AKP'li siyasetçilerden gelen açıklamalar sonrasında Edirne Pazarkule Sınır Kapısı'nda çok sayıda düzensiz göçmen Avrupa ülkelerine gidebilmek için sınırların açılmasını beklemiştir. AB ise “dış sınırlarını korumaya kararlı olduğunu ve Türkiye hükümetinin siyasi amaçlarla göç baskısını kullanmasını şiddetle reddettiğini” açıklamıştır.³⁸⁷ Böylece uzunca bir dönemdir Türkiye-AB ilişkilerinin dinamiklerini belirleyen sığınmacı krizi, farklı bir boyut kazanmış ve göçmenlerin siyasi kazanımlar için araçsallaşması (Kaytaç, 2021, s. 214; Erdoğan, 2020, s. 90) daha da gözle görünür hâle gelmiştir.

Esasen geçmişten bugüne gerek Türkiye'de yaşayan gerekse yurt dışında yaşayan Türkiye vatandaşların ve hatta Avrupa'nın yerli vatandaşlarının Türkiye'nin AB üyeliğine ilişkin olumlu ya da olumsuz bakış açılarını şekillendiren, değiştiren ve dönüştüren çok farklı dinamikler ve kırılma noktaları söz konusu olmuştur. *The German Marshall Fund of the United States* (2022) tarafından yapılan bir araştırmaya göre³⁸⁸ Türkiye toplumunun

³⁸⁵ “Erdoğan: AB'nin artık üyelik müzakeresini açmasını bekliyoruz” (2022, Mart 22), “Erdoğan Avusturya Başbakanı ile görüşti: AB yeni fasıllar açmalı” (2022, Nisan 10).

³⁸⁶ “AP'nin Türkiye raportörü: Bu sonuçla Türkiye'nin AB'ye katılamayacağı açık” (2017, Nisan 16).

³⁸⁷ “AB, sığınmacı krizine karşı dış sınırlarını koruma konusunda kararlı olduğunu açıkladı” (2020, Mart 5).

³⁸⁸ Araştırmanın saha çalışması 2-26 Mart 2022 tarihleri arasında toplam 27 ilde, yüz yüze ve toplam 2180 katılımcı ile yapılmıştır (Ünlühisarcıklı vd., 2022).

AB'ye tam üye olması hakkındaki görüşleri büyük oranda ve özellikle gençler arasında olumluysen tam üyeliğin ne zaman gerçekleşeceğine dair düşünceler ise çok büyük oranda karamsardır.³⁸⁹ Avrupa ülkelerinde aşırı sağcı popülist siyasetin ve yabancı düşmanlığının yükselişi, Müslüman göçmenlere yönelik ayrımcılık³⁹⁰, Türkiye'de AKP hükümeti ile AKP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın özellikle son dönemlerdeki dinî referanslı Batı karşıtı söylemleri ve Avrupa ülkeleriyle yaşanan siyasal gerginlikler, göçmen (kökenli) bireylerin AB'ye bakış açısını şekillendiren bazı etkenler olarak görülebilir.³⁹¹ Dolayısıyla, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini ve sonrasını doğru kavrayabilmek, Türkiyeli göçmenlerin gerek Avrupa'daki gerekse Türkiye'deki siyasal katılımlarını ve seçmen davranışlarını anlama noktasında oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir.

Ayrıca, Kaya ve Kentel'in (2008, s. 9) belirttiği gibi, Türkiye kökenli vatandaşların, göç ettikleri ülkelerdeki siyasal eğilimlerinin temel olarak Türkiye'deki siyasal tartışmalar tarafından belirlendiğine ilişkin genel bir kanı vardır. Dolayısıyla, kendileriyle mülakat yapılan bireylere, onların hem Türkiye'deki hem de Belçika'daki siyasal katılımlarını ve oy verme davranışlarının altında yatan toplumsal mekanizmaları daha anlaşılır kılacağı düşünüldükçe Türkiye-AB ilişkileri ve Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci hakkında neler düşündükleri sorulmuştur. Bu konular hakkında mülakatlarda alınan cevaplar genel hatlarıyla katılımcıların,

³⁸⁹ Araştırmaya göre, katılımcıların %61,4'ü (18-24 yaş arası gençlerin ise %75'i) Türkiye'nin AB üyeliğine ilişkin bir referandum yapılacak olsaydı "evet" oyu vereceklerini söylemiştir. Ancak katılımcıların %43,9'u (gençlerin ise %34,8'i) Türkiye'nin asla tam üye olamayacağını; %19,7'si (gençlerin ise %20,3'ü) 15 yıldan önce üye olamayacağını; %15,8'i (gençlerin ise %23,1'i) gelecek 10 yıl içinde üyeliğin gerçekleşebileceğini düşünmektedir.

³⁹⁰ Burada belirtmek gerekir ki, Avrupa ülkelerinde giderek yükselen göçmen karşıtlığı sadece Avrupalı olmayan göçmenlere yönelik değildir. AB vatandaşı olan göçmenler de yabancı düşmanlığının hedefi olabilmektedir, ancak Canan-Sokullu'nun (2017, s. 2) da belirttiği gibi, AB üyesi olmayan ülkelere gelen göçmenlere göre sosyo-kültürel değerler görece daha az farklılaştığı için, AB üyesi ülkelere gelen göçmenlere yönelik karşıtlıkta daha çok ekonomik kaygılar belirleyici olmaktadır.

³⁹¹ Burada Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Avrupa'daki -daha özelde Hollanda'daki- siyasal gerginliklerle ilgili Mart 2017'de yaptığı şu konuşmayı hatırlatmak yerinde olacaktır: "Dünyaya demokrasi, insan hakları, özgürlük dersi verirler. Ama kendi çıkarları söz konusu olduğunda faşizmin en âlâsını sergilemekten kaçınmazlar. Ben diyorum ya, bunlar yeni Nazizmdir. (...) Yazıklar olsun bunların demokrasilerine! Yazıklar olsun sizin Avrupa Birliği müktesebatınıza, değerlerinize! Yazıklar olsun sizin hukukunuza, adaletinize! Avrupa Birliği'nin Adalet Divanı bir açıklama yaptı, duydunuz değil mi? İşverenlere diyor ki, isterseniz iş yerlerinizde başörtülü çalışmak isteyenlere müsaade etmeyebilirsiniz. Hani inanç özgürlüğü, hani din özgürlüğü? Değerli kardeşlerim, bunlar haçlı-hilal mücadelesini başlattılar. Başka bunun izahı olamaz ve şu anda yaptıkları budur." Bkz.: "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Haçlı-hilal mücadelesini başlattılar" (2017, Mart 16).

- (i) AB'nin kuruluş amaçlarına, yapısına, değerlerine, işleyişine ve Avrupa Birliği ülkelerinin Türkiye'nin üyelik sürecine ilişkin tutum ve pozisyonlarına ilişkin düşünceleri, algıları ve yorumları,
- (ii) Geçmişten bu yana Türkiye'nin AB üyelik sürecindeki pozisyonuna ilişkin düşünceleri, algıları ve yorumları,
- (iii) Türkiye'nin gelecekte AB'ye üye olup ol(a)mayacağına ilişkin düşünceleri, algıları ve yorumları ile Türkiye'nin üye olmasını destekleyip desteklemediklerine dair bireysel kanaatleri ve bunların çeşitli biçimlerde gerekçelendirilmesi ve
- (iv) Son olarak da, Türkiye'nin AB üyesi olması hâlinde gerek Türkiye gerek Avrupa ülkeleri gerekse Avrupa'da yaşayan Türkiyeliler açısından ortaya çıkabilecek olumlu ya da olumsuz sonuçlara ilişkin düşünceleri, algıları ve yorumlarını içermektedir.

İlk olarak kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların AB'ye ve amaçlarına, yapısına, değerlerine ve işleyişine dair düşüncelerine değinecek olursak, esasen gerek kendini sağ görüşlü gerekse sol görüşlü olarak niteleyen bireylerin bir kısmının AB'yi sıklıkla çıkar ortaklığına dayalı bir birliktelik olarak tarif ettiğini söylemek mümkündür. Ancak özellikle sağ görüşlü ve dindar katılımcılar, AB'nin din ortaklığı üzerinde temellendiğini de düşünmekte ve AB'yi bir "Hristiyan kulübü" olarak gördüklerini sıklıkla ifade etmektedir:

Valla Avrupa Birliği akıllıysa Türkiye'yi alsın, çok şey kazanır. Ama almazlar bizi. Çünkü neden? Biz Müslüman bir ülkeyiz. (...) Müslüman olduğumuz için mümkün değil. (Katılımcı 23, Erkek, 51, Çifte vatandaş, Brüksel)

Avrupa Birliği almaz bir kere. Bunların tamamıyla ya Müslüman olması gerekiyor ya bizim Hristiyan olmamız gerekiyor, alması için. (...) Sadece dinsel farklılıkla bizi almazlar. Yoksa... yani dinimiz aynı olsa, onlar Türkiye'yi bütün Avrupa yaparlar. Avrupa kıtasına katarlar! (Katılımcı 79, Erkek, 54, Çifte vatandaş, Liège)

İstemiyoalla çünkü Türkiye Müslüman... Yani ne kadar laik diye geçse, Müslüman bi' ülke. Ne kadar Fransa, Belçika "biz de laik ülkeyiz" diye geçerse, aslında Katolik ülkeler yani. (Katılımcı 31, Kadın, 36, Çifte vatandaş, Brüksel)

Müslüman bir ülkeyi... Vatikan'ın şemsiyesi altında istemiyorlar. Bilmem anlatabildim mi ne demek istediğimi? Yani Vatikan'ın, Hristiyan birliğinin içine Müslüman kimliğini istemiyorlar. (Katılımcı 58, Erkek, 43, Çifte vatandaş, Anvers)

Bazı katılımcılar ise AB'nin din ortaklığının yanı sıra çıkar birlikteliğine dayandığını söylemiştir:

Zaten Avrupa Birliği'nin temeli ney? Hristiyan kulübü değil de birincisi, çıkar ilişkileri olan ülkeler; arkasından, Hristiyan kulübü. İlk önce çıkar ilişkisi. "Avrupa Birliği" deyince benim aklıma çıkar ilişkisi geliyor, tamam mı? Ha niye? Çıkar ilişkileri olduğu müddetçe bunlar (bir arada) dururlar, çıkar ilişkisi bittiği an bitti. (Katılımcı 60, Erkek, 39, Türkiye vatandaşı, Anvers)

Yani ikiyüzlü... Avrupa Birliği mesela Türkiye'yi bazı konularda sıkıştırıyor; Türkiye, Avrupa Birliği'ne bir iki ihale veriyor, bir iki alışveriş yapıyor, ondan sonra Avrupa Birliği bir süre onu rafa kaldırıyor. Ondan sonra ihtiyaçları olduğunda tekrar Türkiye'ye bir baskı yapıyorlar. Türkiye tekrar onlara biraz taviz veriyor, bunlar bir süre seslerini kesiyorlar. (...) Ya mesela Daniel Cohn-Bendit'in bir konuşmasını izledim. (...) Avrupa Parlamentosu'nda diğer parlamenterlere şöyle dedi, siz dedi ikiyüzlüsünüz dedi Avrupa'ya. Dedi, Yunanistan'a yardım ediyorsunuz, gibisinden... Bir bağış yapıyorsunuz, para veriyorsunuz. Yunanistan o parayla bütçe açığını kapatmak yerine sizden silah satın alıyor. O parayla silah satın alıyor, bütçe açığını kapatacak yerde, ekonomisini düzelterek yerde. Diğer taraftan da Yunanistan'a silah verdiğiniz zaman Türkiye de kendisine bir tehdit algılıyor, bu sefer onlar da silahlaniyor, onlar da sizden silah satın alıyor. Bu sizin yani bir taktiğiniz. (...) ülkeleri birbirine karşı kışkırtıp iki tarafa silah satıyorsunuz dedi. Avrupa Birliği de böyle bir şey yani... Iuu... Çıkar... çıkar birliğidir, tamam, bir barış projesi ama... kendi aralarında bir barış projesi, fakat aynı zamanda bir ekonomik güç aygıtı. Yani çıkar sağlama aygıtı. Dolayısıyla Avrupa Birliği bazı konularda samimi değil yani, tabii. Yani insan hakları falan... Yani diğer ülkelerdeki insan haklarına karşı çok fazla bir tutarlılığı yok. Daha çok ekonomik çıkarları ön planda, insan hakları sonradan geliyor yani. (Katılımcı 21, Erkek, 50, Çifte vatandaşı, Brüksel)

Katılımcıların Türkiye'nin AB'ye üyelik süreciyle ilgili olarak sıklıkla ifade ettikleri bir husus ise, Türkiye'yi yıllardır oyaladıkları düşüncesidir:

(Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci) yıllardır (bir yere) varmamış, bundan sonra da varacağını düşünmüyorum. Avrupa Birliği bizi oyalıyor. Oyalıyor sadece, başka bir şey değil. (Katılımcı 13, Kadın, 55, Çifte vatandaşı, Brüksel)

İşte şu seneden sonra dosyanıza bakacağız... Şöyle, şunları şunları değiştirin, o zaman şeyiniz olacak, girme şansınız olacak falan filan diye... Hepsi teker teker sırayla oyaladılalaa yani... (Katılımcı 31, Kadın, 36, Çifte vatandaşı, Brüksel)

İkinci olarak belirtmek gerekir ki, katılımcıların geçmişten bu yana Türkiye'nin AB üyelik sürecindeki pozisyonuna ilişkin düşünceleri ve algılamaları, onların AB'nin bu süreçte Türkiye'ye yönelik pozisyonuna ilişkin düşünceleriyle doğrudan bağlantılıdır. AB'nin Türkiye'yi hiçbir zaman üyeliğe kabul etmeyeceğini düşünen katılımcılar, Türkiye'nin bu anlamda küçük düştüğünü düşünmektedir:

Bir de bunlar (AB ülkeleri) sanki kendileri çok çok büyükler, başlar... Kırk yıldır oyalıyorlar. Alıcık, aldık... Onlar da (sevinip) hahaha, alıcı (alacak diye) geliyorlar, kovuluyorlar gidiyorlar, geliyorlar geri gidiyorlar. (Katılımcı 91 gülmekten öksürmeye başlıyor). Yani ben ona gitmektense, ben bakarım, duruma bakarım, beni istemiyon mu, ben seni dünden istemiyodum zaten, bitti! O kadar basit. Yok, bir hayrı olmayacak çünkü... (Katılımcı 92, Kadın, 57, Çifte vatandaş, Liège)

Evet. Şimdi çok uğraştık işin gerçeği. Iuu... Ama şimdi görüyoruz ki biraz dalga geçiyorlar bizimle. Ben öyle hissediyorum işin gerçeği, kişisel olarak... Bence dalga geçiyor. (Katılımcı 65, Erkek, 39, Çifte vatandaş, Liège)

Avrupa Birliği'ne girmede mi? Ben oldum olası bunun olmayacağını düşünüyordum yani. Mümkün görmüyorum. Onların hepsi... yani bizimkiler de biliyordu ama kapıda beklemeyi nedense bir türlü (bırakmadılar). Avrupa'nın almayacağını bile bile orada beklemeyi şey yapıyorlardı yani... (...) (Böyle bir durumu) tercih niye ettiler, onu da anlamış değilim yani. (Katılımcı 79, Erkek, 54, Çifte vatandaş, Liège)

Ben de diyorum ki, bırak yeter (gülüyor). Bu zamana kadar almamışlar, bundan sonra yalvarmaya da bir gerek yok yani... (Katılımcı 88, Erkek, 45, Çifte vatandaş, Liège)

Bazı katılımcılar ise Türkiye hükümetinin AB'ye üye olunamayacağını bildiğini, ancak vatandaşlara üyelik için uğraşıldığını göstermeye çalıştıklarını söylemektedir:

Bence artık Türkiye, hani hükümet olarak biraz anladı, ama (...) kendi halkına da diyor ki, vermek istediği imaj, "Biz Avrupa Birliği'ni bırakmak istemiyoruz, ama onlar bizi (almıyor), görüyorsunuz." (...) Böyle imaj vermeye çalışıyorlar. (Katılımcı 65, Erkek, 39, Çifte vatandaş, Liège)

Üçüncü olarak, alan araştırmasının yapıldığı tarihlerdeki siyasal konjonktürün etkisiyle, genel olarak hem kendini sağcı olarak niteleyen hem de kendini solcu olarak niteleyen katılımcıların çoğunun Türkiye'nin AB'ye üye olma ihtimalinin olmadığını düşündüğünü söylemek mümkündür:

Girmesinler ya... (...) Ya niye, nasıl desteklemiyorum, e almayacaklar. Türkiye boşu boşuna tavizler veriyor, almayacaklarını bile bile. Çünkü hiç alakası olmayan yerler Avrupa Birliği'ne girdi, bazen konuştuğun zaman diyorlar ki Türkiye Avrupa'da değil, Türkiye'nin belli bir kısmı İstanbul Boğazi'nden, Trakya tarafı Avrupa'da. E o zaman ona bakarsan Kıbrıs şeyde mi, Avrupa'da mı? Ya da başka, işte şeydeki eski Rusya'nın bazı şeyleri, Avrupa'da mı, şeyle mi alakalı? Ya bunların sınırı belli zaten, eşim diyordu ne o, şeyde bitiyormuş diyordu, Türkiye şeyinde. Hani, Müslümanları almayacaklar zaten Hristiyan birliği olarak mı ne kurulmuş, öyle bir şeyleri mi varmış, öyle bir şeyler. Türkiye boşuna zorluyor. Ben Türkiye'nin girmesini, girsin isterim ama istemiyorum. Neden? Çok taviz veriyor. (...) Yani, giremeyeceğini bile bile taviz veriyor. Vermemeli bu kadar taviz. (Katılımcı 68, Kadın, 47, Çifte vatandaş, Liège)

Bunun yanı sıra, birçok katılımcı Türkiye'nin AB'ye girmesine gerek olmadığını düşünmektedir:

Bence girmesine gerek yok, diyom. Sence var mı? Bence yok. (...) (Türkiye'nin üye olmayı) istemesi bile hata. Bence hiç gerek yok. Türkiye o kadar ilerde ki, Avrupa Birliği... Bence hiç gerek yok. (...) Olumsuz etkiler. (Katılımcı 53, Kadın, 34, Çifte vatandaş, Anvers)

Ama Avrupalılar akıllı olsa o cennet ülkeyi, o cennet ülkeden faydalanmaklan... en büyük yani kayıplarından biridir. Aaalmasa n'olur? Türkiye ne kaybeder? Bugüne kadar Türkiye Avrupa Birliği'nde değildi. Eğitiminden geri mi kaldı? Yani maruz mu old... neyden mahrum oldu? Ben sana bir soru sorayım, Türkiye'de yaşayan bir öğrenci olarak, yani ne istedin de ülkede, senin önüne bazı şeyler engel oldu? (Katılımcı 23, Erkek, 51, Çifte vatandaş, Brüksel)

Türkiye'nin AB'ye üye olmaya ihtiyacı olmadığını düşünen ve Türkiye'de sağ destekleyen bazı katılımcılar, Türkiye'nin güçlü bir devlet olduğunu kimi zaman "Osmanlıcı" bir söylemle ve Türklerin Avrupa'yı zaten fethetmiş olduğu gibi ifadelerle dile getirmiştir:

Ya Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girme konusunda hiçbir şekilde ihtiyacı yok. Şu an kendi kendine yetecek bir pozisyonda. Tarımsal yönden, ekonomik yönden yani kendini kalkındırarak, hiçbir şekilde de bağ... zaten Avrupa ülkelerinde bir sürü yaşayan Türkler var bugün. Üç buçuk milyona yakın, dört milyona yakın... Almanya'da yaşayanlar var, Belçika'da keza... Yani zaten biz Avrupa Birliği'nde çoktan girmişiz, fethetmişiz de. Hani şu an sadece kâğıt üzerinde bir imza atmaya da hiç gerek yok. Ya şu anki konumu daha iyi. Şu an zaten Avrupa Birliği de Euro'ya geçtikten sonra ekonomik olarak zaten çok zayıfladı. Bölünmeler de var, işte ayrılan ülkeler var. Bu zaten her şey gözüküyor. Yani niye... daha da zorlamaya da hiç gerek yok yani bence. (...) şu an ben Belçika'da yaşıyorum, şu an Belçika vatandaşıyım, Belçika vatandaşlığının bile bana ne getirdiğini bilmiyorum. Türk vatandaşken de aynı hayatımı sürdürüyordum, Belçika vatandaşken de... Sadece seçme seçilme hakkım oldu, bir de işte Avrupa Birliği'nde olduğum için yolda giderken pasaport taşıyıyorum sadece, hepsi bu yani. (Katılımcı 1, Erkek, 43, Çifte vatandaş, Brüksel)

Katılımcıların bir kısmı ise Türkiye'yi Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerle karşılaştırmakta ve Türkiye'nin daha gelişmiş olduğunu ifade ederek bu ülkelerin Avrupa Birliği üyesi olabildiğini "çifte standart" olarak nitelendirmektedir:

Yani mesela ben Bulgaristan'dan geçiyorum arabayla, yani Türkiye'nin en adi köyü... Sofya'nın içinden geçiyorum, Sofya'nın... Şaşırıldık kaldık hatta en son gittiğimizde, hatırlıyor musun, büyük binalar gördüğümüzde... Bir yere giriyorsun 1940'larda yaşıyor. 30 kilometre, yani 20 kilometre gidiyorsun, Sofya sanki Avrupa'nın en büyük şehri gibi. Ama bazen de haa savaş izi... (...) öyle bir ülkeyi Avrupa Birliği'ne alabiliyorlar yani. Romanya aynı şekilde. Çok büyük bir ekonomik sıkıntı yaşıyorlar. Bunların mesela maaşları 200 Euro, aylık maaşları. Öyle bir ülkeyi sen Avrupa Birliği'ne alabiliyorsun. E Türkiye şu anda ekonomik olarak,

Allah'a şükür çok iyi, eskiye nazaran. Ama almıyorsun yani... Bir, şey oluyor, nasıl diyoruz, çifte uygulama diyoruz ya... (Katılımcı 65, Erkek, 39, Çifte vatandaş, Liège)

Niçin Bulgaristan Avrupa Birliği'ne girdi de, niçin Türkiye giremiyor? (Katılımcı 25, Kadın, 40, Çifte vatandaş, Brüksel)

Bence girsin, bir Bulgar kadar yok muyuz diyom ya işte... Bir Bulgaristan kadar olmadık mı yani biz? (Katılımcı 83, Kadın, 33, Çifte vatandaş, Liège)

Gitmişin sen Bulgaristan'ı almışın, Romanya'yı almışın, bilmem Greklere almışın... Türkleri almıyorsun. Niye almıyorsun? Ya sen bir kere Müslüman'sın yaa... Seni almazlar, almayacaklar da... Al, istemiyoz... Girmeyelim! Girsek n'olur, girmesek n'olur? Onunçün kalalım biz, tek... tek şey olarak, biz sorumlu olarak biz kendimiz kalalım... (...) hayır şimdiki, şimdi Avrupa diyor ki, şu kritikleri getirin diyor, yani düzeltin diyor, alalım diyor. E getiriyorsun, adamlar başka bir şart koşuyorlar. Onu yapıyorsun, başka... yeter! (...) Yani almayacaklar! Belli daaa, seni ora almayacaklar. (Katılımcı 88, Erkek, 45, Çifte vatandaş, Liège)

Bazı katılımcılar Türkiye'deki siyasi koşulların da üyeliğe engel olduğunu ifade etmektedir. Liège'de yapılan bir odak grup görüşmesinde katılımcı Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı kastederek Türkiye'de siyasi kararlara tek bir kişinin karar verdiğini ve bu sebeple de AB üyesi olunamayacağını düşündüğünü söylemektedir:

***Katılımcı 80:** (...) Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girme işi... en azından Müslüman olduğumuz için almayabilirler yani, benim düşüncem bu. Onun dışında yoksa... niye almasınlar ki? (Gülerek söylüyor) hani bir Bulgar'ı bile aldılarsa... Bulgaristan bile Avrupa Birliği'ne girdiyse, yani Türkiye'den elli sene geride benim gözümde. (...) Her konuda yani (geri kalmış). Politik olsun, maddi olsun... Yani Türkiye oraya 40-50 sene daha fazla fark eder. (...) Yani Bulgaristan'ı bile aldılarsa, Türkiye... bugün almaları lazım! Ama dediğim gibi işte, Müslüman olduğu için... Bazı...*

***Katılımcı 79:** Ne biz dinimizi değiştirecez, ne onlar değiştirecek sonuçta...*

***Katılımcı 80:** Yani (Türkiye'de) fikirler biraz (...) tek kafadan çıktığı için. Onun için almazlar.*

YTB'nin (2011, s. 80, Tablo 76-1) yapmış olduğu bir anket çalışmasına göre, "AB'nin Türkiye'ye daha çok ihtiyacı bulunmaktadır" ifadesine Belçika'da yaşayıp yaz tatili döneminde Türkiye'ye gelen toplam 197 katılımcının %73,3'ü katılmakta, %7,9'u kısmen katılmakta, %18,8'i ise katılmamaktadır. Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan birçok katılımcı Türkiye'nin AB'ye girmesi hakkında görüş belirtirken Avrupa'nın da "eski Avrupa" olmadığını, yaşam şartlarının zorlaştığını, ekonominin geçmişe nazaran kötüleştiğini dile getirmiştir:

Yani AB'ye girdiği zaman çok iyi bir şey mi olacak, hiç zannetmiyorum. Bulgaristan'a git. Hani şimdi AB'nin durumu çok çok iyi değil ki. Şey açıdan, maddi

açından da iyi değil. Türkiye'yi istemiyorlar, Türkiye çok büyük bir coğrafya, çok büyük bir nüfusa dahil. Bulgaristan ne kadar AB'ye girerse girsin yine aynı Bulgaristan. Girdiği zaman halk daha da fakirleşiyor. İtalya'ya git yine öyle, İtalya, Yunanistan. Çünkü şey, insanlar zannediyorlar ki hani AB'ye girince her şey güllük güllüştü. Hayır, yok öyle bir şey. Sen hâlâ çalışırsan paran olacak. Hâlâ çalışmazsan ekmeğin yok. Burada da mesela, eski yaşam tarzıyla, AB'de tamam mesela Euro'ya geçildi. Euro'ya geçildikten sonraki zamanla önceki zamanlar arasında yaşam kalitesi olarak çok fark var. Eskiden kazanılan diyelim ki 10 Lira şimdiki 20 Lira'dan daha değerliydi. (Katılımcı 68, Kadın, 47, Çifte vatandaş, Liège)

Bizim tabii ki Avrupa Birliği'yle avantajlarımız vardır. Onların da vardır, bizim de vardır. Karşılıklıdır bunlar. Haa, Avrupa Birliği'ne üye olmak isterim ama ille de, aman aman da değil yani. Değil yani... Çıkarlarımız... ülkemizin çıkarlarından dolayı isterim. Yoksa başka bir şeyden dolayı değil. (...) Ama şimdi eski Avrupa değil, onu da şey yapmak lazım. Eski değil yani, artık daha o eskidenki Avrupa bitti. (...) Bitti, gidişat bitti artık. Doğru dürüst... kimse doğru dürüst iş bulamıyor, güç bulamıyor. Ne bileyim işte... burada da artık yavaş yavaş bazı şeyler başladı. Mızırdaşlar başladı mesela, hırsızlık mırslık... bunların hepsi başladı yani. (Katılımcı 86, Erkek, 48, Çifte vatandaş, Liège)

Dördüncü olarak, Türkiye'nin AB üyesi olması hâlinde ortaya çıkabilecek olumlu ya da olumsuz sonuçlara ilişkin katılımcıların düşünceleri, algıları ve yorumlarına değinilecek olursa, bazı katılımcılar üyeliği desteklemekte ve sonucun kendileri veya Türkiye için olumlu olacağına; bazıları ise üyeliği desteklememekte ve sonucun daha kötü olacağına inanmaktadır. Örneğin Türkiye AB'ye üye olursa Türkiye'de yaşayan çok sayıda vatandaşın Avrupa'ya göç edeceğini düşünen ve bu sebeple üyeliği desteklemediğini söyleyen katılımcılar olmuştur. Liège'de yapılan bir odak grup görüşmesinde şu diyalog gerçekleşmiştir:

Katılımcı 85: *Bence Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne hiç ihtiyacı yok. Bana sorarsan. Türkiye saten ilerlemiş, kendi başına gidiyor. Sence var mı?*

Anahtar kişi: *Bence yok. Aynı fikirdeyim.*

Katılımcı 85: *Bence yok. Türkiye hep dökülür gelir buraya (gülüyor).*

Araştırmacı: *Türkiye'deki vatandaşlar mı buraya gelir diyorsunuz?*

Katılımcı 85: *Hı hı. Yaa gelir de... Türkiye'nin... Türkiye saten ilerlemiş. Buranın ekonomisi saten yok. Buranın ekonomisi çökmüş, Avrupa'da ekonomi yok. Türkiye'de de çok mu var, yoktur. Ama burada hiç yok. Buranın kasaları boş!*

Bizim insanımız daha çok böyle hani... Millet işte Avrupa Birliği'ne girince Belçika'ya herkes gelebilecek, gidebilecek. Bence gerek yok, bence hiç gerek yok Avrupa Birliği'ne. (Katılımcı 53, Kadın, 34, Çifte vatandaş, Anvers)

Bazı katılımcılar ise pratik sebeplerle üyeliği desteklemekte, kendileri için bazı şartların daha kolaylaşacağını düşünmektedir:

Ben çok istedim Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesini. Yani... Belki benim için hani büyük bir şey... hani benim için büyük bir şey ama en azından hani vizeler için

mesela. Hepimizin ailesi orada. En azından gelip hani bir ay felan yanımda kalabilirlerdi, istedikleri zaman gelebilirlerdi. Ama hiçbir zaman inanmadım, hiçbir zaman inanmadım. (Katılımcı 82, Kadın, 37, Çifte vatandaşı, Liège)

AB üyesi olmanın Türkiye için dezavantaj yaratacağına inanan ve bu sebeple üyeliği desteklemeyen katılımcılar da olmuştur:

Bence hiçbir zaman giremezler, hiçbir zaman da kimse almaz onu. Alacağız diye bekletiyorlar, bence hiçbir zaman almazlar, çünkü Müslüman ülke olduğu için... Hiçbir şansı yok. (...) Hiçbir zaman desteklemedim ve girmesinin anlamı da yok yani, tek başına... girse bile yani problem yaratır gibi görüyorum ben yani, sırf yani ekonomik yani... sürekli kendi kazandığını Avrupa'ya yatırması gerekli. Yani kendisi gelişmeyecek o zaman. (Araştırmacı: Yani getiriden çok götürüsü olur diyorsunuz?) Evet. (Katılımcı 81, Erkek, 43, Çifte vatandaşı, Liège)

Elbette belirtmek gerekir ki, katılımcıların vatandaşlık statüleri onların Türkiye'nin AB üyeliği hakkındaki düşüncelerini belirleyen önemli etkenlerden biridir. Halihazırda Belçika vatandaşlığı edinmiş olan ve dolayısıyla AB vatandaşı olan katılımcılar Türkiye'nin üyeliğini genellikle çeşitli sebeplerle desteklemezken, yalnızca Türkiye vatandaşlığına sahip olan bir katılımcının Türkiye'nin AB üyeliğini can-ı gönülden desteklediğini söylemesi dikkate değerdir:

Ben destekliyorum, olmasını isterim. (...) Girmesini isterim tabii ki Türkiye'nin de yani Avrupa Birliği'ne. Can-ı gönülden isterim yani, keşke olsa. Her konuda... (...) Ticari amaçlı daha iyi olur bence, bazı konularda daha iyi oluyor. (...) Ama bu gidişten... Benim gördüğüm, (Türkiye) Avrupa Birliği'den bayağı bir uzaklaştı gibi geldi bana. Bunu zaten şeylerde de... bana göre değil de ister istemez şey olarak... Kutuplaştı, uzaklaşıyor yani. (Katılımcı 80, Erkek, 38, Türkiye vatandaşı, Liège)

Bir başka katılımcı, Türkiye'nin AB'ye üye olacağına inanmasa da üyelik sürecinde atılan adımların Türkiye için olumlu olduğunu düşünmektedir:

Ama neticede Türk hükümetinin Avrupa Birliği yolundaki yaptığı uygulamalar, değişiklikler bence iyi bir şey yani. (Katılımcı 65, Erkek, 39, Çifte vatandaşı, Liège)

Bu bağlamda, kendileriyle mülakat yapılan bireylerin Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecine ilişkin düşüncelerinin de yine onların siyasete ilişkin ilgi ve bilgi düzeyleri, göçmenlik ve vatandaşlık statüleri, sahip oldukları ideolojiler, bireysel ya da kolektif çıkarlarına ilişkin düşünce ve algılamaları gibi bir dizi etken çerçevesinde şekillendiği ifade edilebilir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

“Dağınıklığı, karmaşıklığı kucaklayın: İdealden ziyade gerçeği” (Anjum ve Mumford, 2018, s. 253).

“İnsanlar yalnızca rolleriyle tanımlanmış senaryolara uymak üzere programlanmış değildirler, çoğu zaman hatırı sayılır ölçüde zekâyâ, yaratıcılığa ve doğaçlama yeteneğine sahiptirler. Tabii, bu faillik, hem insanların içinde hareket ettikleri toplumsal yapıların ürettiği kısıtlar hem de inanç ve alışkanlıklarda somutlaşan içsel kısıtlar gibi türlü türlü kısıtlılıklar içinde gerçekleşir. Bazen bu kısıtlar yüzünden kendi kendine başlayabilecek eylemler yelpazesi çok daralır; bazen de kısıtlar o kadar da sıkı olmaz. Ama insanlar hiçbir zaman robot değildir” (Wright, 2020, s. 110).

Yurt dışındaki Türkiye vatandaşları ilk defa 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi’nde AKP’nin çıkardığı bir kanunla gümrük kapılarının yanı sıra ikamet ettikleri ülkelerdeki temsilciliklerde oy kullanabilmişlerdir ve zaman içerisinde yurt dışından oy kullanan seçmen sayısı 3 milyonu geçmiştir. AKP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın (2015) kendi ifadesiyle, yurt dışındaki Türkiye vatandaşlarının Türkiye’de yapılan seçimlere etkisi ihmal edilemeyecek kadar önemlidir ve oy kullanma hakkına sahip olan yurt dışındaki seçmen sayısı hiçbir siyasi partinin ya da siyasetçinin gözden çıkaramayacağı kadar büyüktür. Belçika, 24 Haziran 2018 Genel Seçim istatistiklerine göre yurt dışından katılım oranının en yüksek (%53,58) olduğu ve yine aynı seçim sonuçlarına göre, yalnızca geçerli oylar dikkate alındığında AKP’nin en yüksek oranla (%64,35) desteklediği bir ülkedir (bkz. Tablo 3). Belçika’da yaşayan ve çifte vatandaşlığa sahip Türkiye kökenli bireyler, Belçika seçimlerinde ise oldukça yüksek oranlarla sol ve sosyal demokrat partileri (SP.A³⁹², PS, PTB, PVDA) desteklemektedir.

Göçmen (kökenli) bireylerin genellikle yaşadıkları ülkelerde sol siyasi partileri, adayları ve politikaları desteklemesi bilinen ve siyasal katılım literatüründe de çeşitli yönleriyle ele alınmış bir konudur. Bu göçmenler, eğer köken ülkelerinin de vatandaşlığını taşıyorlarsa, yani çifte vatandaşlığa ve dolayısıyla her iki ülkede oy kullanma hakkına

³⁹² Daha önce belirtildiği gibi, SP.A’nın ismi 21 Mart 2021’de değişmiş ve *Vooruit* olmuştur.

sahiplerse, köken ülkelerinde çoğu zaman birçok bireysel ve toplumsal etkenin yanı sıra milliyetçiliğin, dindarlığın, muhafazakârlığın ve elbette kimi zaman daha yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip olmanın ya da daha farklı birtakım avantajların etkisiyle sağa yönelebilmektedirler. “Yerli” olunan ülkede sağ, “yabancı” olunan ülkede ise solu desteklemek şeklinde gerçekleşen bu durum kimilerince bir “çelişki” olarak algılanmakta, kimilerince ise bunun bir çelişki olmadığı düşünülmektedir. Literatürde dünyanın farklı ülkelerinde ikamet eden “yabancı/göçmen” (kökenli) seçmenlerin ulusötesi siyasal katılımına ilişkin çok sayıda çalışma bulunmakla birlikte; bu bireylerin kendi ulusötesi siyasal katılımlarını bu bağlamda anlama, algılama ve yorumlama biçimleri yeterince çalışılmamıştır.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu en genel sonuçlardan ilki, siyasal katılımı bir ülkede sağ, diğer ülkede solu desteklemek şeklinde gerçekleşen bireylerin tamamını kapsayacak bir şekilde ortada bir çelişki olduğunun ya da olmadığının sosyolojik anlamda söylenemeyeceğidir. Zira bu çelişki kavramı, bağlam bağımlıdır ve oldukça büyük bir çeşitlilik arz eden yapısal ve bireysel, uzun vadeli ya da kısa vadeli, belirleyiciliği güçlü ya da zayıf birçok etken (koşullar, niyetler, düşünceler, değerler, ideolojiler gibi) bu karmaşık bağlamsallığın farklı yönlerini oluşturmaktadır. Seçimlere ulusötesi katılım, göçmenlerin hem köken ülkelerindeki hem de ikamet ettikleri ülkedeki siyasal bağlamla ve iki ülke arasındaki ulusötesi bağlantılarla doğrudan alakalıdır (Ciornei ve Østergaard-Nielsen, 2020). Tüm bu bağlamlar, aslında aktörlerin kendileri tarafından yaratılmamıştır ve çoğu hâlde kendilerini içinde buldukları çeşitli koşulları kapsamaktadır. Yapısal ve bireysel yönleriyle tüm bu koşulların aktörlere kaynaklar ve kısıtlar anlamında neyi sunduğunun ya da neyi dayattığının dikkate alınması, onların ulusötesi siyasal katılımında bulunurken kendi çizgilerini nasıl oluşturduğunu takip etmeyi kolaylaştıracaktır.

İkinci olarak, aktörler siyasal katılımında bulunurken toplumsal hayatın iktisadi, siyasal, kültürel birçok yönüne ilişkin çeşitli yapısal unsurları dikkate almaktadır, ancak araştırmacıların bu yapıların ne olduğu ve nasıl işledikleri hakkındaki kanaatleri ile, ulusötesi siyasal katılımında bulunan aktörlerin o yapılar hakkındaki kanaatleri örtüşmek zorunda değildir. Aksine, bu bireyler bunların hiçbirinin ya da birçoğunun farkında olmayabilir ya da ne olduklarını tam bilmiyor olabilir. Zira bireylerin öğrenim düzeyleri, siyasete yönelik ilgi ve bilgi düzeyleri, hatta bunlardan çok daha geniş bir anlama tekabül

eden siyasal sofistifikasyon düzeyleri birbirinden farklılaşabilmektedir. Ancak aktörlerin her iki ülkedeki yapısal unsurlarla nasıl bağlantı kurduklarının ve nasıl ilişkilendiklerinin anlaşılması ve açıklanması amacı doğrultusunda, aktörler tarafından bu unsurların dikkate alınmadığı ya da bilinmediği durumlar da sosyolojik anlamda yine önemlidir. Çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan ve siyasete ilişkin bilgi düzeyi görece düşük olan bazı katılımcılar, toplumsal sorunlarla yeterince ilgilenmemek ve güncel gelişmeleri takip etmemekle hata yapıyor olabileceklerine dair çeşitli sorgulamalar içerisine girmiştir. Bu bağlamda araştırma verilerinin gösterdiği dikkate değer durumlardan biri de, sağ-sol ayrımına karşı olduklarını ve kendilerini solcu ya da sağcı olarak nitelemediklerini ifade eden bazı bireylerin çeşitli toplumsal meselelere ilişkin düşüncelerini açıklarken aslında sağ görüşlü olduklarını gösteren milliyetçi-muhafazakâr söylemlerde bulunmuş olmasıdır.

Üçüncü olarak, bireylerin gerek genel olarak siyasi ideolojilere ve kavramsal bir ayrım olarak sağ-sol ikiliğine gerekse daha özel olarak Türkiye'deki ve Belçika'daki siyasi partileri, siyasetçileri ve politikaları değerlendirirken zihinlerinde yer alan ve her bir ülke için farklı anlamlar, içerikler ve nitelikler taşıyabilen sağ ve sol kavramlarına ilişkin düşünce ve algıları büyük bir çeşitlilik arz etmektedir. Birçok katılımcı sağ-sol ayrımının iki ülkedeki karşılıklarının birbirine denk olmadığına dair ifadelerde bulunmuştur. Bu durum onların kendi ulusötesi siyasi katılımlarını ve her iki ülkede bu anlamda konumlandıkları pozisyonları algılama ve yorumlama biçimlerine kaçınılmaz olarak yansımaktadır.

Dördüncü olarak, bireylerin hem sağ-sol ayrımına hem de kendi siyasal katılımlarına ilişkin algılamalarında belirleyici olan yapısal ve bireysel etkenler ise son derece çeşitlidir. Durkheim (2013, s. 21) toplumsal olguyu, bireysel bilinçlerin dışında olan ve onlar üzerinde baskılayıcı bir etki uyandıran eylemde bulunma, düşünme ve hissetme (*acting, thinking and feeling*) biçimleri olarak nitelemektedir. Seçmen davranışını da belirleyen ve onları belirli bir biçimde düşünmeye, hissetmeye ve eylemde bulunmaya sevk eden çeşitli toplumsal olgular bulunmaktadır. Sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yapının yanı sıra değerler, inançlar, duygular, ideolojiler ve daha birçok etken birey üzerinde çeşitli etkiler uyandırmakta ve onun siyasal davranışını şekillendirmektedir. Bu etkenler kimi zaman birbiriyle örtüşmekte, kimi zamansa çatışmaktadır. Bir ülkede sağı,

başka bir ülkede solu desteklemenin “çelişkili” olduğunu düşünen katılımcılar için bu etkenlerin en azından bir kısmının çatışma hâlinde olduğunu söylemek mümkündür. Zira tam da bu çatışma, mevcut durumun “çelişkili” olarak nitelenmesine sebep olmaktadır.

Nasıl ki Türkiye’de sağcı bir partiyi ya da adayı destekleyen ve kendisini sağcı olarak tarif eden bir seçmenin Belçika’da “göçmenlik” konumunun ya da daha farklı sebeplerin etkisiyle sola oy vermesinin ardında yatan sebepler (düşük sosyo-ekonomik düzey, vatandaşlık statüsüne ilişkin güvensizlik, dinî ve etnik bir azınlık grubuna mensup olmak gibi) birer toplumsal olgu olarak ele alınıyorsa; aynı şekilde Türkiye’de yine sağı destekleyen ancak Belçika’da solu desteklemekten çeşitli sebeplerle (sol partilerin ekonomi politikalarını gerçekçi ya da uygun bulmamak, bu partilerdeki siyasetçilerin Türkiye’deki AKP hükümetine yönelik eleştirilerde bulunmasından hoşnut olmamak ya da eşcinsellerin haklarının desteklenmesini tasvip etmemek gibi) rahatsızlık duyan, yaşadığı ülkede solu destekleyerek çelişkiye düştüğünü hisseden ve bu çelişkiyi çözmek için eylemde bulunan (solu desteklememek için Hristiyan Demokratlara yönelmek, sol parti üyeliğinden ayrılmak gibi) tek bir seçmen bile varsa, o hâlde bu “çelişki” de o seçmen için üzerinde açıkça baskılayıcı bir etki uyandıran bir düşünme ve hissetme biçimidir.

Göçmen (kökenli) bireylerin yaşadıkları ülkelerde solu desteklemesine dair genellikle ilk akla gelen sebeplerden biri, sol partilerin ve siyasetçilerin genellikle göçmen (kökenli) bireylere karşı daha kapsayıcı olmaları ve çoğu zaman yerli vatandaşlara göre daha düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip olan bu bireylerin haklarını ve çıkarlarını savunan politikalar ve söylemler üretmeleridir. Bu anlamda, basitçe, solun ve sağın ekonomik eksenli olmanın yanı sıra kültürel eksenleri olan kavramlar olduğu ve göçmen (kökenli) bireylerin yaşadıkları ülkede göçmen (kökenli) ve azınlık üyesi olmalarının etkisiyle hem ekonomik hem kültürel sebeplerle Avrupa ülkelerinde daha kapsayıcı buldukları sola yöneldikleri, Türkiye’de ise dindarlık, muhafazakârlık, milliyetçilik gibi aslında yine ağırlıklı olarak kültürel sebeplerle sağa yöneldikleri; dolayısıyla Belçika’da solu, Türkiye’de ise sağı desteklemelerinin “çelişkili” olmadığı iddia edilebilir. Ancak ulusötesi seçmenlerin iki ülkedeki siyasal tercihlerinin ardında yatan motivasyonlar bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, seçmenlerin kendilerine göre bile ortada bir çelişki varsa ve kendi siyasal davranışlarında gördükleri, hissettikleri bu çelişkiyi birçok yönüyle

açıklayabiliyor, hatta bundan rahatsızlık duyuyor ve bunu çözebilmek için çeşitli stratejiler geliştiriyorlarsa bu bağlamda onlar için ortada hâlâ bir çelişkinin var olmadığını söylemek mümkün görünmemektedir. Bireylerin bu çelişkiye dair düşünceleri, algıları ve yorumları, onların sahip olduğu siyasi düşüncelerin ve değerlerin yanı sıra daha birçok bireysel ve yapısal unsur çerçevesinde farklılaşıp çeşitlenmektedir.

Ancak yine Türkiye’de sağa Belçika’da ise sola oy veren, fakat örneğin siyasetle ilgilenmeyen, belirli bir ideolojiye sahip olmayan ya da ideolojik bağlılığı düşük düzeyde olan, sahip olduğu değerlere ve kendi dünya görüşüne aykırı davrandığını hissetmeyen veya daha farklı bazı motivasyonlarla (bireysel ya da kolektif anlamda pragmatik kaygılarla) siyasal katılımı şekillenen bir seçmen için bu durum bir “çelişki” değil, aksine “tutarlılık” olarak algılanabilmektedir.

Beşinci olarak, her iki ülkede solu ya da her iki ülkede sağı destekleyen katılımcıların siyasal katılımı genellikle bağlayıcı bir norma ya da meşru bir düzene duydukları inanç doğrultusunda şekillenirken Belçika’da solu, Türkiye’deyse sağı destekleyen bazı katılımcılar bireysel çıkarları doğrultusunda oy vermekte ve kendi siyasal katılımlarını bu şekilde açıklamakta olsa da; bu katılımcıların ifadelerinden de ortaya çıkan önemli bulgulardan bir diğeri, birçok Türk milliyetçisi ve Müslüman seçmenin Belçika’da sol partileri ve adayları destekleme sebeplerinin sadece bireysel çıkarlar olmadığı; dinî veya millî hassasiyetlerle, bir başka deyişle Türkiye’nin, Türklerin ve/veya Müslümanların kolektif çıkarlarını koruma amacıyla da Belçika’da solu desteklemeye yönelebildikleridir. Bu bağlamda, bu bireylerin siyasal katılımlarındaki çelişkiyi ele alırken onların Türkiye’deki siyasal katılımlarının daha çok dindar, milliyetçi, muhafazakâr kimlikleri ve bu kimliklere bağlı olarak sahip oldukları “değerler” ekseninde; Belçika’da ise göçmenlik konumlarının yarattığı sosyo-ekonomik anlamda dezavantajlı olma ya da kendi konumlarını bu şekilde algılama durumlarının etkisiyle daha çok “çıklarlar” ekseninde şekillendiği argümanı, mevcut durumun altında yatan daha karmaşık sebepleri tam olarak açıklayamamaktadır. Bunun sebebi, bu bireylerin Belçika’da solu desteklemelerine sebep olan gerek bireysel gerekse kolektif mahiyetteki çıkarlarına ilişkin düşüncelerinin ve algılamalarının, aslında tam da onların değerleriyle bağlantılı olmasıdır. Zira bu bireylerin önemli bir kısmı, aslında her iki ülkede de, bir anlamda kendi hayat görüşlerine göre oy vermekte; Belçika’da solu desteklerken de yine

dindar, milliyetçi, muhafazakâr kimlikleri çerçevesinde taşıdıkları çeşitli hassasiyetleri ve beklentileri gözeterek siyasal katılımında bulunmaktadır. Ulusötesi kimlik ve ulusötesi aidiyet bu bağlamda ülkeler düzleminde katı ve keskin kategorilere ayıramayacak kadar akışkan, dinamik ve çoğu hâlde görüldüğünden çok daha “tutarlı” bir mahiyet arz etmektedir.

Elbette seçmenlerin etnik, ideolojik ve dinî kimlikleri dolayısıyla taşıdıkları duygular ve hassasiyetler yine onların kişisel çıkarlarıyla çoğu hâlde doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilidir. Türkiye’de sağ, Belçika’da ise solu destekleyen bireyler kendi siyasal katılımlarını değerlendirirken dinî, millî ve kişisel çıkarları açısından herhangi bir kayıp görmüyorsa veya bu farklı çıkar türleri arasında herhangi bir rekabet algılamıyorsa Belçika’da solu desteklemeye devam etmektedir. Ancak bireyler bu farklı çıkar türleri arasında çatışma olduğunu düşünürlerse, kendi siyasal katılımlarını ve tercihlerini sorgulamaya ve gerekli görürlerse değiştirmeye (örneğin Belçika’da Hristiyan Demokratları ya da liberalleri desteklemeye başlamak veya seçimlerde oy kullanmamak gibi) yönelebilmektedirler.

Duygular ile çıkarların birbirleriyle örtüştüğü pek çok durumda bireylerin siyasal tercihleri bir anlamda billurlaşarak kesinlik ve keskinlik kazanmakta, hatta onlar için tercihlerini yeniden gözden geçirip düşünüp tartma ihtiyacı hissettirmeyecek kadar net, sürekli ve akışkan bir nitelikte ortaya çıkmaktadır. Ancak bireyler tarafından duygular ile çıkarların çatıştığı algılandığında siyasal tercihler çoğu zaman daha muğlak, karmaşık ve tanımlamanın ya da tarif etmenin onlar için zorlaştığı birtakım kesintili, boşluklu, süreksiz ve dağınık bir mahiyete bürünmektedir. Bu tür çatışma hâllerinde, bireyler için kendi siyasal tercihlerini ve bu tercihlerin altında yatan sebepleri eğer daha önce üzerine yeterince düşünülmediyse keşfetmek ve/veya gerekçelendirip açıklamak her zaman kolay olmamaktadır. Bazı katılımcılar, duygularının çıkarları karşısında daha belirleyici olduğu hâllerde kendi siyasal tercihlerinin aslında mantıksız ya da irrasyonel olabileceğine dair imalarda ve ifadelerde bulunmuş ve bunu çeşitli şekillerde (millî, dinî, hümanist vs. duygularla) açıklamaya çalışmıştır. Çıkarların daha belirleyici olduğu hâllerde ise bazı katılımcılar duygularla ilişkilendirdikleri, yücelik ya da kutsallık atfettikleri ve aslında hassas olduklarını söyledikleri dindarlık, milliyetçilik veya daha başka ideolojilerle ters düşüyor olabileceklerini dile getirmiştir. Bu katılımcıların bazıları yalnızca çıkarları

dikkate almanın “banal” ya da “bencilce” olabileceğini düşünerek bunun ahlaki boyutunu sorgulamış, kimi zaman bu şekilde davranmaya mecbur hissettiklerine dair kimi zamansa yeterince empati kurmuyor veya bazı toplumsal meseleler üzerine yeteri kadar düşünmüyor olabileceklerine dair bazı ifadelerde bulunmuşlardır.

Altıncı olarak, bu bireylerin Belçika’da solu desteklemeleri, basitçe ve yalnızca sol partilerin ve adayların vaat ettiği politikaların göçmen (kökenli) bireylerin dinî ve millî hassasiyetlerine uygun olmasından, onların sosyal haklarını korumasından ve “çokkültürlü” bir toplumsal düzen anlayışına dayanan bir yaşam biçimini savunmasından değil; aynı zamanda sol partilerin çok sayıda Türkiye kökenli ve Müslüman adaya listelerinde yer vermesinden kaynaklanmaktadır. Belçika seçimlerinde uygulanan nispi temsil ve tercihli oy sistemi, aday listelerinde kimi zaman alt sıralarda yer alan “yabancı” kökenli adayların seçilebilmesini kolaylaştırmakta; bu durum da seçmenlerin mobilizasyonunu, seçimlere katılım oranını ve seçimlerdeki etki gücünü artırmaktadır. Bunun yanı sıra, diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Belçika’daki Türkiye kökenli siyasetçilerden özellikle daha tanınır ve önde gelen bazı isimler Türkiye medyasının, siyasetçilerinin, iş insanlarının desteğini alabilmekte, Türkiye hükümeti lehine lobicilik faaliyetlerinde bulunabilmektedir. Tüm bu ulusötesi ilişkiler ve Belçika’daki Türkiyeli topluluğun sosyo-demografik profili, seçmenlerin Türkiye seçimlerinde oldukça yüksek oranlarda Türkiye hükümetini desteklemesiyle sonuçlanmakta ve bu bağlamda Belçika’yı uç bir örnek (*extreme case*) kılmaktadır.

Özellikle son yıllarda Türkiye’de oy verme davranışıyla ilgili çalışmalar giderek artsa da Avrupa’daki Türkiye kökenli vatandaşların farklı ülkelerdeki siyasal ilgilerini, siyasal katılımlarını ve seçmen davranışlarını sosyolojik olarak anlama ve açıklama çabası önemini korumaktadır. Seçmen davranışı “doğası” gereği kolektif bir mahiyet arz ettiğinden bireysel failliği dikkate alan mikro düzeyli analizler geri planda kalmakta ve değişken-temelli yaklaşımlar çoğu hâlde seçmen davranışının arka planında onu belirleyen ve genellikle birbiriyle etkileşim hâlindeki bireysel ve yapısal etkenlerin karmaşıklığını görünmez kılmakta, bu karmaşıklığı yüzeyselleştirmekte ve basitleştirmekte, hatta kimi zaman korelasyon ilişkisinin nedenselliği ortaya koymadığı (*correlation is not causation*) düsturunun “unutulmasıyla” yanlış çıkarımlara yol açabilmektedir. Böylece sosyal dünyanın dinamik, devingen ve etkileşimsel yapısını

eksik ya da hatalı biçimlerde açıklamaktadır. Bunun yanı sıra bu çalışmalar genellikle seçmenleri her hâlde ve şartta “rasyonel” seçimlerde bulunan aktörler olarak konumlandırmakta, hem rasyonelliğin bağlamsal boyutunu hem de diğer bilinç biçimlerini; duyguların, değerlerin, bağların ve ilgilerin önemini ihmal etmektedir.

Göçmen (kökenli) bireylerin ulusötesi siyasal katılımlarının literatürdeki hâkim kuramsal yaklaşımlar doğrultusunda; basitçe sosyalizasyon, akılcı tercih, iktisadi veya siyasi çıkar gibi etkenlerin belirleyiciliği çerçevesinde ele alınabilir olmadığını ve bu kuramsal yaklaşımların varsayımlarının fiiliyatta her zaman geçerli olmamakla birlikte, bireylerin siyasal katılımını şekillendiren birçok etkeni görmezden geldiğini belirtmek gerekmektedir. Dolayısıyla benzerlikler içerisindeki somut farklılıklar ile farklılıklar içerisindeki somut benzerlikleri göz önüne alarak bireysel deneyimleri koşullandıran özel karşılıklı bağlamları, farklı boyutlarıyla ele almak, mevcut gerçekliği anlamaya bizi daha çok yaklaştıracaktır.

Belçika’daki ulusal bağlama özgü bazı sebeplerden dolayı siyasal davranışın nicel olarak araştırılmasında ortaya çıkan metodolojik sorunlara değinen ve nitel yaklaşım izlemek için gerekçeler olabileceğine işaret eden Martiniello (2000, s. 123), nicel ve nitel yöntemleri birlikte kullanmanın ve her bir yaklaşımda olabildiğince ileri gitmenin de etnik azınlıkların siyasal davranışlarını belirleyen mekanizmaların derinlemesine anlaşılmasını sağlayabileceğini söylemektedir. Avrupa’da yaşayan Türkiyelilerin siyasal katılımıyla ilgili bundan sonra yapılacak araştırmalarda, araştırma konusu ve pratik koşullar el verdiği müddetçe karma yöntem kullanılması nicel ve nitel analizlerin tek başlarına yetersiz kaldığı bazı noktaları telafi ederek daha iyi sonuç verebilecektir.

KAYNAKÇA

- “AB, sığınmacı krizine karşı dış sınırlarını koruma konusunda kararlı olduğunu açıkladı” (2020, Mart 5). *Sputnik*. <https://tr.sputniknews.com/20200305/ab-siginmaci-krizine-karsi-dis-sinirlarini-koruma-konusunda-kararli-oldugunu-acikladi-1041537501.html>.
- “AB ülkeleri CETA’ya onay verdi” (2016, Ekim 29). *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/tr/ab-ülkeleri-cetaya-onay-verdi/a-36194693>.
- “Abolish double nationality for Belgian nationals of foreign descent” (2017, Nisan 17). *VRT*. https://www.vrt.be/vrtnws/en/2017/04/17/_abolish_double_nationalityfor_belgiannationalsofforeigndescent-1-2953724/.
- “AfD: Evetçiler Türkiye’ye dönsün” (2017, Nisan 17). *Deutsche Welle*. <http://www.dw.com/tr/afd-evetçiler-türkiyeye-dönsün/a-38452996>.
- “Almanya ‘Ermeni soykırımı’ni tanıdı, fatura vekil Cem Özdemir’e kesildi” (2016, Haziran 3). *Diken*. <https://www.diken.com.tr/almanya-ermeni-soykirimini-tanidi-fatura-cem-ozdemire-kesildi/>.
- “Almanya’dan Erdoğan’a jet yanıt: Halkı birbirine karşı kışkırtmak istiyor” (2017, Ağustos 18). *Diken*. <https://www.diken.com.tr/almanyadan-erdogana-jet-yanit-halki-birbirine-karsi-kiskirtmak-istiyor/>.
- “Ankara Mahinur Özdemir’in ihraç kararına tepkili” (2015, Mayıs 31). *Sputnik*. <https://tr.sputniknews.com/20150531/turkiye-belcika-mahinur-ozdemir-ihrac-tepki-1015747466.html>.
- “AP’nin Türkiye raportörü: Bu sonuçla Türkiye’nin AB’ye katılamayacağı açık” (2017, Nisan 16). *Diken*. <http://www.diken.com.tr/ap-raportoru-bu-sonuclarla-turkiyenin-abye-katilamayacagi-acik/>.
- “Austrian far-right lawmaker - stop giving Turks Austrian nationality” (2017, Nisan 28). *Reuters*. <http://af.reuters.com/article/worldNews/idAFKBN17U0PF>.
- “Austrian Minister demands fines for Turks illegally holding dual citizenship” (2017, Nisan 19). *Sputnik*. <https://sputniknews.com/europe/201704191052791705-austria-turks-second-citizenship/>.
- “Avusturya 15 bin Türk’ün peşinde” (2017, Nisan 25). *Cumhuriyet*. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/727825/Avusturya_15_bin_Turk_un_pesinde.html.
- “Avusturya’dan çifte vatandaşlara karşı önlem hazırlığı” (2017, Nisan 19). *Evrensel*. <https://www.evrensel.net/haber/316434/avusturyadan-cifte-vatandaslara-karsi-onlem-hazirligi>.
- “Avusturyalı siyasetçiden Türklere çağrı: Burada acı çekmeniz istediğim en son şey” (2017, Nisan 25). *BirGün*. <http://www.birgun.net/haber-detay/avusturyali->

siyasetciden-turklere-cagri-burada-aci-cekmeniz-istedigim-en-son-sey-156892.html.

- “Ayasofya için yeni dönem bugün başlıyor” (2020, Temmuz 24). *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/tr/ayasofya-icin-yeni-donem-bugun-basliyor/a-54301674>.
- “Bakan Bekir Bozdağ çocuğa tecavüzü ‘küçüğün rızası’ diyerek savundu” (2016, Kasım 18). *Cumhuriyet*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/video/bakan-bekir-bozdag-cocuga-tecavuzu-kucugun-rizasi-diyerek-savundu-632375>.
- “Başbakan, Mahinur Özdemir’in düğününe katıldı” (2010, Temmuz 30). *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-mahinur-ozdemir-in-dugunune-katildi-15455795>.
- “Belçika seçiminin Türk yıldızı” (2003, Mayıs 20). *İnternet Haber*. <https://www.internethaber.com/belcika-seciminin-turk-yildizi-1015391h.htm>.
- “Belçika’da ‘Evetçi Türklerin çifte vatandaşlığı iptal edilsin’ çağrısı” (2017, Nisan 17). *BBC News Türkçe*. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39620456>.
- “Belçika’da türban tartışması” (2009, Haziran 23). *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/belcika-da-turban-tartismasi-1109684>.
- “Belçika’da Türk Kökenli Milletvekilleri Görevlerine Başladı” (2014, Haziran 20). *SonDakika*. <https://www.sondakika.com/haber/haber-turk-kokenli-milletvekilleri-yemin-ederek-6173075/>.
- “Belçika’daki seçimlerde 120 Türk yarışacak, yolsuzluk iddiası ihraç getirdi” (2018, Ekim 11). *EuroNews*. <https://tr.euronews.com/2018/10/11/belcika-daki-secimlerde-120-turk-yarisacak-yolsuzluk-iddiasi-ihrac-getirdi>.
- “Belçika’daki Türk Partilerinde Hayal Kırıklığı” (2018, Ekim 18). *SonHaber*. <https://www.sonhaber.eu/politika/belcikadaki-turk-partilerinde-hayal-kirikligi-h57022.html>.
- “Belçika’nın yeni partisi Be.One” (2018, Şubat 7). *Beltürk Haber*. <https://www.belturkhaber.be/haber/belcikanin-yeni-partisi-beone-143>.
- “Belçika’nın Yeni Partisi ‘Be.One’ Resmen Kuruldu” (2018, Şubat 10). *Perspektif*. <https://perspektif.eu/2018/02/10/belcika-yeni-parti-be-one/>.
- “Belçikalı Türkler Üç Ayrı Parti ile Seçime Hazırlanıyor” (2017, Aralık 11). *Avrupa Postası*. <https://www.avrupa-postasi.com/avrupa/belcikali-turkler-uc-ayri-parti-ile-secime-hazirlaniyor-h102599.html>.
- “Belgium to end dual nationality?” (2017, Nisan 19). *VRT*. https://www.vrt.be/vrtnews/en/2017/04/19/belgium_to_end_dualnationality-1-2955576/.
- “Berlin istedi: AB, Türkiye’ye yapılan mali yardımlarda kesintiye hazırlanıyor” (2017, Ağustos 18). *Diken*. <https://www.diken.com.tr/berlin-istedi-ab-turkiyeye-yapilan->

mali-yardimlarda-kesintiye-hazirlaniyor/.

- “Bir Sosyalist, Bir Sağcı, Şimdi AKP’li” (2011, Nisan 13). *Emirdağ*. <http://emirdag.gen.tr/haber/bir-sosyalist-bir-sagci-simdi-akpli-5058>.
- “BTDB, ‘Aktif Dernekler Birliği’ Oldu” (2020, Ocak 19). *Beltürk Haber*. <https://www.belturkhaber.be/haber/btdb-aktif-dernekler-birligi-oldu-1074>.
- “Bulgaristan’daki Türk partisi Haklar ve Özgürlükler Hareketi ‘radikalleşti’ iddiası” (2021, Ekim 20). *EuroNews*. <https://tr.euronews.com/2021/10/20/bulgaristan-daki-turk-partisi-haklar-ve-ozgurlukler-hareketi-radikallesti-iddias>.
- “Calls to end to dual nationality following Turkish referendum” (2017, Nisan 18). *Flanders Today*. <http://www.flanderstoday.eu/current-affairs/calls-end-dual-nationality-following-turkish-referendum>.
- “CETA için AB’den Belçika’ya üç gün süre” (2016, Ekim 18). *EuroNews*. <https://tr.euronews.com/my-europe/2016/10/18/ceta-icin-ab-den-belcika-ya-3-gun-sure>.
- “CHP’de Türkçe ezan tartışması: CHP’li Öztürk Yılmaz ihraç edildi” (2018, Kasım 20). *Evrensel*. <https://www.evrensel.net/haber/366432/chpde-turkce-ezan-tartismasi-chpli-ozturk-yilmaz-ihrac-edildi>.
- “CHP’li 15 milletvekili İYİ Parti’ye geçti”. (2018, Nisan 22). *Cumhuriyet*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/chpli-15-milletvekili-iyi-partiye-gecti-iste-o-isimler-962376>.
- “Cihangir İslam, Saadet Partisi’nden istifa etti” (2020, Mart 4). *BirGün*. <https://www.birgun.net/haber/cihangir-islam-saadet-partisi-nden-istifa-etti-290504>.
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Haçlı-hilal mücadelesini başlattılar” (2017, Mart 16). *NTV*. <http://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-hacl-hilal-mucadelesini-baslattilar,jnQmB-mbPEObdfybr8f-Sq>.
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Cem Özdemir’e çok sert sözler” (2016, Haziran 5). *CNN Türk*. <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/cumhurbaskani-erdogandan-cem-ozdemire-cok-sert-sozler>.
- “Davutoğlu: Dövizli askerliği 1000 Euro’ya düşürüyoruz” (2015, Mayıs 3). *CNN Türk*. <https://www.cnnturk.com/dunya/davutoglu-dovizli-askerligi-1000-euroya-dusuruyoruz>.
- “Dit is de lange arm van Erdogan” (2018, Ağustos 14). *EW Magazine*. <https://www.ewmagazine.nl/nederland/achtergrond/2018/08/dit-is-de-lange-arm-van-erdogan-146367w/>.

- “Erdoğan Avusturya Başbakanı ile görüştü: AB yeni fasıllar açmalı” (2022, Nisan 10). *Duvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/erdogan-avusturya-basbakani-ile-gorustu-ab-yeni-fasilllar-acmali-haber-1560079>.
- “Erdoğan: AB'nin artık üyelik müzakeresini açmasını bekliyoruz” (2022, Mart 22). *Bloomberg*. <https://www.bloomberght.com/erdogan-ab-nin-artik-uyelik-muzakere-sini-acmasini-bekliyoruz-2302238>.
- “Erdoğan: Türkiye, Avrupa Birliği tam üyelik hedefine bağlıdır” (2022, Ocak 13). *BirGün*. <https://www.birgun.net/haber/erdogan-turkiye-avrupa-birligi-tam-uyelik-hedefine-baglidir-373043>.
- “Erdoğan: Türkiye düşmanı partilere oy vermeyin” (2017, Ağustos 21), *EuroNews*. <http://tr.euronews.com/2017/08/21/erdogan-turkiye-dusmani-partilere-oy-vermeyin>.
- “Erdoğan'dan Almanya'daki Türk seçmenlere çağrı: Bu partilere oy vermeyin” (2017, Ağustos 18). *Cumhuriyet*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogandan-almanyadaki-turk-secmenlere-cagri-bu-partilere-oy-vermeyin-806203>.
- “Erdoğan’ın ‘manevi kızı’ olarak nitelendirilen Mahinur Özdemir, Cezayir’e büyükelçi olarak atandı” (2019, Eylül 13). *BirGün*. <https://www.birgun.net/haber/erdogan-in-manevi-kizi-olarak-nitelendirilen-mahinur-ozdemir-cezayir-e-buyukelci-olarak-atandi-268349>.
- “Fransız seçimlerinde cemaatçilik tartışması: 'Erdoğan'ın partisi seçimlere katılmamalı” (2019, Kasım 27). *EuroNews*. <https://tr.euronews.com/2019/11/27/fransiz-secimlerinde-cemaatcilik-tartismasi-erdoganin-partisi-secimlere-katilmamali>.
- “Genç göçmenlerden oluşan PEJ, Fransa seçimlerinde yarışacak” (2017, Nisan 18).” *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/genc-gocmenlerden-olusan-pej-fransa-secimlerinde-yarisacak/799404>.
- “Hollanda: Türk kökenli iki milletvekili İşçi Partisi'nden ihraç edildi” (2014, Kasım 14). *BBC News Türkçe*. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/11/141113_hollanda_milletevekili_ihrac_yusuozman.
- “Hollanda'dan AB dışındaki ülkelerin politikacılarına seçim propagandası yasağı” (2021, Şubat 28). *BBC News Türkçe*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/hollandadan-ab-disindaki-ulkelerin-politikacilarina-secim-propagandasi-yasagi-1817186>.
- “In Belgium, arguments about Islam grow louder” (2017, Ekim 15). *The Economist*. <https://www.economist.com/erasmus/2017/10/15/in-belgium-arguments-about-islam-grow-louder>.
- “İmam Hatipli Türk Belçika Meclisi'nde” (2003, Temmuz 15). *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/imam-hatipli-turk-belcika-meclisinde-5166901>.

- “Meclis'in 10. partisi DBP oldu” (2019, Aralık 20). *Sputnik*. <https://tr.sputniknews.com/politika/201912201040882278-meclisin-10-partisi-dbp-oldu/>.
- “Misafir işçi'lerin çocukları artık milletvekili” (2006, Aralık 3). *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/pazar/misafir-iscilerin-cocuklari-artik-milletvekili-180313>.
- “Netherlands says it wary of 'long arm' of Turkish state” (2016, Aralık 14). *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-turkey-security-netherlands-idUSKBN1431BS>.
- “Referandum sonrası Almanya’da çifte vatandaşlık tartışması” (2017, Nisan 18). *Deutsche Welle*. <http://www.dw.com/tr/referandum-sonras%C4%B1-almanya-da-%C7%9Cifte-vatanda%C5%9Fl%C4%B1k-tart%C4%B1%C5%9Fması/a-38459009>.
- “Senior German politicians call for changes to dual citizenship laws after German Turks vote to increase Erdogan's Powers” (2017, Nisan 18). *The Telegraph*. <http://www.telegraph.co.uk/news/2017/04/18/senior-german-politicians-call-changes-dual-citizenship-laws/>.
- “Trump Müslümanlar, siyahlar ve Latinlerden aldığı oyu nasıl arttırdı?” (2020, Kasım 6). *Independent Türkçe*. <https://www.indytrk.com/node/268471/d%C5%9Cnya/trump-m%C5%9Csl%C5%9Cmanlar-siyahlar-ve-latinlerden-ald%C4%B1%C4%9F%C4%B1-oyu-nas%C4%B1l-artt%C4%B1rd%C4%B1>.
- “Türkiye ile Hollanda arasında diplomatik kriz” (2017, Mart 4). *T24*. <https://t24.com.tr/konular/turkiye-ile-hollanda-arasinda-diplomatik-kriz,189>.
- “Valon Bölgesi’nde ilk İslami okul açılıyor” (2018, Şubat 18). *Perspektif*. <https://perspektif.eu/2018/02/18/belcika-walon-ilk-islami-okul/>.
- “Valon hükümeti CETA’ya yeşil ışık yaktı” (2016, Ekim 28). *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/tr/valon-h%C5%9Ck%C5%9Cmeti-cetaya-ye%C5%9Fil-%C4%B1%C5%9F%C4%B1k-yakt%C4%B1/a-36191891>.
- “Yasak, ‘Nazi’, diplomasi: 11 soruda Hollanda krizi” (2017, Mart 14). *Duvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/03/14/yasak-nazi-diplomasi-11-soruda-hollanda-krizi>.
- “Yeni Vekillerimizi Tanıyalım” (2009, Haziran 9). *Belçika Aydın Haber*. <http://www.belcikaaydinhaber.com/?act=show&code=detail&id=5103>.
- 6, Perri. (2001). Governing Friends and Acquaintances: Public Policy and Social Networks. Victoria Nash (Ed.). *Reclaiming Community* içinde (s. 23-41). Londra: Institute for Public Policy Research (IPPR).
- 6, P., Bellamy, C. (2012). *Principles of Methodology: Research Design in Social Science*. Londra: Sage.

- Abadan-Unat, Nermin. (1972). Türkiye'nin Dış Göç Akımı ve Sosyal Hareketlilik. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27(4), 17-52. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/51908>.
- Abadan-Unat, Nermin. (1976). Turkish Migration to Europe (1960-1975) - A Balance Sheet of Achievements and Failures. Nermin Abadan-Unat (Ed.). *Turkish Workers in Europe, 1960-1975: A Socio-Economic Reappraisal* içinde (s. 1-44). Leiden: E.J. Brill.
- Abadan-Unat, Nermin. (1986). Türk Dış Göçünün 24 Yıllık Bilimsel Bilançosu, 1960-1984. Nermin Abadan-Unat ve Neşe Kemiksiz (Ed.). *Türk Dış Göçü, 1960-1984: Yorumlu Bibliyografya* içinde (s. 1-57). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Abadan-Unat, Nermin. (2002). *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Abadan-Unat, Nermin. (2015). Türkiye'nin Son Elli Yıllık Emek Göçü: Yorum, Eleştiri, Öngörü. M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya (Ed.). *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler* içinde (s. 259-276). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Abadan-Unat, N., Çıdam, V., Çınar, D., Kadirbeyoğlu, Z., Kaynak, S., Özay, B., Taş, S. (2014, Aralık). Avrupa'da Yaşayan Türklerin Oy Verme Davranışları ve 2014 Türkiye Cumhurbaşkanlığı Seçimi. Araştırma Raporu. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi ve Friedrich Ebert Vakfı.
- Abadan-Unat, N., Ünsal, A. (1975). Siyasal Partiler, İşçi Sendikaları, İşveren Birlikleri ve Bürokrasinin Gözüyle İşgücü Göçü. Nermin Abadan-Unat, Ruşen Keleş, Rinus Penninx, Herman Van Renselaar, Leo Van Velzen ve Leylâ Yenisey (Ed.). Ünsal Oskay (Çev.). *Göç ve Gelişme: Uluslararası İşçi Göçünün Boğazlıyan İlçesindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme* içinde (s. 47-106). Ankara: Ajans-Türk.
- Abell, Peter. (2013). *Homo Sociologicus: Ona İhtiyacımız Var mı?* Stephen P. Turner (Ed.). Nurullah Ardıç (Çev.). *Sosyal Teori ve Sosyoloji: Klâsikler ve Ötesi* içinde (s. 273-279). İstanbul: Küre.
- Abou-Chadi, Tarik. (2020, Aralık 3). Episode 16 - Rafaela Dancygier. Dilemmas of Inclusion and Minority Representation (Sesli yayın). *Transformation of European Politics* içinde. <https://open.spotify.com/episode/4vHDVc5ufK8MCXWPdcu30v>.
- Adar, Sinem. (2019). Rethinking Political Attitudes of Migrants from Turkey and Their Germany-Born Children: Beyond Loyalty and Democratic Culture. Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP) Research Paper. doi: 10.18449/2019RP07.
- Ager, A., Strang. A. (2008). Understanding Integration: A Conceptual Framework. *Journal of Refugee Studies*, 21(2), 166-191. doi: 10.1093/jrs/fen016.

- Ahmad, Feroz. (2011). Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923-45. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher (Ed.). Cahide Ekiz (Çev.). *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler: 1839-1950* içinde (s. 123-153). İstanbul: İletişim.
- Akarca, A. T., Tansel, A. (2007). Social and Economic Determinants of Turkish Voter Choice in The 1995 Parliamentary Election. *Electoral Studies*, 26(3), 633-647.
- Akbıyık, Ferdi. (2014). Yerel Seçimlerde Uygulanan Siyasal Pazarlama Uygulamalarının Seçmenler Üzerindeki Etkisi: Isparta İli Örneği (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 369202).
- Akçapar, Şebnem Köşer. (Ed.). (2017). *Turkish Immigration in Western Europe and North America: Immigration and Political Mobilization*. Londra: Routledge.
- Akgönül, Samim. (2017). Turks as a Minority: The Effects of Minority Status in Electoral Behaviour. Bahar Başer ve Ahmet Erdi Öztürk (Ed.). *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP* içinde (s. 120-140). Londra: I.B. Tauris.
- Akgönül, S., Oran, B. (2019). Turkish Politics: Structures and Dynamics. Alpaslan Özerdem ve Matthew Whiting (Ed.). *The Routledge Handbook of Turkish Politics* içinde (s. 13-26). New York: Routledge.
- Akgün, Birol. (2000). The Turkish Diaspora in the United States and Its Role in Promoting Turkish American Relations. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 31, 99-117.
- Akgündüz, Ahmet. (1993). Labour Migration from Turkey to Western Europe (1960-1974): An Analytical Review. *Capital and Class*, 51, 150-192.
- Akgündüz, Ahmet. (1998). Migration to and from Turkey, 1783-1960: Types, Numbers and Ethno-religious Dimensions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24(1), 97-120. doi: 10.1080/1369183X.1998.9976620.
- Akhan, Oya. (1996). Aspects de la maternité en Anatolie et transformations dans un contexte migratoire. Jeannine Blomart ve Bernd Krewer (Ed.), *Perspectives de l'interculturel* içinde (s. 246-262). Paris: L'Harmattan.
- Akın, Nisa. (2012). Yerel Seçimlerde Aday İmajının Seçmen Tercihlerine Etkisi: İzmir İli İçin Bir Uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 333409).
- Akpınar, Onur. (2019, Ağustos 31). Okulların açılmasına günler kala Selam Koleji hakkında şok karar verildi. *YeniVatan*. <https://www.yenivatan.be/okullarin-acilmasina-gunler-kala-selam-koleji-hakkinda-sok-karar-verildi/>.

- Akşit, B., Şentürk, R., Küçükural, Ö., Cengiz, K. (2012). *Türkiye’de Dindarlık: Muhafazakârlık ve Laiklik Ekseninde İnanma Biçimleri ve Yaşam Deneyimleri*. İstanbul: İletişim.
- Aktan, Sertaç. (2018). Almanya: Avrupa Türk Demokratlar Birliği (UETD) anayasal düzen ile uyumsuz. *EuroNews*. <https://tr.euronews.com/2018/07/25/almanya-avrupa-turk-demokratlar-birligi-uetd-anayasal-duzen-ile-uyumsuz>.
- Akyüz, İrfan. (2014). Siyasal Pazarlama Yaklaşımı ile Seçim Öncesi ve Sonrası Seçmen Davranışlarının İncelenmesi (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 361810).
- Alanya, A., Swyngedouw, M. (2014). Şehir Bağlamı ve Türk Göçmenlerin Ayrımcılık Algısı: İki Belçika Şehrinin Eğilim Skoru Eşleştirmesiyle Karşılaştırması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(34), 53-65.
- Alen, André. (1995). *Die Föderalstat Belgien: Nationalismus, Föderalismus, Demokratie*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Altıkulaç, Tayyar. (2011). *Zorlukları Aşarken*. İstanbul: Ufuk.
- Altınörs, G., Akçay, Ü. (2022). Authoritarian Neoliberalism, Crisis, and Consolidation: The Political Economy of Regime Change in Turkey. *Globalizations*. doi: 10.1080/14747731.2021.2025290.
- Anderson, Benedict. (1995). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. İskender Savaşır (Çev.). İstanbul: Metis.
- Anderson, Perry. (2017). *Spektrum: Sağdan Sola Düşünce Hayatı*. Sami Oğuz ve Savaş Kılıç (Çev.). İstanbul: İletişim.
- Anselmi, Manuel. (2018). *Populism: An Introduction*. Laura Fano Morrisey (Trans.). New York: Routledge.
- Anwar, Muhammad. (2001). The Participation of Ethnic Minorities in British Politics. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(3), 533-549. doi: 10.1080/136918301200266220.
- Appadurai, Arjun. (2010). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Arblaster, Paul. (2006). *A History of the Low Countries*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Arıkan, Gizem. (2013). Values, Religiosity and Support for Redistribution and Social Policy in Turkey. *Turkish Studies*, 14(1), 34-52. doi: 10.1080/14683849.2013.766980.
- Arıman, Yasemin. (2013). Seçmenlerin Siyasi Tercihleri Üzerinde Vergilerin Etkisi: Trabzon Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü, Trabzon. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 342158).

- Arkılıç, Ayça. (2020). Empowering a Fragmented Diaspora: Turkish Immigrant Organizations' Perceptions of and Responses to Turkey's Diaspora Engagement Policy. *Mediterranean Politics*. doi: 10.1080/13629395.2020.1822058.
- Arkılıç, Ayça. (2021). Turkish Populist Nationalism in Transnational Space: Explaining Diaspora Voting Behaviour in Homeland Elections, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. doi: 10.1080/19448953.2021.1888599.
- Arkılıç, Ayça. (2022). Long-Distance Politics and Diaspora Youth: Analyzing Turkey's Diaspora Engagement Policies Aimed at Post-Migrant Generations. Liam Kennedy (Ed.). *Routledge International Handbook of Diaspora Diplomacy* içinde (s. 214-229). New York: Routledge.
- Artı 90. (2015). 1 Kasım Seçimlerinde Yurt Dışı Oyları Rekor Kırdı. 12, 8-12. https://ytbweb1.blob.core.windows.net/files/resimler/dergiler_pdf/arti-12.pdf.
- Arwine, A. T., Mayer, L. C. (2013). *The Changing Basis of Political Conflict in Advanced Western Democracies: The Politics of Identity in the United States, the Netherlands and Belgium*. New York: Palgrave Macmillan.
- Arzheimer, K., Evans, J., Lewis-Beck, M. S. (2017). Introduction. Kai Arzheimer, Jocelyn Evans ve Michael S. Lewis-Beck (Ed.). *The SAGE Handbook of Electoral Behaviour* içinde (s. 1-6). Londra: Sage.
- Aslandaş, A. S., Bıçakçı, B. (1995). *Popüler Siyasî Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İletişim.
- Aşıkoğlu, Nevzat Yaşar. (1993). *Almanya'da Temel Eğitimdeki Türk Çocuklarının Din Eğitimi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Atılğan, Gökhan. (2020). 12 Mart: Kapanan ve Açılan Yollar. Mete Kaan Kaynar (Ed.). *Türkiye'nin 1970'li Yılları* içinde (s. 55-86). İstanbul: İletişim.
- Atılğan, G., Saraçoğlu, C., Uslu, A. (2015). Önsöz. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu ve Ateş Uslu (Ed.). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* içinde (s. 9-10). İstanbul: Yordam.
- Aydemir, Fikret. (2005, Temmuz 31). Bizim Vekiller. *Sabah*. <http://arsiv.sabah.com.tr/2005/09/03//cp/yaz1081-60-110-20050731-102.html>.
- Aydın, Bernal. (2018, Eylül 24). The Total Collapse of Freedom, Pluralism and Diversity in Turkey's Mainstream Media. *LSE Blog*. <https://blogs.lse.ac.uk/medialse/2018/09/24/the-total-collapse-of-freedom-pluralism-and-diversity-in-turkeys-mainstream-media/>.
- Aydın, S., Østergaard-Nielsen, E. (2020). Diaspora Policies, Consular Services and Social Protection for Turkish Citizens Abroad. Jean-Michel Lafleur ve Daniela Vintila (Ed.). *Migration and Social Protection in Europe and Beyond (Volume 3)*:

- A Focus on Non-EU Sending States (IMISCOE Research Series)* içinde (s. 401-418). Cham: Springer.
- Aydın, S., Taşkın, Y. (2014). Giriş: Türkiye Tarihinin Son 50 Yılı. Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın (Ed.). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi* içinde (s. 15-19). İstanbul: İletişim.
- Aydın, Yaşar. (2014) *The New Turkish Diaspora Policy: Its Aims, Their Limits and the Challenges for Associations of People of Turkish Origin and Decision-makers in Germany*. John Sykes (Çev.). Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP), German Institute for International and Security Affairs.
- Aykol, Hüseyin. (2010). *Türkiye'de Sol Örgütler: Bölüne Bölüne Büyümek*. Ankara: Phoenix.
- Aykol, Hüseyin. (2011). *Bölüne Bölüne İktidar Olmak: Türkiye'de Sağ Örgütler*. Ankara: Phoenix.
- Aytaç, Ahmet Murat. (2017). Dünya Görüşü ve İdeoloji. Yüksel Taşkın (Ed.). *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler* içinde (s. 105-137). İstanbul: İletişim.
- Aytaç, Selim Erdem. (2020). Religiosity and Political Attitudes in Turkey during the AKP Era. Melani Cammett ve Pauline Jones (Ed.). *The Oxford Handbook of Politics in Muslim Societies* içinde (s. 335-354). New York: Oxford University Press.
- Aytürk, İ., Bora, T. (2020). Yetmişli Yıllarda Sağ-Sol Kutuplaşmasında Siyasî Düşünceler. Mete Kaan Kaynar (Ed.). *Türkiye'nin 1970'li Yılları* içinde (s. 307-328). İstanbul: İletişim.
- Azabar, S., Thijssen, P., van Erkel, P. (2020). Is There Such a Thing as a Muslim Vote? *Electoral Studies*, 66, 102164. doi: 10.1016/j.electstud.2020.102164.
- Bakewell, Oliver. (2015). Göç Kuramında Yapı ve Fail Kavramları Üzerine Bazı Görüşler. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 188-218.
- Baradat, L. P., Phillips, J. A. (2017). *Political Ideologies: Their Origins and Impact* (12. Baskı). Londra: Routledge.
- Barbalet, Jack M. (2004). *Emotion, Social Theory, and Social Structure: A Macrosociological Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Basch, L., Glick Schiller, N., Szanton-Blanc, C. (2005). *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*. Londra: Routledge.
- Bastenier, A. (1988). Islam in Belgium. Contradictions and Perspectives. Tomas Gerholm ve Yngve Georg Lithman (Ed). *The New Islamic Presense in Western Europe* içinde (s. 133-143). Londra: Mansell.

- Başer, Bahar. (2022, Ocak 30). Diaspora Diplomasisi ve Mobilizasyonu: İç ve Dış Politikada Ulusötesi Aktörler. *Boğaziçi Üniversitesi Özgür İktisat Halkın Ekonomisi Dersleri*. Zoom Toplantısı.
- Başer, B., Öztürk, A. E. (2020). Positive and Negative Diaspora Governance in Context: From Public Diplomacy to Transnational Authoritarianism. *Middle East Critique*, 29(3), 319-334. doi: 10.1080/19436149.2020.1770449.
- Başlevent, C., Kirmanoğlu, H., Şenatalar, B. (2005). Empirical Investigation of Party Preferences and Economic Voting in Turkey. *European Journal of Political Research*, 44, 547-562. doi: 10.1111/j.1475-6765.2005.00238.x.
- Bataille, Philippe. (1994). L'expérience Belge. Michel Wieviorka (Ed.). *Racisme et xénophobie en Europe* içinde (s. 105-156). Paris: Editions La Découverte.
- Batalla, Laura. (2014). Turks in Belgium: Celebrating 50 Years of Marriage. *Uluslararası Politika Akademisi*. <http://politikaakademisi.org/2014/05/23/turks-in-belgium-celebrating-50-years-of-marriage/>.
- Bauman, Zygmunt. (2015). *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?*. Hakan Keser (Çev.). Ayrıntı: İstanbul.
- Bauböck, Rainer. (2003). Why Stay Together? A Pluralist Approach to Secession and Federation. Will Kymlicka ve Wayne Norman (Ed.). *Citizenship in Diverse Societies* içinde (s. 366-394). New York: Oxford University.
- Bauböck, Rainer. (2005). Expansive Citizenship - Voting beyond Territory and Membership. *PS: Political Science & Politics*, 38(4), 683-687. doi:10.1017/S1049096505050341.
- Bauböck, Rainer. (2006). Citizenship and Migration: Concepts and Controversies. Rainer Bauböck (Ed.). *Migration and Citizenship: Legal Status, Rights and Political Participation* içinde (s. 15-31). IMISCOE Reports, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bayındır Goularas, G., Sunata, U. (2015). Türk Dış Politikasında Göç ve Mülteci Rejimi. *Moment*, 2(1), doi:10.17572/mj2015.1.1240.
- Bayır, Oğuzhan. (2018). Siyasal Lidere Duyulan Güven Bağlamında Seçmen Davranışı Üzerine Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 525341).
- Bayraktar, Sumru. (2009). Siyasal Pazarlama Uygulamalarının Seçmen Tercihleri Üzerine Etkileri - İzmir İli Örneği - (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 231594).

- Bayraktar-Aksel, Damla. (2014). Kins, Distant Workers, Diasporas: Constructing Turkey's Transnational Members Abroad. *Turkish Studies*, 15(2), 195-219. doi: 10.1080/14683849.2014.926233.
- Bayraktar-Aksel, Damla. (2016). Home States and Homeland Politics: Interactions between the Turkish State and its Emigrants in France and the United States (Doktora Tezi). Koç University Graduate School of Social Sciences and Humanities, İstanbul. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 457632).
- Bayraktar-Aksel, Damla. (2017). Köken Devlet ve Sınır-Aşan Sivil Toplum Politikaları: Türkiye Örneği. *Uluslararası İlişkiler*, 14(56), 55-71.
- Baysu, G., Swyngedouw, M. (2020). What Determines Voting Behaviors of Muslim Minorities in Europe: Muslim Identity or Left-Right Ideology? *Political Psychology*. doi: 10.1111/pops.12653.
- Bean, C. Papadakis, E. (1994). Polarized Priorities or Flexible Alternatives? Dimensionality in Inglehart's Materialism-Postmaterialism Scale. *International Journal of Public Opinion Research*, 6(3), 264-288. doi: 10.1093/ijpor/6.3.264.
- Beaufays, Jean. (1988). Belgium: A Dualist Political System? *Publius: The Journal of Federalism*, 18, 63-73. doi: 10.1093/oxfordjournals.pubjof.a037721.
- Belçika Anayasası. (2021, Mart 30). https://www.dekamer.be/kvvcr/pdf_sections/publications/constitution/GrondwetUK.pdf.
- Belçika Eşit Fırsatlar Merkezi (*Centre pour l'égalité des chances et la lutte contre le racisme*). (2009). "La migration des Belges". <http://www.diversite.be/diversiteit/files/File//MigrationdesBelgesFR.doc>.
- Benhabib, Seyla. (2002). Citizens, Residents, and Aliens in a Changing World: Political Membership in the Global Era. *Social Research*, 66(3), 709-744.
- Berelson, Bernard. (1958). Democratic Theory and Public Opinion. *Public Opinion Quarterly*, 16, 313-330.
- Berelson, B. R., Lazarsfeld, P. F., McPhee, W. N. (1954). *Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*. Chicago: University of Chicago Press.
- Berger, J., Mohr, J. (2021). *Yedinci Adam: Avrupa'da Bir Göçmen İşçinin Hikâyesi*. Cevat Çapan (Çev.). İstanbul: Metis.
- Berger, P. L., Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. Vefa Saygın Ögütle (Çev.). İstanbul: Paradigma.
- Bergh, J., Bjørklund, T. (2011). The Revival of Group Voting: Explaining the Voting Preferences of Immigrants in Norway. *Political Studies*, 59(2), 308-327. doi: 10.1111/j.1467-9248.2010.00863.x.

- Bhaskar, Roy. (2013). *Natüralizmin Olanaklılığı*. Vefa Saygın Öğütle (Çev.). Ankara: Pratika.
- Bhaskar, Roy. (2018). *Gerçekçi Bilim Teorisi*. Sami Oğuz (Çev.). Ankara: Akılçelen Kitaplar.
- Bilecen, Halil. (2015). The Determinants of Voting Behavior in Turkey (Doktora Tezi). University of Houston, Department of Political Science.
- Bilgin, Fehmi Kerem. (2012). Belçika'da Ulusal Kimlikler ve Federalizmin Gelişimi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Dergisi*, 67(1), 1-47. doi: 10.1501/SBFder_0000002237.
- Bilgin, Nuri. (1997). *Siyaset ve İnsan*. İstanbul: Bağlam.
- Billiet, J., Carton, A., Huys, R. (1990). Een Sociologische Verklaring van de Xenofobie in België. *Tijdschrift voor Sociologie*, 11(5/6), 431-466.
- Billig, Michael. (2002). *Banal Nationalism*. Londra: Sage.
- Bingemer, K. Meisterman-Seeger, E., Neubert, E. (1970). *Leben als Gastarbeiter: Geglückte und missglückte Integration*. Köln: Westdeutscher Verlag.
- Bird, Karen (2003). Comparing the Political Representation of Ethnic Minorities in Advanced Democracies. *Annual Meeting of the Canadian Political Science Association*'da sunulan bildiri. Winnipeg, 3 Haziran.
- Bird, Karen. (2004). Obstacles to Ethnic Minority Representation in Local Government in Canada. *Our Diverse Cities*, 1, 182-186.
- Bird, K. Saalfeld, T., Wüst, A. M. (2011). *The Political Representation of Immigrants and Minorities: Voters, Parties and Parliaments in Liberal Democracies*. New York: Routledge.
- Bjørklund, T., Kval, K.-E. (2001). *Innvandrere og lokalvalget 1999*. Oslo: Institutt for Samfunnsforskning.
- Black, J. H., Hicks, B. M. (2006). Visible Minority Candidates in the 2004 Federal Election. *Canadian Parliamentary Review*, 29(2), 26-31.
- Blackmon, Marilyn Hughes (2006). Geography of Belgium. <http://autocww.colorado.edu/~blackmon/E64ContentFiles/GeographyOfCountries/belgium.htm>.
- Blais, A., Galais, C., Coulombe, M. (2018). The Effect of Social Pressure from Family and Friends on Turnout. *Journal of Social and Personal Relationships*, 36(9), 2824-2841. doi:10.1177/0265407518802463.
- Blaise, P., de Coorebyter, V. (1997). La reconnaissance et la représentation de l'Islam. Marie-Thérèse Coenen ve Rosine Lewin (Ed.). *La Belgique et ses immigrés: Les politiques manquées* içinde (s. 221-237). Brüksel: De Boeck Université.

- Bloemraad, I., Korteweg, A., Yurdakul, G. (2008). Citizenship and Immigration: Multiculturalism, Assimilation and Challenges to the Nation-state', *Annual Review of Sociology*, 34, 153-179. doi: 10.1146/annurev.soc.34.040507.134608.
- Bobbio, Norberto. (1999). *Sağ ve Sol: Bir Politik Ayrımın Anlamı*. Zühal Yılmaz (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Boender, W., Kanmaz, M. (2002). Imams in the Netherlands and Islam Teachers in Flanders. W. A. R. Shadid ve P. S. van Koningsveld (Ed.). *Intercultural Relations and Religious Authorities: Muslims in the European Union* içinde (s. 169-180). Leuven: Peeters.
- Bor Akay, Tuba. (2015). Aday İmajına Etki Eden İletişim Faktörleri: 2014 Seçimleri Konya Araştırması (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 391886).
- Bora, Tanıl. (2005). Ek Söz: Avrupa'da Radikal Sağ ve Postfaşizmin Zihniyet Dünyası, Hasan Saim Vural, *Avrupa'da Radikal Sağın Yükselişi* içinde (s. 241-262). İstanbul: İletişim.
- Bora, Tanıl. (2016). Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi. İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (Ed.). *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* içinde (s. 9-28). İstanbul: İletişim.
- Bora, Tanıl. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*. İstanbul: İletişim.
- Bora, Tanıl. (2018a). *Türk Sağının Üç Hâli: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık*. İstanbul: İletişim.
- Bora, Tanıl. (2018b). *Zamanın Kelimeleri: Yeni Türkiye'nin Siyasî Dili*. İstanbul: İletişim.
- Bora, T., Can, K. (2019). *Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*. İstanbul: İletişim.
- Bosniak, Linda. (2006). *The Citizen and the Alien: Dilemmas of Contemporary Membership*. Princeton: Princeton University Press.
- Bourdieu, Pierre. (2015). *Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine*. Hülya Uğur Tanrıöver (Çev.). İstanbul: Hil.
- Bousetta, Hassan. (2000). Political Dynamics in the City: Three Case Studies. Sophie Body-Gendrot ve Marco Martiniello (Ed.). *Minorities in European Cities: The Dynamics of Social Integration and Social Exclusion at the Neighbourhood Level* içinde (s. 129-144). New York: Palgrave Macmillan.
- Bousetta, H. Gsir, S., Jacobs, D. (2007). Belgium. Anna Triandafyllidou ve Ruby Gropas (Ed.). *European Immigration: A Sourcebook* içinde (s. 33-44). Hampshire: Ashgate.

- Braungart, Richard G., (1986). Moderate-Extreme and Left-Right Sources of Youth Politics: A Typology. *Journal of Political and Military Sociology*, 14(2), 199-213.
- Brettell, Caroline B. (2008). Theorizing Migration in Anthropology: The Social Construction of Networks, Identities, Communities, and Globalscapes. Caroline B. Brettell ve James F. Hollifield (Ed.). *Migration Theory, Talking Across Boundaries* içinde (s. 113-159). Londra: Routledge.
- Brewer, Marilynn B. (1991). The Social Self: On Being the Same and Different at the Same Time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(5), 475-482. doi: 10.1177/0146167291175001.
- Broughton, D., ten Napel, H.-M. (Ed.). (2000). *Religion and Mass Electoral Behavior in Europe*. Londra: Routledge.
- Brubaker, Rogers. (2017). *Rasyonalitenin Sınırları: Max Weber'in Sosyal ve Ahlaki Düşüncesi Üzerine Bir Deneme*. Baysar Tanıyan ve Güney Çeğin (Çev.). Ankara: Phoenix.
- Bruce, Benjamin. (2019). *Governing Islam Abroad: Turkish and Moroccan Muslims in Western Europe*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Bryceson, D. F., Vuorela, U. (2002). Transnational Families in the Twenty-first Century. Deborah Bryceson ve Ulla Vuorela (Ed.). *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks* içinde (s. 3-30). Oxford: Berg.
- Burgess, K., Tyburski, M. D. (2020). When Parties Go Abroad: Explaining Patterns of Extraterritorial Voting. *Electoral Studies*, 66. doi: 10.1016/j.electstud.2020.102169.
- Burkan, Mustafa Reşit. (2009). Siyasi Partilerde Siyasal Propaganda ve Seçmen Üzerindeki Etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 240721).
- Bursens, P., Massart-Piérard, F. (2009). Kingdom of Belgium. Hans Michelmann (Ed.). *A Global Dialogue on Federalism Booklet Series Volume 5: Foreign Relations in Federal Countries* içinde (s. 91-113). Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Bütün, Ramazan Utku. (2016). Siyasi Pazarlama Faaliyetlerinin Seçmen Davranışları Açısından Öneme Yönelik Bir Uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 429974).
- Cain, B. E., Kiewiet, D. R., Uhlaner, C. J. (1991). The Acquisition of Partisanship by Latinos and Asian Americans. *American Journal of Political Science*, 35(2), 390-422. doi:10.2307/2111368.
- Campbell, A., Converse, P. E., Miller, W. E., Stokes, D. E. (1967). *Elections and the Political Order*. New York: John Wiley and Sons.

- Campbell, A., Converse, P. E., Miller, W. E., Stokes, D. E. (1980). *The American Voter*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Canan-Sokullu, Ebru. (2017, Nisan 20). Göçmenler ve Brexit. Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi. <http://betam.bahcesehir.edu.tr/wp-content/uploads/2017/04/ArastirmaNotu208.pdf>.
- Canatan, Kadir. (2019). Belçika’da İslam ve İslam’ın Kurumsal Temsili. *Çekmece: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(15), 67-91.
- Carsten, Francis. (1967). *The Rise of Fascism*. Londra: B. T. Batsford.
- Castles, F. G., Mair, P. (1997). Left-Right Political Scales: Some ‘Expert’ Judgements. *European Journal of Political Research*, 31, 147-157.
- Celis, K., Eelbode, F., Wauters, B. (2013). Visible Ethnic Minorities in Local Political Parties: A Case Study of Two Belgian Cities (Antwerp and Ghent). *Politics*, 33(3), 160-171. doi: 10.1111/1467-9256.12018.
- Cesari, Jocelyne. (2007). Islam and Multicultural Societies: A Transatlantic Comparison. Gökçe Yurdakul ve Y. Michal Bodemann (Ed.). *Citizenship and Immigrant Incorporation: Comparative Perspectives on North America and Western Europe* içinde (s. 75-97). New York: Palgrave Macmillan.
- Ceuppens, Bambi. (2003) *Congo Made in Flanders? Koloniale Vlaamse visies op blank en zwart in Belgisch Congo*. Ghent: Academia Press.
- Chrona S., Capelos, T. (2017) The Political Psychology of Participation in Turkey: Civic Engagement, Basic Values, Political Sophistication and the Young. *Southeast European and Black Sea Studies*, 17(1), 77-95. doi: 10.1080/14683857.2016.1235002.
- Ciornei, I., Østergaard-Nielsen, E. (2020). Transnational Turnout: Determinants of Emigrant Voting in Home Country Elections. *Political Geography*, 78, 102145. doi: 10.1016/j.polgeo.2020.102145.
- Clerix, K., Lambrechts, M. (2013, Eylül 19). “Belgians Abroad”, *Mondiaal Nieuws*. Fien Leysen ve A. Michail Baines (Çev.). <https://www.mo.be/en/article/belgians-abroad>.
- Coffé, H., Heyndels, B., Vermeir, J. (2007). Fertile Grounds for Extreme Right-wing Parties: Explaining the Vlaams Blok's Electoral Success. *Electoral Studies*, 26(1), 142-155. doi: 10.1016/j.electstud.2006.01.005.
- Cohen, Anthony P. (1985). *Symbolic Construction of Community*. Londra: Tavistock.
- Cohen, Robin. (1997). *Global Diasporas: An Introduction*. Londra: University College London Press.

- Collier, D., Hidalgo, F. D., Maciuceanu, A. O. (2006). Essentially Contested Concepts, Debates and Applications. *Journal of Political Ideologies*, 11(3), 211-246.
- Collier, D., Mahon, J. E. (1993). Conceptual 'Stretching' Revisited: Adapting Categories in Comparative Analysis. *American Political Science Review*, 87(4), 845-855.
- Collins, Randall. (2017). *Max Weber: Bir Kılavuz*. Taylan Banguoğlu (Çev.). Ankara: Phoenix.
- Colombo, Valentina. (2013). Political Islam and Islam in Politics in Europe. *European View*, 12(1), 143-152. doi: 10.1007/s12290-013-0253-7.
- Condorcet, Marie-Jean-Antoine-Nicolas de Caritat. (1986). Essais sur l'application de l'analyse à la probabilité des décisions rendues à la pluralité des voix (Birinci Baskı: 1785). Olivier de Bernon (Ed.). *Sur les élections et autres textes: 1782-1794* içinde. Paris: Fayard.
- Conover, P. J., Feldman, S. (1986). Emotional Reactions to the Economy: I'm Mad as Hell and I'm not Going to Take it Anymore. *American Journal of Political Science*, 30, 50-78. doi: 10.2307/2111294.
- Converse, Philip E. (1964). The Nature of Belief Systems in Mass Publics. David E. Apter (Ed.). *Ideology and Discontent* içinde (s. 206-261). New York: The Free Press of Glencoe.
- Converse, Philip E. (1974). Some Priority Variables in Comparative Research. Richard Rose (Ed.). *Electoral Behavior: A Comparative Handbook* içinde (s. 727-745). New York: The Free Press.
- Converse, Philip E. (1975). Public Opinion and Voting Behavior. Fred I. Greenstein ve Nelson W. Polsby (Ed.). *Handbook of Political Science: Vol. 4, Nongovernmental Politics* içinde (s. 75-169). Reading, Massachusetts: Addison-Wesley.
- Clark, A., Bottom, K., Copus, C. (2008). More Similar Than They'd Like to Admit? Ideology, Policy and Populism in the Trajectories of the British National Party and Respect. *British Politics*, 3(4), 511-534. doi: 10.1057/bp.2008.20.
- CPJ. (2017, Aralık 13). Record Number of Journalists Jailed as Turkey, China, Egypt Pay Scant Price for Repression. New York: Committee to Protect Journalists. <https://cpj.org/reports/2017/12/journalists-prison-jail-record-number-turkey-china-egypt/>.
- Crevits, Hilde. (2019, Haziran 25). Staatsveiligheid start onderzoek naar islamitische school. <https://www.hildecrevits.be/in-de-pers/staatsveiligheid-start-onderzoek-naar-islamitische-school/>.
- Croucher, Sheila, L. (2003). Perpetual Imagining: Nationhood in a Global Era. *International Studies Review*, 5(1), 1-24.

- Çarkoğlu, Ali. (2007). The Nature of Left-Right Ideological Self-placement in the Turkish Context. *Turkish Studies*, 8(2), 253-271. doi: 10.1080/14683840701312245.
- Çarkoğlu, Ali. (2012). Voting Behavior. Metin Heper ve Sabri Sayarı (Ed.). *The Routledge Handbook of Modern Turkey* içinde (s. 160-170). New York: Routledge.
- Çarkoğlu A., Toprak, B. (2006). *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*. İstanbul: TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı).
- Çelik, Emrah. (2017). Power and Islam in Turkey: The Relationship Between The AKP and Sunni Islamic Groups, 2002-16. Bahar Başer ve Ahmet Erdi Öztürk (Ed.). *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP* içinde (s. 99-119). Londra: I.B. Tauris.
- Çelik, Resul. (2016). Siyasal Pazarlama Uygulamalarının Seçmen Tercihleri Üzerine Etkileri (Ankara İli Örneği) (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 422484).
- Çelik, Zehra. (2019). Problems with Political Representation of Immigrants: The Case of Belgian Turks (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Şehir University Graduate School of Humanities and Social Sciences, İstanbul. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 598979).
- Çetin, Zeki. (2015). Stratejik Politik Pazarlama, Y Kuşağına Yönelik Politik Pazarlama Stratejilerinin Geliştirilmesi (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 424985).
- Çeviker Gürakar, Esra. (2016). *Politics of Favoritism in Public Procurement in Turkey: Reconfigurations of Dependency in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan.
- Çınar, Alev. (2011). The Justice and Development Party: Turkey's Experience With Islam, Democracy, Liberalism, and Secularism. *International Journal of Middle East Studies*, 43(3), 529-541.
- Çınar, Ali. (2010). Ekonominin Seçmen İdeolojisi Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 261513).
- Çıtak, Zana. (2011). Religion, Ethnicity and Transnationalism: Turkish Islam in Belgium. *Journal of Church and State*, 53(2), 222-242. doi: 10.1093/jcs/csq105.
- Çiğdem, Ahmet. (2005). İslâmcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık (Cilt 6)* içinde (s. 26-33). İstanbul: İletişim.
- Çubukçu, M. İhsan. (2005). Siyaset Pazarlaması: Genel ve Yerel Seçim Ayrımına Göre Seçmen Davranışlarının Analizi (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal

- Bilimler Enstitüsü, Erzurum. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 163084).
- Daenekindt, S., de Koster, W., van der Waal, J. (2019). Partner Politics: How Partners Are Relevant to Voting. *Journal of Marriage and Family*, 82(3), 1124-1134. doi: 10.1111/jomf.12619.
- Dahrendorf, Ralf. (1958). Homo Sociologicus. *Essays in the Theory of Society* içinde (s. 19-87). Stanford: Stanford University Press.
- Dancygier, Rafaela M. (2010). *Immigration and Conflict in Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Dancygier, Rafaela M. (2013). The Left and Minority Representation: The Labour Party, Muslim Candidates and Inclusion Tradeoffs. *Comparative Politics*, 46(1), 1-21. doi: 10.5129/001041513807709338.
- Dancygier, Rafaela M. (2014). Electoral Rules or Electoral Leverage? Explaining Muslim Representation in England. *World Politics*, 66(2), 229-263. doi: 10.1017/S0043887114000021.
- Dancygier, Rafaela M. (2017). *Dilemmas of Inclusion: Muslims in European Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Dancygier, Rafaela M. (2018, Şubat 6). Muslim Voters and the European Left: When Inclusion Leads to Populism. *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2018-02-06/muslim-voters-and-european-left>.
- Dancygier, R., Saunders, E. N. (2006). A New Electorate? Comparing Preferences and Partisanship Between Immigrants and Natives. *American Journal of Political Science*, 50(4), 962-981.
- Danmarks Statistik. (1989). *Statistik am Invandrere*. Kopenhag: Indenrigsministeriet.
- Dassetto, Felice. (2011). *L'Iris et le Croissant: Bruxelles et l'Islam au Défi de la Co-inclusion*. Louvain-la-Neuve: UCL Presses Universitaires de Louvain.
- Dawson, Michael C. (1995). *Behind the Mule: Race and Class in African-American Politics*. New York: Princeton University Press.
- De Cleen, B., Van Aelst, P. (2017). Belgium: The Rise and Fall of Populism Research. Toril Aalberg, Frank Esser, Carsten Reinemann, Jesper Strömbäck ve Claes H. de Vreese (Ed.). *Populist Political Communication in Europe* içinde (s. 99-110). New York: Routledge.
- De Haas, Hein. (2008). The Myth of Invasion: The Inconvenient Realities of African Migration to Europe. *Third World Quarterly*, 29(7), 1305-1322. doi: 10.1080/01436590802386435.

- De Haas, H., Castles, S., Miller, M. (2020). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (6. Baskı). Londra: Red Globe Press.
- De Jonge, Léonie. (2021). The Curious Case of Belgium: Why is There no Right-Wing Populism in Wallonia? *Government and Opposition*, 56(4), 598-614. doi:10.1017/gov.2020.8.
- De la Garza, Rodolfo O. (2004). Latino Politics. *Annual Review of Political Science*, 7, 91-123.
- De la Garza, R. O., Cortina, J. (2007). Are Latinos Republicans But Just Don't Know It? The Latino Vote in the 2000 and 2004 Presidential Elections. *American Politics Research*, 35, 202-223.
- de Vreese, C. H., Boomgaarden, H. G., Semetko, H. A. (2011). (In)direct Framing Effects: The Effects of News Media Framing on Public Support for Turkish Membership in the European Union. *Communication Research*, 38(2), 179-205. doi: 10.1177/0093650210384934.
- de Vreese, C. H., Esser, F., Aalberg, T., Reinemann, C., Stanyer, J. (2018). Populism as an Expression of Political Communication Content and Style: A New Perspective. *The International Journal of Press/Politics*, 23(4), 423-438. doi: 10.1177/1940161218790035.
- De Wever, Bruno. (2011). Foreword. Bruno De Wever (Ed). *Right-Wing Flanders, Left-Wing Wallonia? Is This So? If So, Why? And Is It a Problem?* içinde (s. 4). Re-Bel e-book, 12.
- De Winter, L., Dumont, P. (1999). Belgium: Party System(s) on the Eve of Disintegration? David Broughton ve Mark Donovan (Ed.). *Changing Party Systems in Western Europe* içinde (s. 183-206). Londra: Pinter.
- De Winter, L., Timmermans, A., Dumont, P. (2000). Belgium: On Government Agreements, Evangelists, Followers and Heretics. Wolfgang C. Müllert ve Kaare Strøm (Ed.). *Coalition Governments in Western Europe* içinde (s. 300-355). Oxford: Oxford University.
- De Winter, L., Van Wynesberghe, C. (2011). Political Parties and Civil Society in Belgium. Rupak Chattopadhyay ve Karl Nerenberg (Ed.). *A Global Dialogue on Federalism, Volume 9: Dialogues on Political Parties and Civil Society in Federal Countries* içinde (s. 10-12). Forum of Federations & International Association of Centers for Federal Studies. Londra: McGill-Queen's University Press.
- De Winter, L., Van Wynesberghe, C. (2015). Kingdom of Belgium: Partitocracy, Corporatist Society, and Dissociative Federalism. Klaus Detterbeck, Wolfgang Renzsch ve John Kincaid (Ed.). *Political Parties and Civil Society in Federal Countries* içinde (s. 40-69). Oxford: Oxford University.
- De Witte, Hans. (2006). Extreme Right-wing Activism in the Flemish Part of Belgium: Manifestation of Racism or Nationalism? Bert Klandermans ve Nonna Mayer (Ed.).

- Extreme Right Activists in Europe: Through the Magnifying Glass* içinde (s. 127-150). Londra: Routledge.
- Decker, Frauke. (1982). *Ausländer im politischen Abseits: Möglichkeiten ihrer politischen Beteiligung*. Frankfurt ve New York: Verlag Campus.
- della Porta, Donatella. (2015). Karşılaştırmalı Analiz: Vaka-Yönelimliye Karşı Değişken Yönelimli Araştırma. Donatella della Porta ve Michael Keating (Ed.). Sabri Gürses (Çev.). *Sosyal Bilimlerde Yaklaşımlar ve Metodolojiler: Çoğulcu Bir Perspektif* içinde (s. 241-269). İstanbul: Küre.
- Delmartino, F., Dumont, H., Van Drooghenbroeck, S. (2010). Kingdom of Belgium. Luis Moreno, César Colino ve John Kincaid (Ed.). *A Global Dialogue on Federalism (Volume 7): Diversity and Unity in Federal Countries* içinde (s. 48-74). Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Demertzis, Nicolas. (2013). Introduction: Theorizing the Emotions-Politics Nexus. Nicolas Demertzis (Ed.). *Emotions in Politics: The Affect Dimension in Political Tension* içinde (s. 1-16). Londra: Palgrave Macmillan.
- Demir, Fatih. (2018). Sosyal Medyanın Genç Kuşak Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi: Amasya'da Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 517343).
- Demirtaş, Mehmet Can. (2010). Seçmen Tercihlerinin Siyasal Pazarlama Karması Açısından Analizi: İzmir İlinde Bir Uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 261551).
- Demirtaş, Mehmet Can. (2015). Seçmen Davranışlarına Etki Eden Faktörlerin Siyasal Pazarlama Açısından Analizi: İzmir İlinde Çok Değişkenli Bir İnceleme (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 410310).
- Denver, David. (1994). *Elections and Voting Behavior in Britain*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Deprez, K., Vos, L. (1998). Introduction. Kas Deprez ve Louis Vos (Ed.). *Nationalism in Belgium: Shifting Identities, 1780-1995* içinde (s. 1-19). Londra: Macmillan.
- Deschouwer, Kris. (2000). Belgium's Quasi-Regional Elections of June 1999. *Regional & Federal Studies*, 10(1), 125-132. doi:10.1080/13597560008421112.
- Deschouwer, Kris. (2005). Kingdom of Belgium. Raoul Blindenbacher ve Abigail Ostien (Ed.). *A Global Dialogue on Federalism Booklet Series Volume 1: Dialogues on Constitutional Origins, Structure, and Change in Federal Countries* içinde (s. 48-75). Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Deschouwer, Kris. (2006). And the Peace Goes on? Consociational Democracy and

- Belgian Politics in the Twenty-first Century. *West European Politics*, 29(5), 895-911. doi: 10.1080/01402380600968760.
- Deschouwer, Kris. (2009). *The Politics of Belgium: Governing a Divided Society*. New York: Palgrave Macmillan.
- Deschouwer, Kris. (2017). Introduction: The Many Gaps in Belgian Politics. Kris Deschouwer (Ed.). *Mind the Gap: Political Participation and Representation in Belgium* içinde (s. 1-12). Londra: Rowman & Littlefield.
- Deschouwer, K., Pilet, J.-B., van Haute, E. (2017). Party Families in a Split Party System. Kris Deschouwer (Ed.). *Mind the Gap: Political Participation and Representation in Belgium* içinde (s. 91-111). Londra: Rowman & Littlefield.
- DeSipio, L., Uhlaner, C. J. (2007). Immigrant and Native: Mexican American Presidential Vote Choice Across Immigrant Generations. *American Politics Research*, 35(2), 176-201. doi: 10.1177/1532673X06296197.
- Diehl, C., Urbahn, J. (1998). *Die Soziale und Politische Partizipation von Zuwanderern in der Bundesrepublik Deutschland*. Bonn: Forschungsinstitut der Friedrich Ebert Stiftung.
- Doğan, Adem. (2010). Yerel Medyanın Siyasal Etkisi (2009 Yerel Seçimleri Örnek Olay İncelemesi) (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 263634).
- Doğan, Adem. (2014). Sosyal İlişkilerin Türk Seçmeninin Siyasal Davranışına Etkisi. (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 360037).
- Doğan, Sevinç. (2016). *Mahalledeki AKP: Parti İşleyişi, Taban Mobilizasyonu ve Siyasal Yabancılaşma*. İstanbul: İletişim.
- Doğanay, Ü., Karaaslan Şanlı, H., Özdemir Taştan, İ. (2017). *Seçimlik Demokrasi: Recep Tayyip Erdoğan, Kemal Kılıçdaroğlu, Devlet Bahçeli ve Selahattin Demirtaş'ın Demokrasi Söylemi*. Ankara: İmge.
- Douglas, Mary. (1986). *How Institutions Think*. Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Dowley, Kathleen M. (2021). Parties Courting Muslim Voters in Belgium's Local Elections: Electoral Incentives and Ideological Tensions, *Local Government Studies*. doi: 10.1080/03003930.2020.1864331.
- Doytcheva, Milena. (2013). *Çokkültürlülük*. Tuba Akıncılar Onmuş (Çev.). İstanbul: İletişim.
- Dumont, H., Lagasse, N., van der Hulst, M., van Drooghenbroeck, S. (2006). Kingdom of Belgium. Raoul Blindenbacher ve Abigail Ostien (Ed.). *A Global Dialogue on Federalism Booklet Series Volume 2: Dialogues on Distribution of Powers and Responsibilities in Federal Countries* içinde (s. 34-65). Montreal: McGill-Queen's

University Press.

- Durkheim, Emile. (2013). The Rules of *Sociological Method: And Selected Texts on Sociology and Method*. Steven Lukes (Ed.). Palgrave Macmillan.
- Durrer de la Sota, C., Gethin, A., Martínez-Toledano, C. (2021, Mart). Party System Transformation and the Structure of Political Cleavages in Austria, Belgium, the Netherlands and Switzerland, 1967-2019. *World Inequality Lab*. Working Paper No: 2021/08. <https://wid.world/document/party-system-transformation-and-the-structure-of-political-cleavages-in-austria-belgium-the-netherlands-and-switzerland-1967-2019-world-inequality-lab-wp-2021-08/>.
- Duverger, Maurice. (1974). *Siyasi Partiler* (2. Baskı). Ergun Özbudun (Çev.). Ankara: Bilgi.
- Eder, Klaus. (2017). European Citizenship and Identity Politics in Europe: Is the Citizenship Narrative a Good Plot for Constructing the Collective Identity of the People Living in Europe. Jürgen Mackert ve Bryan S. Turner (Ed.). *The Transformation of Citizenship Volume 2: Boundaries of Inclusion and Exclusion* içinde (s. 152-168). New York: Routledge.
- Eelbode, F., Wauters, B., Celis, K., Devos, C. (2013). Left, right, left. The influence of party ideology on the political representation of ethnic minorities in Belgium. *Politics, Groups, and Identities*, 1(3), 451-467. doi: 10.1080/21565503.2013.816244.
- Eggert, N., Giugni, M. (2011). The Impact of Religion on the Political Participation of Migrants. Laura Moralez ve Marco Giugni (Ed.). *Social Capital, Political Participation and Migration in Europe: Making Multicultural Democracy Work?* içinde (s. 219-237). New York: Palgrave Macmillan.
- Eke, Erdal. (2008). Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi: Isparta Örnek Olayı (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 215710).
- Eldersveld, Samuel J. (1951). Theory and Method in Voting Behavior Research. *The Journal of Politics*, 13(1), 70-87.
- Elff, M., Roßteutscher, S. (2017). Religion. Kai Arzheimer, Jocelyn Evans ve Michael S. Lewis-Beck (Ed.) *The SAGE Handbook of Electoral Behaviour: Volume 1* içinde (s. 199-219). Londra: Sage.
- Ellialtı, Murat. (2004). Seçmen İhtiyaçlarının Siyasal Söyleme Etkisinde Halkla İlişkiler ve Tanıtım Uygulamalarının Rolü (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 145055).
- Elster, Jon. (2010). *Sosyal Davranışı Açıklamak: Sosyal Bilimler için Daha Fazla Pratik Ayrıntı*. Olcay Sevimli ve Macide Ö. Karaduman. Ankara: Phoenix.

- Emirbayer, Mustafa. (2012). İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto. Güney Çeğin ve Emrah Göker (Ed.). Uygur Lezgin Kaya ve Emrah Göker (Çev.). *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde (s. 25-63). Ankara: NotaBene.
- Erdal, M. B., Sagmo, T. H. (2017). Descent, Birthplace and Residence: Aligning Principles of Citizenship with Realities of Migrant Transnationalism. *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography*, 71(4), 208-219. doi: 10.1080/00291951.2017.1369456.
- Erdoğan, M. Murat. (2015). Avrupa’da Türkiye Kökenli Göçmenler ve “Euro-Turks-Barometre” Araştırmaları. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 108-148.
- Erdoğan, M. Murat. (2020). “Securitization from Society” and “Social Acceptance”: Political Party-Based Approaches in Turkey to Syrian Refugees”. *Uluslararası İlişkiler*, 17(68), 73-92, doi: 10.33458/uidergisi.883022.
- Erikson, R., Goldthorpe, J., Portocarero, L. (1983). Intergenerational Class Mobility and the Convergence Thesis: England, France and Sweden. *The British Journal of Sociology*, 34(3), 303-343. doi: 10.2307/590252.
- Eriş, Esra. (2009). Seçmenlerin Etik Kimlikleri ve Etik İnançları ile Siyasal Tercihleri Arasındaki İlişki: 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri Niğde Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 235524).
- Erk, Jan. (2008). *Explaining Federalism: State, Society and Congruence in Austria, Belgium, Canada, Germany and Switzerland*. New York: Routledge.
- Esgin, Ali. (2015). Sosyal Bilimci mi, Yoksa Doksalog Teknisyenler miyiz? Türkiye’deki Bazı Sosyoloji Pratikleri Üzerine Eleştiriler. *Sosyoloji Konferansları*, 52(2015-2), 191-220. doi: 10.18368/IU/sk.47662.
- Esmer, Yılmaz. (2002a). At the Ballot Box: Determinants of Voting Behaviour. Sabri Sayarı ve Yılmaz Esmer (Ed.). *Politics, Parties and Elections in Turkey* içinde (s. 91-114). Londra: Lynne Rienner.
- Esmer, Yılmaz. (2002b). Introduction. Sabri Sayarı ve Yılmaz Esmer (Ed.). *Politics, Parties and Elections in Turkey* içinde (s. 1-7). Londra: Lynne Rienner.
- EUROSTAT. (1998). Country Report - Turkey.
- Evans, G., Norris, P. (1999). Introduction: Understanding Electoral Change. Geoffrey Evans ve Pippa Norris (Ed.). *Critical Elections: British Parties and Voters in Long-term Perspective* içinde (s. xix-xl). Londra: Sage.
- Evans, G., Northmore-Ball, K. (2018). Long-Term Factors: Class and Religious Cleavages. Justin Fisher, Edward Fieldhouse, Mark N. Franklin, Rachel Gibson, Marta Cantijoch ve Christopher Wlezien (Ed.). *The Routledge Handbook of*

- Elections, Voting Behavior and Public Opinion* içinde (s. 123-135). Londra: Routledge.
- Evans, Jocelyn A. J. (2004). *Voters and Voting: An Introduction*. Londra: Sage.
- Ewing, Katherine Pratt. (2003). Living Islam in the Diaspora: Between Turkey and Germany. *The South Atlantic Quarterly*, 102(2), 405-431. doi: 10.1215/00382876-102-2-3-405.
- Fadil, N., El Asri, F., Bracke, S. (2014). Belgium. Jocelyne Cesari (Ed.). *The Oxford Handbook of European Islam* içinde (s. 222-261). Oxford: Oxford University Press.
- Fadil, N., Manço, U., Kanmaz, M. (2010). Belgium. Jørgen Nielsen, Samim Akgönül, Ahmet Alibašić, Brigitte Maréchal ve Christian Moe (Ed.). *Yearbook of Muslims in Europe Volume 2* içinde (s. 67-87). Leiden: Brill.
- Faist, Thomas. (1996). *Social Citizenship for Whom? Young Turks in Germany and Mexican Americans in the United States*. Aldershot: Avebury.
- Faist, Thomas. (2000). Economic Activities of Migrants in Transnational Social Spaces. Sophie Body-Gendrot ve Marco Martiniello (Ed.). *Minorities in European Cities: The Dynamics of Social Integration and Social Exclusion at the Neighbourhood Level* içinde (s. 11-25). New York: Palgrave Macmillan.
- Faist, Thomas. (2003a). Avrupa Birliği İçinde Toplumsal Yurttaşlık: İç İç Geçmiş Üyelik. Ayhan Kaya ve Günay Göksu Özdoğan (Ed.). Özgür Bal ve Pelin Ünsal (Çev.). *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar: Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik* içinde (s. 191-218). İstanbul: Bağlam.
- Faist, Thomas. (2003b). *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*. Azat Zana Gündoğan ve Can Nacar (Çev.). İstanbul: Bağlam.
- Faist, Thomas. (2016). The Border-Crossing Expansion of Social Space: Concepts, Questions and Topics. Thomas Faist ve Eyüp Özveren (Ed.). *Transnational Social Spaces: Agents, Networks and Institutions* içinde (s. 1-34). New York: Routledge.
- Faist, T., Gerdes, J. (2008). Dual Citizenship in an Age of Mobility, Washington, DC: Migration Policy Institute. <https://www.migrationpolicy.org/research/dual-citizenship-age-mobility>.
- Fanning, B., Howard, K., O'Boyle, N. (2010). Immigrant Candidates and Politics in the Republic of Ireland: Racialization, Ethnic Nepotism, or Localism? *Nationalism and Ethnic Politics*, 16(3-4), 420-442. doi: 10.1080/13537113.2010.527233.
- Farrer, B. D., Zingher, J. N. (2018). Explaining the Nomination of Ethnic Minority Candidates: How Party-level Factors and District-level Factors Interact. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 28(4), 467-487. doi: 10.1080/17457289.2018.1425694.

- Favell, A., Martiniello, M. (1999). Multi-national, Multi-cultural and Multi-levelled Brussels: National and Ethnic Politics in the 'Capital of Europe'. ESRC Transnational Communities Working Paper Series, WPTC-99-04, 1-27 Nisan.
- Fennema, M., Tillie, J. (1999). Political Participation and Political Trust in Amsterdam: Civic Communities and Ethnic Networks. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 25(4), 703-726. doi: 10.1080/1369183X.1999.9976711.
- Fentress, J., Wickham, C. (1998). *Social Memory*. Blackwell: Oxford.
- Fırat, İ., Gül, H. (2014). 1982 Anayasası ve Yeni Anayasa Çalışmaları Çerçevesinde Anayasal Vatandaşlık Üzerine Bir Tartışma. Ayşe Durakbaşı, N. Aslı Şirin Öner ve Funda Karapehlivan Şenel (Ed.). *Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek: Sosyolojik, Hukuki ve Siyasal Tartışmalar* içinde (s. 329-348). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Field, John. (2008). *Sosyal Sermaye*. Bahar Bilgen ve Bayram Şen (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fisher, S., Heath, A. F., Sanders, D., Sobolewska, M. (2015). Candidate Ethnicity and Vote Choice in Britain. *British Journal of Political Science*, 45(4), 883-905. doi:10.1017/S0007123413000562.
- Fiske, S. T., Kinder, D. R. (1981). Involvement, Expertise, and Schema Use. Evidence from Political Cognition. Nancy Cantor ve John F. Kihlstrom (Ed.). *Personality, Cognition, and Social Interaction* içinde (s. 171-190). Hillsdale, N.J.: Erlbaum.
- FitzGerald, David Scott. (2015). The Sociology of International Migration. Caroline B. Brettell ve James F. Hollifield (Ed.). *Migration Theory: Talking Across Disciplines* (3. Baskı) içinde (s. 115-147). New York: Routledge.
- Fitzmaurice, John. (1996). *The Politics of Belgium: A Unique Federalism*. Londra: Hurst and Company.
- Fitzmaurice, John. (2004). Belgium Stays 'Purple': The 2003 Federal Election, *West European Politics*, 27(1), 146-156, doi: 10.1080/01402380412331280843.
- Flanagan, Scott. C. (1982). Changing Values in Advanced Industrial Societies. Inglehart's Silent Revolution from The Perspective of Japanese Findings. *Comparative Political Studies*, 14(4), 403-444.
- Fleck, Ludwik. (1979). *Genesis and Development of a Scientific Fact*. Thaddeus J. Trenn ve Robert K. Merton (Ed.). Fred Bradley ve Thaddeus J. Trenn (Çev.). Chicago ve Londra: University of Chicago Press.
- Fleischmann, F., Phalet, K., Klein, O. (2011). Religious Identification and Politicization in the Face of Discrimination: Support for Political Islam and Political Action among the Turkish and Moroccan Second Generation in Europe. *British Journal of Social Psychology*, 50(4), 628-648. doi: 10.1111/j.2044-8309.2011.02072.

- Fox, Jonathan. (2005). Unpacking “Transnational Citizenship”, *Annual Review of Political Science*, 8, 171-201. doi: 10.1146/annurev.polisci.7.012003.104851.
- Frégosi, Franck. (2001). Droit de 'cité' de l'islam et politiques municipales: analyse comparée Strasbourg et Mulhouse. Frank Frégosi ve Jean-Paul Willaime (Ed). *Le Religieux dans la commune. Les régulations locales du pluralisme religieux en France* içinde (s. 92-137). Cenevre: Labor et Fides.
- Fuchs, D. and Klingemann, H. D. (1990). The Left-Right Schema. M. Kent Jennings, Jan W. van Deth, Samuel H. Barnes, Dieter Fuchs, Felix J. Heunks, Ronald Inglehart, Max Kaase, Hans-Dieter Klingemann ve Jacques J. A. Thomassen (Ed.), *Continuities in Political Action: A Longitudinal Study of Political Orientations in Three Western Democracies* içinde (s. 203-234). Berlin: De Gruyter.
- Gaasendam, Christiaan. (2020). Cleavage Transformations and the New Electoral Coalition of Social Democracy in Belgium. Social Class, Ideological Profiles, Welfare Coalitions and Ethnic Minority Group Interests (Doktora Tezi). Leuven Üniversitesi (KU Leuven) Sosyal Bilimler Fakültesi, Leuven.
- Gaasendam, Christiaan Reinier. (2021). “Tough on Immigration”: Social Democratic Parties, Group Interests and the Ethnic Minority Vote. *Ethnic and Racial Studies*. doi: 10.1080/01419870.2021.1891270.
- Galle, Jolien. (2019). The Established Outsider and the Welfare State: Explaining Welfare State Attitudes from the Dual Perspective of Turkish and Moroccan Belgians (Doktora Tezi). Leuven Üniversitesi (KU Leuven) Sosyal Bilimler Fakültesi, Leuven.
- Galle, J., Abts, K., Swyngedouw, M., Meuleman, B. (2020). Attitudes of Turkish and Moroccan Belgians toward Redistribution and Government Responsibility: The Role of Perceived Discrimination, Generation, and Religious Involvement. *International Migration Review*, 54(2), 423-446. doi:10.1177/0197918319830695.
- Gallie, Walter Bryce. (1956). Essentially Contested Concepts. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 56, 167-198.
- Galston, William. (1991). *Liberal Purposes: Goods, Virtues, and Duties in the Liberal State* Cambridge: Cambridge University Press.
- Gauchet, Marcel. (1996). Right and Left. Pierre Nora (Ed.). Lawrence D. Kritzman (İngilizce Baskı Ed.). Arthur Goldhammer (Çev.). *Realms of Memory: The Construction of the French Past* içinde (s. 241-300). New York: Columbia University Press.
- Gelekçi, Cahit. (2011). Avrupa’da Yaşayan Türklere Yönelik Çifte Vatandaşlık Uygulamaları: Belçika Örneği. *Bilig*, 59, 123-146.
- Gelekçi, C., Köse, A. (2009). *Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa: Belçika’daki Türkler*. Ankara: Phoenix.

- Gencil Bek, Mine (2004). Research Note: Tabloidization of News Media: An Analysis of Television News in Turkey. *European Journal of Communication*, 19(3), 371-386. doi: 10.1177/0267323104045264.
- Gencer, Nevzat. (2015). Dindarlığın İbadet Boyutunun Seçmen Tercihi Üzerindeki Etkisi - Çorum Örneği (Yüksek Lisans Tezi). Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 391721).
- Giger, Nathalie. (2009). Towards a Modern Gender Gap in Europe? A Comparative Analysis of Voting Behavior in 12 Countries. *The Social Science Journal*, 46(3), 474-492. doi: 10.1016/j.soscij.2009.03.002.
- Gillis, John R. (Ed.). (1994). *Commemorations: The Politics of National Identity*. Princeton: Princeton University Press.
- Gitmez, Ali S. (1983). *Yurtdışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler: "Beklentiler... Gerçekleşenler..."* İstanbul: Alan.
- Given, Lisa M. (2008). Introduction. Lisa M. Given (Ed.). *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods: Volumes 1 & 2* içinde (s. xxix-xxxii). California: Sage.
- Glick Schiller, Nina. (2013). The Transnational Migration and Paradigm. Dirk Halm ve Zeynep Sezgin (Ed.). *Migration and Organized Civil Society: Rethinking National Policy* içinde (s. 25-43). Londra: Routledge.
- Glick Schiller, N., Fouron, G. E. (2001). *Georges Woke Up Laughing: Long-Distance Nationalism and the Search for Home*. Durham ve Londra: Duke University Press.
- Goodman, Sara Wallace. (2014). *Immigration and Membership Politics in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University.
- Gordon, S. B., Segura, G. M. (1997). Cross-National Variation in the Political Sophistication of Individuals: Capability or Choice? *The Journal of Politics*, 59(1), 126-147. doi: 10.2307/2998218.
- Goul Andersen, J., Hoff, J. (2001). *Democracy and Citizenship in Scandinavia*. Houndmills: Palgrave.
- Göktuna Yaylacı, Filiz. (2012). Belçika'daki Türklerin Dil Kullanımları. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 63-88.
- Göktuna Yaylacı, Filiz. (2014). Belçika'da Yaşayan Türklerin Etnik Toplumsal İletişim Süreçlerine Katılımları: Emirdağ ve Posof Kökenliler Örneği. *İdealkent*, 5(14), 153-181.
- Gölbaşı, Haydar. (2010). Medyanın Seçmen Davranışları Üzerine Etkileri: Sivas İli Örneği. (Doktora Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 263598).

- Gönenç, Levent. (2006). 2000'li Yıllarda Merkez-Çevre İlişkilerini Yeniden Düşünmek, *Toplum ve Bilim*, 105, 129-152.
- Grahl-Madsen, Atle. (1985). *Norsk fremmedrett i støpeskjeen: Et bidrag til debatten om ny fremmedlov* (A Contribution to the Debate on a New Norwegian Aliens Act), Universitetsforlaget, Bergen.
- Gray, John N. (1977). On the Contestability of Social and Political Concepts. *Political Theory*, 5(3), 331-348. doi: 10.1177/009059177700500304.
- Green, D. P., Shapiro, I. (1994). *Pathologies of Rational Choice Theory: A Critique of Applications in Political Science*. New York: Yale University Press.
- Greenberg, J., Jonas, E. (2003). Psychological Motives and Political Orientation - The Left, the Right, and the Rigid: Comment on Jost et al. (2003). *Psychological Bulletin*, 129(3), 376-382. doi: 10.1037/0033-2909.129.3.376.
- Greiner, Clemens. (2010). Patterns of Translocality: Migration, Livelihoods and Identity in Northwest Namibia. *Sociologus*, 60(2), 131-161. doi: 10.3790/soc.60.2.131.
- Greiner, C., Sakdapolrak, P. (2013). Translocality: Concepts, Applications and Emerging Research Perspectives. *Geography Compass*, 7, 373-384. doi: 10.1111/gec3.12048.
- Grimmeau, Jean-Pierre. (1992). Vagues d'Immigration et Localisation des Étrangers en Belgique. Anne Morelli (Ed.). *Histoire des Étrangers et de l'Immigration* içinde (s. 233-254). Brüksel: Editions Vie Ouvrière.
- Grzymala-Kazłowska A., Phillimore, J. (2017). Introduction: Rethinking Integration. New Perspectives on Adaption and Settlement in the Era of Superdiversity. *Journal and Ethnic and Migration Studies*, 44(2), 179-196. doi: 10.1080/1369183X.2017.1341706.
- Gsir, S., Mandin, J., Mescoli, E. (Ocak, 2015). Corridor Report on Belgium: The Case of Moroccan and Turkish Immigrants. Cameron Thibos (Ed.). European University Institute, Migration Policy Centre, INTERACT Research Report. https://orbi.ulg.ac.be/bitstream/2268/192583/1/Interact_KF_2015_01.pdf.
- Guarnizo, L. E., Sanchez, A. I., Roach, E. M. (1999). Mistrust, Fragmented Solidarity, and Transnational Migration: Colombians in New York City and Los Angeles. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2), 367-396. doi: 10.1080/014198799329521.
- Guarnizo, L. E., Smith, M. P. (1999). The Locations of Transnationalism. Michael Peter Smith ve Luis Eduardo Guarnizo (Ed.). *Transnationalism from Below* içinde (s. 3-34). New Jersey: Transaction Publishers.
- Güllüpcinar, Fuat. (2014). Göçmenlerin Trajedisi Olarak "Tabakalı Yurttaşlık": Almanya'da Eşitsizlik ve Türkiyeli Göçmenler Üzerine. *Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek: Sosyolojik, Hukuki ve Siyasal Tartışmalar* içinde (s. 177-195). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

- Gümüş, Burak. (2006). Eğitim Düzeyinin Seçmen Davranışındaki Rolü ve Antalya Örnek Olayı (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 204846).
- Güneş-Ayata, Ayşe. (1994). Roots and Trends of Clientelism in Turkey. Luis Roniger ve Ayşe Güneş-Ayata (Ed.). *Democracy, Clientelism and Civil Society* içinde (s. 49-64). Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Güngör, D., Fleischmann, F., Phalet, K. (2011). Religious Identification, Beliefs, and Practices among Turkish Belgian and Moroccan Belgian Muslims: Intergenerational Continuity and Acculturative Change. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(8): 1356-1374. doi: 10.1177/0022022111412342.
- Gürel, B., Küçük, B., Taş, S. (2019). The Rural Roots of the Rise of the Justice and Development Party in Turkey. *The Journal of Peasant Studies*, 46(3), 457-479. doi: 10.1080/03066150.2018.1552264.
- Güvenç, M., Kirmanoğlu, H. (2009). *Türkiye Seçim Atlası 1950-2009.: Türkiye Siyasetinde Süreklilik ve Değişim / Electoral Atlas of Turkey 1950-2009: Continuities and Changes in Turkey's Politics*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Habermas, Jürgen. (1970). *Toward a Rational Society*. Boston: Heinemann.
- Haegel, Florence. (2020). Political Socialisation: Out of Purgatory? *European Journal of Sociology*, 61(3), 333-364. doi:10.1017/S000397562000017X.
- Halbwachs, Maurice. (2018). *Kolektif Hafıza*. Banu Barış (Çev.). Ankara: Heretik.
- Hale, W., Özbudun, E. (2010). *Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The Case of the AKP*. Londra: Routledge.
- Halikiopoulou, D., Nanou, K., Vasilopoulou, S. (2012). The Paradox of Nationalism: The Common Denominator of Radical Right and Radical Left Euroscepticism. *European Journal of Political Research*, 51(4), 504-539. doi: 10.1111/j.1475-6765.2011.02050.x.
- Hammar, Tomas. (1985). Dual Citizenship and Political Integration. *The International Migration Review*, 19(3), 438-450. doi:10.2307/2545849.
- Hammar, Tomas. (1986). Citizenship: Membership of a Nation and of a State. *International Migration*, 24, 735-747.
- Hammar, Tomas. (1990). The Civil Rights of Aliens. Zig Layton-Henry (Ed.). *The Political Rights of Migrant Workers in Western Europe* içinde (s. 74-93). Londra: Sage.

- Hammar, Tomas. (1993). Political Participation and Civil Rights in Scandinavia. John Wrench ve John Solomos (Ed.). *Racism and Migration in Western Europe* içinde (s. 115-128). Oxford: Berg.
- Hammar, Tomas. (2016). *Democracy and the Nation State: Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration*. Londra: Routledge.
- Han, Byung-Chul. (2019). *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*. Haluk Barışcan (Çev.). İstanbul: Metis.
- Harré, Rom. (1993). *Social Being* (2. Baskı). Oxford: Blackwell.
- Hartkemeier, Harry Pelle. (1936). *The Presidential Vote, 1896-1932* (Edgar Eugene Robinson) ve *Voting Behavior in the United States: A Statistical Study* (Charles Hickman Titus) hakkında inceleme. *Reviews, Journal of the American Statistical Association*, 31(194), 454-456. doi: 10.1080/01621459.1936.10503345.
- Heath, A. F., Fisher, S. D., Rosenblatt, G., Sanders, D., Sobolewska, M. (2013). *The Political Integration of Ethnic Minorities in Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Heper, Metin. (1980). Center and Periphery in the Ottoman Empire: With Special Reference to the Nineteenth Century. *International Political Science Review / Revue Internationale De Science Politique*, 1(1), 81-105.
- Heper, Metin. (2015). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. Nalan Soyarik (Çev.). Ankara: Doğu Batı.
- Heyvaert, M., Hannes, K., Onghena, P. (2017). *Using Mixed Methods Research Synthesis for Literature Reviews*. Los Angeles: Sage.
- Heywood, Andrew. (2013). *Politics* (4. Baskı). New York: Palgrave Macmillan.
- Hill, Keith. (1974). Belgium: Political Change in a Segmented Society. Richard Rose (Ed.). *Electoral Behavior: A Comparative Handbook* içinde (s. 29-107). New York: Free Press.
- Hirschman, Albert. O. (1977). *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism Before Its Triumph*. Princeton: Princeton University Press.
- Hix, Simon. (1999). Dimensions and Alignments in European Union Politics: Cognitive Constraints and Partisan Responses. *European Journal of Political Research*, 35, 69-106.
- Holton, Robert J. (2011). *Globalization and the Nation State* (2. Baskı). New York: Palgrave Macmillan.
- Hooghe, L., Marks, G., Wilson, C. J. (2002). Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration? *Comparative Political Studies*, 35(8), 965-989.

- Hooghe, Marc. (2005). Ethnic Organisations and Social Movement Theory: The Political Opportunity Structure for Ethnic Mobilisation in Flanders. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(5), 975-990. doi: 10.1080/13691830500177925.
- Hooghe, Marc. (2012). Does Multi-level Governance Reduce the Need for National Government? *European Political Science*, 11(1), 90-95. doi: 10.1057/eps.2011.58.
- Hooghe, M., De Vroome, T. (2015). The Perception of Ethnic Diversity and Anti-immigrant Sentiments: A Multilevel Analysis of Local Communities in Belgium. *Ethnic and Racial Studies*, 38(1), 38-56. doi: 10.1080/01419870.2013.800572.
- Hossay Patrick. (2002). Why Flanders? Martin Schain, Aristide Zolberg ve Patrick Hossay (Ed.). *Shadows Over Europe: The Development and Impact of the Extreme Right in Western Europe* içinde (s. 159-185). New York: Palgrave Macmillan.
- Huckfeldt, R. Robert. (1979). Political Participation and the Neighborhood Social Context. *American Journal of Political Science*, 23(3), 579-592. doi: 10.2307/2111030.
- Huckfeldt, R., Sprague, J. (2003). *Citizens, Politics, and Social Communication: Information and Influence in an Election Campaign*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huntington, Samuel Phillips. (2006). Political Order in Changing Society (Birinci Baskı: 1968). Londra: Yale University Press.
- Husbands, Christopher T. (1992). Belgium: Flemish Legions on the March. Paul Hainsworth (Ed.). *The Extreme Right in Europe and the USA* içinde (s. 126-150). London: Pinter.
- Huysse, Luc. (1981). Political Conflict in Bicultural Belgium. Arend Lijphart (Ed.). *Conflict and Coexistence in Belgium: The Dynamics of a Culturally Divided Society* içinde (s. 107-126). Berkeley: Institute of International Studies, University of California.
- Hyman, Herbert H. (1959). *Political Socialization: A Study in the Psychology of Political Behavior*. Illinois: The Free Press.
- IDEA. (2007). *Voting From Abroad: The International IDEA Handbook*. Andrew Ellis, Carlos Navarro, Isabel Morales, Maria Gratschew, Nadja Braun. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance.
- IDEA. (2021). *Out-of-Country Voting: Learning from Practice*. Adhy Aman ve Mette Bakken. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance. doi: 10.31752/idea.2021.1.
- Inglehart, Ronald. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*. Princeton: Princeton University Press.

- IOM. (2019). *Glossary on Migration*. Cenevre: International Organization for Migration. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf.
- Iyengar, S., Krupenkin, M. (2018). The Strengthening of Partisan Affect. *Political Psychology*, 39(1), 201-218. doi: 10.1111/pops.12487.
- İçduygu, Ahmet. (2005). The International Migration and Citizenship Debate in Turkey: The Individual Level of Analysis. Fuat Keyman ve Ahmet İçduygu (Ed.). *Citizenship in a Global World: European Questions and Turkish Experiences* içinde (s. 196-216). Londra: Routledge.
- İçduygu, Ahmet. (2010). Türkiye’de Uluslararası Göçün Siyasal Arkapları: Küreselleşen Dünyada “Ulus-Devleti İnşa Etmek ve Korumak”. Barbara Pusch ve Tomas Wilkoszewski (Ed.). Mutlu Çomak-Özbatır (Çev.). *Türkiye’ye Uluslararası Göç: Toplumsal Koşullar, Bireysel Yaşamlar* içinde (s. 17-40). İstanbul: Kitap.
- İçduygu, A., Bayraktar-Aksel, D. (2013). Turkish Migration Policies: A Critical Historical Retrospective. *Perceptions*, 18(3), 167-190.
- İçduygu, A., Sirkeci, İ. (1999). Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri. Oya Baydar (Ed.) *75 Yılda Köylerden Şehirlere* içinde (s. 249-259). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Jacobs, Dirk. (2005). Arab European League (AEL): The Rapid Rise of a Radical Immigrant Movement. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 25(1), 97-115. doi: 10.1080/13602000500113928.
- Jacobs, Dirk. (2011). Belgium. Karen Bird, Thomas Saalfeld ve Andreas M. Wüst (Ed.). *The Political Representation of Immigrants and Minorities: Voters, Parties and Parliaments in Liberal Democracies* içinde (s. 36-39). New York: Routledge.
- Jacobs, Dirk. (2019). Çalışıklarımızı ve Analiz Ettiklerimizi Kategorize Etme ve Yorumlama Alıştırmaları. Ricard Zapata-Barrero ve Evren Yalaz (Ed.). Ayşecan Ay, Canan Coşkan, Funda Karapehlivan ve Zuhâl Karagöz (Çev.). *Avrupa Göç Çalışmalarında Nitel Araştırmalar* içinde (s. 157-177). GAR (Göç Araştırmaları Derneği) Kitap Serisi. <https://gocarastirmalaridernegi.org/attachments/article/75/garkitaplik-tan-avrupa-goc-calismalarinda-nitel-arastirmalar-adli-ilk-kitap-cikti.pdf>.
- Jacobs, D., Martiniello, M. Rea, A. (2002). Changing Patterns of Political Participation of Citizens of Immigrant Origin in the Brussels Capital Region: The October 2000 Elections. *Journal of International Migration and Integration / Revue de l'intégration et de la migration internationale*, 3(2), 201-221.
- Jacobs, D., Phalet, K., Swyngedouw, M. (2004). Associational Membership and Political Involvement among Ethnic Minority Groups in Brussels. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(3), 543-559. doi: 10.1080/13691830410001682089.

- Jacobs, D., Phalet, K., Swyngedouw, M. (2006). Political Participation and Associational Life of Turkish Residents in the Capital of Europe. *Turkish Studies*, 7(1), 145-161. doi: 10.1080/14683840500520659.
- Jacobs, D., Tillie, J. (2004). Introduction: Social Capital and Political Integration of Migrants. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30(3), 419-427. doi: 10.1080/13691830410001682016.
- Jacobson, David. (1997). *Rights Across Borders: Immigration and the Decline of Citizenship*. Londra: The Johns Hopkins University Press.
- Jamal, Amaney. (2005). The Political Participation and Engagement of Muslim Americans: Mosque Involvement and Group Consciousness. *American Politics Research*, 33(4), 521-544.
- James, Paul. (1996). *Nation Formation: Towards a Theory of Abstract Community*. Londra: Sage.
- Janoski, T., Wang, Fengjuan. (2013). Göç ve Uluslararası Entegrasyon Politikaları. Thomas Janoski, Robert Alford, Alexander Hicks ve Mildread A. Schwartz (Ed.). *Siyaset Sosyolojisi* (2. Baskı) içinde (s. 821-852). Ankara: Phoenix.
- Janssen, Chloé. (2020). Ethnicity, Gender and the Intersectional (Dis)Advantage in the Brussels Preferential Voting System: Dynamic Process and Context Dependency (Doktora Tezi). Vrije Universiteit Brussel, Faculty of Economic and Social Sciences and Solvay Business School. Brüksel.
- Janssen, Chloé. (2021). Ethnicity, Gender, and Intersectionality: How Context Factors Shape the Intersectional (Dis)advantage under Proportional Representation Rules. *Politics*, 42(3). doi: 10.1177/0263395721997676.
- Janssen, Chloé. (2022). Shaping the (Dis)advantage: The Impact of Partisan and Demographic Factors on Ethnic Minority Candidates' Success in Preferential Voting Systems. Evidence from the Brussels Case. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 32(1), 22-45. doi: 10.1080/17457289.2020.1746966.
- Janssen, C., Erzeel, S., Celis, K. (2021). Intersectional Candidate Nomination: How District and Party Factors Shape the Inclusion of Ethnic Minority Men and Women in Brussels. *Acta Politica*, 56(3), 567-586. doi:10.1057/s41269-020-00167-3.
- Jenkins, Richard. (2016). *Bir Kavramın Anatomisi: Sosyal Kimlik*. Gül Bostancı (Çev.) İstanbul: Everest.
- Jenkins, Roy. (1967). *Essays and Speeches*. London: Collins.
- Jennings, M. K., Stoker, L., Bowers, J. (2009). Politics across Generations: Family Transmission Reexamined. *The Journal of Politics*, 71(3), 782-799. doi: 10.1017/s0022381609090719.

- Jerit, J., Barabas, J., Bolsen, T. (2006). Citizens, Knowledge, and the Information Environment. *American Journal of Political Science*, 50(2), 266-282.
- Jou, Willy. (2010). The Heuristic Value of the Left–Right Schema in East Asia. *International Political Science Review*, 31(3) 366–394.
- Jou, W., Dalton, R. (2017). Left-Right Orientations and Voting Behavior. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. doi: 10.1093/acrefore/9780190228637.013.581.
- Jupp, James. (2015). Ethnic Voting and Asylum Issues. Carol Johnson, John Wanna ve Hsu-Ann Lee (Ed.), *Abbott's Gambit: The 2013 Australian Federal Election* içinde (s. 323-340). Canberra: Australian National University (ANU) Press.
- Kabasakal, Mehmet. (2016). Türkiye’de Siyasal Partiler. Mehmet Kabasakal (Ed.). *Türkiye’de Siyasal Yaşam: Dün, Bugün, Yarın* içinde (s. 221-251). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kadirbeyoğlu, Zeynep. (2012). EUDO Citizenship Observatory Country Report: Turkey. (Revised and Updated Version), Floransa: European University Institute. <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/19640>.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (1983). *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (1999). The Shaping of Party Preferences in Turkey: Coping with the Post-Cold War Era. *New Perspectives on Turkey* 20, 47-76.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (2005). *Turkish Dynamics: Bridge across Troubled Lands*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (2009). Does Ideology Matter? Turkish Public Opinion and Government in Action. *Middle East Studies Association Annual Meeting*’de sunulan bildiri, Boston, MA, 21-24 Kasım.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (2019a). Elections, Parties, and the Party System. Ablaslan Özerdem ve Matthew Whiting (Ed.). *The Routledge Handbook of Turkish Politics* içinde (s. 83-102). New York: Routledge.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (2019b). Türkiye’de Politik Rejimin Evrimi ve Yasama Sistemi. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Ed.). *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* (Genişletilmiş 7. Baskı) içinde (s. 369-387). Bursa: Sentez.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (2022a). Party Identification and Vote Choice in Turkey. Ali Çarkoğlu ve Ersin Kalaycıoğlu (Ed.). *Elections and Public Opinion in Turkey: Through the Prism of the 2018 Elections* içinde (s. 169-193). New York: Routledge.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (2022b). The Evolution of Conventional Political Participation in Turkey. Güneş Murat Tezcür (Ed.). *The Oxford Handbook of Turkish Politics* içinde (s. 363-386). Oxford: Oxford University Press.

- Kalberg, Stephen. (1980). Max Weber's Types of Rationality: Cornerstones for the Analysis of Rationalization Processes in History. *American Journal of Sociology*, 85(5), 1145-1179. doi: 10.1086/227128.
- Kalberg, Stephen. (2017). *Max Weber'in Karşılaştırmalı-Tarihsel Sosyolojisi*. Adem Bölükbaşı (Çev.). Ankara: Phoenix.
- Kanmaz, Meryem. (2002). The Recognition and Institutionalization of Islam in Belgium. *The Muslim World*, 92(1), 99-113.
- Kanmaz, M., Mokhless, F. (2002). Sociaal-cultureel werk in de moskee? *Vorming, Vaktijdschrift voor Volwasseneneducatie en Sociaal-Cultureel Werk*, 17(6), 425-442.
- Kara, Nihal. (2019). Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Ed.). *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme içinde* (s. 277-289). Bursa: Sentez.
- Karademir, Züleyha. (2016). Kamuoyu Araştırmalarının Seçmenler Üzerindeki Etkileri (Yüksek Lisans Tezi). Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 446920).
- Karaosmanoğlu, Kerem. (2019). *Komple Teorileri: Disiplinlerarası Bir Giriş*. İstanbul: İletişim.
- Karpat, Kemal Haşim. (1976). *The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Karpat, Kemal Haşim. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*. İstanbul: Afa.
- Karpat, Kemal Haşim. (2007). *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980*. Esin Soğancılar (Çev.). Ankara: İmge.
- Karpat, Kemal Haşim. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*. İstanbul: Timaş.
- Karpat, Kemal Haşim. (2013). *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme*. Abdülkerim Sönmez (Çev.). Ankara: İmge.
- Karpat, Kemal Haşim. (2019). *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi*. İstanbul: Timaş.
- Kay, D., Miles, R. (1992). *Refugees or Migrant Workers? European Volunteer Workers in Britain 1946-1951*. Londra: Routledge.
- Kaya, Ayhan. (2003). Ulusal Yurttaşlıktan Çoğul Yurttaşlığa? Yurttaşlık Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım. Ayhan Kaya ve Günay Göksu Özdoğan (Ed.). *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar: Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik içinde* (s. 149-189). İstanbul: Bağlam.

- Kaya, Ayhan. (2006). Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürcülük. T. H. Marshall ve Tom Bottomore (Ed.). *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar* içinde (s. 95-136). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kaya, Ayhan. (2014). Türkiye’de Göç ve Uyum Tartışmaları: Geçmişe Dönük Bir Bakış. *İdealkent*, 5(14), 11-28.
- Kaya, Ayhan. (2015). Islamisation of Turkey under the AKP Rule: Empowering Family, Faith and Charity. *South European Society and Politics*, 20(1), 47-69. doi: 10.1080/13608746.2014.979031.
- Kaya, Ayhan. (2016). İslam, Göç ve Entegrasyon: Güvenlikleştirme Çağı. Nur Yasemin Ural (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kaya, Ayhan. (2020). Right-wing Populism and Islamophobia in Europe and Their Impact on Turkey-EU Relations. *Turkish Studies*, 21(1), 1-28. doi: 10.1080/14683849.2018.1499431.
- Kaya, A., Kentel, F. (2008). *Belçika-Türkleri: Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü, Engel mi?* Suna Gökçe (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kaya, Fatma. (2017). Politik Pazarlamada Tutundurma Faaliyetlerinin Orta Sınıfta Yer Alan Seçmenlerin Karar Verme Noktasındaki Düşünceleri Üzerine Etkisi: Ankara İlinde Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 462247).
- Kaya, Şehriban Şahin. (2012). Sahibinden Satılık Korkular: Kadının Korkutulan Özne Olarak İnşasında Medyanın Rolü. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 191-211.
- Kayalı, Hasan. (1995). Elections and the Electoral Process in the Ottoman Empire, 1876-1919. *International Journal of Middle East Studies*, 27(3), 265-286.
- Kaynar, Mete Kaan. (2013). Merkez Sağ ve AKP. Fikret Başkaya (Ed.). *AKP, “İlmli İslam”, Neoliberalizm* içinde (s. 36-79). Ankara: Ütopya.
- Kaytaz, Esra S. (2021). Held at the Gates of Europe: Barriers to Abolishing Immigration Detention in Turkey. *Citizenship Studies*, 25(2), 203-223. doi: 10.1080/13621025.2020.1859192.
- Kelbel, C., Sandri, G., van Haute, E. (2017). Who Framed the Party? The Perception of Political Organisations. Kris Deschouwer (Ed.). *Mind the Gap: Political Participation and Representation in Belgium* içinde (s. 35-50). Londra: Rowman & Littlefield.
- Kelly, N. J., Morgan, J. (2008). Religious Traditionalism and Latino Politics in the United States. *American Politics Research*, 36(2), 236-263. doi: 10.1177/1532673X07309738.

- Kemiksiz, Nigar Neşe. (2020). Yurda Dönen İşçilerin Sosyo-Ekonomik Statüleri ve Siyasal Tutumları. *Journal of Awareness*, 5(4), 547-570. doi: 10.26809/joa.5.039.
- Kenny, Christopher B. (1992). Political Participation and Effects from the Social Environment. *American Journal of Political Science*, 36(1), 259-267. doi: 10.2307/2111432.
- Kerestecioğlu, İnci Özkan. (2016). Korku ve Siyaset: Türk Sağının Ezberlerini Çözümlemek. İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (Ed.). *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* içinde (s. 29-43). İstanbul: İletişim.
- Kerschbamer, R., Müller, D. (2020). Social Preferences and Political Attitudes: An Online Experiment on a Large Heterogeneous Sample. *Journal of Public Economics*, 182, 104076. doi: 10.1016/j.jpubeco.2019.104076.
- Keskin, Mihrican. (2017). Belediye ve Yerel Seçim Çalışmalarında Halkla İlişkiler Ekseninde Gerçekleştirilen Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Seçmenin Davranışına Etkisi (Atakum İlçesi Örneği) (Yüksek Lisans Tezi). Avrasya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 451838).
- Kesteloot, C., Meert, H. (2000). Segregation and Economic Integration of Immigrants in Brussels. Sophie Body-Gendrot ve Marco Martiniello (Ed). *Minorities in European Cities: The Dynamics of Social Integration and Social Exclusion at the Neighbourhood Level* içinde (s. 54-72). New York: Palgrave Macmillan.
- Keyder, Çağlar. (2014). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim.
- Khayati, Khalid. (2008). From Victim Diaspora to Transborder Citizenship? Diaspora Formation and Transnational Relations among Kurds in France and Sweden (Doktora Tezi). Linköping University, Department of Social and Welfare Studies, Linköping Studies in Arts and Science, No: 435, Linköping.
- Kiriş, Hakan Mehmet. (2005). Kent ve Köy Ayrımının Seçmen Davranışlarının Şekillenmesine Etkisi Isparta Kenti ve Köyleri Örnek Olay Araştırması (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 188167).
- Klandermans, B., Mayer, N. (Ed.). (2006a). *Extreme Right Activists in Europe: Through the Magnifying Glass*. Londra: Routledge.
- Klandermans, B., Mayer, N. (2006b). Links with the Past. Bert Klandermans ve Nonna Mayer (Ed.). *Extreme Right Activists in Europe: Through the Magnifying Glass* içinde (s. 16-27). Londra: Routledge.
- Knoke, David. (1990). Networks of Political Action: Toward Theory Construction. *Social Forces*, 68(4), 1041-1063. doi: 10.2307/2579133.
- Knoke, David. (1994). *Political Networks: The Structural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Kızıltepe, R. Yılmaz Irmak, T., Eslek, D., Hecker, T. (2020). Prevalence of Violence by Teachers and Its Association to Students' Emotional and Behavioral Problems and School Performance: Findings from Secondary School Students and Teachers in Turkey. *Child Abuse & Neglect*, 107, 104559. doi: 10.1016/j.chiabu.2020.104559.
- Kincaid, Harold. (1996). *Philosophical Foundations of the Social Sciences: Analyzing Controversies in Social Research*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kirişçi, K. (2014, Haziran). Misafirliğin Ötesine Geçerken Türkiye'nin "Suriyeli Mülteciler" Sınavı. Brookings Enstitüsü ve Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) ortak raporu. Sema Karaca (Çev.) Ankara ve Washington. <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/syrian-refugees-and-turkeys-challenges-kirisci-turkish.pdf>.
- Kitschelt, H., Hellemans, S. (1990). The Left-Right Semantics and New Politics Cleavage. *Comparative Political Studies*, 23, 210-238. doi: 10.1177/0010414090023002003.
- Kittilson, M. C., Tate, K. (2004). *Political Parties, Minorities and Elected Office: Comparing Opportunities for Inclusion in the US and Britain*, Irvine: Center for the Study of Democracy, University of California.
- Knight, Kathleen. (1985). Ideology in the 1980 Election: Ideological Sophistication Does Matter. *The Journal of Politics*, 47(3), 828-853. doi: 10.2307/2131213.
- Koinova, Maria. (2017, Mart 16). Why Erdoğan is Chasing Turkey's Overseas Voters So Hard. *The Conversation*. <https://theconversation.com/why-erdogan-is-chasing-turkeys-overseas-voters-so-hard-74469>.
- Kokot, W., Tölölyan, K., Alfonso, C. (2004). *Diaspora, Identity and Religion: New Directions in Theory and Research*. Londra: Routledge.
- Kongar, Emre. (2002). *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. İstanbul: Remzi.
- Korkmaz, Filiz. (2019). Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan Ekonomi Politikalarının Seçmen Davranışları Üzerindeki Etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 562618).
- Koutroubas, T., Vloeberghs, W., Yanaşmayan, Z. (2009). Political, Religious and Ethnic Radicalisation among Muslims in Belgium. Michael Emerson (Ed.). *Ethno-Religious Conflict in Europe: Typologies of Radicalisation in Europe's Muslim Communities* içinde (s. 51-80). Brüksel: Centre for European Policy Studies (CEPS).
- Koyuncu, Büke. (2014). "Benim Milletim..." *AK Parti İktidarı, Din ve Ulusal Kimlik*. İstanbul: İletişim.

- Köklü, Pelin Havva. (2018). Seçmenin Siyasal Reklamlara Yaklaşımı: Şüphencilik Bakımından Kuşaklar Arası Bir İnceleme: Isparta İli Örneği (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 520049).
- Köktepe, Murat. (2008). Emirdağ İlçesinden Belçika'ya Olan Göçler. (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 219834).
- Köse, Mehmet. (2021). Boundaries of the Turkish Diaspora. *Turkish Journal of Diaspora Studies*, 1(1), 64-79. doi: 10.52241/TJDS.2021.0005.
- Kranendonk, M., Vermeulen, F. (2019). Group Identity, Group Networks, and Political Participation: Moroccan and Turkish Immigrants in the Netherlands. *Acta Polit*, 54, 625-666. doi: 10.1057/s41269-018-0094-0.
- Kroissenbrunner, Sabine. (2003). Islam and Muslim Immigrants in Austria: Socio-Political Networks and Muslim Leadership of Turkish Immigrants. *Immigrants & Minorities*, 22(2-3), 188-207. doi: 10.1080/0261928042000244826.
- Kuckartz, U., Rädiker, S. (2019). Analyzing Qualitative Data with MAXQDA: Text, Audio and Video. Cham: Springer.
- Kuhn, Annette. (1995). *Family Secrets: Acts of Memory and Imagination*. Londra: Verso.
- Kuipers, Sanneke. (2006). *The Crisis Imperative: Crisis Rhetoric and Welfare State Reform in Belgium and the Netherlands in the Early 1990s*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kurtoğlu, Ayça. (2005). Mekansal Bir Olgu Olarak Hemşehrilik ve Bir Hemşehrilik Mekanı Olarak Dernekler, *European Journal of Turkish Studies*, 2, 179-198. doi: 10.4000/ejts.375.
- Kurtoğlu, Ayça. (2012). Siyasal Örgütler ve Sivil Toplum Örgütleri Bağlamında Hemşehrilik ve Kollamacılık. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(1), 141-169. doi: 10.1501/SBFder_0000002241.
- Küçükömer, İdris. (2013). *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Profil.
- Kymlicka, Will. (2015). *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*. Abdullah Yılmaz (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Kymlicka, W., Norman, W. (2000). Citizenship in Culturally Diverse Societies: Issues, Contexts, Concepts. Will Kymlicka ve Wayne Norman (Ed.). *Citizenship in Diverse Societies* içinde (s. 1-41). Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, W., Norman, W. (2012). Vatandaşın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme. Ayşe Kadioğlu (Ed.). Can Cemgil (Çev.). *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara* içinde (s. 185-217). İstanbul: Metis.

- Lafleur, Jean-Michel. (2011). Why Do States Enfranchise Citizens Abroad? Comparative Insights from Mexico, Italy and Belgium. *Global Networks*, 11, 481-501. doi: 10.1111/j.1471-0374.2011.00332.x.
- Lake, R. L. D., Huckfeldt, R. (1998). Social Capital, Social Networks, and Political Participation. *Political Psychology*, 19(3), 567-584.
- Lambert, Pierre-Yves. (1997). Political Participation of Belgium's Muslim Populations. *Suffrage Universel*, <http://www.suffrage-universel.be/be/bemimude97.htm>.
- Landa, J., Copeland, M., Grofman, B. (1995). Ethnic Voting Patterns: A Case Study of Metropolitan Toronto. *Political Geography*, 14(5), 435-499.
- Lau, R. R., Redlawsk, D. P. (2006). *How Voters Decide: Information Processing During Election Campaigns*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laurence, Jonathan. (2015). Muslim Mobilization Between Self-Organization, State-Recognized Consultative Bodies and Political Participation. Marian Burchardt ve Ines Michalowski (Ed.). *After Integration: Islam, Conviviality and Contentious Politics in Europe* içinde (s. 59-78). Wiesbaden: Springer VS.
- Lazarsfeld, P. F., Berelson, B., Gaudet, H. (1960). *The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in A Presidential Campaign* (5. Baskı). New York: Columbia University Press.
- Leal, D. L., Nuño, S. A., Lee, J., de la Garza, R. O. (2008). Latinos, Immigration, and the 2006 Midterm Elections. *PS: Political Science & Politics*, 41(2), 309-317.
- Leichtman, Mara A. (2005). The Legacy of Transnational Lives: Beyond First Generation of Lebanese in Senegal. *Ethnic and Racial Studies*, 28(4), 663-686.
- Leighley, Jan E. (1990). Social Interaction and Contextual Influences on Political Participation. *American Politics Quarterly*, 18(4), 459-475. doi: 10.1177/1532673X9001800404.
- Leman, Johan. (2000). Minority Leadership, Science, Symbols, and The Media: The Belgian Islam Debate and Its Relevance for Other Countries in Europe. *Journal of International Migration and Integration* 1, 351-372. doi: 10.1007/s12134-000-1018-0.
- Leruth, Benjamin. (2013, Temmuz 25). As Questions Abound About the Monarchy's Role: Belgium's New King Philippe Must Now Convince the Public of His Legitimacy and Credibility. *LSE Blog*. <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2013/07/25/belgium-new-king/>.
- Lesthaeghe, Ron. (2000). Transnational Islamic Communities in a Multilingual Secular Society. Ron Lesthaeghe (Ed.). *Communities and Generations: Turkish and Moroccan Populations in Belgium* içinde (s. 1-57). Brüksel: VUB University Press.
- Lesthaeghe, R., Neels, K. (2000). Islamic Communities in Belgium: Religious

- Orientations and Secularization. Ron Lesthaeghe (Ed.). *Communities and Generations: Turkish and Moroccan Populations in Belgium* içinde (s. 129-163). Brüksel: VUB University Press.
- Lesthaeghe, R., Surkyn, J., van Craenem, I. (2000). Dimensions and Determinants of Integrataion-Related Attitudes Among Turkish and Moroccan Men in Belgium. Ron Lesthaeghe (Ed.). *Communities and Generations: Turkish and Moroccan Populations in Belgium* içinde (s. 195-242). Brüksel: VUB University Press.
- Levitt, Peggy. (2003). "You Know, Abraham Was Really the First Immigrant": Religion and Transnational Migration. *The International Migration Review*, 37(3): 847-873.
- Lewis, Bernard. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (5. Baskı). Metin Kıratlı (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Lewis-Beck, Michael S. (1988). *Economics and Elections: The Major Western Democracies*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Li, R., Jones, B. (2020). Why Do Immigrants Participate in Politics Less Than Native-Born Citizens? A Formative Years Explanation. *The Journal of Race, Ethnicity, and Politics*, 5(1), 62-91. doi:10.1017/rep.2019.22.
- Lievens, John. (1999). Family-Forming Migration from Turkey and Morocco to Belgium: The Demand for Marriage Partners from the Countries of Origin. *International Migration Review*, 33(3), 717-744.
- Lievens, John. (2000). The Third Wave of Immigration from Turkey and Morocco: Determinants and Characteristics. Ron Lesthaeghe (Ed.). *Communities and Generations: Turkish and Moroccan Populations in Belgium* içinde (s. 95-128). Brüksel: VUB University Press.
- Lijphart, Arend. (1980). Language, Religion, Class and Party Choice: Belgium, Canada, Switzerland and South Africa Compared. Richard Rose (Ed.). *Electoral Participation: A Comparative Analysis* içinde (s. 283-327). Londra: Sage.
- Lijphart, Arend. (2012). *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries* (2. Baskı). New Haven: Yale University Press.
- Lind, Jens. (2009). The End of the Ghent System as Trade Union Recruitment Machinery? *Industrial Relations Journal*, 40, 510-523. doi: 10.1111/j.1468-2338.2009.00543.x.
- Linden, A., Klandermans, B. (2006). The Netherlands: Stigmatized Outsiders. Bert Klandermans ve Nonna Mayer (Ed.). *Extreme Right Activists in Europe: Through the Magnifying Glass* içinde (s. 172-203). Londra: Routledge.
- Lipset, S. M., Rokkan, S. (1967). Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction. Seymour M. Lipset ve Stein Rokkan (Ed.). *Party*

- Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives* içinde (s. 1-61). New York: The Free Press.
- Lord, Ceren. (2018). *Religious Politics in Turkey: From the Birth of the Republic to the AKP*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lorwin, Val R. (1966). Belgium: Religion, Class and Language in National Politics. Robert Alan Dahl (Ed.). *Political Oppositions in Western Democracies* içinde (s. 147-187). New Haven: Yale University Press.
- Lorwin, Val R. (1971). Segmented Pluralism: Ideological Cleavages and Political Cohesion in the Smaller European Democracies. *Comparative Politics*, 3(2), 141-175. doi: 10.2307/421297.
- Lorwin, Val R. (1975). Labor Unions and Political Parties in Belgium. *Industrial & Labor Relations (ILR) Review*, 28(2), 243-263. doi: 10.1177/001979397502800204.
- López-Guerra, Claudio. (2005). Should Expatriates Vote? *Journal of Political Philosophy*, 13(2), 216-234. doi: 10.1111/j.1467-9760.2005.00221.x.
- Łucka, Daria. (2019). Between Alien and Citizen: Denizenship in the “Old” and “New” Europe. *Polish Sociological Review*, 207(3), 337-354. doi: 10.26412/psr207.06.
- Luminet, O., Licata, L., Klein, O., Rosoux, V., Heenen-Wolff, S., van Ypersele, L., Stone, C. B. (2012). The Interplay between Collective Memory and the Erosion of Nation States - The Paradigmatic Case of Belgium: Introduction to the Special Issue. *Memory Studies*, 5(1), 3-15. doi: 10.1177/1750698011424027.
- Luskin, Robert C. (1987). Measuring Political Sophistication. *American Journal of Political Science*, 31(4), 856-899. doi: 10.2307/2111227.
- Lynd, R. S., Lynd, H. M. (1929). *Middletown: A Study in Modern American Culture*. New York: Harcourt, Brace & Company.
- Mackert, Jürgen. (2019). Introduction: Is There Such a Thing as Populism? Gregor Fitzi, Jürgen Mackert ve Bryan S. Turner (Ed.), *Populism and the Crisis of Democracy, Volume I: Concepts and Theory* içinde (s. 1-13). New York: Routledge.
- Magnette, P., Luyten, D. (2003). L'idée du parlementarisme en Belgique. Éliane Gubin, Jean-Pierre Nandrin, Emmanuel Gerard ve Els Witte (Ed.), *Histoire de la Chambre des Représentants de Belgique, 1830-2002* içinde (s. 19-46). Brüksel: Chambre des Représentants.
- Maliapaard, M., Verkuyten, M. (2018). National Disidentification and Minority Identity: A Study among Muslims in Western Europe. *Self and Identity*, 17(1), 75-91. doi: 10.1080/15298868.2017.1323792.
- Manço, Altay A. (2000). Belçika'da Türklerin 40 Yılı (1960-2000): Sorunlar, Gelişmeler, Değişmeler. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 119-133.

- Manço, Ural. (1997). Des organisations socio-politiques comme solidarité islamique dans l'immigration turque en Europe, *Les Annales de l'Autre Islam*, 4, 97-134.
- Manço, Ural. (2000). Turks in Europe: From a Garbled Image to the Complexity of Migrant Social Reality. Nedret Kuran Burçoğlu (Ed.). *The Image of Turk in Europe from the Declaration of the Republic in 1923 to the 1990's: Proceedings of the Workshop Held on 5-6 March 1999, CECES (Center for Comparative European Studies), Boğaziçi University içinde* (s. 21-35). İstanbul: The Isis Press.
- Manço, U., Kanmaz, M. (2005). From Conflict to Co-operation between Muslims and Local Authorities in a Brussels Borough: Schaerbeek. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(6), 1105-1123
- March, Luke. (2017). Left and Right Populism Compared: The British Case. *The British Journal of Politics and International Relations*, 19(2), 282-303. doi: 10.1177/1369148117701753.
- Mardin, Şerif. (1995). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler 1)*. Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder (Ed.). İstanbul: İletişim.
- Mardin, Şerif. (2003). Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri (11. Baskı). Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder (Ed.). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler 1)* içinde (s. 35-77). İstanbul: İletişim.
- Maréchal, Brigitte. (2003). Mosques, Organisations and Leadership. Brigitte Maréchal, Stefano Allievi, Felice Dassetto ve Jørgen Nielsen (Ed.). *Muslims in the Enlarged Europe: Religion and Society (Muslim Minorities, Volume 2)* içinde (s. 79-150). Leiden/Boston: Brill.
- Maréchal, Brigitte. (2010). Belgium. Barry Rubin (Ed.). *Guide to Islamist Movements: Volume 1* içinde (s. 433-443). New York: M. E. Sharpe.
- Marshall, Thomas H. (2006). Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar. Thomas H. Marshall ve Tom Bottomore (Ed.). Ayhan Kaya (Çev.). *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar* içinde (s. 1-56). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Martin, David A. (1999). New Rules on Dual Nationality for a Democratizing Globe: Between Rejection and Embrace. *Georgetown Immigration Law Journal*, 14(1), 1-34.
- Martin, John. Levi. (2017). *Thinking Through Methods: A Social Science Primer*. Chicago ve Londra: University of Chicago.
- Martin, Philip L. (1991). *Bitmeyen Öykü: Batı Avrupa'ya Türk İşçi Göçü: Özellikle Federal Alman Cumhuriyeti'ne*. Ankara: Uluslararası Çalışma Bürosu (ILO).
- Martiniello, Marco. (1990). Élités, leadership et pouvoir dans les communautés ethniques d'origine immigrée: le cas des Italiens en Belgique francophone (Doktora Tezi), Institut Universitaire Européen, Floransa.

- Martiniello, Marco. (2000). The Residential Concentration and Political Participation of Immigrants in European Cities. Sophie Body-Gendrot ve Marco Martiniello (Ed.). *Minorities in European Cities: The Dynamics of Social Integration and Social Exclusion at the Neighbourhood Level* içinde (s. 119-128). New York: Palgrave Macmillan.
- Martiniello, M., Rea, A. (2003). Belgium's Immigration Policy Brings Renewal and Challenges. <http://www.migrationpolicy.org/article/belgiums-immigration-policy-brings-renewal-and-challenges>.
- Massey, D., Alarcón, R., Durand, J., Gonzáles, H. (1987). *Return to Aztlan: The Social Process of International Migration from Western Mexico*. Berkeley: University of California Press.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, J. E. (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431-466. doi:10.2307/2938462.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, J. E. (2009). *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of Millennium*. Oxford: Oxford University Press.
- Massicard, Elise. (2010). Alevi Communities in Western Europe: Identity and Religious Strategies. Jørgen Nielsen, Samim Akgönül, Ahmet Alibašić, Brigitte Maréchal ve Christian Moe (Ed.). *Yearbook of Muslims in Europe Volume 2* içinde (s. 563-591). Leiden: Brill.
- Mayer, Nonna. (2007). Who Votes for Whom and Why? Models to Explain Electoral Choice. *Pouvoirs*, 120(1), 17-27. doi: 0.3917/pouv.120.0017.
- McClurg, Scott D. (2003). Social Networks and Political Participation: The Role of Social Interaction in Explaining Political Participation. *Political Research Quarterly*, 56(4), 449-464. doi: 10.2307/3219806.
- McKeown, Timothy J. (2004). Case Studies and the Limits of the Quantitative Worldview, Henry E. Brady ve David Collier (Ed.), *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards* içinde (s. 139-167). Lanham: Rowman & Littlefield.
- Medina, Jennifer. (2021, Aralık 16). Democrats Find Urgent New Reasons to Worry About Latino Voters. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2021/12/16/us/politics/democrats-latinos.html>.
- Melin, Pauline. (2020). Migrants' Access to Social Protection in Belgium. Jean-Michel Lafleur ve Daniela Vintila (Ed.). *Migration and Social Protection in Europe and Beyond (Volume 1): Comparing Access to Welfare Entitlements*. IMISCOE Research Series. Cham: Springer. doi: 10.1007/978-3-030-51241-5_3.
- Merriam, C. E., Gosnell, H. F. (1924). *Non-Voting: Causes and Methods of Control*. Chicago: University of Chicago Press.

- Michon, L., Tillie, J., van Heelsum, A. (2007). "Political Participation of Migrants in the Netherlands since 1986". *European Consortium for Political Research (ECPR) Ortak Çalıştay Oturumları, Migration and Representation in Parliamentary Democracies* başlıklı panelde sunulan bildiri (taslak versiyon). Helsinki, 7-12 Mayıs. <https://ecpr.eu/Filestore/paperproposal/68c929ab-dec5-4f37-98f7-a2f480746024.pdf>.
- Michon, L., Vermeulen, F. (2013). Explaining Different Trajectories in Immigrant Political Integration: Moroccans and Turks in Amsterdam. *West European Politics*, 36(3), 597-614. doi: 10.1080/01402382.2013.773727en.
- Mielants, Eric. (2006). The Long-term Historical Development of Racist Tendencies within the Political and Social Context of Belgium. *International Journal of Comparative Sociology*, 47(3-4), 313-334. doi: 10.1177/0020715206065786.
- Milios, John. (2014). Neoliberal Hegemonyanın Bir Aracı Olarak Avrupa Bütünleşmesi. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston (Ed.). Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel (Çev.). *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde (s. 339-349). İstanbul: Yordam.
- Mill, John Stuart. (1867). *Considerations on Representative Government* (Birinci Baskı: 1861). New York: Harper & Brothers.
- Miller, William L. (1977). *Electoral Dynamics in Britain since 1918*. Londra: Macmillan.
- Mills, Wright. (1974). *İktidar Seçkinleri*. Ünsal Oskay (Çev.). Ankara: Bilgi.
- Mitchell, James Clyde. (1984). Case Studies. Roy F. Ellen (Ed.). *Ethnographic Research: A Guide to General Conduct* içinde (s. 237-241). Londra: Academic Press.
- Moore, Barrington. (1974). *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Middlesex: Penguin.
- Morgan, G., Smircich, L. (1980). The Case for Qualitative Research. *Academy of Management Review*, 5, 491-500. doi: 10.5465/AMR.1980.4288947.
- Mortan, K., Sarfati, M. (2011). *Vatan Olan Gurbet: Almanya'ya İşçi Göçünün 50. Yılı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mouffe, Chantal. (2000). *The Democratic Paradox*. Londra: Verso.
- Moulaert, Frank. (1985). Vreemde werknemers, werkgelegenheid en sociale zekerheid. Albert Martens ve Frank Moulaert (Ed.). *Buitenlandse minderheden in Vlaanderen en België* içinde (s. 61-74). Anvers ve Amsterdam: Uitgeverij De Nederlandsche Boekhandel.
- Mudde, Cas. (2017). Populism: An Ideational Approach. Cristóbal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo ve Pierre Ostiguy (Ed.). *The Oxford Handbook of Populism* içinde (s. 27-47). Oxford: Oxford University.
- Mumcu, Uğur. (1993). *Rabıta*. İstanbul: Tekin.

- Mutluer, Nil. (2018). Diyanet's Role in Building the 'Yeni (New) Milli' in the AKP Era. *European Journal of Turkish Studies*, 27, 71-94. doi:10.4000/ejts.5953.
- Mügge, Liza. (2012a). Ideologies of Nationhood in Sending-state Transnationalism: Comparing Surinam and Turkey. *Ethnicities*, 13(3), 338-358. doi: 10.1177/1468796812451096.
- Mügge, Liza. (2012b). Managing Transnationalism: Continuity and Change in Turkish State Policy. *International Migration*, 50, 20-38. doi:10.1111/j.1468-2435.2010.00666.x.
- Mügge, L., Kranendonk, M., Vermeulen, F., Aydemir, N. (2021). Migrant Votes 'Here' and 'There': Transnational Electoral Behavior of Turks in the Netherlands. *Migration Studies*, 9(3), 400-422. doi: 10.1093/migration/mnz034.
- Negiz, N., Akyıldız, F. (2012). Yerel Seçimlerde Seçmenin Tercihi Üzerinde Aday İmajının Etkisi: Uşak Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 171-199.
- Neuman, W. Lawrence. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar: 2. Cilt (7. Baskı)*. Sedef Özge (Çev.) Ankara: Yayınodası.
- Nielsen, J. S., Otterbeck, J. (2016). *Muslims in Western Europe (4. Baskı)*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Nuño, Stephen Andrew. (2007). Latino Mobilization and Vote Choice in the 2000 Presidential Election. *American Politics Research*, 35(2), 273-293. doi: 10.1177/1532673X06297032.
- OECD. (2020a). *Education at a Glance 2020: OECD Indicators*, Paris: OECD Publishing. doi: 10.1787/69096873-en.
- OECD. (2020b). *International Migration Outlook 2020*. Paris: OECD Publishing. doi: 10.1787/ec98f531-en.
- OECD. (2020c). *International Migration Outlook 2021*. Paris: OECD Publishing. doi: 10.1787/ec98f531-en.
- OECD ve AIAS (2021a). Belgium: Main Indicators and Characteristics of Collective Bargaining. Institutional Characteristics of Trade Unions, Wage Setting, State Intervention and Social Pacts. Paris: OECD Publishing. <https://www.oecd.org/employment/collective-bargaining-database-Belgium.pdf>.
- OECD ve AIAS (2021b). Turkey: Main Indicators and Characteristics of Collective Bargaining. Institutional Characteristics of Trade Unions, Wage Setting, State Intervention and Social Pacts. Paris: OECD Publishing. <https://www.oecd.org/employment/collective-bargaining-database-turkey.pdf>.

- Onulduran, Selçuk Ersin. (1973). *Political Development and Political Parties in Turkey* (Doktora Tezi). University of Southern California, Faculty of the Graduate School, Michigan.
- Otjes, Simon. (2016). What's Right about the Left-Right Dimension? The Causes and the Consequences of Ideological Inconsistency on Economic Issues in Germany. *German Politics*, 25(4), 581-603. doi: 10.1080/09644008.2016.1223841.
- Oran, Baskın. (2010). *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama* (Güncelleştirilmiş Baskı). İstanbul: İletişim.
- Orhan, Mehmet. (2020). *Islam and Turks in Belgium: Communities and Associations*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Osman, Tarek. (2016). *Islamism: What It Means for the Middle East and the World*. New Haven ve Londra: Yale University Press.
- Østergaard-Nielsen, Eva. (2003a). *Transnational Politics: Turks and Kurds in Germany*. Londra: Routledge.
- Østergaard-Nielsen, Eva. (2003b). Turkey and the “Euro Turks”: Overseas Nationals as an Ambiguous Asset. Eva Østergaard-Nielsen (Ed.). *International Migration and Sending Countries: Perceptions, Policies and Transnational Relations* içinde (s. 77- 98). New York: Palgrave Macmillan.
- Ouali, N., Rea, A. (1999). Young Migrants in the Belgian Labour Market: Integration, Discrimination and Exclusion. John Wrench, Andrea Rea ve Nouria Ouali (Ed.). *Migrants, Ethnic Minorities and the Labour Market: Integration and Exclusion in Europe* içinde (s. 21-34). Londra: Palgrave Macmillan.
- Ova, Canan. (2015). *Verginin Seçmenlerin Siyasi Tercihleri Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Çalışma Sakarya İli Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 426446).
- Ozan, Ebru Deniz. (2012). *Gülme Sırası Bizde: 12 Eylül’e Giderken Sermaye Sınıfı, Kriz ve Devlet*. İstanbul: Metis.
- Özbudun, Ergun. (1976). *Social Change and Political Participation in Turkey*. Princeton: Princeton University Press.
- Özbudun, Ergun. (1995). Turkey: Crises, Interruptions, and Reequilibrations. L. Diamond, J. J. Linz ve S. M. Lipset (Ed). *Politics in Developing Countries: Comparing Experiences with Democracy* içinde (s. 219-261). Boulder: Lynee Reinner.
- Özcan, Yunus. (2012). *Danimarka’nın Yabancılar Politikası ve Türklere Olan Etkileri*. T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Uzmanlık Tezi. Ankara.

- Özdemir Taştan, İ., Kara, İ., Diltemiz Mol, M. (2019). *Vaatten Duaya, Anayasadan Kur'an'a: Siyasette Dinselleşme*. İstanbul: NotaBene.
- Özdemir, Yücel. (2016, Ekim 28). Her Yer Valonya! *Evensel*. <https://www.evrensel.net/yazi/77789/her-yer-valonya>.
- Özgüden, Doğan. (2020a, Ocak 17). Hrant'ı Anarken Belçika'da Trajikomik Bir Hesaplaşma... Artı Gerçek. <https://artigercek.com/yazarlar/doganozguden/hrant-i-anarken-belcika-da-trajikomik-bir-hesaplasma>.
- Özgüden, Doğan. (2020b, Ağustos 19). "Yaşasın Cumhuriyet!"e Beş Kurşun... *Artı Gerçek*. <https://neu.artigercek.com/yazarlar/doganozguden/yasasin-cumhuriyet-e-bes-kursun>.
- Özkan, Yusuf. (2017, Mart 12). Hollanda hükümeti, Türkiye'nin özür talebini reddetti. *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39249646>.
- Özkan, Yusuf. (2018, Ekim 23). Belçika'da İslam devleti kurmayı hedefleyen örgütün lideri vatandaşlıktan çıkarıldı. *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45954002>.
- Özkan, Yusuf. (2018, Nisan 7). Belçika "harem-selamlık" otobüs isteyen İslam Partisi'ni kapatmayı tartışıyor. *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43680697>.
- Özkan, Yusuf. (2019, Mayıs 9). Kadın gazeteciyle konuşmayan İslam Partisi liderine hapis cezası. *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48218817>.
- Özkan, Yusuf. (2020, Eylül 1). Belçika'da Milli Görüş bağlantılı İslam okuluna yine izin verilmedi. *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53986939>.
- Özkan, Yusuf. (2020, Ocak 18). Belçika'da Sosyalist Parti, MHP'li belediye başkanları ile görüştüğü gerekçesiyle Emir Kır'ı ihraç etti. *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51160489>.
- Özkazanç, Alev. (2014). Cumhuriyet Döneminde Siyasal Gelişmeler: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru (Ed.). *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim* (3. Baskı) içinde (s. 71-105). Ankara: Phoenix.
- Özyürek, Esra. (2012). Giriş. Esra Özyürek (Ed.). *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası* içinde (s. 7-15). İstanbul: İletişim.
- Parla, Taha. (2002). *Türkiye'nin Siyasal Rejimi: 1980-1989* (3. Baskı). İstanbul: İletişim.
- Parla, Taha. (2008a). *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları, Cilt 2: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. İstanbul: Deniz.

- Parla, Taha. (2008b). *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları, Cilt 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u*. İstanbul: Deniz.
- Parthoens, C., Sensi, D., Manço, A. (2005). Cheratte-Visé: A Muslim Village in Wallonia. *Migration Letters: Recognition of Islam in European Municipalities*, 2(3), 308-344.
- Pascarelli, Paige V. (2018). Identities ‘Betwixt and Between’: Analyzing Belgian Representation in ‘Homegrown’ Extremism. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 10(3), 225-248. doi: 10.1080/19434472.2017.1374988.
- Pattie, C., Johnston, R. (2000). “People Who Talk Together Vote Together”: An Exploration of Contextual Effects in Great Britain. *Annals of the Association of American Geographers*, 90(1), 41-66.
- Peace, Timothy. (2015). *European Social Movements and Muslim Activism: Another World but with Whom?* New York: Palgrave Macmillan.
- Penninx, Rinus. (1986). International Migration in Europe: Developments, Mechanisms, and Controls. Report prepared for the conference on Demographic Impact of Political Action, Institut für Bevölkerungsforschung und Sozialpolitik. Bielefeld.
- Penninx, R., Van Renselaar, H. (1975). Bugünkü Avrupa Ekonomisindeki Durgunluktan Önceki ve Sonraki Türk İşçi Göçünün Evrimi. Nermin Abadan-Unat, Ruşen Keleş, Rinus Penninx, Herman Van Renselaar, Leo Van Velzen ve Leylâ Yenisey (Ed.). Ünsal Oskay (Çev.). *Göç ve Gelişme: Uluslararası İşçi Göçünün Boğazlıyan İlçesindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme* içinde (s. 5-27). Ankara: Ajans-Türk.
- Perotti, A., Costes, A., Llaumett, M. (1989). L'Europe et l'Immigration. Part 1: Les Constats. *Migrations Société*, 1, 23-46. Paris: CLEMI.
- Petersen, William. (1958). A General Typology of Migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256-266.
- Pew Research Center. (2015, Nisan). *The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010-2050*. http://globalreligiousfutures.org/countries/belgium/religious_demography#/?affiliations_religion_id=0&affiliations_year=2020.
- Phalet, K., Baysu, G., Vekuyten, M. (2010). Political Mobilization of Dutch Muslims: Religious Identity Salience, Goal Framing, and Normative Constraints. *Journal of Social Issues*, 66(4), 759-779. doi: 10.1111/j.1540-4560.2010.01674.x.
- Phalet, K., Swyngedouw, M. (2002). National Identities and Representations of Citizenship: A comparison of Turks, Moroccans and Working-class Belgians in Brussels. *Ethnicities*, 2(1), 5-30. doi: 10.1177/1469682002002001520.
- Phalet, K., Swyngedouw, M. (2003). Measuring Immigrant Integration: The Case of Belgium. *Studi Emigrazione / Migration Studies*, 40(152), 773-803.
- Phillimore, Jenny. (2012). Implementing Integration in the UK: Lessons for Theory,

- Policy and Practice. *Policy and Politics*, 40(4): 525-545. doi: 10.1332/030557312X643795.
- Piekut, A., Valentine, G. (2016). Perceived Diversity and Acceptance of Minority Ethnic Groups in Two Urban Contexts. *European Sociological Review*, 32(3), 339-354. doi: 10.1093/esr/jcw011.
- Pilet, Jean-Benoit. (2007). Choosing Compulsory Voting in Belgium: Strategy and Ideas Combined. *European Consortium for Political Research (ECPR) Compulsory Voting: Principles and Practice* başlıklı panelde sunulan bildiri. Helsinki, 7-12 Mayıs.
- Polasky, Janet L. (1992). A Revolution for Socialist Reforms: The Belgian General Strike for Universal Suffrage. *Journal of Contemporary History*, 27(3), 449-466.
- Polat, Ferihan. (2009). Dinin Türk Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi: Denizli İli Örneği (Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 250505).
- Portes, Alejandro. (1996). Global Villagers: The Rise of Transnational Communities. *The American Prospect*, 25, 74-77.
- Portes, Alejandro. (1999). Conclusion: Towards a New World - The Origins and Effects of Transnational Activities. *Ethnic and Racial Studies*, 22, 463-477. doi: 10.1080/014198799329567.
- Powell, C., Dépelteau, F. (2015). Giriş. Christopher Powell ve François Dépelteau (Ed.). Özlem Akkaya (Çev.). *İlişkisel Bir Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler* içinde (s. 15-32). Ankara: Phoenix.
- Pratto, F., Stallworth, L. M., Sidanius, J. (1997). The Gender Gap: Differences in Political Attitudes and Social Dominance Orientation. *British Journal of Social Psychology*, 36(1), 49-68. doi: 10.1111/j.2044-8309.1997.tb01118.x.
- Przeworski, Adam. (1999). Minimalist Conception of Democracy: A Defense. Ian Shapiro ve Casiano Hacker-Cordón (Ed.). *Democracy's Value* içinde (s. 23-55). Cambridge: Cambridge University Press.
- Quintelier, Ellen. (2009) The Political Participation of Immigrant Youth in Belgium. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(6), 919-937. doi: 10.1080/13691830902957700.
- Ragin, C., Zaret, D. (1983). Theory and Method in Comparative Research: Two Strategies. *Social Forces*, 61(3), 731-754. doi: 10.1093/sf/61.3.731.
- Rahn, W. M., Aldrich, J. H., Borgida, E. (1994). Individual and Contextual Variations in Political Candidate Appraisal. *The American Political Science Review*, 88, 193-199.

- Rath, Jan. (1993). The Ideological Representation of Migrant Workers in Europe: A Matter of Racialisation? John Wrench ve John Solomos (Ed.). *Racism and Migration in Western Europe* içinde (s. 215-232). Oxford: Berg.
- Raxhon, Philippe. (1996). Mémoire de la Révolution française de 1789 et Congrès national belge (1830-31). *Revue belge d'histoire contemporaine*, 26(1-2), 33-83.
- Reich, Wilhelm. (2011). *Dinle Küçük Adam*. Selma Koçak (Çev.). İstanbul: Doruk.
- Reniers, Georges. (2000). On the Selectivity and Internal Dynamics of Labour Migration Processes: An Analysis of Turkish and Moroccan Migration to Belgium. Ron Lesthaeghe (Ed.). *Communities and Generations: Turkish and Moroccan Populations in Belgium* içinde (s. 59-93). Brüksel: VUB University Press.
- Reniers, Georges. (2002). On the History and Selectivity of Turkish and Moroccan Migration to Belgium. *International Migration*, 37, 679-713. doi: 10.1111/1468-2435.00090.
- Riaño, Sergio Castaño. (2014). The Political Influence of Islam in Belgium. *Partecipazione e Conflitto*, 7(1), 133-151. doi: 10.1285/i20356609v7i1p133.
- Rink, N., Phaet, K., Swyngedouw, M. (2009). The Effects of Immigrant Population Size, Unemployment, and Individual Characteristics on Voting for the Vlaams Blok in Flanders 1991-1999. *European Sociological Review*, 25(4), 411-424. doi: 10.1093/esr/jcn028.
- Rokkan, Stein. (1970). *Citizens, Elections, Parties: Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Roos, L. L., Roos, N. P. (1971). *Managers of Modernization: Organizations and Elites in Turkey (1950-1969)*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rosetti, F., Abts, K., Meuleman, B., Swyngedouw, M. (2020). “First the Grub, then the Morals”? Disentangling the Self-Interest and Ideological Drivers of Attitudes Towards Demanding Activation Policies in Belgium. *Journal of Social Policy*, 50(2), 346-366. doi:10.1017/S0047279420000197.
- Rouse, Roger. (1991). Mexican Migration and the Social Space of Postmodernism. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 1(1), 8-23. doi:10.1353/dsp.1991.0011.
- Rowntree, Benjamin Seebohm. (1910). *Land & Labour: Lessons from Belgium*. Londra: Macmillan.
- Rumbaut, Rubén G. (2004). Ages, Life Stages, and Generational Cohorts: Decomposing the Immigrant First and Second Generations in the United States. *The International Migration Review*, 38(3), 1160-1205.
- Saalfeld, T., Kyriakopoulou, K. (2011). Presence and Behaviour: Black and Minority Ethnic MPs in the British House of Commons. Karen Bird, Thomas Saalfeld ve

- Andreas M. Wüst (Ed.). *The Political Representation of Immigrants and Minorities: Voters, Parties and Parliaments in Liberal Democracies* içinde (s. 230-249). New York: Routledge.
- Safran, William. (1991). Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *Diaspora*, 1(1), 83-99. doi: 10.1353/dsp.1991.0004.
- Safran, William. (2004). Deconstructing and Comparing Diasporas. Waltraud Kokot, Khachig Tölölyan ve Carolin Alfonso (Ed.). *Diaspora, Identity and Religion: New Directions in Theory and Research*. Londra: Routledge.
- Saggar, Shamit. (2000). *Race and Representation: Electoral Politics and Ethnic Pluralism in Britain*. Manchester: Manchester University Press.
- Saggar, S., Geddes, A. (2000). Negative and Positive Racialisation: Re-examining Ethnic Minority Political Representation in the UK. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 26(1), 25-44. doi: 10.1080/136918300115624.
- Sakman, Tolga. (2015). *Türk Diasporası'nın Avrupa Siyasal Sistemine Katılımı: Almanya, Hollanda, Belçika*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Salkım, Sefa. (2012). Dinin Seçmen Davranışı Üzerine Etkisi: Bağcılar Örneği (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 317273).
- Sanders, D., Heath, A., Fisher, S., Sobolewska, M. (2014). The Calculus of Ethnic Minority Voting in Britain. *Political Studies*, 62(2), 230-251. doi: 10.1111/1467-9248.12040.
- Sarıbay, Ali Yaşar. (2004). *Global Toplumda Din ve Türkiye*. İstanbul: Everest.
- Sarsık, Ahmet. (2019). Siyasal Pazarlama: Zonguldak İlinde Seçmen Davranışı Üzerine Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 538504).
- Sartori, Giovanni. (1970). Concept Misformation in Comparative Politics. *American Political Science Review*, 46(4), 1033-1053. doi: 10.2307/1958356.
- Sassen-Koob, Saskia. (1980). The Internationalization of the Labor Force. *Studies in Comparative International Development*, 15, 3-25.
- Sayarı, Sabri. (2016). Siyasi Partiler ve Parti Sistemleri. Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin (Ed.). *Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar* (4. Baskı) içinde (s. 123-143). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Sayer, Andrew. (2017). *Sosyal Bilimde Yöntem: Realist Bir Yaklaşım*. Sabri Gürses (Çev.). İstanbul: Küre.

- Sayyid, Bobby. (2015). Zamanın Göstergesi: Dokuzuncu Haçlı Seferi'nde Savaşan Kâfirler ve Zındıklar. Ernesto Laclau (Ed.). Ahmet Fethi (Çev.). *Siyasal Kimliklerin Oluşumu* içinde (s. 350-381). İstanbul: Köprü.
- Schoenmaeckers, R. C., Lodewijckx, E., Gadeyne, S. (1999). Marriages and Fertility among Turkish and Moroccan Women in Belgium: Results from Census Data. *The International Migration Review*, 33(4), 901-928. doi:10.2307/2547357.
- Schönwälder, Karen. (2013). Immigrant Representation in Germany's Regional States: The Puzzle of Uneven Dynamics. *West European Politics*, 36(3), 634-651. doi: 10.1080/01402382.2013.773730.
- Schulte-Cloos, Julia. (2021a, Eylül 23). German Federal Election: Is There a Trend Toward More Candidates from Ethnic Minority Backgrounds? *The London School of Economics and Political Science (LSE) Blog*. <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2021/09/23/german-federal-election-minority-candidates/>.
- Schulte-Cloos, Julia. (2021b, Eylül 23). Mehr Kandidat*innen mit Migrationshintergrund. *Medien Dienst Integration*. <https://mediendienst-integration.de/artikel/mehr-kandidatinnen-mit-migrationshintergrund.html>.
- Sevi, S., Mekik, C. S., Blais A., Çakır, S. (2020). How Do Turks Abroad Vote? *Turkish Studies*, 21(2), 208-230. doi: 10.1080/14683849.2019.1607311.
- Sezgin, Zeynep. (2019). Islam and Muslim Minorities in Austria: Historical Context and Current Challenges of Integration. *Journal of International Migration and Integration*, 20, 869-886. doi: 10.1007/s12134-018-0636-3.
- Sırakaya, Tuncay. (2019). Siyasal Propagandanın Kimlik Özelliklerine Göre Yurtaşlar Üzerindeki Etkisi: Çankaya Örneği (Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 541030).
- Simien, Evelyn M. (2005). Race, Gender, and Linked Fate. *Journal of Black Studies*, 35(5), 529-550.
- Skrbiš, Zlatko. (2001). Nationalism in a Transnational Context: Croatian Diaspora, Intimacy and Nationalist Imagination. *Revija za Sociologiju*, 32(3-4), 133-145. <https://hrcak.srce.hr/154064>.
- Skrbiš, Zlatko. (2017). *Long-distance Nationalism: Diasporas, Homelands and Identities*. New York: Routledge.
- Smith, Anthony D. (1998). *Nationalism and Modernism*. Londra: Routledge.
- Smith, R. M. (2001). Citizenship: Political. Neil J. Smelser ve Paul B. Baltes (Ed.), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* içinde (s. 1857-1860). Oxford: Elsevier.
- Sniderman, P. M., Brody, R. A., Tetlock, P. E. (2003). *Reasoning and Choice:*

Explorations in Political Psychology (Birinci Baskı: 1991). Cambridge: Cambridge University Press.

- Sobolewska, Maria. (2013). Party Strategies and the Descriptive Representation of Ethnic Minorities: The 2010 British General Election. *West European Politics*, 36(3), 615-633. doi: 10.1080/01402382.2013.773729.
- Solomos, J., Back, L. (2000). Rethinking the Politics of Race: Participation, Representation and Identity in Birmingham. Sophie Body-Gendrot ve Marco Martiniello (Ed.). *Minorities in European Cities: The Dynamics of Social Integration and Social Exclusion at the Neighbourhood Level* içinde (s. 145-161). New York: Palgrave Macmillan.
- Somers, M. R., Gibson, G. D. (1994). Reclaiming the Epistemological “Other”: Narrative and the Social Constitution of Identity. Craig Calhoun (Ed.). *Social Theory and the Politics of Identity* içinde (s. 37-99). Oxford: Blackwell.
- SOPEMI. (1989). Continuous Reporting System on Migration. Paris: OECD.
- SOPEMI. (1992). Trends in International Migration: Continuous Reporting System on Migration. Paris: OECD.
- Soysal, Levent. (2003). Labor to Culture: Writing Turkish Migration to Europe. *South Atlantic Quarterly*, 102(2/3), 491-507.
- Soysal, Yasemin Nuhoğlu. (1994). Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe. Chicago: University of Chicago Press.
- Soysal, Yasemin Nuhoğlu. (2000). Citizenship and Identity: Living in Diasporas in Post-war Europe? *Ethnic and Racial Studies*, 23(1), 1-15. doi: 10.1080/014198700329105.
- Soysal, Yasemin Nuhoğlu. (2014). Yurttaşlık, Göç ve Avrupa Sosyal Projesi: Bireyselliğe Yüklenen Hak ve Ödevler? Ayşe Durakbaşa, N. Aslı Şirin Öner ve Funda Karapehlivan Şenel (Ed.). *Yurttaşlığı Yeniden Düşünmek: Sosyolojik, Hukuki ve Siyasal Tartışmalar* içinde (s. 135-158). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Sönmez, Abdülkerim. (2018). *Sosyolojik Düşüncede Kuramlaştırmanın Doğası ve Klasiklerin Konumu*. Ankara: Lykeion.
- Spiro, Peter J. (2003). Political Rights and Dual Nationality. David A. Martin ve Kay Hailbronner (Ed.). *Rights and Duties of Dual Nationals: Evolution and Prospects* içinde (s. 135-152). The Hague: Kluwer Law International.
- Spitz, David. (1968). A Liberal Perspective on Liberalism and Conservatism. Robert A. Goldwin (Ed.). *Left, Right and Center: Essays on Liberalism and Conservatism in the United States* içinde (s. 18-41). Chicago: Rand McNally.

- Stack, John F. (1999). Ethnic Groups as Emerging Transnational Actors. Steven Vertovec ve Robin Cohen (Ed.). *Migration, Diasporas and Transnationalism* içinde (s. 626-654). Cheltenham: Edward Elgar.
- STATBEL. (2021). First Names of Newborns by Municipality (2011-2020). <https://statbel.fgov.be/en/open-data/first-names-newborns-municipality-3>.
- STATBEL. (2022). Changes of Nationality (Figures). *Niet-Belgen die Belg werden 2000-2021 per gewest en voornaamste nationaliteiten*. https://statbel.fgov.be/sites/default/files/files/documents/bevolking/5.7%20Nationaliteitswijzigingen/pop-naturalisation_pays_NL.xlsx.
- Steel, B. S., Warner, R. L., Lovrich, N. P., Pierce, J. C. (1992). The Inglehart-Flanagan Debate over Postmaterialist Values: Some Evidence from a Canadian-American Case Study. *Political Psychology*, 13(1), 61-77. doi: 10.2307/3791424.
- Steenbergen, Marco R. (2010). The New Political Psychology of Voting. Thorsten Faas, Kai Arzheimer ve Sigrid Roßteutscher (Ed.). *Information - Wahrnehmung - Emotion: Politische Psychologie in der Wahl- und Einstellungsforschung* içinde (s. 13-31). Wiesbaden: Springer.
- Stengers, Jean. (2000). Histoire du sentiment national en Belgique des origines à 1918 (History of National Sentiment in Belgium from its Origins until 1918), Cilt 1, Racine, Brüksel.
- Strabac, Zan. (2011). It is the Eyes and not the Size that Matter: The Real and Perceived Size of Immigrant Populations and Anti-Immigrant Prejudice in Western Europe. *European Societies*, 13(4), 559-582. doi:10.1080/14616696.2010.550631.
- Sturken, Marita. (1997). *Tangled Memories: The Vietnam War, The AIDS Epidemic and the Politics of Remembering*. Berkeley: University of California Press.
- Sunar, İ. Sayarı, S. (2004). Democracy in Turkey: Problems and Prospects. İlkay Sunar (Ed.). *State, Society and Democracy in Turkey* içinde (s. 65-119). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.
- Sunar L., Kaya, Y., Otrar, M. (2016). Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Endeksi Geliştirme Projesi. TÜBİTAK Proje No: 113K506. İstanbul.
- Surkyn, J., Reniers, G. (1996). Selecte Gezelschappen: Over de Migratiegeschiedenis en de Interne Dynamiek van Migratieprocessen. Ron Lesthaeghe (Ed.), *Diversiteit in Sociale Verandering: Turkse en Marokkaanse Vrouwen in België* içinde (s. 41-72). Brüksel: VUB Press.
- Suveren, Yaşar. (2013). Türkiye’de Sağ Muhafazakâr Siyasetçilerin Sağ, Sol ve İdeoloji Algıları: Bir Alan Araştırmasının Bulguları. *Toplum ve Bilim*, 128, 183-213.
- Swedberg, Richard. (2019). Max Weber ve İktisat Sosyolojisi Düşüncesi. Celal Burak Aydın (Çev.). İstanbul: Dergâh.

- Swenden, W., Brans, M., De Winter, L. (2006). The Politics of Belgium: Institutions and Policy under Bipolar and Centrifugal Federalism. *West European Politics*, 29(5), 863-873. doi: 10.1080/01402380600968729.
- Swenden, W., Jans, M. T. (2006) 'Will it stay or will it go?' Federalism and the Sustainability of Belgium. *West European Politics*, 29(5), 877-894. doi: 10.1080/01402380600968745.
- Swyngedouw, Marc. (1998). The Extreme Right in Belgium: Of a Non-existent Front National and an Omnipresent Vlaams Blok. Hans-Georg Betz ve Stefan Immerfall (Ed.). *The New Politics of the Right: Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies* içinde (s. 59-75). New York: St. Martin's Press.
- Swyngedouw, M., Galle, J., Abts, K., Meuleman, B. (2018). Stemgedrag Antwerpenaren van Turkse en Marokkaanse Afkomst. Analyse op Basis van het Postelectorale Belgisch Etnische Minderheden Verkiezingsonderzoek 2014 (BEMES 2014). (Centrum voor Sociologisch Onderzoek (CeSO). Instituut voor Sociaal en Politiek Openioonderzoek (ISPO). Leuven: Centrum voor Sociologisch Onderzoek.
- Swyngedouw, M., Phalet, K., Deschouwer, K. (1999). Minderheden in Brussel: Sociopolitieke Houdingen en Gedragingen. Brüksel: Vrije Universiteit Brussel (VUB) Press.
- Swyngedouw, M., Meuleman, B., Abts, K., Bousetta, H., Galle, J. (2015). Belgian Ethnic Minorities Election Study 2014. Codebook: Questions and Frequency Tables. Leuven: ISPO (Institute for Social and Political Opinion Research) KU Leuven & CLEO (Centre for the Study of Public Opinion) / CEDEM (Centre for Ethnic and Migration Studies) Université de Liège.
- Szucs, Agnes. (2020, Temmuz 5). Belgian protest for headscarf rights at university. *Anadolu Agency*. <https://www.aa.com.tr/en/europe/belgian-protest-for-headscarf-rights-at-university/1900618>.
- Şahbaz, Hüseyin. (2021). Emirdağ İlçesinde Yaşayanları Göçe Zorlayan Temel Sebepler. *Asia Minor Studies*, 9(2), 852-870.
- Şahin, Birsen. (2010). *Almanya'daki Türkler: Misafir İşçilikten Ulusötesi (Transnasyonel) Bağların Oluşumuna Geçiş Süreci*. Ankara: Phoenix.
- Şahin-Mencütek, Z., Başer, B. (2018). Mobilizing Diasporas: Insights from Turkey's Attempts to Reach Turkish Citizens Abroad. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 20(1), 86-105. doi: 10.1080/19448953.2017.1375269.
- Şahin-Mencütek, Z., Erdoğan, M. M. (2016). The Implementation of Voting from Abroad: Evidence from the 2014 Turkish Presidential Election. *International Migration*, 54(3), 173-186. doi: 10.1111/imig.12229.
- Şen, Mustafa. (2010). Transformation of Turkish Islamism and the Rise of the Justice and Development Party. *Turkish Studies*, 11(1), 59-84. doi: 10.1080/14683841003747047.

- Şenalp, Mehmet Gürsan. (2017). Yeni-Osmanlıcılığın Ekonomi Politığının Bir Eleştirisi: Ulusötesi Bir Hegemonya Projesinin Yükseliş ve Düşüşü. *Praksis*, 44-45, 937-970.
- Şenay, Banu. (2013). *Beyond Turkey's Borders: Long-Distance Kemalism, State Politics and the Turkish Diaspora*. Londra: I.B. Tauris.
- Şener, Mustafa. (2015). 1923-1945: Burjuva Uygarlığının Peşinde. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu ve Ateş Uslu (Ed.). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* içinde (s. 195-339). İstanbul: Yordam.
- Şener, Nedim. (2020, Ocak 10). AKP'lilerin Oylarıyla Seçilen Sosyalist. Hasan Koyuncu ile röportaj. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/nedim-sener/akplilerin-oylariyla-secilen-sosyalist-41416419>.
- Şener, Yeşim. (2018). Siyasal Partilerin Halkla İlişkiler Çalışmaları ve Seçmen Memnuniyeti (Elazığ İli Örneği) (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 536945).
- Şimşek, Doğuş. (2016). *Uluslararası Kimlikler: Londra'da Kıbrıslı Türk, Kürt ve Türk Göçmen Çocukları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Şirin, Berkay. (2019). Siyasal Dağıtım ve Tutundurma Çabalarının Siyasi Parti/Lider Güvenine Etkisi: Burdur İlinde Bir Uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 568893).
- Tachau, Frank. (1984). *Turkey: The Politics of Authority, Democracy, and Development*. New York: Praeger.
- Tapper R., Tapper N. (1987). "Thank God We're Secular!" Aspects of Fundamentalism in a Turkish Town. Lionel Caplan (Ed.). *Studies in Religious Fundamentalism* içinde (s. 51-78). Londra: Palgrave Macmillan.
- Taşkın, Yüksel. (2017). *AKP Devri: Türkiye Siyaseti, İslâmcılık, Arap Baharı*. İstanbul: İletişim.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2018). YİH (Yurt Dışı İşçi Hizmetleri) 2018 Yılı Raporu: Yurt Dışındaki Vatandaşlarımıza İlişkin Gelişmeler ve Sayısal Bilgiler. Ankara. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/50211/diyih-2018-raporu.pdf>.
- T.C. Anayasası. (1982). https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2014). *Uluslararası İşgücü Anlaşmaları*. Fazıl Aydın (Ed.). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 7, Ankara.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (Şubat, 2017). 2016 Yılı Faaliyet Raporu. https://ailevecalisma.gov.tr/medias/4792/2016_faaliyetraporu.pdf.

- T.C. Devlet Planlama Teşkilatı. (Ocak, 1963). Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Birinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1963-1967.pdf.
- T.C. Devlet Planlama Teşkilatı. (1967). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/İkinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1968-1972.pdf.
- T.C. Devlet Planlama Teşkilatı. (1984). V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Kırsal Kalkınma. Ankara. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/5-KırsalKalkinma_OIK307.pdf
- T.C. Resmî Gazete. (1961). Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi, Bazı Maddelerinin Kaldırılması ve Buna Bir Ek Madde ile 5 Geçici Madde Eklenmesi; 24/5/1961 Tarihli ve 304 Sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi; 25/05/1961 Tarihli ve 306 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bazı Maddelerinin Kaldırılması Hakkında Kanun. 26.04.1961, Sayı: 298. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16651.pdf>.
- T.C. Resmî Gazete. (2016). Askerlik Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair 6661 Sayılı Kanun. 14/01/2016 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/01/20160127-1.pdf>.
- T.C. Resmî Gazete. (2018). Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. No: 4. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180715-1.pdf>.
- T.C. Resmî Gazete. (2021). Cumhurbaşkanı Kararı. 20/03/2021. Karar Sayısı: 3718. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210320-49.pdf>.
- T.C.C.B. (2015, Mayıs 10). Almanya “Karlsruhe Buluşması”nda Yaptıkları Konuşma. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/32131/almanya-karlsruhe-bulusmasinda-yaptiklari-konusma>.
- Teich, Sarah. (2016, Şubat). *Islamic Radicalization in Belgium*. International Institute for Counter-Terrorism (ICT), Herzliya Interdisciplinary Center.
- Teitelbaum, M. S. (1984). Immigration, Refugees and Foreign Policy. *International Organization*, 38(3), 429-450. doi:10.1017/S0020818300026801.
- Tekdemir, Omer. (2016). Conflict and Reconciliation between Turks and Kurds: The HDP as an Agonistic Actor. *Southeast European and Black Sea Studies*. doi: 10.1080/14683857.2016.1246521.
- Tekeli, İlhan. (2009). Önsöz. Murat Güvenç ve Hasan Kirmanoğlu, *Türkiye Seçim Atlası 1950-2009: Türkiye Siyasetinde Süreklilik ve Değişim / Electoral Atlas of Turkey 1950-2009: Continuities and Changes in Turkey's Politics* içinde (s. 8-9). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

- Tekeli, İlhan. (2011). *Türkiye İçin Siyaset ve Demokrasi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekin, H. (2011). Almanya'daki Önemli Bazı Sivil Toplum Kuruluşları. Faruk Şen (Ed.). *50. Yılında Göç içinde* (s. 223-229). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Teney C., Jacobs, D., Rea, A. Delwit, P. (2010). Ethnic Voting in Brussels: Voting Patterns among Ethnic Minorities in Brussels (Belgium) during the 2006 Local Elections. *Acta Politica*, 45, 273-297. doi: 10.1057/ap.2009.25.
- The Economist Intelligence Unit. (2019). *Democracy Index 2019*. https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=democracyindex2019 .
- The German Marshall Fund of the United States (2022). Avrupa Birliği Algıları Araştırması 2022. <https://www.gmfus.org/sites/default/files/2022-04/Turkish%20Perceptions%20of%20the%20EU%202022%20Turkish.pdf>.
- The Henley Passport Index. (2021). <https://www.henleypassportindex.com/passport>.
- Thorisdottir, H., Jost, J. T., Liviatan, I., Shrout, P. E. (2007). Psychological Needs and Values Underlying Left-Right Political Orientation: Cross-national Evidence from Eastern and Western Europe. *Public Opinion Quarterly*, 71(2), 175-203.
- Tilly, Charles. (1992). *Coercion, Capital and European States, AD 900-1992*. Cambridge: Blackwell.
- Timmerman, Christiane. (2006). Gender Dynamics in the Context of Turkish Marriage Migration: The Case of Belgium. *Turkish Studies*, 7(1), 125-143. doi: 10.1080/14683840500520642.
- Timmerman, C. Lodewyckx, I. Wets, J. (2009). Marriage at the Intersection between Tradition and Globalization Turkish Marriage Migration between Emirdag and Belgium from 1989 to Present. *History of the Family*, 14, 232-244. doi: 10.1016/j.hisfam.2009.04.002.
- Timmerman, C., Vanderwaeren, E., Crul, M. (2003). The Second Generation in Belgium. *The International Migration Review*, 37(4), 1065-1090.
- Titus, Charles Hickman. (1935). *Voting Behavior in the United States: A Statistical Study*. Berkeley: University of California Press.
- Togeb, Lise. (2004). It Depends... How Organisational Participation Affects Political Participation and Social Trust among Second-generation Immigrants in Denmark. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(3), 509-528. doi: 10.1080/13691830410001682061.
- Togeb, Lise. (2008). The Political Representation of Ethnic Minorities: Denmark as a Deviant Case. *Party Politics*, 14(3), 325-343. doi: 10.1177/1354068807088125.

- Toharudin, Toni. (2010). Individualism, Nationalism, Ethnocentrism and Authoritarianism: Evidence from Flanders by means of Structural Equation Modeling (Doktora Tezi). Rijksuniversiteit Groningen Ruimtelijke Wetenschappen, Groningen.
- Tokdoğan, Nagehan. (2018). *Yeni Osmanlıcılık: Hınç, Nostalji, Narsisizm*. İstanbul: İletişim.
- Toros, Emre. (2014). Social Indicators and Voting: The Turkish Case. *Social Indicators Research*, 115, 1011-1029. doi: 10.1007/s11205-013-0247-5.
- Toros, E., Birch, S. (2019). Who are the Targets of Familial Electoral Coercion? Evidence from Turkey. *Democratization*, 26(8), 1342-1361, doi: 10.1080/13510347.2019.1639151.
- Torrekens, Corinne. (2007). Concentration of Muslim Populations and Structure of Muslim Associations in Brussels. Marian Reed (Çev.). *Brussels Studies*, Collection générale, 4. doi: 10.4000/brussels.382.
- Torrekens, Corinne. (2015). Islam in Belgium: From Formal Recognition to Public Contestation. Marian Burchardt ve Ines Michalowski (Ed.). *After Integration: Islam, Conviviality and Contentious Politics in Europe* içinde (s. 153-170). Wiesbaden: Springer VS.
- Torrekens, Corinne. (2021). The Non-Impact of Religious Practices on the Process of Inclusion and Participation of Belgian Muslims. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 41(1), 141-156, doi: 10.1080/13602004.2021.1894384.
- Tuğal, Cihan. (2007). NATO'nun İslamcıları. Emine Duygu Dölek (Çev.). *New Left Review 2007 - Türkiye Seçkisi*, 44, 95-125. İstanbul: Agora.
- Tuğal, Cihan. (2012). 1915 Hatıraları ve Ermeni Kimliğinin İnşası. Esra Özyürek (Ed.). *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası* içinde (s. 127-152). İstanbul: İletişim.
- Tunaya, Tarık Zafer. (1952). *Türkiye'de Siyasi Partiler: 1859-1952*. İstanbul: Doğan Kardeş.
- Tunaya, Tarık Zafer. (1958). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 23(3-4), 227-247.
- Turan, Ali Eşref. (2004). *Türkiye'de Seçmen Davranışı: Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Turner, Bryan S. (2014). *Klasik Sosyoloji*. İdil Çetin (Çev.). İstanbul: İletişim.
- TÜİK. (2021). Genel Nüfus Sayımı Sonuçları, 1927-2000 ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Sonuçları, 2007-2020 (Yayın Tarihi: 04 Şubat 2021) <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi>

SonucLari-2020-37210.

- TÜİK. (2022). Ulusal Eğitim İstatistikleri Veri Tabanı, 2008-2021. Bitirilen Eğitim Durumuna ve Cinsiyete Göre Nüfus. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=ifxbWgZ0brMKqgNn0RGTdxBuSrtRo1aKmtLlj3VU/3i8HNxEpTu2Rk8DxNiziw6F>.
- Unutulmaz, K. Onur. (2012). Gündemdeki Kavram: “Göçmen Entegrasyonu” - Avrupa’daki Gelişimi ve Britanya Örneği. S. Gülfer Ihlamur-Öner ve N. Aslı Şirin Öner (Ed.). *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar* içinde (s. 135-159). İstanbul: İletişim.
- Urwin, Deercck W. (1970). Social Cleavages and Political Parties in Belgium: Problems of Institutionalization. *Political Studies*, 18(3), 320-340.
- Uyttendaele, Marc. (2011). Chronique d’une législature maudite. Réflexions sur l’instabilité politique de la Belgique. *Pouvoirs*, 136, 51-69.
- Ünal, Ahmet. (2017). Siyasi Partilere Güvenin Sağlanmasında Pazarlamanın Etkisinin Bir Model Kapsamında İncelenmesi: Malatya İli Örneği (Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 466000).
- Ünlü, Barış. (2019). *Türklük Sözleşmesi: Oluşumu, İşleyişi ve Krizi* (8. Baskı). Ankara: Dipnot.
- Ünlühisarcıklı, Ö., Taştan, K., Akman Canbilek, C. (2022). Turkish Perceptions of the European Union 2022. *The German Marshall Fund of the United States*. <https://www.gmfus.org/news/turkish-perceptions-european-union-2022>.
- Ünver, Osman Can. (2013). Changing Diaspora Politics of Turkey and Public Diplomacy. *Turkish Policy Quarterly*, 12(1), 181-189.
- van Bruinessen, Martin. (1999). The Kurds in Movements: Migrations, Mobilisations, Communications and the Globalisation of the Kurdish Question. Working Paper 14, *Islamic Area Studies Project*, Tokyo.
- van der Veer, Peter. (1994). *Religious Nationalism: Hindus and Muslims in India*. Berkeley: University of California Press.
- van Eenoo, Romain. (2003) Systèmes électoraux et élections, 1830-1914. Éliane Gubin, Jean-Pierre Nandrin, Emmanuel Gerard ve Els Witte (Ed.), *Histoire de la Chambre des Représentants de Belgique, 1830-2002* içinde (s. 49-61). Brüksel: Chambre des Représentants.
- van Haute, Emilie. (2007). Les rapports entre droit et politique dans un contexte d’instabilité institutionnelle: Effet de contagion? Le cas de la Belgique fédérale. *Lex Electronica*, 11(3), 1-18.

- Van Rie, T., Marx, I., Horemans, J. (2011). Ghent Revisited: Unemployment Insurance and Union Membership in Belgium and the Nordic Countries. *European Journal of Industrial Relations*, 17(2), 125-139. doi: 10.1177/0959680111400895.
- Vandaele, Kurt. (2006). A Report from the Homeland of the Ghent System: The Relationship between Unemployment and Trade Union Membership in Belgium. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 12(4), 647-657. doi: 10.1177/102425890601200417.
- Vanthemscche, Guy. (1990). Unemployment Insurance in Interwar Belgium. *International Review of Social History*, 35(3), 349-376.
- Varadarajan, Latha. (2010). *The Domestic Abroad*. New York: Oxford University Press.
- Verba, S., Nie, N. H. (1972). *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Verhoeven, H., Martens, A., (2000). *De vreemde eend in de bijt*. Leuven: Dossier Steunpunt.
- Vermeulen, Floris. (2011). The Political Participation of Immigrants in the Netherlands. Daniel Volkert ve Cihan Sinanoğlu (Ed.). *Dossier Politische Partizipation und Repräsentation in der Einwanderungsgesellschaft* içinde (s. 37-40). Berlin: Heinrich-Böll-Stiftung.
- Vermeulen, F., Harteveld, E., van Heelsum, A., van der Veen, A. (2020). The Potential of Immigrant Parties: Insights from the Dutch Case. *Acta Politica*, 55, 432-453. doi: 10.1057/s41269-018-0123-z.
- Vertovec, Steven. (1999). Conceiving and Researching Transnationalism. *Ethnic and Racial Studies*, 22, 447-462. doi: 10.1080/014198799329558.
- Vertovec, S., Cohen, R. (1999). Introduction. Steven Vertovec ve Robin Cohen (Ed.). *Migration, Diasporas and Transnationalism* içinde (s. xiii-xxviii). Cheltenham: Edward Elgar.
- Volkova, Yana. (2020). Diasporas' Identity in the Mass Media: Formation of the Turkish Diaspora. *Political Communication, Media and Society*, 43, 96-112.
- Vural, Hasan Saim. (2005). *Avrupa'da Radikal Sağın Yükselişi*. İstanbul: İletişim.
- Waldron, J. (2002). Is the Rule of Law an Essentially Contested Concept (in Florida)? *Law and Philosophy*, 21(2), 137-164. doi: 10.2307/3505128.
- Wautelet, Patrick. (2020, Ağustos). Pathways to Citizenship for Third-country Nationals in Belgium. Brüksel: European Migration Network (EMN).
- Wauters, B., Eelbode, F. (2011). Political Participation of Ethnic Minorities in Belgium: From Enfranchisement to Ethnic Vote. Daniel Volkert ve Cihan Sinanoğlu (Ed.).

Dossier Politische Partizipation und Repräsentation in der Einwanderungsgesellschaft içinde (s. 41-45). Berlin: Heinrich-Böll-Stiftung.

- Weber, Max. (1981). Some Categories of Interpretive Sociology. *The Sociological Quarterly*, 22(2), 151-180.
- Weber, Max. (2005). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (Birinci Baskı: 1930). Talcott Parsons (Çev.). New York: Routledge.
- Weber, Max. (2012a). *Ekonomi ve Toplum: Cilt I*. Latif Boyacı (Çev.). İstanbul: Yarım.
- Weber, Max. (2012b). *Ekonomi ve Toplum: Cilt II*. Latif Boyacı (Çev.). İstanbul: Yarım.
- Wessel, Barbara. (2015, Kasım 21). Brussels' Great Mosque and Ties with Salafism. *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/en/brussels-great-mosque-and-ties-with-salafism/a-18866998>.
- Weßels, B., Rattinger, H., Roßteutscher, S., Schmitt-Beck, R. (2014). The Changing Context and Outlook of Voting. Bernhard Weßels, Hans Rattinger, Sigrid Roßteutscher ve Rüdiger Schmitt-Beck (Ed.). *Voters on the Move or on the Run?* Oxford: Oxford University Press.
- Wessendorf, S., Phillimore, J. (2019). New Migrants' Social Integration, Embedding and Emplacement in Superdiverse Contexts. *Sociology*, 53(1), 123-138. doi: 10.1177/0038038518771843.
- West, James. (1961). *Plainville, U.S.A.* New York: Columbia University Press.
- Westen, D., Blagov, P. S., Harenski, K., Kilts, C., Hamann, S. (2006). Neural Bases of Motivated Reasoning: An fMRI Study of Emotional Constraints on Partisan Political Judgment in the 2004 U.S. Presidential Election. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 18(11), 1947-1958. doi: 10.1162/jocn.2006.18.11.1947.
- Wets, Johan. (2006). The Turkish Community in Austria and Belgium: The Challenge of Integration. *Turkish Studies*, 7(1), 85-100. doi: 10.1080/14683840500520600.
- White, Harrison C. (1992). *Identity and Control: A Structural Theory of Social Action*. Princeton: Princeton University Press.
- White, Jenny. (2014). *Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler*. Fuat Güllüoğınar ve Coşkun Taştan (Çev.). İstanbul: İletişim.
- White, S., Nevitte, N., Blais, A., Everitt, J., Fournier, P., Gidengil, E. (2006). Making Up for Lost Time: Immigrant Voter Turnout in Canada. *Electoral Insight*, 8(2), 10-16.
- Wieviorka, E. (Ed.). (1996). *Une société fragmentée? Le multiculturalisme en débat*. Paris: La Découverte.
- Wihtol de Wenden, Catherine. (1994). Immigrants as Political Actors in France. *West European Politics*, 17(2), 91-109, doi: 10.1080/01402389408425016.

- Williams, Simon J. (2001). *Emotion and Social Theory*. Londra: Sage.
- Winters, K., Carvalho, E., Oliver, T. (2017). The 2015 Qualitative Election Study of Britain. *Research Data Journal for the Humanities and Social Sciences*, 2(1), 1-18. doi: 10.1163/24523666-01000007.
- Wise, A., Velayutham, S. (2017). Transnational Affect and Emotion in Migration Research. *International Journal of Sociology*, 47, 116-130. doi: 10.1080/00207659.2017.1300468.
- Witte, Els. (1992). Belgian Federalism: Towards Complexity and Asymmetry. *West European Politics*, 15(4), 95-117. doi: 10.1080/01402389208424934.
- Wright, Erik Olin. (2020). *Yirmi Birinci Yüzyılda Anti-Kapitalist Olmak*. Barış Yıldırım (Çev.). İstanbul: NotaBene.
- Wüst, Andreas M. (2000). New Citizens - New Voters? Political Preferences and Voting Intentions of Naturalized Germans: A Case Study in Progress. *The International Migration Review*, 34(2), 560-567.
- Wüst, Andreas M. (2011). Party Choices in Comparative Perspective: Conclusion. Karen Bird, Thomas Saalfeld ve Andreas M. Wüst (Ed.). *The Political Representation of Immigrants and Minorities: Voters, Parties and Parliaments in Liberal Democracies* içinde (s. 99-100). New York: Routledge.
- Yağcı, A. H., Harma, M., Tekgüç, H. (2020). Who Wants Left-wing Policies? Economic Preferences and Political Cleavages in Turkey. *Mediterranean Politics*. doi: 10.1080/13629395.2020.1851998.
- Yalçın-Heckmann, Lale. (1997). The Perils of Ethnic Associational Life in Europe: Turkish Migrants in Germany and France. Tariq Modood ve Pnina Werbner (Ed.). *The Politics of Multiculturalism in the New Europe: Racism, Identity and Community* içinde (s. 95-110). Londra: Zed Books.
- Yanaşmayan, Zeynep. (2010). Role of Turkish Islamic Organizations in Belgium: The Strategies of *Diyanet* and *Milli Görüş*. *Insight Turkey*, 12(1), 139-161.
- Yanaşmayan Z., Kaşlı, Z. (2019). Reading Diasporic Engagements through the Lens of Citizenship: Turkey as a Test Case. *Political Geography*, 70, 24-33. doi: 10.1016/j.polgeo.2019.01.004.
- Yardım, Müşerref. (2020). Belçika’da Türkler: Göçmenlik, Etnisite ve Din. Yakup Çoştu (Ed.). *Yurt Dışında Türkler: Göçmenlik, Etnisite ve Din* içinde (s. 125-150). Londra: Transnational Press London.
- Yaşlı, Fatih. (2015). *AKP, Cemaat, Sünni Ulus: Yeni Türkiye Üzerine Tezler*. İstanbul: Yordam.
- Yaşlı, Fatih. (2017). *Türkçü Faşizmden “Türk-İslam Ülküsü”ne*. İstanbul: Yordam.

- Yaşlı, Fatih. (2020). “Halkçı Ecevit”: Ecevit, Ortanın Solu, CHP (1960-1980). İstanbul: Yordam.
- Yavuz, Erdal. (2011). Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-40. Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher (Ed.). Cahide Ekiz (Çev.). *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler: 1839-1950* içinde (s. 155-195). İstanbul: İletişim.
- Yedikardeş, Alican. (2018). Siyasal Pazarlamada Tutundurma Faaliyetlerinin Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 511897).
- Yener-Roderburg, İnci Öykü. (2020). Party Organizations across Borders: Top-down Satellites and Bottom-up Alliances. The Case of AKP and HDP in Germany. Tudi Kernalegenn ve Émilie van Haute (Ed.). *Political Parties Abroad: A New Arena for Party Politics* içinde (s. 218-237). Londra: Routledge.
- Yenimahalleli Yaşar, Gülbiye. (2017). AKP’li Yıllarda Sağlık ve Sağlık Politikası. Gülbiye Yenimahalleli Yaşar, Asuman Göksel ve Ömür Birler (Ed.). *İnsana Karşı Piyasa: Türkiye’de Sağlık ve Sosyal Güvenlik* içinde (s. 103-142). İstanbul: NotaBene.
- Yeşilada, B., Rubin, B. (Ed.). (2012). *Islamization of Turkey under the AKP Rule*. New York: Routledge.
- Yıldırım, Deniz. (2016). Gurbetin Oyları: 7 Haziran’dan 1 Kasım’a Yurtdışı Seçmen Davranışı. *Alternatif Politika*, 8(2), 376-403.
- YSK. (2015). 26. Dönem Milletvekili Genel Seçim Sonucu: Siyasi Partilerin Çıkardıkları Milletvekili ile Bağımsızların Sayısı. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1Kasim2015/KesinSecimSonuclari/96-E.pdf>.
- YSK. (2018). 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanı ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi: Yurt İçi, Yurt Dışı ve Gümrük Sandıkları Dahil Milletvekili Genel Seçimi Sonucu. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018MV-96C.pdf>.
- YTB. (2011). Avrupa’da Yaşayan Türkler: Yaz Tatili Döneminde Türkiye’ye Gelen Türkler Örneği: Saha Araştırması. Ankara. Erişim Tarihi: 01.07.2022. https://ytbweb1.blob.core.windows.net/files/resimler/kitaplar_pdf/Avrupada_yasayan_turkleranketi.pdf.
- YTB. (2015). Birlikte Yeni Türkiye. Erişim Tarihi: 01.07.2022. https://ytbweb1.blob.core.windows.net/files/resimler/kitaplar_pdf/ytb_ic_sayfalar-LR.pdf.
- Yılmaz, Emine. (2014). Politik Pazarlama ve Politik Pazarlama Uygulamalarına Yönelik Eğilimler: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi (Tez no: 356895).

- Yılmaz, I., Shipoli E., Demir, M. (2021). Authoritarian Resilience through Securitization: An Islamist Populist Party's Co-optation of a Secularist Far-right Party. *Democratization*, 28(6), 1115-1132. doi: 10.1080/13510347.2021.1891412.
- Yurdakul, Gökçe. (2009). *From Guest Workers into Muslims: The Transformation of Turkish Immigrant Associations in Germany*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Yücel, Alev. (2015). Batı Avrupa'da Göçmenliğin Değişen Algısı ve Türkiye Kökenli Göçmenler. *İdealkent*, 6(15), 66-99.
- Zaller, John Raymond. (1992). *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zapata-Barrero, R., Gabrielli, L., Sánchez-Montijano, E., Jaulin, T. (2013). The Political Participation of Immigrants in Host Countries: An Interpretative Framework from the Perspective of Origin Countries and Societies. *INTERACT (Researching Third Country Nationals' Integration as a Three-way Process. Immigrants, Countries of Emigration and Countries of Immigration as Actors of Integration) Research Report*, 7. Robert Schuman Centre for Advanced Studies, San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute.
- Zaptçioğlu, Dilek. (2004, Ekim 5). Turkey's Religion Council: Setting Guidelines for Islam and Politics. Aingeal Flanagan (Çev.). <https://en.qantara.de/node/4122>.
- Zemni, Sami. (2011). The Shaping of Islam and Islamophobia in Belgium. *Race & Class*, 53(1), 28-44. doi: 10.1177/0306396811406781.
- Zırh, Besim Can. (2015). Vinyet 7: "Olsun, Hepimiz İnsanız": Gündelik Bir Sorunun Sahada Kazandığı Etnografik Derinlik. Lülüfer Körükmez ve İlkay Südaş (Ed.). *Göçler Ülkesi: Alkışlar, Göçmenler, Araştırmacılar içinde* (s. 197-227). İstanbul: Ayrıntı.
- Zibouh, Fatima. (2011). The Political Representation of Muslims in Brussels, *Brussels Studies*, General Collection, 55. doi: 10.4000/brussels.1072.
- Zibouh, Fatima. (2013). Muslim Political Participation in Belgium: An Exceptional Political Representation in Europe. Jørgen S. Nielsen (Ed.). *Muslim Political Participation in Europe içinde* (s. 17-33). Edinburgh: Edinburg University Press.
- Zingher, Joshua N. (2014). An Analysis of the Changing Social Bases of America's Political Parties: 1952-2008. *Electoral Studies*, 35(1), 272-282. doi: 10.1016/j.electstud.2014.02.003.
- Zingher, J. N., Thomas, M. S. (2012). Patterns of Immigrant Political Behaviour in Australia: An Analysis of Immigrant Voting in Ethnic Context. *Australian Journal of Political Science*, 47(3), 377-397. doi: 10.1080/10361146.2012.704000.

- Zolberg, Aristide R. (1974). The Making of Flemings and Walloons: Belgium: 1830-1914. *The Journal of Interdisciplinary History*, 5(2), 179-235.
- Zuckerman, A. S., Kotler-Berkowitz, L. A. (1998). Politics and Society: Political Diversity and Uniformity in Households as a Theoretical Puzzle. *Comparative Political Studies*, 31(4), 464-497. doi: 10.1177/0010414098031004004.
- Zürcher, Erik Jan. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Yasemin Saner Gönen (Çev.). İstanbul: İletişim.

EK 1. ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 05/08/2022

Tez Başlığı : Çifte Vatandaşlık ve "Çelişik" Siyasal Tercih: Belçika'da Yaşayan Türkiyelilerin Ulusötesi Siyasal Katılımları Üzerine Nitel Bir Araştırma

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 551 sayfalık kısmına ilişkin, 04/08/2022 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Seda CAN TOPKAN
Öğrenci No: N13243677
Anabilim Dalı: SOSYOLOJİ
Programı: SOSYOLOJİ - Doktora
Statusü: Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

EK 2. ETİK KOMİSYON İZİNİ

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Rektörlük

Sayı : 35853172/ 431 - 2229

19 Haziran 2017

EDEBİYAT FAKÜLTESİ DEKANLIĞINA

Fakülteniz Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi **Doç. Dr. Abdulkarim SÖNMEZ** danışmanlığında, doktora programı öğrencisi **Seda CAN** tarafından yürütülen “**Çifte Vatandaşlık ve Çelişik Siyasal Tercih: Belçika’da Yaşayan Türkiyeli Göçmenlerin Türkiye ve Belçika Seçimlerinde Sergiledikleri Seçmen Tavrı ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma**” başlıklı tez çalışması, Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **06 Haziran 2017** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Rahime M. NOHUTCU
Rektör a.
Rektör Yardımcısı

EK 3. GÖRÜŞME FORMU ÖRNEĞİ

Tarih:/...../.....

Bu görüşme formu, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü Doktora öğrencisi Seda CAN tarafından, Doç. Dr. Abdülkerim SÖNMEZ danışmanlığında yürütülmekte olan *Çifte Vatandaşlık ve 'Çelişik' Siyasal Tercih: Belçika'da Yaşayan Türkiyeli Göçmenlerin Türkiye ve Belçika Seçimlerinde Sergiledikleri Seçmen Tavrı ve Davranışları* başlıklı tez kapsamında hazırlanmıştır. Araştırmanın temel amacı, katılımcıların sahip oldukları siyasal görüşleri ve değerleri, Türkiye ve Belçika seçimlerinde sergiledikleri seçmen tavrı ve davranışlarını, her iki ülkedeki diğer siyasal katılımlarını ve tercihlerini anlamak ve açıklamaktır. Araştırmaya katkı sağlayan kişilerin kimlik bilgileri üçüncü kişi ve kurumlarla kesinlikle paylaşılmayacak ve araştırma sonuçları, kişi isimleri kullanılmadan değerlendirilecektir. Sorulara samimi cevaplar vermeniz, araştırmanın sağlıklı yürümesi için büyük önem taşımaktadır. Katılımınız ve desteğiniz için şimdiden çok teşekkürler.

1. Bölüm: Katılımcının Sosyo-demografik Durumuna İlişkin Sorular

- 1.1. Kendinizden kısaca bahsedebilir misiniz? (Doğum yılı, cinsiyet, medeni durum, öğrenim durumu, memleket, uzun süre yaşanan yer, vatandaşlık durumu, etnik kimlik, dinî inanç, anne-baba ve varsa kardeşlerle ilgili bilgiler...)
- 1.2. Mesleğiniz nedir? Bu meslekte ne kadar süredir ve hangi konumda çalışıyorsunuz? Sigortalı mısınız? Ayda ne kadar net ücret elde ediyorsunuz? Başka bir gelir kaynağınız var mı? Daha önce herhangi bir işte çalıştınız mı? Hangi işlerde, hangi konumlarda ve ne kadar süre çalıştınız?
- 1.3. Aileniz kimlerden oluşuyor? Varsa, çocuklarınızın eğitim, iş ve aile durumları nedir? Sizinle birlikte yaşayan yakınlarınız var mı? Yaşadığınız evde kimler bir işte çalışıyor, hangi işlerde ve ne konumda çalışıyorlar? Evinizin aylık toplam geliri ne kadar ve nasıl geçiniyorsunuz?
- 1.4. Kendinizi hangi ekonomik sınıfa ait hissediyorsunuz? Açıklayınız.
- 1.5. Kendinizi nasıl tanımlarsınız (etnik kimlik, siyasi görüş, dinî inanç, diğer...)?
- 1.6. Ana diliniz nedir? Hangi dilleri, ne düzeyde biliyorsunuz? Gündelik hayatınızda en çok hangi dili kullanıyorsunuz? Neden?
- 1.7. İlgi alanlarınız, sosyal faaliyetleriniz nelerdir? Serbest zamanlarınızı nasıl geçiriyorsunuz?

2. Bölüm: Katılımcının Göç Hikâyesine ve Çifte Vatandaşlığa İlişkin Sorular

- 2.1. Ne zamandan beri ve ne sebeplerle Belçika'da yaşıyorsunuz? Belçika'ya ilk gelişiniz hangi sebeplerle ve nasıl gerçekleşti? Belçika'da yaşamaktan genel olarak memnun musunuz?
- 2.2. Türkiye'ye ne sıklıkta ve ne sebeplerle gidiyorsunuz?

2.3. Gelecekte kalıcı olarak Türkiye’de yaşamayı istiyor musunuz? Neden? Türkiye ile olan bağınızı nasıl tarif edersiniz? Bu bağı nasıl kuruyorsunuz? Sizin için Belçika’da ve Türkiye’de yaşamamanın bireysel ve toplumsal açıdan olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir?

2.4. Avrupalılar ve daha özelde Belçikalılar hakkında genel olarak neler düşünüyorsunuz? Avrupa’ya Türkiye’den ve diğer ülkelerden gelen göçmenler hakkında düşünceleriniz nelerdir? Sizce Avrupalılar, Avrupa’daki göçmenler hakkında neler düşünüyor? Siz bu düşünceleri nasıl değerlendiriyorsunuz?

2.5. Çifte vatandaşlık hakkını ne zaman ve nasıl elde ettiniz? Çifte vatandaşlık sizin için ne anlam ifade ediyor? Sizce çifte vatandaşlığın getirileri veya götürüleri nelerdir?

3. Bölüm: Katılımcının Siyasi Görüşlerine İlişkin Sorular

3.1. Siyasi görüşünüzü nasıl tanımlar ve tarif edersiniz? Ne zamandan beri ve hangi sebeplerle bu görüştesiniz? Sizce yaşantınız boyunca bu görüşünüzün şekillenmesinde neler etkili olmuştur? Ailenizdeki diğer bireylerin siyasi görüşlerini nasıl tanımlar ve tarif edersiniz?

3.2. Sizce siyasi anlamda “sağ” ve “sol” ne anlam ifade ediyor? Sağın ve solun hangi değerleri savunduğunu düşünüyorsunuz? Neden?

3.3. Türkiye, Belçika ve genel olarak dünya gündemini takip ediyor musunuz? Daha çok hangi türdeki ve hangi içerikteki haberleri, nasıl (gazete, televizyon, radyo, sosyal medya...) ve ne sıklıkta takip ediyorsunuz?

3.4. Siyasi içerikli konularda en çok hangi kaynaklardan aldığınız haberlere, edindiğiniz bilgilere güveniyorsunuz? Çevrenizdeki insanlar daha çok hangi kaynaklardan haber almayı, bilgi edinmeyi tercih ediyor ve daha güvenilir buluyor? Sebeplerini açıklayabilir misiniz?

3.5. Güncel siyasi gelişmeleri takip ederken sizde mutluluk, sevinç, heyecan, üzüntü, öfke, korku, endişe, hayal kırıklığı gibi olumlu ya da olumsuz duygular yaratan haberler oluyor mu? Eğer cevabınız evetse, ne gibi siyasi gelişmeler sizde böyle duygular yaratıyor, örnek vererek açıklayabilir misiniz?

3.6. Sizce Türkiye’deki, Belçika’daki ve genel olarak dünyadaki en önemli sosyal ve siyasi problemler neler? Bu problemleri neden önemli görüyorsunuz ve sizce bu problemlere nasıl çözüm bulunabilir? Açıklayınız.

3.7. Gerek Türkiye’deki gerekse Belçika’daki toplumsal yaşantı içerisinde bugünkü durumundan memnun olduğunuz, böyle sürmesini istediğiniz, herhangi bir değişimden ya da dönüşümden yana olmadığınız şeyler var mı? Varsa neler, açıklayınız.

3.8. Sizce daha iyi bir toplumsal düzen kurmak mümkün müdür? Siz nasıl bir ülkede, nasıl bir dünyada, genel olarak nasıl bir toplumsal düzen içerisinde yaşamak isterdiniz? Geleceğe yönelik bireysel ve toplumsal (sosyal, ekonomik, dini, siyasi vs.) mahiyette beklentileriniz, umutlarınız, hayalleriniz veya kaygılarınız, korkularınız var mı? Varsa neler, açıklayabilir misiniz?

3.9. Demokrasi sizin için ne anlam ifade ediyor? Kısaca bahsedebilir misiniz? Türkiye ve Belçika demokrasisine dair olumlu veya olumsuz düşünceleriniz nelerdir? Vatandaşlara tanınan haklar ve özgürlükler açısından bir karşılaştırma yapacak olsanız neler söylersiniz?

3.10. Dilinizi, dininizi, kültürünüzü yaşamak ve yaşatmak; tarihinizi gelecek nesillere aktarmak sizin için ne anlam ifade ediyor?

3.11. Sizce Avrupa'daki ve daha özel olarak Belçika'daki azınlık gruplarının en önemli sorunları nelerdir? Siz Belçika'da bu konularda sorunlar yaşıyor musunuz?

3.12. İslamofobi, ırkçılık, ayrımcılık, yabancı düşmanlığı, nefret suçları gibi konular hakkında ne düşünüyorsunuz? Türkiye'de veya Belçika'da ırkçılığa, ayrımcılığa, ön yargıya maruz kaldığımızı; "ikinci sınıf vatandaş" muamelesi gördüğümüzü düşünüyor musunuz? Cevabınız evetse, sizce bu sorunlar nereden kaynaklanıyor ve nasıl çözülebilir?

3.13. Ana dilde eğitim, ana dilde sağlık gibi konulara dair düşünceleriniz nelerdir? Devlet kurumlarında (okul, hastane, adliye vs.) etnik azınlıklara yönelik ana dilde hizmet verilmesini destekliyor musunuz? Sizce bir ülkede yaşayan azınlıklara ana dilde eğitim, ana dilde sağlık, ana dilde savunma gibi çeşitli haklar tanınması, o ülkenin birliği ve bütünlüğü için tehdit oluşturur mu?

3.14. Türkiye'deki etnik azınlıkların sosyal ve siyasal durumları hakkında neler düşünüyorsunuz? Sizce Avrupa'da yaşayan Türkler ve Türkiye'de yaşayan etnik azınlık grupları arasında çeşitli bakımlardan benzerlikler ve farklılıklar olduğu söylenebilir mi? Neden?

3.15. Belçika'da Flamanca, Fransızca ve Almanca konuşan üç ayrı topluluk ve üç ayrı coğrafi, politik, idari ve ekonomik bölge var. Belçika'nın homojen bir ulus kültürü olmayan toplumsal ve siyasal yapısı hakkında ne düşünüyorsunuz?

3.16. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri hakkında düşünceleriniz nelerdir?

3.17. Türkiye'ye son dönemde özellikle Orta Doğu ülkelerinden gelen sığınmacılar hakkında ne düşünüyorsunuz? (İş piyasasına etkisi, kültürel, siyasal boyutları, eğitim vs.) Türkiye'deki siyasi partilerin bu konudaki tutumunu, söylemlerini ve politikalarını nasıl buluyorsunuz?

3.18. Türkiye'deki ve Belçika'daki idari (bayındırlık, sağlık, eğitim, tapu-kadastro, nüfus vs.), iktisadi (gaz, elektrik, telefon gibi sınai nitelikli hizmetler), sosyal (çalışma düzeni, sosyal güvenlik, emeklilik, yoksullara yardım) ve bilimsel-teknik-kültürel kamu hizmetleri (kuruluşlar ve personeller için özerklik, serbesti gibi olanaklar) hakkında neler düşünüyorsunuz?

4. Bölüm: Katılımcının Siyasal Katılımına İlişkin Sorular

4.1. Türkiye'de üyesi olduğunuz herhangi bir düşünsel-siyasal oluşum (siyasi parti, sendika, meslek örgütü, dernek, vakıf, sivil inisiyatif vs.) var mı? Varsa belirtiniz.

4.2. Türkiye'deki (TBMM'de bulunan veya bulunmayan) siyasi partiler ve parti liderleri hakkında neler düşünüyorsunuz? Bu partiler sizce neler amaçlıyor, Türkiye'ye neler vaat ediyor? Seçim zamanları parti programlarını okuyor musunuz? Daha çok kimlerin, hangi nedenlerle, hangi partilere oy verdiğini düşünüyorsunuz? Kısaca açıklayabilir misiniz?

4.3. Türkiye'de hangi siyasi partiyi, hangi sebeplerle ve ne zamandan beri destekliyorsunuz? Bu parti sizin için ne anlam ifade ediyor? Bu partinin sizi ne kadar tanımladığını düşünüyorsunuz? Sizce bu parti veya oy verdiğiniz kişiler sizi olması gerektiği gibi ve yeterli düzeyde temsil edebiliyor mu? Bu partiye yönelik eleştirileriniz var mı? Varsa, neler?

4.4. Türkiye'de desteklediğiniz partinin savunduğu değerler sizce neler? Siz bu değerlerden en çok hangisini/hangilerini savunuyorsunuz? Bu değerler sizin için neden ve ne kadar

önemli? Bu partinin, Türkiye'deki diğer partilerden ne gibi farkları olduğunu düşünüyorsunuz?

4.5. Türkiye'de söylemlerini ve yaptığı işleri en beğendiğiniz, ilgi duyduğunuz, güvendiğiniz, desteklediğiniz veya takip ettiğiniz siyasetçiler var mı? Türkiye'de bir siyasetçiye duyduğunuz güveni veya güvensizliği neler belirler? Kısaca açıklayabilir misiniz?

4.6. Türkiye'de desteklediğiniz partinin düzenlediği çalışmalarda aktif rol alıyor musunuz? Partinin düzenlediği veya desteklediği miting, protesto gibi çeşitli eylemlere ve etkinliklere katılıyor musunuz? Katılıyorsanız, ne sıklıkta katılıyorsunuz?

4.7. Yurt dışındaki vatandaşların Türkiye'de yapılan seçimlerde oy kullanma hakkına sahip olmalarını eleştiren, göçmenlerin verdikleri oyun sonucuna -Türkiye'de yaşamadıkları içinden doğrudan maruz kalmadığını düşünen insanlar var. Siz bu konuda neler düşünüyorsunuz? Türkiye'deki seçimlerde oy verebilmek sizin için ne anlam ifade ediyor?

4.8. Türkiye'de 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleşen Anayasa Değişikliği Referandumu'nda oy verdiniz mi? Bu değişiklik hakkında ne düşünüyorsunuz? Sizce referandum sonrasında Avrupa'nın Türkiye'ye ve Türkiye kökenli göçmenlere yönelik tutumunda herhangi bir değişiklik oldu mu? Cevabınız evetse, siz bu değişikliği nasıl açıklıyorsunuz?

4.9. Belçika'da üyesi olduğunuz herhangi bir düşünsel-siyasal oluşum (siyasi parti, sendika, meslek örgütü, dernek, vakıf, sivil inisiyatif vs.) var mı? Varsa belirtiniz.

4.10. Belçika'daki siyasi partiler ve parti liderleri hakkında neler düşünüyorsunuz? Bu partiler sizce neler amaçlıyor, Belçika'ya neler vaat ediyor? Seçim zamanları parti programlarını okuyor musunuz? Daha çok kimlerin, hangi nedenlerle, hangi partilere oy verdiğini düşünüyorsunuz? Kısaca açıklayabilir misiniz?

4.11. Belçika'da hangi siyasi partiyi, hangi sebeplerle ve ne zamandan beri destekliyorsunuz? Bu parti sizin için ne anlam ifade ediyor? Bu partinin sizi ne kadar tanımladığını düşünüyorsunuz? Sizce bu parti veya oy verdiğiniz kişiler sizi olması gerektiği gibi ve yeterli düzeyde temsil edebiliyor mu? Bu partiye yönelik eleştirileriniz var mı? Varsa, neler?

4.12. Belçika'da desteklediğiniz partinin savunduğu değerler sizce neler? Siz bu değerlerden en çok hangisini/hangilerini savunuyorsunuz? Bu değerler sizin için neden ve ne kadar önemli? Bu partinin, Belçika'daki diğer partilerden ne gibi farkları olduğunu düşünüyorsunuz?

4.13. Belçika'da söylemlerini ve yaptığı işleri en beğendiğiniz, ilgi duyduğunuz, güvendiğiniz, desteklediğiniz veya takip ettiğiniz siyasetçiler var mı? Belçika'da bir siyasetçiye duyduğunuz güveni veya güvensizliği neler belirler? Kısaca açıklayabilir misiniz?

4.14. Belçika'da desteklediğiniz partinin düzenlediği çalışmalarda aktif rol alıyor musunuz? Partinin düzenlediği veya desteklediği miting, protesto gibi çeşitli eylemlere ve etkinliklere katılıyor musunuz? Katılıyorsanız, ne sıklıkta katılıyorsunuz?

4.15. Avrupa'da oturma izni olan fakat Avrupa Birliği vatandaşı olmayan göçmenlerin yerel seçimlerde oy kullanabilmesini eleştiren Avrupalı vatandaşlar mevcut. Siz bu konuda neler düşünüyorsunuz? Belçika'daki seçimlerde oy verebilmek sizin için ne anlam ifade ediyor? Sizce Avrupa'da yabancı karşıtlığının yükselmesinin sebepleri neler?

4.16. Türkiye'deki sol partiler ile Belçika'daki sol partiler ve Türkiye'deki sağ partiler ile Belçika'daki sağ partiler arasında benzerlikler ya da farklılıklar olduğunu düşünüyor musunuz? Cevabınız evetse, sizce bu benzerlikler ve farklılıklar neler? Açıklayınız.

4.17. Diğer Avrupa ülkelerinin siyasetini takip ediyor musunuz? Belçika dışındaki Avrupa ülkelerinde bildiğiniz, beğendiğiniz, ilgi duyduğunuz, güvendiğiniz, desteklediğiniz veya takip ettiğiniz siyasi partiler veya siyasetçiler var mı?

4.18. Sizce bir kimsenin, söz gelimi Türkiye’de bir sağ partiye, Belçika’da ise bir sol partiye oy vermesi ya da bunun tam tersi çelişkili bir siyasal davranış mıdır? Neden? Açıklayınız.

4.19. Benzer şekilde, sizce bir kimsenin her iki ülkede de sağ veya her iki ülkede de sol partilere oy vermesi tutarlı bir siyasal davranış mıdır? Neden? Açıklayınız.

4.20. Çifte vatandaşlık düzenlemesi kaldırılacak olsaydı, hangi ülkenin vatandaşlığını tercih ederdingiz? Sebeplerini açıklayabilir misiniz?

4.21. İfade etmek istediğiniz başka bir konu var mı?

EK 4. GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU ÖRNEĞİ

..... / / 2017

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı doktora öğrencisi Seda Can tarafından, *Çifte Vatandaşlık ve 'Çelişik' Siyasal Tercih: Belçika'da Yaşayan Türkiyeli Göçmenlerin Türkiye ve Belçika Seçimlerinde Sergiledikleri Seçmen Tavrı ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma* başlıklı doktora tez çalışması kapsamında yürütülen ve danışmanlığını Doç. Dr. Abdülkerim Sönmez'in yaptığı, Belçika'da yaşayan ve çifte vatandaşlığa sahip Türkiye kökenli göçmenlerin her iki ülkedeki siyasal ilgilerini, siyasal katılımlarını ve oy verme davranışlarını araştırma amacı taşıyan bu çalışmaya katılmaya gönüllüyüm. Araştırmacı beni çalışmanın amaçları ve yöntemi, benden neler beklendiği ve benimle yapılacak olan görüşmenin tahmini süresi hakkında, görüşme öncesinde sözlü olarak bilgilendirdi.

Bu araştırmaya katılmam konusunda bana hiçbir baskıda bulunulmadı. İsim, soy isim ve iletişim bilgilerimin gizli kalacağı ve araştırmacı tarafından özenle korunacağı, katılımımın anonim olacağı ve görüşme boyunca yapılacak olan ses kaydının hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmayacağı konusunda yeterli güven verildi. Araştırmacıya sunduğum verilerin, gelecekte yapılması olası başka bilimsel çalışmalarda kullanılmasına ve yayımlanmasına onay veriyorum. Bu çalışmalarda da katılımımın anonim kalacağı konusunda bilgilendirildim.

Çalışmadan herhangi bir sebep bildirmeksizin istediğim zaman ayrılabileceğim, katılımımı yarıda bırakırsam o ana kadar toplanmış olan verinin araştırmacıda kalıp kalmayacağına kendim karar verebileceğim ve vermiş olduğum cevapların hepsinin ya da bir kısmının araştırmada dikkate alınmamasını isteyebileceğim bana bildirildi. Görüşme süresince her bir soruya cevap verip vermemekte özgür olduğum ve tüm bu konularda herhangi bir sorumluluk taşımayacağım ifade edildi.

Araştırmacıdan çalışma hakkında kapsamlı ve detaylı bilgi almak için yeterli zamanım ve olanağım oldu. Araştırma hakkında herhangi bir şikâyetim veya sorum olduğunda Seda Can (seda.can@hacettepe.edu.tr) veya Doç. Dr. Abdülkerim Sönmez (ksonmez@hacettepe.edu.tr) ile dilediğim zaman iletişim kurabileceğimi biliyorum.

Bu çalışma ve çalışma kapsamında hazırlanmış olan görüşme formu, Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu tarafından incelenmiş ve uygun bulunmuştur.

- 18 yaşından büyük müsünüz?
Evet Hayır
- Belçika Krallığı ve Türkiye Cumhuriyeti için çifte vatandaşlığa sahip misiniz?
Evet Hayır
- Görüşme süresince ses kaydı yapılmasını onaylıyor musunuz?
Evet Hayır

Katılımcının,
Adı Soyadı:
Adresi:
Telefonu:
İmzası:

Araştırmacının,
Adı Soyadı: Seda CAN
Adresi:
Telefonu:
İmzası:

EK 5. 24 HAZİRAN 2018 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ YURT İÇİ VE YURT DIŞI SEÇMEN SAYILARININ VE ADAYLARIN ALDIKLARI OYLARIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI

Sıra No	Ülke Adı	Kayıtlı Seçmen Sayısı	Oy Kullanan Seçmen Sayısı	Toplam Geçerli Oy	Toplam Geçersiz Oy	MUHARREMİNCE	MERAL AKŞENER	RECEP TAYYIP ERDOĞAN	SELAHATTİN DEMİRTAŞ	TEMEL KARAMOLLA-OĞLU	DOĞU PERİNÇEK
	YURT İÇİ OYLARI	56.406.836	49.671.344	48.562.084	1.109.260	14.951.788	3.603.858	25.436.238	4.039.390	434.882	95.928
1	ALMANYA	1.441.760	661.299	652.121	9.178	142.583	16.855	422.558	65.056	3.780	1.289
2	A.B.D.	106.295	31.417	31.302	115	21.681	2.147	5.402	1.743	238	91
3	ARNAVUTLUK	1.350	381	379	2	186	24	144	14	9	2
4	AVUSTRALYA	46.752	15.200	15.027	173	6.299	596	6.805	1.212	45	70
5	AVUSTURYA	106.290	52.206	51.597	609	8.617	1.040	37.325	4.025	513	77
6	AZERBAJYAN	5.742	2.203	2.189	14	740	173	842	415	16	3
7	BAHREYN	1.375	686	685	1	507	35	123	16	2	2
	BELÇİKA (Katılım oranı %53.65)	142.436	76.423	75.201	1.222	11.305	1.903	56.291	4.978	581	143
8	Anvers Başkonsolosluğu (Katılım oranı %58.22)	71.613	41.694	41.119	575	5.191	863	32.577	2.130	297	61
	Brüksel Başkonsolosluğu (Katılım oranı %49.04)	70.823	34.729	34.082	647	6.114	1.040	23.714	2.848	284	82
9	BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	6.525	3.149	3.136	13	2.396	173	443	108	10	6
10	BİRLEŞİK KRALLIK	99.238	42.279	41.823	456	21.698	992	8.969	9.951	114	99
11	BOSNA-HERSEK	2.531	959	950	9	281	68	560	22	17	2
12	BULGARISTAN	7.602	1.256	1.250	6	729	108	318	78	13	4
13	CEZAYİR	1.476	653	650	3	247	49	295	49	7	3
14	ÇEK CUM.	1.367	732	728	4	510	54	80	78	2	4
15	ÇİN HALK CUM.	2.260	974	970	4	606	93	185	55	16	15
16	DANİMARKA	35.185	12.031	11.865	166	1.981	258	6.839	2.735	32	20

(EK 5'in devamı)

Sıra No	Ülke Adı	Kayıtlı Seçmen Sayısı	Oy Kullanan Seçmen Sayısı	Toplam Geçerli Oy	Toplam Geçersiz Oy	MUHARREMİNCE	MERAL AKŞENER	RECEP TAYYIP ERDOĞAN	SELAHATTİN DEMİRTAŞ	TEMEL KARAMOLLA-OĞLU	DOĞU PERİNÇEK
17	FİNLANDIYA	5.688	1.982	1.976	6	765	61	412	729	6	3
18	FRANSA	340.699	161.225	159.085	2.140	23.569	2.588	101.300	30.762	672	194
19	GÜNEY AFRIKA	1.093	378	374	4	156	53	131	24	8	2
20	GÜRCİSTAN	1.798	590	588	2	290	51	213	31	3	0
21	HOLLANDA	260.183	121.579	120.122	1.457	22.037	3.222	87.724	6.179	795	165
22	IRAK	3.421	359	355	4	68	15	111	157	4	0
23	İRAN	1.102	283	281	2	114	32	101	22	7	5
24	İRLANDA	2.238	1.020	1.018	2	662	65	163	121	4	3
25	İSPANYA	3.567	1.704	1.691	13	1.081	75	300	226	4	5
26	İSRAİL	4.968	685	674	11	401	31	216	26	0	0
27	İSVEÇ	38.872	10.839	10.720	119	2.252	343	4.784	3.296	34	11
28	İSVİÇRE	98.913	50.105	49.584	521	15.742	1.184	18.622	13.565	332	139
29	İTALYA	15.498	6.912	6.852	60	2.936	205	2.183	1.505	10	13
30	JAPONYA	3.862	1.644	1.626	18	307	40	626	644	5	4
31	KANADA	28.093	12.600	12.497	103	6.648	447	3.191	2.122	46	43
32	KATAR	3.394	1.451	1.438	13	858	84	417	67	8	4
33	KAZAKİSTAN	4.568	1.388	1.382	6	519	88	643	115	15	2
34	KIRGIZİSTAN	2.331	845	827	18	177	102	484	45	17	2
35	KOSOVA	1.667	946	932	14	304	63	535	18	7	5
36	KUVEYT	1.912	998	989	9	492	44	406	34	12	1
37	K.K.T.C.	106.428	42.819	42.270	549	15.868	2.272	20.628	3.312	119	71
38	LÜBNAN	4.758	1.523	1.497	26	56	17	1.407	15	1	1
39	LÜKSEMBURG	15.790	10.187	10.058	129	2.323	169	6.044	1.495	22	5

(EK 5'in devamı)

Sıra No	Ülke Adı	Kayıtlı Seçmen Sayısı	Oy Kullanan Seçmen Sayısı	Toplam Geçerli Oy	Toplam Geçersiz Oy	MUHARREMİNCE	MERAL AKŞENER	RECEP TAYYİP ERDOĞAN	SELAHATTİN DEMİRTAŞ	TEMEL KARAMOLLA-OĞLU	DOĞU PERİNÇEK
40	MACARİSTAN	2.156	990	985	5	579	68	230	94	8	6
41	MAKEDONYA	2.517	645	642	3	187	42	375	33	5	0
42	MALTA	678	452	451	1	363	19	47	19	3	0
43	MISIR	1.486	369	367	2	123	24	206	7	5	2
44	MOLDOVA	572	167	163	4	72	13	66	12	0	0
45	NORVEÇ	8.657	3.785	3.768	17	903	109	2.117	578	51	10
46	ÖZBEKİSTAN	865	403	399	4	124	25	217	26	6	1
47	POLONYA	3.981	1.574	1.567	7	982	99	294	178	6	8
48	ROMANYA	6.819	2.232	2.222	10	914	103	885	299	15	6
49	RUSYA FED.	11.349	3.121	3.111	10	1.761	188	848	278	20	16
50	SİRBİSTAN	571	187	187	0	119	13	44	8	2	1
51	SİNGAPUR	647	474	471	3	285	30	127	18	8	3
52	SUDAN	924	278	277	1	75	10	182	3	5	2
53	SUUDİ ARABİSTAN	23.551	6.337	6.261	76	2.630	121	3.358	103	45	4
54	TAYLAND	883	268	268	0	191	27	43	6	0	1
55	TÜRKMENİSTAN	1.576	488	486	2	244	38	173	20	10	1
56	UKRAYNA	3.556	904	900	4	378	66	263	184	7	2
57	UMMAN	1.218	447	445	2	308	22	105	9	1	0
58	ÜRDÜN	1.940	437	431	6	70	15	334	8	3	1
59	YENİ ZELANDA	812	152	152	0	101	7	23	21	0	0
60	YUNANİSTAN	11.052	964	956	8	534	38	217	162	4	1
TOPLAM (Yurt dışı)		3.044.837	1.358.584	1.341.218	17.366	328.934	36.896	807.974	157.111	7.730	2.573
Gümrük Kaplarından Gelen Oylar			165.175	162.529	2.646	59.167	8.201	84.348	9.289	1.077	447
TOPLAM (Yurt dışı ve gümrük kapları)			1.523.759	1.503.747	20.012	388.101	45.097	892.322	166.400	8.807	3.020

EK 6. 24 HAZİRAN 2018 GENEL SEÇİMİ YURT İÇİ VE YURT DIŞI SEÇMEN SAYILARININ VE PARTİLERİN ALDIĞI OYLARIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI

Sıra No	Ülke Adı	Kayıtlı Seçmen Sayısı	Oy Kullanan Seçmen Sayısı	Toplam Geçerli Oy	Toplam Geçersiz Oy	AK PARTİ	MHP	HÜDA PAR	VATAN PARTİSİ	HDP	CHP	ŞAADET İYİ PARTİ	CUMHUR İTTİFAKI	MİLLET İTTİFAKI
	YURT İÇİ OYLARI*	56.406.836	49.664.165	48.631.366	1.032.799	20.213.915	5.347.761	153.649	110.849	5.606.622	11.009.823	4.897.612	442.784	117.003
1	ALMANYA	1.441.760	660.091	651.993	8.098	363.113	54.689	816	1.639	96.394	101.384	21.854	6.653	800
2	ABD	1.06.295	31.416	31.255	161	4.782	703	8	108	6.676	14.977	3.490	58	121
3	ARNAVUTLUK	1.350	381	379	2	125	27	0	2	46	127	13	34	4
4	AVUSTRALYA	46.752	15.178	15.022	156	6.402	395	9	97	2.448	4.617	64	871	50
5	AVUSTURYA	106.290	52.207	51.639	568	32.284	4.595	79	94	6.092	5.887	605	1.414	41
6	AZERBAYCAN	5.742	2.204	2.187	17	693	169	1	2	565	474	20	251	2
7	BAHREYN	1.375	686	683	3	92	34	0	4	116	370	7	58	1
	BELÇİKA (Katılım oranı %53,58)	142.436	76.324	75.229	1.095	48.409	7.281	133	177	7.211	7.945	724	2.505	69
8	Anvers Başkonsolosluğu (Katılım Oranı %58,14)	71.613	41.638	41.120	518	28.261	4.078	105	90	3.173	3.554	379	1.134	25
	Brüksel Başkonsolosluğu (Katılım Oranı %48,98)	70.823	34.686	34.109	577	20.148	3.203	28	87	4.038	4.391	345	1.371	44
9	BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	6.525	3.149	3.139	10	392	60	2	6	538	1.738	16	362	11
10	BİRLEŞİK KRALLIK	99.238	42.265	41.816	449	7.728	1.228	50	133	20.578	10.231	163	1.593	76
11	BOSNA-HERSEK	2.531	953	949	4	418	154	3	2	45	212	21	87	5
12	BULGARİSTAN	7.602	1.255	1.249	6	270	58	0	2	154	549	17	190	5
13	CEZAYİR	1.476	649	645	4	233	70	1	2	99	165	7	66	1
14	ÇEK CUM.	1.367	732	732	0	63	22	1	3	182	354	1	105	0
15	ÇİN HALK CUM.	2.260	974	966	8	155	34	0	13	180	417	16	141	3
16	DANİMARKA	35.185	12.031	11.876	155	6.000	830	9	26	3.211	1.404	43	298	5

(EK 6'nın devamı)

Sıra No	Ülke Adı	Kayıtlı Seçmen Sayısı	Oy Kullanan Seçmen Sayısı	Toplam Geçerli Oy	Toplam Geçersiz Oy	AK PARTİ	MHP	HÜDA PAR	VATAN PARTİSİ	HDP	CHP	SAADET İYİ PARTİ	CUMHUR İTTİFAKI	MİLLET İTTİFAKI
17	FİNLANDİYA	5.688	1.982	1.975	7	349	67	4	4	949	494	8	94	2
18	FRANSA	340.699	161.222	158.812	2.410	87.428	12.809	163	385	38.984	14.145	847	2.956	53
19	GÜNEY AFRIKA	1.093	378	378	0	119	16	0	1	46	120	10	65	0
20	GÜRCİSTAN	1.798	590	588	2	169	45	1	0	68	219	7	70	3
21	HOLLANDA	260.183	121.584	120.170	1.414	75.708	12.249	154	221	10.966	15.223	1.025	3.960	71
22	İRAK	3.421	359	355	4	93	18	1	0	170	48	2	22	0
23	İRAN	1.102	283	281	2	81	19	1	4	43	76	11	45	0
24	İRLANDA	2.238	1.020	1.020	0	129	39	1	5	253	472	6	113	1
25	İSPANYA	3.567	1.704	1.694	10	249	44	1	2	576	661	4	143	6
26	İSRAİL	4.968	685	676	9	183	39	0	0	179	234	0	38	1
27	İSVEÇ	38.872	10.976	10.855	121	3.953	841	5	8	4.027	1.470	42	459	8
28	İSVİÇRE	98.913	49.961	49.384	577	15.567	2.911	60	159	20.017	8.510	379	1.559	37
29	İTALYA	15.498	6.907	6.848	59	1.950	176	45	18	2.112	2.127	22	365	12
30	JAPONYA	3.862	1.643	1.630	13	549	72	0	5	722	210	4	63	0
31	KANADA	28.093	12.600	12.485	115	2.883	325	7	44	4.068	4.237	65	792	31
32	KATAR	3.394	1.451	1.441	10	344	75	1	4	184	654	11	157	4
33	KAZAKİSTAN	4.568	1.387	1.382	5	522	127	1	1	199	362	17	141	2
34	KIRGIZİSTAN	2.331	845	836	9	394	96	0	4	96	110	23	101	1
35	KOSOVA	1.667	946	934	12	414	134	0	4	54	236	7	77	1
36	KUVEYT	1.912	1.000	993	7	326	83	0	1	110	391	14	58	2
37	KKTC	106.428	42.807	42.206	601	17.718	2.885	39	98	5.549	11.677	186	3.540	95
38	LÜBNAN	4.758	1.523	1.490	33	1.377	12	2	6	18	39	9	24	1
39	LÜKSEMBURG	15.790	10.188	10.031	157	5.085	859	13	11	2.316	1.408	43	215	7

Sıra No	Ülke Adı	Kayıt Seçmen Sayısı	Oy Kullanan Seçmen Sayısı	Toplam Geçerli Oy	Toplam Geçersiz Oy	AK PARTİ	MHP	HÜDA PAR	VATAN PARTİSİ	HDP	CHP	ŞAADET İYİ PARTİ	CUMHUR İTTİFAKI	MİLLET İTTİFAKI
40	MACARİSTAN	2.156	990	977	13	201	35	0	7	218	392	13	104	5
41	MAKEDONYA	2.517	645	643	2	339	42	1	3	52	132	30	41	2
42	MALTA	678	452	449	3	42	7	0	2	81	274	2	38	2
43	MİSİR	1.486	369	368	1	181	19	1	1	27	92	11	34	2
44	MOLDOVA	572	167	164	3	58	8	0	0	24	54	1	18	0
45	NORVEÇ	8.657	3.783	3.764	19	1.877	222	2	11	754	668	65	147	18
46	ÖZBEKİSTAN	865	403	398	5	183	31	1	1	53	83	4	37	4
47	POLONYA	3.981	1.576	1.569	7	248	56	0	3	381	638	17	218	3
48	ROMANYA	6.819	2.232	2.218	14	748	133	2	7	530	610	19	155	9
49	RUSYA FED.	11.349	3.121	3.106	15	656	197	0	21	633	1.215	29	344	7
50	SİRBİSTAN	571	187	187	0	32	11	1	1	32	80	1	25	2
51	SİNGAPUR	647	474	470	4	124	2	0	3	87	196	11	44	2
52	SUDAN	924	278	277	1	171	8	0	2	19	59	8	10	0
53	SUUDİ ARABİSTAN	23.551	6.332	6.244	88	3.111	222	6	7	588	2.056	59	159	30
54	TAYLAND	883	268	268	0	35	8	0	1	39	137	1	47	0
55	TÜRKMENİSTAN	1.576	488	485	3	143	31	1	1	67	173	10	54	3
56	UKRAYNA	3.556	904	901	3	221	40	2	3	266	233	11	113	6
57	UMMAN	1.218	447	441	6	82	24	0	0	37	260	5	31	1
58	ÜRDÜN	1.940	437	431	6	315	9	1	1	14	60	13	13	5
59	YENİ ZELANDA	812	152	152	0	24	1	0	0	45	66	0	14	0
60	YUNANİSTAN	11.052	963	950	13	171	35	4	2	322	345	10	58	3
TOPLAM (Yurt dışı)		3.044.837	1.357.204	1.340.685	16.519	695.711	105.431	1.633	3.372	240.510	221.797	9.762	50.080	10.853
Gümrük Kapılarında Gelen Oylar			168.075	165.124	2.951	72.216	13.464	257	651	20.170	43.957	1.562	10.538	1.889
TOPLAM (Yurt dışı ve gümrük kapıları)			1.525.279	1.505.809	19.470	767.927	118.895	1.890	4.023	260.680	265.754	11.324	60.618	12.742

* Yurt içi seçmenlerden bağımsız adaylara 75.630 oy verilmiştir.

**EK 7. 16 NİSAN 2017 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ REFERANDUMU YURT İÇİ VE YURT
DIŞI SEÇMEN SAYILARININ VE OYLARIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI**

Sıra No	Ülke Adı	Kayıtlı Seçmen Sayısı	Oy Kullanan Seçmen Sayısı	Toplam Geçerli Oy	Toplam Geçersiz Oy	EVET	HAYIR
	YURTIÇİ OYLARI	55.408.773	48.374.576	47.528.949	845.627	25.157.463	23.779.141
1	ALMANYA	1.430.134	660.666	653.516	7.150	412.159	241.357
2	AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ	100.067	32.913	32.693	220	5.296	27.397
3	ARNAVUTLUK	1.007	373	366	7	153	213
4	AVUSTRALYA	44.463	14.411	14.250	161	5.960	8.290
5	AVUSTURYA	108.561	52.733	52.205	528	38.233	13.972
6	AZERBAYCAN	6.279	2.700	2.673	27	1.024	1.649
7	BAHREYN	982	515	509	6	69	440
	BELÇİKA	137.675	73.027	72.166	861	54.114	18.052
8	Anvers Başkonsolosluğu (Katılım oranı %60.37)	69.158	41.749	41.333	416	32.927	8.406
	Brüksel Başkonsolosluğu (Katılım oranı %45.65)	68.517	31.278	30.833	445	21.187	9.646
9	BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	5.276	2.999	2.967	32	395	2.572
10	BİRLEŞİK KRALLIK	92.943	35.885	35.424	461	7.177	28.247
11	BOSNA-HERSEK	2.486	1.241	1.213	28	750	463
12	BULGARİSTAN	7.393	1.280	1.274	6	365	909
13	CEZAYİR	1.535	842	828	14	356	472
14	ÇEK CUMHURİYETİ	1.111	593	582	11	73	509
15	ÇİN HALK CUMHURİYETİ	2.077	905	896	9	213	683
16	DANİMARKA	34.139	11.360	11.208	152	6.822	4.386
17	FİNLANDİYA	4.947	1.978	1.961	17	558	1.403
18	FRANSA	326.375	142.776	140.741	2.035	91.266	49.475
19	GÜNEY AFRİKA	1.061	346	342	4	126	216
20	GÜRCİSTAN	1.789	711	701	10	285	416
21	HOLLANDA	252.864	118.321	116.551	1.770	82.679	33.872
22	IRAK	2.835	345	344	1	119	225
23	İRAN	1.100	270	267	3	121	146
24	İRLANDA	1.866	872	868	4	173	695
25	İSPANYA	2.933	1.306	1.291	15	172	1.119
26	İSRAİL	4.927	661	654	7	284	370
27	İSVEÇ	37.857	10.051	9.900	151	4.667	5.233
28	İSVİÇRE	95.263	50.929	50.374	555	19.181	31.193
29	İTALYA	14.200	5.682	5.627	55	2.135	3.492
30	JAPONYA	3.343	1.160	1.152	8	416	736
31	KANADA	25.442	11.729	11.631	98	3.247	8.384

(EK 7'nin devamı)

Sıra No	Ülke Adı	Kayıtlı Seçmen Sayısı	Oy Kullanan Seçmen Sayısı	Toplam Geçerli Oy	Toplam Geçersiz Oy	EVET	HAYIR
32	KATAR	2.837	1.284	1.276	8	241	1.035
33	KAZAKİSTAN	4.443	1.553	1.536	17	636	900
34	KIRGIZİSTAN	1.994	876	870	6	499	371
35	KOSOVA	1.278	714	707	7	404	303
36	KUVEYT	1.362	827	817	10	191	626
37	KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ	104.507	43.479	42.549	930	19.225	23.324
38	LÜBNAN	4.224	1.142	1.127	15	1.058	69
39	LÜKSEMBURG *	571	9.629	9.525	104	5.987	3.538
40	MACARİSTAN	1.935	913	901	12	232	669
41	MAKEDONYA	2.422	1.072	1.066	6	618	448
42	MISIR	1.492	445	439	6	259	180
43	NORVEÇ	8.481	3.865	3.838	27	2.195	1.643
44	ÖZBEKİSTAN	747	317	315	2	169	146
45	POLONYA	3.102	1.192	1.179	13	302	877
46	ROMANYA	6.351	1.863	1.846	17	824	1.022
47	RUSYA FEDERASYONU	11.258	3.224	3.201	23	833	2.368
48	SİNGAPUR *	604	646	641	5	284	357
49	SUDAN	984	368	364	4	240	124
50	SUUDİ ARABİSTAN	25.743	8.324	8.128	196	4.475	3.653
51	TAYLAND	803	212	209	3	27	182
52	TÜRKMENİSTAN	2.707	1.171	1.166	5	510	656
53	UKRAYNA	2.734	964	954	10	341	613
54	UMMAN	1.322	579	574	5	138	436
55	ÜRDÜN	1.895	463	460	3	349	111
56	YENİ ZELANDA	758	183	181	2	32	149
57	YUNANİSTAN	10.572	797	778	19	176	602
TOPLAM (Yurt dışı)		2.972.676	1.325.682	1.309.821	15.861	778.833	530.988
Gümrük Kapılarından Gelen Oylar			98.597	97.834	763	52.997	44.837
TOPLAM (Yurt dışı ve gümrük kapıları)			1.424.279	1.407.655	16.624	831.830	575.825

* YSK verilerine göre bu ülkelerde kayıtlı seçmen sayısı, oy kullanan seçmen sayısından daha az görünmektedir. Bunun sebebi, oy kullanmak için diğer ülkelerden bu ülkelere giden seçmenlerdir. Örneğin Malezya'da Kuala Lumpur Büyükelçiliği'nde sandık kurulmadığı için orada ikamet eden bazı seçmenler Singapur'a giderek oy kullanmıştır.

EK 8. 1 KASIM 2015 ERKEN GENEL SEÇİMİ YURT İÇİ VE YURT DIŞI SEÇMEN SAYILARININ VE PARTİLERİN ALDIKLARI OYLARIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI

Sıra No	Ülke Adı	Oy Kullanan Seçmen Sayısı	Toplam Geçerli Oy	Toplam Geçersiz Oy	MİLLET	VATAN PARTİSİ	CHP	HAK-PAR	SAADET	DSP	DP	BTP	MHP	HKP	LDP	HDP	BBP	AK PARTİ	KP	DYP
	YURT İÇİ OYLARI*	47.239.370	46.555.267	684.103	19.479	114.843	11.900.875	106.565	319.543	31.523	68.862	48.585	5.602.469	81.207	25.163	4.914.203	247.354	22.959.394	50.488	13.676
1	ALMANYA	575.564	569.836	5.728	96	1.732	84.445	795	2.915	124	201	373	42.710	784	563	90.808	2.465	340.199	1.442	184
2	ABD	24.909	24.779	130	7	167	12.329	25	70	7	6	6	1.418	15	60	5.528	172	4.947	17	5
3	ARNAVUTLUK	515	515	0	0	1	220	0	12	1	0	0	73	0	1	94	13	100	0	0
4	AVUSTRALYA	10.193	9.993	200	6	97	2.763	18	20	2	22	11	458	14	11	1.740	41	4.775	9	6
5	AVUSTURYA	43.824	43.464	360	6	65	4.275	61	349	6	17	17	2.725	67	29	5.652	175	29.972	36	12
6	AZERBAJYAN	3.048	3.026	22	0	8	930	3	16	2	1	1	405	2	2	568	33	1.053	1	1
7	BAHREYN	172	169	3	0	0	94	1	1	0	0	0	7	1	3	31	0	31	0	0
	BELÇİKA	56.113	55.423	690	8	132	5.554	69	490	9	17	18	4.091	77	41	6.256	158	38.462	28	13
8	Anvers Başkonsoloslugu	28629	28326	303	1	56	2136	22	224	6	6	7	1945	28	23	2645	84	21120	17	6
	Briksel Başkonsoloslugu	27484	27097	387	7	76	3418	47	266	3	11	11	2146	49	18	3611	74	17342	11	7
9	BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	2.363	2.351	12	1	15	1.477	2	5	0	0	0	106	3	2	333	6	398	3	0
10	BİRLEŞİK KRALLIK	33.558	33.238	320	3	130	7.123	49	32	4	0	6	814	36	109	18.105	86	6.717	13	11
11	BOSNA-HERSEK	1.060	1.051	9	0	2	210	0	12	0	0	3	141	1	0	86	12	583	1	0
12	BULGARISTAN	1.206	1.197	9	0	3	522	3	2	0	1	0	127	0	2	244	2	291	0	0
13	CEZAYİR	609	608	1	1	5	177	2	7	0	0	0	54	1	0	144	3	213	1	0
14	ÇEK CUM.	402	401	1	0	2	177	0	1	0	0	0	15	0	1	131	1	72	1	0
15	ÇİN HALK CUM.	789	785	4	0	7	364	0	2	0	0	0	75	0	4	138	10	184	1	0
16	DANİMARKA	13.629	13.518	111	2	21	979	24	15	3	5	8	923	19	16	4.671	44	6.766	13	9
17	FINLANDIYA	1.887	1.877	10	0	5	374	8	1	1	1	0	76	1	7	975	1	426	0	1
18	FRANSA	142.950	141.162	1.788	20	258	12.137	209	512	21	30	56	7.480	267	376	36.504	758	82.342	139	53
19	GÜNEY AFRIKA	346	344	2	0	3	119	0	7	0	0	0	20	0	0	90	5	100	0	0
20	GÜRGİSTAN	735	729	6	0	1	275	0	3	0	0	1	106	0	1	115	5	222	0	0
21	HOLLANDA	114.555	113.111	1.444	16	192	13.183	153	663	15	33	46	10.264	155	61	8.936	467	78.793	103	31
22	İRAN	244	240	4	0	2	91	0	4	0	0	0	26	0	0	34	0	83	0	0
23	İRLANDA	564	560	4	0	5	234	0	1	0	0	0	36	0	3	162	2	115	2	0
24	İSPANYA	833	826	7	0	6	376	1	3	0	0	0	36	0	2	329	2	69	2	0
25	İSRAIL	386	386	0	0	0	165	1	0	0	0	1	17	0	0	69	0	132	0	1
26	İSVEÇ	12.588	12.426	162	3	36	1.419	25	37	3	2	4	803	8	122	4.857	44	5.058	4	1
27	İSVİÇRE	41.733	41.328	405	2	176	7.374	65	183	7	5	11	2.331	38	80	18.867	124	12.030	18	17
28	İTALYA	5.533	5.466	67	1	15	1.238	5	15	0	2	1	113	3	10	2.019	19	2.012	10	3

(EK 8'in devamı)

Sıra No	Ülke Adı	Oy Kullanan Seçmen Sayısı	Toplam Geçerli Oy	Toplam Çekersiz Oy	MİLLET	VATAN PARTİSİ	CHP	HAK-PAR	ŞAADET	DSP	DP	BTP	MHP	HKP	LDP	HDP	BBP	AK PARTİ	KP	DYP
29	JAPONYA	1.192	1.184	8	1	3	134	1	3	0	0	0	31	0	2	553	9	447	0	0
30	KANADA	7.599	7.550	49	0	41	2.252	11	9	3	0	0	247	5	16	2.612	36	2.312	5	1
31	KATAR	1.015	1.009	6	0	6	577	0	8	0	0	1	71	0	2	149	6	188	1	0
32	KAZAKİSTAN	1.548	1.541	7	1	2	487	0	6	1	1	0	197	2	0	299	16	524	4	1
33	KIRGIZİSTAN	871	863	8	0	0	148	0	10	0	1	1	125	2	1	149	13	413	0	0
34	KOSOVA	682	677	5	0	5	188	1	8	0	1	1	105	1	0	99	4	262	2	0
35	KUVEYT	510	502	8	0	1	307	1	5	1	0	0	24	0	0	49	3	111	0	0
36	KKTC	32.599	32.208	391	2	118	7.751	53	61	9	19	13	3.250	46	15	4.799	137	15.888	35	12
37	LÜBNAN	938	921	17	1	0	46	4	6	0	0	2	12	4	1	27	8	808	2	0
38	MACARİSTAN	626	624	2	0	4	222	1	2	0	1	0	51	0	1	133	4	205	0	0
39	MAKEDONYA	1.125	1.110	15	0	2	199	1	8	0	1	0	128	1	1	285	6	476	2	0
40	MISIR	534	531	3	1	3	130	1	4	0	1	1	64	0	0	131	4	190	0	1
41	NORVEÇ	2.929	2.913	16	0	12	436	2	17	1	2	1	236	4	5	643	21	1.531	2	0
42	ÖZBEKİSTAN	248	247	1	0	0	61	0	0	0	0	0	37	0	0	18	2	128	1	0
43	POLONYA	812	809	3	0	1	242	0	3	0	0	0	63	0	2	249	2	246	1	0
44	ROMANYA	1.995	1.980	15	0	4	566	1	12	0	0	0	106	3	2	496	14	775	1	0
45	RUSYA FED.	2.949	2.938	11	3	14	1.243	2	5	2	0	2	256	3	6	582	19	799	2	0
46	SUDAN	298	295	3	0	0	57	0	3	0	0	1	18	1	2	46	4	163	0	0
47	SUUDİ ARABİSTAN	6.173	6.114	59	0	6	1.913	18	45	0	2	1	176	4	0	329	26	3.590	4	0
48	TAYLAND	269	269	0	0	3	100	0	2	0	0	1	38	0	0	106	0	18	0	1
49	TÜRKMENİSTAN	2.095	2.063	32	1	1	621	1	12	0	0	1	229	1	1	235	15	938	7	0
50	UKRAYNA	748	743	5	0	3	176	0	2	0	0	0	68	0	2	272	3	217	0	0
51	UMMAN	672	665	7	0	2	335	1	4	0	1	0	53	0	2	55	6	204	2	0
52	ÜRDÜN	401	398	3	1	3	89	0	4	0	0	0	8	1	1	23	2	264	2	0
53	YENİ ZELANDA	86	86	0	0	0	34	0	2	0	0	0	2	0	0	24	0	24	0	0
54	YUNANİSTAN	649	643	6	2	1	213	2	2	0	4	0	31	3	5	210	5	162	2	1
TOPLAM (Yurt dışı)		1.159.871	1.147.692	12.179	185	3.321	177.151	1.620	5.621	222	377	589	81.076	1.573	1.573	220.059	5.013	647.028	1.919	365
Gümrük Kapılarından Gelen Oylar		138.454	137.272	1.182	50	639	33.786	398	814	60	80	123	10.591	277	80	13.823	837	75.504	120	90
TOPLAM (Yurt dışı ve gümrük kapıları)		1.298.325	1.284.964	13.361	235	3.960	210.937	2.018	6.435	282	457	712	91.667	1.850	1.653	233.882	5.850	722.532	2.039	455

* Yurt içi oyları için YSK sisteminde verilen kayıtlı seçmen sayısı 54.084.541'dir. Yurt dışı seçmenlerden bağımsız adaylara 51.038 oy verilmiştir.

EK 9. 7 HAZİRAN 2015 GENEL SEÇİMİ YURT İÇİ VE YURT DIŞI SEÇMEN SAYILARININ VE PARTİLERİN ALDIKLARI OYLARIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI

Sıra No	Ülke Adı	Oy Kullanan Seçmen Sayısı	Toplam Geçerli Oy	Toplam Geçersiz Oy	DYP	ANADOLU PARTİSİ	HAK-PAR	KP	MİLLET	HAP	MEP	TURK PARTİ	HKP	LDP	MHP	HDP	ŞAADET	CHP	AK PARTİ	DSP	YUR T-P	DP	VATAN PARTİSİ	BTP
	YURT İÇİ OYLARI*	46.451.389	45.121.773	1.329.616	27.550	27.045	57.142	13.497	17.307	5.116	20.649	71.821	58.590	26.067	7.423.555	5.847.134	932.867	11.338.681	18.347.747	84.194	9.111	75.217	155.205	95.052
1	ALMANYA	482.746	475.885	6.861	519	194	718	106	68	230	137	311	753	140	46.281	83.250	6.882	76.134	255.426	863	76	236	2.874	687
2	ABD	17.818	17.694	124	8	69	11	7	7	9	3	0	20	24	1.604	4.236	526	7.842	2.904	17	5	10	354	18
3	ARNAVUTLUK	531	530	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	146	130	56	112	80	1	0	0	0	1
4	AUSTRALYA	7.189	7.073	116	13	18	12	2	2	4	1	4	11	2	417	1.375	59	1.860	3.120	13	2	10	140	8
5	AUSTURYA	37.280	36.772	508	52	9	46	11	2	13	9	50	74	5	2.853	5.240	823	3.781	23.614	40	9	17	98	24
6	AZERBAJCAN	1.852	1.844	8	0	5	0	0	1	0	0	0	1	0	329	374	48	541	522	2	0	1	19	1
7	BAHREYN	147	147	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	4	20	3	82	33	0	0	0	4	0
	BLGÇİKA	46.371	45.470	901	48	21	54	5	7	11	17	35	77	11	4.143	6.134	971	4.986	28.612	40	4	18	240	36
8	Anvers	23.923	23.441	482	23	9	13	3	1	3	6	15	33	6	2.000	2.767	470	2.046	15.896	25	4	11	93	17
	Baskonostoluğu	22.448	22.029	419	25	12	41	2	6	8	11	20	44	5	2.143	3.367	501	2.940	12.716	15	0	7	147	19
9	BİRLİK ARAP EMİRLİKLERİ	1.687	1.673	14	0	12	1	3	1	0	0	0	0	2	156	246	7	1.016	211	0	0	1	17	0
10	BİRLEŞİK KRALLIK	24.896	24.606	290	58	28	46	8	2	17	5	6	29	15	744	14.594	143	5.134	3.548	9	5	5	193	17
11	BOSNA-HERSEK	878	869	9	0	1	0	0	0	0	0	0	0	3	246	72	39	101	403	0	0	0	2	2
12	BULGARISTAN	1.118	1.102	16	2	2	0	0	0	1	1	0	1	1	143	251	19	438	227	0	1	0	14	1
13	CEZAYİR	299	295	4	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	34	71	3	79	101	0	0	0	4	0
14	ÇEK CUM.	346	345	1	1	0	1	0	0	0	0	0	1	2	27	99	1	148	59	1	0	0	5	0
15	ÇİN HALK CUM.	727	704	23	0	1	0	2	0	0	0	0	0	2	173	110	17	261	112	0	0	0	26	0
16	DANİMARKA	9.560	9.420	140	26	7	31	3	3	13	3	32	19	867	3.468	86	837	3.966	12	1	4	25	17	0
17	FİNLANDIYA	1.289	1.270	19	0	2	3	1	0	1	0	0	0	0	67	734	2	252	202	1	1	1	3	0
18	FRANSA	115.521	113.669	1.852	236	38	214	28	13	80	24	121	226	61	7.980	33.667	1.575	10.963	57.671	190	15	61	341	165
19	GÜNEY AFRİKA	219	218	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	26	61	12	66	51	0	0	0	2	0
20	GÜRCİSTAN	595	588	7	0	1	0	0	0	2	0	0	0	0	140	131	19	144	146	0	0	0	4	1
21	HOLLANDA	76.502	75.462	1.040	55	20	82	11	25	67	21	76	244	30	7.739	8.136	1.230	8.743	48.526	74	12	22	255	94
22	İRAN	192	189	3	1	0	0	0	0	0	0	1	1	2	29	37	6	48	60	2	0	0	2	0
23	İRLANDA	337	334	3	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	32	101	4	126	64	0	0	0	3	1
24	İSPANYA	641	636	5	1	5	0	2	0	0	0	0	0	0	33	240	9	290	39	0	1	0	14	2
25	İSRAİL	243	243	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	22	54	0	104	60	0	0	0	0	2
26	İSVİÇ	8.104	7.964	140	6	5	21	1	0	3	0	1	5	2	653	3.440	61	1.004	2.707	7	0	2	44	2
27	İSVİÇRE	36.242	35.804	438	52	27	75	10	1	40	6	9	40	9	2.425	17.012	506	6.250	8.991	18	5	10	279	39
28	İTALYA	4.371	4.325	46	3	2	6	2	0	4	0	3	8	1	107	1.864	44	922	1.338	4	0	2	15	0

(EK 9'un devamı)

Sıra No	Ülke Adı	Oy Kullanan Seçmen Sayısı	Toplam Geçerli Oy	Toplam Geçersiz Oy	DYP	ANADOLU PARTİSİ	HAK-PAR	KP	MİLLET HAP	MEP	TURK PARTİ	HKP	LDP	MHP	HDP	SAADET	CHP	AK PARTİ	DSP	YUR T-P	DP	VATAN PARTİSİ	BTP	
29	JAPONYA	647	644	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	25	381	13	74	146	0	0	0	2	2
30	KANADA	5.217	5.161	56	2	1	2	1	2	0	3	4	2	198	2.203	50	1.344	1.254	7	0	1	78	3	
31	KATAR	688	683	5	1	3	0	4	0	0	0	0	0	53	147	11	365	90	2	0	0	7	0	
32	KAZAKISTAN	1.142	1.134	8	0	0	0	1	0	0	0	1	1	206	271	41	309	295	2	0	0	0	5	1
33	KIRGIZISTAN	740	733	7	2	0	0	0	0	0	0	0	0	154	160	39	98	276	1	1	0	0	1	1
34	KOSOVA	546	541	5	0	1	1	0	0	0	2	0	0	117	116	17	126	158	0	0	0	0	2	1
35	KUVEYT	386	382	4	2	2	0	0	0	0	0	0	0	20	40	6	219	89	0	0	0	0	3	1
36	KKTC	26.257	25.807	450	15	33	11	7	9	15	12	24	26	3.558	4.775	362	6.462	10.199	37	7	16	169	44	44
37	LÜBNAN	673	642	31	2	2	3	0	0	1	0	5	1	0	15	24	9	25	545	2	1	0	2	5
38	MAGARİSTAN	542	537	5	0	0	0	0	0	0	0	1	0	48	127	4	179	165	0	1	1	10	0	
39	MAKEDONYA	816	804	12	0	0	0	2	0	1	0	0	0	122	275	22	132	243	0	0	0	0	6	1
40	MİSİR	495	494	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	77	117	15	120	160	0	0	0	0	1	3
41	NORVEÇ	2.164	2.129	35	1	1	7	1	0	2	0	2	0	196	596	21	380	909	0	0	2	9	2	2
42	ÖZBEKİSTAN	215	214	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	30	22	5	44	112	0	0	0	0	1	0
43	POLONYA	644	635	9	1	1	0	2	0	1	0	0	1	68	258	4	148	143	1	0	0	0	7	0
44	ROMANYA	1.810	1.791	19	2	2	1	0	0	1	2	2	3	190	537	51	377	611	1	0	0	0	8	0
45	RUSYA FED.	2.161	2.147	14	1	2	0	1	0	0	0	1	3	282	518	29	843	431	4	0	0	0	31	1
46	SUDAN	224	222	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	21	33	12	19	135	0	1	0	0	0	0
47	SUUDİ ARABİSTAN	4.965	4.890	75	0	3	2	1	0	2	1	9	9	227	253	81	1.629	2.643	22	0	0	0	5	3
48	TAYLAND	177	175	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	20	77	4	58	11	0	0	0	0	3	1
49	TURKMENİSTAN	1.469	1.460	9	2	0	0	2	0	0	1	1	0	221	239	26	399	564	1	0	0	0	1	2
50	UKRAYNA	565	561	4	1	0	1	0	0	1	0	0	0	65	244	2	130	115	0	0	0	0	1	0
51	UMMAN	468	463	5	0	2	0	2	0	0	0	0	0	53	28	5	251	115	0	0	0	1	6	0
52	ÜRDÜN	268	266	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	18	29	7	71	134	3	0	0	0	3	0
53	YENİ ZELANDA	65	64	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	16	0	23	9	0	0	0	0	5	1
54	YUNANİSTAN	601	592	9	4	1	1	0	1	2	0	3	4	43	174	10	174	161	3	1	1	0	8	1
TOPLAM (Yurt dışı)		931.646	918.302	13.344	1.119	531	1.350	227	140	522	247	672	1.579	372	83.457	196.827	146.263	462.506	1.380	149	421	5.350	1.191	
Gümrük Kaplılarından Gelen Oylar		124.432	123.168	1.264	183	112	224	56	26	73	49	208	227	61	12.994	14.528	2.312	33.195	57.158	236	29	146	1.119	232
TOPLAM (Yurt dışı ve gümrük kaplıları)		1.056.078	1.041.470	14.608	1.302	643	1.574	283	166	595	296	880	1.806	433	96.451	211.355	179.458	519.664	1.616	178	567	6.469	1.423	

* YSK sisteminde verilen kayıtlı yurt içi seçmen sayısı 53.772.719'dür. Yurt içi seçmenlerden bağımsız adaylara 488.226 oy verilmiştir.

EK 10. 10 AĞUSTOS 2014 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ SEÇMEN SAYILARI İLE GEÇERLİ VE GEÇERSİZ OYLARIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI

Sıra No	Ülke Adı	Kayıtlı Seçmen Sayısı	Oy Kullanan Seçmen Sayısı	Toplam Geçerli Oy	Toplam Geçersiz Oy
	YURTIÇİ OYLARI	52.920.981	40.753.492	40.019.352	734.140
1	ALMANYA	1.383.042	112.705	111.933	772
2	AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ	88.555	10.450	10.376	74
3	ARNAVUTLUK	824	155	148	7
4	AVUSTRALYA	40.406	4.254	4.211	43
5	AVUSTURYA	105.479	10.488	10.406	82
6	AZERBAYCAN	6.305	949	932	17
7	BAHREYN	614	64	64	0
8	BELÇİKA	127.517	8.040	7.986	54
	Anvers Başkonsolosluğu (Katılım oranı %6.94)	63.930	4.434	4.398	36
	Brüksel Başkonsolosluğu (Katılım oranı %5.57)	63.587	3.606	3.588	18
9	BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	3.487	647	640	7
10	BİRLEŞİK KRALLIK	79.614	5.105	5.078	27
11	BOSNA-HERSEK	1.534	271	270	1
12	BULGARİSTAN	8.077	309	303	6
13	CEZAYİR	1.070	296	290	6
14	ÇEK CUMHURİYETİ	680	170	166	4
15	ÇİN HALK CUMHURİYETİ	1.671	279	273	6
16	DANİMARKA	31.180	1.065	1.055	10
17	FİNLANDİYA	3.839	414	405	9
18	FRANSA	298.839	24.960	24.737	223
19	GÜNEY AFRİKA	977	165	165	0
20	GÜRCİSTAN	1.064	219	215	4
21	HOLLANDA	240.315	17.336	17.187	149
22	İRAN	1.026	142	142	0
23	İRLANDA	1.329	171	171	0
24	İSPANYA	2.130	295	291	4

(EK 10'un devamı)

Sıra No	Ülke Adı	Kayıtlı Seçmen Sayısı	Oy Kullanan Seçmen Sayısı	Toplam Geçerli Oy	Toplam Geçersiz Oy
25	İSRAİL	4.603	91	91	0
26	İSVEÇ	34.991	1.457	1.440	17
27	İSVİÇRE	88.748	8.790	8.715	75
28	İTALYA	13.231	1.035	1.004	31
29	JAPONYA	2.288	163	163	0
30	KANADA	21.026	1.828	1.817	11
31	KATAR	2.212	308	306	2
32	KAZAKİSTAN	4.047	522	515	7
33	KIRGIZİSTAN	1.367	263	263	0
34	KOSOVA	1.162	448	436	12
35	KUVEYT	1.044	238	232	6
36	KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ	92.171	11.144	11.044	100
37	LÜBNAN	3.425	265	263	2
38	MACARİSTAN	1.522	274	272	2
39	MAKEDONYA	1.482	122	122	0
40	MISIR	1.167	187	177	10
41	NORVEÇ	7.666	306	302	4
42	ÖZBEKİSTAN	617	122	122	0
43	POLONYA	1.770	234	230	4
44	ROMANYA	6.169	850	844	6
45	RUSYA FEDERASYONU	10.804	1.111	1.103	8
46	SUDAN	771	167	165	2
47	SUUDİ ARABİSTAN	28.975	1.886	1.861	25
48	TUNUS	471	85	84	1
49	TÜRKMENİSTAN	3.705	712	700	12
50	UKRAYNA	2.079	218	218	0
51	UMMAN	999	249	248	1
52	ÜRDÜN	1.660	314	308	6
53	YENİ ZELANDA	650	44	44	0
54	YUNANİSTAN	10.343	413	405	8
TOPLAM (Yurt dışı)		2.780.739	232.795	230.938	1.857
Gümrük Kapılarından Gelen Oylar			297.340	295.621	1.719
TOPLAM (Yurt dışı ve gümrük kapıları)			530.135	526.559	3.576

**EK 11. 10 AĞUSTOS 2014 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ YURT İÇİ VE YURT DIŞI
SEÇMEN SAYILARI VE ADAYLARIN ALDIKLARI OYLARIN DAĞILIMI**

SEÇİM ÇEVRESİ	Kayıtlı Seçmen Sayısı	Oy Kullanan Seçmen Sayısı	Toplam Geçerli Oy	Toplam Geçersiz Oy	Recep Tayyip Erdoğan	Selahattin Demirtaş	Ekmeleddin Mehmet İhsanoğlu
Yurt İçi Sandıklar Toplamı	52.920.981	40.753.492	40.019.352	734.140	20.670.826	3.914.359	15.434.167
Yurt Dışı Sandıklar Toplamı (Dış temsilcilikler ve gümrük kapıları)	3.078.079	530.135	526.559	3.576	329.317	43.689	153.553

EK 12. T.C. HÜKÜMETLERİ VE CUMHURBAŞKANLARI KRONOLOJİK LİSTESİ

T.C. Hükümetleri				T.C. Cumhurbaşkanları	
Hükümetler	Başbakanlar	Görev tarihleri	Partiler	Cumhurbaşkanları	Görev tarihleri
1.	İsmet İnönü	30.10.1923 - 06.03.1924	Halk Fırkası		
2.		06.03.1924 - 22.11.1924	Halk Fırkası		
3.	Fethi Okyar	22.11.1924 - 03.03.1925	Cumhuriyet Halk Fırkası	Mustafa Kemal Atatürk	29.10.1923 - 10.11.1938
4.		03.03.1925 - 01.11.1927	Cumhuriyet Halk Fırkası		
5.		01.11.1927 - 27.09.1930	Cumhuriyet Halk Fırkası		
6.	İsmet İnönü	27.09.1930 - 04.05.1931	Cumhuriyet Halk Fırkası		
7.		04.05.1931 - 01.03.1935	Cumhuriyet Halk Fırkası		
8.		01.03.1935 - 01.11.1937	Cumhuriyet Halk Fırkası		
9.		01.11.1937 - 11.11.1938	Cumhuriyet Halk Partisi		
10.	Celal Bayar	11.11.1938 - 25.01.1939	Cumhuriyet Halk Partisi		
11.	Refik Saydam	25.01.1939 - 03.04.1939	Cumhuriyet Halk Partisi		
12.		03.04.1939 - 09.07.1942	Cumhuriyet Halk Partisi		
13.	Şükrü Saracoğlu	09.07.1942 - 09.03.1943	Cumhuriyet Halk Partisi	İsmet İnönü	11.11.1938 - 22.05.1950
14.		09.03.1943 - 07.08.1946	Cumhuriyet Halk Partisi		
15.	Recep Peker	07.08.1946 - 10.09.1947	Cumhuriyet Halk Partisi		
16.	Hasan Saka	10.09.1947 - 10.06.1948	Cumhuriyet Halk Partisi		
17.		10.06.1948 - 16.01.1949	Cumhuriyet Halk Partisi		
18.	Şemsettin Günaltay	16.01.1949 - 22.05.1950	Cumhuriyet Halk Partisi		
19.		22.05.1950 - 09.03.1951	Demokrat Parti		
20.		09.03.1951 - 17.05.1954	Demokrat Parti		
21.	Adnan Menderes	17.05.1954 - 09.12.1955	Demokrat Parti		
22.		09.12.1955 - 25.11.1957	Demokrat Parti		
23.		25.11.1957 - 27.05.1960	Demokrat Parti		

(EK 12'nin devamı)

T.C. Hükümetleri				T.C. Cumhurbaşkanları	
Hükümetler	Başbakanlar	Görev tarihleri	Partiler	Cumhurbaşkanları	Görev tarihleri
24.	Cenâl Gürsel	30.05.1960 - 05.01.1961	Askerî Hükümet	Cenâl Gürsel	27.05.1960 - 28.03.1966
25.		05.01.1961 - 20.11.1961	Askerî Hükümet		
26.		20.11.1961 - 25.06.1962	Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi		
27.	İsmet İnönü	25.06.1962 - 25.12.1963	Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Bağımsızlar		
28.		25.12.1963 - 20.02.1965	Cumhuriyet Halk Partisi ve Bağımsızlar		
29.	Suat Hayri Ürgüplü	20.02.1965 - 27.10.1965	Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Millet Partisi ve Bağımsızlar		
30.		27.10.1965 - 03.11.1969	Adalet Partisi		
31.	Süleyman Demirel	03.11.1969 - 06.03.1970	Adalet Partisi		
32.		06.03.1970 - 26.03.1971	Adalet Partisi		
33.	Nihat Erim	26.03.1971 - 11.12.1971	Bağımsızlar, Cumhuriyet Halk Partisi, Adalet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi		
34.		11.12.1971 - 22.05.1972	Bağımsızlar, Cumhuriyet Halk Partisi, Adalet Partisi, Milli Güven Partisi	Cevdet Sunay	28.03.1966 - 28.03.1973
35.	Ferit Melen	22.05.1972 - 15.04.1973	Millî Güven Partisi, Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ve Bağımsızlar		
36.	Naım Talu	15.04.1973 - 26.01.1974	Adalet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Bağımsızlar		
37.	Bülent Ecevit	26.01.1974 - 17.11.1974	Cumhuriyet Halk Partisi ve Millî Selamet Partisi		
38.	Sadi İrmak	17.11.1974 - 31.03.1975	Partilerüstü hükümet		
39.	Süleyman Demirel	31.03.1975 - 21.06.1977	Adalet Partisi, Millî Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi		
40.	Bülent Ecevit	21.06.1977 - 21.07.1977	Cumhuriyet Halk Partisi ve Bağımsızlar		
41.	Süleyman Demirel	21.07.1977 - 05.01.1978	Adalet Partisi, Millî Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi	Fahri Korutürk	06.04.1973 - 06.04.1980
42.	Bülent Ecevit	05.01.1978 - 12.11.1979	Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Demokratik Parti ve Bağımsızlar		
43.	Süleyman Demirel	12.11.1979 - 12.09.1980	Adalet Partisi		

(EK 12'nin devamı)

T.C. Hükümetleri				T.C. Cumhurbaşkanları	
Hükümetler	Başbakanlar	Görev tarihleri	Partiler	Cumhurbaşkanları	Görev tarihleri
44.	Bülend Ulusu	20.09.1980 - 13.12.1983	Partilerisiti Askeri Hükümet	Kenan Evren	09.11.1981 - 09.11.1989
45.	Turgut Özal	13.12.1983 - 21.12.1987	Anavatan Partisi		
46.	Turgut Özal	21.12.1987 - 09.11.1989	Anavatan Partisi		
47.	Yıldırım Akbulut	09.11.1989 - 23.06.1991	Anavatan Partisi	Turgut Özal	09.11.1989 - 17.04.1993
48.	Mesut Yılmaz	23.06.1991 - 20.11.1991	Anavatan Partisi		
49.	Süleyman Demirel	21.11.1991 - 25.06.1993	Doğru Yol Partisi ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti	Süleyman Demirel	16.05.1993 - 16.05.2000
50.		25.06.1993 - 05.10.1995	Doğru Yol Partisi, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (Şubat 1995 itibarıyla Cumhuriyet Halk Partisi)		
51.	Tansu Çiller	05.10.1995 - 30.10.1995	Doğru Yol Partisi		
52.		30.10.1995 - 06.03.1996	Doğru Yol Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ve Bağımsızlar		
53.	Mesut Yılmaz	06.03.1996 - 28.06.1996	Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi		
54.	Necmettin Erbakan	28.06.1996 - 30.06.1997	Refah Partisi, Doğru Yol Partisi		
55.	Mesut Yılmaz	30.06.1997 - 11.01.1999	Anavatan Partisi, Demokratik Sol Parti, Demokrat Türkiye Partisi		
56.		11.01.1999 - 28.05.1999	Demokratik Sol Parti ve Bağımsızlar		
57.	Bülent Ecevit	28.05.1999 - 18.11.2002	Demokratik Sol Parti, Milliyetçi Hareket Partisi, Anavatan Partisi ve Bağımsızlar		
58.	Abdullah Gül	18.11.2002 - 14.03.2003	Adalet ve Kalkınma Partisi		
59.	Recep Tayyip Erdoğan	14.03.2003 - 29.08.2007	Adalet ve Kalkınma Partisi		
60.	Recep Tayyip Erdoğan	29.08.2007 - 06.07.2011	Adalet ve Kalkınma Partisi	Abdullah Gül	28.08.2007 - 28.08.2014
61.	Recep Tayyip Erdoğan	06.07.2011 - 29.08.2014	Adalet ve Kalkınma Partisi		
62.		29.08.2014 - 28.08.2015	Adalet ve Kalkınma Partisi	Recep Tayyip Erdoğan	28.08.2014 - Görevde.
63.	Ahmet Davutoğlu	28.08.2015 - 24.11.2015	Adalet ve Kalkınma Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Halkların Demokratik Partisi, Bağımsızlar		
64.		24.11.2015 - 24.05.2016	Adalet ve Kalkınma Partisi		
65.	Binali Yıldırım	24.05.2016 - 09.07.2018	Adalet ve Kalkınma Partisi	Başkanlık Sistemi	
Hükümetler	Cumhurbaşkanı	Görev tarihleri	Parti		
66.	Recep Tayyip Erdoğan	09.07.2018 - Görevde.	Adalet ve Kalkınma Partisi		